

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

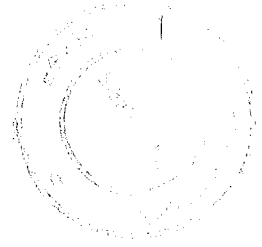
Ο ΑΦΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ πορεία ἑνός ἐπιτιμίου

•
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 1994

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

Ο ΑΦΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ πορεία ἑνός ἐπιτιμίου

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 1994

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Νίκος Οικονομίδης

(Έποπτεύων)

Κωνσταντίνα Μέντζου-Μεϊμάρη

Φλωρεντία Εὐαγγελάτου-Νοταρά

Ἡ ἔγκριση τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς ἀπὸ τὸ Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δέν ὑποδηλώνει ἀποδοχὴ τῶν γνώμῶν τοῦ συγγραφέα (Νόμος 5343/1932, ἄρθρο 202, παράγρ. 2).

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	11-13
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ (ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ).....	14-41

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΕΠΙΤΙΜΙΟΥ

Πρώτο κεφάλαιο: Γενικά περί επιτιμίων εκκλησιαστικῶν ποινῶν (ἐπιτιμίων).....	42-59
Δεύτερο κεφάλαιο: Μορφολογία τῆς ποινῆς (ἐπιβολή-ἄρση).....	60-120
Τρίτο κεφάλαιο: Τά "εἶδη" τοῦ ἀφορισμοῦ.....	121-153
Τέταρτο κεφάλαιο: Τά στοιχεῖα τῆς μορφῆς τοῦ ἐπιτιμίου.....	154-189

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΕΜΒΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΤΙΜΙΟΥ

Πέμπτο κεφάλαιο: Πράξεις (ἀδικήματα) πού τιμωροῦνται μέ ἀφορισμό.....	190-218
Ἑκτο κεφάλαιο: Τά ἀποτελέσματα τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀφορισμοῦ.....	219-249
Ἑβδομο κεφάλαιο: Ἡ ἀποτελεσματικότητά του.....	250-275

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ

Ὀγδοο κεφάλαιο: Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ποινῆς στά "ποινικά" ἐγχειρίδια.....	275-303
Ἐνατο κεφάλαιο: Χρήση καί κατάχρηση τοῦ ἐπιτιμίου	
α' Ἡ χρήση τοῦ ἐπιτιμίου ὡς δογματικοῦ ὄπλου.....	303-311
β' Ἡ πραγματεία τοῦ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων.....	311-316
γ' Ἡ κριτική στάση συνεχίζεται.....	316-326
Δέκατο κεφάλαιο: Σταθμοί στήν διαχρονική ἐξέλιξη τοῦ ἐπιτιμίου.....	327-356

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Πρόλογος

Ἄντικείμενο τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι ἡ ἐκκλησιαστική ποινή (ἐπιτίμιο) τοῦ ἀφορισμοῦ, κυρίως κατά τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐπειδὴ ὁμοίως τὸ ἐπιτίμιο αὐτὸ δὲν ἀνακύπτει αἰφνιδίως κατά τὴν περίοδο αὐτή, πολλές φορές κριθῆκε σκόπιμο καὶ ἐπιβεβλημένο νὰ γίνουν οὐσιαστικές ἀναφορές πρὸς τὸ ἀπώτερο ἢ καὶ τὸ ἀπώτατο παρελθόν· ἔτσι οἱ προσφυγές στὴν βυζαντινὴ περίοδο ἀλλὰ καὶ τὴν περίοδο τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων εἶναι καὶ ἀρκετές ἀλλὰ καὶ οὐσιώδεις γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ θεματός μας.

Τὸ ἐνδιαφέρον μας μέ τὸ ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ ἔχει διττὴ τὴν προέλευση: ὑπάρχει πρῶτα πρῶτα τὸ ἐρέθισμα ποῦ προήλθε ἀπὸ τὴν ἐνασχόλησή μας μέ τὴν ἱστορία τῆς οἰκονομίας. Εἶχα διαπιστώσει τότε ὅτι πολλές φορές οἱ ἀντίδικοι γιὰ οἰκονομικά ζητήματα (ἐμπορικές ἢ ἐταιρικές διενέξεις, διαιτησίες κ.τ.δ.) προκειμένου νὰ ἐπιλύσουν τίς διαφορές τους προσέφευγαν συχνά στίς “ὑπηρεσίες” τῆς ποινῆς. Μέ ἄλλα λόγια στήριζαν τίς καταθέσεις τους στὴν ἐπίκληση τοῦ ἐπιτιμίου ἐνισχύοντας ἔτσι τὸ κύρος τῶν ἐπιχειρημάτων τους. Ἐπιπλέον, πάντα μέσα στό ἴδιο πλέγμα συμφερόντων, ἄλλοι ἀδικούμενοι προσέφευγαν στίς ὑπηρεσίες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, τίς ὁποῖες παρακαλοῦσαν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ποινή τοῦ ἀφορισμοῦ εἰς βᾶρος τοῦ ἀδικούντος· τίς περισσότερες φορές μάλιστα ἡ Ἐκκλησία στήριζε τὸν ἀδικούμενο ἐπιβάλλοντας τὴν ποινή, δηλαδή ἀπομακρύνοντας προσωρινά τὸν χριστιανὸ ἀπὸ ἀπὸ τὸ ἄμεσο πεδίο δράσης τῆς, δίδοντας τους ὁμοίως παράλληλα τὴν δυνατότητα νὰ ἐπανορθῶσει καὶ νὰ ἐπιστρέψει πάλι στὸν οἶκιο του χῶρο.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα. Τὸ ἄλλο ἐρέθισμα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐνασχόλησή μου στό Πρόγραμμα “Θεομοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία: 15ος-190ς αἰ.” ποῦ ἐκπονεῖται στό Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΕἰΕ ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ συναδέλφου κ. Δ.Γ. Ἀποστολόπουλου. Ἀπὸ τὴν συγκέντρωση ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ πατριαρχικῶν πράξεων τῆς τάξεως τῶν χιλιάδων καὶ τὴν συνεχή ἐξοικείωση μέ αὐτές προέκυψε ὅτι ὁ ἀφορισμὸς εἶταν τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἐπιτίμιο τὸ ὁποῖο σχεδὸν πάντα χρησιμοποιοῦσε ἡ Ἐκκλησία διὰ τῶν ὀργάνων τῆς προκειμένου νὰ ἀποκαθιστᾷ τὸ δίκαιο μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἢ νὰ κατασφαλίζει τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεών τῆς.

Εὐρὺ λοιπὸν τὸ πεδίο δράσης καὶ ἐφαρμογῆς τῆς ποινῆς, πράγμα ποῦ συνεχῶς διευρύνεται καὶ ἐνισχύεται κατά τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅταν συνεπεῖα τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἡ Ἐκκλησία ἐπεκτείνει τίς ἀρμοδιότητές τῆς - ἄλλωστε αὐτὸ εἶχε κιόλας συντελεστῆ κατά τὴν βυζαντινὴ περίοδο- σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ ἐπίπεδα τοῦ Δικαίου. Ἔτσι ἡ ποινή ἀπὸ μία καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴ “ἐπιτιμία” γίνεται, θὰ λέγαμε, μέσο καθαρὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται τόσο στό προληπτικὸ ὅσο καὶ στό κατασταλτικὸ ἐπίπεδο.

Τὸ εὖρος τῆς λοιπὸν γίνεται ἀναγκαστικὰ πολὺ ἐκτεταμένο· κατά συνέπεια ἡ λέξη ἀφορισμὸς καὶ ὅσα αὐτὴ σηματοδοτεῖ, γίνεται ἓνας ὅρος κοινότατος μέ ποικίλες χρήσεις τόσο ὥστε νὰ θεωρεῖται ὅτι καὶ τὸ περιεχόμενό του εἶναι γνωστὸ καὶ ἀποκρυσταλλωμένο. Ἡ ἐνασχόλησή μας ὥστόσο μέ τὸ θέμα αὐτὸ ἀποκάλυψε ὅτι πέραν τῶν διαφορῶν κοινοτοπιῶν, πολλές ἀπὸ τίς

ὅποτες στηρίζονται σέ μιά καθαρά ὑποκειμενική ἢ ἐξωλογική βάση, τό ἐπιτίμιο παραμένει στήν οὐσία ἄγνωστο στίς λεπτομέρειές του ἀλλά καί στήν σημασία του. Ἀναφέρεται βέβαια ἡ ποινή σέ ὅλα τά ἐγχειρίδια ἐκκλησιαστικοῦ καί κανονικοῦ δικαίου ἀφοῦ ἡ παρουσία του - καίτοι πολύ σπάνια - δέν εἶναι ἄγνωστη ἀκόμη καί στίς μέρες μας, ὑπάρχουν καί κάποια ἄρθρα γι' αὐτήν, ἀλλά πέραν τούτων παραμένει πεδίο πρὸς ἔρευνα καθόσον μάλιστα ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τούς κύριους παράγοντες στήν διαμόρφωση τῆς νοοτροπίας τῶν χριστιανῶν τῆς Τουρκοκρατίας μέ προεκτάσεις ἐμφανεῖς ὡς καί στίς μέρες μας.

Βρισκόμαστε στήν οὐσία μπροστά σέ ἕναν θεσμό, τήν Ἐκκλησία, πού σέ πολλά πεδία πεδία ὑποκαθιστᾷ τό πολιτικό πλαίσιο, χωρίς ὥστόσο νά διαθέτει τούς ἀπαιτούμενους κατασταλτικούς μηχανισμούς πού ἐπιτρέπουν τήν στήριξη τῶν διοικητικῶν ἀποφάσεων καί τήν ἐφαρμογή τοῦ Δικαίου.

Κατά συνέπεια ἡ προσφυγή στήν χρήση τοῦ ἀφορισμοῦ προκειμένου νά δημιουργηθεῖ τό ἀπαιτούμενο κλίμα τοῦ φόβου εἶναι περίπου ἀναγκαστική: ὁ ἀδικῶν (ἁμαρτάνων) θά πρέπει νά τεθεῖ ἀντιμέτωπος μέ τήν ποινή πού ἀσφαλῶς θά τοῦ δημιουργήσει προβλήματα στίς καθημερινές ἀσχολίες τους ἀλλά ἂν ἀδιαφορήσει γιά τίς συνέπειές της μπορεῖ ἀσφαλῶς νά συντελέσει καί στήν ἀπώλεια τῆς ψυχῆς του.

Στήν διαπλοκή αὐτή δέν μένει ἀπαθής κάποτε καί ἡ πολιτική ἐξουσία πού καταφεύγει στήν ποινή - ἢ καί στήν ποινή - ὅταν τό κρίνει ἀπαραίτητο. Μποροῦμε νά διασθανθοῦμε καί νά ὑποστηρίξουμε ἀνεπιφύλακτα ὅτι ἡ τουρκοκρατούμενη κοινωνία, καί ὄχι μόνο αὐτή, ἔχει τήν ποινή μέ τά ἀποτελέσματά της τά ὅποια διογκώνονται μέ τήν σύνδεσή τους πρὸς ἄλλες καταστάσεις, ἔλλογες καί ἄλογες, συνεχῶς μπροστά της, ἔτοιμη νά στιγματίσει τόν ἀδικοῦντα καί νά τόν θέσει στό κοινωνικό περιθώριο.

Αὐτά στό γενικό πλαίσιο. Ἀλλά καί εἰδικότερα θέματα πού ἔχουν σχέση μέ τήν μορφολογία τῆς ποινῆς, τόν τρόπο ἐπιβολῆς, τήν ἄρση της ἐξετάζονται ἀναλυτικά στήν παρούσα μελέτη, προκειμένου νά δειχθεῖ ὅτι ἡ ἐπιβολή της δέν εἶναι στοιχεῖο ξεχωριστό ἀπό τήν τυπολογία της: ἡ ἀπλή μορφή ἀφορισμοῦ γίνεται συνεχῶς συνθετότερη, ἡ ἀπλή ἀφοριστική ἀπειλή μετατρέπεται σέ σχοινοτενή παράθεση ἄρῶν πάντα σέ συνάρτηση πρὸς τόν χρονικό καί τόν κοινωνικό συντελεστή.

Τελικά δηλαδή ἔγινε προσπάθεια τό φαινόμενο αὐτό νά ἐξεταστεῖ συνθετικά τόσο ἀπό τήν ἀποψη τῶν ἐξωτερικῶν στοιχείων πού τό συγκροτοῦν ὅσο καί ἀπό τήν πλευρά τοῦ μηχανισμοῦ παραγωγῆς φόβου, ἱκανοῦ νά συντελέσει στήν δημιουργία ἀτομικῆς καί συλλογικῆς νοοτροπίας.

Ὅλα αὐτά, ὅπως προσπάθησα, στόν πρόλογο αὐτό νά τά θίξω, δέν εἶναι θέματα πού ἐντελῶς ἴσως μου θά μπορούσα νά ἀντιμετωπίσω. Ἐτσι ὁ κατάλογος "τῶν συνδρομητῶν" κανονικά θά ἔπρεπε νά εἶναι ἐκτεταμένος: περιορίζομαι ὥστόσο στά ἀπολύτως ἀπαραίτητα ὀνόματα ἐνῶ πολλές εἶναι οἱ εὐχαριστίες μου καί πρὸς ἐκείνους πού ἐδῶ δέν ἀναγράφονται.

Τούς συναδέλφους τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, τῆς Βιβλιοθήκης του καί τῶν τμημάτων ὑποστήριξης ὅπως εἶναι φυσικό θερμά εὐχαριστῶ γιά τήν δημιουργία τοῦ ἀπαραίτητου κλίματος μέσα στό ὅποιο ἐκπονήθηκε ἡ παρούσα διατριβή. Ξεχωριστά ἀναφέρω τήν κυρία Γιούλη Εὐαγγέλου-Μποτῆ πού γνώρισε καί ἄκουσε πολλές ἀπό τίς περιπέτειες τοῦ ἐγχειρήματος, τόν κ. Μανόλη Φραγκίσκο γιά τό ἐνδιαφέρον του καί τήν συνδρομή του, τήν κυρία

Μάχη 'Αποστολοπούλου-Παϊζη για τὰ ὄσα σημαντικά - καί εἶναι αὐτά πολλά - μοῦ προσέρε στά τόσο χρόνια τῆς "Προγραμματικῆς" μας συνύπαρξης. Τόν διευθυντή τοῦ Προγράμματός μας κ. Δημήτρη Γ. 'Αποστολόπουλο εἶναι δύσκολο νά τόν εὐχαριστήσω· τοῦτο ἐπειδή τοῦ χρωστῶ καί κάτι ἐπιπλέον ἀφοῦ μέ τήν δική του ἐπιμονή μπόρεσα νά ἀπαγκιστρωθῶ ἀπό ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος καί οὐσιαστικά νά φθάσω στήν σύνθεση τῆς μελέτης αὐτῆς. Κοντά σ' αὐτούς ὀφείλω νά εὐχαριστήσω καί τήν διευθύντρια τοῦ ΚΝΕ κυρία Λουκία Δρούλια πού πολλές εἶναι οἱ ὑπηρεσίες πού προσέφερε γιά τήν ὀλοκλήρωση τῆς προσπάθειάς μου.

Τόν κ. Φίλιππο 'Ηλιού καί τόν κ. Κώστα Λάππα ἀπό καρδιάς εὐχαριστῶ: συμερίστηκαν πολλά ἐρωτηματικά μου καί προσέφεραν ἀνεκτίμητη βοήθεια σέ πολλά στάδια πρὸς τήν ὀλοκλήρωση τῆς διατριβῆς. Τήν κυρία Πόπη Στάθη ἰδιαιτέρα εὐχαριστῶ γι' αὐτό πού μοῦ προσέφερε ἀπλόχερα καί στό ὄποιο πολύ βασίστηκε ἡ μελέτη αὐτή. Στό σημεῖο αὐτό δέν πρέπει νά παραλείψω νά ἀναφέρω τήν βοήθεια πού μοῦ προσέφεραν ὁ συνεργάτης τοῦ Κέντρου 'Ερεῦνης τῆς 'Ιστορίας τοῦ 'Ελληνικοῦ Δικαίου τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν κ. Γιώργος Ροδολάκης καθὼς καί ὁ βιβλιοθηκᾶριος τῆς βιβλιοθήκης τῆς 'Ιερᾶς Συνόδου τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος κ. Γιώργος Πρίντζηπας· τούς εὐχαριστῶ καί τούς δύο.

Τέλος πολλές εἶναι οἱ εὐχαριστίες μου πρὸς τὰ μέλη τῆς Συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς καθηγητή κ. Νίκο Οἰκονομίδη καί καθηγήτριες κ. Φλωρεντία Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ καί κ. Κωνσταντίνα Μέντζου-Μεϊμάρη γιά τίς παρατηρήσεις τους πού σημαντικά συνετέλεσαν ὥστε νά λάβει ἡ μελέτη μου περισσότερο ἄρτια μορφή καί περιεχόμενο. 'Ιδιαιτερες βέβαια εἶναι οἱ εὐχαριστίες μου πρὸς τόν καθηγητή κ. Νίκο Οἰκονομίδη, ὁ ὄποιος πέραν τοῦ ἐπιστημονικοῦ πεδίου συνετέλεσε καί μέ ἄλλο, περισσότερο ἀποδοτικό τρόπο στό πέρασ τῆς προσπάθειάς μου. Μαζί μέ αὐτούς ἄς λάβει τίς ἐπίσης ξεχωριστές εὐχαριστίες μου ὁ καθηγητής κ. Σπύρος Τρωιάνος γιά τὰ ὄσα σημαντικά προσέθεσε στήν μελέτη αὐτή.

Π.Δ.Μ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ (ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ)

- Ἄγγελος, *Ἐγχειρίδιον* Χριστόφορος Ἄγγελος, *Περί τῆς καταστάσεως τῶν σήμερον εὐρισκομένων Ἑλλήνων Ἐγχειρίδιον*, Κανταβριγία 1618, 6' ἔκδ. Φραγκφούρτη; 1678 (στήν ὁποία παραπέμπουμε).
- Ἄγγέλου, *Δίκη* Ἄλκης Ἄγγέλου, Ἡ δίκη τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη, *Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον. Εἰς μνήμην Χριστοῦ Σούλη*, Ἀθήνα 1956, σ.168-182· ἀναδημοσίευση στό Α. Ἄγγέλου, *Τῶν Φώτων*, Ἀθήνα 1988, σ.23-37.
- ΑΕΚΔ** Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καί Κανονικοῦ Δικαίου, Ἀθήνα.
- ΑΕΜ** Ἀρχεῖον Εὐδοϊκῶν Μελετῶν, Ἀθήνα.
- Ἀθανασιάδης, *Χρῦσανθος* Κύριλλος Ἀθανασιάδης, Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων ὁ Νοταρᾶς, *ΕΑ* 4 (1883-1884) 9-11, 21-23, 53-55, 69-72, 81-84, 148-152, 161-163, 178-181.
- Ἀθηναγόρας, *Νέος Κουβαρᾶς* Ἀθηναγόρας, μητροπολίτης Παραμυθίας καί Πάργης, *Νέος Κουβαρᾶς*, *ΗΧ* 4 (1929) 1-54.
- Ἀθηναγόρας, *Σπερμολογίαι* Ἀθηναγόρας, *Σπερμολογίαι περὶ τῶν ἐσχάτων τῆς κυρά-Βασιλικῆς*, *ΔΙΕΕ* 9 (1926) 610-616.
- ΑΘΛΓΘ** Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καί Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, Ἀθήνα.
- ΑΙΔ** Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, Ἀθήνα.
- Αἰνιάν, *Βούλγαρις* Γ. Αἰνιάν, *Ἐκ τοῦ Συγγραμμάτων Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως. Τόμος Β' περιέχων 1. Τό περὶ Διχονειῶν τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Πολονίας Ἱστορικόν δοκίμιον Γαλλιστί, μετὰ τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ καί τῶν σημειώσεων. 2. Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἧτοι περὶ τῆς ἀνοχῆς τῶν ἑτεροθρήσκων...*, Ἀθήνα 1838 (ΓΜ 2955).
- Ἀλέξανδρος, *Πατριαρχικά* Ἀλέξανδρος Λαυριώτης, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά γράμματα ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς ἱεράς μονῆς Μ. Λαύρας, *ΕΑ* 23 (1903) 419-422, 446-447, 507, 514-516, 522-524, 24 (1904) 34, 182-183, 196-197, 216-217, 254-256, 263-265, 297-298, 333-336, 351-352.
- Ἀλέξανδρος, *Σιγίλλια* Ἀλέξανδρος Λαυριώτης, Ἀνέκδοτα Σιγίλλια, *ΕΑ* 12 (1892-1893) 230-231, 320-321, 347-348, 356-357, 363-364, 371-272, 380, 386-389, 13 (1893-1894) 56, 62-63.
- Ἀλεξίου, *Κάστρο* Στ. Ἀλεξίου, Τό Κάστρο τῆς Κρήτης καί ἡ ζωὴ του στόν ΙΣΤ' καί ΙΖ' αἰῶνα, *ΚΧ* 19 (1965) 146-178.
- Ἀλιβιζάτος, *Πωνές* Ἀμίλλας Ἀλιβιζάτος, *Περί χάριτος τῶν ποινῶν τῶν κληρικῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθήνα 1920.

- 'Αλιπράντης, *Παριακά*
Ν. Χρ. 'Αλιπράντης, 'Ανέκδοτα Παριακά έγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας, 'Αθηνᾶ 75 (1974-1975) 95-179.
- 'Αμαντος, *Σιναϊτικά*
Κ. 'Αμαντος, *Σιναϊτικά Μνημεῖα 'Ανέκδοτα* [Παράρτημα 'Ελληνικῶν ἀρ. 1], 'Αθήνα 1928.
- 'Αναστασίου, *Σύννοδος*
'Ιω. 'Αναστασίου, 'Η σύννοδος τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπιβάλλει ἐπιτίμια σέ κατοίκους τῶν 'Ιωαννίνων, 'Ηπειρωτικό 'Ημερολόγιο, 'Ιωάννινα 1984, σ.167-174.
- 'Αναστασόπουλος, *Εὐδοϊκές μονές*
Γ. Γ. 'Αναστασόπουλος, *Ἱστορία τῶν Εὐδοϊκῶν μονῶν ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, 'Αθήνα 1967.
- 'Ανθρακίτης, *Θεωρίαι*
[Μεθόδιος 'Ανθρακίτης], *Θεωρίαι χριστιανικαί καί ψιχοφελείς νουθεσίαι, συντεθεῖσαι εἰς γλῶσσαν πεζήν διά κάθε χριστιανόν, ὁποῦ ἐπιθυμᾷ νά γνωρίσῃ τήν χριστιανικήν πολιτείαν καί εὐαγγελικήν ἀλήθειαν*, Βενετία 1699.
- 'Αντιχάρισμα
'Αντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ι. Πανταζόπουλο, τεύχη 1-4, Θεσσαλονίκη 1986 [=ΕΕΣΝΟΕΠΘ, τ.19].
- 'Ανώνυμος, *Ἱστορικά ἔγγραφα*
'Ανώνυμος, 'Ἱστορικά ἔγγραφα. 'Ενα πατριαρχικόν γράμμα πρὸς τοὺς Μυκονίους, ἐφ.Μυκονιάτικα Χρονικά 2, φ. 26 (20 'Ιαν. 1935).
- 'Ανώνυμος, *Νομαρχία*
'Ανώνυμος, *Ἑλληνική Νομαρχία*, 'Ητοι λόγος περὶ 'Ελευθερίας... 'Εν 'Ἰταλίᾳ 1806 (ΦΜΧ ἐπανεκδόση ΙΕΕΕ 1976).
- 'Ανώνυμος, *Σιγίλλιον*
'Ανώνυμος, Σιγίλλιον Διονυσίου τοῦ Β', ἐπιβεβαιωτήριον διά τήν ἐν Κοντοσκαλίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκίαν τῆς μονῆς Σταυρονικήτα, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 4 (1920) 596-601.
- Α.Ο.Ι., *Ἀπαρίθμησις*
Α.Ο.Ι., Σύντομος ἀπαρίθμησις καί ἀνατροπή τῶν καινοτομῶν τῆς παπικῆς 'Εκκλησίας καί ἰδίᾳ τοῦ πρωτείου τῆς Ρώμης, *ΕΑ* 20 (1900) 304-311.
- 'Αποστολίδης, *Ἀμπατζήδες*
Κ. Μυρτίλος 'Αποστολίδης, Τά ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ἐσναφίου τῶν ἀμπατζήδων, *ΑΘΛΓΘ* 7 (1941) 9-65.
- 'Αποστολίδης, *Φιλιππούπολις*
Κ. Μ. 'Αποστολίδης, 'Η 'Ελληνική 'Ορθόδοξος Κοινότης Φιλιππουπόλεως, *ΑΘΛΓΘ* 13 (1946-1947) 23-44.
- 'Αποστολόπουλος, *Ἐπανάσταση*
Δ.Γ.'Αποστολόπουλος, *Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση στήν τουρκοκρατούμενη ἑλληνική κοινωνία*, 'Αθήνα 1989.
- 'Αποστολόπουλος, *Μέγα Νόμιμον.*
Δ. Γ. 'Αποστολόπουλος, *Τό Μέγα Νόμιμον. Συμβολή στήν ἔρευνα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δημοσίου δικαίου*, 'Αθήνα 1978.
- 'Αποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, *Νομική Συναγωγή*
Δ.Γ.'Αποστολόπουλος-Π.Δ.Μιχαηλάρης, *Ἡ Νομική Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου*, 'Αθήνα 1987.
- 'Αραμπατζόγλου, *Φωτίειος*
Γεννάδιος 'Αραμπατζόγλου, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, 2 μέρη, Κωνσταντινούπολη 1933-1935.
- 'Ατέσης, *Ἐπισκοπική*
Βασ. 'Ατέσης, *Ἐπίτομος Ἐπισκοπική Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπό*

- τοῦ 1833 μέχρι σήμερα, τ.1-3, Ἀθήνα 1948-1969.
- Ἀτέσης, *Νομοκάνων* Βασ. Ἀτέσης, *Περιεχόμενο νομοκάνονος ἀγνώστου χρονολογίας καί συγγραφῆς*, Καλαμάτα 1981.
- Ἀτέσης, *Σκύρος* Βασιλείος [Ἀτέσης], ἐπίσκοπος Ταλαντίου, Ἡ Ἐπισκοπικὴ Ἐπιτροπὴ Σκύρου (1837-1841), *Θεολογία* 20 (1949) 204-219.
- Βακαλόπουλος, *Δικαιοπρακτικά* Ἀπ. Βακαλόπουλος, Ἀνέκδοτα δικαιοπρακτικά ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, *ΑΙΔ* 13 (1946) 187-213.
- Βακαλόπουλος, *Μακεδονία* Κ.Α. Βακαλόπουλος, Ἀνέκδοτα ἱστορικά στοιχεία ἀναφερόμενα στὴν Μακεδονία πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1821, Θεσσαλονίκη 1975.
- Βάμβας, *Ἀντεπίκρισις* Ν. Βάμβας, Ἀντεπίκρισις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων Ἐπίκρισιν, Ἀθήνα 1839.
- Βαμβέτσος, *Δίκαιον* Ἀλέξ. Βαμβέτσος, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῶν Ὁρθοδόξων, Ἀθήνα 1911.
- Βαρναλίδης, *Πορφύριος* Σωτ. Α. Βαρναλίδης, Ὁ φιλενωτικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Πορφύριος Παλαῖολόγος (+1643) καὶ ἡ συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὰς συνωμοτικὰς ἐνεργείας ἐναντίον Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, *Μακεδονικά* 19 (1979) 125-158.
- Βασδραβέλλης, *Ἀρχεῖα* Ἰω. Βασδραβέλλης, Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695-1912, Θεσσαλονίκη 1952.
- Βασιλᾶς, *Πρεβεζάνοι* Ἡλίας Βασιλᾶς, Πρεβεζάνοι καὶ Παργηνοὶ διδάσκαλοι καὶ λόγιοι 18ου καὶ 19ου αἰῶνα, *ΗΕ* 10 (1961) 781-785, 877-882.
- Βασίλειος, *Ἐπόμνημα* Βασίλειος, ἀρχιεπίσκοπος Σμύρνης, Ἐπόμνημα περὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἀφορισμοῦ κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱερούς κανόνας καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν θεηγόρων πατέρων τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, Κωνσταντινούπολη 1897.
- Βασίλειος, *Ὁρμος Σωτήριος* Βασίλειος, ποιητικὸς, Ὁρμος Σωτήριος. Βιβλίον ψυχωφελές..., Βιέννη 1805 (ΓΜ 367).
- Βασιλόπουλος, *Θαύματα* Χαρ. Βασιλόπουλος, Θαύματα τῆς Παναγίας, Ἀθήνα 1980.
- Βέης, *Ἀρμενοπουλικά* Ν. Βέης, Ἀρμενοπουλικά Ἀνάλεκτα. Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπὶ τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαβίβλου αὐτοῦ (1345-1945), Θεσσαλονίκη 1952 [=ΕΕΣΝΟΕΠΘ, τ.6], σ.345-396β.
- Βέης, *Δωροθέα σχολή* Ν. Βέης, Κατάλογος τῶν χειρογράφων καὶ παλαιτύπων τῆς Δωροθέας σχολῆς τῶν Θεσσαλικῶν Τρικκάλων, *ΕΜΑ* 5 (1955) 3-46.
- Βέης, *Κλαβαζός* Ν. Βέης, Χαρτὰ τοῦ Κλαβαζοῦ, *Πελοποννησιακά* 1 (1956) 441-453.
- Βέης, *Μ. Σπήλαιον* Ν. Βέης, Κατάλογος χειρογράφων Μονῆς Μεγάλου Σπηλαίου, *ΕΜΑ* 7 (1957) 4-33.
- Βέης, *Ἄνδρος-Σύρος* Ν. Βέης, Ὁ κώδιξ τῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας Ἄνδρου καὶ Σύρου, *Βυζαντινὰ*

- Βελουδός, Χρυσόβουλλα
Χρονικά 20 (1913), Πετρούπολη 1914, σ.208-246.
 I. Βελουδός, *Χρυσόβουλλα και γράμματα τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν ἀνήκοντα εἰς τοὺς Φιλαδελφείας μητροπολίτας...*, Βενετία 1873.
- Βισβίτζης, Μύκονος
 Ἰάκ. Βισβίτζης, Δικαστικαὶ ἀποφάσεις τοῦ 17ου αἰῶνος ἐκ τῆς νήσου Μυκόνου, *ΕΚΕΙΕΔ* 7 (1957) 20-154.
- Βισβίτζης, Προικῶα
 Ἰάκ. Βισβίτζης, Τινὰ περὶ τῶν προικῶων ἐγγράφων κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν καὶ τὴν Τουρκοκρατίαν, *ΕΚΕΙΕΔ* 12 (1965), Ἀθήνα 1968, σ.1-129.
- Βιτάλης, Πρεδέξα
 Φιλάρετος Βιτάλης, Ὁ κῶδιξ Β' τῆς ἐν Πρεδέξῃ Ἱερᾶς Μητροπόλεως (1873-1885), *HE* 18 (1969) 324-330, 410-416, 541-546, 19 (1970) 31-39, 153-158.
- Βλεμμύδης, Διήγησις
 Νικηφόρος Βλεμμύδης, *Διήγησις Μερικῆ*, ἐκδ. Λειψίας, ἐπιμ. Aug. Heisenberg, 1896.
- Γαβριήλ, Ἱερεμίας Α'
 Γαβριήλ Σταυρονικητιανός, Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' δι' οὗ ἐπικυροῖ καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὰ μετὰ τῆς μονῆς Φιλοθέου καὶ τοῦ ἐξάρχου Γρηγορίου συμπεφωνημένα περὶ τῆς εἰς αὐτόν ἐκχωρήσεως τοῦ καθίσματος τοῦ Σταυρονικήτου, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 4 (1920) 169-173, 431-433.
- Γαβριήλ, Τιμόθεος Α'
 Γαβριήλ Σταυρονικητιανός, Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου Α' δι' οὗ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἐπικυροῖ τὰ ἔγγραφα περὶ τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ Ἐξόδης τῆς ἐπαρχίας Σερρών κτημάτων καὶ ὑδρομύλων τῆς μονῆς Σταυρονικήτα, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 4 (1920) 739-742.
- Γαλίτης, Ἰούδας,
 Γ.Α. Γαλίτης, Τὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα τῶν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ παραλλήλων διηγήσεων περὶ τοῦ τέλους τοῦ Ἰούδα, *Θεολογία* 36 (1965) 270-281, 436-447.
- Γεδεών, Ἀθηναί
 Μ.Γεδεών, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηναίων [= Γ.Δ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ.2, Ἀθήνα 1890, 246-352].
- Γεδεών, Ἐκκλησίαι ἐξακριβοῦμεναι
 Μ. Γεδεών, Ἐκκλησίαι ἐξακριβοῦμεναι (κυρίως ἡ Θεοτόκος τῶν Κύρου), *EA* 19 (1899) 501-504, 507-511, 20 (1900) 27-29, 33-41, 57-60, 90-92, 148-149, 172-174, 195-202, 213-214 (καὶ αὐτοτελῶς Κωνσταντινούπολη 1900).
- Γεδεών, Ἐπιστολή
 Μ. Γεδεών, Ἐπιστολὴ Ἀθηναίων, *EA* 4 (1883-1884) 653-654.
- Γεδεών, Ἐφημερίδες
 Μ. Γεδεών, Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες. *Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, 1500-1912*, Ἀθήνα 1936-1938.
- Γεδεών, Βραχεῖα
 Μ. Γεδεών, *Βραχεῖα σημείωσις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων*, Κωνσταντινούπολη 1909.
- Γεδεών, Γανόχωρα
 Μ.Γεδεών, *Θρακικαὶ ἱστορίαι...Γ Μνήμη Γανοχώρων*, Κωνσταντινούπολη 1913.
- Γεδεών, Γράμματα
 Μ. Γεδεών, *Θρακικαὶ Ἱστορίαι...Β' Γράμματα ἐκ τῆς Ἀδριανουῦ Πόλεως (1629-1729)*, Κωνσταντινούπολη 1913.

- Γεδεών, *Διασαφήσεις*
 Μ. Γεδεών, Συμπληρωματικά Διασαφήσεις [=Δ.Γ. Καμπούρογλου, *Μνημεία*, τ.2, σ.353-374].
- Γεδεών, *Διατάξεις*
 Μ. Γεδεών, *Κανονικά Διατάξεις. Έπιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τῶν ἁγιοτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπό Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου μέχρι Διονυσίου τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως*, τ.1-2 Κωνσταντινούπολη 1888-1889.
- Γεδεών, *Διενέξεις*
 Μ. Γεδεών, Θεσσαλονικέων παλαιαί κοινοτικά διενέξεις, *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 1-24.
- Γεδεών, *Θύελλα*
 Μ.Γεδεών, Εἰκοσαετῆς Πατριαρχικῆ Ἱστορία κατόπιν θυέλλης, *Θεολογία* 5 (1927) 185-201.
- Γεδεών, *Νομοκάνων*
 Μ. Γεδεών, Ἀρσενίου καὶ Διονυσίου νομοκάνων ἐκ Γεθσημανῆ, *ΑΕΚΔ* 5 (1950) 5-13.
- Γερμανός, *Συμβολή*
 Γερμανός Σάρδεων, *Συμβολή εἰς τοὺς πατριαρχικούς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐξῆς (1454-1936)*, 2 μέρη, Κωνσταντινούπολη 1935-1938.
- Γερμανός, *Σώματα*
 Γερμανός, μητροπολίτης Ἡλείας, Τὰ ἄλειωτα σώματα νεκρῶν, *ΕΕΗΜ* 1 (1982) 293-323.
- Γερούκη, *Νοοτροπίες*
 Α. Γερούκη, Συλλογικὲς νοοτροπίες καὶ Ἱστορία τοῦ Δικαίου.Οἱ ἀφορισμοὶ στῆν Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (1675-1797). Μεθοδολογικὲς προσεγγίσεις, *Πρακτικά ΙΒ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1992, σ.169-175.
- Γερούκη, *Φόδος*
 Ἀριάδνη Γερούκη, Ὁ φόδος τοῦ ἀφορισμοῦ, *Τὰ Ἱστορικά* 8 (1988) 53-68.
- Γεωργαντζής, *Υψηλάντης*
 Πέτρος Γεωργαντζής, Ὁ "ἀφορισμός" τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη. Ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ διερεύνηση τοῦ θέματος, Καβάλα 1988.
- Γεώργιος, *Ἐπιτίμια*
 Γεώργιος, μητροπολίτης πρῶην Νευροκοπίου, *Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων καὶ ἰδίᾳ τοῦ χαρακτήρος αὐτῶν*, Ἀθήνα 1950.
- Γεωργίου, *Κύπρος*
 Φίλιππος Γεωργίου, *Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς ἐκκλησίας Κύπρου*, Λευκωσία 1975.
- Γκίνης, *"Κοινάριον"*
 Δ. Γκίνης, Τὸ "Κοινάριον" τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας, *ΠΑΑ* 32 (1957) 247-251.
- Γκίνης, *"Νέος Ἀρμενόπουλος"*
 Δ. Γκίνης, Ὁ "Νέος Ἀρμενόπουλος" τοῦ Κωνσταντίνου Χρυσοκεφάλου (1831), *ΕΕΒΣ* 33 (1964) 185-205.
- Γκίνης, *Ἀθησαύριστοι*
 Δ. Γκίνης, Ἀθησαύριστοι λέξεις ἢ σημασίαι λέξεων ἐκ τῆς ἀνεκδότου "Βακτηρίας Ἀρχιερέων" (1645), Ἀθηνᾶ 73-74 [*Λειμωνάριον*], Ἀθήνα 1972-1973, σ. 290-297.
- Γκίνης, *Ἐξαδίβλος*
 Δ. Γκίνης, Περὶ τὴν μετάφρασιν τῆς Ἐξαδίβλου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ, *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπὶ τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαδίβλου αὐτοῦ*

- (1345-1945), Θεσσαλονίκη 1952 [=ΕΕΣΝΟΣΠΘ, τ.6], σ.173-178.
- Γκίνης, *Βιβλιοθήκη* Δ. Γκίνης, 'Η βιβλιοθήκη του Θεοφίλου Καμπανίας ('Ο πνευματικός κόσμος ενός φιλελεύθερου Δεσπότη), 'Ο Έραμιστής 1 (1963) 33-40.
- Γκίνης, *Διαζύγιο* Δ. Γκίνης, Οί Λόγοι διαζυγίου επί Τουρκοκρατίας, ΕΕΣΝΟΕΠΘ 8 (1960-1963) 239-284.
- Γκίνης, *Θεόφιλος* Δ. Γκίνης, Νομκόν ποιηθέν και συνταχθέν εις άπλήν φράσιν υπό του πανιερωτάτου έλλογιμοτάτου επισκόπου Καμπανίας κυρίου κυρίου Θεοφίλου του έξ 'Ιωαννίνων (1788). Κριτική έκδοσις μετ' εισαγωγής και εύρετηρίων πινάκων υπό..., Παράρτημα τής ΕΕΣΝΟΕΠΘ, Θεσσαλονίκη 1960.
- Γκίνης, *Μαλαξός* Δ. Γκίνης, 'Ο Νομοκάνων του Μαλαξού ώς πηγή δικαίου του μετά την 'Αλωσιν 'Ελληνισμού, ΠΑΑ 13 (1938) 396-401.
- Γκίνης, *Περίγραμμα* Δ.Σ. Γκίνης, *Περίγραμμα 'Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, 'Αθήνα 1966 [Πραγματεΐαι τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών, 26].
- Γλαβίνας, *Μητροπολίται 1* 'Απ. Γλαβίνας, *Μητροπολίται Θεσσαλονίκης κατά τον ιζ' αΐωνα*, ΕΕΘΣΠΘ 22 (1977) 75-162.
- Γλαβίνας, *Μητροπολίται 2* 'Απ. Γλαβίνας, *Μητροπολίται τινες Θεσσαλονίκης κατά τον Ις' αΐωνα*, ΕΕΘΣΠΘ 19 (1974) 283-331.
- ΓΜ Δ. Γκίνης-Βαλ. Μέξας, 'Ελληνική Βιβλιογραφία (1800-1863), τ.1-3, 'Αθήνα 1939-1957.
- Γόνης, *Μονή Παντοκράτορος* Δ. Γόνης, 'Ο χρόνος ιδρύσεως τής μονής Παντοκράτορος του 'Αγίου 'Ορους (επί τη βάσει άνεχδότου έγγραφου), 'Αντίδωρον Πνευματικόν. Τμητικός τόμος Γερασίμου Ι. Κονιδάρη, 'Αθήνα 1981, σ.80-95.
- Γουναρίδης, 'Ορκος Πάρις Γουναρίδης, 'Ορκος και 'Αφορισμός στα βυζαντινά δικαστήρια, Σύμμεικτα 7 (1987) 41-57.
- Γριτσόπουλος, 'Επιτροπή Τ. Γριτσόπουλος, 'Η υπό του Καποδίστρια διορισθείσα πενταμελής 'Εκκλησιαστική 'Επιτροπή και τό έργον αΰτης, 'Αθήνα 1954. (ανάτυπο από τό π. 'Εκκλησία 30-31 (1953-1954).
- Γριτσόπουλος, *Δανιήλ* Τ. Γριτσόπουλος, *Μητροπολίτης 'Αμυκλών και Τριπολιτιζᾶς Δανιήλ Παναγιωτόπουλος*, Θεολογία 29 (1958) 395-410, 30 (1959) 114-130, 235-269, 31 (1960) 303-314, 424-443
- Γριτσόπουλος, *Μεσσηνιακαί Μοναί* Τ. Γριτσόπουλος, Συμβολή εις την ιστορίαν των Μεσσηνιακῶν Μονῶν Βουλκάνου και Σιδηρόπορτας, *Μεσσηνιακά Γράμματα* (άναμνηστικόν τεύχος), Καλαμάτα 1956, σ.134-139.
- Δάλλας, 'Αρχεΐον Μιλτ. Δάλλας, 'Αρχεΐον 'Ιστορικόν, ΘΧ 5 (1936) 239-253.

- Δελιαλής, Βελδεντός
 Νικ. Δελιαλής, 'Ιδρυτικά έγγραφα περί τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς Βελδεντοῦ, *Μακεδονικά* 6 (1964-1965) 226-274.
- Δελιαλής, Κοζάνη
 Νικ. Δελιαλής, Συμβολαί εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κοζάνης, Κοζάνη 1958 (ἀνάτ. ἀπὸ τό α' τ. τοῦ περ. τῆς μητροπόλεως Σερβίων καὶ Κοζάνης "Οἰκοδομή").
- Δελιαλής, "Οσιος Νικάνωρ
 Νικόλαος Δελιαλής, Τό πρωτότυπον τῆς Διαθήκης τοῦ 'Οσίου Νικάνωρος τοῦ Θεσσαλονικέως καὶ τέσσερα ἄλλα ἀνέκδοτα ἔγγραφα, *Μακεδονικά* 9 (1969) 243-265.
- Δελικάνης, "Εγγραφα 1
 Καλλίνικος Δελικάνης, *Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος ἦτοι τὰ ἐν τοῖς Κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ἱεροσολύμων ἔκδοσις ἐπίσημα ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ρωσίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Σερβίας, Ἀχρῖδων καὶ Πεχίου, 1564-1863...*, Κωνσταντινούπολη 1905.
- Δελικάνης, "Εγγραφα 2
 Καλλίνικος Δελικάνης, *Τὰ ἐν τοῖς Κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ἱεροσολύμων ἔκδοσις ἐπίσημα ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου (1575-1863)*, Κωνσταντινούπολη 1904.
- Δηλιγιάννης-Ζηνόπουλος, Νομοθεσία
 Θεόδ. Δηλιγιάννης-Γ.Κ. Ζηνόπουλος, *Ἑλληνικὴ Νομοθεσία ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1860...*, τ.1-2, Ἀθήνα 1860-1861.
- Δημαρᾶς, Ἱστορία
 Κ.Θ.Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, 7η ἔκδ., Ἀθήνα 1985.
- Δημαρᾶς, Διαφωτισμός
 Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἑλληνικὸς Διαφωτισμός*, ἔκδ. γ', Ἀθήνα 1983, σ.145-175.
- Δημαρᾶς, Ρωμαντισμός
 Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἑλληνικὸς Ρωμαντισμός*, Ἀθήνα 1982.
- Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις
 Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος, *Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα μετὰ τινων προσθηκῶν*, Τεργέστη 1878.
- Δημητροκάλλης, Περίπτωση
 Γ. Δημητροκάλλης, Μία περίπτωση γάμου μετὰ καπηνίου στὴ Νάξο, *ΕΕΒΣ* 39-40 [Δειμών, Τιμητικὴ προσφορά τῷ καθηγητῇ Ν.Β. Τωμαδάκη], Ἀθήνα 1972-73, σ.290-294.
- Δραγούμης, Ἀναμνήσεις
 Νικ. Δραγούμης, *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις*, τ.1-2, Ἀθήνα 1879 (ἐπανέκδοσις "Ἐρμῆ", Ἀθήνα 1973).
- Δυοβουνιώτης, Ἀφορισμός
 Κωνστ. Δυοβουνιώτης, *Περὶ ἀφορισμοῦ κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1916.
- Δυοβουνιώτης, Διαζύγιον
 Κ. Δυοβουνιώτης, Τό Διαζύγιον κατὰ τοὺς κώδικας 1471 καὶ 1472 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου 1917

- Δυοβουνιώτης, Ζαγορά
 Δυοβουνιώτης, Κριτόπουλος,
 Δυοβουνιώτης, Μαλαξός
 ΔΧΑΕ
 ΕΑ
 ΕΕΒΣ
 ΕΕΗΜ
 ΕΕΘΣΠΘ
 ΕΕΚΜ
 ΕΕΚρΜ
 ΕΕΣΝΟΕΠΘ
 ΕΕΦΣΠΘ
 ΕΚΕΙΕΔ
 ΕΚΕΛΑΑ
 ΕΜΑ
 Έμμανουηλίδης, Δίκαιο
 ΕΝΣΠΑ
 Εύστρατιάδης, Ίερόθεος
 Εύστρατιάδης, Γράμματα
 Εύστρατιάδης, Εγγένιος
 Εύστρατιάδης, Σημείωμα
 ΕΦ
 ΕΦΣΚ
- Κ. Δυοβουνιώτης, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς, ΝΕ 12 (1915) 456-473, 13 (1916) 109-119, 243-251, 340-349, 444-458, 14 (1917) 79-92.
 Κ. Δυοβουνιώτης, Μητροφάνης Κριτόπουλος, Ἀθήνα 1915 (ἀνάτυπο ἀπό τό π. "Ίερός Σύνδεσμος" 1914-1915).
 Κ. Δυοβουνιώτης, Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ, Ἀθήνα 1916.
 Δελτίον Χριστιανικῆς καί Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἀθήνα.
 Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Κωνσταντινούπολη.
 Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα.
 Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Ἡλειακῶν Μελετῶν.
 Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
 Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθήνα.
 Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Κρητικῶν Μελετῶν, Ἀθήνα.
 Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
 Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
 Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, Ἀθήνα.
 Ἐπετηρίς Κέντρον Ἐρεῦνης Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα.
 Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, Ἀθήνα.
 Νίκος Ε. Ἐμμανουλίδης, Τό δίκαιο τῆς ταφῆς στό Βυζάντιο, Ἀθήνα 1989 [Forschungen Zur Byzantinischen Rechtsgeschichte, Athenae Reiche, v.3].
 Ἐπετηρίς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
 Σωφρόνιος Εύστρατιάδης, Ἱερόθεος Πελοποννήσιος ὁ Ἰθρήτις καί Μεθόδιος Ἀνθρακίτης ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, Ρωμανός ὁ Μελωδός 1 (1933) 257-315.
 Σωφρόνιος [Εύστρατιάδης], πρῶην Λεοντοπόλεως, Πατριαρχῶν Γράμματα, ΝΣ 28 (1933)
 Σωφρόνιος [Εύστρατιάδης] πρῶην Λεοντοπόλεως, Εγγένιος Ἱερομόναχος, Ρωμανός ὁ Μελωδός 1 (1932) 349-351.
 Σωφρόνιος [Εύστρατιάδης], Σημείωμα περί τῆς ἰδρύσεως καί τῶν προνομίων τῆς ἐν Βενετία Ἑλληνικῆς Κοινότητος, Ρωμανός ὁ Μελωδός 1 (1932) 325-330.
 Ἐκκλησιαστικός Φάρος, Ἀλεξάνδρεια.
 Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Κωνσταντινούπολη.

- Ζαβίρας, Νέα Έλλάς
 Ζακυθηνός, Μετέωρα
 Ζάχος, Άφορισμός- Άνάθεμα
 Ζέπος, Νομικόν Πρόχειρον
 Ζέπων, *Jus Graecoromanum*
 Ζερλέντης, Έρευναι
 Ζολώτας-Σάρου, Ιστορία
 Ζωμπολίδης, Άφορισμός
 ΗΕ
 Ήλιού, Προσθήκες
 Ήλιού, Συγχωροχάρτια
 ΗΧ
 Θ.Β., Άφοριστικόν
 Θέμελης, Μοναστηριολογία
 Θέμελης, Νομοκάνων
 Θεοτοκάς, Νομολογία
 Θεόφιλος, Ταμείον
- Γ. Ι. Ζαβίρας, *Νέα Έλλάς ή Έλληνικόν Θέατρον*, Άθήνα 1872 (ΦΜΧ ανατύπωση, έπιμ. Τ.Α.Γριτσόπουλος, Άθήνα 1972).
 Δ. Ζακυθηνός, Άνέκδοτα γράμματα περί τών μονών τών Μετεώρων, *Έλληνικά* 10 (1937-1938) 281-306.
 Π. Ζάχος, Περί άφορισμού και αναθέματος, *Ιερός Σύνδεσμος*, έτος ΙΒ(Κ), περ. Β' (Άπρ. 1917) 6-7.
 Παν. Ζέπος, Νομικόν Πρόχειρον συνταχθέν υπό Μιχαήλ Φωτεινοπούλου εις Βουκουρέστιον (1765-1777)... υπό Παν.Ι.Ζέπου, Val. Al. Georgescu, Άναστ. Σιφωνιού-Καράπα, ΕΚΕΙΕΔ 24-26 (1977-1979), Άθήνα 1982.
 Ίω. Ζέπου και Πάν. Ζέπου, *Jus Graecoromanum*, τ.8: Κώδιξ Πολιτικός του Πριγκιπάτου της Μολδαβίας, Άθήνα 1931 (ΦΜΧ επανέκδοση 1962)
 Περ. Ζερλέντης, *Ιστορικαί έρευναι περί τας Έκκλησίας τών νήσων της ανατολικής Μεσογείου Θαλάσσης*, τ.1, Έρμούπολη 1913.
 Γ.Ι. Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, συνταχθείσα έπιμελεία...Αιμιλίας Κ. Σάρου...τ.1-3(5), Άθήνα 1921-1928.
 Δ. Ζωμπολίδης, Ό Άφορισμός ή τό ανάθεμα ή έσχάτη τών ποινών έν τω Κανονικω Δικαιω της Όρθοδόξου ανατολικής εκκλησίας, *Νέοι Πανδέκται* 5 (1906) 209-212.
Ήπειρωτική Έστία, Ίωάννινα.
 Φ.Η.Ήλιού, *Προσθήκες στην Έλληνική Βιβλιογραφία. Α' Τά βιβλιογραφικά κατάλοιπα του Έ. Legrand και του Η. Ρεμπο (1515-1799)*, Άθήνα 1973.
 Φ. Ήλιού, Τά συγχωροχάρτια, *Τά Ιστορικά* 1 (1983) 35-84.
Ήπειρωτικά Χρονικά, Ίωάννινα.
 Θ[άνος] Β[αγενάς], *Τσακωνικόν Άφοριστικόν, Χρονικά τών Τσακώνων* 1 (1956) 146-148.
 Χρυσόστομος Θέμελης, έπίσκοπος Θαυμακού, *Εύβοϊκή Μοναστηριολογία*, ΑΕΜ 12 (1965) 99-164.
 Χρυσόστομος Θέμελης, Νομοκάνων Παλαιστινός (Άνέκδοτον Έξομολογητάριον του ΙΗ' αιώνος), ΑΕΚΔ 8 (1953) 7-49.
 Μιχ. Γ. Θεοτοκάς, *Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήτοι της Ι. Συνόδου και του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου επί του άστικού, κανονικού και δικονομικού δικαίου από του έτους 1800 μέχρι του 1896, μετά σημειώσεων Κωνσταντινούπολη 1897*.
 Θεόφιλος Καμπανίας, *Ταμείον Όρθοδοξίας, περιέχον συνοπτικώς και διαλαμβάνον περί Θεού, περί Πίστεως, περί έξηγήσεως, και χρήσεως τών έπτά Μυστηρίων, τών δέκα Έντολών, και τών*

- ἀναγκαιοτέρων τῆς Ἱερᾶς Ἐκκλησίας ἐθίμων..., Πονηθέν μὲν εἰς ἀπλὴν φράσιν, καὶ σὺν τεθῆν κατ' Ἐρωταπόκρισιν..., Βενετία 1804 (ΓΜ 299).
- Θεοχαρίδης, Βλάσταρις
 Γ.Ι. Θεοχαρίδης, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις καὶ ἡ μονὴ τοῦ κύρ-Ἰσαάκ ἐν Θεσσαλονίκῃ, *Βυζάντιον* 40 (1970) 437-459. *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια Θεσσαλικὰ Χρονικά*, Ἀθήνα.
- ΘΗΕ
 ΘΧ
 Θωμᾶς, Ἀφοριστικά
 Γ. Θωμᾶς, Ἀνέκδοτα ἀφοριστικά κείμενα δεσποτάδων τοῦ Βόλου στὸν περασμένο αἰῶνα, *ΗΕ* 37 (1988) 456-459, 38 (1989) 12-15.
- Θωμόπουλος, Πάτραι
 Στέφ. Ν. Θωμόπουλος, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι 1821, 6' ἔκδ. Πάτρα 1950.
- Ἰάκωβος, Ἀντίδοτον
 Ἰάκωβος, ἱερομόναχος, *Φαρμακίδου Ἀντίδοτον, τῶν εἰς δύο τό πρώτον*, Ἀθήνα 1852.
- ΙΕΕΕ
 Καλινδέρης, Μνημεῖα
 Ἱστορικὴ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία Ἑλλάδος Μιχ. Καλινδέρης, *Γραπτὰ μνημεῖα ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαῖδα 1940· τὸ ἴδιο καὶ δὲ Παῖσιος, *Ἐπιγραφαί*.
- Καμπούρης, Προικοννησιακά
 Λεωνίδα Καμπούρης, Προικοννησιακά (Δύο κώδικες τῆς μητροπόλεως Προικοννήσου), *B-NJ* 21 (1971-1974), Ἀθήνα 1976, σ.193-222.
- Καμπούρογλου, Μνημεῖα
 Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ.1-3, Ἀθήνα 1891-1892.
- Κανδακίτης, Ἀφορεσμός
 Ν. Κ. Κανδακίτης, Ὁ ἀφορεσμός ἢ διάλογος εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν. Ἐξήγησις κατὰ τοῦ Μάγου παρὰ τοῦ..., Ζάκυνθος 1849.
- Κανδηλῶρος, Ἀρματωλοί
 Τ. Κανδηλῶρος, Ὁ ἀφορισμός τῶν ἀρματωλῶν κατὰ τὸ 1805, *Μαλεβός* 4 (1924) 227· (τὸ ἴδιο δημοσίευμα περιλαμβάνεται καὶ στὸ Ὁ Ἀρματωλισμός τῆς Πελοποννήσου 1500-1821, Ἀθήνα 1924 καὶ ΦΜΧ ἐπανέκδοση, Ἀθήνα, "Καραβίας" 1990, τοῦ ἴδιου συγγραφέα).
- Κανδηλῶρος, Γρηγόριος Ε'
 Τ. Κανδηλῶρος, *Γρηγόριος Ε'*, 6' ἔκδ., Ἀθήνα 1921.
- Κανελλάκης, Χιακά
 Γ. Κανελλάκης, *Χιακά Ἀνάλεκτα*, Ἀθήνα 1890.
- Καντιώτης, Ἐνέργειαι
 Αὐγουστίνος Καντιώτης, Αἱ πρό τοῦ ἀφορισμοῦ ἐνέργειαι, π. *Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι*, ἔτος 45 (1954), τχ. 1096, σ.92-93 καὶ ἔτος 46 (1955), τχ.1097, σ.4-5.
- Καραθανάσης, Λόγιοι
 Ἀθ. Καραθανάσης, *Οἱ Ἑλληνες λόγιοι στὴ Βλαχία (1670-1714)*, Θεσσαλονίκη 1982.
- Καρμίρης, Ὁμολογία
 Ἰω. Ν. Καρμίρης, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, *Θεολογία* 19 (1941-1948), Ἀθήνα 1948, σ.53-86, 209-238, 398-431.

- Καρπάθιος, Πανάχραντος
 Καρυδώνης, "Άγιος Ίγνατίος
 Κατραμής, Άνάλεκτα
 Κατσιμπαλης, Πορφύρας
 Καφταντζής, Παπασυναδινός
 Κεφαλληνιάδης, Γρόττα
 Κομνηνός-Ύψηλάντης,
 Μετά τήν Άλωσιν
 Κονιδάρης, Γράμμα
 Κονιδάρης, Κοντομίχαλος
 Κονιδάρης, Τυπικά
 Κονόμος, "Άγιος Διονύσιος
 Κοραής, Άλληλογραφία
 Κοραής, Διδασκαλία
 Κοραής, Συνέκδημος
- Έμμ. Καρπάθιος, *Ή έν Άνδρω Ίερά Μονή Παναχράντου*, Άθήνα 1938.
 Ι. Καρυδώνης, *Τά έν Καλλονή Λέσβου ιερά σταυροπηγιακά πατριαρχικά μοναστήρια του Άγίου Ίγνατίου*, Κωνσταντινούπολη 1900.
 Ν. Κατραμής, *Φιλολογικά Άνάλεκτα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 1880.
 Γ. Κ. Κατσιμπαλης, Λάμπρος Πορφύρας, *Τά άγνωστα ποιήματα του Λάμπρου Πορφύρα*, Ν. Έστία 58 (1955) 1570-1587.
 Γ. Καφταντζής, *Ή Σερραϊκή Χρονογραφία του Παπασυναδινού*, Άθήνα 1982.
 Νικ. Κεφαλληνιάδης, *Ή μονή Άγίου Γεωργίου Γρόττας σχολή τής Νάξου κατά τά έτη τής Τουρκοκρατίας*, ΕΕΚΜ 9 (1971-1973) 470-572.
 Άθ. Κομνηνός - Ύψηλάντης, *Έκκλησιαστικῶν καί Πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα διβλίον Η',Θ' καί Ι, ἤτοι τά μετά τήν Άλωσιν (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολη 1870 (ΦΜΧ επανέκδοση, Άθήνα "Κάραβίας" 1972).
 Ι. Κονιδάρης, *Ein grάμμα des Patriarchen Gregorios III aus dem Jahre 1446*, στο *Ι. Κονιδάρης, Ζητήματα Βυζαντινού καί Έκκλησιαστικού Δικαίου*, Άθήνα 1990, σ.
 Ι. Κονιδάρης, *Οί άφορισμοί του μητροπολίτη Κεφαλληνίας Σπυρίδωνα Κοντομίχαλου (1842-1873)*, στο *Ι. Κονιδάρης, Ζητήματα Βυζαντινού καί Έκκλησιαστικού Δικαίου*, Άθήνα 1990, σ.179-199 (τό ίδιο καί στή *Πρακτικά του Έ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου*, τ.3, Άργοστόλι 1991), σ.311-329).
 Ι.Μ. Κονιδάρης, *Νομική θεώρηση τῶν μοναστηριακῶν Τυπικῶν*, Άθήνα 1984.
 Ντ. Κονόμος, *Άγιος Διονύσιος ό παλιοῦχος Ζακύνθου*, Άθήνα 1969.
 Άδ. Κοραής, *Άλληλογραφία*, έκδοτική επιτροπή Κ.Θ. Δημαρῶς, Άλκης Άγγέλου, Αἰκατερίνη Κουμαριανού, Έμμ. Ν. Φραγκίσκος (έκδ. ΟΜΕΔ), τ. 1-6, Άθήνα 1964-1984.
 Άδ. Κοραής, *Άδελφική Διδασκαλία προς τους εύρισκομένους κατά πάσαν τήν Ώθωμανικήν Έπικράτειαν Γραικούς. Εἰς αντίρρησην κατά τής ψευδωνύμως έν όνόματι του Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ίεροσολύμων έκδοθείσης έν Κωνσταντινουπόλει Πατρικῆς Διδασκαλίας*, Έν Ρώμη 1798.
 Άδ. Κοραής, *Συνέκδημος Ίερατικός, περιέχων τās δύο προς Τιμόθεον, καί τήν προς Τίτον, έπιστολάς του Άποστόλου Παύλου, μέ δύο κοινάς μεταφράσεις, καί εξηγήσεις διεξοδικάς*, Παρίσι 1831 (ΓΜ 2127).

- Κοραΐς, *Ἄτακτα*
 Ἄδ. Κοραΐς, *Ἄτακτα, ἧγουν παντοδαπῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν αὐτοσχεδίων σημειώσεων καὶ τινῶν ἄλλων ὑπομνημάτων Αὐτοσχεδίου Συναγωγῆς*, τ.1-5, Παρίσι 1828-1835.
- Κουγέας, *Ἰγνάτιος*
 Σ. Κ. Κουγέας, *Ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας Ἰγνάτιος ὁ Τζαμπλάκος (Ἑξαμπλάκων 1776-1802) καὶ τινα περὶ αὐτὸν ἐγγράφα, Πελοποννησιακά 2* (1957) 141-179.
- Κουκουλές, *Βίος*
 Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, τ.1-6, Ἀθήνα 1948-1955.
- Κουκουλές, *Μέγα Ρεῦμα*
 Φ. Κουκουλές, *Ἱστορικά σημειώματα περὶ τῶν σχολῶν Μεγάλου Ρεύματος*, *ΔΙΕΕ 7* (1910) 120-140.
- Κουμαριανοῦ-Δρούλια-Layton, *Βιβλίον*
 Αἰκ. Κουμαριανοῦ-Λ. Δρούλια-Ε. Layton, *Τὸ Ἑλληνικὸ βιβλίον 1476-1830*, Ἀθήνα 1986.
- Κουρίλας, *Ἅγιος Στέφανος*
 Εὐλόγιος Κουρίλας, *Ὁ ἅγιος Στέφανος ἐν Ἀδριανουπόλει, πατριαρχικὸν σταυροπήγιον καὶ μετόχιον τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἀθωνος*, *Θρακικά 6* (1935) 247-301.
- Κουτίδας, *Καρτυσιώτης*
 Σταῦρος Κουτίδας, *Περὶ τὴν διαθήκην τοῦ Δημητρίου Καρτυσιώτου (συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου)*, *Θυραετικαὶ Εἰκόναί*, τχ. Β', Ἀθήνα 1958.
- Κρέμος, *Φωκικά*
 Γ. Κρέμος, *Φωκικά*, τ.1-3 Ἀθήνα 1880-1874.
- Κρητικός, *Τοπωνύμια*
 Παναγ. Γ. Κρητικός, *Πατμιακά τοπωνύμια*, Ἀθήνα 1961.
- ΚΧ
 Κ. Σ. Κώνστας, *Κυρά-Βασιλική*
 Κ. Σ. Κώνστας, *Ἡ κυρά-Βασιλική στὴν Αἰτωλία*, *ΗΕ 3* (1954) 259-263.
- Κωστής, *Ἀνάλεκτα*
 Ν.Κ.Χ. Κωστής, *Σμυρναϊκά Ἀνάλεκτα*, Ἀθήνα 1906.
- Λαζαρίδης, *Διαθήκες*
 Κώστας Λ. Λαζαρίδης, *Μικρὲς παλιῆς ἀδημοσίευτες ζαγορίσιες διαθήκες*, *ΗΕ 22* (1973) 449-460, 23 (1974) 40-46, 612-621, 24 (1975) 313-325.
- Λαμπρινίδης, *Ναυπλία*
 Μιχ. Λαμπρινίδης, *Ἡ Ναυπλία*, ἔκδ. γ', Ναύπλιο 1975.
- Λάμπρος, *Ἀποστόλης*
 Σπ. Λάμπρος, *Ὁ κατ' Ἀρσενίου τοῦ Ἀποστόλη ἀφορισμὸς τοῦ πατριάρχου Παχωμίου Α'*, *ΝΕ* (1906) 56-58.
- Λάμπρος, *Κολλυβά*
 Σπ. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις διβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς. Γ'. Κώδικες τῆς διβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολλυβά*, *ΝΕ 11* (1914) 471-487, 12 (1915) 105-112, 231-240, 358-369, 13 (1916) 120-129, 252-259, 350-358, 459-471, 14 (1917) 93-107.
- Λαμψίδης, *Χειρόγραφα*
 Ὀδ. Λαμψίδης, *Τὰ ἐν Σάμῳ χειρόγραφα*, *ΑΕΚΔ 15* (1960) 39-48.
- Λάππας-Σταμούλη, *Ἀλληλογραφία*
 Κώστας Λάππας-Ρόδη Σταμούλη, *Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Ἀλληλογραφία*, τ.1 (1802-1817), Ἀθήνα 1989.

- Λασκαράτος, *Ἀπόκριση*
Ἄνδρ. Λασκαράτος, *Ἀπόκριση εἰς τόν ἀφορεσμόν τοῦ κλήρον τῆς Κεφαλονιάς τῶν 1856*, Κεφαλονιά 1867.
- Λασκαράτος, *Αὐτοβιογραφία*
Ἄνδρ. Λασκαράτος, *Αὐτοβιογραφία (μετάφραση Πόπη Θεοδωράτου. Εἰσαγωγή, σημειώσεις Ἀλόη Σιδέρη)*, Ἀθήνα 1983.
- Λιγνός, *᾽Υδρα*
Ἄντ. Λιγνός, *Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος ᾽Υδρας*, τ. 1-16, Πειραιάς 1921-1932.
- Λουκάκη, *Πατριάρχης*
Μαρίνα Λουκάκη, *Ὁ ἰδανικός πατριάρχης μέσα ἀπό τὰ ρητορικά κείμενα τοῦ 12ου αἰῶνα, σὸν τόμο Τό Βυζάντιο κατὰ τόν 12ο αἰῶνα. Κανονικό δίκαιο, κράτος καί κοινωνία (ἐκδότης Ν.Οἰκονομίδης)* Ἀθήνα 1991, σ.301-319.
- Λυκούρης, *Διοίκησις*
Ἰω. Β. Λυκούρης, *Ἡ Διοίκησις καί Δικαιοσύνη τῶν Τουρκοκρατουμένων νήσων Αἴγινα-Πόρος-Σπέτσαι-᾽Υδρα κλπ. Ἐπί τῇ βάσει ἐγγράφων τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου ᾽Υδρας καί ἄλλων*, Ἀθήνα 1954 (Παράρτημα ΕΕΝΣΠΑ).
- Μαζαράκης, *Ἰωακείμ*
Γεωρ. Μαζαράκης, *Περί τοῦ ἀθηναίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ τοῦ Πάνυ* [=Καμπούρογλου, *Μνημεῖα* 2, σ. 125-144].
- Μαζαράκης, *Συμβολή*
Γεωρ. Γ. Μαζαράκης, *Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀλεξάνδρεια 1932.
- Μαλαξός, *Νομοκάνων*
Δ.Γκίνης-Ν.Πανταζόπουλος (ἐπιμ.), *Νομοκάνων Μανουήλ νοταρίου τοῦ Μαλαξοῦ τοῦ ἐκ Ναυπλίου τῆς Πελοποννήσου, "Νόμος"*, ΕΕΣΝΟΕΠΘ 1, Θεσσαλονίκη 1982.
- Μάμουκας, *Μοναστηριακά*
Ἀνδρέας Μάμουκας, *Τά Μοναστηριακά, ἤτοι ὁδηγίαι, νόμοι, βασιλικά διατάγματα, συνοδικαί καί ὑπουργικαί ἐγκύκλιοι, περὶ τῆς διοικήσεως τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι μοναστηρίων καί περὶ τῆς διαχειρίσεως τῆς περιουσίας αὐτῶν, μετὰ προσθήκης τοῦ τε περὶ ἐπισκόπων καί ἐπισκοπῶν νόμου, καί τοῦ καταστατικοῦ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος· ἐκδοθέντα κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργοῦ, ἐπιμελεία...*, Ἀθήνα 1859.
- Μαμώνη, *Νομοκάνων*
Κυριακή Μαμώνη, *Νέα στοιχεῖα γιά τόν νομοκάνονα "Εἰς Λέξιν Ἀπλῆν" τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ*, *Μνημοσύνη* 10 (1985-1987) 191-204.
- Μανούσακας, *"Ἐπιτομή"*
Μ. Ι. Μανούσακας, *Ἡ "Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας" τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων καί αἱ πηγαί αὐτῆς*, *ΚΧ* 1 (1949) 291-332.
- Μανούσακας, *Ἀθανάσιος*
Μ.Ι. Μανούσακας, *Ἀνέκδοτα Πατριαρχικά ἐγγράφα περὶ Ἀθανασίου τοῦ Ρήτορος*, *ΕΜΑ* 2 (1940) 134-151.
- Μανούσακας, *Ἀρχιερεῖς*
Μ. Ι. Μανούσακας, *Ἀρχιερεῖς Μεθώνης, Κορώνης καί Μονεμβασίας γύρω στά 1500*, *Πελοποννησιακά* 3-4 (1958-1959) 95-147.
- Μανούσακας, *Γράμματα*
Μ. Ι. Μανούσακας, *Γράμματα πατριαρχῶν καί μητροπολιτῶν τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐκ τοῦ*

- ἀρχείου τῆς ἐν Βενετία Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος, *Θησαυρίσματα* 5 (1968) 7-22.
- Μανούσακας, *Πατριαρχικά*
Μ.Ι. Μανούσακας, *Ἀνέκδοτα πατριαρχικά γράμματα (1547-1806) πρὸς τοὺς ἐν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδελφείας καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἀδελφότητα*, Βενετία 1968.
- Μάρκου, *Μαλαξός*
Γ. Μάρκου, *Τρία ιδιόγραφα γράμματα τοῦ νοταρίου Θηβῶν (16ος αἰών) Μανουήλ Μαλαξοῦ, καὶ ἡ ἐκ τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης διέλευσίς του*, *ΕΚΕΙΕΔ* 22 (1975), Ἀθήνα 1977, σ.16-37.
- Canart- Μάρκου, *Νόμιμον*
P. Canart- Γ.Σ.Μάρκου, *Ὁ αὐτόγραφος Νομοκάνων (Νόμιμον) τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ, ἀνακοίνηση στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸν Π.Ζέπο*, ΠΑΑ 55 (1980) 290-303.
- Μαρμαρινός, *Ἀφορισμός*
Ἄντ. Μαρμαρινός, *Ἕνας ἱστορικός ἀφορισμός*, ἐφ. *Πειραιϊκὴ Ἔρευνα*, ἔτος Α', τχ. 2 (Ἀπρ. 1953), σ.7.
- Μαρούλης, *Ἔγγραφα*
Ἄνδρέας Π. Μαρούλης, *Ναξιακά Ἔγγραφα (1723-1883)*, *ΕΕΚΜ* 4 (1964) 401-438*
- Μάτσης, *Παράφρασις*
Νικ. Μάτσης, *Περὶ τὴν Παράφρασιν τοῦ Συντάγματος τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη ὑπὸ τοῦ Κουνάλη Κριτόπουλου*, *ΕΕΒΣ* 34 (1965) 175-201.
- Μαῦρος, *Σπηλιώτισσα*
Τ. Μαῦρος, *Ὁ κώδικας τῆς μονῆς "Παναγία ἢ Σπηλιώτισσα"* *Ζακύνθου*, *ΔΙΕΕ* 23 (1980) 459-544, 24 (1981) 450-536.
- Μέγας, *Ἰούδας*
Γ.Α. Μέγας, *Ὁ Ἰούδας εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ*, *ΕΚΕΛΑΑ* 3-4 (1941-1942), Ἀθήνα 1951, σ.3-32.
- ΜΕΕ*
Μεγεάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια.
- Μενεβίσογλου, *Πηδάλιον*
Παῦλος Μενεβίσογλου, *μητροπολίτης Σουηδίας, Ἡ κανονικὴ συλλογὴ "Πηδάλιον", στό Χαριστεῖον Σεραφεῖμ Τίκα*, *Θεσσαλονίκη* 1984, σ.147-166.
- [Μενεβίσογλου], *Συνόψεις*
Παῦλος [Μενεβίσογλου], *μητροπολίτης Σουηδίας, Συνόψεις καὶ ἐπιτομαὶ ἱερῶν κανόνων ἐν Βυζαντίῳ*, *Μνημὴ Μητροπολίτου Ἰκονίου Ἰακώβου*, Ἀθήνα 1984, σ.77-95.
- Μέρτζιος, *Γράμμα*
Κ. Δ. Μέρτζιος, *Ἐν ἀνέκδοτον πατριαρχικόν γράμμα*, *ΗΕ* 2 (1953) 447-448.
- Μέρτζιος, *Μικρός Ἑλληνομνήμων*
Κ. Δ. Μέρτζιος, *Μικρός Ἑλληνομνήμων*, τεῦχος Β', Ἰωάννινα 1960 (ἀνάτ. ἀπὸ *ΗΕ* 8 (1959)).
- Μέρτζιος, *Μνημεῖα*
Κ. Δ. Μέρτζιος, *Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας*, *Θεσσαλονίκη* 1947.
- Μέρτζιος, *Πάργα*
Κ. Δ. Μέρτζιος, *Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Πάργας*, *ΗΕ* 11 (1962) 97-112, 210-217.
- Μέρτζιος, *Πατριαρχικά*
Κ. Δ. Μέρτζιος, *Πατριαρχικά ἤτοι ἀνέκδοτοι πληροφορίαι σχετικαὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1556-1702*, *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 15 (1951).

- Μηλιαράκης, *Νίκαια*
 Μήλιας, *Σύνοδοι*
 Μομφερράτος, *Βακτηρία*
 Μοσχοβάκης, *Δίκαιον*
 Μοσχονάς, *Τζιτζίνια*
 Μοσχόπουλος, *Άρχεϊο*
 Μουζάκης, *Βρικόλακες*
 Μουρούτη-Γκενάκου, *Μιά Μονή*
 Μπαμπούνης, *Άρχεϊο*
 Μπατιστάτος, *Ποινή*
 Μπέτης, *Κατάστιχο*
 Μπέτης, *Παλιουρή*
 Μπουμπουλίδης, *Κάλφογλου*
 Μπουμπουλίδης, *Στιχούργημα*
 Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις 1*
 Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις 2*
- Άντ. Μηλιαράκης, *Ίστορία του Βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ήπειρου (1204-1261)*, Άθήνα 1898.
 Σπ. Μήλιας, *Τών Άγιων Συνόδων της Καθολικής, τών ανά πάσαν τήν οίκουμένην συναθροισθεισών...Νέα, και δαψιλεστάτη συνάθροισις...τ. 1-3*, Βενετία 1761 (ΦΜΧ επανέκδοση, Άγιον Όρος (Καλύβη Τιμίου Προδρόμου-Σκήτη Άγίας Άννης) 1981-1986).
 Άντ. Μομφερράτος, *Εύρετήριον και Πρόλογοι της Βακτηρίας τών Άρχιερέων*, ΔΙΕΕ 3 (1889) 129-218.
 Ν.Γ. Μοσχοβάκης, *Τό έν Έλλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Άθήνα 1882 (ΦΜΧ επανέκδοση "Καραβίας", Άθήνα 1988).
 Θεόδ. Δ. Μοσχονάς, *Οϊκογένεια Στεφάνου Τζιτζίνια, Άθηνά 73-74 [Λειμωνάριον]*, Άθήνα 1972-1973, σ.677-680.
 Γ.Ν. Μοσχόπουλος, *Τό Έκκλησιαστικό άρχεϊο Κεφαλονιάς. Μητρόπολη-Μονές-Ναοί*, Άθήνα 1984.
 Στέλιδς Α. Μουζάκης, *Οϊ θρικόλακες.Δοξασίες, προλήψεις και παραδόσεις σέ καταγραφές από τούς άρχαίους-βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους."*Έρευνα και σέ χειρόγραφους νομοκάνονες του 14ου-18ου αιώνα, (Φιλολογική επιμέλεια Άναστασία Καλάη), Άθήνα 1987.
 Ζωή Μουρούτη-Γκενάκου, *Μιά μονή στην Άνάστασι του Γένους. Άγιοι Θεόδωροι Καλαβρύτων*, Άθήνα 1971.
 Χ.Ν. Μπαμπούνης, "Έρευνα στο Άρχεϊο της Ίερās Μητροπόλεως Τρίκκης και Σταγών, ΘΧ 13 (1980) 429-
 Μιλτιάδης Μπατιστάτος, "Η ποινή του άφορισμού στην Κεφαλονιά κατά τήν περίοδο της Άγγλοκρατίας, *Πρακτικά Έ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου*, τ.3, Άργοςτόλι 1991, σ.332-339).
 Στέφ. Μπέτης, *Κατάστιχο επισκόπου Παραμυθιάς*, ΗΧ 28 (1986-1987) 195-226.
 Στέφ. Μπέτης, *Περί της έν Ήπειρω μονής Παλιουρής*, ΗΕ 14 (1965) 457-502.
 Φ. Μπουμπουλίδης, *Φαναριωτικά κείμενα. Β' Άλεξάνδρου Κάλφογλου "Ήθική Στιχουργία"*, Άθήνα 1967.
 Φ. Μπουμπουλίδης, *Άνέκδοτον στιχούργημα περί τών σχολικών πραγμάτων Σμύρνης άρχομένου του ΙΘ' αιώνα*, ΜΧ 8 (1959) 402-445.
 Κ.Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυραννίς κατά τούς μέσους βυζαντινούς χρόνους (1056-1081)*, Άθήνα 1984.
 Κ.Α. Μπουρδάρα, *Τό έγκλημα καθοσιώσεως στην έποχή τών Κομνηνών (1081-1185), στο Άφιέρωμα στον Νίκο Σδορῶνο*, τ.1, Ρέθυμνο 1986, σ.211-229.

- Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις 3*
 Καλλιόπη Ἀλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις καί τυραννίς κατά τούς μέσους βυζαντινούς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Ἀθήνα-Κομοτηνή 1981.
- Μυστακίδης, *Λειτουργικά*
 Β.Α. Μυστακίδης, *Λειτουργικά*. "Εἰ χρεῖα τοῦ ζέοντος καί ἐν τῇ Προσηγιασμένη Λειτουργίᾳ", *ΕΑ* 17 (1897-1898) 78-80, 85-87.
- ΜΧ
 Νεκτάριος, *Ἀντίρρησις*
Μικρασιατικά Χρονικά, Ἀθήνα
 Τοῦ μακαριωτάτου καί σοφωτάτου πατριάρχου τῆς μεγάλης καί ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ κυρίου Νεκταρίου πρὸς τὰς προσκομισθεῖσας θέσεις παρά τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φρατόρων διὰ Πέτρον τοῦ αὐτῶν μαῖστορος περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα Ἀντίρρησις, Τυπωθεῖσα νῦν τό πρῶτον ἐν τῇ...μονῇ Τζετατζούια κατά τό ἀχπβ' ἔτος...
Νέος Ἑλληνομνήμων, Ἀθήνα
 Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Νέον Ἐκλόγιον περιέχον θίους ἀξιολόγους διαφόρων ἁγίων καί ἄλλα τινά ψυχωφελῆ διηγήματα, ἐκλεχθέν...*, Βενετία 1803, (ἐπανέκδοσις Ἀθήνα 1971).
- ΝΕ
 Νικόδημος, *Ἐκλόγιον*
 Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Βιβλίον καλούμενον Χρηστοθήθεια...*, γ' ἔκδ., Χίος 1887.
- Νικόδημος, *Χρηστοθήθεια*
 Νικολόπουλος-Οἰκονομίδης, *Διονυσίου*
 Παναγ. Νικολόπουλος-Ν.Οἰκονομίδης, Ἱερά Μονή Διονυσίου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου, *Σύμμεικτα* 1 (1966) 257-327.
- Νινολάκης, *Ἀλληλογραφία*
 Ἀγαθάγγελος Νινολάκης, *Ἡ πρὸς τούς Κρήτας Ἀλληλογραφία τοῦ Μελετίου Πηγᾶ. Ἡ προσετέθη καί τό περισπούδαστον ἔργον αὐτοῦ Κατά τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα*, Χανιά 1908.
- ΝΣ
 Ντάντης, *Ἐκφράσεις*
Νέα Σιών, Ἱεροσόλυμα.
 Στυλιανός Π. Ντάντης, Ἀπειλητικαί ἐκφράσεις εἰς τὰς ἑλληνικάς ἐπιτυμβίους παλαιοχριστιανικάς ἐπιγραφάς, Ἀθήνα 1983.
- Ξανθουδίδης, *Μελετήματα*
 Στ. Ξανθουδίδης, *Μελετήματα*, (Ἐπιμέλεια Ν.Παναγιωτάκης-Θ.Δετοράκης), Ἡράκλειο 1980 (ἐπανέκδοσις).
- Ξανθουδίδης, *Ποιμενικά*
 Στ. Ξανθουδίδης, *Ποιμενικά Κρήτης Μελετήματα*, σ.336-397 (α' δημοσίευσις *Λεξικογραφικόν Ἀρχεῖον* 5 (1918) 267-323).
- Ξηραδάκη, *Ἀφορισμός*
 Κούλα Ξηραδάκη, Ἀπό τούς χρόνους τῆς ληστοκρατίας ἀφορισμός ἢ φρικτὸν ἐπιτίμον, *Παρνασσός* 21 (1979) 456-459.
- Ξηρουχάκης, *Σύνοδοι*
 Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης, Περὶ τῶν τριῶν συνόδων τοῦ Gerolamo Lando, λατίνου ἀρχιεπισκόπου ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ (1467-1474 καί 1486), *Θεολογία* 8 (1930) 97-109, 9 (1931) 27-45, 114-125, 10 (1932) 156-162, 250-261, 11 (1933) 59-68, 149-162, 240-251.
- Οἰκονομίδης, *Φιρμάνιον*
 Γ. Ι. Οἰκονομίδου, *Φιρμάνιον Αὐτοκρατορικόν* (1823), *Χριστιανική*

- Κρήτη 2 (1913) 237-245· ἀναδημοσίευση στο Τωμαδάκης, *Κρήτη*, 248-256.
- Οικονόμος, *Ἐπίκρισις*
Κ. Οικονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, *Ἐπίκρισις εἰς τὴν περὶ νεοελληνικῆς ἐκκλησίας σύντομον ἀπάντησιν τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Νεοφύτου Βάμβα*, ὑπὸ τοῦ... Ἀθήνα 1839,
- Οικονόμος, *Σωζόμενα*
Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, *Τὰ Σωζόμενα Ἐκκλησιαστικά Συγγράματα*, ἐκδ. Σοφ. Οἰκονόμος, τ.1-3, Ἀθήνα 1862-1866.
- Οικονόμου, *Ἐπιστολαί*
Ἰω. Οικονόμου Λαρισσαῖος, *Ἐπιστολαί Διαφόρων (1795-1824)*, Ἀθήνα 1964.
- Οικονόμου, *Μονοδένδρι*
Μάνθος Κ. Οικονόμου, Κώδικας Μονοδενδρίου Ζαγορίου (Ἀνέκδοτα ἔγγραφα), *HE* 33 (1984) 1-5.
- ΟΜΕΔ
Ὅμιλος Μελέτης Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, Ἀθήνα.
- ΠΑΑ
Παῖσιος, *Ἐπιγραφαί*
Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα
- Παῖσιος, *Συμβολή*
Γ. Παῖσιος, Ἐπιγραφαί τινες καὶ ἐνθυμήσεις Ἡπειρωτικαί ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, *HE* 9 (1960) 566-581.
- Παναγιωτάκος, *Σύστημα*
Γ. Παῖσιος, Μικρὰ Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Βελλᾶς καὶ Κονίτισης, *HE* 16 (1967) 241-258, 451-460, 17 (1968) 16-26, 101-108, 208-215, 303-311, 392-399, 490-499, 18 (1969) 38-41, 146-151, 221-224, 335-339 (καὶ αὐτοτελῶς Ἰωάννινα 1969).
- Παναγιώτου, *Ἐσφαγμένη*
Π. Παναγιωτάκος, *Σύστημα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1962.
- Παναγόπουλος, *Παρατηρήσεις*
Ἰω. Παναγιώτου, *Ἡ ἐσφαγμένη τοῦ Ἁγίου Ὅρους*, Ἀθήνα 1971.
- Παναζόπουλος, *Ἐπιδράσεις*
Ι.Θ. Παναγόπουλος, Νομοκανονικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς ἰσχύος τῶν Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν νομοθετημάτων τῆς Πολιτείας, *Θεολογία* 21 (1950)
- Παναζόπουλος, *Αἷμος*
Νικ. Παναζόπουλος, Λαϊκαὶ καὶ "λόγια" ἐπιδράσεις εἰς τὸ δίκαιον τῆς Ἐπαναστάσεως, *Ἀντιχάρισμα* 4, σ.3-14.
- Παναζόπουλος, *Θετταλομαγνησία*
Νικ. Παναζόπουλος, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, *Ἀντιχάρισμα* 3, σ.139-235.
- Παναζόπουλος, *Τιμαριωτισμός*
Ν. Παναζόπουλος, Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, *Ἀντιχάρισμα* 3, σ.351-445.
- Παναζόπουλος-Παπαστάθη, *Κώδιξ*
Ν.Ι. Παναζόπουλος, Τιμαριωτισμὸς καὶ ἐπίμορτος ἀγροληψία ἐν Ἑπτανήσῳ ἐπὶ Βενετοκρατίας, *Πρακτικά Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου*, τ.2, Ἀθήνα 1969, σ.154-195.
- Παναζόπουλος-Παπαστάθη, *Κώδιξ*
Ν.Ι. Παναζόπουλος (συνεργασία Δεσποίνης Τσοῦγκα-Παπαστάθη), *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης*, ιζ'-ιθ'αί, Θεσσαλονίκη 1974.

- Γρηγόριος*
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἀνάλεκτα*
 Ἰεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, ἡ συλλογή ἀνεκδότων καί σπανίων ἑλληνικῶν συγγραφῶν περί τῶν κατά τήν Ἑφάν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν καί μάλιστα τήν τῶν Παλαιστινῶν, τ.1-5, Πετρούπολη 1891-1898. (ΦΜΧ ἐπανεκδοση Βρυξέλλες 1963).
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἀρχίδα*
 Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῶν ἀρχιεπισκοπῶν Ἀρχίδος καί Ἰπεκίου, *Βυζαντινά Χρονικά* 3 (1896) 118-120.
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Βρυκόλακες*
 Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Οἱ βρυκόλακες παρά Βυζαντινοῖς, *Ὀμηρος* 5 (1877)
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Γράμματα*
 Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Διάφορα Ἑλληνικά Γράμματα ἐκ τοῦ ἐν Πετρονπόλει Μουσείου τῆς Α.Ε. τοῦ κυρίου Nicolas Likhatcheff*, Πετρούπολη 1907.
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Θράκη*
 Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἀρχαιότητες καί ἐπιγραφαί τῆς Θράκης, *ΕΦΣΚ, Παράρτημα τοῦ ΙΖ' τόμου*, Κωνσταντινούπολη 1886, σ.65-113.
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ΙΒ*
 Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἰεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη, ἤτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς διδλιοθήκαις τοῦ ἀγιωτάτου ἀποστολικοῦ τε καί καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἰεροσολύμων καί πάσης Παλαστίνης ἀποκειμένων Ἑλληνικῶν Κωδίκων, συνταχθεῖσα..., τ.1-5 Πετρούπολη 1891-1915(ΦΜΧ ἐπανεκδοση Βρυξέλλες 1963).
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Κώδικες*
 Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ, *Ἐπετηρίς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός* 8 (1904) 5-31.
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἐγγραφα*
 Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἐγγραφα περί δύο ἐπισκόπων τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν [=Καμπούρογλου, *Μνημεῖα* 2, σ.224-229]
- Παπαδόπουλος-Φλωρεντῆς, *Πάτμος*
 Στ. Παπαδόπουλος-διάκ.Χρ. Φλωρεντῆς, *Νεοελληνικό ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου.Κείμενα γιά τήν τεχνική καί τήν τέχνη*, Ἀθήνα 1990.
- Παπάζογλου, *Ἐπιστολή*
 Χ.Ι. Παπάζογλου, Ἐπιστολή ἀνέκδοτος ἀγνώστου τέως ἐπισκόπου Μεθώνης Γρηγορίου πρός τινα πρωτοπαπᾶν Χάνδακος Κρήτης, *ΔΙΕΕ* 16 (1962) 267-272.
- Παπαστάθης, *Κανονισμοί*
 Χαράλ. Παπαστάθης, *Οἱ Κανονισμοί τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους καί τῆς διασποράς, τ.1 Νομοθετικές Πηγές-Κανονισμοί Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη* 1984.

- Παπαστάθης, *Τραπεζούντιος*
 Χαράλ. Παπαστάθης, Νομοκάνων Γεωργίου Τραπεζούντιου. “Ἡ εἰς τὴν νεοελληνικὴν μεταγλώττισις τῶν “Διαταγῶν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων” κατὰ τὸ Ms.GR. 696(297) τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, *ΕΚΕΙΕΔ* 27-28 (1980-1981), Ἀθήνα 1985, σ.365-631.
- Παπασωτηρίου, *Διδαχή*
 Γ. Ι. Παπασωτηρίου, Μιά ἀδημοσίευτη Διδαχή τοῦ Ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, *Τρικαλινά* 7 (1987) 53-68.
- Πασχάλης, *Εἰδήσεις*
 Δ. Πασχάλης, Εἰδήσεις Ἱστορικά περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀρδαμερίου Διονυσίου καὶ τῶν μητροπολιτῶν Βάρνης Ζαχαρίου καὶ Φιλοθέου, *Θεολογία* 6 (1928) 225-232.
- Πασχάλης, *Καταφνώτισσα*
 Δ. Πασχάλης, Ἡ Παναγία ἡ Καταφνώπισσα μετ’ ἀνεκδότων ἐγγράφων τοῦ ΙΖ’ καὶ ΙΗ’ αἰῶνος, *Θεολογία* 17 (1939) 33-37.
- Πασχάλης, *Κυκλάδες*
 Δ. Πασχάλης, Αἱ Κυκλάδες ὑπὸ τοὺς Ρώσους (1770-1774). Μετ’ ἀνεκδότων ἐγγράφων, *ΕΕΚΜ* 1 (1961) 234-292.
- Πασχάλης, *Παναχράντος*
 Δ. Πασχάλης, Ἡ ἐν Ἄνδρῳ μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπικεκλημένη τῆς Παναγίας Παναχράντου, *Θεολογία* 25 (1954) 116-123, 281-302.
- Πάσχος, *Βλάσταρης*
 Π. Β. Πάσχος, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ τὸ ὕμνογραφικὸν ἔργον του, Θεσσαλονίκη 1978.
- Πατρινέλης, *Πατριαρχικά*
 Χρ. Πατρινέλης, Πατριαρχικά Γράμματα καὶ ἄλλα ἐγγράφα καὶ σημειώματα τοῦ ΙϚ’-ΙΗ’ αἰῶνος ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Ἰερακος, *ΕΜΑ* 12 (1962), Ἀθήνα 1965, σ. 116-165.
- Πατρινέλης, *Ἱστοριογραφία*
 Χρ. Πατρινέλης, *Πρώτη Νεοελληνικὴ Ἱστοριογραφία (1453-1821)*, Περιλήψεις μαθημάτων..., Θεσσαλονίκη 1990.
- Παυλόπουλος, *Μονὴ Λειμῶνος*
 Νικόδημος Παυλόπουλος, Ἀρχεῖον Παλαιὸν Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος, *Λειμωνιάς* (19
- Πέννας, *Σέρρες*
 Πέτρος Θ. Πέννας, *Ἱστορία τῶν Σερρῶν*, 6’ ἔκδ. Ἀθήνα 1966.
- Περδικάρης, *Ἐρμῆλος*
 Μιχ. Περδικάρης, *Ἐρμῆλος ἢ Δημοκριθηράκλειτος*, τ.1, 1817.
- Πετρακάκος, *Ἐκκλησία*
 Δημ. Πετρακάκος, Ἐκκλησία καὶ Δίκαιον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν (1821-1824) (Ἐκ τῶν ἀρχείων), Ἀλεξάνδρεια 1937 (ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν ΕΦ).
- Πετρόπουλος, *Παξοί*
 Γ.Α. Πετρόπουλος, *Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν διαφόρων νοταρίων τῶν ἐτῶν 1658-1810, Μνημεῖα τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου 2[=Παράρτημα τῆς ΕΕΝΣΠΑ]*, Ἀθήνα 1958.
- Πετρόπουλος, *Σίφνος*
 Γ.Α. Πετρόπουλος, *Νομικά ἐγγράφα Σίφνου τῆς συλλογῆς Γ.Μαριδάκη (1684-1835), μετὰ συμβολῶν εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου*, Ἀθήνα 1956.
- Πηδῶνια, *Παλαιότυπα*
 Κομνηνὴ Πηδῶνια, Ἑλληνικά παλαιότυπα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου καὶ τῶν ἑλληνικῶν ὀρθόδοξων ἐκκλησιῶν τῆς Βιέννης, *Τετράδια Ἐργασίας ΚΝΕ/ΕΙΕ* 13 (1987) 11-196.

- Πιτσάκης, *Ἐξάβιβλος*
 Κ. Γ. Πιτσάκης (ἐπιμ.), *Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, Ἀθήνα 1971.
- Πολέμης, *Ἔφεσσος*
 Δ.Ι. Πολέμης, Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, *ΕΕΒΣ* 45 (1981-1982) 313-363.
- Πολίτης-Μανούσακας, *Κατάλογοι*
 Α. Πολίτης- Μ. Ι. Μανούσακας, *Συμπληρωματικοὶ κατάλογοι χειρογράφων Ἀγίου Ὁρους*, Θεσσαλονίκη 1973.
- Πουκεβίλ, *Μοριάς*
 Πουκεβίλ, *Ταξίδι στό Μοριά* (μετάφραση Ὁλγας Ρομπάκη-Ἐλένης Γαρίδη), Ἀθήνα 1980.
- Πουλίτσας, *Ἐπιγραφαί*
 Παναγ. Πουλίτσας, Ἐπιγραφαί, ἐνθυμήσεις καὶ σιγίλλια ἐξ Εὐρυτανίας, *ΕΕΒΣ* 3 (1926) 257-298.
- Ράλλης, *Ἐγχειρίδιον*
 Κ.Μ.Ράλλης, *Ἐγχειρίδιον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1927.
- Ράλλης, *Μετάνοια*
 Κ.Μ.Ράλλης, *Περί τῶν μυστηρίων τῆς μετανοίας καὶ τοῦ εὐχελαίου κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1905.
- Ράλλης, *Ποινικόν δίκαιον*
 Κ.Μ.Ράλλης, *Ποινικόν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1907.
- Ράλλης-Ποτλῆς, *Σύνταγμα*
 Γ.Α.Ράλλης-Μ.Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ.1-6, Ἀθήνα 1852-1859.
- Ροδινός, *Σύνοψις*
 Νεόφυτος Ροδινός, Σύνοψις τῶν θείων καὶ ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίων, εἰς ὠφέλειαν τῶν ἱερέων...ἐξηγήσεις τῶν δέκα ἐντολῶν...περὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων, καὶ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας.Βιβλίον ὠφέλιμον, καὶ πολλὰ χρειαζόμενον διὰ τοὺς Ἱερεῖς, καὶ διὰ κάθε λογῆς ἄνθρωπον, Ρώμη 1633 (Legrand, B.H.17, 1, 224).
- Ροῖδης, *Ἄπαντα*
 Ἐμμ. Ροῖδης, *Ἄπαντα* (Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἄλκης Ἀγγέλου, τ.1-5, Ἀθήνα 1978).
- Ρωμαῖος, *Δομποῦ*
 Κ. Ρωμαῖος, Ἡ ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος μονὴ Δομποῦς, *Ἀφιέρωμα εἰς Κ.Ι. Ἄμαντον*, Ἀθήνα 1940, σ.107-154.
- Σαβράμης, *Δημητσάνα*,
 Εὐάγγ. Σαβράμης, Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δημητσάνης, *ΕΕΒΣ* 9 (1932) 219-238.
- Σάθας, *Ἱερεμίας Β'*
 Κ. Σάθας, *Βιογραφικόν σχεδίασμα περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β' (1572-1594)*, Ἀθήνα 1870 (ΦΜΧ ἐπανέκδοσις "Πουρναράς", Θεσσαλονίκη 1979).
- Σάθας, *ΜΒ*
 Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ.1-7, Βενετία 1872-18 (ΦΜΧ ἐπανέκδοσις "Γρηγοριάδης", Ἀθήνα 1972).
- Σάθας, *ΝΦ*
 Κ. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς Γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Ἀθήνα 1868.

- Σαραντής, *Κώδικες*
Μιλτ. Σαραντής, *Κώδικες τῆς ἐπισκοπῆς Μετρῶν καί Ἀθύρα, Θρακικά* 5 (1934) 163-168.
- Σάρρος, *Παλαιογραφικά*
Δ. Μ. Σάρρος, *Παλαιογραφικά ἐρανήματα ἐκ Θεσσαλίας, ΕΕΒΣ* 12 (1936) 415-422
- Σερεμέτης, *Καποδίστριας*
Δ. Σερεμέτης, *Ἡ Δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδίστρια. Α'. Πρώτη περίοδος 1828-1829 (Μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων)*, [Θεσσαλονίκη] 1959.
- Σεφερλῆς, *Λάζαρος*
Παναγ. Δ. Σεφερλῆς, *Ὁ μέγας Λάζαρος (Μάνη), Λαογραφία* 5 (1915) 381-383.
- Σιδερίδης, *Χάλκη*
Ξεν. Σιδερίδης, *Παρατηρήσεις καὶ προσθήκαι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Χάλκῃ Ἱερᾶς μονῆς τῆς Θεοτόκου, ΕΦΣΚ* 29 (1907)
- Σιμόπουλος, *Ἀνάλεκτα*
Θεόφιλος Ν. Σιμόπουλος, *Ἀνάλεκτα ἐκ κωδίκων Σπάρτης καὶ Μονεμβασίας, Ἀθήνα* 1970.
- Σιμόπουλος, *Ἑλλάδα*
Κυρ. Σιμόπουλος, *Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἑλλάδα τοῦ '21, τ.1-5, Ἀθήνα* 1979-1984.
- Σιμόπουλος, *Ταξιδιώτες*
Κυρ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, τ.1-4, Ἀθήνα* 1972-1975.
- Σιφωνιοῦ-Ροδολάκης-Ἀρτεμιάδης, *Νάξος*
Ἀναστ. Σιφωνιοῦ-Καραπᾶ- Γ.Ροδολάκης-Λυδία Ἀρτεμιάδης, *Ὁ κώδικας τοῦ νοταρίου Νάξου Ἰωάννου Μηνιάτη 1680-1689 (χφ. ΓΑΚ 86), ΕΚΕΙΕΔ* 29-30 (1982-1983), Ἀθήνα 1990, σ.125-1312.
- Σιφωνιοῦ-Τουρτόγλου-Τρωϊάνος, *Μαλαξός*
Ἀν.Σιφωνιοῦ-Καραπᾶ-Μεν.Τουρτόγλου-Σπ. Τρωϊάνος, *Μανουὴλ Μαλαξοῦ Νομοκάνων. Κριτικὴ ἐκδοσις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (πρόδρομος παρουσιάσις τῶν περὶ μνηστείας κεφ. ΣΞΘ'-ΣΠΗ)*, ΕΚΕΙΕΔ 16-17 (1969-1970), Ἀθήνα 1972, σ.1-39.
- Σκλαβενίτης, *Βιβλιολογικά Α'*
Τρ.Ε. Σκλαβενίτης, *Βιβλιολογικά Α', Μνήμων* 8 (1980), Ἀθήνα 1982, σ.337-369.
- Σούλης, *Ἐπιγραφαί*
Χρ. Σούλης, *Ἐπιγραφαί καὶ ἐνθυμήσεις Ἡπειρωτικαί, ΗΧ* 9 (1934) 195-254.
- Σούρλας, *Κόνιτσα*
Ε. Σούρλας, *Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαρχίας Κονίτσης, ΗΧ* 4 (1929) 81-126.
- Σπηλιάδης, *Ἀπομνημονεύματα*
Νικ. Σπηλιάδης, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. 1-3, Ἀθήνα* 1851-1857, τ. 4, ἐπιμ. Κ. Διαμάντης, Ἀθήνα 1970.
- Σταματέλλος, *Σκευωρία*
Ἰω. Σταματέλλος, *Αἱ ἐν Πελοποννήσῳ σκευωρίαὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων τῷ 1705, Παρνασσός* 2 (1878) 465-476.
- Σταματιάδης, *Σαμιακά*
Ἐπ. Σταματιάδης, *Σαμιακά, ἦτοι Ἱστορία τῆς νήσου Σάμου ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, τ. 1-4, Σάμος* 1886.
- Στεργέλης, *Διαθήκη*
Ἀριστ. Στεργέλης, *Ἡ διαθήκη τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου (1616) καὶ ἡ ρύθμισις τῶν χρῶν του (1617-1647), Θησαυρίσματα* 6 (1969) 182-200.
- Στεφανῆς-Παπατριανταφύλλου, *Ἐπιστολές*
Ι.Ε.Στεφανῆς,-Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδης, *Εὐγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ, Ἐπιστολές, ΕΕΦΣΠΘ*, περ. Β', τχ. τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα 1, Θεσσαλονίκη 1992.

- Στούπης, *Παγωγησιακά*
 Συκουτρής, *Σχίσμα*
 Συμεωνίδης, *Άνταρσία*
 Συνδίκια-Λαούρδα, *Βελθεντός*
 Σφυρόερας, *Γάμοι*
 Σφυρόερας, *Κυκλαδικά*
 Τανταλίδης, *Άλληλογραφία*
 Ταπεινός-Βασιλειάδης, *Πρόχειρον*
 Τζωρτζάτος, *Νομοθεσία*
 Τιμόθεος, *Χρύσανθος*
 Τουρτόγλου, *Ποινική Δικαιοσύνη*
 Τούρτογλου, *Παράγοντες*
 Τριανταφυλλόπουλος, *Άνάθεμα*
 Τρίτος, *Μέτσοβο*
 Τρωιάνος, *Άναδρομικότητα*
 Τρωιάνος, *Δικονομία*
 Τρωιάνος, *Πενθέκτη*
- Έπ. Στούπης, *Παγωγησιακά και Βησσασιώτικα*, τ.1-2, Κέρκυρα 1962-1964.
 Ίω. Συκουτρής, *Περί τό σχίσμα τών Άρσενειατών*, *Έλληνικά* 2 (1929) 267-332 και 3 (1930) 15-44.
 Σίμος Συμεωνίδης, “Άνταρσία” τοῦ πληρώματος τῆς ὀρθόδοξης ἀρχιεπισκοπῆς Σίφνου, *Σιφνιακά* 1 (1991) 61-79.
 Λουίζα Συνδίκια-Λαούρδα, “Ἡ Κυριακή τῆς Ὀρθοδοξίας στό Βελθεντό, *Μακεδονικά* 6 (1964-1965) 275-286.
 Βασ. Β. Σφυρόερας, *Γάμοι καί διαζύγια στή Νάξο τόν ιζ΄ καί ιη΄ αἰώνα. Άνέκδοτα ἔγγραφα ἀπό τόν Κώδικα Α΄ τῆς μητροπόλεως Παροναξίας*, *Κυκλαδικά* 1 (1956) 34-46, 95-99, 265-275.
 Β. Σφυρόερας, *Κυκλαδικά ἔγγραφα ἐξ ἰδιωτικῶν συλλογῶν. Σειρά πρώτη - Ναξιακά*, *ΕΕΚΜ* 5 (1965-1966) 635-667.
 Ἡλίας Τανταλίδης, *Ἰνδική Άλληλογραφία, ἦτοι Γρηγορίου ἱερομονάχου ἀρχιμανδριτοῦ καί ἱεροκήρυκος Σιφνίου Ἐπιστολαί πρός τινάς ἐν Ἰνδία μετά τινων ἀπαντήσεων καί τινων αὐτοῦ ἐκκλησιαστικῶν ὀμιλιῶν. Ἐκδοθεῖσα ὑπό...Κωνσταντινούπολη 1852.*
 Ἐλ. Ταπεινός-Κ. Βασιλειάδης, “*Πρόχειρον Νομικόν*”, Κωνσταντινούπολη 1887.
 Βαρνάβας Τζωρτζάτος, *Ἡ καταστατική νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπό τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου*, Ἀθήνα 1967.
 Τιμόθεος Ἱεροσολύμων, *Ὁ πατριάρχης Χρύσανθος καί ὁ ἀφορισμός ΝΣ 33* (1968) 66-74.
 Μενέλαος Τουρτόγλου, *Περί τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ἐπί Τουρκοκρατίας καί μετ’ αὐτήν μέχρι καί τοῦ Καποδιστρίου*, *ΕΚΕΙΕΔ* 15 (1968), Ἀθήνα 1972, σ.1-37.
 Μ. Τούρτογλου, *Παράγοντες ἀντιστάσεως στά νησιά τοῦ Αἰγαίου κατά τήν Τουρκοκρατία-Οἱ πολιτικές ἐνώσεις*, *Μνημοσύνη* 10 (1985-1987) 269-327.
 Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλος, *Τό ἀνάθεμα ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνικῷ δικαίῳ*, *Νεοελληνική Ἐπιθεώρησις* 1 (1917) 232-237.
 Μιχ. Γ. Τρίτος, *Ἡ πατριαρχική ἐξουχία Μετσόβου (1695-1924)*, Γιάννενα 1990.
 Σπ. Τρωιάνος, *Ἡ μή ἀναδρομικότητα ποινικῶν διατάξεων στούς κανόνες τῆς Πενθέκτης συνόδου (ὑπό ἔκδοσιν)*.
 Σπ. Τρωιάνος, *Ἡ ἐκκλησιαστική δικονομία ἀπό τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Ἀθήνα 1964.
 Σπ. Τρωιάνος, *Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμένη Σύνοδος καί τό νομοθετικό τῆς ἔργο*, Ἀθήνα 1992.

- Τρωιάνος, *Πηγές*
 Σπ. Τρωιάνος, Οί πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου. Εἰσαγωγικό δοήθημα, Ἀθήνα-Κομοτηνή 1986.
- Τρωιάνος, *“Ποινάλιος”*
 Σπ. Τρωιάνος, Ὁ “Ποινάλιος” τοῦ Ἐκλογαδίου, Φραγκφούρτη 1980.
- Τρωιάνος, *Παραδόσεις*
 Σπ. Τρωιάνος, Παραδόσεις ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, 6᾽ ἐκδοσὴ, Ἀθήνα-Κομοτηνή 1984.
- Τρωιάνος, *Βλάσταρης*
 Σπ. Τρωιάνος, Περί τὰς νομικὰς πηγὰς τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη *ΕΕΒΣ* 44 (1979-1980) 305-329.
- Τρωιάνος, *᾿Ωφέλιμον*
 Σπ. Τρωιάνος, Νομοκάνων “Πάνυ ᾿Ωφέλιμον καὶ Πλουσιώτατον”. Ὁ ὑπ’ ἀριθμὸν 8 κῶδιξ τῆς Λίνδου, *ΑΕΚΔ* 23(1968) 38-53, 97-118, 162-176 καὶ 24 (1969) 35-55 καὶ αὐτοτελῶς.
- Τσάρας, *Ἡμερολόγιο*
 Γ. Τσάρας, Τὸ ἀνέκδοτο Ἡμερολόγιον τοῦ παπα-Νικόλα Κουκόλη ἀπ’ τὸ Λιμπόχοβο τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (1817-1926, *Μακεδονικά* 8 (1968) 257-274.
- Τσελίκας, *Κυπριακά*
 Ἄγ. Τσελίκας, Ἐπτὰ ἐπίσημα Κυπριακά ἐκκλησιαστικά ἐγγράφα (1578-1771), *Θησαυρίσματα* 14 (1977) 251-274.
- Τσελίκας, *Σαντορίνη*
 Ἄγ. Τσελίκας, *Μαρτυρίες ἀπὸ τῆ Σαντορίνη (1573-1819). Ἐκθεσὴ ἱστορικῶν ἐγγράφων*, Ἀθήνα 1985.
- Τσικνόπουλλος, *Τυπικά*
 Ἰω. Π. Τσικνόπουλλος, *Κυπριακά Τυπικά*, Λευκωσία 1969.
- Τσιρπανλῆς, *Κληροδότημα*
 Ζαχ. Τσιρπανλῆς, *Τὸ κληροδότημα τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος γιὰ τοὺς φιλενωτικούς τῆς Βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439-17ος αἰ.)*, Θεσσαλονίκη 1967.
- Τσίτσας, *Ἀφορισμοί*
 Ἀθ. Τσίτσας, Ἀφορισμοὶ στὴ χώρα καὶ στὰ μύθρια τῶν Κορφῶν, *Δ Α Ε Κ Κερκύρας* 13 (1976) 115-168, 14 (1977) 147-190.
- Τωμαδάκης, *Κρήτη*
 Ν.Β.Τωμαδάκης, Εἰδήσεις καὶ ἐγγράφα τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας, *ΕΕΒΣ* 10 (1933) 192-235 καὶ αὐτοτελῶς: *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645-1898)*, τ. 1 *Αἰ Πηγαί*, Ἀθήνα 1974.
- Φανουράκης, *Ἐγγράφα*
 Εὐμένιος Φανουράκης, Ἀνέκδοτα ἐκκλησιαστικά ἐγγράφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀποκείμενα ἐν τῷ μουσεῖῳ Ἡρακλείου, *ΚΧ* 1 (1947) -274, 487-504.
- Φαρμακίδης, *Ἀπολογία*
 Ἀπολογία Θ. Φαρμακίδου, Ἀθήνα 1840 (ΓΜ 3264, 3265).
- Φασουλάκης, *Κανονισμοί*
 Στέργιος Φασουλάκης, Κανονισμοὶ ὑπηρεσιῶν τῆς Αὐτοδιοικήσεως. Ἄγνωστα μονόφυλλα τῆς Χίου, *ΧΧ* 21 (1990) 36-38.
- Φιλαδελφεύς, *Ἀθῆναι*
 Θεαγένης Φιλαδελφεύς, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἀπὸ τοῦ 1400 μέχρι τοῦ 1800*, τ.1-2, Ἀθήνα 1902.
- Φιλήμων, *Δοκίμιον*
 Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας*, Ἐν Ναυπλίᾳ 1834.
- Φιλιππαῖος, *Αἴγινα*
 Θεόκλητος Φιλιππαῖος, Ἐγγράφα ἐπισκοπῆς Αἰγίνης λόγου ἄξια, *Θεολογία* 29 (1958) 55-64, 218-232.

- Χριστοφιλόπουλος, *Ίσχύς* *συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μετά τῶν οἰκείων νόμων, Β. Διαταγμάτων, ὑπουργικῶν ἐγγράφων, ὁδηγιῶν κτλ., καταρτισθεῖσα...*, Ἀθήνα 1877.
- Χριστοφιλόπουλος, *Δίκαιον* Ἀναστ. Χριστοφιλόπουλος, Ἡ τυπική ἰσχὺς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, *Θέμις* 60 (1949)
- Χριστοφιλοπούλου, *Δικαστήρια* Ἀναστάσιος Χριστοφιλόπουλος, Ἑλληνικόν Ἐκκλησιαστικόν Δίκαιον, τεῦχος Γ, Ἀθήνα 1956.
- Χρυσόστομος, *Μοναστηριολογία* Αἰκατερίνη Χριστοφιλοπούλου, Τά θυζαντινά δικαστήρια κατά τούς αἰῶνες ἰ-ία, *Δίπτυχα* 4 (1986) 163-177.
- Χρυσοχοϊδης-Γουναρίδης, *Καρακάλλου* Χρυσόστομος, ἐπίσκοπος Θαυμακοῦ, *Εὐδοϊκή Μοναστηριολογία*, Ἀθήνα 1965.
- XX Κρ.Χρυσοχοϊδης-Πάρις Γουναρίδης, Κατάλογοι Ἀρχείων. Α. Ἱερά Μονή Καρακάλλου. Β. Ἱερά Μονή Σίμωνος Πέτρως, Ἀθωνικά Σύμμεικτα 1 (1985).
- Ψυχογιός, *Βρυκόλακες* *Χιακά Χρονικά*, Ἀθήνα.
- Ντίνος Ψυχογιός, Οἱ βρυκόλακες, *Ἡλεικά* 14-15 (1958).
-
- Catoire, *Peines* A. Catoire, Nature, auteur et formule des peines ecclésiastiques d'après les Grecs et les Latins, *EO* 12 (1909) 265-271.
- Crusius, *Turcograecia* M. Crusius, *Turcograecia*, Βασιλεία 1584.
- Darrouzès, *Regestes* J. Darrouzès, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople* 5: Les registres de 1310 à 1376, Παρίσι 1977· 6: Les registres de 1377 à 1410, Παρίσι 1979.
- Darrouzès, *Documents* J. Darrouzès, *Documents inédits d'ecclésiologie Byzantine*, Παρίσι 1966.
- Darrouzès, *Registre* J. Darrouzès, *Le registre synodal du patriarcat Byzantin au XIVe siècle*, Παρίσι 1971.
- Davey, *Kritopoulos* Davey, Metrophanes Kritopoulos and relations between the Orthodox, Roman Catholic and Reformed Churches, *Church and Theology* 1 (1980) 212-286, 2 (1981) 545-581, 3 (1982) 141-175, 4 (1983) 375-480, 5 (1984) 303-363 καὶ αὐτοτελῶς Λονδίνο 1987.
- Dawkins, *Ἀποκάλυψις* R. Dawkins, Κρητική Ἀποκάλυψις τῆς Παναγίας, *Κρητικά Χρονικά* 2 (1948) 487-500.
- Dmitrievski, *Opisanie* A. Dmitrievski, *Opisanie liturgitseskish rukopisei*, Κίεβο 1895, 1901· Πετροῦπολη 1917 (ΦΜΧ Hildesheim 1965).
- EO *Echos d' Orient*, Παρίσι.
- Goar, *Εὐχολόγιον* J. Goar, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum*, β' ἐκδ. Βενετία 1730.
- Hunger, *Proimion* H. Hunger, *Proimion. Elemente der Byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden*, Βιέννη 1964.
- Hurmuzaki, *Documente* Eud. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor...* τ.13, Βουκουρέστι 1909.
- Joannou, *Discipline* Péricles-Pierre Joannou, *Discipline Generale Antique* (IIe-Ixe s.) [Pontificia Commissione per la redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale], v.I-II, Roma 1962, 1963.

- Jorga, *Βυζάντιο*
 Jugie, *Peine*
 Jugie, *Theologia*
 Laurent, *Antiarsénite*
 Laurent, *Crises*
 Laurent, *Regestes*
 Legrand, *BH*
 Legrand, *Zygomalas*
 Legrand, *Recueil*
 Lingenthal, *Reise*
 Mansi, *Collectio*
 Mazal, *Prooimien*
 Mercati, *Opere Minori*
 Metzger, *Constitutions*
 Meyer, *Athosklöster*
 Miklosich-Müller, *Acta*
 Milasch, *Δίκαιο*
 Mortreuil, *Droit*
 Oikonomidès, *Autðreianos*
- N. Jorga, *Τό Βυζάντιο μετά τό Βυζάντιο* (μετάφραση Γ. Καράς), Ἀθήνα 1985.
 M. Jugie, *La peine temporelle due au péché, d'après les théologiens orthodoxes*, *EO* 9 (1906) 321-330.
 M. Jugie, *Theologia Dogmatica Christianorum orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium*, τ.1-5 Παρίσι 1926-1935.
 V. Laurent, *Les crises religieuses à Byzance: le schisme antiarsénite du métropolitain de Philadelphie Théolepte (+c.1324)*, *REB* 18 (1960) 45-54.
 V. Laurent, *Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsénite*, *Bulletin de la Section. Historique. Académie Roumaine* 26 (1945) 61-89.
 V. Laurent, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople, 4: Les registes de 1208 à 1309*, Παρίσι 1971
 É. Legrand, *Bibliographie Hellénique...ΧΩΙΙ α.*, Παρίσι 1894.
 É. Legrand, *Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas*, Recueil de textes et de traductions, publié par...l'École des langues orientales, vivantes, τ.2, Παρίσι 1899, [67]-264.
 É. Legrand, *Recueil de documents grecs*, *Bibliothèque Crecque Vulgaire* 7, Παρίσι 1903 (ΦΜΧ επανέκδοση, Ἀθήνα "Τρηγοριάδης" 1972).
 Karl- Eduard-Zachariae von Lingenthal, *Reise in den Orien in den Jahren 1837 und 1838...*, Χαϊδελβέργη 1840.
 J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et amplissima collectio*, τ.1-40 (ΦΜΧ επανέκδοση Graz 1960-1961).
 Otto Mazal, *Die Prooimien der Byzantinischen Patriarchenurkunden*, Βιέννη 1974.
 G. Mercati, *Opere Minori, raccolte in occasione del settantesimo natalizio sotto gli auspicii di S.S. Pio XI*, τ.1- 6, Βατικανό 1937-1984.
 M. Metzger, *Les Constitutions Apostoliques*. Introduction, texte critique, tradition et notes par..., v. I-III, Παρίσι 1985-1987.
 Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λειψία 1894 (ΦΜΧ επανέκδοση Ἀμστερνταμ 1965).
 Fr. Miklosich-Ios. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τ.1-6, Βιέννη 1890.
 N. Milasch, *Τό ἐκκλησιαστικόν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*, (μετάφραση Μελέτιος Ἀποστολόπουλος), Ἀθήνα 1907.
 J.-A.-B. Mortreuil, *Histoire du droit byzantine ou droit roumaine dans l' Empire d' Orient depuis la mort de Justinien jusqu' à la prise de Constantinople en 1453...*, τ.1-3, Παρίσι 1843-1846 (ΦΜΧ 1966).
 N. Oikonomidès, *Cinq Actes Inédites du patriarche Michel Autðreianos*, *REB* 25 (1967) 113-145 καί VR, Λονδίνο 1976.

- Oikonomidès, *Dionysiou*
 Oikonomidès, *Kastamonitou*
 Omonts, *Missions*
 Papastathis, *Eglise*
 Petropoulos, *Πολιτική*
 PG
 Pitra, *Juris*
 Pojaco, *Leggi*
 Pouqueville, *Voyage*
 RB
 REB
 Ricci, *Liste*
 RSR
 Russo, *Pénitence*
 Scheltema-N.Van Der Wal, *Basilicorum*
 Schoell-Kroll, *CJC*
 Simon, *Handschriftenstudien*
 Slot, *Κίμωνος*
 Svoronos, *Serment*
 Tea, *Saggio*
 Unspenskiĵ, *Alexandriiskaja*
 VR
- N. Oikonomidès, *Actes de Dionysiou*, Παρίσι 1968.
 N. Oikonomidès, *Actes de Kastamonitou*, Παρίσι 1978.
 Omonts, *Missions Archeologiques francaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siecles...*, τ.1-2, Παρίσι 1902.
 Ch. Papastathis, *L' eglise et le droit coutumier aux Balkans pendant la domination Ottomane, Πρακτικά συνεδρίου Le Droit coutumier et les autonomies sur les Balkans et dans les pays voisins*, Βελιγράδι 1974, σ. 193-196.
 J.Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στό Έλληνικό Βασίλειο (1838-1843)*, Άθήνα 1985.
 J. P.Migne, *Patrologia Graeca*, τ.1-161, Παρίσι 1857-1894 τ.162 (indices) 1912.
 J.B.Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, τ.1-2, Ρώμη 1864-1868.
 G. Pojaco, *Le Leggi municipali delle Isole Jonie dall' anno 1386, fino alla caduta della Repubblica Veneta*, τ.1-2, Κέρκυρα 1846-1848.
 Pouqueville, *Voyage dans la Grece...*, τ.1-5, Παρίσι 1820- 1821.
Revue des Bibliothèques, Παρίσι.
Revue des Études Byzantines, Παρίσι.
 Seymour de Ricci, *Liste sommaire des manuscrits grecs de la Bibliotheca Barberina*, RB 17 (1907)
Recherces de Science Religieuse.
 Fr. Russo, *Pénitence et excommunication. Étude historique sur les Rapports entre le Théologie et le Droit Canon dans le Domaine pénitentiel du IXe au XIIIe siècle*, RSR 33 (1946) 257-279, 431-461.
 H.J. Scheltema- N.Van Der Wal, *Basilicorum Libri XV*, Groningen 1955-1983.
 R. Schoell- G. Kroll, *Corpus Juris Civilis*, τ. 3 (1954) *Novellae (ΦΜΧ επανέκδοση Γερμανία 1972)*.
 D. Simon, *Handschriftenstudien zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, BZ 71 (1978) 332-348.
 J. Slot, *Καθολικαί εκκλησίαι Κιμώνος και τῶν πέριξ νήσων*, *Κιμωνιακά* 5 (1975) 51-293.
 N. Svoronos, *Le serment de fidélité à l' empereur Byzantin et sa signification constitutionnelle*, REB 9 (1951) 106-142 και VV 6, Λονδίνο 1973.
 E. Tea, *Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630*, *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere et Arti* 72 (1912-1913) και σέ **ανάτυπο**.
 P. Unspeskiĵ, *Alexandriiskaja Patriarcia*, Άγία Πετρούπολη 1898.
Vartorum Reprints, Λονδίνο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Γενικά περί ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν (ἐπιτιμίων).

Ἐάν ἁμάρτη ὁ ἀδελφός σου ἐπιτίμησον αὐτῷ, καὶ ἐάν μετανοήσῃ ἄφες αὐτῷ, καὶ ἐάν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμαρτήσῃ εἰς σέ καὶ ἐπτάκις ἐπιστρέψῃ πρὸς σέ λέγων μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ” (Λουκᾶς 17, 3).

Ὁ ἀκριβής προσδιορισμός τοῦ θέματος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν¹ καὶ ἡ συνολικὴ προσέγγισή τους ἀποτελεῖ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιστημονικὸ ἐγχείρημα δύσκολο. Ὁ λόγος εἶναι προφανής. Τό εὖρος τοῦ θέματος τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ περιεχομένου ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς διαχρονικῆς ἐξέλιξης εἶναι τεράστιο καὶ βεβαίως ἀποτελεῖ θέμα εἰδικῆς μελέτης καὶ ὄχι προεισαγωγικὴ ἀφετηρία σέ ἐπιμέρους ἀνάλυση. Ἄν μάλιστα στὰ στοιχεῖα αὐτὰ προσθέσουμε καὶ τὴν δογματικὴ θεώρηση τότε γίνεται περισσότερο κατανοητὴ ἡ δυσκολία τοῦ πράγματος καὶ ὁ κίνδυνος πού ἐκ τῶν προτέρων καταδοκεῖ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἱστορικὴ προοπτικὴ πού πρέπει νὰ παρακολουθεῖ τὴν ἀνάλυσή μας ὑπομονομεύεται ἢ κινδυνεύει νὰ ὑπονομευθεῖ ἀπὸ τὶς δυσκολίες πού ἀποδεσμεύει ἡ μελέτη ἐνός θεσμοῦ πού ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ κυρίαρχα στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ κοσμοθεωρίας.

Αὐτὰ τὰ δεδομένα ἀποτελοῦν τὶς κύριες ἐγγενεῖς δυσκολίες τοῦ θέματος καὶ πρέπει νὰ τὰ ἔχουμε πάντοτε κατὰ νοῦ προσπαθώντας, ὅσο γίνεται, νὰ ἀποφύγουμε τὴν ἐμπλοκὴ μὲ δογματικὰ θέματα καὶ μεταφυσικὲς θεωρήσεις. Στὶς γραμμὲς λοιπόν πού θὰ ἀκολουθήσουν θὰ δώσουμε συνοπτικὰ τὰ γενικά χαρακτηριστικὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν καὶ τὴν σημασία πού ἔχουν αὐτές γιὰ τὴν γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ. Ἀπὸ τὰ ἐπιτίμια αὐτὰ βέβαια ἐκεῖνο πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἶναι ὁ ἀφορισμός καὶ αὐτὴν τὴν εἰδικὴ ἐνασχόλησή μας θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ αἰτιολογήσουμε καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε.

Αὐτὰ θὰ γίνουν στὶς σελίδες τοῦ εἰσαγωγικοῦ κεφαλαίου· στὰ ἄλλα κεφάλαια τῆς μελέτης μας θὰ μιλήσουμε φυσικὰ διεξοδικότερα γιὰ τὸν ἀφορισμό. Θὰ ἐκθέσουμε πρῶτα πρῶτα τὰ βασικὰ ἐξωτερικὰ, κατὰ κάποιον τρόπο, χαρακτηριστικὰ τῆς ποινῆς: τί εἶναι ὁ ἀφορισμός, ποιά εἶναι τὰ διάφορα “εἶδη” τοῦ ἐπιτιμίου, ποιὸς ὁ τρόπος ἐπιβολῆς καὶ ἄρσης, ποιά εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ ἡ ἀποτελεσματικότητά του. Στὸ δεῦτερο μέρος θὰ ἀκολουθήσουν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐπιτιμίου καὶ τὴν προσαρμογὴ του πρὸς τὶς ἐκάστοτε πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς μεταβολές· θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἀκόμα ἡ χρῆση τῆς ποινῆς τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ποινικοῦ μέσου ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ δογματικοῦ ὄπλου. Τέλος, κλείνοντας τὸ θέμα μας θὰ σταθοῦμε σέ ὀρισμένες χαρακτηριστικὲς στιγμὲς πού σημαδεύουν τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐπιτιμίου μέσα στὴν διαχρονία· μέσα στό γενικὸ σχῆμα: γέννηση-ἀνάπτυξη-ἐκρηξη-ἀνάσχεση πού παρακολουθεῖ τὴν ποινὴ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δείξουμε τούς βασικότερους σταθμούς πού προσδιορίζουν ἄλλωστε καὶ τὶς διαφορὲς φάσεις τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ

1. Ὁ ὅρος ποινὴ κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς παρούσας μελέτης θὰ χρησιμοποιεῖται παράλληλα πρὸς τὸν ὄρο ἐπιτίμια· τὸ περιεχόμενο εἶναι ἀσφαλῶς ταυτόσημο μολονότι ὁ δεῦτερος ὀρος, ἀρχικὰ χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ δηλώσῃ τὶς δευτερεύουσες ποινὲς πού ἐπέβαλαν οἱ πνευματικοὶ στοὺς ἁμαρτάνοντες πιστοὺς (βλ. Τρωιάνος, Παραδόσεις 417-418).

άφορισμού. Μέ την διεξοδική αυτή προσέγγιση ελπίζουμε ότι θα καταδειχθεί πρώτα ή μορφή του έπιτιμίου, τί τέλος πάντων είναι ο άφορισμός αλλά και οι συνέπειες της έπιβολής του εις βάρος κάποιου χριστιανού.

Πρίν όμως γίνουν όλα αυτά που έδω προεξαγγέλονται είναι ανάγκη να μιλήσουμε πολύ συνοπτικά για τά έπιτίμια έν γενει στά όποια και ο άφορισμός έντάσσεται². Άς αρχίσουμε λοιπόν την προσέγγισή μας στό θέμα μέ τόν κλασικό τρόπο που προσδιορίζεται από την "τών όνομάτων έπίσκεψιν" και άς έγκύψουμε για λίγο στις λέξεις που σηματοδοτούν τό άντικείμενο της μελέτης μας.

Έπιτίμιον, λοιπόν, έπιτιμία, έπιτίμησις και έπιτιμῶ είναι οι σχετικές λέξεις. Λέξεις και όροι γνωστοί ήδη και από την αρχαία γραμματεία μέ διαφορετικό ή ταυτόσημο μέ τό μεταγενέστερο περιεχόμενο. Έτσι έπιτιμῶ σημαίνει - μέ την πρώτη σημασία του - όρίζω την τιμή κάποιου πράγματος, κάνω έκτίμηση, τιμῶ, έκτιμῶ, δείχνω έκτίμηση πρὸς κάποιον· αλλά και έπιβάλλω ποινή, άποδοκιμάζω, κατακρίνω, κατηγορῶ, μέφομαι κάποιον. Έπιτίμιον (ή έπιτιμία) σημαίνει κατά συνέπεια μέ την πρώτη της λέξης σημασία την άξία, την έκτίμηση, την τιμή κάποιου πράγματος και έν συνέχεια την ποινή, την τιμωρία, τόν προσδιορισμό της άποζημιώσεως. Κοντά σ' αυτές τίς λέξεις πρέπει να τοποθετήσουμε τίς συγγενικές έπιτίμησις και έπιτιμία που σημαίνουν μομφή, έλεγχο, έπίπληξη, τιμωρία, ποινή ένῶ ή πρώτη σημασία της δεύτερης λέξης έχει σχέση μέ τόν όρο έπίτιμος και σημαίνει ως εκ τούτου την άπόλαυση όλων τών πολιτικῶν δικαιωμάτων και προνομίων³.

Η λέξη λοιπόν είχε προσλάβει ήδη από την αρχαιότητα και την σημασία μέ την όποια καθιερώθηκε στά μεταγενέστερα και ιδίως στά νεότερα χρόνια και μέ την όποια χρησιμοποιείται ήδη από τούς πρώτους έκκλησιαστικούς πατέρες αλλά και τό σύγχρονο έκκλησιαστικό ποινικό δίκαιο. Έτσι έπιτίμιο και έπιτιμία είναι οι διάφορες ποινές που επιβάλλονται στους άμαρτάνοντες χριστιανούς προκειμένου να διορθωθούν, να μετανοήσουν έν Χριστῶ, να έπανέλθουν στην εϋθεία και όρθή όδό. Σε άκρατες περιπτώσεις, όπως είναι λ.χ. οι αίρέσεις μπορεί να έπιβληθεί και ή ποινή της όριστικής άποπομπής από τούς κόλπους της έκκλησίας (ανάθεμα).

Άν βεβαίως σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι ή λεπτομερής ένασχόληση μέ τό θέμα της φύσεως και του σκοπού τών έκκλησιαστικῶν ποινῶν, τότε θα έπρεπε αντίστοιχα και ή άναφορά μας στις άπόψεις και την διδασκαλία τών πατέρων της έκκλησίας για την σωτηρία τών άμαρτωλῶν να είναι περισσότερο συστηματική. Θα έπρεπε ακόμα να γίνει έκτεταμένη βιβλιογραφική άναφορά σχετικά μέ τό θέμα τών έπιτιμίων ή όποια να διέτρεχε όλο τό έκκλησιαστικό ποινικό δίκαιο και όχι μόνο αυτό· θα έπρεπε ακόμα να άναφερθούν ως πρὸς τό θέμα αυτό οι ύφιστάμενες διαφορές μεταξύ τών βασικῶν κατευθύνσεων της χριστιανικής θρησκείας δηλαδή

2. Είναι εύλογο ότι από τό άτελεύτητο πλῆθος τών κειμένων της Άγίας Γραφής αλλά και της νεότερης έκκλησιαστικής παράδοσης θα επιλέξουμε όρισμένα στοιχεία άπου ή παράθεση του συνόλου τών κειμένων τά όποια διατρέχει ή έννοια της άμαρτίας και μετάνοιας μέσω τών έπιτιμίων είναι εκ τών πραγμάτων έγγελισμα αδύνατο.

3. Τίς σχετικές άναφορές παίρνω από τό Λεξικό της Άρχαίας Έλληνικής Γλώσσας του Ίω. Σταματάκου, Άθήνα 1949, σ.381. Δέν άναλύω τί σημασία της λέξης ποινή, επειδή θεωρώ ότι κάτι τέτοιο δέν άπαιτείται επειδή τό νόημά της είναι προφανές και δέν άφήνει περιθώρια για παρερμηνείες.

μεταξύ των διαφόρων δογμάτων⁴. Όμως όλα αυτά παραμένουν έξω από τους βασικούς προσανατολισμούς της μελέτης αυτής και ως εκ τούτου οι αναφορές μας θά είναι συνοπτικές και πάντως οι απολύτως αναγκαίες.

Ύστερα λοιπόν από την επισήμανση των αρμοδίων λέξεων που ορίζουν επακριβώς την επιτιμική διαδικασία θά προσδιορίσουμε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά των ποινών αυτών προκειμένου να οριοθετήσουμε κατά κάποιο τρόπο το αντικείμενό μας.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει οι εκκλησιαστικές ποινές αποβλέπουν στην ηθική βελτίωση του αμαρτάνοντος. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για την Ανατολική Εκκλησία προκειμένου να οικοδομήσει όλο το σύστημα της ποινικής συμπεριφοράς της⁵. Ως προς αυτό συμφωνούν όλοι, όσοι κατά καιρούς ασχολήθηκαν με το θέμα των επιτιμίων. Μέσα από την όμοφωνα όμως αυτή αναδεικνύεται παράλληλα η βασική διαφωνία προς τις δογματικές πεποιθήσεις της Δυτικής Εκκλησίας, ή όποια θεωρεί ότι τα επιτίμια είναι "συμπλήρωσις της αφέσεως των αμαρτιών" σύμφωνα με την δογματική αυτή θεώρηση της Δυτικής Εκκλησίας τα επιτίμια είναι "όροι απαραίτητοι διά την συγχώρησιν των αμαρτιών", ή όποια δέν παρέχεται σε κανένα ο όποιος δέν θά "παράσχη Ικανοποίησιν"⁶.

4. Όπως είναι ευνόητο ή βιβλιογραφία για τό θέμα των επιτιμίων είναι εκτενέστατη και πλούσια· τούτο συμβάλει έπειδή ή εξέταση των επιτιμίων αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του εκκλησιαστικού ποινικού δικαίου ενώ δέν υπάρχουν πολλές μελέτες που νά ασχολούνται αναλυτικά και διεξοδικά με αυτά καθ' έαυτά τά επιτίμια. Ως εκ τούτου ή αναφορά μας σέ γενικές μελέτες του ποινικού εκκλησιαστικού δικαίου θά είναι μικρή· άλλωστε ή κατά παράταξη βιβλιογραφική αναφορά δέν θά προσέφερε και πολλά πράγματα στό θέμα μας. Βασικό λοιπόν έργο εξακολουθεί νά παραμένει τό μελέτημα του Γεωργίου, μητροπολίτου πρώην Νευροκοπίου, Έπιτίμια· στό έργο του αυτό ο Γεώργιος προσεγγίζει από δογματικής απόψεως τά επιτίμια και τό θέμα της μετάνοιας και πάντα έν αντιδιαστολή προς την καθολική εκκλησία.- Jugie, Peine.

Γιά την άλλη κατηγορία μελετών που ένασχολούται με τό εκκλησιαστικό ποινικό δίκαιο και τις αρμόζουσες κάθε φορά ποινές στά παραπτώματα κυρίως των κληρικών παραπέμπουμε στά παρακάτω έργα, μολονότι ή αναφορά αυτή μπορεί νά πλουτισθεί και με πολλά άλλα: Άπόστολος [Χριστοδούλου], Δοκίμιον· Ν. Milasch, Δίκαιο· Ράλλης, Έγχειρίδιον· Του Ιδίου, Ποινικόν δίκαιον (βλ. και την κριτική του έργου αυτού από τον Δημ. Πετρακό στον ΕΦ 2 (1909) 117-140)· Χριστοφιλόπουλος, Δίκαιον, (με καλή βιβλιογραφική κάλυψη, ή όποια περιλαμβάνει και έργα της δυτικής εκκλησίας)· Παναγιωτάκος, Σύστημα· Τρωιάνος, Παραδόσεις 417 κέξ..

5. Η μετάνοια αποτελεί ένα από τά κύρια δόγματα της ανατολικής πίστης· γράφει χαρακτηριστικά ο ευαγγελιστής Λουκάς (15. 7· πβ. και Ματθαίος 18. 13): "Χαρά είναι εν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι", και βεβαίως ή εκκλησιαστική παράδοση είναι διάσπαρτη από παρόμοιες αναφορές. Μεγάλος αριθμός των κακῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, αν όχι όλος, θεωρείται ως αμαρτήματα που έχουν ανάγκη επιτίμιου και μετάνοιας προκειμένου ο πιστός νά εξαγισθεῖ. Από την άποψη αυτή και ο θάνατος ακόμη είναι τό επιτίμιο για την ανυπακοή των πρωτοπλάστων στις θεϊκές εντολές· διαβάζουμε έτσι σέ Έξοδιαστικό Ιερομονάχων του 16ου αλ.: "Ο Θεός ἡμῶν, ο δημιουργός και εὐεργέτης πάσης της κτίσεως, ο κατασκευάσας τον άνθρωπον εκ σώματος αίσθητου τε και χοϊκού και νοερῆς και θανάτου ψυχῆς, ο τιμήσας αυτόν αὐτεξουσιότητα και τῆ κατ' εἰκόνα καθομοιώσει ἐπὶ της γῆς και αξιοπρεπή νομοθεήσας αὐτῷ την διαγωγήν, και ἀνομήσαντι μὲν θάνατον ἐπάγων τό επιτίμιον προς σωφρονισμόν αὐτοῦ...(Dmitrievskij, Opisanie 2, 547).

6. Τό θέμα αυτό αναλύει πολύ κατατοπιστικά ο μητροπολίτης πρ. Νευροκοπίου Γεώργιος στην μελέτη του Έπιτίμια, ἀπ' όπου και τά παραθέματα. Για τό θέμα της μετάνοιας και τις δογματικές διαφορές που έχουν ή ανατολική και καθολική εκκλησία βλ. Α.Ο.Ι., Άπαρίθμησις 304-311 και ἰδίως 309· ο συγγραφέας τονίζει την δογματική θέση της δυτικής εκκλησίας σύμφωνα με την όποια ο άνθρωπος πρέπει νά υποστεί έτσι και ἄλλιως τά επιτίμια (δνας στην ζωή) ή τό καθαρτήριο πῦρ (δταν πεθάνει) για νά σωθεῖ έπειδή γεννᾶται αμαρτωλός. Αντίθετα ή ανατολική εκκλησία επιρροῖται τά επιτίμια για δεδομένα αμαρτήματα του ανθρώπου που αυτός διαπράττει κατά την διάρκεια του βίου του· βλ. επίσης, Catoire, Peinés .

Ὡστόσο ἄς ἐπανέλθουμε στά τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὅπως εἴπαμε λοιπόν, τὰ ἐπιτίμια θεωροῦνται ποινές διορθωτικές προκειμένου νά σωφρονιστεῖ ὁ ἁμαρτωλός, νά μετανοήσῃ καί νά ἐπανέλθῃ στούς κόλπους τῆς ἐκκλησίας θεραπευμένος καί ἀπαλλαγμένος ἀπό τὰ ἁμαρτήματά του⁷. Ὡς ἐκ τούτου ὁ χρόνος ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου, δηλαδή ὁ χρόνος κατά τόν ὁποῖο ὁ ἁμαρτωλός θά διατελεῖ ὑπό τό καθεστῶς τῆς ἐπιτιμητικῆς διαδικασίας εἶναι πάντοτε σαφῶς προσδιορισμένος ἀνάλογα μέ τήν σοβαρότητα τοῦ ἁμαρτήματος καί πάντως ἔχει κάποιο πέρασ ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὀρίζεται ὅτι θά συγχωρεθῇ ἀφοῦ ἀποκαταστήσῃ τό δίκαιο⁸. Σημασία ἀκόμα γιά τήν διάρκεια τοῦ χρόνου τιμωρίας ἔχει σύμφωνα μέ τήν διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας καί ἡ στάση τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἐναντι τῆς ἁμαρτίας του, δηλαδή ἡ διάθεσή του πρὸς ἐπανάρθωση: "...ὀρίζειν δέ μή χρόνω, ἀλλά τρόπῳ τῆς μετανοίας τήν θεραπείαν", ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ Μέγας Βασίλειος⁹.

Μέ τήν ἀναφορά αὐτή στόν Μ. Βασίλειο μᾶς δίνεται ἡ εὐκαιρία νά τονίσουμε ὅτι ἡ ὄλη δογματική στήριξη τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπιτίμια, ἔχει ὡς ἀφετηρία τό ἀποστολικό "ἄν τινων ἀφήτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατήτε κεκράτηνται"¹⁰, μέ τό ὁποῖο ὁ Χριστός ὀπλίζει τήν αὐθεντία τῶν Ἀποστόλων καί μέσω αὐτῶν τήν ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων (ἀργότερα: πατριαρχῶν καί μητροπολιτῶν). Ἐχοντας ὡς ἀφετηρία τήν ρῆση αὐτή, ἀλλά καί ἄλλες συναφεῖς, οἱ μετέπειτα ἐρμηνευτές τῶν ἀποστολικῶν κειμένων ἀλλά καί οἱ συντάκτες τῶν ἐπισήμων κειμένων τῆς Ἐκκλησίας, θά συγκροτήσουν τό ὄλο οἰκοδόμημα τῆς ἐπιτιμητικῆς διαδικασίας μέ κάθε λεπτομέρεια καί ἐξονυχιστική θεώρηση¹¹.

Ὅμως ἄς ἐπιχειρήσουμε νά ἐπισημάνουμε μέσα στήν διαχρονία μερικές χαρακτηριστικές καί ἐνδιαφέρουσες ἀναφορές ἐν σχέσει πρὸς τήν ἀνέλιξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν.

7. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης μᾶς ἔχει ἀφήσει γιά τό θέμα τῆς μετανοίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐπιτίμια ἓνα πολύ ἐνδιαφέρον ἔργο πού φέρεται μέ τόν πολύ χαρακτηριστικό τίτλο: "Πρὸς τοὺς ἀχθόμενους ταῖς ἐπιτιμήσεσι" (Migne, PG 46, 307-316): ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι πολύ ἀπλά· οἱ χριστιανοὶ πρέπει ἀδιαμαρτύρητα νά δέχονται τὰ ἐπιτίμια ἐπειδὴ ἔτσι σώζεται ἡ ψυχὴ τους. Μέ τόν ἴδιο ἀπλό τρόπο ὁ Βασίλειος ποστέλνικος, στό ἔργο του Ὁρμος Σωτήριος, 45 ἐκθέτει τὰ σχετικά μέ τὰ ἐπιτίμια: ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπλῶς ἐπιτίμα καί ἀποκόπτει ἀπὸ τίς ἀκολουθίες, ἀκόμα καί τοὺς αἱρετικούς γιά νά μὴν ἐξαπατοῦν καί τοὺς φρόνιμους πιστοὺς: "Ὅθεν ἄς στοχασθῇ ὁ καθὲς τήν θεότητα τοῦ κηρύγματος, ὥστε οὔτε διὰ ἓνα ἄνθρωπον σκανδαλοποιόν, καί συνοδικῶς καταδικασθέντα, τυραννία οἶκ ἔξῃσι, ἀλλά παραιτοῦ, καί ἄφες αὐτόν, ἴσως μετανοήσῃ". Βλ. ἐπίσης Ἰω. Χρυσοστόμου, Περὶ ἐπιτιμίας τῶν ἁμαρτανόντων, Migne, PG 119, 725-728.

8. Ἡ δογματικὴ αὐτὴ θέση τῆς ἐκκλησίας ἐπαναλαμβάνεται αὐτοῦσια πολλές φορές μέσα στόν χρόνο· ἔτσι τόν Μάιο τοῦ 1782 ὁ πατριάρχης Γαβριὴλ Δ' ἀναφέρει σέ γράμμα του: "...ἔθος ἔστι τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τοὺς ὀπωσδήπως διατελοῦντας ὑπὸ ποινήν, καί παιδείαν ἐκκλησιαστικὴν, εἰς ἑαυτοὺς ἐλευθότας, καί τό πταίσμα αὐτῶν συνιδόντας, καί τῶν προτέρων ἐπιχειρημάτων ἀποστραφέντας καί ἀξίους καρποῦς ἐπιδείξαντας μετανοίας καί μετὰ θερμῶν δακρῶν προσπεσόντας τῷ ἐκκλησιαστικῷ ἔλεει συμπαθείας ἀξιοῦν αὐτοὺς, καί τῶν ἐπιτιμίων τήν ἀφῆσιν κατὰ πάντα δίκαιον λόγον, πρυτανεύεσθαι" (Δελιαλῆς, Ὁσιος Νικάνωρ 259-261): πενήντα περίπου χρόνια ἀργότερα (Ὀκτώβριος 1827) ὁ πατριάρχης Ἀγαθάγγελος ἐνσωματώνει σέ δικό του γράμμα: "Ἐφ' ᾧ καί ψήφῳ...συνοδικῇ...καί τῆς περὶ ἡμᾶς...ἁγίας Συνόδου...καί τῇ κοινῇ τοῦ γένους συναινέσει τὰ κοινῶς στερχθέντα καί ἀποφανθέντα, ἔδοξε καί κανονικῶς νά ἐπικυρώσωμεν, καί διὰ συνοδικοῦ τύπου...παραδώσωμεν, καί τελευταῖον διὰ τῆς πνευματικῆς μαχαίρας καί τοῦ καυστηρίου τῶν ἐπιτιμίων, ὅπου εἶναι τὰ τελευταῖα τῶν ἱατρῶν εἰς τὰ σωματικά πάθη καταφύγια, νά θεραπεύσωμεν τό κακόν..." (Γεδεών, Διατάξεις 1, 320).

9. Κανὼν Β' τοῦ Μ. Βασιλείου στό Ράλλης-Ποιτῆς, Σύνταγμα.4.,96.

10. Ἰωάν. κ', 21-23.

11. Βλ. τὰ σχετικά στό δεύτερο κεφάλαιο.

“Ὡς τώρα ἔχουμε τονίσει τήν ἠθική διάσταση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπιτιμιῶν, δηλαδή διὰ μέσου αὐτῶν ἡ ἐκκλησία προσπαθεῖ νά ἐπαναφέρει τόν ἀμαρτωλό στίς τάξεις της.” Ὁμως παράλληλα, δέν πρέπει νά διαφύγει ἀπό τήν ὀπτική μας, διότι ἡ θέσπιση καί ἡ χρήση τῶν ἐπιτιμιῶν ἀποβλέπει καί σέ ἄλλους σκοπούς, ἴσης, ἂν ὄχι μεγαλύτερης σημασίας μέ τόν ἀμέσως προκύπτοντα. Μέ ἄλλα λόγια πρέπει νά λάβουμε σοβαρά ὑπ’ ὄψη μας διότι ἡ συγκρότηση κανόνων συμπεριφορᾶς, τρόπου ζωῆς, τούς ὁποίους πρέπει νά ἀκολουθοῦν οἱ πιστοί - εἴτε πρόκειται γιά ἱερωμένους εἴτε πρόκειται γιά λαϊκούς - ἔχει ἀμεση σχέση μέ τήν ὑπόσταση τῆς ἐκκλησίας. Δέν εἶναι, μέ ἄλλα λόγια δυνατόν σ’ αὐτούς πού ἔχουν τήν μέριμνα γιά τήν συγκρότηση ἐνός θεσμοῦ νά μήν προσδιορίσουν σαφῶς τά πλαίσια ἡ ὑπέρβαση τῶν ὁποίων ἐπιφέρει τήν ἐμπλοκή τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν.

Αὕτη εἶναι ἡ μία παράμετρος τοῦ θέματος. Ἡ ἄλλη ἔχει σχέση μέ τούς ἀμέσους κινδύνους πού δοκιμάζει τό σύστημα τῆς ἐκκλησίας κατά τούς πρώτους αἰῶνες ἀπό τήν ἐφοδο τῶν κάθε λογῆς αἱρέσεων, πού δημιουργοῦν σοβαρά προβλήματα καί ἀπειλοῦν ὀρισμένες φορές νά ἀποσπάσουν εὐρύτατα στρώματα χριστιανῶν. Στίς περιπτώσεις αὐτές ἡ ἐκκλησία εἶναι ἀκόμα πῶς ἀπόλυτη καί αὐστηρή κάνοντας χρήση τῆς ποινῆς τοῦ ἀναθέματος, δηλαδή τῆς τελείας καί ὀριστικῆς ἀπομάκρυνσης καί ἀποκοπῆς τῶν αἱρετικῶν ἀπό τό ὑγιές σῶμα τῶν πιστῶν¹².

Ὑπό τό πρίσμα τῶν θεωρήσεων αὐτῶν ὄλες οἱ κωδικοποιήσεις κανόνων συμπεριφορᾶς ἀλλά καί οἱ κωδικοποιήσεις ζητημάτων δογματικῆς καί κανονικῆς φύσεως θά συνδεθοῦν ἀμεσα μέ τήν ἐπιβολή ἐπιτιμιῶν. Ἄν λ.χ. μελετήσουμε τήν κωδικοποίηση πού παραδίδεται μέ τό ὄνομα “Κανόνες τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων”, κείμενο τοῦ 380, θά διαπιστώσουμε διότι ὁ ἀφορισμός καί ἡ καθάρσιμος διατρέχουν σέ μεγάλο βαθμό τίς γραμμές του καί ἀποτελοῦν τήν σταθερή ἀναφορά ποινικῆς διαδικασίας γιά τούς παραβάτες τῶν θεῶν ἐντολῶν πού προβλέπονται ἀπό τούς συντάκτες τοῦ κειμένου αὐτοῦ¹³.

Παράλληλα ἂν μελετήσουμε τίς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν συνόδων τῆς Ἐκκλησίας θά διαπιστώσουμε διότι ἡ ἐπιτιμητική ἀναφορά εἶναι συχνότατη. Πολλές φορές καλύπτεται ἀπό τήν γενική ἀλλά σαφῶς προσδιορισμένη ρήση: “ἐκκλησιαστικοῖς ὑποκείσθω ἐπιτιμίοις” ἄλλες φορές οἱ ποινές ἀναφέρονται μέ τό ὄνομά τους καί καλύπτουν ὄλο τό ἐπιτιμητικό φάσμα: ἀπό τήν ἀπλή ἐπίπληξη ὡς τό σπανιότατο ἀνάθεμα.

Ὅσο ὅσο ἀπό ὄλες αὐτές τίς ἀποφάσεις πιστεύουμε διότι πρέπει νά μνημονεύσουμε ἰδιαίτερα δύο ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης συνόδου (691/692), οἱ ὁποῖες μέ σαφήνεια προσδιορίζουν τήν χρήση καί τήν σημασία τῶν ἐπιτιμιῶν. Συγκεκριμένα ὁ Β΄ κανόνας τῆς συνόδου αὐτῆς ἀναφέρει μεταξύ τῶν ἄλλων διότι: “Εἰ δέ τις ἀλώ κανόνα τινά τῶν εἰρημένων καινοτομῶν ἡ ἀνατρέπειν ἐπιχειρῶν, ὑπεύθυνος ἔσται κατά τόν τοιοῦτον κανόνα, ὡς αὐτός διαγορεύει, τήν ἐπιτιμίαν δεχόμενος, καί δι’ αὐτοῦ ἐν ᾧ περ πταίει θεραπευόμενος” ἐνῶ ὁ καταληκτικῆς (PB΄) κανόνας τῆς ἴδιας συνόδου

12. Εἶναι χαρακτηριστικά ὡς πρός τό σημεῖο αὐτό τά ὄσα ἀναφέρει ὁ Milasch: Δίκαιον, 651: “Ἡ αὐστηρότης τῶν ὄντων ἡ ἐκκλησία ποιεῖται χρῆσιν μέσων ἐν τούτῳ ἀποσκοπεῖ, ἐάν τό συμφέρον καί τό γόητρον τῆς καθόλου ἐκκλησίας εὐρίσκωνται ἐν κινδύνῳ, διότι, ὡς ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ, οὕτω καί ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ, δύναται ἡ ἀτιμωρησία τῶν ἐγκλημάτων μελῶν τινῶν αὐτῆς καί ἡ μή τήρησις τῆς ἰσχύος καί τοῦ κύρους τοῦ νά παρορμηθῆ καί ἄλλα μέρη αὐτῆς πρός τό ἐγκλημα... Προσέτι δέ δύναται οὕτω νά διασαλευθῆ ἡ τάξις, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καί νά τεθῆ ἐν κινδύνῳ αὐτός ὁ βίος αὐτῆς, ἐάν μή αὕτη ἐκέκτητο τό δικαίωμα τοῦ ἀποβάλλειν ἐκ τῆς κοινωνίας αὐτῆς τά ἐπιβλαβῆ στοιχεῖα...”

13. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα. 2, 1 κέξ.

προσθέτει: “Δεί δέ τούς έξουσίαν λύειν καί δεσμείν παρά Θεοῦ λαβόντας, σκοπεῖν τήν τῆς ἁμαρτίας ποιότητα, καί τήν τοῦ ἡμαρτηκότος πρός ἐπιστροφὴν ἐτοιμότητα, καί οὕτω κατάλληλον τήν θεραπείαν προσάγειν τῷ ἀρρωστήματι, ἵνα μή, τῇ ἀμετρῷ καθ’ ἑκάτερον χρώμενος, ἀποσφαλεῖν πρός τήν σωτηρίαν τοῦ κάμνοντος...”¹⁴.

Μέ τούς δύο αὐτούς κανόνες προσδιορίζεται σαφῶς ἡ χρήση τῶν ἐπιτιμιῶν πού πρέπει νά εἶναι ἄμεση γιά τούς παραβάτες τῶν κανόνων· συγχρόνως ὁμοίως ἡ σύνοδος συνιστά λογική χρήση τῶν ἐπιτιμιῶν προκειμένου νά ἀποφευχθεῖ ἡ ὀριστική ἐγκατάλειψη τῆς ἐκκλησίας ἐκ μέρους τοῦ ὑποστάντος τίς ποινές: “...μήτε κατά κρημνῶν ὠθήσαι τῆς ἀπογνώσεως, μήτε τόν χαλινόν ὑπενδοῦναι πρός τήν τοῦ βίου ἐκλυσίν τε καί καταφρόνησιν...”¹⁵.

Ἐκτός τῆς Πενθέκτης καί στά κείμενα ἄλλων συνόδων μποροῦμε νά ἀναζητήσουμε στοιχεῖα πού προσδιορίζουν ἐπιμέρους λεπτομέρειες ὅσον ἀφορᾷ τήν χρήση τῶν ἐπιτιμιῶν. Οἱ κανόνες λ.χ. τῆς τοπικῆς συνόδου στήν Ἄγκυρα (314) ἀλλά καί οἱ κανόνες ἄλλων συνόδων ἀναφέρουν ρητά τήν χρονική διάρκεια τῶν ἐπιτιμιῶν, δηλαδή πόσο χρόνο πρέπει νά διαρκεῖ ἡ ἐπιτιμητική δοκιμασία· αὐτός βεβαίως ἐπαφίεται στήν κρίση τῶν ἀρχιερέων. Ὁ ΜΓ΄ κανόνας ἐξάλλου τῆς τοπικῆς συνόδου στήν Καρθαγένη (418/419) σαφῶς ἀναφέρει ὅτι στήν δικαιοδοσία τῶν ἐπισκόπων ἀνήκει ἡ διάγνωση τῆς φύσεως τῶν ἁμαρτημάτων καί συνεπῶς ὁ χρόνος τῆς τιμωρίας¹⁶.

Ἐκτός ὁμοίως ἀπό τίς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν συνόδων πολλές φορές καί τά κείμενα τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρονται στό θέμα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχουν μάλιστα ὀρισμένα πατερικά κείμενα τά ὁποῖα ἀποτελέσαν τούς κανόνες συμπεριφορᾶς τῶν πιστῶν καί τούς κανόνες ρυθμίσεως τῆς μοναστικῆς ζωῆς. Ἔτσι οἱ κανόνες λ.χ. τοῦ Μεγάλου Βασιλείου¹⁷ ἀναφέρονται λεπτομερῶς στήν χρήση τῶν ἐπιτιμιῶν ἐνώ μεγαλύτερη σημασία ἔχουν οἱ λεγόμενοι Κανόνες τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ¹⁸ ἐπειδή χρησιμοποιοῦνται ὡς βάση ἢ καί αὐτούσιοι γιά τήν σύνταξη τῶν ἐξομολογηταρίων, κειμένων μέ εὐρεία χρήση ἀπό τούς πνευματικούς.

Τό κείμενο τοῦ Νηστευτοῦ, κείμενο πιθανῶς τοῦ 14ου αἰ., ἀναφέρεται ὄχι μόνο στίς ἀνώτερες ἐκκλησιαστικές ποινές ἀλλά καί στίς κατώτερες, δηλαδή αὐτές πού προσορίζονται γιά τόν πιστό πού οἰκιοθελῶς ἐξομολογεῖται τά ἁμαρτήματα του στόν πνευματικό του· γιά τόν λόγο αὐτό ἡ σημασία του εἶναι προφανής. Ἀλλά γιά τήν διάκριση τῶν ποινῶν θά μιλήσουμε ἀργότερα. Ἐκεῖνο πού πρέπει νά τονίσουμε τώρα εἶναι ἡ σαφής καί προκαθορισμένη σχέση τῶν ἐπιτιμιῶν πρός τήν ἐν γένει χριστιανική ζωή καί ἡ διαμόρφωση ἑνός ἠθικοῦ-δογματικοῦ κώδικα ἀναφορᾶς ὁ ὁποῖος ἐνισχύεται ἀκριβῶς ἀπό τήν παρουσία τῶν ἐπιτιμιῶν τά ὁποῖα προβάλλουν ἀπειλητικά ἐναντίον τῶν παραβατῶν τῶν ὁσων ὀρίζονται ἀπό τά πατερικά κείμενα. Τό πλαίσιο πού δημιουργεῖται κατ’ αὐτόν τόν τρόπο ἐμφανίζεται ἤδη ἀπό τούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες καί περιβάλλεται μέ τό κύρος τῶν ἀποφάσεων

14. Ὁ.π., 310.

15. Ὁ.π., 549.

16. Ὁ.π., 3, 20-69 καί 407: “Ὡστε τοῖς μετανοοῦσι, κατά τῶν ἁμαρτημάτων διαφορᾶν, τῇ τῶν ἐπισκόπων κρίσει τάς μετανοίας ἐν καιρῷ ψηφίζεσθαι”.

17. Ὁ.π., 4, 88-294.

18. Ὁ.π., 4, 432-445. βλ. καί Τρωιάνος, Πηγές 91 κ.ἑξ.

τῶν συνόδων ἀλλά καί τῶν κανόνων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας πού μέ τίς ἐρμηνεῖες τους καί τήν συγκρότηση συλλογῶν κανονιστικοῦ περιεχομένου διευρύνουν ἔτι περαιτέρω τόν θεσμό.

Ἐκτοτε τά ἐπιτίμια θά γνωρίσουν αὐξανόμενη ἐπίδοση καθώς θά ἐνσωματωθοῦν σέ συλλογές κανονικοῦ δικαίου, σέ νομοκάνονες, σέ ἐρμηνεῖες κανόνων καί θά χρησιμοποιηθοῦν καί γιά παραβιάσεις πού δέν ἐντάσσονται αὐστηρά στά περιορισμένα ὄρια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τό Σύνταγμα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη¹⁹ (1335) καί τήν Ἐξάβιβλο τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενόπουλου (1345)²⁰. Ἀλλά, παράλληλα, μέ τήν ἐνασχόληση τῆς ἐκκλησίας μέ ζητήματα ἰδιωτικοῦ δικαίου θά χρησιμοποιηθοῦν τά ἐπιτίμια προκειμένου νά κατασφαλίσουν πατριαρχικές ἀποφάσεις ἐπιλύσεως διαφορῶν, πράγμα πού φυσικά δέν συμβαίνει κατά τούς πρό τῆς ἀλώσεως χρόνους²¹.

Μέ βάση λοιπόν τίς παραπάνω ἐπισημάνσεις ἡ σημασία τῶν ἐπιτιμίων καί ἡ ἐνσωμάτωσή τους στό σῶμα τῶν δογματικῶν καί πρακτικῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας συνεχῶς αὐξάνεται. Τό πράγμα ὡστόσο γίνεται πλέον ἐμφανές καί ἀποκτᾶ διαστάσεις κατά τούς μετά τήν ἀλωση χρόνους. Ἡ ἐπιβολή καί κυρίως ἡ ἀπειλή ἐπιβολῆς ἐπιτιμίων καθίσταται κοινός τόπος καί μέ τήν μορφή κυρίως τοῦ ἀφορισμοῦ ἐμφανίζεται σέ κάθε πεδίο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ὑποδούλων.

Τό φαινόμενο βεβαίως αὐτό ἔχει σχέση μέ τήν νέα πολιτική πραγματικότητα πού δημιουργήσε ἡ Κατάκτηση καί κατ' ἀκολουθίαν μέ τόν νέο, πολυσήμαντο ρόλο πού καλεῖται νά διαδραματίσει τώρα ἡ ἐκκλησία²². Ὁ πολυδιάστατος ρόλος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καί ἡ δικαιοῦ ἐπέκταση τῆς ἐκκλησίας καί στήν περιοχὴ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου²³ ἐνισχύουν τήν θέση καί τήν σημασία τῶν ἐπιτιμίων τά ὁποῖα καλοῦνται νά ἐπενεργήσουν ὡς προληπτικές ἀλλά καί κατασταλτικές ποινικές μορφές.

Ἡ διάδοση τῶν ἐξομολογηταρίων ἀλλά καί τῶν νομοκανονικῶν συλλογῶν - ἐργαλείων στά χέρια τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων συνοδεύονται ἀπαραιτήτως ἀπό τήν ἀπειλή τῶν ἐπιτιμίων. Ἡ ἐπίκληση τῆς ἀρχῆς, τοῦ ἀφορισμοῦ καί τοῦ ἀναθέματος φαίνεται ἀκόμη ὅτι ἀποτελεῖ καθημερινή πρακτική καί ἡ ἀναφορά σ' αὐτά παρουσιάζεται συνεχῆ καί

19. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα, 6, καί Migne, P. G., 144.

20. Πιτσάκης, Ἀρμενόπουλος.

21. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τά προεισαγωγικά μιᾶς ἀπόφασης τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Ἱερεμία Γ', ὁ ὁποῖος τό 1724 σημειώνει γιά τόν χαρακτήρα καί τήν σημασία τῶν ἐπιτιμίων: "...ὅσοι ἀθετοῦσι καί παραβαίνουσι τά πατροπαράδοτα δόγματα τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας...οἱ τοιοῦτοι ὄχι μόνον μακρύνουν καί χωρίζονται ἀπό τήν χάριν τοῦ Χριστοῦ...καί γίνονται υἱοὶ τοῦ σκότους καί υπεύθυνοι τῆς μελλούσης αἰωνίου κολάσεως, ἀλλά καί ἐν τῇ παρόντι βίῳ λαμβάνουσι τήν μέγιστην καί χαλεπωτάτην παιδείαν παρά τῆς ἐκκλησίας καί κόπτονται μὲν ἀπό τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀλομελείας, ὡς μέρη σαπρᾶ καί ἀκάθαρτα, καί διώκονται ἀπό τήν συναναστροφὴν τῶν λοιπῶν εὐσεβῶν ὡς πρόβατα ψωριῶντα, παιδεύονται δέ καί μέ ἄλλας σκληρὰς παιδείας πρὸς σωφρονισμόν καί ὑπόδειγμα τῶν πολλῶν, διὰ νά μή γίνωνται καί εἰς τούς λοιπούς ὀρθοδόξους πρόσκομμα καί κακὸν ἀπωλείας παράδειγμα" (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἀνάλεκτα 2, 385-389).

22. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία γιά τό θέμα αὐτό εἶναι μεγάλη· παραπέμπω ὡστόσο στά ὁσα γράφει ὁ Νικόλαος Πανταζόπουλος: "Ἀρχικῶς ἡ δικαιοδοσία τῆς Ἐκκλησίας περιοριζέτο εἰς τήν ἐπίλυσιν τῶν πρὸς τήν θρησκείαν σχετιζομένων προσωπικῶν διαφορῶν τῶν χριστιανῶν (γάμοι, διαζύγια, κληρονομίαι). Βαθμηδὸν ὁμως ἡ ἐξουσία αὕτη ἐπέξετέθη κατὰ 'τεκμήριον ἀρμοδιότητος' ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ πλάτους τοῦ δικαίου, ἀντιτιθεμένη πρὸς τήν δικαιοδοσίαν τῶν τῶν τουρκικοῦ ὄσον καί τοῦ λαϊκοῦ δικαίου" (Πανταζόπουλος, Ἐπιδράσεις, 5· βλ. ἐπίσης τοῦ Ἰδίου, Αἴμος 137-235 καί ἰδίας 169, 171.- Γιά τό ἴδιο θέμα ἔχουν γράψει καί ἄλλοι μελετητές τοῦ δικαίου: Μοσχοβάκης, Δίκαιον· Σερεμέτης, Καποδίστριας· Τουρτόγλου, Ποινικὴ Δικαιοσύνη· Papastathis, Eglise).

23. Παπαγιάννη, Νομολογία.

αδιάλειπτη. Χιλιάδες πατριαρχικές πράξεις θά κατασφραλισθούν με την απειλή του αφορισμού. Έκατοντάδες υποθέσεις σε κάθε διοικητική περιφέρεια του πατριαρχείου θά χρησιμοποιήσουν τὰ επιτίμια ως ένδικο μέσο ή ως κατασταλτική απειλή. Άλλά γι' αὐτά θά γίνει αναλυτική αναφορά στα κεφάλαια τῆς μελέτης αὐτῆς. Αὐτό πού πρέπει νά κρατήσουμε ως πρωταρχικό στοιχείο εἶναι ἡ γενικευμένη χρήση τῶν επιτιμίων καί ἰδιαίτερος τοῦ αφορισμοῦ κατά τήν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ἡ περίοδος αὐτή θά ἐπεκταθεῖ χρονικά καί στίς πρώτες δεκαετίες μετά τήν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Μέ τήν συγκρότηση τοῦ ἑλλαδικοῦ βασιλείου καί τήν εἰσαγωγή νέων μορφῶν εὐρωπαϊκοῦ δικαίου ἀλλά βεβαίως καί ὑπό τήν πίεση τῶν νέων συνθηκῶν κοινωνικῆς ζωῆς τὰ επιτίμια θά περιοριστοῦν. Ἡ βούληση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀποτελεῖ παράγοντα βασικό γιά τήν ἐπιβολή επιτιμίων. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργείου Ἱεροσκευμάτων καί Ἐθνικῆς Παιδείας εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν ἐπιβολή προσωπικοῦ αφορισμοῦ. Τό ἐκκλησιαστικό ποινικό δίκαιο ἀσφαλῶς τείνει νά περιοριστεῖ μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Παράλληλα βεβαίως κάποια μορφή ἀπονομῆς δικαιοσύνης διά τῶν επιτιμίων συνεχίζει νά ἐπιβιώνει καί ἰδιαίτερα στίς ὑπό ὀθωμανική διοίκηση περιοχές ὅπου βέβαια διατηρεῖται καί ἡ ἐξουσία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου.

Τελικά τὰ επιτίμια θά περιοριστοῦν καί θά ἀποτελέσουν τό Ἐκκλησιαστικό Ποινικό Δίκαιο πού διέπει τίς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας, δηλαδή τὰ επιτίμια ἐπιβάλλονται ὡσάκις ἱερωμένοι παραβαίνουν τούς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ἐνῶ σπανιώτατα καί ἀνευ οὐσιαστικῆς σημασίας εἶναι ἡ ἐπιβολή επιτιμίων σε λαϊκούς.

Ὅμως ποιά εἶναι τὰ επιτίμια αὐτά; καί ποιές εἶναι οἱ διαφορές πού ὑπάρχουν μεταξύ τους; Τά επιτίμια μποροῦμε νά τὰ κατατάξουμε σε δύο κατηγορίες. Ἡ πρώτη ἔχει σχέση μέ τό μυστήριο τῆς ἐξομολόγησης, δηλαδή προϋποθέτει τήν ἐκ τῶν προτέρων μετάνοια τοῦ χριστιανοῦ πού πρόκειται νά κοινωνήσει, γιά ὅ,τι κακό ἔχει διαπράξει. Ἔτσι ὁ χριστιανός σύμφωνα μέ τήν ἐκκλησιαστική πρακτική προσέρχεται ἐνώπιον τοῦ πνευματικοῦ του, ἐξομολογεῖται τίς ἁμαρτίες του καί λαμβάνει τήν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν του. Μποροῦμε λοιπόν νά ἐντοπίσουμε στήν ὅλη διαδικασία τήν θετική στάση τοῦ χριστιανοῦ ὁ ὁποῖος δέν ἐξαναγκάζεται, τουλάχιστον μέ ἄμεσο τρόπο, ἀπό κανέναν· προσέρχεται μέ ἄλλα λόγια οἰκειοθελῶς στό μυστήριο.

Μέ τήν κατηγορία αὐτή τῶν επιτιμίων ἔχουν σχέση οἱ ὑπηρεσίες πού προσφέρει εἰδική κατηγορία ἱερωμένων, οἱ πνευματικοί ἡ ἐξομολόγοι, οἱ ὁποῖοι θά ἀκούσουν τίς ἁμαρτίες τῶν ἐξομολογουμένων καί ἀναλόγως τοῦ ἁμαρτήματος θά θέσουν τόν “κανόνα” ἡ “κάνονα”· δηλαδή θά προσδιορίσουν ἐπακριβῶς τό εἶδος τοῦ επιτιμίου, τόν χρόνο τῆς δοκιμασίας καί ὅ,τι ἄλλο ἀπαιτεῖται προκειμένου νά λάβει ὁ ἁμαρτωλός τήν συγχώρηση. Συναφεῖς πρὸς αὐτό τό εἶδος εἶναι καί οἱ μοναστικοί “κανόνες” πού ἐπιβάλλονται ἀπό τούς ἡγουμένους τῶν μοναστηριῶν στούς ἁμαρτήσαντες μοναχούς προκειμένου οἱ τελευταῖοι νά ἀποπλύνουν τὰ ἁμαρτήματά τους.

Μέ βάση τίς προϋποθέσεις καί παρατηρήσεις αὐτές γίνεται φανερό ὅτι ἡ κατηγορία αὐτή δέν εἶναι δυνατόν νά περιλαμβάνει σοβαρά ἁμαρτήματα καί ὡς ἐκ τούτου καί οἱ ἐπιβαλλόμενες ποινές δέν εἶναι βαρεῖς· ἄλλωστε οἱ πνευματικοί δέν ἐπιβάλλουν, συνήθως, επιτίμια “ἀνώτερα” θά λέγαμε, ὅπως εἶναι ἡ ἀργία ἡ ὁ αφορισμός πολύ δέ περισσότερο τό ἀνάθεμα, τὰ ὁποῖα κατά κανόνα ἐπιβάλλονται ἀπό τούς ἐπισκόπους (πατριάρχες-μητροπολίτες).

Οι ποινές λοιπόν πού έχουν στην διάθεσή τους οι πνευματικοί είναι αντίστοιχες προς τά αμαρτήματα πού καλούνται νά θεραπεύσουν, δηλαδή είναι οι νηστείες, οι ξηροφαγίες, γονυκλισίες, οι συνεχείς προσευχές, οι δωρεές σέ φτωχούς, οι αποδημίες στους άγιους τόπους, ή αποχή από τήν θεία κοινωνία γιά όρισμένο χρόνο και άλλες συναφείς δοκιμασίες²⁴.

Οι εκκλησιαστικοί πατέρες μέ λεπτομέρεια καθόρισαν τίς αντίστοιχές αμαρτημάτων - επιτιμιών του είδους αυτού και διαμόρφωσαν τό "ποινικό" πλαίσιο πού εφαρμόστηκε στους κόλπους τής ανατολικής εκκλησίας. Οι συλλογές των κανόνων αυτών αλλά και τό είδος των ερωτήσεων πού πρέπει νά υποβάλλει στον έξομολογούμενο ό πνευματικός προκειμένου νά αποσπάσει τήν συνολική όμολογία των αμαρτημάτων αποτέλεσαν τά περίφημα "έξομολογητάρια", τά όποια μέ χειρόγραφο αρχικά μορφή κυκλοφορούσαν κατά τήν διάρκεια τής Τουρκοκρατίας. Βάση βεβαίως γιά τήν συγκρότησή τους αποτελούσαν οι κανόνες των συνόδων και οι πατερικοί κανόνες και κυρίως εκείνοι του άγιου Ιωάννου του Νηστειτή²⁵, από τους όποιους ό πνευματικός είχε τήν εύχέρεια νά επιλέξει τά καταλληλότερα κατά τήν περίσταση.

Οι κανόνες του Νηστειτή, πρέπει νά τονίσουμε ότι ασχολούνται περισσότερο μέ τά καθημερινά αμαρτήματα του χριστιανού και ως εκ τούτου οι ποινές πού προβλέπουν είναι τής κατηγορίας αυτής γιά τήν όποία γίνεται τώρα λόγος. Ένδεικτικά αναφέρουμε όρισμένα επιτίμια του κανόνος αυτού προκειμένου νά καταδειχτεί ό λόγος έξαιτίας του όποιου έλαβε μεγάλη διάδοση και χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από τους πνευματικούς: μετάνοιες (γονυκλισίες), ανάγνωση ψαλμών, ξηροφαγίες, αποχή από τήν θεία κοινωνία, νηστείες. Ανάλογα όμως μέ τήν βαρύτητα του αμαρτήματος επιμηκύνεται ό χρόνος δοκιμασίας, ό όποιος μπορεί νά αρχίζει από λίγες ημέρες και νά φθάνει σέ χρόνια όλόκληρα.

Ανάλογη σπουδαιότητα και εκτεταμένη χρήση εξέλλου, απέκτησε τό γνωστό Πηδάλιο των Άγαπίου μοναχού και Νικόδημου Άγιορείτη, τό όποιο πρώτη φορά εκδόθηκε τό 1800 και γνώρισε έκτοτε άλλεπάλληλες εκδόσεις πού συνεχίζονται ακόμη και στίς μέρες μας. Η συλλογή αυτή αποσκοπεί κυρίως στό νά έφοδιάσει μέ ένα εργαλείο τους Ιερωμένους, και ιδιαίτερος τους πνευματικούς, προκειμένου αυτοί νά γνωρίζουν τό περιεχόμενο των κανόνων τής εκκλησίας και αναλόγως νά ενεργούν έναντι των χριστιανών πού αμαρτάνουν. Φυσικά έδω ή βαρύτητα των επιτιμιών είναι μεγάλη και ό ρόλος τους πρωταρχικός. Άλλωστε αυτό καταφαίνεται και από τά προλογικά του βιβλίου όπου μεταξύ των άλλων τονίζεται ότι: "Πρέπει νά ήξεύρη τινάς, ότι όσοι κανόνες δέν περιέχουσι φανερώς τό επιτίμιον εκείνων όπου τους παραβαίνουσι, αυτοί, κατά τό σιωπώμενον, δίδουσι άδειαν εις τόν κατά τόπον άρχιερέα, νά δώση εις αυτούς άπαθώς τό πρέπον και άρμόδιον, όπου ήθελε γνωρίσει, ως λέγει ό Βαλσαμών εν τή έρμηνεία του με' τής Σ'. δσα

24. Η θέση του πνευματικού είναι σημαντική στό σύστημα τής εκκλησίας επειδή έρχεται καθημερινά σέ έπαφή μέ τους πιστούς και μπορεί σέ πρώτο επίπεδο νά επιλύσει μερικά από τά προβλήματά τους. πάντως ή θέση του δέν είναι τόσο υπερτονισμένη όπως μας τήν παρουσιάζει σέ γράμμα του ό πατριάρχης Γαβριήλ Γ' τής 1 Άπριλίου του 1705: "...επειδή και ό μέν πνευματικός πατήρ έχει παρά Θεού έξουσίαν νά δένη και νά λύνη επί τής γής ανθρώπων όμοιοπαθών αμαρτήματα, τό όποιον είναι ίδιον έργον τής έξουσίας μέν του παντοδυνάμου και δημιουργού των άπάντων Θεού, και δώρον μεγαλώτατον και άπερινόητον δι' άρχιερατικού εντάλματος άνδράσι πνευματικοίς, έμπειροίς τε και πεπαιδευμένοις εις τά τοιαύτα, αλλά δή και έναρέτοις έμπεπιστευμένον...(Γεδεών, Διατάξεις 1, 125-132).

25. Βλ. έδω σημ. 17.

τά επιτίμια τοῦ Νηστευτοῦ μετὰ τούς κανόνας αὐτοῦ, τά μή ἐν τοῖς ἄλλοις κανόσιν ἀναφερόμενα”²⁶.

Μέ τήν κατηγορία αὐτή τῶν ἐπιτιμιῶν πρέπει νά συνδέσουμε ἔστω καί μέ τρόπο χαλαρό τήν μετάνοια καί τήν προσπάθεια συγχώρησης τῶν ἁμαρτημάτων μέσω διαφόρων πράξεων κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Αὐτό ἐκδηλώνεται μέ διαφόρους τρόπους: εἴτε ἀπευθείας ἐκ μέρους τοῦ ἐνδιαφερομένου, ὅταν προσφέρει δωρεές πρὸς ἰδρύματα κοινωνικῆς εὐποιίας ἢ καί πρὸς μεμονωμένα ἀναξιοπαθοῦντα άτομα, εἴτε καί ἐκ μέρους τῶν συγγενῶν νεκροῦ χριστιανοῦ πρὸς ἀνάπαυση τῆς ψυχῆς του. Χαρακτηριστικῆ πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή εἶταν ἡ περίπτωση προσφοράς χρημάτων γιά τήν ἔξαγορά σκλάβων χριστιανῶν μέ τήν προσφορά χρημάτων ἐκ μέρους ἄλλων χριστιανῶν πού μέ τόν τρόπο αὐτό ἐπιζητοῦν τήν συγχώρηση διαφόρων ἁμαρτημάτων τους. Στήν διαδικασία αὐτή ἔρχονται νά ἀκουμπήσουν καί τά συγχωροχάρτια μέ τά ὁποῖα ὁ χριστιανός μπορούσε νά ἐπιτύχει τήν ἀφεση τῶν ἁμαρτημάτων του ἐναντι ὀρισμένου τιμήματος²⁷.

Ἡ ἄλλη κατηγορία ἐπιτιμιῶν εἶναι θά λέγαμε ἡ ἀνώτερη κατηγορία καί δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν οἰκειοθελῆ ἑξομολόγηση τοῦ χριστιανοῦ καί τήν εὐκρινῆ μετάνοιά του. Ἡ μετάνοια ἐδῶ ἐπιδιώκεται διά τῶν ἐπιτιμιῶν τά ὁποῖα ἀπειλεῖ ὅτι θά ἐπιβάλλει ἡ ἐκκλησία στόν χριστιανό πού δέν μετανοεῖ δηλαδή δέν ἐπανορθώνει τό ἄδικο ἢ δέν συμμορφώνεται πρὸς τίς ἐντολές τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἢ καί τῆς πολιτικῆς ἐνλίτε ἐξουσίας. Στήν κατηγορία αὐτή ἀνήκουν τά ἐπιτίμια τῆς ἀργίας, τοῦ ἀφορισμοῦ, τῆς καθάρσεως, τοῦ ἀφορισμοῦ καί τῆς καθάρσεως ταυτοχρόνως σέ μερικές βαριές περιπτώσεις ἁμαρτημάτων κληρικῶν, καί τέλος τοῦ ἀναθέματος.

Ἡ κατηγορία αὐτή ἔχει, θά λέγαμε, ἔστω καί ἔμμεση χροιά ποινική ἀφοῦ συνδέεται μέ μιὰ διαπιστωμένη παράβαση ἐκ μέρους κάποιου χριστιανοῦ, ἡ ὁποῖα ἀπαιτεῖ σύμφωνα μέ τό δίκαιο τήν ἀμεση ἐπιβολή ποινῆς προκειμένου ὁ ἀδικῶν νά ἐπανορθώσει ἢ νά τιμωρηθεῖ γιά τήν ἀξιόποινη πράξη του.

Βεβαίως ἡ διαφορά πρὸς τό ποινικό δίκαιο εἶναι ὅτι ἐδῶ ἡ μετάνοια καί ἡ ἐπανόρθωση ἀναγνωρίζονται καί ἐπέρχεται ἡ ἄρση τῆς ποινῆς. Οἱ βασικές ἠθικές καί δογματικές ἀρχές τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, πού ἀποβλέπουν στήν ἐπιστροφή τοῦ ἁμαρτωλοῦ στήν κοινωνία τῶν πιστῶν ἔστω καί μέσω τῆς ἐπιβολῆς ἐπιτιμιῶν, δέν ἀναιροῦνται. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ ἀναθέματος· ἀλλά αὐτό ἐπιβάλλεται σπανίως καί γιά περιπτώσεις αἰρετικῆς διδασκαλίας, δηλαδή ἐπιβάλλεται οὐσιαστικά σέ πρόσωπα πού τείνουν νά ἐγκαταλείψουν τίς βασικές ἀρχές τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας δηλαδή οὐσιαστικά βρίσκονται ἤδη ἐκτός τῆς ἐκκλησίας. Ἐπομένως ἡ παραμονή τους μεταξύ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου μπορεῖ νά δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στό ὅλο σύστημα τῆς ἐκκλησίας καθὼς μπορεῖ νά ἐπηρεαστοῦν καί ἄλλοι χριστιανοί. Συνεπῶς ἀπαιτεῖται ἡ ὀριστική καί ἀμετάκλητη ἀπομάκρυνσή τους²⁸.

26. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον, λθ’.

27. Γιά τό θέμα αὐτό βλ. Ἡλιοῦ, Συγχωροχάρτια· στήν ἴδια μελέτη παρατίθενται καί τά σχετικά μέ τήν μετάνοια.- Γιά τό θέμα αὐτό βλ. ἐπίσης: Ράλλης, Μετάνοια· Ἀλιβιζάτος, Ποινές· Jugie, Theologia 3, 330-389.

28. Σχετικά μέ τήν ποινή αὐτή ὑπάρχει μιὰ διχογνωμία· δηλαδή ὀρισμένοι μελετητές τήν ὀνομάζουν πολλές φορές μεγάλο ἀφορισμό διαιρώντας ἔτσι τό ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ σέ δύο εἶδη τόν μικρό καί τόν μεγάλο καί ταυτίζοντάς το τό ἀνάθεμα μέ τόν μεγάλο ἀφορισμό

Όλες οι άλλες ποινές της κατηγορίας αυτής, μηδέ εξαιρουμένης και αυτής της καθαιρέσεως, πού αποτελεί την βαρύτερη επιτιμία για τους ιερωμένους, είναι ανακλητές. Πολλές είναι οι περιπτώσεις μητροπολιτών πού καθαιρέθηκαν αλλά αργότερα εκλέχτηκαν ως μητροπολίτες άλλης εκκλησιαστικής περιφέρειας ή χρησιμοποιήθηκαν σε άλλες υπηρεσίες της εκκλησίας.

Τά επιτίμια της κατηγορίας αυτής, όπως έγινε ήδη κατανοητό, από την περίπτωση του αναθέματος, προβλέπονται για σοβαρά αδικήματα πού διαπράττονται από ιερωμένους ή λαϊκούς. Ως εκ τούτου δεν είναι δυνατόν να επιβληθούν από κληρικούς των κατωτέρων βαθμίδων αλλά μόνον από τους μητροπολίτες και τους πατριάρχες. Στην περίπτωση φυσικά του αναθέματος αν δεν είναι απόφαση συνόδου απαιτείται τουλάχιστον συνοδική απόφαση.

Για την επιβολή των επιτιμιών της κατηγορίας αυτής, δεν απαιτείται ομολογία εκ μέρους του αδικούντος. Τά επιτίμια αυτά μπορούν να επιβληθούν βάσει κατηγοριών (μαρτυριών) πού προσκομίζουν στις ανώτερες εκκλησιαστικές αρχές οι αδικούμενοι χριστιανοί. Όπωςδήποτε βεβαίως στις περιπτώσεις αυτές κάποια εχέγγυα απαιτούνται, τά όποια είτε προσκομίζει ο ενδιαφερόμενος είτε τά εξασφαλίζουν οι μαρτυρίες τρίτων είτε καθώς φαίνεται από όρισμένες περιπτώσεις²⁹ τά εξασφαλίζει τό κύρος και ή θέση του ενάγοντος: ώστόσο ή διέξοδος για τόν κατηγορούμενο είναι πάντα ανοιχτή: ή επανόρθωση αίρει τήν ποινή.

Ωστε για να επιβληθεί επιτίμιο της κατηγορίας αυτής είναι απαραίτητη ή εφαρμογή μιας τυπικής διαδικασίας, ή όποια επιβάλλεται άλλωστε προκειμένου να αποφευχθούν άδικες ή παράλογες ποινές. Παράλληλα όμως και σε τέτοια περίπτωση επιβολής άδικου επιτιμίου, ο τιμωρούμενος πρέπει να συμμορφωθεί προς τις ύποδείξεις των ανωτέρων εκκλησιαστικών αρχών και συγχρόνως να καταφύγει στις ενέργειες εκείνες, πού προβλέπονται άλλωστε από τους κανόνες, μέσω των όποιων είναι δυνατόν να αποδείξει τήν άθωότητά του.

Όπως έχουμε αναφέρει τά επιτίμια έχουν σαφώς θεραπευτικό χαρακτήρα και πολλές φορές μάλιστα ή προληπτική ενέργειά τους είναι περισσότερο εμφανής από τήν κατασταλτική. Ως εκ τούτου ή επισειώμενη άπειλή επιβολής επιτιμίου τις περισσότερες φορές μένει άπλως στό επίπεδο της άπειλής επειδή ο άπειλούμενος συμμορφώνεται προς τις ύποδείξεις της εκκλησίας. Κατά τούτο ή σημασία των επιτιμιών είναι μεγάλη άφου κατορθώνουν να επιδράσουν τόσο καιρία και να άποτρέψουν δυσάρεστες για

(βλ. τά σχετικά στό Δυοβουνιώτης, Άφορισμός, passim). Όπως παρουσιάζονται όμως τά πράγματα πρόκειται για δύο διαφορετικά επιτίμια, συγγενή μόν ως προς τό βασικό χαρακτηριστικό τους πού είναι ή απομάκρυνση του άμαρτωλού από τις τάξεις της εκκλησίας, αλλά διαφορετικά ως προς άνεκτικότητα και τόν τρόπο άρσης τους. Για τό άνάθεμα δεν ύπάρχει περίπτωση κανονικής άρσης γι' αυτό άλλωστε προορίζεται για τους αίρετικούς και όσους διδάσκουν αίρετικές διδασκαλίες και σπανίως επιβάλλεται. Τά πράγμα γίνεται πασιφανές και από τήν άνάγνωση άκόμα και σήμερα των άναθεματισμών της Κυριακής της Όρθοδοξίας οι όποιοι προορίζονται άποκλειστικά για τους αίρεσιάρχες. Φαίνεται λοιπόν λανθασμένη ή ταύτιση δύο ποινών για τις όποιες ύπάρχει τόσο διαφορετική αντιμετώπιση. Δεν κρίνουμε σκόπιμο να επεκταθούμε σε λεπτομερή άνάλυση του αναθέματος για τό όποιο πάντως εκκρεμεί μία μελέτη. Άλλωστε αυτό έχει συνδεθεί με πολλές εκδηλώσεις του λαϊκού βίου και απέκτησε ιδιαίτερη σημασία καθώς συνεδέθη με σημαντικές προσωπικότητες του νεοελληνικού βίου: Θεόφιλος Καΐρης, Έλευθέριος Βενιζέλος. Έκτός από τά λήμματα της Θ.Η.Ε. και της ΜΕΕ βλ. επίσης Τριανταφυλλόπουλος, Άνάθεμα: βλ. επίσης έδω τήν σημ.28 όπου ή βιβλιογραφία για τόν άφορισμό.

29. Τρωιάνος, Δικονομία του ίδιου, Διαδικασία.

τήν ἐκκλησία καί γιά τούς πιστούς καταστάσεις. Τοῦτο βεβαίως σημαίνει ἀντιστρόφως καί τήν "δεκτικότητα" ἐκ μέρους τῶν πιστῶν, σημαίνει καί τήν ἐπίδραση πού ἀσκει στίς συνειδήσεις τους ἡ ἠθική τῆς ἐκκλησίας, ὁ φόβος τοῦ ἐπιτιμίου ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἀναγκάζονται νά πειθαρχήσουν στίς ἐντολές τῶν ἐκκλησιαστικῶν προϊσταμένων.

Ἔτσι θά μπορούσε νά ὑποστηρίξει μέ εὐκολία καί πειστικότητα ὁ μελετητής τῶν θεμάτων αὐτῶν, ὅτι τίς περισσότερες φορές ἡ ἐπιτυχία τῶν ἐπιτιμίων εἶναι δεδομένη καί σχεδόν καθολική ἀφοῦ ἐπιτυγχάνουν τόν σκοπό τους μόνον μέ τήν ἀπειλητική ἐφαρμογή τους· ἡ ἐξαναγκάζουν τούς ἤδη ἁμαρτήσαντες σέ μετάνοια καί ἐπανόρθωση τῆς ἀδικίας ὁπότε καί πάλι ἐπέρχεται ἡ ἱκανοποίηση τοῦ δικαίου τόσο στό ἐκκλησιαστικό ἀλλά καί στό κοινωνικό ἐπίπεδο.

Στήν δεύτερη περίπτωση δηλαδή δταν ὁ ἀδικῶν πιεζόμενος ἀπό τό ἐπιτίμιο ὑποχωρήσει, ἀπαιτεῖται μία ὀρισμένη διαδικασία γιά τήν ἄρση τοῦ ἤδη ἐπιβληθέντος ἐπιτιμίου. Μάλιστα στήν περίπτωση τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι ἐπακριβέστερα προσδιορισμένος ὁ τρόπος ἄρσεως τοῦ ἐπιτιμίου ἀπό ἐκεῖνον τῆς ἐπιβολῆς του. Τό ἐπιτίμιο πρέπει νά ἀρθεῖ ἀπό ἐκεῖνον τόν ἐκκλησιαστικό προϊστάμενο πού τό ἔχει ἐπιβάλει ἢ βεβαίως ἀπό τόν πατριάρχη καί τήν σύνοδο. Θά ἀκολουθήσει ἔπειτα ἡ κοινοποίηση τῆς ἄρσης μέ ἐπίσημο ἐκκλησιαστικό γράμμα πρὸς τούς κατόικους τῆς ἐπαρχίας τοῦ χριστιανοῦ ὥστε ὁ πρό ὀλίγου ἀφορισμένος νά παύσει νά ὑφίσταται τὰ βαρεῖα ἐπακόλουθα τῆς ποινῆς. Μέ τόν τρόπο αὐτόν θά ἐπέλθει ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἰσορροπίας στό κοινωνικό πλαίσιο τό ὁποῖο ὀπωσδήποτε ἀναστατώνεται καί ἀπό τίς παράνομες ἐνέργειες τοῦ ἀδικούντος ἀλλά βεβαίως καί ἀπό τήν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου πού δημιουργεῖ ἐντάσεις καί δυσαρέσκειες. Μάλιστα ἂν τό ἐπιτιμώμενο μέλος εἶναι ἀνώτερος ἐκκλησιαστικός παράγοντας, δηλαδή μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος, τίς περισσότερες φορές θά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τόν τόπο τῆς ὑπηρεσίας του ὥστε νά ἀποφευχθοῦν χειρότερες καταστάσεις. Ἄλλωστε συνήθως οἱ διαφορές ἀνακύπτουν ἀπό τίς κακές σχέσεις μεταξύ ἑνός ἐκκλησιαστικοῦ προϊσταμένου καί τῆς τοπικῆς ἐξουσίας ὁπότε ἡ ἀπομάκρυνσή τοῦ πρώτου εἶναι ἡ εὐκολότερη καί ἀποδοτικότερη λύση.

Τά ἐπιτίμια τῆς κατηγορίας αὐτῆς θά ἀκολουθήσουν τήν γενικότερη φορὰ τῶν πραγμάτων, δηλαδή τήν συμπόρευσή τους μέ τήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας τῆς Τουρκοκρατίας μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν. Θά γνωρισουν δηλαδή μεγάλη διάδοση ἀλλά καί αὐξημένο κύρος κατά τούς πρώτους μετά τήν Ἄλωση αἰῶνες δταν θά κληθοῦν νά ὑπηρετήσουν νέες ἀνάγκες τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας. Μέ τά ἐπιτίμια ἐξοπλισμένη ἡ ἐκκλησιαστική ἐξουσία θά μπορέσει νά ἀνταποκριθεῖ στά νέα δικαιικά καθήκοντά της. Μέ βάση τήν διαπίστωση αὐτή, τά ἐπιτίμια καί μάλιστα τά ἐπιτίμια τῆς δεύτερης κατηγορίας, θά ξεπεράσουν τό καθαρά δογματικό καί ἠθικό πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς λατρείας καί θά ἐφαρμοστοῦν σέ περιπτώσεις πού σήμερα ἀποτελοῦν δικαιοδοσία τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Βεβαίως δέν εἶταν δυνατόν νά συμβεῖ διαφορετικά ἀφοῦ τό ἐκκλησιαστικό δίκαιο μέ τήν διεύρυνση πού ἀποκτᾶ τείνει νά ὑποκαταστήσει καί ἐν πολλοῖς ὑποκαθιστᾶ τό δημόσιο θά λέγαμε δίκαιο μέσα στά ὅρια καί τίς δυνατότητες πού τοῦ παρέχει ἡ ὀθωμανική πραγματικότητα.

Ἄλλες βέβαια εἶναι οἱ συνθήκες μέ τήν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους· ὥστόσο καί τόν 19ο αἰ. ἡ ἐφαρμογή τῶν ἐπιτιμίων, ὅπως θά δοῦμε στίς σελίδες πού θά ἀκολουθήσουν, εἶναι εὐρύτατη καί μάλιστα στίς περιοχές πού παραμένουν ὑπό τήν δικαιοδοσία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ὡστόσο οἱ

βάσεις για την εφαρμογή του κρατικού δικαίου έχουν τεθεί· σιγά-σιγά ή σημασία και εφαρμογή των επιτιμίων μειώνεται ώστε σήμερα να αποτελούν και πάλι μέρος του στενά έννοουμένου εκκλησιαστικού δικαίου και να επιβάλλονται άραιά ή σπανιότατα, ακόμη και σε ιερωμένους.

Από όλο αυτό τό πλέγμα των επιτιμίων της πρώτης και δεύτερης κατηγορίας που προσπαθήσαμε να περιγράψουμε με συνοπτικό τρόπο στις σελίδες αυτές, επιλέξαμε να μελετήσουμε την ποινή του αφορισμού³⁰. Θα επιχειρήσουμε λοιπόν εν συνεχεία να καταδείξουμε τους λόγους για τους όποιους ή μελέτη του αφορισμού μπορεί να αυτονομηθεί από την γενικότερη περί επιτιμίων θεώρηση και να αποτελέσει ειδικό θέμα αναφοράς και συγκεκριμένης έρευνας. Παράλληλα θα προσπαθήσουμε να δώσουμε και όρισμένα χαρακτηριστικά που αφορούν την όρολογία και την σημασία των όρων που εμπλέκονται στην όλη διαπλοκή των πραγμάτων.

Αν παρακολουθήσουμε την διαδρομή της λέξης *αφορίζω-αφορισμός* μέσα στην διαχρονία θα παρατηρήσουμε ότι αυτή κάνει την εμφάνισή της ήδη στο αρχαίο λεξιλόγιο με την σημασία του προσδιορίζω, επισημαίνω, όροθετώ αλλά και την σημασία του αποχωρίζω, απομακρύνω, εξορίζω³¹. Η λέξη από την αρχαία γλώσσα θα περάσει στην γλώσσα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης κυρίως με την σημασία του αποκόπτω και αποχωρίζω· έντονη είναι και ή παρουσία της στα κείμενα της μεσαιωνικής γραμματείας με την ίδια σημασία³². Έκτοτε θα κυριαρχήσει στην εκκλησιαστική και γενικώς στην νεοελληνική γλώσσα κυρίως με την στερητική της σημασία του αποκόπτω, τιμωρώ, διώχνω από την κοινωνία της εκκλησίας· ώστόσο δεν λείπει, ιδίως στην καθαρεύουσα, ή χρήση της λέξης με την σημασία του προορίζω, διορίζω³³.

30. Η βιβλιογραφία για τον αφορισμό περιλαμβάνει αυτότελεείς μελέτες που αναφέρονται είτε στο επιτίμιο καθ' έαυτό είτε πραγματεύονται για κάποιο μεμονωμένο επεισόδιο αφορισμού και ως εκ τούτου έχουν άμεση σχέση με τό θέμα μας: Κανδακίτης, Λασκαράτος, Απόκριση· Βασίλειος, Υπόμνημα (έξ αφορμής του μελετήματος αυτού ό Ιωακείμ Φορόπουλος δημοσιεύει διάφορα έγγραφα μέ τον τίτλο 'Ανάλεκτα, για να διευκρινάνει όρισμένα ζητήματα πάντως μερικά από τά έγγραφα που εκδίδει δεν έχουν σχέση μέ τον αφορισμό)· Ζωμπολίδης, Αφορισμός· Δυοβουνιώτης, Αφορισμός· Ζάχος, Αφορισμός· Ανάθεμα· Κανδηλώρος, Αρματωλοί· Μαρμαρινός, Αφορισμός· Αύγουστίνος Καντιώτης, Εέργειαι· Τσίτσας, Αφορισμοί· Γερούκη, Φόβος· Γεωργαντζής, Υψηλάντης· Κονιδάρης, Κοντομύχਾਲος· Μπατιστάτος, Ποινή· Γερούκη, Νοοτροπίες· Κοντά σ' αυτές τίς αυτότελεείς μελέτες ως προστεθούν οι περιεκτικές παρατηρήσεις του Darrouzès, Registre 231-232. και του Χριστοφιλοπούλου, Δίκαιον· Για την θέση του αφορισμού στο εκκλησιαστικό δίκαιο μετά τό 1833 βλ. την συλλογή έγκυκλιών του Βαρνάβα Τζωρτζάτου, Νομοθεσία· έκτός από αυτά υπάρχουν πάντα τά περιεκτικά άρθρα της ΘΗΕ και ΜΕΕ· από δημοσιεύματα στον τύπο δεν έγινε συστηματική προσπάθεια έντοπισμού· σημειώνων πάντως τό δημοσίευμα μέ τίτλο "Αφορισμοί, ανάθεμα, επιτίμια τά ιδιότυπα όπλα της εκκλησίας", έφ. Έλευθεροτυπία, Φεβρουάριος 1991.- Για την βιβλιογραφική ένμέρωση σχετικά μέ τίς απόψεις της δυτικής εκκλησίας ως προς τον αφορισμό αναφέρουμε τό πολύ τεκμηριωμένο λήμμα του Dictionnaire de Théologie Catholique, τ.5, Παρίσι 1913, στ.1734-1744 καθώς και την μελέτη του Russo, Pénitence· βλ. επίσης και την σημείωση 5 του παρόντος κεφαλαίου.

31. Βλ. τό πολύ περιεκτικό λήμμα στο "Μεγάλο Λεξικό της Έλληνικής Γλώσσας" του Δ. Δημητράκιου, όπου και τά παράγωγα της λέξης (αφόριος, αφορισίς, αφορισμα, αφορισμοφοβία, αφοριστής, αφοριστικός, αφοριστικώς).

32. Β. τά σχετικά στο Λεξικό της μεσαιωνικής Έλληνικής Δημώδους Γραμματείας του Έμμ. Κριαρά.

33. Μία πολύ χαρακτηριστική της χρήση (στερητική πάντως) συναντούμε σε ένθύμηση του 16ου αι (1588): "Αυτόν τον χρόνον έκαμαν οι Έβραιοι αφορισμόν και δεν υπήγαν στο μοσχολούρι από όλον τον κόσμον διά τά ζουλούμια, όπου ποτέ δεν έγινε αυτό" (Χρονικά σημειώματα έξ Ήπειρου, ΝΕ 13 (1916) 135).

Τό βασικό στοιχείο πού προσδιορίζει τόν άφορισμό και τόν διακρίνει από τά άλλα έπιτίμια τής δεύτερης κατηγορίας είναι ότι έν αντιθέσει προς τά άλλα έπιτίμια αυτός προορίζεται κυρίως για τούς λαϊκούς. Πρόκειται δηλαδή για τήν βαρύτερη ποινή πού μπορεί νά επιβληθεί σέ πιστό τής χριστιανικής πίστης, άν εξαιρέσουμε φυσικά τό ανάθεμα, τό όποιο όμως για τούς λόγους πού ήδη έχουμε αναφέρει δέν μπορεί νά αποτελέσει μιá ποινή σταθμητή άφού σπανίως επιβάλλεται και προορίζεται μόνο για τούς αίρετικούς.

“Έν οίς οί κληρικοί καθαιρούνται, οί λαϊκοί άφορίζονται”³⁴: αυτή είναι ή πλέον χαρακτηριστική και εύστοχη διατύπωση του χαρτοφύλακα Νικήτα, του μετέπειτα αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (12ος αϊ.) και περιέχει όλη τήν σημασία του έπιτιμίου έν σχέσει προς τήν κατηγορία των χριστιανών στους όποιους επιβάλλεται ή ποινή. Ο άφορισμός λοιπόν προορίζεται για τούς λαϊκούς - και νά προσθέσουμε - και για τούς μοναχούς οί όποιοι έντάσσονται στην τάξη των λαϊκών· φυσικά έννοείται ότι αυτά ισχύουν για τούς άπλους μοναχούς και όχι για τούς ιερομονάχους και ιεροδιακόνους. Είναι λοιπόν ή βαρύτερη ποινή πού προορίζεται για τούς λαϊκούς ένω για τούς ιερωμένους ή αντίστοιχη είναι ή καθαίρεση και μάλιστα όταν συνοδεύεται και από τήν στέρηση τής ιεροσύνης. Βεβαίως ή διαφορά μεταξύ του άφορισμού και τής καθαίρεσης είναι και ποιοτικού αλλά και ουσιαστικού χαρακτήρα· τούτο επειδή μέ τήν καθαίρεση ό ιερωμένος χάνει τήν έπαρχία του ένω ό άφορισμένος, όπως θά δούμε στο κεφάλαιο μέ τά αποτελέσματα του άφορισμού³⁵, άπομονώνεται από όλο τό χριστιανικό σύνολο· έτσι μιá αντίστοιχία πλησιέστερη προς τά πράγματα θά μπορούσαμε νά διακρίνουμε μόνο όταν στην περίπτωση των ιερωμένων μαζί μέ τήν καθαίρεση προβλέπεται και στέρηση τής ιεροσύνης.

Μολοντί δέν ανήκει στά του παρόντος προεισαγωγικού κεφαλαίου ό ακριβής προσδιορισμός του έπιτιμίου, θά παραθέσουμε ένα όρισμό του Ζωναρά, πού νομίζουμε ότι διευκολύνει τήν προσέγγισή μας· δηλαδή θέτει κάποια άφετηρία στις παρατηρήσεις πού θά ακολουθήσουν.

“Αναφέρει λοιπόν ό Ζωναράς (12ος αϊ.) κατά τήν έρμηνεία του 13ου κανόνα τής Πρωτοδευτέρας συνόδου τής Κωνσταντινουπόλεως (861) ότι: “Έστι γάρ άφορισμός, και τό μόνος είργεσθαι τής μεταλήψεως των θείων μυστηρίων· έτσι δέ, και τό έξω τής εκκλησίας είναι, όν παντελή ώνόμασαν, ως βαρύτερον, και τελείως χωρίζοντα των πιστών τόν ούτως άφορισθέντα”³⁶. Μέ άλλα λόγια άφορισμός καλείται ό αποκλεισμός από τήν επικοινωνία μέ τήν εκκλησία, ή στέρηση των μυστηρίων τής εκκλησίας μέ ό,τι αυτό συνεπάγεται και ειδικότερα για τούς άνθρωπους των χρόνων εκείνων.

Όμως για νά φθάσει στο έπίπεδο αυτό ή ποινή του άφορισμού, νά γνωρίσει δηλαδή τήν επίδοση πού γνώρισε κατά τήν διάρκεια τής Τουρκοκρατίας, πέρασε όπως άλλωστε και τά περισσότερα έπιτίμια αλλά και άλλες εκδηλώσεις του κοινωνικού βίου των ανθρώπων, από πολλά έξελικτικά στάδια, τά όποια θά επιχειρήσουμε νά παρουσιάσουμε μέσα από τίς σελίδες τής παρούσης μελέτης. Τώρα αρκεί νά θυμίσουμε τό γεγονός ότι στην αρχή ό άφορισμός, όπως αναφέρεται σέ διάφορες συλλογές κανόνων ήταν ποινή

34. Τό σχετικό χωρίο βλ. στην PG119, στ. 1004· βλ. επίσης τά σχετικά μέ τό κείμενο του Νικήτα στο ‘Αποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομική Συναγωγή, άρ. πρ. 18, 19).

35. Βλ. έδώ έκτο κεφάλαιο.

36. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 2, 690.

περιορισμένου χρόνου, δηλαδή υπήρχε αφορισμός-αποκλεισμός από την επικοινωνία από την εκκλησία και τα μυστήριά της, που διαρκούσε από λίγες μέρες ως λίγες εβδομάδες ή μήνες.

Έκτοτε το έπιτιμιο θά γνωρίσει άλματώδη εξέλιξη και επίδοση και δεδομένου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ότι ήταν ή κυριότερη ποινή - προληπτική και κατασταλτική - που προοριζόνταν για λαϊκούς θά χρησιμοποιηθεί σε περιπτώσεις κάθε είδους. Η άρα και ο αφορισμός θά χρησιμοποιηθούν ως άοριστη απειλή από όσους θέλουν νά εξασφαλίσουν τήν κατοχή ενός αντικειμένου ή περιουσιακού στοιχείου, τήν δωρεά τους προς κάποιο θρησκευτικό ίδρυμα, τήν διαθήκη τους, τήν τήρηση τών δρων κάποιου συμβολαίου. Ο αφορισμός θά χρησιμοποιηθεί ως ένδικο μέσον στην θέση του δρκου ή και μαζί μ' αυτόν, προκειμένου νά διασφαλισθεί τό κύρος μιās μαρτυρίας, νά διαπιστωθεί αν ο καταθέτων μπορεί νά διασφαλίσει τό κύρος τής κατάθεσής του δεχόμενος αφορισμό. Ο αφορισμός θά αποτελέσει τήν "πνευματική μάχαιρα"³⁷ στά χέρια τής εκκλησιαστικής εξουσίας προκειμένου αυτή νά συνεντίσει τά απειθούντα μέλη τής χριστιανικής κοινότητας και νά τά υποχρεώσει νά εξαλείψουν τίς συνέπειες τής άδικίας τους.

Όμως καθώς τό πεδίο εφαρμογής του ολοένα και διευρύνεται θά χρησιμοποιηθεί πολλές φορές και από τήν πολιτική εξουσία, αρχής γενομένης από τούς βυζαντινούς χρόνους, προκειμένου αυτή ή τελευταία νά επιτύχει σκοπούς καθαρά πολιτικούς ακόμα και τήν παραμονή της στό εξουσιαστικό περιβάλλον. Μέ αυτόν τόν τρόπο ή αφοριστική απειλή, ο αφορισμός τείνει νά καλύψει όλα τά επίπεδα του κοινωνικού και πολιτικού βίου τών ανθρώπων ιδίως τής Τουρκοκρατίας σέ τέτοιο βαθμό που ως δρος και ως περιεχόμενο νά βρίσκεται καθημερινά στό στόμα τών ανθρώπων τών χρόνων εκείνων. Άλλωστε ή εμφάνιση πολλών δοξασιών (βρυκόλακες, άλιωτοι νεκροί) αλλά και πλήθος λέξεων και δρων (αφορισμένος, νά μή λιώσεις, νά τουμπανιάσεις, νά πέσει φωτιά νά σέ κάψει κ.τ.δ.) μαρτυρούν για τήν διάχυση τής ποινης και κυρίως για τήν πρόσληψη τών σοβαρών αποτελεσμάτων που απειλούν τούς χριστιανούς.

Βεβαίως ή μεγάλη διάδοση του έπιτιμίου αυτού δέν ήταν δυνατόν νά μήν οδήγησει σέ υπερβολές. Είναι γεγονός ότι έφθασε νά επισείεται ή απειλή αλλά και νά επιβάλλεται ή ποινή για άσήμαντες ή και γελοίες ακόμα παραβάσεις του καθημερινού βίου και ίσως νά είναι και ένας από τούς λόγους του εκφυλισμού τής ποινης. Έξάλλου ή συχνή χρήση μεταξύ τών χριστιανών αναπόφευκτα οδήγούσε σέ έντάσεις που λίγο είχαν νά κάνουν μέ τήν χριστιανική ήθική και διδασκαλία τής εκκλησίας.

Έξαιτίας τών λόγων αυτών πολλές φορές τό έπιτιμιο του αφορισμού συγκέντρωσε τά πυρά τής κριτικής διαφόρων πνευματικών ανθρώπων, οι όποιοι τίς περισσότερες φορές προέρχονται από τό εκκλησιαστικό περιβάλλον:

37. Η όνομασία τών έπιτιμίων και ιδιαίτερος του αφορισμού ως "πνευματική μάχαιρα" έχει γίνει από πολλούς εκπροσώπους τής εκκλησίας κατά τήν διάρκεια τής Τουρκοκρατίας: Μεθόδιος Άνθρακίτης (17ος αϊ.), Χρύσανθος Ιεροσολύμων (τέλη 17ου αϊ.), Σαμουήλ Καντζερής (18ος αϊ.), οικουμενικός πατριάρχης Άγαθάγγελος (19ος αϊ.) πάντως είναι ένα μοτίβο τής εκκλησιαστικής όρολογίας και όχι νεωτερισμός του 18ου αϊ. τήν παλαιότερη μνεια που συναντούμε χωρίς νά αποκλείεται και άλλη παλαιότερη είναι σέ κείμενο του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης (Λόγος στον Μιχαήλ τον του Άγχιάλου) του 12ου αϊ. ο όποιος γράφοντας για τούς άμετανοήτους έκτιμα ότι ο καλός πατριάρχης πρέπει νά τούς αποπέμψει από τήν εκκλησία: "Ο δέ μέγας ούτος αρχιτοίμην στομαθείς εις άκμαίαν μάχαιραν Πνεύματος άμβλύνει τήν θρασειαν δξύστομον εκείνοις και κόμπους άλλως αυτοίς έλέγχει τά στωμυλεύματα και του σώματος αυτούς εκτέμνει τής Έκκλησίας": τό παράθεμα δανείζομαι από τό άρθρο τής Μαρίνας Λουκάκη, Πατριάρχης 308.

Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, Κοσμάς Αἰτωλός, Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων, Θεόκλητος Φαρμακίδης εἶναι μερικοὶ ἀπὸ αὐτοῦς· μάλιστα ὁ Χρῦσανθος θὰ γράψῃ καὶ εἰδική μελέτη γιὰ τὸν ἀφορισμὸ πού εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀκόμα ἀνέκδοτη Κριτική θὰ ἀσκηθεῖ βεβαίως καὶ ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ διαφωτισμοῦ (Ἀνώνυμος Ἑλληνικῆς Νομαρχίας, Κοραῆς, Βούλγαρης). Πρέπει ὥστόσο νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ κριτικὴ αὐτὴ δὲν ἐξελίσσεται εὐθύγραμμα· λ.χ. ὁ Φαρμακίδης καταφέρεται ἐναντίον τῶν ἐπιτιμίων καὶ εἰδικότερα ἐναντίον τοῦ ἀφορισμοῦ ὅταν θὰ χρειαστεῖ νὰ καταφερθεῖ ἐναντίον τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου. Πάντως ὅλα τὰ συμπτώματα αὐτὰ ἀποδεικνύουν μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τὸ μέγεθος τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἐπιτιμίου καὶ τὰ προβλήματα πού θέτει στὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς τουρκοκρατούμενης κυρίως κοινωνίας.

Ἄλλὰ καὶ τὴν σύγχρονη βιβλιογραφία πλούτισαν κατὰ καιροὺς διάφορα μελετήματα περὶ ἀφορισμοῦ εἴτε ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα ἐπιτίμια εἴτε καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὰ, γεγονός πού ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἐπιτίμιο ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολεῖ τοὺς ἐρευνητές. Κατὰ τὴν γνώμη μας ἡ βαρῦτητα καὶ ἡ σημασία τοῦ ἐπιτιμίου πέραν ἀπὸ τὸν παράγοντα τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς ποινῆς, ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν διαμόρφωση τῆς νοοτροπίας τῶν ἀνθρώπων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ εὐρεία ἐφαρμογῆ τῶν καὶ ἡ προσφυγὴ στὶς ὑπηρεσίες τοῦ ἀκόμα καὶ ἀνθρώπων πού δὲν ἀνήκουν στὸ Ἀνατολικὸ δόγμα, ἐναντίον βεβαίως πάντοτε ὀρθοδόξων ὑπνοεῖ καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά της ἀλλὰ καὶ τὸ εὖρος τῆς παρέμβασίς της.

Ὡς πρὸς τὴν ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἐπιτιμίου πολλὰ μποροῦν νὰ προσκομίσουν τὰ διάφορα παραδείγματα ἀφορισμένων πού ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς ποινῆς. Ὡστόσο τὸ καλύτερο στοιχεῖο πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ ποινὴ ἐνεργεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀπειλῆς καὶ σπανιότατα ἐπιβάλλεται ὁ κυρίως ἀφορισμὸς μὲ ἀμετάκλητες συνέπειες. Ἔτσι ἡ ἀπειλὴ τοῦ “ἀλύτου” ἀφορισμοῦ σπανίως γίνεται πράξη· τὰ πράγματα διευθετοῦνται σὲ πρῶτο ἐπίπεδο καὶ κατ’ οὐσίαν ἀφορισμὸς σημαίνει ἀπειλὴ ἀφορισμοῦ. Τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι δὲν ἔχει καταγραφεῖ στὰ εὐχολόγια τὸ τυπικὸ ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν ὅλη διαδικασία ἐπειδὴ ἔτσι τὰ πράγματα ρυθμίζονται σὲ χαμηλότερης ἐντάσεως τελετουργικὸ ἐπίπεδο καὶ ἡ ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου μὲ τὴν συμμόρφωση τοῦ ἀπειλουμένου διευκολύνεται σὲ μεγάλο βαθμὸ.

Ὡς πρὸς τὰ ἄλλα τυπικὰ χαρακτηριστικὰ ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου ἰσχύουν ὅσα περίπου ἰσχύουν γιὰ ὅλα τὰ ἐπιτίμια τῆς δευτέρης κατηγορίας. Δηλαδή ἐπιβάλλεται ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἀνώτατης ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ αἶρεται. Παραμένει σὲ ἐνέργεια ὅσο ὁ ἁμαρτωλὸς ἢ ἀδικῶν ἐπιμένει στὶς παρανομίες του καὶ αἶρεται ὅταν μετανοήσῃ.

Παράλληλα ὁμως στὸ ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ ἀναγνωρίζονται καὶ ὀρισμένα στοιχεῖα μοναδικά, πού τὸ διαφοροποιοῦν ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπιτίμια. Τέτοια εἶναι ὅτι μπορεῖ νὰ ἀφορισθεῖ ἢ νὰ συγχωρεθεῖ ὁ χριστιανὸς καὶ μετὰ τὸν θάνατό του. Μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ καὶ ἴσως ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἔχουν σχέση οἱ ἀναφορές γιὰ τοὺς βρυνκόλακες, τὰ ἄλυστα πτώματα καὶ ὅλη ἡ συναφὴς ἀπειλητικὴ παράδοση πού σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐξυπηρετεῖ τὸν σκοπὸ τοῦ ἐπιτιμίου.

Ἄλλο οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ποινῆς ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκπορεύεται καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συστηματικῆς μελέτης του εἶναι ὅτι πολὺ γρήγορα τὸ ἐπιτίμιο ξεφεύγει ἀπὸ τὸ κλειστὸ κύκλωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς καὶ ἀναγορεύεται σὲ ποινικὸ μέσο εὐρείας ἐφαρμογῆς. Κατὰ συνέπεια μέσα στὸ

εύρύ σύστημα τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς πού συνιστᾶ τήν ἀποφυγή τῆς ἁμαρτίας καί τήν εὐλαβική μετάνοια ἐντάσσονται ἀδικήματα καί ποινική διαδικασία πού μέ τήν στενή ὀπτική δέν ἔπρεπε νά ἀπασχολοῦν τήν ἐκκλησιαστική ἱεραρχία. Οἱ ὑπερβολές καί ἐκτεταμένη χρήση ἔχουν ἀκριβῶς σχέση μέ τό στοιχεῖο αὐτό καθῶς προσδίδουν στό ἐπιτίμιο ὅλα τά χαρακτηριστικά τοῦ φαινομένου πού δρᾷ στήν μεγάλη διάρκεια καί γνωρίζει ποικίλες μεταβολές καί προσαρμογές.

Εἶναι βεβαίως γεγονός ὅτι ἡ ἐκκλησία παράλληλα μέ τήν ἐμφάνιση καί ἐπέκταση τοῦ ἐπιτιμίου θεσπίζει κανόνες πού ἐπιχειροῦν νά περιορίσουν τίς ὑπερβολές καί τίς ἀναιρεσίες καί κυρίως τήν χρήση τοῦ ἐπιτιμίου ἐκ μέρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰθυνόντων καθαρά γιά προσωπικούς λόγους καί προσωπικά ὀφέλη. Ὡστόσο τά μέτρα αὐτά φαίνεται ὅτι λίγο ἐπενεργοῦν στό νά περιορίσουν τήν πυκνή χρήση τοῦ ἐπιτιμίου ἄλλωστε ἡ ἐφαρμογή τους προϋποθέτει γνώση τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας καί ἀναλυτική προσέγγιση πού δέν εἶναι ἱκανός βέβαια νά πραγματοποιήσει ὁ ἀπλός χριστιανός. Ἔτσι ἡ ἐξάπλωση τοῦ ἐπιτιμίου γιγαντώνεται, ὅπως θά ἔχουμε τήν εὐκαιρία νά διαπιστώσουμε κατά τήν ἐξέταση τῶν ἐπιμέρους στοιχείων τοῦ ἐπιτιμίου.

Ὅλα αὐτά, παρά τίς ἀντιδράσεις, τίς ὁποῖες ἀναφέραμε λίγο προτύτερα θά συνεχιστοῦν ὡς τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ., θά λέγαμε ὁμαλά. Τότε ὑπό τήν πίεση τῆς πραγματικότητας πού ἀντιπροσωπεύει ἡ ἐνίσχυση τῶν κοινοτήτων σέ ὀρισμένα σημεῖα κυρίως τοῦ νησιωτικοῦ ἢ παραλίου ἑλλαδικοῦ χώρου καί τήν ἐμφάνιση ἑνός ἰσχυροῦ διοικητικοῦ ὄργανου παρά τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ καί σέ ἀντίθεση πρὸς αὐτήν κάποιοι οὐσιαστικοί περιορισμοί ἀρχίζουν νά ἐμφανίζονται.

Κάτω ἀπό τίς προϋποθέσεις αὐτές πού δημιουργεῖ ἡ νέα πραγματικότητα τό ἐπιτίμιο θά δεχθεῖ ἐπιθέσεις, οἱ ὁποῖες κυρίως ἀποβλέπουν ὄχι στήν κατάργησή του ἀλλά στήν ἐλεγχόμενη χρήση του. Οἱ ἐπιθέσεις αὐτές ἐκδηλώνονται σέ δύο ἐπίπεδα: στό καθαρά θεωρητικό καί στό πρακτικό.

Στό θεωρητικό ἐπίπεδο καταγράφονται στόν αἰῶνα αὐτό καί στίς τοῦ 19ου αἰ., ὑπό τήν ἐπίδραση βεβαίως τῶν ἀρχῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ὀλομέτωπες ἐπιθέσεις καί ἀμφισβητήσεις γιά τόν ρόλο πρῶτα πρῶτα τῆς ἐκκλησίας καί εἰδικότερα γιά τό ἐν γένει ἐκκλησιαστικό πλαίσιο διοίκησης καί συμπεριφορᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων στό ἐπίπεδο τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς. Φυσικά καί ὁ ἀφορισμός, ὡς μέσο πού διευκολύνει τίς πρακτικές αὐτές θά ἀμφισβητηθεῖ ἰσχυρά καί θά κατηγορηθεῖ ὡς μέσο καταπίεσης καί ὄργανο ἐπιβολῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κελευσμάτων. Σέ μιά εὐρύτατη ἀλλά καί πλέον συγκεκριμένη ἀναγωγή ὁ ἀφορισμός διευκολύνει τά σχέδια πλουτισμοῦ τῶν ἱερωμένων.

Ἀλλά καί στό πρακτικό ἐπίπεδο τά πράγματα ἀρχίζουν νά διαφοροποιοῦνται ἐν τινι μέτρῳ. Οἱ κοινοτικές ἀρχές διαφόρων ἀστικῶν κέντρων (Σμύρνη - Μυτιλήνη - Ὑδρα) κατορθώνουν νά θέσουν ἐμπόδια καί οὐσιαστικά νά ἀνασχέσουν τίς ἀφοριστικές πρακτικές καί ὑπερβολές θέτοντας ὑπό τόν ἐλεγχό τους τήν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου. Ἡ ἐπιβολή τοῦ ἀφορισμοῦ πρέπει νά τελεῖ ὑπό τήν ἔγκριση τῶν κοινοτικῶν παραγόντων καί αὐτό φυσικά εἶναι σημαντική ἐξέλιξη ἀφοῦ διαρρηγνύει τό στενό ἐκκλησιαστικό περιβάλλον.

Ἡ ἐξέλιξη αὐτή θά συνεχιστεῖ βεβαίως καί θά διευρυνθεῖ μέ τήν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, καί ἀργότερα μέ τήν ἀπόσπασή τῆς ἑλλαδικῆς ἐκκλησίας ἀπό τήν ἀμεση ἐξάρτηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τώρα τό ὑπουργεῖο Ἑθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων πρέπει νά ἐγκρίνει τήν

έπιβολή του έπιτιμίου, τό όποιο πάντως τείνει νά περιοριστει ώς μέρος τής στενά έννοουμένης έκκλησιαστικής ποινικής δικαιοσύνης.

Βεβαίως ή εξέλιξη αυτή δέν είναι τόσο εύθύγραμμη και σχηματική. Τέτοια φαινόμενα δέν είναι δυνατόν νά αποτελέσουν αποκλειστικά και μόνον άντικείμενο διοικητικών πράξεων και αποφάσεων. Αφορισμοί, όπως θά έχουμε τήν δυνατότητα νά δούμε κατά τήν αναλυτική έπεξεργασία των έπιμέρους κεφαλαίων τής μελέτης μας, και έπιβάλλονται και ένίοτε δημιουργούν μεγάλα προβλήματα στις σχέσεις κράτους και έκκλησίας. Αλλά πολλές φορές προσφεύγει σ' αυτούς και ή διοίκηση προκειμένου νά επιτύχει τήν εφαρμογή διοικητικών μέτρων πού συναντούν άντιδράσεις, αλλά κυρίως προκειμένου νά μήν απομονωθεί από τήν ύπαρξη έντονου θρησκευτικού κλίματος πού συμπορεύεται φυσικά μέ τίς παλιές άρχές και συντηρεί τήν παλαιά νοοτροπία. Έξάλλου μεγάλο μέρος του έλληνισμού βρίσκεται εκτός των όρίων του έλλαδικού κράτους και εκεί τό παλιό καθεστώς συνεχίζεται σχεδόν άδιατάρακτο. Τουτό μάλιστα μαρτυρείται από εκατοντάδες περιπτώσεων έπιβολής του έπιτιμίου πού χαρακτηρίζουν όλον τόν 19ο αί.

Πρός τό τέλος όμως του 19ου αί. τό έπιτίμιο άρχίζει νά εμφανίζει τά φαινόμενα τής ύφεσης και βαθμιαίας φθοράς. Βεβαίως δέν είναι δυνατόν νά παραμείνει μέσα στην πραγματικότητα ενός κράτους πού άρχίζει πλέον νά παγιώνει τίς μορφές έξουσίας και ούσιαστικά νά λειτουργεί μέσα από τόν θεσμό τής συντεταγμένης δικαιοσύνης.

Μέ βάση αυτήν τήν συνοπτική άνάλυση τής έπιτιμιακής και κυρίως τής αφοριστικής διαδικασίας πού φαίνεται νά διαγράφει μιά εύρύτατη χρονική τροχιά θά προχωρήσουμε στην αναλυτική έπεξεργασία των στοιχείων πού συνθέτουν τό έπιτίμιο του αφορισμού. Οί καταστάσεις πού δημιουργεί στό κοινωνικό πλαίσιο τής ύστερης βυζαντινής περιόδου, τής Τουρκοκρατίας αλλά ακόμα και των πρώτων δεκαετιών του 19ου αί., ή επίδρασή του στις συνειδήσεις των πιστών και ό ρόλος πού διεδραμάτισε ως κατασταλτική και προληπτική ποιηή πιστεύουμε ότι είναι στοιχεία σοβαρά, τά όποια δικαιολογούν τήν εκπόνηση τής παρούσης μελέτης. Έξάλλου οί προσπάθειες πού ως τώρα έχουν γίνει προς τήν κατεύθυνση αυτή δέν έχουν άντιμετωπίσει τό έπιτίμιο αυτοτελώς αλλά παράλληλα μέ τά άλλα έπιτίμια. Άλλωστε και όταν αυτό έχει γίνει τό βασικό στοιχείο πού συνείχε τίς προσεγγίσεις αυτές είταν ή δογματική άντιπαράθεση προς τίς άρχές τής δυτικής εκκλησίας ή ή ήθική διάσταση του φαινομένου και άντιπαράθεση προς τίς παλαιότερες ύγιεις άρχές τής εκκλησίας των πρώτων χριστιανικών αίωνων πού εκφυλίστηκαν μέ τήν πάροδο των αίωνων.

Μέ βάση αυτά τά δεδομένα πιστεύουμε ότι οί σελίδες πού θά ακολουθήσουν θά αναδείξουν τό έπιτίμιο προς δύο κατευθύνσεις: θά καταφανούν άρχικώς τά έξωτερικά μορφολογικά στοιχεία πού συνθέτουν τό έπιτίμιο και έν συνεχεία θά γίνει άντιληπτή ή μεγάλη σημασία πού διαδραμάτισε στό κοινωνικό πλαίσιο τής Τουρκοκρατίας ή ποιηή για τήν διαμόρφωση τής νοοτροπίας των ανθρώπων, των κοινωνικών σχέσεων τους αλλά και ένίοτε των οικονομικών συμπεριφορών και διαθέσεων τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Μορφολογία του άφορισμού (έπιβολή-λύση).

“...διότι ή ῥηθείσα Μαρία
 όταν χάση την έλπίδα, θέλει
 καταφύγη εις τό νά
 έκδωθη φρικτός άφορισμός”¹.

Στό εισαγωγικό κεφάλαιο, όπου τά γενικά περί των έπιτιμιών, έγινε λόγος για την θεωρητική επένδυση μέ την όποία ή έκκλησία περιέβαλε την θέσπιση και την έπιβολή ποινών τόσο προς τους άμαρτάνοντες λειτουργούς της (ιερωμένοι) όσο και προς τά άλλα στρώματα της χριστιανικής κοινωνίας (λαϊκοί και μοναχοί). Όπως διαπιστώσαμε ή θεωρητική αυτή αναγωγή έχει ως άφετηρία τον Χριστό και τους διαδόχους του Χριστού, τους Άποστόλους - όταν στηρίζεται στην παράδοση της Καινής Διαθήκης - και τους πατριάρχες των Έβραίων όταν ή αναφορά γίνεται σε κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης.

Σύμφωνα λοιπόν μέ την τεκμηρίωση αυτή, ή συνεχής παραμονή των έπιτιμιών στό προσκήνιο της κοινωνικής εξέλιξης και ή προσαρμογή τους, ένιοτε, προς τους όρους πού επιβάλλουν οι χρονικές και κοινωνικές αναγκαιότητες είναι στοιχεία διαπιστώμένα και άδιαμφισβήτητα. Φυσικοί άγωγοί της προσαρμογής αυτής υπήρξαν οι άποφάσεις των οικουμενικών και τοπικών συνόδων, τά κείμενα των νομοκανόνων και άλλων συλλογών δικαίου, οι έρμηνείες των νομοκανονολόγων, οι πατριαρχικές και συνοδικές άποφάσεις.

Σ' αυτό τό γενικό σχήμα υπάγεται βεβαίως και ή διαδικασία έπιβολής του άφορισμού και παρόμοια εξέλικτική πορεία φαίνεται νά ακολουθεί. Όστόσο επιβάλλεται νά γνωρίσουμε την λειτουργία του έπιτιμίου αναλύοντας τά έπιμέρους στοιχεία πού τό συγκροτούν, προκειμένου νά αναδειχθεί ή έμβέλεια και ή άποτελεσματικότητά του. Προκύπτει έτσι άμέσως τό πρόβλημα των προσώπων: ποιοί είναι εκείνοι πού έχουν τό δικαίωμα νά επιβάλουν αλλά και νά αίρουν τό έπιτίμιο; και βεβαίως κοντά στά πρόσωπα άπαραίτητο είναι νά εξετάσουμε και όρισμένα άλλα χαρακτηριστικά πού σχετίζονται μέ την όλη διαδικασία: τρόπο έπιβολής και άρσης του έπιτιμίου, χρόνο και τόπο έκφώνησης του έπιτιμίου, τιμή (κόστος) του άφορισμού. Αυτά είναι τά στοιχεία πού θά επιχειρήσουμε νά διαφωτίσουμε στίς σελίδες πού θά ακολουθήσουν.

1. Ποιοί ιερωμένοι επιβάλλουν τό έπιτίμιο.

Σύμφωνα μέ την δογματική έρμηνεία της Έκκλησίας και την πρακτική έφαρμογή της τό δικαίωμα έπιβολής της ποινής έχουν οι έπίσκοποι² ως διάδοχοι των Άποστόλων οι τελευταίοι βέβαια απέκτησαν αυτό τό δικαίωμα αλλά και προνόμιο αυτό από τον ίδιο τον θεμελιωτή της Έκκλησίας, τον Χριστό.

1. Παπαδόπουλος-Φλωρεντής, Πάτμος 279.

2. Ό όρος χρησιμοποιείται έδω μέ την πρώτη σημασία του, κατά την όποία έπίσκοποι είναι οι επικεφαλής των τοπικών εκκλησιών: ό όρος αυτός άργότερα θά αντικατασταθεί από εκείνον του μητροπολίτη, ό όποιος έχει υπό την έξουσίαν του ένδεχομένως και έπισκόπους ένω ιδιαίτερη σημασία και περιεχόμενο απέκτησε και ό όρος της αρχιεπισκοπής, ως μονάδας ευρύτερης από εκείνη της έπισκοπής.

Ἡ βασική ἐπιχειρηματολογία τοῦ σχήματος αὐτοῦ, ὅπως τεκμηριώνεται ἀπό τίς παραδόσεις καί τήν χριστιανική διδασκαλία, ἔχει ἤδη παρουσιασθεῖ καί μάλιστα μέ τρόπο πειστικό ἀπό ὀρισμένους μελετητές τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμιῶν³. Κατά κοινή ἀποδοχή ἡ ἀπονομή τῶν ἐπιτιμιῶν καθῶς καί ἡ ἄρση τους στηρίζεται στό ἀποστολικό χωρίο: “Καθῶς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς· καί τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησε καί λέγει αὐτοῖς· λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον· ἂν τινῶν ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφιένται αὐτοῖς, ἂν τινῶν κρατῆτε κεκράτηνται”⁴.

Μέ βάση αὐτό τό εὐαγγελικό χωρίο καί ἄλλα συναφή οἱ Ἀπόστολοι ρυθμίζουν τὰ τῆς Ἐκκλησίας καί ὁσάκις κρίνεται σκόπιμο προσφεύγουν καί στά ἐπιτίμια⁵. Ὡς χαρακτηριστικό παράδειγμα τοῦ εἶδους αὐτοῦ οἱ ἀσχοληθέντες μέ τό θέμα ἀναφέρουν τήν τιμωρία πού ἐπέβαλε ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στόν αἰμομίκτη τῆς Κορίνθου⁶.

Ἀπό τούς ἀποστολικούς χρόνους ὡς καί τούς ὕστερους βυζαντινούς τό δικαίωμα τοῦ ἀφορίζεῖν ἀποτελεῖ μέρος τῆς διοικητικῆς καί πνευματικῆς ἐξουσίας τῶν ἐπισκόπων, δηλαδή τῶν ἐπικεφαλῆς τῶν περιφερειακῶν ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων καί βεβαίως τῶν πατριαρχῶν. Οἰκουμενικές σύνοδοι, πατερικά κείμενα, κανόνες ἐκκλησιαστικοί, δογματικές καί κανονικές ἀποφάσεις ἐπιβεβαιώνουν μέ κάθε τρόπο τό δικαίωμα αὐτό. Ἀπό τήν μελέτη τῶν κειμένων αὐτῶν ἐξάγεται ὅτι τό ἐπισκοπικό αὐτό δικαίωμα θεωρεῖται δεδομένο· οὐδέποτε τίθεται θέμα ἀμφισβήτησης γιά τήν ἀφοριστική δικαιοδοσία τῶν ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκκλησίας. Ἔτσι τὰ κείμενα ἀσχολοῦνται μέ ἄλλες ρυθμίσεις πού ἀπτονται τοῦ ἐπιτιμίου: μέ τὰ ἁμαρτήματα πού ἐπισύρουν τήν ποινή, μέ τήν θέσπιση κανόνων προκειμένου νά ἀποφευχθοῦν παράνομοι καί ἄδικοι ἀφορισμοί κ.τ.δ. καί ποτέ μέ τό ζήτημα τοῦ ἁρμοδίου νά ἐπιβάλλει τήν ποινή⁷.

3. Ἐδῶ πρέπει νά ἀναφερθοῦν ὀρισμένα μελετήματα στά ὁποῖα τεκμηριώνεται εὐστοχα ὅλη ἡ θεωρία περὶ ἀπονομῆς δικαιοσύνης μέσω τῆς ἐπιβολῆς τῶν ἐπιτιμιῶν. Ὅμως σ' αὐτά ἄλλοτε τονίζεται ἡ βασική παρατήρηση ὅτι ἡ ἐπιτιμιακή διαδικασία ἀποβλέπει στήν σωτηρία τῆς ψυχῆς ἐνῶ ἄλλες φορές εἶναι ἐμφανής ἡ δογματική ἀντιπαράθεση πρὸς τήν Καθολικὴ ἐκκλησία καί ὡς πρὸς τό ζήτημα τῶν ἐπιτιμιῶν: Βασίλειος, Ὑπόμνημα· Δυοβουνιώτης, Ἀφορισμός· Γεώργιος, μητροπολίτης πρῶην Νευροκοπίου, Ἐπιτίμια.

4. Ἰωάννου κ', 21-23.

5. Ἄς δοῦμε λ.χ. τήν προσέγγιση τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτη γιά τό θέμα αὐτό, ὁ ὁποῖος ἀποφαινεται: “Ὅτῳ καί τὰς ἀφοριστικὰς ἔχουσιν οἱ ἱεράρχαι δυνάμεις, ὡς ἐκφαντορικοί τῶν θείων δικαιωμάτων, οὐχ ὡς ταῖς τῶν αὐτῶν ἀλόγοις ὀρμαῖς τῆς πανσόφου θεαρχίας (εὐφῆμως εἰπεῖν) ὑπηρετικῶς ἐπομένης, ἀλλ' ὡς αὐτῶν ὑποφητικῶς ὑποκινοῦντι τῷ τελεταρχικῷ πνεύματι τοὺς κεκρωμένους Θεῷ κατ' ἀξίαν ἀφορίζοντων. Λάβετε γάρ, φησί, τό Πνεῦμα τό ἅγιον· ἂν τινῶν... Τοὺς μὲν οὖν ἐνθέους ἱεράρχας, οὕτω καί τοῖς ἀφορισμοῖς, καί πάσαις ταῖς ἱεραρχικαῖς δυνάμεσι χρηστέον, ὅπως ἂν ἡ τελετάρχης αὐτοὺς θεαρχία κινήσῃ· τοὺς δὲ ἄλλους οὕτω τοῖς ἱεράρχαις, ἐν οἷς ἂν δρῶσιν ἱεραρχικῶς, προσεκτέον ὡς ὑπὸ Θεοῦ κεινημένους. Ὁ ἀθετῶν γάρ ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ” (Migne, PG.3, στ. 564). Γιά τό ἴδιο κείμενο ὁ παραφραστής τοῦ Παχυμέρη ἀναφέρει: “Ὅτῳ καί τὰς ἐκφαντορικὰς δυνάμεις, δηλονότι τοὺς ἀφορισμούς, οἱ ἱεράρχαι ἔχουσιν, οὐχ ὅτι ἔπειτα τοῖς ἀλόγοις αὐτῶν ὀρμαῖς, ἴν' οὕτως εὐλαβῶς εἰπω, ἡ θεαρχία, ἀλλ' ὅτι αὐτοὶ ἀφορίζουσι τοὺς κεκρωμένους, εἰς τοῦτο κινούντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Λάβετε... κινῶν ὑμᾶς δηλαδή καί εἰς δέσιν καί εἰς λύσιν...” (Migne, PG 3, στ.580).

6. Πρὸς Κορινθίους Α' 5 καί Β' 6.

7. Ἡ παράθεση τῶν σχετικῶν ἀποσπασμάτων ἀπό τίς πηγές τῶν πρώτων χριστιανικῶν καί τῶν βυζαντινῶν χρόνων νομίζω ὅτι δέν εἶναι ἔργο ἀπαραίτητο· ἀρκεῖ ἡ προσφυγὴ σέ ὁποιαδήποτε συλλογὴ κανόνων τῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν συνόδων ἢ σέ ὁποιαδήποτε συλλογὴ πατερικῶν κειμένων προκειμένου νά διαπιστωθεῖ ἡ ἐνασχόληση τῶν πατέρων μέ τό θέμα. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα τό κείμενο τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη “περὶ ἀφορισμοῦ” (στό Βλάσταρη, Σύνταγμα 107-112) ὁ ὁποῖος μέ βάση ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων παρουσιάζει διάφορες περιπτώσεις κανονιστικῶν ἐπεξηγήσεων σχετικά μέ τήν ἐπιβολή τοῦ ἀφορισμοῦ. Αὐτές ἔχουν ὡς κύριο μέλημα τήν ἀποφυγὴ τῆς ὑπερβολικῆς καί ἄδικης χρήσης

Πολλούς εκκλησιαστικούς συγγραφείς και μάλιστα πολλές φορές θα απασχολήσει τό θέμα τής θεωρητικής κάλυψης τών επιτιμιών, από τήν άποψη ότι οί επιβαλλόμενες εκκλησιαστικές ποινές πρέπει νά έχουν τέτοιο χαρακτήρα ώστε οί επιτιμώμενοι νά μήν απομακρύνονται από τούς κόλπους τής εκκλησίας αλλά νά μετανοούν γιά τά άμαρτήματά τους και νά επανέρχονται στόν δρόμο του Θεού. Γιά τόν λόγο αυτό πολλές δογματικές ρυθμίσεις θά αναζητήσουν και θά έπεξεργαστούν τούς τρόπους άρσης του άφορισμού· όμως σέ κάθε περίπτωση ή αύθεντία τών ήγητόρων τής εκκλησίας μένει άλώβητη και τά έξουσιαστικά τους δικαιώματα δέν άμφισβητούνται.

Όλα αυτά συντελούν ώστε νά καθιερωθεί και νά παγιωθεί τό σχήμα τής εκκλησιαστικής τάξης στήν εκκλησία, σύμφωνα μέ τό όποιο οί επίσκοποι (αργότερα οί μητροπολίτες) επιβάλλουν τά επιτίμια, μέ βάση τούς εκκλησιαστικούς κανόνες· τό δικαίωμα αυτό βεβαίως έξακολουθεί νά ύφίσταται και κατά τήν περίοδο τής Τουρκοκρατίας. Τήν περίοδο αυτή ώστόσο θά επενδυθεί μέ μεγαλύτερο κύρος καθώς ή εκκλησία καλείται νά άντιμετωπίσει και νά επιλύσει προβλήματα πού ύπερβαίνουν τά όρια του εκκλησιαστικού δικαίου. Η διοικητική και δικαστική έξουσία πού ήδη είχει άποκτήσει κατά τούς τελευταίους αιώνες τής βυζαντινής έποχής θά ενισχυθεί τώρα περισσότερο και κατ' άκολουθίαν οί άρμοδιότητες του μητροπολίτη θά γνωρίσουν σημαντική διεύρυνση. Μεταξύ αυτών ή άφοριστική διαδικασία είναι από τά στοιχεία εκείνα πού παγιώνουν και διευρύνουν τήν χρήση τους κατά τρόπο μοναδικό. Τουτό έπειδή θά χρησιμοποιηθεί από τούς μητροπολίτες και έν γένει από τήν κορυφή τής εκκλησιαστικής πυραμίδας ως άποτρεπτικό και κατασταλτικό μέσο και σέ όλα τά επίπεδα τής κοινωνικής ζωής.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τίς δογματικές και κανονικές αποφάσεις τής εκκλησίας, τό δικαίωμα επιβολής του άφορισμού άνήκει στους επισκόπους τής Άνατολικής εκκλησίας. Ο οικουμενικός πατριάρχης, ανώτερος προϊστάμενος τής όρθοδοξίας, έλάχιστες φορές εκτιμά ότι είναι άπαραίτητο νά κάνει μνεία του δικαιώματος αυτού, τό όποιο, όπως έχουμε ήδη αναφέρει θεωρείται δεδομένο⁸. Έτσι μερικές φορές πού είναι αναγκαία ή ύπενθύμιση τών έξουσιαστικών δικαιωμάτων του τό κάνει μέ έμμεσο τρόπο: "Εί δίκαιον μέν έστι και πᾶσι τρόποις άνήκον τῆ ήμῶν μετριότητι τό πᾶσι τοῖς εὐλόγως δεομένοις αὐτῆς τήν προσήκουσαν άρωγήν πρυτανεύειν... αλλά και τό του έτέρου ζητούσα και συνασθενοῦσα τοῖς ασθενοῦσι... ως δέον, και τά του πονηροῦ σπορέως σκανδαλοποιά γε ζηζάνια πρό ρίζης εκτέμνειν τῆ μαχαίρα του θείου και ειρηνοποιου Πνεύματος, ο έστι ρῆμα Θεου..."⁹.

τῆς ποινῆς, ένῶ βεβαίως δέν άμφισβητεῖται οὔτε κατ' έλάχιστον τό δικαίωμα τών Ιθυόντων τῆς εκκλησίας νά επιβάλλουν τήν ποινή.

Άπό τά πατερικά κείμενα έξάλλου μπορούμε επιλεκτικά νά αναφέρουμε τήν περίπτωση του Ίωάννου του Χρυσοστόμου· ο πολυγραφώτατος αυτός εκκλησιαστικός συγγραφέας τής πρώιμης βυζαντινής περιόδου προσπαθεῖ μέ τήν διδασκαλία του νά ώθήσει προς τήν λελογισμένη χρήση τών επιτιμιών, ή όποία χρήση ένα μόνο σκοπό πρέπει νά έξυπηρετεῖ: τήν μετάνοια του άμαρτωλου και τήν επιστροφή του στους κόλπους τής Έκκλησίας (βλ. Migne, PG 49, στ.281 και .61, στ.422).

8. Σέ εύχολόγιο πάντως του 16ου αἰ. στό όποιο ύπάρχει κεφάλαιο μέ τίτλο: "Τάξις γινομένη επί χειροτονία επισκόπου και μητροπολίτου" "Πώς δεῖ ο άρχιερεῦς αυτόν ένθρονιαζεσθαι" παραδίδονται μεταξύ τών άλλων στό τυπικό τής ένθρόνισης και τά παρακάτω: "Σύ δός έξουσίαν τῷ προκαθεζομένῳ και χάριν λυειν, α δεῖ λυειν, και δεσμεῖν, α δεῖ δεσμεῖν..." (Dmitrievskij, Opisanie 668, 694-695).

9. Μαζαράκης, Συμβολή 96-100. Τό ίδιο γράμμα έχει δημοσιεύσει ο ίδιος σέ δημοσίευμα μέ τόν τίτλο: Ίωακείμ [=Καμπούρογλου, Μνημεῖα 2, 139-142].

Αυτήν τήν ἔμμεση μνελα χρησιμοποιεῖ ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Α΄, τόν Μάιο τοῦ 1545, προκειμένου νά αἰτιολογήσει ἀπόφασή του γιά τήν μονή Σινᾶ. Ἄλλες φορές ὁμως τά πράγματα εἶναι πλέον σαφῆ καί εὐγλωττα· οἱ πατριάρχες μιλοῦν περισσότερο ἀνοιχτά γιά τό θέμα. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τήν τεκμηρίωση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Παΐσιου Β΄, ὁ ὁποῖος σέ γράμμα του (Φεβρουάριος 1751) παραθέτει: “Ἡ μετριότης ἡμῶν μετά τῶν συνευχομένων αὐτῇ τοῦ τε παναγιωτάτου πατριάρχου πρώην Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Κυρίλλου, καί τοῦ μακαριωτάτου, καί ἀγιωτάτου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυρίου Ματθαίου, τῶν ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν, καί περιποθητῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, καί συλλειτουργῶν, καί τῶν περί αὐτήν ἱερωτάτων συναδελφῶν αὐτῆς ἀρχιερέων, καί ὑπερτίμων, διά τῆς θείας χάριτος, δωρεᾶς τε, καί ἐξουσίας τοῦ παναγίου καί τελεταρχικοῦ πνεύματος τῆς δοθείσης παρά τοῦ Κυρίου, καί Θεοῦ, καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῖς θεοῖς καί ἱεροῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καί ἀποστόλοις εἰς τό δεσμεῖν τε, καί λύειν τάς τῶν ἀνθρώπων ἁμαρτίας εἰρηκότος αὐτοῖς, λάβετε πνεῦμα ἅγιον, ἄν τινων ἀφῆτε τάς ἁμαρτίας ἀφιενταί αὐτοῖς, ἄν τινων κρατήτε, κεκράντηται, καί πάλιν ὄσα ἄν δῆσητε, καί λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένα, καί λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐξ ἐκείνων δέ καί εἰς ἡμᾶς ἀλληλοδιαδόχως διαβάσης τῆς θείας, καί ἀκενώτου χάριτος ταύτης ἔχομεν συγκεχωρημένους καί τούς...”¹⁰.

Ἴδού λοιπόν ἡ ὅλη δογματική κατοχύρωση τοῦ θέματος: τό δικαίωμα τοῦ ἀφορίζειν πού ἔλαβαν οἱ Ἀπόστολοι ἀπό τόν Χριστό φθάνει ἀλληλοδιαδόχως ὡς τούς προϋσταμένους τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν καί νομιμοποιεῖ κάθε τους ἐνέργεια. Ἡ ἐξουσία τους αὐτή στηρίζεται λοιπόν στόν Χριστό καί κατά συνέπεια δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ μέ κανένα τρόπο.

Ἡ δογματική αὐτή τοποθέτηση πού εἶναι παλιά παραμένει ἀναλλοίωτη στά βασικά της χαρακτηριστικά. Ἐτσι στά μέσα περίπου τοῦ 19ου αἰ. (1844) ὁ τότε οἰκουμενικός πατριάρχης Γερμανός Δ΄ ὁ ἀπό Δέρκων σημειώνει στό προοίμιο ἀποφάσεώς του: “Τῆς καθ’ ἡμᾶς ταύτης ἐκκλησιαστικῆς περιωπῆς καί πνευματικῆς ἐξουσίας ἔργον ἀείποτε καί τέλος πρόκειται τό προνοεῖν κηδεμονικῶς ὑπέρ τῆς ψυχικῆς καί σωματικῆς ὠφελείας τῶν πνευματικῶν αὐτῆς τέκνων...ὄτε μὲν συμβουλευούσα καί παραινούσα εὐχαῖς καί εὐλογίαις, ὄτε δέ ἀπειλοῦσα ἀραῖς καί ἐπιτιμίαις...”¹¹.

Τά σχετικά δείγματα βεβαίως μποροῦμε νά τά πολλαπλασιάσουμε μέ ἄνεση καθὼς οἱ πατριαρχικές πράξεις τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀνέρχονται σέ πολλές χιλιάδες καί σέ ἀρκετές ἀπό αὐτές προβάλλονται ἐν εἴδει προοιμίου βασικές ιδιότητες τῆς ἐξουσιαστικῆς δικαιοδοσίας τῶν πατριαρχῶν καί μητροπολιτῶν.

Ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης λοιπόν καί οἱ ἄλλοι πατριάρχες ἔχουν τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλουν ἐπιτίμια σέ κληρικούς καί λαϊκούς. Τό ἴδιο δικαίωμα φυσικά ἔχουν καί οἱ ἐπίσκοποι (μητροπολίτες), ὡς πνευματικοί προϋστάμενοι τῶν ἐπιμέρους ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν. Τό δικαίωμα αὐτό θεωρεῖται αὐτονόητο σέ τέτοιο βαθμό ὥστε οὔτε κἀν περιλαμβάνεται ἡ ὑπόμνησή του στίς πράξεις ἐκλογῆς τους. Ὡστόσο ὑπάρχουν περιπτώσεις πού κρίνεται ἀναγκαῖα ἡ παρέμβαση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη προκειμένου νά στηρίξει

10. Παυλόπουλος, Μονή Λειμῶνος 7, φ.11, σ.2-3: πρόκειται γιά τήν συγχώρηση τοῦ ἱερομονάχου τῆς μονῆς Λειμῶνος Δανιήλ. Τά λόγια αὐτά ἔχουν ἐπαναληφθεῖ πολλές φορές καί θά ἐπαναληφθοῦν ἀκόμα περισσότερες σέ μεταγενέστερες τεκμηριώσεις· ἀποτελοῦν δηλαδή κατά κάποιο τρόπο μοτίβο πού ἐπανερχεται μέ τήν πρώτη εὐκαιρία.

11. Γεδεῶν, Διατάξεις 1, 335-339· καί Χαμουδόπουλος, Πινακίδες 2, 349-349.

μέ τό κύρος του τήν δοκιμαζόμενη θέση κάποιου ύφισταμένου του. Τότε ακριβώς θά υπενθυμίσει στό χριστιανικό πλήρωμα τά δικαιώματα του μητροπολίτη και βεβαίως και εκείνο του νά επιβάλλει άφορισμούς. Άς δοϋμε όμως μερικές τέτοιες περιπτώσεις.

Τόν Φεβρουάριο του 1632 ό οικουμενικός πατριάρχης Κύριλλος Α΄ ό Λούκαρης παρεμβαίνει υπέρ του άρχιεπισκόπου Ζακύνθου και Κεφαλληνίας, Νικοδήμου Μεταξά, ό όποιος είχε ύποστει παρεμβάσεις στό έργο του εκ μέρους του πρωτοπατᾶ Ζακύνθου. Ο τελευταίος είχε υπερβεί τίς άρμοδιότητές του καθώς "...ιδιοποιείται τά του άρχιερέως προνόμια, διαζευγνών άνδρόγυνα και επιδιδούς διαζύγια, παρέχων άδειαν προς εύλόγησιν συνοικεισίων, και εκφώνησιν άφορισμών... άργών και άφορίζων Ιερωμένους και λαϊκούς, άγνοών, ότι ταϋτα πάντα υπ' οϋδενός άλλου διοικούνται και κυβερνοϋνται ή παρά του κατά τόπον άρχιερέως, κατά τήν εκκλησιαστικήν παράδοσιν, του τήν έξουσίαν του λύειν και δεσμείν έχοντος, ως εν πάσαις ταίς άπανταχοϋ έπαρχίαις, όπερ άτοπον και παράλογον κατά τούς άποστολικούς νόμους και πατριαρχικούς κανόνας..."¹².

Μέ τήν ίδια πράξη ό πατριάρχης και ή σύνοδος ενισχϋουν τήν έξουσία του άρχιεπισκόπου Ζακύνθου και Κεφαλληνίας μέ τήν επανάληψη τών δικαιωμάτων που άπορρέουν από τό αξίωμά του, τά όποια είναι νά: "συνάγει και νά καρποϋται τά εκκλησιαστικά αυτϋ εισοδήματα... κρίνων και θεωρών πᾶσαν εμπίμπτουσαν εκκλησιαστικήν υπόθεσιν νομίμως και κανονικώς... άργών και άφορίζων τούς άπειθοϋντας τυχόν Ιερωμένους και λαϊκούς..."¹³.

Σέ μιá παρεμφερή υπόθεση, τόν Αϋγουστο του 1612, οι έξαρχοι τής Σίφνου μέγας ρήτωρ Μιχαήλ και "μέγας διοικητής" Διαμαντής, μεταβιβάζουν τήν διοίκηση τής έξαρχίας στον μητροπολίτη Παροναξίας Νικηφόρο. Στο πατριαρχικό γράμμα που άνακοινώνει στον λαό τής Σίφνου τήν μεταβολή αυτή ό Τιμόθεος Β΄ κρίνει σκόπιμο νά παρεμβάλλει: "...έδόθη δέ αυτϋ άδεια και έξουσία κρίνειν και θεωρείν και πᾶσαν εμπίμπτουσαν εκκλησιαστικήν υπόθεσιν... και όν αν μέν τών Ιερωμένων άργία καθυποβάλλη εύλόγου, άργόν έχομεν και ήμεις, όν δ' αν πάλιν τών λαϊκών άφορίση, άφωρισμένον έχομεν και άσυγχώρητον..."¹⁴.

Τό δικαίωμα λοιπόν του άφορισμοϋ άνήκει στους προϊσταμένους τών εκκλησιαστικών περιφερειών υπό τήν έννοια ότι αυτοί είναι οι διάδοχοι τών Άποστόλων. Κάθε άλλος Ιερωμένος μέ βαθμό κατώτερο του επισκοπικού δέν μπορεί νά άφορίσει εκτός και αν έχει λάβει ειδική προς τοϋτο έντολή από τον επίσκοπό του. Τό πράγμα όσον άφορά τήν περίπτωση αυτή είναι άπολύτως ξεκαθαρισμένο: "Οί θεϊοι διδάσκαλοι τής εκκλησίας λέγουν, ότι τών Ιερέων δέν έδώθη άλλη χάρις, μόνον νά λειτουργοϋν, και νά βαπτίζουν, και νά εύλογοϋν άνδρόγυνα, και όσα τοιαϋτα: τό δέ νά συγχωροϋν και νά άφορίζουν τών άρχιερέων έδώθη, ότι τύπον φέρουσι τών Άποστόλων, τών όποιων ό Χριστός τούς έδωκε ταϋτην τήν έξουσίαν..."¹⁵.

Άλλά και ό Χρϋσανθος Ίεροσολύμων στήν μελέτη περί άφορισμοϋ θά τονίσει ότι "...δέν δύναται νά άφορίση εκείνος όπου έχει μόνην έξουσίαν εις τά πνευματικά..., τοϋτέστιν ό έξομολογητής και πνευματικός πατήρ, αν δηλαδή ό τοιοϋτος πνευματικός ή δέν έχη έξουσίαν εις τά έξω καθ' αυτόν, ή δέν τήν

12. Miklosich-Müller, Acta 5, 74-76· Σάβας ΝΦ, 282-284· πρβλ. Άποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομική Συναγωγή, αρ.880 (απ' όπου τά σχετικά άποσπάσματα).

13. Miklosich-Müller, ό.π.

14. Ζερλέντης, Έρευναί 217.

15. Βακτηρία Άρχιερέων (χγφ. 17ου αί.), ΕΒΕ 1373, φ.80^ν

έλαβεν από τόν προεστῶτα· χρεία είναι λοιπόν εκείνος όπου αφορίζει νά ἔχη ἔξουσίαν δικαιοδοτικήν, καί νά είναι κριτής εἰς τήν ἐκκλησίαν· διά τοῦτο οὐδέ οἱ ἐφημέριοι τῶν ἐκκλησιῶν, οὐδέ οἱ τυχόντες ἱερεῖς δύνανται νά ἀφορίσουν ὅτι αὐτοί δέν ἔχουν κυρίως ἔξουσίαν εἰς τά ἔξωτερικά δικαιοδοτικήν, καί ὄχι μόνον αὐτοί ἀλλά καί ὅσοι ἄλλοι δέν ἔχουσι προνόμιον δικαιοδοσίας, ἢ ἐκ τοῦ κανόνος, ἢ ἐκ τῆς συνθηθείας καί τοῦ ἔθους, δέν δύνανται νά ἀφορίσουν”¹⁶.

Ὡστόσο ἡ δυνατότητα ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου καί ἀπό τά κατώτερα ἐκκλησιαστικά στελέχη μολονότι δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ καμιά δογματική θεώρηση φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατή μερικές φορές· ὁ Χρῦσανθος ἀναφέρει λόγους “συνθηθείας καί ἔθους”· τό βέβαιο εἶναι ὅτι τό δικαίωμα αὐτό τό ἔχουν ὅταν ἔχουν τό βαθμό ἐπισκόπου. Πολύ χαρακτηριστικά ἀναφέρει γιά τήν περίπτωση αὐτή στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ ὁ Θεόφιλος Καμπανίας: “Ἐστω δέ καί τοῦτο πρὸς εἰδήσιν σου, τέκνον μου, ὅτι οἱ 12 μόνον Ἀπόστολοι ἔλαβον τήν ἔξουσίαν παρά Χριστοῦ τοῦ δεσμῆν καί λύειν τάς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων· τῶν ὁποίων διάδοχοι εἶναι οἱ Ἀρχιερεῖς, καί ὄχι οἱ 70 Ἀπόστολοι τῶν ὁποίων διάδοχοι εἶναι οἱ Ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι δέν ἔλαβον παρά Χριστοῦ ἔξουσίαν τοῦ δεσμῆν, καί λύειν τάς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων· ἂν δέν ἔχωσι τήν ἄδειαν παρά τῶν κατὰ τόπους Ἀρχιερέων”¹⁷. Ὅμως ἄς δοῦμε σέ ποιές κατηγορίες ἱερωμένων παραχωρεῖ ὁ πατριάρχης τό δικαίωμα τοῦ ἀφορίζειν καί μέ ποιές προϋποθέσεις.

α) Ἐξαρχοί: Εἶναι οἱ πατριαρχικοί ἀπεσταλμένοι οἱ ὁποῖοι ἀναχωροῦν ἀπό τό πατριαρχεῖο γιά τίς ἐκκλησιαστικές διοικήσεις προκειμένου νά ἐπιλύσουν ἐπὶ τόπου διάφορα προβλήματα ἢ νά προβοῦν στήν συγκέντρωση καθυστερημένων πατριαρχικῶν εἰσοδημάτων κ.τ.δ. Οἱ πατριαρχικοί αὐτοί ἐντολοδόχοι ἐφοδιάζονται ὅπωςδήποτε μέ συστατικό γράμμα (ἐνταλτήριον) στό ὁποῖο περιγράφονται οἱ ἀρμοδιότητές τους καί τό εὔρος τῆς ἔξουσίας τους. Τίς περισσότερες φορές περιβάλλονται καί μέ τό δικαίωμα τοῦ ἀφορίζειν, πράγμα ἄλλωστε ἐπιβεβλημένο ἐκ τῶν πραγμάτων ἀφοῦ πρόκειται νά ἀντιμετωπίσουν συχνότατα δύσκολες περιπτώσεις καί πρέπει νά διαθέτουν τά μέσα ὥστε νά εὐοδωθεῖ τό ἔργο τους. Ἡ σχετική γραπτή πατριαρχική διαπίστευση γιά τοὺς ἑξάρχους ἔχει τήν μορφή: “...καί γάρ ὁ μὲν ἂν αὐτοί δῆσωσι, δεδεμένον ἔστω, ὁ δέ λύσωσι, λελυμένον, καί οὖς ἀργία καθυποβάλλωσιν, ἀργοί καί ἀφωρισμένοι μενέτωσαν, ὡς ἀπειθεῖς καί ἀνυπότακτοι”¹⁸.

Τό ἴδιο δικαίωμα ἔχουν καί οἱ ἑξαρχοί ὑπό τήν ιδιότητα τοῦ νομέα πατριαρχικῶν περιοχῶν (ἑξαρχιῶν) πού τοὺς παραχωροῦνται ἔναντι τῶν

16. Μ.Π.Τ. (Ε.Β.Ε.) χγφ. 69, φ.4^v.

17. Θεοφίλου Καμπανίας, Ταμείον.57.- Γιά τό ἴδιο θέμα περίπου τά ἴδια λέγει καί ὁ λατινόφωνος Ροδινός, Σύνοψις, 208: “Ἐποῦτον τόν ἀφωρισμόν ἄλλος δέν ἠμπορεῖ νά τόν κάμη μόνον ἐπίσκοπος, καί ὅποιος εἶναι εἰς τόπον ἐπισκόπου, κἀντε ἱερωμένος, κἀντε κληρικός, μόνον νά εἶναι ἐπισκόπου τοποτηρητής”· καί συνεχίζει “...ὅταν ἡ ἐπισκοπή εἶναι χηρεμένη, ἠμποροῦσιν ὅλοι οἱ κληρικοί, ἢ ὅποιος εἶναι εἰς τό πρόσωπον ὄλου τοῦ κλήρου νά κάμουν ἀφωρισμόν, ἀμή μέ τό θέλημα τοῦ μητροπολίτου”.

18. Σάθας, Ἱερεμίας Β' 164-165.- Μία εἰκόνα γιά τήν δύναμη τῶν ἑξάρχων μᾶς δίνει πληροφορία ἀπό δυτικές πηγές. Συγκεκριμένα διαθέτουμε ἀναφορά ἀπό τήν Μηλο (τέλος 17ου αἰ.-ἀρχές 18ου αἰ.) τοῦ καθολικοῦ ἀπεσταλμένου Gioachino Pace, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει γιά τόν ἑξαρχο τῆς περιοχῆς ὑπερβάλλοντας λίγο τά πράγματα: “Ὁ ἑξαρχος εἶναι ἄλλοτε διάκονος καί ἄλλοτε λαϊκός μέ ἔξουσιοδότηση τοῦ πατριάρχου, δυνάμει τῆς ὁποίας δύναται νά ἀφορίζη καί νά παύη ἐπισκόπους, μή στέργοντας νά καταβάλουν τό ὑπό τοῦ Πατριάρχου προχειρῶς ὑπολογιζόμενο ποσό...” (Σλοῖ, Κίμωνος 209).

ύπηρεσιών πρὸς τὴν ἐκκλησία¹⁹. Μερικὲς φορές μάλιστα ὅταν ἑξαρχοὶ ἀδυνατοῦν νὰ διαχειριστοῦν τὶς ἑξαρχίες τους καὶ τὶς μεταβιβάσουν σὲ ἄλλα πρόσωπα, ἐκχωρεῖται καὶ σ'αὐτὰ ἡ ἐπιτιμητικὴ ἐξουσία. Ἀναφέρουμε δύο χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις: Τὸν Μάιο τοῦ 1693 ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Καλλίνικος Β΄ ὁ Ἀκαρνάν ἀναγγέλλει στὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου στὴν Πάτμο ὅτι ὁ ἑπίτροπος τοῦ Μανουὴλ ἀποκατέστησε ὡς ἐπίτροπό του γιὰ δύο χρόνια τὸν ἱερομόναχο Μακάριο· ὁ τελευταῖος λαμβάνει τὴν ἄδεια ἀπὸ τὸν πατριάρχη "...κρίνειν καὶ θεωρεῖν πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν κρίσιν τε καὶ ὑπόθεσιν... καὶ ἀργεῖν καὶ ἀφορίζειν ἐκ μέρους ἡμῶν..."²⁰.

Σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση (1741) ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Νεόφυτος Σ΄ ἀναγγέλλει στοὺς ἡγουμένους τῶν μονῶν τῆς Νάξου ὅτι ὁ ἑπίτροπος τῶν ἐκεῖ σταυροπηγιακῶν μονῶν, μέγας ἐκκλησιάρχης Κριτίας, κατέστησε ἐπίτροπόν του τὸν "οἰκονόμον καὶ πρεσβύτερον κύριον Χριστόδουλον Καρατζιαν" καὶ τοὺς καλεῖ "τόν ἀπὸ τοῦδε ἐπίτροπον τοῦ...ἑξάρχου, τιμᾶτε καὶ ἀγαπᾶτε...ἔχοντι ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν παρ' ἡμῶν κρίνειν... καὶ ἀργεῖν καὶ ἀφορίζειν, ὡς ἐκ στόματος ἡμῶν, καὶ παιδεύειν, ὡς εἰκός, πάντα ἀτακτον καὶ ἀπειθῆ φαινόμενον εἰς αὐτόν ἱερωμένον ἢ λαϊκόν..."²¹.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται λοιπὸν ὅτι τὸ δικαίωμα ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ μπορεῖ νὰ μεταβιβασθεῖ σὲ ἀπεσταλμένους τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη (ἑξάρχους) ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπιτρόπους τῶν ἑξάρχων οἱ ὁποῖοι μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀπλοὶ ἱερεῖς. Ἔτσι φθάνουμε στὴν δευτέρη περίπτωση τῆς ἐπιβολῆς δηλαδὴ ἀφορισμοῦ ἐκ μέρους κληρικῶν κατώτερου βαθμοῦ.

β) Πρεσβύτεροι: Ὅπως ἔχουμε ἤδη σημειώσει καὶ ἱερεῖς μποροῦν νὰ προβοῦν σὲ ἀφορισμὸ ἂν ἔχουν λάβει τὴν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν πατριάρχη ἢ τὸ μητροπολίτη τῆς περιοχῆς τους. Εἶδαμε λίγο παραπάνω ἓνα παράδειγμα: ἄς προσθέσουμε καὶ μερικά ἄλλα.

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1644 ὁ πατριάρχης Παρθένιος Α΄ παρέχει τὸ δικαίωμα αὐτό, μαζί μὲ ἄλλες ἀρμοδιότητες, στὸν ἱερομόναχο Ἀθανάσιο Ρήτορα· τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος ἀναφέρει: "...δύνασθαι δῆσαι καὶ λῦσαι πάντα κατὰ τοὺς κανόνες, μηδενὸς τῶν παρὰ τὰν τῶν μεγάλων ὑπεξαίρουμένων ἀμαρτημάτων, ἃ τῇ ἡμῶν μετριότητι καὶ τῷ ἐκδικαίῳ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὡς μεῖζονος δεόμενα διορθώσεως, φιλοῦμεν τηρεῖν πλήρη ἐξουσίαν καὶ αὐθεντίαν ὡς ἡμετέρῳ κληρικῷ δίδομεν"²². Βεβαίως ὁ Ἀθανάσιος Ρήτορας εἶναι πρόσωπο σημαντικὸ στὶς τάξεις τοῦ πατριαρχείου ὡστόσο ὡς πρὸς τὸν βαθμὸ ἱεροσύνης δὲν παύει νὰ εἶναι ἱερέας (ἱερομόναχος)· ἐξάλλου στὴν πατριαρχικὴ πράξη τονίζεται μὲ ἔμφαση ἡ ἐξαίρεση πού γίνεται ἀφοῦ οἱ τιμωρούμενες μὲ ἀφορισμὸ περιπτώσεις εἶταν σοβαρές, τὶς περισσότερες φορές, ὑποθέσεις πού ἀπασχολοῦσαν προσωπικὰ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη.

Σὲ ἄλλη περίπτωση (1682) ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Διονύσιος Δ΄ δίνει ἐντολὴ νὰ διαλευκανθεῖ ὑπόθεση μοιχείας μὲ τὴν χρῆση τοῦ ἐπιτιμίου· οἱ ἱερεῖς πού ἀναλαμβάνουν τὴν ὑπόθεση ἔχουν τὴν πατριαρχικὴ ἐντολή: "Ἐπειδὴ ὁ Ἰωάννης ράπτης... μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ζουμπουλιάς...ἐπί

19. Γιὰ τοὺς ἑξάρχους ὑπὸ τὴν ἰδιότητά τους αὐτὴ ἀσχολεῖται στὴν διδακτορικὴ τῆς διατριβῆς ἡ συνάδελφος κ. Μάχη Ἀποστολοπούλου.

20. Ζερλέντης, Ἔρευνα 195-196.

21. Ζερλέντης, 153-154.

22. Legrand, BH 17, 3, 422-425· καὶ Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 1, 85-86· παρόμοιο γράμμα, τῆς ἴδιας χρονίας, βλ. Μανούσασκα, Ἀθανάσιος 134-151.

ἐγκλήματι μοιχείας...καί ἀφορισμοῦ ἐκφωνηθέντος ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς ἐνορίας [τῶν ἔξ Μαρμάρων] ἡμετέρα πατριαρχικὴ ἀδεία, ἐμαρτυρήθη..."²³.

Πολύ ἀργότερα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1863, ὁ οἰκονόμος τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων καὶ Βελλᾶς, παπαῖ Ἰωάννης, μέ ἐντολή τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ προϊσταμένου του ἀφορίζει στό χωριό Πυρσόγιαννη ὄσους δέν μαρτυροῦν προκειμένου νά ἀποδοθεῖ τό δίκαιο σέ παράνομη κατακράτηση κτημάτων²⁴. Τέλος λίγο ἀργότερα (24 Σεπτεμβρίου 1894) στό χωριό Λιμπόχοβο (σημερινό Δίλοφο Κοζάνης) ἐκφωνεῖται ἐπιτίμιο ἀφορισμοῦ ἀπό τόν ἀρχιερατικό ἐπίτροπο "τοῦ τμήματος Ζιουπανίου αἰδεσιμ. οἰκονόμον κ. παπαΚωνσταντίνον Βακάλη" ἐναντίον ὄσων συκοφαντοῦσαν τήν Ἀλεξάνδραν Καραγεώργου, σύζυγο τοῦ Ἀθανασίου Ντρούγκα²⁵.

γ) Ἠγούμενοι μονῶν. Βεβαίως οἱ ἡγούμενοι τῶν μονῶν δέν ἀνήκουν πάντα σέ ἰδιαίτερο βαθμό ἱερωσύνης· εἶναι ὅμως, κατά κανόνα, ἱερομόναχοι πού ἔχουν τήν εὐθύνη τῆς καλῆς λειτουργίας τῶν μονῶν· ἐπομένως ἔχουν συνήθως ἱερωσύνη πρεσβυτέρου. Κρίνουμε ὅμως σκόπιμο νά τοὺς παραθέσουμε ὡς ἰδιαίτερη κατηγορία ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ θέση πού κατέχουν εἶναι θέση ὑπεύθυνη καὶ ἐξουσιαστική σέ ὅλο τό μοναστικό πλέγμα καὶ ἐξἄλλου κατέχουν τήν διεύθυνση μιᾶς ὀργανωμένης μονάδας, ὅπως εἶναι οἱ μονές κατά τήν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Μία περίπτωση ἱερομονάχου μέ εὐρύτατες δικαιοδοσίες ἔχουμε ἤδη συναντήσει: πρόκειται γιά τόν Ἀθανάσιο Ρήτορα πού μόλις πρὶν ἀπό λίγο μνημονεύσαμε· ὡστόσο αὐτός ἀνήκει σέ ἄλλη τάξη πραγμάτων καὶ δέν ἔχει τήν εὐθύνη τῆς διοίκησης μιᾶς μονῆς.

Σύμφωνα μέ τά τυπικά τῶν μονῶν καὶ τίς διαφορές συλλογές κανόνων πού ρυθμίζουν τά τοῦ μοναστικοῦ βίου, οἱ ἡγούμενοι ἔχουν τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλουν ἐπιτίμια στοὺς ὑπ' αὐτοὺς μοναχοὺς. Πολλές φορές ὅμως τά κείμενα ἀναφέρουν ὅτι γιά περιπτώσεις σοβαρῶν ἀδικημάτων ἀπαιτεῖται ἡ παρέμβαση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου· ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν ἡ μονή εἶναι σταυροπηγιακὴ - προκειμένου νά ἐπιβληθοῦν βαρεῖες ποινές ὅπως εἶναι ὁ ἀφορισμός.

Ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἄλλες περιπτώσεις πού ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς μπορεῖ νά λάβει τήν ἐντολή μέσω τῶν πατριαρχικῶν πράξεων πού ἐπιδίδονται κατά τήν ἀπονομή τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τῶν μονῶν· τότε κρίνεται ἐπιβεβλημένο νά τονισθεῖ τό προνόμιο αὐτό, τό ὁποῖο πάντως δέν ἔχουν οἱ ἡγούμενοι ὡς ἐκ τῆς θέσεώς τους ἀλλά ὡς παραχώρηση πατριαρχική²⁶.

Πιθανόν, μέ τόν τρόπο αὐτό νά ἐπιδιώκεται ἡ ἐξουδετέρωση τῆς τυχόν πιθανολογούμενης παρέμβασης τοῦ τοπικοῦ μητροπολίτη στά πράγματα τῶν μοναστηριῶν, παρέμβαση πού θά προληφθεῖ μέ τήν καθολικὴ ἀυτοτέλεια τῶν μοναστικῶν ἰδρυμάτων. Ἄς δοῦμε ὅμως καὶ γιά τήν περίπτωση ὀρισμένα κατατοπιστικά παραδείγματα.

Τό 1621 ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρης ἐπιβεβαιώνει τήν σταυροπηγιακὴ ἀξία τῆς Νέας Μονῆς στή Χίο. Τό σχετικό

23. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 2, 157-158.

24. Παῖσιος, Συμβολή 108.

25. Τσάρας, Ἡμερολόγιον 280.

26. Μία τέτοια παραχώρηση διαθέτουμε ἀπό τόν 13ο κίβλας αἰῶνα. Πρόκειται γιά πράξη (ἐντάλμα) τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Αὐτωρειανοῦ στήν ὁποία σημειώνονται: "Ἡ μετριότης ἡμῶν διά τοῦ παρόντος αὐτῆς ἐντάλματος ἐκχωρεῖ σοι τῷ δεῖνα, καθηγουμένῳ τῆς δεῖνα μονῆς τῆς ἐπονομαζομένης δεῖνα, δέχεσθαι... Ἐφ' ᾧ καὶ ἐπιτίμῳ ἐνδέδοται σοι χρήσασθαι καὶ ἀφορισμῷ κατά λόγον ὁμοῦ καὶ καιρὸν τόν προσήκοντα, καὶ λύσεις καὶ δῆσεις τά δεσμοῦ χηρῶντα καὶ λύσεως ἀξια" (Oikonomides, Autōreianos 115: ἀπό τόν κώδ. Par. Gr. 1234).

πατριαρχικό σιγίλλιο αναφέρει μεταξύ τῶν ἄλλων: “Καί κεφαλὴν καί προεστῶτα τῶν ἐνασκουμένων πάντων εἶναι τόν κατά καιρούς ἡγούμενον λαμβάνοντα καί τὰς ἐκπαλαί αὐτοῦ ἀτελείας καί τιμὰς καί διάγοντα ὡς καί τοὺς πρό αὐτοῦ ἡγούμενους καί οὐδεὶς ἔχει ἐξουσίαν τινά ἐναντιωθῆναι αὐτῷ ὅταν ἀφορήσῃ εὐλόγως τινὰ τῶν ἀναστατῶν τῆς μονῆς” 27.

Αὐτό συμβαίνει συνήθως στίς περιπτώσεις τῶν σταυροπηγιῶν καί βέβαια ἀποτελεῖ ἕνα τρόπο διαφύλαξης τοῦ κύρους καί τῆς αὐτοτέλειας τῶν πατριαρχικῶν καθιδρυμάτων: τό δικαίωμα τοῦ ἀφορίζειν μεταβιβάζεται ἀμέσως ἀπό τόν ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκκλησίας στούς κατά τόπους ἐκπροσώπους του, πού στήν περίπτωση αὐτή δέν εἶναι οἱ μητροπολίτες ἀλλά οἱ ἡγούμενοι τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν. Ὡστόσο δέν πρέπει νά παραβλέψουμε τό γεγονός ὅτι οἱ ἡγούμενοι πρέπει νά ἔχουν τήν ἔγκριση τοῦ πατριάρχη προκειμένου νά ἀφορίσουν ἢ ὑπόθεσῃ τῆς ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ παραμένει πάντα σοβαρή ὑπόθεση καί τῆς ἀρμοδιότητος κατά μείζονα λόγο τοῦ πατριαρχείου. Τό πράγμα δηλώνεται ἐναργέστερα στήν περίπτωση πού ἀνακύπτουν ἐνδομοναστηριακές διενέξεις: βέβαια οἱ ἡγούμενοι τῶν μονῶν δέν μποροῦν νά ἀφορίσουν ἀλλήλους· ἐτσι δέν μένει τίποτα ἄλλο παρά ἡ προσφυγή στήν ἀνωτάτη ἐκκλησιαστική ἀρχή, ἢ ὅποια μπορεῖ καί νά ἀφορίσει προκειμένου νά πάψουν οἱ ἔριδες.

Οἱ παρεμβάσεις τῶν τοπικῶν μητροπολιτῶν στά πατριαρχικά σταυροπήγια εἶναι διαπιστωμένο ὅτι περιορίζονται σημαντικά· πολλές φορές οἱ σχετικές περιοριστικές διατάξεις ἀναφέρονται ρητά στά σιγίλλια ἀπονομῆς ἢ ἐπιβεβαίωσης τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας. Ἡ πρακτική αὐτή ἀποτυπώνεται γραπτῶς ὡς ἑξῆς: “...μήτε ἔχειν ἄδειαν τόν κατά καιρούς ἀρχιερατεύοντα κατά τήν μητρόπολιν ταύτην ἀργεῖν ἢ ἀφορίζειν τοὺς ἐν αὐτῷ εὕρισκομένους ἱερομονάχους ἢ μοναχοὺς...” 28.

Σέ μιὰ ἄλλη σχετική περίπτωση τό δικαίωμα τοῦ ἀφορίζειν ἐκχωρεῖται (Ἰαν. 1623) ἀπό τόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Θεοφάνη στόν ἀρχιεπίσκοπο (ἡγούμενο) Σινᾶ Ἰωάσαφ· στήν πράξη λοιπόν τῆς χειροτονίας του ἀναφέρεται: “Ἐτι δέ δεδώκαμεν ἄδειαν καί ἐξουσίαν πᾶσαν τοῦ λύειν καί δεσμεῖν, καί οὖς ἂν εὐλογῆσει ἔστωσαν εὐλογημένοι· καί οὖς ἂν εὐλόγως ἀφωρίσει, ἀφωρισμένοι ὑπάρχουσιν...” 29.

Μέσα στήν κλίμακα αὐτή τῆς ἐνδυνάμωσης τῶν ἡγουμένων μέ τό δικαίωμα ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ, ὁ προηγούμενος τῆς μονῆς Καρακάλλου, ἱερομόναχος Σαμουήλ, θά αἰσθανθεῖ ἱκανός νά ἀπειλήσει μέ ἀφορισμό ὄχι μοναχοὺς ἀλλά τοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ Μαριές στήν Θάσο, οἱ ὅποιοι καταπάτησαν κτήματα τοῦ μετοchioῦ τῆς μονῆς στήν περιοχὴ (Ἅγιος Παντελεήμων). Τό γεγονός αὐτό λαμβάνει χώρα πρό τῆς 8 Μαΐου 1638 30.

Βεβαίως μιλώντας γιά τόν ἀφορισμό πρέπει νά ἔχουμε πάντα στό νοῦ μας τίς διάφορες κατηγορίες τοῦ ἐπιτιμίου· ἄλλο πράγμα εἶναι ἡ ἐπιβολὴ ἐπιτιμίου εἰς βᾶρος ἐνός χριστιανοῦ γιά μιὰ πράξη πού ἤδη ἔχει τελέσει καί ἄλλη ἢ μαρτυρία ὑπὸ τό βᾶρος ἀφορισμοῦ. Γιά τήν τελευταία αὐτή κατηγορία οἱ ἡγούμενοι τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν ἢ καί ἄλλοι ἀπλῶς ἱερομόναχοι δέν αἰσθάνονται κανένα περιορισμό καί μποροῦν νά κάνουν εὐκόλη χρήση

27. Κανελλάκης, Χιακά 580-583.

28. Γεδεών, Γανόχωρα 36-41· Ἀραπατζόγλου, Φωτίειος 1, 161-163· Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλάκης, Νομικὴ Συναγωγή, ἀρ.1031: πρόκειται γιά πράξη τοῦ πατριάρχη Ἰωαννικίου Β' ὁ ὅποιος ἀπονέμει τήν σταυροπηγιακὴ ἀξία στό μονῆριο τοῦ ἁγίου Γεωργίου στήν μητρόπολη Γάνου καί Χώρας (1647).

29. Ἄμαντος, Σιναιτικά 3.

30. Χρυσοχοῦδης-Γουναρίδης, Καρακάλλου 32 (περίληψη τῆς πράξης).

δταν τό απαιτοῦν οἱ περιστάσεις. Στίς 17 Ἰανουαρίου 1611 λ.χ. ὁ ἱερομόναχος Παρθένιος, θέλοντας νά ἐξακριβώσῃ τὰ ὄρια ἑνός κτήματος στήν Πάρο "...μεταβαίνει μετ' ἐπιτρόπων ἐπὶ τόπου καί θέτει ἀφορισμόν διὰ πάντα, ὁ ὁποῖος δέν μαρτυρεῖ τὰ ὄρια τοῦ ἀμπελωνος"³¹. Σέ μιά ἄλλη περίπτωση ἐπίλυσης κτηματικῆς διαφορᾶς στήν Νάξο (8 Μαΐου 1683) πηγαίνει ἐπιτόπου ὁ νοτάριος καί ἐν συνεχείᾳ καλοῦνται οἱ μάρτυρες: "...καί ἐπήγαμεν εἰς τόν Τίμιον Πρόδρομον εἰς τό μοναστήριον...καί εἶπε ὁ ἄνωθεν Τάγαρης τοῦ ἀφέντη ἱερομονάχου...ὅτιν νά βάλῃ μίαν ἐντολήν ἡγου ἕνα ἀφορισμόν ὀμπρός εἰς τούς αὐτούς ἄνωθεν Πελεκάνους[μάρτυρες]...ὅτι νά μαρτυρήσουν τήν ἀλήθειαν καί νά μή κάμου φιλοπροσωπία παρά νά μαρτυρήσουν τήν ἀλήθεια...Οὕτως ἐμαρτύρησαν οἱ ἄνωθεν εἰς φόβον Θεοῦ καί εἰς ψυχὴν τους καί μά τόν ἀφορισμόν ὁπού ἐγροικλησασιν οὕτως ἐμαρτύρησαν..."³².

Πρέπει τέλος νά μνημονεύσουμε καί τήν περίπτωση κατά τήν ὁποία ἡ ἐκχώρηση τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ σέ ἡγούμενο μονῆς ὄχι ἀπό τόν οἰκουμενικό πατριάρχη ἀλλά ἀπό τόν τοπικό μητροπολίτη. Δέν ἔχουμε στήν διάθεσή μας ἱκανοποιητικά στοιχεῖα προκειμένου νά στηρίξουμε τήν ὑπόθεση ὅτι τοῦτο γίνεται πάντα στίς περιπτώσεις μή σταυροπηγιακῶν μονῶν. Στό παράδειγμά μας ὡστόσο ἡ μονή ἐξαρτᾶται ἀπό τήν μητρόπολη: πρόκειται γιά τήν περίπτωση τῆς 21ης Ἰανουαρίου 1870, δταν ὁ ἐπίσκοπος Βελλᾶς (πιθανώτατα Ἄνθιμος) γράφει πρὸς τὴν ἡγούμενο τῆς μονῆς Παλιουρῆς Ἄνθιμο καί ἀπαιτεῖ: "...ὁ Δημήτριος Σιώζου Μπουριταριώτης ὁ στεφθεῖς ἑτέραν γυναῖκα πρὶν ἢ διαζευχθῆ ἐκ τῆς πρώτης απαιτοῦμεν...νά ἐξεκκλησιασθῆ οἰκογενειακῶς..."³³. Ἡ περίπτωση βέβαια δέν εἶναι ἀρκετά σαφής· ὁ ἡγούμενος ἐντέλλεται νά ἐξεκκλησιασῇ ὄχι μοναχούς ἀλλά χριστιανούς· πάντως ἡ μονή Παλιουρῆς δέν εἶναι σταυροπηγιακή.

Μία ἀκόμη ἀσαφῆς περίπτωση ἀφορᾶ τούς πρώην ἐπισκόπους. Ἐννοεῖται ὅτι τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὄχι γιά ἐκείνους πού ἔχουν καθαιρεθεῖ ἀλλά γιά ὄσους ἀπομακρύνονται γιά ἄλλους λόγους ἀπό τήν ἐξουσία τους χωρὶς νά χάσουν τόν βαθμό τους. Ἀπό τήν περίπτωση πού θά παραθέσουμε κατωτέρω προκύπτει ὅτι διατηροῦν ὄλες τίς ἐξουσίες πού ἀπορρέουν ἀπό τό ἀξίωμα τους μολονότι βεβαίως δέν ἔχουν τήν εὐκαιρία νά τίς ἀσκήσουν. Πάντως ἔχουμε τήν πληροφορία γιά τόν πρώην Ἀνδρούσης Κωνσταντίο, ὁ ὁποῖος μόνασε μετὰ τό 1806 στήν μονή τῶν Ἁγίων Θεοδώρων Ἀροανίας καί "...ἐφρόντισε διὰ τήν ἀναδιοργάνωσίν της, ἐξέδωκε δέ καί ἀφοριστικά κατά λαϊκῶν, οἱ ὁποῖοι ἐσφετερίζοντο καί ἐκληρονόμουν τὰ κτήματα τῶν μοναχῶν"³⁴.

Ἐξειδικεύοντας ἀκόμα περισσότερο τό θέμα μας δέν ἔχουμε συγκεκριμένη πληροφόρηση γιά τούς ὀφικιαλίους τοῦ πατριαρχείου πού ἔχουν στήν ἀρμοδιότητά τους τήν ἐξέταση τῶν διαφορῶν περιπτώσεων πού χρήζουν ἀφορισμοῦ· ἢ ἀκόμα ἂν μποροῦν καί οἱ ἴδιοι νά ἐπιβάλλουν τό ἐπιτίμιο. Ἐτσι ὁ Βαλσαμών σχολιάζοντας τόν θ' κανόνα τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου ἀναφέρει: "Ἐπεὶ δέ τό μεγαλεῖον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου διάφορα μὲν σέκρετα ἔχει ὑφ' ἑαυτό, ἰδικῶς δέ ἀφωρίσθησαν τῷ σεκρέτῳ τοῦ χαρτοφυλακείου τὰ ἐπισκοπικά δίκαια, καί ὁ κατά καιροῦς χαρτοφύλαξ ἐνεργεῖ δικαίῳ τοῦ κατά καιροῦς ἀγιωτάτου πατριάρχου πάντα τὰ τούτῳ ἀνήκοντα, ὡς ἐπισκόπῳ· ἀφορίζει γάρ, διορθοῦται ψυχικά

31. Νικολόπουλος-Οἰκονομίδης, Διονυσίου 296-297 (περίληψη τῆς πράξης).

32. Σιφωνίου-Ροδολάκης-Ἀτεμιάδη, Νάξος 523-525.

33. Μπέτης, Παλιουρῆ 496-497.

34. Χαραλαμπίδης, Ἀροανία 307.

σφάλματα...”³⁵. Πολύ αργότερα, στις 1 Νοεμβρίου 1826 ο πατριάρχης Ἀγαθάγγελος σέ τόμο του ἀναφέρει: “Ἐπί τούτοις δέ καί τὰ γραφόμενα παρά τῶν λογιωτάτων κληρικῶν αὐλικά γράμματα, ὁμολογία, συμφωνητικά, ἐξοφλητικά, συγχωρητικά, ἀφοριστικά, καί ἄλλα διαφόρου εἶδους γράμματα, ἀνατίθενται εἰς τήν ἐπιστάσιαν καί διαίτησιν τοῦ μεγάλου ἀρχιδιακόνου, ὅστις ὀφείλει φρονίμως καί εὐσυνειδήτως ἐπιστατεῖν, διευρευνᾶν τε ἀκριβῶς τὰς ὑποθέσεις καί προσδιορίζειν τὰ ἔξοδα αὐτῶν ἀναλόγως τῆς ποιότητος καί ποσότητος τῶν ὑποθέσεων καί τῆς δυνάμεως τῶν ὑποκειμένων· ἀνευ δέ τῆς τοιαύτης ἐρεῦνης καί εἰδήσεως αὐτοῦ καί τοῦ προσδιορισμοῦ μήτε γράφειν τούς κληρικούς, μήτε αὐτόν δέχεσθαι γράμματα παρ’ αὐτῶν”³⁶.

Κλείνοντας τό κεφάλαιο αὐτό πρέπει νά ἀναφέρουμε καί δύο εἰδικές περιπτώσεις ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου. Ἡ ἰδιαιτερότητα ἐγκεῖται στό γεγονός ὅτι ὁ ἀφοριζόμενος ἀνήκει στά ἀνώτατα στρώματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξης εἶναι δηλαδή εἴτε οἰκουμενικός πατριάρχης εἴτε μητροπολίτης. Οἱ σχετικές μαρτυρίες πού διαθέτουμε ἐπικυρώνουν τήν ἄποψη ὅτι παρόμοιοι ἀφορισμοί δέν μποροῦν νά γίνουν παρά μόνο ἀπό τήν σύνοδο ἢ ἀπό τούς ἄλλους πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς.

Σέ μιά παρόμοια περίπτωση, μεταξύ 1524-1525, προσπάθησε ὁ Ἰωαννίκιος Α΄, ἀπόντος τοῦ πατριάρχῃ Ἱερεμία Α΄ σέ περιοδεία, νά καταλάβει τήν ὑπάτη ἐκκλησιαστική ἀρχή “Ὅμως ὁ πατριάρχης κύρις Ἱερεμίας, ὡς εὕρισκετον εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ἄκουσε περί αὐτοῦ τοῦ ἐπιβάτου καί παρανόμου Ἰωαννικίου τήν ἐπανεύασιν ὅπου ἔκαμε,...καί ἔτιξη ἠνώθησαν ὁμοῦ οἱ τέτταροι πατριάρχαι, καί ἐλειτούργησαν, καί μετά τήν λειτουργίαν ἀφώρισαν αὐτόν, τόν κακῶς γενόμενον πατριάρχην...καί εἰς ὀλίγον καιρόν ἀπέθανε κακῶς καί ὀδυνηρῶς, καί εὐρέθη ἀφωρισμένος τυμπανιαῖος, ἔσσοντας ὅπου ἀφωρίσθη παρά τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν ὡς παράνομος, καί ἐκολάσθη ὁ ταλαίπωρος”³⁷.

Στό ἐπόμενο παράδειγμά μας ἔχουμε τήν μαρτυρία τοῦ βαῖλου τῆς Βενετίας στήν Κωνσταντινούπολη, ὁ ὁποῖος γράφοντας τήν 26η Νοεμβρίου 1579 γιά τόν πατριάρχη Μητροφάνη Γ΄ ἐπιστέλει πρὸς τίς βενετικές ἀρχές: “Ὅτως ὁ ἐν λόγῳ πατριάρχης ἐσταθεροποιήθη εἰς τήν θέσιν του καί ὅλοι εἶναι εὐχαριστημένοι. Φαίνεται ὅτι θέλει συγκαλέσῃ Σύνοδο, ἵνα ἀφορίσῃ τόν παυθέντα καί ἵνα, οὕτως, ἐξασφαλισθῇ ὅτι δέν θά τῷ δημιουργήσῃ πλέον ἀνησυχίας...”³⁸. Ἀναφέρουμε τέλος τήν περίπτωση τοῦ πατριάρχῃ Γρηγορίου Δ΄, ὁ ὁποῖος ἀπομακρύνθηκε ἀπό τόν οἰκουμενικό θρόνο ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε καθαιρεθεῖ καί ἀφορισθεῖ ἀπό τήν σύνοδο (25 Ἰουνίου 1623)³⁹.

Ἡ ἀρμοδιότητα τῆς συνόδου γιά παρόμοια θέματα, καθώς εὐλόγα προκύπτει, φθάνει καί στό ἐπίπεδο τῶν μητροπολιτῶν ἀφοῦ αὐτή εἶναι ἡ ὑπερκειμένη ἐκκλησιαστική ἀρχή. Ἡ παραδειγματική τεκμηρίωση κατά συνέπεια λίγα προσθέτει ἢ διευκρινίζει· ἀναφέρουμε πάντως τήν περίπτωση τοῦ μητροπολίτη Σεργῶν Ἰωάσαφ, ὁ ὁποῖος τιμωρεῖται μέ καθαίρεση καί ἀφορισμό ἐξαιτίας σωρείας παραβάσεων πού λεπτομερῶς ἀναγράφονται στήν πατριαρχική πράξη (Μάρτιος 1606): “...πρὸς τούτοις ἀφορισμένον ἀπό πατρὸς υἱοῦ καί ἀγίου πνεύματος...καί κατηραμένον, καί ἀσυγχώρητον, καί μετά

35. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 2, 587.

36. Mansi, Collectio, 40, 118.

37. Ἱστορία Πατριαρχική 155, 157-158.

38. Μέρτζιος, Πατριαρχικά 8 (ἡ πράξη παραδίδεται μεταφρασμένη ἀπό τόν ἐκδίδοντα).

39. Γερμανός, Συμβολή 1, 107· Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομική Συναγωγή, ἀρ.889.

θάνατον ἄλυτον... καί τό παρόν συνοδικόν ἔγγραφον, ὅπερ ὀφείλει ἀναγινώσκειται εἰς ἐπήκοον παντός τοῦ λαοῦ ἐτησίως κατά τήν σεβασμίαν ἡμέραν τῆς Ὁρθοδοξίας, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πράγματος, καί σωφρονισμόν τῶν ἀτακτούντων”⁴⁰.

Ἡ δογματο-κανονική θεωρία τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὅπως μετουσιώνεται στήν πρακτική ἐφαρμογή της καταδεικνύει ὅτι στήν περίπτωση ἐπιβολῆς τοῦ ἀφορισμοῦ ἀκολουθεῖται ἡ πάγια ἐκκλησιαστική πυραμίδα κατά τό σχῆμα: πατριάρχης-μητροπολίτες-ἔξαρχοι πατριαρχείου (μέ ἔνταλμα πατριαρχικό)-ἡγούμενοι σταυροπηγιακῶν μονῶν (μέ ἔνταλμα τοῦ πατριάρχου)-ιερεῖς (μέ ἐντολή τοῦ πατριάρχου ἢ τοῦ οικείου μητροπολίτη/ἐπισκόπου). Βεβαίως, ὅπως ἔχουμε ἤδη τονίσει τό ὄλο σχῆμα ἀνάγεται στό εὐρύτερο θεωρητικό σχῆμα κατά τό ὁποῖο τήν σχετική ἐντολή ἔχουν ἀπό τόν Χριστό οἱ Ἀπόστολοι, τῶν ὁποίων διάδοχοι εἶναι οἱ ἐπίσκοποι ⁴¹.

Ἡ λειτουργικότητα καί ἀποτελεσματικότητα τοῦ σχήματος αὐτοῦ, ὅπως θά ἔχουμε τήν εὐκαιρία νά ἐκθέσουμε στίς σελίδες τῆς μελέτης αὐτῆς, εἶναι διασφαλισμένη ἀπό κάθε ἀποψη. Ὅλες οἱ ὑποθέσεις πού ἀπαιτοῦν κατασταλτικά ἢ προληπτικά μέτρα ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας σέ γενικό ἢ τοπικό ἐπίπεδο μποροῦν νά βροῦν ἰκανοποιητική λύση ἀπό τά ἀρμόδια ἐκκλησιαστικά ὄργανα. Βεβαίως δυσχέρειες καί προβλήματα ἀνακύπτουν πολλές φορές: ἀδυνατοῦν ὁμως νά θίξουν τό κύρος καί τήν ἰσχύ τοῦ ἐπιτιμίου. Ἄλλωστε σέ μιά κοινωνία ὑπό κατάκτηση τό κύρος τοῦ πατριάρχου εἶναι αὐξημένο καί ἡ αὐθεντία τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρέμβασης σέ θέματα δικαίου δεδομένη καί ἰσχυρή. Καί βεβαίως οἱ ἐνδεχόμενες ἀδυναμίες πού προκύπτουν σέ τοπικό πλαίσιο μποροῦν νά ἀναχθοῦν στό ἀνώτατο ἐπίπεδο τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς πού καλύπτει μέ τήν αὐθεντία της κάθε διάθεση ἀμφισβήτησης.

2. Τρόπος ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου.

Τά ἐπιμέρους στοιχεῖα πού συγκροτοῦν τόν τρόπο ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου ἄρθρώνονται στό σχῆμα: αἴτημα (ἢ ἀνάγκη) ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου-ἐπιβολή (ἐπίλυση) σέ τοπικό ἐπίπεδο ἢ προσφυγή στήν αὐθεντία τοῦ πατριάρχου - τελετουργία (ἐκφώνηση) καί χρόνος ἐπιβολῆς - τιμή.

Πρὶν ἐξετάσουμε ἀναλυτικά τό κάθε ἐπιμέρους στοιχεῖο ἀπό ὅσα συγκροτοῦν τό θέμα μας, πρέπει νά κάνουμε, στό σημεῖο αὐτό, μιά βασική παρατήρηση πού ἔχει σχέση ἀμεσα μέ ὅσα θά μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ.

40. Ἡ πράξη εἶναι ἀνέκδοτη· βλ. Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλάκης, Νομική Συναγωγή, ἀρ. 859

41. Ἀναφέρουμε ἐδῶ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τό κείμενο: “Διαταγαί αἱ ἀπονέμονται τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων διά Κλήμεντος τοῦ Ρωμαίων Ἐπισκόπου καί πολίτου” (Μήλιας, Σύνοδοι 1, 175), τό ὁποῖο ἀναφέρεται στά καθήκοντα καί τίς ἀρμοδιότητες τῶν κληρικῶν. Σύμφωνα μ’ αὐτά: “ἐπίσκοπος εὐλογεῖ, καθαιρεῖ πάντα κληρικών... πρεσβύτερος ἀφορίζει δέ τούς ὑποβεβηκότας, ἐάν ὡσιν ὑπεύθυνοι τῇ τοιαύτῃ τιμωρίᾳ... διάκονος... ἀφορίζει ὑποδιάκονον· ἀναγνώστην· ψάλτην· διακόνισσαν... ὑποδιακόνῳ οὐκ ἔξεστιν ἀφορίσαι...”. Παρόμοια διάταξη παραθέτουν καί οἱ Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον, 45), ἐνώ μεταγλωττισμένο στήν νεοελληνική περιέχεται αὐτούσιον στόν Νομοκάνονα τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, σ.590. Βεβαίως τό κείμενο αὐτό πού ὁποσδήποτε ἔχει τήν ἐφαρμογή του κατά τούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες ἀντιμεταπίζει τήν ποινή τοῦ ἀφορισμοῦ στήν πρώτη ἀπλή ἐκδοχή τῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ τιμωρουμένου γιά λίγο διάστημα ἀπό τούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας (ἔξωἐκκλησιασμός).

Ἡ συγκρότηση τῶν κειμένων τῶν πρώτων ἀποστολικῶν χρόνων καθώς καί τῶν ἀποφάσεων τῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν συνόδων ἀνταποκρίνεται στήν κοινωνική διαστρωμάτωση καί στίς πραγματικότητες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Σ' αὐτήν τήν πραγματικότητα οἱ ἐπίσκοποι καλοῦνται νά ἀντιμετωπίσουν, κυρίως, δογματικές παρεκκλίσεις ἢ παραβιάσεις ἐκκλησιαστικῶν λατρευτικῶν κανόνων ἐκ μέρους κληρικῶν καί χριστιανῶν.

Πρός τό τέλος τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ὁμοίως καί κυρίως κατά τήν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, μέ τήν ἐνίσχυση τοῦ παρεμβατικοῦ ρόλου τῆς ἐκκλησίας λόγω τῶν γνωστῶν πολιτικῶν συνθηκῶν, ἡ κατάσταση διαφοροποιεῖται σημαντικά. Οἱ ἐκκλησιαστικές ἀρχές δέν ἔχουν νά ἀντιμετωπίσουν τώρα τίς λατρευτικές παραβάσεις τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, τίς ὁποῖες μέ ὀλιγοχρόνια ἀπομάκρυνση εὐκολά μποροῦσαν νά κολάσουν ἢ ἀκόμα τίς αἰρετικές παρεμβολές πού πάλι εὐκολά, μέ τήν ὀριστική ἀπομάκρυνση καί καταδίκη τοῦ αἰρετικοῦ (ἀνάθεμα) μποροῦσαν νά ἀντιμετωπίσουν. Τώρα ἀπαιτεῖται συγκροτημένος ποινικός κώδικας προκειμένου νά ἀνταποκριθεῖ ἡ Ἐκκλησία στό αἴτημα τῆς νέας πραγματικότητας πού ἔχει ἐπιφέρει ἡ κατάκτηση. Ἐτσι τά ἐπιτίμια καί κυρίως ὁ ἀφορισμός πού μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ καί στούς λαϊκοὺς θά κληθοῦν νά παίξουν τό ρόλο ὄχι τῆς ἀπλῆς ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας πού μπορεῖ νά φθάσει ὡς τήν ἐπιβολή ὀρισμένων ποινῶν μετανοίας, ἀλλά τοῦ ποινικοῦ καταναγκασμοῦ ἢ τοῦ προληπτικοῦ μέτρου πού συνεχῶς ἀναφέρεται ὡς ἐπερχόμενη καταδίκη. Ὑπό τήν μορφή αὐτή λοιπόν θά τόν ἀντιμετωπίσουμε καί ἐμεῖς καί αὐτῆς τῆς μορφῆς τά ἐπιμέρους στοιχεῖα θά ἀναλύσουμε στίς σελίδες πού θά ἀκολουθήσουν.

Οἱ ἔχοντες ἀνάγκη ἐπιλύσεων τῶν διαφορῶν τους θά ζητήσουν τήν ἰκανοποίηση τῶν αἰτημάτων εἴτε ἐκ μέρους τῶν τοπικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν εἴτε ἐκ μέρους τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Καί στήν μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση τό σύνηθες ἀποδεικτικό μέσον, ἡ πλέον συνήθης ἐκκλησιαστική πρακτική εἶναι ἡ ἀπειλή ἀφορισμοῦ ἢ καί αὐτός ἀφορισμός. Ὅμως κατά τήν ἐξέλιξη τῆς πρακτικῆς αὐτῆς ἀναδεικνύονται διάφορες παράμετροι πού μποροῦν νά ἐξετασθοῦν αὐτοτελῶς:

α) *Τοπικοί ἐκκλησιαστικοί ἀρχοντες καταφεύγουν στόν οἰκουμενικό πατριάρχη.* Οἱ περιπτώσεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι πολλές καί μᾶς δίνουν τήν δυνατότητα νά προσδιορίσουμε τίς αἰτίες πού ὁ τοπικός ἐκκλησιαστικός ἀρχοντας δέν μπορεῖ νά ἐπιλύσει στήν ἔδρα του κάθε περίπτωση πού παρουσιάζεται. Σέ μιά λοιπόν περίπτωση τοῦ εἴδους αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Μιχαήλ γράφει στίς 17 Ἰουνίου 1577 στόν οἰκουμενικό πατριάρχη Ἱερεμία Β' σχετικά μέ τήν περίπτωση τοῦ ἀσκοῦντος τήν "τζαγκαρικὴν τέχνην" Γεωργίου ἀπό τήν Πάτρα, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐγκαταλείψει γυναίκα καί παιδιά στήν Δαμασκό: "...νά τόν εὗρης...νά τόν ἐπιτιμήσης καί νά τόν νοθετήσης...ἀνάγκασον νά ἔλθῃ...εἰ καί ἀκούση σου ἤδη καλόν, εἰ καί ἀλλῶς, καί δέν σοῦ ἀκούση ἀφόρισον αὐτόν καί ἔκκοπον αὐτόν, ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ..."⁴²

Στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. πάλι, καί συγκεκριμένα τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1604, ἀνάγεται ἡ μαρτυρία πού ἀντλοῦμε ἀπό γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Ραφαήλ Β', ὁ ὁποῖος γράφοντας πρὸς τοὺς ἀρχοντες τῆς Μήλου ἀναφέρει: "Ὁ θεοφιλέστατος Φραγκοεπίσκοπος τῆς...Μύλου, φρᾶ Φραντζέσκος ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς ἐζήτησε γράμμα ἡμέτερον πατριαρχικόν ἐπιτίμιον, πρὸς τοὺς αὐτόθι χριστιανούς εἰς φανέρωσι τῶν πραγμάτων τῆς Φραγκοεπισκοπῆς αὐτοῦ· διό

42. Θωμόπουλος, Πάτραι 442-443.

γράφοντες αποφαινόμεθα, ἵνα ὄσοι τῶν Ῥωμαίων διακατέχουσι πράγματα...ἢ γινώσκουσι τὴν περὶ τούτων ἀλήθειαν...κἂν τε ἱερεῖς, κἂν τε λαϊκοὶ ὦσιν, εἰ μὲν ἱερεῖς ὑπάρχουσιν ἀργοὶ πάσης ἱεροπραξίας, καταφρονούντες δέ, καὶ ἀφωρισμένοι, εἰ δέ λαϊκοὶ ἀφωρισμένοι ἀπὸ θεοῦ...ἕως οὐ ὁμολογήσωσι τὴν ἀλήθειαν”⁴³.

Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ ἔνοχος τῆς ἐγκατάλειψης τῆς οἰκογένειάς του ἔχει φύγει ἀπὸ τὰ ὄρια δικαιοδοσίας τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας· κατὰ συνέπεια ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλει ἀφορισμό. Ἔτσι καταφεύγει στὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη. Στὴν ἄλλη περίπτωση εἶναι προφανές ὅτι ὑπάρχει διάσταση μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων τῆς Μήλου· ἄρα ὁ καθολικὸς ἐπίσκοπος δὲν μπορεῖ νὰ ἐμπιστευθεῖ τὴν ὑπόθεσή του στὴν διάθεση τοῦ ὀρθόδοξου ἐπισκόπου καὶ κατὰ συνέπεια ὁ μόνος δρόμος πού τοῦ ἀπομένει εἶναι ἡ προσφυγὴ στὶς ὑπηρεσίς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη, ὁ ὁποῖος ὡς ὑπερκειμένη ἀρχὴ καὶ ὄντας ἐκτὸς τῶν ὁρίων πού ἐπιβάλλουν οἱ στενοὶ τοπικοὶ καταναγκασμοὶ θά πρέπει νὰ κρίνει ἀμερόληπτα. Ἄλλωστε πρέπει νὰ συνυπολογίσει καὶ ἄλλους παράγοντες...

Ἄλλὰ καὶ οἱ μητροπολίτες θά βρεθοῦν πολλές φορές σὲ παρόμοια θέση· καὶ δὲν θά διστάσουν νὰ καταφύγουν στὴν πατριαρχικὴ αὐλή. Ἔτσι σὲ μιὰ ὑπόθεση πού συμβαίνει μεταξύ 1572-1579, ὁ μητροπολίτης Τρίκκης καὶ Σταγῶν γράφει πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει μιὰ περίπλοκη ὑπόθεση. Συγκεκριμένα τέσσερις κάτοικοι τῶν Τρικάλων (Συναδηνός, Μετρηνός, Σταμούλης καὶ Γεωργούσης) δανείστηκαν 50.000 ἄσπρα μὲ τόκο 12% ἀπὸ ἓνα Τοῦρκο ἄρχοντα. Μετὰ ἀπὸ διάφορες περιπέτειες καὶ τὴν παρέμβαση τοῦ καδὴ βρίσκονται ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώσουν τὰ ὀφειλόμενα μόνον οἱ δύο ἀπὸ τοὺς τέσσερις· μάλιστα ὁ Μετρηνός ἔφυγε γιὰ τὰ Γιάννενα. Προκειμένου νὰ ἀρθεῖ τὸ ἀδιέξοδο ὁ τοπικὸς μητροπολίτης αἰτεῖται ἀπὸ τὸν πατριάρχη: “Περὶ τούτων δεόμεθα...ἀδικηθέντων τοῦ Σταμούλη καὶ τοῦ Γεωργούση καὶ ἀποδόντων καὶ τὸ μέρος ἐκείνων, ἵνα εὐεργετήσης ἡμῖν Γράμμα ὑμῶν τῆς σῆς παναγιότητος ἀφοριστικόν πρὸς ἐκείνους, ἓν μὲν εἰς τὰ Ἰωάννινα διὰ τὸν Μετρηνόν, ὅτι ἐκεῖσε ὑπάρχει, ἕτερον δέ πρὸς με διὰ τὸν Συναδηνόν, ὄντα ὧδε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπαρχίᾳ, ὡς ἂν ἀποδώσι καὶ αὐτοὶ τὸ ἀνάλογον αὐτῶν...”⁴⁴.

Δύο εἶναι τὰ στοιχεῖα πού ὠθοῦν τὸν μητροπολίτη νὰ προσφύγει σὸ κύρος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη· τὸ ἓνα εἶναι ἔμφανές· ἄλλωστε τὸ σημειώνει καὶ ὁ ἴδιος σὸ γράμμα του: ὁ ἓνας ἐκ τῶν ἐνόχων ἔχει καταφύγει στὰ Ἰωάννινα κατὰ συνέπεια δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἀφορίσει ὁ ἴδιος. Τὸ ἄλλο δὲν τὸ ὁμολογεῖ ἀλλὰ συνάγεται ἐκ τῶν πραγμάτων· ζητᾷ ἀφοριστικὸ καὶ γιὰ ἐκείνον ἀπὸ τοὺς ἐνόχους ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὴν δικὴ του δικαιοδοσία. Γιατί λοιπὸν δὲν τὸν ἀφορίζει ὁ μητροπολίτης; Ἐνδεχομένως νὰ τὸ εἶχε πράξει καὶ δὲν εἶχε ἀποτέλεσμα· τὸ πιθανότερο ἐπειδὴ τὰ ποσὰ εἶναι μεγάλα καταφεύγει ἀμέσως πρὸς τὸ πατριαρχεῖο ὥστε ὁ ἀφορισμὸς νὰ προσλάβει μεγαλύτερη βαρῦτητα καὶ κατὰ συνέπεια νὰ ἔχει μεγαλύτερη ἀποτελεσματικότητα. Τέλος ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ μας δὲν πρέπει νὰ διαφύγει τὸ γεγονός ὅτι σὲ κάποιον ἐπίπεδο τῆς ὑπόθεσης αὐτῆς εἶχε ἀναμιχθεῖ καὶ ἡ τουρκικὴ δικαιοσύνη καὶ κάποια πράγματα διευθέτησε. Δηλαδή ἱκανοποίησε τὸν Τοῦρκο ἄρχοντα χωρὶς νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὸ ποιὸς ἀπὸ τοὺς χρεῶστες θά πλήρωνε τὰ ὀφειλόμενα. Αὐτὸ ἀναλαμβάνει ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη ἀφοῦ τώρα πλέον

43. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Γράμματα 7.

44. Γκίνης, Περίγραμμα 59 (ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸ: Linghethal, Handbücher, 44-45).

ή υπόθεση έχει μεταταχθεί σέ άλλο επίπεδο και οι εμπλεκόμενοι είναι όλοι χριστιανοί.

Ένας άλλος τοπικός εκκλησιαστικός άρχοντας, ό αρχιεπίσκοπος Άνδρου, καταφεύγει στόν οίκουμενικό πατριάρχη προκειμένου αυτός νά τιμωρήσει όρισμένους ιερωμένους τής επαρχίας του, οι όποιοι δέν πειθαρχούσαν στίς έντολές του. Τό επιτίμιο έναντίον αυτών πράγματι εκδόθηκε τόν Όκτώβριο του 1677 από τόν πατριάρχη Διονύσιο Δ' ⁴⁵. Η αίτια βέβαια πού άναγκάζει τόν αρχιεπίσκοπο νά καταφύγει στήν υπερκειμένη άρχή δέν μπορεί παρά νά είναι ή άδυναμία του νά επιβληθεί στούς ύφισταμένους του ιερωμένους.

Θά αναφέρουμε τέλος άλλες δύο περιπτώσεις πού έμπίπτουν στήν κατηγορία αυτή χωρίς ώστόσο νά μās προσκομίζουν νέους λόγους προσφυγής: άπλώς τεκμηριώνουν τήν ύπάρχουσα βεβαιότητά μας.

Στήν πρώτη περίπτωση ό πρωτοσύγκελλος Ίάκωβος του κλίματος του πατριαρχείου Ίεροσολύμων γράφει στίς 6 Φεβρουαρίου 1677 από τήν Άθήνα, στόν πατριάρχη Ίεροσολύμων γιά τά κουτιά έλεημοσύνης του Παναγίου Τάφου, των όποιων τά εισοδήματα καταχρώνται οι έπίτροποι των διαφόρων ναών: "Διά τούς τοιούτους σφετεριστάς των κουτίων παρακαλώ νά ενεργήσετε πατριαρχικήν επιτίμησην, και νά πεμφθῆ τῷ άγίῳ Άθηνών, και νά γράψετε νά τό ενεργήση και ή πανιερότης του"⁴⁶.

Τό κλίμα των παρεμβάσεων και ενεργειών εμφανίζεται μέ ανάγλυφο τρόπο στήν προηγούμενη περίπτωση και είναι τέτοιο πού άναγκάζει κατά περίπτωση τόν ενδιαφερόμενο νά παρακάμψει τόν τοπικό μητροπολίτη άφου γνωρίζει τίς παρεμβάσεις πού μπορούν νά προδικάσουν μία μή άμερόληπτη κρίση.

Στίς περιπτώσεις πού εξετάσαμε γιά διάφορους λόγους κρίνεται άπαραίτητη ή προσφυγή στίς ύπηρεσίες του οίκουμενικού πατριαρχείου μολοντί υπήρχε ή δυνατότητα ή κάθε διαφορά νά έπιλυθεί και σέ τοπικό επίπεδο. Άλλες φορές όμως οι προσφεύγοντες ιερωμένοι δέν έχουν τέτοιο εύρος έξουσίας και μάλιστα όταν ή περίπτωση είναι γενικότερου ενδιαφέροντος. Έτσι οι Άγιορείτες καταφεύγουν μέ γράμμα τους (10 Ίουλίου 1796) στόν οίκουμενικό πατριάρχη Γεράσιμο Γ' και τόν παρακαλοῦν νά άντιμετωπίσει τόν κίνδυνο πού προέρχεται από τήν "βολτερική άθεϊα": "...δεόμεθα και παρακαλοῦμεν ίνα διεγερθῆτε όμαθυμαδόν, και διά πατριαρχικού και συνοδικού ύμῶν άφορισμοῦ, συνοδευομένου μέ μίαν έγκύκλιον, έμποδίσετε τήν ανάγνωσιν του...άθέου βιβλιαρίου, άφορίζοντες μέν όλους εκείνους, όπου τό αναγινώσκουν...και διά των επιτιμιών συστειλάτε, ανακόψατε και έμποδίσατε του πυρός τούτου τήν όρμήν..."⁴⁷.

Είναι δυνατόν λοιπόν νά προσφύγει άνώτατος εκκλησιαστικός παράγοντας στο οίκουμενικό πατριαρχείο προκειμένου νά επιβληθεί άφορισμός. Οι λόγοι: άδυναμία του ίδιου νά έπιλύσει μία υπόθεση: ό άδικών ξεφεύγει από τά όρια

45. Καρπάθιος, Πανάχαντος 190 (περίληψη του έγγραφου).

46. Καμπούρογλου, Μνημεία 2, 292: γιά τήν ίδια υπόθεση υπάρχει έπιστολή του άρχιμανδριότη Άγαπίου (10 Δεκ. 1769) από τήν Άθήνα προς τόν πατριάρχη Ίεροσολύμων: "...άλλο δέν ήμπορείτε νά μεταχειρισθῆτε, παρά νά πέμψετε έν άφοριστικόν παρά τής ιερᾶς συνόδου έξωεκκλησιαστικόν, και είτα γράψετε και του άγίου Άθηνών, άν δέν ήθελαν μέ δώσουν όπισω τό πράγμα μου νά είναι έξω τής του Χριστού Έκκλησίας...και τουουτοτρόπως γράψετε του άγίου Άθηνών δι άν δέν ήθελε νά διαβάση επ' εκκλησίας νά είναι αυτός ό ίδιος άργός: διότι αυτοί ήμπορούν νά τόν δυναστεύσουν μέ παντοίους τρόπους νά τό έμποδίσουν και νά μή τό διαβάση" (Καμπούρογλου, Μνημεία 2, 323-324).

47. Γεδεών, Θύελλα 289-290.

της αρμοδιότητάς του⁴⁸. ο τοπικός μητροπολίτης δέν συγκεντρώνει τά ἐχέγγυα γιά τήν ἀπονομή ἀντικειμενικῆς κρίσης.

β) Προσφυγή λαϊκοῦ στήν τοπική ἢ κεντρική ἐκκλησιαστική δικαιοσύνη. Δέν θά ἀποτελοῦσε τίποτε ἄλλο παρά τετριμμένη κοινοτοπία νά ἐπαναλάβουμε ὅτι ἡ μορφή τῆς προσφυγῆς αὐτῆς εἶναι ἡ πλέον τυπική κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας· ἄλλωστε καί σέ περιπτώσεις τῆς προηγούμενης κατηγορίας κατά τίς ὁποῖες τό ζήτημα ἐμφανίζονταν ὡς καθαρά ἐνδοεκκλησιαστικό, στήν οὐσία ὑπῆρχε καί τό συμφέρον τῶν λαϊκῶν πού πιεζε γιά τήν παρέμβαση τῆς ἐκκλησίας. Κοινοτοπία ἐξάλλου εἶναι καί ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ συνήθης κατάληξη τῆς προσφυγῆς ἑνός ἀδικουμένου χριστιανοῦ εἶταν ὁ ἀφορισμός ἢ ἡ ἀπειλή ἀφορισμοῦ κατά τοῦ ἀδικοῦντος. Ἐξάλλου, ὅπως θά δοῦμε⁴⁹ δέν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις πού ὁ ἀφορισμός χρησιμοποιεῖται σέ παρόμοιες περιπτώσεις ὡς ἐνδικο μέσο καί κυρίως στήν θέση τοῦ ὄρκου προκειμένου νά ἐξασφαλιστεῖ τό ἔγκυρο μιᾶς μαρτυρίας.

Τά παραδείγματα τοῦ τύπου αὐτοῦ δέν εἶναι ὑπερβολή νά ποῦμε ὅτι ἀνέρχονται σέ χιλιάδες καί δέν παρουσιάζουν οὐσιώδεις διαφορές· εἶναι σχεδόν πανομοιότυπα. Ὅμως ἄς δοῦμε μερικά ἀπό αὐτά.

Βρισκόμαστε στόν Δεκέμβριο τοῦ 1596 ὅταν ὁ πατριάρχης Θεοφάνης γράφει πρὸς τόν πρωτοπαπᾶ Κερκύρας: “:..δι’ ἀναφορᾶς ἐδηλώθη ὅτι μετά τῶν ἄλλων εὐγενῶν...καί ἀρχόντων οἵτινες ἔχουσιν εἰς πάκτους...τά ἐν τῷ Βουθρεντῷ βιβάρια, εἰς φαίνεται καί ἐστίν ὁ...κύρ Λουρέντζος ὁ Τροῖλος...”, ὁ ὁποῖος ἐπειδή ὑποψιάζεται ὅτι κάποιος τόν κλέβουν “καταφυγεῖν ἔγνω πρὸς ἡμᾶς καί ἤξιωσεν ἐπιτιμίῳ καθυποβληθῆναι τοῦς τόν τοιοῦτον δόλον καί τήν κλοπὴν ποιήσαντας...”. Ὁ πατριάρχης ἰκανοποιώντας τό αἶτημα τοῦ Τροῖλου καλεῖ τοῦς ἀδικοῦντες ἐπὶ ἀπειλῆ ἀφορισμοῦ ἐντὸς ὀκτώ ἡμερῶν νά ἀποδώσουν τά κλοπιμαῖα ἢ ἂν γνωρίζουν τοῦς ἐνόχους νά τοῦς μαρτυρήσουν⁵⁰. Ἡ ἀπειλή ἀφορισμοῦ μολονότι ἀμεση εἶναι ἀνώδυμη ἐπειδή οἱ δράστες πιθανολογοῦνται ἀπὸ τόν αἰτοῦντα· ἔτσι ἡ ἀπειλή παρέχεται καί ὡς εὐκαιρία στοῦς ἐνόχους οἱ ὁποῖοι ἔχουν τήν δυνατότητα νά ἀποφύγουν τήν ἐπιχειμένη βραεῖα τιμωρία διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ.

48. Σχετικά μέ τά ζητήματα ἀρμοδιότητας τῶν μητροπολιτῶν ἄς θυμίσουμε ἐδῶ τά ὅσα παραθέτουν οἱ Νεόφυτος Ροδινός καί Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων. Ὁ πρῶτος στό βιβλίο του Σύνοψις, 208-209 γράφει: “Ἐπίσκοπος, ἢ ἱερέας, ἢ ἱερομόναχος ἔξω ἀπὸ τήν ἐπαρχίαν τῶν δέν ἤμπορεῖ νά ἀφωρῆσιν τινά, ἂν καλὰ ἀκόμι καί νά τοῦ ἐπταίεν”. Ὁ δεῦτερος στό ἐν μέρει ἀνέκδοτο ἔργο του περὶ ἀφορισμοῦ παραθετεῖ (φ.5^Γ): “Πλὴν ὅταν ἀφορίζῃ καί ἐκεῖνος ὅπου ἔχει ταύτην τήν ἐξουσίαν, δέν δύναται νά ἐνεργήσῃ τοῦτο, παρά μόνον εἰς τοῦς ὑποτεταγμένους αὐτῷ, ἔξω μόνον ἀπὸ τοῦς μεγίστους πατριάρχας οἱ ὁποῖοι ἴσως δύναται νά ἀφορῆσουν καί τοῦς μὴ ὑποτεταγμένους αὐτοῖς· καί τοῦτο, ὅταν εἶναι σωματικῶς εἰς τόν τόπον ἐκεῖνον ὅπου εὐρίσκεται ὁ ἄξιος ἀφορισμοῦ, ἀμὴ ὄχι καί νά στέλλουσιν ἀφοριστικά γράμματα εἰς τὰς διοικήσεις τῶν ἄλλων πατριαρχῶν”.

49. Βλ. ἐδῶ κεφάλαιο τρίτο.

50. Μέρτζιος, Πατριαρχικά 26-27 -Σέ μερικές περιπτώσεις οἱ αἰτοῦντες τό ἐπιτίμιο σχεδόν ὑποβάλουν καί τό περιεχόμενό του μέ κάθε λεπτομέρεια· σ’ ἓνα τέτοιο γράμμα ὁ γιατρός Κορέσης γράφει ἀπὸ τήν Χίο στήν Κωνσταντινούπολη: “Ἠγαπημένε μοι ἀδελφέ, παρακαλῶ σοι νά κοπιήσῃς εἰς τό πατριαρχεῖον, νά ζητήσῃς ἓνα γράμμα ἀφοριστικόν παρά τοῦ πατριάρχου, τό ὁποῖον νά διαλαμβάνῃ εἰς τοῦτον τόν τρόπον, ὅτι ἐπειδή ἡ κυρᾶ μαρία ἢ πιλοῦ...διὰ τοῦτο νά μένει ἀφορισμένος κατηγορούμενος, ἀσυγχώρητος ἀπὸ θεοῦ, καί μετά θάνατον ἄλυτος, καί ἔξω τῆς τοῦ χριστοῦ ἐκκλησίας, καί τῆς τῶν χριστιανῶν ὀμνήσεως, μὴ ἐκκλησιασζόμενος, ἐν ἀργίας βάρει...Τό δέ τίμιον γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ, νά ἀναγινώσκειται ἀκωλύτως, ὅπου κάμνει χρεῖα, καί πᾶσα ἑρεῦς νά ἔχει ἐξουσίαν νά τό ἀναγνῶνῃ, διότι ὁ αὐτός κύριος νικόλαος ἔχει φιλίαν εἰς μέρος τῶν κληρικῶν, καί μᾶλλον τοῦ λαοῦ, καί θέλει γιρεῦσι, νά τό κωλύει” (Crusius, Turcograecia, 314-315. Τό γράμμα τοῦτο χρονολογεῖται στίς 10 Νοεμβρίου 1580: βλ. Ζολώτας-Σάρου, Ἱστορία.3,1, 384, 408).

Σέ μιὰ ἄλλη ὁμως περίπτωση τὰ πράγματα εἶναι ξεκάθαρα καὶ τό ἐπιτίμιο ἐπιβάλεται ἀμέσως. Συγκεκριμένα στίς 16 Μαΐου 1616 ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Τιμόθεος Β΄ ἀνακοινώνει στόν μητροπολίτη Ἀθηνῶν τόν ἀφορισμό τοῦ Μιχαήλ Καρύκη, τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μαρίας καθώς καὶ ἄλλων συγγενῶν τους, πού εἶναι ἄμεσοι συνεργοί τους. Ἄρση τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι δυνατή μόνο ὅταν οἱ ἔνοχοι ὁμολογήσουν τὰ πραγματικά κέρδη πού εἶχε ὁ Καρύκης στήν Βενετία ἀπό τό ἐμπόριο καί ἐν συνεχείᾳ ἀποδώσουν τὰ νόμιμα (τά μισά κέρδη) πού δικαιούται ὁ συνεταῖρος τοῦ Καρύκη, Νικόλαος Λατίνος.

Στήν ἐνδιαφέρουσα αὐτή περίπτωση ὁ πατριάρχης ἔχει στά χέρια του ἐκτός ἀπό τό αἴτημα τοῦ ἀδικουμένου, τό “ἀνακριτικό ὕλικό” πού τοῦ προσκόμισε ὁ ἀπεσταλμένος ὡς ἑξαρχός του μητροπολίτης Λαρίσης Τιμόθεος καθώς ἐπίσης καί τήν μαρτυρία τῶν ἐπισκόπων Διαυλείας Δανιήλ καί Καρύστου Ἰσαάκ. Διαθέτει ἀκόμα καί τήν ἀπόφαση τοῦ ἐξάρχου του πού δέν εἶναι παρά ὁ ἀφορισμός τῶν ἀδικούντων· ἔτσι δέν κάνει τίποτα ἄλλο παρά νά ἐπικυρώσει τὰ ἤδη ἀποφασισθέντα καί νά καταστήσει τήν ἀπόφαση, δηλαδή τόν ἀφορισμό, περισσότερο ἀποφασιστική καί δεσμευτική ἄρα καί ἀποτελεσματική. “Γράφομεν καί ἀποφαινόμεθα γνώμη κοινῇ τῆς παρατυχοῦσης ἱερᾶς τῶν ἀρχιερέων συνόδου... ἵνα ὁ αὐτός Μιχαήλ Καρύκης, σύν γε τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ Μαρίας καί τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ οἰκιακοῖς καί τῷ ἀνεψιῷ Σωτήρχῳ καί τῇ μοναχῇ Ζαμπία ὑπάρχη ἀφῶρισμένους... ἕως οὗ ὁμολογήσῃ τὰ κέρδη τῶν φατουριῶν, καί ὅσα ἄλλα ἐκέρδησεν ἀπό πραγματείας...”⁵¹.

Ἡ ὑπόθεση αὐτή μᾶς παρουσιάζει τόν τρόπο πού ἀκολουθεῖ κάθε σοβαρό αἴτημα πού θά ἀπαιτήσῃ τήν ἀφοριστική διαδικασία. Ἡ πατριαρχική ἀπόφαση δέν εἶναι ἀπόφαση τῆς στιγμῆς ἀλλά στηρίζεται σέ μιὰ τυπική καί οὐσιαστική παράλληλα προδικασία. Μέ τόν τρόπο αὐτό πρέπει νά ἐξελισσονταν οἱ σοβαρές ὑποθέσεις καί κυρίως ὅσες καθορίζονταν ἀπό οἰκονομικά συμφέροντα. Ἐνδιαφέρον ἐξάλλου παρουσιάζει ἡ γραπτή ἔκφραση τῆς ἀπόφασης καί κυρίως ἡ χρήση τοῦ ὄρου ὑπάρχη, ὄρου πού σπανίως χρησιμοποιεῖται ἀπό τήν πατριαρχική γραμματεία. Ἡ ἀρχική μας ἐκτίμηση ὅτι ἐδῶ ἔχουμε ἀφορισμό μὴ ἀνακλητό δέν εὐσταθεῖ ἀφοῦ καί σ’ αὐτήν ἀκόμα τήν περίπτωση τῆς βεβαιότητας περί τῆς ἐνοχῆς τοῦ κατηγορουμένου ἡ δυνατότητα τῆς ἄρσης ἐμφανίζεται καθαρά: ἀρκεῖ ὁ ἀδικῶν νά ἀποδώσει τό δίκαιο.

Στίς 25 Ὀκτωβρίου 1650 γράφει ὁ Φραγκίσκος Νοταρᾶς ἀπό τό Χαλέπι πού βρίσκεται, στόν γνωστό μας Ἀθανάσιο Ρήτορα καί ζητᾷ τήν παρέμβασή του προκειμένου νά ἐκδοθεῖ ἀφορισμός: “Τελειῶνω μέ τό αὐτό παρακαλόντας την νά μου κάμη τήν χάριν νά μου στείλῃ ἓνα τίμιον γράμμα πατριαρχικόν νά τόν ἀφορίξῃ συνοδικῶς... νά ἦναι τό γράμμα μέ πολλούς ἀρχιερεῖς ὑπογεγραμμένον ἀφορίζοντάς τον πανοικεῖ, ἴσως ὁ ἄσυνείδητος καί ἔλθῃ εἰς αἴσθησιν ἀνθρωπότητος ἢ ὁ Θεός ὁ ὁποῖος γινώσκει τὰ κρυφά καί τὰ φανερά θέλει τόν κρίνει”⁵².

Τό αἴτημα τοῦ Φραγκίσκου Νοταρᾶ θά γίνῃ δεκτό· ὁ πατριάρχης Παρθένιος Β΄, ἐκδίδει τήν ἀπόφασή του κατά τοῦ “γιάν Ἀντωνίου”. “Διό γράφομεν, ὡς ἐξητήθη, εἰ μὲν παύσῃται ὁ ρηθεῖς γιάν Ἀντώνιος... τῶν τοιούτων πονηριῶν, τοῦ ζημιοῦν τόν ρηθέντα Φραγκίσκον Νοταρᾶν, καί ἀποτίσῃ αὐτῷ ἅπερ ἐζημίωσε, καλόν εἶη· εἰ δέ ἐπιμείνῃ τῇ τοιαύτῃ

51. Καμπούρογλου, Μνημεῖα 2, 273-274 [=Γεδεών, Ἀθήναι]. Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομική Συναγωγή, ἀρ. 835.

52. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 2, 95.

μηχανουργία και πονηρία, αφωρισμένος ἔστω σύν πᾶσι τοῖς αὐτῷ προσήκουσι...καὶ ὅστις κρυφῶς ὑπουργήσῃ τῇ κακονοίᾳ τοῦ ρηθέντος γιὰν Ἄντωνίου καὶ πονηρία ἐπὶ τό ζημιούν δν ἔφημεν Νοταράν, αφωρισμένος κάκεινος”⁵³.

Πέρα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη τοῦ τρόπου προσφυγῆς - ἐδῶ ὁ Νοταρᾶς καταφεύγει στὸν γνῶριμό του Ρήτορα καὶ ὄχι ἀπευθείας στὸν πατριάρχη-ἀξιζει νὰ σχολιάσουμε καὶ μερικά ἄλλα στοιχεῖα. Ὁ Νοταρᾶς ζητᾶ τό πατριαρχικό νὰ ἔχει πολλές ὑπογραφές ἀρχιερέων, δηλαδή νὰ εἶναι συνοδικό. Ἔτσι κατὰ τὴν γνώμη του ἔχει μεγαλύτερες πιθανότητες ἐπιτυχίας· ἄλλωστε ὁ ἀντίδικος γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπάρχουν ἀμφιβολίες ἀν θά καμφθεῖ εἶναι σαράφης...καὶ ὅπωςδήποτε οἱ δυσκολίες αὐξάνουν. Ὡστε ἔχουμε ἐδῶ κάποιες νύξεις πού προσεγγίζουν τό ζήτημα τῆς ἀποτελεσματικότητος τοῦ ἐπιτιμίου: ἐπισημότητα τοῦ ἀφοριστικοῦ ἐγγράφου, ιδιότητα τοῦ ἀπειλουμένου. Ἄλλὰ γι’ αὐτὰ ὁ λόγος στό οἰκεῖο κεφάλαιο⁵⁴.

Ἡ περίπτωση πού ἀκολουθεῖ ἔχει ἄλλο χαρακτήρα· δέν εἶναι ἡ τελικὴ ἀπόφαση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη ἀλλὰ ἓνα μικρὸ ἱστορικό τοῦ τρόπου μέ τὸν ὁποῖο οἱ αἰτούντες ἐπίλυση τῶν διαφορῶν τους κατέφευγαν στὴν πατριαρχικὴ αὐλή. Ἐξάλλου, ὅπως ἐγινε ἀντιληπτό καὶ ἀπὸ τίς περιπτώσεις πού προηγήθηκαν ἢ προσφυγὴ αὐτὴ προσδιορίζονταν ἀπὸ καὶ τό εὖρος τῆς ὑπόθεσης καὶ τῶν συμφερόντων πού ὑπέκρυντε κάθε ἀφοριστικὴ ἀπειλή. Τὰ πρόσωπα ἀκόμη πού ἐπιδιώκουν τὴν ἔκδοση τοῦ ἐπιτιμίου δέν εἶναι ἀσχετα ἀπὸ τό ὄλο πλέγμα. Εὐκατάστατοι χριστιανοὶ χωρὶς αὐτὸ νὰ περιορίζει τὴν ὑποβολὴ αἰτήματος μόνο σ’ αὐτούς. Ὡστόσο τὰ ἔξοδα ἑνὸς παρομοίου ἐγχειρήματος καὶ ὄλη διαπλοκὴ δέν ἀφήνει περιθώρια γιὰ τὴν ἱκανοποίηση ἀσήμαντων καθημερινῶν αἰτημάτων παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν δικαιοσύνη τοῦ τοπικοῦ μητροπολίτη.

Ὅμως τό ἐπεισόδιο πού θά παρακολουθήσουμε τώρα (τέλη 17ου αἰ.) δέν εἶναι ἀσήμαντο· ἀντιθέτως μάλιστα τὰ συμφέροντα ἔχουν κάποιο μέγεθος καὶ ἢ προσφυγὴ στὸν πατριάρχη κρίνεται ἐπιβεβλημένη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔξιςτοριση τοῦ πράγματος: “Τὴν δέ ἐκκλησίαν [Παναγία στὰ Τσουκαλαριά Κυδωνίας Κρήτης] ἐδέξατο...ὁ Ἄντωνιος καὶ αὐτοῦ θανόντος ἔλαβεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἢ θυγάτηρ τοῦ παπᾶ Ἄντωνίου, Μαρούλα ὀνομαζομένη. Αὕτη ἔβανεν ἐφημέριον, λαμβάνουσα τό ἥμισυ ἀπὸ ὅ,τι ἐσυνάζετο εἰς τὴν ἐκκλησία. Μετὰ δέ καιρόν, ὁ αὐτὸς ἐφημέριος ἀποστατήσας δέν ἤθελε νὰ δίδῃ τῆς Μαρούλας οὐδέν, καὶ αὕτη στέλνουσα ἄνθρωπον εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν μέ ἀποδείξεις ὅτι εἶναι ἢ ἐκκλησία πατρογονικὴ τῆς ἔστειλαν ἓνα γράμμα συνοδικόν καὶ ἀφοριστικόν μέ τό ὁποῖον τὸν ἐξωστράκισε καὶ ἔβαλεν ἄλλους”⁵⁵.

Ἀναδεικνύεται λοιπὸν ἀπὸ τὰ παραπάνω παραδείγματα ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα παρόμοια, τό πρόβλημα τῆς ἐπιλύσεως διαφορῶν μεγάλης οικονομικῆς σημασίας μεταξύ τῶν χριστιανῶν, διὰ τοῦ κύρους τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ τῶν ἀνθρώπων τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τους· παράλληλα ἐπισημαίνει καὶ τίς ἀνάγκες μιᾶς κοινωνίας πού ζεῖ ὑπὸ τό καθεστῶς τῆς Κατάκτησης καὶ συνεπῶς δέν διαθέτει τοὺς κατάλληλους μηχανισμούς ἢ τουλάχιστον τοὺς φυσικούς μηχανισμούς πού ἀπαιτοῦνται προκειμένου νὰ

53. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 2, 96.

54. Βλ. ἐδῶ κεφάλαιο ἕβδομο.

55. Τωμαδάκης, Κρήτη, 227.

αντιμετωπίζει τὰ προβλήματά της. Ὡστε τό βάρος τῆς πραγματικότητας αὐτῆς μέ ὄλες τίς παρενέργειές της ὠθεῖ στήν ἀνάδειξη τοῦ ἀφορισμοῦ ὡς μέσου ἐπίλυσης διαφόρων προβλημάτων ὅταν φυσικά ἢ ἄμεση ἐπίλυση ἀπό τοὺς διαδίκους στό τοπικό ἐπίπεδο καθίσταται ἀδύνατη⁵⁶.

Ἄλλά καί ἀπό τήν πλευρά τοῦ θεσμοῦ, τοῦ πατριαρχείου ἐν προκειμένῳ, ὑπάρχει ἔντονη διάθεση παρέμβασης στά προβλήματα τῆς κοινωνίας. Ὡστόσο, παρά τά γενικῶς ἀποδεκτά τά ὁποῖα πολλές φορές στηρίζονται σέ μιά ἀδικαιολόγητη εὐκολία, τό πατριαρχεῖο δέν ἐπιβάλλει ἀφορισμούς χωρίς προηγουμένως νά ἔχει βεβαιωθεῖ γιά τό σύνολο τῶν στοιχείων πού καλύπτουν κάθε ὑπόθεση. Τά στοιχεία αὐτά ἀναζητοῦνται κάθε φορά εἴτε σέ παλαιότερα πατριαρχικά γράμματα εἴτε σέ καταθέσεις μαρτύρων εἴτε σέ ἐπιτόπου ἔρευνες πού διενεργοῦν οἱ ἔξαρχοι τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἄς δοῦμε τήν πατριαρχική σύνεση ἀλλά καί τόν τρόπο διαφύλαξης τοῦ κύρους της, ὅταν πρόκειται νά ἐξετασθεῖ ἕνα αἴτημα ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ· τό πατριαρχικό γράμμα τοῦ Κυρίλλου ΣΤ' πού ἐκδίδεται τόν Δεκέμβριο 1814 ἀναφέρει:

“Ἔθος ἀρχαῖον καί παρά πᾶσιν ἐπαινετόν διά γραμμάτων πατριαρχικῶν βεβαιοῦσθαι καί ἐπικυροῦσθαι ἐκάστην τῶν εὐλογοφανῶν ὑποθέσεων, ὥστε τό μόνιμον ἔχειν τόνδε τόν τρόπον καί πάγιον καί διά παντός ἀμετάπτωτον. Ἐπειδή λοιπόν καί πρό ἰκανοῦ καιροῦ συνέβη διαφορά καί διένεξις...περί ἑνός τόπου...καί ἐφάνη ἐκάτερος δι' ἀναφορᾶς γράφων πρός τήν ἐκκλησίαν...διά τοι τοῦτο ἡ ἐκκλησιαστική εὐθυδικία...γράψασα διώρισεν ἔξαρχικῶς τόν ἱερώτατον μητροπολίτην Ῥέοντος καί Πραστοῦ κύριον Διονύσιον, ὡς πλησιόχωρον ἀρχιερέα, ἐπί τῷ ἀπελθεῖν εἰς τήν ῥηθείσαν νῆσον Ὑδραν, καί μετά τοῦ κυριάρχου αὐτῆς ἱερωτάτου μητροπολίτου Αἰγίνης καί Ὑδρας κυρίου Γερασίμου θεωρῆσαι ἀκριβῶς τήν ὑπόθεσιν...”⁵⁷. Ἀφοῦ λοιπόν συμβοῦν ὄλα αὐτά καί φθάσουν γραπτῶς στά χέρια τοῦ πατριάρχου καί τῆς συνόδου, μαζί μέ ἄλλα ἐπιπλέον μαρτυρικά πού ἐκτελοῦνται ὡς αἰτήματα ἄλλων πατριαρχικῶν γραμμάτων, ἐκδίδεται ἡ ἀπόφαση ἡ ὁποία συνοδεύεται βεβαίως μέ τό βάρος τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς γιά ὄσους δέν ὑπακούσουν.

Ἡ πρακτική αὐτή, τῆς ὁποίας μνεία γίνεται στό γράμμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. πού ἀναφέραμε, δέν εἶναι βεβαίως νέα κατάσταση. Πολλές φορές μάλιστα ὁ πατριάρχης δέν ἐπιλύει ὁ ἴδιος τήν διαφορά ἀλλά δίνει ἐντολές στοὺς κατά τόπους ἐκκλησιαστικούς προϊσταμένους νά ἐξετάσουν καί νά ἐπιλύσουν αὐτοί τήν διαφορά. Δηλαδή τό αἴτημα πρός αὐτόν τό ἀναπέμπει στήν τοπική ἐκκλησιαστική αὐθεντία, τήν ὁποία ὁ αἰτῶν γιά διάφορους λόγους εἶχε παρακάμψει.

Γράφει ἔτσι ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β' πρός τόν μητροπολίτη Ἡρακλείας, μεταξύ 1572 καί 1579: “...ὁ ἀπόγαμβρος αὐτοῦ ἐπί ἀνεψιᾷ Νεραντζιᾷ Δῆμος Βλάχος κατακρατεῖ τό πατρικόν αὐτοῦ ὁσπῆτι τοῦ Μονομάχου γιοῦ τοῦ Θεοδώρου καί τά ἀμπέλια καί χωράφια τά πατρικά, ἧς πατρικῆς αὐτοῦ περιουσίας οὗτος, ὁ Μονομάχος, ἐστὶ κληρονόμος, ὁ δέ Δῆμος ξένος καί ἀμέτοχος δήπου. Διὸ γράφομεν: Ἐξέτασον ἡ σὴ ἱερότης καί εἰ οὕτως ἔχει...ἀνάγκασον τόν Δῆμον ἔασαι αὐτῷ ταύτην, ὡς, κατά νόμον,

56. Συμπληρωματικά ἀναφέρουμε δύο στίχους ἀπό ἀνώνυμη ποιητική σύνθεση σχετικῶς μέ τήν κατάσταση τῶν σχολείων στή Σμύρνη: ὁ ἀνώνυμος στιχοπλόκος παρουσιάζει ἀνάγλυφα τό εὖρος καί τόν τρόπο χρήσης τοῦ ἐπιτίμου:

Καί ἀνίσως δέν καταπεισθῆ νά δώσῃ τό σχολεῖον
εὐγάλωμεν καί ἀφορισμόν ἀπ' τό Πατριαρχεῖον.

(Μπουμπουλίδης, Στιχοῦργημα, 424.

57. Λιγνός, Ὑδρα 16, 53-55.

διαφεύγουσαν αὐτῷ· ἂν δ' ἄλλως ποιήσῃ, ἔστω ἀφορισμένος καὶ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας...”⁵⁸.

Ὁ ἴδιος πατριάρχης πάλι γράφει τὸ 1579 στὸν μητροπολίτη Μυτιλήνης: “Εὐαγγελινὸς ὁ ράπτης ἀνέφερεν ἡμῖν, ὅτι ἠγόρασεν πράσει τελεία...συκοπεριβόλον ἕν. Ὅμως φθόνῳ κινήθεις Μανωλάκης ὁ τοῦ Ἀντωνίου καὶ πείσας τὸν ποτέ αὐτόθι Ἀλάμπη...χρείαν ἔχοντος τοῦ συκοπεριβόλου, ἀνάγκη ἦν ἀπαραίτητος καὶ ἀπειλαὶ βαρεῖαι τοῦ παραχωρῆσαι, ὃν εἶπομεν πτωχὸν καὶ ἀνίσχυρον Εὐαγγελινόν. Πλήν μετ' οὐ πολὺν καιρὸν τούτου τοῦ Ἀλάμπη θανόντος, νῦν ὁ Εὐαγγελινὸς...ἀπαιτεῖ...Διὸ γράφομεν: Ἐξέτασον κατὰ τόπον καὶ εἰ μὲν ὁ ρηθεὶς Εὐαγγελινὸς γνώμη ἑαυτοῦ καὶ οὐ βία ἀπέδοτο...ἤδη καλόν... Ἄν δέ βία οὐ εἶπομεν...ἐπιτίμησον τούτον τὸν Μανωλάκην ἀποδοῦναι τῷ Εὐαγγελινῷ τὸ συκοπεριβόλον, ἐν βάρει ἀφορισμοῦ καὶ ἔξῳσει τῆς Ἐκκλησίας...”⁵⁹.

Σέ μιὰ ἄλλη περίπτωση τέλος, πού λαμβάνει χώραν πολὺ ἀργότερα (17 Ἰουνίου 1816) εἶναι ἐμφανὴς ἡ σύνεση καὶ ἡ σοβαρότητα μέ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζει τὸ πατριαρχεῖο παρόμοιες περιπτώσεις. Γράφει ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος Σ' πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀκόβων Δανιήλ: “Κατὰ ζήτησιν τῶν υἱῶν καὶ κληρονόμων τοῦ ποτέ Πανάγου Μίχου, ἐξεδόθη ἤδη γράμμα ἡμέτερον πατριαρχικόν συνοδικόν ἀφοριστικόν, κατὰ τῶν κατακρατούντων τὰ πατρικά αὐτῶν πρᾶγματα καὶ μὴ προαιρουμένων ἀποδοῦναι...Γράφοντες...ἐντελλόμεθα καὶ παραγγέλλομέν σοι ἐκκλησιαστικῶς, ὅπως ἐγχειριζόμενον τῇ θεοφιλίᾳ σου τὸ ρηθέν ἐκκλησιαστικόν ἡμῶν γράμμα, μετὰ τὴν ἐντελῆ πληροφορίαν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ὡς ἀνώνυμον ἐνεργήσης ἀμέσως καὶ ἀναγνῶς ἐπ' ἐκκλησιῶν εἰς ἐπήκοον πάντων, ἵνα μαρτυρηθῇ ἡ περὶ τούτων ἀλήθειαν παρὰ τῶν γινωσκόντων καὶ ἀποκατασταθῶσι κατὰ χώραν τὰ δίκαια...”⁶⁰.

Εἶδαμε λοιπὸν ὁρισμένα ἀπὸ τὰ προβλήματα πού ἀναγκάζουν τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νὰ ἀπευθυνθοῦν στό πατριαρχεῖο προκειμένου νὰ δικαιωθοῦν. Οἱ αἰτίες ὑπέρβασης τοῦ ἐπιχωρίου ἀρχιερέα εἶναι πολλές καὶ τίς ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει. Ἄλλωστε, ὅπως καταδεικνύουν τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα, τὸ πατριαρχεῖο τίς περισσότερες φορές ἀξιοποιεῖ μέ τὸν καλύτερο τρόπο τὴν τοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, μὴ θέλοντας ἴσως νὰ μειώσῃ τὸ κύρος τῶν μητροπολιτῶν, σχεδὸν ποτέ δὲν προβαίνει σέ ἀφορισμὸ χωρὶς τὴν ἐνημέρωσή τους. Θὰ προχωρούσαμε μάλιστα παραπέρα γιὰ νὰ σημειώσουμε ὅτι σέ κάθε περίπτωση ἡ ἀνάμειξη τοῦ μητροπολίτη εἶναι ἐνεργὸς ἀφοῦ αὐτὸς ἐντέλλεται νὰ διαβεβαιώσῃ τὴν προϊσταμένη ἀρχή γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν καταγγελλομένων· ἐξάλλου αὐτὸς θὰ λάβῃ τὴν ἐντολή νὰ διενεργήσῃ τὸν ἀφορισμὸ στὴν τυπικὴ του διάσταση, δηλαδή νὰ τὸν ἐκφωνήσῃ στὴν ἐκκλησία. Πολλές φορές ἐπίσης ὅταν ὁ πατριάρχης ἀδυνατεῖ νὰ προβεῖ σέ ἀφορισμὸ ἀναπέμπει τὴν ὑπόθεση στὸν μητροπολίτη, ὁ ὁποῖος ἔτσι καθίσταται ὁ κύριος ὑπεύθυνος τῆς ἐπιβολῆς του.

Ὡστόσο, ὅπως ἤδη ἔχουμε τονίσει, οἱ ὑποθέσεις πού φθάνουν στὴν πατριαρχικὴ αὐλή εἶναι ὑποθέσεις σημαντικές, κυρίως ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ οἰκονομικοῦ στοιχείου, χωρὶς νὰ ἀποκλείονται ἐκ προοιμίου καὶ ἄλλα ζητήματα, ὅπως λ.χ. εἶναι ἡ ἐκδοση ἐνός διαζυγίου κ.τ.δ. Τὸ μεγάλο μέρος πάντως τῶν προβλημάτων πού ἀνακύπτουν στίς σχέσεις τῶν ὑποδούλων θὰ

58. Γκίνης, Περίγραμμα 58-59, ἀρ.75.

59. Γκίνης, Περίγραμμα 61-62, ἀρ. 89.

60. Γκρισόπουλος, Δανιήλ 252.

άντιμετωπισθεί και θά έπιλυθεί σέ πρώτο έπίπεδο, δηλαδή ένώπιον του τοπικού μητροπολίτη.

Παρόμοιες ύποθέσεις, δηλαδή αίτήματα προς τήν τοπική εκκλησιαστική δικαιοσύνη διαθέτουμε πάμπολλα και φυσικά πάμπολλες είναι και οι άπειλές άφορισμού ή και οι άφορισμοί που παρακολουθούν τις ύποθέσεις αυτές. Θά αναφέρουμε ένδεικτικά μερικές. Στις 7 Οκτωβρίου 1705 γράφει ο Ιερομόναχος Εύγένιος Γιαννούλης από τό Αιτωλικό στον μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτης Νεόφυτο Μαυρομάτη και του ζητά άφοριστικό: "...δεύτερον δέ νά τήν παρακαλέσω νά μου κάμη ένα γράμμα άφοριστικό, κάμωντάς μου ταύτην τήν χάριν, και νά μου πέμψη αυτό μέ τόν πανοσιώτατον κύρ αρχιμανδρίτην Παρθένιον εις ύπόθεσιν τοιαύτην γεγραμμένον"⁶¹. άκολουθεί σχεδόν αύτούσια ή ύποβολή του γράμματος που άπαιτεί ο Γιαννούλης για λογαριασμό τρίτων, πράγμα που ένδεχομένως άποτελεί και μαρτυρία για τις αίτιες που έξαναγκάζουν ορισμένους χριστιανούς νά καταφεύγουν στο πατριαρχείο.

Έβδομήντα χρόνια άργότερα (Ιανουάριος 1777) ο πρόξενος της Βενετίας στην Θεσσαλονίκη γράφει προς τόν προϊστάμενό του, βάλιο της Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη, για κάποιον κατάδικο που προορίζονταν για τήν Βενετία αλλά κατόρθωσε νά δραπετεύσει όταν τό πλοίο που τόν μετέφερε έπιασε τήν Θεσσαλονίκη: "...έπέτυχα από τόν Μητροπολίτην ένα άφορισμόν, αναγνωσθέντα εις τας εκκλησίας, κατ' εκείνων, οι όποιοι τόν έφυγάδευσαν ή τόν άποκρύπτουν..."⁶².

Πολλές φορές τό άφοριστικό αναφέρει μέ σαφήνεια τό αίτημα των άδικουμένων στο προοίμιό του, παρουσιάζοντας έτσι μέ τρόπο διάδηλο τήν αίτία της διαδικασίας. Στις 3 Αύγουστου 1801 λ.χ. ο μητροπολίτης Παροναξίας προσπαθεί νά έπιλύσει διαφορά που περιγράφεται ως εξής: "Επειδή άκολουθεί λογομαχία διά τό νερόν των περιβολίων των εύρισκομένων εις τήν τοποθεσίαν Ζήρια και θέλοντες οι οικοκύριδες των αυτών περιβολίων νά φανερωθή ή αλήθεια, εξήτησαν τό παρόν εκκλησιαστικόν έπιτίμιον...και δή γράφοντες άποφαινόμεθα, ίνα όποιος από τους αύτόθι χριστιανούς ήξεύρετε...σιωπήσαντες τήν αλήθειαν οι γινώσκοντες είησαν άφορισμένοι..."⁶³.

Αναφέρω τέλος, ακόμη ένα αίτημα εκδόσεως άφοριστικού των προεστώτων της Τρίπολης, που άπευθύνεται προς τόν μητροπολίτη Ακόβων Δανιήλ· ή έπιστολή χρονολογείται στις 9 Ιουνίου 1816: "Μέ τό παρόν υϊκόν μας έρωτώντες...τή δηλοποιούμεν ότι παρά του ύψηλοτάτου βελίγγιου νιάμ αυθέντου μας έπροστάχθημεν διά νά τή γράψωμεν μαξούς ότι λαμβάνουσα τό παρόν υϊκόν μας νά κάμη ένα φοικτόν έπιτίμιον, γράφουσα πώς όποιος είδεν ή ήξεύρει, ότι έπήρε τινάς ή Λαγκαδιανός Τουρκος ή Ρωμαϊος, ή άλλος από κανένα άλλον χωρίον ...άπό τό πράγμα του μακαρίτου γέροντος κυρ-Γιάννη Παπαγιαννόπουλου...άν όμως έξ έναντίας όποιος είδεν ή ήξεύρει και δέν θελήση νά έλθη προς αυτήν, νά όμολογήση τά περί τούτου, νά είναι έννοχος των όσων αρχιερατικών φοικτών έπιτιμίων ήθελε καταγράψει, και γινομένου του τοιούτου έπιτιμίου θέλει αναγνώσει αυτό επ' εκκλησίας, εις ύπήκοον πάντων μέσα εις τά Λαγκάδια"⁶⁴.

61. Εύστρατιάδης, Εύγένιος 349-351· βλ. και παλαιότερη (17 Αύγ. 1654) άπειλή του Εύγενίου έναντίον χριστιανών που του χρεωστούν του στο Στεφανής- Παπατριανταφύλλου, Έπιστολές, 83.

62. Μέρτζιος, Μνημεία.423.

63. Μαρούλης, Έγγραφα 424.

64. Γριτσόπουλος, Δανιήλ 250-251.

Πιστεύουμε ότι από τα παραδείγματα αυτά αναδείχτηκε με σαφήνεια ή εικόνα της ποινής ως προς την μορφή του αιτήματος: ή διαφορά μεταξύ των χριστιανών που προφανώς δεν επιλύεται κοινή συναινέσει μετατρέπεται σε αίτημα εκ μέρους του άδικουμένου προς τον τοπικό μητροπολίτη ή τον οικουμενικό πατριάρχη. Η αποδοχή του αιτήματος σημαίνει την επιβολή αφορισμού ή την απειλή επιβολής αφορισμού εκ μέρους του μητροπολίτη ή του πατριάρχη. Συχνά ή διαδικασία αναπέμπεται από τον πατριάρχη στον τοπικό μητροπολίτη ως γνώστη των επιμέρους στοιχείων της διαφοράς. Πρέπει να επισημάνουμε ακόμη ότι από τα παραδείγματα αφορισμών που επιλύονται σε τοπικό επίπεδο, από τον τρόπο δηλαδή που κατατίθενται τα διάφορα αιτήματα μπορούμε να υποθέσουμε τους λόγους που οδηγούν στην υπέρβαση του τοπικού εκκλησιαστικού παράγοντα υπέρ του πατριαρχείου. Ακόμα διαφαίνονται οι άπαρχές των αιτίων που οδηγήσουν στον εκφυλισμό του επιτιμίου τουλάχιστον στο τοπικό επίπεδο αφού γίνονται αιτήματα για τις πλέον άσημαντες έως και άστειες υποθέσεις. Γι' αυτά όμως θά γίνει λόγος εκτενέστερος σε άλλο μέρος της μελέτης αυτής.

3. Τελετουργία επιβολής αφορισμού (τρόπος και χρόνος).

Αποτελεί γεγονός ότι δεν έχει παραδοθεί από τα Εὐχολόγια ένας σταθερός και συνεχώς εφαρμοζόμενος τρόπος επιβολής του επιτιμίου. Τό πράγμα βεβαίως δεν είναι δυσερμήνευτο αφού και για τα άλλα επιτίμια δεν υπάρχει τυπικό επιβολής με συγκεκριμένη ακολουθία και αναγνώσματα⁶⁵. Έτσι θά προσπαθήσουμε από τις διάσπαρτες μαρτυρίες να συγκροτήσουμε τό τελετουργικό σχήμα με όλες τις επιφυλάξεις και τις δυσκολίες που ενέχει παρόμοιο έγχειρημα.

Γύρω στο 1337 ανάγεται μία μαρτυρία για τό τελετουργικό επιβολής αφορισμού: τά γεγονότα έλαβαν χώρα στα Ίωάννινα και συνάπτονται με τις προσπάθειες των Βυζαντινών να στερεώσουν την κυριαρχία τους στην Ήπειρο, την όποία άμφισβητούσε ό κόμης Ζακύνθου και Κεφαλληνίας Ίωάννης Α΄ Όρσίνι. Η πατριαρχική σύνοδος (πατριάρχης Ίωάννης ό Δ΄ Καλέκας) αναφέρεται στα γεγονότα αυτά και περιγράφει την πράξη αφορισμού που έγινε στην πρωτεύουσα της Ήπειρου: "...έν τή τοιαύτη πόλει Ιερέων ένδυσσάμενων τάς Ιερατικές στολάς, και τά θεία και Ιερά ανά χείρας έχόντων εὐαγγέλια, αφορισμός εκπεφώνηται παντός εις ταυτό του λαού συνδραμόντος..."⁶⁶.

Βεβαίως ή όλη τελετουργία έχει άμεση σχέση με τά γεγονότα: επιζητεί να παρέμβει σε πολιτικές και πολεμικές ξριδες και έτσι δεν μπορεί να έχει καμιά σχέση - άλλωστε θυμίζει ανάθεμα - με την τελετουργία του αφορισμού που επιβάλλεται έναντίον κάποιου χριστιανού για μεμονωμένη υπόθεση.

Γιά την μετά την Άλωση περίοδο έχουμε διάφορες πληροφορίες που μάς βοηθούν να ανασυνθέσουμε την τελετουργία. Τό πρώτο χαρακτηριστικό που

65. Αντίθετα προς την Άνατολική ή Δυτική εκκλησία είχε από πολύ παλαιά κωδικοποιησει τό τελετουργικό σχήμα της επιβολής και άρσης του αφορισμού με κάθε λεπτομέρεια, βλ. Pontificale Romanum summorum Pontificum iussu editum a Benedicto XIV et Leone XIII pontificibus maximis recognitum et castitatum.

66. Miklosich-Müller, Acta 1, 171-174 · Darrouzès, Regestes 1, fasc. V, : τό έγγραφο της συνόδου που αναφέρεται στα γεγονότα χρονολογείται στον Νοέμβριο του 1337· βλ. επίσης Άναστασιού, Σύνοδος 167-174.

αναδεικνύεται από τις μαρτυρίες αυτές είναι ότι ο αφορισμός είτε ή αφοριστική απειλή πρέπει να αναγνωσθεί στην εκκλησία κάποια μεγάλη γιορτή ή τουλάχιστον Κυριακή προκειμένου να γίνει γνωστός σε όσον το δυνατόν περισσότερους χριστιανούς. Ἐς θυμηθούμε μερικά παραδείγματα του είδους αυτού, αρχίζοντας από την γνωστή περίπτωση της αναζήτησης σώματος αφορισμένου προκειμένου να βεβαιωθεί για το θαύμα της λύσεως ο Μεχμέτ Β'. Τό σχετικό χωρίο αναφέρει ότι θυμήθηκαν οι εκκλησιαστικοί παράγοντες ότι μία γυναίκα είχε συκοφαντήσει τον Γεννάδιο και αυτός "ἐν μιᾷ τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν ἐξεφώνησε βάρως ἀλύτου αφορισμοῦ"⁶⁷.

Είδαμε στις σελίδες του κεφαλαίου αυτού ότι οι τέσσερις πατριάρχες της Ἀνατολῆς αφορίζουν τὸν ἐπιβάτη Ἰωαννίκιο Α' (1524-1525) "μετά τὴν λειτουργίαν"· σὴν 1530 ἀναφέρεται ἡ παρακάτω ἐνθύμησις ἀπὸ τὴν μονὴ Ὁσίου Λουκά: "ενετ ζλη ἦλθε ὁ Ἱερεμίας ὁ Πατριάρχης ἔγινε τῆ ἁγία Μονῆ ταύτη καὶ ἐλειτούργησε τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ ἔκανε αφορισμὸ διὰ τοῦ ροῦχα τοῦ μοναστηρίου"⁶⁸. Μιλήσαμε ἐδῶ πάλι γιὰ τὸν αφορισμὸ τοῦ Σεργῶν Ἰωάσαφ (Μάρτιος 1606), ὁ ὁποῖος πρέπει σύμφωνα μὲ τὰ ἐντελλόμενα νὰ "ἀναγινώσκειται εἰς ἐπήκοον παντός τοῦ λαοῦ ἐτησίως κατὰ τὴν σεβασμίαν ἡμέραν τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς ἀνάμνησιν..."⁶⁹.

Μερικὲς ἀκόμη πληροφορίες γιὰ τὸ ἴδιο θέμα: γράφει τὸ 1649 ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μόλδοβλαχίας Βασίλειο Λούπου γιὰ τὶς διενέξεις πού ἔχει μὲ τὸν πατριάρχη Ἀλεξανδρείας: "Ἐγράψαμεν καὶ πρότερον τὰ ὄσα κακὰ ἔκαμεν εἰς ἡμᾶς ὁ μακαριώτατος Ἀλεξανδρείας, τῆς τῶν χριστιανῶν ὀμηγύρεως ἀποβαλῶν ἡμᾶς μὲ ἀτάκτους καὶ ἀσυνήθεις αφορισμοὺς, ὅπου καθ' ἐκάστην ἐπίσημον ἡμέραν ἔκανεν ἐπ' ἐκκλησίας..." ὁ ἴδιος γράφει λίγο παρακάτω: "Ἀπὸ τότε γοῦν ἤρξατο καθ' ἐκάστην Κυριακὴν ἀναγινώσκων ἐκεῖνα, τὰ συνοδικὰ, καὶ καθ' ἐκάστην ἑορτὴν καὶ ἁγίου δοξολογουμένου μνήμην αφορίζων καὶ ἀναθεματίζων ἡμᾶς"⁷⁰.

Τὴν 1 Μαρτίου 1696 γράφει ἀπὸ τὰ Γιάννινα ὁ Γεώργιος Σουγδουρῆς στὴν ἀδελφὴ του Χάιδω Γλυκὴ πού βρῖσκεται στὴν Βενετία: "...μὲ τὸ παρὸν εἶμαι μόνον νὰ σοῦ δώσω εἰδήσιν, πῶς ὁ μυχὲς σήμερον τῆς ὀρθοδοξίας πρῶτη κυριακὴ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς ἔβαλε τὸν ἀρχιερέα καὶ ἔκαμεν αφορισμόν..."⁷¹. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀνώνυμος τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας δὲν παραλείπει νὰ τονίσει τὴν χρονικὴ στιγμή τῆς ἐκφωνήσεως τῶν αφορισμῶν: "Τόσον εἶναι συχνοί, [οἱ αφορισμοί] καὶ σχεδόν κάθε Κυριακὴν εἰς κάθε ἐκκλησίαν ἀναγινώσκονται δύο καὶ τρεῖς αφορισμοί..."⁷². Τέλος στίς 23 Μαρτίου 1830 ἀναφέρεται τὸ κείμενο τοῦ ἐπισκόπου Ἀνδρούσσης Ἰωσήφ: "...περιερχόμενος τὰ χωρία...κατήντησα καὶ εἰς τὸ χωρίον Τουρκολάκα, ἔνθα μοὶ ἀνηνέχθη ἡ διαφορὰ τοῦ...Ἐγώ, μετὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν, παρόντων ὄλων τῶν τουρκολακιωτῶν, ἀφώρισα τοὺς ὄσους ἡξεύρουν...καὶ δὲν μαρτυρήσουν"⁷³.

67. Ἐκθεσις Χρονικὴ 587.

68. Κρέμος, Φωκικά.2, 41-43 καὶ 3, 1-2.

69. Βλ. ἐδῶ, σ.000.

70. Ἄμαντος, Σιναϊτικά, 41.

71. Ἀθηναγόρας, Νέος Κουβαράς 76.

72. Ἀνώνυμος, Νομαρχία171.

73. Γκίνης, Περιγραμμά 321, ἀρ.814.- Παραθέτουμε ἀκόμα τὴν περίπτωση αφορισμοῦ κατὰ τὴν ὁποία δηλώνεται ἡ ἀκριβὴς θέση τῆς ἐκκλησίας, δεδομένου ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Ἅγιο Τάφο, ὥστε νὰ συνεισθεῖ ὁ ἀμαρτωλὸς συγκεκριμένα ἀπειλεῖται κάποιος ἱερέας σὴν τέλη τοῦ 17ου αἰ., ὁ ὁποῖος ἐμποδίζει τὴν συλλογὴ ἐλεῶν ὑπὲρ τοῦ Π. Τάφου: "...ἀμή καὶ ἡμεῖς δὲν θέλομεν σὲ ἀφήσῃ εἰς εἰρήνην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἁγίον τάφον γράφομεν καὶ σὲ ἀναθεματίζουσι ὄλοι οἱ πατέρες καὶ ὄλοι οἱ χατζῆδες ἐμπρὸς εἰς τὸ ἁγίον κουβούκλιον

Συνάγεται λοιπόν ότι η έκφραση του αφορισμού είτε της αφοριστικής απειλής, πραγματοποιείται κάποια επίσημη ημέρα, κάποια εορτή αγίου ή τουλάχιστον Κυριακή, προκειμένου να καταστεί γνωστός σε όλους τους χριστιανούς. Δεν υπάρχει ως προς το σημείο αυτό αμφισβήτηση πιστεύουμε όμως ότι η παρουσία πολλών χριστιανών έχει βέβαια σχέση με την κοινοποίηση της ποινής αλλά παράλληλα συνδυάζεται με την όλη τελετουργία, η οποία καθίσταται περισσότερο εντυπωσιακή και κατά συνέπεια αποτελεσματική όταν γίνεται μέσα στην εκκλησία, από τον εφημέριο ή τον μητροπολίτη και όπωσδήποτε υπό το κράτος έντονης θρησκευτικότητας και διάθεσης υπακοής προς τις εκκλησιαστικές εντολές.

Δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο της τελετουργίας είναι όπως αποδεικνύεται και από τα ήδη αναφερθέντα παραδείγματα, η ανάγνωση του επιτιμίου στην εκκλησία ή όταν πρόκειται για μαρτυρία μετ' αφορισμού ή τέλεση, τις περισσότερες φορές, της διαδικασίας μέσα στην εκκλησία⁷⁴. Στάσα εκθέτουμε εκεί δεν έχουμε να προσθέσουμε παρά το ουσιώδες στοιχείο ότι η ανάγνωση του επιτιμίου έχει μέγιστο ειδικό βάρος: δηλαδή στο πρώτο επίπεδο, επιβολή ή όχι αφορισμού σημαίνει ακριβώς την ανάγνωση ή όχι του επιτιμίου ενώπιον του εκκλησιάσματος, δηλαδή η επίσημη κοινοποίηση της ποινής. Πολλές φορές μάλιστα η επίσημη κοινοποίηση μέσω της ανάγνωσης αποτελεί εκβιαστικό όπλο στα χέρια αδικουμένων χριστιανών που απαιτούν επανόρθωση μέσω της απειλής ανάγνωσης ήδη εκδοθέντος επιτιμίου. "Όμως θα ζητήσουμε την συνδρομή κάποιων μαρτυριών.

Σχεδόν όλα τα πατριαρχικά γράμματα που περιέχουν απειλή αφορισμού ή αφορισμό καλούν τον τοπικό εκκλησιαστικό προϊστάμενο να προβεί σε ανάγνωσή του στην εκκλησία. Σέ γράμμα λ.χ. του 'Ιερεμία Β' προς τους γαστάλδους του 'Αγίου Γεωργίου στην Βενετία (Νοέμβριος 1590), στο οποίο περιλαμβάνονται τα αποφασισθέντα για τον Μάξιμο Μαργούνιο διαβάζουμε: "Τό παρόν ήμέτερον πατριαρχικόν γράμμα τό προς ήμās πεμπόμενον, εν αγίω παρακελευόμεθα πνεύματι, ίνα εν τή εκκλησία παρόησία εις ύπήκοον πάντων αναγνώσητε και εν πάσι φανερόν γένηται: οστις δέ βουληθείη κρύψαι και μή αναγνωσθήναι ποιήσοι, αφωρισμένος εστω...όμοίως εν τῷ αὐτῷ αφορισμένοι εστωσαν οί εμποδίσαντες μή αναγνωσθήναι οπερ γράμμα επέψαμεν περί του Μαργουνίου αφορίζον τούς εκείνον σικοφαντήσαντας..."⁷⁵.

Στά τέλη του 18ου αί. καταχωρείται στον κώδικα Β' της μητροπόλεως Μυτιλήνης πράξη σύμφωνα με την οποία τα παιδιά του Τζάννου Σιτζάκου πέτυχαν την έκδοση αφορισμού έναντιον του πατέρα τους, ο οποίος κατακρατεί την περιουσία της αποβιασάσης μητέρας τους· διστάζουν όμως να τον διαβάσουν στην εκκλησία "ίνα μή θεατρισθῆ ὁ πατήρ αὐτῶν"· τελικά, υπό την πίεση του πράγματος ο πατέρας τους συμμορφώθηκε προς τό δίκαιο⁷⁶.

Στίς 14 Μαΐου 1819 ὁ Νικόλαος Μουρούζης γράφει προς τούς προκρίτους της "Υδρας: "Αποστέλλεται ἤδη εις τά αὐτόθι πατριαρχικόν συνοδικόν επιτίμιον κατά τῶν κληρονόμων τῶν προαποθανόντων...ἐάν οί ρηθέντες κληρονόμοι δέν θελήσωσι νά δώσωσι τό ξένον δίκαιον νά παραχωρήσητε νά αναγνωσθῆ ἐπί πληθούσης εκκλησίας τό εκκλησιαστικό τουτο επιτίμιον

και αὐτοῦ εις τήν πολιτείαν γράφομεν και σε αφωρίζομεν και σε αναθεματίζομεν με ὄλον σου τό σπιτι..." (Μ.Π.Τ., κώδ. 622, φ. 58 (πράξη ἀνέκδοτη).

74. Περισσότερα βλ. ἐδῶ στό Τρίτο κεφάλαιο, όπου τά διάφορα "εἶδη" αφορισμοῦ.

75. Μανούσακας, Γράμματα 25-26.

76. Κώδικας Μητροπόλεως Μυτιλήνης Β', φ.138 (πράξη ἀνέκδοτη).

προσέχοντες εις τό νά μή φανή τις έναντιούμενος εις τήν διενέργησιν αὐτοῦ”⁷⁷.

Τέλος χρήσιμη εἶναι καί ἡ μαρτυρία τοῦ Δ. Βικέλα ὁ ὁποῖος γράφοντας γιά τόν ἀφορισμό τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ 1821 ἀναφέρει τήν σχετική τελετουργία πού ἔλαβε χώρα σέ ἐκκλησία τῆς Σμύρνης: “Τήν ἐπιούσαν ὑπήγαμεν κατά τό σύνθηδες εις τήν λειτουργίαν. Κατ’ ἐκείνην τήν Κυριακήν δέν ἐπρόκειτο νά ὀμιλήσῃ ἱεροκῆρυξ, ὥστε τό πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας εἶδε μετ’ ἀπορίας τόν ἱερέα ἀναβαίνοντα ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος. Δέν ἀνέβη νά μᾶς διδάξῃ τόν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλά πρὸς ἀνάγνωσιν Πατριαρχικοῦ ἀφορισμοῦ. Ἦκούαμεν πάντες ἐμβρόντητοι τόν ἀναγινώσκοντα τὰς φοβεράς ἐκείνας κατάρας καί τούς φρικώδεις ἐξορκισμούς...”⁷⁸.

Ἀνάγνωση λοιπόν τοῦ ἐπιτιμίου στήν ἐκκλησία, κάποια γιορτινὴ ἡμέρα ἢ Κυριακή ἀπὸ τόν μητροπολίτη ἢ τόν ἱερέα. Ὡστε ἡ ὄλη διαδικασία ἐνέχει στοιχεῖα ἐπισημότητας καί πάντως ἀκολουθεῖ τό τυπικὸ μιᾶς ἀγραφῆς ἐθιμοτυπίας. Σ’ αὐτό τό πλαίσιο καί ὁ ἐκφωνῶν τόν ἀφορισμό, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ τὰ διάφορα παραδείγματα, πρέπει νά φέρει ἀπαραιτήτως ὠμοφόριο καί ἐπιτραχήλιο, ἄμφια πού παραπέμπουν ἀνάλογα στόν μητροπολίτη καί στόν ἱερέα. Πολλές φορές ἡ ὑπόμνηση τῶν ἁμφίων ἀναφέρεται ὡς στοιχεῖο τονισμοῦ τῆς ὄλης διαδικασίας. Ἔτσι ὁ τόμος τοῦ 1546 πού ρύθμιζε τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη κατασφαλίζεται μέ τήν ρήση: “...ὅτι, ὁποῖος τῶν ἀρχιερέων βουλευθῆ μέ κανένα τρόπον καί γένηι πατριάρχης χωρὶς νά μαζοχθοῦν ὄλοι οἱ ἀρχιερεῖς... νά εἶναι αὐτοκαθαίρετος τῆς ἀρχιερωσύνης καί τοῦ θρόνου καί ἀφορισμὸν ὁ Ἡρακλείας ἐξεφώνησε μετὰ ὠμοφορίου καί ἐπιτραχηλίου...”⁷⁹.

Ὁ παπαΣυναδινὸς στό χρονικὸ του περιγράφει τό 1638 μέ τὰ λόγια αὐτὰ τίς ποινές πού ὑπέστη ἀπὸ τόν μητροπολίτη Σερρών: “Καί παρευθὺς κράζει ὄλους τούς κληρικούς ἱερεῖς καί ὄλους τούς χριστιανούς καί κάμει σύνοδον. Τέλος πάντων ἔβαλεν τό ὠμόφορόν του καί μέ ἀφώρησεν καί μέ ἀναθεμάτησαν οἱ πάντες καί μέ ἄργησεν καί ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα καί ὀφφίκιον καί ἀπὸ τὰ πάντα ὄλα”⁸⁰. Στίς 5 Δεκεμβρίου 1648 καταχωρίζεται πρᾶξη στόν κώδικα τῆς ἐπισκοπῆς Μετρῶν καί Ἀθύρα, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς προκειμένου νά ἐπιλύσει διαφορὰ γιά παράνομο συνοικέσιο διενεργεῖ ἀφορισμό: “Καί ἔτζι ἐβάλαμεν ὠμοφόριον καί πετραχήλιον καί ἀφωρίσαμεν αὐτούς καί εὐαγγελικόν ὄρκον”⁸¹.

Πολύ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ περίπτωση πού παραθέτει ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ Ἰωάσαφ ὅταν τόν κατηγορήσαν στόν πατριάρχη Ἀλεξανδρείας: “Ὅθεν ἠναγκάσθημεν πρὸς ἡμετέραν ἀθώωσιν καί ὄρκοματῆσαι καί ἀφορισμὸν ποιήσασθαι ἐπ’ ἐκκλησίας τῇ 31 τοῦ αὐτοῦ Ἰουνίου μηνός, ἡμέρα Κυριακῆ, [1653] ὥρα δειλῆς ἐν Ἀλεξανδρεία δι’ ὠμοφορίου, ἐπιτραχηλίου, μανδύου καί τρικηρίων καί τιμίου Σταυροῦ, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν Ἐπιτρόπων τῶν τριῶν Κονσούλων, Φράντζας, Ενετίας καί Γιάντρας, καί πολλῶν ἡμετέρων χριστιανῶν καί γε καί Κοπτῶν”⁸².

77. Α. Λιγνός, Ὑδρα 6, 173.

78. Δ. Βικέλας, Λουκῆς Λάρας, ἐκδ. α’, 1879· ἡ παραπομπὴ στήν ε’ ἐκδοσὴ τῆς “Ἐστίας”, Ἀθήνα 1904, σ.8.

79. Ἱστορία Πατριαρχικῆ 172.

80. Καφταντζῆς, Παπασυναδινός. 73.

81. Σαραντζῆς, Κώδικες, 172 (κώδ. ἐπ. Μετρῶν Α’, 75).

82. Μαζαράκης, Συμβολὴ 391.

Προσπαθήσαμε με τόν τρόπο αυτό νά ανασυνθέσουμε τήν τελετουργία ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου δεδομένου ὅτι οἱ ἐπίσημες πηγές τῆς ἐκκλησίας δέν μᾶς διαφωτίζουν σχετικά μ' αὐτό. Βασικό στοιχείο ἡ κοινοποίηση τοῦ ἐπιτιμίου αὐτῆν κοινότητα τῶν χριστιανῶν κατά τήν διάρκεια τῆς λειτουργίας πού γίνεται στήν ἐκκλησία μία γιορτινὴ μέρα ἢ τήν Κυριακῆ⁸³. ὁ ἐκφωνῶν τὸ ἐπιτίμιο φέρει ὠμοφόριο ἢ ἐπιτραχήλιο. Περισσότερα στοιχεῖα διαθέτουμε γιά τήν τελετουργία κατά τήν ὁποία ἐπιζητεῖται ἡ ἀληθῆς κατάθεση ἐνός μάρτυρα σέ ἐκδικαζόμενη ἀπὸ τήν ἐκκλησία ὑπόθεση· δηλαδή ἡ χρῆση τοῦ ἀφορισμοῦ ἀντὶ τοῦ ὄρκου πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ψευδομαρτυρίας. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ παρέχονται ἀπὸ περιγραφή τῆς σχετικῆς διαδικασίας πού ἔχει ὡς ἑξῆς:

“Τίς ἄφρων ἐψευδομαρτύρησεν, ἢ ἐτέραν ἀδικίαν ἔφερε τινὶ ἀνθρώπῳ· ὁ δὲ ἀδικούμενος ἀνθρώπος ἐκάλεσε τὸν ψευδομάρτυρα ἔμπροσθεν ἱερέως τινός, ἢ ἐπισκόπου τινός, καὶ ἐπυνθάνετο ὁ ἐπίσκοπος παρὰ τοῦ ψευδομάρτυρος, ἢ ἀληθῆς ἔχει ἢ μαρτυρία ἐκεῖνη, ἢ οὐ· ὁ δὲ ψευδομάρτυρ ἐβεβαιοῦτο τήν ψευδομαρτυρίαν αὐτοῦ. Τότε ὁ ἐπίσκοπος ἢ ἱερεὺς ἐνδύεται τὰ ἱερατικά ἐνδύματα, κἂν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τύχη, κἂν ἀλλαχοῦ, ἅτινα ἐνδύματα σημαίνει τήν ἄλωσιν καὶ τήν κοκκίνην χλαμύδα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ ἔστι τότε ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ ἱερεὺς ἐκεῖνος τύπος Χριστοῦ, διὰ τῶν ἱερῶν ἐνδυμάτων, καὶ διὰ τῆς χάριτος, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τῶν ἐπισκόπων, καὶ κελεύει στήναι τὸν ψευδομάρτυρα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἄρχεται ἀναγινώσκων ψαλμὸν τινα, τὸν λέγοντα “Ὁ Θεὸς τὴν αἰνεσίαν μου μὴ παρασιωπήσεις...καὶ ἐτέρας τινὰς εὐχὰς· καὶ τότε λέγει: Κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκεν ὁ Χριστὸς τοῖς ἀποστόλοις, λέγων, “Ὅσα...καὶ κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἔδωκεν οἱ ἀπόστολοι τοῖς ἐπισκόποις, καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἔδωκεν ἐμοί, κατὰ ταύτην τὴν ἐξουσίαν ἀφωρίζω σε, ἔση ἀσυγχώρητος καὶ ἀφορισμένος ἀπὸ τοῦ πατρὸς...καὶ μετὰ ταῦτα διαπέμπει ἐκεῖνον· καὶ μετὰ ταῦτα ἐκεῖνος ὁ ψευδομάρτυρ, ἐάν μὴ μετανοήσῃ...”⁸⁴.

83. Ἄλλες γιορτές κατὰ τίς ὁποῖες γίνονταν ἢ ἐκφώνηση ἀφορισμῶν βλ. στήν ἐργασία τοῦ Τσίτσα, Ἐφορισμοὶ 13, 130. Ὅσοσο πρέπει ἡ Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας νά εἶταν μία ἀπὸ τίς πλέον πρόσφορες γιορτές γιά τὴν ἀνάγνωση ἀφορισμῶν καὶ μάλιστα ἀφορισμῶν καὶ ἀναθεματισμῶν θά λέγαμε “μακρᾶς διαρκείας”, δηλαδή ἀποτρεπτικῶν πράξεων πού σκόπευαν στήν ἀπρόσκοπτη λειτουργία σχολείων, κληροδοτημάτων κ.τ.δ. Βεβαίως ἡ ἐπιλογή τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας εἶχε σχέση μὲ τὸ ἐν γένει δογματικὸ νόημα τῆς γιορτῆς αὐτῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἀπὸ τοὺς παλαιούς χρόνους διαβάζονταν τὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ στίς μέρες μᾶς διαβάζεται τὸ Σύμβολο τῆς πίστεως ἀπὸ ἐπίσημα χεῖλη ὡς βεβαίωση τῶν ἀκατάλυτων δογμάτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Μία μαρτυρία τῶν γεγονότων αὐτῶν μᾶς ἔχει διασωθεῖ σὲ κώδικα τῆς βιβλιοθήκης Κοζάνης (προσωρινὴ ἀρίθμηση 166)· πρόκειται γιά κείμενο πού διαβάζονταν στήν ἐκκλησία τήν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας στὸν Βελβεντό καὶ περιέχει τὰ ὀνόματα ὄσων συνέτρεξαν σὲ βοήθεια τῆς κοινότητος αὐτῆς (δωρητές, ἀφιερωτές, ἐλεήμονες κ.τ.δ.) καθὼς καὶ ἀναθεματισμούς ἐναντίον ὄσων βλάπτουν καὶ κυρίως σκέπτονται νά ἐμποδίσουν μὲ ἐνέργειές τους τὴν προκοπὴ, τὴν λειτουργία τῶν σχολείων καὶ τίς ἐν γένει ἀσχολίες τῶν κατοίκων τῆς κωμόπολης αὐτῆς (βλ. Συνδικα-Λαοῦδα, Βελβεντός 275-280.).

84. Ἄγγελος, Ἐγχειρίδιον 48-50· Ἡ ὅλη περιγραφή θυμίζει βεβαίως τὴν χρῆση τοῦ ἐπιτιμίου ὡς ἐνδίκου μέσου, γιά τὴν ὁποία μιλοῦμε διεξοδικότερα στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο τῆς μελέτης. Ἐδῶ ἂς θέσουμε δύο παραδείγματα γιά νά προῖδεάσουμε τὸν ἀναγνώστη γιά τὴν χρῆση αὐτῆ. Τὸ 1602 ὁ πατριάρχης Νεόφυτος Β' ἐπιλύει μία ὑπόθεση διαζυγίου: “...συναχθέντων πάντων ἡμῶν ἐν τῷ καθολικῷ τῆς μητροπόλεως, τῆς τε σῆς ἱερότητας καὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν καὶ ἱερωμένων ἀπάντων, ἐνδυσσμένων τὰ ἱερά ἄμφια, προκειμένων τῶν θείων εὐαγγελίων, προσέλωσιν...ὁ πατήρ ἐρωτηθεὶς λόγον...δῶ ἐνόρκως καὶ δι' ἀφορισμοῦ... (Πατρινέλης, Πατριαρχικά 133-135).- Σὲ μιά ἄλλη ὑπόθεση τὸ ἐπόμενο ἔτος (Ἰούλιος 1603) πού ἐκδικάζεται ἀπὸ τὸν Ραφαήλ Β' τὰ πράγματα περιγράφονται ὡς ἑξῆς: “...ἐφάνη καὶ ἐμαρτυρήθη παρὰ τῶν αὐτόθι γερόντων, κληρικῶν, καὶ τῶν λοιπῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν...ἡ δὲ τοιαύτη ἀκριβὴς ἐξέτασις ἐγένετο ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας τῆς Εὐαγγελιστρίας...προκειμένου τοῦ θείου Εὐαγγελίου καὶ ἀφορισμοῦ ἐκφωνουμένου μετὰ ὠμοφορίου καὶ ἐπιτραχήλιου...” (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Γράμματα 4-5).

λεπτομέρειες επιβολής του επιτιμίου έτσι και για την χρήση των μαύρων κεριών δεν υπάρχει επίσημη εντολή από το πατριαρχείο ούτε και αναφέρεται σε επίσημη πράξη της πατριαρχικής αὐλῆς. Έτσι μέσα στην γενική αυτή χαλαρότητα ή οποία φαίνεται να προσαρμόζεται πολλές φορές ανάλογα προς τις τοπικές συνήθειες είναι δυνατόν να συμβούν πολλές παρεκκλήσεις από την γενική ἀρχή ή οποία ἄλλωστε δεν υπάρχει. Η ἐκφώνηση ἀφορισμῶν ἐκτός τῆς ἐκκλησίας, στον τόπο όπου φέρεται ότι ἔλαβε χώραν κάποια ἀξιόποινη πράξη είναι ἤδη μιὰ παρέκκλιση πού θυμίζει ἀνάθεμα⁹¹. και φυσικά τέτοιες παρεκκλήσεις και προσαρμογές μπορούμε νά βροῦμε παρά πολλές.

Ἡ Ἀνατολική λοιπόν ἐκκλησία δεν φροντίζει νά συγκροτήσει σαφές τελετουργικό τυπικό για τὴν ἐκφώνηση τῆς ποινῆς· ὅπωςδήποτε τὸ πράγμα δεν μπορεί νά θεωρηθεῖ συμπτωματικό δεδομένου μάλιστα ότι ἡ τελετουργία ἄρσης τῆς ποινῆς υπάρχει σαφῶς διαθρωμένη στὰ διάφορα τυπικά. Μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε - ἔχοντας πολλές πιθανότητες νά εἴμαστε κοντά στην ἀλήθεια - ότι αὐτὸ ἐκφράζει τὴν βούληση τῆς ἐκκλησίας νά μὴν ἀπομακρύνει ὀριστικά ἀπὸ τὶς τάξεις τῆς τὸν ἀφορισμένο, πράγμα πρὸς τὸ ὁποῖο θά μπορούσε νά ὀδηγηθεῖ ὁ ἀφορισμένος ἐξαιτίας τοῦ διασυρμοῦ πού προκαλοῦσε ἡ πομπώδης ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου. Τοῦτο ὑπὸ τὴν ἔννοια ότι ὁ ἀφορισμένος θά αἰσθάνονταν τελείως ἀποκομμένος ἀφοῦ θά εἶχε προηγηθεῖ τέτοια τελετὴ εἰς βάρος του· ἄλλωστε και μὲ τὴν ἀπλή ἐκφώνηση τὸ αἶσθημα τῆς ντροπῆς εἶναι ἔντονο και ὀδήγησε κάποτε χριστιανούς στην ἐγκατάλειψη τῆς ὀρθόδοξης πίστεως. Ἀντίθετα ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἁμαρτωλοῦ σὲς τάξεις τῆς ἐκκλησίας, πράξη τελείως ἀρμόζουσα στὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ προβλέπεται σαφῶς και διαγράφεται λεπτομερῶς ἀπὸ τὰ λατρευτικά κείμενα.

4. Ἡ “τιμὴ” (κόστος) τοῦ ἀφορισμοῦ.

91. Για τὴν περίπτωση αὐτὴ δηλαδή τοῦ τόπου ἀλλὰ και τοῦ τρόπου ἐκφώνησης τοῦ ἐπιτιμίου ἔχουμε δύο πολὺ χαρακτηριστικὲς μαρτυρίες πού παρουσιάζουν ἐκδηλὰ τὰ σημάδια τῆς αὐθαρεσίας. Ἡ πρώτη ἔχει ἀμεση σχέση μὲ τὴν προσαρμογὴ τῆς ποινῆς πρὸς τὶς τοπικὲς παραδόσεις· μαρτυρεῖται συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν Πάτμο (6 Φεβρουαρίου 1705): “Συνήθεια, ἡ μᾶλλον εἰπεῖν κατάχρησις μέχρι τοῦ νῦν ἐνθάδε ἐκράτησε, τὴν ἱερὰν ἐκφέρειν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου εἰκόνα ἔξω εἰς τὴν χώραν, πρὸς τὸ καταρᾶσθαι τοὺς ὑπευθύνους, και ἀφορίζειν, οὕτως τῶν κοσμικῶν αἰτουμένων, οἷας δῆποτε αἰτίας ἀναφυοῦσης, ἀτοπον δε τοῦτο, και ἴαν ἀπαισιον λογιζόμεθα... τὴν σεπτὴν αὐτοῦ περιάγειν μορφήν, πρὸς τὸ ἀραις ὑποβάλλειν, και τῆς θείας χωρίζειν τοὺς εὐσεβεῖς χάριτος, και ἄδου αὐτοῖς περιβάλλειν δεσμούς; τοιγαροῦν κοινῇ βουλῇ... ἀποφαινόμεθα, τοῦ μηκέτι μετὰ ταῦτα, τὸ ἱερὸν τοῦ Θεολόγου, ἀφορισμοῦ ἕνεκα, ἐκ τῆς Μονῆς εἰς τὴν Χώραν ἐξαγαγεῖν” (Παπαδόπουλος-Φλωρεντῆς, Πάτμος 42). Τὴν ἀπόφαση ἐδῶ τὴν παίρνει ἡ τοπικὴ ἐξουσία και ἐπιζητεῖ νά ἀποσυνδέσει τὸν ἀφορισμὸ ἀπὸ τὴν μορφή τοῦ Εὐαγγελιστοῦ πού κατὰ τὴν μαρτυρία κυριαρχεῖ ἀπὸ χρόνια. Αὐτὰ συμβαίνουν σὲς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ.· ἀλλὰ συμβαίνουν περίπου παραπλήσια και 170 χρόνια μετὰ, ὅταν ἡ σύνοδος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀναγκάζεται νά ἐκδόσει τὴν παρακάτω ἐγκύκλιο: “Ἐπειδὴ πληροφορεῖται ἡ Σύνοδος ότι τινὰ τῶν ἐκδεδομένων ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων, ἀφοῦ ἀναγνωσθῶσιν ἐντὸς τῶν ἱερουργουμένων ἱερῶν Ναῶν, ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν ἐπαναλαμβάνεται και ἐκτός τούτων και ἐπειδὴ ἡ Σύνοδος θεωρεῖ τοῦτο ἀντεκκλησιαστικόν και ἴαν ἀτοπον, και μὴ ἀνεχομένη...προσκαλεῖ ὑμᾶς, ὅπως μὴ ἐπιτρέψητε... τὴν ἀνάγνωσιν τῶν κατὰ νόμον ἐκδομένων ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων, εἰμὴ μόνον και μόνον ἐντὸς τῶν ἱερῶν Ναῶν ἐν καιρῷ τῆς θείας λειτουργίας παρ’ αὐτοῦ τοῦ ἱεροτελεστοῦντος ἢ ἄλλου κληρικῶ, ὡς εἰθισται ἐν τῇ καθόλου Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐκαστον δὲ ἐπιτιμιον δύναται μόνον δις ἀναγνωσθῆναι ἐν τῷ αὐτῷ ἐνοριακῷ Ναῷ· (ὄρα δὲ και τὴν ἀπὸ 2 Μαρτίου 1867 και ὑπ’ ἀριθ. 6851 Συνοδικὴν ἐγκύκλιο” (Χριστόπουλος, Συλλογὴ 297).

Οι πηγές πού μᾶς δίνουν πληροφορίες γιά τό κόστος τῆς ποινῆς, δηλαδή γιά τά χρήματα πού καταβάλλει ὁποῖος καταφεύγει στίς ἐκκλησιαστικές ἀρχές προκειμένου νά ἐπιτύχει τήν ἐκδοση τοῦ ἐπιτιμίου, εἶναι δύο εἰδῶν: ἄμεσες καί ἔμμεσες. Οἱ πρῶτες, πού εἶναι καί πολύ λίγες, ἀναφέρουν ρητά τά ἔξοδα πού ἀπαιτήθηκαν· οἱ δεύτερες μᾶς μαρτυροῦν γιά κόστος τοῦ ἀφορισμοῦ ἀσκώντας κριτική εἰς βάρος τῶν ἱερωμένων, οἱ ὅποιοι καί διά τοῦ ἀφορισμοῦ ἀκόμα βρίσκουν τήν εὐκαιρία νά ἀποσπάσουν χρήματα ἀπό τοὺς χριστιανούς. Τέλος ὑπάρχουν καί κάποιες ἄλλες πληροφορίες πού προέρχονται ἀπό πηγές ξένες, δηλαδή ἐκθέσεις ξένων γιά τά ἐκκλησιαστικά πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.⁹² Ὅμως ἄς πάρουμε τά πράγματα μέ τήν σειρά.

Ἡ πρώτη ρητή μνεία⁹² γιά τήν τιμή τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι ἀρκετά ἀσαφής καί προέρχεται ἀπό τόν χῶρο τῶν Ἑπτανήσων συγκεκριμένα τό 1675 ἔχουμε μιά κοστολόγηση ἀφορισμοῦ καθῶς καί διανομή τῶν εἰσπραχθέντων μεταξύ τῶν ὀφικιαλίων τῆς ἐκκλησίας.

“ Εἰς τῶν ἀφορισμῶν τήν κήρυξιν δίδουν 2 20,
 ἐξ ὧν λαμβάνει
 ὁ σακελλάριος 2. 10. 4
 ὁ ἐκκλησιάρχης 2. 6. -
 ὁ ἀρχιμανδρίτης * 2. 6. -
 ὁ ἱερομνήμων - - 16
 ὁ ἀρχων τῶν μοναστηρίων - - 16
 καί οἱ λοιποὶ ἔαν κραχθῶσι
 οὕτως εὖρον καί ἀνήγγειλαν μοι”
 ,αχοε’⁹³.

Σύμφωνα μέ τήν μαρτυρία αὐτή ἡ τιμή αὐτή ἴσχυε καί τά προηγούμενα χρόνια, δηλαδή πρὶν ἀπὸ τό 1675, καί παρὰ τά προβλήματα πού δημιουργεῖ ἡ ἔλλειπής μνεία τῶν νομισμάτων εἶναι μιά ἀψευδής μαρτυρία ὅτι τό αἴτημα ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου κόστιζε καί μάλιστα ἀρκετά.

Οἱ ἐπόμενες ρητές ἀναφορές μᾶς πηγαίνουν στά χρόνια 1761 καί 1787· ἔχουμε συγκεκριμένα καταγραφές στά φύλλα ἐνός κώδικα ἀπὸ τά Ταταῦλα⁹⁴ :

“ 1761 διά ἐνά ἐπητίμιω γραμά διά τεκήνους πού εχουν νά
 δίνουν στην εκλισία δια κιουρεκτζιδες γρ. 2

“ 1787 διά το ἀφοριστικό του τοπου του χοραφιου ασλάνια 4”

Ἡ ἐπόμενη μνεία προέρχεται ἀπὸ τήν Φιλιππούπολη:⁹⁵

92. Βεβαίως ὑπάρχουν καί παλαιότερες μνείες ἀλλά σ’ αὐτές ἀναφέρεται μέ γενικό τρόπο ἔσοδα ἀπὸ ἀφορισμούς· ἔτσι λ.χ. σέ πατριαρχικό γράμμα πού ὑπογράφει ὁ Ραφαήλ Β’ (Σεπτέμβριος 1604) ἀναφέρεται σχετικά μέ τήν διανομή τῶν ἐσόδων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ πού θά καρπώνονται οἱ δύο ἱερεῖς του, ὅτι θά προέρχονται ἀπὸ “...λειτουργίας...παρακλήσεις, τά εὐχελαιοτρισάγια, τά ἀδελφάτα, τὰς ἐννάτας, τήν κηροδοσίαν, τοὺς ἀρραβῶνας, τά συνοικέσια, τὰς εὐχὰς, σαραντισμούς καί βαπτίσια, ἀγιασμούς καί ἀφορισμούς τοὺς ἐνδον καί ἔξω τέλος δέ πάντων καί τά λείψανα...” (Μ. Γεδεών, Ἑκκλησίαι ἑξακριβούμεναι, 40-41· καί Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομικὴ Συναγωγή, ἀρ. 538).

93. Τσίτσας, Ἀφορισμοὶ 13, 131-132: τό σχετικό ἀπόσπασμα ὅπως ἐκδίδεται δημιουργεῖ ἀρκετά προβλήματα καθῶς δὲν ὀνομάζονται τά νομίσματα ἀλλὰ καί ἐπειδὴ τό σύνολο τῶν ἐξόδων δὲν ἀνταποκρίνεται στήν συνολικὴ τιμὴ τῶν 2.20. Πιθανώτατα πρόκειται γιά δουκάτα.

94. Μελισσηνός, Ταταῦλα 91.

95. Ἀποστολίδης, Ἀμπατζῆδες 30.

“ 1803, Ίουνίου 19... Έδωσα...τόν δεσπότην διά τόν άφορισμόν 5.20⁹⁶

Άπό τήν έπισκοπή Παραμυθιάς ύπάρχει ή πληροφορία γιά τό 1827.⁹⁷

“Αφοριστικά.Ταρίφα τους 5 γρ. τό καθένα.Τέτοια χαρτιά τό 1827 άναγράφονται στά μέν χωριά Γολά, Κοκκινίσματα Τσαμαντά καί Άχούρια Λιότικα (του χωριού δηλ. Λιά) από ένα, στά Λιά καί Λύκου από δύο στή δέ Παραμυθιά χρονιάτικα έσοδα από τήν πηγήγ αυτή γρ. 94” στο ίδιο κατάστιχο ύπάρχει έπίσης ή μνεία: “δσα ό Παπαδιαμάντης από βούλις τυχηρά καί άφοριστικά....γρ. 136”.

Μιά μαρτυρία γιά τό κόστος του άφορισμού έχουμε έπίσης από τήν περιοχή τής μητροπόλεως Δημητριάδος (11 Ίουνίου 1846).Συγκεκριμένα μεταξύ τών δικαιωμάτων του μητροπολίτη τής περιοχής άναγράφεται καί ό άφορισμός πού κοστολογείται έναντι 6 γροοσίων⁹⁸.

Άλλά καί μετά τήν ίδρυση του έλληνικού κράτους καί τό αυτοκέφαλο τής έλλαδικής εκκλησίας ή ιερά Σύνοδος τής Έκκλησίας τής Έλλάδος θά καθιερώσει καί αυτή τό τιμολόγιο του άφορισμού.Συγκεκριμένα σέ εγκύκλιο τής 16ης Ίουλίου 1852 όρίζεται ότι “Διά πάσαν εκδοσιν άορίστου καί άνωνύμου έπιτιμίου δρ. 3 ” άπαιτούνται νά σημειώσουμε έδώ ότι ή τιμή αυτή είναι ή ίδια μέ αυτή πού καταβάλλεται γιά τήν εκδοση τής άδειας γάμου καί του διαζυγίου⁹⁹.

Πρός τά μέσα του 19ου αϊ. χρονολογούνται οι έπόμενες μαρτυρίες συγκεκριμένα στο μεταξύ τών έτών 1860-1862 διάστημα έχει συνταχθεί κεφάλαιο σέ κανονισμό έλληνικής κοινότητας μέ τήν επιγραφή: “Αί τυχηράι άπολαυαί τών Άρχιερέων”¹⁰⁰.Τό Θ΄ άρθρο του κανονισμού αυτού αναφέρει: “Τά από τών ζητουμένων άφοριστικών γραμμάτων, αναλόγως ταίς ύποθέσεσι καί τή καταστάσει τών προσώπων, λαμβανόμενα, ούχι μέν τοι όλιγώτερα τών πεντήκοντα γροοσίων, δίδονται έπ΄ ώφελεία τών φιλανθρωπικών καταστημάτων τής έπαρχίας· τά δέ συγχωρητικά δίδονται δωρεάν”.

96. Προσθέτουμε έδώ καί κάποιες ακόμα μαρτυρίες τών πρώτων δεκαετιών του 19ου αϊ. Συγκεκριμένα ό Π. Χιώτης παραδίδει στα Άπομνημονεύματα.δ, 177, ότι διάφοροι νόμοι “..εκανόνισαν τήν άρχιερατικήν γραμματείαν. Διωρίσθη γραμματεύς καί ύπογραμματεύς μισθούμενος εκ του εκκλησιαστικού ταμείου.Τούτο προσωδευετο εκ τών εισπραττομένων έξ άδειας γάμων, άφορισμών, ενταλμάτων δικών ενεκα διαζυγίων...”. Αυτά άνάγονται στην έποχή λίγο μετά τό 1822. Μιά ακόμη μαρτυρία τής ίδιας έποχής μνημονεύσαμε στην ύποσημείωση 77· παραθέτουμε ακόμα καί μία μαρτυρία του Σταματιάδη, (Σαμακιά 4, 266, ό όποιος αναφέρει: “Τά άφοριστικά έγγραφα έτιμώντο γροοσίων πέντε, ή δέ εύκολία, μεθ΄ ής ταύτα έξεδίδοντο, έδιδεν άφορμάς εις καταχρήσεις ένλιτε γελοίας”.

97. Μπέτης, Κατάστιχο 216.

98. Πανταζόπουλος, Θεταλομαγνησία 436-437· άς σημειωθεί έπίσης ότι τό κόστος του άφορισμού στην περίπτωση του Δημητριάδος είναι τό μικρότερο έναντι τών άλλων ύπηρεσιών τής εκκλησίας άφού ή χειροτονία κοστίζει 300γρ., ό α΄ γάμος 6.5 γρ., ό β΄ γάμος 13 γρ., ή διάλυση άρραβώνα 25 γρ., τό διαζύγιο 100 γρ., τά εγκαινία εκκλησιών 300 γροοσία.

99. Χριστόπουλος, Συλλογή 12.

100. Παπαστάθης, Κανονισμοί 1, 107.-Αυτά φαίνεται ότι έναρμονίζονται προς άπόφαση του οικουμενικού πατριαρχείου πού διέθετε τά έσοδα αυτά ύπέρ τών φιλανθρωπικών καταστημάτων. Τούτο συνάγεται από τήν αντίστοιχη τεκμηρίωση πού προέρχεται από τήν περιοχή τής Χίου καί επιγράφεται “ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ” Ως ώρίσθησαν ύπό τής έν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης Προσωρινής Έθνικής Συνελεύσεως” καί όποία προβλέπει γιά τήν μητρόπολη Χίου: “ Παρομοίως διά τάς εκδόσεις άφοριστικών, ή μέν Αυτού Πανιερότης θέλει λαμβάνει ούδέν· άλλ΄ έπ΄ ώφελεία τών φιλανθρωπικών καταστημάτων, θέλει πληρόνεσθαι ποσόν τι αναλόγως τή ύποθέσει καί τή καταστάσει του λαμβάνοντος τό άφοριστικόν, ούχι όμως όλιγώτερον τών πενήκοντα γροοσίων” (Φασουλάνης, Κανονισμοί 38).

Μία ενδιαφέρουσα μαρτυρία προέρχεται και πάλι από τον χώρο της Έπτανήσου και συγκεκριμένα από την Κέρκυρα: χρονολογείται στις 27 Οκτωβρίου 1864 και είναι η εξής: “Συμφώνως τῆς ἀπαντηθείσης δαπάνης διά τήν ἐκτέλεσιν, τῆς ὑπό βάρους ἀφορισμοῦ παραινέσεως τελεσθείσης τήν 23 ὀδεύοντος Ὀκτωβρίου εἰς κώμην Καβαδάτων. Εἰς πέντε Ἱερεῖς τῆς πόλεως ἐξ ὧν εἰς εἶναι

	Λ.	Σ.	Δ.
ὁ Προεστῶς	1		5
εἰς τόν Ἀρχιδιάκονον			4 2
εἰς ἑτέρους δύο Ἱερεῖς τῆς ἐξοχῆς			4 2
εἰς τόν Κον Εὐστάθιον Βραχλιώτην φαρμακοπώλην διά κηρίον λίτρας τέσσαρας καί μισήν πρὸς 36/100 τήν λίτραν	6		9
εἰς βαφήν τῶν ἀνωθεν Κηρίων			6
εἰς τόν Εὐταξίαν			4 2

Ἐλότης, δύο λίτρας Στερλίνας, τέσσαρα Σελλήνια καί πένες ἑννέα”¹⁰¹.

Παραθέτουμε τέλος καί τήν μνεία (12 Μαρτίου 1880) διατίμησης ἀφορισμοῦ πού ἔχουμε ἀπό τήν μονή Πρέβελης στήν Κρήτη: στό ἀρχεῖο τῆς μονῆς ὑπάρχει γράμμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Μελετίου πρὸς τόν ἀρχιεπίσκοπο Λάμπης καί Σφακίων Παῖσιο, στό ὁποῖο μεταξύ τῶν ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι τοῦ στέλνει καί τό «πατριαρχικό ἐπιτίμιο ἐναντίον ὄσων καταπατοῦν κτήματα τῆς μονῆς: συγχρόνως τοῦ γράφει: “...συνάμα δέ εἰσπράξασα παρὰ τοῦ ὀσιωτάτου αὐτοῦ ἡγουμένου τά δικαιώματα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου διά τήν ἐκδοσιν τοῦ ἐπιτιμίου τούτου, γρόσια τριακόσια τεσσαράκοντα εἰς λίραν ὀθωμανικήν πρὸς γρόσια ἑκατόν, μετρήσῃ αὐτά τῶ...ἐπισκόπῳ Χερρονήσου...”¹⁰² Ἐνδιαφέρον ἐξάλλου παρουσιάζει μία ἄλλη περίπτωση τοῦ 1878 κατά τήν ὁποία ἐκφωνεῖται ἀφορισμός ἐναντίον ἀγνώστου πού ἔκλεψε κώδικα τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου στήν Θεσσαλονίκη. Ὁ ἀφορισμός κόστισε 75 γρόσια καί τά καταβάλουν οἱ ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ στόν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ¹⁰³.

Στίς παραπάνω πληροφορίες πρέπει νά προσθέσουμε καί μία παλαιότερη, ἡ ὁποία μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἕμμεσο ἔξοδο γιά τήν ἐκδοση τοῦ ἐπιτιμίου. Βεβαίως ἐπιβάλλεται γιά ἄλλους λόγους ἀλλά ὡστόσο ἐπιβαρύνει ἀκόμα περισσότερο τά ἔξοδα: πρόκειται συγκεκριμένα γιά ἀπόφαση (τέλη Ἰουλίου 1779) τοῦ μητροπολίτη Μυτιλήνης, ὁ ὁποῖος προκειμένου νά ἀνακόψει τό ρεῦμα τῆς συνεχούς ἐκδόσεως ἐπιτιμίων ὀρίζει τήν τιμή τοῦ 1 φλωρίου γιά τόν μητροπολίτη καί 10 παράδων γιά τόν γραμματικό του ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀπόφαση καί κατά τόν ὄρο ὅτι τά ἴδια ποσά θά καταβάλλονται καί ἀκόμη ὁ ἀφορισμός ἔρχεται ἀπό τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο ¹⁰⁴.

Ἡ ἐκδοση λοιπόν τῶν ἀφοριστικῶν χαρτίων συνεπάγεται ἔξοδα πού σέ ὀρισμένες περιπτώσεις εἶναι καί ἀρκετά ἰσχυρά. Βεβαίως τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε εἶναι τελείως ἀποσπασματικά καί δέν μᾶς δίνουν τήν δυνατότητα νά συγκροτήσουμε τήν πορεία τῆς ἐξέλιξης τῶν ἐξόδων. Ἐτσι ἡ συνεισφορά τῶν πηγῶν στό σημεῖο αὐτό μᾶς δίνει ὀρισμένες γενικές πληροφορίες.

101. Τσίτσας, Ἀφορισμοί 13, 132.

102. Παπαδάκις, Πρέβελη 148.

103. Βακαλόπουλος, Μακεδονία 41.

104. Κώδικας Μητροπόλεως Μυτιλήνης Α', φ.62 (πράξη ἀνέκδοτη).

Σύμφωνα μ' αυτές τὰ ἔσοδα ἀπὸ τοὺς ἀφορισμούς σέ τοπικό ἐπίπεδο συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐσόδων τῶν ἱερωμένων. Πολλές φορές μάλιστα μοιράζονται σέ περισσότερους τοῦ ἑνός. Ἡ μνεία τοῦ 1827 ἀπὸ τὰ χωριά τῆς Ἡπείρου εἶναι ἀξιόλογη ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι παρουσιάζει κάποιες τάσεις χαρακτηριστικές τῆς χρήσης τοῦ ἐπιτίμιου στὴν περιοχή αὐτὴ χωρὶς πάντα νὰ μποροῦμε νὰ ἀναγθοῦμε σέ γενικότερες προσεγγίσεις. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. τὰ ἔσοδα τῶν ἀφοριστικῶν εἶναι μεγάλα, μάλιστα σέ μιὰ περίπτωση ἡ ταρίφα ρυθμίζεται καὶ ἀναλόγως τῶν προσώπων πού ὑποβάλουν τὸ σχετικό αἴτημα. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ ἀναλυτικὸς λογαριασμὸς πού ἔχουμε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα ἀναφέρει ἀκόμα καὶ τὰ ἔσοδα βαφῆς τῶν κεριῶν σέ μαῦρα.

Σαφέστατα λοιπὸν προκύπτει ὅτι ὑπάρχουν ἔσοδα γιὰ τοὺς αἰτοῦντες τὸ ἐπιτίμιο ἀπὸ τὴν ἀποσπασματικὴ αὐτὴ σειρά πληροφοριῶν φαίνεται ὅτι ὑπάρχει διαφοροποίηση ὡς πρὸς τὰ ἔσοδα ἀπὸ περιοχή σέ περιοχή ἐνῶ δὲν ἔχουμε συναντήσει ρητὴ μνεία γιὰ τὸ ποσό πού πρέπει νὰ καταβληθεῖ στὴν πατριαρχικὴ αὐλὴ. Πιθανώτατα ἡ ὄλη διαδικασία ρυθμίζονταν μέσω τῶν μητροπολιτῶν. Ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ὄλη εἰκόνα πού μᾶς προσπορίζουν οἱ πληροφορίες τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ. τὰ ἔσοδα τοῦ ἀφορισμοῦ ἐντάσσονται στό πλέγμα ἐσόδων τοῦ κάθε μητροπολίτη· εἶναι ἀκριβῶς οἱ πηγές πλουτισμοῦ τῶν μητροπολιτῶν τίς ὁποῖες θὰ καταστήσει πρῶτο στόχο τῆς ἡ κριτικῆ πού βάλλει κατὰ τῶν ἱερωμένων.

“ Ὅθεν καὶ ἐπ’ ἐκκλησίας δὲν ἀκούεις διδαχὴν
 δόσε γρόσια σέ λέγουν- μιαν λέξιν μοναχὴν
 Ἄπ’ ἀφορισμούς καὶ κρίσεις, διαζύγια πολλὰ
 τοὺς ἀθῶους ἀδικοῦντες παίρνουν γρόσια καλὰ”¹⁰⁵.

Περνάμε ἔτσι στὴν δευτέρη ὁμάδα πληροφοριῶν γύρω ἀπὸ τὰ ἔσοδα τοῦ ἀφορισμοῦ πού προέρχονται ἀπὸ ἔμμεση πληροφόρηση, δηλαδή ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κριτικὴ αὐτὴ δὲν ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορά στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ὅπου χρονολογεῖται τὸ στιχοῦργημα πού λίγο πρὶν παραθέσαμε. Ἦδη ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. εἶχε ὑψώσει τὴν φωνή του μέ τόλμη ἐναντίον τῶν καταχρήσεων τοῦ κλήρου, ὄντας καὶ ὁ ἴδιος κληρικὸς. Γράφει λοιπὸν ὁ λόγιος ἱεράρχης: “Βαβαὶ καὶ τί ἀσπαχνία εἶναι αὐτὴ, τί ὠμότης, τί ἀπανθρωπότης, νὰ πραγματεύεται ὁ καλὸς ποιμένας τοὺς ἀφορισμούς, νὰ πωλῆ τὴν πληγὴν τοῦ Θεοῦ διὰ αἰσχροκέρδειαν· νὰ χύνη τὸ αἷμα τοῦ προβάτου του διὰ τὸν πόρον τῆς ζωῆς του; Ἄντὶς νὰ εἶναι ποιμένας, νὰ γίνεται λύκος;”¹⁰⁶.

Ὁ Ἀνθρακίτης ὁμιλεῖ σαφῶς γιὰ εἰσπραξὴ χρημάτων ἀπὸ τοὺς ἀφορισμούς, ὅπως πολὺ ἀργότερα σέ ἄλλο βεβαίως ὕφος ὁ Ἀνώνυμος τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας: “Μ’ ἐν κατεβατόν μέ κατάρας, ὁπού ἡ πλέον διαβολικὴ διάθεσις φοβερωτέρας βέβαια δὲν ἤθελεν ἠμπορέσει νὰ ἐφεύρη, τὸ

105. Μπουμπουλίδης, Κάλφογλου 42.

106. [Ἀνθρακίτης], Θεωρίαι 227. Ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀνθρακίτη συμβαδίζει μέ τίς μαρτυρίες πού ἔχουμε πάλι ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας. Συγκεκριμένα πολλές φορές οἱ καθαιρούμενοι μητροπολίτες κατηγοροῦνται γιὰ ἀντικανονικὴ χρῆση τοῦ ἐπιτίμιου προκειμένου νὰ λάβουν χορήματα. Βεβαίως παρόμοιες κατηγορίες δὲν παύουν νὰ ἐνδυναμώνουν τὸ σκεπτικὸ καθάρισης καὶ ὅπωςδήποτε ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ αὐτὴ ἐξυτηροῦν μιὰ σκοπιμότητα σαφέστατη. Ὡστόσο δὲν εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο νὰ ἐμπορευόταν ἀπὸ ἐπίσημα κείμενα τῆς ἐκκλησίας, ὅπως λ.χ. γίνεται κατὰ τὴν ἀποπομπὴ τοῦ μητροπολίτη Ἡρακλείας Νεοφύτου ὁ ὁποῖος κατηγορεῖται ἀπὸ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο Β' τὸν Ἰούλιο τοῦ 1694 ὅτι “...λαϊκούς ἀφορίζων ἐπ’ οὐδενὶ τῶν ἐγκλημάτων, εἰ μὴ μόνον ἐπὶ τῷ λαμβάνειν δωροληψίες, καὶ χρήματα...” (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Θράκη 84).

όποιον ὀνομάζουσι ἀφορισμόν, ἐκδύουσι καί πλουσίους καί πτωχοὺς”¹⁰⁷. Οἱ ἔμμεσες αὐτές πληροφορίες συνεχίζονται ὀλόκληρο τὸν 19ο αἰ. ὅταν ἡ κριτικὴ ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας συνεχίζεται μὲ δριμύτητα. Ἄς ἀναφέρουμε δύο σχετικὰ παραδείγματα.

“Ὅποσον ἐφαρπάζουσι καί λαφυραγωγοῦν,
τὸν κόσμον ὡς βιάζουσι, καί καταμαστιγοῦν,
Ἄπ’ ὄρκους, ἀπὸ γάμους, ἀπὸ ἀφορισμοῦς,
ἀπὸ χειροτονίας, φρικτοῦς σιμωνισμοῦς”¹⁰⁸.

Αὐτὰ γράφει ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης στὰ 1817, ἐνῶ λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1833, καί αὐτὸς ὁ ἐξ Οἰκονόμων Κωνσταντῖνος δέν θά διστάσει νὰ γράφει: “Ὁ ἀφορισμός, ἡ ἀποτρόπαιος αὕτη διὰ τοὺς χριστιανούς ποιηή, ἐπιβαλλομένη παρὰ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς σωφρονισμόν τῶν ἄλλως ἀδιορθώτων αὐτῆς τέκνων, ἐσφενδονίζετο καταχρηστικῶς καί δι’ αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα πταίσματα, καί πολλάκις ἐπὶ ἀπλή ὑποψία, καί ἡ τιμὴ τῆς ἀγορᾶς του ἦτον τόσο εὐκόλος καί ἀπροσδιόριστος, ὥστε κατανοῦσεν ἀπὸ τῶν εἴκοσι καί ἐπέκεινα δραχμῶν μέχρι τῶν 20 λεπτῶν”¹⁰⁹.

Ἡ τελευταία πληροφορία εἶναι πολύτιμη ἐπειδὴ τεκμηριώνει κατὰ τρόπο πειστικὸ αὐτὰ τὰ συμπεράσματα πού εἶχαμε ἀποκομίσει ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν πληροφοριῶν τῆς πρώτης κατηγορίας· ὅτι δηλαδή δέν ὑπῆρχε σταθερὴ τιμὴ ἀγορᾶς τοῦ ἀφορισμοῦ, ἄλλωστε δέν θά εἶταν δυνατόν νὰ ὑπάρχει ἀνοιχτὰ καί ἀπροκάλυπτα. Ἔτσι τὸ ποσοῦν καθορίζονταν ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ὑπόθεσης καί τὴν οἰκονομικὴ εὐρωστία τοῦ αἰτοῦντος τὸν ἀφορισμό.

Θά τελειώσουμε τὰ σχετικὰ μὲ τὴν τιμὴ τοῦ ἀφορισμοῦ ἀναφέροντας καί κάποιες ἔμμεσες ἀναφορὲς ἀπὸ ξένους παρατηρητὲς τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων. Στὴν Κρήτη ἀναφέρεται ἡ πρώτη καί χρονολογεῖται περὶ τὸ 1566· πρόκειται γιὰ ἀναφορὰ τοῦ Rettore τῆς περιοχῆς τῶν Χανίων Bassadona πρὸς τὴν Βενετικὴ ἔξουσία· ἀναφερόμενος στὰ ἔσοδα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τὴν Κρήτη γράφει: “Esso [οἰκουμενικός πατριάρχης] aveva poi in Candia altre vie clandestine di reddito. Commissari o epitropi del patriarca venivano ogni anno nell’ isola per riscuotere le tasse, carichi di diplomi, di benedizioni e di scomuniche in bianco, da vendersi a chi aveva conti da saldare o da far saldare con Greci; e ne partivano ricchi di elemosine e di bottino”¹¹⁰.

Ἐδῶ ὁ βενετὸς διοικητὴς ἀναφέρεται σὲ ἀφορισμοὺς ἀνωνύμων πού πουλοῦνται ἀπὸ τοὺς πατριαρχικούς ἐξάρχους στοὺς ἐνδιαφερομένους. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ πού δέν μᾶς παραδίδεται ἀπὸ ἄλλες πηγές θυμίζει κάτι ἀνάλογο πρὸς τὰ συγχωροχάρτια· ὡστόσο καίτοι δέν εἶναι βέβαιο ἂν ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι ἐγκυρὴ καθὼς δέν διασταυρῶνεται, παραδίδει πάντως κάτι ἀπὸ τὸ γενικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καί τὴν εὐρύτατη χρῆση τοῦ ἐπιτιμίου.

107. Ἄνωνυμος, Νομαρχία 171.

108. Περδικάρης, Ἑρμῆλος 425.

109. Οἰκονόμος, Σωζόμενα 2, 131.

110. Tea, Saggio 1369· ἕνας ἄλλος πάλι βενετὸς ἀξιωματοῦχος - ὁ Provveditore General al Mar, Alvise Foscarei - θά ἀναφέρει πρὸς τὸν δόγη τὸ 1783 σχετικὰ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση τῆς Πάργας, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τοῦ κλίματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου “προβαίνουν εἰς ἐνεργείας χωρὶς νὰ λογαριάζουσι τὰς εὐθύναις, οὔτε καὶ διστάζουσι νὰ θέτουσι εἰς ἀργίαν ἱερεῖς...καὶ νὰ ἐξαπολύουσι ἀφορισμοὺς χωρὶς νὰ ἀκολουθοῦν νομίμους μεθόδους, μὲ μοναδικὸν σκοπὸν ἵνα προσπορίζονται χρήματα ἀδίκως καὶ παραλόγως” (Μέρτζιος, Πάργα 210-217).

Στά τέλη του 17ου αί. χρονολογείται μία άλλη αναφορά από την Κίμωλο που συντάσσεται από απεσταλμένο προς επιθεώρηση των καθολικών εκκλησιών των Κυκλάδων. Γράφει λοιπόν αυτός προς το Βατικανό: "Παραλείπω τους καθημερινούς αφορισμούς τους γινομένους υπό του επισκόπου διά πράγματα ελαφρά και άσήμαντα, όπου αντί ήμισος σκούδου θά ιδετε τον πρωθιερέα αυτόν νά εκτοξεύη αφορισμούς..."¹¹¹. Λίγο αργότερα, περί τό 1805, ένας περισσότερο ψυχραιμος θεατής των πραγμάτων ό γνωστός μας Πουκεβίλ θά γράψει: "Τόν υπόλοιπο χρόνο, τά τυχερά του κλήρου βασίζονται στή συνήθεια του άγιασμού, στίς εύλογίες, τους αφορισμούς, τους έξορκισμούς και στή πώληση φυλαχτών..."¹¹².

Αυτές οί πληροφορίες άμεσες και έμμεσες συγκλίνουν σέ μία διαπίστωση άναμφισβήτητη, ότι δηλαδή ό αφορισμός, ή ίκανοποίηση του αίτήματος για τήν έκδοση του αφορισμού προς διακανονισμό μιās διαφορās μεταξύ των χριστιανών, άπαιτούσε κάποια έξοδα. Πέραν των γενικότερων έξόδων που πολλές φορές άπαιτούσε ή μετάβαση στήν Κωνσταντινούπολη ή στήν έδρα τής μητρόπολης, ύπάρχει και αυτή καθ' έαυτήν ή τιμή του αφοριστικού χαρτίου· μάλιστα από τίς διάφορες έμμεσες μαρτυρίες φαίνεται ότι άποτελούσε καλή πηγή έσόδων για τους άνώτερους ιερωμένους και πάντως τέτοιας σημασίας ώστε νά συναριθμείται μέ τίς πηγές των άλλων έσόδων (άγιασμούς, γάμους, διαζύγια κ.τ.δ.).

Οί άμεσες μαρτυρίες είναι και σχετικά πρόσφατες αλλά κυρίως λίγες, ελάχιστες δέ προέρχονται από πρόσωπα του στενού εκκλησιαστικού κλίματος. Τά στοιχεία αυτά μπορούμε νά ποϋμε ότι είναι γενικώς άναμενόμενα. Σέ κανένα εκκλησιαστικό κείμενο, άπόφαση συνόδου, νομοκάνονα ή πατριαρχική άπόφαση δέν αναφέρεται ρητώς ή έπιβολή αφορισμού εναντι άμοιβής, όπως άλλωστε και για καμιά άλλη εκκλησιαστική ύπηρεσία. Κάτι τέτοιο άλλωστε άπάδει προς τίς βασικές αρχές τής χριστιανικής πίστης. Άρα στήν οϋσία πρόκειται για ένεργεια καταχρηστική, ή όποία πρέπει νά άποσιωπηθεί ή τουλάχιστον νά μήν κατονομάζεται φανερά. Τό ίδιο συμβαίνει και για πολλές άλλες καταστάσεις για τίς όποιες οί κοινωνικές συνθήκες, ή άφετηρία τους αλλά και ή γενικότερη κατάσταση δημιουργούν άλλα πλαίσια προσαρμογής και εξέλιξης. Παγιώνονται μέ αυτόν τόν τρόπο πρακτικές που δέν στηρίζονται θεωρητικά σέ παλαιότερες ή νεότερες εκκλησιαστικές άποφάσεις. Μοιραία στό πλαίσιο αυτό θά ένταχθεί και ό αφορισμός, ό όποιος από ποινή για άμαρτήματα θρησκευτικά θά μετακυλίσει προς άλλες κατευθύνσεις και θά μετατραπεί σέ ποινή του ποινικού δικαίου και κατά συνέπεια θά προσαρμοσθεί προς τό πλαίσιο των κοινωνικών δομών που έχουν υποστεί ισχυρές πιέσεις και ποικίλες μεταβολές. Γι' αυτούς τους οϋσιαστικούς λόγους, πιστεύουμε ότι ή "διατίμηση" του έπιτιμιου είναι μέν πράξη αντιβαίνουσα προς τά δόγματα τής χριστιανικής πίστης όμως παράλληλα πράξη άπολύτως φυσιολογική άφου άλλωστε οί αίτούντες και τά αίτήματά τους προσδιορίζονται τίς περισσότερες φορές από τήν καταλυτική προβολή του οικονομικού στοιχείου.

111. Slot, Κίμωλος 214.

112. Πουκεβίλ, Μοριάς 268.

5. Ἄδικοι - παράνομοι ἀφορισμοί.

Εἶναι γεγονός διαπιστωμένο ὅτι ἡ Ἐκκλησία παράλληλα μέ τήν θέσπιση ἐπιβολῆς ἐπιτιμίων κατέβαλε παράλληλα προσπάθεια προκειμένου νά ἀποφεύγεται ἡ ἀλόγιστη, ἡ ἀδικη καί παράνομη χρήση τους. Τοῦτο βεβαίως γιά δύο κυρίως λόγους: α) ἐπειδή ἡ χρήση κατασταλτικῶν ποινῶν προσκρούει πρὸς τήν ἠθική καί δογματική τεκμηρίωση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καί διδασκαλία, ἡ ὁποία ἐμφορεῖται ἀπό τίς ἀρχές τῆς ἀγάπης καί συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτιῶν καί β) ἐπειδή γρήγορα ἔγινε ἀντιληπτό ἀπό τοὺς πατέρες καί γενικά τοὺς ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκκλησίας ὅτι ἡ ἀλόγιστη καί ἐκτεταμένη χρήση τῶν ἐπιτιμίων εἶταν δυνατόν νά προξενήσει ἀντίθετα ἀπὸ τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, δηλαδή ἀντὶ νά συνετίσει τόν ἁμαρτάνοντα νά τόν ὀδηγήσει τελικά ἐκτὸς τῆς κοινότητος τῶν χριστιανῶν. Ἀπὸ τοὺς πῶς διορατικούς ἐξάλλου (Ἀνθρακίτης- Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων) δέν διαφεύγει τό γεγονός ὅτι ἡ συχνή καί εὐκολη χρήση τοῦ ἐπιτιμίου γιά κάθε ἁμάρτημα καί ἀδικία μοιραῖα θά ὀδηγοῦσε σέ ἐκφυλισμό τῆς ποινῆς καί συνέπειά αὐτοῦ θά εἶταν βέβαια καί ἡ παντελῆς ἀναποτελεσματικότητά του, πράγμα πού ὡς ἓνα σημεῖο δέν μπόρεσε νά τό ἀποφύγει ἡ ἐκκλησία.

Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή ἔχουμε δύο παράλληλες προσπάθειες: ἡ πρώτη ἔχει σχέση μέ τήν διδασκαλία τῶν πατέρων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τήν μορφήν νοουθεσιῶν καί παραινήσεων ἐπεδίωξαν νά ἀποτρέψουν τήν ἀδικη ἢ τήν χωρίς σοβαρὴ αἰτία ἐπιβολή ἐπιτιμίων: ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀποτελεῖ τήν καλύτερη περίπτωση τοῦ εἶδους αὐτοῦ καθὼς ἀφιερώνει πολλές σελίδες ἀπὸ τό τεράστιο συγγραφικὸ του ἔργο στήν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ¹¹³.

Ἡ δεύτερη προσπάθεια δέν μένει ἀπλῶς στό ζήτημα τῶν νοουθεσιῶν ἀλλὰ προβαίνει στήν θέσπιση ὀρισμένων κανόνων οἱ ὁποῖοι προβλέπουν ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού προσιδιάζουν σέ περιπτώσεις ἀδικῶν ἀφορισμῶν καί θεσπίζουν ἐμπόδια προκειμένου νά ἀποτραποῦν παρόμοιες καταστάσεις. Παραθέτουμε ἐνίους ἀπὸ τοὺς κανόνες αὐτοὺς ἐπειδή ἡ παράθεση ὅλων εἶναι πράγμα ἀνέφικτο.

Ἐν τῷ κανόνῳ τῆς α' συνόδου στή Νίκαια (325) ἀναφέρει ἐν σχέσει πρὸς τοὺς "ἀκοινωνήτους": "Ἐξεταζέσθω δέ, μὴ μικροψυχία ἢ φιλονεικία, ἢ τινι τοιαύτῃ ἀηδία τοῦ ἐπισκόπου, ἀποσυνάγωγοι γεγένηται"¹¹⁴. πρὸς ἀποτροπή δέ τῆς ἀδικίας αὐτῆς λαμβάνεται πρόνοια γιά τήν διενέργεια τοπικῶν συνόδων, δὶς τοῦ ἔτους, σέ κάθε ἐπαρχία ὥστε νά ἐπιλύονται τὰ σχετικὰ προβλήματα.

Ἐν τῷ κανόνῳ τῆς συνόδου στήν Σαρδική (343 ἢ 342) προβλέπει γιά τό ἴδιο πρόβλημα: "Ἐἴ τις ἐπίσκοπος ὀξύχολος εὐρίσκοιτο, ὅπερ οὐκ ὀφείλει ἐν τοιοῦτῳ ἀνδρὶ πολιτεύεσθαι, καί τραχέως ἀντικρὺ πρεσβυτέρου ἢ διακόνου κινηθεῖς, ἐκβαλεῖν ἐκκλησίας αὐτόν ἐθελήσοι, προνοητέον ἐστὶ μὴ ἄθρόον τόν τοιοῦτον κατακρίνεσθαι, καί τῆς κοινωνίας ἀποστερεῖσθαι" ὅλοι δέ οἱ μετέχοντες στήν σύνοδο ἐπίσκοποι συμφωνοῦν: "Ὁ ἐκβαλλόμενος ἐχέτω ἐξουσίαν ἐπὶ τόν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας καταφυγεῖν· εἰ δέ ὁ τῆς μητροπόλεως ἄπεισιν, ἐπὶ τόν πλησιόχωρον κατατρέχειν, καί

113. Ἀναφέρουμε ἐδῶ τήν Ὀμιλία "Περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἀναθεματίζειν (PG), τήν Ὀμιλία ΙΣ' εἰς τήν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολήν (PG) καθὼς καί τήν πατριαρχικὴ πρόξι "Περὶ ἐπιτιμίας τῶν ἁμαρτανόντων" (PG)

114. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 2, 124-125. Ἐκτὸς ἀπὸ τήν ἐκδοσὴ τῶν Ράλλη-Ποτλῆ, ὑπάρχει βεβαίως καί ἡ ἐγκυρότερη πού ἔγινε ἀπὸ τόν P.-P. Joannou, Discipline Generale Antique... Ἐπιτομή δὲ πρὸς ἀποφύγετο νά παραπέμπω στήν ἑλληνικὴ ἐκδοσὴ ἐπειδή περιέχει καί τίς γνωμοδοτήσεις τῶν μεγάλων ἐρμηνευτῶν τοῦ 12ου-13ου αἰ.

ἀξιούν, ἵνα μετά ἀκριβείας αὐτοῦ ἐξετάζηται τό πρᾶγμα· οὐ γάρ χρή μή ὑπέχειν τὰς ἀκοάς τοῖς ἀξιούσιν.Κάκεινος δέ ὁ ἐπίσκοπος, ὁ δικαίως ἢ ἀδίκως ἐκβαλὼν τὸν τοιοῦτον, γενναίως φέρειν ὀφείλει, ἵνα ἡ ἐξέτασις τοῦ πράγματος γένηται, καὶ ἡ κυρωθῆ αὐτοῦ ἢ ἀπόφασις, ἢ διορθώσεως τύχη”¹¹⁵.Ἡ σημαντικὴ αὐτὴ διάταξη τοῦ 4ου αἰ. προβλέπει ἐπὶ πλέον τῶν ἄλλων καὶ τὴν προσβολὴ τῆς ἀποφάσεως ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἀφορισμένου προκειμένου νὰ ἀνατραποῦν ἐνδεχόμενες ἀδικίες.

Ὁ δ’ κανόνας τῆς Ζ’ οἰκουμενικῆς συνόδου (Νίκαια 787) ἀναφέρει γιὰ τό θέμα μας: “Εἴ τις οὖν δι’ ἀπαίτησιν χρυσοῦ, ἢ ἑτέρου τινός εἶδους, εἴτε διὰ τινα ἴδιαν ἐμπάθειαν εὐρεθεὶ ἀπειργων τῆς λειτουργίας, καὶ ἀφορίζων τινὰ τῶν ὑπ’ αὐτόν κληρικῶν...καὶ εἰς ἀναίσθητον τὴν ἑαυτοῦ μανίαν ἐπιπέμπων, ἀναίσθητος ὄντως ἐστί, καὶ τῇ ταυτοπαθείᾳ ὑποκίεσεται, καὶ ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, ὡς παραβάτης ἐντολῆς Θεοῦ, καὶ τῶν Ἀποστολικῶν διατάξεων”¹¹⁶ Θεσπίζεται λοιπὸν μέ τὸν κανόνα αὐτόν ἡ διάταξη αὐτὴ πού θὰ ἐπαναληφθεῖ καὶ σέ ἄλλα κείμενα μεταγενέστερα σύμφωνα μέ τὴν ὁποία θεωρεῖται αὐτοαφορισμένος ἐκεῖνος ὁ ἱεράρχης πού ἀφορίζει παράνομα.

Ἐκτός ἀπὸ τίς ἐπίσημες αὐτές διατάξεις ὑπάρχουν καὶ ἄλλες οἱ ὁποῖες ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἀπαγορεύουν τοὺς ἀδίκους ἀφορισμούς.Σ’ αὐτὰ νὰ προσθέσουμε καὶ τὴν πολιτικὴ βούλησὴ πού ἐκδηλώνεται πολὺ πρῶιμα ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανό: σέ μία Νεαρά τοῦ αὐτοκράτορα δηλώνεται ρητά: “Πᾶσι δέ τοῖς ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις ἀπαγορεύομεν ἀφορίζειν τινὰ τῆς ἁγίας κοινωνίας πρὶν ἢ αἰτία δειχθῆ δι’ ἣν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες τοῦτο γίνεσθαι κελεύουσιν.εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα τῆς ἁγίας κοινωνίας τινὰ χωρίσει, ἐκεῖνος μὲν ὅς ἀδίκως ἀπὸ τῆς κοινωνίας ἐχωρίσθη, λυομένου τοῦ χωρισμοῦ ὑπὸ τοῦ μείζονος ἱερέως τῆς ἁγίας ἀξιούσθω κοινωνίας· ὁ δέ ἀδίκως τινὰ τῆς ἁγίας κοινωνίας χωρίσαι τολμήσας πᾶσι τρόποις ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ὑφ’ ὃν τέτακται, χωρισθήσεται τῆς κοινωνίας ἐφ’ ὅσον χρόνον ἐκεῖνος συνίδοι ἵνα ὀπερ ἀδίκως ἐποίησε, δικαίως ὑπομείνη”¹¹⁷.

Τὰ πράγματα λοιπὸν ἀναδεικνύονται μέ μεγάλη σαφήνεια.Οἱ ἀποτρεπτικοὶ κανόνες προσπαθοῦν νὰ θέσουν περιοριστικὰ ὄρια προκειμένου νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ παρονομίες, δηλαδή οἱ ἀφορισμοὶ πού γίνονται ἀπὸ ἐμπάθεια ἢ ἀπὸ ἰδιοτελεῖς λόγους.Βεβαίως πρέπει νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦ ὅτι βρισκόμαστε στοὺς πρῶτους χριστιανικοὺς αἰῶνες καὶ συγχρόνως ὅτι τὰ περιοριστικὰ μέτρα ἀφοροῦν κυρίως σέ ἀφορισμούς ἐναντίον ἱερωμένων.Ἐξάλλου ἀναφερόμαστε πάντα σέ παραβιάσεις κανόνων δηλαδή στὴν διάπραξη ἁμαρτημάτων καὶ σέ καμιά περίπτωσι δέν ἐννοῦμε καὶ τοὺς ἀφορισμούς πού γίνονται γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς ψευδομαρτυρίας, δηλαδή ἀντὶ τοῦ ὄρκου.

Στὴν Νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ πράγματα γενικεύονται καὶ ἡ σχετικὴ διάταξη συμπεριλαμβάνει ὅλους τοὺς χριστιανούς.Ἡ ὅλη νομολογία καὶ ἡ

115. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 3, 267.

116. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 2, 566-567.

117. Νεαρά 123 : “Περὶ ἐκκλησιαστικῶν διαφορῶν κεφαλαίων”, κεφ.ΧΙ (βλ. Schöell-Kroll, CJC 3, (Novellae) 603).-Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ὁ ἴδιος αὐτοκράτορας μέ ἄλλη Νεαρά του (83) εἶχε φροντίσει νὰ ὀριοθετήσῃ σαφῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη θεσπίζοντας: “Εἰ μὲντοι ἐκκλησιαστικόν εἴη τό ἁμάρτημα δεόμενον σωφρονισμοῦ καὶ ἐπιτιμίων ἐκκλησιαστικῶν, ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος τοῦτο κρινέτω· μηδὲν ἐπικοινωνούντων τῶν λαμπροτάτων ἀρχόντων τῶν ἐπαρχιῶν· οὐδὲ γάρ βουλόμεθα τοιαῦτας ὑποθέσεις ὅλως οὐδέ γινώσκεσθαι τοῖς πολιτικοῖς ἀρχουσι, δέον τὰ τοιαῦτα καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἐξετάζεσθαι, καὶ ἐπανορθοῦσθαι τὰς ψυχὰς τῶν ἁμαρτανόντων διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων κατὰ τοὺς ἱεροῦς καὶ θεοῦς κανόνας, οἷς καὶ οἱ ἡμέτεροι κατακολουθεῖν οὐκ ἀπαξιούσι νόμοι” (Schöell-Kroll 3,410).- Τρωιάνος, Δικονομία, σ.

συχνή επιβεβαίωσή της ανά τους αιώνες οδηγεί στο αναπόφευκτο συμπέρασμα ότι οι άδικοι και παράνομοι άφορισμοί εμφανίζονταν με αρκετά μεγάλη συχνότητα. Προς αυτό συνάδουν και οι έρμηνείες των μεγάλων έρμηνευτών του 12ου-13ου αί. οι όποιοι με τίς διεκρινιστικές έρμηνευτικές διατάξεις τους θά ένισχύσουν άκόμη περισσότερο τήν βούληση προς άποφυγή παρανομιών.

Ο Ζωναράς λ.χ., σχολιάζοντας τόν ε' κανόνα τής α' συνόδου, τόν όποιο αναφέραμε λίγο πριν, αναφέρει: "Επει δέ τινας άφορίζεσθαι μή δικαίως συμβαίνει, διά θυμόν ίσως, και μικροψυχίαν του άφορισαντος, ή δι' εμπάθειάν τινα, ήν και άηδίαν ώνόμασε, διά τουτο τόν παρόντα κανόνα οι ιεροί Πατέρες εξέθεντο, εξέτάξεσθαι διαταξάμενοι τούς άφορισμούς, όταν δηλαδή οι άφωρισμένοι αιτιώνται τούς άφορισαντας, ως παρά τό δίκαιον άφορισθέντες. Τήν δέ εξέτασιν παρά των επισκόπων τής έπαρχίας γίνεσθαι, ή πάντων, ή των πλειόνων, ει τινας μή συνιέναι τοις λοιποίς...". Τά ίδια περίπου πρεσβεύει και ό Βαλσαμών για τό ίδιο πρόβλημα: "Επει δέ, φησίν, εικός έστι λέγειν τόν άφορισθέντα, άδίκως άφορισθηναι, ή και τελευτήσαι τόν άφορισαντα, παρακελεύεται ό κανών, καθώς και άλλοι διωρίσαντο, δίσ του έτους συνέρχεσθαι πάντας τούς επισκόπους παρά τῷ πρώτῳ αυτών, έφ' ᾧ λύεσθαι τά περι των άκοινωνήτων άμφίβολα..." τά ίδια επαναλαμβάνει και ό Άριστηνός¹¹⁸.

Οι ίδιοι έρμηνευτές σχολιάζοντας τόν ιδ' κανόνα τής συνόδου στην Σαρδική βρίσκουν τήν εύκαιρία νά τονίσουν παραπλήσιες περιπτώσεις. Λέγει λ.χ. ό Ζωναράς: "Εάν επίσκοπος, φασίν οι Πατέρες, δεύχολος ή, ήτοι όργίλος... και κινηθείς εις θυμόν κατά διακόνου ή πρεσβυτέρου, εκβάλη τής εκκλησίας τουτον, ήγουν άφορίση, προνοητέον, ήτοι φροντιστέον, μή άθρόως, ήγουν αίφνηδίως και χωρίς σκοπού τόν τοιοῦτον τής κοινωνίας άποστερείσθαι. Καταφευγέτω δέ ό εκβληθείς προς τόν μητροπολίτην τής έπαρχίας... και άξιούτω, ίνα παρ' αυτου άκριβώς εξέτασθῆ τό πράγμα... ου χρη παρορᾶσθαι τούς αίτουμένους, και μηδέ ό άφορίσας επίσκοπος άγανακτείτω, αλλά φερέτω γενναίως τήν εξέτασιν..."¹¹⁹.

Όμως ταυτοχρόνως ό Ζωναράς προσπαθει νά διαφυλάξει τό κύρος του επιτιμίου, όπως άλλωστε κάνουν και άλλες διατάξεις: έτσι προσθέτει ό σπουδαίος έρμηνευτής: "Ο δέ άφωρισμένος ουκ όφείλει πρό τής διαγνώσεως άναιδώς προσιέναι τῇ κοινωνία: εάν δέ ιδωσιν αυτόν τινες των κληρικων του άφορισαντος αυτόν επίσκόπου, επαιρόμενον τε και αλαζονευόμενον κατά του άφορισαντος αυτόν επίσκόπου, όφείλουσιν επιστρέφειν αυτόν, τουτέστιν εις ταπεινώσιν άγειν και ύποταγήν, πικροτέροις και βαρύτεροις ρήμασιν, όνειδιστικοίς δηλαδή και έπεξελευστικοίς: τουτο δέ ποιείν όφείλουσιν, ως ύπηρετοῦντες και ύπακούοντες του επίσκόπου αυτών..."¹²⁰.

Θά αναφέρουμε τέλος ένα άκόμη σχόλιο του Βαλσαμώνος στον ρλγ' κανόνα τής συνόδου τής Καρθαγένης (419): ό κανόνας αυτός αναφέρει ότι: "Εφ' όσον τῷ άφωρισμένῳ μή κοινωνεί ό ίδιος επίσκοπος, τῷ αυτῷ επίσκόπῳ άλλοι μή συγκοινωνήσωσιν επίσκοποι..." σ' αυτόν λοιπόν τόν κανόνα ό μεγαλύτερος των σχολιαστών επιφέρει: "Ο παρεσιώπησεν ό ανωτέρω κανών, ουτος προήνεγκεν εις φανερόν: τό δέ ήν, τό, εάν μή θελήση ό επίσκοπος κοινωνήσαι τῷ παρ' αυτου άφορισθέντι, ως έγκλημά τι αυτῷ έξαγορεύσαντι, τί επί τῷ τοιοῦτῳ επίσκόπῳ γενήσεται, άνευλόγως άφορίσαντι και πρό καταδίκης τόν άνθρωπον; Φησί γοῦν, ότι, εάν άφορίση τινά

118. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 2, 125-128.

119. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 3, 268.

120. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 3, 268.

άνευλόγως, ἐφ' ὅσον καιρόν ἐκεῖνος οὐ κοινωνεῖ τῷ ἀφορισθέντι, μηδέ ἐκείνῳ, τῷ ἀφορίσαντι δηλαδή, κοινωνῶσιν οἱ ἄλλοι ἐπίσκοποι. Ἐπάγει δέ καί τήν αἰτίαν, ἵνα μή ταχεῖς καί ἀπερίσκεπτοι ὡσι πρὸς κατηγορίαν καί πρὸς ἀφορισμόν, καί μή κατά τινων λέγωσιν ἃ ἐλέγξει οὐ δύνανται. Καί ἀπό μέν τοῦ παρόντος κανόνος οὕτω κολάζεται ὁ άνευλόγως ἀφορίσας ἐπίσκοπος. Ἐγὼ δέ νομίζω, ὅτι οὐ μόνον οὕτω κολασθήσεται ὁ τοιοῦτος ἐπίσκοπος, ἀλλά καί τοῦ άνευλόγου τούτου ἀφορισμοῦ λαληθέντος παρά μείζονι ἀρχιερεῖ, ὁ μέν ἀφορισθεὶς λυθήσεται τοῦ ἀφορισμοῦ· ὁ δέ ἀφορίσας τιμωρηθήσεται κατά τήν Ἰουστινιάνειον νεαράν...¹²¹.

Πολλοὶ κανόνες λοιπόν τῶν συνόδων μεριμνοῦν γιά τήν ἀποφυγή τῶν ἀδίκων ἀφορισμῶν καί παρέχουν στόν ἀφορισμένο τό δικαίωμα νά προσφύγει στήν κρίση ἄλλου ἀρχιερέα. Μέ αὐτούς τούς κανόνες συμφωνεῖ καί ἡ νομοθετική θέσπιση τοῦ Ἰουστινιανοῦ¹²² ἐνῶ οἱ μεγάλοι ἐρμηνευτές τοῦ 12ου-13ου αἰ. τονίζουν ἀκόμα περισσότερο τίς δεσμευτικές ρυθμίσεις τῶν κανόνων. Ἄς προσθέσουμε ὅτι οἱ ἐρμηνευτές - καθὼς ἔχει παρέλθει ἀρκετός πλέον χρόνος ἀπό τήν πρώτη ἐφαρμογή τῶν ἐπιτιμίων - ὁμιλοῦν πλέον ἀνοιχτά γιά ἀφορισμό ἐκεῖ πού οἱ κανόνες ἐνίοτε ἀναφέρουν τό ἐπιτίμιο μέ τίς λέξεις "ἀκοινωνησία"· δεῖγμα καί αὐτό τῆς προσαρμογῆς πού δημιουργοῦν οἱ κοινωνικές ἐξελίξεις.

Αὐτά πρεσβεῦουν ὀρισμένοι ὄροι τῶν συνόδων· βεβαίως ὑπάρχουν συναφεῖς διατάξεις καί σέ ἀποφάσεις ἄλλων συνόδων· ὡστόσο τό γενικό συμπέρασμα προκύπτει ἀπό τήν παράθεση τῶν κανόνων αὐτῶν καί τίς συνακόλουθες ἐρμηνεῖες· πρέπει ὡστόσο νά παρατηρήσουμε ὅτι ἔτσι καλύπτουμε τήν πρῶμη βυζαντινή περίοδο καί συγχρόνως ἡ σκόπευσή μας περιορίζεται στά πλαίσια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Κρίνεται λοιπόν ἀπαραίτητο νά ἀναζητήσουμε τίς ἀντίστοιχες ρυθμίσεις στίς κωδικοποιήσεις δικαίου¹²³ οἱ ὁποῖες μέ τήν ἐν γένει συγκρότησή τους ἀλλά καί τήν χρήση τους ἀποτελοῦν τόν καλύτερο μάρτυρα τῶν καταστάσεων αὐτῶν καθὼς ἀνταποκρίνονται στά αἰτήματα τῶν καιρῶν καί τῆς κοινωνίας.

Βεβαίως στίς κωδικοποιήσεις αὐτές ἐλάχιστα εἶναι τά νέα στοιχεῖα· τοῦτο ἐπειδή αὐτές στηρίζονται, ἂν δέν ἐπαναλαμβάνουν αὐτούσιες, στίς παλαιότερες καί γνωστές ἤδη ἀποφάσεις τῶν συνόδων καί σέ ἄλλες διαγνώσεις τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Βεβαίως καί αὐτά ὅλα σημαίνουν κάτι: ἐπιβεβαιώνουν τήν δυνατότητα τῶν παλαιῶν διατάξεων νά μποροῦν νά ἀντιμετωπίζουν ἐλάχιστα προσαρμοζόμενες στίς νέες καταστάσεις καί τονίζουν τήν γενική κατεύθυνση τοῦ δικαίου πού δέν ἀπομακρύνεται ἀπό τήν ἐκκλησιαστική παράδοση τουλάχιστον γιά τά θέματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν. Ἀλλά ἄς ἀφήσουμε τά κείμενα νά μᾶς μιλήσουν γι' αὐτά.

Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης στό Σύνταγμα του (1335) λαμβάνει εἰδική μέριμνα γιά τό ζήτημα τῶν "ἀλόγων" ἀφορισμῶν. Μάλιστα θά μπορούσε νά ὑποστηρίξει κανεῖς μελετώντας τό οἰκεῖο κεφάλαιο (IH') περί ἀφορισμοῦ ὅτι ὁ Βλάσταρης ὅταν ἀσχολεῖται μέ τόν ἀφορισμό ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικά μέ

121. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 3, 604, 607-608 (Πβ. καί σημείωση 156).

122. Ἐδῶ πρέπει νά τονίσουμε ὅτι ἡ σχετική Νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως φυσικά καί φυσικά καί ἡ ἄλλη Ἰουστινιάνειος νομοθεσία ἐνσωματώνεται καί στό δικαίωμα τῶν Μακεδόνων, δηλαδή στά Βασιλικά τοῦ 9ου αἰ.: βλ. Scheltema- N. Van der Wal, Basilicorum, 1, 91.

123. Περισσότερες πληροφορίες γι' αὐτά μπορεῖ νά ἀναζητήσει ὁ ἀναγνώστης στό κεφάλαιο 000 τῆς μελέτης αὐτῆς.

τόν άδικο άφορισμό. Η σύνθεσή του βεβαίως δέν είναι τίποτε άλλο παρά σχολιασμένη επανάληψη τών παρακάτω κανόνων: ιδ' τής Σαρδικής, ρλθ' τής Καρθαγένης, ε' τής Α' συνόδου τής Νικαίας, δ' τής Ζ' συνόδου, καθώς και τής έρμηνείας του Βαλσαμώνος ““Οτι ού δει δίχα εύλόγου αίτίας άφορίζειν τινά”” σ' αυτά προστίθεται βεβαίως και ή γνωστή μας Νεαρά του Ίουστινιανού¹²⁴.

Η έπιλογή από τον Βλάσταρη αυτών τών διατάξεων αλλά και ή γενικότερη σύλληψη του θέματος τό όποιο περιορίζεται στην πρόληψη τών παρανομιών κατά την εφαρμογή τής ποινής, πιστεύουμε ότι έχει ιδιαίτερη σημασία. Σέ χρόνους πολύ προγενέστερους του 14ου αι. κατά τον όποιο συνθέτει ο Βλάσταρης τό Σύνταγμα του, έχει άρχισει ή επέκταση τής εκκλησιαστικής δικαιοσύνης και σέ περιπτώσεις όχι αυστηρά εκκλησιαστικές. Συνέπεια τής διεύρυνσης αυτής είναι και ή επέκταση τής χρήσης του έπιτιμίου· έτσι απαιτείται καλύτερος προσδιορισμός του πλαισίου εντός του όποιου πρέπει νά κινείται ο ίερωμένος προκειμένου νά αποδόσει τό δίκαιο δηλαδή καλύτερη γνώση τής έπιτιμητικής διαδικασίας. Ο Βλάσταρης δέν κρίνει σκόπιμο νά επαναλάβει τί είναι ο άφορισμός, πράγμα δεδομένο και σαφώς προσδιορισμένο, αλλά νά μεριμνήσει για την ακριβή και δίκαιη χρήση τής ποινής· μέ άλλα λόγια νά προσπαθήσει νά περιορίσει την άλόγιστη και παράνομη χρήση του έπιτιμίου.

Υστερα από δέκα χρόνια εμφανίζεται ή νομική σύνθεση του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου “Εξάβιβλος”. Τό έργο βεβαίως αυτό, μέ τό όποιο έπιχειρείται ένας μοναδικός έκσυγχρονισμός του δικαίου, είναι διαφορετικής ύψης,θά λέγαμε ένας κώδικας άστικού δικαίου. Έτσι ο άφορισμός δέν περιλαμβάνεται στις σελίδες του και όταν αυτό γίνεται -στις γενικότερες διατάξεις περί εκκλησιαστικού δικαίου - περιορίζεται σέ μία μόνη αναφορά ή όποια περιορίζει τους παράνομους άφορισμούς. Σαφέστατα λοιπόν ο κριτής τής Θεσσαλονίκης περιορίζεται στην εκκλησιαστική χροιά του έπιτιμίου¹²⁵.

Φθάσαμε έτσι στην περίοδο τής Τουρκοκρατίας, όταν πλέον ή άφοριστική διαδικασία έχει παγιωθεί και γίνεται ευρύτερη χρήση του έπιτιμίου στην άπονομή τής δικαιοσύνης.

Τό πρώτο νομοκανονικό κείμενο πού θά μās άπασχολήσει είναι βεβαίως ο Νομοκάνοντας του Μανουήλ Μαλαξού (1560-1563). Τό σημαντικό αυτό βοήθημα για την άπονομή δικαιοσύνης κατά τους χρόνους της δουλείας και όχι μόνο, αναφέρεται ευρύτατα στον άφορισμό: αναφέρει λεπτομερώς τά άμαρτήματα πού επισύρουν την ποινή ενώ σέ άλλα κεφάλαιά του περιγράφει βασικά χαρακτηριστικά του έπιτιμίου. Φυσικά έξω από την όπτική του Μαλαξού δέν είταν δυνατόν νά μείνουν οι άδικοι άφορισμοί. Για νά συγκροτήσει τά οικεία κεφάλαια ο Μαλαξός ανατρέχει στις βασικές για τό θέμα πηγές: Νεαρά του Ίουστινιανού, παραινήσεις Ιωάννη του Χρυσόστομου· παράλληλα όμως περιλαμβάνει και κείμενα πού αυτός ανασύρει για πρώτη φορά: Νεαρά αυτοκρατόρων Λέοντος και Κωνσταντίνου, έπιστολή Διονυσίου του Αρεοπαγίτη. Μέ την βοήθεια λοιπόν τών έπισήμων αυτών κειμένων καταλήγει στό συμπέρασμα ότι: ““Οποιος άφορίση τινά τών χριστιανών, από γνώμην

124. Βλάσταρης, Σύνταγμα 107-112: τά σχετικά μέ τον άφορισμό.

125. Αρμενόπουλος, Εξάβιβλος, 381 κέξ, όπου τό κεφάλαιο “Περί χειροτονίας επισκόπων και πρεσβυτέρων”: εκεί υπάρχει ή διάταξη: ““Απαγορεύεται τοίς επισκόποις άφορίζιν και χωρίζιν τής άγίας κοινωνίας τινά άνευ εύλόγου αίτίας· ο δέ άφορίζων παράλογως επί χρόνον ένα τής άγίας κοινωνίας χωρίζεται””.

παράλογον, ἢ ἀπό θυμόν πολύν, οὐχί μόνον ὁ ἀφορισμός δέν τόν πιάνει, ἀλλά πέφτει εἰς τήν κεφαλὴν τοῦ ἀφορισαντος.” Ὡστε μόνον ἐκείνοι οἱ ἀφωρισμένοι εἶναι στερκτοί, ὅσοι ἐξεφωνήθησαν κατά θείους νόμους καί κατά τούς ἱερούς κανόνας, οὐχί ἐκείνοι οἱ ἀφορισμοί, ὅπου γίνονται ἀπό ὀξυχολίαν ἱερέως, ἢ ἀρχιερέως, ἢ ὅτι εἶναι παράνομοι, δηλονότι οἱ ἀφορισμοί”¹²⁶.

Ἐκτός ἀπό τό κεφάλαιο αὐτό ὑπάρχουν καί ἄλλα δύο στά ὁποῖα ὁ Μαλαξός ἀσχολεῖται μέ τό ἴδιο θέμα· αὐτά φέρουν τήν ἐπιγραφή: “Περί ἀρχιερέως, ἐάν ἀργήσῃ ἱερέα, ἢ ἀφορίσῃ κοσμικόν, δικαίως ἢ ἀδίκως” καί “Περί ἀρχιερέως, ἐάν ἀργήσῃ ἱερέα, ἢ κοσμικόν ἀφορίσῃ, διά νά λάβῃ δῶρα, ἢ σφαλήσῃ ἐκκλησίαν”.

Ἐρμηνεύοντας τίς διατάξεις αὐτές ὁ Μαλαξός ἀναφέρει χαρακτηριστικά γιά τούς ἀδικούς ἀφορισμούς: “Εἰ δέ ἀφώρισεν αὐτόν ἀδίκως, ἔχει νά δόσῃ λόγον ὁ ἀρχιερεὺς τῷ ἀδεκάστῳ Κριτῇ, διὰν λεγθῆσονται τοῦ καθ’ ἐνός τά πεπραγμένα, ὁποῖας τάξεως εἶναι, ἢ ἀρχιερεὺς, ἢ ἱερεὺς, ἢ καλόγηρος, ἢ ἀρχων, ἢ μικρός, ἢ μέγας, διά τό χωρίσαι ἀδίκως τόν χριστιανόν ἐκ τοῦ ἀγιασμοῦ τοῦ Θεοῦ”¹²⁷. Ἐξάλλου ἀπό τήν δεύτερη διάταξη προέρχεται τό σχόλιο: “...ὁποῖος ἀρχιερεὺς διά ἔχθραν, ἢ πάθος, ἢ διά νά λάβῃ δῶρα, ἀργήσῃ τινάν ἱερέα, ἢ ἀφορίσῃ κοσμικόν...νά παθαίνῃ τήν αὐτοπάθεια· αὐτοπάθεια λέγεται νά πάθῃ ἐκεῖνο ὅπου ἔκαμε· ὥστε ἀργήσῃ, νά ἀργηθῇ· ἀφώρισε, νά ἀφορισθῇ”¹²⁸.

Βεβαίως σέ πολλά σημεῖα ὁ Μαλαξός ἐπαναλαμβάνει σέ ἀπλή γλώσσα γνωστές ἐκκλησιαστικές διατάξεις· ὥστόσο τό γεγονός ὅτι αὐτά περιέχονται σέ κείμενο πού γνώρισε εὐρύτατη διάδοση καί χρήση κατά τούς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καθὼς ἀποτελοῦσε τρόπον τινά “ἐγχειρίδιο” ἀπονομῆς δικαίου στά χέρια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ἀνταντακλᾶ καί τήν σημασία τῶν διατάξεων αὐτῶν.

Ὡστόσο πρέπει παράλληλα νά τονίσουμε ὅτι μέ τήν θέσπιση τῶν περιοριστικῶν αὐτῶν διατάξεων δέν μειώνεται κατά κανένα τρόπο τό ἐπιτίμιο. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Οἱ πιστοί πρέπει νά ὑπακούουν, νά λαμβάνουν ὑπόψη τους σοβαρά τήν ποινή, ἔστω καί ἂν εἶναι ἀδικη, ἕως ὅτου ἐκδικασθεῖ ἀπό ἀνώτερο ἱερωμένο. Ἐξάλλου ἄλλη διάταξη τοῦ Μαλαξοῦ πρεσβεύει: “...εἰ δέ καί ἔναι τινάς ἀφωρισμένος ἀπό τόν ἀρχιερέα αὐτοῦ καί ὑπάγῃ εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν καί δεχθῇ αὐτόν ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ τόπου ἐκείνου, ἔστω καί αὐτός ἀφωρισμένος...”¹²⁹.

Ἐπάρχει λοιπόν σαφῆς ἰσορροπία μεταξύ τῆς σημασίας καί τῆς σοβαρότητας τοῦ ἐπιτιμίου καί τῶν περιορισμῶν πού πρέπει νά λαμβάνονται ὑπόψη προκειμένου νά ἀποφεύγονται οἱ παρανομίες καί οἱ καταχρήσεις τῶν ἀνωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Ἐτσι διαγράφονται μέ τόν καλύτερο τρόπο τά ἐχέγγυα στοιχεῖα πού πρέπει νά διαθέτει ἕνας νομοκάνοντας τοῦ τύπου αὐτοῦ· γι αὐτό ἄλλωστε ἀναδείχτηκε σέ νομικό κείμενο ζωτικῆς σημασίας γιά τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς Τουρκοκρατίας.

Ὁ νομοκάνοντας τοῦ Μαλαξοῦ ὑπῆρξε σημαντικό κείμενο δικαίου ἀλλά δέν εἶταν τό μόνο πού συντάχθηκε κατά τούς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐτσι σέ ἕνα ἄλλο κείμενο τοῦ 17ου αἰ. καί συγκεκριμένα τοῦ

126. Μαλαξός, Νομοκάνων 108-111· περισσότερα γιά τόν νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ βλ. ἐδῶ κεφάλαιο ὄγδοο.

127. Μαλαξός, Νομοκάνων 109-110.

128. Μαλαξός, Νομοκάνων 110.

129. Μαλαξός, Νομοκάνων 168-169.

1645 τό όποιο μάς έχει παραδοθει μέ τόν τίτλο “Βακτηρία Ἀρχιερέων” έχουμε ανάλογα κεφάλαια μέ τούς τίτλους: “Περί άφορίζοντος άπερισκέπτως τοῦ άρχιερέως τινάν (κεφ. λ’), “Περί άφορισμένου παρά άρχιερέως δικαίως ή άδίκως” (κεφ. λα’), “Περί άφορισμόν όπου άφορίζουν οί Ιερωμένοι τινάν χριστιανόν χωρίς αίτιάν εύλογον” (κεφ. ρλζ’)¹³⁰.

Στά κεφάλαια αυτά έπαναλαμβάνονται σχεδόν οί ίδιες περιοριστικές διατάξεις για τίς όποίες έχει γίνει ήδη λόγος: έτσι συνεχίζεται μέ άλλα λόγια ή επιβίωση τοῦ ίδιου νομικοῦ πλαισίου: επιβολή τής ποινής μέ σοβαρότατες επιπτώσεις για τόν άφορισμένο αλλά και δυνατότητα στόν άδικούμενο νά ανατρέψει τήν ποινή όταν έχει επιβληθει άδικα.

Δέν κρίνουμε σκόπιμο νά έξαντλήσουμε όλα τά νομοκανονικά κείμενα τής εποχής αυτής άφου και πάρα πολλά είναι, αλλά, κυρίως επειδή δέν άφίστανται τής γενικής αυτής άρχής. Έκείνο πού πρέπει νά επισημάνουμε για μία άκόμη φορά είναι ότι μέσα από τίς σελίδες τών νομοκανόνων άναδεικνύεται σαφέστατα ή πρόθεση τής εκκλησίας και τών λειτουργών της αλλά και τών διαφόρων νομοκανονολόγων ότι ή επιβολή τής ποινής δέν πρέπει νά υπερβαίνει όρισμένα όρια και πάντως ότι πρέπει νά είναι δίκαιη και σύμφωνα μέ τούς πατέρες τής εκκλησίας. Τό πράγμα φαίνεται νά έχει σχέση μέ τήν συνεχώς διευρυνόμενη χρήση τοῦ επιτιμίου στην διάρκεια τής Τουρκοκρατίας. Μάλιστα είναι έξαιρετικά άμφίβολο αν μπόρεσαν οί διατάξεις αυτές νά ανακόψουν τήν άλόγιστη τουλάχιστον προσφυγή στό επιτίμιο, ιδιαίτερα κατά τήν τελευταία περίοδο τής Τουρκοκρατίας αλλά και άργότερα. Τοῦτο συνάγεται και από τό πλήθος τών άφορισμών και από τήν σοβαρότητα τών υποθέσεων πού καταλήγουν σέ άφορισμό αλλά και από μία έμμεση μαρτυρία. Αύτή προέρχεται από τήν έκδοση στά 1800 τοῦ “Πηδαλίον”¹³¹ στά 1800: στίς σελίδες έργου αυτού περιέχονται και πάλι όλες οί ίδιες διατάξεις αλλά και από τήν γενικότερη διαπίστωση ότι οί παράλογοι και καταχρηστικοί άφορισμοί γνωρίζουν μεγάλη επίδοση και μάλιστα κατά τά τελευταία χρόνια πριν από τήν Έπανάσταση αλλά και όλον τόν 19ο αί.

Στίς διατάξεις πού αναφέραμε ό άφορισμός θεωρείται άντικανονικός όχι μόνον όταν διενεργείται έξαιτίας κάποιων προσωπικών παθών και συμφερόντων αλλά και όταν δέν συμφωνεί μέ τούς εκκλησιαστικούς κανόνες. Παράνομη λ.χ. θεωρείται ή χρήση τοῦ επιτιμίου όταν γίνεται από τόν άρχιερέα μιας έπαρχίας έναντίον πιστών πού ανήκουν στην άρμοδιότητα άλλου Ιεράρχη. Ηδη στά 1229 ό πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανός γράφει πρós τούς Κυπρίους γι’ αυτούς πού τούς ένθαρρύνουν: “νά μή φοβώνται τούς άφορισμούς τών κοινωνησάντων τοίς Λατίνοις Ιερέων διότι οὔτοι επιστρέφουσιν εις τούς άφορισαντας καθό παραβάτας τών Ιερών κανόνων, οὔτινες άφορίζουσι τούς κατεπεμβαίνοντας τών άλλοτρίων ένοριών...”¹³².

Οί παράνομοι και άλόγιστοι άφορισμοί περιλαμβάνονται μεταξύ τών άμαρτημάτων, πού πολλές φορές, συναντούμε κατά τήν διάρκεια τής Τουρκοκρατίας νά συγκροτούν τό σκεπτικό καθάρσεως κάποιου

130. Για τήν “Βακτηρία Ἀρχιερέων”, βλ. έδω κεφάλαιο όγδοο.

131. Για τό “Πηδάλιο” βλ. τά σχετικά στό όγδοο κεφάλαιο.

132. Γεωργίου, Κύπρος 52. Για τό θέμα αυτό υπάρχουν βεβαίως και παλαιότερες μαρτυρίες: αναφέρω ένδεικτικά από τά πρακτικά τής Οικουμενικής συνόδου (Χαλκηδόνα 451) τό απόσπασμα, σύμφωνα μέ τό όποιο κατηγορείται ό Νικαίας Ἀναστάσιος για διάφορα παραπτώματα: μεταξύ αυτών αναφέρεται: “Εὐνόμιος ό εύλαφέστατος είπεν: ότι άφώρισε κληρικούς Βασιλινουπόλεως έμοί υποκειμένους...” (Μήλιας, Σύνοδοι 2, 209).

ἀρχιερέα. Φυσικά, ὅπως θά ἔχουμε τήν εὐκαιρία νά ποῦμε σέ ἄλλο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς, οἱ παρόμοιοι ἀφορισμοὶ θεωροῦνται ἐκ τῶν ὑστέρων παράνομοι καί αἴρονται ἅμα τῇ καθαιρέσει.

Δύο ἀκόμη τεκμήρια γιά τό θέμα αὐτό κρίνουμε σκόπιμο νά ἀναφέρουμε ἐδῶ τό πρῶτο ἔχει σχέση μέ τόν γνωστό μας “Τόμο τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς” (1663) πού ἀναφέρεται σέ ὑποθέσεις τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας¹³³. Ἡ σχετική γνωμάτευση τῶν πατριαρχῶν ἀπαντᾷ στό ἐρώτημα: “Εἰ δύναται ἐπίσκοπος ἢ καί πατριάρχης, καί ὅσοι διά τῶν τοιούτων ἐκκλησιαστικῶν ὀνομάτων σημαίνονται, ἀφορίζειν ὄντινα βούλονται, δι’ ἰδίας αὐτῶν ὑποθέσεις, καί εἶναι τοὺς ἀφορισθέντας τῷ Θεῷ ὑπαίτιους, καί ὁ ἀφορίζων ἀλόγως ὑπαίτιός ἐστι τοῖς κανόσιν”.

Ἡ ἀπάντηση καί πάλι στηρίζεται στόν ῥηγ’ κανόνα τῆς συνόδου τῆς Καρθαγένης, στήν ἐρμηνεία τοῦ Ζωναρά καί τοῦ Βαλσαμῶνα, στήν Νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ, στήν διάγνωση τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτη καί σέ ἄλλες εὐαγγελικές ρήσεις, προκειμένου νά καταλήξει στό: “...οὐ μόνον τήν ἀράν καί τόν ἀφορισμόν πρὸς ἐκείνους ἐπιστρέφειν, ἀλλά καί ἀξιους εἶναι τιμωρίας, ὡς ὀργίλους καί ἀπερισκέπτως χωρίζοντας κατά τήν αὐτῶν θέλησιν τινάς τοῦ κοινοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας...”¹³⁴.

Ἄλλά καί σέ πολύ νεώτερα χρόνια ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης ἀσκώντας κριτική ἐναντίον τῶν παρανόμων ἀφορισμῶν θά μιλήσει σχεδόν μέ τά ἴδια λόγια: “Πρέπει καί οἱ ἅγιοι ποιμένες τῶν Ἐκκλησιῶν νά μήν κινοῦνται πάραυτα ἀπλῶς καί ὡς ἔτυχε νά ἀφορίζουσι τό ποίμνιόν τους ἢ ἀπό θυμόν, ἢ ἀπό κάθε ὀλίγον σφάλμα...” συγχρόνως ὁ Μεθόδιος κινούμενος μέσα στό πνεῦμα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων διατείνεται: “Πρέπει ὁμοίως καί ὁ χριστιανός νά φοβᾶται πολλά τόν ἀφορισμόν τοῦ ποιμένου, διατί εἶναι μία Πνευματική μάχαιρα...” Ἄς μή λογιάζουσι πῶς ἐκεῖνος ὅπου τοὺς ἀφορίζει εἶναι ἀνάξιος, ὅτι ἢ πληγὴ εἶναι τοῦ Θεοῦ, καί ἂν τόν τόν καταφρονήσωσι, καταφρονουσί τήν ἐξουσίαν τοῦ Θεοῦ, καί ἁμαρτάνουσι χειρότερα, καί αὐξάνουσι περισσότερο τήν πληγὴν τους”¹³⁵.

6. Λύση τοῦ ἀφορισμοῦ.

Βασικό δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡ ἀγάπη καί ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν ὅσων μετανοοῦν εὐληκρινά· ἡ ἐκκλησία τοὺς ὑποδέχεται καί πάλι στοὺς κόλπους. Βασικὴ ιδιότητα τοῦ καλοῦ ποιμενάρχου θεωρεῖται ἡ ἱκανότητα νά συντελεῖ ὥστε οἱ ἁμαρτωλοὶ νά συναισθάνονται τό βάρος τῶν ἁμαρτιῶν τους, νά μετανοοῦν καί νά ἐπιστρέφουν στοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Σύμφωνα μέ τά δόγματα αὐτά ἡ λύση τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι δυνατὴ ἐφ’ ὅσον παύσουν νά ἰσχύουν οἱ λόγοι γιά τοὺς ὁποίους εἶχε ἐπιβληθεῖ, μέ ἄλλα λόγια ἐφ’ ὅσον μετανοήσῃ ὁ ἀδικῶν.

Τὴν οἰκονομία τῆς ἐκκλησίας καί τὴν διστακτικότητα νά ἐπιβάλλει ἀμετάκλητες ποινές θά τὴν ἀναλύσουμε σέ ἄλλο κεφάλαιο τῆς μελέτης αὐτῆς ὅπου τά διάφορα “εἶδη” ἀφορισμοῦ ἄς ἔχουμε πάντως κατά νοῦ ἀπὸ τώρα ὅτι ὅταν ἀναφερόμαστε στόν ἀφορισμό πρέπει κυρίως νά ἐννοοῦμε ἀπειλὴς ἀφορισμοῦ οἱ ὁποῖες θά καταστοῦν ἀφορισμοὶ ἂν ὁ ἀπειλούμενος δέν συμμορφωθεῖ.

133. Γιά τό κείμενο αὐτό βλ. ἀναλυτικότερα σχόλια, ἐδῶ κεφάλαιο ὄγδοο.

134. Γεδεών, Διατάξεις, 1, 347-349.

135. [Ἀνθρακίτης], Θεωρίαι 225-236.

Ὡστόσο είτε μέ τόν ένα είτε μέ τόν άλλο τρόπο ὁ ἀφορισμός εἶναι μία πραγματικότητα· ἡ ἐπιβολή του στηρίζεται δογματικά σέ ρήσεις τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἔχουμε ἤδη πει. Ἀλλά ἀκριβῶς ἡ ἴδια θεωρητική καί δογματική κάλυψη στηρίζει καί τήν ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου. Τό ἀποστολικό ρητό ὁμιλεῖ γιά τό “δέσπτε” ἀλλά καί τό “λύσπτε”. Ὁ ἀφορισμός ἐν ἀντιθέσει πρός τό ἀνάθεμα εἶναι ποινή προσωρινή καί ἡ λύση της εἶναι δυνατή καί καλοδεχούμενη ἀπό τήν ἐκκλησία. Ἡ θεωρητική αὐτή ἐρμηνεία ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς σέ κάθε σχεδόν περίπτωση πού λύεται ἕνας ἀφορισμός¹³⁶.

Πρέπει νά σημειώσουμε ἐξάλλου ὅτι οἱ πληροφορίες πού διαθέτουμε γιά τήν τελετουργία ἄρσεως τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι καί περισσότερες καί λεπτομερέστερες ἀπό ἐκεῖνες τῆς ἐπιβολῆς καί τό πράγμα ἔχει τήν σημασία του. Μπορεῖ καί στήν περίπτωση αὐτή νά μήν συγκροτοῦν - ὅπως ἀντίθετα συμβαίνει στήν Καθολική ἐκκλησία¹³⁷ - ἕνα πάγιο τυπικό, ὅμως ἔχουμε κάποια “τάξη”, κάποια βασικά χαρακτηριστικά πού ἀνιχνεύονται εὐκολά. Ἀλλά ἄς πάρουμε τά πράγματα μέ τήν σειρά.

α) Ποιός λύει τόν ἀφορισμό.

136. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικά τά ὄσα περιλαμβάνει στό προοίμιο ἀλλά καί στό διατακτικό του πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἰσιδώρου Α', πού χρονολογεῖται μεταξύ τῆς 18-23 Μαΐου τοῦ 1347. Πρόκειται γιά τήν λύση ἐπιτιμίων πού εἶχε ἐπιβάλει ὁ προκατόχος τοῦ Ἰσιδώρου Ἰωάννης Καλέκας: “Ἀγαθός ὁ θεός καί ἀγαθοῦ παντός χορηγός καί πάσης εἰρήνης καί τάξεως καί ὁμονοίας ἀρχή, καί δεῖ τούς αὐτοῦ θεράποντας πρός αὐτόν ἀφορώντας ἀεὶ καί τῆς κοινῆς εἰρήνης καί καταστάσεως ἐπιμελομένους πολλῇ διηνεκῶς χρῆσθαι τῇ προσοχῇ καί φροντίδι καί φυλακῇ, μάλιστα μέν μηδόλως εἰάν τά τοῦ πονηροῦ σκάνδαλα ἐπιπίπτειν εἰς τήν κληρονομίαν αὐτοῦ καί πολλήν ταῖς ἀνθρωπίναις ψυχαῖς τήν σύγχυσιν ἐνεργάζεσθαι καί διαφθοράν, ἐμπειρόντα δέ ὅμως κακοβουλία τοῦ πονηροῦ σπουδῇ πάση διαλύειν καί ἀνακαθαίρειν καί ἐκ μέσου ταῦτα ποιεῖν καί τῆς ἐντεῦθεν βλάβης τῆς τῶν ὑποδεξαμένων ἀπαλλάττειν ψυχάς, τήν πολλήν τοῦ θεοῦ ἀγαθότητα καί φιλανθρωπίαν μιμουμένους· τούτω καί ἡμεῖς τῷ θεῷ θελήματι πειθαρχοῦντες, ἐπεὶ διά τῆς ἀμαρτίας ἡμῶν παραχωρήσαντος τοῦ θεοῦ φθόνῳ τοῦ κοινού πολεμίου σκάνδαλά τε εἰς τήν βασιλείαν συνέβησαν οὐκ ὀλίγα, καί στάσις ἐμφύλιος γέγονεν ἐν ἡμῖν... καί δῆτα καί ἀφορισμοί διάφοροι προέβησαν ἐπὶ τούτοις, τῇ οἰκείᾳ δέ πάλιν φιλανθρωπίᾳ χρῆσάμενος ὁ εἰρηναρχῆς θεός ἐπεσκέπαστο τήν κληρονομίαν αὐτοῦ, καί διέλυσε μέν τούς ἐμφυλίους ἐκείνους πολέμους... φιλανθρώπως ταύτην ἐν ἡμῖν εὐδοκῆσαντος τῇ διαλύσει τῶν τοιούτων σκανδάλων καί τῆς ἐμφυλίου στάσεως ταύτης, συνδιαλύοντες καί ἡμεῖς τούς τε ἐπὶ τούτοις ὀπωσθήποτε προβάνας ἀφορισμούς, τῆς τε ἐπιτορκίας κατά τήν ὑπό τοῦ κυρίου δεδομένην πνευματικῆν ἐξουσίαν, εἰπόντος· ἂν τινων... συγχωροῦμεν συνοδικῶς καί ἀφέσεως παντελοῦς ἀξιοῦμεν, ὄσα προγεγόνασιν ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς διά τε τῶν ἐπιτορκιῶν καί ἀφορισμῶν, καί δεσμοῦ παντός ἀπολύομεν ἅπαντας, ὄσοι τε ἐπι τοῖς ζῶσιθ συγκαταλέγονται καί ὄσοι τετελευτήκασι, ὡς μηδένα τῶν ἀπάντων τῶν ἐντεῦθεν ὄλων ἐνέχεσθαι κατακριμάτι, ἀλλ' εἶναι καί ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι πάντας ἀνωτέρους τούτων, εἴτε ἐγγράφως, εἴτε ἀγράφως γεγόνασι, καί μηδενί μηδόλως ἐμποδῶν πρός τήν σωτηρίαν γενέσθαι, ἀλλά πάντας ἀκατασχύντως παραστήναι τῷ φοβερῷ κριτῇ καί τῶν παρ' αὐτῷ ἀπολαῦσαι ἀφάρτων καί ἀκηράτων καί αἰωνίων ἀγαθῶν. ναί, θεέ πατέρων καί κύριε τοῦ ἐλέους, ἐπικάμψθητι συνήθως καί φιλανθρώπως, καί παράσχου δι' ἐμοῦ τοῦ ἀμαρτωλοῦ καί ἀναξίου δούλου σου λύσιν τῶν ζητουμένων, καί δός παντελῆ λύτρωσίν τε καί ἄφεσιν τοῖς καθ' οἷον δῆποτε τρόπον περιπεσοῦσιν ἐκεῖνοις καί περιοῦσι καί τελευτήσασιν, βαθεῖαν καί τοῦ λοιποῦ τήν σὴν εἰρήνην...” (Miklosich-Müller, Acta. I, 286-287 καί Darrouzès, Regestes I, fasc. V, 222-223). - Στό τέλος τοῦ 18ου αἰ. (1 Μαΐου 1782) ἀνάγεται μιά ἄλλη μαρτυρία πού προσγράφεται στόν πατριάρχη Γαβριήλ Δ': “... ἔθος ἐστὶ τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τοῦς ὀπωσθήπως διατελοῦντας ὑπὸ ποινήν, καί παιδείαν ἐκκλησιαστικῆν, εἰς ἑαυτοῦς ἐλελυθότας, καί τό πταίσμα αὐτῶν συνιδόντας, καί τῶν προτέρων αὐτῶν πονηρῶν ἐπιχειρημάτων ἀποστραφέντας, καί ἀξίους καρπούς ἐπιδείξαντας μετανόιας καί μετὰ θερμῶν δακρύων προσπεσόντας τῷ ἐκκλησιαστικῷ ἔλεει συμπαθείας ἀξιοῦν αὐτούς, καί τῶν ἐπιτιμίων τήν ἄφεσιν κατά πάντα δίκαιον λόγον, πρὸς τανεύεσθαι...” (Δελιαλῆς, “Ὅσιος Νικάνωρ, 259.”).

137. Τόττας, Ἐφορισμοί 13, 127-128.

Ἡ κατ' ἀρχὴν ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό εἶναι καί εὐκολή καί ἀναμενόμενη: ὁ ἀφορισμός αἴρεται ἀπό τόν ἱεράρχη πού τόν ἐπέβαλε, ἀπό ἐκεῖνον τόν ἱερωμένο ὁ ὁποῖος ἔχει τήν πρός τοῦτο ἐξουσιοδότηση. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ὑπάρχει ἀπό τήν πρῶμη χριστιανική περίοδο καί μέσα στήν διαχρονία ἔλαβε κύρος καί ἰσχύ μέ τήν συνεχῆ ἐπανάληψη τόσο στήν πράξη ἀλλά καί μέ τήν ἐνταξή της στά διάφορα πατερικά καί νομοκανονικά κείμενα.

Ὁ ς' κανόνας λ.χ. τῆς συνόδου τῆς Ἀντιόχειας (341) ἀναφέρει: "Εἰ τις ὑπό τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου ἀκοινώνητος γέγονε, μή πρότερον αὐτόν παρ' ἐτέρων δεχθῆναι, εἰ μή ὑπ' αὐτοῦ παραδεχθεῖν τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, ἢ, συνόδου γενομένης, ἀπαντήσας ἀπολογήσεται, πείσας τε τήν σύνοδον, καταδέξοιτο ἐτέραν ἀπόφασιν. Ὁ αὐτός δέ ὁρος ἐπὶ λαϊκῶν, καί πρεσβυτέρων, καί διακόνων, καί πάντων τῶν ἐν τῷ κανόνι". Ὁ Ζωναράς καί ὁ Βαλσαμών δέχονται τήν διάγνωση αὐτή χωρίς πολλά σχόλια: ὁ Ἀριστηνός τήν ἀναλύει κάπως, χωρίς ὁμως νά ἀφίσταται ἀπό τήν οὐσία τοῦ κανόνα: "Τόν ἀφορισθέντα παρ' ἐπισκόπου κληρικόν, ἐάν μείζων σύνοδος προσδέξοιτο, ἢ κατακρίνειε, στεργέτω τήν ἀπόφασιν. Ὁ δῆσας καί λύειν δύναται. Διά τοῦτο γοῦν τόν ἐπιτιμηθέντα παρ' ἐπισκόπου κληρικόν, καί ἀφορισθέντα, οὐ δεῖ παρ' ἐτέρου δεχθῆναι ὡς ἀνεπιτιμητόν, εἰ μή παρ' αὐτοῦ λυθῆ τοῦ δεσμήσαντος. Εἰ δέ σύνοδος τόν ἀφορισθέντα ἔξετάσει, καί παραλόγως εὔροι τόν ἀφορισμόν ἐπενεχθέντα, δύναται τῷ κακῶς γεγόμενον διορθοῦσθαι, καί λύειν αὐτόν, καί ἡ περί τούτου ἀπόφασις μένει βεβαία"¹³⁸.

Τά ὄσα ἔχουμε ἀναφέρει γιά τήν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου ἰσχύουν βεβαίως καί γιά τήν ἄρση του· δηλαδή τό δικαίωμα αὐτό ἀπό τόν πατριάρχη μεταβιβάζεται στους μητροπολίτες ἀλλά καί στους ἀπεισταμένους τοῦ πατριάρχη, δηλαδή τούς ἐξάρχους¹³⁹.

Ἡ βασική λοιπόν καί κυρίαρχη διάταξη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ἀφορισμός λύεται ἀπό τόν ἱεράρχη πού τόν ἔχει ἐπιβάλλει παραμένει ἀναλλοίωτη κατά βάση. Μάλιστα αὐτό περιγράφεται πολύ καλά καί στό βασικό νομικό ἐγχειρίδιο τῆς Τουρκοκρατίας, τόν νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ, ὁ ὁποῖος στίς περιπτώσεις παρανόμων ἀφορισμῶν ἀναφέρει: "...εἰ μὲν ἔναι ἐπίσκοπος ὁ ἀφορίσας αὐτόν, νά ἀπέρχεται εἰς τόν μητροπολίτην αὐτοῦ, εἰ δέ ἔναι μητροπολίτης, εἰς τόν πατριάρχη, ζητῶντας συγχώρησιν...καί ἐάν οὕτως κάμη καί παρά Θεοῦ καί παρά τοῦ πατριάρχου, ἢ τοῦ μητροπολίτου θέλει λάβη συγχώρησιν"¹⁴⁰. Ἐξάλλου στόν ἴδιο νομοκάνονα γίνεται ρητή ἀναφορά στό ὅτι οἱ ἱερεῖς δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλουν ἀλλά οὔτε νά λύουν ἐπιτίμια: "...τῶν ἱερέων δέν ἐδόθη νά ἐπιτιμοῦν καί νά ἀφορίζουν ὁποιους

138. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 3, σ.138.

139. Διαβάζουμε λ.χ. σέ πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἱερεμία Β', γραμμένο τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1576: "Ἐπεὶ καί οὓς ἂν δι' εὐλόγουσ αἰτίας ἀργήσωσιν οὗτοι οἱ ἡμέτεροι ἐξάρχου, καί ἡμεῖς αὐτούς ἀργούς ἔχομεν· οὓς δ' ἂν ἀφορίσωσι, ἀφορισμένους καί ἡμεῖς ἔχομεν· οἷς δέ συγχωρήσωσιν εὐλόγως, καί αὐτοί, ὡς ἐπιστρέφοντες καί μετανοοῦντες, συγκεχωρημένοι εἴησαν ἀπό Θεοῦ παντοκράτορος..." (Legrand, Zygomalas 186). Πολύ χαρακτηριστικά περιγράφει σέ ἐπιστολή του (18 Αὐγούστου 1664) τήν περίπτωση αὐτή τῆς λύσεως ἀφορισμοῦ δι' ἐντολῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ προϊσταμένου του, ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης γράφοντας πρός τόν ἱερομόναχο Ἀγαθάγγελο: "...δέν ἀπειστράφη εἰς τέλος τήν ἀξίωσίν μας, [ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος] ἀλλά μᾶς ἔδωκεν ἄδειαν καί ἔγγραφον ἐξουσίαν καί ἐπιτροπήν διά τήν ὑπόθεσιν τῆς ὑμετέρας ἐν Χριστῷ ἀγάπης. Καί ἰδοῦ ὡς ἀπό στόματος ἐκείνου καί τῆς δοθείσης αὐτῷ θείας χάριτος λύομεν τοῦ ἐπιτιμίου καί συγχωροῦμε σέ τε καί τόν ἐν ἱερεῦσιν εὐσεβέστατον Ἰωάννην τῇ χάριτι καί ἐξουσίᾳ τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος, εἴητε δέ ἀπό τοῦ νῦν ἀμφοτέροι λελυμένοι καί συγκεχωρημένοι ἐπιτελεῖν τά τῆς ἱερωσύνης ὑμῶν ὡς καί πρότερον παρ' οὐδενός ἄλλου ἐμποδιζόμενοι..." (Στεφανῆς-Νίκη Παπαντριανταφύλλου, Ἐπιστολές, 160-161).

140. Μαλαξός, Νομοκάνων 107.

θέλουν και να λύουν άφορισμόν ή άμάρτημα· ταύτα τής έξουσίας τών αρχιερέων είναι..."¹⁴¹. και ό Μαλαξός δέν πρωτοτυπει αλλά εκφράζει τήν καθιερωμένη, βάσει τών κανόνων τάξη τής εκκλησίας, θέση.Γιά τό θέμα αυτό δέν πρέπει να ύπάρχει άμφιβολία· μάλιστα όταν ανακύψει σχετική διχογνωμία ή νομική διάγνωση τής εκκλησίας είναι άπόλυτη και επαναφέρει τά πράγματα στην θέση τους: οι ιερείς δέν μπορούν να ύποκαθιστούν τούς επισκόπους¹⁴².

Έδώ πρέπει να τονίσουμε ότι μέσα στό πνεύμα αυτό ό πατριάρχης τίς περισσότερες φορές καλύπτει τούς μητροπολίτες· δηλαδή φροντίζει να μήν άποδυναμώνει τίς έξουσίες τους μέ τήν λύση έπιτιμίων που αυτοί έχουν επιβάλει.Στήν σχετική διαδικασία, όταν ανακύπτει παρόμοιο αίτημα και προσφυγή τών χριστιανών άπειθείας στην αυθεντία του ό πατριάρχης μέ σύνεση και πολιτική διορατικότητα άπαιτεί και τήν γνώμη του έπιτοπίου μητροπολίτη.Μιά τέτοια περίπτωση μās διασώζεται στον δεύτερο τόμο τής συλλογής τών Miklosich-Müller¹⁴³.Τά γεγονότα συμβαίνουν στην Ρωσία, όπου ιερωμένοι έχουν έλθει σε όξεία αντίθεση μέ τόν μητροπολίτη Κιέβου και παρότι ό τελευταίος τούς άφόρισε αυτοί έξακολουθούν να μήν λαμβάνουν ύπόψη τους τό έπιτίμιο και να άγνοούν όσα ή έπιβολή του επιτάσσει.Αυτά συμβαίνουν περί τό 1393.Ό οικουμενικός πατριάρχης παρεμβαίνει και μέ μακροσκελή άλληλογραφία τούς παραθέτει όλη τήν διδασκαλία και τούς νόμους τής εκκλησίας σχετικά μέ τά έπιτίμια για να καταλήξει :“...όσα γάρ ό μητροπολίτης έννόμως και κανονικώς εύλογήσει ή άφορίσει, τό στέργον έχουσι και παρ' ήμών, και εάν μετανοήσετε, και συγχωρήση ύμιν, έχομεν και ήμεις ύμās συγκεχωρημένους και εύλογημένους, και εύξόμεθα ύπερ ύμών τώ θεώ, ίνα και παρ' αυτού συμπαθείας τύχητε”.Βεβαίως όρισμένες φορές ανακύπτουν ειδικά προβλήματα τά όπατα χρήζουν ειδικής λύσεως.Τέτοια προβλήματα είναι λ.χ. οι περιπτώσεις άφορισμένων που πεθαίνουν οι εκκλησιαστικοί που τούς επέβαλαν τό έπιτίμιο· τότε βέβαια τό έπιτίμιο μπορεί να λύσει άλλος μητροπολίτης ή ό πατριάρχης.

Η γενική αυτή δογματική θεώρηση, ή όποια άποτελεί άλλωστε και πρακτική ισχύουσα στην εκκλησία, εκφράζεται σε όλα γενικώς τά κείμενα που προβαίνουν σε σχολιασμό του άφορισμού¹⁴⁴.Ωστόσο-κατά τήν λύση του

141. Μαλαξός, Νομοκάνων 113.

142. Η μαρτυρία που διαθέτουμε από τόν τόμο του 1663 είναι σαφέστατη.Κατ' αρχάς τίθεται τό ερώτημα: “Επειδή έλέγετο άνωτέρω ότι ό άφορισθείς υπό ιερέως, λυόμενος υπό του μείζονος ιερέως άξιοΰται κοινωνίας, έξεστιν έννοεΐν τό, ιερέως αντί επισκόπου και μητροπολίτου, όμοίως και τό επίσκοπος όνομα, αντί μητροπολίτου και πατριάρχου, ή ού;”.Η σχετική άπόκρισις πρεσβύει: “Τό ιερέυς όνομα γενικόν όνομα έστι παρά τοΐς κανόσι, και λαμβάνεται αντί πρεσβυτέρου και επισκόπου· λεγόντων γάρ τών κανόνων, ό άδίκως τής κοινωνίας χωρισθείς υπό ιερέως, υπό του μείζονος ιερέως λύεται, τό μέν έν ιερέως έννοείται αντί πρεσβυτέρου, ή επισκόπου, τό δέ έτερον ιερέως αντί επισκόπου, ή μητροπολίτου, ή πατριάρχου...” (Γεδεών, Διατάξεις 1, 349-350).

143. Miklosich-Müller, Acta.2, 177-187.

144.Ό Ροδινός λ.χ. για τόν όποιο έχουμε μιλήσει και άλλες φορές, στό γνωστό του έργο Σύνοψις, 210-211 αναφέρει: “...τόν άφορισμόν άλλος δέν ήμπορεί να λύτη, μόνον όποιος έχει έξουσίαν να άφορίση, όταν από μεγαλύτερόν του δέν είναι κωλυμένος, διότι εκεινών όπου ό Χριστός έιπε τό, ‘όσα άν δήσητε,’ έιπε και τό, ‘όσα άν λύσητε.’ Η λύσις κάμνει χρεία να είναι θεληματική, όχι να γίνεται άστανιά, διότι όταν κανείς λύση τόν άφορισμένον διά φόβον άλλουνοΰ, ήξείροντας καλά ότι τό σφάλμα διά τόν όποιον ήτον άφορισμένος, δέν τό άπάριασεν, ό άφορισμένος εκεινος δέν είναι συμπαθημένος, διότι τήν άφορμήν του άφορισμού δέν τήν άπάριασε, μάλιστα είναι τύραννος.Αν ένας παπάς άφορίση ένα του ένορίτην μέ δίκαιαν άφορμήν, ύστερα πάλιν ό επίσκοπος διά άλλην άφορμήν άφορίση εκεινον τόν παπάν, ό παπάς όντας άφορισμένος από τόν επίσκοπον, δέν ήμπορεί να λύση τόν κοσμικόν όπου άφώρισεν, διότι όντας άτός του χωρισμένος από τήν εκκλησία, δέν έχει έξουσίαν εις τό να λύση άλλον· αλήθεια άφόντις λυθή, και είναι μέ τήν

αφορισμοῦ πρέπει νά διακρίνουμε δύο βασικές κατηγορίες πού παρουσιάζουν ὀρισμένες ἀποχρώσεις μεταξύ τους: πρόκειται γιά τήν λύση τοῦ ἀφορισμοῦ ζώντων ἀφορισμένων καί ἐκείνη τεθνεώτων ἀφορισμένων.

β) Λύση ἀφορισμοῦ ζώντων ἀφορισμένων.

Στήν περίπτωση αὐτή δέν ἔχουμε ἰδιαίτερα προβλήματα· προϋποθέτει βεβαίως τήν ἄρση τῆς αἰτίας πού εἶχε προκαλέσει τόν ἀφορισμό· ἀκόμα προϋποθέτει τήν προσφυγή στόν ἱεράρχη πού εἶχε ἐπιβάλει τό ἐπιτίμιο ἢ ἀπευθείας στήν αὐθεντία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη. Δηλαδή ἡ λύση τοῦ ἐπιτιμίου προβάλλει ὡς αἴτημα· συντελεῖται μέ ἄλλα λόγια ἢ ἀντίστροφη διαδικασία ἀπό ἐκείνη τῆς ἐπιβολῆς, ὅπου ἡ ἀντιστροφή ἔχει σχέση μέ τά πρόσωπα τά ὁποῖα τώρα ἀλλάζουν: ὁ τιμωρηθεῖς εἶναι τώρα αὐτός πού προσφεύγει στίς ὑπηρεσίες τῆς ἐκκλησίας καί βεβαίως ἐννοεῖται ὅτι τό αἴτημά του τό παρακολουθεῖ ἢ μετάνοιά του, ἢ ἐπανόρθωση τῆς ἀδικίας. Ἄς δοῦμε ὁμως κάποιες σχετικές περιπτώσεις λύσεως τῆς ποινῆς.

Μάιος τοῦ 1620· ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Τιμόθεος Β΄ ἀνακοινώνει στόν μητροπολίτη καί τούς ἄρχοντες τῆς Ρόδου ὅτι ὁ ἀφορισμένος ἄρχων Μάρκος παρουσιάστηκε ἐνώπιον τῆς συνόδου καί ἐμαρτύρησε μέ ὄρκο ὅτι δέν εἶχε καμιᾶ ἀνάμειξη στήν ἄρπαγή τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος θεῖου του· ἔτσι “κοινῇ γνώμῃ συνοδικῇ, συνεχωρήσαμεν αὐτῷ πανοικεσία, καί λύσαμεν τοῦ δεσμοῦ τοῦ ἀφορισμοῦ...”¹⁴⁵.

1801· ὁ πατριάρχης Νεόφυτος Ζ΄ γράφει πρὸς τόν μητροπολίτη Κρήτης καί τοῦ ἀνακοινώνει ὅτι “...προλαβόντως κατ’ αἴτησιν τοῦ δημοτράχη νικολετάκη ἀνεψιοῦ τοῦ μακαρίτου μαξίμου προκατόχου τῆς σῆς ἱερότητας προεξεδόθησαν δύο πατριαρχικά ἡμῶν καί συνοδικά γράμματα κατὰ τῶν ἀδελφῶν τοῦ μακαρίτου ἐκείνου καί λοιπῶν συγκληρονόμων ὡς μή φανερωσάντων δῆθεν ἐν εὐθύτητι τήν καταληφθεῖσαν ἐκείνου περιουσίαν...ἀλλ’ ἤδη ὡς ἐβεβαιώθημεν, ἀπό γράμματα τῆς σῆς ἱερότητας, τῆς κληρονομικῆς αὐτῶν ταύτης διαφορᾶς αὐτόθι ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ἱερᾶς κρίσεως θεωρηθείσης καί ἀποπερατωθείσης, οἱ ὑποπεσόντες τοῖς ἐν ἐκείνοις τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς γράμμασιν ἐπιτιμίοις προσέδραμον τῷ ἐλέει τῆς ἐκκλησίας, καί ἐδεήθησαν θεομῶς τῆς ἀθώσεως αὐτῶν καί συγχωρήσεως ἐπιτυχεῖν. Τούτου χάριν γράφοντες...ἀποφαινόμεθα...ἵνα οἱ ῥηθέντες...ὑπάρχωσιν ὁμοῦ πάντες συγκεχωρημένοι...λελυμένοι τε παντός δεσμοῦ”¹⁴⁶.

1803, Δεκέμβριος· ὁ πατριάρχης Καλλίνικος Δ΄ λύει τόν ἀφορισμό πού εἶχε ἐπιβληθεῖ ἐναντίον τῶν συγγενῶν τοῦ ἀποθανόντος πρώην Μονεμβασίας Ἰγνατίου γιά κατακράτηση περιουσιακῶν στοιχείων. Ἡ πράξη περιγράφει ἀκριβῶς τά δεινά ἀπό τά ὁποῖα ἀπαλλάσσονται οἱ πρὸ ὀλίγου ἀφορισμένοι

ἐκκλησίαν, τότε ἡμπορεῖ ἔχοντας θέλημα ἀπὸ τόν ἐπίσκοπον. Ἄν ἐνός ἐπισκόπου ἄνθρωπος βρεθῆ εἰς ξένην ἐπαρχίαν, καί τόν ἀφορίσῃ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ τόπου εἰς τόν ὁποῖον εὐρίσκεται, ὅταν γυρίσῃ εἰς τόν τόπον του, ἡμπορεῖ ὁ ἐδικός του ἐπίσκοπος, καί χωρίς θέλημα τοῦ ἄλλου ἐπισκόπου, νά τόν λύσῃ, ἀφήνωντας τό σφάλμα διὰ τό ὁποῖον ἦτον ἀφορισμένος ἀπὸ τόν ξένον ἐπίσκοπον. Εἰς τήν ὥραν τοῦ θανάτου κάθε ἱερέας, κἄν τε ἔχῃ ἐξουσίαν ἀπὸ τόν ἐπίσκοπον, ἢ προεστώτα τοῦ τόπου, κἄντε δέν ἔχῃ, ἡμπορεῖ χωρίς ἀμφιβολίαν, νά λύσῃ κάθε λογῆς ἀφορισμένον, ἂν ὁ ἀφορισμένος τήν ὥραν ἐκείνην ὅπου κινδυνεύει νά πεθάνῃ, μετανοήσῃ ἀφορμῆν διὰ νά μὴν χαθῆ ἡ ψυχὴ ἐκείνη, πεθένωντας ὁ ἄνθρωπος ἐχθρός τοῦ Θεοῦ ὄντας ἀφορισμένος”.

Ὁ Ροδινός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τό κείμενό του, προχωρεῖ ἀκόμα περισσότερο μερικεύοντας τήν γενική ἀρχή σέ περιπτώσεις πού παρουσιάζονται κατὰ τήν ἐφαρμογή τῆς ἄρσης τοῦ ἐπιτιμίου.

145. Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλᾶρης, Νομικὴ Συναγωγή, ἀρ.848 (πράξη ἀνέκδοτη).

146. Φανουράκης, Ἐγγραφα 502-503.

μέ τήν ἄρσητος ἐπιτιμίον: “Ἦδη ἡ Ἐκκλησία ἰδοῦσα...καί πληροφορηθεῖσα...οἴκτω καμφθεῖσα...ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς...ἵνα οἱ συγγενεῖς καί κληρονόμοι τοῦ μακαρίτου Ἰγνατίου ἀρχιερέως...διαμένωσι τοῦ λοιποῦ ἀκαταζήτητοι, ἀνενόητοι τε καί ἀνεπηρέαστοι εἰς τό παντελές παρά τοῦ κοινοῦ αὐτῆς καί ὑπάρχωσι συγκεχωρημένοι καί εὐλογημένοι παρά Θεοῦ Κυρίου Παντοκράτορος, λελυμένοι τε παντός δεσμοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτιμίον καί τῶν προγραφεισῶν καί ἐκφωνηθεισῶν κατ’ αὐτῶν συνοδικῶν ἀρῶ ἀμέτοχοι, ἐλεύθεροί τε καί ἀπηλλαγμένοι τῆς ἐνοχῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγανακτήσεως καί τῆς ἀπαιτήσεως, ἔχοντες καί τās εὐχάς καί εὐλογίας πάντων τῶν ἀπ’ αἰῶνος ἁγίων καί τῶν ὁσίων καί θεοφόρων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καί τῶν λοιπῶν ἁγίων Συνόδων, πρὸς δέ καί τήν εἰσοδον αὐτῆς ἀκώλυτον, ἐκκλησιαζόμενοι δηλονότι, ἁγιαζόμενοι, θυμιαζόμενοι, ἀντίδωρον λαμβάνοντες καί τῶν πνευματικῶν δωρεῶν καί ἀγισμῶν ἀξιούμενοι, καί τοῖς λοιποῖς τῶν χριστιανῶν ἀκαταιτιάτως συνομιλοῦτες καί συναναστρεφόμενοι.)¹⁴⁷.

1874, Ὀκτωβρίου 15· ὁ μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφεῖμ ἀναγγέλλει στούς κατοίκους τῶν χωριῶν “Λάμμαρης Κοκκοπούλος καί Τσαμαχωρίων” ὅτι ἐπειδή ὁ Φῶτος Τυραπέρας καί ἡ “ἀμαρτήσασα μετ’ αὐτοῦ” Σάβω Ἀθανασίου “εἰς ἑαυτούς ἐλθόντες καί τό βάρος τῆς ἀμαρτίας ἐννοήσαντες, συνεφώνησαν θεοφιλῶς, ἵνα ἀπ’ ἀλλήλων διαξενχθῶσι...ἀμφοτέρω ἡμῖν, περιαλγῶς καθικέτευσαν ἡμᾶς, ὅπως παράσχωμεν αὐτοῖς...συγχώρησιν καί τήν ἀναίρεσιν τῶν προεκδοθεισῶν κατ’ αὐτῶν ἀρῶν καί ἐπιτιμιῶν, καί τήν συγκαταρίθμησιν αὐτῶν μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων...εὐμενῶς ἡμεῖς ἀποδεξάμενοι καί τήν εἰλικρινῆ καί ἄδολον αὐτῶν μετάνοιαν εἰδότες ἔγνωμεν παραμυθῆσαι αὐτούς τῇ χορηγήσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς συγχωρήσεως καί ἀφέσεως τοῦ πλημμελήματός των...”¹⁴⁸.

Εἶπαμε ὅτι ἡ πορεία ἄρσης τοῦ ἐπιτιμίον εἶναι ἀντίστοιχη περίπου πρὸς ἐκείνην τῆς ἐπιβολῆς. Σύμφωνα λοιπόν μ’ αὐτά ὁ πατριάρχης ὅταν θά ἐξετάσει αἴτημα ἄρσης ἀφορισμοῦ μελετᾷ προσεχτικῶς τήν ὑπόθεση· πολλές φορές ζητᾷ πρόσθετα στοιχεῖα προκειμένου νά ἀποφασίσαι. Παρόμοια ὁμως διαδικασία ἀκολουθοῦσε καί γιά τήν ἐπιβολή τῆς ποινῆς ὅταν τό σχετικό αἴτημα ἐφευγε ἀπό τά χέρια τοῦ ἐπιτόπιου μητροπολίτη καί κατευθυνόταν στήν πατριαρχική αὐλή¹⁴⁹.

Δέν νομίζουμε ὅτι χρειάζεται ἡ ἀπαρίθμηση καί ἄλλων παραδειγμάτων, μολονότι ἀφθονοῦν, προκειμένου νά κατανοηθεῖ ἡ κατηγορία αὐτή. Ἐχουμε πεῖ ὅτι ἡ λύση ἀφορισμοῦ προϋποθέτει μετάνοια καί πολλές φορές ἐπανόρθωση τῆς ἀδικίας· τοῦτο τό τελευταῖο δηλώνεται πολλές φορές μέ

147. Κουγέας, Ἰγνάτιος 172-173).

148. Βιτάλης, Πρέβεζα 413-414.

149. Πολλά εἶναι τά παραδείγματα πού μποροῦν νά πλαισιώσουν καί τό στοιχεῖο αὐτό· περιοριζόμεστε σέ δύο παραδείγματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ.. Στό πρῶτο (1 Μαρτίου 1807) εἶναι ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ πού γράφει πρὸς τοὺς ἡγουμένους τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν καί τοὺς καλεῖ νά προχωρήσουν “...φανερῶντες διά κοινῶν ἐνυπογράφων μοναστηριακῶν ἀναφορῶν τās αἰτίας δι’ ἃς οὐκ ἠδυνήθητε διατηρῆσαι τά ἐκκλησιαστικῶς θεσπισθέντα καί τόν ἐξ αὐτῶν ἐπιεικῶς ὑμῖν ἐκκλησιαστικόν δεσμόν, ἵνα γένηται παρ’ ἡμῶν κατ’ ἐκκλησιαστικὴν πρόνοιαν ἡ προσήκουσα πρόνοια καί λύσις” (Παπαδόπουλος, “Ἐλωνα, 37-38). Στήν δεύτερη τίς πληροφορίες παίρνουμε ἀπό γράμμα τοῦ μητροπολίτη Αἰγίνης καί Ὑδρας Γερασίου πρὸς τοὺς προεστώτες τῆς Ὑδρας (19 Δεκεμβρίου 1819): “...ἀπενθυμίζομεν διά τήν σταλεῖσαν πατριαρχικὴν ἀπόκρισιν περὶ τοῦ συγχωρητικοῦ, τήν ὅποιαν καί ἀμέσως δεόντως εἴχομεν στείλει πρὸς τήν ἀγαπητὴν ὑμῶν εὐγένειαν...ἔγραψεν ἡ Παναγιώτης του ζητῶν μίαν πλατυτέραν καί διεξοδικωτέραν ἰδέαν διά τό τότε ἐκδοθέν ἐπιτίμιον, εἰς ἐκδοσιν τοῦ ζητουμένου καλῶς παρά τῆς εὐγενείας συγχωρητικοῦ...” (Λιγνός, Ὑδρα 5, 173-174)

τρόπο τόσο ώμό και ρηξικέλευθο ώστε εμφανίζεται ως τό κύριο στοιχείο πού πρέπει νά συντελεσθεῖ προκειμένου νά ἀρθεῖ τό ἐπιτίμιο¹⁵⁰. Πρέπει ὡστόσο νά τονίσουμε τό ἰδιαίτερο στοιχείο τῆς δευτέρας περίπτωσης κατά τήν ὁποία ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης αἶρει τόν ἀφορισμό ἀφοῦ ἔλαβε ὑπόψη του τήν κρίση τῆς τουρκικῆς δικαιοσύνης. Κατά συνέπεια ὁ πατριάρχης ἐνδιαφέρεται ὥστε νά ὑπάρξει συμπόρευση τῶν δύο ἐξουσιῶν ἀφήνει μάλιστα νά διαφανεῖ ὅτι ἡ κρίση τοῦ τούρκου δικαστῆ βάρυνε στήν δική του ἀπόφαση¹⁵¹. Ὅμως δέν πρέπει νά μὴν ἐξάrouμε καί τό γεγονός ὅτι ὁ ἀφορισμένος διάδικος ἂν καί βρῖσκει τό δίκιο του στά τουρκικά δικαστήρια δέν παραλείπει πρωτίστως νά ἀπαλλαγεῖ καί ἀπό τό ἐπιτίμιο. Τό βάρος τοῦ ἀφορισμοῦ δέν εἶταν ἀμελητέα κατηγορία καί ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νά ἀρθεῖ· τρανή ἀπόδειξη τῆς ἀποτελεσματικότητος τοῦ ἐπιτιμίου.

Μία ἄλλη περίπτωση πού ἐντάσσεται στήν κατηγορία αὐτή εἶναι ἡ περίπτωση ἄρσεως τοῦ ἀφορισμοῦ ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου, μολονότι δέν εἶχε ἐπιβάλει τό ἐπιτίμιο ὁ ἴδιος. Βεβαίως ἡ περίπτωση προβλέπεται ἀπό τούς ἐκκλησιαστικούς κανόνες· ὡστόσο μερικές περιπτώσεις πού ἔχουμε ἐντοπίσει παρουσιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέρον καθὼς πρόκειται γιά τήν λύση ὁμαδικῶν ἐπιτιμίων, πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ σέ ὁλόκληρα χωριά.

Περί τά τέλη τοῦ 17ου αἰ. οἱ Ἀθηναῖοι μέ ἐπιστολή τους ζητοῦν ἀπό τόν οἰκουμενικό πατριάρχη τήν ἄρση ἐπιτιμίου πού εἶχε ἐπιρίψει εἰς βάρος τους μὴ κατονομαζόμενος πατριάρχης. Ὁ Μ. Γεδεών πού ἐκδίδει τήν ἐπιστολή τῶν Ἀθηναίων σχολιάζει ἔτσι τά γεγονότα: κάποιος πατριάρχης καθήρσε ἕναν μητροπολίτη Ἀθηνῶν· ὁμοίως οἱ χριστιανοί τῆς Ἀθήνας χρησιμοποίησαν ἐξωτερικά μέσα καί κατόρθωσαν νά ἀθωώσουν τόν ἀρχιερέα τους. Μετά ἀπό λίγο ὁμοίως ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία, ἀφοῦ ἀπαλλάχθηκε ἀπό τήν ἐξωτερική πίεση, ἀφώρισε τούς Ἀθηναίους. Ἀργότερα οἱ κάτοικοι τῆς Ἀθήνας θεώρησαν ὡς ἀπόρροια τοῦ ἀφορισμοῦ αὐτοῦ τά κακά πού συνέβησαν στήν πόλη (πανούκλα, πείνα, αἰχμαλωσία καί πυρκαγιά, ὅπως ἀναφέρουν στήν ἐπιστολή) καί παρακαλοῦν γιά τήν λύση του: "...ἠγαπήσαμεν κατάραν καί ἦκεν ἡμῖν, οὐκ ἠθελήσαμεν εὐλογίαν καί παρ' ἡμῶν ἐμακρύνθη, καί μακρυνθεῖσα δεινῶν ἡμῖν σμῆνος ἀπέλιπεν... Ἰδοῦ καί πόρρωθεν πάντες γόνυ σοι κλίναντες, καί τῆς κεφαλῆς κόνιν καταχεάμενοι, ὡς ποτε Νινευῖται, μετὰ κτηνῶν καί νηπίων λαοῦ φωνῆ ὀλολύζοντος, ἴλαθι βοῶμεν, παναγιώτατε πάτερ, ἴλαθι, καί δός ἀπολαύσαι τῆς εὐλογίας σῆς, ἧς διὰ τύχης φαυλότητα οἱ τάλαινες ἐκπεπτώκαμεν"¹⁵².

150. Διαβάζουμε λ.χ. στήν χρονογραφία τοῦ παπαΣυναδινού: "Καί ἐγώ τούς εἶπα τήν πᾶσαν ἀλήθειαν...δέν μέ ἐπίστευσαν, μόνον μέ ἔκαμον ἀναφοράν καί μέ ἀφόρισαν καί μέ ἀναθεμάτισαν καί μέ ἄργησαν ἕως ἔλθῃ ἡ τελεία μου καθαίρεσις. Καί δέν μέ ἐσυγχώρησαν ἕως οὗ μέ ἐπῆραν βῆ... ἄσπρα καί τότες μέ ἐσυγχώρησαν μέ πολλά παρακαλέσματα..." (Καφταντζής, Παπασυναδινός 60).

151. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή εἶναι πολύ ἐνδιαφέροντα ὁσα ἀναφέρει σέ ἐπιστολή του ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης γράφοντας (1785) πρὸς τόν μητροπολίτη Ἰκονίου Ραφαήλ: "Ἐπί πᾶσι τούτοις ἀνηνέχθη ἡμῖν, ὅτι καί ὕστερον πάλιν κατά ἀπάτην ἐξέλαβεν ὁ ρηθεὶς Σάμπας ἄλλο ἀφοριστικόν κατά τοῦ αὐτοῦ Χατζῆ Ἀποστόλη, περὶ οὗ ἐντελλόμεθά σοι, ὅπως ἐπειδή ἡ ρηθεῖσα ὑπόθεσις εἶναι προτεθεωρημένη παρὰ τῆς βασιλικῆς κρίσεως, καί παρὰ τῆς σῆς ἱερότητος κατά τά ἐμφανισθέντα ἡμῖν ἐγγραφα, διὰ τοῦτο τό προεκδοθέν κατά ἀπάτην ἐκεῖνο ἀφοριστικόν, ἂν ἐμφανισθῇ εἰς τήν ἱερότητά σου, νά τό ἔχῃς διὰ ἀπρακτον, καί ἀνίσχυρον, διὰ νά μὴ τύχη, καί ἀκολουθήσῃ κανένα λάθος, καί ὁ ρηθεὶς Χατζῆ Ἀποστόλης νά μένη πάντῃ ἀνυπεύθυνος, καί συγκεχωρημένος." (Οἰκονόμου, Ἐπιστολαὶ Διαφόρων 511-512).

152. Γεδεών, Ἐπιστολή 653-654. Ἡ ἐπιστολή ἔχει δημοσιευθεῖ πολλές φορές ἀπὸ διάφορους ἀθηναιογράφους (Μπενιζέλος, Φιλαδελφείας, Καμπούρογλου)· ὅλοι τοποθετοῦν τό

Θά αναφέρουμε τέλος ακόμη τρία παραδείγματα του τύπου αυτού που έχουν κοινή χρονιά έκδοσης τό πολύ κοντινό μας 1905. Θεωρούμε ότι είναι από τά πλέον χαρακτηριστικά μιάς νοοτροπίας ή όποία θέλει νά αποδόσει άτυχιες του παρόντος σέ έπιτίμια, δηλαδή σέ άμαρτίες του παρελθόντος, γιά τίς όποίες ύπεύθυνοι ύπῆρξαν άλλοι και διά του έξορκισμού τών άμαρτημάτων αυτών και τήν άρση τών έπιτιμίων επίζητᾶ νά άναιρέσει τήν θρησκευτική άντιπαλότητα, ώστε από τήν πλευρά αυτή νά μήν ύπάρχει τίποτε άρνητικό. Βρισκόμαστε στίς άρχές του 20ου αί. και μερικά νοοτροπικά στοιχεία παραμένουν έμφανώς αναλλοίωτα και σταθερά μέσα στην διαχρονική εξέλιξη.

Διαβάζουμε λοιπόν στίς σελίδες τής πολυτίμητης "Έκκλησιαστικής Άλήθειας": "Υπό τών κατοίκων του χωρίου Κλουμιδάδου τής έπαρχίας Μεθύμνης ύπεβλήθη τῇ Έκκλησία αίτησις έκδόσεως συγχωρητικού ύπέρ τών άποθανόντων πατέρων και προγόνων αυτών, άφ' ίκανού μέν ἤδη χρόνου παρατηρηθέντος ότι σπανίως προκόπτουσιν αί έργασίαι τών όρθοδόξων αυτού κατοίκων, παραδόσεως δ' ύπαρχούσης ότι πρό πολλών έτών οί τής παρελθούσης γενεάς ύπέπεσαν άρχιερατικάς άραϊς. Η μήτηρ Έκκλησία άσμένως έσήκωσε τής εύσεβοϋς αίτήσεως"¹⁵³.

Στήν δεύτερη περίπτωση: "Κατ' αίτησιν τών εκ του χωρίου Κουκουλιού έπαρχίας Βελλᾶς, ή ιερά Σύνοδος ἤρε τό• έπιτίμιον, όπερ εκφωνηθέν τῷ 1762 ύπό τών μοναχῶν τής ένοριακῆς μονῆς Μέγκουλας, επί άπεμπολήσει τόπων άνηκόντων αυτή, έθεωρεϊτο πάντοτε αίτία τής άποτυχίας πολλών επιχειρήσεων τών κατοίκων"¹⁵⁴.

Και τέλος: "Αίτήσει τών κατοίκων του χωρίου Άλιζότη τής έπαρχίας Βελλᾶς, εκ παραδόσεως έχόντων ότι οί πρόγονοι και πατέρες αυτών ειλκυσάν ποτε τήν άγανάκτησιν τής Έκκλησίας ύποπεσόντες εκκλησιαστικοίς έπιτιμίοις, ών ένεκα σήμεραν πολλοίς προσπαλαίουσιν άτυχήμασι και συμφοραϊς, ένεκρίθη συνοδικῶς ή έκδοσις συγχωρητικού γραμματος διά τε τούς προαποθανόντας και διά τούς ζώντας εκείνων άπογόνους"¹⁵⁵.

Άν θελήσουμε στίς περιπτώσεις αυτές πέραν τής κοινῆς χρονολογίας νά βροϋμε και κάποια άλλα κοινά χαρακτηριστικά θά πρέπει νά αναφέρουμε ότι και οί τέσσερις άφοροϋν περιοχές που βρίσκονται ύπό τό κλίμα του όρθόδοξου πατριαρχείου και αυτό συνιστᾶ μία είδοποιό διαφορά: άξιοπρόσεκτη έξάλλου είναι και ή σύμπτωση ότι δύο από αυτές προέρχονται από τόν χώρο τής Ήπειρου.

Στίς περιπτώσεις αυτές πρέπει νά προσθέσουμε και μία άλλη κατηγορία άρσεως άφορισμῶν σέ πολλά πατριαρχικά γραμματα μέ τά όποία καθαιροϋνται μητροπολίτες ή άκόμα και πατριάρχες γιά διάφορα άδικήματα, ταυτοχρόνως μέ τήν καθáιρεσή τους γίνεται άρση τών άφορισμῶν όσων οί

γεγονότα αυτά κατά τόν χρόνο εισβολῆς του Μοροζίνη στην Άττική (1687) όπότε και τήν εποχή και τήν αίτία τών πράξεων.

153. ΕΑ, 25-26 (1905) 363.

154. ΕΑ, δ.π., 334.

155. ΕΑ δ.π., 518. Μία ακόμη περίπτωση έχουμε από τήν ίδια περιοχή τό 1906. Ίδου πώς περιγράφεται τό γεγονός στίς σελίδες τής Έκκλησιαστικής Άλήθειας (26, (1906) 338-339): "Υπό τινων εκ τών ένταϋθα παρεπιδημούντων κατοίκων του χωρίου Λιμπόβου τής άλλοτε μέν έξαρχίας του Γηρομερίου, νϋν δέ μητροπόλεως Παραμυθίας και Φιλιατών, ύπεβλήθη τῇ Μ. Έκκλησία δέησις αναφέρουσα ότι έν χρόνους παλαιότατοις, ένεκα λόγων διαφόρων, οί όρθόδοξοι κάτοικοι του χωρίου τούτου ύπέπεσον έπιτιμίοις και άραϊς άρχιερέων και ιερέων και ότι, κατά παράδοσιν, κακοδαιμονία ύλική και ἠθική μαστίζει από πολλοϋν τόν τόπον τούτον, οϋ ένεκα ζητοϋσι τήν έκδοσιν πατριαρχικού και συνοδικού γραμματος άφέσεως. Η ιερά Σύνοδος ένέκρινε τήν αίτησιν".

καθαιρεθέντες είχαν αφορίσει¹⁵⁶. Ποιά είναι ή βούληση τής ανωτάτης εκκλησιαστικής αρχής; θεωρεί ότι ό άτάσθαλος βίος τών καθαιρεθέντων προεξοφλεί ότι και οι πράξεις τους όλες και λοιπόν οι αφορισμοί ήταν άκυροι; ή λαμβάνει πρόνοια ώστε τά επιτίμια να άρθούν επειδή ό μητροπολίτης πού τά είχε επιβάλει καθαιρείται και συνεπώς δέν μπορεί να τά άρει; όποτε τό γράμμα του εκκλησιαστικού δικαίου απαιτεί λύση από άνωτερη εκκλησιαστική αρχή, δηλαδή από τό πατριαρχείο; Και οι δύο ύποθέσεις μας έχουν λόγους ισχύος μέ περισσότερο πιθανή τήν δεύτερη μολονότι οι διάδοχοι τών καθαιρουμένων έχουν τό δικαίωμα να ανατρέψουν πράξεις τών προκατόχων τους· πρέπει ώστόσο να έχουμε κατά νου πάντα ότι μία από τίς αίτίες καθαιρέσεως τών μητροπολιτών ή όποία μπορεί να είναι άληθινή ή να έφευρίσκεται εκ τών ύστέρων είναι και οι άδικοι αφορισμοί. Κατά συνέπεια δέν είναι δυνατόν να ισχύουν τέτοιες ποινές οι όποιες ως παράνομες στοιχειοθετούν αίτία καθαιρέσεως αυτών πού τίς είχαν επιβάλει.

Ή εκκλησία ως θεσμός του κοινωνικού-πολιτικού συστήματος είναι ευνόητο ότι συμμετέχει στους όρους του παιχνιδιού του όποιου μέλος είναι· και βεβαίως στο παιχνίδι δέν αποκλείεται κάποτε να λειτουργούν άποφαστικά όρισμένοι παράγοντες ιδιαίτερα κρίσιμοι και άποφασιστικοί, οι όποιοι μπορούν να συνεργήσουν ακόμα και στην λύση επιτιμίων. Τέτοιες περιπτώσεις υπάρχουν και μάλιστα είναι συχνότερες ότά νεότερα χρόνια όταν ό πολιτικός παράγων έχει λάβει τίς διαστάσεις πού τους άρμόζουν και μπορεί να παρέμβει άποφασιστικά. Μιά παρέμβαση του γίνεται και προς αυτήν τήν κατεύθυνση. Τρανότερο παράδειγμα τής παρέμβασης αυτής είναι ή περίπτωση τής λύσης του αφορισμού πού είχε επιβληθεί στον διάκονο Προκόπιο Καρτζιώτη τον Σεπτέμβριο του 1819 από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄. Ο Καρτζιώτης παντρεύτηκε μετά τήν χειροτονία προκειμένου να πληρωθεί ό όρος τής διαθήκης του θείου του Δημητρίου πού πέθανε στην Τεργέστη και του άφηνε τεράστια περιουσία. Ή πολιτική πίεση πού άσκείται είναι του Ρήγα Παλαμίδα γυναικαδέλφου του Προκοπίου και λύεται επιτίμιο αφορισμού και μάλιστα από εκείνα πού δέν προβλέπουν τήν περίπτωση τής μετάνοιας¹⁵⁷, και τό σπουδαιότερο από τον ίδιο πατριάρχη πού τό είχε επιβάλει. Τό άφέσιμο δίδεται τον Δεκέμβριο του 1820 και ό θόρυβος πού ξέσπασε ήταν τεράστιος· ώστόσο γεγονός παρέμεινε ότι ή εκκλησία υπό τήν πίεση τής πολιτικής έξουσίας και του οικονομικού παράγοντα ήρε τον αφορισμό¹⁵⁸.

156. Τόν Αύγουστο λ.χ. του 1580 επανέρχεται στον οικουμενικό θρόνο ό Ίερεμίας Β΄ και συγχρόνως αποπέμπεται ό Μητροφάνης Γ΄· στην σχετική πράξη διαβάζουμε μεταξύ τών άλλων: "...άποφαινόμεθα και τούτο ίνα οι λαληθέντες αφορισμοί εν τώ μεταξύ, κατά χάριν και προσταγήν εκείνου του γέροντος, κατ' άλλήλων και κατά πάντων, ύπάρχωσι λελυμένοι τή θεία χάριτι. Ναί γένοιτο Χριστέ βασιλεύ!" (Σάβας, Ίερεμίας Β΄, 148-152 και Γερμανός, Συμβολή, 1, 56-59).

157. Βλ. τίς λεπτομέρειες στο επόμενο κεφάλαιο όπου τά είδη του αφορισμού.

158. Για τήν ύπόθεση αυτή βλ. Γεδεών, Διατάξεις 2, 155-159, 171-173· ό Γεδεών καταφέρει με δριμύτητα έναντιον του Γρηγορίου Ε΄ για τήν άρση του επιτιμίου Κοντίβας, Καρτσιώτης, Παπαδόπουλος, Σμύρνη 384-460, όπου και ή βιβλιογραφία για τό θέμα. -Σέ μία άλλη λύση επιτιμίου χάριν οικονομικής σκοπιμότητας λύεται ή ποινή τών χριστιανών περιοχής τής Εύβοίας για να βοηθούν τήν μονή Γαλατάκη. Τό σκεπτικό του γραμματος πού χρονολογείται μεταξύ 1761-1763 αναφέρει χαρακτηριστικά: "Επειδή έγνωμεν και έββαιώθημεν, ότι μερικοί εκ τών αυτόθι χριστιανών, τών διδόντων αυτοπροαιρέτως έλεημοσύνην και βοήθειαν ύπερ ψυχικής αυτών σωτηρίας προς τό αυτόθι ιερόν σταυροπηγιακόν μοναστήριον του εν άγίοις πατρός ήμών Νικολάου του κατά τό Γαλατάκη, έφθασαν, ούκ οίδαμεν όπως, ύποπεσείν τούτου ενεκα, ανακολούθως, άπρεπώς και άσυμφόρως, εκκλησιαστικούς επιτιμίους, δι' ών ου μόνον άπεδόθη ή τοιαύτη βλάβη προς τους ρηθέντας χριστιανούς, άλλ' έτι έμποδίζεται παραλόγως ή εις τό ρηθέν μοναστήριον γεννηθσομένη βοήθεια· τούτου χάριν ή μετριότης ήμών...δείν έγνω επιβραβεύσαι τοίς

Στό μέρος αυτό της μελέτης μας ανήκει τέλος και μία ακόμη κατηγορία αφορισμού κάπως ιδιότυπη. Πρόκειται για τις περιπτώσεις λύσεως επιτιμιών που περιλαμβάνονται στους δρους της διαθήκης Ιερωμένων και προφανώς αποσκοπούν στην ελάφρυνση της ψυχής των διαθετών. Βεβαίως οι διαθέτες όταν διαβάζονται οι διαθήκες τους είναι ήδη νεκροί· οι χριστιανοί όμως οι οποίοι συγχωρούνται με τον έμμεσο αυτόν τρόπο μπορεί να είναι και ζωντανοί αλλά νεκροί. Ίσως και εδώ πέραν από την επιθυμία των διαθετών να ελαφρώσουν την ψυχή τους ενόψει του θανάτου και της επικειμένης κρίσεως, πρυτανεύει και η λογική του εκκλησιαστικού κανόνα ότι οι αφορισθέντες πρέπει να λύονται από τους αρχιερείς που τους αφορίσαν· εξάλλου, αν οι αφορισθέντες είχαν ήδη αποθάνει και καθώς τώρα επίκειται και ο θάνατος του αφορίσαντος υπάρχει κίνδυνος ο αφορισθείς να παραμείνει έσσει αφορισμένος αν δεν προνοήσουν οι συγγενείς του για τό αντίθετο· πράγμα όχι και τόσο εξασφαλισμένο επειδή οι συγγενείς έπρεπε να επανορθώσουν τις αδικίες του αφορισθέντος.

Διαβάζουμε πάντως στην διαθήκη του αρχιεπισκόπου Άχρίδος Πορφυρίου (30 Σεπτεμβρίου 1643): "...όποιους χριστιανούς εκαταράσθηκα, αφώρεσα και αναθεμάτισα, τους δίδω τώρα την συγχώρησιν και εύλογίαν και τους έχω συγχωρεμένους και εύλογημένους παρά πατρός, υιού και αγίου πνεύματος· τό όμοίως γυρεύω και εγώ ό ταπεινός απ' αυτούς και από πᾶσα όρθόδοξον χριστιανόν"¹⁵⁹. Τά ίδια περίπου πρεσβεύει με την διαθήκη του (1 Μαρτίου 1685) ό Ιερομόναχος Θεοφύλακτος Τζανφουρνάρης: "Επειδή αφώρισα τόν κ. Άναστάσιον Κατσαίτην και κ. Θεόδωρον Φόρτο, τους συγχωρώ αν καταβάλουν όσα μου όφείλουν και από τά όποια εκπίπτω δουκάτα δέκα"¹⁶⁰.

Συγγενής νοοτροπία, διαφορετική όμως αντιμετώπιση του ζητήματος· ό αρχιεπίσκοπος συγχωρεί άνευ όρων· ό Ιερομόναχος αν και διαπραγματεύεται τά της ψυχής του συγχρόνως λειτουργεί και ως έμπορος· ανήκει άλλωστε στο κλίμα των Έλλήνων της Βενετίας...

Είναι βεβαίως λογικό ότι κατά την άρση του επιτιμίου ζώντανων αφορισμένων ανακύπτουν διάφορα προβλήματα που προέρχονται από την εκάστοτε άτομική περίπτωση αλλά και από τό γενικότερο πλαίσιο, και τά όποια συνεπώς χρήζουν ιδιαίτερης αντιμετώπισης. Η γένεση παρομοίων προβλημάτων δημιουργήθηκε αρκετά ένωρίς στους κόλπους της εκκλησίας και αντίστοιχες ύπήρξαν οι εξαγορεύσεις των εκκλησιαστικών παραγόντων προκειμένου να δοθούν Ικανοποιητικές λύσεις. Κιόλας στους κανόνες των Άγίων Άποστόλων προβλέπεται ή περίπτωση αφορισμένου που πεθαίνει ό αφορίσας αυτόν εκκλησιαστικός προϊστάμενος· μαζί συμβαδίζει και ή έρμηνεία των μεγάλων έρμηνευτών του 12ου/13ου αι.¹⁶¹.

είρημένους χριστιανούς την εκκλησιαστική συχώρησιν και του επιβεβλημένου αυτοίς δεσμού διαλύσαι, ως αναιτίως υποπεσοῦσιν αὐτῶ, ἄτε μηδέν ἀνόσιον καὶ κατεγνωσμένον ἔργον διαπραξαμένων..." (Άναστασόπουλος, Εὐβοϊκῆς μονῆς 50-51).

159. Βαρναλίδης, Πορφύριος 155.

160. Μέριτζιος, Μικρὸς Ἑλληνομνήμων 185).

161. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 2, 42-43. Για την περίπτωση αυτή προβλέπεται ότι αρμόδιος να λύσει τό επιτίμιο είναι ό διάδοχος του αποθανόντος επισκόπου ή ό πατριάρχης.- Τό πράγμα περιγράφεται πολύ γλαφυρά στον βίο του όσιου Μαξίμου του Κουσοκαλυβίτου, όπου υπάρχει τό έξης περιστατικό: "Άλλην φοράν ένας κοσμικός έπήγε πρὸς τόν όσιον, καὶ ἔλεγε μετὰ κλαυθμοῦ· βοήθησον μοι Ἅγιε τοῦ Θεοῦ, ὅτι ένας Ιερεὺς με αφώρισε, καὶ απέθανε, καὶ τώρα δὲν ἤξεύρω τί νά κάμω ὁ ἄθλιος; ὁ δὲ Ἅγιος, σπλαγχνισθεὶς αὐτόν, τοῦ εἶπεν· ὕπαγε εἰς τόν μητροπολίτην Βερροίας, ὅπου ὤριζεν, ὡς ἀρχιερεὺς, καὶ τόν ἀποθανόντα Ιερέα, διὰ νά σέ συγχώρησῃ κατὰ τοὺς νόμους· τό ὅποιον καὶ ἔγινε καὶ ἔλαβεν ἀπὸ αὐτόν συχώρησιν. Καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν εἶπε καὶ εἰς ἕνα

γ) Λύση τεθνεώτων αφορισμένων.

Γιά τήν λύση τῶν νεκρῶν αφορισμένων τά πράγματα μπορεῖ νά πει κανένας ὅτι παρουσιάζουν μεγαλύτερη συνοχή καί εὐκολία· αὐτά ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἐρευνητῆ πού θέλει νά μελετήσῃ τά φαινόμενα, ὅσα μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ. Κατ' ἀρχάς πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι πολλές λύσεις αφορισμῶν ἀναφέρονται καί γιά νεκρούς ἀλλά καί ζωντανούς αφορισμένους· δηλαδή τά ἐπιτίμια εἶχαν ἐπιβληθεῖ ἐναντίον χριστιανῶν μερικοί ἀπό τοὺς ὁποίους ὅταν δίδεται ἄφεση ἁμαρτιῶν μέ τήν ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου δέν βρίσκονται πλέον ἐν ζωῇ.

Τέτοιες ἀποφάσεις λ.χ. εἶναι ἐκεῖνες οἱ πατριαρχικές πράξεις τῶν ἐτῶν 1798 καί 1844· μέ τήν πρώτη ὁ πατριάρχης Σαμουήλ Χαντζερῆς αἶρει τά ἐπιτίμια τῶν χριστιανῶν οἱ ὁποῖοι δέν ὑπάκουσαν σέ προηγούμενη πατριαρχική ἐντολή καί προίκισαν τίς θυγατέρες τους μέ ὑπέρογκες προίκες. Τώρα ὁ Χαντζερῆς τοὺς συγχωρεῖ: "...οὐ μὴν ἀλλά καί ὅσοι καί ὁποῖοι τῶν χριστιανῶν, μικροί ἢ μεγάλοι, ἄνδρες ἢ γυναῖκες, ὁποιαστικοῦν τάξεως καί βαθμοῦ ὑπέπεσον, ὅπωςδήποτε τοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ βίβλῳ ἐκκλησιαστικοῖς δεσμοῖς καί ἐπιτιμίοις...πάντες ζῶντές τε καί τεθνεώτες ὑπάρχωσι πάντῃ συγκεχωρημένοι καί εὐλόγημένοι παρά Θεοῦ...λελυμένοι τε καί ἐλεύθεροι τῶν τυπωθέντων ἐκείνων καί ἐκδοθέντων ἁρῶν, καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν δεσμῶν καί ἐπιτιμίων..."¹⁶². Τά ἴδια ἀκριβῶς ἀναφέρονται καί στό γράμμα τοῦ Γερμανοῦ (1844) τοῦ ἀπό Δέρκων γιά τό ἴδιο θέμα¹⁶³.

Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη περίπτωση· δηλαδή ἡ ἄρση αφορισμοῦ εἶναι γενική περιλαμβάνοντας ὅλα τά πρόσωπα πού εἶχαν ἐμπλακεῖ σέ κάποια παράνομη πράξη καί ἀπό τά ὁποῖα ἄλλα μπορεῖ νά ζοῦν, ἄλλα νά ἔχουν πεθάνει. Κάτι παρόμοιο εἶδαμε καί στήν περίπτωση τῶν πατριαρχῶν καί μητροπολιτῶν πού καθαιροῦνται.

Ὡστόσο καί γιά τήν περίπτωση τῆς λύσης αφορισμοῦ νεκρῶν αφορισμένων ὑπάρχει - ὅπως ἄλλωστε καί γιά ἄλλες πτυχές τῆς αφοριστικῆς

μοναχόν, ὅπου ἦτον ἐκεῖ εἰς τόν Ἅγιον ὑπαγε καί σύ πρός τόν παπᾶ Ἰωάννη, διά νά σε συγχωρήσῃ, πρὸ τοῦ νά ἀποθάνῃ, ὅτι σέ ἔχει ἀφορισμένον ἀπό τόν καιρὸν ὅπου τὸν ὕβρισες καί τοῦ ἔδωκες τόν μᾶτζον· καί θαυμάσας ὁ μοναχός, πῶς τοῦ εἶπε τό πταισμόν του, ὅπου δέν τό ἤξευρεν, ἐπῆγε μαζύ μέ τόν κοσμικόν εἰς τήν Βέρροϊαν, καί ἔλαβε τήν συγχώρησιν" (Νικόδημος Ἁγιορείτης, Νέον Ἐκλόγιον, 315 ὅπου ὁ "Βίος καί Λαμπροὶ ἀγῶνες καί θαύματα τοῦ ὁσίου καί θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Κανσοκαλυβίτου τοῦ ἐν ἀγίῳ ὄρει τοῦ Ἁθωνος ἀσκήσαντος. Κατὰ τόν ΙΔ' αἰῶνα συγγραφείς παρά Θεοφάνους Περιθεωρίου καί προηγούμενου τῆς Ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου").- Μιά ἄλλη εἰδική περίπτωση περιγράφεται ἀπό γνωμάτευση τοῦ πατριάρχη Μιχαήλ Αὐτρωρειανοῦ, μεταξύ 1208- 1214 καί προβλέπει τήν λύση αφορισμοῦ "...en faveur d' un fidel tué par les barbares avant qu' il pu être absous" (Laurent, Regestes ,1, fasc. IV, 19: ἀπό κώδικα Διονυσίου 219).

162. Γεδεών, Διατάξεις 1, 309.

163. Γεδεών, Διατάξεις 1, 335-338, ὅπου μεταξύ τῶν ἄλλων περιλαμβάνονται καί τά ἔξης σημαντικά γιά τήν θεωρία τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτημάτων: " Τῆς καθ' ἡμᾶς ταύτης ἐκκλησιαστικῆς περιωπῆς καί πνευματικῆς ἐξουσίας ἔργον αἰετοτε καί τέλος πρόκειται τό προνοεῖν κηδεμονικῶς ὑπέρ τῆς ψυχικῆς καί σωματικῆς ὠφελείας τῶν πνευματικῶν αὐτῆς τέκνων...ὅτε μὲν συμβουλευούσα καί παραινοῦσα εὐχάς καί εὐλογίας, ὅτε δέ ἀπειλοῦσα ἀραῖς καί ἐπιτιμίοις...ἐάν δέ μήτε τό κοινοβλαβές ἐκεῖνο ἔθος ἐκκόψαι δυναθῆ, καί οἱ χριστιανοὶ πρός τό μηδέν τε ὠφεληθῆναι διά τινος περιστάσεως ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συμβουλῶν καί ἀπειλῶν, προσέτι καί ψυχικῇ ἄλλῃ περιπτώσει βλάβη, δεσμοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καί ἀραῖς ἐνοχοὶ γιγνόμενοι, τότε εὐφυῶς καί εὐνοϊκῶς τῶν δύο κακῶν τό ἔλαττον ἐλομένη, ἀπαλλάττει τούτους τῶν ἐπιτιμίων καί ἁρῶν, καί ἐλευθέρους ἀποκαθίστην, οικονομίαις χρωμένη ταῖς μή κεκωλυμέναις παρά τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων".

διαδικασίας - άταξία.Οί πράξεις πού απαιτούνται γιά τήν λύση τού άφορισμού δέν εντάσσονται σέ μιά σταθερή καί άπαραβίαστη τυπολογία.Υπάρχει ρευστότητα καί χαλαρή σύνδεση τών ενεργειών πού απαιτούνται κάθε φορά· βέβαια κοινή συνισταμένη όλων αυτών τών ενεργειών είναι ή συγχωρητική εϋχή πού τονίζει τό στοιχείο τής μετανοίας, τής συγχώρησης καί άφεσης τών άμαρτιών· αλλά τό πλαίσιο δέν είναι άρραγές.*Ας δοϋμε λοιπόν πού στηρίζονται οί διαπιστώσεις μας αυτές.

*Έχουμε τήν περίπτωση τού Ιερομονάχου στήν μονή Λειμώνος τής επαρχίας Μηθύμνης Δανιήλ.¹⁶⁴Στό γράμμα τού πατριάρχη Παΐσιου Β' μέ τό όποιο συγχωρεΐται ύπάρχει όλόκληρο τό τυπικό τής άρσης τού άφορισμού, δηλαδή αύτούσια ή συγχωρητική εϋχή πού είναι στοιχείο τής νεκρώσιμης άκολουθίας, άκόμα καί σήμερα: "...έχομεν συγκεχωρημένον καί τόν κεκοιμημένον δούλον τού Θεού Δανιήλ Ίερομόναχον εις όσα καί αυτός ως άνθρωπος ών, καί τόν πολυαμάρτητον τούτον κόσμον οίκων κατά διαφόρους καιρούς, καί τρόπους καί τόπους περιεπάτη, καί εις Θεόν ήμαρτε, καί έπλημμέλησε λόγω, ή έργω, κατά νουν τε καί διάνοιαν έν γνώσει ή έν άγνοία, έκουσίως, ή άκουσίως, καί έν πάσαις αύτου ταΐς αίσθήσεσιν έν όλω τω τής ζωής αύτου διαστήματι, καί είτε υπό κατάραν Ιερέων, ή άρχιερέων, ή πατρός, ή μητρός αύτου έγένετο, ή τω ίδιω αναθέματι υπέπεσεν ή δρκον ώμωσε, κάκεινον παρέβη, ή άδικίαν κατά τινος ειργάσατο, καί καθήρπασε τά άλλότρια, ή τοΐς τού φθόνου βέλεσι κατατρωθείς τοΐς πλησίον κακώς άπεχρήσατο, ή τινά τών Ιερωμένων παρεπίκρανε, καί έσκανδάλισε, ή δεσμόν...άλλον άφορισμού, καί έπιτίμια εκκλησιαστικά έδέξατο δι' ήντιναοϋν αίτίαν, καί τής διορθώσεως αύτου οϋκ έφρόντισε, ή έξολισθήσας τού δέοντος λόγους αίσχρους, καί ύβριστικούς εφθέγγετο κατά τινος, καί καθήψατο αύτου οΐφδητινι τρόπω, ή υπό αίσχρας τινος επιθυμίας, καί φιληδονίας ήττήθη, ή άλλοις τισίν έμπαθέσιν άμαρτήμασι, καί παραπτώμασι περιπέπτωκεν, ή έν καιρω πειρασμού ήττων έφάνη, καί όλιγώρως διετέθη, ή όκηνηρία ποτέ, καί άκηδία καταχυνωθείς έν τω ώρισμένω καιρω τής όφειλομένης άκολουθίας οϋκ έξηγήρηθη, ή τής Ιερατικής άκριβείας κατά συναρπαγήν παρετράπη, ή πάθει υπερηφανείας άλους υπέρ ο δει έφρόνησεν, ή έψεύσθη ποτέ, καί τό χείλη Ιερέων μή ψεύδεσθαι έπελάθετο, ή άπεναντίας όδεύσας τών τού Θεού έντολών, καί τών Ιερών νόμων τά θεΐα προστάγματα ήθέτησε, καί από τών τού Θεού κριμάτων έξέκλινεν, ως τήν ασθένειαν τής ανθρώπινης εκδεδομένης φύσεως, καί μεταμεληθείς έξωμολογήσατο πάντα πνευματικοΐς πατράσι, καί τόν παρ' αυτών κανόνα εκ καρδιάς έδέξατο, ραθυμία δέ καί άμελεία χρησάμενος οϋκ έτυχε συγχωρήσεως, εκ τούτων οϋν πάντων τής ενοχής τε, καί τού δεσμού λύομεν αυτόν, καί έλεύθερον έχομεν, καί συγκεχωρημένον έν τή τού παναγίου πνεύματος δωρεά. Εΐ δέ τινά διά λήθην, ή άλλην τινά ανθρώπινην ασθένειαν άνεξομολόγητα είασε, κάκεινα πάντα συγχωρήσειεν αυτω ό έλεήμων, καί φιλάγαθος Κύριος δι' ίδίαν φιλανθρωπίαν, καί άκραν αγαθότητα. Ναΐ δέσποτα πολυέλεε Κύριε Ίησού Χριστέ ό Θεός ήμών νικησάτω σου τό άμετρον έλεος, καί ή φιλανθρωπία ή άνείκαστος, καί μή παρίδης τό σόν πλάσμα καταπωθῆναι τή άπωλεία, άλλ' έπάκουσον ήμών τών άμαρτωλών Ικετών σου δεομένων υπέρ τού δούλου σου Δανιήλ Ίερομονάχου, καί έλέησον αυτόν ό πλούσιος έν έλέει Θεός, καί μή συναπολέσης αυτόν ταΐς άνομίαις αυτου, αλλά συγχώρησον αυτω πάντα τά κακώς, καί άγνωμόνως παρ' αυτου πεπραγμένα παριδών συμπαθώς, καί φιλανθρωπως πάντα κατά τήν σήν άφατον μακροθυμίαν, καί τόν επικείμενον αυτω δεσμόν άφάτοις σου

164. Βλ. έδω σ. 000, παραπομπή 49)

οικτιρμοῖς ὡς ἰσὶν ἀράχνης διάλυσον, καὶ τὸν μὲν σῶμα αὐτοῦ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη διαλυθῆναι εὐδόκησον, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἐν χώρᾳ ζώντων, ἐν σκηναῖς δικαίων κατὰταξον, καὶ ἐν κόλποις Ἀβραάμ ἀνάπαυσον, καὶ μετὰ δικαίων συναριθμήσον, ὅτι σὺ εἶ μόνος ἀναμάρτητος...”¹⁶⁵.

Στὴν περίπτωση αὐτῆ τοῦ νεκροῦ ἱερομονάχου ἡ εὐχή λύσεως τοῦ ἀφορισμοῦ ποῦ δηλώνεται μὲ τὶς λέξεις “...καὶ τὸν ἐπικείμενον αὐτῷ δεσμὸν ἀφάτοις σου οἰκτιρμοῖς ὡς ἰσὶν ἀράχνης διάλυσον...” προσλαμβάνει τὴν μορφή γενικῆς εὐχῆς ἀφέσεως ὄλων τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ τεθνεῶτος. Αὐτὰ ἀναφέρονται στὴν συγχωρητικὴ εὐχή τοῦ νεκροῦ ἱερομονάχου. Σέ ἀνάλογη εὐχή ποῦ συντάσσεται καὶ πάλι ἐν εἴδει πατριαρχικοῦ γράμματος καὶ μὲ τὴν ὁποία λύεται ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Κωνσταντίνου Μπραγκοβεάνου (Αὐγούστος 1698) ἀπὸ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο Β΄ μὲ τὴν σύμπραξη καὶ τοῦ πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσιθέου τὰ πράγματα εἶναι λίγο πῖο σύνθετα. Ἡ εὐχή τῆς λύσης τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι μακροσκελέστατη μοιάζει σέ πολλά σημεῖα μὲ τὴν εὐχή ποῦ πρὶν ἀπὸ λίγο παραθέσαμε ἐνῶ τὰ λόγια ποῦ ἀναφέρονται εὐθέως στό ἐπιτίμιο εἶναι: “Διό, πανάγαθε δέσποτα καὶ φιλόανθρωπε Κύριε, ἐπίβλεψον καὶ νῦν ὡς εὐσπλαγχνος καὶ ἐπικάμφητι, παντοκράτορ, ἡμῖν τοῖς αὐχένα κάμπτουσι δούλοις σου καὶ θερμῶς δεόμενοις ὑπὲρ τοῦ κεκοιμημένου αὐτοῦ δούλου σου Κωνσταντίνου, καὶ ἐλέησον αὐτόν ὁ πλούσιος ἐν ἐλέει καὶ λύσον αὐτόν τοῦ σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ δεσμοῦ καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ πικροῦ ἀφορισμοῦ καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς”¹⁶⁶. Κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ τονίσουμε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά ὅτι ἡ λύση τοῦ ἀφορισμοῦ νεκροῦ χριστιανοῦ γίνεται πάντοτε μὲ τὴν ἀνάγνωση τῆς συγχωρητικῆς εὐχῆς· ἔτσι καὶ τὸ πατριαρχικὸ γράμμα ποῦ μνημονεύσαμε παραπάνω δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ παρόμοια εὐχή. Βέβαια, ὅπως εἶναι εὐλόγο, γιὰ νὰ φτάσουμε στὴν εὐχή πρέπει νὰ προηγηθεῖ ἓνα αἶτημα πρὸς τὸ πατριαρχεῖο, νὰ ἀκολουθηθεῖ ἀποδοχὴ τοῦ αἰτήματος. Ἀκόμα ὑπάρχουν καὶ διάφορα στοιχεῖα ποῦ συγκροτοῦν τὸ πλαίσιο μιᾶς πολὺ ἐλαστικῆς τυπολογίας λύσεως ἀφορισμοῦ· τοῦτο ἐπειδὴ ὑπάρχει μιὰ ποικιλία ἀτομικῶν περιπτώσεων ποῦ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ιδιότητα τῶν νεκρῶν ἀφορισμένων καὶ ἀπὸ τὶς ποικίλες ἐκδοχῆς τῆς ἁμαρτίας. Δηλαδή μπορεῖ νὰ ὑπάρχει συγκεκριμένος ἀτομικὸς ἀφορισμὸς, ὁπότε τὰ πράγματα κατὰ τὴν διαδικασία ἄρσης τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι ἀπλά. Ὅμως ἡ ἐκκλησία φροντίζει στίς συγχωρητικῆς εὐχῆς ποῦ ἀναπέμπει νὰ περιλαμβάνει καὶ ἐν δυνάμει ἀφορισμούς, δηλαδή νὰ συγχωρεῖ ἁμαρτήματα ποῦ ὑποθετικὰ εἶταν δυνατόν νὰ ἐπισύρουν τὸ ἐπιτίμιο, ἢ προβλέπει τὴν ἄρση ἐπιτιμίων τὰ ὁποῖα ἐνδεχομένως τὸν καιρὸ ποῦ ἐπιβλήθηκαν δὲν εἶχαν γίνει γνωστά. Γι’ αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ἡ ποικιλία εὐχῶν ποῦ συναντᾶμε. Ἐτσι στὴν εὐχή γιὰ τὴν νεκρῶσιμη ἀκολουθία μοναχοῦ (ἐξοδιαστικόν) ὑπάρχει περίπου ἡ ἴδια ἐκδοχὴ : “...Ναί, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, νικησάτω σου τὸ ἄμετρον ἔλεος καὶ

165. Παυλόπουλος, Μονὴ Λειμῶνος 7, 2-3. Σέ ἄλλη ὁμοῦ παρόμοια περίπτωση, δταν λύεται ἀφορισμὸς τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς Δομποῦς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1704 ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γαβριὴλ Γ΄, ἡ λύση παίρνει τὴν μορφή κανονικοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος, στό ὁποῖο περιέχεται καὶ συντομότερη συγχωρητικὴ εὐχή: “...ἕτεροι δὲ ὑπ’ αἰδοῦς τὸ πρότερον, καὶ αἰσχύνης τὸν ὄρον διατηρῆσαι ἐπαγγειλάμενοι, ὕστερον τοῦτον ἐξ ἀσθενείας παραβάντες, εὐρέθησαν οἱ ἐλείνοι μετὰ θάνατον αὐτοῖς δεσμοῖς τῶν ἐπιτιμίων κατεχόμενοι μέχρι τῆς σήμερον... Ἀλλ’ ἐπεὶ κατὰ χρέος καὶ περὶ τῶν προκοιμηθέντων... πατέρων, καὶ ἐν δεσμῷ αὐτῶν εὐρεθέντων διὰ τὴν παράβασιν, ὀφειλομέν διακαεστέρα τῇ προθυμίᾳ μνησθῆναι... ἔχομεν αὐτοὺς συγχωρημένους καὶ λελυμένους ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ὅσων ἐν ζῶσιν ἐξήμαρτον ὡς ἄνθρωποι, καὶ ἐν παραβάσιν ἐγένοντο... ναὶ δέποτε πολυέλεε...” (Ρωμαῖος, Δομποῦ 140-146).

166. Huzmuzaki, Documente., 389-392 (ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα).-Βλ. καὶ τὴν συγχωρητικὴ εὐχή τοῦ πατριάρχη Σαμουὴλ Χαντζερῆ (Ἰανουάριος 1765) ὅπως ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν Νικ. Δελιαλῆ, Κοζάνη 8-9.

ἡ φιλάνθρωπία σου ἢ ἀνείκαστος, καί εἴ τε ὑπό κατάραν πατρός, ἢ μητρός, ἢ τῷ ἰδίῳ ἀναθέματι ὑπέπεσεν ὁ δοῦλος σου οὗτος, ἢ τινα τῶν ἱερωμένων παρεπίκρανε καί δεσμόν ἄλυτον παρ' αὐτοῦ ἐδέξατο, ἢ ὑπό ἀρχιερέως βαρυτάτῳ ἀφορισμῷ περιέπεσεν, ἢ ἀμελεία καί ραθυμία χρησάμενος..."¹⁶⁷. Ἀκόμα ὑπάρχουν καί οἱ εὐχές γιά τούς ἄλιωτους νεκρούς γιά τούς ὁποῖος σέ λίγο ὁ λόγος.

Ὑπάρχει λοιπόν ἡ δυνατότητα νά ἀρθεῖ μετά θάνατον ἡ ποινή καί αὐτό γίνεται συχνά εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. Αὐτά ὁμως γίνονται ὅταν ἀκολουθεῖται ἡ κανονική ροή τῶν πραγμάτων ὅταν τό ἀμάρτημα καί τό ἐπιτίμιο εἶναι πράγματα γνωστά καί ἡ ὑπάρχει ἡ βούληση νά ἀρθοῦν. Ὡστόσο οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀντιμετωπίζουν καί μιά σιωπηρή μορφή ἀφορισμοῦ, μιά μορφή ἀφορισμοῦ ἐξ ἀποκαλύψεως. Πρόκειται γιά τήν περίπτωση τῶν ἀδιάλυτων σωμάτων τῶν νεκρῶν πού σύμφωνα μέ τήν χριστιανική πίστη εἶχαν ἀφορισθεῖ καί συνετεία ἀκριβῶς τοῦ ἐπιτιμίου δέν ἀποδόθηκαν στήν γῆ.

Ὅπως θά δοῦμε καί σέ ἄλλο κεφάλαιο τῆς μελέτης μας¹⁶⁸ τό πρᾶγμα ἀπασχολεῖ εὐρύτατα τά νομοκανονικά κείμενα καί τίς μελέτες περί ἀφορισμοῦ. Διαβάζουμε λ.χ. στόν νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ τούς τίτλους τῶν ἀντίστοιχων κεφαλαίων: "Περί ἀφορισμένων, τούς ὁποῖους ἀφορίζουν οἱ ἀρχιερεῖς καί μετά θάνατον εὐρίσκονται λελυμένα τά σώματα αὐτῶν"¹⁶⁹. "Περί ἀποθαμένου, ὅπου νά εὐρεθῆ ἀκέραιον τό σῶμα αὐτοῦ, μή ἔχον τρίχας τελείως"· "Ὅτι οὐ μόνον ὄσα λύσουν οἱ ἀρχιερεῖς εἶναι λελυμένα, ἀλλά καί ὄσα λύσουν οἱ ἀδικηθέντες".

Ὁ ἀδιάλυτος ἀφορισμένος μπορεῖ νά συγχωρεθῆ ἀρκεῖ, τῇ μεσολαβήσει τῶν συγγενῶν του, ἢ ἐκκλησία προβεῖ στίς δέουσες ἐνέργειες. Στήν ἄλλη περίπτωση τοῦ πτώματος δηλαδή πού εἶναι χωρίς τρίχες ἀπαιτεῖται ἐκταφή τοῦ λειψάνου καί μεταφορά σέ ἄλλο τάφο· "...καί μετά τό περᾶσαι καιρός ἱκανός, εἰ μὲν καί εὐρεθῆ τό ἀκέραιον ἐκεῖνο σῶμα λελυμμένον, ἤδη καλόν· εἰ δέ καί εὐρεθῆ ἄλυτον, γινώσκετε ὅτι ἔναι ὑπ' ἀφορισμόν καί δέεται συγχωρήσεως, ἵνα λυτρωθῆ ἐκ τοῦ δεσμοῦ"¹⁷⁰.

Στήν τρίτη τέλος περίπτωση ὁ Μαλαξός καλεῖται νά ἀντιμετωπίσει ἕνα πρόβλημα καθημερινῆς πρακτικῆς πού σχετίζεται μέ τήν κλοπή καί τήν ἀδικία ἐν γένει. Ἄν κάποιος λ.χ. διαπράξει μιά κλοπή καί ἐναντίον του ἐκφωνηθεῖ ἀνωνύμως ἀφορισμός καί αὐτός δέν ἐπανορθώσει, τότε βεβαίως ἰσχύει τό ἐπιτίμιο καί θεωρεῖται ἀφορισμένος. Ὅταν ἀργότερα πεθάνει, τό σῶμα του θά παραμείνει ἄλιωτο· "Καί τί γίνεται εἰς τοῦτο, νά συγχωρηθῆ; Ὅταν οὖν πληρωθῶσιν τά κλεψιμῖα, ὅπου ἔλαβε, λαμβάνουν αὐτά οἱ ἀδικηθέντες καί οὕτως συγχωρεῖται αὐτός, ὁ ἀφορισθείς." Ἡ καί ἄλλως νά εἰξεύρετε καί περί τούτου: "Ὅτι χωρίς νά κλέψῃ τινάς πράγματα καί ἀδίκησεν ἄλλον ἄνθρωπον καί λάβῃ ἐξ ἐκείνου ἢ χρυσίον ἢ ἀργύριον, ἢ ἄλλα τινά καί δέν ἐπιστρέψῃ

167. A. Dmitrievskij, Opisanie.2, 532-534.

168. Βλ. ἐδῶ σ.000(Κεφ. Μέ Νομοκάνονες)

169. Ἡ περίπτωση αὐτή θέλει νά καλύψῃ τό εὐλόγο αὐτό ἐρώτημα πού σαφέστατα ἀνταποκρίνεται στήν καθημερινή φυσική πρακτική· ἡ ἀπάντηση λοιπόν προκειμένου νά διαλυθῶν οἱ εὐλογες ἀμφιβολίες εἶναι καταλυτική: "...αὐτός πλέον ἐλπίδα σωτηρίας δέν ἔχει, διά τό παραβῆναι τούς θείους νόμους· καί διά νά μή δέν ἐπιστραφῇ νά ἔλθῃ εἰς μετάνοιαν, νά λάβῃ συγχώρησιν ὑπό τοῦ ἀρχιερέως, ὅπου τόν ἀφώρισεν, διά τοῦτο εὐρέθη λελυμμένος..." (Μαλαξός, Νομοκάνων 113-115, 402-403). Δηλαδή ἡ τιμωρία εἶναι πλέον ἀμετάκλητη καθώς δέν ὑπάρχει τό ἀδιάλυτο σῶμα ἀδιάψευστο τεκμήριο προϋπάρχοντος ἀφορισμοῦ, τό ὅποιο ὁμως δίνει τήν δυνατότητα νά ἀκολουθήσῃ ἄρση τοῦ ἀφορισμοῦ.

170. Μαλαξός, Νομοκάνων 113-115.

καί δόση πρὸς ἐκεῖνον ὅπου τὸν ἀδίκησεν, μετὰ θάνατον δὲν συγχωρεῖται, ἕως οὖν νὰ δοθῇ ἡ ἀδικία ὅπου ἔλαβεν. Τότε, ὡσάν δοθῇ, λαμβάνει συγχώρησιν καὶ οὕτως διαλύεται τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ ἐλευθεροῦται ἀπὸ τὴν αἰώνιον κόλασιν... Καὶ μὴ πλανηθῇ ὁ ἄνθρωπος, ἢ νὰ κλέψῃ ἢ νὰ ἐδικήσῃ καὶ λάβῃ συγχωρητικὸν νὰ συγχωρηθῇ, ὅτι μακρὰ ἀπέχει ἀπὸ τῆς συγχωρήσεως, ἕως οὗ νὰ ἐξομολογηθῇ καὶ νὰ δόσῃ ἐκεῖνο ὅπου ἔκλειπεν ἢ ἀδίκησεν, τότε συγχωρεῖται. Ἄλλα μὲν ἁμαρτήματα συγχωροῦν τὰ συγχωρητικὰ γράμματα: τὴν δὲ κλεψίαν καὶ τὴν ἀδικίαν, ἐὰν μὴ δόσῃ αὐτήν, ἢ ζώντος ἢ ἀποθανόντος ἐκεῖνου ὅπου τὴν ἔλαβε, δὲν συγχωρεῖται εἰς τοὺς αἰῶνας. Πολλοὶ ἔκλειψαν καὶ πολλοὶ ἀδίκησαν καὶ ἔλαβον συγχωρητικόν, ὥστε νὰ συγχωρηθῶσιν μετὰ τὸν θάνατον, περὶ τῆς κλεψίας, ἢ τῆς ἀδικίας, ἀλλ' οὐχ ἐπέτυχον οἱ ταλαίπωροι, μόνον εὐρέθησαν ἀφορισμένοι: ὅτι ὁ Θεὸς ἀδικος δὲν ἔναι, οὐδέ ἀδικίαν θέλει, μόνον δικαιοσύνη... Ἠκούσατε καὶ ἐμάθατε τί δηλοῖ, ὅτι λύουν καὶ οἱ ἀδικηθέντες, τοῦτέστιν ἀφορισμένοι¹⁷¹.

Ὁ Μαλαξὸς προσπαθεῖ μὲ τὴν διάταξιν αὐτὴ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἓνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα ἀδικήματα τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ καὶ κάθε ἐποχῆς ὅπως εἶναι ἡ κλοπὴ. Στὴν ὀπτικὴ του δὲν εἶναι δυνατόν τέτοιο ἀδικήμα νὰ παρακαμφθῇ μὲ τὴν ἔκδοσιν ἑνὸς συγχωρητικοῦ γράμματος ἢ μὲ τὴν ἀνάγνωσιν μιᾶς συγχωρητικῆς εὐχῆς¹⁷². Καὶ τότε ἀνακύπτει ἡ σημασία τῆς παρέμβασης τῶν συγγενῶν, οἱ ὅποιοι καλοῦνται νὰ ἐπανορθώσουν τὰ ὅσα ἄδικα διέπραξε ὁ συγγενὴς τοὺς προκειμένου ὁ τελευταῖος νὰ συγχωρηθῇ. Στὴν σύλληψιν αὐτὴ ἀπ' ὅσο εἴμαστε σὲ θέσιν νὰ ἐλέγξουμε ὁ Μαλαξὸς πρωτοτυπεῖ καταθέτοντας τὴν δική του συμβολὴ στὴν ἄρσιν τοῦ κοινότερου ἀδικήματος, τῆς κλοπῆς. Στὴν ἀπλοϊκὴ διάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως τὰ ἀντιλαμβάνεται ὁ Μαλαξὸς, ἡ ἐπανόρθωσις τῆς ἀδικίας συντελεῖται μὲ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν κλαπέντων, πράγμα πού ἄλλωστε βρίσκεται πολὺ κοντὰ σὲ ὅλη τὴν ὀντολογικὴ ἐρμηνεία πού ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν ποινὴν τοῦ ἀφορισμοῦ: βασικὴ προϋπόθεσις γιὰ τὴν ἄρσιν τοῦ ἀποτελεῖ ἡ παύσις τῆς ἀδικίας, ἢ ἐπιστροφὴ στὴν παλαιὰ ὀμαλὴ κατάστασιν.

Τὰ ἴδια περίπτου γιὰ τὴν λύσιν τῶν νεκρῶν ἀφορισμένων περιέχονται καὶ στὴν “Βακτηρία Ἀρχιερέων”. Τὰ σχετικὰ κεφάλαια ἐπιγράφονται: “Περὶ ἄργου ἱερέως καὶ ἀφορισμένου παρὰ τοῦ ἀρχιερέως αὐτοῦ, ἂν δὲν ἐπάρῃ συγχώρησιν καὶ μείνῃ ἔτι καὶ ἀπεθάνῃ, ποῖος τὸν συγχωρεῖ ἱστορία θαυμαστή”. “Περὶ

171. Μαλαξὸς, Νομοκάνων 402-403.

172. Συγχωρητικὴς εὐχῆς ὡστόσο πού καλύπτουν εἰδικὰ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν μᾶς παραδίδονται: ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ δύο ἀπὸ αὐτές. Ἡ μία σώζεται στὸν κώδ. gr.275 (olim Κοσινίτσα) τοῦ Ἰνστιτούτου I.Dujceν τῆς Σόφιας: “Εὐχαὶ λεγόμεναι εἰς πάσαν ἀφορισμόν. Λεγόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως, διὰ συγχωρήσεως τοῦ χριστιανοῦ, ὅπου νὰ εὐρεθῇ δεδεμένος τὸ σῶμα αὐτοῦ. Ἡ ταπεινότης ἡμῶν διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθήσεως αὐτῆς παρὰ τοῦ πανναγίου καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος συγχωρήσει σοι, τῷ κεκοιμημένῳ δούλῳ τοῦ Θεοῦ πάντα...”. Ἡ ἄλλη εὐχὴ μὲ τὸν τίτλον: “Εὐχαὶ συγχωρητικαὶ ἅς λέγει ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς λείψανον ἀνθρώπου ἀποθαμένου, ὅταν εὐρεθῇ ἀκέραιον εἰς τὸν τάφον.”, ἔχει ἔκδοθῆ ἀπὸ τὸν Θ. Σιμόπουλον, Ἀνάλεκτα 108-111, καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων περιλαμβάνει “...καὶ ἐκ παντός αὐτὸν λύσον ἐπικειμένου αὐτοῦ δεσμόν, ὅτι συνέβη κοιμηθῆναι μὲν αὐτὸν καὶ κατατεθῆναι τῷδε τῷ τόπῳ, μετὰ δὲ θάνατον ἀποδείκνυται ὑπὸ δεσμόν εἶναι καὶ βάρος καὶ κεχωρισμένον τῇ ἐκκλησίᾳ σου. Ἀδιόλυτος γὰρ ὄραται καὶ ἡ γῆ αὐτὸν οἶκ ἐδέξατο, οὐδέ εἰς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τοῦ σώματος αὐτοῦ διελύθη, μένει δὲ οὕτω τῇ κτίσει σου ἀκοινωνήτος, δεικνύων τὸ μέγα βάρος τῆς ὀργῆς σου καὶ τὸν ἀπὸ σοῦ χωρισμόν τοῦτο δὲ γέγονεν αὐτῷ διὰ τινὰ πάντως παρακοήν ἢ παράπτωμα... λῦσον τὸν δούλον σου (δεῖναθ τοῦτον ἐκ τοῦ ἐπικειμένου αὐτοῦ δεσμοῦ καὶ παντός ἐπιτιμίου βάρους τε καὶ ἀφορισμοῦ καὶ ἀναθήματος ὑπὸ ἀρχιερέως ἢ ἱερέως ἢ ἐτέρου παντός ἐπενεχθέντος αὐτῷ... ἀπόλυσον καὶ τῇ γῆ μὲν καὶ τοῖς στοιχείοις κέλευσον τὸ σῶμα δέξασθαι αὐτοῦ, ὥστε τὴν κατὰ φύσιν ὑπομεῖναι διάλυσιν, τὴν ψυχὴν δὲ τούτου τοῦ Ἄδου ἐξαγαγῶν...”.

αφορισμένου πώς γνωρίζεται μετά τόν θάνατον αὐτοῦ πόθεν ἀφορίσθη”· “Περί ἀφορισμένων τούς ὁποίους ἀφορίζει ὁ ἀρχιερεὺς καί μετά θάνατον εὐρίσκονται τὰ σώματα αὐτῶν λελυμένα, ἢ ἀνάλυτα”· “Περί ἀπεθαμένου, ὅπου νά εὐρεθῆ τό σῶμα αὐτοῦ ἀκέραιον, καί νά μὴν ἔχη τρίχας ὀλότελα”· “Περί συγχωρήσεως καί λύσεως ἀφορισμοῦ εἰς τόν ἄνθρωπον ὅπου ἀδίκησε, τινάς καί τόν ἀφόρησεν ὁ ἀδικημένος, τίς τόν συγχωρεῖ”¹⁷³.

Ἡ ἀναγραφή τῶν σχετικῶν κεφαλαίων ἀλλά καί τό περιεχόμενό τους ἀκολουθοῦν κατά πόδας τόν Μαλαξό καί κατά τοῦτο δέν παρουσιάζει καμιᾶ καινοτομία. Ἀξίζει ὁμως νά σταθοῦμε στήν περίπτωση τῆς πρώτης ἀναγραφῆς κατά τήν ὁποία προκειμένου νά τονίσει τό ἁμάρτημα ἀνακαλεῖ ἕνα παράδειγμα ἀπό τόν Φίλωνα τόν Φιλόσοφο¹⁷⁴· αὐτό ἔχει σχέση βέβαια μέ ἱερέα ἀφορισμένο ἀπό ἀρχιερέα. Οἱ δύο πρωταγωνιστές τοῦ ἐπεισοδίου μετά τόν ἀφορισμό ἀκολουθοῦν ἀντίθετες πορεῖες: ὁ ἀφορισμένος γίνεται μάρτυρας τῆς πίστεως ἐνῶ ὁ ἀφορίσας ἀλλαξοπιστεῖ καί γίνεται μουσουλμάνος. Τά πράγματα ἐξελίσσονται ἔτσι ὡς τήν στιγμή πού ἀνακαλύπτεται μέ τήν θαυματουργή παρέμβαση τοῦ ἁγιοποιηθέντος ἀφορισμένου ὅτι ὑπάρχει τό πρόβλημα τοῦ οὐδέποτε ἀρθέντος ἀφορισμοῦ καί κατά συνέπεια τό λείψανο τοῦ ἁγίου δέν μπορεῖ νά παραμείνει στήν ἐκκλησία πού τοῦ ἀφιέρωσαν. Ἐτσι ἀναζητεῖται καί ἀνευρίσκεται ὁ ἀφορίσας - καί ἤδη μουσουλμάνος - πρῶην ἀρχιερέας ὡς ὁ μόνος ἀρμόδιος νά λύσει τόν ἀφορισμένο νεκρό ἅγιο ἀπό τίς συνέπειες τοῦ ἐπιτιμίου.

Τά κείμενα αὐτά ἐπαναλαμβάνονται καί σέ ἄλλες νομοκανονικές συλλογές· βεβαίως ἐπιστρατεύονται προκειμένου νά ἐπιλύσουν κάποιες βασικές ἀπορίες τῶν ἀνθρώπων ἢ νά ἀποτρέψουν ἐνέργειές τους πού ἐνδέχεται νά παραβιάσουν τόν κώδικα ἀξιών τῆς κάθε ἐποχῆς καί νά δημιουργήσουν ἐντάσεις στίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ὡστόσο ἀπό τήν ὄλη ἐπιχειρηματολογία καί τήν συνακόλουθη πρακτική προβάλλει τό ἀναντίρρητο συμπέρασμα ὅτι προκειμένου γιά τόν ἀφορισμό εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητη ἡ ἄρση του. Ἡ ἄρση πού δέν μπορεῖ παρά νά συντελεσθεῖ μέσω τῆς ἐκκλησίας πού ἐπέβαλε τό ἐπιτίμιο ἀλλά καί μέσω τῆς ἐπανορθώσεως τῆς ἀδικίας πού ἐξαίτιας τῆς ἐπεβλήθη ἡ ποινή. Τό φαινόμενο τῆς ἄρσης, τῆς λύσης τοῦ ἐπιτιμίου ὡς συνάδοντας ἀμέσως μέ τήν χριστιανική ἠθική ἔχει ἀφήσει τά ἴχνη του, πού ἀναδεικνύονται ὡς στοιχεῖα κάποιας τελετουργίας γιά τήν ὁποία ἀμέσως ὁ λόγος.

δ). Τελετουργία λύσης ἀφορισμοῦ (εὐχές - ἐξομολογητάρια - συγχωροχάρτια).

Ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε γιά τήν τελετουργία λύσης τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι περισσότερα ἀπό ἐκεῖνα πού συνθέτουν τό τυπικό τῆς ἐπιβολῆς του¹⁷⁵. Γιά τούς ζωντανούς ἀφορισμένους εἶπαμε ὅτι ἀπαιτεῖται ἡ ἐκδοση ἐκκλησιαστικοῦ συγχωρητικοῦ γράμματος εἴτε ἀπό τόν ἴδιο τόν ἀφορίσαντα εἴτε ἀπό τήν κεντρική ἐκκλησιαστική ἐξουσία. Στά συγχωρητικά ὁμως γράμματα δέν ἀναφέρεται τίποτα γιά

173. “Βακτηρία Ἀρχιερέων”, φ. 78^v-179^f, 80^{f-v}, 81^{f-v}, 377^v-378^f.

174. Δέν μπορεῖ νά ταυτίσω τό πρόσωπο· πιθανώτατα πρόκειται γιά πρόσωπο πού ἔζησε καί ἔδρασε τούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες.

175. Τά πράγματα εἶναι καί πάλι σαφέστερα ὅσον ἀφορᾷ τήν Καθολική ἐκκλησία· βλ. Τσίτσας, Ἀφορισμοί 13, 126-127.

ανάγνωση τῆς λύσεως στήν ἐκκλησία ὅπως συμβαίνει μέ τήν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου.

Ἀπό τούς μελετητές τῶν ἐκκλησιαστικῶν τυπικῶν ὁ Goar παραθέτει στό Εὐχολόγιό του μιὰ μορφή τελετῆς λύσεως. Σύμφωνα μ' αὐτήν ὁ ἀρχιερέας τήν ἑσπέρα τελεῖ ἑσπερινό καί τήν ἐπομένη ὄρθρο καί θεία λειτουργία. Μετά τήν λήξη τῆς λειτουργίας ὁ ἱερέας ντυμένος μέ τήν ἀρχιερατική στολή ψάλλει τόν κανόνα τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ, τά δώδεκα ἑωθινά εὐαγγέλια καί εἰδική εὐχή ἐπί τῆς κεφαλῆς ἐκείνου πού πρόκειται νά συγχωρεθεῖ. Αὐτά συμβαίνουν ὅσον ἀφορᾶ τούς ἱερωμένους¹⁷⁶. τά ἴδια γίνονται καί γιά τούς λαϊκοὺς ἐκτός ἀπό τήν ανάγνωση τῶν εὐαγγελίων¹⁷⁷. Σέ μιὰ συγχωρητική εὐχή τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης ἔχουμε πάλι τήν ἐξῆς περιγραφή τῆς τελετῆς λύσεως τοῦ ἀφορισμοῦ: "Πρῶτον ψάλλεται ἀγιασμός ἐπάνω τοῦ τάφου αὐτοῦ, εἶτα γίνεται λειτουργία, συλλειτουργοῦν. Ἐν τῇ μεγάλῃ εἰσόδῳ ἀναγινώσκονται αἱ ἐν τῷ Εὐχολόγιῳ δύο συγχωρητικαί εὐχαί, μετά δέ τήν λειτουργίαν ἐξέρχονται οἱ ἱερεῖς εἰς τόν τάφον· καί ποιήσαντες εὐλογητόν, τρισάγιον, ὁ Ν' καί ψάλλεται ὁ κανὼν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης εἰς ψυχορραγοῦντα. Εἶτα ἀναγινώσεται ἡ εὐχή παρὰ τοῦ α' τῶν ἱερέων"¹⁷⁸.

Μία ἄλλη περιγραφή τῆς τελετῆς βρῖσκουμε σέ σύγχρονο εὐχολόγιο τό ὁποῖο παραθέτει τά ἐξῆς στοιχεῖα ὅταν ἀναφέρεται στίς εὐχές πού προβλέπονται γιά τίς ἀρλες καί τόν ἀφορισμό νεκρῶν χριστιανῶν: "Ἰστέον δέ, ὅτι αἱ παροῦσαι Εὐχαί ἀναγινώσκονται οὕτως· Ἐν μέν τῇ Προσκομιδῇ ἀναγινώσκουσι ταύτας μετά κατανύξεως πάντες οἱ μέλλοντες ἱεουργεῖν Ἱερεῖς· ἐν δέ τῇ μεγάλῃ Εἰσόδῳ, ἐξεληθόντων τῶν Ἱερέων ἔξω τῶν Καγκέλλων μετά τῶν Ἁγίων, καί Ἰσταμένων, ὁ Ἀρχιερεὺς κλῖνας τό γόνυ, ἐκφωνεῖ ταύτας μεγαλοφώνως μετά κατανύξεως καί δακρῶν· μετά δέ τό τελειῶσαι αὐτάς, ἀνιστάμενος δέχεται τά Ἁγια"¹⁷⁹.

Ὁ Μανουήλ Μαλαξὸς παραθέτει ἐπίσης στόν Νομοκάνονά του τρεῖς συγχωρητικὲς εὐχές, ἀλλὰ εἶναι ἐμφανές ὅτι οἱ εὐχές αὐτές ἀφοροῦν νεκροῦς ἀφορισμένους¹⁸⁰. Γι' αὐτούς τά πράγματα εἶναι περισσότερο σαφῆ. Ἦδη ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ πατριάρχου Μαξίμου ὅταν γίνεται τό "θαῦμα" τῆς λύσεως τοῦ σώματος τῆς νεκρῆς πού εἶχε ἀφορίσει ὁ πατριάρχης Γεννάδιος¹⁸¹ ἀναφέρεται ὅτι "...ἐποίησεν ὁ πατριάρχης λειτουργίαν καί ἀνέγνω εὐχὴν συγχωρητικὴν..." ἐπίσης στό "θαῦμα" τῆς λύσεως τοῦ σώματος ἀφορισμένης γυναίκας πού γίνεται ἀπό τόν ἅγιο Διονύσιο στήν Ζάκυνθο διαβάζουμε: "...ἐφόρσε τό ἐπιτραχήλιον καί ὠμοφόριον, γονυκλινῶς δέ προσευχόμενος ἐδέετο τοῦ Θεοῦ μετά δακρῶν..." Ἀμα δέ ὁ Ἁγιος ἀνέγνωσε τήν συγχωρητικὴν εὐχὴν, τό

176. Goar, Εὐχολόγιον.

177. Σχετικὰ μέ τούς ζῶντες ἀφορισμένους καί τήν λύση τοῦ ἐπιτιμίου τους ἔχει διασωθεῖ καί ἡ ἀκόλουθη περιγραφή: "Λήσεις καί συγχωρήσεις ἐπιτιμίου ἀφορισμοῦ, ποιεῖ ὁ ἱερεὺς εὐλογητόν, τό Κύριε εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, τῆς εὐπλαχνίας τήν πύλην. Εἶτα κλῖνας τήν κεφαλὴν ὁ ἀφορισμένος ἔμπροσθεν τῆς Ἁγίας εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγει τόν μ' τεσσαρακοστόν καί τοῦτον πληρώσας ἀπαξ κρατῶν ὁ Ἱερεὺς κλῖμα ἔχον ἐπτὰ κονδύλους, τύπτει αὐτόν ἀπαξ καί πάλιν ἀρχεται τόν αὐτόν ψαλμόν ἕως οὗ εἴπη αὐτόν τρεῖς τύπτει αὐτόν ὡς δεδίωτε καί εὐθὺς ἀρχεται ὁ ἱερεὺς λέγων τὰς εὐχὰς μετ' εὐλαβείας" (ἀπὸ χειρόγραφο εὐχολόγιο τῆς μονῆς Πρέβελης: Παπαδάκις, Πρέβελη 147).

178. Φουντούλης, Συμεῶν 61-66.

179. Εὐχολόγιον τό Μέγα...σπουδῆ καί ἐπιστολὰ Σπυρίδωνος Ζερβοῦ...β' ἔκδ. Βενετία 1862, ἀπὸ τήν ὁποία ἡ ἔκδοσις τοῦ "Ἀστέρος" (β' ἔκδ. Ἀθήνα 19), σ.226.

180. Μαλαξὸς, Νομοκάνων 115.

181. Ἱστορία Πατριαρχικῆ 50.

ἀπνουν ἐκεῖνο πτώμα ἔκλινε τὴν κεφαλὴν...ἔπεσεν ἔπειτα χαμαὶ καὶ διελύθη εἰς χοῦν καὶ ὄστέα”¹⁸².

Βεβαίως στὴν τελευταία περίπτωση τὰ πράγματα ἐξελίσσονται μέσα στοῦ κλίμα τοῦ ὑπερβατικοῦ, καθὼς ὁ ἅγιος θαυματουργεῖ μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ· κατὰ συνέπεια τὰ τελετουργικά στοιχεῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκομισθοῦν ἀπὸ παρόμοια παραδείγματα· ὡστόσο καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ συγχωρητικὴ εὐχὴ ἀναφέρεται ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς στολῆς τοῦ ἁγίου ποῦ εἶναι τὸ ὠμοφόριο καὶ ἐπιτραχήλιο· πέραν ἀπὸ τὴν συμβολικὴ ἀξία ποῦ προσκομίζουν τὰ ἄμφια αὐτὰ τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τὰ ἴδια ἀπαιτοῦνται προκειμένου ὁ ἀρχιερέας νὰ ἐπιβάλλει τὸν ἀφορισμό.

Ἔτσι ἡ συγχωρητικὴ εὐχὴ εἶναι τὸ βασικὸ στοιχεῖο τῆς τελετουργίας ποῦ ἀποσκοπεῖ στὴν ἄρση τοῦ ἀφορισμοῦ νεκροῦ ἢ ζῶντος ἀφορισμένου. Τέτοιες εὐχές καὶ τάξεις λύσεως ἀφορισμοῦ ἔχουν διασωθεῖ πολλές· ἀναφέρουμε τίς εὐχές τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης¹⁸³ (15ος αἰ.) τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μαξίμου τοῦ Λογίου¹⁸⁴ καὶ ὄσες ἄλλες διασώθηκαν σὲ κώδικες καὶ χειρόγραφα¹⁸⁵.

Χαρακτηριστικὸ τῆς προσοχῆς μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζει τὸ ὄλο θέμα εἶναι καὶ οἱ ἐρωτήσεις ποῦ περιλαμβάνονται στὰ διάφορα ἐξομολογητάρια καὶ τίς ὁποῖες ἀπευθύνουν οἱ πνευματικοὶ πρὸς τοὺς χριστιανούς ὥστε νὰ τοὺς βοηθήσουν στὴν ἄρση τῶν ἁμαρτημάτων τους. Ὁ πνευματικὸς δὲν μπορεῖ νὰ συγχωρήσει ἀφορισμένο· ἡ δικαιοδοσία του περιορίζεται σὲ πολὺ μικρὰ ἁμαρτήματα γιὰ τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλει μικρὲς ποινὲς ὅπως ξηροφαγίες, μετάνοιες, ἀποχὴ ἀπὸ τὰ μυστήρια κ.τ.δ. Μπορεῖ ὅμως νὰ συμβουλευθεῖ τὸν ἁμαρτήσαντα ἢ τὸν εὐρισκόμενο ὑπὸ τὸ βάρος ἀφορισμοῦ τί πρέπει νὰ κάνει ὥστε νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ δεσμά τοῦ ἐπιτιμίου. Γι’ αὐτὸ ὁ πνευματικὸς πρέπει νὰ ἀπευθύνει μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τίς παρακάτω ἐρωτήσεις στὸν ἐξομολογούμενο χριστιανό: “Εἶπέ μοι

182. Κονόμος, Ἅγιος Διονύσιος 231.

183. Φουντούλης, Συμεὼν 61-66.

184. Ἡ εὐχὴ τοῦ Μαξίμου ὑπάρχει καὶ στὸν Νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ ἀλλὰ ἔχει ἐκδοθεῖ καὶ ἄλλοι: “Εὐχὴ συγχωρητικὴ εἰς τοὺς κεκοιμημένους τοῦ σοφωτάτου πατριάρχου Μαξίμου τοῦ Λογίου”, Ρωμανός ὁ Μελωδός 1, Παρίσι 1932, σ.126-127.

185. Παρόμοιες ἀκολουθίες ὑπάρχουν σὲ πολλοὺς κώδικες· παραθέτω μερικὲς: “Ἀρχὴ τοῦ ἀφορισμοῦ· νὰ ἀποφορῶσαι ἄνθρωπον οὐ γυναῖκα οὐ παιδίον ὅπου νὰ ἀποφορισθῶν ἀπὸ ἀρχιερέαν ἢ ἀπὸ ἱερέαν”. “Τάξεις εἰς τὸ λῦσαι ἄνθρωπον οὐ γυναῖκα οὐ παιδίον οὐ ἄλλον τινὰ ὅπου νὰ ἀφορισθῶν ἀπὸ ἀρχιερέα οὐ ἱερέα” (Χαριτάκης, 116, ὅπου φυσικὰ τὸ οὐ πρέπει νὰ διαβασθεῖ ἢ Λύσις ἀφορισμοῦ λεγομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως”, Μ.Π.Τ. 520., φ.2 κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμέα: IB, 76-77. “Διάφοροι ἀκολουθίαι (μικροῦ ἁγιασμοῦ, ἔξαφορισμοῦ...) σὲ κώδικα τοῦ 17ου αἰ. (Λαμπιδῆς, Χειρόγραφα, 42 (ἀρ. χειρ. 5, κώδιξ X).” Ἐπίσης σὲ κώδικα τῆς συλλογῆς Κολυβά μὲ ἀρ. 64 τοῦ 16ου αἰ. καὶ στὸ φ. 263α περιέχεται: “Εὐχὴ εἰς λύσιν ἀφορισμοῦ λεγομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως” (NE 13, 125· βλ. ἐπίσης τίς διάφορες εὐχές ποῦ ὑπάρχουν στὰ Εὐχολόγια· λ.χ. στὸ “Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, δ.π., 223-228. Γενικῶς γιὰ τὸ ζήτημα τῶν συγχωρητικῶν εὐχῶν ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τὴν χειρόγραφη παράδοση, Ὅπως ἄλλωστε καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα ζητήματα, δὲν εἶναι τὰ πράγματα ἀπολύτως ξεκαθαρισμένα καθὼς δὲν ὑπάρχει ἡ μελέτη ποῦ νὰ ξεκαθαρίσει τὰ ζητήματα αὐτὰ. Ἔτσι καὶ οἱ παραπομπές μας μοιραῖα εἶναι ἀποσπασματικὲς καθὼς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξετασθοῦν τῶρα ὄλοι οἱ χειρόγραφοι κώδικες μὲ τίς “τάξεις” τῶν συγχωρητικῶν εὐχῶν ποῦ παραδίδουν· ἀπλούστατα ἡ παράθεσή μας ἔχει σκοπὸ νὰ δείξει τὸ μέγεθος τοῦ προβλήματος καὶ τίς διάφορες εἰδικὲς εὐχές ποῦ θέλουν νὰ καλύψουν ὄλο τὸ φάσμα τῶν περιπτώσεων συγχωρήσεως καὶ λύσεως ἀφορισμοῦ. Τῆς τελευταίας στιγμῆς εἶναι ἡ παραπομπὴ σὲ μιὰ ἄλλη συγχωρητικὴ εὐχὴ: Mercati, Opere 6, 369-380: Un eucologio ciprio che si cercava, ἀνάτ. ἀπὸ τὸ περ. “Traditio VII, 1949-51, σ.223-232), στὴ σ.371-372 μιλά γιὰ τὸ Εὐχολόγιο, τὸ ὁποῖο στὸν κατάλογο τοῦ Ricci, Liste 111 ἔχει τὴν ἀρίθμηση ποῦ φέρει σήμερα “Barberin.gr.390” Tit. 14 “ἀκολουθία ἐπὶ λύσει ἱερέως ἀφορισθέντος” Tit. 46...“Εὐχὴ συγχωρητικὴ”.-Ἄλλες εὐχές βλ. ἐπίσης στὸ Dmitrievskij, Opisanie 2, 372, 754, 774-775, 794, 863, 897.

τέκνον...μήπως και έκλειψες τίποτες, και δέν τό έγύρισες, ή έγενεν άφωρισμός περι κλαπέντος, και δέν όμολόγησας αυτό αλλά έμεινες εις τό βάρος του άφωρισμού” και παρακάτω: “Εί δέ έγενεν άφωρισμός, ειπέ του νά πιγαίνη εις τόν άρχιερέα νά λάβη τόν κανόνα και νά εΰρη συγχώρησιν.Εί δέ και δέν έγενεν άφωρισμός μόνον νά τό πληρώση...”¹⁸⁶.Σέ άλλο χειροόγραφο έξομολογητάριο ύπάρχει ή “Τάξις άριστη των έξαγορευόντων...” και εκεί μεταξύ των άλλων προβλέπεται για τίς πιθανές άμαρτίες του έξομολογουμένου: “...και ει, άφορισθείς του μή κοινωνεΐν, έκοινωνησεν, ή βρώσεως μετέλαβεν, ή άπώσεως δεσμών από Ιερέα δεξάμενος, έξ έτέρου δήθεν συγχωρηθείς παρά γνώμην του άφορίσαντος”¹⁸⁷.Τό όλο θέμα είναι παραπλήσιο προς εκείνο της εύχής που διαβάζεται κατά την έκφορά του νεκρού και στην όποια γίνεται δέηση για την συγχώρηση όλων των άμαρτημάτων του τεθνεώτος· μεταξύ αυτών που επιζητεί ή άρση τους είναι φυσικά και ο άφορισμός¹⁸⁸.

Τελειώνοντας τά σχετικά μέ την λύση του άφορισμού πρέπει νά προσθέσουμε ότι και τά περιήφημα συγχωροχάρτια μέ τά όποια συγχωρούνται γενικώς όλες οι άμαρτίες του χριστιανού προβλέπουν και την ποινή του άφορισμού. Στην μακροσκελέστατη απαρίθμηση των διαφόρων περιπτώσεων τέλεσης άμαρτίας αναφέρεται για τό επιτίμιό μας: “ Η μετριότης ήμών...έχει συγκεχωρημένον...εις όσα και αυτό ως άνθρωπος ήμαρτε...και ή υπό κατάραν, ή άφορισμόν άρχιερέως, ή Ιερέως έγένετο...” ή την παραπλήσια αναφορά: “...και είτε υπό κατάραν Πατρός, ή Μητρός αυτών έγέγοντο είτε τω ίδιω αναθέματι υπέπεσον.Ή όρκον ώμοσαν, κάκεινον παρέβησαν ή έψευδόρησαν ή άράν Έκκλησιαστικήν, και άφορισμόν έδέξαντο ποτέ παρ’ Ιερέως, ή Άρχιερέως, ή Πατριάρχου δι’ ήντιναούν αίτίαν, και ραθυμία χρησάμενοι, ούκ έτυχον συγχωρήσεως”¹⁸⁹.

186. Θέμελης, Νομοκάνων 11-Παραπλήσια γράφει και ο Νεόφυτος Ροδινός στις σελίδες του έργου του “Περί έξομολογήσεως, Ρώμη 1671” συγκεκριμένα αναφέρει στις υποχρεώσεις του πνευματικού (σ.23): “...πρέπει νά τόν ερωτήσω μήπως και είναι άφωρισμένος” και παρακάτω (σ.50) προσθέτει για τόν πνευματικό ότι όταν “...έξομολογώ νά μην είναι άφωρισμένος ή καθηρημένος”.Προχωρώντας στην διαπραγμάτευση του τόν άπασχολεί και μία ειδική περίπτωση: “...ένας υπάγει εις ένα Ιερέα ο όποιος είναι άφωρισμένος και δέν τό ήξεύρει έξομολογάται εις εκείνον, ώφελάτον εκείνη ή έξαγοριά; Ήν εκείνος ο Ιερέας είναι φανερά εις όλους άφωρισμένος και εγώ δέν τό ήξεύρω, ώφελά με εκείνη ή έξαγοριά. άμή ύστερα αν μάθω ότι εκείνος ήτον άφωρισμένος χρεια νά έξομολογηθώ εκείναις ταΐς Ιδιαις άμαρτίαις. άμή αν ο πνευματικός είναι μόνον εις τό κρυφόν άφωρισμένος αν καλά και τό μάθω ύστερα δέν χρεωστω και δεύτερο έξομολογηθώ”.Εξάλλου στην ερώτηση: “Διατί πρώτα τόν λύης από τόν άφωρισμό απέκει από ταΐς άμαρτίαις λέγοντας, Λύωσε από παντός άφωρισμού, έπειτα λύωσε από των άμαρτιών”, ή απάντηση είναι “Διότι ένας άφωρισμένος αν δέν είναι πρώτον λυμένος από τόν άφωρισμόν δέν βολή νά λυθῆ από ταΐς άμαρτίαις του” (σ.150-151).Ο Ροδινός φθάνει σε άκρατες λεπτομέρειες που ένεδεχομένως προκύπτουν κατά την διάρκεια της διαδικασίας, αλλά στην ανατολική εκκλησία και ειδικότερα στα νεότερα χρόνια δέν φαίνεται ότι αποτελούν προβλήματα άξια νά άπασχολήσουν τούς δογματίζοντες όρθόδοξους· μέ βάση κάποια άγραφή πρακτική κάθε περίπτωση αντιμετωπίζεται ριζικά και δέν έχουμε μαρτυρίες που νά προσφέρουν υλικό άμφισβήτησης της επιβολής ή άρσης του επιτιμίου λόγω άνευθυνότητας του επιβάλλοντος ή κωλύματος του λύοντος κ.τ.δ. σε τέτοια μάλιστα συχνότητα ώστε νά άναχθούν σε γενικότερες ρυθμίσεις.

187. Dmitrievskij, Opisanie 2, 214, χγφ.έξομολογητάριο της Μεγίστης Λαύρας του 1433.

188. Τά σχετικά μέ τίς διάφορες συγχωρητικές εύχές και τά συναφή προβλήματα που δημιουργούνται βλ. στα ήδη μνημονευθέντα έργα περι άφορισμού των Βασιλείου, μητροπολίτου Σύμωνα και Κωνσταντίνου Δυοβουνιώτη.

189. Ήλιού, Συγχωροχάρτια 64, 66.

Τό επιτίμιο λοιπόν τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι ποινή πού ἐπιδέχεται συγχώρηση. Ἡ λύση του γίνεται πάντα μέσω τῆς Ἐκκλησίας καί συγκεκριμένα ἀπό τόν ἴδιο τόν ἀρχιερέα πού τόν ἔχει ἐπιβάλει ἢ καί τόν διάδοχό του, ἂν ἐκεῖνος ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ ἀποβιώσει. Ἡ ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου καλύπτει καί νεκρούς καί ζωντανούς ἀφορισμένους. Τό τυπικό τῆς ἄρσης τῆς ποινῆς ἂν καί εἶναι καλύτερα γνωστό ἀπό ἐκεῖνο τῆς ἐπιβολῆς ὡστόσο δέν παρουσιάζεται ὡς μία μορφή συγκροτημένη καί σταθερή. Κοντά σ' αὐτά δημιουργήθηκαν βεβαίως καί οἱ περιπτώσεις τῶν νεκρῶν ἁλιωτων ἀφορισμένων πού προκειμένου νά δημιουργήσουν περισσότερο φόβο στίς ψυχές τῶν πιστῶν συνδέθηκαν μέ βρυκόλακες καί αἰωνίως βασανιζομένους ἁμαρτωλούς. Αὐτά βεβαίως ἀπαντοῦν καί σέ μία ἄλλη προβληματική πού στήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἰδιαίτερα, πρέπει νά μελετηθεῖ ἐν συναρτήσει πρὸς τήν ὅλη πολιτική τῆς ἐκκλησίας ἀλλά καί τήν χρήση τοῦ ἐπιτιμίου σέ κάθε διένεξη μεταξὺ τῶν χριστιανῶν. Πάντως ἡ γενική στάση καί ἡ χρήση τοῦ ἐπιτιμίου, ἂν ἐξαιρέσουμε τίς περιπτώσεις τῶν ἁλιωτων νεκρῶν νομίζουμε ὅτι συνοψίζεται πολύ ἐπιτυχημένα ἀπό τά λόγια τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη, τά ὁποῖα μέ τήν σειρά τους ἀνακαλοῦν ἕνα ἀπό τά βασικότερα δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως: "...τούτη ἡ τιμωρία δίδεται εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς διὰ τήν σωτηρίαν τους· καί εἰς τοῦτο ἀποβλέπει ἡ Ἐκκλησία, δηλαδή νά δώσῃ ἐδῶ τήν πρόσκαιρον παιδευσιν τοῦ σώματος διὰ νά σωθῇ ἡ ψυχὴ του"¹⁹⁰.

190. [Ἀνθρακίτης], Θεωρίαι 226.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Τά “είδη” του άφορισμού.

Στά κεφάλαια που προηγήθηκαν επιχειρήσαμε μιά γενική θεώρηση των επιτιμιών και του άφορισμού ειδικότερα. Έν συνεχεία προσπαθήσαμε νά αποδιαρθρώσουμε τό επιτίμιο του άφορισμού στά επιμέρους στοιχεία που τό συγκροτούν και συνιστούν τήν διαδρομή από τό αίτημα ως τήν έπιβολή τής ποινής.

Τώρα πρέπει νά διακρίνουμε τίς διάφορες χρήσεις τής ποινής οι όποιες άντιστοιχώς προσδιορίζουν τά διάφορα “είδη” τής άφοριστικής διαδικασίας. Βεβαίως έξαρχής πρέπει νά τονίσουμε ότι ό όρος “είδη” δέν όρίζει διαφορετικά άντικείμενα αλλά διαφορετικές εκφάνσεις του ίδιου φαινομένου οι όποιες ώστόσο παρουσιάζουν, πέρα από τό κοινό τους υπόβαθρο, και ένια στοιχεία που τίς διαφορίζουν.

Έπιπλέον ό προσδιορισμός ή και άνάδειξη των στοιχείων αυτών, πιστεύουμε ότι μπορεί νά συντελέσει στην διάλυση μιās συγχύσεως που επικρατεί σχετικά μέ τό σημαινόμενο διά του όρου άφορισμός αλλά και τήν λανθασμένη πολλές φορές χρήση του όρου αυτού. Η σύγχυση προέρχεται ακριβώς από τό γεγονός ότι ταυτίζονται δύο πλησιόχωρες, διαφορετικές όμως πράξεις, δηλαδή άφοριστική άπειλή μέ τήν καθαντό έπιβολή τής ποινής. Η ταύτιση αυτή μάλιστα έχει λάβει τέτοιες διαστάσεις ώστε και ή άπλή αναφορά τής λέξης άφορισμός, πολλές φορές εκλαμβάνεται ως έπιβολή άφορισμού και κατά συνέπεια όλα τά σχετικά κείμενα νά χαρακτηρίζονται γενικώς ως άφορισμοί¹.

Η προσεκτική ώστόσο μελέτη των κειμένων στά όποια ύπεισέρχεται μέ διάφορους τρόπους ή άφοριστική πρακτική όδηγεί άβίαστα στην εκτίμηση ότι ύπάρχουν διάφορες εκδοχές, διάφορες άφοριστικές χρήσεις οι όποιες έχουν κοινό γνώρισμα τήν άφοριστική άπειλή αλλά δέν είναι άφορισμοί. Αυτές ακριβώς τίς περιπτώσεις θά επιχειρήσουμε νά δείξουμε στις σελίδες που θά ακολουθήσουν προκειμένου τό φαινόμενο νά αναδειχθεί άσφαλώς μέσω των πηγών.

1. Ο άφορισμός ως άόριστη άπειλή.

Τό “είδος” αυτό τής άφοριστικής πρακτικής, μπορούμε άνεπιφύλακτα νά ύποστηρίζουμε ότι διατρέχει όλες τίς πτυχές τής καθημερινής ζωής των ανθρώπων τής τελευταίας τουλάχιστον βυζαντινής περιόδου και κυρίως τής Τουρκοκρατίας. Οι διαστάσεις που προσλαμβάνει είναι τέτοιες που μπορούμε νά μιλάμε πλέον για “κοινό τόπο”. Υπό τήν μορφή αυτήν λοιπόν τής άόριστης άπειλής ό άφορισμός θέτει τήν σφραγίδα του σε κάθε περίπτωση που απαιτείται ή διασφάλιση μιās δωρεάς, έστω και μικρής όπως είναι πολλές φορές ένα βιβλίο, μιās διαθήκης, ενός συμβολαίου, τής διατήρησης κάποιων κερτημένων δικαιωμάτων κ.τ.δ.

1. Δέν πιστεύουμε ότι χρειάζεται βιβλιογραφική κάλυψη τής διαπίστωσης αυτής: τοίτο επειδή είναι γενικευμένη σχεδόν πρακτική τά πάντα νά όνομάζονται άφορισμοί, άκόμα και σε νεότερες μελέτες, χωρίς νά γίνεται ή έπισήμανση ότι πρόκειται για άπειλές που μπορεί νά κατέληξαν σε άφορισμό αλλά ένδεχομένως νά έδρασαν άποτελεσματικά μόνο ως άπειλές.

Δέν χρειάζεται βεβαίως ιδιαίτερη προσπάθεια και ένδελχής έλεγχος γιά τήν τεκμηρίωση αυτού του είδους τής ποινης. Οι μαρτυρίες αυτού του είδους άφθονούν και ή ποσοτική τους παρουσία μαρτυρεί άπλώς γιά τό εύρος χρήσης τής ποινης και τήν συνακόλουθη άποτελεσματικότητα που θεωρείται ότι εξασφαλίζει. Ωστόσο άς μνημονεύσουμε μερικά χαρακτηριστικά τεκμήρια που άντιπροσωπεύουν τό “είδος” αυτό.

Ή πλέον χαρακτηριστική περίπτωση που άνάγεται στό άφοριστικό αυτό είδος προέρχεται από τά χειρόγραφα και τά άλλα έντυπα τής έποχής που μάς άπασχολεί. Ο γραφέας, ό άντιγραφέας, ό δωρητής, ό κάτοχος κάποιου χειρογράφου ή και βιβλίου θεωρεί ότι μέ τήν γραπτή επίκληση τής άφοριστικής άπειλής θά διασφαλίσει τό έργο του, τό κτήμα του από τούς πιθανούς κλέπτες ή καταστροφείς. Ο τύπος τής διασφάλισης αυτής είναι πάγκοινος και πασίγνωστος: άρκεί ή άπλή φυλλομέτρηση ενός καταλόγου χειρογράφων ή έντύπων προκειμένου νά βεβαιωθούν παρόμοιες καταγραφές.

“Αφηρώθι ω παρών συναξαριστής ησ τόν θίον ναόν της υπεραγίας δεσπίνης ήμών Θεοτόκου και άηπαρθένου Μαρείας ησ χωρίον Αράκλη και ωστης τό ύστερήσι εκ του ναού έστο φορησμένος. Ίωσήφ ιερομόναχος...”².

“έκ τών του άρχιερέως Τιμοθέου (;) Σάρδεων. Ο άποξενώσας τουτο άφορεσμένος.- 1779” και λίγο παρακάτω: “έκ τών του άρχιερέως Νικοδήμου Σάρδεων- ό άποξενώσας ταύτην (;) του αναθέματος (;)”³.

Αυτές είναι δύο περιπτώσεις από τις πλέον “φυσιολογικές” του είδους όπου ή επίκληση του επικειμένου άφορισμού - μάάλιστα στην δεύτερη περίπτωση έχουμε και επίκληση αναθέματος - καλείται νά άποτρέψει τήν κλοπή ενός έντύπου⁴. Βεβαίως σύμφωνα μέ τήν εκκλησιαστική περί άφορισμού πρακτική που βασίζεται στους κανόνες τής εκκλησίας ή ποινή δέν είναι δυνατόν νά επιβληθεί άορίστως και αυτομάτως έναντίον των παραβατών. Έτσι ό επικαλούμενος τις “ύπηρεσίες” του άφορισμού δωρητής ή κήτορας, βασίζεται άκριβώς στην εκφοβιστική επίκληση του επιτιμίου, σημείο τρανό ότι ό άφορισμός έχει τήν δύναμη νά ενεργεί ή τουλάχιστον προσφέρει τήν βεβαιότητα ότι θά ενεργήσει άκόμα και ως άπλή επίκληση. Βρισκόμαστε προφανώς σε ένα στάδιο παραπλήσιο προς εκείνο τής κατάρας: αυτός που καταφεύγει σ’ αυτήν δέν έλπίζει σε τίποτα άλλο παρά στον εκφοβισμό του άντιδίκου του άκριβώς διά του φόβου που ένδέχεται νά καταλάβει εκείνον έναντίον του όποιου εκτοξεύονται οι κατάρες. Άλλη δέσμευση δέν ύπάρχει: ούτε αυτή τής ήθικής πίεσης: τά πάντα έναπόκεινται στην “δεκτικότητα” του επίδοξου

2. Πολίτης - Μανούσας, Κατάλογοι 198 (άρ. 493).

3. Πηδώνια, Παλαιότυπα 34 (άρ.6).

4. Πρέπει έδώ νά επισημάνουμε ότι σε πολλές περιπτώσεις δέν αναφέρεται άφορισμός αλλά ή άποτρεπτική λειτουργία έπαφίεται στις άρες των τριακοσίων δέκα όκτώ πατέρων τής εν Νικαία συνόδου: δηλαδή ή επίκληση δέν είναι τίποτε άλλο παρά επίκληση κατάρας μολονότι οι άρες αυτές περιλαμβάνονται στό άφοριστικό τυπικό ή τό πλαισιώνουν. Πάντως σε άρκετές περιπτώσεις αναφέρονται και αυτόνομα και πιθανότατα είναι περισσότερο σύννομες προς τήν πραγματικότητα τόσο από δογματικής όσο και νοοτροπικής άπόψεως. Ή πιο χαρακτηριστική, ίσως, περίπτωση είναι εκείνη του Ίανουαρίου 1668 κατά τήν όποία αναπαράγεται τό τυπολογικό μέρος ενός κανονικού άφορισμού μέ όλες τις φοβερές άρες και τις άποτρόπαιες άπειλές προκειμένου νά εξασφαλισθεί νομοκάνονες από τούς πιθανούς κλέπτες (Σάρρος, Παλαιογραφικά 420-421).

λαθρόχειρα και τόν βαθμό προσαρμογής σε ανάλογες πιέσεις και πρακτικές.

Πολλές φορές εκείνοι που επικαλούνται την άοριστη απειλή του επιτιμίου είναι ιερωμένοι. Τό γεγονός αυτό προσδίδει μεγαλύτερη ένταση στο επιτίμιο επειδή οι κληρικοί είναι κατ' αρχήν τά πρόσωπα που επιβάλλουν την ποινή· κατά συνέπεια ό επίδοξος κακοποιός δεσμεύεται και από την ιδιότητα του απειλούντος που πάντα δηλώνεται έμφανώς. Βεβαίως ό ιερωμένος γνωρίζει τους όρους υπό τους όποιους επιβάλλεται κανονικά ή ποινή· γνωρίζει επίσης ότι και ό ίδιος δέν είναι έντεταλμένος να άφοριζεί. Έτσι δέν μπορεί παρά να ύπολογίζει στην άγνοια του μελλοντικού άναγνώστη τών άπειλών και στην ένδεχόμενη έγκυρότητα της πράξης του στά μάτια του άμαρτωλού, έγκυρότητα που προέρχεται από την ιδιότητά του, αυτή του ιερωμένου. Πάντως είτε έτσι είτε άλλιώς ή άποτελεσματικότητα του επιτιμίου δέν προέρχεται από την κανονική έφαρμογή του αλλά έλπίζεται ότι θά προέλθει άπλως από την άναφορά της λέξης και την “σοβαρότητα” και διαχρονικότητα του τρόπου επίκλησής της.

Όμως τό είδος αυτό του άφορισμού δέν έξαντλείται στις περιπτώσεις αυτές. Μάλιστα ύπάρχει και κάτι πιό έντυπωσιακό· ένώ δηλαδή ή άναγραφή της άοριστης άφοριστικής άπειλής στά έντυπα και χειρόγραφα σιγά σιγά άποτελεί μέρος μιās συνήθειας ύπάρχουν και άλλου τύπου πράξεις, μεγαλύτερης σπουδαιότητας και πάντως διαπιστωμένου οικονομικού ένδιαφέροντος που κατασφαλίζονται μέ τόν ίδιο τρόπο. Πρόκειται για διαθήκες και τυπικά. Η άπαρίθμηση και τών περιπτώσεων αυτών δίνει σε ύψηλούς άριθμούς. Θά περιοριστούμε σε κάποιες από αυτές.

“Εγώ δέ, διά κεφαλαίων τετάρων και είκοσι την τυπικήν ταύτην καταρτίσας διάταξιν, δίκαιον ώθήθην και διά τινος άφορισμού αυτήν άσφαλίσαι, ώστε μή προσθείναι μήτε άφελέσθαι τι έξ αυτής τολμήσειέν τις... Διά τούτο κάγώ γράφω τάς προς άσφάλειαν ούτως: Εϊ τις την παρούσαν μου τυπικήν διάταξιν έπιβουλεύσει... ύπεύθυνος έστω τή άνωθεν προρρηθείση άρχή, είτα και της δόξης του Θεού και της άγίας εκκλησίας και τών του Χριστού μυστηρίων άφωρισμένος”⁵.

“Διαβάσατε καλά τόν άντικρυς άφορισμόν και άνοιξατε τά μάτια σας. Και εί τις καλόγερος πουλήσει τίποτας χωρίς θέλημα του προεστού, να είναι άφορισμένος και καταραμένος παρά Πατρός...”⁶.

Οι περιπτώσεις αυτές διαφέρουν από τίς πρώτες μόνο ως προς την φύση τών πράξεων που επιζητείται να διασφαλίσουν συγχρόνως διαφέρουν και μεταξύ τους. Η πρώτη μπορούμε να πούμε ότι είναι ίδια μέ εκείνες όπου ό άφορισμός καλείται να άποτρέψει τους μελλοντικούς κλέφτες: διασφαλίζεται ένα τυπικό αλλά όχι από κλέπτες αλλά από τους πιθανούς παραβάτες τών όρων του. Στην δεύτερη τά πράγματα είναι

5. Τσικνόπουλλος, Τυπικά 92-93: πρόκειται για κείμενο του Νεοφύτου του Έγκλειστου που χρονολογείται στα 1177/1178.- Στο ίδιο δημοσίευμα (σ.84) ύπάρχει ή πολύ ένδιαφέρουσα καταγραφή που μπορούμε να εντάξουμε στο “είδος” αυτό: “Και όν έν τῷ νάρθηκι του ναού έστηλογράφησα άφορισμόν μή έπιλανθάνεσθε: ός ού συγχωρεί, τόν πεπτωκότα εις άμαρτίαν, ώδε προσκατερεϊν...” Ο δέ τοιούτος άφορισμός έφ' εκάστης κυριακής άναγιγνώσκεσθαι χρή, μετά την άνάγνωσιν της κατηχήσεως εκ παντός, ίνα παραθήγωνται προς άσφάλειαν οι άδελφοί, συνεργασία Θεού”.

6. Μαύρος, Σπηλιώτισσα 513-514 .

περισσότερο σύννομα επειδή οι παραβάτες του θά τιμωρηθούν με άφορισμό, πού προέρχεται και ανάγεται στην παράβαση γνωστών διατάξεων περί διαθέσεως μοναστηριακής περιουσίας. Ωστόσο ο τρόπος πού γίνεται ή χρήση του έπιτιμίου είναι εκείνος τής άόριστης άπειλης εναντίον τών παραβατών τών έντελλομένων. Οι άπειλούμενοι είναι μοναχοί οι όποιοι ως προς τόν άφορισμό έμπíπτουν στην κατηγορία τών λαϊκών· πάντως πρέπει νά επαναλάβουμε ότι οι άπειλούμενοι δέν είναι δυνατόν αυτόμάτως νά άφορισθούν· άπλως γίνεται προληπτική χρήση τής άφοριστικής άπειλης.

Άπό τήν άόριστη ώστόσο χρήση του άφορισμού δέν θά ξεφύγουν και έπίσημα δικαιοπρακτικά έγγραφα μολονότι ως εκ τής φύσεώς τους τά κείμενα αυτά είναι τά περισσότερο διασφαλισμένα άφ' έαυτών. Βεβαίως ή έκλογίκευση πού εισάγεται άκριβώς μέ τήν σύνταξη του έγγραφου και τήν κατοχύρωσή του από ένα δημόσιο πρόσωπο πού είναι ο νοτάριος έχει προχωρήσει· οι πράξεις αυτού του είδους δέν είναι πολλές· ώστόσο υπάρχουν, έπισημαίνοντας μέ τήν παρουσία τους τήν διάχυση του άφορισμού σε πολλά έπιμέρους φαινόμενα του δημοσίου βίου τής Τουρκοκρατίας. Έγγραφα πού περισσότερο έμπíπτουν στην κάλυψη του έπιτιμίου είναι βεβαίως οι διαθήκες οι όποιες μπορούν νά συνταχθούν και ένώπιον εκκλησιαστικών αρχών. Εκείνο βεβαίως πού έπιδιώκεται είναι ή τήρηση τής βούλησης του διαθέτη· έτσι ή ρήση "και ουδεις φανιστίν εναντιος ις τιν μπαρον του διαθικιν και παραγγίλης, ις βαρος αφορισμου και καταρας..."⁷ περνά σε έγγραφα τά όποια σε αρκετές περιπτώσεις δέν έχουν συνταχθεί από χέρι εκκλησιαστικό. Στίς 1 Φεβρουαρίου 1684 ο Νικηφόρος Κρήτης αφήνει κληρονόμο του τόν πρωτοσύγκελλό του Μεθόδιο Κορφαλώνη, γιά τόν όποιο φροντίζει ώστε νά αναγραφεί στην διαθήκη του: "...δστις δ' αν βουληθη παρασαλεύσαι ή παρενοχλήσαι αυτόν ειη άφωρεσμένος, κατηραμένος και άσυγχώρητος..."⁸.

Προχωρώντας σε νεότερα χρόνια βρίσκουμε παρόμοια σε διαθήκη πονύ συντάχθηκε στον Θεολόγο τής Θάσου στίς 23 Μαΐου 1801: "Και όποιο παιδί είναι εκείνο είτε άγόρι είτε κορίτσι είτε γαμβρός, όπου ήθελεν ανατρέψει και χαλάσει τήν παρούσαν μου αυτοπροαιρετον διαθήκην...νά είναι...άφορισμένον, κατηραμένον και άσυγχώρητον..."⁹. Σε άκόμη νεότερα χρόνια (5 Μαρτίου 1867) ο διαθέτης ή ο συντάχτης τής διαθήκης στό χωριό Τσερβάριον του Ζαγοριού καταφεύγει στό τυπικό του άφορισμού και στην παράθεση άπειλητικών εκφράσεων του τύπου: "...έάν δέ κανείς τών κληρονόμων μου συγγενών μου ή ξένων θέλουσι ανατρέψη ταύτην είτε έν μέρει, είτε έν όλω, οι τοιοῦτοι ως αίσχροκερδεις και φιλοτάραχοι...θέλει έχει και τας άράς τών τριακοσίων δέκα και όκτώ θεοφόρων πατέρων νά τρέμη ως ός Κάϊν, νά φλογίζηται ως ο Ιούδας και προκοπήν νά μήν ιδη εις ό,τι εργαζεται"¹⁰.

7. Βισβίλης, Προικῶνα 86.

8. Τομαδάκης, Κρήτη, 333: αναδημοσίευση από τήν "Χριστιανική Κρήτη" 1 (1912), 510-519 όπου εκδόθηκε από τόν Α.Χ. Ζώνη). Μία παρόμοια περίπτωση βρίσκουμε και στην διαθήκη του Γαβριήλ Σεβήρου: "...θέλω και αυτοί άπάνω εις δρους άφορισμού νά ιδούσι τί ρεστάρουνσι χρέος νά τό δώσουνι τών έπιτρόπων όπου άφίνω...Διά τούτο λέγω άπάνω εις βάρος άφορισμού νά όμολογήση τό χρέος του και τά έντερέσα και τό έτι έξόδιασα διά λόγου του τών έπιτρόπων μου..." (Στεργέλης, Διαθήκη 190).

9. Βακαλόπουλος, Δικαιοπρακτικά 201-202.

10. Λαζαρίδης, Διαθήκες 615.

Πέρα από τις περιπτώσεις αυτές πού μπορούμε νά τις κατατάξουμε ειδολογικά υπάρχουν και δεκάδες άλλες πράξεις πού περιέχουν τήν άόριστη άφοριστική άπειλή. Πρέπει βεβαίως νά επισημάνουμε γιά μιá ακόμη φορά ότι έδω μās ενδιαφέρουν όχι εκείνες οι πράξεις πού σύμφωνα μέ τό δίκαιο συνεπάγονται τιμωρία και έν προκειμένω άφορισμό, αλλά όσες επικαλούνται τήν παρουσία τής ποινης προκειμένου νά παραμείνουν άλώβητες. Μεταξύ τών δύο αυτών κατηγοριών ή διαφορά είναι σαφής. "Όμως ως δούμε μερικές τέτοιες περιπτώσεις.

Άνακαίνιση κώδικα: τόν Μάρτιο του 1692 ανακαινίζεται ό κώδικας τής μονής του Όσίου Νικάνορος (Ζάβορδα) ή σχετική πράξη κλείνει μέ τήν άναγραφή: "...εί δέ φανή τινας και θέλη χαλάση αυτό όπου εκάμαμεν και λέγομεν, ή θέλει βάλλη τινάς όνόματα άβουλα του κατά καιρόν εύρισκομένου ήγουμένου τής αυτής μονής, νά μείνη εις επιτίμιον άφορισμού"¹¹.

Δωρεά σπιτιού: Προικόννησος, 1 Δεκεμβρίου 1697 ή πράξη δωρεάς σπιτιού προς τήν αρχιεπισκοπή Προικοννήσου κατασφαλίζεται ως έξης: "Και ήτης έξημον τον αρχιερέον διά ανάγκην τής εκκλησίας ήθελεν πολήση το οσπήτιον αυτό και να το αποξενόση του θρόνου νά είναι ή στην εντολήν του αλήτου αφορεσμού"¹².

Άφιερωματική πράξη: Ίάσιο, 10 Μαΐου 1819 ό Άλέξης Ίω. Ζούτης άφιερώνει στην εκκλησία του χωριού του (Άγία Παρασκευή Μονοδενδρίου Ήπειρου) κάποια κτήματά του. Η πράξη άφιέρωσης κλείνει μέ τήν επίκληση άπειλών του άφοριστικού τυπικού: "...και όποιος ήθελε άδιαφορήσει ή νά μεταβάλη ή να ένοχλήση τούς χωριανούς... ή συγγενής μου ή κανένας φιλοτάραχος ξένος... οι τούτοι νά όψονται έν ήμέρα κρίσεως, νά δώσι ό Θεός νά έρημόσου τό όσπίτιον αυτού καθώς και έμένα προκοπήν Θεού νά μή ιδούν στενάζοντας και κλαιόντας επί γής κληρονομήσουσι τήν λόβαν του Γιεζι και τήν άγχόνην του Γούδα, νά έχη τήν κατάραν του Χριστού και πάντων τών άγιών"¹³.

Η χρήση τής άφοριστικής διασφάλισης θά έπεκταθεί και σε άλλες πράξεις του ιδιωτικού δικαίου όπως λ.χ. στά διαζύγια πού φυσικά χορηγούνται μέσω τής εκκλησίας. Σε μιá τέτοια περίπτωση ό μητροπολίτης Παροναξίας Μακάριος διαλύει τόν γάμο του Σταμάτη και τής Αικατερίνης Μαθιού ή πράξη κατασφαλίζεται " "Ός δ' άν τών άπάντων έναντίος φανήσεται, ή και αυτός ό Σταμάτιος ή και οι γονεις αυτού, άφωρισμένοι είησαν και κατηραμένοι και άσυγχώρητοι και έν τω νυν αϊώνι και έν τω μέλλοντι..."¹⁴.

Αυτές είναι μερικές περιπτώσεις στις όποιες επισημαίνεται ή έφαρμογή του πρώτου "είδους" του άφορισμού. Βεβαίως ή διάκριση προέρχεται, όπως έχουμε πει, από τήν εκ τών ύστέρων μελέτη του επιτιμίου. Στην εκκλησιαστική πρακτική δέν υπάρχει διαχωρισμός τής ποινης και ανάλογη έφαρμογή της κατά περίπτωση. Ωστόσο είναι σαφές ότι διαχωρισμός μπορεί νά υπάρξει άκριβώς βάσει τής κατά περίπτωση αλλά και του τρόπου έφαρμογής του επιτιμίου. Οι περιπτώσεις τής άόριστης άπειλητικής έκφορας μπορεί νά είναι άπλές, όσο ή άφιέρωση ενός βιβλίου αλλά και περισσότερο σημαντικές όσο ή σύνταξη μιās

11. Καλινδέρης, Μνημεία 56-58 και Παΐσιος, Έπιγραφαι 568.

12. Καμπούρης, Προικοννησιακά 197.

13. Οικονόμου, Μονοδένδρι 2-3.

14. Σφυρόερας, Γάμοι 35.

διαθήκης. Στην βούληση του διαθέτη και στο κοινωνικό πλαίσιο προς το οποίο απευθύνεται έγκαιρα ή χρήση της άοριστης απειλής. Οι απειλές που αναγράφονται επί των εντύπων συνεχίζονται σταθερά και σε πυκνούς ρυθμούς· οι άλλες κατηγορίες κειμένων που κατασφαλίζονται με την άφοριστική απειλή γίνονται όλοένα και αραιότερες καθώς η χρήση του δικαίου ανατίθεται στα έντεταλμένα όργανά του· πάντως εξακολουθούν να υπάρχουν και τον 19ο αί. ακόμα.

Ο άφορισμός βεβαίως δεν μπορεί να επιβληθεί αυτόματα, χωρίς την παρέμβαση δηλονότι της εκκλησίας.¹⁵ Αυτό τό γνωρίζουν καλά όλοι· αλλά φυσικά δεν μπορούν να εκτιμήσουν τους όρους της ακριβούς εφαρμογής του, όποτε τό επιτίμιο μπορεί να λειτουργήσει στην συνείδηση του απειλουμένου, καταλυτικά. Βεβαίως κάποιιοι ένήμεροι “χρηστες” του επιτιμίου προβλέπουν για την ακριβή χρήση του. Έτσι ό Άγάπιος Γρυπάρης όταν συντάσσει την διαθήκη του (Κωνσταντινούπολη 1794) φροντίζει να περιλάβει τον ακόλουθο όρο: “...άν δέ τις άναφυή έρευνα περί των ών μοι δεδώρηται ό Θεός, και λογοτριβή επιγένηται περί αναζητήσεως πλειόνων, καθ’ ίκετεύω τον παναγιώτατόν μοι δεσπότην προς του Θεού του παντός μή έπινεύσαι εις τάς συζητήσεις των κληρονόμων μου, και δοΰναι αυτοίς τό εκκλησιαστικόν επιτίμιον...”¹⁶. Έτσι ακριβώς πρέπει να γίνει προκειμένου τά πράγματα να ακολουθήσουν την νόμιμη διαδικασία· βεβαίως ή παράκληση του Γρυπάρη προς τον πατριάρχη για την επιβολή του άφορισμού μπορεί να έρμηνευθεί ακριβώς και ως ένας τρόπος έμμεσης απειλής έναντι των πιθανών παραβατών της διαθήκης. Όμως ταυτόχρονα ύποδηλώνει και την σύννομη πορεία προς την πορεία επιβολής της ποινής.

Δέν πρέπει ώστόσο να αφήσουμε έξω από την όπτική μας και όρισμένες καταστάσεις που αποτελούν στοιχεία επαναλαμβανόμενα σε κάθε περίπτωση. Μέ άλλα λόγια σε πολλές περιπτώσεις ή αναγραφή της άοριστης άφοριστικής απειλής ένδεχομένως αποτελεί μέρος μιας τυπικής διαδικασίας στην οποία τά επιμέρους στοιχεία της περιλαμβάνεται ως μότο και ή απειλή άφορισμού. Αυτό όπωσδήποτε πρέπει να συμβαίνει στις περισσότερες περιπτώσεις αναγραφής της απειλής στις άφιερώσεις χειρογράφων ή εντύπων βιβλίων.

15. Έδώ ανακύπτει τό πρόβλημα των “*poenae latae sententiae*” που μάλλον δεν υπήρξαν ποτέ στην Άνατολική εκκλησία, ένώ αντίθετως αποτελούν βασικό δογματικό στοιχείο της Δυτικής· για τό ζήτημα αυτό βλ. E. Herman, *Hat die byzantinische Kirche “poenae latae sententiae”* BZ (να συμπληρωθεί).

16. Πετρόπουλος, Σίφνος 369· αλλά τό πλέον έγκυρο παράδειγμα προς την κατεύθυνση αυτή μας δίνει γράμμα του οικουμενικού πατριάρχη Ιακώβου Α΄. Σύμφωνα με τό γράμμα αυτό ό πρώην οικουμενικός πατριάρχης Διονύσιος Δ΄ πριν άναχωρήσει για τό Άγιο Όρος, άφησε μέρος της περιουσίας του στα παιδιά του αδελφού του. Την διαθήκη που περιείχε τους όρους αυτούς κατασφάλισε με άφορισμούς και άρες· όμως προκειμένου αυτές να προσλάβουν ισχύ και κύρος απαιτείται πατριαρχική επικύρωση, πράγμα που κάνει ό Ιάκωβος Α΄ (Δεκέμβριος 1686). Τό σχετικό απόσπασμα όμως είναι ιδιαίτερα ένγλωττο: “...άφηκε [ό Διονύσιος Γ΄] μέν και μέρος της φιλοτιμίας λόγω λεγάτου προς τά παιδιά του αδελφού αυτού, βούλεται δέ περί τούτου άρκείσθαι τά παιδιά τω δοθέντι αυτοίς, και μή διανοχλείν περαιτέρω μήτε επηρεάζειν τους πατέρας της... Λαύρας, όπου ή παναγιότης αυτού πρό καιρού ήσυχάζειν ήρετίσματο, καθ’ ών άφορισμούς τε και άρας επιγράφει, εάν άθετήσωσι δηλαδή τά παρ’ αυτού διαταχθέντα... Τούτου χάριν... γράφομεν και αποφαινόμεθα... άν δέ παρακούσωσιν είτε αυτά τά παιδιά, είτε άλλο πρόσωπον... άφορισμένοι είησαν... και έξω της Έκκλησίας του Χριστού, μή εκκλησιαζόμενοι...” (Άλέξανδρος, Πατριαρχικά 421-422).

Παράλληλα όμως προς αυτά - μολονότι περισσότερο διεξοδικά θά γίνει λόγος στο οικείο κεφάλαιο¹⁷- ανακύπτει εύλογο τό ερώτημα: ποιά αποτελεσματικότητα είχαν οι απειλές αυτές; μπορούσαν να επιτελέσουν τόν σκοπό για τόν όποιο αναγράφονταν; Όπωςδήποτε ή θεώρησή μας στα ερωτήματα αυτά περιέχεται στην γενικότερη απάντηση για τήν αποτελεσματικότητα του έπιτιμιού σέ συνάρτηση πάντα προς τούς παράγοντες πού επηρέαζαν τήν νοοτροπία και συμπεριφορά τών ανθρώπων τής Τουρκοκρατίας. Όσοσο κρίνουμε σκόπιμο νά παραθέσουμε έδώ δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα πού απαντούν ακριβώς στο ερώτημα αυτό.

Σέ κώδικα του 18ου αί. πού απόκειται στην βιβλιοθήκη Ζαγοράς αναγράφεται ή ακόλουθη ένθύμηση: "Τό παρόν δίς κλαπέν διά τούς έν αυτώ άφορισμούς και άράς φοβηθέντες οι κλέψαντες εύρέθη"¹⁸.

Θάσος, 20 Ιανουαρίου 1851, διαθήκη τής χατζηΜαρίας Σταυροπούλου τό σχετικό παράθεμα αναφέρει: "Λοιπόν μετά παρέλευσιν τόσων χρόνων στοχαζόμενη...ή άδικία όπού έγινε εις τό Δημήτριον υιόν μου...και βλέποντας και τά άρχιερατικά έγγραφα τής Μεγάλης Έκκλησίας τούς άφορισμούς, όπού έχουν, δι τούς όποιους τολμήσει τά πρώτα έγγραφα και τά χαλάσει, νά είναι άφωρισμένος. Διά αυτό και έγώ λοιπόν γνωρίζοντας τήν άδικίαν, όπού έκαμα εις τόν υιόν μου Δημήτριον, άποφασίζω δι τά ύστερινά έγγραφα, όπού έκαμα εις τούς χιλίους όκτακοσίους πέντε, νά είναι άκυρα..."¹⁹.

Στήν πρώτη περίπτωση ή άνέρευση του χαμένου κώδικα αποδίδεται στον φόβο πού προξένησαν οι άφοριστικές απειλές: στην δεύτερη οι άφοριστικές απειλές τής διαθήκης συνετίζουν τήν μητέρα και τήν κάνουν νά επανορθώσει τήν άδικία πού είχε διαπράξει σέ βάρος του γιου της.

Έτσι μās παρουσιάζουν τά πράγματα τά έγγραφα: τό σημαντικό είναι δι οι άνθρωποι πιστεύουν δι έγιναν έτσι τά πράγματα, δι δηλαδή ό άφορισμός συνετέλεσε ώστε νά επιστρέψουν οι κλέφτες τό χειρόγραφο ή νά επανορθώσει ή μητέρα τό λάθος της. Από τήν άποψη αυτή ή αποτελεσματικότητα του έπιτιμιού δηλώνεται ανάγλυφα και καθιερώνει τήν ποινή ως σημαντικό παράγοντα ρύθμισης τής συμπεριφοράς και τών πράξεων τών χριστιανών του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου.

2. Ο άφορισμός ως ένδικο μέσο.

Η χρήση του άφορισμού ως μέσου για τήν άνεύρεση τής αλήθειας ή καλύτερα ως μέσου προκειμένου νά περιβληθεί μέ τό απαιτούμενο κύρος μία μαρτυρική κατάθεση, δέν είναι επινόηση τής Τουρκοκρατίας. Συνεχίζει παλαιότερη παράδοση πού άρχισε κατά τούς βυζαντινούς χρόνους και έμπεδόθηκε ως περίπου πάγια τακτική κατά τούς χρόνους τής ύστερης βυζαντινής εποχής²⁰. Κατά τήν Τουρκοκρατία βεβαίως προσλαμβάνει ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις καθώς οι νέες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες πού δημιούργησε ή Κατάκτηση εύνοούν τήν επίδοση παρομοίων θεσμών.

17 Βλ. έδώ κεφάλαιο έκτο.

18. Δυοβουνιώτης, Ζαγορά 340.

19. Βακαλόπουλος, Δικαιοπρακτικά 208.

20. Η σχετική βιβλιογραφία για τό θέμα όπως εμφανίζεται κατά τήν περίοδο τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας είναι πολύ μεγάλη. Περιορίζομαι σέ δύο πρόσφατες μελέτες όπου ό ενδιαφερόμενος θά βρει ικανοποιητική βιβλιογραφική κάλυψη για τό θέμα αυτό: Γουναρίδης, "Όρκος 41-57 και Χριστοφιλοπούλου, Δικαστήρια 163-167.

Τό εύρος του θεσμού είναι πολύ μεγάλο· οι περιπτώσεις που συναντούμε έρευνώντας τά κείμενα της εποχής άνέρχονται σε μεγάλους αριθμούς και πιθανότατα υπερβαίνουν ποσοτικά και εκείνες του πρώτου “είδους”. Τό πράγμα είναι πρόδηλο και εύεξηγήτο. Στην περίπτωση αυτή έχουμε πράξεις των εκκλησιαστικών δικαστηρίων οι όποιες ένδεχομένως δέν καταλήγουν σε άφορισμό αλλά διενεργούνται ως προς τό δικονομικό τους μέρος άφορισμό· τούτο μάλιστα σε μία περίοδο αύξημένης δραστηριότητας της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης. Άλλωστε και ή φύση των αποφάσεων που έπιλύει ή εκκλησιαστική δικαιοσύνη διακανονίζουν τίς άτομικές διαφορές κυρίως των διαπλεκομένων (ιδιωτικό δίκαιο)· τούτο σημαίνει ότι άφορούν σε διαζύγια, κληρονομικές διαφορές, οικονομικές διαφορές κ.τ.δ. Άλλά και δσες πράξεις δέν άνήκουν στενά στά πλαίσια του ιδιωτικού δικαίου άφορούν σε ρυθμίσεις όρίων χωριών, φορολογικούς έπιμερισμούς κ.τ.δ. και κατά συνέπεια έχουν πολλές πιθανότητες νά διασωθούν, όπως άλλωστε και έγινε, και νά άποτελέσουν πειστικά τεκμήρια για τό “είδος” αυτό του άφορισμού.

Κατόπιν τούτου ή κατάδειξη και περιγραφή της χρήσης του έπιτιμίου έν σχέσει προς τό δίκαιο είναι υπόθεση εύκολη και εύληπτη. Η εκκλησιαστική δικαιοσύνη κινείται μέσα σε κάποια άνελαστικά όρια και οι έπιμέρους λειτουργίες που τήν συγκροτούν επίσης είναι σαφώς προσδιορισμένες. Μέσα στην λογική αυτή έντάσσεται και ό άφορισμός που καλείται νά άντικαταστήσει τόν όρκο μέ διττό σκοπό: και για νά ίχνηλατηθεί ή άλήθεια αλλά και συγχρόνως - ή παράλληλα - για νά διασώσει τό κύρος μιας κατάθεσης.

Άπό τήν έρευνα των συναφών μαρτυριών διαπιστώνουμε ότι ή χρήση του όρκου σαφώς περιορίζεται ή κινείται στά ίδια επίπεδα μέ τόν άφορισμό. Βεβαίως δέν πρέπει νά μάς διαφεύγει ότι και οι δύο πρακτικές έχουν περίπου ταυτόσημη έννοια· ό ένας ύποδηλώνει τόν άλλο ή τόν έπικαλύπτει. Ωστόσο ή γενικευμένη χρήση του έπιτιμίου τήν περίοδο της Τουρκοκρατίας και προς ποικίλες κατηγορίες πράξεων συμβάλλει ώστε νά παγιωθεί ή χρήση του άφορισμού άντί του όρκου. Έξάλλου ή εκφοβιστική έμβέλεια του έπιτιμίου είναι περισσότερο έντονη από αυτήν του όρκου, ό όποιος άλλωστε προσκρούει και σε βασικές δογματικές άρχές της χριστιανικής πίστης. Ίσως λοιπόν μέ τήν χρήση τήν γενικευμένη του άφορισμού γίνεται μία συνειδητή προσπάθεια άποφυγής του όρκου ή μολονότι ή υπόθεση αυτή είναι άρκετά εύάλωτη.

Η κατάδειξη λοιπόν του “είδους” αυτού είναι και προσιτή και εύκολη στην κατανόσή της· μέσον άνέρευσης της άλήθειας²¹. Παρόλα αυτά ως προσπάθησαμε νά έντοπίσουμε όρισμένα χαρακτηριστικά του είδους από τήν άνάλυση όρισμένων παραδειγμάτων.

α) Οι μάρτυρες “άφορίζονται” προκειμένου νά καταθέσουν υπέρ τρίτων προκειμένου νά διαλευκανθεί μία υπόθεση. Φυσικά ή περίπτωση δέν χρήζει ιδιαίτερας ανάλυσης· ώστόσο ως δούμε κάποιες υποθέσεις περιγραφικές της χρήσης αυτής. Σε άπόφαση του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης

21. Γράφει χαρακτηριστικά σε γράμμα του (1650) ό πατριάρχης Καλλίνικος Β', σχετικά μέ τήν υπόθεση των Σιναϊτών: “Διά τούτο και έλθόντων εις τά ώδε των σιναϊτών, έγένετο σύνοδος...και πρό πάντων έξεφωνήσαμεν έπιτίμιον φρικτόν και άφορισμόν άλλτον, διά νά μή παραβλέψη τινάς τό δίκαιον και τήν άλήθειαν και λαλήση κατά φιλοπροσωπίαν ή κατά πάθος, ή άλλην τινά περίστασιν άνθρωπίνην βοηθώντας ή τό ένα μέρος, ή τό άλλο” (Γεδεών, Γράμματα 17-20).

(1503/4) πού παρεμβαίνει στην διένεξη μεταξύ των μονών Διονυσίου και Ζωγράφου“...συνεβούλευσαν ἀμφοτέρω τὰ δύο μοναστήρια, ἵνα εὕρωσιν ἀξιοπίστους μάρτυρας...Ἐπειδὴ δὲ ἀπῆλθον εἰς τὸν τόπον, ἐξεφωνήθη βαρὸς ἀφορισμοῦ, καθὼς ἡμεῖς τοῖς ἐπισκόποις προετρέψαμεν, πρὸς τοὺς μέλλοντας μαρτυρῆσαι...”²². Στὶς 3 Δεκεμβρίου 1612 παρουσιάζεται στὸν ἐπίσκοπο Μετρῶν καὶ Ἀθύρα κάποια γυναῖκα καὶ ζητᾶ νὰ τῆς ἐπιτραπεῖ νὰ τελέσει δεύτερο γάμο, ἐπειδὴ ὁ πρῶτος τῆς ἀνδρᾶς πέθανε. “Διὸ ἐξετάσαμεν ἀκριβῶς τὸ πρᾶγμα καὶ ἐμαρτύρησαν πρῶτον δὲ ὁ ἐν ἱερομονάχοις πρωτοσύγκελλος κύρ Νεκτᾶριος...καὶ ἄλλοι δὲ μετὰ βαρέως ἀλύτου ἀφορισμοῦ καὶ ὄρκου...”²³. Ἄλλη μία, τέλος, περίπτωση ἀπὸ τὴν Ἄνδρο (Δεκέμβριος 1768): “Ἐφεραν λοιπὸν μάρτυρας ἀξιοπίστους, τὸν εὐγενέστατον αὐθέντην Σταμέλου Μπίστην...καὶ τὸν εὐλαβέστατον ἐν ἱερεῦσι παπᾶ κύρ Ἀντώνιον Μηντηρινόν...οἵτινες ἐμαρτύρησαν ἐν φόβῳ θεοῦ καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ...”²⁴.

β) “Ἀφορίζονται” οἱ ἀμέσως ἐμπλεκόμενοι στὴν ὑπόθεση διάδικοι προκειμένου ἢ μαρτυρία τους νὰ ἐπενδυθεῖ μὲ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού θὰ τὴν καταστήσουν ἀληθινὴ καταθέτουν μὲ βάρος ἀφορισμοῦ. Φυσικὰ πρόκειται γιὰ τὴν κατ’ ἐξοχὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἐπιτιμίου σὲ δικαστικὸν τύπου ὑποθέσεις καὶ κατὰ συνέπεια τὰ ἀνάλογα παραδείγματα ἀφθονοῦν. Μάρτιος 1581 (;) ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἱερεμίας Β’ βρίσκεται στὸ χωριὸ Ἄρδομιστὰ Ἰωαννίνων, ὅπου ἐπιλύει διαφορὰ γιὰ χρῆν: “...Ἰω. μουντάνος καὶ τὸ μέρος Εὐσταθίου τοῦ υἱοῦ Νικολάου Γιγιούμα ὁ ὄρηθεις καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ...καὶ ἐκφωνηθέντος ἀφορισμοῦ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως, ὠμολόγησαν...”²⁵. Ἐνώπιον τοῦ μητροπολίτη Μετρῶν καὶ Ἀθύρα (1632) ἐδικάζεται ὑπόθεση διαζυγίου: “Τὴν σήμερον ἡμῶν προκαθημένου...ἐλθὼν ὁ Θεόδωρος ἀπὸ Μωρητῶν...ἐζήτησεν λαβεῖν γυναῖκα εἰς τὴν ἐπαρχίαν μας. Καὶ ἐξετάσαμεν τὸν ἵνα μὴ ἔχη ἑτέραν γυναῖκα καὶ ὠμολόγησε μὲ βάρος ἀφορισμοῦ...Δίδομεν ἄδειαν...”²⁶. Σὲ μιὰ περίπτωση, τέλος, τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. πού ἔλαβε χώρα στὴν Ὑδρα (1803): “...ἐκιαμάρησαν τὴν πενθεράν τοῦ μακαρίτου Τζουάννε καὶ τὴν ἐξετάσαν, τῆς ἔδωσαν καὶ ἀφορισμόν διὰ νὰ μαρτυρήσῃ τὰ ὅσα μετρητὰ εἶχεν ἀπάνω τῆς...ἢ ὁποῖα ἐμαρτύρησεν ἐν φόβῳ θεοῦ καὶ ἐν καθαρῷ τῷ συνειδότη...”²⁷.

22. Oikonomidès, Dionysiou 201.

23. Σαραντῆς, Κώδικες 173 (κώδικας Α’ ἐπισκοπῆς Μετρῶν). Πολλές μαρτυρίες τοῦ τύπου αὐτοῦ πού χρονικά τοποθετοῦνται στὸν 17ο αἰ. βρίσκουμε στὴν “Φωτῆιο Βιβλιοθήκη” τοῦ Γεννάδιου Ἀραμπατζόγλου· οἱ ἐνδιαφερόμενοι προσκομίζουν μάρτυρες πού βεβαιώνουν μὲ ἀφορισμὸ τὴν μαρτυρία τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν διαδίκων, ὅπως λ.χ. “Καὶ μετὰ τοῦτο παρέστησαν μάρτυρες...οἵτινες ἀφορισμοῦ ἐκφωνηθέντος δι’ ὠμοφροῦ καὶ πετραχλίου ἐμαρτύρησαν οὕτως ἔχειν τὴν ἀλήθειαν...” (Φωτῆιος 2, 125).

24. Πασχάλης, Καταφυώτισσα 36.- Σὲ μιὰ παλαιότερη (μεταξὺ 1572-1595) ὑπόθεση πού ἐδικάζει ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης γιὰ τὶς κατηγορίες πού ἐκτοξεύτηκαν ἐναντίον τοῦ ἐπισκόπου Σερβίων τὰ γεγονότα περιγράφονται ὡς ἑξῆς: “...ἡ μετριότης ἡμῶν ἐπεὶ τοπικὴν ἠτήσατο ἐξετάσιν γενέσθαι, δεῖν ἐκρινεν, ἀρχιερατικὴν σύνοδον συγκατοηθῆναι ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ...θεωρήσῃ καὶ ἐξετάσῃ τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν, ἐκφωνουμένου καὶ ἀφορισμοῦ ἀλύτου, τοῦ μὴ λαληθῆναι καὶ μαρτυρηθῆναι τι κατὰ πάθος, ἢ δι’ αἰσχροκέρδειαν ἴσως τινά...” (Σάβας, Ἱερεμίας Β’ 174-175).

25. Μέρτζιος, Γράμμα 447-448.

26. Σαραντῆς, Κώδικες 172 (κώδιξ Α’ μητροπόλεως Μετρῶν). Παρόμοια παραδείγματα ὑπάρχουν πολλὰ καὶ στὴν “Φωτῆιο Βιβλιοθήκη” στὰ ὁποῖα ἀκριβῶς ἢ ἀλήθεια γιὰ τὴν τέλεση νέου γάμου τεκμαίρεται διὰ τῆς μετ’ ἀφορισμοῦ μαρτυρίας.

27. Λιγνός, Ὑδρα 2, 22. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι στὸ ἔργο τοῦ Λιγνοῦ βρίσκονται πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀπονομῆς δικαιουσίνης στὴν Ὑδρα καὶ τὰ ὁποῖα

Είναι προφανές ότι οι δύο αυτές χρήσεις του επιτιμίου, δηλαδή τόσο για τον έλεγχο της κατάθεσης των μαρτύρων όσο και των διαδίκων δεν είναι απόλυτα ασύναπτες· πολλές φορές επικαλύπτονται, δηλαδή ο “αφορισμός” και για τους διαδίκους αλλά και για τους μάρτυρες· το πράγμα άλλωστε για σοβαρές υποθέσεις είναι απόλυτως απαραίτητο και αναμενόμενο. Έτσι στα 1678 ο οικουμενικός πατριάρχης Διονύσιος Δ΄ εκδικάζει υπόθεση διαζυγίου ύστερα από αίτημα μίας γυναίκας που ονομάζεται Μαρουδία· Οι μάρτυρες “...έμαρτύρησαν εν αφορισμῷ αλύτῳ ότι ἀληθῶς ἀποδημεί ὁ διαληφθεὶς Φώτης...εἶτα ἐδέχθη ἡ Μαρουδία αὕτη ἀφορισμὸν ἔνδον τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας...”²⁸. Ὁ ἴδιος πατριάρχης μετὰ τὸ 1683 ἐκδικάζει παρόμοια υπόθεση: “Ἐπειδὴ ἡ Μαργαριτένια ὀνόματι ἀπὸ Κοντοσκαλίου...αὕτη μὲν ἐδέχθη ἐπιτίμιον ἀφορισμοῦ τοῦ μὴ ψεύδεσθαι...παρέστησε δὲ καὶ μάρτυρας...οἵτινες δεχθέντες ἀφορισμὸν...”²⁹.

γ) Χρήση τοῦ ἀφορισμοῦ παράλληλα μὲ τὸν ὄρκο. Ὁ προσεχτικός ἀναγνώστης θὰ ἔχει ἤδη παρατηρήσει ὅτι σὲ μερικά ἀπὸ τὰ παραδείγματα ὑπάρχει ἡ διπλὴ χρῆση τῶν μέσων κατάθεσης, δηλαδή συνυπάρχουν ἀφορισμὸς καὶ ὄρκος. Τὸ γεγονός δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο παρὰ τὴν περιεργὴ συνύπαρξή τους δύο παραλλήλων μέσων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓνα φαίνεται νὰ ἐκτοπίζει τὸ ἄλλο. Παρὰ ταῦτα ὁ ὄρκος ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐν χρῆσει εἴτε μόνος του εἴτε ἐν συναρτήσει μὲ τὸν ἀφορισμὸν μολονότι ἡ συχνότητα ἐμφάνισής του καὶ ἡ σημασία του γιὰ τὰ νεότερα χρόνια εἶναι σαφῶς ὑποβαθμισμένη³⁰. Τὸν Μάιο τοῦ 1578 ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου καὶ Νέας Ἰουστινιανῆς Τιμόθεος ἐπιλύει ὑπόθεση γιὰ τὴν ὁποία γράφει: “Ἰδόντες δὲ ἡμεῖς τὴν ἔτισιν τῆς ἐγυρεύουσα μάρτυρες νὰ μᾶς διξοῦσιν τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν μὲ ὄρκον καὶ ἀφορισμὸν, καθὼς εἶναι τὸ δίκαιον τοῦ νόμου εἰς τὸ ἡξεύρη ὁ πᾶσα ἕνας, νὰ ὑπὴ το ξεύρει με φόβον Θεοῦ. Ἰδόντες δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τὸν μαρτυριὸν ὅπου ἀκαμαν εἰς ἅγιον Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἐκείνον τὸν φοβερόν ὄρκον ὅπου ὀρίζη ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία καὶ οἱ πίστις τῶν χριστιανῶν ὁμολόγησαν οὕτως...”³¹. Βρισκόμαστε στὰ 1637 καὶ ὁ μητροπολίτης Μετρῶν ἐπιλύει

βεβαίως σχετίζονται μὲ τὸ θέμα μας· πάντως τὸ ὕλικό ἔχει χρησιμοποιήσει μεθοδικά ὁ Λυκούρης στὸ ἔργο του: Διοικήσεις. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὕτη διαθέτουμε καὶ τὴν μαρτυρία ἐνός ἐγκυρου παρατηρητῆ τῶν ἑλληνικῶν πρόκειται γιὰ τὸν Rouqueville ὁ ὁποῖος στὸν 4ο τόμο τοῦ ἔργου του Voyage dans la Grece (1820), σ.443 γράφει: “Quand il s’élève un différent pour vol, dettes, etc. entre deux Grecs, la cause est ordinairement énoquée par- devant un évêque. Celui-ci, après avoir entendu les parties, prononce, à défaut de preuves légales l’ excommunication, en déclarant, au demandeur qu’il peut la prendre, s’il se croit fondé en droit. Il arrive souvent alors que celui-ci réfère son privilège au défendeur, et assez ordinairement qu’ ils se retirent tous deux. Alors l’ affaire se termine en vertu d’ un arrangement, ou elle reste abolie par le fait seul de la non-accentation de l’ anathème”.

28. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 2, 134-135.

29. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 2, 162.

30. Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις θὰ δημιουργηθοῦν καὶ προβλήματα σοβαρὰ γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ὄρκου, τέτοια ποῦ θὰ ἀναγκάσουν τὸν οικουμενικὸ πατριάρχη Ἀνθίμο Δ΄ νὰ ἀντιδράσει στὶς φήμες ὅτι χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρκο στὸ πατριαρχικὸ δικαστήριο καὶ νὰ γράφει τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1849: “...μήτε τοὺς διαδίκους ὀμνύειν παρακελεύεται ἀμφιβολίας τινός ἐμπεισοῦσης· καὶ εἴποτε τόχοι πράγμα τι τῶν βαρυτάτων καὶ πολλὴν τὴν εὐθύνην ἐπαγομένων, λείπουσι δὲ καὶ ἀποχρῶσαι ἀποδείξεις τῆς ἀληθείας τότε τὸ ἐν βάρει αλύττου ἀφορισμοῦ εἴτε ζώση φωνῇ, εἴτε καὶ δι’ ἐκδόσεως πατριαρχικοῦ ἐπιτιμίου γράμματος πρὸς τὸν εἰς ὃν καθήκει ἡ βεβαίωσις, ἀντὶ ὄρκου ἐπάγει καὶ ἐκφωνεῖ πρὸς πάντας τῶν ἀντιλογιῶν καὶ πληροφοριῶν τοῦ ἐγκαλοῦντος...” (Φορόπουλος, Ἀνάλεκτα 407).

31. Τσελίκας, Κυπριακά 253-254.

υπόθεση παρανόμου συζεύξεως: “Προκαθημένης τῆς ἡμῶν...ἦλθεν ὁ Γεώργιος τοῦ Ἰωάννου...καί ἐμετανόησεν...ὅτι ἐχωρίσθη τῆς γυναικὸς ὅπου εἶχεν παρανόμως. Βλέποντας καί ἡμεῖς τὴν καλὴν τοῦ προαίρεσιν...ἐδεχθήκαμεν τὸν καὶ ἐβάλαμεν τὸν εἰς ἀφορισμὸν καὶ αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκα εἰς ἀφορισμὸν καὶ εὐαγγελικὸν ὄρκον ὅπου λές νά μὴν εὔρεθῆ μεταύτην εἰς ἁμαρτίαν”³². Στίς 13 Μαΐου 1777 οἱ ἐπίσκοποι Κρήτης κάνουν ἀναφορά πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη στὴν ὁποία γράφουν μεταξύ ἄλλων: “Παρακαλοῦμεν λοιπὸν ἅπαντες γονυκλιτῶς καὶ δακρυρρόως τὴν ὑμετέραν... Παναγιότητα, ὁμοῦ καὶ τὴν ἱεράν Σύνοδον νά υποχρεώσῃ τὸν σταλέντα ἄγιον ἔξαρχον μὲ ἀφορισμὸν καὶ μεθ’ ὄρκου νά ὁμολογήσῃ συνοδικῶς ὅσα ἤκουσε...”³³.

Ἡ χρῆση λοιπὸν τοῦ ὄρκου καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ ταυτοχρόνως εἶναι δυνατόν νά γίνει καὶ μάλιστα γιὰ ὑποθέσεις στίς ὁποῖες ἐπιζητεῖται μεγαλύτερη ἠθικὴ δέσμευση τοῦ μάρτυρα· τότε ὄρκος καὶ ἀφορισμὸς εἶναι δυνατόν νά τονίσουν τὴν σοβαρότητα τῆς πράξης καὶ νά παρεμβάλλουν στὸν μάρτυρα μεγαλύτερα ἐμπόδια, ἀποτρεπτικά τῆς ψευδομαρτυρίας³⁴. Πρέπει ὡστόσο νά παρατηρήσουμε ὅτι συχνά ὁ ὄρκος ὄρκος δέν ἀνταποκρίνεται στό κυρίως σημαίνόμενο τῆς λέξης· πολλές φορές σημαίνει τὴν ὑπόσχεση πού δίνουν οἱ μάρτυρες ἢ οἱ διάδικοι ὅτι θά ποῦν τὴν ἀλήθεια· ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι πολλές φορές ὑπόσχονται (ὀρκίζονται) ὅτι θά καταθέσουν καὶ σέ ἀντίθετη περίπτωση ἀποδέχονται τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ³⁵.

δ) Ὁ ἀφορισμὸς κατασφαλίζει δημόσιες πράξεις: Εἶδαμε ὡς τώρα ὅτι ἡ χρῆση τοῦ ἀφορισμοῦ ἐπιβάλλεται γιὰ ὄσους ἐμπλέκονται εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως σέ μιὰ δικαστικὴ πράξη (διάδικοι-μάρτυρες), δηλαδή ἔχουν ἀμεση συνάρτηση μὲ τὰ διαδραματιζόμενα. Πέρα ὁμοῦ ἀπὸ αὐτές τίς δύο περιπτώσεις ἡ χρῆση τοῦ ἀφορισμοῦ ἀνιχνεύεται καὶ σέ μιὰ ἀκόμα κατηγορία πράξεων πού ἔχουν ἐμμεση τουλάχιστον σχέση μὲ τὸ δίκαιο. Πρόκειται γιὰ τίς περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες διάφορα ἄτομα ἐγνωσμένης ἀξιοπιστίας ἀναλαμβάνουν νά ἐκτελέσουν μιὰ σημαντικὴ

32. Σαραντῆς, Κώδικες 173 (κώδικας Α' ἐπισκοπῆς Μετρῶν”).

33. Τωμαδάκης, Κρήτη 352 (ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὴν ΕΕΚΣ 2 (1939) 265-268, ὅπου τὸ ἔγγραφο πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Ι.Σ. Ἀλεξάκη).

34. Πρέπει πάντως νά σημειώσουμε ὅτι ἡ χρῆση τοῦ ὄρκου, ἴσως μὲ τὴν σημασία τοῦ ἀφορισμοῦ ἐπικυρώνεται καὶ ἀπὸ τὰ βεράτια πού δίδονται ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἔξουσία πρὸς τοὺς νεοειλεγέντες μητροπολίτες· διαβάζουμε λ.χ. σέ βεράτιο τοῦ 1604 πρὸς τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Θεωνά: “Εἰς συζεύξεις καὶ διαζεύξεις, καὶ κρισολογίας, ὅταν δύο ραγιαδες συμβιβάζονται μεταξύ των οἰκιοθελῶς, ἢ διὰ τοῦ ἀρχιερέως, ἢ τοῦ ἐπισκόπου του, καὶ κατὰ τὴν χρεῖαν ὅπως ποτε ἀπαιτεῖ τὸ αἶνι των, ἐάν ἤθελε καθυποβληθῶσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰς ὄρκον, ἢ δι' ἀφορισμοῦ παιδευθῶσιν, οἱ καδίδες καὶ ναῖτιδες νά μὴ ἐναντιώνονται...” (Γεδεών, Βραχέια 69).

35. Παραθέτουμε δύο τέτοια παραδείγματα τῶν νεότερων χρόνων ὅταν ἡ κυριολεκτικὴ σημασία πολλῶν ὄρων ἀλλάζει περιεχόμενο ὑπὸ τὴν ἐπίδραση νέων πραγματικότητων. Σέ δικαστικὴ ὑπόθεση πού ἐπιλύεται ἀπὸ τὸν Τούρκο “κρίτη” στὴν Ἀθήνα Ἀλῆ Ρασίτ καὶ ἀφορᾷ τοὺς Νικ. Λογοθέτη καὶ χατζηΠαναγιῆ Ζαχαρίτσα μάρτυρες βεβαίωσαν ὅτι Λογοθέτης “ὤρκισθη μετὰ ἀφορισμοῦ ἐνώπιον τριῶν ἀρχιερέων”· ὡς κρατήσουμε στὴν μνήμη μας τὸ στοιχεῖο τῆς ἀποδοχῆς ἀπὸ τὸν Τούρκο δικαστὴ τῆς μετ' ἀφορισμὸν κατάθεσης ὡς δεδομένο γιὰ τὴν δική του ἀπόφαση (Καμπούρογλου, Μνημεῖα 1, 323-324). Σέ μιὰ ἄλλη ὑπόθεση πού λαμβάνει χώραν στίς 13 Σεπτεμβρίου 1829 στὴν Τρίπολη καὶ ἀφορᾷ τὴν διένεξη γιὰ κάποιον ἀμπέλι ὁ εἰρηνοδίκης τῆς πόλης αὐτῆς χρησιμοποιοῦ τὸν ἀφορισμὸ ὡς ὄρκο προκειμένου νά ἐκδόσῃ τὴν ἀπόφασή του· συγκεκριμένα στὴν κρίση του ἀναφέρεται: “Ἀν οἱ μάρτυρες δέν δεχθοῦν τὸ ἐπιτίμιον νά διδῆ...ὁ Λουκάς τὰ χρήματα...προσκληθέντες οἱ μάρτυρες...ὁ δὲ Φιλόπουλος εἶπεν ὅτι δέν λαμβάνει ἐπιτίμιον...” (Σερεμέτης, Καποδίστριας 320 (ἀπὸ ἔγγραφο τῶν ΓΑΚ)).

ύπηρεσία πού αφορά τόν κοινωνικό περίγυρό τους. Έτσι παρά τό γεγονός ότι τά πρόσωπα αὐτά συγκεντρώνουν τήν ἐκτίμηση καί τήν παραδοχή τουλάχιστο τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τοῦ συλλογικοῦ σώματος στό ὅποιο ἀνήκουν πρέπει ὡστόσο νά κατασφαλίσουν τήν ὑπηρεσία τους διά τῆς ἀφοριστικῆς διαδικασίας.

Τόν Φεβρουάριο τοῦ [1580] ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Μητροφάνης Γ΄ ἀπευθυνόμενος πρὸς τόν μητροπολίτη Ναυπλίου καί Ἄργους γράφει: "...τέλος δι' αἰρετῶν κριτῶν, ἀφορισθέντων ἐγγράφως καί ὀνομασθέντων, ἀπεκόπη, ἵνα δώσης ἐκ πολλῶν, ὧν κατακράτησας, χιλιάδας δεκαπέντε..."³⁶. Γύρω στά 1594 ὁ Κερνίτζης Ἀρσένιος ἐπιλύει διαφορά πού εἶχαν στό Διακοπτό "...οἱ μαχαλάδες ὄλοι, διά τά σύνορά τους, ἔστωντάς καί νά ἐχάθηκεν ὁ Κώδικας τῆς Ἐπισκοπῆς... Ἰδοῦ ὄλοι οἱ ἄνωθεν... ἔστερξαν καί ἐσυμφώνησαν... ὅτι μέ βάρος πάλιν ἀφωρισμοῦ νά ἐνθυμηθοῦν καί νά εἰποῦν, ὅτι ἦκουσαν ἀπό τούς παρῆμπροσθεν... καί ἅπαντες θέλομεν στέρξη τά λόγια τους, μέ τόν ἀφωρισμόν"³⁷. Ἄλλο ἓνα παράδειγμα τοῦ τύπου αὐτοῦ: 10 Νοεμβρίου 1614, στίς Σέρρες "...ἐσυνάχθει ἅπας ὁ λαός καί ἡ πολιτεία... κατ' ἐμπροσθεν τοῦ... μητροπολίτου, ἡμῶν... Δαμασκηνοῦ... καί μεγίστης συνόδου γενομένης... ἐδιάλεξαν καί ἐψήφισαν δώδεκα ἀνθρώπους δικαίους καί καλούς... καί εὔγαλαν καί ἀπό πάσα* ρουφέτι ἓνα ἄνθρωπον τόν πλέον δικαιοτέρον... νά διακρένουν καί νά διατηροῦν τά κοινά ἔξοδα τοῦ Ἰκαστροῦ καί τῆς πολιτείας τῶν Σερρῶν, μετά βάρους ἀλύτου ἀφωρισμοῦ νά ρίχνουν τά βάρη καί τά ἔξοδα εἰς τούς χριστιανούς πόσα ἐνοῦ... καί ἔγνην ἀφωρισμός μετά ὁμοφορίου καί μετά πετραχιλίου νά μήν ἐντραποῦν οὔτε πλούσιον οὔτε πτωχόν..."³⁸.

Μία ἄλλη χαρακτηριστική ἐπίσης περίπτωση χρήσεως τοῦ ἀφωρισμοῦ σέ δημόσιες πράξεις εἶναι ἡ διαδικασία σύνταξης τοῦ κτηματολογίου στό Καρδάκι τῆς Κερκύρας ("Ἀναγραφή τῆς Ἐμπορευνίας τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ εἰς τό Καρδάκι") πού γίνεται στά τέλη τοῦ 1677· προκειμένου λοιπόν νά καθορισθοῦν τά ὄρια τοῦ τιμαρίου, πού παραχωρεῖται στόν Ἀλοῖσιο Γραδενίγο, ὁ προβλεπτής Κερκύρας παραχώρησε τό ἀντίστοιχο ἀποδεικτικό ἔγγραφο τῆς βενετικῆς ἐξουσίας. Παράλληλα ὁ πρωτοπαπαπᾶς Κερκύρας Χριστόδουλος Βούλγαρης ἔδωσε διαταγή στους ἱερεῖς τοῦ νησιοῦ "ἵνα ποιήσωσι τέλιον ἀφορεσμόν κατ' ἐκείνους ὅπου κρατοῦν ὀκουπάδα πάσης λογῆς ὑποστατικῶν... [ἴσον καί] κατά ἐκείνων ὅπου ἤξερουν ἢ ἔχουν εἶδησιν εἰς τά ἄνωθεν ὀκουπάδα καί δέν ἤθελαν ἔλθῃ..."³⁹. Πράγματι ὄλη ἡ διαδικασία τῆς σύνταξης τοῦ κτηματολογίου βασίζεται σέ καταθέσεις μαρτύρων πού μέ τήν σειρά τους ὡς ἀπόδειξη τῆς ἐγκύρου καταθέσεως τους ἐπιθέτουν τήν ἀσφαλιστική ἀφοριστική δικλείδα: "Καί οὔτοι ὁμολόγησαν ἑτερομολόγησαν μέ τήν ἀλήθεια καθὼς τά ἠξέβρουν ἐκ πάλαι καί ἔχουν γροικησμένα ἀπό τούς γονέουσους, καί

36. Crusius, Turcograecia 285-287· καί Λαμπρινίδης, Ναυπλία 94-95.

37. Βέης, Κλαβαζός 446-453.

38. Πέννας, Σέρρες 84 (ἀναδημοσιεύεται ἀπόσπασμα ἀπό τόν κώδικα τῆς μητροπόλεως Σερρῶν, πού πρῶτος δημοσίευσσε ὁ Π. Παπαγεωργίου στήν μελέτη του: "Αἱ Σέρραι μετά τῶν προαστείων αὐτῆς, Λειψία 1894, σ.56").

39. Ἡ ὄλη διαδικασία περιγράφεται στήν μελέτη τοῦ Ν. Πανταζόπουλου, Τιμαριατισμός, 155-195, ἀπό κώδικα πού ὁ συγγραφέας ἔχει στήν κατοχή του· τό παράθεμά μας στήν σ.186.

είπαν και έγγραφησαν εις φόβον θεοῦ και τῆς ψυχῆστους, και μέ τό Ἅγιον και Ἱερόν Ἐβαγγέλιον, και εις τόν ἀφορεσμόν ὁποῦ ἔγινε”⁴⁰.

Σέ μιὰ ἄλλη περίπτωση τό ἐπιτίμιο καλεῖται νά διασφαλίσει τούς δρους γιά τήν “στῖμα και τήν ἀποκοπή τῆς γῆς”· ἡ σχετική πράξη λαμβάνει χώραν στήν Παροικιά τῆς Πάρου στίς 13 Δεκεμβρίου 1724· τά ἔγγραφα ἴχνη της ἀναφέρουν: “Μέ στόχασιν ὁ κάθε ἕνας νά μήν ἀδικηθῆ μλητε μεγάλος μήτε μικρός και νά μήν μπροξενού σκάνδαλα ἢ κρυφά ἢ φανερά μέ καινούργιες πρόφασες και ἀφορμές διά νά μήν μπέσουσι εις τήν ὀργήν τοῦ ἀφέντη μας δραγουμάνου και εις τό ἐπιτίμιον τοῦ συνοδικοῦ ἀφορισμοῦ και εις τόν δλον ἀφορισμόν πού οἱ παπάδες οἱ ἐδικοί μας ἐκάμασι”⁴¹.

Ἡ πρακτική αὐτή ὁμως θά συνεχιστεῖ και τόν 19ο αἰ. ἀκόμη, και ἰδιαίτερα σέ περιοχές πού ἔχουν μείνει ἔξω ἀπό τά ὄρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐτσι στίς 22 Αὐγούστου 1824 στήν Πυρσόγιαννη Ἡπείρου ὁ Βελλᾶς και Κονίτζης Ἰωσήφ ἐπιλύει διαφορά τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ μέ τούς κατοίκους τῆς Βούρμπιανης: “...οἱ χριστιανοί τῆς χώρας Πυρσόγιαννης, ἔχοντες διαφοράν...διά τά σύνορα τοῦ τόπου τους... μέ τούς χριστιανούς τῆς χώρας Βούρμπιανης ...λεπτομερῶς ἔξετάσαντες...μάλιστα...και διά ὁμοφορίου ἀφορήσαμεν ὄθεν μετά τόν ἀφορισμόν ἐμαρτύρησεν ὁ παπαῖ γερᾶσης...”⁴². Πενήντα πέντε χρόνια ἀργότερα (30 Ἀπριλίου 1870) ἡ ἴδια διαδικασία θά κληθεῖ νά προσφέρει τίς ἀποφασιστικές ὑπηρεσίες της προκειμένου νά προσδιορισθοῦν τά σύνορα μεταξύ τῶν χωριῶν Δελβινακίου και Βησσάνης στήν Ἡπειρο: “...ἀφοῦ πρῶτον ἀνεγνώσθη ἡ παρά τοῦ ἁγίου Δρυῖνουπόλεως και ἐψάλλη εἷς περί τούτου ἀφορισμός ἐπί παρουσία δλων, ἀκολούθως προσεκλήθη ἕκαστος ἵνα δώση τήν μαρτυρίαν του...”⁴³.

Εἶδαμε λοιπόν ἔνιες περιπτώσεις χρήσεως τοῦ ἀφορισμοῦ ὡς ἐνδίκου μέσου. Ὅπως γίνεται εἴκοლა κατανοητό οἱ περιπτώσεις πού προσπαθήσαμε νά ἀπομονώσουμε δέν ἔχουν τόσο σαφή διαχωριστικά ὄρια μεταξύ τους· ἀντιθέτως θά λέγαμε ὅτι ἀποτελοῦν τίς ἀποχρώσεις ἑνός ἐνιαίου ἀλλά πολυχρώμου φάσματος μέσω τοῦ ὁποῦ ἐπιζητεῖται κάθε φορά ἡ ἀνέρευση τῆς ἀληθείας ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ κατοχύρωση μιᾶς κατάθεσης· τελικά δηλαδή ἡ ἀφοριστική διαδικασία τοῦ εἶδους αὐτοῦ συμμετέχει ἀμέσως στοῦς μηχανισμούς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης ἀποτελώντας ἕνα μέσο στά

40. Πανταζόπουλος, Τιμαριωτισμός 187.

41. Τουροτόγλου, 307 (ἀπό ἔγγραφο τῶν ΓΑΚ).-Ἀπό δυτική πηγή πού ἀνάγεται στήν ἡμερομηνία 25 Ἰανουαρίου 1675 ἔχουμε μιὰ μαρτυρία γιά μιὰ ἰδιάζουσα, ἀλλά ὄχι ἀκατανόητη, συμπεριφορά τῶν Χίων κατά τήν συγκομιδή τῆς μαστίχας. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται ὅτι: “Le porte del borgo de Pirghi furono il giorno seguente dopo Santa Croce tenute serrate fino a due hore di giorno, et allora, essendosi intanto radunato alle porte tutta la gente del villaggio, ogn’ uno con il suo canestrello e ferretto, il protopapas, con la strada sospese al collo, al aprire della porta dava la beneditione al popolo, con fare una scomunica, che nessuno andasse alli albori dell’ altro, et in questo modo uscì il popolo ogn’ uno al suo bosco”. (Omouts, Missions 151).

42. Σούρλας, Κόνιτσα 232-233.

43. Στούπης, Παγωνησιακά 1, 144-147. Ἡ περίπτωση πού δημοσιεύεται ἐδῶ εἶναι πολύ ἐνδιαφέρουσα γιά τά νεότερα χρόνια· τοῦτο ἐπειδή μᾶς παρουσιάζει μέ κάθε λεπτομέρεια τήν διαδικασία ἀνεύρεσης τῶν ὄριων τῶν παλαιῶν τοιφλικιῶν τοῦ Ἁλῆ πασᾶ, ἡ ὁποία γίνεται μέ πρωτοβουλία φυσικά τῆς τοπικῆς τουρκικῆς ἐξουσίας· οἱ τουρκοὶ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι ὑπογράφουν χωρὶς κανένα δισταγμό τίς καταθέσεις πού δίνονται και τῶν ὁποῦν ἡ ἐγκυρότητα ἀποδεικνύεται ἀπό τό βάρος τοῦ ἀφορισμοῦ και τήν παρουσία τοῦ Εὐαγγελίου.

χέρια εκείνων πού άπονέμουν τήν δικαιοσύνη και έν προκειμένω στά χέρια τών εκκλησιαστικῶν άρχῶν.

Τελειώνοντας τήν ανάλυση του “είδους” αυτού τής άφοριστικής πρακτικής πρέπει νά εξετάσουμε και κάποια άλλα στοιχεία προκειμένου νά συγκροτηθεϊ μία ολοκληρωμένη εικόνα τής δλης διαδικασίας πού ένσωματώνει τό έπιτίμιο. Τό έπιτίμιο χρησιμοποιείται σε όλα τά έπίπεδα άπονομής τής εκκλησιαστικής δικαιοσύνης: στό συνοδικό δικαστήριο με τήν παρουσία του οικουμενικού πατριάρχη αλλά και στά τοπικά, επισκοπικά δικαστήρια στά όποια τήν δικαιοσύνη άπονέμει ό τοπικός εκκλησιαστικός προϊστάμενος· ακόμα χρησιμοποιείται και στά μικτά δικαστήρια πολλές φορές· δηλαδή στά δικαστήρια πού συναπαρτίζονται από δημογέροντες και τόν έπίσκοπο τής κάθε περιοχής.

Τά παραδείγματα πού έχουμε μνημονεύσει ως τώρα είναι αρκετά διαφωτιστικά για τήν κάθε περίπτωση. Ωστόσο θά προσθέσουμε και μερικά άλλα, τά όποια με τά στοιχεία πού άποδεσμεύουν ολοκληρώνουν τήν μορφή του άφορισμού πού εδώ εξετάζουμε. Τά στοιχεία αυτά έχουν σχέση περισσότερο με τήν τελετουργική διαδικασία χρήσης του έπιτιμίου καθώς και με τά αποτελέσματα πού ένίοτε προκαλεί ή επίκληση τής άφοριστικής άπειλής στις συνειδήσεις τών ανθρώπων τής Τουρκοκρατίας.

1602: ό οικουμενικός πατριάρχης Νεόφυτος Β΄, καλεϊ τόν μητροπολίτη και τούς ιερείς άδηλης περιοχής νά έπιλύσουν μία υπόθεση. Στο συνοδικό γράμμα δίνονται λεπτομερείς οδηγίες για τόν τρόπο τέλεσης τής δλης διαδικασίας: “...συναχθέντων πάντων ύμών έν τῷ καθολικῷ τής μητροπόλεως, τής τε σῆς ιερότητας και τών λοιπῶν κληρικῶν και ιερωμένων άπάντων, ένδυσασμένων τά ιερά άμφια, προκειμένων τών θείων εὐαγγελίων, προσέλθωσιν...ό πατήρ έρωτηθείς λόγον...δῶ ένόρκως και δι’ άφορισμού...”⁴⁴.

Τήν επόμενη χρονιά (Ιούλιος 1603) ένας άλλος οικουμενικός πατριάρχης (Ραφαήλ Β΄) γράφει σε γράμμα του σχετικά με τήν κυριότητα του ναου τών Αγίων Αναργύρων στην Μήλο: “...έφάνη και έμαρτυρήθη παρά τών αυτόθι γερόντων, κληρικῶν, και τών λοιπῶν ιερωμένων και λαϊκῶν...ή δέ τοιαύτη ακριβής εξέταση έγινετο έν τῷ ναῷ τής Παναγίας τής Εὐαγγελιστρίας...προκειμένου του θείου Εὐαγγελίου και άφορισμού εκφωνουμένου μετά ώμοφορίου και επιτραχηλίου...”⁴⁵.

1683, στην Κωνσταντινούπολη ή σύνοδος παρουσία του οικουμενικού πατριάρχη Διονυσίου Δ΄ εκδικάζει υπόθεση άκυρότητας ενός γάμου: ό Δῆμος του Κατζικᾶ από τό Νεοχώριο τής επισκοπής Λιτζᾶ και Άγράφων “παραστάς επί συνόδου” μαρτύρησε για τήν υπόθεση αυτή· ό πατριάρχης όμως δέν αρκείται στην μαρτυρία αυτή και τό πράγμα καταγράφεται ως εξής: “...μεθ’ ήν μαρτυρίαν δι’ ήμετέρας πατριαρχικής άδείας και προτροπής, επέμφθη ό ιερώτατος μητροπολίτης Μαρωνείας κύρ Άνανίας ένδον του πατριαρχικού ναου, και δι’ ώμοφορίου και επιτραχηλίου εκφωνήσας φρικτόν άλυτον άφορισμόν κατ’ αυτού του Δῆμου και τών ειρημένων μαρτύρων, όπως ψευδῶς μή πλάττωσι τήν υπόθεσιν και μή

44. Πατρινέλης, Πατριαρχικά 133-135.

45. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Γράμματα 4-5.

ἀλλὰ ἀντ' ἄλλων μαρτυρῶσιν οἱ μάρτυρες, καταλεπτῶς διεξήλθε τὰς περιστάσεις, καὶ ἐλύθη πᾶσα ἀμφιβολία καὶ ὑποψία..."⁴⁶.

Αὐτὴν τὴν διαδικασία ἀκολουθεῖ ἡ σύνοδος καὶ πατριάρχης· ἀλλὰ καὶ παρεμφερεῖς ὁδηγίες παρέχονται στοὺς κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς προκειμένου νὰ ἐπιτελέσουν τὴν διαδικασία αὐτὴ κατὰ τὸν ἀρμόζοντα τρόπο καὶ νὰ ἐπιλύσουν τὶς διαφορὰς ὑποθέσεις τῶν ὑποδοῦλων. Ὅχι βέβαια ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς δὲν γνωρίζουν τὸ τυπικὸ αὐτὸ· φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ βᾶρος κάθε ὑπόθεσης ρυθμίζει καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ πατριάρχου πού θέλει νὰ τονίσει ἀκριβῶς τὶς λεπτομέρειες καὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού προσδίδουν στὴν πράξη τὸν τόνο καὶ τὸ ὕφος πού εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς δικαστικῆς πρακτικῆς⁴⁷.

Ἄλλὰ καὶ δύο αἰῶνες ἀργότερα τὰ πράγματα παραμένουν περίπου ἀναλλοίωτα τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸ τυπικὸ μέρος. Βρισκόμαστε στὴν Ὑδρα (27 Ἰουλίου 1804). Ὁ Αἰγίνης καὶ Ὑδρας Ἀμβρόσιος πρόκειται νὰ ἐκδικάσει κάποια ὑπόθεση· γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ "Καλέσας τὸν Δαμιανὸν Βάθη ψωμᾶν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ καὶ ἐξετάσας αὐτοὺς ἀκριβῶς καὶ ἀρχιερατικῶς, εἶπον μιᾷ φωνῇ ἀπαξάπαντες... ὅθεν ἀπειλήσας πάλιν δὲ αὐτοὺς τῷ ἐκκλησιαστικῷ ἐπιτιμίῳ, ὅτι εἰ ἀληθῆ λέγωσι, ἢ ψευδῆ, αὐτοὶ πάλιν εἶπον ἡμῖν ὅτι δέχονται τὸ ἐπιτίμιον· διὰ τοῦτο ἵνα τὸ ἀληθές φανερωθῆ, φορέσαμεν τὸ ἐπιτραχήλιδν καὶ ὠμοφόριον ἵνα ἀφορίσωμεν αὐτούς..."⁴⁸

Ὁ τρόπος ἐπιβολῆς τοῦ ἀφορισμοῦ, ἡ τυπικὴ διαδικασία, ὅπως παρατηροῦμε ἀπὸ τὰ παραδείγματα, παραμένουν ἀναλλοίωτα ὡς πρὸς τὰ βασικά χαρακτηριστικά τους, τὰ ὁποῖα στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἀποσκοποῦν στὴν δημιουργία τῶν καταλλήλων προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης. Ἐν προκειμένῳ οἱ προϋποθέσεις αὐτές τείνουν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐνσυνείδητη καὶ ἀψευδῆ μαρτυρία, ἡ ὁποία ἀκριβῶς ἐκβιάζεται ἀπὸ τὸ βᾶρος πού ἀσκεῖ ἡ παρουσία τοῦ ἀφορισμοῦ. Δημιουργεῖται θὰ λέγαμε μὲ σύγχρονους ὁρους ἡ κατάλληλη ἀτμόσφαιρα ἐντὸς τῆς ὁποίας οἱ ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν πιθανὴ ψευδῆ κατάθεση προσλαμβάνουν μεγάλες διαστάσεις περιορίζοντας ἔτσι τὴν πιθανότητα τοῦ ψεύδους. Ὅμως καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὰ ἡ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὰ ἡ πρακτικὴ τῆς ἀπονομῆς δικαίου ἀπαιτεῖ ἕνα τρόπο κατοχύρωσιν μιᾶς κατάθεσης, ὥστε αὐτὴ νὰ παρουσιάζεται ὡς ἐχέγγυα καὶ ἔγκυρη· αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὑπάρχει τὸ μέτρο τοῦ ὁποίου ἡ παραβίασιν θὰ προξενήσῃ στὸν ὑπαίτιο τὶς συνέπειες τοῦ σφάλματός του· καὶ αὐτὰ ὅλα τὰ ἐξασφαλίζει ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ.

Ἔτσι ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου καὶ γιὰ τὶς περιπτώσεις τῆς ἔγκυρης κατάθεσης πρέπει νὰ προσομοιάζει καθ' ὅλα μὲ τὴν περίπτωσιν ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου· γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀπονέμοντες τὸ δίκαιο ἱεράρχες προσπαθοῦν καὶ ἐπιδιώκουν νὰ μὴν ἀφίστανται ἀπὸ τὶς ἀρχές πού διέπουν τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου: γράφει πάλιν ὁ μνημονευθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Αἰγίνης καὶ Ὑδρας Ἀμβρόσιος (19 Μαΐου 1806): "...τούς παρόντας ἀποσταλμένους ἀφ' οὗ κατ' ἰδίαν τοὺς ἐξομολογήσαμεν καὶ τοὺς ἐξετάσαμεν ἀκριβῶς, παρασταίνοντάς τους τὸ βᾶρος τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν

46. Γεδεών, Διατάξεις, 1, 59-60. (Ὁ Γεδεών ἀποδίδει τὸ γράμμα στὸν πατριάρχη Ἰάκωβο· ὡστόσο ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου μᾶς πηγαίνει στὰ χρόνια τοῦ Διονυσίου Δ' τοῦ Μουσελίμη).

47. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες βλ. τὰ σχετικά στὸ δεύτερο κεφάλαιο.

48. Λιγνός, Ὑδρα 2, 164-165.

αιώνιον κόλασιν, και δις ιδίως και κοινώς τούς αφωρίσαμεν, αυτοί μετά δακρύων αποκριθέντες οτι δέν έχουν τελείως ειδησιν...προθύμως εδέχθησαν αλυτον αφορισμόν, και μέ την ψυχήν τους, δσον αυτός όπου έχασε, τόσον και αυτοί, οτι δέν ήξεύρουν, και αν ενοχοι είναι ως οφουνται εν ήμερα κρίσεως...”⁴⁹.

Τό κλίμα πού αναδύεται από τό παράδειγμα αυτό είναι διάδηλο τής ψυχολογικής πίεσης πού ασκείται στα άτομα προκειμένου να μαρτυρήσουν και από τό όποιο είναι δύσκολο να ξεφύγουν. Ο αφορισμός εκτελεί μέ τον καλύτερο τρόπο τό έργο του ως ενδίκου μέσου. Ανεξάρτητα μάλιστα από τό γεγονός οτι ή επίδοση του μέσου δέν είναι σωστό να κρινεται από τά αποτελέσματα πού επιφέρει, φαίνεται οτι εξυπηρετεί πολύ καλά τούς σκοπούς τής δικαστικής πρακτικής τής εποχής. Πολλές φορές μάλιστα ή αποτελεσματικότητα τής αφοριστικής απειλής είναι τέτοια πού ή επενέργειά της αρχίζει και τελειώνει απλώς ως απειλή και δέν απαιτείται ολοκλήρωση τής διαδικασίας. Βρισκόμαστε στο Σισάνιο τό 1690 “...και κατά την απόφασιν του νόμου, επίγαμεν έως την εκκλησίαν να δεχτή αφορεσμόν, έπειτα έπροεγήθη ή Μπόζιο και δέν έβαλε αυτόν εις τον αφορεσμόν, μόνον επλήρωσεν τά άνωθεν...”⁵⁰. Μία παρόμοια υπόθεση εκτυλίσσεται στην Σμύρνη, στις 3 Μαρτίου 1691: “Τήν σήμερον ελθόντες τρεις Έβραιοι εζήτησαν από τής “αρχοντίσης Θωμαής του ποτέ Χ” Τζανετή συμβίου 12 και μισό έξάγια μαλάγματος τιμήν δοθέντος πρό του σεισμού...και μηνύσαντες, εκείνη απεκρίθη μή γινώσκειν τι, οι δέ Έβραιοι διά τό ζητήσαι αφορισμόν ποιήσιν, ευηρεστήθη τόσον εκείνη δσον και οι Έβραιοι και εσειάσθησαν...”⁵¹.

Αυτά συμβαινουν σε γενικές γραμμές μέ την χρήση του επιτιμίου στις δικαστικές υποθέσεις και οι πάμπολλες περιπτώσεις πού συναντάμε όρίζουν και τό πλαίσιο μιας κανονικότητας μέ ευρεία χρονική πλαισίωση. Ωστόσο ή κανονικότητα αυτή, ακριβώς επειδή είναι σχεδόν γενικής ισχύος ένιοτε ανατρέπεται από περιπτώσεις πού ξεφεύγουν από τά καθιερωμένα και τείνουν να προσδιοριστούν από άλλους παράγοντες. Δύο τέτοιες περιπτώσεις έχουμε επισημάνει στην “Υδρα και μάλιστα την εποχή πού ή δημογεροντία έχει μεγάλη δύναμη και φυσικά, μπλέκεται στην διαδικασία άπονομής του δικαίου.

Τό 1805 λοιπόν ο αρχιεπίσκοπος τής περιοχής βρίσκεται σε έξαιρετικά δυσχερή θέση: “...εκραξάμεν την Έλένην την γυναίκα του Γιάννη Νικολου Γιακουμή και την ξετάξαμεν ακριβώς διά τον τόπον όπου ή Μάρω του Κατζονάτη διαφέρεται μέ αυτήν... και καμμία δέν ήμπόρεσεν να παραστήση μάρτυρας, αλλά και οι δύο...έξ ίσου εδέχθησαν αφορισμόν...και βλέποντας από έχθές την επιμονήν εις τουτο και των δύο, και μέ τό φρικτόν βάρος όπου κάθε μία τό δέχεται εις τό να κερδίση τον τόπον αποροϋμεν...”⁵². Τό οικονομικό συμφέρον των δύο γυναικών είναι τόσο μεγάλο ώστε δέν διστάζουν να αναλάβουν τό βάρος του αφορισμού ή πράγμα και πιθανότερο τά στοιχεία πού διαθέτουν είναι τέτοια ώστε τό δίκαιο να βρίσκεται και στις δύο πλευρές; Πάντως ή τελική απόφαση των δημογερόντων είναι ή διανομή του διεκδικουμένου τόπου μεταξύ των δύο

49. Λιγός, “Υδρα 2, 373.

50. Πανατζόπουλος-Παπαστάθη, Κώδιξ.8-9.

51. Κωστής, “Ανάλεκτα 10

52. Λιγός, “Υδρα 2, 292-293.

αντιδίκων πράγμα πού ἐν πολλοῖς δικαιολογεῖ τήν διπλή ἀνάληψη τοῦ ἀφοριστικοῦ βάρους· ἀπό αὐτήν ὅμως δέν εἶταν δυνατόν νά ἀπαλλαγεί ὁ τοπικός ἐκκλησιαστικός προϊστάμενος πού ἐβλεπε τό ὄπλο του νά ἀχρηστεύεται ἐξαιτίας τῆς διπλῆς χρήσης του.

Τήν ἐπόμενη χρονιά (12 Φεβρουαρίου 1806) ὁ ἴδιος ἀρχιεπίσκοπος ἀναφέρει πάλι στήν δημογεροντία, πού παρουσιάζεται νά ἀναλαμβάνει τόν ρόλο δικαστηρίου β' βαθμοῦ, τό ἱστορικό μιᾶς ἄλλης ὑπόθεσης κατά τήν ὁποία "...ὁ,τε Γεώργης καί Μαρούσα, παρέστησαν μάρτυρα τόν γέρο σκούτη Ραφελιᾶν Κοκκίνην, ἐν φόβῳ Θεοῦ καί ἀλύτῳ δεσμῷ πρὸς τούτοις καί μέ τήν κατάραν τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας...αἱ δέ Θεοδώρα καί Μαργαρίτα ἐπαράστησαν μάρτυρα, ἀνευ ἀφορισμοῦ καί φόβου Θεοῦ...καί ὅπως ὁ ἅγιος Θεός φωτίσει ὑμᾶς θέλετε ἀποφασίσει τό δικαιότερον..."⁵³. Ἀσφαλῶς διακρίνεται ἀπό τά παραδείγματα αὐτά ὅτι κάτι πάει νά ἀλλάξει· τοπικός ἐκκλησιαστικός προϊστάμενος παρά τίς ἀρμοδιότητές του φαίνεται νά λογοδοτεῖ στήν δημογεροντία καί σέ σοβαρές ἀποφάσεις παραπέμπει τό θέμα σ' αὐτήν. Πάντως ἡ ἀφοριστική ἀπειλή δέν εἶναι δυνατόν νά περάσει ἀπαρατήρητη καί ἀπό τούς δημογέροντες γι' αὐτό ἄλλωστε ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀναφέρει μέ κάθε λεπτομέρεια τά καθέκαστα καθῶς καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτός ἀντιμετώπισε τήν ὑπόθεση.

Ἡ χρήση λοιπόν τοῦ ἐπιτιμίου στήν δικαστική πρακτική καί ἰδίως τήν ἐκκλησιαστική δικαιοσύνη τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι σχεδόν καθολική καί ἐντοπίζεται σέ κάθε σοβαρή ἢ ὀλιγότερο σοβαρή ὑπόθεση. Ἡ διάχυση αὐτή τοῦ ἐπιτιμίου ἀντανακλά κατά τόν καλύτερο τρόπο τήν ὅλη ἐπιρροή πού ἀσκεῖ στίς συνειδήσεις τῶν ἐμπλεκόμενων χριστιανῶν· εἶναι μάλιστα τόσο ἰσχυρή ὥστε οἱ χριστιανοί νά ὑποκύπτουν καί στίς ἀπαιτήσεις τῶν "θεομάχων" Ἑβραίων ὅταν αὐτές ἐξοπλίζονται μέ τόν ἀφορισμό. Ἡ ὅλη χρήση κατά τό τυπικό μέρος δέν διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό τήν καθαντό ἐπιβολή τοῦ ἀφορισμοῦ· βεβαίως ἐδῶ δέν ἔχομε ἀπόφαση πού διαβάζεται ἐπ' ἐκκλησίαις· ὅμως πολλές φορές ἂν ὄχι ὅλες, ἡ ὅλη διαδικασία συντελεῖται στήν ἐκκλησία, μέ τό Εὐαγγέλιο ἐνώπιον τῶν διαδίκων καί τόν ἀρχιερέα νά παρίσταται μέ ὠμοφόριο καί ἐπιτραχήλιο· χῶρος καί ἄμφια ἀνακαλοῦν εὐθέως στίς συνειδήσεις τῶν πιστῶν τήν τελετή τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου. Ἔτσι στίς περιπτώσεις αὐτές καλεῖται νά ἐξυπηρετήσῃ καί ἐξυπηρετεῖ τίς ἀνάγκες πού σαφέστατα ἐκθέτει ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Καλλίνικος Β' κατά τήν ἐκδίκαση ὑποθέσεων μιᾶς φάσης τοῦ σιναΐτικοῦ προβλήματος, πού πρὶν ἀπό λίγο μνημονεύσαμε: "...ἐξεφωνήσαμεν ἐπιτίμιον φρικτόν καί ἀφορισμόν ἄλυτον, διά νά μή παραβλέψῃ τινάς τό δίκαιον καί τήν ἀλήθειαν καί λαλήσῃ κατά φιλοπροσωπίαν ἢ κατά πάθος, ἢ ἄλλην τινά περιστάσιν ἀνθρωπίνην ἢ τό ἓνα μέρος, ἢ τό ἄλλο"⁵⁴.

3. Ὁ "αὐτοαφορισμός".

53. Λιγνός, Ὑδρα 2, 349.

54. Βλ. ἐδῶ σημ. 19.

Μέσα σ' αυτήν την όπωσδήποτε χαλαρή διάσπαση του έπιτιμίου σέ διάφορα είδη πού επιχειρούμε στίς σελίδες του παρόντος κεφαλαίου, πρέπει νά κατατάξουμε καί τόν λεγόμενο αυτοαφορισμό. Σύμφωνα μέ τίς διάφορες μαρτυρίες πού έχουμε συγκεντρώσει υπάρχουν διάφορες έκδοχές του είδους αυτού. Κατ' αρχήν ώς αυτοαφορισμός νοείται ή δέσμευση πού αναλαμβάνει ένας πιστός (κληρικός ή λαϊκός) νά τηρήσει τίς ύποσχέσεις ή τίς συμφωνίες πού δίνει υπό τήν άπειλή του αφορισμού πού ό ίδιος αναλαμβάνει γιά τόν έαντό του. Μέ άλλα λόγια διασφαλίζει τήν ύπόσχεση του μέ αφορισμό καί υπό αυτήν τήν έννοια ή χρήση αυτή βρίσκεται πολύ κοντά στόν όρκο ή τήν μετ' αφορισμού κατάθεση ή διασφάλιση μιās πράξεως.

Οί μαρτυρίες πού έχουμε είναι πολλές έπειδή είναι ή φύση της χρήσης αυτής πού προσιδιάζει σέ πολλές πράξεις του καθημερινού βίου των ανθρώπων. Έτσι τόν Ιούνιο του 1367 ό Ιερομόναχος Θεοδόσιος όμολογεί ότι "...εί δέ συμβή καί άθετήσω τι άφ' ών ύπόσχομαι, ίνα ώ υπό τόν αφορισμόν του παναγιωτάτου μου δεσπότου, του οίκουμενικού πατριάρχου, κληρονομώ δέ καί τάς άράς πάντων των άπ' αϊώνος εύαρεστησάντων θεώ"⁵⁵. Λίγα χρόνια άργότερα (Φεβρουάριος 1401) ό Γεώργιος Τεμπρατζέ όμολογεί ότι δέν θά κακοποιήσκει τήν δούλη του πού δραπέτευσε άπό τό σπίτι του καί έν συνεχεία έντοπίστηκε σέ αντίθετη περίπτωση δέχεται "...ίνα αφορίζωμαι καί παρά τής μεγίστης άγιωσύνης αυτού, εί όρθόδοξος εύρίσκομαι, εί δέ μή, ίνα αφορίζωμαι παρά του πάπα"⁵⁶.

Βεβαίως τό φαινόμενο δέν έξαντλείται στην βυζαντινή περίοδο· έξακολουθεί τήν πορεία του, μαζί μέ τίς άλλες μορφές του αφορισμού, καί στην περίοδο τής Τουρκοκρατίας άπό τήν όποία θά παραθέσουμε λίγες ακόμη μαρτυρίες. Στίς 6 Φεβρουαρίου 1652 ό επίσκοπος Τζερβενού Γαβριήλ όμολογεί ένώπιον τής συνόδου ότι πράγματι χρεωστά νά καταβάλει 30.000 άσπρα στόν άρχοντα Ράλλη· σέ διαφορετική περίπτωση "...νά μένω αυτοκαθαίρετος τής άρχιερωσύνης, ούτε νά φέρω τηλέκι...καί νά έχω τό έπιτίμιον του αφορισμού"⁵⁷. Στην τελευταία περίπτωση κοντά στόν αφορισμό δηλώνεται καί ή αυτοκαθάριση προκειμένου νά ένισχυθεί ή όμολογία καί τό πράγμα δέν είναι άσυνήθιστο· αντίθέτως πολλοί Ιερωμένοι πού θά βρεθούν σέ παρόμοιες συνθήκες οικονομικής δυσπραγίας θά αναγκαστούν νά αυτοδεσμευτούν μέ όμολογίες του είδους αυτού. Πολλές φορές συμβαίνει όταν παραιτούνται πατριάρχες όποότε οί διάδοχοί τους θέλουν νά τούς αυτοδεσμεύσουν μέ βαρείς καί σαφέστατα Ισχυρές μετ' αφορισμού ύποσχέσεις. Έτσι τόν Μάρτιο του 1654 πού παραιτείται ό οίκουμενικός πατριάρχης Ιωαννίκιος Β' όμολογεί "...όψέποτε ήθελα παρέβη...τήν παραίτησίν μου καί νά τήν ανατρέψω...νά είμαι άφωρισμένος καί κατηραμένος καί άσυγχώρητος παρά Πατρός...καί τώ αιωνίω αναθέματι υπόδικος"⁵⁸.

Στήν εξέλιξη του "είδους" αυτού καί υπό τήν πίεση όρισμένων πειστικών ύποθέσεων πολλές φορές θά βρεθούν στην άνάγκη χριστιανοί νά ζητήσουν αφορισμό γιά τόν έαντό τους προκειμένου νά κατασφαλίσουν

55. Miklosich-Müller, Acta, 1, 528-529.

56. Miklosich-Müller, Acta 2, 462.

57. Γεδεών, Έφημερίδες, 107-108.

58. Γερμανός, Συμβολή 133 καί Άποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομική Συναγωγή, άρ. 700.

πράξεις ή μαρτυρίες τους.Μέ άλλα λόγια θεωρείται ό αυτόαφορισμός ώς ένισχυτικό τών ενεργειών τους και ββαιωτικό τών νομίμων διεκδικήσεών τους.Έτσι ό συκοφαντούμενος Ιερομόναχος Νικόδημος τής μονής Παναχράντου στήν Άνδρο άντιδρά όμολογώντας: "...εί ψεύδεται έν οίς λέγει...άφωρισμένος είη από Θεού, και κατηραμένος, και άσυγχώρητος, και άλυτος μετά θάνατον, και προκοπήν ού μή ίδοι, ώς έξήτησεν' εί δέ δοιοι, και όποιοι...έσυκοφάντησαν...και διέσυραν τό όνομα αύτου...όλοι όμου άφωρισμένοι είησαν..."⁵⁹.

Η πράξη του αυτόαφορισμού τής μορφής αύτης φαίνεται ότι πήρε μεγάλες διαστάσεις επειδή ό Νικόδημος Άγιορείτης τήν στιγματίζει ώς καταχρηστική και ώς άμάρτημα μεγάλο.Άναφέρει συγκεκριμένα: "Άλλοι δέ πάλι χειρότεροι εις τήν κακίαν, όντες τή άληθεία συκοφάνται και προδοται, και ψευδομαρτυρες, και γνωρίζοντες πώς είναι πταίσται, δέν ήσυχάζουν, ούδέ μετανοοούν, αλλά άκόμη προσθέτουν άμαρτίαν επάνω εις τήν άμαρτίαν, και πηγαίνοντες εις τόν άρχιερέα, ή τόν επίτροπον του άρχιερέως, λαμβάνουσι γράμμα παρ' αύτου άφοριστικόν, και άφορίζονται μοναχοί των, άν αύτοί έχουν είδησιν από τήν συκοφαντίαν εκείνην, ή προδοσίαν' και τουτο τό κάμνουν, διά νά άθωωθοούν, και νά μήν έχουν κακόν όνομα κοντά εις τούς άνθρώπους....Άφρονέστατοι τή άληθεία είναι ούτοι πάντες, και έχθροί θανάσιμοι τής ίδιας ψυχής των, όσοι κάμνουσιν τά τοιαύτα..."⁶⁰.

Αύτή είναι ή μία έκδοχή του αυτόαφορισμού: οι μαρτυρούντες ή συκοφαντούμενοι δεσμεύονται μέ τήν επίκληση του έπιτιμίου ότι τά πράγματα είναι διαφορετικά και τό δικιο είναι μέ τό μέρος τους. Άλλως ό άφορισμός άς επιπέσει στά κεφάλια τους.Όμως ό αυτόαφορισμός από πολύ παλιά είχε κληθεί νά ύπηρετήσει και μία άλλη σκοπιμότητα.Είναι ή περίπτωση τών παρανόμων και άλόγων άφορισμών⁶¹ τούς όποιους ή εκκλησιαστική πρακτική έπιζητεί νά αντιμετώπισει μέ τήν θεωρητική θέσμιση του αυτόαφορισμού του άφορισμού που λειτουργεί αντίστροφα και κατευθύνεται εις βάρος εκείνων που επιβάλλουν καταχρηστικά τό έπιτίμιο.Έχουμε ήδη παραθέσει τόν δ' κανόνα τής Ζ' οικουμενικής συνόδου (Νίκαια 787) ό όποιος προβλέπει τήν λειτουργία τής "ταυτοπαθείας" για τούς άδίκως άφορίζοντας⁶².Η ίδια θεωρητική κάλυψη μέ τήν ίδια παραπομπή στον κανόνα τής συνόδου τής Νικαίας επαναλαμβάνεται στον Νομοκανόνα του Μαλαξού και έτσι ή "ταυτοπάθεια" γίνεται τώρα "αυτοπάθεια" και αρχίζει νά γίνεται περισσότερο οικεία⁶³.

59. Καρπάβιος, Πανάχραντος 195 (Τό γράμμα είναι του πατριάρχη Παΐσιου Β' και άνάγεται στο 1728 ή 1743).Άλλο παράδειγμα βλ. έδω στο Παράρτημα Γ'.

60. Νικόδημος Άγιορείτης, Χρηστοθήθεια 372-373.

61. Για τούς άφορισμούς αύτους βλ. έδω κεφάλαιο δεύτερο.

62. Βλ. κεφάλαιο δεύτερο, σ.70. Ός αποτέλεσμα τής διατάξεως αύτης μπορεί νά θεωρηθεί ή άποδοχή του άφορισμού που γίνεται τόν Οκτώβριο του 1384: "Έπει ύπό προσητείας κινηθείς άφώρισα τόν ταβουλλάριον Θεοφιλόπουλον, διό και άφωρισθην παρά του...πατριάρχου, ώς τολμητίας και αυθάδης, πολλά δέ παρακαλέσας έτυχον συμπαθείας, ύπόσχομαι διά του παρόντος γράμματος, ίνα μή άφορισω ποτέ τινά, εί δέ τολμήσω έμβαλείν ποτέ τοιούτον λόγον από του στόματός μου, ίνα διαμένω έγώ άφωρισμένος διά βίου παντός..." (Miklosich-Müller, Acta 2, 61).

63. "...όποιος άρχιερεύς διά έχθραν, ή πάθος, ή διά νά λάβη δώρα, άργήση τινάν Ιερέα, ή άφορίση κοσμικόν...νά παθαίνη τήν αυτοπάθειαν' αυτοπάθεια λέγεται νά πάθη εκείνο όπου έκαμε' ώστε άργησε, νά άργηθή' άφώρισε, νά άφορισθή' και κατά τόν του Θεου Δαβίδ λόγον, επιστρέψει ό πόνος αύτου εις κεφαλήν αύτου, ως παραβαίνων τάς

Τό “είδος” λοιπόν αυτό κινείται προς δύο κατευθύνσεις και από την μαρτυρία των πηγών φαίνεται να απασχολεί ζωηρά την εκκλησία. Πρέπει εξάλλου να συνδυασθεί και με μία απλούστερη έκδοχή που είναι εκείνη της επίκλησης του αφορισμού υπό την μορφήν δρκου στην καθημέραν συναναστροφή των ανθρώπων. Για τον λόγο αυτό στο τυπικό της εκκλησίας προβλέπεται ή διαδικασία για την άρση του αφορισμού αυτού του είδους μέσω και πάλι της εκκλησιαστικής παρεμβολής⁶⁴.

4. Ο Αφορισμός.

Στά δύο “είδη” αφορισμού που ως τώρα εξετάσαμε, ή χρήση του έπιτιμίου είτε ως άοριστη άπειλή είτε ως ένδικο μέσο προσδιορίζει άκριβώς τό εύρος της διάχυσης του έπιτιμίου σέ ένα μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων του χριστιανού. Ωστόσο έκτός από τίς παραμέτρους αυτές υπάρχει και ή καθ’ αυτό χρήση του έπιτιμίου, ή καθ’ αυτό αφοριστική πρακτική, από την όποια διαδόθηκε τό έπιτίμιο και σέ άλλες εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής.

Η κυρίαρχη άποψη και εκτίμηση που έχει επικρατήσει ως τώρα είναι ή εκείνη που εξισώνει την αφοριστική άπειλή με την έπιβολή του έπιτιμίου. Με άλλα λόγια προηγείται τό αίτημα προς τό πατριαρχείο ή τίς κατά τόπους εκκλησιαστικές άρχές και ή εκκλησιαστική ήγεσία άφου συνεντιμήσει τά στοιχεία και τό βάρος της υπόθεσης σπεύδει νά έπιβάλλει τό έπιτίμιο έναντίον του άδικοΰντος.

Μιά άλλη άποψη για τό θέμα αυτό θεωρεί ότι κάθε έγγραφο εκκλησιαστικό που κατασφαλίζεται με αφοριστικές άπειλές άποτελεί στην οΰσία άφορισμό κατά των παραβατών των πατριαρχικών ή μητροπολιτικών έντολών.

Τά πράγματα ωστόσο δέν είναι έντελώς εύθύγραμμα· όπως άλλωστε προκύπτει από την εξέταση πολλών συναφών εγγράφων πρέπει και στην περίπτωση του αφορισμού νά διακρίνουμε τίς διάφορες περιπτώσεις, καθώς μάλιστα δέν κινούνται άποκλειστικά μέσα στο σχήμα άμάρτημα (άδίκημα) - ποινή (άφορισμός). Υπάρχουν και εδώ σαφέστατες άποχρώσεις ή καλύτερα θά λέγαμε ποιοτικές διαφορές που οδηγούν στην δυνατότητα διάκρισης των ακόλουθων σχημάτων.

α). Η άοριστη αφοριστική άπειλή ως μέσο διασφάλισης πατριαρχικών ή άρχιερατικών έντολών. Η κατηγορία αυτή άναγνωρίζεται εύκολα σέ εκατοντάδες πατριαρχικές πράξεις. Θά λέγαμε ότι είναι περίπου άδύνατο νά έντοπιστεί πατριαρχική πράξη σοβαρού περιεχομένου που νά μήν κατασφαλίζεται με αφοριστικές άπειλές. Τό νόημα βεβαίως των άπειλών αυτών είναι ότι όποιος δέν εφαρμόσει τά έντελλόμενα θά είναι αφορισμένος και καταραμένος από την εκκλησία, δυνάμει άκριβώς των αφορισμών και άρών που προβλέπονται και εκτοξεΰονται από την πατριαρχική πράξη. Άς δοΰμε κάποια παραδείγματα:

Τόν Ίανουάριο του 1556 ό πατριάρχης Διονύσιος Β΄ άποδέχεται τό αίτημα του Ιερομονάχου Μεθοδίου, εκ των ίδρυτών της μονής Τατάρνας

έντολάς του Θεού...” (Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ.ΞΘ΄· στο κεφάλαιο ΣΚΕ΄ εξάλλου αναφέρονται τά όσα πρέπει νά γίνουν από τον χριστιανό “...του αφορισαντος έναντόν, ή αναθεματισαντος, ή άρνησιν Θεού έξειπόντος”).

64. Βλ. εδώ κεφάλαιο δεύτερο όπου τά της λύσης του έπιτιμίου.

καί ἀπονέμει τήν σταυροπηγιακή ἀξία στήν μονή αὐτή. Τό σιγίλλιο τῆς ἀπονομῆς διασφαλίζεται μέ τίς συνήθεις ἀφοριστικές ἀπειλές ἐναντίον ἐκείνου πού θά θελήσει νά διαταράξει τήν εὐρυθμῆ λειτουργία τοῦ μοναστηρίου: "...ὁ γάρ τοιοῦτόν τι τολμήσας διαπράξασθαι, ὁποῖον ἂν εἴη καταλόγου, ἱερομόναχος ἢ καί ἀπλῶς μοναχός, πρῶτον μέν ταῖς ἀραῖς καί εὐθύναις τοῦ τό κοινόβιον τάξαντος ὑποπεσεῖται κανονικῶς· ἔπειτα ὡς παραβάτης τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποσχέσεως, ὑπ' ἀφορισμόν εἴη ἄλυτον καί κατηραμένος καί ἀσυγχώρητος...ὁμοίως δέ ἀφωρισμένος ἔσται καί μετά θάνατον ἄλυτος, καί ὁ κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος καί δι' αὐτῶν βουλόμενος τήν τοῦ ἡγουμένου προστασίαν ἀναδέξασθαι· ὡσαύτως δέ καί οἱ ἕτερόν τι ἀνάρμοστον αὐτοῖς ἐπιχειρήματα ζητοῦντες ληστρικῶς ἐν τῷ αὐτῷ ἔσονται δεσμῷ, καί οἱ τῷ καθηγουμένῳ αὐτῶν μὴ ὑποκύπτοντες...ὁμοίως δέ γε ἀφωρισμένοι ἔσονται καί κατηραμένοι καί ἀσυγχώρητοι καί ἄλυτοι αἰωνίως, καί οἱ ὅπωςδήποτε τολμήσοντες ἀφελέσθαι δυναστικῶς ἐκ τοῦ μοναστηρίου αὐτοῦ..."⁶⁵.

1648, Δεκέμβριος· ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Παρθένιος Β' ἐπικυρώνει τήν κατοχή τοῦ Νικολάου Παντολέοντος Μαυροκορδάτου ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς στήν Ἀπλωταριά τῆς Χίου. Τό σχετικό πρὸς τοῦτο πατριαρχικό ἐγγράφο διασφαλίζει ἡ παρακάτω πατριαρχική ἀφοριστική ἀπειλή: "Ὁς δ' ἂν φανῆ ἐναντίος, καί ἀπειθήσῃ τῇ ἡμετέρῃ ταύτῃ πατριαρχικῇ καί συνοδικῇ προστάξει, καί κοινῇ ἀποφάσει τῆς κατὰ τόπον πολιτείας, ἀνατρέψαι πειρόμενος ταῦθ' ἅπαντα, ὡς σκανδαλοποιός, ἐπιζήμιος, καί ἀντάρτης, καί ἀποστάτης τῆς ἐκκλησίας, τῆς πολιτείας, τοῦ νόμου, καί πάσης τῆς κοινότητος, τῶν ἱερωμένων καί κληρικῶν μένοι ἀργός καί ἀπρακτος πάσης ἱεροπραξίας, καί ἐστερημένος τοῦ ὄφικίου αὐτοῦ, καί ὑπεύθυνος ἀφύκτου ἐπιτιμίου, ἄλυτου ἀφορισμοῦ, καί ὑπὸ καταδίκην παντελοῦς καθαιρέσεως· τῶν δέ λαϊκῶν, ἀρχῶν ἢ ἀρχόμενος ἀφωρισμένος εἴη παρά Πατρός, Υἱοῦ καί ἁγίου Πνεύματος τοῦ μόνου Θεοῦ, καί κατηραμένος, καί ἀσυγχώρητος, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, καί ἐν τῷ μέλλοντι, καί μετά τό θανεῖν ἄλυτος, καί ὑπόδικος ταῖς πατριαρχικαῖς ἀραῖς, καί συνοδικαῖς, καί ἔξω τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας καί ὁμηγύρεως τῶν πιστῶν, ὡς λειποτάκτης, καί ἡ μερίς αὐτοῦ μετά τοῦ Ἰούδα καί τῶν σταυρωσάντων τόν Κύριον, καί Θεοῦ πρόσωπον οὐ μὴ ἴδη, στένων ἐπὶ γῆς, ὡς ὁ Κάϊν"⁶⁶.

Φεβρουάριος [1717]· ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Ἱερεμίας Γ' προσπαθεῖ νά ἀποτρέψῃ τά διάφορα ἀτοπήματα πού λαμβάνουν χώραν κατὰ τήν διενέργεια τῶν χειροτονιῶν. Οἱ ἐντολές του, πού ἐκπορεύονται μέ πατριαρχικό καί συνοδικό γράμμα ἂν παραβιασθοῦν ἐπιφέρουν στοὺς παραβάτες ὄσα περιέχονται στήν κατασφάλιση τοῦ γράμματος: "Ἄν δ' ἄλλως ποιήσωσιν, ὡς ἀποστάται, ἀντίθεοί τε καί διά τῶν τοιοῦτων ἔργων καί αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς ἐπωνυμίας ἀρνηταί καί ἀλλότριοι, ἀφωρισμένοι εἶησαν παρά τῆς ἁγίας καί ὁμοουσίου καί ζωοποιοῦ καί ἀδαιρέτου Τριάδος τοῦ ἐνός τῆ φύσει μόνου Θεοῦ, καί κατηραμένοι καί ἀσυγχώρητοι καί ἄλυτοι μετά θάνατον αἰωνίως καί τυμπανιαῖοι· αἱ πέτραι καί ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτοῖ δέ οὐδαμῶς κληρονομήσειαν τήν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καί τήν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα· στένοντες εἶησαν καί τρέμοντες ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν· οἱ ἅγιοι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ μαχόμενοι εἶησαν αὐτοῖς ἐν

65. Πουλίτσας, Ἐπιγραφαί 284-287.

66. Χαμουδόπουλος, Ἁγία Κυριακή 36-38· Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλάκης, Νομική Συναγωγή, ἀρ.298.

ἡμέρα κρίσεως, τὰ δὲ ὀνόματα αὐτῶν ἐξαλειφθεῖσαν ἐκ βιβλίου ζώντων, καὶ μετὰ δικαίων μὴ συνταχθῶσιν· ἢ μερὶς αὐτῶν μετὰ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων, τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον· ἢ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπισκῆψοιτο ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἔχοντες καὶ τὰς ἀράς τῶν ἁγίων τριακοσίων...”⁶⁷.

Μετά ἀπὸ ἓνα αἰῶνα περίπου (29 Μαΐου 1812) ὅταν ὁ μητροπολίτης Κρήτης Γεράσιμος ἐκδίδει ἀπόφαση, τὰ πράγματα δὲν διαφέρουν· ὁ ἱεράρχης αὐτός ἐπιχειρεῖ νὰ περιορίσει τὸ φαινόμενο τῆς ζωοκλοπῆς στὴν περιοχὴ τῶν Σφακιῶν. Ἐκδίδει λοιπὸν ἐγκύκλιο κατὰ τῶν κλεπτῶν τὴν ὁποία φροντίζει νὰ κατασφαλίσαι μὲ τὴν συνήθη πρακτικὴ τοῦ εἶδους: “...γράφοντες ἀποφαινόμεθα...μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἐπισκόπων...ἵνα ὁποῖος τῶν χριστιανῶν τῶν κατοικούντων εἰς τὸ Καστέλλιον τῶν Σφακιῶν μικρὸς ἢ μεγάλος, νέος ἢ γέροντας, ἤθελε τολμήσῃ ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ κλέψῃ ἄλλου τινὸς ἀνθρώπου ζῶον ἢ πράγμα, πολὺ ἢ ὀλίγον ἢ φονεύσῃ τινά...καὶ ὁποῖος ἤθελε διαφενδεύσῃ καὶ ὑπερασπισθῇ τοῦτον τὸν κλέπτην καὶ ἄρπαγα καὶ φονέα...οἱ τοιοῦτοι ὁποῖοι καὶ ἂν εἶναι...εἴησαν ἀφορισμένοι παρὰ θεοῦ κυρίου παντοκράτορος, καταραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι, αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται...”⁶⁸ (ἀκολουθοῦν οἱ συνηθισμένες κατάρες πού ὀλοκληρῶνουν τὸ τυπικὸ τοῦ ἀφορισμοῦ).

Τέτοιας ὑφῆς εἶναι τὸ εἶδος αὐτό. Ἡ ἀφοριστικὴ ἀπειλή ἐρχεται νὰ διασφαλίσαι τίς ἐκκλησιαστικὲς ἐντολές καὶ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν τήρηση τῶν ἐντελλομένων. Οὐσιώδεις ἀλλαγές δὲν γνωρίζει τὸ εἶδος μέσα στὴν διαχρονία· ἡ πύκνωση τῶν ἀρῶν καὶ τῶν ἀπειλῶν ὀπωσδήποτε μεγαλώνει καθὼς φθάνουμε πρὸς τὸν 19ο αἰ. ἀλλὰ αὐτὸ ἔχει σχέση μὲ ἄλλα στοιχεῖα· ἡ βασικὴ παράμετρος τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς πού ἀπευθύνεται ἀνωνύμως φυσικά ἐναντίον τῶν τυχόν παραβατῶν δὲν ἀλλοιώνεται.

Ὡστόσο τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς δὲν εἶναι ἀφορισμός. Παρὰ τίς κάποιες οὐσιώδεις διαφορὲς προσομοιάζει πρὸς τὸ πρῶτο εἶδος πού ἐξετάσαμε, δηλαδὴ πρὸς ἐκεῖνο τῆς ἀόριστης ἀπειλῆς. Βεβαίως τὰ πράγματα ἐδῶ εἶναι ἐπισημότερα· τὰ πράγματα ἀκολουθοῦν τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικὸ καὶ οἱ ἀποφάσεις πού διασφαλίζονται εἶναι σοβαρότερες ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση ἑνὸς βιβλίου· ἐξάλλου ὁ ἀπειλῶν εἶναι συνήθως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἢ ὁ τοπικὸς μητροπολίτης καὶ αὐτὸ σημαίνει κάτι περισσότερο. Ὡστόσο δὲν παύει καὶ ἐδῶ τὸ ἐπιτίμιο νὰ εἶναι ἀόριστη ἀπειλή, πού μὲ κανένα τρόπο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοστεῖ αὐτομάτως. Ἡ παραβίαση τῶν θεσπισθέντων πρέπει νὰ κινήσει πάλι τὸν ἐκκλησιαστικὸ μηχανισμό ὥστε νὰ ληφθοῦν συγκεκριμένα μέτρα ἐναντίον τοῦ συγκεκριμένου παραβάτη. Στὶς συνειδήσεις πάντως τῶν ἀνθρώπων τῆς Τουρκοκρατούμενης κοινωνίας οἱ διαχωρισμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι εὐκόλοι καὶ κατὰ συνέπεια οἱ ἀφοριστικὲς αὐτὲς ἀπειλὲς φαίνεται νὰ ἐπιτελοῦν τὸ ἔργο τους ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ πρῶτο ἐπίπεδο. Ἄλλωστε ἡ μεγάλη ποσοτικὴ παρουσία τοῦ φαινομένου μᾶς ὠθεῖ στό συμπέρασμα ὅτι οἱ ἀφοριστικὲς ἀπειλὲς πού κατὰ χιλιάδες βρίσκουμε ὀπωσδήποτε δὲν πραγματοποιοῦνται στὰ πλαίσια μιᾶς γραφειοκρατικῆς ρουτίνας, ἀλλὰ

67. Λιγνός, *Υδρα 16, 5-8.

68. Τωμαδάκης, Κρήτη 229-330.

έχουν και θετικό αντίκρουσμα έναντι αυτών που θέλουν να εξασφαλίσουν με την παρουσία τους⁶⁹.

Όσοσο παραμένει γεγονός ότι ο τύπος αυτός της αφοριστικής απειλής δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως ο κυρίως αφορισμός αλλά ως μία χρήση της εν γένει αφοριστικής απειλής. Οι γενικές και γενικευμένες άοριστες και βεβαίως ανώνυμες απειλές κατά πάντων των απειθάρχων πρέπει να λάβουν συγκεκριμένη μορφή, αν τυχόν υπάρξει παράβαση των έντελλομένων, ώστε να έχουμε την ουσιαστική χρήση αλλά συνάμα και την ακριβή μορφή του έπιτιμίου.

β) Η επώνυμη αφοριστική απειλή ως συγκεκριμένη ενέργεια. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται εκκλησιαστικές πράξεις στίς όποιες ή αφοριστική απειλή πλέον αρχίζει να γίνεται περισσότερο συγκεκριμένη και βεβαίως μπορεί να οδηγήσει στον αφορισμό. Τουτό επειδή υπάρχει ή αιτία (κάποια οικονομική ή άλλης μορφής διένεξη), υπάρχει ο άδικούμενος που είναι και ο αϊτών τό έπιτίμιο και κάποιος ή κάποιοι επώνυμοι ή και ανώνυμοι έναγόμενοι. Έτσι τά πράγματα τίθενται έντός καθορισμένων όριών και όλη διαδικασία προσλαμβάνει συγκεκριμένη μορφή και διέπεται από συγκεκριμένους όρους. Όσοτό ή δισημία που καθορίζει τό έπιτίμιο και έδω είναι πανταχού παρούσα. Έχει σχέση όμως ή δισημία αυτή με την εκκλησιαστική ήθική ή όποια δίνει τό δικαίωμα στον απειλούμενο να αλλάξει ρότα, να μετανοήσει, να επανορθώσει και κατά συνέπεια να αποφύγει τον αφορισμό· και ή αποφυγή αυτή μπορεί να εκτείνεται προς δύο κατευθύνσεις: στην πρώτη, ο άδικών άφου παύσει τίς ενέργειές του δεν ύφίσταται τό έπιτίμιο· στην δεύτερη ο αφορισμένος επανορθώνει και αίρεται τό έπιτίμιο.

Μέ άλλα λόγια Η διστακτικότητα, μέ άλλα λόγια, αλλά και ή σαφέστατη προνοητικότητα των εκκλησιαστικών αρχών να επιβάλουν άμεσο αφορισμό διαπιστώνεται σε τόσο μεγάλη πυκνότητα ώστε να θεωρείται ότι αυτή είναι ή κύρια μορφή του έπιτιμίου. Όμως οι αφοριστικές απειλές δεν είναι αφορισμός. Οι άρες και οι κατάρες αν δεν λάβουν συγκεκριμένη μορφή προσδιορίζοντας τό άτομο έναντιόν του όποιου στρέφονται δεν μπορούν να αναδειχθούν σε αφορισμό. Άλλωστε αυτό ακριβώς τον σκοπό έρχονται να έξυπηρετήσουν: να φοβίσουν τον άδικούντα και να τον οδηγήσουν στην βεβαιότητα ότι είναι δυνατόν, αν δεν συμμορφωθεί, να ύποστει τίς συνέπειες του έπιτιμίου, να αντιμετώπισει την απειλή ως πραγματικότητα.

Άς δούμε την κατάσταση αυτή μέσα από μερικά παραδείγματα.

Όκτώβριος 1554· ο οικουμενικός πατριάρχης αποδεχόμενος σχετικό αίτημα των όρθοδόξων της Άγκώνας αποφαινεται ότι ο ιερέας της εκεί εκκλησίας Άναστάσιος Πόρφυρος όφείλει να αποχωρήσει: "...εί δ' άλλως, άργός έστω της ιερωσύνης αυτού και, εί της άργείας καταφρονήσει, και

69. Αναφέρουμε έδω μία πράξη άμεσης αποτελεσματικότητας των άοριστων αφοριστικών απειλών: ο έπιβαίνων σε πλοίο του ρωσικού στόλου ιεράρχης Άνατόλιος έπεμβαίνει για την επίλυση διαφοράς που ανέκυψε μεταξύ των μοναχών της μονής της Άγίας και του αρχιεπισκόπου της Άνδρου "...και στοχαζόμενος τάς άρας και αφορισμούς όπου περιέχουν τά ρηθέντα γράμματα προς ους ήθελον συγχύζειν και έπηρεάζειν τό άνωθεν μοναστήριον, όλως λιγγίασα και έμεινα έπιστατικός...": συμμορφώνεται λοιπόν προς τίς έντολές των πατριαρχικών σιγίλλων (Πασχάλης, Κυκλάδες 251).

ὑπ' ἀφορισμόν ἔσεται. Καί οἵτινες ἐξ αὐτῶν τήν ἰδίαν συμφωνίαν βουλευθῶσιν ἀθετησάτω... ἀφορισμένοι καί ἀσυγχώρητοι ἔστωσαν ἕως οὗ συναινέσαντες τοῖς ἄλλοις ποιήσωσιν ὡς ἐντελλόμεθα καί συγχωρήσεως τεύξονται”⁷⁰.

Ἰανουάριος 1614· ὁ πατριάρχης Τιμόθεος Β' ἀπειλεῖ μέ ἀφορισμόν τόν Νικήτα Μπούφα, ὁ ὁποῖος ἀναιτίως ἐδιώξε τήν γυναῖκα του Ζαμπέτα καί πῆρε διά κερηνίου ἄλλη (Σοφία Κακοτζέρα)· ἡ πράξη αὐτή ἔλαβε χώρα στήν Νάξο καί ἀποδέκτης τοῦ γράμματος εἶναι ὁ μητροπολίτης Παροναξίας, ὁ ὁποῖος ἐντέλλεται νά διαβιβάσει στόν ἔνοχο ὅτι: “...εἰ οὕτως ἔχει, ἀφορισμένος ἔστω ἀπό Θεοῦ, καί κατηραμένος, καί ἀσυγχώρητος, καί μετά θάνατον ἄλυτος, καί ἔξω τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, παρά μηδενός ἐκκλησιαζόμενος, ἢ συναναστρεφόμενος, ἢ καί μετά θάνατον ταφῆς ἀξιούμενος... ἕως ἐάσῃ τήν παράνομον ταύτην γυναῖκα...”⁷¹.

Ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Παρθένιος Β', λίγο μετά τήν 25 Ὀκτωβρίου 1650, κάνει δεκτό αἴτημα τοῦ Φραγκίσκου Νοταρά προκειμένου νά ἀφορίσει τόν σαράφη “γιάν” Ἀντώνιο ἀπό τόν ὁποῖο εἶχε χάσει πολλά χρήματα. Σύμφωνα μέ τήν πατριαρχική ἀπόφαση ὁ σαράφης “...εἰ μέν παύσῃται... τῶν τοιούτων πονηριῶν, τοῦ ζημιοῦν τόν ρηθέντα Φραγκίσκον Νοταράν, καί ἀποτίσῃ αὐτῷ ἄπερ ἐζημίωσε, καλόν εἶη· εἰ δέ ἐπιμείνῃ τῇ τοιαύτῃ μηχανουργίᾳ καί πονηρίᾳ, ἀφορισμένος ἔστω σὺν πᾶσι τοῖς αὐτῷ προσήκουσι... καί μηδείς ἐκκλησιαζέτω ἢ μετ' αὐτοῦ συνεσθιέτω ἢ συλλαλείτω, εἰ δέ τις τοῦτον παραβείῃ ἀφορισμένος κάκεινος ἔστω...”⁷².

Μάιος 1715· ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Ἱερεμίας Γ' παρεμβαίνει σέ διαφορά πού ἔχει ἡ λεσβιακή μονή Λειμῶνος μέ κάποιον Ζαφείρη, ὁ ὁποῖος κατακράτησε χρήματα τῶν μοναχῶν. Ἡ ἀπόφαση τοῦ πατριάρχου ἐντέλλεται ὅτι: “...ὁ διαληφθεὶς Ζαφείρης, ἐάν μὴ ἐπιστρέψῃ, καί ἀποδῶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς πατέρας τοῦ μοναστηρίου λιμόνος, καί τὰ λοιπὰ ἑκατὸν πενήτηντα γρόσια... καί οἱ γινώσκοντες τήν περί τῆς ὑποθέσεως ταύτην ἀλήθειαν... ὁμοῦ, ἀφορισμένοι εἶπσαν ἀπό Θεοῦ Κυρίου παντοκράτορος, καί κατηραμένοι, καί ἀσυγχώρητοι, καί ἄλυτοι μετά θάνατον, αἱ πέτραι, καί ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτοὶ δέ οὐδαμῶς... ἕως οὗ ποιήσωσι πάντες, ὡς γράφομεν, καί συγχωρηθήσονται...”⁷³.

1817, Σεπτέμβριος· ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Κύριλλος Σ' ἀπειλεῖ μέ ἀφορισμόν κατοίκους τῆς Σαντορίνης γιά παραποίηση κοινοτικοῦ καταστίχου: “...πρῶτον ὁ εἰρημένος Ἀντώνιος Παρπαρίγος, εἰ μέν ἔλαβεν ποτέ σκοπόν δολιότητος καί χιλέ ἢ γνωρίζει ἑαυτὸν ἔχοντα τήν εἰρημένην ποσότητα τῶν πέντε χιλιάδων γροσίων ἢ ἱεῦρει τίνι τρόπῳ ὠβελίσθη ἀπό τοῦ καταστίχου ἢ ἐπ' ὀνόματι Δομνίτζης Εὐφροσύνης ὁμολογία καί ἀντεισήχθη ἢ ἄλλη, ἀφορισμένος ὑπάρχῃ καί κατηραμένος καί ἀσυγχώρητος καί μετά θάνατον ἄλυτος ὡς οἰκειοθελῶς ἐζήτησεν. Εἰ δέ μή, ὅστις ἐκ τῶν εἰρημένων δύω τοῦ τε Τζορτζάκη δηλονότι Γαβαλά καί τοῦ Νικολάκη Πλατῆ ἐχρήσατο τῇ δολιότητι ταύτῃ... ἂν μή, ἅμα τῷ ἀκοῦσαι καί ἰδεῖν τό παρόν ἐκκλησιαστικόν γράμμα, φοβηθεὶς τόν Θεόν καί τήν αἰώνιον κόλασιν, παύσῃται... καί μὴ ἀποδῶ σῶα ἢ ἀμέσως ἢ διά

70. Μανούσκακας, Γράμματα 16-18.

71. Δημητροκάλλης, Περίπτωση 292

72. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 1, 96.

73. Παυλόπουλος, Μονή Λειμῶνος 7, τχ.3, 1-2.

πνευματικού πατρός...άφορισμένος ύπαρξη και κατηραμένος και άσυγχώρητος..."⁷⁴.

Τά παραδείγματα αυτά τα όποια μέ χαρακτηριστική άνεση μπορούν νά πολλαπλασιασθούν και νά προσεγγίσουν άριθμούς τετραπήφιους δείχνουν μέ έκδηλο τρόπο τήν μορφή αυτή του έπιτιμίου που προσδιορίσαμε ως συγκεκριμένη άφοριστική άπειλή. Άπειλή όμως που αφήνει άνοιχτές πολλές όδους διαφυγής, υπό τήν προϋπόθεση ότι ή αίτία τής διαφοράς θά παύσει νά ύφίσταται. Αυτό είναι τό ένα. Παράλληλα ό καταιγισμός των άρών και άπειλών καλείται νά ξεάψει και νά έντεινει τόν φόβο στις συνειδήσεις των πιστών ώστε νά προκριθούν έτσι οι προτεινόμενες από τήν εκκλησιαστική Ιεραρχία λύσεις.

Ή μεγάλη ποσοτική διάχυση αυτού του είδους άφορισμού μέσα στην διαχρονία συνετέλεσε, όχι χωρίς λόγο, ώστε νά θεωρηθεί ότι άποτελεί τήν κατ' έξοχήν εκδήλωση του έπιτιμίου. Άλλωστε συγκέντρωνε όλα τά στοιχεία όσα στην κοινή αντίληψη συνιστούν τό έπιτίμιο. Κατά συνέπεια είναι δικαιολογημένη ή θεώρηση ότι ό άφορισμός καλύπτει κάθε πεδίο κοινωνικής αντιπαράθεσης και άποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα στις σχέσεις των ύποδούλων χριστιανών αλλά και εκείνων που έξησαν κατά τίς πρώτες δεκαετίες μέσα στό νεοϊδρυμένο έλληνικό βασίλειο.

Άν θέλουμε όμως νά είμαστε πλησιέστεροι προς τήν αλήθεια πρέπει νά τονίσουμε ό άφορισμός συγκέντρωνε όλα αυτά τά στοιχεία που άναφέραμε αλλά μόνο στό επίπεδο άπειλής ή πυκνότητα του φαινομένου άφορά λοιπόν στό πλήθος των χριστιανών που άπειλήθηκαν ότι θά άφοριστούν άνωνύμως και κατά λιγότερο βαθμό έπωνύμως και υπό τόν φόβο τής τρομερής όντως για τήν εποχή άπειλής, μετανόησαν και επανόρθωσαν τήν άδικία ή άπλως υπό τήν πίεση του έπιτιμίου συμβιβάστηκαν και έδωσαν κάποια λύση στά προβλήματά τους. Αυτά βέβαια έχουν νά κάνουν μέ τήν άποτελεσματικότητα του έπιτιμίου, ή όποια είναι τόσο δραστική ώστε νά λειτουργεί στό επίπεδο τής άπειλής. Όμως είναι συνυφασμένα όλα αυτά και μέ τήν κεντρική ιδέα τής χριστιανικής θρησκείας για τήν όποια ή μεάνοια και ή επανόρθωση άποτελούν βασική στοιχεία τής θεωρίας της.

Άνεξάρτητα όμως από αυτά πρέπει νά έπιμείνουμε στην διαπίστωση ότι οι άφορισμοί υπό τήν μορφή άπειλών έλάχιστες φορές κατέληξαν σε άμετάκλητους άφορισμούς και αυτό άποτελεί δικαίωση τής εκκλησιαστικής αυτής πρακτικής άφού μπορεί νά λειτουργεί σε προληπτικό επίπεδο και έλάχιστες φορές καταλήγει στα έσχατα μέσα σωφρονισμού. Τό γεγονός αυτό πρέπει νά θεωρήσουμε ότι εκτός από τήν χριστιανική πρακτική που αφήνει πάντα άνοιχτή τήν πόρτα στον άμαρτάνοντα άποτελεί επίδειξη πνεύματος συνετής πολιτικής εκ μέρους των εκκλησιαστικών άρχών. Τουτό επειδή ό πατριάρχης και ή σύνοδος ή και οι τοπικές εκκλησιαστικές άρχές άποφεύγουν νά εκδόσουν όριστικές καταδίκες για ύποθέσεις που ένδεχομένως δέν μπορούν νά έλέγξουν άπολύτως ή και έξαιτίας πίεσεως ισχυρών παραγόντων τής κοινωνίας των χρόνων εκείνων. Όπως είναι εύνόητο μέσα σε τέτοιες συνθήκες ή περίπτωση παραπλάνησης των εκκλησιαστικών άρχών είναι εύκολη και κατά συνέπεια ή άδικη άπόφαση καιροφυλακτεί πάντοτε... Αυτά όλα βεβαίως μειώνονται στο έλάχιστο έξαιτίας τής έπιτιμητικής διαδικασίας που έχουν επιλέξει οι

74. Τσελίκας, Μαρτυρίες 106-108.

ἐκκλησιαστικοί παράγοντες κατά τήν απόδοση τοῦ δικαίου μειώνονται δηλαδή μέ τήν χρήση τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς καί ὄχι ἀπειθείας τοῦ ὀριστικοῦ ἀφορισμοῦ πού θά δημιουργοῦ-πυσε πολλές περιπλοκές ἔστω καί ἂν ἀφηνε ἀνοικτή τήν περίπτωση τῆς ἐπανόρθωσης. Στήν διαπλοκή ὅμως τῶν ἀφοριστικῶν πραγμάτων ὅταν ἀπειλεῖται ἐπώνυμος χριστιανός, ὅταν αὐτή ἡ ἀπειλή διαβάζεται στήν ἐκκλησία ἔστω καί ὑπό τήν μορφή πού ξέρουμε κατά τήν ὁποία ἡ ὁδός διαφυγῆς ὑπάρχει, οὐσιαστικά πρόκειται γιά ἀφορισμό. Ὁ χριστιανός ἀπειλεῖται, τό ὄνομά του διασύρεται, ἡ ὑπόθεσή του κοινοποιεῖται ἔστω καί μέ τίς ἐπιφυλάξεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

γ) Ὁ ἀφορισμός. Ἀπό τήν προσέγγισή μας λοιπόν αὐτή ἀνακύπτει εὐλόγα ἡ διαπίστωση ὅτι ὑπάρχει καί τό εἶδος τοῦ ὀριστικοῦ ἀφορισμοῦ. Ἄς δοῦμε ὅμως ἂν ἡ ἀποψη αὐτή στηρίζεται καί σέ πραγματικά στοιχεῖα: ἂν δηλαδή ὁ ἀφορισμός ἐκτός ἀπό τήν γνωστή καί κοινή ἐκδοχή τῆς ἀπειλητικῆς ἀνώνυμης ἢ ἐπώνυμης διαδικασίας παρουσιάζεται καί ὑπό ἄλλη μορφή⁷⁵. Τήν τεκμηρίωση στήν ἀποψη μας αὐτή θά προσπαθήσουμε νά ἐντοπίσουμε καί πάλι σέ ὀρισμένα παραδείγματα ἀπό ἐκκλησιαστικές πράξεις πού καταδεικνύουν ἀκριβῶς τήν ὑπαρκτή διαφορά μεταξύ τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς καί τοῦ ἀφορισμοῦ.

Ἰούνιος 1509: ἀφορισμός, ἐπί πατριαρχείας Παχωμίου Α', τοῦ παράνομου μητροπολίτη Μονεμβασίας Ἀρσένιου Ἀποστόλη. Τό κείμενο τοῦ ἀφορισμοῦ αὐτοῦ ἀναφέρει: "Ἄλλ' ἐπειδή οὐ παύεται πάντα κινῶν λίθον κατά τῶν ἐκασταχοῦ ὀρθοδόξων καί οὐδόλως βούλεται, κατά τόν Ἰούδαν ἐκείνον, ὅποι τυγχάνει συνιέναι, καί ἡ μετριότης ἡμῶν, οὕτω συνοδικῶς καί ἐγγράφως, ἐνδικιώτατα ὡς συγχυτήν καί σκανδαλοποιόν κατά τῶν ὀρθοδόξων, ἔχει αὐτόν ἀφορισμένον ἀπό τῆς ἀγίας καί ὁμοουσίου καί ἀδιαιρέτου Τριάδος, τοῦ ἑνός τῆ οὐσία τῷ ἀριθμῷ, παντοκράτορος καί ὑποστάτου τῶν ὄλων Θεοῦ, ἐν τε τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν

75. Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι παρόμοια προσέγγιση εἶχαν κάνει γιά τό θέμα αὐτό οἱ συντάκτες τοῦ Πηδάλιου καί εἰδικότερα ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης, ὁ ὁποῖος γράφει: "Πρέπει νά ἡξεύρωμεν, ὅτι τά ἐπιτίμια ὁποῦ διορίζουν οἱ Κανόνες, ἦγουν τό, καθαιρεῖσθω τό, ἀφορίζεσθω, καί τό, ἀνάθεμα ἔστω. Αὐτά, κατά τήν γραμματικὴν τέχνην, εἶναι γ' προσώπου προστακτικοῦ, μὴ παρόντος. Εἰς τό ὅποιον διά νά μεταδοθῆ ἡ προσταγή αὐτή, ἐξ ἀνάγκης χρειάζεται νά ἦναι β' πρόσωπον παρόν. Τό ἔξηγῶ καλλιώτερα. Οἱ Κανόνες προστάζουν τήν σύνοδον τῶν ζώντων Ἐπισκόπων, νά καθίρουν τούς ἱερεῖς, ἢ νά ἀφορίζουν, ἢ νά ἀναθεματίζουν τούς λαϊκούς, ὁποῦ παραβαίνουν τούς κανόνες. Ὅμως ἂν ἡ σύνοδος δέν ἐνεργήσῃ ἐμπράκτως τήν καθάρειν τῶν ἱερέων, ἢ τόν ἀφορισμόν, ἢ ἀναθεματισμόν τῶν λαϊκῶν, οἱ ἱερεῖς αὐτοί, καί οἱ λαϊκοί, οὔτε καθηρημένοι εἶναι ἐνεργεῖα, οὔτε ἀφορισμένοι ἢ ἀναθεματισμένοι. Ὑπόδικτοι ὅμως, ἐδῶ μὲν εἰς τήν καθάρειν καί ἀφορισμόν ἢ ἀναθεματισμόν, ἐκεῖ δέ εἰς τήν θείαν δίκην" (Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον, 4-5). Αὐτά πού μέ μεγάλη εὐστροφία πνεύματος παρατηρεῖ ὁ Νικόδημος θεωροῦμε ὅτι συμβαίνουν ὄντως γιά τίς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς γιά διαφορές μεταξύ χριστιανῶν ἢ χριστιανῶν καί ἐκκλησίας κ.τ.δ. Δηλαδή μέ ἄλλα λόγια οἱ ἀφοριστικῆς αὐτῆς ἀπειλῆς εἰσάγουν ἀκριβῶς τόν ἀπειλούμενο σέ κατάσταση πραγματικῆς ὑποδικίας τό ὅποιο βεβαίως λίγο ἀπέχει ἀπό τήν κατάσταση τοῦ πραγματικοῦ ἀφορισμοῦ. ἔχουμε βέβαια καθεστῶς ὀριστικῆς καταδίκης ἀφ' οὗ ἡ ὑποδικία σύμφωνα μέ τίς πάγιες ἀρχές τοῦ δικαίου μπορεῖ νά ὀδηγήσῃ εἰτε σέ ἀθώωση εἰτε σέ ὀριστικὴν καταδίκην· ἀλλά ἡ φαινομενικῶς προνομιακὴ μεταχείριση τῶν χριστιανῶν, στήν οὐσία, ὅταν πρόκειται γιά ἐπώνυμη ἀπειλή, εἶναι στήν οὐσία καταδίκη καί διασυρμός. Ἔτσι ὁ Νικόδημος ἐπιζητεῖ, κατά τήν γνώμη μας, νά δικαιολογήσῃ τήν πλημμυρίδα ἀφοριστικῶν πράξεων μέ τήν ἐκ πρώτης ὄψεως ὀρθή παρατήρηση ὅτι γιά ἔχουμε ἀφορισμό πρέπει μετά τήν ἀπειλή νά ἀκολουθήσῃ καί νέα πατριαρχικὴ ἢ μητροπολιτικὴ ἐκδοσις.

τῷ μέλοντι...πάντας δέ τούς ἀπανταχοῦ εὐρισκομένους ὀρθοδόξους Χριστιανούς ἔχομεν εὐλογημένους καί συγκεχωρημένους...μάλιστα δέ ὄσους ὁ κατάρατος ἐκεῖνος ἠφώρισεν..."⁷⁶.

Σέ μιὰ ἄλλη περίπτωση ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Νεόφυτος Β΄ γνωστοποιεῖ (15 Ὀκτωβρίου 1607) στόν μητροπολίτη Μηθύμνης ὅτι "...ἡ ῥίγνα, καί ἡ μαχταρίνα, καί ὁ γεώργιος ῥεΐζης, καί οἱ πρόξενοι τῶν σκανδάλων γεώργιος μάλαμας, καί σμαράγδα παπῆ, ἡ γυνή αὐτοῦ, ὑπάρχωσιν ἀφωρισμένοι παρά θεοῦ κυρίου παντοκράτορος, καί κατηραμένοι καί ἀσυγχώρητοι καί ἔξω τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ, καί ἄλυτοι μετά θάνατον, καί τυμπανιαῖοι..."⁷⁷.

Δύο χρόνια (Φεβρουάριος 1609) ὁ ἴδιος πατριάρχης ἀνακοινώνει στόν μητροπολίτη Χίου ὅτι ὁ Περῆς Καραμοκάνης ἐπειδή ἔξαπάτησε τήν σύνοδο "...ὑπάρχη ἀφωρισμένος ἀπό Θεοῦ, καί κατηραμένος, καί ἀσυγχώρητος, καί μετά θάνατον ἄλυτος, καί ἔξω τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ πανοικί, παρ' οὐδενός ἱερέως ἐκκλησιαζόμενος ἐν βάρει ἀργίας..."⁷⁸.

Ἀπρίλιος 1634· πατριαρχεῖ ὁ Κύριλλος Α΄ ὁ Λούκαρης, δταν ἀφορίζεται ὁ πρῶν οἰκουμενικός πατριάρχης Ἀθανάσιος Β΄ ὁ Πατελλάρος. Τό σχετικό πατριαρχικό ἀφοριστικό γράμμα ἀναφέρει: "...διά τοῦτο κοντά εἰς τήν ἐκφωνηθεῖσαν κατ' αὐτοῦ συνοδικήν καθαίρεσιν, ἔχομεν καί ἡμεῖς αὐτόν τόν ἐπιβάτην Ἀθανάσιον Πατελάριον...μετά τοῦ παράφρονος καί ἀσυνειδήτου ἀνεπιουῦ αὐτοῦ κακονεοφύτου, καί τοῦ ὀργισμένου Γεωργίου Σπανοῦ, καί ἄλλων θεοκαταράτων καί συνεργῶν αὐτοῖς, ἀφωρισμένους ἀπό τῆς ἀγίας καί ὁμοουσίου καί ζωοποιοῦ Τριάδος...καί κατηραμένους καί ἀσυγχωρήτους καί μετά θάνατον ἄλυτους· καί νά εὕρουν τόν Θεόν μαχόμενον ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, καί νά σχίσῃ ἡ γῆ καί νά τούς καταπίῃ ὡς τόν Δαθάν καί τόν Ἀβειρών, καί νά κληρονομήσουν τήν λέπραν τοῦ Γιεζῆ, καί τήν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, τρέμοντες καί στένοντες ὡς τόν Κάϊν, καί νά ἔχουν καί τās ἀράς τῶν ἀγίων τριακοσίων καί ὀκτώ..."⁷⁹

Τό 1698 ὁ πατριάρχης Καλλίνικος Β΄ ἀπευθύνεται μέ γράμμα του στόν μητροπολίτη Παροναξίας καί τοῦ κοινοποιεῖ τόν ἀφορισμό καί τήν στέρηση τῆς ἱεροσύνης πού ἐπέβαλε εἰς βάρος τοῦ ἱερομονάχου Κοσμά Καλλωνᾶ ἐπειδή κατέκλεψε ἐκκλησιαστικά εἰσοδήματα ἀλλά καί ἐπειδή ἐπιπλέον καταχρᾶται τόν τίτλο τοῦ ἐπισκόπου Πολυφέγγου: "Τούτου χάριν γράφομεν καί ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς, ἵνα ὁ κακοκοσμᾶς αὐτός Καλλωνᾶς...ἀφωρισμένος ὑπάρχη ἀπό Θεοῦ Κυρίου παντοκράτορος καί κατηραμένος καί ἀσυγχώρητος καί ἄλυτος μετά θάνατον καί ἡ μερίς αὐτοῦ...οἱ δέ χριστιανοί, ἱερωμένοι καί λαϊκοί, μακράν ἀποφεύγητε τοῦ μετεσηματισμένου αὐτοῦ διαβόλου καί ὡς λύκον αἰμοβόρον ἀποδιώκητε..."· ἀκολουθοῦν καί ἄλλες παροτρύνσεις τελείας ἀπομονώσεως ἐνώ, ὅπως καί σ' ὄλες τίς περιπτώσεις πού ἐδῶ μνημονεύουμε δέν προβλέπεται καμιά δυνατότητα μετανοίας καί συγχωρήσεως τοῦ ἀφορισμένου Καλλωνᾶ ⁸⁰.

76. Crusius, Turcograeciae 149-150· Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 1, 130-131· Λάμπρος, Ἀποστόλης 56-58· Μανούσασκας, Ἀρχιερεῖς 160.

77. Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλᾶρης, Νομική Συναγωγή, ἀρ.784 (πράξη ἀνέκδοτη).

78. Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλᾶρης, ἀρ. 786· βλ. καί Ζολώτας-Σάρου, Ἱστορία 3(2), 136-137.

79. Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις 24-26· Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, IB 4, 17-18.

80. Ζερλέντης, Ἐρευναί 98-100.

Ἰανουάριος τοῦ 1727 καί ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Παῖσιος Β΄ τιμωρεῖ δύο μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Τάφου, τόν Παῖσιο καί τόν Χριστόφορο, τόν πρῶτο μέ καθαίρεση καί τόν δεύτερο μέ ἀφορισμό ἐπειδή καταχράστηκαν ἐλεημοσύνες ὑπὲρ τοῦ Παναγίου Τάφου. Γιά τόν δεύτερο ἡ πατριαρχική πράξη ἀναφέρει συγκεκριμένα: "...ὁ δέ κακοχριστοφόρος ἀφωρισμένος ὑπάρχει ἀπὸ Θεοῦ Κυρίου παντοκράτορος καί κατηραμένος καί ἀσυγχώρητος καί μετὰ θάνατον ἄλυτος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι· αἱ πέτραι καί ὁ σίδηρος λυθήσονται αὐτός δέ οὐδαμῶς, κληρονομήσει τὴν λέπραν..."⁸¹.

Νοέμβριος 1819 ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ἀφορίζει τόν ἱεροδιάκονο Προκόπιο Καρτζιώτη ἐπειδὴ συνήψε "ἄθεσμον καί παράνομον συνοικέσιον". Ὁ πατριάρχης ἀναφέρει στὴν ἀπόφασή του: "...γράφοντες συνοδικῶς...πρῶτον μὲν διαλύομεν καί διασπῶμεν τὸ πάντολμον καί βδελυρὸν τοῦ Προκοπίου αὐτοῦ καί τῆς Αἰκατερίνης συνοικέσιον...εἶτα δέ ἀποφαινόμεθα, ἵνα ὁ κακοπροκόπιος αὐτός...ὁ χρήμασι τὸν γάμον ἐξωνησάμενος...καί τὸ συνδιαφθειρόμενον αὐτῷ γύναιον...ἀμφοτέροι...ἔτι δέ καί πάντες οἱ συνεργήσαντες αὐτοῖς, καί συμπράξαντες ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ ταύτῃ ὡς ἐξίσου ἀσυνείδητοι ἀφωρισμένοι εἴησαν..."⁸².

Οἱ ὑποθετικές προϋποθέσεις καί οἱ διέξοδοι μετανοίας καί ἐπανόρθωσης οἱ ὁποῖες συνοδεύουν τὰ ἐγγραφα τῆς ἀπειλητικῆς μορφῆς ἀφορισμοῦ παύουν ἐδῶ νὰ ὑφίστανται. Ἡ πατριαρχική ἀπειλή παύει νὰ ὑπάρχει καί ἀφήνει στὴν θέση τῆς τὸν ἀφορισμό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁμως δέν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ὁδὸς διαφυγῆς. Στὴν πραγματικότητα μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μορφή αὐτῆ τοῦ ἐπιτιμίου προσεγγίζει, ἂν δέν εἶναι, ἀνάθεμα, καλυμμένο ὑπὸ τὴν μορφή καί τὸ ὄνομα τοῦ ἀφορισμοῦ. Οἱ ἁμαρτίες πού ἀνάγκασαν τὶς ἐκκλησιαστικές ἀρχές εἶναι τόσο βαρεῖες καί συγκεκριμένες πού, παρά τὴν ἀνοχή τῆς ἐκκλησίας, δέν εἶναι συγχωρητέες.

Ἔτσι ὀρίζεται ἡ εἰδοποιός διαφορὰ μεταξύ τῶν διαφορῶν μορφῶν ἀφορισμοῦ· τὸ τελεσίδικο τῆς ποινῆς, ἡ ὁποία ὅπως εἶναι εὐλόγο πρέπει νὰ εἶναι καί ἐπώνυμη, διακρίνει τὰ πράγματα. Συνάμα κατὰ τὴν γνώμη μας τονίζει καί τὴν σοβαρότητα τῆς παράβασης ἢ τὴν σοβαρότητα τῆς ὑπόθεσης ἀπὸ τὴν ὁποῖα θέλει νὰ ἀπαλλαγεῖ τὸ πατριαρχεῖο: περίπτωση ἀφορισμοῦ πρῶην οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν.

Ὡς λογική συνέπεια ὄλων αὐτῶν θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι ἡ ποινὴ τοῦ ἀφορισμοῦ πού ἐπιβάλλεται μέ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ εἶταν καί μὴ ἀναιρετέα. Μέ ἄλλα λόγια ὁ ἀφορισμένος θὰ ἔπρεπε νὰ παραμείνει δέσμιος τῆς ποινῆς γιὰ ὅλη τὴν ζωὴ του καί τὸ τρομερότερο γιὰ ἕναν χριστιανὸ νὰ ὑποστεῖ καί τὰ μεταθανάτια ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ. Ὅμως τὰ πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπόλυτα καί στὴν περίπτωση αὐτῇ. Ὑπάρχουν περιπτώσεις, ὅπως εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση ὀρισμένων οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, πού ἡ ποινὴ φαίνεται ὅτι μπορεῖ νὰ ἰσχύσει τελεσίδικα. Ὅμως, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ὁ ἀφορισμὸς εὐκολα μπορεῖ νὰ λυθεῖ ἀκόμα καί μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀφορισμένου τῇ μερίμνῃ τῶν συγγενῶν του. Ἄρα οὐσιαστικά κανεὶς δέν παραμείνει

81. Εὐστρατιάδης, Γράμματα 161-165.

82. Γεδεών, Διατάξεις 2, 171-173. ὥστόσο παρά τὸ ἀμετάκλητο, ὅπως παρουσιάζεται, τῆς ἀπόφασης τελικὰ ὑπὸ τὴν πίεση ἄλλων παραγόντων ὁ Καρτζιώτης θὰ λάβει συγχώρηση: περισσότερα γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. στό δεύτερο κεφάλαιο ὅπου ἡ λύση τοῦ ἀφορισμοῦ.

άφορισμένος. Έξάλλου τὰ πράγματα γίνονται ἀκόμα εὐκολότερα όταν ὑπάρξουν ὀρισμένες πιέσεις καὶ μεσολαβήσουν ἰσχυροὶ παράγοντες. Ὁ ἀφορισμὸς τοῦ ἱεροδιακόνου Προκοπίου Καρτζιώτη πού πρὶν ἀπὸ λίγο μνημονεύσαμε εἶναι ἓνα πολὺ χρήσιμο παράδειγμα. Χρήσιμο πρὸς δύο κατευθύνσεις. Πρῶτα πρῶτα τονίζει τὸ ἠθικὸ καὶ οὐσιαστικὸ μέγεθος τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ποιηῆς. Ὁ ἀφορισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ περάσει ἀπαρατήρητος. Δημιουργεῖ σοβαρὰ προβλήματα στὸν χριστιανὸ Καρτζιώτη, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἱερωμένος. Ὅμως παράλληλα ὁ ἴδιος καὶ τὸ περιβάλλον του μποροῦν νὰ πιέσουν καὶ πρὸς τὴν λύση τοῦ ἀφορισμοῦ, πράγμα τὸ ὁποῖο τελικὰ ἐπιτυγχάνουν⁸³.

Τὰ παραδείγματα ἀφοριστικῶν κειμένων στὰ ὁποῖα δὲν προβλέπεται ἡ διέξοδος τῆς ἐπανόρθωσης δὲν εἶναι πάρα πολλὰ καὶ πάντως δὲν ὑπάρχει καμιὰ δυνατότητα σύγκρισης μὲ τὴν περίπτωση τῆς ἀνώνυμης ἢ ἐπώνυμης ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς. Ἐνδεχομένως ἐπιφυλάσσονται γιὰ τίς πλέον σοβαρὲς ὑποθέσεις ἢ τουλάχιστον όταν ἐπιζητεῖται ὀριστικὴ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ πρόσωπο πού ἀφορίζεται. Ὅμως καὶ σὲ σοβαρότατες ὑποθέσεις ὅπως εἶναι ἡ ἐκρηξὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης χρησιμοποιήθηκε ἡ ἀφοριστικὴ ἀπειλὴ μὲ τίς πολλὰς κατάρες καὶ ἀπειλές ἀλλὰ μὲ τὴν δυνατότητα μετάνοιας καὶ ἔνταξης τοῦ ἀπειλουμένου καὶ πάλιν στὴν ἐκκλησία. Ἔτσι τὸ κυρίαρχο “εἶδος” παραμένει πάντα ἡ συγκεκριμένη - ἀνώνυμη ἢ ἐπώνυμη - ἀφοριστικὴ ἀπειλὴ, ἡ ὁποία κατόρθωνε ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ ἐπιλύει τίς διαφορὲς χωρὶς δραματικὲς ἐντάσεις καὶ ἀμετάκλητες ρήξεις. Βεβαίως καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν ἀποφεύγεται ὁ κοινωνικὸς διασυρμὸς, όταν μάλιστα τὸ ἐπιτίμιο εἶναι ἐπώνυμο. Ἀλλὰ τελικὰ αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ λειτουργία τοῦ ἐπιτιμίου, ὁ τελικὸς του σκοπός: νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ συναίνεση μὲσω ἀκριβῶς τῶν ἐπιγείων ἀπειλῶν ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἢ μεταθανάτια ἀπώλεια τῆς ψυχῆς.

83. Ὁ.π.

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

Α΄

Ἡ δὲ κρίσις, ὅπου θέλει νά γένη εἰς ἱερωμένον ἀπὸ καλανάρχου μέχρι ἐπισκόπου, λέγει νά γίνεται ἔτσι. Δηλονότι ἐγκαλεῖ τινὰς καλανάρχον ἢ διάκονον ἢ παπᾶν ἢ ἐπίσκοπον, τὸν καλανάρχον ἢ τὸν διάκονον ἢ τὸν παπᾶν θέλει νά ἐγκαλέσῃ εἰς τὸν ἐπίσκοπόν του καὶ τὸν ἐπίσκοπον θέλει νά ἐγκαλέσῃ εἰς τὸν μητροπολίτην του· εἰ δὲ μητροπολίτην, εἰς τὸν πατριάρχην. Καὶ ὁ πατριάρχης, ἂν βολῆ, ἐξετάζει τὴν ὑπόθεσιν μόνος του· εἰ τε δὲν βολῆ, στέλλει ἐξάρχους ἐπισήμους μητροπολίτας καὶ ἐξετάζουσι τὸν ἐγκαλεσμένον. Ἡ δὲ ἐξέτασις γίνεται ἔτσι. Ἀρχὴ ἔρχεται ὁ κατήγορος κρυφᾶ καὶ λέγει τὰ ἐγκλήματα, ὅσα ἔχει νά εἰπῆ κατὰ τοῦ προσώπου, ὃ ἐγκαλεῖ, καὶ γράφουν τα εἰς τὸν κόνδικα. Καὶ τότε στένουσι τὸ δισκέλιον καὶ βάνουσι τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον ἀπάνω ἔμπροσθεν τοῦ κατηγόρου, εἶτα φέρουσι καὶ τὸ ὁμόφορον καὶ ἐκφωνεῖ ἀρχὴ ὁ μητροπολίτης, ὅπου μέλλει νά κρίνῃ τὴν ὑπόθεσιν, ἀφορισμὸν εἰς εἴτι εἴπει ὁ κατήγορος νά μηδὲν τὸ εἴπη ἢ δι' ἔχθραν ἢ διὰ φθόνον ἢ διὰ μάχην, ἀμὴ διὰ τὸ ἀκατάγνωστον τῆς ἐκκλησίας. Ὅμοίως ἀφορίζει καὶ εἰς τοὺς μάρτυρας νά μηδὲν εἰποῦσι τίποτες ψέμα, μηδὲ διὰ πρόσωπον τινὸς μηδὲ διὰ μάχην. Καὶ τότε στέκει ὁ κατήγορος καὶ ὁμνύει εἰς τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον ὅτι διὰ τὸ ἀκατάγνωστον τῆς ἐκκλησίας καὶ ὄχι δι' ἄλλον τρόπον κατηγορεῖ. Ὅμνύουσι καὶ οἱ μάρτυρες εἰς τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον ὅτι [εἰ τι] ἴδασι καθαρά ἰοποῦ ἔπραξεν ὁ κατηγορούμενος νά εἰποῦσι καὶ ὄχι ἄλλον τίποτες. Καὶ ἀφ' οὗ ὁμώσουσιν, ἀποκλεῖ τὸν ἕνα μάρτυρα εἰς κελλί μακρὰ καὶ τὸν ἄλλον μάρτυρα εἰς ἄλλο κελλίον μακρὰ. Καὶ τότε στέκει ὁ κατήγορος καὶ λέγει εἴτι ἔχει νά εἴπη κατὰ τοῦ ἱερέως ὅτι ἔπραξεν. Εἶτα κλείουσι καὶ τὸν κατήγορον εἰς ἄλλον κελλίον μακρὰ ἀπὸ τοὺς μάρτυρας καὶ τότε φέρουσι τὸν ἕνα μάρτυρα καὶ ἐρωτοῦσι τον καὶ λέγει χαμηλά τὰς μαρτυρίας του καὶ πάλιν τὸν κλείουσι εἰς τὸ κελλίον ὅπου ἦτον. Εἶτα φέρουσι καὶ τὸν ἄλλον μάρτυρα καὶ ἐρωτοῦσι τον καὶ λέγει τὰς μαρτυρίας του ὅπου ἔχει νά εἰπῆ. Καὶ ἀφ' οὗ μαρτυρήσῃ καὶ ὁ δεύτερος μάρτυρας ἢ καὶ ὁ τρίτος μὲ τὸν τρόπον ἐτοῦτον, εὐγάζουσι καὶ τὸν κατήγορον καὶ τοὺς μάρτυρας ὄλους καὶ ἀναγινώσκουσι φανερά καὶ τὰς μαρτυρίας καὶ τὰς κατηγορίας. Καὶ ἂν ἰσάζουσιν εἰς ὅλα, στέργει ἢ μαρτυρία καὶ ἀργεῖται τελείως ὁ κατηγορούμενος. Εἰ τε δὲν ἰσάζουσι, διώχνουσίν τους καὶ τὸν κατήγορον καὶ τοὺς μάρτυρας. Εἶτα στέκει ὁ κατηγορούμενος καὶ ποιεῖ μετάνοιαν καὶ ὑπάγει ἀθῶος, ἐπειδὴ δὲν ἔπταισε. Τὸν δὲ κατήγορον ἢ τοὺς μάρτυρας, κληρικοί ἔάν εἶναι, ἀργούσι τους τελείως, καὶ ἔάν εἶναι λαϊκοί, ἀφορίζουν τους. Οἱ δὲ κατήγοροι κατὰ πῶς ὀρίζει ὁ στ' κανὼν τῆς β' Συνόδου θέλει νά εἶναι τοιοῦτοι· ἔάν ὑπάγει τις καὶ ἐγκαλέσῃ τινὰ ἱερωμένον οἱ ἀδικούμενος[οι] ὑπ' αὐτοῦ διὰ πράγματα κινητὰ ἢ ἀκίνητα ἢ πῶς τὸν ὕβρισεν ὁ κληρικός ὁποῖος καὶ ἂν εἶναι, κρίνεται μὲ τὸν ἐπίσκοπον ἢ τὸν παπᾶν ἢ τὸν διάκονον ἢ τὸν καλανάρχον καὶ πέρνει τὸ δίκαιόν του νά μηδὲν κλαίῃ, ἂν εἶναι καὶ ἀσεβής· εἰ δὲ ἐγκαλέσει τινὰς ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς ἐκκλησίας ὅτι ἔπταισε πταισιμον ὅπου νά χάσῃ τὴν ἱερωσύνην του, θέλει νά μηδὲν δέχεσθαι πᾶσα ἀνθρώπων εἰς κατηγορίαν ἱερέως, ἀμὴ τοιοῦτον ὅποιον λέγει ὁ κανὼν,

χριστιανός ὀρθόδοξος νά ἔναι καί ὀλίγον ἐλάττωμα εἰς τήν πίστιν νά μηδέν ἔχη, μηδέ νά εἶναι ἀπό φταισιμόν του τίποτε χωρισμένος ἀπό τήν ἐκκλησίαν, εἴτε λαϊκός εἶναι εἴτε κληρικός, μηδέ ἂν ἐφάνη ὅτι ἐσύντυχε κάτινος συκοφαντίαν ψευδῆ, ἀμή νά εἶναι ὀλόκληρος καθαρός ἀπό παντός ἔργου κακοῦ. Καί οἱ μάρτυρες ὁμοίως μήτε αἰρετικοί [νά] εἶναι μήτε ἄνηβοι, ἦγουν ἀπό τῶν εἴκοσι χρονῶν καί κάτω, μηδέ ὑπεξούσιοι τοῦ κατηγοροῦ, ἦγουν δούλοι του, μηδέ φτέσται, ὅπου ἔφτεσαν ἄλλοτε καί ἔγραψαν φλυαρίαν κατά τινος, οὐδέ χρεωμένοι ἦγουν ἐνδεεῖς, ἀλλά ἀξιόπιστοι καί ἔντιμοι καί ἀνεπίληπτοι καί καθαρῶ βίου ἄνθρωποι. Ἐνας μάρτυρας, ἐάν μαρτυρήσῃ δέν στέργει, ἐάν εἶναι καί συγκλητικός, ὡς τό ὀρίζει ὁ Χριστός ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὅτι πᾶν ρῆμα ἐκ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων νά σταθῆ καί ὄχι ἀπό ἕνα⁸⁴.

84. Τό κείμενο αὐτό ἔχει ἐκδόσει ὁ Νικόλαος Μάτσης, (Παράφρασις), ἀπό τόν κώδικα ΕΒΕ 1402 καί 3045· ἡ Παράφραση τοῦ Κουνάλη Κριτόπουλου ἔχει γίνῃ στά τέλη τοῦ 15ου αἰ. ἐνῶ ὁ κώδικας ἀπό τόν ὁποῖο ἐκδίδει ὁ Μάτσης χρονολογεῖται ἀπό αὐτόν στά χρόνια πρὶν τό 1668.

B'

Ἀφοριστικόν

Ἡ μετριότης ἡμῶν διὰ τοῦ παρόντος αὐτῆς γράμματος, βάρος φρικώδους καὶ βαρυτάτου ἐπανατείνεται κατὰ τοῦ εἰσελθόντος ἐν [κενό] καὶ κλέψαντος. Τό αὐτό δέ βάρος ἀφορισμοῦ ἐκφωνεῖ ἡ μετριότης ἡμῶν, καὶ κατὰ παντός ἄλλου τοῦ ἔχοντος εἶδησιν τινά ὑπὲρ τούτου. Ὀφείλομεν οὖν ἅπαντες φρίξαι καὶ συσταλῆναι τῷ τοῦ ἀφορισμοῦ βάρει καὶ λογίσασθαι, ὅτι ὁ ἀφορισμός, χωρισμός ἐστιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ παντελῆς αὐτοῦ ἀλλοτριώσεις καὶ ὅτι τόν ἀφορισμόν δεξάμενος καὶ μὴ τό ἀληθές ἐξειπών, τὴν ἐνταῦθα ζωὴν ἐπώδυνον καὶ χαλεπὴν διαζῆ, καὶ μυριοὶς κακοῖς καὶ ἀνιάτοις περιπίπτει νοσήμασιν εἰς ἔλεγχον τῆς μεγάλης ταύτης ἁμαρτίας αὐτοῦ, καὶ οὐδέ ὁ ταλαίπωρος νεκρός αὐτοῦ διαλύεται, ὡς καὶ τῶν ἀλόγων ζώων, ἀλλὰ κείται ἀδιάλυτος καὶ τυμπανίας, εἰς ἔλεγχον τῆς ἐκδεχομένης αὐτόν αἰωνίου κολάσεως, καὶ ἐκεῖσε δέ τῷ αἰωνίῳ πυρὶ παραδίδοται, εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ζημιοῦται. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν κλέψας ταῦτα, ἀποδότω πάλιν πρὸς τόν εἰρημένον ἄνθρωπον εἰδέ εἶδησιν ἔχοντες εἰπεῖν περὶ τούτου εἰπάτωσαν πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν καὶ μηδεὶς ἐθελήσαι διὰ μικράν καὶ ὀλίγην αἰσχροκέρδειαν ἢ καὶ διὰ φιλίαν ἴσως τινά, τὴν ἀλήθειαν παρυποκρύψαι, κἀντεῦθεν ὑπὸ τό βάρος τοῦ ἀφορισμοῦ γενέσθαι, καὶ τὴν ἰδίαν ζημιωθῆναι ψυχὴν, ἧς οὐδέ ὁ κόσμος ὄλος ἐστιν ἀντάξιος, ὥστε ὁ οὖν καὶ τὰ εἶδε(;) ταῦτα εὔρεθῆναι, πρὸς τοὺς εἰπόντας τὴν ἀλήθειαν, τοῦ ψυχικοῦ κινδύνου ἐλευθερωθῆναι. Καὶ τό παρόν γράμμα τῆς ἡμῶν μετριότητος ἀπολέλυται δι' ἀσφάλειαν^δ 5.

Γ'

“Υψηλότετε...μέ τό καταδιάκρυτον σκλαβικόν μου κάμνω ιφαντε το αυθέντη μου καθώς είσαι βουκούφης όπου μέ τόν νά μάς έχάθηκεν τό άμανέτικον υπόγραμμα του κυρήτση Κούμα διά τά μούλκια μας πού μάς τά έχει άμανέτι και μάς τά άρνείτε· όταν ήλθον εις τήν ύψηλότη σου μ' έδωσες μέ ύψηλόν σου πουργιουρτί εις τόν δεσπότην μας, έβγαλα από τόν ίδιον άρχιερέα μας άφοροχάρτι· έρχάμενος και έδω εις τήν πόλη έξέτρεξα εις τό πατριαρχείον εις τήν μεγάλην εκκλησίαν και μ' έδωσαν μίαν δύο και τρεις φορές πατριαρχικόν φρικτόν και συνοδικόν άφορισμόν·πρώτον άφόρεσα τόν έαυτόν μου μέ όλον τό σπίτι μου άν ψεύδομαι.”Επειτα άφόρεσαν τόν Νάκυο κυρήτση Κούμα όπου μέ κατακρατεί άδικα τών άδικών ζαπωμένα τά μούλκια μου·Αφόρεσαν και όσους ήξεύρουν όπου μου τάχει άμανάτη και διά χατέρι τουν Κουμάτων δέ φανέρωναν τήν αλήθειαν.”Οθεν στέλνοντας αυτά τά άφορεστικά εις τήν χώραν μας μαζί μέ τήν πρόσ τόν δεσπότην μας επιστολήν και τό μου έδιάβασαν τούς φρικτούς άφορεσμούς κατά τό ίζίνι μας μέσα στην εκκλησίαν μας, ειθύς μεγάλοι και μικροί όπου ήξεραν τό άσλι άντρες και γυναίκες ξεφοντήσαντες έμαρτύρησαν πάσαν τήν αλήθειαν, όπου σώζονται άμανέτι τά μούλκια μας, ώστε από τόν φόβον του άφορεσμού· από τόν ίδιον σπίτι τών Κουμάτων ή καθαυτή κυρήτση Κούμαινα εις τόν πνευματικόν του δεσπότη, καθώς πληροφορείστε από τό υπόγραμμα του δεσπότη μας.Εις τό άμα έγραψαν άποκριτικόν γράμμα οι χωριανοί του δεσπότη μας, μέ τās ίδιας ύπογραφάς δι τά ήξεύρουν άμανέτι και τό κυρήττον και νά τούς λύσει από τόν άφορεσμόν.Καταυτό ο δεσπότης έστειλεν και αναφοράν με τās ύπογραφάς τους εις τό πατριαρχείον παρακαλών νά δώσει συχωροχάρτι εις τούς φανερώνοντας και μαρτυρούντες τήν αλήθειαν.

“Εγώ αυθέντη μου, ειθύς ακούοντας πού ήλθεν ή αναφορά του δεσπότη επήγα μέ χίλιους τρόπους και μετά βίας τήν πήρα εις τό χέρι μου και ειθύς τήν πήγα εις τόν κονάκι της ύψηλότη σου, έδω εις τόν ήμέτερον Χασάνπεγη και έβεβαίωσεν τό απαράλλακτον ίσον παρακαλώντας τον νά το φέρει της ύψηλότη σου.Ίδού γίνου βουκούφης εις τόν κατάδικόν άφανισμόν...”⁸⁶.

86. Άρχείο Άλή Πασά Γενναδειου Βιβλιοθήκης, φ.16, επιστολή 559 (3 Νοεμ.1817).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Τά στοιχεία τῆς μορφῆς τοῦ ἐπιτιμίου.

Ἡ ἕως τώρα ἀνάλυση τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων πού συνθέτουν τὴν ποινή τοῦ ἀφορισμοῦ μᾶς δίνει τὴν δυνατότητα νὰ διαπιστώσουμε τὸ βασικό σχῆμα ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου· σύμφωνα μ'αὐτό ὁ ἀφορισμός ἐξασφαλίζει ἢ μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν ἐκτέλεση ἀποφάσεων πού λαμβάνονται ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικές ἀρχές καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Παράλληλα μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀτομικῆς προσφυγῆς ἐνὸς χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἔχει ἀδικηθεῖ ἀπὸ ἄλλον χριστιανό καὶ ἐλπίζει ὅτι ἔτσι θὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ νομιμότητα. Ἐφαρμόζονται δηλαδή κατὰ κάποιον τρόπο - ὅσον ἀφορᾷ τὴν τελευταία ἐκδοχή - οἱ ἀρχές τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου μέ τὴν Ἐκκλησία νὰ κατέχει τὴν θέση τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας.

Αὐτὸ εἶναι τὸ σχῆμα *grosso modo*. Ὡστόσο προκειμένου νὰ πλησιάσουμε πρὸς τὴν συνολικὴ ἀποτίμηση τοῦ ἐπιτιμίου πρέπει νὰ ἐρευνήσουμε καὶ ἄλλες ὄψεις τῆς μορφῆς του. Συγκεκριμένα στὸ κεφάλαιο πού θὰ ἀκολουθήσει θὰ ἐπιχειρήσουμε* νὰ ἀναλύσουμε τὰ στοιχεία τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ ἐπιτιμίου. Αὐτὴ ἡ μορφή, ἡ γνωστὴ ὡς πρὸς τὰ βασικά της χαρακτηριστικά μέ τὶς ἀποτρόπαιες κατάρες καὶ τὶς φοβερές ἀπειλές ἀποτελεῖ ὄντως διαχρονικὸ μὀρφωμα καθὼς ἔχει ὑποστῆι ἀρκετὲς μεταλλάξεις. Πρέπει λοιπὸν νὰ δοῦμε μέ ποιὸ τρόπο σχηματίσθηκε μέσα στὴν διαχρονία αὐτὸ τὸ τυπικὸ ἐκφορᾶς· ποιά στοιχεία συνθέτουν τὸ τυπικὸ αὐτὸ καὶ ποιά εἶναι ἡ ἐπενέργειά τους στὶς συνειδήσεις τῶν πιστῶν. Παράλληλα πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὴν αἰτία πού προξενεῖ τὴν πύκνωση τοῦ τυπικοῦ μέ ποικίλες κατάρες καὶ ἂν ἐνδεχομένως ἡ “ἐξέλιξη” αὐτὴ ἔχει σχέση καὶ μέ ἄλλες παραμέτρους.

Αὐτὸ πού ἀνακύπτει ὡς αἰτούμενο, μέ ἄλλα λόγια, εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς τυπικῆς γραπτῆς μορφῆς πού συνοδεύει τὴν ἀφοριστικὴ διαδικασία· ἄλλωστε τὸ στοιχεῖο αὐτό, ἡ ἐξωτερικὴ δηλαδή μορφή προβολῆς τῆς ποινῆς, ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ της· αὐτὸ εἶναι ὅ,τι κυρίως γνωρίζουν οἱ χριστιανοί. Δηλαδή ἔχει ἀμεση σχέση μέ τὴν “πρόσληψη” τοῦ ἀφορισμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων ἐπειδὴ περιέχει καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιβολῆς. Ὅταν ἀναφέρεται ἡ λέξη ἀφορισμός, ὅταν ἀπειλεῖται ὁ χριστιανός μέ τὴν ποινή αὐτὴ, ὅταν προκύπτει ἀνάγκη ἀναφορᾶς σ' αὐτὴν, ἀμέσως ὡς προσλαμβάνουσα παράσταση ἐμφανίζεται στὶς συνειδήσεις τῶν πιστῶν ἡ εἰκόνα τοῦ ἱερωμένου πού θὰ διαβάσει στὴν ἐκκλησία τὶς φοβερὲς κατάρες καὶ τὶς ἀπειλές κατὰ τῆς ζωῆς, τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ὑπαρχόντων τοῦ ἀφοριζομένου.

Ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν στοιχείων πού μᾶς παρέχουν οἱ πατριαρχικὲς πράξεις τῶν τελευταίων χρόνων τῆς βυζαντινῆς περιόδου γιὰ τοὺς ὁποίους ὑπάρχει ἱκανοποιητικὴ συναγωγή ὕλικου¹, ὅση χρειάζεται ὥστε τὰ συμπεράσματά μας νὰ ἔχουν τὴν ἀπαραίτητη πλαισίωση τῶν πηγῶν, ἔχουμε τὴν δυνατότητα νὰ κάνουμε τὶς ἐξῆς διαπιστώσεις: ἀρχικά ἡ ποινή χρησιμοποιεῖται ἀραιὰ καὶ κυρίως γιὰ τὴν ρύθμιση ἐκκλησιαστικῶν

1. Ἀναφέρομαι στὴν πάντα χρήσιμη συναγωγή ὕλικου τῶν Miklosich- Müller καὶ κυρίως στοὺς δύο πρώτους τόμους τῶν *Acta et Diplomata*, ὅπου δημοσιεύονται πατριαρχικά ἔγγραφα.

ζητημάτων ή για την επίλυση προβλημάτων δικαστικής χροιάς. Στο μεγαλύτερο μέρος των περιπτώσεων επέχει την θέση δροκου. Η χρήση της δσο πλησιάζουμε προς τον χρόνο αποσύνθεσης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, πυκνώνει αλλά σε καμιά περίπτωση δεν είναι δυνατόν να πλησιάσει την συχνότητα εφαρμογής των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Όσον αφορά τό τυπικό έκφορας πού μās ενδιαφέρει εδώ, τά πράγματα είναι τίς περισσότερες φορές απλά: αρκεί ή απλή αναφορά της λέξης. Έτσι σε πατριαρχική απόφαση του Ίουνίου του 1324 διαβάζουμε: "...τούς δέ γε μή τοιούτους και κοσμικούς υπό εκκλησιαστικόν επιτίμιον ποιείται, μέχρις αν τά οφειλόμενα αποφλήσωσι"². ή "...αφορισμού γάρ βαρύτατον συνοδικόν επιτίμιον επανατεινόμεθα κατ' αυτών, ει μή εκστήσονται της αυτών κατοχής"³. ή "κατά δέ των τελείως απειθύντων και μή θελώντων υπακούειν και βάρος αφορισμού επισείομεν, όπερ λύσει ή Ιερότης σου τή μετανοία προσδραμόντων αυτών" (Ίανουάριος 1354)⁴.

Ένα ακόμη παράδειγμα του τύπου αυτού έχει σχέση με την άπονομή της τιμής του αρχιμανδριτάτου και του πρωτοσυγγελικού όνόματος στην μονή του Προδρόμου της "έπικεκλημένης Εύλογημένης Πέτρας" ή άπονομή αυτή κατασφαλίζεται με την φράση: "...και τοίς μετέπειτα βαρύτατον και φρικώδη αφορισμόν εκφωνούμεν κατά του επιχειρήσοντος εις κατάλυσιν ταύτης"⁵.

Τά πράγματα, όπως παρουσιάζονται στις παραπάνω έκφορές, αλλά και σε πολλές άλλες παρόμοιες, είναι απλά. Η άπειλή εναντίον των άδικούντων και στην ουσία εναντίον όσων επιχειρήσουν να ανατρέψουν τά αποφασισθέντα δηλώνεται με την μορφή της απλής επίκλησης του επιτιμίου. Αν παραλείψουμε τον δρο αφορισμός εκείνο πού πρέπει να συγκρατήσουμε είναι οι λέξεις "βάρος" και "φρικώδης", οι όποιοι θά επιβιώσουν έφεξης για πολλούς αιώνες και σχεδόν θά παρακολουθήσουν από κοντά τό επιτίμιο σε όλη την χρονική περίοδο επιβίωσής του.

Παράλληλα με την απλούστατη μορφή έκφορας αρχίζουν να εμφανίζονται τά ίδια χρόνια σποραδικά, έκφορές-τυπικά επιβολής του επιτιμίου, τά όποια περιέχουν και κάποια επιπλέον στοιχεία. Τά στοιχεία αυτά θά πυκνώσουν σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορούμε να ίσχυρισθούμε ότι αποτελούν τά μέρη μιās κανονικότητας εκατό χρόνια περίπου πριν από την Άλωση. Έτσι τον Μάιο του 1341 παρουσιάζεται σε έγγραφο με αφοριστική άπειλή ένα στοιχείο πού εκτοτε θά καταστεί κοινός τόπος. Πρόκειται για την άπειλή στην όποία γίνεται ή διάκριση μεταξύ κληρικών και λαϊκών για τους πρώτους προορίζονται τά συνήθη εκκλησιαστικά επιτίμια, για τους δεύτερους ό αφορισμός. Συγκεκριμένα τό πατριαρχικό έγγραφο όρίζει: "οί δέ τολμώντες ανατρέπειν την τοιαύτην διατύπωσιν...ει μέν ειεν κληρικοί, τοίς

2. Miclosich-Müller, Acta 1, 107. Από την γραφίδα του Νικηφόρου Καλλίστου παραδίδεται μία λιτότατη έκφορα αφορισμού σύμφωνα με τον συγγραφέα ή επιστολή του πάπα Ίννοκεντίου με την όποια άφορίζε τον αυτοκράτορα Άρκάδιο και την γυναίκα του Εύδοξια περιείχε: "Διό έγω ό έλάχιστος και άμαρτωλός, ως πιστευθείς τον θρόνον του μεγάλου αποστόλου Πέτρου, αφορίζω σε τε κάκεινην της μεταλήψεως των άχράντων μυστηρίων Χριστού του Θεού ήμών ου μίν αλλά και παντοίον επίσκοπον ή κληρικόν...τολμώντας επιχειρήσα και μεταδοῦναι ὑμίν, απ' ής ώρας αναγνώτέ μου τον παρόντα δεσμόν, υπό καθάρσειν είναι" (Νικηφόρου Καλλίστου του Ξανθοπούλου, Έκκλησιαστική Ιστορία, (PG 146, στ.1037).

3. Miklosich-Müller, Acta 1, 146, πράξη του οικουμενικού πατριάρχου Ήσαία (Σεπτέμβριος 1327).

4. Miklosich-Müller, Acta 1, 328-329, πράξη της πατριαρχικής γραμματείας προς τον μητροπολίτη Μονεμβασίας.

5. Miklosich-Müller, Acta 2, 21-23 (ή πράξη είναι του Μαρτίου του 1381).

τῶν κανόνων ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίοις, εἰ δέ μονάζοντες ἢ λαϊκοί, ἔστωσαν ἀκοινώνητοι”⁶. Ὡς θυμηθοῦμε μέ ἀφορμή τήν πράξη αὐτή, ὅτι οἱ μοναχοί δέν θεωροῦνται κληρικοί ἀλλά συναριθμοῦνται μέ τούς λαϊκούς· ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι αὐτά ἰσχύουν γιά τούς ἀπλούς μοναχοῦς καί ὄχι γιά τούς ἱερωμένους μοναχοῦς (ιεροδιάκονοι-ιερομόναχοι).

Τά ἴδια περίπου χρόνια (Μάρτιος 1343) συναντοῦμε ἄλλα δύο χαρακτηριστικά τῆς τυπικῆς μορφῆς τοῦ ἐπιτιμίου. Τό πρῶτο ἀναφέρεται στήν δογματική θεμελίωση τῆς ποινῆς, καθῶς περιλαμβάνει ἀναγωγή στήν “ζωαρχική τριάδα” τό δεύτερο “ἄλυτος”) ἔχει σχέση μέ τήν χρονική διάρκεια ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου ἀλλά συγχρόνως ἀποτελεῖ καί ἰδιότητα τῆς ποινῆς ἢ τουλάχιστον ἐν δυνάμει ἰδιότητά της. Ἡ σχετική ἀναφορά εἶναι: “...ἐκφωνοῦμεν γάρ, ὥστε μή γενέσθαι τοῦτό ποτε, τόν ἀπό τῆς ζωαρχικῆς τριάδος ἀφορισμόν, καί τούτω καθυποβάλλομεν ἀλύτως τό πρόσωπον...”⁷.

Πρέπει πάντως νά ἔχουμε κατά νοῦ ὅτι πολλές ἀπό τίς ἰδιότητες πού δηλώνουν οἱ ἐπιθετικοί τοῦ ἀφορισμοῦ προσδιορισμοί δέν εἶναι στήν πράξη πάντοτε ἀμετακίνητες. Τά χαρακτηριστικά δηλαδή πού προσδιορίζει τό τυπικό ἐκφορᾶς ὑπό ὀρισμένες προϋποθέσεις δέν ἰσχύουν. Τό ζητούμενο εἶναι νά ἐγγραφῆ ὁ φόβος στίς ψυχές τῶν πιστῶν καί νά μείνει ἀνοιχτή ἡ πιθανότητα ὅτι οἱ φοβερές ἀπειλές μπορεῖ νά γίνουν πραγματικότητα. Ἐτσι φυσικά συμβαίνει καί μέ τό ἐπίθετος “ἄλυτος” ἡ λύση τοῦ ἀφορισμοῦ προβλέπεται μέ σαφήνεια καί ἀπό τό τυπικό τοῦ ἀφορισμοῦ ἀλλά καί ἀπό τήν ὑπαρξη τῆς ἀντίστοιχης διαδικασίας, ὅπως τήν ἔχουμε περιγράψει σέ ἄλλο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς⁸.

Στά ἴδια περίπου χρόνια (περί τό 1350) ἀνάγεται καί ἡ περίπτωση ἐκφορᾶς, τήν ὁποία θά συναντοῦμε μέ μεγάλη συχνότητα στήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καί μάλιστα σέ χρόνους πολύ κοντινούς πρός τούς δικούς μας. Ἀναγράφεται λοιπόν σέ πατριαρχική ἀπόφαση τό παρακάτω τυπικό ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου, τό ὁποῖο ὄντως προξενεῖ ἐντύπωση γιά τήν φρασεολογία του: “...περιφρονήσαντες δέ καί τήν ἡμῶν μετριότητα, ἀποτρόπαιοι γενήσονται τῆς ἐκκλησίας θεοῦ, μήτε ταφῆς, μήτε κηδείας ἀξιωθέντες, οἷα δὴ τοῖς ἀλόγοις κτήνεσιν ὁμοιωθέντες, καί οὐ μόνον τάς ἑαυτῶν ψυχάς ἀπολέσαντες, ἀλλά καί ἐτέροις ὀλεθρον ψυχικόν, φεῦ, προξενήσαντες, ὡς μή ὄφελον, μηδένα λόγον ποιησάμενοι τοῦ αἰῶνος ἐκείνου καί τῆς μελλούσης φοβερᾶς κρίσεως καί ἀνταποδόσεως...”⁹.

Στό τελευταῖο παράδειγμά μας ἐκτίθενται μέ πολύ παραστατικό τρόπο μερικά ἀπό τά ἀποτελέσματα πού μπορεῖ νά προξενήσῃ ἡ ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου. Οἱ ἀφορισμένοι ἐκβάλλονται ἀπό τήν ἐκκλησία, ὁποία ἀρνεῖται σ’ αὐτούς ἀκόμη καί τίς μεταθανάτιες φροντίδες. Βέβαια αὐτό συνδυάζεται μέ τήν ἀπώλεια τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς τους καί ἐπιπλέον ὑπάρχει καί κάτι ἀκόμα, τό ὁποῖο τό συναντοῦμε - καί μάλιστα ὄχι μέ ἰδιαίτερη συχνότητα - στά μεταγενέστερα χρόνια: πρόκειται δηλαδή γιά τήν ἀπώλεια τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν τῶν συγγενῶν τοῦ ἀφορισμένου. Ἡ προσπάθεια δημιουργίας τοῦ καταλλήλου κλίματος φόβου ἐπεκτείνεται τώρα μέ τήν ἐμπλοκή καί τῶν πλησιέστερων πρός τόν ἀφορισμένο χριστιανῶν ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ τό

6. Miklosich - Müller, Acta 1, 225. Ἡ λ. “ἀκοινώνητοι” εἶναι μία ἀπό τίς λέξεις μέ τίς ὁποῖες ἐκφέρεται τό ἐπιτίμιο τούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες.

7. Miklosich-Müller, Acta 1, 232.

8. Βλ. ἐδῶ κεφάλαιο δεύτερο.

9. Miklosich-Müller, Acta 1, 312.

ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα καί λόγω τῆς πίεσεως - πραγματικῆς ἢ ἠθικῆς - πού ἐνδέχεται νά ἀσκήσουν οἱ συγγενεῖς πρὸς τὸν ἀπειλούμενο μέ ἀφορισμό. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἀφορισμένος ὀφείλει νά ἐπανορθώσει προκειμένου νά ἀπαλλάξει τοὺς κοντινοὺς συγγενεῖς του ἀπὸ τίς συνέπειες τῶν δικῶν του πράξεων.

Ὡστόσο τὸ τυπικὸ πού μόλις τώρα μνημονεύσαμε δέν ἀποτελέσει - ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πρὸ τῆς Ἀλώσεως χρόνους - γενικὸ τύπο ἀπειλητικῆς ἐκφορᾶς. Τὸ σχῆμα τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς πού φαίνεται ὅτι κατίσχυσε πρὸς τὰ τέλη τοῦ 14ου καὶ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 15ου αἰώνα μπορούμε νά ὑποστηρίξουμε μέ ἀρκετὴ βεβαιότητα ὅτι εἶναι τὸ παρακάτω: "...ὥστε γὰρ οὕτω ταῦτα ἀνυπερθέτως καὶ ἀπαραιτήτως γενέσθαι καὶ μηδένα τολμῆσαι καταλύσαι τι τῶν ἐμπεριειλημμένων τῶ παρόντι σιγίλλῳ γράμματι μέχρι καὶ τοῦ λεπτοτάτου, τὸν ἀπὸ τῆς ἀγίας καὶ ζωαρχικῆς τριάδος ἄλυτον καὶ φρικώδη καὶ βαρύτερον ἀφορισμὸν ἐκφωνεῖ ἢ μετριότης ἡμῶν κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσοντος εἰς κατάλυσιν τούτου..."¹⁰.

Ἡ μορφή τῆς ἀφοριστικῆς αὐτῆς ἀπειλῆς πού χρησιμοποιεῖται συχνά, περιέχει δύο ἀπὸ τὰ βασικὰ στοιχεῖα πού θά ἐνσωματωθοῦν στὸ τυπικὸ τοῦ ἀφορισμοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατία: "ὁ ἀφορισμὸς εἶναι "ἄλυτος", "φρικώδης" καὶ ἀνάγεται στὴν ἅγια Τριάδα.

Ἐνα ἀκόμη ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τυπολογικοῦ μέρους τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι οἱ πασίγνωστες κατάρες πού συνοδεύουν τὸ ἐπιτίμιο. Προκειμένου δηλαδή νά προσλάβει μεγαλύτερη ἔνταση τὸ στοιχεῖο τοῦ φόβου ἢ ἐκφορᾶ ἢ ἀπειλή ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου διανθίζεται μέ βαρύτερες κατάρες πού ἐπιζητοῦν νά ἀφανίσουν κάθε στοιχεῖο τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀφορισμένου φθάνοντας, ὡς καὶ τὸ ἀκραιο σημεῖο τῆς ἀπειλῆς ἐναντίον τῆς ζωῆς του.

Οἱ ἄρες, ὅπως γνωρίζουμε ἀνάγουν τὴν προέλευση ἀλλὰ καὶ τὸ κύρος τους στοὺς τριακοσίους δεκαοχτώ πατέρες τῆς Α΄ συνόδου στὴν Νίκαια. Ἀποτελοῦν ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον σταθερὰ μοτίβα τοῦ μετὰ τὴν Ἀλωση τυπικοῦ· θά λέγαμε ὅτι ἐμφανίζουν τὰ χαρακτηριστικὰ κοινού τόπου. Μερικὲς φορές οἱ κατάρες χρησιμοποιοῦν καὶ αὐτοτελῶς, δηλαδή δέν συνοδεύουν ἀπαραιτήτως ἀφορισμό· τούτο βεβαίως συμβαίνει λίγες φορές ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νά τὸ συναντήσουμε καὶ μάλιστα σὲ ὑποθέσεις ἡσσονος σημασίας. Ὡς πρὸς τὸ τυπικὸ τοῦ ἀφορισμοῦ θά μπορούσε νά ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ἔχουμε δύο πράγματα διαφορετικά· δηλαδή ὑπάρχει ἡ λέξη ἀφορισμένος ἢ ὅποια δηλώνει τὴν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ ἢ παράθεση τῶν ἄρῶν μέ ὅλες τίς φοβερὲς στερήσεις καὶ φυσικὲς καὶ ἠθικὲς ποινές πού προβλέπουν. Φαινομενικά δηλαδή πρόκειται γιὰ δύο πράγματα διαφορετικά: ἀφορισμός-κατάρα. Ὅμως στὴν οὐσία τὰ πράγματα αὐτὰ ἐλάχιστες φορές λειτούργησαν αὐτόνομα· στὴν ἀρχὴ ὑπῆρξε ἡ λιτὴ ἀναφορὰ τοῦ ἐπιτιμίου, ἢ ὅποια βαθμιαία "πλουτίστηκε" μέ ὅλες τίς κατάρες καὶ ἡ συνύπαρξή τους δημιούργησε ἕνα ἐνιαῖο μόρφωμα, δηλαδή αὐτὸ τελικὰ πού εἶναι ἡ ἀφοριστικὴ ἀπειλή.

Εἶπαμε ὅτι οἱ κατάρες πλεονάζουν κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀνατρέχοντας ὅμως στοὺς πρὸ τῆς Ἀλώσεως χρόνους διαπιστώνουμε ὅτι καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ κάνει τὴν ἐμφάνισή του κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἔτσι ἕνα αἰώνα σχεδὸν πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας σὲ πατριαρχικὴ ἀπόφαση τοῦ Μαρτίου 1368

10. Miklosch-Müller, Acta 2, 64: πράξη (Μάιος 1384) τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Νεῖλου.

διαβάζουμε: "...ἀθετήσας δέ τούς θείους καί Ιερούς κανόνας... ἐκπέσοι τῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ πνευματικῆς συναφείας καί χάριτος καί ζωῆς, ἐπειτέρη ἡ τοῦ σώματος τοῦ μέλους ἀποκοπή καί τῆς κεφαλῆς ἐστὶ χωρισμός, καί σῶμα μὲν ἐστὶν ἡ ἐκκλησία, κεφαλὴ δέ ὁ Χριστός, ἀλλὰ καί τὰς ἀράς ἐπισπάσαιτο τῶν ἁγίων τριακοσίων δεκαοκτώ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ, ἐπειδήτερον ἐκείνοι μὲν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνῆλθον ἐνώσεως καί εἰρήνης, οὗτος δέ τὴν ἐναντίαν ἐκείνης βαδίζει"¹¹.

Αὐτὰ εἶναι τὰ βασικά στοιχεῖα πού συγκροτοῦν τὸ τυπικὸ ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς κατὰ τούς δύο τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς περιόδου¹². Ἄλλωστε καί ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου ἀλλὰ καί ἡ χρῆση του ὡς ἐνδίκου μέσου ἀντὶ τοῦ ὄρκου, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχίζει νὰ πυκνώνει. Τὰ στοιχεῖα δσα συγκροτοῦν τὸ τυπικὸ τοῦ ἀφορισμοῦ δέν ἀποτελοῦν πάντως ἀναπόσπαστο μορφολογικὸ σύνολο κάθε φορά πού ἐπιβάλλεται ἡ ποινὴ. Ὑπάρχει βεβαίως μία μορφή, μία φόρμα περισσότερο "κομψή", θὰ λέγαμε μὲ σύγχρονους ὄρους, ἢ τουλάχιστον ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀποτρόπαιες κατάρεις· ὡστόσο, ὅπως δεῖξαμε, σποραδικὰ ἔστω ἐμφανίζονται τὰ στοιχεῖα πού θὰ κυριαρχήσουν κατὰ τούς ἐπόμενους αἰῶνες καί θὰ ἀποτελέσουν τὸ γνωστὸ τυπικὸ τοῦ ἀφορισμοῦ.

Ἄπὸ τὰ στοιχεῖα ὅμως πού παρῆθεσαμε προκύπτει ὅτι παράλληλα ὑπάρχει καί μία ἄλλη μορφή, περισσότερο σύνθετη, ἢ ὅποια "κοσμείται" μὲ συμπληρωματικά στοιχεῖα· εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀνασύρει κάθε φορά πού ἀπαιτεῖται, ἡ Ἐκκλησία, προκειμένου νὰ ἐπιτύχει διὰ τῆς παραγωγῆς φόβου τὴν ἄρση τῆς ἀδικίας ἢ τὴν ὑπακοή στίς ἀποφάσεις της.

Συνεχίζοντας τὴν ἐπισκόπησή μας γιὰ τούς μετὰ τὴν Ἄλωση αἰῶνες, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ἐξ ἀρχῆς ὅτι γενικά ἔχει παγιωθεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ ἀφορισμός συνοδεύεται ἀπὸ ἕνα πλῆθος τῶν ἀρῶν πού σέ γενικές γραμμές ἤδη γνωρίσαμε. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ μάλιστα εἶναι τόσο διαδεδομένη, ὥστε μερικοὶ μελετητές ὅταν δημοσιεύουν πατριαρχικὲς ἢ μητροπολιτικὲς πράξεις πού περιέχουν ἀπειλὴ ἀφορισμοῦ παραλείπουν τὸ τμῆμα τοῦ ἐγγράφου μὲ τίς ἀρές καί τὸ ἀντικαθιστοῦν μὲ τίς φράσεις: "ἀκολουθοῦν οἱ συνῆθεις ἀρές" ἢ κάποια παρεμφερῆ ἔκφραση.

Ἡ ἀντίληψη ὡστόσο αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν μία πλευρὰ τοῦ νομίσματος. Ἡ μελέτη τῶν πατριαρχικῶν πράξεων φέρνει στὴν ἐπιφάνεια καί ἕνα ἄλλου τύπου ἀφοριστικὸ τυπικὸ, ἀπλό καί σύντομο, τὸ ὅποιο εἶναι ἐν χρῆσει παράλληλα μὲ τὸ συνηθισμένο τυπικὸ. Βεβαίως ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν πατριαρχικῶν καί μητροπολιτικῶν ἐγγράφων πού μὲ τὴν μία ἢ τὴν ἄλλη μορφή προσφεύγουν στίς ὑπηρεσίες τοῦ ἐπιτιμίου καταφεύγει στόν σύνθετο τύπο. Ἀλλὰ καί ἡ ἄλλη μορφή δέν εἶναι σπάνια. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα. Ἡ ἀναλογία συχνότητας μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι εἶναι περίπου 1:4, μὲ πλειοψηφοῦσα φυσικά τὴν ἐκτεταμένη μορφή.

11. Miklosich-Müller, Acta 1, σ.563-564.

12. Θεωροῦμε ὅτι ἡ ἐρευνά μας δέν πρέπει νὰ προχωρήσει σέ παλαιότερες ἐποχές. Τοῦτο ἐπειδὴ δέν βρίσκουμε στοιχεῖα σέ μεγάλη πυκνότητα ὥστε νὰ ἀναχθοῦμε σέ συμπέρασμα. Βεβαίως καί ὑπάρχουν παραδείγματα μὲ κατάρεις καί ἀπειλές καί σέ παλαιότερες χρονολογίες· ἄλλωστε ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀναφορὰ γίνεται στίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Νικαίας. Ὅμως ἡ συναγωγὴ γίνεται ἰκανοποιητικὴ δύο περίπου αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση καί αὐτούς θεωροῦμε ὡς συμβατικὴ ἀφετηρία τῆς μελέτης μας, γιὰ τὸ θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ.

Μιά άλλη παρατήρηση πού μπορούμε νά κάνουμε προεισαγωγικά είναι ότι δέν υπάρχει επιλεκτική χρήση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς, ἡ ὁποία νά ἐξαρτᾶται ἀπό τούς “χρηστες” τοῦ ἐπιτιμίου. Δηλαδή δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν προσωπικότητα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη ἢ τοῦ μητροπολίτη ἀν θά κάνει χρήση τῆς σύνθετης ἢ τῆς ἀπλῆς φόρμας. Αὐτό πού ρυθμίζει κάθε φορά τήν ἐπιλογή τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς εἶναι ἡ φύση τῆς διαφορᾶς πού πρόκειται νά ἀντιμετωπισθεῖ. Εἶναι τό μέγεθος τῆς ὑπόθεσης, τό εἰδικό βάρος τῆς ὑπόθεσης ἀλλά καί οἱ χαρακτήρες τῶν προσώπων πού ἐμπλέκονται σ’ αὐτήν. Ὅλα αὐτά συντελοῦν ὥστε πολλές φορές νά χρησιμοποιοῦν καί οἱ δύο μορφές τῆς φόρμας τοῦ ἐπιτιμίου γιά τήν ἴδια ὑπόθεση: ὅταν υπάρχει ἀνάγκη κλιμάκωσης τῶν ἀπειλῶν ἀπό τήν ἀπλή ἀπειλητική προειδοποίηση ὡς τήν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου. Ὡστε λοιπόν ἡ φύση τῆς ἐκδικαζομένης διαφορᾶς ρυθμίζει τήν ἐπιλογή τῆς ἐκάστοτε φόρμας· οἱ χαρακτήρες τῶν ἐμπλεκομένων καί ἰδιαίτερα τοῦ ἀδικοῦντος καθῶς καί τά συμφέροντα πού ἀπειλοῦνται εἶναι οἱ παράμετροι πού ὑπηρετοῦνται στήν ἐπιλογή τῆς μορφῆς τοῦ ἐπιτιμίου.

Ἡ τελευταία παρατήρησή μας ἴσως μπορεῖ νά διαφωτίσει καί τό γεγονός τῆς χρήσης περισσοτέρων ἢ ὀλιγοτέρων ἄρῶν καί στό ἐκτεταμένο τυπικό. Δηλαδή ἐκτός ἀπό τίς βασικές ἀρές πού ἀπαραιτήτως ἀναγράφονται στήν σύνθετη μορφή τοῦ ἐπιτιμίου, κάποτε υπάρχουν ἢ δέν υπάρχουν κάποιες λέξεις πού προσδίδουν ἔτσι στήν ἀφοριστική ἀπειλή ὀξύτερο ἢ λιγότερο ὀξύ ὕφος. Βεβαίως δέν μπορούμε κατ’ ἀρχάς νά ἀποκλείσουμε τήν συνεχῆ ἐξέλιξη ἐνός ἐργαλείου πού βρίσκεται σέ ἀδιάκοπη χρήση καί ὑφίσταται τῆς συνέπειες τῆς μακρόχρονης προσαρμογῆς. Ἐτσι οἱ προσθήκες ἢ ἀφαιρέσεις λέξεων μπορεῖ νά ἔχουν σχέση μέ ὀρισμένες κοινωνικές καταστάσεις ἀλλά δέν σχετίζονται μέ δογματικές προσαρμογές ἀφοῦ τό πλαίσιο αὐτό δέν γνωρίζει δραματικές μεταβολές. Ἀκόμα δέν μπορούμε νά ἀποκλείσουμε τήν διαιώνιση ὀρισμένων τύπων μέσω τῆς ἀντιγραφῆς· ὁ γραμματέας τῆς συνόδου ἢ τοῦ μητροπολίτη πού θά συντάξει τό τελικό κείμενο, πιθανῶτα ἀντιγράφει παρόμοια κείμενα ἢ μπορεῖ νά συνθέσει ἀρές ἀπό δύο ἢ περισσότερα κείμενα ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση καί σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες πού ἔχει λάβει. Καί αὐτή εἶναι μία ἐκδοχή ὑπό τήν προϋπόθεση φυσικά ὅτι ὁ γραμματέας ἀντλεῖ ἀπό τό ὄπλοστάσιο τῆς Ἐκκλησίας καί δέν ὑπερβαίνει ὀρισμένα ὄρια. Ὡστόσο ἀναλύοντας τά διάφορα στοιχεῖα πρέπει νά ἐκτιμήσουμε μέ προσοχή τήν χρονική στιγμή κατὰ τήν ὁποία ἐμφανίζεται στό τυπικό τοῦ ἀφορισμοῦ μία ἀρά καί ὀπωσδήποτε πότε αὐτή τείνει νά καταστῆ κοινός τόπος. Αὐτό βεβαίως ἔχει μεγάλη σημασία ἐπειδή μπορούμε νά τό συνδέσουμε μέ ἄλλα στοιχεῖα καί κυρίως νά τό συνδέσουμε μέ τήν στάση τοῦ χριστιανικοῦ ποιμνίου ἐναντι τῆς ποινῆς. Μέ ἄλλα λόγια ἡ ἀυξημένη χρήση ἄρῶν, ἀπειλητικῶν τύπων καί ἀποτρόπαιων ἀπειλῶν μέ μεγάλη βεβαιότητα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐπιδιώκει νά ἀντιμετωπίσει τήν ἐκδήλωση κάποιας ἀντίδρασης ἢ ἔστω κάποιας ἀπάθειας καί ἀδιαφορίας ἐναντι τοῦ ἐπιτιμίου ἀπό μεγάλη μερίδα τῶν χριστιανῶν· ἔτσι ἐπιζητεῖται ἡ ἐνδυνάμωση τοῦ αἰσθήματος τοῦ φόβου διά τῆς προσθήκης ἐντονότερων ἀπειλῶν.

Ὅμως ἄς δοῦμε τά πράγματα ἀπό κοντινότερη ἀπόσταση καί πρῶτα ἡ τεκμηρίωση τῆς ἀπλῆς, συνεπτυγμένης ἀφοριστικῆς ἐκφορᾶς.

Τό 1446 ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος Γ’ κατασφαλίζοντας ἀπόφασή του παραθέτει: “Εἰ δέ τις πειραθεῖ τόν τοιοῦτον γάμον συστήσαι, κἄν οἰασδήποτε τάξεως εἴη, ἔσται ἀφορισμένος ἀπό τῆς ἁγίας καί ὁμοουσίου

καί ἀδιαιρέτου Τριάδος”¹³. Ένας ἄλλος πατριάρχης, ὁ Μάρκος Ξυλοκαράβης, παραθέτει σέ ἀπόφασή του τόν Ἰούνιο τοῦ 1466: “καί μνημονεύετε...τῆς ἡμῶν μετριότητος, ὀνομαστικῶς...Εἰ δέ τις στερήσει τι τῶν δικαίων...ἔσται ὑπό καθάρειν καί ἀφορισμόν καί ἀνάθεμα...”¹⁴. Στίς ἀρχές τοῦ ἐπομένου αἰώνα (Νοέμβριος 1504) ὁ πατριάρχης Παχώμιος ἀπειλεῖ μέ ἀφορισμό χρησιμοποιώντας τό τυπικό: “...οἱ δέ [τινες]...τολμήσουσι σαλευσαι...ἡ μετριότης ἡμῶν ἀφορισμῶ ἀλύτῳ καθυποβάλλει τῷ ἀπό θεοῦ παντοκράτορος”¹⁵. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰώνα (Μάιος 1540) ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Ἰερεμίας Α΄ ἀπειλεῖ τούς παραβάτες πατριαρχικῆς ἀπόφασης μέ ἀφοριστικὴ ἐκφορὰ τοῦ τύπου: “καί ὧσιν οἱ τοιοῦτοι...καὶ παρά τῆς ἡμῶν μετριότητος τῷ αἰωνίῳ καὶ ἀλύτῳ ἀφορισμῶ τῷ ἀπό Θεοῦ παντοκράτορος καθυποβεβλημένοι”¹⁶. Ἀλλά καὶ ὁ Ἰερεμίας Β΄ τό 1593 περίπου τὰ ἴδια λόγια θά χρησιμοποιήσει: “...μηδενός...τολμήσοντος ἀποσπᾶσθαι τι τούτων...ἐν ἀργία ἀσυγγνώστῳ καὶ ἀφορισμῶ ἀλύτῳ...”¹⁷.

Ἡ ἐπισήμανση καὶ παράθεση παρόμοιων παραδειγμάτων ἀπρόσκοπτα συνεχίζεται καὶ στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Ἔτσι στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. (1604) ὁ Ραφαήλ Β΄ κατασφαλίζει ἀπόφασή του μέ τὴν ὁποία προσδιορίζονται τὰ ὄρια δικαιοδοσίας τῶν μονῶν Ἁγίας Τριάδος καὶ Θεοτόκου στήν Χάλκη μέ τὴν ἐκφορὰ: “...μὴ τολμῶσιν οἱ ἐν ἑαυτοῖς καταπατεῖν...ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀφορισμοῦ ἀλύτου τοῦ ἀπό Θεοῦ· ἂν δέ...βουληθῆ ἀνατρέψαι τὴν παροῦσαν ἀπόφασιν...ἀργός ἔστω...καὶ ἀφορισμένος ἔστω ἀπό Θεοῦ καὶ ἀσυγχώρητος”¹⁸. Σαράντα χρόνια ἀργότερα (1644) ὁ Παρθένιος Α΄ θά ἐξακολουθήσει νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδια τακτικὴ, δταν, κατὰ τὴν ἀπονομὴ προνομίων στὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας Ἀθανάσιο Βαλεριανό, θά κλείσει τὴν ἀπόφασή του μέ τὴν κοινότοπη πλέον διασφάλιση: “...παρ’ οὐδενός ὄλω ἐναντιουμένου...ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου καὶ ἀφορισμοῦ ἀλύτου τοῦ ἀπό Θεοῦ Κυρίου παντοκράτορος”¹⁹. Στὸ κλείσιμο τοῦ 17ου αἰ. ἀνάγεται τέλος ἓνα ἀπὸ τὰ παραδείγματα πού θά χρησιμοποιήσουμε ἐν συνεχείᾳ: τότε (Ἰούνιος 1698) ὁ πατριάρχης Καλλίνικος Β΄ ἐπιτρέπει τὴν σύναψη ἐνός προβληματικοῦ συνοικεσίου, κατασφαλίζοντάς τὴν ἀπόφασή του μέ τὴν ἀπλὴ ἀναφορὰ ὅτι: “...μηδενός ἐναντιουμένου, ἢ ἀντιλέγοντος, ἐν ἀργία καὶ ἀφορισμῶ”²⁰.

Φθάσαμε ἔτσι στὸν 18ο αἰώνα. Μολονότι πολλὰ πράγματα ἔχουν ἀρχίσει νὰ μεταβάλλονται, στήν περίπτωσή μας δέν ὑπάρχουν κορυφαῖες μεταβολές. Βεβαίως γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὑπάρχει μιά σημαντικὴ διαπίστωση: τό ἀφοριστικὸ τυπικό, ὅπως θά ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦμε στίς ἐπόμενες σελίδες, τό διανθισμένο μέ τίς πολλαπλές κατάρεις ἀρχίζει νὰ ὑπερέχει σέ τέτοιο βαθμὸ πού ἡ σχέση 1:4, τὴν ὁποία θεωρήσαμε ὡς ἀναλογία μεταξύ τῆς ἀπλῆς καὶ σύνθετης μορφῆς, ἀνατρέπεται ὑπὲρ τῆς σύνθετης μορφῆς. Ἡ χρῆση τῆς ἡπίας μορφῆς ἀφοριστικῶν ἐλαττώνεται βαθμηδόν καὶ αὐξάνεται ἀντίστροφα ἢ χρῆση τοῦ ἀντίθετου τύπου. Ὡστόσο ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιβιώνει καὶ ἡ ἀπλὴ μορφή καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ αὐλή. Ἡ λιτὴ ἐκφορὰ τῆς ποινῆς ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ τόν

13. Κονιδάρης, Γράμμα 56-57.

14. Γεδεών, Διασαφήσεις 354.

15. Miklosich-Müller, Acta 6, 261-262.

16. Καρυδώνης, Ἁγιος Ἰγνάτιος 64-67.

17. Θέμελης, Μοναστηριολογία 98-101.

18. Σιδερίδης, Χάλκη 127.

19. Βελοῦδος, Χρυσόβουλλα, 40-44 καὶ Γεδεών, Διατάξεις 1, 44-46.

20. Γεδεών, Διατάξεις 2, 396-397.

Ὁκτώβριο τοῦ 1702 δταν ὁ πατριάρχης Γαβριήλ Γ΄ θά κατασφαλίσει ἀπόφασή του, μέ τήν ὁποία ἐνώνεται ἡ ἐπισκοπή Ραιδεστοῦ μέ τήν μητρόπολη Ἡρακλείας μέ τήν ἀπλούστατη φράση: "...ἐν βάρει ἀργίας καί ἀλύτου ἀφορισμοῦ"²¹.

Συνεχίζεται λοιπόν καί ἡ μορφή αὐτή τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς καί δέν παύουμε νά ἀπαντάμε ἐκφράσεις τοῦ τύπου: "...μηδενός τό παράπαν ἐναντιουμένου, ἡ ἀντιλέγοντος ἐν βάρει ἀργίας καί ἀλύτου ἀφορισμοῦ τοῦ ἀπό Θεοῦ παντοκράτορος" αὐτά γράφονται τόν Ὁκτώβριο τοῦ 1749, δταν ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Κύριλλος Ε΄ συγχωρεῖ τόν χιῶτη ἱερομόναχο Μακάριο Ροῖδη²². Τέλος στήν περίφημη καταδίκη τοῦ Χριστόδουλου Παμπλέκη ἀπό τόν πατριάρχη Νεόφυτο Ζ΄, ὅπως τήν ἔχουμε σέ ἀπόφαση τοῦ Νοεμβρίου 1793, διαβάζουμε: "...ὅστις τῶν χριστιανῶν μικρός ἢ μέγας ἔχει ἢ ἀγοράζει ἢ δωρεάν λαμβάνει [τό βιβλίον]...ὁ τοιοῦτος ἀφωρισμένος εἶη παρά πάσης τῆς τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας καί ὁμηγύρευς τῆς ἀπό περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης"²³.

Εἴπαμε ὅτι ἡ λιτή αὐτή μορφή τοῦ ἀφοριστικοῦ τυπικοῦ ἀραιώνει ὄσο προχωροῦμε πρὸς τά νεότερα χρόνια. Τά παραδείγματα παρομοίων τυπικῶν πρὸς τό τέλος τοῦ 18ου αἰ. εἶναι ἀραιά, γιά νά ἐξαφανιστοῦν σχεδόν κατά τόν 19ο αἰώνα. Τότε κυριαρχεῖ ἡ σύνθετη φόρμα τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς ἐπειδή θεωρεῖται ὡς ὁ ἀφορισμός. Εἶναι αὐτή πού ἡ κοινή ἀντίληψη τοῦ κόσμου προσλαμβάνει ἀλλά καί αὐτή πού προξενεῖ μέ τίς ἀποτρόπαιες κατάρες πού τήν συνοδεύουν τό προσδοκώμενο κλίμα τοῦ φόβου ἡ τουλάχιστον ἐπιδιώκει νά δημιουργήσῃ²⁴.

Ἀξίζει ὅμως παράλληλα νά ἐπισημανθεῖ καί ἓνα ἄλλο γεγονός. Ἀπό τά πρῶτα, δηλαδή χρόνια τοῦ 19ου αἰ. ἀρχίζει νά ἐμφανίζεται καί ἡ ἀντίστροφη τάση: ἐκδίδονται πατριαρχικές πράξεις, ἀποφάσεις γιά διάφορα ζητήματα ἰδιωτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, στίς ὁποῖες δέν γίνεται ἡ παραμικρή νύξη ἀφοριστικῶν ἀπειλῶν ἢ ἀρῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι μία βαθμιαία προσαρμογή στό πνεῦμα τῶν καιρῶν ἀρχίζει νά συντελεῖται, τουλάχιστον σέ ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο, δταν δηλαδή οἱ ὑποθέσεις ἀνάγονται σέ διαπροσωπικές ρυθμίσεις καί δέν ἀφοροῦν εὐρύτερα σύνολα. Αὐτή ἡ τελευταία μας παρατήρηση πιστεύουμε ὅτι ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ἐπειδή δταν ἀργότερα ἡ Ἐκκλησία θά βρεθεῖ στήν ἀνάγκη νά προσαρμοσθεῖ πρὸς τίς ἐπιταγές τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας πάλι στόν ἀφορισμό θά προσφύγει: περίπτωση ἀφορισμοῦ τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων. Ἀλλά καί ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἀπό τήν

21. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Θράκη 87.

22. Ζολώτα-Σάρου, Ἱστορία 3 (2), 191-194.

23. Γεδεών, Διατάξεις 1, 289-291.

24. Ἐς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ὡς τό 1821 ἔχουμε συναντήσει σέ πατριαρχικά κείμενα μόνο μία φορά τήν χρήση τῆς ἀπλῆς ἀφοριστικῆς ἐκφορᾶς: συγκεκριμένα τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1813 ὁ πατριάρχης Κύριλλος Σ΄ ἐκδίδει ἀπόφαση σχετική μέ τήν κυριότητα τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου στήν Νάξο· ἡ ἀπόφαση αὐτή περιέχει τήν ἀπειλή: "...ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου καί ἀλύτου ἀφορισμοῦ τοῦ ἀπό Θεοῦ κυρίου Παντοκράτορος" (Κεφαλληνιάδης, Γρόττα 553-555). Βεβαίως θά ὑπάρχουν καί ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις. Πάντως δέν πρέπει νά εἶναι πολλές. Ἡ ἔρευνά μας πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπλούστερη μορφή τυπικοῦ πού τείνει νά καθιερωθεῖ ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. καί ἐφεξῆς ἀποδίδεται μέ τίς παρακάτω φράσεις: "...Ὅστις δέ καί ὁποῖος τῶν χριστιανῶν, ἱερομένος ἢ λαϊκός, ὁποιασοῦν τάξεως καί βαθμοῦ τολμήσῃ παραβῆναι...ὅποιοι ἂν ὦσιν, ἀφωρισμένοι ὑπάρχωσι παρά τῆς ἁγίας καί ὁμοουσίου καί ζωοποιοῦ καί ἀδιαιρέτου Τριάδος, τοῦ ἑνός τῆ φύσει μόνου Θεοῦ, καί κατηραμένοι καί ἀσυγγώρητοι καί μετά θάνατον ἄλυτοι καί τυμπαναῖοι καί πάσαις ταῖς πατριαρχαῖς καί συνοδικαῖς ἀραιῖς ὑπεύθυνοι καί ἐνοχοι τοῦ πυρός τῆς γεέννης καί τῶ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδοικοι".

πλευρά τῶν Φιλικῶν βλέπουμε νά γίνεται χρήση τοῦ ἀφοριστικοῦ τυπικοῦ: ὁ ὄρκος τῶν Φιλικῶν ἀντιγράφει σέ ἀρκετά σημεῖα τό τυπικό τοῦ ἀφορισμοῦ καί τό γεγονός αὐτό δέν πρέπει νά προκαλεῖ ἐντύπωση· οἱ ὑπεύθυνοι τῆς Ἐπανάστασης ἔχουν στά χέρια τους ἕνα ὄπλο πού ἔχει δοκιμασθεῖ καί ἔχει ἀποδόσει τά ἀναμενόμενα. Ἔτσι εὐλόγα θά περιλάβουν στόν ὄρκο τους τά παρακάτω στοιχεῖα πού θυμίζουν ἀμέσως ἀφοριστικό τυπικό: "...Ἄνίσως ποτε λησμονήσω τήν ὑπόσχεσίν μου, καί δέν φερθῶ ὡς πιστός Πατριώτης καί ὡς ἀληθινός Ἀφιερωμένος, τό μέν σῶμά μου ἀφίνω εἰς ὄλα τά βάσανα καί δυστυχίας ταύτης τῆς προσκαίρου ζωῆς καί εἰς τόν σκληρότατον καί ἀτιμώτατον θάνατον, νά μὴν ἀξιωθῶ ταφῆς καί εὐλογίας τῆς ἁγίας μας Ἐκκλησίας, ἀλλά νά μείνη διά τροφήν εἰς τά ἄγρια θηρία καί ὄρνεα· τήν δέ ψυχὴν μου παραδίδω διά αἰώνιον κόλασιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν δαιμόνων: τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καί τῆς Ἱερᾶς Πίστεώς μας, καί τό ὄνομά μου νά γίνῃ τό ὄνομα τῆς κατάρας καί τοῦ ἀναθέματος, ὡς τά ὄνόματα τοῦ Κάιν καί τοῦ Ἰούδα"²⁵.

Ἐξετάσαμε ὡς τώρα τήν ἀπλή ἀπειλητική ἐκφορά καί διαπιστώσαμε ὅτι αὐτή ἀρχίζει ἀπό τούς τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς περιόδου καί φθάνει ὡς τόν 19ο αἰ. Διαπιστώσαμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀναλογία εἶναι σαφῶς μεγαλύτερη ὑπέρ τοῦ σύνθετου τυπικοῦ ἢ τίς κατάρες καί τίς ἀπειλές καί μάλιστα ὅτι ἡ διαφορά αὐτή ὀλοένα μεγαλώνει ὑπέρ τοῦ σύνθετου τυπικοῦ.

Ἄς ἐπιχειρήσουμε τώρα νά ἐξακριβώσουμε τά στοιχεῖα πού συγκροτοῦν τήν ἐκτεταμένη μορφή· ποιά εἶναι πού συνιστοῦν ὅ,τι θεωρήθηκε ἀφορισμός καί ἀπό πού ἀνασύρονται αὐτά; Τί ὑποδηλώνουν οἱ λέξεις-σύμβολα καί οἱ παραδειγματικές ἀρνητικές μορφές πού προβάλλονται ὡς ἀποτελέσματα τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου;

Τά στοιχεῖα αὐτά μποροῦμε χονδρικῶς νά τά κατατάξουμε σέ τέσσερις κατηγορίες: α) ἄρες καί ποινές ἐναντίον τοῦ σώματος τοῦ ἀφορισμένου β) ἄρες καί ποινές πού ἀφοροῦν τήν ψυχὴ καί τήν μετὰ θάνατον σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀφορισμένου γ) ἄρες καί ποινές πού στοχεύουν τήν κοινωνική καί οἰκονομική ὑπόσταση τοῦ ἀτόμου καί τῶν συγγενῶν του καί δ) ἄρες μέ τίς ὁποῖες ἐπιδιώκεται νά καλλιεργηθεῖ φόβος στούς χριστιανούς μέσω τῆς ὑπενθύμισης προσώπων ἀπό τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη πού πολλά

25. Φιλῆμων, Δοκίμιον 173, ὅπου ὁ ὄρκος τῶν Ἀφιερωμένων.-Βεβαίως ἡ μορφοποιημένη πιά ἀφοριστική ἀπειλή ὅπως βιώθηκε στήν χριστιανική συνείδηση ἐπηρέασε πολλές ἐκδηλώσεις ὄλων τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων· οἱ κατάρες τοῦ τυπικοῦ πέρασαν στήν καθημερινή λαϊκή συμπεριφορά, ἀπομονώθησαν καί ἀποτελέσαν αὐτούσιες κατάρες τοῦ τύπου: "νά μὴ σέ λιώσει τό χῶμα", "νά τουμπανιάσεις", καί ἄλλα παρόμοια· ἀλλά καί στό ἐπίπεδο τῆς ἐντεχνῆς παράδοσης δέν λείπουν οἱ ἐπιδράσεις· σέ ἐμμετρο ἔργο τοῦ 1792 λ.χ., πού τιτλοφορεῖται "Σάλπιγξ τῆς Ἀληθείας" (σ.25-26) συναντοῦμε αὐτούσιο τό ἀφοριστικό τυπικό:

"Ὁ ἀνυπότακτος ἡμῖν ἔστω ἀφορισμένος· ἄλυτος μετὰ θάνατον καί τρισκαταραμένος· αἱ πέτραι καί ὁ Σίδηρος λυθήσονται ὁμοίως, αὐτός δ' ὁ ἀσυγχώρητος οὐδέποτε τελείως. Διάβολος ὁ βέβηλος αὐτοῦ προπορευέσθω, καί ἡ μιὰρά αὐτοῦ ψυχὴ μερὶς ἐκείνου ἔστω ὡς τόν Δαθάν καί Ἀβειρών ἢ γῆ νά τόν ἴροφήσῃ Θεοῦ κατάραι καί ὀργή νά τόν καταποντίσῃ. Κληρονομήσῃ Γιεζὴ λέραν, καί τήν ἀγχόνην Ἰούδα τοῦ προδότου, καί τρεμοῦραν Κάιν ὄλην, ἔχων κατάραι καί ἄρας πάντων τῶν θεοφόρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καί λοιπῶν ἁγίων τῶν Συνόδων"

έπαθαν και υπέφεραν από την όργη του Θεού²⁶. Βέβαια παρά την συγκρότηση των κατηγοριών αυτών τα πράγματα δεν λειτουργούν στο επίπεδο της εφαρμογής ανεξάρτητα. Τό αντίθετο. Είτε έτσι είτε αλλιώς εκείνο που απειλείται κάθε φορά είναι τό άτομο ή μία συγκεκριμένη ομάδα ατόμων. Έτσι ή απειλητική έκφορά στην απλή ή την σύνθετη μορφή της σκοπεύει στην μετάνοια του ατόμου ή της ομάδας και άλλοι παράγοντες θά καθορίσουν τό είδος του τυπικού που κάθε φορά θά χρησιμοποιηθεί.

Η πρώτη κατηγορία ποιων και άρων έχει σχέση κυρίως με τό σώμα του απειλουμένου. Ο άφορισμένος απειλείται ότι θά μείνει άταφος. Τό νεκρό σώμα του θά στερηθεί από όλες τις μεταθανάτιες φροντίδες της Έκκλησίας και κατά συνέπεια θά κινδυνεύσει και ή ψυχή του μεταστάντος. Παράλληλα πρέπει νά συνεκτιμηθεί και τό δυσβάσταχτο κοινωνικό όνειδος για τόν νεκρό και την οικογένειά του, όταν μέλος της ύποσσει άφοριστική ποινή.

Έχουμε ήδη σημειώσει ότι ή σχετική ποινή συναντάται και στους πρό της Άλώσεως χρόνους²⁷. Η σχετική άναφορά προέβλεπε ότι οί απειθείς δεν έπρόκειτο νά άξιωθούν “μήτε ταφής, μήτε κηδείας”. Μία παρόμοια άπειλή άναφέρει: “...έάν δέ...τό κοινόν χρέος του θανάτου επέλθη εις αυτούς άφετε αυτούς άτάφους και άμνημονεύτους”²⁸. Έφεξής τά πράγματα ως προς τό στοιχείο της άταφίας δεν θά γνωρίσουν ούσιώδεις μεταβολές· ή σχετική άπειλή παραμένει σχεδόν άμετάβλητη· κάποιες παραλλαγές που άπαντάμε έχουν σχέση με την γραμματική και συντακτική μορφή της έκφρασης αυτής. Έτσι άνιχνεύονται έκφράσεις του τύπου “παρά μηδενός...ταφής άξιούμενος” (1624), “μηδείς...τολήσει μετά θάνατον ταφής άξιώσει” (1652), “παρ’ ούδενός θαπτόμενος” (1710) κ.τ.δ.

Τό στοιχείο της μετά θάνατον “άταφίας” του άφορισμένου είναι εκ των πραγμάτων ένα από τά πλέον ίσχυρά άποτρεπτικά μέτρα τά όποια προβλέπονται από την άφοριστική διαδικασία. Μπορεί νά ενισχύσει τό συναίσθημα του φόβου και νά επηρεάσει την συμπεριφορά του απειλουμένου. Παράλληλα όμως πρέπει νά επισημάνουμε ότι ή χρήση της άπειλής αυτής δεν είναι ιδιαίτερα συχνή. Ίσως οί εκκλησιαστικοί ιθύνοντες νά στέκονται δίβουλοι ως προς την χρήση άπειλής που είναι ιδιαίτερα άποτρόπαιη αλλά και γενικώς πρακτικώς ανεφάρμοστες. Ένα πτώμα νεκρού δεν ήταν δυνατόν νά παραμένει έσαεί άταφο. Έξάλλου, όπως γνωρίζουμε από τά νεότερα χρόνια, βρίσκεται πάντα ό τρόπος νά γίνει ή έκφορά του νεκρού με τρόπο άφανή· δηλαδή ιερέας συνοδεύει τόν νεκρό μολονότι ή συμπεριφορά του υπήρξε άπαρέσκουσα στην Έκκλησία. Άλλωστε δεν πρέπει

26. Κατά την ανάπτυξη του παρόντος τμήματος της μελέτης μας δεν κρίνουμε σκόπιμο νά παραθέσουμε έξαντλητική τεμηρίωση. Τουτό επειδή τά πράγματα είναι πλέον γνωστά και προσπελάσιμα. Τά άφοριστικά τυπικά της μορφής αυτής είναι χιλιάδες και εύκολα μπορεί νά τά μελετήσει ό κάθε μελετητής. Άπλως θά σημειώνουμε τά στοιχεία αυτά θέτοντας ένδεικτικά και μερικές ήμερομηνίες οί όποιες δηλώνουν τόν χρόνο κατά τόν όποιο συναντήσαμε για πρώτη φορά την χρήση του αντίστοιχου όρου. Βεβαίως τουτό δεν σημαίνει ότι τό όριο αυτό είναι άμετακίνητο· μπορεί νά συναντήσουμε και παλαιότερη χρήση του όρου· έδώ όμως λαμβάνουμε ως σχετική άφετηρία τά χρόνια κατά τά όποια αρχίζει νά γενικεύεται ή χρήση του κάθε προσδιοριστικού επιθέτου.

27. Βλ. έδώ σ.000. Η ποινή της άταφίας είναι ποινή που άνάγει την αρχή της στην αρχαία εποχή· γνωστό είναι τό σχετικό παράδειγμα από τόν Σοφοκλή με την διένεξη της Άντιγόνης και της Ίσμήνης για την ταφή του νεκρού άδελφού τους. Έκτοτε θά γνωρίσει μεγάλη επίδοση και συναντάται συχνά σε διάφορες περιόδους και σε διάφορους λαούς. Η βιβλιογραφική κάλυψη για τούς πρώτους χριστιανικούς χρόνους με τό έργο του Στ.Π. Ντάντη, Έκφράσεις είναι επαρκής ένω για την βυζαντινή περίοδο διαθέτουμε τό έργο του Ν. Έμμανουηλίδη, Δίκαιο.

28. Παπάζογλου, Έπιστολή 268.

νά λησμονοῦμε ὅτι μέ τόν θάνατο ἑνός ἀφορισμένου δέν ἔπαυε νά ὑπάρχει ἡ δυνατότητα τῆς μετά θάνατον ἄρσεως τοῦ ἀφορισμοῦ τῇ μεσολαβήσει τῆς Ἐκκλησίας, καί ὅπωςδήποτε κατόπιν ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τῶν συγγενῶν του πού μποροῦν γιά λογαριασμό τοῦ νεκροῦ νά ἐπανορθώσουν τά ἀδικήματά του.

Ἐναντίον τοῦ σώματος τοῦ ἀφορισμένου ὑπάρχει παράλληλα καί μία ἄλλη ἀπειλή, περισσότερο ἀποτρόπαια καί ἀποκρουστική. Ὁ ἀφορισμένος δταν πεθάνει ἀσυγχώρητος κινδυνεύει νά παραμείνει ἀδιάλυτος. Καί ἀντιστρόφως: ὅσων χριστιανῶν τά πτώματα βρεθοῦν ἀδιάλυτα σημαίνει ὅτι κάποτε ἀφορίστηκαν καί δέν φρόντισαν νά μεριμνήσουν γιά τήν ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου· νά ἐπανορθώσουν ἔτσι τίς ἀδικίες πού εἶχαν διαπράξει. Ἐχουμε κάνει ἤδη λόγο ἤδη στό κεφάλαιο γιά τά ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ καί γιά τό φαινόμενο τῆς ἀδιαλυσίας. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἔνταξη τῆς ποινῆς στό τυπικό τοῦ ἀφορισμοῦ.

Καί ἡ ἀπειλή αὐτή ἐμφανίζεται πρῖν τήν ἄλωση. Τό 1357 κιόλας ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Κάλλιστος σέ γράμμα του μέ τό ὁποῖο καλεῖ τούς μοναχοῦς τῆς μονῆς Παντοκράτορος νά πολιτεύονται σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τοῦ κοινοβιακοῦ συστήματος καί νά μήν καταχρῶνται πράγματα τοῦ κοινοβίου γράφει: "...ὁ τοιοῦτος νά εἶναι...μετά θάνατον ἄλυτος, κἄν τε ἱερωμένος εἶναι κἄν τε ἀπλός μοναχός..."²⁹. Λίγα χρόνια ἀργότερα (Ἰούνιος 1370) γράφοντας ὁ πατριάρχης Φιλόθεος πρὸς τόν μέγα ρῆγα "Σμολενσκόιου" ἀποφαίνεται: "γίνωσκε οὖν, ὅτι ὁ ἀφορισμός χωρίζει τόν ἄνθρωπον ἀπό τῆς ἁγίας τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας καί παντελῶς ἄλλοτριῶι, καί τό τεθνηκός αὐτοῦ σῶμα, τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀφορισμένου, ἀδιάλυτον μένει εἰς ἔλεγχον τῆς ποινηρᾶς αὐτοῦ πράξεως"³⁰.

Ἡ ἀπειλή-κατάρρα τῆς ἀταφίας τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ ἀφορισμένου εἶπαμε ὅτι δέν ἀπαντᾶται συχνά στά τυπικά τοῦ ἀφορισμοῦ· ἀντιθέτως ἡ ἀπειλή τῆς ἀδιαλυσίας ἐπαναλαμβάνεται ἀδιάλειπτα καί σταθερά ἀνά τούς αἰῶνες καί ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά βασικότερα μοτίβα τῆς ἀφοριστικῆς ἐκφορᾶς. Ἡ σύνδεση μάλιστα τῆς ἀδιαλυσίας μέ τίς δοξασίες περί βρυκολάκων³¹ προσέδωσε ἐντονότερη χροιά στό στοιχεῖο αὐτό τό ὁποῖο ἔτσι καθίσταται συνώνυμο τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἡ φρικτή κατάσταση τοῦ ἀδιαλύτου πτώματος μέ ὄλη τήν παραφιλολογία περί βρυκολάκων- μολονότι ἡ Ἐκκλησία ἀποδοκιμάζει τίς σχετικές δοξασίες - εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἔνταση τοῦ στοιχείου τοῦ φόβου καί κατά συνέπεια τήν δημιουργία καλυτέρων προϋποθέσεων γιά τήν ἐπιτυχία τῆς ποινῆς.

Παραθέσαμε λίγο παραπάνω τήν βασική ἐκφορά πού περιέχει τήν ἀπειλή τῆς ἀδιαλυσίας: "καί μετά θάνατον ἄλυτοι"· ἄς δοῦμε ἐν συνεχείᾳ μερικές χαρακτηριστικές ἐκφορές συχνές κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, χωρίς βεβαίως νά ἐξαντλεῖται τό θέμα.

29. Γόνης, Μονή Παντοκράτορος 93.

30. Miclosich-Müller. Acta 1, 524-525. Πρέπει νά θυμίσουμε ἐδῶ ὅτι καί ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος στίς ἀπαντήσεις του πρὸς τούς Διαμαρτυρομένους θεολόγους, τό 1623, μᾶς προσκομίζει πολύτιμες μαρτυρίες γιά τό τυπικό τοῦ ἀφορισμοῦ καί συγκεκριμένα γιά τό στοιχεῖο τῆς ἀδιαλυσίας: "Ἔστι δέ ἡ ἐκφώνησις τοῦ τοιοῦτου ἀφορισμοῦ, ἐν συντόμῳ εἰπεῖν, αὕτη: Ὅς τις χριστιανός ἐκλεψε τόδε τό πρᾶγμα τοῦδε τοῦ ἀδελφοῦ, εἰ μὲν ἐπανάξει πάλιν, ὡς ἐκλεψε καί μεταμεληθεὶς, συγγνώμην αἰτήσῃ, τεύξεται αὐτῆς· εἰ δέ μή, ἔστω ἀφορισμένος καί ἀσυγχώρητος παρά τῆς ἁγίας...ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί μετά θάνατον ἄλυτος, ἕως οὗ ποιήσει κατά τό πρέπον καί τύχοι συγχωρήσεως" (Καρμίρης, Ὁμολογία, 77-78).

31. Βλ. τά σχετικά μέ τούς βρυκολάκους στό πέμπτο κεφάλαιο.

Κατά τόν 16ο αί. συναντούμε τήν χρήση τῆς λέξης ἀδιάλυτος: ὁ ἀφορισμένος ἀπειλεῖται ὅτι θά παραμείνει “μετά θάνατον ἀδιάλυτος” (1536). Πολύ γρήγορα ἡ σχετική ἀπειλή-ποινή θά ἀποκρυσταλλωθεῖ στήν λέξη ἄλυτος. Παράλληλα (1538) κάνει τήν ἐμφάνισή του καί τό στοιχείο τυμπανιαῖος, τό ὁποῖο ἐφεξῆς θά συντροφεύει ἀδιάλειπτα τήν πρώτη λέξη. Ἔτσι ἡ σχετική φράση θά πάρει τήν μορφή: “ἀδιάλυτον καί τυμπανιαῖον εἰς τούς αἰῶνας ἀπαντας” (1538).

Τά δύο ἐπίθετα μέ ὅ,τι συνεπάγεται ἡ χρήση τους ὡς πρός τήν παραγωγή φόβου θά ἐξακολουθήσουν νά προχωροῦν μαζί μέσα στόν χρόνο. Τό “ἄλυτος” μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε μέ βεβαιότητα ὅτι ἐμφανίζεται στά ἀφοριστικά κείμενα σέ ποσοστό 99%. Τό “τυμπανιαῖος” σέ κάποιον ποσοστό ἑλαφρῶς μικρότερο· ἀρκετές φορές οἱ γραφεῖς παρομοίων ἀπειλῶν θά παρασυρθοῦν ἀπό τήν ὑπαρξη τοῦ ἐπιρρήματος “αἰωνίως” καί θά μετατρέψουν τό ἐπίθετο σέ ἐπίρρημα (“τυμπανιαῖως”). Πάντως μέ τήν μιά ἢ τήν ἄλλη μορφή τά ἐπίθετα θά ἀποτελέσουν ἕνα πλέγμα τοῦ τύπου: “καί ἄλυτοι μετά θάνατον, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι, καί τυμπανιαῖοι” (1614) ἢ “ἄλυτος αἰωνίως καί τυμπανιαῖος” (1614).

Ἀρκετά γρήγορα οἱ χρήστες τοῦ ἐπιτιμίου θά βρεθοῦν στήν ἀνάγκη νά τονίσουν ἔτι περαιτέρω τό στοιχείο τῆς ἀδιαλυσίας. Ἡ μέθοδος πού θά χρησιμοποιήσουν εἶναι ἐκείνη τῆς παραβολῆς τοῦ στοιχείου τῆς ἀδιαλυσίας πρός τά ἀφθαρτα στοιχεῖα τῆς φύσεως, ὥστε νά ἐξαρθεῖ μέ βεβαιότητα τό ἀκατάλυτο τῆς ποινῆς.

Τά πρώτα στοιχεῖα πού θά ἀποτελέσουν τό μέτρο σύγκρισης σχετικά μέ τήν ἀδιαλυσία εἶναι οἱ πέτρες καί ὁ σίδηρος: “ἄλυτοι μετά θάνατον αἰωνίως· αἱ πέτραι καί ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτοί δέ οὐδαμῶς” (1681). Ἡ μορφή αὐτή, μέ τά δύο ὑλικά σώματα, τά ὁποῖα τόσο εὐκόλα συναντῶνται στήν φύση καί ἀναγνωρίζονται ὡς ἀνθεκτικά στήν φθορά τοῦ χρόνου θά ἐνσωματωθοῦν στό τυπικό τῆς ποινῆς καί θά ἀποτελέσουν βασικό μοτίβο τῆς πρός τό τέλος τοῦ 17ου αἰ.

Ἄς προσθέσουμε ὅτι καί ἕνα ἄλλο στοιχείο, τό ξύλο, κάνει τήν ἐμφάνισή του τήν ἐποχή αὐτή. ἤδη τό 1665 συναντοῦμε τήν ἐκφορά “...αἱ πέτραι, τά ξύλα, ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτός δέ οὐδαμῶς”. Ὡστόσο ἡ χρήση τοῦ ξύλου εἶναι ἀραιή· ἐλάχιστες φορές οἱ συντάκτες ἀφοριστικῶν πράξεων θά χρησιμοποιήσουν τό ὑλικό αὐτό· ἴσως νά σκέφτηκαν ὅτι τό ξύλο δέν παρουσιάζει τήν ἀνθεκτικότητα τοῦ σιδήρου ἢ τῆς πέτρας· ἴσως νά μὴν ταίριαζε στό ἀφοριστικό τυπικό.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τά ὄσα ἀναφέραμε γιά τό στοιχείο τῆς ἀδιαλυσίας ἄς ἐπαναλάβουμε ὅτι αὐτή ἢ τόσο σημαντική καί κοινή κατάρα προσδιορίζεται κυρίως ἀπό τίς λέξεις ἀδιάλυτος, ἄλυτος, ἄλυτος καί τυμπανιαῖος, ἄλυτος ὅπως οἱ πέτρες καί ὁ σίδηρος καί σπανιότερα ἄλυτος ὅπως οἱ πέτρες, ὁ σίδηρος καί τά ξύλα. Πολλές φορές ἡ συνύπαρξη τῶν στοιχείων αὐτῶν θά εἶναι ταυτόχρονη· τοῦτο συμβαίνει κυρίως ἀπό τόν 18ο αἰ. καί ἐφεξῆς, ἀποτελώντας ἕνα ἀπό τά σταθερά μοτίβα τῆς ἀφοριστικῆς παράδοσης³².

Ἄταφία λοιπόν καί ἀδιαλυσία· αὐτές εἶναι οἱ ἀπειλές-κατάρεις πού σκοπεύουν τό σῶμα τοῦ νεκροῦ ἀφορισμένου. Βεβαίως ἡ διάκριση μεταξύ

32. Εἶναι πάντως ἐνδεχόμενο ὅτι ἡ χρήση τῆς λέξης “ἄλυτος” μέ τήν σημασία τοῦ ἀδιάλυτος, προήλθε ἀκριβῶς ἀπό τήν χρήση τῆς λέξης στά ἀφοριστικά κείμενα καί τόν προσδιορισμό τοῦ ἀφορισμοῦ ὡς ἄλυτου.

σώματος και ψυχής δεν είναι απολύτως περιχαρακωμένη. Τό σώμα όντως άπειλείται μέ άποτρόπαιες ποινές· εκείνο όμως πού έπιζητείται είναι ή έμμεση άπειλή κατά της ψυχής του άφορισμένου. Η τιμωρία του σώματος, ή άταφία, ή άδιαλυσία συνεπάγονται τήν άπώλεια της ψυχής. Αυτό τό γνωρίζουν καλά όλοι· έπιτιμώντες και έπιτιμώμενοι. Ωστόσο υπάρχουν και οι λέξεις εκείνες στο άφοριστικό τυπικό πού καθιστούν τό πράγμα απολύτως σαφές· ή έρχονται νά τό τονίσουν έμφανέστατα. Οι ύπαινιγμοί τώρα δεν έχουν θέση...

Περάσαμε έτσι στην δεύτερη κατηγορία άπειλών. Η βασική άπειλή κατά της ψυχής του άπειλουμένου μέ άφορισμό έχει σχέση μέ μία από τις βασικές αρχές του χριστιανισμού, σύμφωνα μέ τήν όποία ό άμαρτωλός μπορεί νά τύχει συγχωρήσεως όταν μετανοήσει έμπράκτως. Δηλαδή όσα άμαρτήματα και άν έχει διαπράξει στην ζωή του μπορεί νά συγχωρεθεί. Τό μυστήριο άλλωστε της έξομολογήσεως από αυτόν τόν βασικό κανόνα έκπορεύεται.

Μέ τόν άφορισμό όμως ό χριστιανός άπειλείται εύθέως διτι θά χάσει αυτό τό προνόμιο, θά παραμείνει άσυγχώρητος και κατά συνέπεια θά άπολέσει τήν ψυχή του. Ο άφορισμένος άπειλείται διτι θά παραμείνει “...άσυγχώρητος έν τώ νύν αιώνι και έν τώ μέλλοντι”. Η βασική αυτή αρχή της “άσυγχωρησίας”, όπως εκφράζεται μέ τήν παραπάνω τυπική έκφορά θά γνωρίσει - όπως άλλωστε και όλα τά άλλα στοιχεία - ποικίλλες προσαρμογές, καθώς τονίζονται κάθε φορά όρισμένα έπιμέρους χαρακτηριστικά. Παραμένει όμως πάντα βασικό μέλημα του χρήστη ή έμφαση του στοιχείου της άπωλείας της ψυχής, της κληρονομίας της αιώνιου κολάσεως, της δυσμενούς αντιμετώπισης του άφορισμένου κατά τήν ήμέρα της μελλούσης κρίσεως.

Δεκάδες εκφράσεις θά πλουτίσουν τό όπλοστάσιο της άπειλής αυτής. “Άσυγχώρητος από Θεού Παντοκράτορος”(1541)· “έστω άφορισμένος και άσυγχώρητος”...[νά βρεί] αντίδικον τήν ύπεραγίαν Δέσποιναν ήμών Θεοτόκον και τόν άγιον Νικόλαον³³ έν τή ήμέρα της κρίσεως...και αντίδικους τάς ουρανίους και άσωμάτους Δυνάμεις”(1546)· “και της του Χριστου μερίδος άλλότριος”(1546)· “έξει δε και αυτόν τόν Σωτήρα και Κύριον αντίμαχον και εκδικητήν έν τε τώ νύν αιώνι και έν τώ μέλλοντι”(1569)· “εύροι τόν Θεόν μαχόμενον έν τή ήμέρα της κρίσεως”(1622)· “υπόδικος τή αιωνίω φλογί”(1641)· “και της αιώνιου κολάσεως κληρονόμος”(1652)· “κατακριθησομένου μετά του προδότου Ιούδα, και έχωντος και τόν Κύριον μαχόμενον αυτόν έν τή ήμέρα της κρίσεως, και τούς άγιους αυτού άγγέλους αντίμαχομένους αυτόν”(1657).

Η εύρηματικότητα των συντακτών των άρχων ως προς τό σημείο αυτό δεν γνωρίζει όρια. Άλλωστε ή όλη χριστιανική παράδοση μπορεί άνετα νά πλουτίσει τό πεδίο αυτό εύκολα μέ πλήθος χαρακτηριστικών εκφράσεων. Ωστόσο πρέπει νά έπισημάνουμε ένα στοιχείο τό όποιο μέ μεγάλη βεβαιότητα μπορούμε νά ύποστηρίξουμε διτι εμφανίζεται περί τά μέσα του 17ου αί. και έκτοτε συνοδεύει άδιάλειπτα τήν άπειλητική έκφορά

33. Η εμφάνιση άγιων πού θά βρεί ό άφορισμένος ως αντίδικους κατά τήν ήμέρα της κρίσεως δεν μπορούμε νά ύποστηρίξουμε διτι αποτελεί βασικό στοιχείο της άφοριστικής διαδικασίας. Ωστόσο συναντάμε μερικές φορές όνόματα άγιων όταν ή πατριαρχική άπόφαση πού κατασφαλίζεται μέ άφορισμό άφορά κάποια μονή ή εκκλησία. Τότε ό άγιος στον όποιο είναι άφιερωμένη ή μονή ή εκκλησία εμφανίζεται στο άφοριστικό τυπικό προκειμένου νά καταστήσει τήν άπειλή πλέον άμεση. Στην συνείδηση του χριστιανού μιάς εκκλησιαστικής περιφέρειας της όποιας οι κάτοικοι λατρεύουν κατ' έξοχήν έναν άγιο έχει μεγαλύτερη επίδραση ή εύνοια ή δυσμένεια του άγιου αυτού από όποιαδήποτε άλλη άπειλή.

του επιτιμίου. Πρόκειται για την λέξη “γέενα” ή “γέεννα”³⁴, ή όποια ένσωματώνονται υπό την βασική έκφραση: “ένοχος του πυρός της γέεννης”. Πολλές φορές οι λέξεις γέεννα και κόλαση χρησιμοποιούνται ταυτοχρόνως: “ένοχος του πυρός της γέεννης και της άτελευτήτου και διαιωνιζούσης κολάσεως” (1715).

Πάντως μέ τον ένα ή τον άλλο τρόπο ή απώλεια της ψυχής και συνεπώς ή κληρονομία της κόλασης είναι πανταχού παρούσα στις άφοριστικές κατάρες και τιμωρίες. Οι άμαρτωλοί, οι άδικούντες άπειλούνται ότι θά άπολέσουν τον παράδεισο: “έάν μή τον Θεόν φοβηθέντες και την αιώνιον κόλασιν” (1797) πέσουν στά δεσμά του άφορισμού.

Αυτά άφορούν τό μεταφυσικό στάδιο, την μετά θάνατο ζωή και την σωτηρία ή απώλεια της ψυχής του άφορισμένου. Υπάρχει όμως και ή επί της γής ζωή και οι δραστηριότητες του χριστιανού. Τά στοιχεία δέν είναι δυνατόν νά παραμείνουν άλώβητα από τις άπειλές και κατάρες του επιτιμίου.

Άφορισμός, έκτός όλων των άλλων, έχουμε πεί ότι σημαίνει άποκοπή του τιμωρουμένου από τό σώμα της εκκλησίας. Σημαίνει στέρηση των μυστηρίων της εκκλησίας. Τουτό σημαίνει ότι έκτός από την άταφία κινδυνεύει ο άφορισμένος νά στερηθεί της συμμετοχής όλων των μυστηρίων της εκκλησίας, πολλά από τά όποια είναι στενά συνυφασμένα μέ όλην την κοινωνική παρουσία του χριστιανού: άρραβώνες, γάμοι, βαπτίσεις, ευχέλαια κ.τ.δ. Οι άπειλές αυτές δέν είναι καθόλου εύκαταφρόνητες. Τό αντίθετο μάάλιστα: οι συνέπειές τους τείνουν νά προσδιορίσουν την ποινή. Ο άφορισμός άπειλεί τους άμαρτωλούς μέ πλήρη άπομόνωση.

Άς δούμε όμως τις σχετικές εκφράσεις, οι όποιες και ώς πρός τό σημείο αυτό είναι εύγλωττες. Οι άφορισμένοι άπειλούνται ότι θά είναι “έξω της των χριστιανών όμηγύρεως” (1468) ή “της των χριστιανών Εκκλησίας άλλότριον” (1541). Μερικές φορές ή άπειλή συνενώνει τά δύο στοιχεία: “έξω της των χριστιανών εκκλησίας και όμηγύρεως” (1544) ή τελευταία έκφραση θά προσλάβει τον χαρακτήρα στερεότυπης και συνεχώς επαναλαμβανόμενης άπειλητικής έκφοράς.

Είναι ή πρώτη μορφή άπειλητικής έκφρασης της κατηγορίας αυτής. Μιά άλλη ομάδα άπειλών έρχεται νά καταστήσει τά πράγματα περισσότερο σαφή και συγκεκριμένα, τονίζοντας ακριβώς τις δυσάρεστες συνέπειες της άποκοπής από τό σώμα της εκκλησίας: “υπό Ιερέων μή εκκλησιαζόμενοι πανοικί ή άγιαζόμενοι” (1603): “και έξω της εκκλησίας Χριστού πανοικί, ...μή εκκλησιαζόμενον ή μετά χριστιανών συναναστρεφόμενον” (1606). Οι άπειλές καθώς πλησιάζουμε πρός τά νεότερα χρόνια γίνονται περισσότερο συγκεκριμένες: “και μηδείς Ιερεύς τολμήση εκκλησιάσαι αυτόν ή άγιάσαι ή θυμιάσαι ή αντίδερρον δούναι” (1652): ή “μηδείς εκκλησιάση αυτόν, ή άγιάση, ή θυμιάση, ή αντίδωρον δώ ή συμφάγη αυτόν ή συμπίη, ή συναναστραφή και χαιρετίση” (1708).

Οι άπειλές όμως δέν θά παραμείνουν μόνο στό εκκλησιαστικό επίπεδο. Μέσα σε ένα κλίμα, τό όποιο εύνοεί την διόγκωση των άρνητικών

34. Η λέξη είναι έβραϊκή και σημαίνει την κοιλάδα του “υιού Έννώμ”. Σύμφωνα μέ την Παλαιά Διαθήκη στην κοιλάδα αυτή οι Έβραίοι όταν άμάρταναν προσέφεραν άνθρωποθύσιες στους ειδωλολατρικούς θεούς και ειδικότερα στον Μολόχ. Έτσι ή κοιλάδα αυτή απέκτησε άπαίσια φήμη. Ο έβραίος βασιλιάς Ίωσίας σταμάτησε τις θυσίες αυτές και έφεξής διέταξε νά ρίχνουν εκεί τά όσά των νεκρών και άλλες άκαθαρσίες τις όποιες κατά καιρούς έκαιαν. Έτσι ή λέξη κατέληξε νά σημαίνει τόπο βασάνων, δηλαδή την Κόλαση. (τά στοιχεία παίρνω από την ΘΗΕ 4, 444).

ἀποτελεσμάτων εἰς βάρος τοῦ ἀφορισμένου, οἱ ἀπειλές καί οἱ κατάρες θά συμπεριλάβουν βέβαια καί τίς οικονομικές δραστηριότητες τοῦ χριστιανοῦ. Θά ἀπειληθοῦν μέ ἄμεση καταστροφή τά ὑπάρχοντά του, οἱ κόποι του, τό σπίτι του, τό βίος του: “καί μηδεὶς ἐξ ὑμῶν τε καί τῶν λοιπῶν ἄλλων τολμήσει ἐκκλησιασθῆναι...ἢ συμπραγματευθῆναι”(1616) ἢ, “προκοπήν οὐ μή ἴδοι”(1638) ἢ, σέ ὕψος ἔντονα ἀπειλητικό καί ἀγριο: “οἱ κόποι αὐτῶν νά εἶναι κατηραμένοι, καί τά ὑπάρχοντα πυρκαϊστα, καί προκοπήν νά μήν ἴδοῦσι μέχρι γενεᾶς γενεάν”(1648).

Ἡ παράθεση συναφῶν παραδειγμάτων εἶναι δυνατόν νά πάρει μεγάλες διαστάσεις καθώς κάθε φορά ὁ εὐφάνταστος κάλαμος τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραφῶν κάτι νέο θά προσθέσει προκειμένου νά ἀπειληθοῦν οἱ ἁμαρτωλοί. Πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση εἶναι χαρακτηριστικό τό παράδειγμα τοῦ 1778 στό ὁποῖο ἀναγράφεται: “...τούς ἔχομεν ἐκπτώτους ἀπό τό σύστημα τοῦ γένους μας καί ἀφορισμένους”, καί τοῦ 1787: “καί οὐ μείνη αὐτῷ λίθος ἐπὶ λίθῳ”.

Ἀπό τό γενικό ἀφοριστικό κλίμα δέν θά ἐξαιρεθοῦν οὔτε καί οἱ ἱερωμένοι πού ἁμαρτάνουν. Βεβαίως, ὅπως ξέρουμε, γι’ αὐτούς προβλέπεται συχνά ἡ ἀργία καί ὅταν περιφρονήσουν τήν ποινή αὐτή, ἐπιβάλλεται ὁ ἀφορισμός ἢ καί ἡ καθαίρεση ὅταν τό παράπτωμα εἶναι πολύ σοβαρό. Ὡστόσο πολλές φορές ἱερωμένοι* καί μοναχοί δέχονται ἀπειλές καί κατάρες πού ἔχουν σχέση ἢ θίγουν καιρία συμφέροντά τους. Μέ ἄλλα λόγια ἀπειλοῦνται νά στερηθοῦν τίς ὑπηρεσίες καί τά ὀφέλη πού προκύπτουν ἀπό τίς ὑπηρεσίες αὐτές. Ἔτσι οἱ ἐναντίον τους ἀφοριστικές ἀρές θά περιλάβουν ἐκφορές τοῦ τύπου: “καί μηδεὶς ἐξ ὑμῶν...τολήσει συμφορέσαι αὐτοῖς καί συναινέσαι, καί εἰς ἑορτάς αὐτῶν ὄλως παραγενέσθαι καί συνεσιῶσθαι αὐτοῖς...μή τολμῶντος καί τοῦ νῦν ἐπισκόπου ἢ καί πάντων ἀρχιερέων χειροτονίαν τινά ἢ ἀγιασμόν ποιῆσαι, καί ἐτέραν ἀρχιερατικήν ἀκολουθίαν ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ”(1614).

Οἱ ἀπειλές πολλές φορές θά θίξουν καί τά ἄμεσα συμφέροντά τους, ὅπως εἶπαμε, δηλαδή τά ἐκκλησιαστικά εἰσοδήματα: “...ἔστερημένος παντός ἐκκλησιαστικοῦ εἰσοδήματος”(1668-1691) ἢ, “καί μηδεὶς τολμήσει συναναστραφῆναι αὐτοῖς ἢ περιποιηθῆναι ἢ ἐλεημοσύνην τινά δοῦναι ἢ ἐν τῇ κατοικίᾳ αὐτοῦ ἀποδεχθῆναι ἢ συνδραμεῖν κατά τι λόγῳ ἢ ἔργῳ”(1701) καί τέλος “μηδεὶς τολμήσει συμφορῆσαι αὐτῷ ἢ συλλειτουργῆσαι ἢ τήν ἀνίερρον αὐτοῦ χεῖρα ἀσπάσασθαι ἢ εἰσόδημα ἐκκλησιαστικόν πολύ ἢ ὀλίγον αὐτῷ δοῦναι”(1746). Στήν τελευταία μάλιστα περίπτωση ὁ ποινικός συνδυασμός ἐρμηνεύει τά πράγματα καλύτερα: ὁ τιμωρούμενος ἢ ὁ ἀπειλούμενος δέν ἔχει τό δικαίωμα νά ἱεουργεῖ καί κατά συνέπεια χάνει καί τά εἰσοδήματά του.

Ὅλα αὐτά ἔχουν τήν λογική τους. Γά πάντα προβλέπονται ὡς παρακολουθήματα τῆς ποινῆς πού ἐπιδιώκει νά συμμορφώσει τόν ἁμαρτωλό καί τόν ἀδικοῦντα. Ἡ ἀποκοπή ἀπό τήν ὁμήγυρη τῶν πιστῶν μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἕνα ἀποτελεσματικό ὄπλο. Οἱ ἀπειλές, οἱ ἀρές καί οἱ κατάρες δημιουργοῦν τήν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα. Ὡστόσο φαίνεται ὅτι ὄλα αὐτά κάποτε δέν εἶναι ἀρκετά ἢ δέν μποροῦν νά ἱκανοποιήσουν τίς ἀνάγκες καί τούς σκοπούς τοῦ ἐπιτιμίου. Ἔτσι οἱ ἀπειλές καί οἱ κατάρες ξεφεύγουν ἀπό κάθε ὄριο καί ἀγγίζουν τήν σφαῖρα τοῦ παράλογου· παράλογου ἀπό τήν ἀποψη ὅτι τό ἐπιτίμιο προέρχεται ἀπό τήν ἐκκλησία, ἀπό τήν θρησκεία πού ἔχει ὡς κύριο ἄξονά της τήν ἀγάπη καί ἀποκηρύττει τήν βία μέ κάθε τρόπο.

Φθάνουμε λοιπόν μέσα από μία κλιμάκωση τῶν ἀπειλῶν καί τῶν ἀρῶν στό σημεῖο πού ἀπειλεῖται εὐθέως ἡ ζωὴ τοῦ ἀφορισμένου, ἡ ζωὴ ἢ δική του καί τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του: “ἀποπέσοι ἀώρως καί τῆς παρούσης ζωῆς...πῦρ καταφάγοι τό θεμέλιον οἴκου αὐτοῦ”(1546). “καί ὀργή Θεοῦ εἶη ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καί τὰς κεφαλὰς τῶν τέκνων αὐτοῦ”(1651). “ἐκκοπεῖται τῆς παρούσης ζωῆς, ἐκπέσοι καί τῆς αἰωνίου”(1671). “καί ἐξαληφθεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ βίβλου ζώντων”(1681).

Οἱ παραλλαγές στό ἴδιο μοτίβο εἶναι πολλές καί ποικίλες: “ἄγγελος Κυρίου καταδιωξάτω αὐτούς ἐν μαχαίρα, καί πρόσωπον Θεοῦ οὐ μὴ ἴδωσι”(1753). “καί ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαληφθεῖ τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς καί τὸ ὄνομα ἐκ βίβλου ζώντων”(1746). Πολλές φορές ὁ συνδυασμός στοιχείων ἐντείνει τὸ κλίμα καί ἐπιζητεῖ νὰ καταστήσει περισσότερα τρομακτικά τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ: “τὰ πράγματα, κτήματα, οἱ κόποι καί οἱ ἰδρῶτες αὐτοῦ εἶσαν κατηραμένα καί εἰς ἀφανισμόν παντελῆ καί ἐξολόθρευσιν, γινόμενα ὡσεὶ κονιορτός ἀπὸ ἄξωνος θεριστοῦ καί λιμῶξιεν ἄρτου πάσας τὰς ἡμέρας αὐτοῦ καί ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαληφθεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ”(1718), ἢ, “νὰ εἶναι ἡ κατάρα τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς οἴκους των καί εἰς τὰ παιδιά τους καί εἰς τὰ ὑπάρχοντά τους”(1789).

Αὐτὰ εἶναι μερικά ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα πού μπορεῖ νὰ περιέχει ἓνα ἀφοριστικό. Ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση πού καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει καί σύμφωνα μὲ τὴν ἐποχὴ πού ἀνήκει οἱ ἐκφράσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλές ἢ διανθισμένες μὲ πολλὰ ἀρνητικά παραδείγματα καί ἀπειλές κατὰ τῆς ἐν γένει παρουσίας τοῦ χριστιανοῦ στόν κοινωνικό βίον. ὅπως εἶναι εὐλόγο ἀπειλεῖται ἀκόμα καί πνευματικὴ ὑπόσταση τοῦ χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος κινδυνεύει νὰ ἀπολέσει τὴν ψυχὴ του, τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς του. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ γενικὸ περίγραμμα μέσα στό ὁποῖο κινεῖται ἡ ἀφοριστικὴ διαδικασία δὲν ξεφεύγει κανένας ἀμαρτωλός. Ταπεινός χριστιανός ἢ ἄρχοντας, λαϊκός ἢ ἱερωμένος κατ' ἀρχὰς μποροῦν νὰ ἐπιβληθοῦν στὴν ἀφοριστικὴ δοκιμασία. Τὰ ἀφοριστικά τυπικὰ ἄλλωστε στὴν συντριπτικὴ τους πλειοψηφία διαγράφουν καθαρά τὰ ὄρια, μέσα στά ὁποῖα κινεῖται ὁ ἀφορισμός καί προσδιορίζουν τὸ εὖρος τῆς ἐμβέλειάς του.

Ἡ πρώτη, ἢ κοινότερη διακήρυξη τοῦ τύπου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ στὴν γενικὴ ἀπειλὴ ὅτι ὁ παραβάτης κάποιας ἐντολῆς ἂν δὲν μετανοήσει θὰ ἀφορισθεῖ: “κἂν ὁποῖος ἂν εἶη”. Συνήθως ὁ συντάκτης τοῦ ἀφοριστικοῦ θεωρεῖ σκόπιμο κοντὰ στὴν λιτὴ αὐτὴ διατύπωση -προφανῶς γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἄμεση ἀποτελεσματικότητα - νὰ ἐπεξηγήσει ἔτι περαιτέρω τὴν ἐκφραση αὐτὴ: ἔτσι, προκειμένου οἱ ἀπειλούμενοι νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν ἑαυτό τους καί μάλιστα ὅταν ἔχουμε ἀνώνυμο ἀφοριστικό, ἀκολουθεῖ ἡ ἀνάλυση τοῦ τύπου: “κἂν ὁποῖος ἂν εἶη...ἂν τε ὁ τὴν ἡγεμονίαν ἔχων τοῦ τόπου, ἂν τε ἄλλος τις, μικρός ἢ μέγας, τοῦ ἱεροῦ καταλόγου, ἢ τῆς κοσμικῆς πολιτείας”(1591).

Βεβαίως οἱ σχετικὲς ἐπεξηγήσεις δὲν ἀκολουθοῦν μία αὐστηρὴ τυπολογία· μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν καί κατὰ τὸ λεκτικὸ ἀλλὰ καί κατὰ τὸ γραμματικὸ καί συντακτικὸ τους μέρος μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ἔτσι λ.χ. συναντοῦμε: “εἴτε ἀρχιερεὺς ἐστὶν εἴτε ἱερεὺς, εἴτε λαϊκός, κληρικός, ἢ ἄρχων, ἢ ἀρχόμενος, ἀνὴρ ἢ γυνή, μικρός ἢ μέγας”(1622). ἢ, “ἀρχιερεῖς ὄντες, εἴτε ἱερεῖς καί ἱερομόναχοι, ἢ ἱεροδιάκονοι, ἢ κληρικοὶ καί ὀφφικιάλιοι...κοινολαῖται δὲ τινες ὄντες καί ἄπλως κοσμικῆς τάξεως”(1691). Ἀκόμα οἱ ἐπεξηγήσεις μπορεῖ νὰ εἶναι τοῦ τύπου: “ἐγγχωρίων

ἢ ἄλλων ἐκ τε τοῦ ἀρχιερατικοῦ καὶ ἱερατικοῦ καταλόγου ἢ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος”(1803).

Βεβαίως ἀπὸ λεκτικὴ ἀποψη παρατηρεῖται μία βαθμιαία προσαρμογὴ τοῦ τυπικοῦ πρὸς κάποια στοιχεῖα, ἰδιαίτερα κάθε περιόδου ἀφοῦ ἐπιζητεῖται κάθε φορά σαφήνεια ὡς πρὸς τὸ εὖρος τοῦ ἐπιτιμίου. Εὐκόλα λοιπὸν ὁ ἀπειλούμενος θά ἀναγνωρίσει τὸν ἑαυτοῦ σὲ κάποια κατηγορία: ἄλλωστε ἡ μεγάλη γενικότητα τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν δὲν ἐπιτρέπει παρεξηγήσεις...

Μία ἄλλη κατηγορία στοιχείων πού πλαισιώνουν τὸ ἀφοριστικὸ γραπτὸ τυπικὸ εἶναι ἐκεῖνα τῶν ἀρνητικῶν παραδειγμάτων. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπίκληση χαρακτήρων ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη (συνήθως εἶναι ὁ Ἰούδας) προκειμένου οἱ ἀπειλούμενοι νὰ συναισθανθοῦν τὸ μέγεθος τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἀφορισμοῦ καθὼς θά ὀρθώνονται ἐνώπιόν τους τὰ φοβερά δεινά καὶ πάθη πού ὑπέστησαν ὄσοι δὲν φοβήθηκαν τὴν ὀργὴ τοῦ Θεοῦ.

Γιὰ τὸν Ἰούδα τὰ πράγματα εἶναι γνωστά. Μὲ τὴν προδοσίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ἀποτρόπαιο τέλος του ἀναδείχθηκε στὸ πιὸ μισητὸ καὶ ἀπεχθές πρόσωπο τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ αἰώνια μετὰ θάνατον τιμωρία του ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ τὰ δεινά μαρτύρια τῆς κόλασης τὸν καθιστοῦν λοιπὸν ἀπὸ τὰ πλέον ἀποτελεσματικὰ παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴν.

Οἱ ἀπειλούμενοι μὲ τὸν ἀφορισμὸ ἀπὸ πολὺ παλιὰ κινδυνεύουν νὰ καταλήξουν μαζί μ' αὐτόν, νὰ ἔχουν τὴν ἴδια τύχη: “καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα(1530): “...καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα καὶ τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον”(1613): “καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα καὶ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον τῆς δόξης”(1723). Αὐτές εἶναι μερικὲς ἀπὸ τίς τυπικὲς ἐκφράσεις πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἀπειλὴ ἐξίσωσης τῆς τύχης τῶν ἀφορισμένων πρὸς τὴν τύχη τοῦ Ἰούδα. Ἄς σημειώσουμε ὅτι τίς περισσότερες φορές τὸν Ἰούδα συνοδεύουν καὶ οἱ συνυπεύθυνοι τῆς σταύρωσης τοῦ Χριστοῦ Ἰουδαῖοι, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ τὴν ἴδια τύχη καὶ τὰ ἴδια πάθη ἔχουν ὑποστεί.

Τὰ ἄλλα παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀνασύρονται ἀπὸ τὸν πλούσιο σὲ τέτοιες ἀναφορὲς χωρὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὁ Ἰούδας εἶναι ἓνα καλὸ παράδειγμα: ὁ χωρὸς ὁμοῦς τῆς Καινῆς Διαθήκης δὲν προσφέρει ἄλλες ἔντονα ἀρνητικὲς ἐμπειρίες: τὸ παράδειγμα ἐξάλλου τοῦ Ἰούδα κινδυνεύει νὰ ἀναιρεθεῖ ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πολὺ γνωστὴ ἱστορία τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἐξοικείωση πού προέρχεται ἀπὸ τὴν συχνὴ ἀναφορὰ. Ἔτσι ἡ προσφυγὴ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι εὐλογη καὶ ἀναγκαία. Σ' αὐτὴν ὑπάρχουν εἰκόνες περισσότερο παραδειγματικὲς: ἀναζητοῦνται ἥρωες πού δὲν εἶναι τόσο κοινοὶ ἀλλὰ συγχρόνως ἀποπνέουν τρόμο καὶ φόβο. Ἐξάλλου εἶναι περισσότερο ἀπόμακροι καὶ κατὰ συνέπεια περισσότερο ὑποβλητικοὶ στὰ μάτια καὶ τίς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς τουρκοκρατούμενης κοινωνίας.

Στὸ τυπικὸ τοῦ ἀφορισμοῦ τὰ πρόσωπα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πού χρησιμοποιοῦνται εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Ὁ Γιεζῆς: ὁ ἀπειλούμενος μὲ ἀφορισμὸ κινδυνεύει νὰ “κληρονομήσει τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ”³⁵. Ἡ ἐπίκληση τοῦ Γιεζῆ

35. Ὁ Γιεζῆ κατὰ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη εἶταν ὑποτακτικὸς τοῦ προφήτη Ἐλισσαίου. Εἶχε ἕπουλο καὶ δύστροπο χαρακτήρα καὶ τιμωρήθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ μὲ τὴν ἀσθένεια τῆς λέπρας (Βασιλειῶν Δ', κεφ. δ', ε', η'). Νὰ πῶς περιγράφονται τὰ βάσανα τοῦ Γιεζῆ ἀπὸ τὸν Μαλαξό: “Τίς δὲ νὰ ἀκούσῃ καὶ περὶ τοῦ Γιεζῆ, πῶς τὴν κατάραν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ἐκληρονόμησεν καὶ ὄλος ἐλεπρώθη. Ὁ γὰρ αὐτός ὁ Γιεζῆς ἐγενεν μαθητῆς Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου, ὡς λέγει ἡ τετάρτη τῶν Βασιλειῶν. Τὸν γὰρ Νεεμάν, λεπρὸν ὄντα

συνάπτεται τīs περισσότερες φορές μέ τόν 'Ιούδα και ή σχετική έκφορά γίνεται: "κληρονομησάτω τήν λέπραν του Γιεζή και τήν αγχόνην του 'Ιούδα". β) 'Ο Κάιν' ό αδελφοκτόνος γιός του 'Αδάμ, τόν όποιο ό Θεός τιμώρησε νά περιφέρεται φοβούμενος τήν εκδίκησή του³⁶. Η έκφραση απειλής εναντίον του άφορισμένου είναι συνήθως ότι κινδυνεύει νά παραμείνει: "στένων και τρέμων, ως ό Κάιν επί τής γής". γ) Δαθάν και 'Αβειρών³⁷ ό άφορισμένος κινδυνεύει νά έχει τό τέλος των δύο αυτών αδελφών πού τούς κατάπτε ή γή· πολλές φορές κοντά σ' αυτούς προστίθεται και τό όνομα του Κορέ³⁸, πού είχε τό ίδιο τέλος μέ τά δυό αδέλφια. Έτσι οι σχετικές κατάρες και απειλές έχουν τήν μορφή: "και σχισοι και καταπιοι αυτόν ως τόν Δαθάν και 'Αβειρών"(1620) ή, "...σχισθεί ή γή και καταπιοι αυτόν ως τόν Δαθάν ποτε και Κορέ και 'Αβειρών"(1757). Άς σημειώσουμε εδώ ότι αρκετές φορές και μάλιστα από τόν 18ο αλ. και έφεξης πραγματοποιείται παράθεση όλων μαζί αυτών των φρικτών παραδειγμάτων, προκειμένου νά ενισχυθεί περαιτέρω τό στοιχείο του φόβου³⁹.

Βεβαίως ό 'Ιούδας ήταν μία προσωπικότητα πάγκοινη και οικεία σ' όλους τους χριστιανούς· ή μορφή του ενσωματώθηκε στά έθιμα του λαού μας ως άρνητικό παράδειγμα και έπιπλέον συγκέντρωσε πάνω της πολλές δυσάρεστες ιστορίες, πού τīs άναιρούσε ή καταστροφή του όμοιώματός του. Και ό Κάιν επίσης σήμαινε κάτι τό κακό για τούς ανθρώπους τής εποχής εκείνης. Τά άλλα πρόσωπα όμως; πώς ήταν δυνατόν νά λειτουργήσει άποτροπτικά ή μνεία προσώπων, των όποιων δέν ήταν γνωστά καλά-καλά ούτε τά όνόματά τους;

τῷ σώματι αὐτοῦ ὅλον καί χάριτι Θεοῦ Ἐλισσαῖος ὁ προφήτης ἐκαθάρισεν αὐτόν ἐκ τῆς λέπρας· ἐκείνος δέ ὡς ἀπλῶς ἄνθρωπος, μή γινώσκων ἄλλον περὶ τούτου, ἠθέλησε ποιῆσαι τήν ἀνταμοιβήν καί ἠβουλήθη δοῦναι τῷ προφῆτῃ χρήματα διὰ τήν ἰατρείαν ὅπου ἔκαμεν εἰς αὐτόν καί εὐρών ὁ Νεεμᾶς τόν Γιεζή, ἔδωκεν αὐτῷ χρήματα πολλά, ὁ δέ Γιεζῆς ἔλαβεν αὐτά ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ τοῦ προφήτου, ψευδόμενος αὐτῷ. Καί ὁ προφήτης γνωρίσας τήν πονηρίαν αὐτοῦ ἐκατηράσθη καί ἐλεπρώθη ὅλος ὁ Γιεζῆς" (Μαλαξός, Νομοκάνων 78-79).

36. Γένεσις 4, 8-16.

37. 'Ο Δαθάν και ό αδελφός του 'Αβειρών, γιοί του 'Ελιαβ, τόλμησαν νά άμφισβητήσουν τήν έξουσία του Μωυσή όταν οι 'Εβραίοι βάδιζαν προς τήν Γῆ τής 'Επαγγελίας. Στην ιστορία αυτή εμπλέκεται και τό όνομα του λευίτη Κορέ, ό όποιος στασίασε κατά του αδελφου του Μωυσή, 'Ααρών. Τελικά ό Θεός τούς τιμώρησε και τούς τρεις μέ φρικτή τιμωρία: άνοιξε ή γή και τούς κατάπτε ('Αριθμοί Ιστ', κοτ' 9, 10 'Δευτερ. Ια' 6· Ψαλμοί ρε' 17· Σοφία Σειράχ με' 18).-Οι εκφράσεις αυτές έμπεδώθηκαν μέ τρόπο άποφασιστικό στα εκκλησιαστικά ιδίως μέλη τής νεοελληνικής εκκλησίας, τά όποια δέν θά διστάσουν νά τīs χρησιμοποιήσουν στις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις τους. Έχουμε κατά νου κυρίως τήν διένεξη Οικονόμου-Φαρμακίδη μέ τīs όξειες αντιγκλήσεις εκατέρωθεν συγκεκριμένα ό Οικονόμος καταφέρεται εναντίον του Φαρμακίδη και των όπαδών του γράφοντας: 'Αγνώμονες υιοί και τής εκκλησίας και τής πατρίδος, άνέστητε εν μέσω τής ελευθέρας 'Ελλάδος, ως άλλοι Δαθάν και 'Αβειρών, συγκινούντες ανταρσίαν κατά τής μηρός των 'Εκκλησιών..." (Οικονόμος, 'Επίκρισις): στην απάντηση ό κύκλος του Φαρμακίδη γράφοντας διά τής χειρός Ν.Βάμβα αναφέρει: "Αλλά σύ, σύ, τίς ών έρωτάς ήμās ταῦτα; τίς ών ήλθες, και ταράττεις τήν ελευθέραν ήμών συναγωγήν, ως άλλος τρώντι Δαθάν και 'Αβειρών..." (Βάμβας, 'Αντεπίκρισις 14).

38. Βλ. τήν προηγούμενη σημείωση.

39. Μερικές φορές όρισμένα πατριαρχικά κείμενα παρέχουν όρισμένες εξηγήσεις για τά πρόσωπα αυτά τής Παλαιάς Διαθήκης. Σέ κείμενο λ.χ. του οικουμενικού πατριάρχη Γαβριήλ Γ' διαβάζουμε: "...οι θέλοντες δέ ελδέναι, όπόση τίς έστιν ή του Θεου αγανάκτησις κατά των αυθαδιαζόντων, μνησθήτωσαν, όσους ό Θεός εργοις έτιμώρησε... Δαθάν γέρ και 'Αβειρών αντιπροσωπήσαντας τῷ θεόπτη Μωϋσει ή γή σχισθεῖσα κατέπτε· Κορέ δέ και άλλοι πλειστοι μετ' αὐτοῦ τῷ 'Ααρών διαστασιάσαντες πυρκαυστοι γεγόνασιν· Όζίας δέ λαϊκός ών, και του μή άνήκοντος αὐτῷ άψάμενος ἐλεπρώθη· ό δέ Ζάν πυρὶ κατηναλώθη κάκεινος..." (Γεδεών, Διατάξεις 2, 413).

Στήν περίπτωση αυτή πιστεύουμε ότι λειτουργεί αποτρεπτικά ή απλή παράθεση των ονομάτων αυτών. Είναι πρώτα-πρώτα ή θέση τους: δηλαδή βρίσκονται κοντά σε λέξεις και σε φράσεις που προβλέπουν κακά αποτελέσματα για τον αφορισμένο· κατά συνέπεια και τα ονόματα αυτά με τό πιθανώτατα άγνωστο σημαίνόμενο δεν μπορεί παρά κακά αποτελέσματα να προβλέπουν. Εκτός όμως από αυτό δεν πρέπει να παραβλέπουμε τό δέος και τόν φόβο που μπορεί να προκληθεί ακριβώς από τήν άγνοια των ονομάτων. Η ύποψία ότι τά ονόματα αυτά δηλώνουν πρόσωπα που τιμωρήθηκαν με ύπερφυσικό τρόπο από τόν παντοδύναμο Δημιουργό και ή άγνοια παράλληλα αυτών των φοβερών παθών που υπέστησαν είναι τό καλύτερο αποτρεπτικό παράδειγμα για τόν χριστιανό που δεν άναζητεί λεπτομέρειες. Αν έξάλλου κάποιοι γνώριζαν τήν ακριβή περιγραφή των γεγονότων τόσο τό καλύτερο· αυτοί θα ήταν οί καλύτεροι διαφημιστές των παθημάτων που υπέστησαν ό Δαθάν και ό Άβειρών και ό Κορέ και ό Γιεζής...

Τελειώνοντας τό κεφάλαιο αυτό πρέπει να θυμίσουμε ότι έναντίον του άφορισμένου στρέφονται και οί κατάρες διαφόρων άγιων προσώπων τής χριστιανικής παράδοσης. Τέτοια πρόσωπα είναι κυρίως οί τριακόσιοι δεκαοκτώ πατέρες τής έν Νικαία συνόδου αλλά μερικές φορές και οί πατέρες των άλλων οικουμενικών ή τοπικών συνόδων.

Η δογματική στήριξη και ένίσχυση του έπιτιμίου μέσω αυτής τής επίκλησης είναι προφανής. Οί πατέρες των συνόδων αυτών με τίς αποφάσεις τους άντιμετώπισαν τούς αίρετικούς και επέλυσαν πλήθος προβλημάτων που είχαν σχέση με τήν δογματική φύση τής νέας θρησκείας αλλά και με τήν καθημερινή πρακτική της πολιτική. Με λίγα λόγια στερέωσαν τήν πίστη και τήν οργανωτική δομή τής εκκλησίας κατά τούς πρώτους κρίσιμους αιώνες. Δεν μπορεί λοιπόν να μήν είναι αποφασιστικής σημασίας ή άρά που προέρχεται από τέτοιους πατέρες και οί φράσεις “έχέτω και τας άράς των τη’ θεοφόρων πατέρων”, ή “έχέτω και τας άράς των τη’ θεοφόρων πατέρων των έν Νικαία”, ή, “έχέτω και τας άράς των...και των λοιπών άγιων συνόδων”, προσλαμβάνουν τήν μορφή των στερεοτύπων εκφράσεων. Πολλές φορές μάλιστα οί κατάρες των άγιων πατέρων χρησιμοποιούνται αυτόνομα - χωρίς άφοριστική άπειλή - ως αποτρεπτικό μέσον.

Δέν είναι άσυνήθιστο επίσης φαινόμενο οί άρες των πατέρων να ένισχύονται από τήν αντίστοιχη άπειλητική συνδρομή άλλων προσώπων τής Άγίας Γραφής. Διαβάζουμε λ.χ. σε αντίστοιχες εκφορές: “και ύπόδικος ταίς άραίς των άγιων πατέρων και άειμνήσιων πατριαρχών, τοίς έν τοίς προεκδοθείσι γράμμασιν έμφερομένας”(1672), ή “ταίς πατριαίς και προφητικαίς άραίς ύπόδικος”(1692) ή, σε λαϊκή γλώσσα: “νά έχης τήν άγανάκτησιν πάντων των άγιων Άποστόλων”(1701).

Ίδιαιτερος λόγος άξίζει να γίνει έδώ για τούς μητροπολιτικούς άφορισμούς. Γνωρίζουμε ότι οί άφορισμοί που προέρχονται από τήν γραμματεία του οικουμενικού πατριαρχείου χρησιμοποιούν τήν γνωστή εκκλησιαστική γλώσσα με τίς κοινότοπες άφοριστικές εκφράσεις: αυτή ή γλώσσα από τήν συχνή επανάληψη καθιερώθηκε και είναι βέβαιο ότι σε μεγάλο βαθμό ήταν κατανοητή στους άμεσα ένδιαφερομένους αλλά και στο ύπόλοιπο πλήρωμα τής εκκλησίας.

Όταν όμως ό άφορισμός προέρχεται από τίς κατά τόπους μητροπόλεις, τίς περισσότερες φορές προσαρμόζεται λεκτικά προς τίς τοπικές

ιδιομορφίες. Τὸ λεξιλόγιο εἶναι συνήθως λαϊκότερο καὶ μπορεῖ νὰ φθάσει ὡς τὶς ἀκραίες καταστάσεις. Ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ συνεκτιμήσουμε τὴν ἀγραμματοσύνη καὶ τὴν ἀμάθεια τῶν γραμματέων ἀλλὰ πολλές φορές καὶ τῶν ἰδίων τῶν μητροπολιτῶν πιθανώτατα ὁμοίως γίνεται καὶ προσπάθεια ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς χριστιανούς τοῦ στενοῦ τοπικοῦ περιβάλλοντός του⁴⁰.

Αὐτὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα πού συνθέτουν τὴν μορφή τοῦ γραπτοῦ ἀφοριστικοῦ τυπικοῦ. Ἡ χρῆση τους καὶ ἡ ἐπιλεκτικὴ ἐνσωμάτωσή τους ἐντὸς τῶν "ἀφοριστικῶν χαρτίων" εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργία τυπικῶν διπλοῦ χαρακτήρα, ἐνός συνθέτου καὶ ἐνός ἀπλοῦ. Γενικός κανόνας χρῆσης τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς δέν ὑπάρχει, ὅπως δέν ὑπάρχει ταυτόσημη χρῆση στοιχείων γιὰ τὴν συγκρότηση τῶν δύο τυπικῶν. Ἐνα τυπικὸ τῆς ἀπλῆς μορφῆς μπορεῖ νὰ περιέχει διαφορετικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἓνα ἄλλο τῆς ἴδιας μορφῆς. Τὰ ἴδια περίπου συμβαίνουν καὶ μὲ τὸ σύνθετο τυπικὸ, μολονότι ἡ χρῆση μιᾶς κατάρρας ἐπιφέρει συνήθως τὴν χρῆση καὶ τῆς ἄλλης κατὰ τρόπο περίπου αὐτόματο.

Ἔτσι μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. καὶ ἐφεξῆς δημιουργεῖται μία μορφή συνθέτου τυπικοῦ πού ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλές ἀρές καὶ πολλές ἀπειλητικὲς ἐκφράσεις· μάλιστα αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ μορφή ἐκλαμβάνεται ὡς ἀφορισμός. Εἶναι αὐτὸ πού καὶ σήμερα ἀκόμα θεωρεῖται ὅτι εἶναι ὁ ἀφορισμὸς πού πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἀνακαλεῖ στὴν μνήμη ἄλιωτα πτώματα, τυμπανιαῖα κουφάρια κ.τ.δ.

Μὲ τὴν μιὰ ἢ τὴν ἄλλη μορφή ὁ ἀφορισμὸς γνώρισε τὴν κριτικὴ. Πολλοί, μάλιστα ἀνάμεσά τους περιλαμβάνονται καὶ ἐκκλησιαστικοί, καταφέρθηκαν ἐναντίον του καὶ ἰδιαίτερα ἔβαλαν κατὰ τῆς ποιητῆς καυτηριάζοντας τὰ στοιχεῖα πού τὴν συγκροτοῦν. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐναντίον τοῦ ἀφορισμοῦ μαρτυρίες ἀναφέρουμε δύο. Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ Κοραῆ: "Καὶ οὗτος εἶναι ὁ μόνος νόμιμος ἀφορισμὸς· ἐπειδὴ ἀφίνει ἐλπίδα καὶ τόπον μετανόιας. Αἱ δὲ συνήθεις φράσεις εἰς τινὰς νέους ἀφορισμούς Ἐσχισθεὶ ἢ γῆ καὶ καταπίοι αὐτούς ὡς τὸ Δαθάν καὶ Ἄβηρών! εἶψαν ὑπόδικοι τοῦ αἰωνίου πυρός, καὶ ὑπεύθυνοι τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως!" αἱ τοιαῦται φράσεις, λέγω, εἶναι τυράννων ἀποφάσεις καὶ τιμωρίαι κεφαλαιαί, καὶ ὄχι χριστιανῶν ἀφορισμοί"⁴¹.

Ἡ ἄλλη μαρτυρία ἀνήκει σὲ ἓναν ἐκκλησιαστικὸν πρόκειται γιὰ τὸν Βασίλειο, ἀρχιεπίσκοπο Σμύρνης, ὁ ὁποῖος καταφέρεται ἐναντίον τοῦ ἐκτεταμένου μορφῆς ἀφοριστικοῦ τυπικοῦ: "Ὅς τις [ἀφορισμὸς] ὡς ἐκφέρεται κατὰ τοὺς ἐσχάτους καιροὺς ἐν διαφόροις συνοδικαῖς πράξεσι καὶ ἐγγράφοις τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ὅσον σιγίλλοις καὶ ἀφοριστικοῖς, πολλῶ τῷ μέτρῳ ὑπερβαίνει τὸ ἐπιτίμιον τοῦ ἀναθέματος, μονολεκτικῶς δι' αὐτῆς ταύτης τῆς λέξεως συνήθως ἐκφωνομένου, καὶ χρησιμεύει λοιπὸν ὡς ὄπλον φρικτὸν καὶ δίστομος μάχαιρα πρὸς ἐπιβολὴν καὶ ἐκτέλεσιν τῆς

40. Βλ. ἐδῶ στὸ Παράρτημα, ἔγγρα. Γ'.

41. Κοραῆς, Συνέκδημος? Ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς στὰ Ἐτακτά 3, 412-417, σχολιάζοντας τὸ πλήρες ἄρῶν ἀφοριστικὸ τοῦ πατριάρχη Παΐσιου (Μάρτιος 1727) σχολιάζει: "Ἐν παραβάσει μὲ τοὺς πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἀφοριστὰς ἱεράρχας, τοὺς σημερινούς ἡμῶν ποιμένας, κάνεις ἀπὸ τούτους, οὐδ' ὁ ἀμοιρότατος παιδείας, δέν θέλει τολμήσειν νὰ προσφέρῃ τοιοῦτον ἀφορισμόν". Βέβαια τὰ πράγματα δέν εἶταν ὅπως τὰ ἤθελε ὁ Κοραῆς· οἱ ἀφορισμοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιπίπτουν στὰ κεφάλαια τῶν χριστιανῶν πού ἀδικοῦν ἢ ἁμαρτάνουν. Ἡ πρόοδος πού βεβαιώνει ὁ Κοραῆς ἔχει κάποια ἀντιπόκριση στὰ ὄρια τοῦ τότε ἑλληνικοῦ κράτους ἀλλὰ στὴν ὑπόλοιπη ἐπικράτεια τοῦ οὐκ οὐκ οὐκ πατριαρχείου ἐλάχιστα ἔχουν ἀλλάξει...

τοιαύτης ἢ τῆς τοιαύτης πατριαρχικῆς συνόδου ἀποφάσεως περὶ πραγμάτων καὶ ὑποθέσεων ὑλικῶν... Ἐν γένει λοιπὸν ὁ νέος οὗτος τύπος τῶν ἐπιτιμιῶν τοῦ ἀφορισμοῦ, γέμων ἀρῶν φρικωδῶν καὶ αἰωνίων, κατέστη, ὡς φαίνεται, διοικητικὸν μέτρον σπουδαῖον, ἀντὶ τῆς διδασκαλίας... Πλὴν ἀλλὰ ὑπάρχουσιν εὐτυχῶς καὶ πράξεις συνοδικαὶ καὶ ἀποφάσεις κατ' ἐξαίρεσιν ἐν πνεύματι φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης διδακτικῶ τῷ τρόπῳ καὶ ἀπλῶς δι' ἀπειλῆς ἐπισφραγιζόμεναι, ἐάν γνωσθῇ ὁ παραβάτης, ἢ δι' ὑποδείξεως τῆς μελλούσης δικαίας ἀνταποδόσεως ἐνὶ ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα..."⁴².

42. Βασίλειος, Ὑπόμνημα 30-31, 38-39.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'

Παραδείγματα τυπικοῦ ἀπλῆς μορφῆς.

1. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἡσαΐα, μέ τήν ὁποία διασφαλίζονται δικαιώματα τῆς μητροπόλεως Μυτιλήνης (1324, Σεπτ. 19). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “ὁ γάρ τό ἀπό τοῦδε πειρασόμενος εἰς ἀνατροπήν καί ἀθέτησιν χωρῆσαι τῶν διεγνωσμένων συνοδικῶς τοῦ δικαίου ἐξερχομένων καί ὀχλήσεις καί σκάνδαλα καί αὐθις προξενεῖν τῷ τε πατριαρχικῷ, ὡς δεδήλωται, μέρει καί τῇ ῥηθείᾳ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Μιτυλήνης πρός τῷ ἀπό θεοῦ κατακρίματι καί ἐκκλησιαστικῇ ἐπιτιμῆσει ὑποπεσεῖται” (Miklosich-Müller, Acta 1, 115).

2. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἡσαΐα μέ τήν ὁποία διασφαλίζονται δικαιώματα τῆς μητροπόλεως Ζιχνῶν (1327, Σεπτέμβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “ἐπανασωθήσεται τοίνυν τά μονύδρια τάδε τῇ μητροπόλει, καί οὐδέ οἱ κατέχοντές τι τούτων ἀντιποιηθῆναι αὐτοῦ πειράσσονται, ἀλλ’ ἐκστήσονται τέλεον τῆς αὐτῶν κατοχῆς· ἀφορισμοῦ γάρ βαρύτερον συνοδικόν ἐπιτίμιον ἐπανατεινόμεθα κατ’ αὐτῶν.” (Miklosich-Müller, Acta 1, 146).

3. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάννη ΙΔ’ μέ τήν ὁποία ἀποφασίζεται ὅτι κανεῖς δέν μπορεῖ νά ἰδρῦσει μοναστήρι χωρῆς τήν ἄδεια τοῦ κατά τόπους ἐπισκόπου (1341, Μάιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “οἱ δέ τολμῶντες ἀνατρέπειν τήν τοιαύτην διατύπωσιν καθ’ οἰονδήποτε τρόπον καί μὴ ὑποταττόμενοι τῷ ἰδίῳ ἐπισκόπῳ, εἰ μὲν εἶεν κληρικοί, τοῖς τῶν κανόνων ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίῳ, εἰ δέ μονάζοντες ἢ λαϊκοί, ἔστωσαν ἀκοινωνῆται” (Miklosich-Müller, Acta 1, 225).

4. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάννη ΙΔ’, μέ τήν ὁποία ἐπιβεβαιώνεται ἡ πατριαρχική ἀξία τῆς μονῆς Σωτήρος “τῆς ἐντός τῆς θεοσώστου πόλεως Σηβρίας” (1343, Μάρτιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...καί μηδέ εἰς μετόχιον μοναστηρίου τινός δοθῆναί ποτε, μηδέ εἰς πρόσωπον ἀρχοντικόν ἢ ἱερατικόν ἢ μοναχικόν... ἐκφωνοῦμεν γάρ, ὥστε μὴ γενέσθαι τοῦτό ποτε, τόν τῆς ἀπό ζωαρχικῆς τριάδος ἀφορισμόν, καί τούτῳ καθυποβάλλομεν ἀλύτως τό πρόσωπον, ὁποῖον ἄρα καί εἶη, ὅπερ ἀπό τοῦ παρόντος ἀναδέξεται τοῦτο...” (Miklosich-Müller, Acta 1, 232).

5. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίστου Α’, μέ τήν ὁποία ἀναθέτει στόν μητροπολίτη Μονεμβασίας τήν ἐπιτήρηση ὄλων τῶν μονῶν τῆς Πελοποννήσου (1354, Ἰανουάριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “κατά δέ τῶν τελείως ἀπειθούντων καί μὴ ἐθελόντων ὑπακούειν καί βάρος ἀφορισμοῦ

ἐπισειόμεν, ὅπερ λύσει ἡ ἱερότης σου τῇ μετανοίᾳ προσδραμόντων αὐτῶν.”(Miklosich-Müller, Acta 1, 329).

6.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Νείλου, μέ τήν ὁποία ἐπιβεβαιώνει τήν κυριότητα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπί τοῦ χωρίου “Οἰκονομίου χώρα”(1384, Μάιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “Ταῦτα τοίνυν τυπωθέντα καί διαταχθέντα παρά τῆς ἡμῶν μετριότητος τό κῦρος ὀφείλουσιν ἔχειν εἰς αἰῶνα τόν ἅπαντα...ὥστε γάρ οὕτω ταῦτα ἀνυπερθέτως καί ἀπαραιτήτως γενέσθαι καί μηδένα τολμῆσαι καταλύσαι τι τῶν ἐμπειριηλημμένων τῷ παρόντι σιγιλλίῳ γράμματι μέχρι καί τοῦ λεπτοτάτου, τόν ἀπό τῆς ἁγίας καί ζωαρχικῆς τριάδος ἄλυτον καί φρικώδη καί βαρύτερον ἀφορισμόν ἐκφωνεῖ ἡ μετριότης ἡμῶν κατά τοῦ ἐπιχειρήσοντος εἰς κατάλυσιν τούτου ἢ καθόλου ἢ ἐν μέρει...”(Miklosich-Müller, Acta 2, 64).

7.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Γ', μέ τήν ὁποία ἀπαγορεύει παράνομο γάμο(1446). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “Εἰ δέ τις πειραθεῖ τόν τοιοῦτον γάμον συστήσαι, κἄν οἰασθήποτουν τάξεων εἴη, ἔσται ἀφορισμένος ἀπό τῆς ἁγίου καί ὁμοουσίου καί ἀδιαιρέτου τριάδος”. (Κονιδάρης, Γράμμα 56-57).

8.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παχωμίου Α', μέ τήν ὁποία ἐπιβεβαιώνει τά δίκαια τῆς μονῆς ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου στήν Πάτμο (1504, Νοέμβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...εἰ δέ [τινες] καθ' οἰονδήποτε τρόπον τολμήσουσι σαλεύσαι καί μετακινήσαι τι τούτων, τούς τοιοούτους καί ἡ μετριότης ἡμῶν ἀφορισμῷ ἄλύτῳ καθυποβάλλει τῷ ἀπό θεοῦ παντοκράτορος”(Miklosich-Müller, Acta 6, 261-262).

9.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰερεμία Α', μέ τήν ὁποία ἐπικυρώνει δωρεά πρὸς τό μονύδριον τῆς Ἁγίας Τριάδος (1540, Ὀκτώβριος). Ἡ πράξη διασφαλίζεται: “ὁ δέ τινα ἐπήρειαν ἐπιθεῖναι τούτοις τολμήσας...εἰ μὲν τῆς ἱεράς εἴη τάξεως, ἔσται ἀπόβλητος τῆς ἱερουργίας αὐτοῦ, εἰ δέ τις τῶν κοινῶν εἴη, ἔσται ἀφορισμένος καί ἀσυγχώρητος” (Ζακυθηνός, Μετέωρα 287).

10.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μητροφάνους Γ', μέ τήν ὁποία ἀπειλεῖ μέ ἀφορισμό κατοίκους τῶν Βρουύλλων ἐπειδή ὑβρίζουν τόν ἱερέα τους (1570, Δεκέμβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “Κἄν τοῦτο γράφουσα ἡ μετριότης ἡμῶν ἀποφαίνεται...ἵνα οὗτοι μὲν οἱ δύο, ὁ Στραβοπόδης καί ἡ Σταμπούλα, εἰ οὕτως ἔχει, ὑπάρχωσιν ἀφορισμένοι καί ἀσυγχώρητοι καί μετὰ θάνατον ἄλυτοι...”.(Πολέμης, Ἐφεσος 352-353).

11.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰερεμία Β', μέ τήν ὁποία ἐπικυρώνονται προνόμια τῆς μονῆς Κωνσταμονίτου (1579, Ἀπρίλιος). Ἡ

πράξη κατασφαλίζεται: "...καί γάρ ὅστις ἂν φανεῖη καταλύων καὶ ἐναντιούμενος, ὁ τοιοῦτος, ὅποῦν ἂν εἴη καταλόγου, ὑπ' ἀφορισμὸν ἔσται ἄλυτον καὶ αἰώνιον" (Oikonomidès, Kastamonitou 93-94).

12.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Ραφαήλ Β', μέ τήν ὁποία ἐπιλύονται διαφορές τῶν μονῶν Ἁγίας Τριάδος καὶ Θεοτόκου στήν Χάλκη (1604, Ὀκτώβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...μή τολμῶσιν οἱ ἐν αὐτοῖς, ἔξω τῶν ὁρίων αὐτῶν...καταπατεῖν καὶ ἰδιοποιεῖσθαι, ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀφορισμοῦ ἀλύτου τοῦ ἀπό Θεοῦ· ἂν δέ ὁ νῦν καθηγούμενος...βουληθῆ ἀνατρέψαι τήν παρούσαν εὐλογον ἀπόφασιν...ἀργός ἔστω πάσης ἱεροπραξίας καὶ ἀφωρισμένος ἔστω ἀπό Θεοῦ καὶ ἀσυγχώρητος" (Σιδερίδης, Χάλκη 127).

13.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Νεοφύτου Β', μέ τήν ὁποία ἐπιβεβαιώνεται ἡ κυριότητα τῆς μονῆς Βουλκάνου ἐπὶ τοῦ μετοχίου τῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Ἐπανωκαστριτίσης (1612, Ἰανουάριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...μηδενός ἐναντιουμένου αὐτοῖς περὶ τούτου, ἢ ἀντιλέγοντος, ἀλλ' οὐδέ τοῦ κατά τόπον ἀρχιερέως, ἐν ἀργία ἀσυγγνώστῳ καὶ ἀφορισμῷ ἀλύτῳ, τῷ ἀπό Θεοῦ παντοκράτορος" (Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 1, 159 καὶ Γριτσόπουλος, Μεσσηνιακαὶ Μοναὶ 134-137).

14.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Διονυσίου Γ', μέ τήν ὁποία διασφαλίζεται ἡ ἔνωση τῆς μητροπόλεως Ζιχνῶν καὶ Νευροκοπίου μέ τήν μητρόπολη Φιλίππων καὶ Δράμας (1663, Δεκέμβριος). Ἡ πράξη διασφαλίζεται: "...μηδεὶς μηδαμῶς μηδεμίαν ἐχέτω ἄδειαν διασπάσαι ἀπ' ἀλλήλων... ἐν βάρει ἀλύτου καὶ αἰωνίου ἀφορισμοῦ τοῦ ἀπό Θεοῦ παντοκράτορος..." (Πράξη ἀνέκδοτη· βλ. Ἀποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομικὴ Συναγωγή, ἀρ.111).

15.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Καλλινίκου Β', μέ τήν ὁποία δίδεται ἐρμηνεῖα γιὰ ὀρισμένες διατάξεις τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος (1698, Ἰανουάριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...μηδενός ἐναντιουμένου αὐτῷ ἢ ἀντιλέγοντος ἱερωμένου ἢ λαϊκοῦ, ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ" (Γεδεών, Διατάξεις 1, 87-89).

16.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Γαβριήλ Γ', μέ τήν ὁποία ἀπαγορεύεται στοὺς χριστιανούς νά προμηθεύονται τήν μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Σεραφεῖμ Μυτιληναίου (1704). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "Οὕτω γενέσθω ἐξ ἀποφάσεως ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ" (Γεδεών, Διατάξεις 1, 106-109).

17.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Κυρίλλου Ε', μέ τήν ὁποία συγχωρεῖται ὁ ἱερομόναχος Μακάριος Ροῖδης (1749, Ὀκτώβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "οὕτω γενέσθω ἐξάπαντος, μηδενός τό παράπαν ἐναντιουμένου ἢ ἀντιλέγοντος· ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ τοῦ ἀπό Θεοῦ παντοκράτορος" (Ζολώτα-Σάρου, Ἱστορία 3(2), 191-194).

18.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχῃ Σαμουήλ Χαντζερῆ, μέ τήν ὁποία διορίζεται ὁ διδάσκαλος Γρηγόριος στήν σχολή τῶν Ψαρῶν (1767, Ἰανουάριος). Ἡ ἀπόφαση κατασφαλίζεται: "...ὁ δὲ ἂν καί ὁποῖος φανῆ ἐναντίος...ἀφωρισμένος εἶη παρά τῆς ἁγίας καί ὁμοουσίου καί ζωοποιοῦ καί ἀδιδαιρέτου μακαρίας Τριάδος καί κατηραμένος"(Φορόπουλος, Ἐγγραφα 123).

19.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχῃ Κυρίλλου ζ', μέ τήν ὁποία διασφαλίζεται διαθήκη πού ρυθμίζει τά τῆς κυριότητος τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου στήν Νάξο (1813, Ἀπρίλιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...μηδενός ἐτέρου μήτε συγγενοῦς μήτε ξένου μετοχήν ἐν αὐτῇ ἔχοντος ἢ δυναμένου πρὸς ἀνατροπήν τῆς διαθήκης...ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου καί ἀλύτου ἀφορισμοῦ τοῦ ἀπό θεοῦ κυρίου Παντοκράτορος" (Κεφαλληνιάδης, Γρόττα 553-555).

B'

Παραδείγματα τυπικού σύνθετης μορφής.

1.Πράξη του οικουμενικού πατριαρχείου, με την οποία εκλέγονται οι κληρικοί που θα αναλάβουν “τήν πνευματικήν ἔξομολόγησιν” τῶν πιστῶν στήν Κωνσταντινούπολη (περί τό 1350). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ἄσοι δέ, ὄπερ ἀπευχόμεθα, ...τάς ἡμετέρας ταύτας παραινέσεις καί ἐντολάς ἀθετήσαντες...καταφρονήσαντες δέ καί τήν ἡμῶν μετριότητα, ἀποτρόπαιοι γενήσονται τῆς ἐκκλησίας θεοῦ, μήτε ταφῆς, μήτε κηδείας ἀξιωθέντες, οἳα δὴ τοῖς ἀλόγοις κτήνεσιν ὁμοιωθέντες, καί οὐ μόνον τάς ἑαυτῶν ψυχάς ἀπολέσαντες, ἀλλά καί ἑτέροις ὄλεθρον ψυχικόν, ὡς μή ὄφελον, μηδένα λόγον ποιησάμενοι τοῦ αἰῶνος ἐκείνου καί τῆς μελλούσης κρίσεως...(Miklosich-Müller, Acta 1, 310-311).

2.Πράξη του οικουμενικού πατριάρχη Ἱερεμία Α', με τήν ὄποια ἀποφασίζεται ὅτι “τό Πέκιον καί ἅπασα τῆς Σερβίας ἐνορία” ἀνήκουν στήν ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδας (1530, Σεπτέμβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “καί ὄστις ἀπό τοῦ νῦν ἐθέλησει παρενόχλησιν δοῦναί τινα περί αὐτῶν, ὁ τοιοῦτος, κἄν ὄποιος ἦ, ἵνα ἦ ἀφωρισμένος ἀπό Θεοῦ παντοκράτορος καί ἀσυγχώρητος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι, καί ἡ μερίς αὐτοῦ μετά τοῦ προδότου Ἰούδα γενήσεται.”(Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἀχρίδα 119-120).

3.Πράξη του οικουμενικού πατριάρχη Ἱερεμία Α', με τήν ὄποια ἐπικυρώνεται ἡ παραχώρηση τοῦ καθίσματος τοῦ Σταυρονικήτου ἀπό τόν ἔξαρχο Γρηγόριο στήν μονή Φιλοθέου (1536, Μάιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “Ἐἰ δ' ὄστις θελήσει ποτέ χωρῆσαι πρὸς ἀνατροπήν καί κατάλυσιν τῶν γεγραμμένων, ἢ ἀπαιτῆσαί τι τῷ τρόπῳ βιαίῳ, ὁ τοιοῦτος κἄν ὄποιος ἄρα καί ἦ, ἵνα ὑπάρχη ἀφωρισμένος ἀπό θεοῦ Παντοκράτορος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι καί μετά θάνατον ἀδιάλυτος...”(Γαβριήλ, Ἱερεμίας Α', 169-170).

4.Πράξη του οικουμενικού πατριάρχη Ἱερεμία Α', με τήν ὄποια ὁ πατριάρχης ἀφιερώνει στήν Μεγάλη Ἐκκλησία τήν ἐξοχική κατοικία που βρίσκεται στήν Βρύγκα (1538, Ὀκτώβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ὄστις τοῖνυν βουληθῆ ποτε ποιῆσαι τοιοῦτόν τι τολμηρῶς καί ἀπανθρώπως καί ὕστερησαι αὐτό ἀπό τοῦ Πατριαρχείου, τόν τοιοῦτον ἢ μετριότης ἡμῶν, οἴου ἂν εἶη καταλόγου, ἀφωρισμένον ἔχει ἀπό τῆς ἀγίας καί ὁμοουσίου καί ἀδιαιρέτου Τριάδος τοῦ ἐνός τῆ φύσει Παντοκράτορος τῶν ὄλων Θεοῦ ἡμῶν καί ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι καί ἀδιάλυτον καί τυμπανιαῖον εἰς τοὺς αἰῶνας τοὺς ἅπαντας...”(Χαμουδόπουλος, Περὶ συναγωγῆ 3).

5.Πράξη του οικουμενικού πατριάρχη Διονυσίου Β', με τήν ὄποια ἐπιβεβαιώνεται ἡ κυριότητα τῆς μονῆς Σταυρονικήτα ἐπὶ ἐνός σπιτιοῦ στό

Κοντοσκάλι (1546, Ὀκτώβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “Εἰ δέ ὀψέποτε ἄνθρωπος χριστιανός ἐπηρεία δαίμονος συγγενῆς τε ἢ οἰκείος ὀπωσθήποτε ἢ ξένος τε καὶ ἀλλότριος... ἐνόχλησιν καὶ ταραχὴν προξενήσει τῇ ρηθείᾳ ἱερᾶ Μονῆ... μικρός τε ἢ μέγας, ἔστω ἀφωρισμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ κατηραμένος παρὰ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος τοῦ ἐνός [τῆ φύσει Θεοῦ, εὖροι δέ] ἀντίδικον τὴν ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον καὶ τὸν ἅγιόν μου Νικόλαον ἐν ἡμέρᾳ [τῆς κρίσεως]... καὶ ἀντιδίκους τὰς οὐρανίους καὶ ἀσωμάτους Δυνάμεις, ἀποπέσοι ἀώρως καὶ τῆς παρούσης ζωῆς... πῦρ καταφάγοι τό θεμέλιον οἴκων αὐτοῦ καὶ καταδεδικασμένος καὶ ἀποδεδιωγμένος καὶ κατακεκριμένος ἔστω ἐκ παντός δικαστηρίου καὶ ἔξωσμένος τελείως τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὡς λῖαν ἀδικος καὶ ἱερόσυλος ὢν ἄνθρωπος καὶ παρήκοος καὶ ἀπειθῆς τῆς καθ’ ἡμῶν ἀγιωτάτης τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ἕως οὗ ἀποστῆ τελείως τῆς τοιαύτης ἀδιακρισίας καὶ συγχωρήσεως τύχοι” (Ἀωννύμω, Διονύσιος Β΄, 596-598).

6. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ Β΄, μέ τὴν ὁποία ἀπονέμεται ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία στὴν μονὴ Βλοχοῦ (1562/1563). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...καὶ ὅς ἂν τῶν μητροπολιτῶν, τῶν ἐπισκόπων ἢ ἡγουμένων, ἢ ἱερομονάχων καὶ μοναχῶν, ἢ λαϊκῶν ἄλλων προσώπων, βουλευθῆι προσηυῖσαι ἢ προσεγγίσει καὶ ἀποξενῶσαι... ὁ τοιοῦτος ὁποῖος ἂν ἄρα καὶ εἶη, ἔστω ἀφωρισμένος καὶ καταραμένος καὶ ἀσυγχώρητος παρὰ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου τριάδος ἐν τε τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος καὶ τυμπανιαῖος, ὑποκείμενος καὶ ταῖς ἀραῖς τῶν τῆς θεοφόρων πατέρων καὶ πάντων τῶν ἁγίων...” (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Κώδικες 28-29).

7. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Β΄, μέ τὴν ὁποία καθορίζονται τὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς Διαυλείας καὶ Ταλαντίου (1572, Ἰούνιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “... καὶ μηδέποτε ὁ κατὰ καιροῦς εὐρισκόμενος ἱερώτατος μητροπολίτης Ἀθηνῶν τολμήσειε καταλύσαι τὰς συνοδικὰς ταύτας πράξεις καὶ ἀποφάσεις... ἢ ἄλλος τις ἱερωμένος ἢ καὶ λαϊκός ἔσται ὁ ἐναντιηθησόμενος... ἀργός ἔσται πάσης ἀρχιερατικῆς τάξεως καὶ ἐνεργείας· εἰ δέ καὶ τῆς ἀρᾶς καταφρονητῆς φανῆ, καὶ ἀφωρισμένος ἔσται καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος αἰωνίως μετὰ θάνατον, καὶ τῷ ἀναθέματι τῷ αἰωνίῳ ὑπόδικος, καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἰούδα ἔσεται, καὶ κληρονομήσοι τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, ὡς σκανδαλοποιός καὶ ἐναντίος τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ συνηθείας” (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἐγγραφα 226-229)).

8. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ραφαήλ Β΄, μέ τὴν ὁποία ἐπικυρώνει διαθήκη καὶ συγχρόνως ἀφορίζει τὸν παραβάτη τῶν ὄρων τῆς (1606, Ἰούνιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “τὸν δέ υἱὸν αὐτῆς τὸν Ἀλέξιον τὸν βία καὶ ληστρικῶς κατακρατοῦντα ταῦτα, ἔχει ἀφωρισμένον παρὰ Θεοῦ καὶ κατηραμένον καὶ ἀσυγχώρητον καὶ ἔξω τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ πανοικί, ἐν ἀργίας βάρει μὴ ἐκκλησιαζόμενον ἢ ἀγιαζόμενον ἢ μετὰ τῶν χριστιανῶν συναναστρεφόμενον ἐν βάρει ἀφορισμοῦ, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτον καὶ

ταφής μή αξιούμενον, εάν μή αποστή τής αμετόχου ιδιοποιήσεως τών κτημάτων αὐτῶν, ὡς Ιερόσυλος” (Αωνύμως, Ἱστορικά ἔγγραφα).

9.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Τιμοθέου Β΄, μέ τήν ὁποία ἐπικυρώνεται ἡ κυριότητα τής μονῆς Σταυρονικήτα σέ ἰδιοκτησίες τής στήν περιοχή Ἐξόβης τῶν Σερρών (1614, Ἰούλιος 21). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “Ὁς δ’ ἂν μετά ἀποβίωσιν αὐτοῦ θελήσῃ ἀποσπάσαι τι τούτων καί ἀποξενῶσαι τής αὐτῆς σεβασμίας Μονῆς, εἴτε Ιερομόναχος εἴη, εἴτε μοναχός ἢ καί ἄλλος μικρός ἢ μέγας, ἀφωρισμένος ἔστω ἀπό τής ἀγίας ὁμοουσίου καί ζωοποιοῦ καί ἀδαιρέτου καί ἀσυγχύστου Τριάδος, τοῦ ἑνός τῆ φύσει μόνου Θεοῦ, καί κατηραμένος καί ἀσυγχώρητος καί μετά θάνατον ἄλυτος αἰωνίως καί τυμπανιαῖος, ἐχέτω δέ καί τās ἀράς τῶν τριακοσίων δέκα καί ὀκτώ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καί τῶν λοιπῶν πασῶν ἀγίων συνόδων καί κληρονομησάτω καί τήν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καί τήν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα καί εὐροίεν καί τόν μέγαν καί θαυματουργόν Νικόλαον μαχόμενον ἐν ἡμέρᾳ τής κρίσεως” (Ἀλέξανδρος, Σιγίλλια, 321.- Γαβριήλ Σταυρονικήτιανός, Τιμοθέου Α΄, 739-742).

10.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Ἀνθίμου Β΄ (1623, Ἰουνίου 25), μέ τήν ὁποία καθαιρεῖται καί ἀφορίζεται ὁ πρῶν οἰκουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος Δ΄. Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ἔχομεν αὐτόν καί καθηρημένον καί γεγυμνωμένον πάσης ἀρχιερατικῆς καί χριστιανικῆς ἐνεργείας καί τάξεως καί τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδικον καί ἀφωρισμένον ἀπό Θεοῦ Παντοκράτορος καί κατηραμένον καί ἀσυγχώρητον καί μετά θάνατον ἄλυτον, καί ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι, μετά καί τῶν συναινεσάντων αὐτῷ καί συμβοηθησάντων ἢ καί ἀπό τοῦ νῦν συνηγορησόντων καί ὡς ἀρχιερέα ἢ Ιερέα ὄλως τιμησόντων καί ὀνομασόντων”(Γερμανός, Συμβολή 1, 107).

11.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Κυρίλλου Α΄, μέ τήν ὁποία κατοχυρώνεται κληρονομιά πρὸς τόν ἅγιο Στέφανο Ἀδριανουπόλεως (1631, Μάρτιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “ἂν δ’ ἄλλως θελήσωσι ἐναντιούμενοι τῇ παρούσῃ ἀποφάσει εἴτ’ αὐτοί, εἴτε καί ὄσοι ἄλλοι...ἀφωρισμένοι ἔστωσαν ἀπό Θεοῦ κυρίου παντοκράτορος καί κατηραμένοι καί ἀσυγχώρητοι καί ἄλυτοι μετά θάνατον καί τυμπανιαῖοι ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι· ἐχέτωσαν δέ καί τās ἀράς τῶν τριακοσίων δέκα καί ὀκτώ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καί τῶν λοιπῶν ἀγίων συνόδων, καί κληρονομησάτωσαν τήν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καί τήν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, αἱ πέτραι, τά ξύλα, ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτοί δέ οὐδαμοῦ, καί ἔξω τής τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας.”(Κουρίλας, Ἅγιος Στέφανος 277-280).

12.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Κυρίλλου Α΄, μέ τήν ὁποία καθαιρεῖται καί ἀφορίζεται ὁ πρῶν οἰκουμενικός πατριάρχης Ἀθανάσιος Πατελλάρος (1634, Ἀπρίλιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ἔχομεν καί ἡμεῖς αὐτόν τόν ἐπιβάτην...μετά τοῦ παράφρονος καί ἀσυνειδήτου ἀνεπιου αὐτοῦ κακονοοφύτου, καί τοῦ ὀργισμένου Γεωργίου Σπανοῦ...ἀφωρισμένους ἀπό τής ἀγίας καί ὁμοουσίου καί ζωοποιοῦ καί ἀδαιρέτου καί ἀσυγχύστου Τριάδος, τοῦ ἑνός τῆ φύσει μόνου Θεοῦ, ἐν τε τῷ νῦν αἰῶνι καί ἐν τῷ μέλλοντι, καί

κατηραμένους και ασυγχωρήτους και μετά θάνατον αλύτους· και να εύρουν τόν Θεόν μαχόμενον εν ημέρα τής κρίσεως, και να σχίση ή γή και να τούς καταπή ως τόν Δαθάν και τόν Άβειρών, και να κληρονομήσουν τήν λέπραν του Γιεξή, και τήν άγχόνην του Ιούδα, τρέμοντες και στένοντες ως τόν Κάιν, και να έχουν και τās άράς των άγιων τριακοσίων δέκα και όκτώ θεοφόρων Πατέρων των εν Νικαία, και των λοιπών Συνόδων οικουμενικών τε και τοπικών. Άκόμη λέγομεν και τουτο· όποιοι από τούς χριστιανούς από τήν σήμερον θελήσουν να βοηθήσουν τόν επιβάτην αυτόν Άθανάσιον Πατελάριον ή άλλον τινά όπου να βαλθή να κάμη εις τήν εκκλησίαν τέτοιον πράγμα...να ήναι και αυτοί άφωρισμένοι από Θεού παντοκράτορος και κατηραμένοι και ασυγχώρητοι, και άλλτοι μετά θάνατον, και τῷ αιωνίω άναθέματι υπόδικοι, και ή μερίς τους μετά του προδότου Ιούδα, και οι κόποι τους και τά υπάρχοντά τους να ήναι εις όλεθρον και άφανισμόν, και πυρίκανστα, και κατηραμένα σύν γυναιξί και τέκνοις, και σχισθή ή γή και καταπή αυτούς ως τόν Δαθάν και Άβειρών, και ή ψυχή τους να κρίνεται μετά του προδότου Ιούδα και των σταυρωσάντων τόν Κύριον, και να μήν άξιωθούν να ίδούν τό πρόσωπον του Θεού εν τή ημέρα τής κρίσεως,...”(Δημητρακόπουλος, Έπανορθώσεις, 24-26· Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, IB 4, 17-18).-Γλαβίνας, Μητροπολίται1, 96-98).

13.Πράξη του οικουμενικού πατριάρχη Ιωαννικίου Β', μέ τήν όποία επικυρώνεται ή υπαγωγή του μονυδριου του άγιου Κωνσταντίνου υπό τήν μονή Όμπλου (1647, Ιούνιος). Η πράξη κατασφαλίζεται: “δς δ' αν δυέποτε των χριστιανών ή των ένδον τής Παλαιάς Πάτρας και του Σαραβαλιου, και άλλων ιερωμένων και λαϊκών...άνατρέψαι τήν των μοναστηρίων αυτών ένωσιν...του ιεροῦ καταλόγου ών ό τοιοῦτος άργός μενέτω πάσης ιεροπραξίας, ως άξιος τελείας καθαιρέσεως, τής μοναστικής δέ πολιτείας ή και τής κοσμικής, άφωρισμένος έστω από θεου παντοκράτορος και κατηραμένος, και ασυγχώρητος, και άλλτος μετά θάνατον εν τῷ νύν αιώνι και εν τῷ μέλλοντι, έχέτω δέ και τās άράς των άγιων τριακοσίων δέκα και όκτώ θεοφόρων πατέρων των εν Νικαία και των λοιπών συνόδων και κληρονομησάτω τήν λέπραν του Γιεξή και τήν άγχόνην του Ιούδα και έξω τής Χριστου εκκλησίας και τής των χριστιανών όμηγύρεως, μή εκκλησιαζόμενος, ή άγιαζόμενος, ή συναναστρεφόμενος και ταπής άξιωθισόμενος παρά τινος, εν άργία και άφορισμῶ άλλτω...”(Αποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομική Συναγωγή, αρ.273: πράξη άνέκδοτη).

14.Πράξη του οικουμενικού πατριάρχη Ιωαννικίου Β', μέ τήν όποία καθαιρείται για δεύτερη φορά ό Σιναίου Ιωάσαφ (1648, Ιανουάριος). Η πράξη κατασφαλίζεται: “...ό καθαιρεθείς Ιωάσαφ και οι περι αυτόν του βήματος, ήγουν ιερομόναχοι και σύμφωνοι αυτῶ, καθηρημένοι...οι δέ ιδιωται μοναχοί, νέοι τε και γέροντες, άφωρισμένοι από του Θεου Παντοκράτορος και άλλτοι μετά θάνατον εν τῷ νύν αιώνι και εν τῷ μέλλοντι και ή μερίς αυτών μετά του προδότου Ιούδα, έχέτωσαν δέ και τās άράς των άγιων τριακοσίων δέκα και όκτώ θεοφόρων πατέρων των εν Νικαία και των λοιπών συνόδων, και εύρωσι τόν Θεόν μαχόμενον εν ημέρα κρίσεως. Άλλά και όσοι των χριστιανών, μικροί ή μεγάλοι, άρχοντες ή άρχόμενοι, βοηθήσουσιν αυτοίς ή μέ λόγον, ή μέ έργον, ή μέ συμβουλήν, φανερώς ή

άφανως, κάμνοντας χάριν αὐτοῖς τοῖς Σιναΐταις ... ἔχομεν αὐτούς ἀφωρισμένους παρά τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου καὶ ἀσυγχύστου Τριάδος, τοῦ ἑνός τῆ φύσει μόνου Θεοῦ, καὶ κατηραμένους καὶ ἀσυγχωρήτους καὶ ἄλυτους μετὰ θάνατον, ἔχοντας καὶ τὰς ἀράς τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτώ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ τῶν λοιπῶν συνόδων· οἱ κόποι αὐτῶν νά εἶναι κατηραμένοι, καὶ τὰ ὑπάρχοντα πυρίκαυστα, καὶ προκοπήν νά μὴν ἰδοῦσι μέχρι γενεᾶς γενεῶν, καὶ νά κληρονομήσουν τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, ἕως οὗ νά ἔλθωσιν εἰς μίαν γνώμην..."(Δελικάνης, Ἔγγραφα1, 352-355) καὶ Μαζαράκης, Συμβολή, 349-354).

15.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰακώβου Α΄, μέ τὴν ὁποία ἀπονέμεται ἡ πατριαρχικὴ ἀξία στὴν μονὴ τῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου (Κοιροτζάνι) στὴν Οὐγγροβλαχία (1681, Φεβρουάριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "Ὅποιοι δ' ἂν ὀψέποτε...ἐπιχειρήσωσιν...διασεῖσαι καὶ παρασαλεῦσαι αὐτό καὶ τὰ ἀφιερωθέντα ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀνατρέψαι αὐτοῦ...ὁποίας ἂν τύχοιεν τάξεως, ἀξίας τε καὶ βαθμοῦ, ἀφωρισμένοι εἶησαν ἀπὸ πατρός, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος τῆς παναγίας καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος, καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι, καὶ ἄλυτοι μετὰ θάνατον αἰωνίως· αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτοὶ δέ οὐδαμῶς, καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδιχοι, καὶ ἔνοχοι τοῦ πυρός τῆς γεέννης, ἡ μερὶς αὐτῶν εἶη μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα, καὶ τῶν σταυρωσάντων τὸν κύριον, καὶ εὖροισιν τὸν θεὸν ἀντίδικον αὐτοῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅστις καταδιώξει αὐτούς ἐν τῇ καταγίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ συνταράξει αὐτούς, ὡς σκεῖη τε κεραμέως συντριψοῖ, διατενοῖ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεᾶς αὐτῶν, καὶ εἶησαν σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία, καὶ ἐξαληφθεῖη τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐκ βίβλου ζώντων" (Δελικάνης, Ἔγγραφα 2, 345-352.- Legrand, Recueil 18-25).

16.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Β΄, μέ τὴν ὁποία ἀφορίζεται ὁ Κοσμάς Καλλωνᾶς (1698, Αὐγουστος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς, ἵνα ὁ κακοκοσμάς...ἀφωρισμένος ὑπάρχη ἀπὸ Θεοῦ Κυρίου παντοκράτορος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἰούδα καὶ ἔξω τῆς χριστιανικῆς ὁμηγύρεως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραῆς καταστάσεως, ὡς μέλος σεσηπὸς καὶ διεφθαρμένον, οἱ δὲ χριστιανοί, ἱερωμένοι καὶ λαϊκοί, μακρὰν ἀποφεύγητε τοῦ μετεσχηματισμένου αὐτοῦ διαβόλου καὶ ὡς λύκον αἰμοβόρον ἀποδιώκητε τῆς χριστιανικῆς μάνδρας, ἡ γὰρ συναναστροφή αὐτοῦ μιὰ καὶ ἀκάθαρτος ἐστὶ, καὶ μηδεὶς τολμήσῃ συμφορέσαι αὐτῷ ἢ συλλειτουργῆσαι ἢ ὡς ἀρχιερέα ἢ ἱερέα τιμῆσαι τὸν ἀνίερον ἢ τὴν μιὰν χεῖρα ἀσπασθῆναι ἢ εὐλογίαν καὶ ἁγιασμόν παρ' αὐτοῦ δεχθῆναι ἢ εἰσόδημα ἐκκλησιαστικόν αὐτῷ δοῦναι, ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀσυγγνώστου καὶ ἄλυτου ἀφορισμοῦ τοῦ ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος"(Ζερλέντης, Ἔρευναί 98-100).

17.Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Δ΄, μέ τὴν ὁποία ἀπειλεῖ τὸν Κωνσταντῖνο Μπάο γιὰ ἀδικία ἐναντι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σίφνου Γαβριήλ (1711, Δεκέμβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "Ἄν δ' ἄλλως ποιήσῃ

ἀπειθῶν καὶ παρακούων ...ἀφωρισμένος εἶη ἀπὸ τῆς ἀγίας, ὁμοουσίου τε καὶ ζωοποιῦ καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, τοῦ ἑνὸς τῆ φύσει μόνου Θεοῦ, καὶ κατηραμένος, καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον· αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτὸς δὲ οὐδαμῶς· κληρονομήσειε τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, καὶ εἶη στένων καὶ τρέμων ἐπὶ γῆς ὡς ὁ Κάϊν· σχισθεῖσα ἡ γῆ καταπλοι αὐτόν ὡς τὸν Δαθάν καὶ Ἀβειρών· ἡ ὄργη τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἄγγελος Κυρίου καταδιώξει αὐτόν ἐν διστόμῳ μαχαίρᾳ· τὰ πράγματα καὶ κτήματα αὐτοῦ εἶψαν εἰς παντελῆ ἀφανισμόν καὶ ἐξολόθρευσιν· ἄρτον τε μὴ χορτασθεῖη, καὶ προκοπὴν οὐ μὴ ποτε ἴδοι, οὐδὲ Θεοῦ πρόσωπον, ἔχων καὶ τὰς ἀράς τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτῶ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ, καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων συνόδων, καὶ ἔξω τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας καὶ τῆς τῶν χριστιανῶν ὁμηγύρευς· μηδεὶς ἐκκλησιάσῃ αὐτόν, ἢ ἀγίασῃ, ἢ θυμιάσῃ, ἢ ἀντίδωρον δῶ, ἢ συμφάγη αὐτῶ, ἢ συμπιῇ, ἢ συναναστραφῇ καὶ συνδουλεύσῃ, ἢ συνδράμη καὶ βοηθήσῃ αὐτῶ, καὶ συναινέσῃ εἰς τὴν ἀδικίαν, ἢ χαιρετίσῃ, ἢ μετὰ θάνατον ταφῆς ἀξιώσῃ ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ καὶ αἰωνίου τοῦ ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος, ἐξ ἀποφάσεως, ἕως οὗ ποιήσῃ ὡς γράφομεν..." (Λιγνός, Ὕδρα 16, 16-19).

18. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Γ', μέ τὴν ὁποία δῶν ἀθετοῦν τὴν ὑπόσχεση τοὺς γιὰ εἰρήνευση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων (1718, Μάιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...ὅστις δὲ τῶν πάντων, ἢ πατριάρχης, ἢ ἀρχιερεὺς ἢ κληρικός, ἢ ἱερωμένος, ἢ λαϊκός, ἢ ἀρχὸν τῆς πολιτείας ἢ καὶ τῆς τῶν ρουφετιῶν καὶ τῆς λοιπῆς τῶν λαϊκῶν τάξεως.. θελήσῃ διασεῖσαι καὶ συγχῦσαι καὶ διαταράξαι ὅλως τὴν δι' ὄρκου καὶ φρικτῶ ἐπιτιμίῳ ἀποφανθεῖσαν εἰρήνην...ἀφωρισμένος εἶη παρὰ Πατρός, καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς παναγίας καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος, τοῦ ἑνὸς τῆ φύσει μόνου Θεοῦ καὶ ἀποκεκομμένος καὶ ἀλλότριος τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ χριστιανικῆς ὀλομελείας καὶ τάξεως, ὡς ἄλλος Ἰούδας, καὶ τῶ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδικος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ ἄλυτος μετὰ θάνατον αἰωνίως καὶ τυμπανιαῖος· κληρονομήσειε τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα· στένων καὶ τρέμων εἶη ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν, καὶ σχισθεῖσα ἡ γῆ καταπλοι αὐτόν ὡς τὸν Δαθάν καὶ τὸν Ἀβειρών· ἡ ὄργη τοῦ Θεοῦ εἶη ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ προκοπὴν οὐ μὴ ἴδιοι ποτέ ἐφ' οἷς ἐργάζεται καθ' ὅλην τὴν ζωὴν αὐτοῦ· ἢ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα καὶ τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον τῆς δόξης· τὰ πράγματα, κτήματα, οἱ κόποι καὶ οἱ ἰδρώτες αὐτοῦ εἶψαν κατηραμένα καὶ εἰς ἀφανισμόν παντελῆ καὶ ἐξολόθρευσιν, γινόμενα ὡσεὶ κονιορτός ἀπὸ ἄλωνος θερινῆς καὶ λιμώξειεν ἄρτον πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαληφθεῖη τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ἔχων καὶ τὰς ἀράς τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτῶ θεοφόρων πατέρων, τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων συνόδων..." (Μαζαράκης, Συμβολή, 573-580 καὶ Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 1, 140-142).

19. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Γ', μέ τὴν ὁποία καταδικάζει τὸν λατινόφρονα Κύριλλο, πού χειροτονήθηκε πατριάρχης Ἀντιοχείας (1724, Δεκέμβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "Ὅθεν γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς...ἵνα ὁ ῥηθεὶς πρότερον μὲν κακο-Σεραφεῖμ, ὕστερον δὲ μετονομασθεὶς κακο-Κύριλλος, ὁμοῦ μέ ἐκείνους

ὁποῦ τὸν ὠνόμασαν καὶ τὸν ἐψήφισαν...ὄλοι ὁμοῦ οἱ ἀπληριθμημένοι κατ' ὄνομα ψευδώνυμοι ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς...καὶ μηδεὶς τολμήσῃ συμφορέσαι αὐτοῖς ἢ συλλειτουργῆσαι, ἢ ὡς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς τιμῆσαι, ἢ τὴν μιαιρὰν αὐτῶν χεῖρα ἀσπασθῆναι, ἢ εἰσόδημα ἐκκλησιαστικόν πολὺ ἢ ὀλίγον αὐτοῖς δοῦναι, ἢ συντρέχειν καὶ βοηθεῖν αὐτοῖς καὶ ὑπερασπίζεσθαι ὄλωσ, φανερώσ ἢ κρυφίως, ἐμμέσως ἢ ἀμέσως. Ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν λαϊκῶν, ἐκ μὲν τῆς Δαμασκοῦ ὁστᾶ-Μανσοῦρ, ἐκ δὲ τοῦ Χαλεπίου ὁ Ἀπτάλλα-Ἰπνι-Ζάχερ, ὡς ὁμόδοξοι καὶ συγκοινωνοὶ καὶ συμβοηθοὶ τῶν εἰρημένων δυσσεβῶν αἰρετικῶν, ἀφωρισμένοι εἶψαν παρὰ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου τριάδος, καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι καὶ ἄλυτοι μετὰ θάνατον αἰωνίως. Αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτοὶ δὲ οὐδαμῶς. Κληρονομήσειαν τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα· στένοντες εἶψαν καὶ τρέμοντες ἐπὶ γῆς, ὡς ὁ Κάϊν, καὶ ἡ μερὶς αὐτῶν μετὰ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον τῆς δόξης· ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ εἶη ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καὶ προκοπὴν οὐ μὴ ἴδοιεν πώποτε, ἐφ' οἷς δουλεύουσιν ἐφ' ὄλην τὴν ζωὴν αὐτῶν· καὶ ὑπόδικοι εἶψαν πάσαις ταῖς πατρικαῖς καὶ συνοδικαῖς ἀραῖς καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι, καὶ ἔνοχοι τοῦ πυρός τῆς Γεέννης καὶ ἔξω τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας καὶ τῆς τῶν χριστιανῶν ὁμηγύρεως, μὴ ἐκκλησιαζόμενοι ἢ ἀγιαζόμενοι καὶ χριστιανοὶ συναναστρεφόμενοι, ἢ μετὰ θάνατον θαπτόμενοι, ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου καὶ ἀφορισμοῦ ἀλύτου τοῦ ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος.” (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἀνάλεκτα 2, 385-389).

20. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε΄, μέ τὴν ὁποία ἀπαγορεύει νὰ γίνονται δεκτοὶ ἀγένειοι στίς μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους (1753, Ἰούλιος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ὄσοι δὲ καὶ ὁποῖοι...φανῶσιν ἀπειθεῖς καὶ ἐναντίοι τῇ πατριαρχικῇ καὶ συνοδικῇ ἡμῶν ταύτῃ ἐπιταγῇ...ἀφωρισμένοι εἶψαν παρὰ τῆς ὁμοουσίου καὶ ζωοιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου μακαρίας Τριάδος, ἐν τε τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι καὶ τυμπανιαῖοι· αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται, αὐτοὶ δὲ οὐδαμῶς· κληρονομήσειαν τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ, καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, σχισθεῖη ἡ γῆ καὶ καταπίοι αὐτούς, ὡς τὸν Δαθάν ποτέ καὶ Ἀβειρώων· ἄγγελος Κυρίου καταδιωξάτω αὐτούς ἐν μαχαίρᾳ, καὶ πρόσωπον Θεοῦ οὐ μὴ ἴδωσιν, ἔχοντες καὶ τὰς ἀράς τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα ὀκτώ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ, καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων συνόδων” (Γεδεών, Ἐφημερίδες 304-308).

21. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Σαμουήλ Χαντζερῆ, μέ τὴν ὁποία ρυθμίζει ζητήματα προίκας (1767, Ἰανουάριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “Ὅς δ' ἂν τῶν ἀπάντων...ἀπαυθαδιάσῃ, ἢ διασεῖσαι καὶ ἀνατρέψαι θελήσῃ αὐτά, ἀντιβαίνων τοῖς κειμένοις, ὁ τοιοῦτος, ὁποίας ἂν εἶη τάξεως καὶ βαθμοῦ, εἴτε τῶν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος, εἴτε τῶν ἔξω τοῦ βήματος, ἐπικατάρατος εἶη παρὰ τῆς μακαρίας καὶ παναγίας Τριάδος, τοῦ ἑνός τῆ φύσει Θεοῦ Κυρίου παντοκράτορος, καὶ ἀφωρισμένος τῆς τοῦ Χριστοῦ ποιμνης, καὶ ἀπληλοτριωμένος πάσης θείας χάριτος καὶ εὐλογίας, ξένος, γυμνός καὶ ἀμέτοχος τῶν ἐπὶ γῆς ἀγαθῶν τοῦ Ὑψίστου· οὐ μὴ συναγάγῃ ἀμητόν, οὐδέ σπέρμα σταχύων ἀμύσση, ἀντὶ δὲ τούτων ἀναβήσεται ἄκανθα· οὐδέ δένδρον, οὐδέ χόρτος ἐν τῷ κήπῳ αὐτοῦ ἀλλ' ἔσται ὄν τρόπον ἔρημος ἐγκαταλελειμμένη, τὰ δὲ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ ὡς χνοῦς ἀχύρου

λικμώντων ἀπέναντι ἀνέμου, καί ὡς κονιορτός τροχοῦ διαφερόμενος εἰς ἀέρα· πᾶσα ἡ ἐμπορία αὐτοῦ εἰς προνομήν καί ἄρπαγμα, καί φάγονται καί πίνονται υἱοὶ ἀλλοτρίων ἐφ' οἷς ἐμόχθησε· πατάξει Κύριος ὁ Θεός τόν οἶκον αὐτοῦ, καί πένθος ἐπὶ πένθος νυκτός καί ἡμέρας πενήθει· οὐ μὴ ἴδοι κληρονομίαν, οὐδέ υἱός αὐτῷ ἢ θυγάτριον ἀπογεγαλακτισμένον· ἄρτον ζητήσει καί οὐ μὴ εὖρη, καί πρὸς τό ἔδαφος ἢ φωνή αὐτοῦ λιμώττοντος· ἄγγελος Κυρίου λικμησάτω τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, καί καταδιωξάτω αὐτόν, καί τρόπος οὐκ ἔσται αὐτῷ καταφυγῆς, οὐδέ ὁ ἐξαιρούμενος ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ διώκοντος τό δέ ὄνομα αὐτοῦ εἰς ὄνειδος καί ἐξουθένημα ἐνώπιον πάντων καί ταχύς γένοιτο εἰς πύλας Ἰούδα, καταλιπὼν τὰ ἔτη αὐτοῦ, καί μετὰ θάνατον ἄλυτος καί τυμπανιαῖος, καί μερίς τοῦ προδότου Ἰούδα, καί ἔνοχος τοῦ πυρός γεέννης, καί ὑπὸ κατάραν καί δεσμόν ἀδιάρρηκτον τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων καί θεοφόρων Πατέρων, ἔτι δέ καί τῶν γονέων αὐτοῦ καί πάππων καί ἡμῶν ἀπάντων” (Γεδεών, Διατάξεις 1, 257-261).

22. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Δ', μέ τήν ὁποία ρυθμίζονται προβλήματα τῆς σχολῆς Μ. Ρεύματος (1803, Σεπτέμβριος). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ὄσοι δ' ὁμως τῶν χριστιανῶν ἐγχωρίων ἢ ἄλλων ἐκ τε τοῦ ἀρχιερατικοῦ καί ἱερατικοῦ καταλόγου ἢ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τολμήσωσιν ἀνατρέψαι...ὅποιοι ἂν ᾧσιν...ἀφωρισμένοι ὑπάρχωσιν ἀπό θεοῦ κυρίου παντοκράτορος καί κατηραμένοι καί ἀσυγχώρητοι καί μετὰ θάνατον ἄλυτοι καί τυμπανιαῖοι· αἱ πέτραι καί ὁ σίδηρος λυθείησαν αὐτοί δέ μηδαμῶς κληρονομήσειαν τήν λέπραν τοῦ γιεζῆ καί τήν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, στένοντες εἰεν καί τρέμοντες ἐν τῇ γῇ ὡς ὁ Κάϊν, ἄγγελος κυρίου καταδιώξει αὐτούς ἐν πυρίνῃ ῥομφαίᾳ, τὰ κτήματα αὐτῶν εἶησαν εἰς ἀπώλειαν, ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαλειφθῆναι τό ὄνομα αὐτῶν μετὰ ἤχου, ἢ ὀργή τοῦ θεοῦ εἶη ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καί ἡ μερίς αὐτῶν μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα καί εἶησαν ὑπεύθυνοι πάσαις ταῖς πατριαρχικαῖς καί συνοδικαῖς ἀραῖς καί ἔνοχοι τοῦ πυρός τῆς γεέννης καί τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδικοι” (Κουκουλές, Μέγα Ρεῦμα 134-137). τό ἴδιο ἄρθρο δημοσιεύτηκε καί στό περιοδικό Ξενοφάνης 6 (1909) 89-93).

23. Πράξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Σ', μέ τήν ὁποία ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπίλυση διαφορῶν μεταξύ τῶν μελῶν ἐμπορικής ἐταιρείας 1814, Μάιος 2). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς...ἵνα ὁ εἰρημένος Κυριάκος Λιγενᾶς...ἂν μὴ...παύσῃται τῶν φιλαδικῶν αὐτοῦ σκοπῶν...πρὸς δέ τούτοις καί ὄσοι τῶν αὐτόθι χριστιανῶν...ἐάν μὴ...ὁμολογήσωσιν ἀπαθῶς καί ἀφιλοπροσώπως τὰ ὅσα ἔχουσιν ἐπάνω αὐτῶν πράγματα καί ἄσπρα ἐκείνου...οἱ τοιοῦτοι ὅποιοι ἂν ᾧσι μεγάλοι ἢ μικροί, γέροντες ἢ νέοι, ἄνδρες ἢ γυναῖκες, ὁμοῦ μετὰ τοῦ εἰρημένου Κυριάκου Λιγενᾶ, ἀφωρισμένοι ὑπάρχωσιν, ἀπό θεοῦ κυρίου παντοκράτορος, καί κατηραμένοι καί ἀσυγχώρητοι, καί μετὰ θάνατον ἄλυτοι, καί τυμπανιαῖοι, αἱ πέτραι καί ὁ σίδηρος λυθείησαν, αὐτοί δέ μηδαμῶς, κληρονομήσειαν τήν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καί τήν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, στένοντες εἰεν καί τρέμοντες ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν, σχισθεῖσα ἡ γῆ καταπίοι αὐτούς ὡς τόν Δαθάν καί τόν Ἀβειρών, ἄγγελος κυρίου καταδιώξει αὐτούς ἐν πυρίνῃ ῥομφαίᾳ, τὰ κτήματα αὐτῶν εἶησαν εἰς ἀπώλειαν, ἢ ὀργή τοῦ θεοῦ εἶη ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καί προκοπήν μήποτε ἴδοιεν, ἔχοντες καί τὰς ἀράς πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων, καί τῶν ὁσίων καί θεοφόρων πατέρων, καί ἔξω τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, καί τῆς τῶν χριστιανῶν συναναστροφῆς καί συνομιλίας,

μηδεις ἐκκλησιάση αὐτούς, ἢ ἀγίαση, ἢ θυμίαση, ἢ ἀντίδωρον αὐτοῖς δῶ, ἢ συμφάγη, ἢ συμπίη, ἢ ὄλωσ συναναστραφή καὶ χαιρετίση, ἕως οὗ ποιήσωσιν ὡς γράφομεν” (Β.[αγενᾶς], Ἀφοριστικόν 146-148).

Γ’

Παραδείγματα μητροπολιτικῶν ἀφορισμῶν.

1. Πράξη τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἰωάσαφ Ἀργυρόπουλου, μέ τὴν ὁποία ἐπικυρώνει δωρεὰ πρὸς τὸν ναό τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Θεσσαλονίκης (1569). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...καὶ εἴ τις...βουληθεῖη...ἀποξενῶσαι...κἂν ὁποῖος ἄρα καὶ ἢ ἐκ πάντων αὐτῶν ἔστιν ἀφωρισμένος καὶ ἐσυγχώρητος ἀπὸ Θεοῦ παντοκράτορος καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος καὶ κατηραμένος καὶ ἐξωσμένος τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας καὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν συναναστραφῆς τε καὶ ὁμηγύρευς· καὶ πῦρ καταφάγη θεμέλια οἴκου αὐτοῦ· ἔξει δέ καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἀντίμαχον καὶ ἐκδικητὴν ἐν τε τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· ἐκπέση δέ ἄορως καὶ τῆς παρούσης ζωῆς καὶ πρὸς ζημιωθήσεται καὶ τὴν μέλλουσαν” (Γλαβίνας, Μητροπολίται 2, 312).

2. Πράξη τοῦ μητροπολίτη Σερβίων καὶ Κοζάνης Ἰγνατίου, μέ τὴν ὁποία διασφαλίζεται ἡ εὐρρυθμὴ λειτουργία τῆς σχολῆς Βελβεντοῦ (1773, Ἰουλίου 1). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ὁ τᾶναντία...βουλευσόμενος...εἰ δέ λαϊκός, ἀφωρισμένος εἴη παρὰ τῆς Παναγίας, Ὁμοουσίου, Ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, τοῦ ἑνός τῆ φύσει Θεοῦ κυρίου Παντοκράτορος, κατηραμένος, ἀσυγχώρητος, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος καὶ τυμπανιαῖος, κληρονομήσειε τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ προδότου Ἰούδα, σχισθεῖσα ἡ γῆ καταπίοι αὐτὸν ὡς τὸν Ν[Δ]αθάν καὶ Ἀβειρών, ἢ μερὶς αὐτοῦ εἴη μετὰ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον τῆς δόξης, κατηραμένος ἔστω καὶ ὁ εἰσερχόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ καὶ ὁ ἐξερχόμενος, τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ ἔστωσαν εἰς διαρπαγὴν, συνεκλειπέτωσαν ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ, ὡς ἐκλείπει καπνός ἀπὸ προσώπου πυρός, ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαλειφθεῖη τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἔστωσαν τὰ τέκνα αὐτοῦ ὄρφανὰ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα, ἄγγελος Σατάν προπορευέσθω ἔμπροσθεν αὐτοῦ, γένοιτο ἔμπρους κατάβρωμα τῶν σκωλήκων, στένων καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν, πρόσωπον Θεοῦ οὐ μὴ ἴδοι, εἴη ὑπόδικος τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι καὶ ὑπέκκαυμα τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως, ἔχοι καὶ τὰς ἀράς ἀπάντων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ λοιπῶν ἁγίων πατέρων” (Δελιαλῆς, Βελβεντός 267-269).

3. Πράξη τῆς δημογεροντίας Ἄνδρου παρουσία τοῦ “δεσπότης Ἄνδρου” Παγκρατίου, μέ τὴν ὁποία ρυθμίζονται προβλήματα σχετικά μέ τὴν

λειτουργία τοῦ σχολείου (1802, Νοέμβριος 1). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...καὶ ὅποιος ἤθελε σταθῆ αἷτιος ζητώντας νά ἀναιρέσῃ καὶ νά χαλάσῃ τόν κοινόν ἡμῶν δεσμόν τόν ἔχομεν ὅλοι ἡμεῖς ἀναθεματισμένον καὶ ἀλλότριον τῆς ἀγίας, ὁμοουσίου, τρισυποστάτου καὶ ἀδιαιρέτου τριάδος καὶ νά τόν κατατάξῃ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς μετὰ τοῦ σατανᾶ καὶ ἡ μερίς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα, καὶ αὐτήν τήν κυρίαν ἡμῶν Θεοτόκον ἔξει ἀντίμαχον, ἔξει δέ καὶ τὰς ἀράς καὶ ἀγανακτήσεις πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνων εὐαρεστησάντων ἀγίων πατέρων" (Βέης, Ἄνδρος-Σύρος 239-240).

3. Πράξη τοῦ μητροπολίτη Παροναξίας Ἱεροθέου, μέ τήν ὁποία ἐπιλύονται κληρονομικά ζητήματα τοῦ μακαρίτη Νικολάου Κορονέλλου (1824, Σεπτεμβρίου 1). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...γράφοντες ...ἀποφαινόμεθα, ὅποιοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ἀσυνείδητοι...ὁπού...ἔκλειψαν... τόσον οἱ κλέπτες, ὅσον καὶ οἱ ἰδόντες, ἂν δέν φοβηθοῦν τόν Θεόν...τούς ἔχομεν...ἀφωρισμένους, κατηραμένους, ἀσυγχωρήτους καὶ ἀλύτους μετὰ θάνατον, αἱ πέτραι, τὰ σίδερα λυθήσονται, αὐτοὶ δέ οὐδαμῶς, στένοντες εἶψαν καὶ τρέμοντες ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν, σχισθεῖσα ἡ γῆ καὶ καταπίῃ αὐτούς, ὡς τόν Δαθάν καὶ Ἀβειρών, νά κληρονομήσουν τήν λέπραν τοῦ Γιεζῆ καὶ τήν ἀγχόνην τοῦ προδότου Ἰούδα, ἄγγελος Κυρίου νά καταδιώξῃ αὐτούς ἐν φλογίνῃ ῥομφαίᾳ, ἡ ὀργή τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κατάρα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, νά εἶναι εἰς τὰς κεφαλὰς των, εἰς τὰς γυναῖκας των, εἰς τὰ παιδιά των, εἰς τὰ ὀσπίτιά των, εἰς τὰ ζῶά των καὶ εἰς ὅλα των τὰ πράγματα, καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν των, τὰ παιδιά αὐτῶν νά μείνουν ὀρφανά εἰς τοὺς δρόμους καὶ νά ζητοῦν ἐλεημοσύνην ἀπό πόρταν εἰς πόρταν, τὰ ὀνόματά των νά ἐξαλειφθοῦν ἀπό τήν βίβλον τῶν δικαίων, κάθε εἶδος ἀρρωστείας ποτέ νά μὴν λείψῃ ἀπό τό σπίτι των, νά ἔχουν καὶ τὰς ἀράς τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτώ Θεοφόρων Πατέρων τῆς ἐν Νικαίᾳ πρώτης συνόδου καὶ ὄλων τῶν ἀγίων συνόδων καὶ πάντων τῶν ἀγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἐν Κυρίῳ εὐαρεστησάντων, ἕως ὅτου οἱ μὲν νά μαρτυρήσουν τήν ἀλήθειαν..." (Σφυρόερας, Κυκλαδικά 653-654).

4. Πράξη τοῦ μητροπολίτη Δημητριάδος Ματθαίου, μέ τήν ὁποία ἀφορίζει τόν Κωνσταντῆ Πανταζῆ γιά τήν μὴ ἀποπληρωμὴ χρέους (1839, Μάρτιος 13). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: "...δι' ὅς ἀπειθῆ καὶ φιλάδικον τῆ χάριτι τοῦ παναγίου καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος ὑπάρχει ἀφορισμένος καὶ κατηραμένος, αἱ πέτραι καὶ ὁ Σίδηρος ληθείσαν αὐτός δέ μηδαμῶς, στένων καὶ τρέμων εἶη ἐπὶ τῆς Γῆς ὡς ὁ Κάϊν, κληρονομήσειεν τήν λέπραν τοῦ Γιζτῆ καὶ τήν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα, ἡ ὀργή τῆς θεοῦ εἶη ἐπὶ τήν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ προκοπήν οὐμὴ οἶδειεν ἐφ' οἷς ἐργάζεται. Ἐστὼ δέ καὶ ἔξω τῆς τοῦ χριστοῦ ἀγίας ἐκκλησίας αὐτός τε καὶ οἱ συνοικοῦντες μετ' αὐτοῦ, μήτε ἀγιάζεσθαι, μήτε θυμιάζεσθαι, οὔτε ἀντίδωρον λαμβάνειν, οὐδέ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἀγιασμόν ψάλλεσθαι, καὶ μηδεὶς ἤθελε τόν καλημερίση ἢ συναναστραφῆ, ἢ ἀλσηβερίση μετ' αὐτοῦ κάμει, ἢ πάρη, ἢ δώση, ὅτι ὁ τοιοῦτος ὑπάρχει ἔνοχος τῶν ἀνωθεν ρήθεισῶν ἀρῶν." (Πανταζόπουλος, Θετταλομαγνησία, 435-436 καὶ ἀπό τόν Γ.Θωμᾶ, Ἀφοριστικά 458-459).

5. Πράξη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μέ τήν ὁποία ἐπιζητεῖται ἡ ἀποκάλυψη κλεπτῶν (1844, Σεπτεμβρίου 2). Ἡ πράξη

κατασφαλίζεται: “Εάν δέ οὔτοι μήτε τόν Θεόν φοβηθέντες μήτε τήν αἰώνιον κόλασιν διανοηθέντες, ἀφήσωσιν αὐτόν μέχρι τέλους ἡδικημένον...ὡς καί οἱ εἰξεύροντες δέν μαρτυρήσωσι τήν ἀλήθειαν, οἱ τοιοῦτοι, ὅποιοι καί ἂν ὦσιν, ὡς ἄρπαγες, φιλάδικοι καί πλεονέκται, ὑπάρχουσιν ὁμοῦ ἀφορισμένοι, κατηραμένοι, ἀσυγχώρητοι, καί μετά θάνατον ἄλυτοι· στένοντες εἶψαν ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν, ἡ ὀργή τοῦ Θεοῦ εἶψ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καί προκοπήν, οὐ μὴ ἴδοιεν πώποτε ἐφ’ οἷς ἐργάζονται· ἔχοιεν καί τὰς ἀράς πάντων τῶν ἁγίων καί θεοφόρων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις οὗ μετανοήσαντες ἐπιστρέψωσι τό ξένον δίκαιον...”(Φιλιππαῖος, Αἴγινα 62-63).

6.Πράξη τοῦ ἐπισκόπου Ναυπακτίας Εὐρυτανίας Δαυίδ, μέ τήν ὁποία ἐπιζητεῖται ἡ ἀποκάλυψη κλεπτῶν (1886, Ἰουνίου 15). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...ὅσοι τῶν χριστιανῶν ἐκλεψαν τὰ ἄνω ἀναφερόμενα, δέν φοβηθῶσι τόν Θεόν...οἱ δέ γνωρίζοντες τούς κλέπτας δέν μαρτυρήσωσι αὐτούς, πάντες οὔτοι νά εἶναι ἀφορισμένοι, κατηραμένοι ἀσυγχώρητοι καί μετά θάνατον ἄλυτοι καί τυμπανιαῖοι, αἱ πέτραι καί ὁ σίδηρος λυθήσονται αὐτοί δέ μηδὲν. Στένοντες καί τρέμοντες ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν, νά κληρονομήσωσι τήν λέπραν τοῦ Γιεξῆ καί τήν ἀγχόνην τοῦ προδότου Ἰούδα, νά σχισθῆ ἡ γῆ καί νά καταπιῆ αὐτούς ὡς τόν Δαθάν καί Ἀβειρών, ἡ ὀργή τοῦ Θεοῦ νά κατέλθῃ εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καί προκοπήν νά μὴ ἴδουν εἰς ὅτι ἐργάζονται, νά ἔχουν δέ καί τὰς κατάρας πάντων τῶν πατέρων καί ἁγίων τῆς ἐκκλησίας ἕως οὗ μετανοήσωσιν, ἔξομολογηθῶσι καί ἐπιστρέψωσι τὰ κλαπέντα...” (Ξηραδάκη, Ἀφορισμός 457-458).

7.Πράξη τοῦ προϊσταμένου τῆς ὀρθόδοξης κοινότητος στίς Ἰνδίες ἀρχιμανδρίτη Γρηγορίου μέ τήν ὁποία ἀφορίζει τόν “Ἀναστάσιο τοῦ Παναγιώτου” ἐπειδή βλαστήμεσε τήν Παναγία (μεταξύ 1812-1818). Ἡ πράξη κατασφαλίζεται: “...τόν τοιοῦτον Ἀναστάσιον, κατά τήν εἰς ἡμᾶς τούς ἱερατικῶς προϊσταμένους ἐκκλησιαστικήν ἄδειαν, ἐκκωλύομεν ἀπό τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας, ὡς πέτραν σκανδάλου, καί ἀποδιώκομεν ὡς μέλος σεσηπός, καί λύμην τῶν ὑγαινότων, ἀποκλείοντες αὐτῷ τήν εἴσοδον εἰς τήν Ἐκκλησίαν, καί τήν μετά τῶν πιστῶν προσευχήν...μηδεῖς ἐξ ὑμῶν, ἡ μικρός, ἡ μέγας, ἀνήρ ἢ γυνή, ξένος, ἢ συγγενής, ἢ φίλος, καί ἀπλῶς εἰπεῖν, ὅς τιμᾷ τόν Χριστόν, καί τήν Μητέρα τοῦ Ἰησοῦ, μηδεῖς λέγω, μήτε εἰς τόν οἶκον αὐτοῦ πορευέσθω, μήτε αὐτόν εἰς τήν ἰδίαν οἰκίαν δεχέσθω· μήτε συμφάγη ἢ συμπίῃ μετ’ αὐτοῦ, ἢ καθ’ ὁδόν χαιρετήσῃ, ἢ διά στόματος ὁμιλήσῃ, ἢ διά γραμμάτων, ἢ δούλων, ἢ ἄλλων μέσων. Εάν δέ τις οἰωδῆτινι τρόπῳ παρακούσῃ...γινωσκέτω ὅτι...ἔσται ὑποκείμενος ταῖς ἀραῖς καί ἀφορισμοῖς τῶν θεοφόρων Πατέρων τῆς ἐκκλησίας...” (Τανταλίδης, Ἀλληλογραφία 40-41).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Πράξεις πού τιμωρούνται με άφορισμό.1.Οί πηγές και ή κριτική τους.

Μετά από τήν έπισήμανση και εξέταση τών βασικών χαρακτηριστικών τής ποινης του έπιτιμίου έφθασε ή στιγμή νά εξετάσουμε τίς κατηγορίες τών αξιόποινων πράξεων οί όποιες τιμωρούνται βάσει τών κανόνων ή τής έθιμικής πρακτικής μέ τήν ποινή του άφορισμού. Ποιές δηλαδή παρανομίες μπορουν νά άπειληθουν μέ τήν έπιβολή άφορισμού ή νά τιμωρηθουν μέ τό έπιτίμιο άν ό άδικών δέν άποκαταστήσει τό δίκαιο.

Μονοσήμαντη και όριστική άπάντηση στις έρωτήσεις αυτές είναι δύσκολο νά δώσουμε έπειδή ή ποινή κατά τήν έφαρμογή της μέσα στην διαχρονία δέν ύπακούει άποκλειστικά σ' ένα κώδικα αξιών ήθικού, δογματικού ή κοινωνικού χαρακτήρα: γνωρίζει διάφορες προσαρμογές μέ βασικότερη εκείνη τής περιόδου μετά τήν "Άλωση όταν θά κληθεί νά αντιμετώπισει ύποθέσεις του ποινικού δικαίου, δηλαδή νά έπιλύσει ύποθέσεις πού έπεκτείνονται και πέραν του έκκλησιαστικού δικαίου.

Μιά άλλη δυσκολία προέρχεται από τήν έπιλογή τών πηγών πού πρέπει νά γίνει, προκειμένου νά εξεταστεί διαχρονικά τό θέμα. Τουτό έπειδή οί πηγές είναι πολλές και ποικίλου περιεχομένου: άκόμα, έπειδή οί συγκροτημένες πηγές άπονομής δικαίου πολλές φορές δέν άνταποκρίνονται προς τήν ύπάρχουσα κατάσταση: και αυτό άποτελεί μιά πρόσθετη δυσκολία. Έξάλλου, και ιδίως για τά μετά τήν "Άλωση χρόνια, οί άποφάσεις τής πατριαρχικής συνόδου για τήν εκδίκαση τών ύποθέσεων δέν στηρίζονται σε έκκλησιαστικούς κανόνες αλλά εκδικάζουν κατά τρόπο πολλές φορές "έξωδικαιϊκό" ή μή έπακριβώς αίτιολογημένο.

Η "αύθαιρεσία" αυτή προέρχεται άκριβώς από τό γεγονός ότι ύποθέσεις πού καλείται τώρα νά εκδικάσει ή πατριαρχική αύλή δέν είναι δυνατόν νά στηριχθουν σε κανόνες τών έκκλησιαστικών πατέρων ή τών οικουμενικών συνόδων. Ποιός άραγε κανόνας μπορει νά προβλέψει τήν καθαίρεση μητροπολίτη πού δέν καταβάλλει τήν πατριαρχική ζητεία ή τόν άφορισμό του έμπορου έπειδή κλέβει τόν συνεταίρο του; Βεβαίως έπίκληση τής γενικής θεωρίας περί τής άποφυγή τής άμαρτίας και τής άδικίας μπορει νά βοηθήσει λίγο τά πράγματα: ώστόσο είναι εκδηλα άνεπαρκής προκειμένου νά πείσει προς κάθε κατεύθυνση. Κατά συνέπεια πρέπει νά ύπάρξουν οί άναγκαίες προσαρμογές οί όποιες μέ τήν συχνή επανάληψη και εξ αίτίας τής πολιτικής συγκυρίας θά δημιουργήσουν νέα μορφή άπονομής του δικαίου εκ μέρους τής εκκλησίας.

Άλλά γι' αυτά ό λόγος παρακάτω προηγουμένως θά αίτιολογήσουμε τήν χρήση τών πηγών στις όποιες θά προσφύγουμε για τίς άνάγκες του παρόντος κεφαλαίου.

α. Οί Κανόνες τών Άγίων Άποστόλων. Ός πρώτη συλλογή κανόνων εκκλησιαστικού δικαίου οί κανόνες τών Άγίων Άποστόλων άπέτελεσαν τήν βάση για πολλές μεταγενέστερες έρμηνείες. Βεβαίως για τό κείμενο αυτό ύπάρχουν πολλές άμφισβητήσεις και έρωτηματικά. Έξάλλου πολλές φορές συναριθμούνται μέ ένα άλλο συμπληρωματικό κείμενο πού φέρει τόν τίτλο: "Διαταγαί τών Άγίων Άποστόλων διά Κλήμεντος, του Ρωμαίων έπισκόπου

καί πολίτου ἢ Καθολικὴ Διδασκαλία”, γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπῆρξαν πολλές διχογνωμίες ἀπὸ πολὺ παλαιότερους χρόνους· τὸ κείμενο αὐτὸ καταδικάστηκε ἤδη ἀπὸ τὴν Πενθέκτη συνόδο (692) ἐπειδὴ θεωρήθηκε ὅτι ἔχει νοθευθεῖ ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς. Στὴν παρούσα μελέτη ἐπελέξαμε ὡς πηγὴ τοὺς ΠΕ΄ Κανόνες τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ἐπειδὴ σ’ αὐτούς κυρίως στηρίζεται ἡ μεταγενέστερη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση προκειμένου νὰ στηρίξει ὀρισμένες ἀποφάσεις τῆς καί γενικῶς ἐπειδὴ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ κείμενο θὰ ἀποτελέσει τὴν κλεῖδα γιὰ πολλές μεταγενέστερες συλλογές ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

Ἡ συλλογὴ πού προσγράφεται στοὺς Ἀποστόλους πρέπει νὰ συγκροτήθηκε, ὅπως ὑποστήριξε πολὺ εὐστοχα ὁ Μ. Metzger, τὸ 380 αἰ. καί βεβαίως πρέπει νὰ ἀποτελέσει τὴν κωδικοποίησιν τῶν κανόνων πού κατίσχυσαν κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες. Ὅπως ὁμως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἐφεξῆς χρησιμοποιοῦνται συνεχῶς στὴν ἐκκλησιαστικὴ πρακτικὴ προκειμένου νὰ ἐπιλυθοῦν μεταγενέστερα προβλήματα, μολονότι ἡ χρονικὴ συγκυρία πόρρω ἀπέχει ἀπὸ τοὺς χρόνους συγκρότησιν τῆς συλλογῆς· καί βεβαίως καί τὰ προβλήματα εἶναι διαφορετικά. Ὅστόσο ἡ αὐθεντία τοῦ κειμένου, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπόδοσίν του στοὺς ἁγίους Ἀποστόλους καί ἡ εὐκολὴ προσαρμογὴ του ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν γιὰ μεταγέστερες καταστάσεις προσδίδουν στὸ κείμενο τὸν χαρακτήρα συλλογῆς μὲ διαχρονικὴ ἰσχύ καί συνεχῆ ἐφαρμογὴ¹.

β. Κανόνες τῆς Πενθέκτης Συνόδου (692). Ἀπὸ τίς πηγές μας δέν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ ἀπουσιάσουν οἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων· ὡστόσο ἀπὸ αὐτές προκρίναμε ὡς δείγμα τοὺς κανόνες τῆς λεγομένης Πενθέκτης συνόδου. Τοῦτο ἐπειδὴ τὰ κείμενα τῆς συνόδου αὐτῆς, δηλαδή οἱ 102 κανόνες τῆς, μᾶς παρέχουν τίς περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ θέμα μας ἀλλὰ καί γιὰ ἕναν ἀκόμη σημαντικὸ λόγο: ἡ σύνοδος αὐτὴ δέν συγκροτήθηκε γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει κάποιον εἰδικὸ δογματικὸ πρόβλημα ἢ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ τίς πράξεις τῆς τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦσαν οἱ αἰρετικοί· ἀλλὰ γιὰ νὰ λάβει διάφορες ἀποφάσεις σχετικὰ μὲ τὴν ὑπάρχουσα τότε ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση, νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ ἄλλα λόγια τὰ προβλήματα πού εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν ὡς τότε πορεία τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Βεβαίως γιὰ τὸ θέμα μας πληροφορίες μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε καί ἀπὸ τίς ἀποφάσεις τῶν ἄλλων συνόδων· καί αὐτὸ γίνεται πολλές φορές στίς σελίδες τῆς μελέτης αὐτῆς. Ὅστόσο ἐκτιμοῦμε ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης ἀποτελοῦν τὴν σημαντικότερη πηγὴ δικαίου τοῦ εἶδους αὐτοῦ πού πραγματευόμαστε ἐδῶ, πράγμα τὸ ὁποῖο πιστεύουμε νὰ καταδειχθεῖ μὲ πειστικότητα ἀπὸ τὴν παράθεσιν τῶν ἐπιμέρους στοιχείων².

1. Οἱ Κανόνες τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἀποτελοῦν τὸ τελευταῖο μέρος τῶν “Διαταγῶν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων”, ἐνός ἀνωνύμου ἔργου πού κωδικοποιεῖ διάφορους κανόνες καί πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ γύρω στὰ 380 (Metzger, *Constitutiones* 1, 57 κ.ἑξ.). Οἱ Κανόνες τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων δέν εἶναι τὸ κλασικὸ νομοκανονικὸ κείμενο· ὡς πρῶτος νομοκάνοντας θεωρεῖται ὁ λεγόμενος “Νομοκάνων εἰς ν’ τίτλους”, κείμενο τοῦ 6ου αἰ., ὁ ὁποῖος βασίζεται στὴν “Συναγωγὴ” τοῦ Ἰωάννη Σχολαστικοῦ. Σπουδαιότερο ὁμως κείμενο, τὸ ὁποῖο γνώρισε καί μεγάλη χειρόγραφη παράδοσιν εἶναι ὁ “Νομοκάνων εἰς ἰδ’ τίτλους”: τὸ ἀρχικὸ κείμενο εἶναι τοῦ 6ου αἰ. ἀλλὰ γνώρισε πολλές προσθήκες· ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἔχουμε στὴν PG 104, σσ.441-816· στίς σσ.736-739: “Ἐκ πολλῶν αἰτιῶν ἀφορίζεται ἐπίσκοπος, ἢ κληρικὸς ἢ λαϊκός...” καί ἀπὸ τὸν Pitra, *Juris* 2, 445-462 καθὼς καί ἀπὸ τοὺς Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα* 1, 5-335. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Σπ. Τρωιάνος, Πηγές 87 κ.ἑξ.- Γιὰ τὸ κείμενο τῶν “Κανόνων” βλ. ἐπίσης τὰ ὅσα ἀναφέρονται στὸ ὄγδοο κεφάλαιο.

2. Οἱ ἀποφάσεις τῶν συνόδων τοπικῶν καί οἰκουμενικῶν ἔχουν συμπεριληφθεῖ στίς συλλογές τῶν Mansi, Ράλλη-Ποτλῆ, Σπ.Μήλια· εἰδικότερα γιὰ τὴν Πενθέκτη ἔχουμε

γ. Νομοκάνων Μαλαξοῦ. Ἡ ἐπόμενη πηγή μας ἀνάγεται στοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Πρόκειται γιὰ τὸν νομοκάνονα πού συγκρότησε ὁ ναυπλιεὺς νοτάριος Μανουὴλ Μαλαξὸς τόσο σέ λόγια ὅσο καί σέ δημῶδη γλῶσσα (1560-1563). Ἡ πληθώρα τῶν χειρογράφων πού παραδίδουν τὴν δημῶδη ἐκδοχὴ τοῦ νομοκάνονα αὐτοῦ μαρτυρεῖ καί τὴν σημασία πού εἶχε γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ δικαίου ἀπὸ τοὺς χρόνους μετὰ τὴν ἄλωση ὡς καί τὸν 19ο αἰῶνα³.

δ. Βακτηρία Ἀρχιερέων. Μία ἄλλη σημαντικὴ νομοκανονικὴ συλλογὴ τοῦ 17ου αἰ. (1645). Γνώρισε μικρότερη διάδοση ἀπὸ τὸν Νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ καί ὀπωσδήποτε ἄσκησε μικρότερη ἐπίδραση ἢ καλύτερα νὰ ποῦμε ὅτι δέν χρησιμοποιήθηκε πολὺ ἀπὸ τίς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές. Ὡστόσο πρέπει νὰ συμπεριληφθεῖ στίς πηγές μας ἐπειδὴ πιστεύουμε ὅτι ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο κείμενο μετὰ τὴν ἄλωση στὸ ὁποῖο διαφαίνονται οἱ κάποιες προσπάθειες γιὰ τὴν κωδικοποίησι κανόνων ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης γιὰ ἀδικήματα πού δέν ἐμπνέονται μὲ τρόπο ἀπόλυτο στίς διατάξεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Τείνει δηλαδή νὰ ἀποκρυσταλλώσῃ σ' ἓνα σύστημα δικαίου τὴν ὑπάρχουσα πραγματικότητα: τὴν ἐπέκτασι τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαστικῆς δικαιοδοσίας σ' ἓνα εὐρύτατο φάσμα ὑποθέσεων⁴.

ε. Πατριαρχικὲς ἀποφάσεις τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς πηγές πού ἀναφέραμε, ἀλλὰ καί τίς ἄλλες πού δέν ἀναφέρονται ἐδῶ ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται ἐνίοτε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ αὐτὴ στίς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας τῶν χρόνων ἐκείνων, βασικὴ πηγὴ δικαίου ἀποτελοῦν οἱ πατριαρχικὲς καί συνοδικὲς ἀποφάσεις. Πιστεύουμε μάλιστα ὅτι συγκροτοῦν τὴν καλύτερη πηγὴ γιὰ τὴν περίοδο πού ἐδῶ μελετοῦμε, ἐπειδὴ ἀποδεικνύουν μὲ τὸ πλῆθος τους ἀλλὰ καί μὲ τὴν ποικιλία θεμάτων πού διαλαμβάνουν τὸ εὖρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμβέλειας, τὸ ὁποῖο καλύπτει ποικίλες περιοχές τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος, ἀλλὰ καί τὴν πολλαπλότητα τῶν προβλημάτων πού ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία⁵.

Αὐτὲς εἶναι οἱ πηγές⁶ ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ συγκροτήσουμε ἓνα "ποινολόγιο", ἓναν κατάλογο τῶν ἀδικημάτων πού μποροῦν

πληρέστερη ἐκδοσι ἀπὸ τὸν P.P. Joannou, Discipline 1 ἐνῶ πολὺ χρήσιμη εἶναι καί ἡ νέα εὐχρηστὴ ἐκδοσι πού τελευταία (1992) παρουσίασε ὁ Σπ. Τρωιάνος (Πενθέκτη).

3. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. τὰ σχετικὰ στὸ ὄγδοο κεφάλαιο· ἄς ἀναφέρουμε ἐδῶ ὅτι τὸ πλῆθος τῶν πρᾶξεων τοῦ Μαλαξοῦ μὲ τὸ πλῆθος τῶν τοπικῶν ἐθίμων πού περιέχουν καθιστοῦν τὸ κείμενο αὐτὸ ἰδιαίτερος σημαντικὸ.

4. Τὸ κείμενο τῆς Βακτηρίας Ἀρχιερέων δέν ἔχει ἀκόμα ἐκδοθεῖ· ἔτσι τίς πληροφορίες μας ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο 1373 τῆς ΕΒΕ.- Γιὰ ἄλλες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ κείμενο αὐτὸ βλ. ἐδῶ κεφ. ὄγδοο.

5. Συγκροτημένο συνθετικὸ σῶμα τῶν πατριαρχικῶν πράξεων δέν ὑπάρχει. Ἐτσι ἡ "πηγὴ" αὐτὴ δέν εἶναι εὐκόλα προσπελάσιμη. Ὡστόσο ἡ συνεχὴς ἐπαφὴ μας μὲ τὰ πατριαρχικὰ κείμενα καί λόγω τῆς ἐκπονήσεως τῆς μελέτης αὐτῆς ἀλλὰ καί κυρίως λόγω τῆς ἐργασίας μας στὸ Πρόγραμμα πού ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἀντικείμενο τὴν συγκέντρωσι τῶν πατριαρχικῶν πράξεων, μᾶς παρέχει τὴν δυνατότητα γνώσεως τοῦ θέματος αὐτοῦ. Στὸ Πρόγραμμα αὐτὸ πού ἐκπονεῖται στὸ ΚΝΕ/ΕΙΕ ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ συναδέλφου κ. Δημ. Ἀποστολόπουλου ἔχουν ἤδη συγκεντρωθεῖ καί ἐπεξεργασθεῖ σὲ μιά πρώτη φάσι γύρω στίς 6.000 πατριαρχικὲς καί συνοδικὲς ἀποφάσεις. Θὰ προσπαθήσουμε λοιπὸν μὲ τὰ ἐφόδια αὐτὰ νὰ καταρτίσουμε ἓναν πρῶτο θεματολογικὸν κατάλογο τῶν ζητημάτων πού ἀντιμετωπίζει ἡ πατριαρχικὴ αὐλὴ τῶν ἀδικημάτων πού ἐκδικάζει καί ἐπιχειρεῖ μὲ πολλὴ ἐπιτυχία νὰ ἐπιλύσει κáνοντας τίς περισσότερες φορές χρῆσι τοῦ ἀφορισμοῦ.- Βλ. ἐπίσης Παπαγιάννη, Νομολογία.

6. Θὰ μποροῦσε βέβαια νὰ ἀντλήσει καί τίς περιπτώσεις πού καταθέτει ἡ "ἐξομολογητικὴ" φιλολογία, δηλαδή τὰ ἐξομολογητάρια μὲ τίς ἀξιόποινες πράξεις καί τίς ἀντίστοιχες ποινές. Ὡστόσο, πιστεύω, ὅτι οἱ ποινές αὐτὲς μολονότι μερικὲς φορές μετέχουν τοῦ ἀφορισμοῦ

νά οδηγήσουν στην επιβολή αφορισμού⁷ ή νά απειληθούν μέ τό επιτίμιο οί διαπράξαντες τά αδικήματα αυτά.

Ἡ ἐπιλογή τῶν πηγῶν αὐτῶν, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε ἐπιλογή στοιχείων ἀπό ἕνα σύνολο, ἴσως ἐνέχει τόν κίνδυνο ἀντιρρήσεων ὅσον ἀφορᾷ τόν βαθμό ἐγκυρότητας τῶν συμπερασμάτων μας. Ἡ πρώτη ἐνσταση μπορεῖ νά προέλθει ἐξαιτίας τῆς χρονικῆς κατανομῆς τῶν πηγῶν αὐτῶν. Δηλαδή ἡ πρώτη πηγή εἶναι τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ., ἡ δευτέρα τοῦ 692 καί ἡ ἀμέσως ἐπόμενη τοῦ 1563. Παρουσιάζεται λοιπόν ἐκ τῶν πραγμάτων ἕνα χάσμα εὐρύ· αὐτό εἶναι ἐκδηλοῦν. Ὡστόσο ὁ ἀντίλογος σχετικά μέ αὐτό ἐστιάζεται γύρω ἀπό τήν οὐσιαστική παρατήρηση ὅτι οἱ μετέπειτα νομοκανονολόγοι τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων (Βλάσταρης-Ἀρμενόπουλος) δέν παρέχουν σημαντικές πληροφορίες γιά τό θέμα μας· σχολιάζουν κυρίως τούς ὑφιστάμενους κανόνες δικαίου καί προτείνουν διάφορες ἐρμηνεῖες στά σχόλια τους. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἀπολύτως κατανοητό ἀφοῦ βρισκόμαστε μέσα στό πεδίο δράσης ἐνός συγκροτημένου κράτους μέ σαφῶς διαρθρωμένα ὄρια καί δραστήρια νομοθετική παραγωγή ἐκ μέρους τῆς πολιτείας. Κατά συνέπεια οἱ ἐκκλησιαστικοί κανόνες οἱ ὅποιοι ἀντιπροτείνουν καί αὐτοί ἕνα συμπαγές σύνολο δέν ἔχουν εὐρύ πεδίο ἐφαρμογῆς καί πάντως δέν ὑπερβαίνουν τά ὄρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης.

Ὡστόσο ὑπάρχουν οἱ ἀποφάσεις τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, οἱ ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ πατριαρχείου. Ἄρα εἶναι δυνατόν νά μελετηθοῦν ἀκριβῶς οἱ ἀποφάσεις αὐτές ἐν σχέσει πρός τόν αφορισμό καί γενικῶς τά ἐπιτίμια. Πρός τήν κατεύθυνση αὐτή ἐγινε βεβαίως κάποια ἐρευνα· ὁμως δέν ὑπάρχουν σημαντικές ἀποκλίσεις· δηλαδή ἡ ἐκκλησία περιορίζεται καθαρά στά ὄρια τῆς δικαιοδοσίας τῆς ἐνῶ ἔχει ἀρχίσει τήν ἐπέκτασή της⁸ καί σέ θέματα ἰδιωτικοῦ δικαίου, πράγμα πού κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, θά ἐνισχυθεῖ ἀκόμα περισσότερο. Πάντως ὀρισμένα στοιχεῖα τῆς περιόδου αὐτῆς ἔχουν γίνει ἀντικείμενο μελέτης σέ ἄλλα κεφάλαια τῆς ἐργασίας μας χωρίς ὥστόσο νά φθάνουν στό σημεῖο νά συγκροτήσουν μία σειρά ἱκανή νά ἀναδειχθεῖ σέ συγκρίσιμο μέγεθος.

Ἄλλη ἀντίρρηση μπορεῖ νά ἔχει ὡς βάση τήν ἐπιλογή τῶν πηγῶν τῆς Τουρκοκρατίας. Αὐτή βεβαίως δέν πιστεύουμε ὅτι θά εἶχε σχέση μέ τόν χρῆση τοῦ Μαλαξοῦ ἢ τῆς Βακτηρίας Ἀρχιερέων ἀφοῦ οἱ πηγές αὐτές εἶναι οἱ κύριες κωδικοποιήσεις τῆς περιόδου αὐτῆς. Μένουν ὁμως ἔξω ἀπό τήν ὀπτική μας ἀρκετές ἄλλες κωδικοποιήσεις, πολλοί ἄλλοι νομοκάνονες⁹ πού ἐνδεχομένως συγκροτοῦν τά στοιχεῖα μιᾶς “παράλειψης”.

Ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ ἐρευνητής ἐπιλέγει πάντα τίς πηγές πού θεωρεῖ ὅτι μποροῦν νά ἀποτελέσουν τήν κρίσιμη μάζα γιά τίς ζητήσεις τους ὡς πρός τήν μεθοδολογική πάντοτε προσέγγιση, ἐκτιμοῦμε ὅτι οἱ πάσης φύσεως νομοκάνονες δέν παρέχουν στοιχεῖα ἱκανά νά ἀποτελέσουν ἱστορική πηγή ἴσης ἐμβέλειας μέ τά δύο κείμενα πού διαθέτουμε. Ὁ Μαλαξός καί ἡ Βακτηρία μέ τήν ἐξάπλωσή τους, δηλαδή μέ τό εὖρος τῆς χρήσης τους καί τήν

ἀφοῦ προβλέπουν στέρηση κοινωνίας, ὥστόσο δέν ἀνάγονται στό εἶδος τοῦ αφορισμοῦ πού ἐδῶ προσπαθοῦμε νά μελετήσουμε. Δηλαδή ἡ ἐπιβολή τῆς στέρησης κοινωνίας ἀπό τόν πνευματικό δέν παίρνει ποτέ τήν μορφή τῆς διαπόμπευσης καί τῆς ἀπομόνωσης πού ἀποδεδειγμένη ἡ ἐπιβολή τοῦ αφορισμοῦ ἀπό τήν ἀνώτατη ἐκκλησιαστική ἡγεσία.

7. Σχετική ἀπαρίθμηση ἀδικημάτων πού τιμωρήθηκαν μέ αφορισμό στήν Κέρκυρα τοῦ 17ου καί 18ου βλ. στό Ἀρ. Γερούνη, Φόβος 60-61.- Γιά τήν περιοχὴ τῆς Κεφαλονίας ἀμαρτήματα πού τιμωροῦνται μέ αφορισμό στά μέσα τοῦ 19ου αἰ. βλ. ἀρθρα τῶν Μιλτ. Μπατιστάτου, Ποινὴ 335 καί I.M. Κονιδάρη, Κοντομίχαλος 316.

8. Παπαγιάννη, Νομολογία

9. Βλ. ἄλ. τόν νομοκάνονα τοῦ 17ου αἰ. πού ἐκδίδεται ἀπό τόν Μ.Γεδεών, Νομοκάνων

εύρυχωρία θεμάτων που περιέχουν στά φύλλα τους, αποτελούν μοναδικά τεκμήρια της περιόδου αυτής. Ιδιαίτερα ο Μαλαξός με τις εκατοντάδες χειρογράφων που αναπαράγουν τό κείμενό του αποτελεί ένα είδος εγχειριδίου “ποινικού δικαίου” με συνεχή εφαρμογή που καλύπτει όλες τις άλλες πηγές· και αυτό ίσως είναι τό πρόβλημα...

Μία άλλη ένσταση μπορεί νά ἐδράζεται στό γεγονός τῆς παράλειψης τοῦ “Πηδαλίου” ἀπό τό κεφάλαιο αὐτό. Τοῦτο ἐπειδή τό ἐκκλησιαστικό αὐτό βιβλίο ἀποτέλεσε γιά πολλά χρόνια τό βασικό ἐγχειρίδιο τῆς ἐν Χριστῷ συμπεριφορᾶς καί ἀναδείχτηκε σέ ρυθμιστή τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν τοῦ 19ου αἰ.

Στήν περίπτωση ὁμως τοῦ “Πηδαλίου” ἀναγνωρίζουμε ἕνα ἔργο διαφορετικῆς ὑφῆς καί χαρακτῆρα. Δηλαδή ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης δέν συγκροτεῖ νομοκάνονα κατά τόν τρόπο τῶν παλαιῶν νομοκανονολόγων, κάνοντας ἐπιλογή πράξεων ἀπό παλαιότερες κωδικοποιήσεις. Ὁ Νικόδημος συγκεντρώνει τούς κανόνες· προβαίνει στήν ὀργάνωση ἔργου παρατακτικῆς παράθεσης ὄλων τῶν σπουδαιότερων νομοκανονικῶν - καί ὄχι μόνον αὐτῶν - πράξεων τίς ὁποῖς ἐρμηνεύει καί σχολιάζει (“ἐρμηνεία-“συμφωνία”). Τότε βρίσκει τήν εὐκαιρία ἢ ἐπιδιώκει μέ τόν σχολιασμό του νά δημιουργήσει τήν εὐκαιρία ὥστε νά καυτηριάσει διάφορα φαινόμενα τῆς ἐποχῆς του· ἐνίοτε μάλιστα ὑπερβαίνει τούς κανόνες που σχολιάζει¹⁰. Αὐτά ὅλα ὁμως, πιστεύουμε ὅτι δέν αποτελοῦν τά χαρακτηριστικά ἐνός νομοκάνονα, ὅπως λ.χ. ἡ Βακτηρία Ἀρχιερέων, ἀλλά μιᾶς εὐσύνοπτης σχολιασμένης συναγωγῆς κανόνων· συγχρόνως ὁμως εἶναι καί οὐσιαστική παρέμβαση στήν ζωή τῶν ἀνθρώπων που ἀκολουθοῦν πιστά τήν ἐκκλησία καί τούς κανόνες τῆς. Κατά συνέπεια τό ἔργο αὐτό δέν εἶναι δυνατόν νά παραβληθεῖ μέ τούς ἄλλους νομοκάνονες καί νά καταθέσει συγκρίσιμα στοιχεία γιά τά ἁμαρτήματα που ἐπισύρουν τήν ποινή τοῦ ἀφορισμοῦ. Πολλές φορές ὁμως ἔχει γίνει ἀναφορά στό “Πηδάλιο” σέ ἄλλα κεφάλαια τῆς μελέτης μας, ὅπου μπορεί νά προσκομίσει τήν μαρτυρία του γιά τά δρώμενα τῆς περιόδου αὐτῆς. Ἐξάλλου καί ὁ χρόνος συγκρότησής του ἀλλά καί τῆς χρήσης του βρίσκονται στίς παρυφές τῆς ἐρευνητικῆς μας προσέγγισης. Μπαίνουμε δηλαδή πλέον στόν 19ο αἰ. μέ τήν Ἐπανάσταση καί τήν ἰδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καί ὀπωσδήποτε ἀρχίζουν νά ἐμφανίζονται στό προσκήνιο καί ἄλλα φαινόμενα, νά συγκροτοῦνται θεσμικές μορφές δικαίου καί νά περιορίζεται ὁ ρόλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρέμβασης στά δικαστικά δρώμενα. Ὅχι ὁμως καί ἡ παρέμβαση στά πνευματικά γιά τά ὁποῖα τό “Πηδάλιο” ἀποτελεῖ ἕνα ἀκαταμάχητο ὄπλο καί ρυθμιστή τῆς συμπεριφορᾶς τῶν πιστῶν.

2. Τά πρῶτα συμπεράσματα (Κανόνες Ἀγίων Ἀποστόλων-Πενθέκτη)

Ἡ συγκριτική παράθεση τῶν στοιχείων που ἀποδεσμεύουν οἱ πηγές που ἔχουμε ἐπιλέξει, μᾶς παρέχει ἰδιαιτέρως χρήσιμα συμπεράσματα ὅσον ἀφορᾶ τό εἶδος τῶν ἀδικημάτων που ἀφορίζονται ἀλλά καί τήν ἐξέλιξη καί χρήση τοῦ ἐπιτιμίου.

Ἡ πρώτη καί βασική παρατήρηση εἶναι ὅτι τά ἁμαρτήματα που τιμωροῦνται μέ ἀφορισμό σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἀνήκουν κατά τό μέγιστο μέρος τους στήν κατηγορία που ἔχει σχέση μέ τήν ἐσωτερική διάρθρωση καί λειτουργία τῆς ἐκκλησίας. Ρυθμίζουν κατά βάση τόν

10. Γιά τό “Πηδάλιο” βλ. ἐδῶ τά σχετικά στό ὄγδοο κεφάλαιο.

τρόπο συμπεριφοράς και πολιτείας των κληρικῶν προβλέπουν τὴν τιμωρία μὲ ἀφορισμὸ γιὰ παραβάσεις δογματικοῦ κυρίως χαρακτήρα ἢ γιὰ παραλείψεις ἐν σχέσει πρὸς τὴν συμπεριφορὰ τῶν λαϊκῶν ἐναντι τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων. Ἀκόμα ἀντιμετωπίζουν μὲ ριζικὸ τρόπο τὶς σχέσεις τῶν χριστιανῶν μὲ τοὺς αἰρετικούς, τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς εἰδωλολάτρες.

Μὲ βάση αὐτὴν τὴν διαμορφωθείσα θεσμοθέτηση ὡς πρὸς τὰ ἀπειλούμενα καὶ τιμωρούμενα μὲ ἀφορισμὸ ἁμαρτήματα πού γίνεται στοὺς Κανόνες τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων¹¹, μόνο δύο ἁμαρτήματα μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ ὅτι παρεκκλίνουν ἀπὸ τὴν γενικὴ συλλογιστικὴ πού διέπει τὸ κείμενο, σὲ σύνολο 31 περιπτώσεων. Πρόκειται γιὰ τὸν βιασμὸ παρθένας “ἀμνηστεύτου” (Πίνακας Α΄, ἀρ. 25) καὶ τὴν περίπτωση προσβολῆς ἄρχοντα ἢ βασιλέα “παρὰ τὸ δίκαιον” ἀπὸ λαϊκὸ (Πίν. Α΄, ἀρ. 31). Στὴν ἴδια κατηγορία πρέπει ἀκόμα νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ὁ ἀκούσιος φόνος (Πίν. Α΄, ἀρ. 24) ἢ ἡ περίπτωση αὐτὴ θὰ γίνῃ ἐφεξῆς πολλές φορές ἀντικείμενο συζητήσεων καὶ ἐρμηνειῶν ἀπὸ μεταγενέστερους ἐρμηνευτῆς, πατέρες ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς συνόδους τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου.

Τὰ ἴδια περίπου συμπεράσματα μᾶς δίνει καὶ ἡ ἐξέταση τῶν κανόνων τῆς Πενθέκτης συνόδου¹². Βεβαίως πάντοτε μία οἰκουμενικὴ σύνοδος ὅταν συνέρχεται ἔχει κάποιους συγκεκριμένους λόγους καὶ κάποια εἰδικὰ προβλήματα νὰ ἀντιμετωπίσει καὶ νὰ ἐπιλύσει ὡς ἐκ τούτου τὸ περιεχόμενο τῶν ἀποφάσεων τῆς εἶναι ἐν πολλοῖς προκαθορισμένο. Στὴν περίπτωση τῆς Πενθέκτης ἡ προβληματικὴ αὐτὴ παραμένει ἀμετάβλητη. Οἱ περιπτώσεις ἀδικημάτων πού τιμωροῦνται μὲ ἀφορισμὸ εἶναι περίπου ἴσες μὲ ἐκεῖνες τῶν Κανόνων τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (5 ἐπιπλέον ἔχει ἡ Πενθέκτη) ὅμως πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν κοινές περιπτώσεις μεταξύ τῶν δύο πηγῶν καὶ αὐτὸ συνιστᾷ μία οὐσιαστικὴ διαφοροποίηση. Στὴν οὐσία μόνο δύο περιπτώσεις ἁμαρτημάτων εἶναι ἴδιες: οἱ ἀρ. 1 καὶ 22 τῶν Κανόνων τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων πρὸς τοὺς ἀρ. 4 καὶ 11 τῶν κανόνων τῆς Πενθέκτης. Ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ 4 περιπτώσεις ἁμαρτημάτων πού μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔχουν περιεχόμενο περίπου ἴδιο ἢ προσομοιάζον: ἀρ. 13, 21, 23, 27 τῶν Κανόνων τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων πρὸς τοὺς ἀρ. 9, 18, 3 καὶ 13 τῆς Πενθέκτης.

Νομοθετοῦν λοιπὸν οἱ πατέρες τῆς Πενθέκτης συνόδου νέα προβλήματα ἀντιμετωπίζονται καὶ προτείνονται νέες λύσεις ὡστόσο καὶ αὐτὰ δὲν ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Ρυθμίζουν οὐσιαστικὰ τὸν τρόπο συμπεριφοράς τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἐναντι θεμάτων τῆς χριστιανικῆς λατρείας καὶ διαγωγῆς τῶν πιστῶν ἐναντι τῶν αἰρετικῶν καὶ εἰδωλολατρῶν. Παράλληλα ἡ θεώρησή μας ἀνιχνεύει περισσότερες περιπτώσεις, τὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε ὅτι ἄπτονται τοῦ “κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου”: συνολικὰ παρομοίου εἴδους διαγνώσεις θεωροῦμε ὅτι περιέχονται σὲ 11 ἀριθμούς τοῦ Πίνακα Β΄ (2, 9, 10, 15, 17, 20, 25, 29, 31, 32 καὶ 35).

Βεβαίως ἡ σύγκριση αὐτὴ γίνεται μεταξύ κειμένων ἀνομοίου χαρακτήρα, δεδομένου ὅτι στὴν περίπτωση τῶν Κανόνων τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἔχουμε κείμενο συμπληματικῶς τύπου, πού προσομοιάζει περισσότερο πρὸς τοὺς μεταγενέστερους νομοκάνονες ὅτι στὴν περίπτωση τῆς Πενθέκτης ἔχουμε ἀποφάσεις συνόδου καὶ ὅπωςδήποτε οἱ διαφορές ὡς πρὸς τὴν προέλευση καὶ συγκρότηση τοῦ κειμένου εἶναι προφανεῖς. Μεσολαβοῦν ἄλλωστε οἱ ἀποφάσεις

11. Βλ. ἐδῶ Πίνακα Α΄.

12. Βλ. ἐδῶ Πίνακες Β΄ καὶ Σ΄.

των άλλων συνόδων πού προηγήθηκαν τῆς Πενθέκτης καί ὀπωσδήποτε αὐτό εἶναι ἓνα σοβαρό πρόβλημα. Βρισκόμαστε ὁμως πάντοτε ἐντός τῆς περιόδου ἐκείνης κατά τήν ὁποία ἡ ἐκκλησία προσπαθεῖ νά συγκροτήσει ἓνα πλαίσιο ἀναφορᾶς, ἓνα πλαίσιο κανόνων πού θά ρυθμίζουν τίς σχέσεις τῶν πιστῶν καί ἐναντι τῆς ἐκκλησίας καί τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ ἀλλά καί ἐναντι τῶν αἰρετικῶν καί τῶν ἀλλοδόξων. Μέ βάση λοιπόν τήν ὀπτική αὐτή υπάρχουν κοινές συντεταγμένες μεταξύ τῶν κειμένων αὐτῶν καί ἡ ἀντιβολή τῶν στοιχείων πού ἀποδεσμεύουν προσφέρεται γιά μία κατ' ἀρχήν σύγκριση.

Παράλληλα ὁμως οἱ δύο αὐτές πηγές εἶναι δυνατόν νά συνεξεταστοῦν προκειμένου νά ἐντοπίσουμε, ἂν υπάρχουν φυσικά, ἓνια γενικότερα χαρακτηριστικά ὅλης αὐτῆς τῆς περιόδου, ἡ ὁποία χονδρικά φθάνει ὡς τοῦς ὕστερους βυζαντινοῦς χρόνους.

Ἐνάλογη συζήτηση εἶχε ἤδη ξεκινήσει ἀπό παλαιότερους μελετητές τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ποινικοῦ δικαίου καί εἰδικότερα ἀπό ὄσους ἀσχολήθηκαν μέ τόν ἀφορισμό¹³. Ἡ ἀφορμή δόθηκε ἀπό τό φαινόμενο τῆς γενικευμένης χρήσης τοῦ ἀφορισμοῦ κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλά καί ἀπό τήν διάθεση τῆς ἀντιπαράθεσης πρὸς ὀρισμένες δογματικές βεβαιότητες τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὅπως εἶναι φυσικό κατά τήν συζήτηση αὐτή τό κύριο βάρος ἔπεσε σέ γενικότερες θεωρήσεις· οἱ μελετητές ἔθεσαν ἐξαρχῆς τό θέμα τῆς δογματικῆς καί ἠθικῆς διάστασης καί ἔτσι ἀνέκυψε ὡς βασικό πρόβλημα ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινικῆς πρακτικῆς ἐν σχέσει πρὸς τό ἀποτέλεσμα πού ἐπεδίωκε δι' αὐτῆς ἡ ἐκκλησία: τί σκοπό ἤθελε νά ἐξυπηρετήσει διὰ τῆς ἐπιβολῆς ἐπιτιμῶν ἡ ἐκκλησία.

Τελικά ἀπό τήν ὅλη συζήτηση καί τίς διάφορες ἀνταλλαγές ἀπόψεων συμφωνία ὑπῆρξε ὡς πρὸς ἓνα οὐσιαστικό σημεῖο. Τά ἐπιτίμια, οἱ ἐκκλησιαστικές ποινές εἶναι μέσα θεραπευτικά, ἐπανορθωτικά καί παιδευτικά. Ἡ ἐκκλησία δηλαδή δέν καταφεύγει στήν χρήση ἐπιτιμῶν γιά λόγους ἀντεκδίκησης οὔτε ἀνταπόδοσης τῆς ἀδικίας ἀλλά προκειμένου νά μετανοήσει ὁ ἁμαρτωλός καί ὁ ἀδικῶν καί ἔτσι νά ἐπανέλθει στοῦς κόλπους τῆς. Σύμφωνα λοιπόν μέ αὐτήν τήν γενική θεώρηση, τά ἐπιτίμια σαφῶς διακρίνονται ἀπό τίς ποινές πού ἐπιβάλλει τό ποινικό δίκαιο ἀφοῦ ἄλλωστε διάφοροι εἶναι οἱ σκοποὶ τῶν δύο αὐτῶν θεσμῶν.

Τά ἁμαρτήματα (ἀδικήματα) ἐξάλλου πού ἐπιτιμῶνται ἀπό τίς ἐκκλησιαστικές ἀρχές μποροῦν νά διακριθοῦν σέ δύο βασικές κατηγορίες. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει ἐκεῖνα πού προσβάλλουν τήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τόν θεό, πού πραγματώνεται μέσω τῆς λατρείας· εἶναι δηλαδή τά καθαρῶς πνευματικά ἁμαρτήματα. Ἡ δεύτερη κατηγορία ἀναφέρεται σ' ἐκεῖνα πού διαταράσσουν τήν "ἐσωτερικήν τάξιν" τῆς ἐκκλησίας, τοῦς ἐκτελεστικούς νόμους, τοῦς ὀρίζοντας τά καθήκοντα καί τὰς σχέσεις τῶν χριστιανῶν ὡς μελῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας"¹⁴.

Ἀπό τήν παράθεση τῶν ἁμαρτημάτων πού περιλαμβάνουν οἱ δύο πηγές, τίς ὁποῖες ἔχουμε ὡς τώρα ἐξετάσει, προκύπτει ἡ διαπίστωση ὅτι ἀκριβῶς τά ἁμαρτήματα τῆς δεύτερης κατηγορίας εἶναι ἐκεῖνα πού ἐνδιαφέρουν τήν ἐκκλησία. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι τά ἁμαρτήματα τῆς ἄλλης κατηγορίας ἀφήνουν ἀδιάφορη τήν ἐκκλησιαστική ἱεραρχία, ἀλλά ὅτι αὐτά δέν διαταράσσουν δραματικά τήν ἐσωτερική συνοχή τοῦ θεσμοῦ, δέν ἀπειλοῦν

13. Βλ. τίς διάφορες ἀπόψεις ὅπως ἐκτίθενται μέ πολύ τεκμηριωμένο τρόπο στά ἔργα: Βασιλείου, Ὑπόμνημα 14, 18· Δυοβουνιώτης, Ἀφορισμός 23 κ.ἔξ., 30 κ.ἔξ., 55 κ.ἔξ., 60, 89.

14. Δυοβουνιώτης, Ἀφορισμός 25.

άμεσα τό status τής εκκλησίας. Τά πνευματικά άμαρτήματα θά τά εξομολογηθεί ό άμαρτωλός στόν πνευματικό, θά ζητήσει συγχώρεση ή εκκλησία θά όρίσει τόν τρόπο εξάγνισης του άμαρτωλού αλλά είναι βέβαιο ότι δέν θά επιβάλλει άφορισμό. Υπάρχουν γιά τήν κατηγορία αυτή επανορθωτικές ποινές: μετάνοιες, προσευχές, δωρεές, άποδημίες στους άγιους τόπους και άλλες άτομικές στερήσεις μέσω των όποιων ό άμαρτωλός επανέρχεται στην τάξη του καλού χριστιανού. Βεβαίως και στό σημείο αυτό μπορεί νά υποστηριχθεί ότι υπάρχει μία μορφή άφορισμού άφου ό τιμωρούμενος στερείται γιά κάποιο όρισμένο χρονικό διάστημα τής θείας κοινωνίας· ώστόσο ή ποινή δέν έχει τίς διαστάσεις και τά επακόλουθα πού προέρχονται από τήν ρηξικέλευθη έπιβολή του έπιτιμίου μέσω τής έπίσημης έπισκοπικής καταδίκης.

Τά άμαρτήματα όμως τής πρώτης κατηγορίας, όπως εμφανίζονται στους πίνακές μας Α΄ και Β΄ - είτε διαπράττονται από έρωμένους είτε οι δράστες είναι λαϊκοί - θίγουν ευθέως τήν έξωτερική οργανωτική μορφή του εκκλησιαστικού οικοδομήματος και κατά συνέπεια ό κίνδυνος είναι άμεσος και προφανής. Η τήρηση αίρετικών έθίμων, ό συγχρωτισμός μέ αίρετικούς και ειδωλολάτρες, ή τέλεση συνηθειών ειδωλολατρικών ή έβραϊκών, οι γάμοι μέ τους πάσης φύσεως έτερόδοξους μπορεί νά επιδράσουν επί τής όρθής πίστης των χριστιανών, νά τους όδηγήσουν έξω από τήν εκκλησία ή άντιστρόφως νά στερήσουν από τήν εκκλησία τό συστατικό της στοιχείο πού είναι τό χριστιανικό πλήρωμα. Στην δε έσχατη δογματική θεώρηση νά απολέσουν χριστιανοί τήν σωτηρία τής ψυχής τους.

Η παράβαση έξάλλου όρισμένων τελετουργικών συνηθειών πού άπτονται τής χριστιανικής λατρείας είναι ένας άλλος όρατός κίνδυνος πού πρέπει νά αντιμετωπισθεί άμεσα και άποτελεσματικά. Η παρέκλιση από τους βασικούς κανόνες τής χριστιανικής λατρείας, όπως λ.χ. ή μή τακτική προσέλευση στην εκκλησία, ή άκοινωνησία γιά πολύ χρόνο κ.τ.δ. μπορεί νά προσβάλουν τό κύρος των εκκλησιαστικών θεσμών. Αυτά λοιπόν πρέπει νά αντιμετωπισθούν ριζικά· κατά συνέπεια οι παραβαίνοντες αυτά πρέπει νά άπειλούνται ή νά τιμωρούνται όχι μέ τίς ήπιες σχετικά ποινές, πού άναφέραμε πριν από λίγο. Γι΄ αυτούς προορίζεται τό έπιτίμιο του άφορισμού, όπως γίνεται άντιληπτό από τήν άνάλυση των δύο πρώτων πινάκων μας, προκειμένου νά διατηρηθεί άλώβητη ή εκκλησιαστική τάξη, ή αύθεντία των κανόνων αλλά και ή ψυχή του χριστιανού. Βεβαίως αυτά όλα ένέχουν μεγαλύτερη σημασία τήν εποχή πού θεσπίζονται, επειδή οι κίνδυνοι από τίς αίρέσεις είναι ακόμα επί σκηνής και ή όλη κατάσταση παρουσιάζει τήν εκδηλη ρευστότητα πού χαρακτηρίζει τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Βεβαίως οι κίνδυνοι αυτοί ποτέ δέν έπαυσαν νά ύφίστανται· άπλως άλλαξε τό περιεχόμενό τους και τήν θέση των αίρετικών θά καταλάβουν οι καθολικοί και οι άλλοι έτερόδοξοι.

Η διαπίστωση αυτή προέρχεται και από τήν μελέτη των στοιχείων πού μάς δίνουν οι περιπτώσεις έπιβολής άφορισμού σύμφωνα μέ τους κανόνες των Άγίων Άποστόλων και τής Πενθέκτης. Σέ σύνολο λοιπόν 67 κανόνων λίγοι αποκλίνουν από τό παραπάνω πλαίσιο· ίσως μάλιστα και όσοι θεωρούμε ότι ξεφεύγουν από τήν κλίμακα αυτή, όταν έξετασθούν προσεκτικότερα νά ένταχθούν σ΄ αυτήν τήν γενική θεώρηση. Ο ύπ΄ αρ. 15 κανόνας λ.χ. των Άγίων Άποστόλων πού προβλέπει άφορισμό γιά τόν λαϊκό πού διώχνει τήν γυναίκα του, εκ πρώτης όψεως έμπίπτει στις αρχές του λεγομένου μέ σύγχρονους όρους οικογενειακού δικαίου ή καλύτερα στην δογματική θέση τής χριστιανικής θρησκείας σύμφωνα μέ τήν όποία "οὗς ό Θεός συνεύζει...". Δηλαδή άν στην συλλογιστική μας λάβουμε ύπ΄ όψη τήν θέση αυτή ότι ό γάμος, ή συμβίωση σύμφωνα μέ τήν χριστιανική λατρεία είναι μία πράξη πού

υπόκειται στην ηθική, δογματική και τελετουργική εκκλησιαστική διάσταση, είναι αδύνατον ή προσβολή του να περάσει απαρατήρητη από τις εκκλησιαστικές αρχές. Πολύ περισσότερο βέβαια πού η πράξη αυτή εύκολα μπορεί να βρει μιμητές και να δημιουργήσει έτσι σοβαρά προβλήματα στον χώρο της εκκλησιαστικής κοινότητας.

Τό ίδιο θα μπορούσε να παρατηρήσει κανένας και για τόν ύπ' αρ. 5 κανόνα της Πενθέκτης πού προβλέπει αφορισμό για δσους διατηρούν συνεισάκτους. Πάλι ή βαθύτερη προσέγγιση του θέματος οδηγεί στην διαπίστωση ότι έτσι απειλούνται εϋθέως οί χριστιανικοί κανόνες πού επιβάλλουν τήν άρμονική συμβίωση του ζευγαριου· άρα και πάλι έχουμε αντιμετώπιση καταστάσεων πού απειλούν τήν συνοχή των εκκλησιαστικων νόμων και διατάξεων. Παρεμφερής είναι και παρεμφερή έρμηνεία μπορεί να δεχθεί και ό ύπ' αρ. 29 κανόνας της Πενθέκτης πού τιμωρεί με αφορισμό τούς εκμεταλλευτές γυναικων, δηλαδή τούς προαγωγούς.

Γενικό λοιπόν συμπέρασμα είναι ότι οί κανόνες των δύο αυτών πηγών προνοούν άκριβως για τήν διατήρηση του πλέγματος των κανόνων πού αποτελούν τήν έξωτερική μορφή του εκκλησιαστικού οικοδομήματος. Διαφυλάσσουν ή προσπαθούν να διαφυλάξουν τήν εκκλησία από τις επιθέσεις των αίρετικων και ειδωλολατρικων συνηθειων αλλά παράλληλα και με τόν τρόπο αυτό υπερασπίζονται τήν συνολική μορφή της χριστιανικής θρησκείας. Μεριμνούν ώστε οί λειτουργοί της εκκλησίας αλλά και οί πιστοί στό σύνολό τους να τηρούν άπαρέγκλιτα τούς βασικούς λατρευτικούς και ηθικούς κανόνες πού ρυθμίζουν τά της συμπεριφοράς των κληρικων και λαϊκων στην σχέση τους με τήν χριστιανική θρησκεία. Και βεβαίως όλα αυτά φροντίζουν να τά κατοχυρώσουν με τήν επιβολή της αφοριστικής απειλής.

Τέλος ως κρατήσουμε κατά νοϋ ότι ό τελευταίος κανόνας των 'Αγιων 'Αποστόλων ήδη προβλέπει αφορισμό για τούς λαϊκούς πού ύβρίζουν "παρά τό δίκαιον" άρχοντες ή τόν βασιλιά. Τό πράγμα έχει τήν σημασία του γιατί άργότερα ή ποινή θα έμπλακεί στα ζητήματα της εξουσίας και θα κληθεί να προστατεύσει τήν κυρίαρχη τάξη από έσωθεν ή έξωθεν άπειλές¹⁵.

3. Συμπεράσματα από πηγές της Τουρκοκρατίας.

Η πρώτη πηγή συγκροτημένου δικαίου για τούς μετά τήν "Άλωση χρόνους είναι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ό νομοκάνοντας του Μαλαξου. Τό "νόμιμον" αυτό περιλαμβάνει, με τις διάφορες μορφές πού παρουσιάζεται στα διάφορα χειρόγραφα, πάνω από 900 τίτλους και καλύπτει σχεδόν όλο τό φάσμα των δικαιοκων προβλημάτων της εποχής. Γι' άλλωστε και ή μεγάλη επίδοση πού γνώρισε κατά τήν Τουρκοκρατία, όπως εμφανίζεται μέσα από τό πλήθος των νομοκανόνων πού αναπαράγουν τούς κανόνες του Μαλαξου.

Ο αφορισμός ωστόσο χρησιμοποιείται με φειδώ από τόν ναυπλιέα νοτάριο· οί περιπτώσεις πού έντοπίσαμε είναι μόνο 41 έν σχέσει προς τούς 900 τίτλους¹⁶. Σημαντικότερη είναι ή διαπίστωση ότι ό Μαλαξός κατά τήν συγκρότηση του νομικού έγχειριδίου του παραμένει περιορισμένος μέσα στα στενόχωρα όρια του εκκλησιαστικού δικαίου. Δηλαδή από τις 41 περιπτώσεις πού κολάζονται με αφορισμό οί 18 στηρίζονται στις αντίστοιχες Διατάξεις των 'Αγιων 'Αποστόλων, είτε αποκλειστικά είτε έν μέρει.

15. Γι' αυτά βλ. περισσότερα έδω, κεφάλαιο δέκατο.

16. Βλ. Πίνακες Γ' και Δ'.

Μεταξύ των άλλων πηγών του Μαλαξού περιλαμβάνονται ο Ιωάννης ο Νηστευτής, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, οι αποφάσεις των οικουμενικών συνόδων οι νεαρές των βυζαντινών αυτοκρατόρων, χωρίς να εξαντλείται ο κατάλογός τους¹⁷. Εξάλλου πρέπει να τονίσουμε ότι η αντιμετώπιση των διαφορών υποθέσεων όπως γίνεται από τον Μαλαξό, και αυτό δεν αφορά μόνον τον αφορισμό- ελάχιστες φορές περιορίζεται μόνο σε μία πηγή· τις περισσότερες φορές δεν είναι τίποτε άλλο παρά παράθεση των κανόνων και των ερμηνειών τους από μεταγενέστερους ερμηνευτές. Κατά συνέπεια δημιουργείται τό φαινόμενο να μην έχουμε για τό ίδιο αδίκημα τελεσίδικη απόφαση όσον αφορά την ποινή που πρέπει να επιβληθεί. Έτσι και ο αφορισμός σε λίγες περιπτώσεις αναφέρεται ως ή μοναδική και αποκλειστική ποινή· τις περισσότερες φορές συμπεριλαμβάνεται μαζί με άλλες ποινές που προβλέπονται για τό ίδιο αδίκημα. Έτσι ο χρήστης της νομοκανονικής αυτής συλλογής έχει πάντοτε να επιλέξει την ποινή που θά χρησιμοποιήσει και αυτό είναι βεβαίως υπέρ του αδικούντος αν αναλογισθούμε την ποινική “άκαμψία” των δύο προηγούμενων πηγών.

Βεβαίως όσον αφορά τον Μαλαξό, αλλά και άλλες πηγές παρομοίας ύψης, όπου ο υπεύθυνος της συλλογής δεν συγκροτεί πρωτότυπη πηγή δικαίου αλλά από την πληθώρα των νομικών αποφάνσεων για κάποιο θέμα επιλέγει τις προσφορότερες ή καμιά φορά και τό σύνολό τους, τό πράγμα είναι εύκολο. Ο Μαλαξός, θά λέγαμε, ότι απλώς διευκολύνει τούς κριτές της εποχής. Ωστόσο και ή επιλογή των κανόνων και των κρίσεων αποτελεί μία στάση σημαντική έναντι των προβλημάτων της εποχής.

Επιλέγοντας λοιπόν ο Μαλαξός για την χρήση του αφορισμού ως βασική πηγή τούς Κανόνες των Αγίων Αποστόλων κατά ποσοστό περίπου 42%, φαίνεται να ακολουθεί την πεπατημένη ως προς τό ζήτημα αυτό. Δηλαδή τά αμαρτήματα που τιμωρούνται με αφορισμό, ως προς την βασική θεματολογία τους και τον σκοπό δεν παρουσιάζουν άλλη προβληματική, διαφορετική από εκείνη των Κανόνων των Αγίων Αποστόλων.

Ο νομοκάνονας όμως του Μαλαξού περιλαμβάνει περισσότερα “αδικήματα” που κολάζονται με αφορισμό από τις δύο άλλες πηγές που έχουμε ως τώρα εξετάσει: 31 περιείχαν οι Κανόνες των Αγίων Αποστόλων, 36 ή Πενθέκτη, 41 ο Μαλαξός. Μολονότι οι αριθμοί δεν απέχουν πολύ ο ένας από τον άλλο και τά μεγέθη τους δεν συνιστούν προσδιοριστικά όρια, εν τούτοις μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αρχίζουν να διαφαίνονται τά ίχνη της νέας δικαιοδικής πραγματικότητας· ή εκκλησία έχει σαφώς επεκτείνει τά όρια της δικαιοδοσίας της και τά έγχειρδια που υπηρετούν τις νέες συνθήκες πρέπει να ανταποκρίνονται σ’ αυτές με επάρκεια. Γι’ αυτό άλλωστε ο Μαλαξός “νομοθετεί” αντλώντας από ένα σύνολο πηγών.

Η πιθανότητα να είμαστε κοντά στην πραγματικότητα μπορεί να γίνει μεγαλύτερη αν εξετάσουμε τά νέα στοιχεία, τις νέες περιπτώσεις που εμφανίζονται στον Μαλαξό· και αυτές είναι αρκετές. Ωστόσο ως προς τό επιτίμιό μας ή εκτίμησή μας είναι ότι τά νέα στοιχεία είναι ελάχιστα· ή νέα πραγματικότητα που αρχίζει να διαφαίνεται θά καταστεί έναργέστηρη στις επόμενες συλλογές και συγκεκριμένα στην Βακτηρία Αρχιερέων.

Στόν νομοκάνονα λοιπόν του Μαλαξού αυξάνονται οι περιπτώσεις που προβλέπουν αμαρτήματα μοναχών με τις αντίστοιχες ποινές. Αυτό είναι τό ένα. Είναι βέβαια στό σημείο αυτό προφανής ή επίδραση εκείνων των Πατέρων της εκκλησίας που έχουν συντάξει μοναστικούς κανόνες συμπεριφοράς και

17. Βλ. σχετικά Σιφωνιού-Τουρτόγλου-Τρωάνος, Μαλαξός.

κυρίως του Ίωάννου του Νηστευτή και του Μεγάλου Βασιλείου. Επιπλέον εμφανίζονται οι περιπτώσεις τιμωρίας δι' άφορισμού των παρανόμων γάμων: γάμος έβδόμου βαθμού συγγενείας έξ αίματος καθώς και ο τέταρτος γάμος. Η πρώτη γνωμοδότηση θά στηριχτεί στις αποφάσεις του οικουμενικού πατριάρχη Λουκά Χρυσοβέργη τις όποιες στήριξαν και μέ αποφάσεις του ό αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός. Στην άλλη περίπτωση - πού χρονικά βεβαίως προηγείται - ό άφορισμός ανακύπτει ως τό γνωστό αποτέλεσμα της άντιπαράθεσης του αυτοκράτορα Λέοντος Σ΄ του Σοφοϋ μέ τις εκκλησιαστικές άρχές - και ιδιαίτερα μέ τόν οικουμενικό πατριάρχη Νικόλαο - έξαιτίας του τετάρτου γάμου του. Οι γνωστές λοιπόν αυτές περιπτώσεις ένσωματώνονται τώρα στον Μαλαξό¹⁸ προκειμένου οι αντίστοιχες περιπτώσεις νά αποτελέσουν κριτήριο για παρόμοιες υποθέσεις πού ένδεχομένως θά παρουσιαστούν τούς χρόνους αυτούς· και ξέρουμε πράγματι ότι τέτοιες υποθέσεις άπασχόλησαν συχνά τις εκκλησιαστικές άρχές.

Άπό τις άλλες όμως υποθέσεις του "κοινού ποινικού δικαίου" όπως θά λέγαμε σήμερα, δέν συναντούμε κάποια πού νά επισύρει άφορισμό· ίσως κάτι τέτοιο μπορούμε νά υποστηρίξουμε για τήν ύπ' άρ. 41 πού προβλέπει τό επιτίμιο για τόν άνδρα πού συνεργεί ώστε νά διαπραχθεί μοιχεία από κάποια γυναίκα.

Μέ βάση λοιπόν αυτά μπορούμε νά υποστηρίξουμε ότι ουσιαστικά έχουμε, όπως άλλωστε συμβαίνει και μέ όλα τά νομικά κείμενα της περιόδου αυτής, μία σημαντική αναντιστοιχία του Μαλαξού προς τήν εποχή του¹⁹. Δηλαδή κατά τήν περίοδο αυτή πού ή εκκλησιαστική δικαιοσύνη συμμετέχει ενεργά στην άπονομή της δικαιοσύνης και εκατοντάδες περιπτώσεις οδηγούνται στην έκδοση "άφοριστικών χαρτίων" ή άπειλούνται μέ τόν άφορισμό, ό Μαλαξός δέν τις περιλαμβάνει στο κείμενό του. Υπάρχει δηλαδή μία σαφέστατη άντινομία μεταξύ θεωρίας και πράξης· τά νομοκανονικά κείμενα δέν θέλουν ή δέν μπορούν νά ξεφύγουν από τό κλειστό εκκλησιαστικό πλαίσιο. Συνεπώς έχουμε έκ μέρους της εκκλησίας νομολογία έκτός των πηγών· νομολογία πού δέν προέρχεται από τις πηγές αλλά φαίνεται ότι δέν ένσωματώνεται και στις πηγές. Αυτό άλλωστε είναι και τό γενικότερο σύμπτωμα της περιόδου αυτής και έχει τήν εξήγησή του. Ως προς τό συγκεκριμένο πρόβλημα του Μαλαξού πού συγκροτεί νομοκάνονα μέ βάση πολλές παλαιότερες συλλογές δέν είναι δυνατόν νά υπάρξει προσαρμογή προς τήν πραγματικότητα· άλλωστε και δέν εύκολο νά γίνει άποδεκτό έπίσημα από τήν εκκλησία.

Μέ βάση λοιπόν τήν ουσιαστική αυτή παρατήρηση του νομοκάνονα του Μαλαξού δέν έχουμε κάποιο σημαντικό σταθμό ως προς τήν ποινή του άφορισμού. Η ποινή καλείται νά στηρίξει ό,τι περίπου στήριξαν και οι προηγούμενες πηγές πού έχουμε ως τώρα εξετάσει. Λαμβάνεται πρόνοια

18. Βλ. Πίν. Γ΄, άρ. 18 και 19 αντίστοιχως.

19. Τήν άποψη αυτή πολύ έμπεριστατωμένα διατύπωσε πρώτος ό Δ. Γκίνης (Μαλαξός, 396-401: ή ανακοίνωση αυτή έγινε από τόν ακαδημαϊκό Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο), ό όποιος παρατήρησε: "Εάν αλήθευε ό Ισχυρισμός ούτος του Μαλαξού, ότι ενημέρωσε τόν Νομοκάνονά του προς τό Ισχύον κατά τήν εποχήν του δικαίου, θά είχαμεν σπουδαιότερη πηγήν του μεταβυζαντινού δικαίου. Ατυχώς δέν έχει ούτω τό πράγμα. Δέον έν πρώτοις νά τονισθί, ότι ό Μαλαξός ούδέν απολύτως Ιδιον προσέθεσεν έν τῷ Νομοκάνονι αυτού, περιορισθείς εις τήν επί λέξει άντιγραφήν διαφόρων κειμένων...". Βέβαια σ' αυτά πρέπει νά άντιπαρατηρήσουμε ότι προκειμένου για τήν παράφραση του Μαλαξού στην κοινή γλώσσα τά πράγματα είναι κάπως διαφορετικά επειδή μέ τις προσθήκες πού έγιναν από τούς διάφορους άντιγραφείς και τόν πολλαπλασιασμό των τίτλων του άρχικού κειμένου μπορούμε νά έντοπισουμε σαφέστατα δείγματα διαφόρων τοπικών δικαιοκων τρόπων άπονομής δικαίου.

προκειμένου να διατηρηθούν εν ισχύ οι κανόνες εκείνοι που συμβάλλουν στην εύρυθμη λειτουργία του σώματος της εκκλησίας: απειλούνται με αφορισμό όσοι δεν τηρούν τους βασικούς δογματικούς κανόνες, όσοι έπηρεάζονται από άλλοτριες προς τις εκκλησιαστικές παραδόσεις συνήθειες, αλλά και οι μοναχοί που θα επιχειρήσουν να ενεργήσουν εκτός των ορίων των μοναστικών κανόνων.

Φθάσαμε έτσι στην αξιολόγηση της τελευταίας συγκροτημένης πηγής από αυτές που χρησιμοποιούμε στην παρούσα μελέτη μας.

Τό πρώτο και βασικό στοιχείο που μας παρέχει ή μελέτη της Βακτηρίας Ἀρχιερέων - κείμενο όπως είπαμε των μέσων του 17ου αί. - είναι ή έντυπωσιακή αύξηση των περιπτώσεων που τιμωρούνται με αφορισμό: έχουμε εδώ 82 περιπτώσεις έναντι 41 του Μαλαξού, 36 της Πενθέκτης και 31 των Κανόνων των Ἀγίων Ἀποστόλων. Τό πράγμα είναι όπωςδήποτε σημαντικό καθώς τό κείμενο αυτό φαίνεται να πλησιάζει σαφώς προς τήν κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του, ή οποία, όπως έχουμε πεί, χαρακτηρίζεται από τήν κυριαρχία της αφοριστικής απειλής.

Ἐξάλλου από τους τίτλους της Βακτηρίας Ἀρχιερέων 17 περιπτώσεις είναι κοινές με αυτές των Ἀγίων Ἀποστόλων· σ' αυτές μπορούμε επίσης να εντάξουμε άλλες τρεις που περίπου είναι ίδιες. Κοινή ταυτότητα με τήν Πενθέκτη έχουν 14 περιπτώσεις και άλλες 4 μπορεί να θεωρηθούν ως περίπου ίδιες· ενώ ή Βακτηρία και ο Μαλαξός έχουν κοινές 9 περιπτώσεις και 1 που μπορεί να θεωρηθεί ως κοινή²⁰.

Τό ουσιαστικό όμως στοιχείο του κειμένου αυτού είναι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ότι αριθμός των περιπτώσεων που τιμωρούνται με αφορισμό πολλαπλασιάζεται εν σχέσει προς τις άλλες πηγές. Στην Βακτηρία Ἀρχιερέων 31 περιπτώσεις του είδους που μας ενδιαφέρει εμφανίζονται για πρώτη φορά. Βεβαίως ο συντάκτης του νομοκανονικού αυτού κειμένου, που παραμένει ακόμα ανέκδοτο, δεν πρωτοτυπεί. Νομοκάνονα συγκροτεί και ή πρωτοτυπία στα κείμενα αυτά είναι προϊόν μακρᾶς πορείας και ουσιαστικής διεργασίας, στοιχείων άλλωστε που απάδουν προς τις βασικές αρχές της πρωτοτυπίας. Είναι λοιπόν πολύ χαρακτηριστικά τά όσα αναφέρει στον πρόλογο του έργου του. Ωστόσο ή αύξηση των περιπτώσεων που τιμωρούνται με αφορισμό ή απειλούνται με τό επιτίμιο αυτό είναι δεδομένη.

Ἄλλά ἄς δοῦμε μερικές από τις περιπτώσεις αυτές, οι οποίες μπορούμε να ίχνηλατήσουμε τά σπέρματα ενός νέου ύφους. Ο συντάκτης του νομοκανονα προσπαθεί να κωδικοποιήσει, με τήν βοήθεια βεβαίως των εκκλησιαστικών πηγών, κανόνες που τιμωρούν τόν δράστη ενός κοινοτάτου αδικήματος όπως είναι ή κλοπή, για τήν οποία ως τότε δεν είχαμε ευθεία αναφορά παρά μόνον όταν ή πράξη είχε σχέση προς τήν εκκλησιαστική περιουσία. Για τόν σκοπό αυτό συνθέτει τόν τίτλο ὑπ' ἀρ. 2: "Ὅποιος ἀρπάζει λαϊκά πράγματα", δηλαδή ο ληστής, ο πλεονέκτης" τιμωρείται με αφορισμό. Μέ άλλα λόγια προβλέπεται τό επιτίμιο για ένα κατ' ἔξοχην αδικήμα όλων των εποχών, τήν κλοπή, τήν οποία καλύπτει κάτω από τις λέξεις ληστής και πλεονέκτης. Παράλληλα στην καθημερινή δικαιοκή πρακτική ή σύνοδος, τό πατριαρχείο και τά κατά τόπους εκκλησιαστικά κριτήρια δεκάδες, εκατοντάδες

20. Βλ. Πίν. Δ' και ζ'.

είναι οι αποφάσεις που τιμωρούν με άφορισμό άνωνύμως ή έπωνύμως τους σφετεριστές άλλωτριών πραγμάτων.

Τίς ίδιες διαπιστώσεις μπορούμε να κάνουμε και με την ίδια λογική να πλησιάσουμε και άλλους τίτλους της Βακτηρίας Αρχιερέων: λ.χ. ο αριθμός 4 (λαϊκοί που συμπράττουν στην άρπαγή γυναικών για να τίς νυμφευθούν)· ο αριθμός 33 (λαϊκοί που δέν πείθονται στις αποφάσεις αίρετου κριτή)· ο αριθμός 34 (μοναχοί-μοναχές που καταφεύγουν σε κοσμικά διακστήρια)· ο αριθμός 14 (λαϊκοί που ύπηρετούν σε εκκλησιαστικά καθιδρύματα και δέν ύπακούουν στις έντολές των επισκόπων) κ.τ.δ.

Συνοπτικά οι αριθμοί των τίτλων που εμφανίζονται για πρώτη φορά είναι: 3, 4, 7, 11, 13, 15, 17, 20, 24, 27, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 46, 47, 51, 52, 55, 60, 64, 73, 75, 79, 80 και 81. Άκόμα πρέπει να τονίσουμε τό στοιχείο της γλώσσας, ή όποία επιτρέπει την άμεση πρόσβαση στό κείμενο. Είχε βέβαια προηγηθεί τό κείμενο του Μαλαξού της δημόδους μορφής. Όμως έδω τά πράγματα είναι άκόμη άπλούστερα και για τόν λόγο αυτό ό άναγνώστης έχει την έντύπωση ότι πρόκειται για ένα νέο κείμενο, μία νέα σύλληψη. Βεβαίως οι συχνές παραπομπές του συντάκτη της Βακτηρίας στις πηγές του, προκειμένου να προσδώσει στην συλλογή του τό κύρος της πατερικής αυθεντίας και της αυθεντίας των αποφάσεων των οίκουμενικών και τοπικών συνόδων έπαναφέρει τά πράγματα στην θέση τους και στις σωστές διαστάσεις τους. Όσοσο μία προσπάθεια αξιόλογη προσαρμογής της νομοκανονικής αυτής συλλογής προς την κοινωνική κατάσταση της εποχής κατά την όποία συγκροτείται είναι περισσότερο όρατή.

3. Η κατάθεση των πατριαρχικών αποφάσεων.

Παρόλα αυτά ή ουσιαστική αυτή άντινομία παραμένει συνεχώς στό προσκήνιο χωρίς μάλιστα να άπασχολεί ουσιαστικά κανένα από τά τμήματα της κοινωνίας της περιόδου αυτής. Θα λέγαμε μάλιστα ότι ή λειτουργία της δικαιοσύνης όπως άσκειται από την εκκλησία καλύπτεται από μία "ένοχη" σιωπή που άφορά όλο τό πλέγμα των σχέσεων των χριστιανών με τίς προϊστάμενες εκκλησιαστικές άρχές. Η εκκλησία εκδικάζει ύποθέσεις που ύπερβαίνουν τά όρια του εκκλησιαστικού δικαίου· οι χριστιανοί, πολλές φορές και υπό την πίεση της εκκλησίας, προσφεύγουν σ' αυτήν άγνοώντας τίς πολιτικές δικαστικές άρχές των κατακτητών είτε αυτοί είναι Τούρκοι είτε Βενετοί.

Τούτο φαίνεται με έκδηλο τρόπο από την εξέταση των πατριαρχικών, κυρίως, αποφάσεων και την επισήμανση του είδους των ύποθέσεων που κρίνονται από τά εκκλησιαστικά όργανα. Βεβαίως τώρα πλέον δέν πρέπει να έχουμε στό μυαλό μας την εικόνα της εκκλησίας των πρώτων χριστιανικών αιώνων παρά τίς δονήσεις που δημιούργησε ή κατάκτηση. Τώρα ή εκκλησία δέν προσπαθει με έναγχο τρόπο να οργανωθεί, να παγιώσει ένα σύστημα άρχων και συμπεριφοράς που θα της παράσχει την δυνατότητα να επιβιώσει και να επεκταθεί. Η εποχή αυτή έχει παρέλθει πρό πολλού και με έπιτυχία· έτσι είναι εύκολο στον θεσμό αυτό να αντιμετώπισει οποιαδήποτε μεμονωμένη ή οργανωμένη άπειλή. Τούτο άλλωστε τό απέδειξε πολλές φορές...

Τά πράγματα τώρα εξελίσσονται διαφορετικά και προς ποικίλες κατευθύνσεις· γι' αυτό είναι δύσκολο έγχείρημα να έξεικονισθεί αυτή ή πραγματικότητα μέσω ενός συστηματικού πίνακα άδικημάτων των όποιων ή εμφάνιση τους ένώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων θα επέφερε την

έπιβολή ή τήν άπειλή του άφορισμού.Θά προσπαθήσουμε όμως νά δώσουμε τήν εικόνα του φαινομένου έστω μέ έλλειπτικό κατ' ανάγκην τρόπο.

Κατ' άρχήν μέ άφορισμό είναι δυνατόν νά τιμωρηθεί οποιοδήποτε άδίκημα.Πάς ό προσφεύγων στις ύπηρεσίες τής εκκλησίας είναι δυνατόν νά επιτύχει τήν έκδοση του "άφοροχαρτίου".Άρα ό σχετικός πίνακας μέ τά αντίστοιχα άδικήματα μπορεί νά είναι άτελείωτος...Μιά προσπάθεια κωδικοποίησης όμως επιβάλλεται εκ των πραγμάτων²¹.

Άν άρχίσουμε από τό κέντρο τής εκκλησιαστικής Ιεραρχίας, δηλαδή τό οικουμενικό πατριαρχείο, θά παρατηρήσουμε ότι κάθε άπόφαση-έντολή προς τά κατώτερα εκκλησιαστικά όργανα ή καί προς ιδιώτες τίς περισσότερες φορές περιέχει άφοριστική άπειλή.Η άπειλή βεβαίως δέν είναι ποινή ύπό όρισμένες όμως προϋποθέσεις μπορεί νά έξελιχθεί σε άφορισμό καί πάντως ό άφορισμός είναι τό όργανο μέσω του οποίου θά εκτελεστούν τά έντεταλμένα.

Άρα ή πρώτη προσέγγισή μας έστιάζεται στον έντοπισμό του περιεχομένου ακριβώς των πατριαρχικών αποφάσεων²² πού προβλέπουν τό επιτιμίο δεδομένου ότι πολλές φορές ή άπειλή όδήγησε καί στην έπιβολή του επιτιμίου.

Έν πρώτοις, όπως προκύπτει από τήν μελέτη χιλιάδων πατριαρχικών πράξεων, έχουμε τήν άπονομή τής σταυροπηγιακής άξίας ή τήν έπιβεβαίωση αυτής ή άπειλή για τήν άνυπακοή άπευθύνεται καί προς τους κληρικούς τής περιοχής αλλά καί προς τους λαϊκούς καί είναι ό άφορισμός.Ό διορισμός εκκλησιαστικών προϊσταμένων λ.χ. έξάρχων κάθε είδους, διασφαλίζεται μέ άφορισμό.Όμοίως οι άποφάσεις πού ρυθμίζουν ζητήματα γάμων, προικοδοσιών, μνηστειών καθώς καί διάφορα θέματα σχετικά μέ τήν χριστιανική λατρεία.Οι άποφάσεις τής πατριαρχικής αύλης πού ρυθμίζουν τά θέματα καταβολής των διαφόρων τακτικών καί έκτάκτων δοσιμάτων όπως λ.χ., τής πατριαρχικής ζητείας.Όμως καί αυτή καθ' έαυτή ή πατριαρχική έπιστολή μέ τήν όποία ανακοινώνονται οι άποφάσεις του πατριαρχείου αν άποκρυβεί καί δέν κοινοποιηθεί στους ένδιαφερομένους μπορεί πάλι νά προκαλέσει τήν έπιβολή του επιτιμίου.

Αυτή είναι μία ομάδα περιπτώσεων πού τιμωρούνται ή μπορούν νά τιμωρηθούν μέ άφορισμό.Έχουν ως βασικό χαρακτηριστικό ότι είναι έντολές τής κεντρικής εκκλησιαστικής άρχής.Πολλές φορές καί αυτές οι άποφάσεις μπορούν νά ανταποκρίνονται σε ένα αίτημα, όπως λ.χ. είναι τό αίτημα των μοναχών πού επιζητούν για τήν μονή τους τήν σταυροπηγιακή ιδιότητα.Στήν μεγάλη πλειονότητά τους όμως δέν προκαλούνται ένεκα τής προβολής αίτήματος αλλά έξυπηρετούν τήν εύρυθμη λειτουργία τής εκκλησίας.

Όστόσο, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, καθώς ή εκκλησία υπό τήν πίεση τής ιστορικής συγκυρίας καί του διευρυνόμενου ρόλου της στην άπονομή του δικαίου, αναδεικνύεται σε κύριο φορέα επίλυσης των διαφορών πού αναφύονται μεταξύ των ύποδούλων χριστιανών, οι ύποθέσεις πού καλείται νά αντιμετώπισει είναι ποικίλου περιεχομένου.Κατά συνέπεια καί οι άφορισμοί πού συνοδεύουν τίς άποφάσεις αυτές καλύπτουν ένα εύρύτατο φάσμα

21. Βλ. Πίν. Ε'.

22. Έκτός από τίς πατριαρχικές άποφάσεις υπάρχουν καί άλλα κείμενα πού κάποτε μάς δίνουν όρισμένες πληροφορίες για τά άδικήματα πού τιμωρούνται μέ άφορισμό: έτσι ό Ιωάσαφ "άρχιερέυς καί μέγας πρωτοσύγκελλος" άπαντώντας (1438) σε έρωτήσεις του γραφοντος από τήν Κρήτη παπα Γεώργιου Δραζίνου θά περιλάβει καί άμαρτήματα πού ύπονοούν τήν ποινή του άφορισμού ("μή εύχεσθαι ύπέρ του τεθνηκότος") (Άραμπατζόγλου, Φωτίειος 2, 246).

υποθέσεων. Ο σχετικός πίνακας (Ε') παρουσιάζει τό βασικό πλαίσιο. Η αναφορά χιλιάδων επιμέρους περιπτώσεων δέν είναι δυνατή. Ήξάλλου ή άνυπαρξία ένός νομοκανονικού έγχειριδίου πού θά άνταποκρίνονταν στην νέα πραγματικότητα δυσκολεύει για μάς τήν κατάσταση ένώ ίσως διευκολύνει τήν εκκλησιαστική παρέμβαση.

Άν επανέλθουμε στό ζήτημα αυτό θά είχαμε επιπροσθέτως νά παρατηρήσουμε ότι παρομοίου είδους κωδικοποίηση δέν είταν δυνατόν νά υπάρξει. Τοῦτο επειδή αὐτομάτως θά ἐσήμαινε τήν χάραξη νέων δογματικῶν ὀρίων ἐντός τῶν ὁποίων θά είταν ὑποχρεωμένη νά δράσει. Καί αυτό δέν είναι εὐκολο ἐγχείρημα. Δηλαδή μέ βάση τίς ὑφιστάμενες δογματικές ἀρχές δέν είναι δυνατόν νά ἀπειληθεῖ μέ ἀφορισμό καί πολύ περισσότερο νά ἀφορισθεῖ κάποιος χριστιανός, ὁ ὁποῖος δέν κατέβαλε πρὸς τόν μητροπολίτη του καί κατ' ἐπέκτασιν πρὸς τήν ἐκκλησία ἕνα δόσιμο, πού δέν ἐκπληρώνει μέ ἄλλα λόγια τίς οικονομικές ὑποχρεώσεις του ἐναντι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν.

Μέσα στην ἴδια κλίμακα δέν είναι δυνατόν νά στηριχθεῖ κατηγορία καί ἐπιβολή ἐπιτιμίου ἐναντίον κάποιου ἀνωτέρου ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ (μητροπολίτης, ἐπίσκοπος, ἡγούμενος μονῆς) πού δέν φάνηκε συνεπής στίς οικονομικές ὑποχρεώσεις του ἐναντι τοῦ πατριαρχείου.

Τοῦτο ὁμως ἀποτελεῖ πρακτική βεβαιωμένη ἀπό πλῆθος περιπτώσεων. Μολονότι δέν είναι δυνατόν νά στηριχθεῖ δογματικά συνέβη πάμπολλες φορές. Οἱ κανόνες τῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν συνόδων, οἱ πατερικές ἐντολές για νά μήν ἀναφέρουμε τήν διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ ποτέ δέν ἀναφέρονται σέ παρόμοια θέματα. Ίσως αὐτά μποροῦν νά καλυφθοῦν ἀπό γενικόλογες πατερικές ἐντολές· ὡστόσο ρητές ἐντολές δέν ὑπάρχουν καί ἀπό μία ἄποψη δέν είταν δυνατόν νά υπάρξουν. Κατά συνέπεια ή νέα πραγματικότητα ἔπρεπε νά καλυφθεῖ μέ ἄλλες δικαίκες πρακτικές· μιά παράβαση σύννομη πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνες πρέπει νά είναι τό κάλυμα τῆς πραγματικῆς ἀντίας για τήν ὁποία ἐπιβάλλεται ὁ ἀφορισμός. Ἐτσι τά προοίμια²³ τῶν πατριαρχικῶν πράξεων καί τό ἐν συνεχεία σκεπτικό τους, γίνονται οἱ πλέον ἀποκαλυπτικοί μάρτυρες κάποιων στοιχειωδῶν κανόνων νομικῆς ἐρμηνείας τῆς ἀπονομῆς τοῦ δικαίου. Βεβαίως καί τά προοίμια πολλές φορές σιωποῦν καί τό πράγμα ὡς ἕνα σημεῖο είναι εὐνόητο.

Γίνεται εὐνόητο, ἀπό τήν μελέτη τῶν πατριαρχικῶν πράξεων, πού ἐπισείουν τήν ἀφοριστική ἀπειλή ἢ ἐπιβαλλοῦν τόν ἀφορισμό για ἀδικήματα ὅπως κλοπές, διασφαλίσεις δωρεῶν-προσφορῶν-διαθηκῶν ἢ διασφαλίσεις μαρτυρικῶν καταθέσεων· για πράξεις πού προβλέπουν ἀφορισμό για τήν ἀπόκρυψη κερδῶν, τήν μή καταβολή χρέους, τήν ἀθέτηση τῶν ὄρων μίας ἐταιρικῆς σχέσης, τήν πλαστογραφία, τήν διευκόλυνση ἀπόδρασης ἐγκληματία ἢ τήν ἀπόκρυψή του ἢ τήν μή συνεργασία μέ τίς καταδιωκτικές ἀρχές για τήν ἀνακάλυψή του· τήν πώλησή χριστιανῶν ὡς δούλων, τήν ἀδελφοποιία, τήν μή ὑπακοή πρὸς τίς δημογεροντικές ἀποφάσεις, τήν καταπάτηση περιουσίας, τήν μή ἀπόδοση τῆς περιουσίας ὄρφανῶν, τήν χαρτοπαιξία, τήν παράβαση τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς κ.τ.δ.

Ἐτσι ἀνοίγει διάπλατα ὁ δρόμος για τήν κάλυψη παντός αἰτήματος πρὸς ἔκδοση ἀφορισμοῦ· για τήν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος κάθε χριστιανοῦ πού θεωρεῖ ότι ἀδικεῖται. Ἡ ἀφοριστική ἀπειλή θά ἐκτοξευθεῖ κατά συνέπεια για ἀδικήματα, πού καί ἂν ἀκόμη δέν συντελέστηκαν, δέν θά ἔπρεπε ὑπό

23. Δέν ὑπάρχει στην ἑλληνική βιβλιογραφία μελέτη για τά προοίμια τῶν πατριαρχικῶν πράξεων τῆς μετὰ τήν Ἄλωση περιόδου· για τήν βυζαντινή περίοδο βλ. Mazal, Prooimien ἐνώ για τά προοίμια τῶν αὐτοκρατορικῶν πράξεων βλ. Hunger, Proimion.

κανονικές πολιτικές συνθήκες να απασχολήσουν τις εκκλησιαστικές αρχές. Προσφεύγουν έτσι στις υπηρεσίες των εκκλησιαστικών δικαστικών οργάνων χριστιανοί και μη χριστιανοί και αιτούνται αφορισμούς για συκοφαντίες, απάτες, εκδικήσεις, αναζητήσεις χαμένων αντικειμένων, ρύπανση των οικιών τους και για πολλές παραβάσεις που κυμαίνονται μεταξύ του ασημάντου και του γελοίου.

Από τό πλαίσιο αυτό δέν θά ξεφύγει πολλές φορές ούτε ή κεντρική πολιτική έξουσία. Έχουμε ήδη έπισημάνει τήν χρήση του αφορισμού από τήν πολιτική έξουσία όταν έχει να αντιμετωπίσει σοβαρές έσωτερικές δυσκολίες, όπως λ.χ. είταν ή έξουδετέρωση των κλεφτών στην Πελοπόννησο (1770-1774) ή ή έναρξη τής Έλληνικής επανάστασης αλλά και άλλα προβλήματα, τά όποια προϋπέθεταν συμμετοχή των ύποδούλων διαμέσου τής εκκλησιαστικής παρέμβασης.

Έκεινο όμως που υπερβαίνει κάπως τά όρια, μολονότι δέν είναι δύσκολη ή έρμηνευτική προσέγγισή του φαινομένου, είναι ή χρήση του αφορισμού από τήν κεντρική έξουσία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους για τήν αντιμετώπιση όρισμένων έσωτερικών προβλημάτων. Βεβαίως ή προσφυγή στην εκκλησιαστική συνδρομή δέν μπορεί παρά να έχει επικουρικό χαρακτήρα. Ωστόσο είναι σίγουρο ότι ό αφορισμός έπιστρατεύθηκε προκειμένου να αντιμετωπιστούν προβλήματα όπως ή καταπάτηση έθνικης γής (1835), ή καταστροφή δέντρων στο δήμο Πειραιά (1845), ή κλοπή όπλων από κρατικές αποθήκες (1863) και άλλα συναφή άδικήματα²⁴.

Παράλληλα όμως προς τις αποφάσεις αυτές για τήν έπιβολή αφορισμού για άδικήματα που βρίσκονται έξω από τά όρια τής εκκλησιαστικής παράδοσης, οι αφορισμοί εξακολουθούν να έπιβάλλονται για άδικήματα που εύκολα ανάγονται στην σφαίρα τής εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσα στην διαχρονία.

Οί γάμοι μέ έτεροδόξους, ή άνυπακοή των κληρικών προς τις προϊστάμενες εκκλησιαστικές αρχές, ή παράνομη και άντικανονική έκλογή έρωμένων, ή παράβαση των κανόνων τής νηστείας, ή άποφυγή τής τακτικής έξομολόγησης, ή καταστροφή των εκκλησιαστικών βιβλίων, ή διασπορά αίρετικών δοξασιών, οι σχέσεις προς τους έτεροδόξους, ή διατήρηση συνεισάκτων από μοναχούς, ό σφετερισμός περιουσιακών στοιχείων των μοναχών ή των έπισκόπων, ό σφετερισμός τής περιουσίας μοναχών μετά τόν θάνατό τους από τους λαϊκούς συγγενείς τους, ή έπικοινωνία μέ καθηρημένους κληρικούς ή αφορισμένους λαϊκούς ακόμα και ή άνυπακοή προς τις έντολές τής κεντρικής έξουσίας, που όπως έχουμε τονίσει έμφανίζεται κιόλας στους Κανόνες των Άγίων Άποστόλων, είναι μερικά από τά άδικήματα που άνέκαθεν απασχολούν τις εκκλησιαστικές υπηρεσίες²⁵.

24. Διαθέτουμε μία πολύ σημαντική μαρτυρία για τήν χρήση του έπιτιμίου κατά τους επαναστατικούς χρόνους: συγκεκριμένα γνωρίζουμε τό δικαστικό μέρος τής πενταμελούς εκκλησιαστικής έπιτροπής που διορίστηκε από τόν Καποδίστρια (23 Ίαν. 1828) και τό πρώτο έξάμνηο του 1829 περιόδευσε στην Πελοπόννησο προκειμένου να έπιληφθεί επί τόπου διαφόρων προβλημάτων. Η έπιτροπή έκανε τήν έκθεση άπολογισμού τής δράσης της στις 10 Ίουνίου 1829, από τήν όποία πληροφορούμαστε ότι έπέλυσε 249 περιπτώσεις: στις 21 από αυτές (ποσοστό 8,5%) έκανε χρήση του αφορισμού. Οι περιπτώσεις αυτές άφορούν κυρίως σε κλοπές, καταπάτηση μοναστηριακής περιουσίας, παρανόμους γάμους, συκοφαντίες, κ.ά. (Γριτσόπουλος, Έπιτροπή). Σημαντικά έπίσης είναι τά στοιχεία που αναφέρονται στο έργο του Πετρακιάνου, Έκκλησία και τά όποια έχουν σχέση μέ τήν περίοδο 1821-1824: σύμφωνα μέ αυτά ό αφορισμός κάνει έντονη τήν παρουσία του σε ποινικές ύποθέσεις ακόμα και τήν πρώτη επαναστατική περίοδο όταν ή γενικότερη κατάσταση θά έπέτρεπε περισσότερο άμεσες και άποτελεσματικές πρακτικές.

25. Βλ. έδω Πίν. Ε΄.

Καθολική λοιπόν ή επικράτηση της ποινικής δικαιοδοσίας της εκκλησίας και κατ' επέκτασιν του αφορισμού αφού αυτός αποτελεί την κύρια ποινή κατασταλτικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα. Αφορισμός για κάθε αδίκημα. Αφορισμός για διασφάλιση αποφάσεων. Αφορισμός για την ένορκη κατάθεση μαρτύρων, αλλά και επίκληση του αφορισμού από κάθε χριστιανό που νοιώθει την ανάγκη να αποσοβήσει την ανατροπή των όρων μιας διαθήκης, μιας συμφωνίας, μιας δωρεάς.

Έναντι του φαινομένου της άλογης και γενικευμένης χρήσης υπήρξαν αντιδράσεις και από το έσωτερικό της εκκλησίας και από παράγοντες "έκτός των τειχών". Οι αντιδράσεις αυτές επιβεβαιώνουν την εικόνα που προσπαθήσαμε μά δώσουμε μέσα από τις σελίδες της μελέτης αυτής. Οι αντιδράσεις αυτές δέν είναι τίποτε άλλο παρά μία άμεση μαρτυρία ότι τό επιτίμιο έτεινε να καλύψει κάθε αδίκημα, κάθε διαπιστωμένη ή πιθανολογούμενη ένοχή.

Οι αντιδράσεις έστίαζαν την κριτική τους είτε γύρω από την διαπίστωση ότι ή γενικευμένη χρήση της ποινής αναιρούσε την αξία της και κατ' επέκτασιν επέφερε την άνυπακοή στις εκκλησιαστικές αποφάσεις· είτε ότι ό αφορισμός ήταν αντίθετος προς τό πνεύμα της θρησκείας, που κατ' έξοχήν πρέσβευε την αγάπη και πραότητα· είτε ότι ή δημιουργία ενός συντεταγμένου κράτους μέ τά κατάλληλα όργανα και θεσμούς θά όδηγούσε στην έξαφάνιση τέτοιων συμπτωμάτων και μορφών άλόγου δικαίου.

Ωστόσο παραμένει ένδιαφέρον να έξετάσουμε την όπτική όσων άσχολήθηκαν μέ την μελέτη των εκκλησιαστικών επιτιμίων, όταν θέλησαν να αντιμετώπισουν την "παναφοριστική" παράδοση αλλά και να επισημάνουν τις διαφορές που υπάρχουν στην χρήση του αφορισμού κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες και την Τουρκοκρατία ως προς τά αφοριζόμενα άμαρτήματα.

"Αδικίαι φανεραί ή κρύφιαί και άπάται και κλοπαί και παραβάσεις ύποσχέσεων, και τά τούτοις παρόμοια, συνέβαινον προδήλως έν τῷ κοινωνικῷ βίω και εις τάς ήμέρας των μακαρίων άποστόλων υπό των άσθενεστέρων και ύλικωτέρων τό φρόνημα πιστών, άλλ' ού κατεχρώντο τῇ έξουσία οι μακάριοι εκείνοι του Κυρίου μαθηταί και μιμηταί κατά πάντα, ούδέ προλαμβάνοντες την τελευταίαν κρίσιν και άπόφασιν του δικαίου και παντογνώστου Κριτου και δι' αιώνιου αφορισμού και φρικτών άρών άποκόπτοντες και χωρίζοντες από του Θεου παρέπεμπον εις τό πῦρ τό έξώτερον· αλλά πᾶν τούναντίον έποίουν και έπραττον διδάσκοντες και συμβουλεύοντες και τό κακόν προλαμβάνοντες και μετάνοιαν προτρέποντες..."²⁶.

"Οί έν' έσχάτων των χρόνων έν τῷ κλίματι του πατριαρχικού θρόνου Κωνσταντινουπόλεως συνήθεις γενόμενοι καινοφανείς αφορισμοί, οι υπό των άρχιερέων έν ταίς ίδίαις εκκλ. παροικίαις ή συνοδικῶς εκδιδόμενοι κατά χριστιανῶν ανθρώπων όνομαστί ή άνωνύμως προς εκβίασιν όμολογίας επί έργων συνειδήσεων ής κριτής ό κρυφιογνώστης Θεός, και οι έν συνοδικοίς και συγγιλιώδεσι τόμοις και πράξεσι και γράμμασι προς καταναγκαστικήν έπιβολήν ύπακοής τε και ύποταγής εις τάς περιεχομένας έν αύτοις τοιαύτας ή τοιαύτας άποφάσεις τε και διατάξεις εκφωνούμενοι, δι' ὧν άστόργως και άνελεημόνως άνθρωποι πιστοί κηρύττονται αφορισμένοι από της άγίας και όμοουσίου Τριάδος και κατηραμένοι και άλυτοι μετά θάνατον και τυμπανιαίοι

26. Βασίλειος, Υπόμνημα 48.

παραδιδόμενοι ἅμα καὶ τῇ ὀργῇ τοῦ Θεοῦ καὶ ταῖς ἀραῖς τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων πατέρων, εἰσὶν ἀφορισμοὶ ἄλογοι καὶ παρανόμως γινόμενοι...²⁷.

Αὐτές εἶναι δύο ἀπὸ τῆς πλέον εὐγλωττες ἀντιρρήσεις καὶ ἀρνητικῆς ἀποφάνσεις ἐναντι τοῦ θέματος τῆς ἐκτεταμένης χρήσης τοῦ ἐπιτιμίου γιὰ κάθε ἀμάρτημα ἢ ἀδίκημα. Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι μελετητές πού ἔχουν ὑπογράψει παρόμοια κείμενα· ὁμως τὸ θέμα αὐτό πιστεύουμε ὅτι θίγεται μὲ ἱκανοποιητικὸ τρόπο ἀπὸ τοὺς δύο συγγραφεῖς πού παραθέσαμε καὶ οἱ ὅποιοι μάλιστα κινοῦνται στὸν χῶρο τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

Ὁ πρῶτος ἐπισημαίνει ὅτι βεβαίως ὑπῆρχαν καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες ἀδικήματα, ὅπως τὰ σημερινά· ὁμως οἱ Ἀπόστολοι δὲν τιμωροῦσαν κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ μὲ ἀφορισμὸ καὶ ἀποκοπή ἀπὸ τὴν ὁμήγυρη τῶν χριστιανῶν ἀλλὰ μὲ νουθεσίες καὶ χριστιανικὴ ἀγάπη. Ὁ δεῦτερος μεταξὺ τῶν ἄλλων θέτει τὸ θέμα τῆς χρήσης τοῦ ἀφορισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας γιὰ κάθε ἀδίκημα καὶ μάλιστα ἐπισημαίνει καὶ χρήση τῶν ἀποτροπιαστικῶν ἀπειλῶν καὶ ἄρῶν μὲ τῆς ὅποιες συνοδεύεται συνήθως ἡ ἀφοριστικὴ ἀπειλή.

Οἱ κρίσεις αὐτές σκοπὸ ἔχουν νὰ αἰτιολογήσουν ἢ μᾶλλον νὰ καυτηριάσουν τὴν γενικευμένη χρήση τοῦ ἀφορισμοῦ γιὰ κάθε εἶδους ἀδίκημα σημαντικὸ ἢ ἀσήμαντο. Ἐνισχύουν μὲ ἄλλα λόγια τὴν ἄποψη ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μάλιστα τῶν ὑστέρων αἰῶνων, ἡ ποινὴ μποροῦσε νὰ καλύψει καὶ κάλυπτε κάθε ἀδίκημα· ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές εἶταν ἔτοιμες νὰ ἐνδώσουν σὲ κάθε αἴτημα ἐπιβολῆς τοῦ ἐπιτιμίου. Ἄρα ἡ ποινὴ κάλυπτε κατ' οὐσίαν κάθε ἀδίκημα εἴτε αὐτὸ εἶχε σχέση μὲ παράβαση ἐκκλησιαστικοῦ κανόνα εἴτε εἶχε σχέση μὲ ἀδικήματα τοῦ ποινικοῦ δικαίου.

Βεβαίως, ὅπως πολλές φορές ἔχουμε τονίσει, δὲν πρέπει κανεὶς νὰ παραβλέπει τὴν πολιτικὴ καὶ ἱστορικὴ πραγματικότητά προκειμένου νὰ διαμορφώσει ὀλοκληρωμένη γνώμη γιὰ τὸ θέμα αὐτό. Ὅντως ἡ ἐκκλησία καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει νέες συνθήκες· ὄντως κατ' οὐσίαν τείνει νὰ ὑποκαταστήσει τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται· ἔξ οὗ καὶ ἡ ἐκδίκαση κάθε ἀδικήματος. Ὡστόσο βρίσκεται σὲ μιὰ ἰδιότυπη θέση ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἀκριβῶς πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἄρα δὲν ἔχει συντεταγμένους κώδικες νόμων, ἀδικημάτων καὶ ποινῶν· ἀλλὰ παράλληλα δὲν εἶναι δυνατόν μὲ τὰ ἀρμόδια ὄργανα, νὰ προβεῖ σὲ ἐφαρμογὴ τῶν ποινῶν πού ἐπιβάλλει καὶ ἐν προκειμένῳ τοῦ ἀφορισμοῦ, ἐπειδὴ γιὰ τῆς καθαρῶς ἐκκλησιαστικῆς παραβάσεις ἢ ἀργία καὶ ἡ καθαίρεση καὶ τότε ἀλλὰ καὶ σήμερα εἶναι ἐπιτίμια πού ἀμέσως ἐκτελοῦνται.

Ἔτσι ὑπάρχει σαφῆς ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν ποινὴ καὶ τὴν ἐκτέλεσή της. Βεβαίως ἡ ἐκκλησία ἀφορίζει μὲ μεγάλη εὐκολία τοὺς ἀδικούντες. Βεβαίως ἀπειλεῖ μὲ ἀφορισμὸ κάθε ἀμετανόητο παραβάτη τοῦ δικαίου. Βεβαίως ἐπιδιώκει ὅ,τι καὶ ἓνα σύγχρονο κράτος, δηλαδή τὸν ἀποκλεισμό τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ δικαίου ὅταν αὐτὸ παραβιάζεται. Ὅμως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀφορισμοῦ, δηλαδή ὁ ἐκφοβισμὸς τοῦ ἀπειλουμένου μὲ ἀφορισμὸ ὥστε νὰ ἐπανορθώσει, ὥστε νὰ πάψει νὰ ἀδικεῖ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιβληθεῖ μὲ ἀστυνομικὸ κράτος. Ὑψώνεται σαφῶς ἡ ἀπειλή, ἀπειλή πού σκοπεύει στὴν ἀπομόνωση τοῦ ἀδικούντος καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐνδέχεται νὰ δημιουργήσει φόβο καὶ γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ψυχῆς, ὥστόσο ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἀνταπόκριση τοῦ συνόλου τῶν χριστιανῶν. Δηλαδή κατὰ πόσον ἡ

27. Δουβουνιώτης, Ἄφορισμός 56-57.

χριστιανική ομάδα θά απομονώσει τόν άδικοῦντα, κατά πόσο ό άδικῶν θά αίσθανθεῖ άπειλούμενος ὥστε νά έπανορθώσει τήν άδικία.

Κατά συνέπεια ή έκκλησία βρίσκεται σέ άδυναμία νά εφαρμόσει ὅσα πρεσβεύει τό ποινικό δίκαιο. Δέν διαθέτει οὔτε τά ὄργανα οὔτε τό νομικό ὄπλοστάσιο πού προϋποτίθεται προκειμένου νά ανταποκριθεῖ σέ ένα τέτοιο παιχνίδι. Άρα δέν είναι δυνατόν νά εφαρμόσει τήν αρχή τής ανταπόδοσης δηλαδή νά τιμωρήσει ανάλογα μέ τό άδίκημα και ή ποινή νά είναι άμέσως εκτελεστή. Έκφωνεί λοιπόν άφορισμούς για κάθε άδίκημα άδιακρίτως, ικανοποιώντας κάθε ανάλογο αίτημα. Όμως είναι έτοιμη νά ανακαλέσει τήν ποινή όταν τό άδίκημα παύσει νά ύφίσταται, όταν έπανορθώσει ό άδικῶν. Έκκλησιαστική προνοητικότητα; σίγουρα όμως και προσαρμογή στις ιδιότυπες συνθήκες πού αντιμετώπιζει και ανταπόκριση στην πρόκληση πού δέχεται από τόν πολιτικό και κοινωνικό περίγυρο.

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ *28

1. Κ. πού διώχνει τήν γυναίκα του γιά λόγους εὐλαβείας (Ε΄).
2. Κ. πού δέν κοινωνεῖ “ἄνευ εὐλόγου αἰτίας” (Η΄).
3. Λ. πού δέν κοινωνεῖ ἢ δέν παραμένει ὡς τό τέλος τῆς λειτουργίας (Θ΄).
4. Κ.-Λ. πού συμπροσεύχεται μέ ἀφορισμένο (“ἀκοινωνήτον”) (Ι΄).
5. Κ.-Λ. πού ἔχει ἀποκλεισθεῖ (“ἀδεκτός”) ἀπό τήν ἐκκλησία μιᾶς περιοχῆς γίνεται δεκτός ἀπό Ε. ἄλλης: ἀφορίζεται καί ὁ “δεξάμενος καί ὁ δεχθεῖς”· ἄν δέ ὁ “δεχθεῖς” εἶναι καί ἀφορισμένος ἢ ποινή του ἐπετείνεται. (ΙΒ΄, ΙΓ΄).
6. Ε. πού δέχεται Κ. ἄργους, ἄλλης ἐκκλησίας (ΙΣ΄).
7. Λ. πού αὐτοακρωτηριάζεται.
8. Κ. πού καθηρημένος συνεχίζει νά λειτουργεῖ (ΚΗ΄).
9. Λ. πού συνεργεῖ σέ σιμωνίες (ΚΘ΄).
10. Ε. πού χειροτονεῖται μέσω τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας (Λ΄).
11. Λ. πού συμπράττουν στήν ἴδρυση ἐκκλησίας χωρίς τήν ἄδεια Ε.(ΛΑ΄).
12. Κ. πού δέν ἀναλαμβάνει τήν διοίκηση τῆς ὑπηρεσίας πού τοῦ ἀναθέτει ὁ Ε.· Λ. πού δέν δέχονται τούς ἐκκλησιαστικούς προϊστάμενους τους (ΛΣ΄).
13. Λ., ὑποδιάκονοι, ψάλτες καί ἀναγνώστες πού παίζουν ζάρια ἢ μεθοῦν (ΜΓ΄).
14. Κ. πού συνεύχεται μέ αἰρετικούς (ΜΕ΄).
15. Λ. πού διώχνει τήν γυναίκα του γιά νά πάρει ἄλλη (ΜΗ΄).
16. Κ.-Λ. πού ἀπέχει ἀπό τήν κατανάλωση κρέατος ἢ κρασιοῦ ὄχι γιά ἄσκησι ἀλλά ἐπειδή τά σιχαίνεται (ΝΑ΄).
17. Κ. πού συχνάζει σέ καπηλειά· ἐκτός καί ἄν ταξιδεύει (ΝΔ΄).
18. Κ. πού ὑβρίζει πρεσβύτερο ἢ διάκονο (ΝΣ΄).
19. Κ.-Λ. πού χλευάζουν ἀναπήρους (ΝΖ΄).
20. Κ. πού δέν βοηθοῦς ἐνδεεῖς (ΝΘ΄).
21. Λ. πού τρώγει “πνικτόν, θηριάλωτον ἢ θνησιμαῖον” κρέας (ΞΓ΄).
22. Λ. πού νηστεύει Σάββατο ἢ Κυριακή (ΞΔ΄).
αἰρετικῶν γιά νά προσευχηθεῖ (ΞΕ΄).
24. Λ. “ἐν μάχη [φιλονικία] τινά κρούσας, καί ἀπό τοῦ ἑνός κρούσματος ἀποκτείνας” (ΞΣ΄).
25. Βιαστής “ἀμνηστεύτου” παρθένας (ΞΖ΄).
26. Λ. πού δέν νηστεύει Τετάρτη καί Παρασκευή ἢ τήν Μ.Τεσσαρακοστή (ΞΘ΄).
27. Λ. πού συνεορτάζει ἢ νηστεύει μέ Ἰουδαίους ἢ εἰδωλολάτρεις (Ο΄, ΟΑ΄).
28. Κ.-Λ. πού ἀφαιρεῖ ἀπό τήν ἐκκλησία κερὶ ἢ λάδι (ΟΒ΄).
29. Ὅποιος χρησιμοποιεῖ ἱερά σκεύη γιά ἄλλες ἐργασίες (ΟΓ΄).
30. Ε. πού χειροτονεῖ ὡς διαδόχους του συγγενεῖς του (ΟΣ΄).
31. Λ. πού ὑβρίζει ἄρχοντα ἢ βασιλέα “παρά τό δίκαιον” (ΠΔ΄).

28. Κ. = κληρικός-κληρικοί
Λ. = λαϊκός-λαϊκοί
Ε. = ἐπίσκοπος

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΕΝΘΕΚΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ.

1. Λ. πού έχει σχέσεις με γυναίκα αφιερωμένη στην λατρεία του Θεού (Δ').
2. Λ. πού έχει γυναίκα συνείσακτο· ευνούχοι τό ίδιο (Ε').
3. Κ.-Λ. πού τρώγει ιουδαϊκά άζυμα ή έχει άλλες σχέσεις με Έβραίους (ΙΑ').
4. Κ. πού διώχνει τήν γυναίκα του για λόγους εύλαβείας (ΙΓ').
5. Κ. πού δέν επιστρέφει στην θέση του μετά τήν παρέλευση του κινδύνου πού προήλθε από βαρβαρικές επιδρομές (ΙΗ').
6. Κ. πού φέρει άνάρμοστα ένδύματα (
7. "Όποιος διαβάζει από τόν άμβωνα χωρίς νά έχει άδεια από τόν Ε. (ΛΓ').
8. Μχοί-μχές πού διανυκτερεύουν σέ μονές του άντιθέτου φύλου (ΜΖ').
9. Λ. πού παίζει ζάρια (Ν').
10. Λ. πού παρακολουθεί μίμους σέ θέατρα νά μιμούνται άσεμνους χορούς ή σκηνές κυνηγιού κ.τ.δ. (ΝΑ').
11. Λ. πού νηστεύουν Σάββατο η Κυριακή (ΝΕ').
12. Λ. πού νηστεύει όπως οί Άρμένιοι (ΝΣ').
13. Λ. πού κοινωνεί μόνος του ένω παρευρίσεται Κ. (ΝΗ').
14. Λ. πού συνεργεί ώστε νά γίνονται βαπτίσεις σέ σπίτια (ΝΘ').
15. Λ. πού γιορτάζει τίς "καλένδες...καί τά βατά...καί τά βρουμάλια"· γυναίκες πού χορεύουν, ντύνονται μέ άνδρικό τρόπο ή φορούν προσωπίδες ή μεταμφιέζονται κ.τ.δ. (ΕΒ').
16. Λ. πού διδάσκει στην εκκλησία (ΕΔ').
17. Λ. πού άνάβει φωτιές "έν ταίς νουμηνίαις" (ΕΕ').
18. Λ. πού τρώγει αίμα ζώου μέ όποιονδήποτε τρόπο μαγειρεμένο (ΕΖ').
19. "Όποιος καταστρέφει ιερά βιβλία ή τά χρησιμοποιεί για άλλες δουλειές (ΕΗ').
20. "Όποιοι διδάσκονται τούς "πολιτικούς νόμους" καί καταγίνονται σέ "έλληνικά έθη": θέατρα, "κυλίστραι", περίεργα φορέματα (ΟΑ').
21. "Όσοι-όσες παντρεύονται μέ αίρετικούς (ΟΒ').
22. "Όσοι κάνουν τό σημείο του σταυρου στό έδαφος (ΟΓ').
23. Λ. πού κάνει μέσα στους ναούς άγάπες ή τρώγει ή στρώνει στρώματα (ΟΔ').
24. "Όσοι έμπορεύονται μέσα στους ναούς (ΟΣ').
25. Λ. πού πλύνεται σέ λουτρά μαζί μέ γυναίκες (ΟΖ').
26. Λ. πού τιμούν τά έπιλόγια της Θεοτόκου (ΟΘ').
27. Λ. πού για τρείς συνεχείς εβδομάδες δέν εκκλησιάζεται (Π').
28. Λ. πού λέγει τόν Τρισάγιο ύμνο μέ τήν προσθήκη "...ό σταυρωθείς δι' ήμας" (ΠΑ').
29. Λ. πού γίνεται πορνοβοςκός (ΠΣ').
30. Λ. πού βάζει ζώα μέσα σέ ναούς (ΠΗ').
31. "Όσοι όρκίζονται μέ (όρκους έλληνικούς" (ΨΔ').
32. "Όσοι φροντίζουν ύπερβολικά τήν κόμη τους (ΨΣ').
33. Λ. πού κατοικοῦν στά γύρω σέ ναούς κτίσματα (ΨΖ').
34. Κ. πού δέχεται κρέατα στόν ναό κατά τά αρμενικά έθη (ΨΘ').
35. "Όσοι ζωγραφίζουν γυμνές παραστάσεις (Ρ').
36. Κ.-Λ. πού γίνονται συνεργοί στην τοποθέτηση τιμίων δώρων μέσα σέ χρυσά άγγεία (ΡΑ').

Ν Ο Μ Ο Κ Α Ν Ο Ν Α Σ Μ Α Λ Α Ξ Ο Υ (ΠΑΡΑΦΡΑΣΕΙΣ)

1. Λ. πού κατηγορεί αναποδείκτως ὡς ἀνίκανο ὑποψήφιο πρὸς χειροτονία (ΚΓ΄).
2. Λ. πού κατηγοῦν ἀναποδείκτως Ε. (ΛΘ΄).
3. Λ. πού συνεργεῖ σέ παράνομες χειροτονίες· Κ. πού χειροτονοῦνται μέ τόν τρόπο αὐτό καθαιροῦνται καί ἀφορίζονται (ΚΕ΄).
4. Οἱ συνευχόμενοι μέ ἀφορισμένο (Ο΄).
5. Κ.-Λ. πού ὑβρίζουν πρεσβύτερο ἢ διάκονο (ΟΗ΄).
6. Κ. πού δέν κοινωνεῖ χωρίς σοβαρό λόγο (ΡΖ΄).
7. Μχοί-μχές πού ἀσχολοῦνται μέ κοσμικές ὑποθέσεις (
8. Ε. πού δέχεται ἀφορισμένο ἀπό Ε. ἄλλης ἐπαρχίας (ΡΠΣ΄).
9. Μχοί-μχές πού δανεῖζουν ἐντόκως ἀναθεματίζονται καί ἀφορίζονται· Ἐ. γιά τήν ἴδια αἰτία ἀναθεματίζονται. (ΡΠΘ΄).
10. Κ. πού διώχνει τήν γυναῖκα του γιά λόγους, τάχα, εὐλαβείας (ΣΙΕ΄).
11. Κ. πού συχνάζει σέ κατηλειά, ἐκτός κι ἂν ταξιδεῦει (Ρζς΄).
12. Κ.-Λ. πού ἀφαιροῦν ἀπό νάο κερί, λάδι ἢ ἱερά σκεύη (ΣΙΘ΄).
13. Λ. καί ἀναγνώστες, ψάλτες, ὑποδιάκονοι πού παίζουν ζάρια (ΣΚΓ΄).
14. Λ. πού σκοτώνει ἀκούσια σέ φιλονικία (ΣΚΘ΄).
15. Λ. πού ἐμποδίζει τά παιδιά νά καροῦν μοναχοί, μέ τήν ἀπειλή τῆς ἀποκλήρωσής τους (ΣΞς΄).
16. Λ. πού κάνει συμπόσια σέ ναούς (ΤΞΗ΄).
17. Λ. πού δέν παρακολουθεῖ ὡς τό τέλος τήν λειτουργία (ΥΜΒ΄).
18. Λ. πού τελεῖ γάμο ἐβδόμου ἐξ αἵματος βαθμοῦ συγγενείας (ΥΟ΄).
19. Λ. πού τελεῖ τέταρτο γάμο (ΥζΕ΄).
20. Λ. πού χωρίζει ἀνάττια τήν γυναῖκα του γιά νά πάρει ἄλλη (ΦΚΔ΄, ΦΚΗ΄).
21. Κ.-Λ. πού δέν τηροῦν τήν νηστεία τῆς Τετάρτης καί Παρασκευῆς καθώς καί ἐκείνη τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (ΨΚς΄).
22. Ε. ἢ Κ. πού δέν νουθετεῖ τό ποιμνιό του (ΛΔ΄).
23. Κ. πού δέν ἐπιστρέφει στήν θέση του ἀφοῦ ἔχει παρέλθει ὁ κίνδυνος ἐξαιτίας βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν (ΛΕ΄).
24. Μχοί πού καίτοι δέν ἔχουν σύζυγο συναγελάζονται συνεχῶς μέ γυναῖκες (ΛΗ΄).
25. Κ.-Ε. πού δέν βοηθοῦν ἐνδεεῖς (ΡΝΘ΄).
26. Λ. πού χορεύει ἀσεμνούς χορούς σέ γάμους (ΡΚ΄).
27. Λ. πού συντρώγει ἢ συνορτάζει μέ αἰρετικούς (ΣΚΗ΄).
28. Μχοί-μχές πού κοιμοῦνται σέ μονές ἀντιθέτου φύλου (ΣΜΕ΄).
29. Ἡγούμενος πού δέν ἀναζητᾷ μχοῦς τῆς μονῆς του (ΣΜΗ΄).
30. Μχός πού ἐγκαταλείπει τήν μονή του χωρίς ἄδεια τοῦ ἡγουμένου του (ΣζΔ΄).
31. Μχός ἢ ὑποτακτικός πού σχηματίζει δική του περιουσία (ΣΝΗ΄, ΣΞΓ΄).
32. Μχός πού μεθᾷ, χορεύει ἢ τραγουδᾷ (ΣΝΘ΄).
33. Λ. πού δέν συμφιλιώνεται μέ τόν ἐχθρό του καίτοι αὐτός ἐπιζητεῖ τήν εἰρήνη (ΥΜΑ΄).
34. Λ. πού κάνουν κλήδονες ἢ ντύνονται μέ γυναικεῖα ροῦχα καί ἀντιστρόφως καί γενικῶς τηροῦν εἰδωλολατρικά ἤθη (ΧΛΔ΄, ΧΠΔ΄).
35. Λ. πού καλεῖ γιατρό ἐβραῖο (ΧΛς΄).

36. Λ. πού φροντίζει υπερβολικά τήν κόμη τους ἢ ξυρίζουν τά γένειά τους (ΧΠ').
37. Κ.-Λ. πού τρώγουν κρέας ψόφιο ἢ θηριάλωτο ἢ πνικτό (ΨΔ').
38. Ὅσοι λέγουν ὅτι ὑπάρχουν στρίγγλες, βρουκόλακες κ.τ.δ. (ΨΕ').
39. Κ. πού ἀφορίζουν Λ. χωρίς σοβαρή αἰτία (ΞΗ').
40. Μχοί πού ἐγκαταλείπουν τήν μονή τους καί περιφέρονται ἀνά τόν κόσμο· Λ. πού δέχονται εὐλογία ἀπό αὐτούς (ΣΜΓ').
41. Ἄνδρας πού συνευρίσκεται μέ παντρεμένη γυναίκα (ΧΚΖ').

Β Α Κ Τ Η Ρ Ι Α Α Ρ Χ Ι Ε Ρ Ε Ω Ν

1. "Οποιος συμπροσεύχεται μέ αίρετικό ή δεχθεί εύλογία από αίρετικό ιερέα .
2. "Οποιος συμμετέχει σέ μνημόσυνα, συμπόσια αίρετικών ή άπίστων.
3. "Οποιος άρπάζει "λαϊκά πράγματα" ("ληστής ή πλεονέκτης").
4. Λ.πού συμπράττει στήν άρπαγή γυναίκας για νά τήν νυμφευθεί.
5. Λ. πού χωρίς λόγο δέν λειτουργείται για τρεις συνεχείς εβδομάδες.
6. Κ. πού δέν πηγαίνει στήν έπαρχία του Λ. πού δέν δέχονται έκκλησιαστικούς προϊσταμένους στήν έπαρχία τους.
7. "Οσοι μετατρέπουν μονές σέ σπίτια για νά τά κατοικήσουν.
8. Λ. πού τηρεί τίς νηστείες τών αίρετικών.
9. Άναγνώστης ή κανονάρχος πού δέν έλαβε εύλογία .
- 10.Λ. πού φεύγει από τόν ναό άκοινωνητος.
- 11.Λ. πού πηγαίνει λάδι σέ ναούς έθνικών ή χρήματα σέ συναγωγές.
- 12."Οσοι συνεργοῦν στήν τέλεση παράνομων γάμων.
- 13.Λ. πού χρησιμοποιεί και διαβάζει ψευδεπίγραφα βιβλία.
- 14."Οσοι φθείρουν ιερά βιβλία ή τά χρησιμοποιούν για άλλες δουλειές.
- 15."Οποιος έπιτρέψει σέ γυναίκα νά μπει στό άγιο βήμα.
- 16.Μχοί-μχές πού παντρεύονται μετά τήν κουρά τους.
- 17.Χήρα πού παντρεύεται μετά τά 60 χρόνια της.
- 18.Λ. πού παντρεύουν τά παιδιά τους μέ άπιστους ή αίρετικούς.
- 19.Κ. πού δέν διδάσκουν τό ποιμνιό τους τουλάχιστον Σάββατο ή Κυριακή.
- 20.Κ.-Λ. πού διδάσκουν τό λαό χωρίς νά έχουν άδεια.
- 21.Λ. πού μετατρέπουν ναούς σέ σπίτια.
- 22.Λ. πού δέν παρακολουθεί ώς τό τέλος τίς ιεροτελεστιές και φεύγει χωρίς τήν άδεια του ιερέα.
- 23."Οποιος συμπροσεύχεται μέ άφορισμένο.
- 24.Λ. πού εύνουχίζει άλλον.
- 25.Λ. πού τηροῦν έλληνικές συνήθειες (ρουσάλια, άρχές μηνών, μεταμφιέσεις κ.τ.δ.).
- 26.Λ. πού τρώγει άσφαχτα ζώα.
- 27.Γυναίκες και άνδρες πού ισχυρίζονται ότι μαντεύουν τό μέλλον.
- 28.Λ. πού συνεργεί ώστε νά γίνεται λειτουργία σέ σπίτι.
- 29.Λ. πού βάζει ψημένα κρέατα σέ ναούς.
- 30.Κ.-Μχοί πού πηγαίνουν σέ ίπποδρόμια, παλαιστρες κ.τ.δ.: όμοίως Λ. πού φοροῦν γυναικεία ρούχα.
- 31.Λ.-Κ. πού αφαιροῦν από ναούς κερι, λάδι ή ιερά σκεύη.
- 32.Λ. πού νηστεύει σύμφωνα μέ τά έβραϊκά ήθη.
- 33.Λ. πού δέν πείθεται σέ αποφάσεις αίρετών κριτών.
- 34.Μχοί-μχές πού καταφεύγουν σέ κοσμικά δικαστήρια.
- 35.Κ. πού καταφεύγει σέ έκκλησιαστικό προϊστάμενο όταν θεωροῦν ότι άδικοῦνται.
- 36.Ε. καθηρημένος πού προσφεύγει στον "βασιλέα" για νά τόν βοηθήσει.
- 37.Λ. πού συνεύχεται μέ καθηρημένο ιερέα.
- 38.Κ. πού δέν βοηθοῦν τούς ένδεείς.
- 39.Κ. πού ασχολοῦνται μέ κοσμικές ύποθέσεις ("λαλάδες"-ύπηρέτες άρχόντων).

- 40.Λ. πού προσφέρουν στους ναούς άλλα δώρα εκτός οίνου καί ἄρτου.
 41. Κ. πού πηγαίνει σέ “κρασοπουλεία”.
 42.Λ. πού μεθοῦν συχνά.
 43.Κ. πού δέν κοινωνεῖ χωρὶς νά ὑπάρχει σοβαρή αἰτία.
 44.Λ. πού γιορτάζουν τά “λοχεῖα” τῆς Θεοτόκου.
 45.Λ.-μχοί πού λούζονται μέ γυναῖκες.
 46. Ἀναγνώστης πού ἔρχεται σέ ἐπαφή μέ τήν μνηστή του.
 47.Μχοί πού δέν ἐπιστρέφουν στήν μονή τους μετά τήν λήξη τῶν ἐργασιῶν της ἐκτός αὐτῆς.
 48. Ἡγούμενος πού δέν φροντίζει γιά τήν ἐπάνοδο τῶν ἐκτός μονῆς μοναχῶν του.
 49.Λ. πού ἐμποδίζουν τά παιδιά τους νά καροῦν μοναχοί.
 50.Μχοί-μχές πού μπαίνουν σέ μονές ἀντιθέτου φύλου.
 51.Λ. πού κατακρατοῦν ὑπάρχοντα μονῶν.
 52.Λ. πού δέν ἐφαρμόζει τόν κανόνα πού πρεσβεύει ὅτι δούλος ἀνελεύθερος δέν γίνεται μοναχός.
 53.Λ. πού δέν κοινωνοῦν τρεῖς συνεχεῖς ἐβδομάδες ἢ φεύγουν ἐνωρίτερα ἀπό τήν λειτουργία.
 54.Λ. πού κοινωνεῖ μόνος του.
 55.Ε. πού ἀφήνει τόν θρόνο του γιά νά πάρει ἄλλον.
 56.Λ. μάγοι, μάντις κ.τ.δ.
 57.Λ. πού δέν νηστεύουν τήν Μ. τεσσαρακοστή.
 58. Ὅσοι νηστεύουν Σάββατο ἢ Κυριακή.
 59. Ὅσοι ὀρκίζονται κατά τόν ἑλληνικό τρόπο.
 60.Λ. πού κατακρατοῦν ὑπάρχοντα ἀποθανόντος Ε.
 61.Ε. πού δέν ἐπιστρέφουν στίς ἔδρες τους ἀφοῦ ἔχει πάψει νά ὑφίσταται ὁ κίνδυνος βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν.
 62.Λ. πού παίζουν χαρτιά.
 63.Κ. πορνοβοσκοί καθαιροῦνται καί ἀφορίζονται.
 64. Ἀρχοντες πού ἐμποδίζουν τήν πραγματοποίηση συνόδου.
 65.Κ. πού διώχνουν τίς γυναῖκες τους γιά λόγους τάχα εὐλαβείας.
 66.Κ.-Λ. πού ἔχουν ἄσχετες γυναῖκες στά σπίτια τους.
 67.Λ. πού συμπόσια καί γλέντια σέ ναούς ἢ ἐμπορεύονται μέσα σέ ναούς ἢ μπαίνουν σ’ αὐτούς ζῶα.
 68.Λ. πού χορεύουν μέ ἄσεμνο τρόπο σέ γάμους.
 69. Ὅσοι περιποιοῦνται ὑπερβολικά τήν κόμη τους.
 70. Ὅσοι σχηματίζουν τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ στό ἔδαφος.
 71.Λ. πού ὑβρίζει βασιλέα.
 72.Κ.-Λ. πού ὑβρίζει πρεσβύτερο ἢ διάκονο.
 73.Λ. πού ὑπηρετοῦν σέ ἐκκλησιαστικά ἰδρύματα καί δέν ὑπακούουν στους Ε.
 74.Κ. πού δέν φοροῦν κανονικά τά ἐνδύματά τους.
 75.Γυναίκα πού φορεῖ ἀνδρικά ρούχα.
 76. Ὅσοι φθείρουν παρθένες.
 77.Λ. πού φονεύει ἀκούσια σέ μάχη ἢ φιλονικία.
 78.Ε. πού δέχεται Κ. ἀργό ἀπό ἄλλον Ε.· καί ὁ προσφεύγων ἀργός Κ.
 79.Γυναῖκες καί ἄνδρες πού ἀλείφουν τά πρόσωπά τους.
 80.Ε. πού χειροτονεῖ Κ. πού ἄλλος Ε. ἀπέρριψε· καί ὁ Κ.
 81.Λ. πού συνεύχονται μέ Κ. καθαιρεθέντα γιά σιμωνία.
 82.Λ. πού διώχνει τήν γυναῖκα του γιά νά πάρει ἄλλη.

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

1. Κλοπή (άποξένωση υλικών πραγμάτων ή περιουσίας εκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων, μονῶν, ναῶν κ.τ.δ.).
2. Διασφάλιση ὄρων διαθήκης, δωρεᾶς, προσφορᾶς. Παράβαση ὄρων διαθήκης.
3. Σφετερισμός ξένης περιουσίας- Σφετερισμός δικαιωμάτων ὄρφανῶν. χηρῶν - μή ἐπιστροφή προίκας μετά τό διαζύγιο ἢ πρό γάμου δωρεᾶς. ποικίλου ἐνδιαφέροντος.
5. Κατασφάλιση πατριαρχικῶν ἐντολῶν γιά ποικίλες ὑποθέσεις (ἀπονομή ἢ ἐπιβεβαίωση σταυροπηγιακῆς ἀξίας μονῶν ἢ ἐκκλησιῶν-διορισμός ἐκκλησιαστικῶν προϊσταμένων, ἀποφάσεις γιά οἰκονομικά θέματα.
6. Παράβαση ὄρων προικοδοσίας-πολυτελής ἀμφίεση.
7. Ἀθέτηση ὄρων ἐταιρείας-ἀπόκρυψη κερδῶν-πλαστογραφία-μή καταβολή χρέους. Ληστεία-πειρατεία.
8. Φόνος-περίθαλψη ἐγκληματία-συνεργία σέ ἐγκλήματα-διευκόλυνση δραπετῶν κ.τ.δ.
9. Ἀρνηση καταβολῆς πατριαρχικῆς ζητείας καί ἄλλων δοσιμάτων ἀπό κληρικούς ἢ λαϊκούς.
10. Πώληση χριστιανῶν ὡς δούλων.
11. Ἀδελφοποιία.
12. Ἀνυπακοή σέ δημογεροντικές ἀποφάσεις.
13. Κατατρεγμός Ἑβραίων.
14. Συκοφαντική δυσφήμιση.
15. Ἀνάμειξη λαϊκῶν σέ ἐκκλησιαστικές ὑποθέσεις.
16. Καταπάτηση περιουσίας χριστιανῶν.
17. Κατακράτηση προσφορῶν πού προορίζονταν γιά ἐκκλησιαστικά ἰδρύματα· κατακράτηση ἐλεῶν ὑπέρ τοῦ Π. Τάφου.
18. Ἐπαφή μέ ἀφορισμένους.
19. Παράβαση ἀργίας τῆς Κυριακῆς (ἄνοιγμα μαγαζιῶν).
20. Ἀπόκρυψη πατριαρχικῶν ἐντολῶν.
21. Ἀθέτηση ὑπεσχημένων.
23. Παραβίαση πενθίμου χρόνου.
24. Ἐγκατάλειψη οἰκογενείας ἐγκατάλειψη συζυγικῆς ἐστίας.
25. Κατά τῶν “δενόντων” ἀνδρόγυνα.
26. Φθορά “ἐθνικῆς” περιουσίας.
27. Ἀνατροπή καθεστῶτος ἰδιωτικῶν ναῶν.
28. Χαρτοπαιξία.
29. Παραβίαση νόμων γάμου-γάμος διά κепηνίου-γάμου μέ ἑτεροδόξους ἢ αἰρετικούς-παράνομα διαζύγια-διάλυση ἀρραβῶνων-ἐπιμήκυνση χρόνου ἀρραβῶνων-φθορά παρθένας.
30. Ἀνυπακοή κληρικῶν πρός τίς προϊστάμενες ἀρχές.
31. Καταφρόνηση ἀργίας.
32. Ἀνάμειξη σέ παράνομη ἐκλογή κληρικῶν.
33. Παραβίαση κανόνων νηστείας.
34. Παραβίαση κανόνων ἐπιθανάτιας ἔξομολόγησης.
35. Καταστροφή ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων.
36. Ἀνάγνωση ἀπαγορευμένων βιβλίων.

37. Διασπορά αίρετικῶν δοξασιῶν.
38. Ἐπίβαση στόν οἰκουμενικό θρόνο.
39. Ἐξύβριση ἱερέα.
40. Πώληση ὑπό μοναχῶν περιουσίας τῆς μονῆς τους.
41. Διατήρηση συνεισάκτων ὑπό μοναχῶν.
42. Σχέσεις μέ Ἄρμενιους.
43. Σφετερισμός ὑπό ἰδιωτῶν περιουσίας μοναχῶν μετά τόν θάνατό τους.
44. Χρήση ὑπό πολιτικῆς ἐξουσίας (ἐκτέλεση ἐντολῶν διοίκησης-στάσεις καί κινήματα ἐναντίον κεντρικῆς ἐξουσίας-ἀποτροπή συμμετοχῆς σέ ξένους στρατούς).
45. Ἀνυπακοή ἱερέων πρός τούς προϊσταμένους τους.
46. Πολυτελής ἀμφίεση.
47. Μασόνοι.
48. Διατάραξη μοναστικοῦ βίου.
49. Ἐκβιασμός ἐκκλησιαστικῶν ἀπό ἐξωτερική ἐξουσία: τιμωροῦνται βέβαια οἱ ἐκβιάζοντες λαϊκοί.

ΚΑΝ. ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ	ΠΕΝΘΕΚΤΗ	ΜΑΛΛΑΞΟΣ	ΒΑΚΤΗΡΙΑ
1	4	11	66
2		6	43
3		17#	10-22-54
4		4	23
5		8	
6			79
7			
8			
9		3	
10		3	
11			
12			6
13	9#	13	63#
14		28(Λ)	1
15		21	83
16			
17		10	41
18		5	73
19			
20		27	38
21	18#	38	26#
22	11		59
23	3#		
24		14	78
25			77
26		22	58
27	3#	28#	1-2#
28		12	31
29			
30			
31			72
	6		75
	7		9#
	8	29	50
	12		8#
	13		55
	14		28#
	15	35	25
	16		20
	17	35#	25
	19		14
	20	35#	25#
	21		18
	22		71
	23	17	68
	24		68
	25		45
	26		44

	27		4
	29(K)		64(Λ)
	30		68
	31		60
	32	37	70
	33		21*
	34		29
		7(M)	36(K)
		15	16
		16	49
		18	22
		19-20	12
		23	19
		26	69
		30	48
		37	70
		25	67

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Τά αποτελέσματα του άφορισμού.

“Φοβερά τοῖς ἀμελῶς βιοῦσι τὰ ἐπιτίμια,
βρυγμός ὀδόντων καί σκώληξ ἀκοίμητος
καί σκότος ἐξώτερον καί ὄλα ὄσα τῆς
Γραφήσάκουμε”¹

Ὁ άφορισμός εἶτε ὑπό τήν μορφή άποτρεπτικῆς άπειλῆς εἶτε ὑπό τήν μορφή κατασταλτικῆς ποινῆς ἐπιφέρει ὀρισμένα άποτελέσματα, ὀρισμένες στερήσεις εἰς βάρος τοῦ χριστιανοῦ. ἄλλωστε αὐτό εἶναι καί τό νόημα τῆς ποινῆς². Αὐτές ἐξάλλου οἱ δυσάρεστες συνέπειες εἶναι ὅ,τι συγκροτεῖ τό “δυσβάσταχτον βάρος” του. κοντά σ’ αὐτά τά στοιχεῖα πρέπει νά προστεθεῖ τό εἰδικό βάρος πού εἶναι δυνατόν νά ἐπιφέρει ποινή παρομοίας φύσεως καθῶς ἐπιβάλλεται ἀπό τά ἀνώτερα κλιμάκια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας στά μέλη τῆς χριστιανικῆς κοινότητος πού ἁμαρτάνουν καί μάλιστα σέ περιόδους κατά τίς ὀποῖες ἡ χριστιανική συνείδηση καί πίστη εἶταν στοιχεῖα αὐξημένης σημασίας. Ἡ ἔστω καί πρόσκαιρη λοιπόν άποκοπή τοῦ άφορισμένου ἀπό τό σῶμα τῆς ἐκκλησίας καί ἡ στέρηση τοῦ χριστιανοῦ ἀπό τίς ὑπηρεσίες της, ἐν μέσω μιᾶς κοινωνίας βαθύτατα θρησκευτικῆς, προσλαμβάνει τήν μορφή σχεδόν κοινωνικῆς άπομόνωσης καί ὡς ἐκ τούτου εἶναι ποινή δυσβάσταχτη καί ἐξαιρετικά ὀδυνηρή γιά τόν άποκοπέντα πιστό.

Ἔτσι ἄλλωστε μπορούμε νά ἐρμηνεύσουμε τό γεγονός ὅτι ἡ ἐκκλησία σπανιότατα καταφεύγει στήν ἐπιβολή ἀμετακλήτου άφορισμοῦ καί ἀναθέματος καί περιορίζεται, στήν συντριπτική πλειονότητα τῶν περιπτώσεων, ἀπλῶς στήν άφοριστική άπειλή μέ άνοιχτή τήν θύρα τῆς μετάνοιας καί ἀπαλλαγῆς ἀπό τίς δυσάρεστες συνέπειες. Στήν οὐσία, δέν ὑφίσταται ἀνάγκης ἐπιβολῆς ἀμετακλήτων ποινῶν ἀφοῦ ὁ άπειλούμενος σχεδόν πάντοτε συμμορφώνεται πρὸς τίς ἐπιταγές τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καί ἡ ὑπόθεση δέν δημιουργεῖ τίς ἀπαιτήσεις περισσότερο δραστηκῶν μέτρων. Πολλές φορές αὐτό συμβαίνει καί σέ περιπτώσεις ἀνωνύμων ἐπιτιμῶν ὅταν κατ’ ἀρχάς ὁ χριστιανός δέν αἰσθάνεται ἄμεσα άπειλούμενος· ἡ άπειλή ὁμως στήν περίπτωση αὐτή ἴσως νά εἶναι περισσότερο ὀξεῖα ἐπειδή, οὐσιαστικά, τό ἐπιτίμιο ὑφίσταται· καί ἐπειδή ὑπάρχει τό ἐνδεχόμενο νά μήν άποκαλυφθεῖ ὥστε μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο νά ἄρθει, ἐλλοχεύει ἡ δογματική άπόφανση ὅτι μπορεί νά δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις άπειλῆς τῆς μετά θάνατον άπωλείας τῆς ψυχῆς τοῦ χριστιανοῦ.

Συνάγεται λοιπόν ἀπό τήν παράθεση τῶν στοιχείων αὐτῶν ὅτι τά ἐπακόλουθα τοῦ άφορισμοῦ δέν εἶναι γιά τόν χριστιανό στοιχεῖα

1. Στεφανῆς-Θεοδωρίδη, Ἐπιστολές 452.

2. Τά άποτελέσματα τοῦ άφορισμοῦ γνωρίσαμε κατά κάποιο τρόπο καί στό τέταρτο κεφάλαιο ὅπου προσδιόρισame καί ἀναλύσαμε τά στοιχεῖα πού συγκροτοῦν τό άφοριστικό τυπικό. Ἐκεῖ ὁμως ἡ προσέγγισή μας εἶχε χαρακτηριστικά περισσότερο θεωρητικό καθῶς προσπαθήσαμε νά δείξουμε τίς δυσάρεστες συνέπειες πού ἀπορρέουν ἀπό τήν δυναμική τῶν λέξεων-άπειλῶν χωρίς νά ἐπεκταθοῦμε σέ περαιτέρω τεκμηρίωση. Στό παρόν κεφάλαιο ὁ σκοπός βεβαίως εἶναι διαφορετικός· ἡ ἀνάυσή μας θά φτάσει καί στό πραγματολογικό στοιχείο καί θά επιχειρήσει νά δείξει τίς άφοριστικές άπειλές μετουσιωμένες σέ πράξη· ἡ τήν συμπεριφορά τῶν πιστῶν-άποδεκτῶν τῶν άφοριστικῶν άπειλῶν. μ

ἀμελητέα· οἱ προβλεπόμενες κυρώσεις εἴτε στό κοινωνικό καθημερινό ἐπίπεδο εἴτε στό μεταφυσικό ἀνέκοπταν κάθε διάθεση ἀνυπακοῆς στό ἐπίπεδο τῆς ἀπειλῆς. Ἀλλά ὡς προσπαθήσουμε νά ἐπισημάνουμε ἀναλυτικά τίς ἐπιμέρους ἀρνητικές ἐπιπτώσεις, τά ἀρνητικά ἀποτελέσματα πού συγκροτοῦν καί τήν οὐσία τῆς ποινῆς.

1. Ἀποτελέσματα εἰς βάρος ζωντανῶν ἀφορισμένων.

α. Ἡ μαρτυρία τῶν πηγῶν.

Ἡ ἀπομόνωση τοῦ ἀφορισμένου ἀπό τό ὑπόλοιπο, ὑγιές ποιμνιο τῆς ἐκκλησίας καί ἡ στέρση τῶν μυστηρίων της ἀποτελεῖ τήν βασική συνιστώσα τῆς ποινῆς. Ἄλλωστε αὐτό ἀκριβῶς δηλώνει καί ἡ λέξη ἀφορισμός. Ὁ τιμωρούμενος, πρέπει γιά ὅσο καιρό διατελεῖ ὑπό τό βάρος τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς νά μὴν ἔρχεται σέ ἐπαφή μέ τούς ἄλλους χριστιανούς καί βεβαίως καί οἱ ἄλλοι χριστιανοί ἔχουν ἐντολή νά ἀποφεύγουν τήν κάθε εἶδους συναναστροφή μέ τόν ἀφορισμένο. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ κληρικοί ἐντέλλονται νά μὴν προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τῆς ἐκκλησίας στόν ἀφορισμένο ἕως ὅτου αὐτός μετανοήσει καί ἐπανορθώσει.

Ἄν παρακολουθήσουμε τήν ἱστορική ἐξέλιξη τοῦ ἐπιτιμίου θά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ ἀπομόνωση καί ὁ ἀποκλεισμός τοῦ ἀφορισμένου ρητά κατονομάζεται ἀπό τίς ἐκκλησιαστικές διατάξεις τῶν πρώτων ἤδη χριστιανικῶν αἰώνων: “Εἰ τις ἀκοινωνήτω, κἂν ἐν οἴκῳ συνεύξηται, οὗτος ἀφοριζέσθω”· αὐτά ἐντέλλεται ὁ ι' κανόνας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ἐνῶ ὁ ιβ' κανόνας τῆς ἴδιας συλλογῆς προσθέτει: “Εἰ τις κληρικός, ἢ λαϊκός, ἀφορισμένος, ἦτοι ἀδεκτός, ἀπελθὼν ἐν ἐτέρα πόλει προσδεχθῆ, ἀνευ γραμμάτων συστατικῶν, ἀφοριζέσθω, καί ὁ δεξιόμενος, καί ὁ δεχθεὶς”· καί ὁ ἐπόμενος (ιγ' κανόνας) συμπληρώνει: “Εἰ δέ ἀφορισμένος εἴη, ἐπιτεινέσθω αὐτῷ ὁ ἀφορισμός, ὡς ψευσαμένῳ, καί ἀπατήσαντι τήν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ”³.

Παρατηροῦμε λοιπόν ἀπό τούς κανόνες αὐτούς ὅτι ἡ ἀπομόνωση τοῦ ἀφορισμένου σαφῶς ἀναφέρεται καί μάλιστα οἱ κανόνες εἶναι ἐξίσου, ἂν ὄχι καί περισσότερο αὐστηροί, γιά τούς χριστιανούς πού θά τολμήσουν νά ἔλθουν σέ ἐπαφή μέ τόν ἀφορισμένο προκειμένου νά ἐπέλθει πλήρης ἀπομόνωση τοῦ ἀφορισμένου, δηλαδή προκειμένου νά καταστεῖ ἀποτελεσματικό τό ἐπιτίμιο. Πρὸς τήν ἴδια καυεῦθυνση ἐξάλλου κινεῖται καί ὁ σχετικός πρὸς τήν λύση τοῦ ἀφορισμοῦ κανόνας (ιβ'), ὁ ὁποῖος προεβούει⁴ ὅτι ὁ ἐπίσκοπος πού ἐπέβαλε τόν ἀφορισμό εἶναι καί ὁ μόνος ἀρμόδιος νά ἄρει τήν ποινή· μέ ἄλλα λόγια οἱ κινήσεις καί τό πεδίο δράσης εἶναι πολὺ περιορισμένο καί στήν περίπτωση ἄρσεως τοῦ ἐπιτιμίου ὁ τιμωρηθεὶς δέν μπορεῖ νά προσφύγει σέ ἄλλον ἱεράρχη γιά

3. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 2, 14-16.

4. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 2, 42: “Εἰ τις πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ὑπὸ ἐπισκόπου γένηται ἐν ἀφορισμῷ, τοῦτον μὴ ἐξεῖναι παρ' ἐτέρου δεχθῆναι, ἀλλ' ἢ παρὰ τοῦ ἀφορισάντος αὐτόν, εἰ μὴ ἂν κατὰ συγκυρίαν τελευτήσῃ ὁ ἀφοριστὴς αὐτόν ἐπίσκοπος”· βλ. περισσότερες λεπτομέρειες γιά τά θέματα αὐτά στό δεῦτερο κεφάλαιο τῆς μελέτης αὐτῆς, ὅπου καί οἱ περιπτώσεις πού ὁ ἀφορισμός μπορεῖ νά λυθεῖ ἀπὸ ἄλλον ἀρχιερέα.

νά ζητήσει συγχώρηση επειδή, καθώς εύκολα γίνεται αντιληπτό, ή άποτελεσματικότητα του έπιτιμίου θά εΐταν εύάλωτη από τίς λύσεις έπιτιμίων από άρχιερείς που δέν θά γνώριζαν τήν φύση τής έπιβολής τής ποινής και τήν συμπεριφορά του άφορισμένου.

Ή βασική αυτή άρχή τής άπομόνωσης και στέρησης των μυστηρίων τής εκκλησίας θά άποτελέσει τό κύριο μέρος των συνεπειών τής ποινής και έκτοτε θά έπαναληφθει πολλές φορές σε κείμενα τής εκκλησιαστικής γραμματείας. Διαβάζουμε λ.χ. στον ιγ' κανόνα τής συνόδου τής Σαρδικής (347): "Και τουτο πασιν άρεσάτω, ίνα είτε διάκονος ή πρεσβύτερος, ή και τις των κληρικων άκοινωνήτος γένηται, και προς έτερον έπίσκοπον τον ειδότα αυτόν καταφύγοι, γινώσκοντα άποκεκινησθαι αυτόν τής κοινωνίας παρά του ίδιου έπισκόπου, μή χρῆναι τῷ έπισκόπῳ και αδελφῷ αυτού ύβριν ποιούντα, παρέχειν αυτῷ κοινωνίαν. Ει δέ τολμήσοι τουτο ποιῆσαι, γινωσκέτω, συνελθόντων έπισκόπων, άπολογία έαυτον ύπεύθυνον καθεστάναι"⁵.

Όμοίως και ο λζ' κανόνας τής συνόδου τής Καρθαγένης (418) όρίζει άκριβώς τήν σημασία τής άπομόνωσης, άκόμα και αν πρόκειται για άδικο άφορισμό. Ο άφορισμένος δέν πρέπει να έπικοινωνήσει με τους άλλους πιστούς προτου άρθει ή "ποινή του"⁶. τό έπιτίμιο πρέπει να εφαρμόζεται έως ότου ή εκκλησία άποφασίσει τήν άρση του για όποιαδήποτε λόγο.

Όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει οι περισσότερες διατάξεις από αυτές που έχουμε ως τώρα αναφέρει προορίζονται για τους εκκλησιαστικούς: ώστόσο οι διατάξεις αυτές έχουν άμεση εφαρμογή και για τους λαϊκούς: άφου κυρίως γι' αυτούς προορίζεται τό έπιτίμιο. Άλλωστε οι μεγάλοι έρμηνευτές του 12ου-13ου αι. δέν κάνουν διάκριση και έρμηνεύουν τους κανόνες ως διατάξεις γενικής ισχύος. Αν λ.χ. παρατηρήσουμε τήν έρμηνεία του Ζωναρά και του Βαλσαμώνα στον κανόνα που πριν από λίγο αναφέραμε θά διαπιστώσουμε αυτήν τήν γενίκευση τής ισχύος των κανόνων με τον καλύτερο τρόπο⁷.

Έξάλλου με άλλες έρμηνείες τους προσπάθησαν οι ίδιοι έρμηνευτές να έπεξηγήσουν άλλες έπιμέρους εφαρμογές του έπιτιμίου προκειμένου άποσαφηνισθει και έδραιωθει καλύτερα τό δλο πλέγμα των δυσμενων συνεπειών τής ποινής. Έτσι στην έρμηνεία του ιγ' κανόνα τής Α' συνόδου τής Νικαίας οι Ζωναράς, Βαλσαμών και Άριστηνός ασχολούνται με τήν περίπτωση των έτοιμοθανάτων άφορισμένων εν σχέσει με τό πρόβλημα τής μετάληψης. Μέ άλλα λόγια αντιμετωπίζουν προβλήματα καθημερινής πρακτικής, τά όποια είναι δυνατόν να ανακύψουν από τήν συχνή εφαρμογή τής ποινής και επιβάλλουν με τήν ιδιαιτερότητά τους τήν συγκρότηση ενός καλά οργανωμένου δογματικο-ποινικού εργαλείου που να καλύπτει άκριβώς τίς περιπτώσεις αυτές.

5. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 3, 266.

6. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 3, 379-381: "Όμοίως ήρεσε συμπάση τῇ συνόδῳ, ίνα, ό διά ραθυμίαν αυτού από κοινωνίας γενόμενος, είτε έπίσκοπος, είτε οιοσδήποτε κληρικός, εάν εν τῷ καιρῷ τής άκοινωνήσας αυτού, πρό του άκουσθῆναι, εις κοινωνίαν τολμήσῃ, αυτός καθ' έαυτου τής καταδίκης τήν ψῆφον έξενηνοχέναι κριθῆ".

7. Ο Ζωναράς δέν κάνει διάκριση λ.χ. και αναφέρει γενικώς τήν λέξη "έπιτιμώμενοι, ήτοι άφοριζόμενοι", ενώ ο Βαλσαμών διευρύνει τίς κατηγορίες και όνομάζει ρητά τίς διάφορες βαθμίδες ("έπίσκοποι, ή κληρικοί, ή λαϊκοί"): Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 3, 379-380.

Γιά τήν περίπτωση λοιπόν τών έτοιμοθανάτων άφορισμένων έπιθυμώντας νά μετριάσουν τίς δυσάρεστες έπιπτώσεις δέν άπαγορεύουν τήν μετάληψη· όμως ή έρμηνεία του Ζωναρά έπιζητεί νά καλύψει τήν περίπτωση κατά τήν όποία ό έτοιμοθάνατος γίνεται καλά και όπωσδήποτε έχοντας κοινωνήσει μπορεί νά θεωρηθεί ότι έχει άπαλλαγει από τά δεσμά του έπιτιμιού⁸.

Άλλά και σέ άλλες περιπτώσεις οί μεγάλοι αύτοί έρμηνευτές τών βασικών δογμάτων τής χριστιανικής πίστης θέτουν τίς βάσεις και τά όρια, τά όποία δέν μπορεί νά υπερβεί ό ύποστάς τό έπιτίμιο, προτού συγχωρηθεί από τήν εκκλησία. Πρός τήν κατεύθυνση αύτή είναι πολύ ένδιαφέρουσα ή νομολογία τής συνόδου τής Καρθαγένης (ολζ΄ κανόνας) και βεβαίως οί προσεγγίσεις τών έρμηνευτών. Είναι δέ ένδιαφέρουσα ή άναφορά στόν κανόνα αύτό έπειδή αρχίζουν νά διαφαίνονται ήδη κάποια από τά χαρακτηριστικά τής απομόνωσης και στέρησης του άφορισμένου, τά όποία θά παγιωθούν τούς έπόμενους αιώνες και θά άποτελέσουν τά βασικά, άρνητικά παρακολουθήματα τής ποινής.

Ό κανόνας λοιπόν αύτός άναφέρει ότι ό άφορισμένος δέν είναι δυνατόν νά κατηγορήσει κάποιον άλλο· μέ άλλα λόγια δέν γίνεται άποδεκτή ή μαρτυρία του άφορισμένου ως στοιχείου έγκλησης άλλου χριστιανού ένώπιον τής δικαιοσύνης. Τόν κανόνα αύτόν θά ένισχύσουν μέ τό κύρος τής γνώμης τους οί τρεις μεγάλοι έρμηνευτές· έτσι θά άναδείξουν και θά τονίσουν ένα άρνητικό χαρακτηριστικό που προέρχεται από τήν κοινωνική απομόνωση του άφορισμένου, τό όποιο βεβαίως φαίνεται νά υπερβαίνει τό καθαρά εκκλησιαστικό πεδίο και νά εισέρχεται στό γενικό πεδίο τών σχέσεων του άφορισθέντος μέ τό κοινωνικό σύνολο ένώπιον του όποίου ό άφορισμένος “διαθέτει” ένα στοιχείο άπαξίας και άκυρότητας. Ό άφορισμένος, λοιπόν, όσο καιρό διαρκεί ή ποινή του δέν μπορεί ούτε νά κατηγορεί κάποιον άλλον αλλά ούτε νά “μαρτυρεί”, έπειδή “άνεπίληπτον δει είναι τόν μαρτυρούντα”⁹.

Τέλος ως άναφέρουμε και μιά άκόμη περίπτωση που ένισχύει, έπικυρώνοντας τήν βασική αύτή άρχή του άφορισμού, δηλαδή τήν απομόνωση του άφορισμένου και τήν στέρηση τών δικαιωμάτων του. Η σημασία της μάλιστα προέρχεται από τό γεγονός ότι πρόκειται για άπάντηση (διάγνωση) του οικουμενικού πατριάρχη Μανουήλ Β΄ σέ

8. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 2, 143-144: “Διαταξάμενοι οί ιεροί Πατέρες περί έπιτιμιών, και όπως, και έφ’ όσον οί παραπίπτοντες άκοινωνήτοι έσονται, όρίζουσι διά του παρόντος κανόνος, καν ύπό έπιτίμιον άκοινωνήσις ώσι τινες, τελευτών δέ, μεταδίδοσθαι αύτοις τών άγιασμάτων...Εί δέ τις περί τήν ζωήν κινδυνεύων άξιωθείη, ως θνήσκων, τής κοινωνίας, είτα διαφύγοι τόν θάνατον, μετά τών πιστών μέν συνεύξεται, ου μέν τοι και τών άγιασμάτων μεταλήψεται. Και πās δέ έν έπιτιμίω ών, περί τήν τελευταίαν γινόμενος έξοδον, φησίν ό κανών, ει ζητεί μεταλαβείν τής άγίας προσφοράς, μεταλαμβάνέτω μετά δοκιμασίας, ήγουν γνώμης του έπισκόπου και έξετάσεως”.

9. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 3, 595-596: “Ήρεσε τοίνυν πāsιν...διά τουτο όρίζομεν τουτον όρθώς προς κατηγορίαν μή εισδέχεσθαι, όστις μετά τό από κοινωνίας γενέσθαι, έν αύτῳ έτι τῷ άφορισμῷ ύπάρχει, είτε κληρικός ειη, είτε λαϊκός ό κατηγορήσαι βουλόμενος”· αύτά πρεσβεύουν οί πατέρες τής συνόδου. Οί τρεις έρμηνευτές τονίζουν περαιτέρω: Ζωναράς: “...ό δέ γε παρών κανών περί μόνον άφορισμένων διορίζεται, ώστε, ει μή του άφορισμού λυθῶσι, μή δύνασθαι έτέρων κατηγορείν, καν κληρικοί ειεν οί κατηγορούντες, καν λαϊκοί”. Βαλαμών: “Ο έκτος κανών τής οικουμενικής δευτέρας συνόδου πλατύτερον διαλαμβάνει τίνες εισί παραδεκτέοι εις κατηγορίαν κατά τινος· άνάγνωθι ούν τόν ήθθέντα κανόνα”. Άριστήνος: “Άνεπίληπτον δει είναι τόν μαρτυρούντα· διά τουτο ούν ούτε κληρικός, ούτε λαϊκός άφορισμένος, κατά έπισκόπου, ή κληρικού, εις κατηγορίαν ή εις μαρτυρίαν παραδεχθήσεται”.

ἐρώτηση τοῦ μητροπολίτη Δυρραχίου Ρωμανοῦ. Τό ζήτημα ἔχει νά κάνει μέ τήν δυνατότητα ἀφορισμένων ἱερέων νά ἐκτελοῦν τά ἱερατικά τους καθήκοντα· φυσικά ἡ ἀπάντηση πού δίνει τόν Ἰούλιο τοῦ 1250 ὁ πατριάρχης δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀρνητική¹⁰. ἄλλωστε ἡ περίπτωση δέν εἶναι καινοφανής καί ὑπάρχει ἀπό παλαιά ἡ σχετική ἐκκλησιαστική νομολογία. Οἱ ἱερεῖς πού δέν τηροῦν τό ἐπιτίμιο εἶναι ἄξιοι καθαιρέσεως καί οἱ προϋστάμενοί τους ἔχουν κάθε δικαίωμα νά λάβουν μέτρα ἐναντίον τους.

Ἔτσι γιά μιὰ ἀκόμη φορά καί ἀπό τήν κορυφή τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας σαφῶς καθορίζονται οἱ ἀρνητικές καί περιοριστικές διατάξεις πού συνεπάγεται ἡ ἐπιβολή τοῦ ἀφορισμοῦ. Οἱ μετέπειτα κωδικοποιήσεις τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη καί τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενόπουλου δέν ἐπιφέρουν καμιά μεταβολή στό καθεστῶς αὐτό¹¹.

Γίνεται λοιπόν φανερό ἀπό τίς ἀναφορές αὐτές ὅτι ἀπό τήν πρώτη ἐμφάνιση τῆς ἐπιτιμητικῆς διαδικασίας, ἀπό τίς πρώτες κωδικοποιήσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων καί καθ' ὅλην τήν διάρκεια ἐφαρμογῆς τοῦ ἐπιτιμίου στό πλαίσιο τῆς βυζαντινῆς διοίκησης, οἱ ἀρνητικές ἐπιπτώσεις τῶν ἀφορισμῶν δέν εἶναι ἀμελητέες¹². Ἡ πρώτη βέβαια ἐφαρμογή τους ἔχει σχέση μέ τό αὐστηρά ἐκκλησιαστικό δίκαιο ἀλλά ὑπάρχουν βεβαιωμένες περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τοῦ ἀφορισμοῦ καί σέ λαϊκοῦς, οἱ ὁποῖοι μέ τόν τρόπο αὐτό ἀπομονώνονται ἀπό τήν ἐκκλησιαστική συνάφεια¹³.

Ὡστόσο πρέπει νά τονίσουμε ὅτι τήν μεγαλύτερη ἐπίδοση, πού ἔχει σχέση μέ τήν συνεχῆ ἐπανάληψη ἀλλά καί τόν ὑπερτονισμό τους, γνωρίζουν οἱ ἀφορισμοί καί κατά συνέπεια τά δυσάρεστα ἀποτελέσματα

10 Γεδεών, Διατάξεις 2, 37-40: “Ἱερεῖς τινες ἀφοριζόμενοι παρά τῶν οἰκείων ἀρχιερέων, τοῦ ἀφορισμοῦ καταφρονοῦσι, καί ἐπιτιμημένοι ὄντες εἰσέρχονται καί ἱεουργοῦσι· πῶς δεῖ τούτους κολασθῆναι; ...Οἱ ἀφορισμένοι καί ἱεουργοῦντες καθαιρέσεώς εἰσιν ἄξιοι· καί εἰς τήν τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν τοῦτο κείσθω διάκρισιν”· βλ. καί Laurent, Regestes 1, fasc.IV, 121-123, ἀρ.1315 ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιογραφία.

11. Βλ. τά σχετικά στό ἔβδομο κεφάλαιο.

12. Νά πῶς περιγράφει τίς συνέπειες τοῦ ἐπιτιμίου ὁ πατριάρχης Ματθαῖος Α΄ γράφωντας (Ἰούλιος 1401) πρὸς τόν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης: “εἰ δέ καί μετά τό δέξασθαι τήν παροῦσαν γραφήν καί ἀπειθῆσαι καί ἱερατικοῦ τινος ἀψασθαι ἐπιχειρήσεις, ἔχομέν σε καί ὑπό βαρύτατον καί φρικώδη ἀφορισμόν, καί καιροῦ διδόντος, εἰ μὲν τοῖς ζῶσιν εὐρεθῆς...λόγον ἀποδώσεις συνοδικῶς...εἰ δέ προαπέλθης, λόγον ὑφέξεις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τῷ θεῷ, οὐ μόνον περὶ τῆς ἀργίας σου, ἀλλά καί περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ κατά σοῦ ἐκφωνηθέντος...” (Miklosich-Müller, Acta 2, 519).

13. Εἶναι ἐνδεικτικό ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ὅτι ἡ ἀρνητική σημασία τῆς λέξης ἀφορισμός ἐπεκτείνεται καί σέ σημανόμενα πού δέν σχετίζονται ἄμεσα μέ τήν ἀφοριστική διαδικασία ἀλλά μέ τήν στερητική ἔννοια τῆς λέξης. Συγκεκριμένα μαρτυρεῖται ὅτι σέ μερικά μοναστήρια ὑπάρχει τόπος ἀπομόνωσης γιά τόν ἐγκλεισμό τῶν ἀπειθῶν μοναχῶν πού ὀνομάζεται ἀφορίστρια: “Χρή γινώσκειν, ὡς καί ἀφορίστριαί εἰσι παρ’ ἡμῖν, ἐν αἷς οἱ ἀπειθεῖς καί δυσήνιοι κατακλείονται, ξηροφαγοῦντες καί παιδευόμενοι τήν ἀρετήν· ἡ γάρ διὰ μαστίγων παιδεύεις, ὡς τοῖς κοσμικοῖς ἀρμόζουσα, τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἀπόβλητος εἰκότως ἐκρίθη” (Dmitrievskij, Opisanie 1, 233· .Κονιδάρης, Τυπικά 230 κ.ἐξ.). Τό κείμενο πού ἀναφέραμε περιέχεται στήν “Ὑποτύπωσιν σὺν Θεῷ καταστάσεως τῆς εὐγενεστάτης μονῆς Στουδίου...” καί εἶναι τοῦ 13ου αἰ.-Σέ ἓνα ἄλλο τυπικό ἐξάλλου (“Ἡ διατύπωσις τοῦ ὁσίου καί μακαρίου πατρὸς Ἀθανασίου (τοῦ ἐν Ἀθῶ)...” ἀναφέρονται παρόμοια γιά τίς ἀφορίστριες: “Εἰδέναι δεῖ, ὡς ἀφορίστριαί εἰσι παρ’ ἡμῖν, κατὰ τήν τοῦ Μεγάλου Βασιλεῖου διαταγήν, ἐν αἷς οἱ ἀπειθεῖς καί δυσήνιοι μετὰ πολλὰς νουθεσίας καί παραινήσεις κατακλείονται, ξηροφαγοῦντες καί τήν ἀρετήν παιδευόμενοι. Οἱ δέ μηδὲν τοῦτοις σωφρονιζόμενοι, ἀλλά τοῖς αὐτοῖς καί μετὰ τήν μικρὰν παιδείαν ἐπιμένοντες, ὡς νεοσπηότα μέλη τοῦ λοιποῦ σώματος τῆς ἀδελφότητος ἀποτέμνονται, ἵνα μὴ τῆς οἰκείας λώβης μεταδοῦεν ἐν τοῖς πλησιάξουσιν” (Dmitrievskij, Opisanie 1, 251).

πού αυτοί επιφέρουν εις βάρος των πιστών, κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας. Στην πρώτη κωδικοποίηση κανόνων δικαίου μετά την "Αλωση, δηλαδή στην παράφραση¹⁴ του έργου του Βλάσταρη πού έγινε από τον Κουνάλη Κριτόπουλο τό 1498, έχουμε τις πρώτες μαρτυρίες για τά αρνητικά αποτελέσματα του αφορισμού· εννοείται βεβαίως ότι οι αφορισμοί εξακολουθούν νά επιβάλλονται στους αμαρτωλούς και άδίκους. Έδώ ή αναφορά μας έχει νά κάνει μέ τις κωδικοποιήσεις δικαίου. Στο έργο λοιπόν του Κριτόπουλου προστίθεται ένα απόσπασμα πού δέν παραδίδεται από τον νομοκάνονα του Βλαστάρη πού παραφράζει ό Κριτόπουλος και έχει σχέση μέ την διαδικασία, μέ τον τρόπο άπονομής της δικαιοσύνης από τά εκκλησιαστικά δικαστήρια¹⁵. Στο κείμενο αυτό εμφανίζεται κιάς μιά στέρηση εις βάρος του αφορισμένου: δέν μπορεί ή κατηγορία του εις βάρος κληρικού νά ληφθεί σοβαρά ύπ' όψη των εκκλησιαστικών δικαστών ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι είναι αφορισμένος¹⁶. Νά λοιπόν πού ένα στοιχείο άπαξίας λόγω του αφορισμού ανασύρεται από παλαιότερα κείμενα προκειμένου νά χρησιμοποιηθεί και στους μετά την "Αλωση χρόνους.

Στην βασική κωδικοποίηση των χρόνων της Τουρκοκρατίας, δηλαδή στον Νομοκάνονα του Μαλαξού, οι δυσάρεστες συνέπειες του έπιτιμίου διαγράφονται σέ δύο πεδία. Στο πρώτο ό αφορισμένος πρόκειται νά λογοδοτήσει ενώπιον του θεού για τις αμαρτίες του εξαιτίας των οποίων άλλωστε αφορίστηκε¹⁷. Εμφανίζεται λοιπόν τό βασικότερο αρνητικό αποτέλεσμα, ή άπολογία ενώπιον του θεού, ή μεταθανάτια εκτίμηση της έπιβολής του έπιτιμίου, από τον ίδιο τον θεό, πού ως είναι εύνόητο θά βαρύνει αποφασιστικά για την άπώλεια της ψυχικής σωτηρίας του χριστιανού. Όπως θά δούμε, λίγο αργότερα, κατά την πρόοδο του κεφαλαίου αυτού, δέν θά είναι άμελητές και οι έξωτερικές εκδηλώσεις του έπιτιμίου πού έχουν νά κάνουν μέ την άδιαλυσία του πτώματος του νεκρού αφορισμένου.

Τό άλλο πεδίο περιλαμβάνει ή καλύτερα αναπαράγει τις σχετικές μέ την άπομόνωση του αφορισμένου διατάξεις πού κυρίως προβλέπονται ήδη στους Κανόνες των Άγίων Άποστόλων. Δηλαδή ό αφορισμένος δέν πρέπει νά έρχεται σέ συναναστροφή μέ τους άλλους πιστούς και μέ ό,τι μπορεί νά συμπεριέχει αυτή ακριβώς ή άπομόνωση ή τήρηση της άπομόνωσης διαφιλίζεται μέ άπειλές αφορισμού έναντίον των χριστιανών εκείνων πού θά θελήσουν νά άγνοήσουν τά έντεταλμένα από την εκκλησιαστική ιεραρχία¹⁸.

14. Καί γι' αυτό τό έργο, βλ. τά σχετικά στό έβδομο κεφάλαιο

15. Τό κείμενο αυτό βλ. έδώ, κεφάλαιο τρίτο .

16. "Εί δέ έγκαλέσει τινάς από τά πρόσωπα της εκκλησίας ότι έπταισεν πταίσμον όπου νά χάση την ιερωσύνην του, θέλει νά μηδέν δέχεται πάσα άνθρωπον εις κατηγορίαν ιερώς, άμή τοιούτον όποιον λέγει ό κανών, χριστιανός όρθόδοξος νά είναι και όλίγον ελάττωμαν εις την πίστιν νά μηδέν έχη, μηδέ νά είναι από φταισίμον του τίποτε χωρισμένος από την εκκλησίαν, είτε λαϊκός είναι είτε κληρικός..." (Μάτσης, Παράφρασις 200-201).

17. Μαλαξός, Νομοκάνων 109-110: "Όμοίως και κοσμικών εάν αφορίση ό άρχιερεύς δικαίως, έχει νά δόση λόγον έν ήμέρα κρίσεως ό κοσμικός, διά τό πράγμα όπου έκαμε και αφορίσθη, ώστε όπου έχωρίσθη από θεού".

18. Μαλαξός, Νομοκάνων 111: "Ό δέκατος των άγιων Άποστόλων κανών, όρίζει ότι όποιος μετά τον αφορισμόν συνεύχεται, αφορίζέσθω και αυτός. Λέγει ό Ζωναράς εις την έξηγήσιν του αυτού κανόνος, ότι εκείνος όπου τον αφορίζουν, διά άμαρτήματα τον αφορίζουν και κάμνει χρεία, νά μήν δέν τον έσυγκοινωνή τινάς, ότι καταφρονεί τον άρχιερέα όπου τον αφορίσεν και άλλως ότι φαίνεται κακώς τον αφορίσεν ό

Τά ίδια περίπου προβλέπονται από τόν συντάκτη τοῦ ἄλλου σπουδαίου νομοκανονικοῦ κειμένου τῆς περιόδου αὐτῆς (“Βακτηρία Ἀρχιερέων”) ¹⁹. ὁ κανόνας πού ἀνασύρεται πάλι εἶναι ὁ ἰ΄ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων. Κανένας δέν πρέπει νά συμπροσεύχεται μέ ἀφορισμένο διότι καταντᾶ ἴδιος μέ τόν ἁμαρτωλό ἀφορισμένο ²⁰. Ὁ κανόνας αὐτός μάλιστα ἐπαναλαμβάνεται σέ δύο κεφάλαια τῆς “Βακτηρίας”· στήν δεύτερη περίπτωση ὁ συντάκτης τοῦ νομοκανονικοῦ αὐτοῦ κειμένου φροντίζει νά ἐπισυνάψει καί τήν ἐρμηνεία τοῦ Ζωναρά, πού ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει γιά τόν Μαλαξό, προκειμένου νά ἐνισχύσει τό κύρος τοῦ κανόνα ²¹. Τά ἴδια ἐπαναλαμβάνονται γιά τρίτη φορά σέ ἄλλο κεφάλαιο τῆς “Βακτηρίας”, ὡς ἐρμηνεία τοῦ ε΄ κανόνα τῆς α΄ συνόδου τῆς Νικαίας ²².

Ἡ συστηματική, ὡς πρός τό ἀντικείμενο αὐτό, ἐξέταση τῆς “Βακτηρίας” προσφέρει ὡς γενική ἀποτίμηση ὅτι φαινομενικά δέν ἔχουμε κάποιο νέο στοιχεῖο σχετικά μέ τά δυσάρεστα ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ· ὠστόσο, πιστεύουμε, ὅτι τό κείμενο αὐτό ἐνσωματώνει τήν πραγματικότητα πού ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπό παλαιότερα χρόνια: ὁ ἀφορισμένος παύει πλέον νά ἀπασχολεῖ τό κείμενο ὑπό τήν ιδιότητα μόνο τοῦ κληρικοῦ· ἀφορισμένος μπορεῖ νά εἶναι κάθε χριστιανός. Ὡστε ἔχουμε μιά προσαρμογή τοῦ κειμένου πρός τίς κοινωνικές πραγματικότητες καί συγχρόνως μιά κατάφαση τῶν ἀναγκῶν πού τό κείμενο αὐτό καί κατ’ ἐπέκταση ἡ ποιηή καλεῖται νά θεραπεύσει.

Τελειώνοντας τήν περιοδολόγηση τῶν συλλογῶν-ἐγχειριδίων ἀπονομῆς δικαιοσύνης μέσω τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν δέν πρέπει νά παραβλέψουμε καί τήν γνωστή μέ τό ὄνομα “Πηδάλιον” ²³. Στήν συλλογή αὐτή, ἔργο τοῦ Νικόδημου Ἀγιορείτη, πού ἐκδίδεται τό 1800 καί φιλοδοξεῖ νά καταστεῖ ἐργαλεῖο στά χέρια τῶν κληρικῶν, περιλαμβάνονται ὅλες σχεδόν οἱ βασικές συλλογές κανόνων καί συνάμα γίνεται προσπάθεια ἐρμηνείας τους προκειμένου μέ τήν ἀπλοποίηση αὐτῆ νά καταστεῖ εὐκολότερη ἡ ἐφαρμογή τους. Κατόπιν αὐτῶν εἶναι εὐνόητο

ἀρχιερεῦς καί διά τοῦτο αὐτός συνεύχεται μετ’ αὐτοῦ καί δέν τόν ἀποχωρίζει, ὡς ἀφορισμένον. Διά τοῦ ὁποίου λέγει ὁ κανών, ὅτι ὁποῖος συνέρχεται καί συμψάλλει μετά τόν ἀφορισμένον, ἢ εἰς ἐκκλησίαν, ἢ εἰς ὁσπήτιον, καί αὐτός ἀφοριζέσθω. Λέγει δέ καί ὁ Βαλασμιών, ὅτι ἂν ἔναι καί συνομιλεῖ τινάς μετά τόν ἀφορισμένον, δέν ἐμποδίζεται διά τοῦτο, μόνον νά μήν δέν συνεύχεται”.

19. Περισσότερα γιά τήν συλλογή αὐτά, βλ. ἐδῶ στό ἕβδομο κεφάλαιο.

20. ΕΒΕ 1373 (ΜΠΤ 30), κεφ. λγ΄: “Ὁ δέκατος τῶν ἁγίων ἀποστόλων κανών ὅτι ὀρίζει, ὅτι εἰ τις μέ ἀφορισμένον ἀνθρώπον σταθῆ εἰς προσευχήν, εἰς ὅλον τόπον εἰπης, νά εἶναι καί αὐτός ἀφορισμένος, διότι ἢ ὡσάν τόν ἀφορισμένον ἐκείνον εἶναι εἰς τά ἔργα, ἢ ἐκείνον ὁποῦ τόν ἀφόρησεν καταφρονᾶ, ὡς ὅτι δέν τόν ἀφόρησεν δίκαια”.

21. ΕΒΕ 1373, κεφ. ρις΄: ἐπαναλαμβάνεται ὁ ἀντίστοιχος κανόνας τοῦ Μαλαξοῦ· βλ. ἐδῶ σημ. 16.

22. ΕΒΕ 1373, δ.π., κεφ. πδ΄: “ε΄ κανών τῆς α΄ συνόδου ὀρίζει ὅτι ὁσοί καθαιρεθοῦσιν, ἢ ἀφορισθοῦσιν ἀπό τούς ἐπισκόπους τους ἢ γνώμη τοῦ καθ’ ἐκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπων νά κρατῆ καθῶς ὀρίζει ὁ κανών νά μήν δέχεται εἰς κοινωνίαν ἀνθρώπους ὁποῦ τούς ἀφόρισαν οἱ ἐπίσκοποι τους, ἢ ἀργήσασιν τελείως...”.

23. Γιά τήν συλλογή αὐτή βλ. περισσότερα ἐδῶ, κεφάλαιο ὄγδοο.- Στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ἐξᾴλλου ὅταν θά μεταγλωττισθεῖ στίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες τό κείμενο πού τιτλοφορεῖται “Διαταγαί τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων” ἀπό τόν Γεώργιο Τραπεζούντιο θά γίνει ὑπόμνηση τῶν παρακάτω: “Διότι ἐκείνος ὁποῦ μέ δίκαιον τρόπον παιδεύεται, καί ἀφορίζεται ἀπό ἐσᾶς, διώχεται καί ἀπό τήν αἰώνιον ζωήν καί δόξαν. Καί κοντά εἰς τούς χαλούς ἀνθρώπους εἶναι ἄτιμος, καί κοντά εἰς τόν Θεόν εἶναι κατάδικος” (Τραπεζούντιος, Νομοκάνων 442).

ὅτι ὁ ἀφορισμός δέν μπορεῖ παρά νά καταλαμβάνει κυρίαρχη θέση καί νά ἀποτελεῖ τήν κυριότερη προβλεπόμενη ποινή. Μολονότι λοιπόν παρουσιάζεται ἀπό τά σχόλια Νικόδημου μιά μετριοπαθέστερη διάθεση ἔναντι τῆς χρήσης τῶν ἐπιτιμίων καί γίνονται πολλές παραινέσεις γιά τήν ἀποφυγή ἐπιβολῆς ποινῶν ἢ προσεκτικότερη προσέγγιση δείχνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Πρέπει ὡστόσο νά παρατηρήσουμε τήν βασική παρατήρηση τῶν συντακτῶν τοῦ Πηδάλιου ἐν σχέσει πρὸς τόν ἀφορισμό καί τά ἀποτελέσματά του. Συγκεκριμένα ἀντιδιαστέλλοντες τόν ἀφορισμό σέ παλαιό καί σύγχρονο ἀναφέρουν ὅτι ὁ παλαιός στήν οὐσία σήμαινε καί εἶταν ἀποκοπή τοῦ πιστοῦ γιά ὀρισμένο χρόνο ἀπό τά μυστήρια τῆς ἐκκλησίας ἐνῶ ἡ νεότερη χρήση τοῦ ἐπιτιμίου προσομοιάζει περισσότερο πρὸς τό ἀνάθεμα ἀφοῦ προχωρεῖ στήν ἐκτόξευση ἀπειλῶν οἱ ὁποῖες ἐπεκτείνονται ὡς πρὸς τήν ψυχική ὑπόσταση τοῦ χριστιανοῦ καί πέραν τοῦ θανάτου. Γι' αὐτό ἐκτιμοῦν οἱ συντάχτες τοῦ κειμένου αὐτοῦ ὅτι δέν πρέπει νά συμβαίνουν τέτοια πράγματα²⁴.

Ἡ παρατήρηση τῶν δύο μοναχῶν πιστεύουμε ὅτι ὄντως ἀνταποκρίνεται πρὸς τά πράγματα καί τήν κοινωνική πραγματικότητα τῆς μετὰ τήν Ἄλωση περιόδου, κατὰ τήν ὁποία τά ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ, ὅπως θά δοῦμε προχωρώντας τήν ἀνάλυσή μας, ὑπερτονίζονται μέσω τοῦ τυπικοῦ ἐκτεταμένης μορφῆς (πλήρες ἄρῶν): μάλιστα γίνεται προφανές ὅτι τό προερχόμενο ἐκ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς συναίσθημα τοῦ φόβου γίνεται συνειδητή προσπάθεια νά τονωθεῖ στό ἔπακρο καί γι' αὐτό ἡ προσφυγή στά ἄλιωτα καί τυμπανιαῖα πτώματα²⁵.

Διαπιστώσαμε ὡς ἐδῶ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τά ἀποτελέσματα πού ἐπισύρει ἡ ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου σέ βάρος τοῦ χριστιανοῦ ἔχουμε μιά βαθμιαία ἐξέλιξη. Ἡ ἐξέλιξη αὕτη ἀφορᾷ τήν μετατροπή τῆς ἀπομόνωσης καί ἀπαγόρευσης συμπροσευχῆς μέ τόν ἀφορισμένο, ἡ ὁποία θά λέγαμε ὅτι εἶταν βέβαια μιά σημαντική γιά τήν ἐποχή ποινή ἀλλά ὄχι καί τελείως καταδικαστική, σέ ὀλοκληρωτική ἀπομόνωση, στέρξη τῆς συμμετοχῆς στά δρώμενα ἐντός καί ἐκτός τοῦ ναοῦ ἀλλά καί στά κοινωνικά δρώμενα στά ὁποία ἡ ἀνάμειξη τῆς ἐκκλησίας ἄλλωστε εἶναι μεγάλη καί ἀποφασιστική. Ὅλα αὐτά βεβαίως ἔχουν σταθερή σχέση μέ

24. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον 35: "Ὁ μὲν οὖν ἀφορισμός ὁ παρά τῶν πάλαι γινόμενος, περιέχει χωρισμόν, ἢ τῶν μυστηρίων, ἢ τῆς Ἐκκλησίας καί προσευχῆς τῆς μετὰ τῶν πιστῶν, ἢ τῆς συναναστροφῆς τῶν κληρικῶν, ἀπό τοὺς ὁμοταγεῖς συγκληρικούς των, ὡς εἶπομεν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ ι' Ἀποστολικοῦ. Ὁ δὲ νῦν γινόμενος ἀφορισμός, περιέχων χωρισμόν ἀπὸ τῆς ἁγίας καί ὁμοουσίου Τριάδος καί κατάραν ἀσχωρησίας τε καί ἀλυσίας, ἕως καί μετὰ θάνατον, δέν ἔχει ὁμοιότητα μέ τόν ἀφορισμόν τῶν παλαιῶν, ἀλλ' ἔρχεται νά ἦναι ὁμοιος μέ τό ἀνάθεμα". Γιά τό ζήτημα ὡστόσο τῶν ἄλιωτων νεκρῶν ἔχουν γνώμη - θά μπορούσαμε νά ὑποστηρίξουμε - περισσότερο σύμφωνη πρὸς τήν ἐποχή τους (βλ. ἐδῶ, σ.000).

25. Ἀλλά καί στὸν προχωρημένο 19ο αἰ. ὅταν οἱ περιστάσεις καί οἱ διενέξεις τό ἀπαιτήσουν οἱ ἄμεσα ἐνδιαφερόμενοι ὑπενθυμίζον στοὺς ἐχθρούς τίς συνέπειες τοῦ ἐπιτιμίου. Ὅταν λ.χ. ἡ διένεξη Οἰκονόμου-Φαρμακίδη, μέ ὅ,τι αὕτη ἀντιπροσωπεύει, βρῖσκεται σέ δεῦτατο σημείο οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Φαρμακίδη θά τοῦ θυμίσουν ὅτι: "Καί πρόσθε...ὅτι ὁ ἀφορισμός κηλὶς ὑπάρχει μολυντική, καί ἀκάθαρτον δεικνύει τόν ἀπόβλητον, καί τήν λέπραν τοῦ Γιεζῆ φέροντα...Τοῦτον ἀκάθαρτον λέγει ὁ ψαλμωδός, οὐχὶ μόνον ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά καί τοῦ κυρίου ἀπέναντι. Καί δικαίως ἄρα οἱ ὑπηρετῆται τοῦ Ῥοβέρτου, Βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὑπὸ τοῦ Πάππα ἀφορισθέντος, οὐδέ τά ἐνδύματα ἐτόλμων ψαῦσαι, οὐδέ τήν περὶνῃν καί μάχαιραν, οὐδέ τό ποτήριον τῆς τραπέζης αὐτοῦ, νομίζοντες ὡς καί τά ἀψυχα αὐτά μεταληπτικά, καί μεταδοτικά τοῦ μιάσματος..." (Ἰάκωβος, Ἀντίδοτον 88).

τήν αύξηθεΐσα σέ μεγάλο βαθμό παρέμβαση τῆς ἐκκλησίας σέ πολλούς τομεΐς τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἀνάγκη δημιουργίας τῶν ἀπαραΐτητων μέσων πού θά ἐξυπηρετοῦσαν τὴν παρέμβαση αὐτή· ἕνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι βέβαιο ὅτι ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀφορισμός μέ τὴν ἐνισχυμένη μορφή του.

Ἡ διολίσθηση αὐτή πρὸς τὸν ὑπερτονισμό τῶν ἀρνητικῶν γιά τὸν τιμωρούμενο χριστιανό συνεπειῶν ἀνιχνεύεται πολλαπλῶς· καὶ μέσω τοῦ ἐκτεταμένου τυπικοῦ, πού εἶδαμε, ἀλλά καὶ ἀπὸ τὴν μαρτυρία ἄλλων πηγῶν τῆς ἐποχῆς. Ἦδη τό 1633 ὁ Νεόφυτος Ροδινός ἀναφέρει ὅτι: "...ὅταν ἱερέας λειτουργᾷ, ἢ ψάλλει ἄλλης λογιῆς ἀκολουθίαν, καὶ μάθη ὅτι ἐσέβηκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ ἀφωρισμένος, πρέπει νά ἀπαριάση καὶ τὴν λειτουργίαν, καὶ τὴν ἀκολουθίαν ὥστε νά εὖγη ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ὁ ἀφωρισμένος ἄνθρωπος· ἡ ἀφορμή εἶναι ὅτι μέ φανερά ἀφωρισμένον, δέν ἡμπορεῖ νά προσευχηθῆ κανεῖς, μηδέ νά συναναστραφεῖ, διότι λέγει κάποιος κανόνας, ὁ κοινῶν τῷ ἀκοινωνήτῳ, ἀκοινῶνητος ἔσται"²⁶. Ἄν αὐτό συμβαίνει ἀπὸ ἕνα κληρικό πού προσεχώρησε στὸν καθολικισμό τό ἴδιο καὶ ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης προσδιορίζοντας τὸν ὄρισμό καὶ τό περιεχόμενο τοῦ ἐπιτιμίου στήν στροφή τοῦ αἰῶνα (1699) ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀφορισμός χωρίζει τὸν ἁμαρτωλὸν ἄνθρωπον "...ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ ἀπὸ τὴν ὁμίγηυριν τῶν πιστῶν, δηλαδή, νά μὴν ἡμπορῆ νά συναναστρέφεται μηδέ νά συμπροσεύχεται μέ τοὺς χριστιανούς· νά μὴν ἡμπορῆ νά λαμβάνη τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, νά μὴν ἀναφέρεται ὡς μέλος εἰς τὴν κεφαλὴν του τὸν Χριστόν, καθὼς ὄλοι οἱ πιστοί, ἀλλά νά εἶναι ὡσάν ἕνα μέλος ἀποκομμένον, καὶ σεσατημένον..."²⁷.

Ἐκεῖνος ὁμοῦς ὁ ὁποῖος θά προσδιορίσει μέ ἀκρίβεια καὶ μέ τρόπο λεπτομερῆ καὶ ἄμεσο τὰ ἀρνητικά ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι ὁ Χρῦσανθος Νοταρᾶς. Κατατάσσοντας τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ σέ δύο κατηγορίες - αὐτὰ πού ἀφοροῦν ζωντανούς καὶ τὰ ἄλλα πού προορίζονται γιά τοὺς νεκρούς ἀφορισμένους - ἀναφέρει γιά τὴν πρώτη κατηγορία πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ὅτι αὐτὰ εἶναι: α) "στέρησις τῶν βοηθειῶν τῆς ἐκκλησίας", β) "παραΐτησις τῆς μετοχῆς τῶν μυστηρίων", γ) "παραΐτησις τῆς κατ' ἐνέργειαν μετοχῆς τῶν μυστηρίων," δ) "στέρησις τῶν θείων τῶν χριστιανῶν καθηκόντων", ε) "ὑστερεῖ τὸν ἀφορισμένον κληρικόν ἀπὸ κάθε προνόμιον, καὶ εὐεργεσίαν ἐκκλησιαστικὴν...", ζ) "στέρησις τῆς ἐν ἀγορᾷ κοινωνίας, ἡγουν τῆς πραγματείας τῶν δικαστηρίων", ζ) "στέρησις τῆς δικαιοδοτικῆς ἐξουσίας" καὶ ζ) "στέρησις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας"²⁸. Κάθε κατηγορία ἀναλύεται λεπτομερῶς καὶ ἔτσι φαίνεται ὅτι οἱ στέρησις πού ὑφίσταται ὁ ἀφορισμένος καταλαμβάνουν ὄλες τίς δραστηριότητες ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς αὐτῆς²⁹. Ἐξαίρεση γίνεται μόνο γιά τοὺς

26. Ροδινός, Σύνοψις 209-210.

27. [Ἀνθρακίτης], Θεωρίαι 225.

28. Χρῦσανθος Νοταρᾶς, Ἀφορισμός: γιά τό ἔργο βλ. λεπτομέρειες στό ὄγδοο κεφάλαιο, σημείωση 24.

29. Ἀλλά καὶ σέ ἄλλο σημείο τοῦ πονήματός του ὁ Χρῦσανθος θά βρεῖ τὴν εὐκαιρία νά τονίσει: "Ὁ ἀφορισμός ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς κοινωνίας διὰν εἶναι μέγας καὶ παντελής, διὰτὶ κάμνει νά μὴ προσεύχεται ὁ ἀφωρισμένος μαζί μέ τοὺς λοιπούς χριστιανούς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, μήτε νά εἶναι παρῶν εἰς τὰς ἱεράς λειτουργίας, εἰς τὰς ἀκολουθίας, εἰς τὰς συνάξεις τῶν πιστῶν, καὶ νά μὴ δύναται ἢ αὐτός νά ὁμιλήσῃ μέ τοὺς χριστιανούς, ἢ οἱ χριστιανοὶ νά ὁμιλήσῃ μετ' αὐτόν, ἢ νά ἔχῃσι μέ λόγο καμίαν συναναστραφήν, καὶ σιμά εἰς αὐτὰ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ κάθε

“υποτεταγμένους” σ’αυτόν, δηλαδή επιτρέπεται ή ελευθεροκοινωνία μόνο για τούς δούλους, υπηρέτες κ.τ.δ. Άλλη μιά εξαίρεση στις στερήσεις, κατά τόν Χρυσάνθο, είναι ότι ο άφορισμένος δέν υποχρεώνεται νά διαλύσει τόν γάμο του.

Στό πολύ ένδιαφέρον αυτό κείμενο τό όποιο έχει συνταχθεί περί τά τέλη του 17ου αί. και μπορεί νά θεωρηθεί ως ή πρώτη συστηματική πραγματεία για τό επιτίμιό μας, αντικατοπτρίζεται μέ σαφήνεια τό εύρος τών αποτελεσμάτων τής ποινης πού καλύπτει κάθε δραστηριότητα του τιμωρηθέντος πιστού. Στό μέτρο λοιπόν πού τό κείμενο αυτό αναπαριστά τήν κατάσταση τής εποχής πού γράφει ο Χρυσάνθος αλλά και συμπυκνώνει και εμπειρίες παρελθόντων χρόνων και δεδομένου ότι ο συντάκτης τής πραγματείας είναι λόγιος ανώτατος κληρικός πού γνωρίζει τά πράγματα καλά και από τήν δογματική πλευρά τους, πράγματι ή κατάσταση του άφορισμένου είναι πολύ δύσκολη· άκόμα δυσκολότερα έξάλλου ο χριστιανός μπορεί νά άγνοήσει όλες αυτές τις άπειλές όταν υπάρχει διαγεγραμμένη σαφέστατα ή βούληση τής εκκλησίας νά εφαρμοστούν όλα όσα άπειλούνται ή τουλάχιστον όσα είναι δυνατόν σέ πρώτο επίπεδο νά εφαρμοστούν.

β. Η κατάθεση του τυπικού και τών παραδειγμάτων.

Έκτός από τά κείμενα αυτά πού προέρχονται από τήν γραφίδα λογίων κληρικών υπάρχει και ή ή έντυπωσιακή πλευρά τών χιλιάδων άφορισμών. Αυτοί άλλωστε αποτελούν τόν καλύτερο μάρτυρα πού βεβαιώνει μέ άπόλυτα πειστικό τρόπο για τήν ύψηλή παραγωγή φόβου και τήν συνακόλουθη συμμόρφωση τών χριστιανών στις επιταγές τής εκκλησίας ή θά λέγαμε καλύτερα στήν συμμόρφωση στις άρχές του δικαίου πού διά τής εκκλησίας επιβάλλεται. Είδαμε κατά τήν άνάλυση του τυπικού έκφορας και επιβολής του επιτιμίου ποιές είναι οι δυσάρεστες συνέπειες πού άποδεσμεύονται μέσω τής άνάγνωσης του άφοριστικού κειμένου. Στις περισσότερες φορές οι δυσάρεστες επιπτώσεις για τόν άφορισμένο πιστό κατευθύνονται προσωπικά έναντίον του άμέσως εμπλεκόμενου· πολλές φορές άπειλούνται και οι πλησιόχωροι του πού ένδέχεται νά γνωρίζουν κάτι για τήν ύπόθεση (συγγενείς, γείτονες, συνέταιροι, συγχωριανοί)· επίσης πάντα άπειλούνται μέ τις ίδιες ποινές και όσοι δέν συμμορφωθούν και δέν άπομονώσουν τόν άφορισμένο. Πολλοί κινδυνεύουν νά ύποστούν πολλά. Αναλυτικά τά είδαμε στό τυπικό³⁰· άς θυμίσουμε πάλι μέ συνοπτικό τρόπο και σέ διαχρονική εξέλιξη όσα κινδυνεύει νά ύποστει ο άπειλούμενος μέ άφορισμό: “άπηλλοτριωμένους και κεχωρισμένους και άποκεκομμένους από πάσης τής όμηγύρεως και τής συνάξεως και τής όλομελείας τών άδελφών” (1531)· “πύρ καταφάγοι τό θεμέλιον οίκου αυτού και καταδεδικασμένος και άποδεδιωγμένος και κατακεκριμένος έστω εκ παντός δικαστηρίου και έξωσμένος τελείως τής του Χριστού Έκκλησίας” (1546)· “ξω τής του Χριστού Έκκλησίας, και τής τών χριστιανών

βοήθειαν κοινήν, ή προσευχήν όπου δίδεται παρά τής εκκλησίας προς κοινήν ωφέλειαν τών πιστών, και από πάντων τών μυστηρίων, και συντόμως ειπειν και άποβάλλει τόν άφορισμένον από όλα εκείνα όπου ήμποροῦσι νά τόν άποδείξωσι μέλος ήνωμένον μέ τήν εκκλησίαν”.

30. Βλ. έδώ κεφάλαιο τέταρτο.

δηγγύρεως“ (1597): “Ἐξω τῆς τῶν χριστιανῶν Ἐκκλησίας καὶ δηγγύρεως, ἐν ἀργία ὑπὸ ἱερέων μὴ ἐκκλησιαζόμενοι πανοικί ἢ ἀγιαζόμενοι” (1603): “παρ’ οὐδενός ἐκκλησιαζόμενοι, οὔτε μὴν συναναστρεφόμενοι” (1604): “μηδεὶς ἐξ ὑμῶν ἢ καὶ τῶν κελλιωτῶν, τολμήση συμφορέσαι αὐτοῖς καὶ συναινέσαι, καὶ εἰς τὰς ἐορτὰς αὐτῶν ὅλως παραγενέσθαι καὶ συνεσθιάσθαι αὐτοῖς, ἐν βάρει ἀργίας καὶ ἀσυγγνώστου ἀφορισμοῦ” (1614): “καὶ μηδεὶς ἱερεὺς τολμήση ἐκκλησιάσαι αὐτόν ἢ ἀγιάσαι ἢ θυμιάσαι ἢ ἀντίδερον δοῦναι ἢ μετὰ θάνατον ταφῆς ἀξιῶσαι” (1652): “ἔστερημένοι παντός ἐκκλησιαστικοῦ εἰσοδήματος· καὶ μηδεὶς τολμήσειεν συμφορέσαι αὐτοῖς καὶ συλλειτουργῆσαι, ἢ ὡς ἱερομονάχους τιμῆσαι” (1668-1671): “προκοπήν μήποτε ἴδοι” (1683): “σέ ἔχομεν ἀφωρισμένον...καὶ ἐσένα καὶ τό σπῆτι σου, καὶ τὰ ὑπάρχοντά σου, καὶ τὴν ψυχὴν σου, καὶ τὴν ζωὴν σου” (1701): “καὶ μηδεὶς τολμήση συναναστραφῆναι αὐτοῖς ἢ περιποιηθῆναι ἢ συνομιλῆσαι ἢ ἐλεημοσύνην τινὰ δοῦναι ἢ ἐν τῇ κατοικίᾳ αὐτοῦ ἀποδεχθῆναι ἢ συνδραμεῖν κατὰ τι λόγῳ ἢ ἔργῳ” (1702): “τὰ πράγματα καὶ οἱ κόποι αὐτοῦ εἶσαν εἰς ἐξολοθρεῦσιν καὶ ἀφανισμόν καὶ προκοπήν οὐ μὴ ἴδοι” (1708): “παρ’ οὐδενός συμφορούμενος ἢ συλλειτουργούμενος ἢ ὡς ἱερεὺς τιμώμενος, ἢ εἰσόδημα ἐκκλησιαστικόν πολὺ ἢ ὀλίγον παρεχόμενος· λαϊκός δέ...Ἐξω τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ, παρ’ οὐδενός ἐκκλησιαζόμενος, ἢ ἀγιαζόμενος, μήτε τοῖς λοιποῖς χριστιανοῖς συναναστρεφόμενος, ἢ μετὰ θάνατον θαπτόμενος” (1710): “μηδεὶς ἐκκλησιάσῃ αὐτούς, ἢ ἀγιάσῃ, ἢ θυμιάσῃ, ἢ ἀντίδωρον δῶ, ἢ συμφάγη αὐτοῖς, ἢ συμπίῃ, ἢ συναναστραφῆ, ἢ χαιρετήσῃ, ἢ μετὰ θάνατον ταφῆς ἀξιῶσῃ” (1715): “ἀφωρισμένους εἶη...κατηραμένος ἔστω καὶ ὁ εἰσερχόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ καὶ ὁ ἐξερχόμενος, τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ ἔστωσαν εἰς διαρπαγὴν, συνεκλειπέτωσαν ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ...ἐν γενεᾷ μιᾷ ἔξαληφθεῖη τό ὄνομα αὐτοῦ, ἔστωσαν τὰ τέκνα αὐτοῦ ὄρφανά καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα, ἄγγελος Σατάν προπορευέσθω ἔμπροσθεν αὐτοῦ” (1773): “οἱ πόνοι αὐτοῦ εἶσαν εἰς παντελεῖ ἀφανισμόν καὶ προκοπήν, οὐ μὴ ἴδοι πώποτε πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, γεννηθῆτω ἢ ὁδός αὐτοῦ σκότος καὶ ὀλίσθημα καὶ ἄγγελος Κυρίου καταδιώκων αὐτόν, σύντριμμα καὶ τάλαιπωρία εἶη ἐν τοῖς παισὶν αὐτοῦ, σαλευόμενος μεταναστήτω καὶ ἐπαιτησάτω, ἐκβληθῆτω ἐκ τῶν οἰκοπέδων αὐτοῦ, ἐξερευνησάτω δανειστής πάντα ὅσα ὑπάρχει αὐτῷ καὶ διαρπασάτωσαν ἄλλότριοι τοὺς πόρους αὐτοῦ, μὴ ὑπαρξάτω αὐτῷ ἀντιλήπτωρ, μηδέ γεννηθῆτω οἰκτίρμων, γεννηθῆτωσαν καὶ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, γεννηθῆτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὄρφανοί καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα, ἔξαλειφθεῖη ἢ γενεὰ αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου γῆς, ἔξαληφθεῖη τό ὄνομα αὐτοῦ ἐκ γῆς ζώντων καὶ μετὰ δικαίων μὴ γραφείτω” (1796): “ἔξολοθρεύεται ὁ οἶκος αὐτοῦ καὶ ἔξαλειφεται τό ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς” (1838).

Ἡ παράθεση βεβαίως τῶν ἀπειλητικῶν ἐκφορῶν μέ τὴν ποικιλία τῶν ἀπειλητικῶν καταστάσεων εἶναι σαφέστατα ἐπιλεκτική· δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν καὶ ἀπλές ἀπειλές. Ὅμως οἱ χρονικὲς συντεταγμένες πού ὀρίζουν δηλώνουν - καὶ τοῦτο μπορεῖ νὰ ἐξαχθεῖ ἀπὸ πλῆθος συναφῶν ἀφοριστικῶν ἐκφορῶν - ὅτι βαθμηδόν οἱ ἀπειλές, δηλαδή τὰ δυσάρεστα γιὰ τὸν ἀφορισμένο ἀποτελέσματα συνεχῶς ἐμπλουτίζονται κατὰ τό εὖρος τους καὶ καλύπτουν ὅλην τὸν κοινωνικὸ χῶρο τοῦ ἀφορισμένου τόσο ἀπὸ πλευρᾶς οἰκογενειακῆς ὅσα καὶ πλευρᾶς οἰκονομικῆς· καὶ βεβαίως ἢ εὐθέλα ἀναφορά στὴν ἀπώλεια τῆς ψυχῆς παραμένει πάντα στό προσηκόνιο. Ἡ ἀπλή ἀπομόνωση καὶ ἀπαγόρευση συμπροσευχῆς μέ

τόν άφορισμένο λαμβάνει άκραίτες μορφές και φθάνει ώς τό σημείο τής άνοικτής άπειλής κατά τής ζωής και τής ζωής τών μελών τής οίκογένειας του χριστιανού που άφορίζεται. Η στέρηση τών μυστηρίων τής εκκλησίας φθάνει ώς τήν περίπτωση τής μετά θάνατον άταφίας. Ο κοινωνικός άποκλεισμός συμπεριλαμβάνει καταστροφή και διαρπαγή τής περιουσίας και τέλειο άφανισμό από κάθε οικονομική δραστηριότητα³¹.

Τά δυσάρεστα αυτά άποτελέσματα μέσω τής παραγωγής φόβου άσφαλώς και έπιτελούν τόν σκοπό για τόν όποιο άλλωστε έφευρίσκονται και κάθε φορά πλουτίζονται. ώστόσο και παράλληλα προς αυτά άν και οι πηγές σιωπούν είναι εκδηλο ότι προς τό τέλος του 18ου αι. κάποια χαλάρωση μέσα στο γενικό κλίμα πρέπει να δημιουργείται και ίσως για τόν λόγο αυτό κρίνεται αναγκαίο να καταφεύγουν οι συντάχτες άφοριστικών κειμένων και μάλιστα αυτοί που παράγουν παρόμοια έγγραφα σε τοπικό επίπεδο (μητροπολίτες-έπίσκοποι) σε νέες και περισσότερο κραυγαλέες άπειλές που ξεφεύγουν από τις δογματικές θέσεις τής ανατολικής θρησκείας. Θά μπορούσε δηλαδή να ύποστηξει κανείς ένα σχήμα κατά τό όποιο έλαττούμενη άποτελεσματικότητα= φοβερότερα άπειλητικά άποτελέσματα.

Είδαμε ώς τώρα τά άποτελέσματα τής ποινής μέσα από τις συλλογές δικαίου και μέσα από τά κείμενα όρισμένων εκκλησιαστικών λογίων. Θά προσπαθήσουμε εν συνεχεία να παρουσιάσουμε όρισμένες μαρτυρίες που σηματοδοτούν με πειστικό τρόπο τό στοιχείο τής κοινωνικής άπομόνωσης και κατ' έπέκτασιν του κοινωνικού διασυρμού που συνοδεύουν ώς άμεσα παρακολουθήματα τήν ποινή του άφορισμού και βαρύνουν τό πρόσωπο που άπειλείται ή ύφίσταται τό έπιτίμιο. Μαζί με τόν φόβο ή και παράλληλα ό κοινωνικός διασυρμός άποτελεί όπωσδήποτε ένα σοβαρό παράγοντα που συντελεί στην συμμόρφωση του άφορισμένου προς τις εκκλησιαστικές έπιταγές. Τά πράγματα βεβαίως είναι πολύ πιο δύσκολα για τούς χριστιανούς που άπειλούνται έπωνύμως, που άκούνε τό όνομά τους να διαβάζεται από τό πατριαρχικό έγγραφο ένώπιον του εκκλησιασματος και να στιγματίζεται κατά συνέπεια από τό φοβερό έπιτίμιο.

Τό ένα στοιχείο είναι αυτό. Άλλά και ή άπειλή τής άταφίας του άφορισμένου μπορεί να άποτελέσει, όταν πραγματωθεί, ένα άλλο σημαντικό παράγοντα διασυρμού και μάλιστα μεταθανάτιο άφου για τούς πιστούς άκόμη και σήμερα ή μέριμνα για τήν μεταθανάτια τύχη του σώματός τους δέν είναι μικρότερη από εκείνη για τήν σωτηρία τής ψυχής τους.

Έτσι από πολύ ένωρίς ή άπειλή τής άταφίας έπισείεται συχνά εις βάρος τών παραβατών τών κανόνων τής εκκλησίας. ό Γρηγόριος λ.χ., έπίσκοπος Μεθώνης, γράφοντας λίγο πριν από τό 1468 στον "πρωτοϊρέα" Χάνδακος σχετικά με κάποιους ιερείς που παραβαίνουν τήν νομοθεσία τών συνοικεσίων και εύλογούν παρανόμους γάμους χριστιανών αναφέρει: "ένάν δέ και τό κοινόν χρέος του θανάτου έπέλθη εις αυτούς,

31. Χαρακτηριστική περίπτωση άπομόνωσης βρίσκουμε στον κώδικα τής Νομικής Συναγωγής κατά τήν όποια ό μ. λογοθέτης μαρτυρεί έγγραφως ότι θα διακόψει κάθε σχέση με τόν άφορισθέντα Δημητράκη Γουλιανό. διαφορετικά προβλέπεται ή άντικατάστασή του (Άποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομική Συναγωγή, όρ. 240: 7 Ιουν. 1646).

ἀφετε αὐτούς ἀτάφους καὶ ἀμνημονεύτους, διότι ὁ Θεός οὐ θέλει τοιαύτας δεήσεις οὐδέ θυσίας παρανόμων...”³²· καὶ φυσικά παρόμοιες ἀπειλές μπορούμε νά προσθέσουμε καὶ ἄλλες...

Ἄλλὰ ὡς ἐπανέλθουμε στό φαινόμενο τοῦ διασυρμοῦ πού ἐκπηγάζει ἀπό τήν ἐκφώνηση τοῦ ἀφορισμοῦ. Στίς 1 Μαρτίου 1696 γράφει ὁ γεώργιος Σουγδουρῆς ἀπό τά Γιάννενα στήν ἀδελφή του Χαίδω Γλυκή πού βρῖσκεται ἐγκαταστημένη στήν Βενετία· τήν εἰδοποιεῖ ὅτι “...ὁ μιχέλης σήμερον τῆς ὀρθοδοξίας πρώτη κυριακή τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς ἔβαλε τόν ἀρχιερέα καὶ ἔκαμεν ἀφορισμόν...” καὶ συνεχίζει “τόση προκοπή νά ἰδῆ καὶ αὐτός καὶ τά παιδιά του, ὄσην παρακίνησην σοῦ ἐκάμαμεν ἔμεῖς...ὁμως καὶ ἐπειδή αὐτός ἠθέλησε νά μᾶς κάμη ἐντροπή μέ τόν ἀφορισμόν, ἰδού ὅπου ἐγώ τό ἐφάνέρωσα...”³³.

Σέ μιὰ ἄλλη περίπτωση πού ἀνάγεται στά τέλη τοῦ 17ου αἰ. ἀπειλεῖται κάποιος ἱερέας ὁ ὁποῖος ἐμποδίζει ἐλεημοσύνες ὑπέρ τοῦ παναγίου Τάφου· ἡ ἀπειλή ἐκ μέρους τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων εἶναι ἄμεση· ὁ ἱερέας ἀπειλεῖται μέ ἀνάθεμα καὶ ἐπιπλέον στήν ἐπιστολή πού τοῦ στέλνουν τονίζεται ὅτι “καὶ αὐτοῦ εἰς τήν πολιτείαν γράφομεν καὶ σέ ἀφωρίζομεν καὶ σέ ἀναθεματίζομεν μέ ὄλον σου τό σπῆτι καὶ γείνεσαι παίγνιον καὶ παρά Θεῷ καὶ παρά ἀνθρώποις...”³⁴.

Ἄλλη μιὰ μαρτυρία διασυρμοῦ καὶ ἀπομόνωσης προέρχεται πάλι ἀπό τό κλίμα τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων· συγκεκριμένα τώρα εἶναι ὁ Δοσίθεος τώρα πού γράφει πρὸς τόν “καθολικό” Ἰβηρίας σχετικά μέ τούς χριστιανούς πού πουλοῦν ἀνθρώπους ὡς δούλους. Οἱ λεπτομέρειες τῆς πώλησης ἀνθρώπων δέν ἀναφέρονται· ἴσως νά πρόκειται γιά τήν περίπτωση δανεισμοῦ μέ ἐγγύηση τά σώματά τους. Πάντως ὁ Δοσίθεος παρεμβαίνει τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1701 μεριμνώντας ὁμως παράλληλα καὶ γιά τήν λύση τοῦ ἐπιτιμίου, τό ὁποῖο μέ τήν ἀπομόνωση τοῦ ἀφορισμένου πρέπει νά συντελέσει ὥστε ὁ ἁμαρτωλός νά μετανοήσει καὶ νά ἐπιστρέψει στίς τάξεις τῆς ἐκκλησίας. Δηλαδή ἡ μέριμνα τῆς ἐκκλησίας, παράλληλα μέ τήν ἐπιβολή τῆς ποινῆς, πρέπει νά ἔχει ὡς κύριο σκοπό τήν ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου. Ἡ διαλλακτικότητα τοῦ Δοσιθέου καὶ οἱ “πολιτικοί” ἐλιγμοί του αὐτήν τήν φορά συμβαδίζουν μέ τήν δογματική πεμπουσία τῆς χριστιανικῆς θρησκείας “...τόν τοιοῦτον ὡς ἀποστάτην καὶ ὡς ἐχθρόν τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ τόν ἔχετε ἢ μετριότης ἡμῶν...ἀφωρισμένον καὶ ἀναθεματισμένον...τοσοῦτον ὥστε λειτουργίαν νά μὴν τοῦ κάμετε εἰς τό σπῆτι του ἂν εἶναι ἀβάπτιστα παιδιά, οἱ ἱερεῖς νά τά βαπτίζουν, εἰ δέ ἄλλην καμμίαν εὐλογίαν εἰς τό σπῆτι του νά μὴν κάμουν, ἂν ἀποθάνουν νά μὴν τούς θάψετε, εἰς τό λείψανόν τους νά μὴν ὑπάγετε, τήν ἐλεημοσύνην τους νά μὴν λάβετε, νά μὴν τούς μνημονεύσετε, ἀλλά νά τούς ἔχετε ξένους καὶ ἄλλοτριους ἀπό τήν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· καὶ ἔτζει ἀδελφοί νά κάμετε διά νά εἶναι φανερά τά τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ τά τέκνα τοῦ διαβόλου...”· Ἐντυπωσιακό στήν περίπτωση αὐτή εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ Δοσίθεος προβλέπει ὅτι ἂν οἱ παραβάτες εἶναι ἱερωμένοι τότε ποινή πρέπει νά εἶναι ὁ ἀφορισμός καὶ ἡ καθαίρεση. Πάντως παρ’ ὄλη τήν βαρύτητα τοῦ ἁμαρτήματος καὶ τήν διάκριση πού ἐπιβάλλεται μεταξύ τῶν τέκνων τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκείνων

32. Παπάξογλου, Ἐπιστολή 268.

33. Ἀθηναγόρας, Νέος Κουβαράς 76.

34. Μ.Π.Γ., κώδ. 622, φ.58^{r-v} (πράξη ἀνέκδοτη).

του διαβόλου, τά όποια βεβαίως θά διακρίνονται από τό στίγμα του άφορισμού και των συνεπειών του, ή όδός τής μετανοίας είναι άνοιχτή και μάλιστα ό τρόπος πού πρέπει νά συμπεριφέρονται οι άλλοι προς αυτούς πρέπει νά είναι διαλλακτικός και προσηνής για νά επιτευχθεί τό ποθούμενο αποτέλεσμα. Ο Δοσίθεος άσφαλώς γνωρίζει και τήν αντίθετη τροπή πού μπορούν νά πάρουν τά πράγματα: μιά πρώτη παραχώρηση είναι τό βάπτισμα των παιδιών τους: στήν συνέχεια γράφει: "...λέγομεν και τουτο, ότι νά μήν τους άποστρέψετε νά μή τους έχετε διά έχθρους, αλλά καν και δέν τους λειτουργάτε, δέν τους θάπτετε και δέν τους μνημονεύετε, όμως πάλιν νά τους παρακαλήτε νά τους περιποιήσθε αν κάμη χρεία και εις τό σπήτι τους νά υπάγετε...νά τους φέρετε εις μετάνοιαν..."³⁵.

Ο Δοσίθεος μπορεί νά είναι ταυτοχρόνως αδιάλλακτος και διαλλακτικός, απειλητικός και κατευναστικός, όμως ή βασική δυναμική πού απελευθερώνεται μέ τήν έπιβολή του έπιτιμίου είναι ή βίωση του φόβου πού μέ τό άκουσμα τής λέξης άφορισμός και τήν γνώση των αποτελεσμάτων του εκπορεύεται εναντίον των απειλουμένων και του περιβάλλοντός τους. Αυτό επιδιώκεται σαφέστατα και κάποτε ρητά όμολογείται. Έμμεση μαρτυρία χρήσης του φόβου προέρχεται από τίς κατηγορίες πού εκτοξεύτηκαν εναντίον του Μελέτιου Τυπάλδου: σύμφωνα μ' αυτές: "...όταν άποθάνη τινάς από τους όρθοδόξους όπου τόν εναντιώνετον, κηρύττει πώς ό άφορισμός του τόν έκοψε, διά νά βάλη τους άλλους εις φόβον νά μή του εναντιώνονται"³⁶.

Φόβος για τά αποτελέσματα του άφορισμού: φόβος για τόν κοινωνικό διασυρμό και τόν αποτροπιασμό εις βάρος του χριστιανού πού δέχεται τά βέλη του έπιτιμίου: ή απόρριψη του φόβου μέσω τής λογικότερης προσέγγισης του φαινομένου συγκρούεται μέ τήν αποτελεσματική φθορά πού προκαλεί ό δημόσιος έξευτελισμός. Τουτό άριστα περιγράφεται σε ένα γεγονός πού έλαβε χώρα στήν Μυτιλήνη (τέλη 18ου αϊ.). Τά παιδιά του Τζάννου Σιτζάκου διαφέρονται μέ τόν πατέρα τους για τήν περιουσία τής μητέρας τους πού έχει πεθάνει: ή διαφορά όξύνεται και τά παιδιά καταφεύγουν στό πατριαρχείο και πετυχαίνουν τήν έκδοση του άφοριστικού. Τελικά όμως πείθονται και δέν προχωρούν στήν ανάγνωσή του ενώπιον του εκκλησιάσματος: ή φήμη τής έκδοσης άφορισμού βεβαίως πλανάται και ίσως συντελεί ώστε νά αλλάξει γνώμη ό πατέρας τους: τό γεγονός παραμένει ότι τά παιδιά πείστηκαν και τό έπιτίμιο δέν εκφωνήθηκε δημόσια "Ίνα μή θεατρισθῆ ό πατήρ αυτών"³⁷.

Ένας ξένος ακριβής παρατηρητής των ελληνικών πραγμάτων, ό γάλλος Πουκεβίλ σημειώνει έξάλλου στό έργο του: "Κάθε Έλληνας τρέμει και μόνο στό άκουσμα τής λέξης άφορισμός, γιατί άμα τιμωρηθεί μιά φορά μέ άνάθεμα, εγκαταλείπεται από τήν οικογένειά του πού τόν προσηλακίζει, ενώ οι χριστιανοί πού τόν γνωρίζουν, τόν αποφεύγουν και καταντάει και ξεροσταλιάζει στις πόρτες τής εκκλησίας. Συνθηκολογεί τότε μέ τους βαθμούχους τής εκκλησίας για νά αναστείλει τους

35. Μ.Π.Τ., κώδ. 622, φ.74^Γ-75^Υ.

36. Ευστρατιάδης, Σημείωμα, 330: από κώδικα Μ.Λαύρας Μ 100, άρ.11.

37. Κώδικας Ι.Μ.Μητροπόλεως Μυτιλήνης 2, φ.138^Γ (πράξη άνένδοτη).

κεραυνούς, ἂν ἐκτοξεύτηκαν ἐναντίον του, ἢ γιὰ νά συμφιλιωθεῖ καί πάλι”³⁸.

Τέλος γιὰ νά κλείσουμε τήν σειρά τῶν μαρτυριῶν αὐτῶν ἀναφέρουμε μιὰ ἀκόμη μνεία (πιθανῶς ἀρχές 19ου αἰ.) τήν ὁποία ἔχουμε σέ γράμμα τοῦ Κρήτης Γερασίμου πρὸς τόν Ἐξαρχο Μελχισεδέκ: “Τό κεραλενιό ἦταν καλά νά μὴν ἀνακατώνεται εἰς αὐτήν τήν δουλειά, διατί ἤμπορεῖ νά τῆς ἔλθῃ κανένα ἀφοριστικόν συνοδικόν, καί ἐντρεπόμεθα διατί εἶναι συγγενής μας...”³⁹. Ἐδῶ ἡ ἐντροπή ἐκδηλώνεται ὡς δυσάρεστο ἀποτέλεσμα καί ἀπό αὐτόν πού θά συνεργήσῃ ὥστε νά ἐκδοθεῖ τό ἀφοριστικό· οἱ πιέσεις πρὸς τόν ἀπειλούμενο προέρχονται ἀπό κάθε δυνατό σημεῖο καί εἶναι παντοειδεῖς...

Ὁ φόβος λοιπόν τῆς ποινῆς, ὁ φόβος γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπιτιμίου, ὁ φόβος τοῦ διασυρμοῦ καί τῆς κοινωνικῆς ἀπομόνωσης εἶναι τὰ βασικά ἀποτελέσματα πού ἐπιφέρει ὁ ἀφορισμός εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν. Στήν ἐξακτίνωσή του τό φαινόμενο ἐπεκτείνεται καί σέ ἄλλες ἐκδηλώσεις περισσότερο οἰκείες πρὸς τίς νέες δραστηριότητες τῶν ἀνθρώπων. Σημειώνουμε σχετικά μέ τήν τελευταία παρατήρησή μας ὅτι προβλέπεται ἡ στέρηση τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν σέ κανονισμούς πόλεων τοῦ βορείου ἑλλαδικοῦ χώρου⁴⁰ γιὰ ὄσους κατοίκους ἔχουν δεχθεῖ ἐκκλησιαστικό ἐπιτίμιο. Τό ἐντυπωσιακό εἶναι ὅτι ἡ ἀπαγόρευση πρωτοεμφανίζεται τό 1895 καί ἐπαναλαμβάνεται ἀκόμα καί σέ κανονισμό τοῦ 1911 τονίζοντας ἔτσι ξεκάθαρα τήν ἐπιβίωση τῶν στερητικῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἀφορισμοῦ καί τήν μετεξέλιξη τῶν ἀπειλῶν πού κατευθύνονται τώρα πρὸς τίς σύγχρονες δραστηριότητες τῶν ἀτόμων.

2. Μεταθανάτια ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ.

Ἡ ποινή τοῦ ἀφορισμοῦ ὁμως ἔχει ἄρρηκτη σχέση καί μέ τήν μεταθανάτιο κατάληξη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος κατ’ ἀρχήν καί βεβαίως μέ αὐτήν τῆς ψυχῆς. Ἐχουμε ἤδη ἀναφέρει χαρακτηριστικές ἐκφορές τυπικῶν μορφῶν τοῦ ἀφορισμοῦ μέ τίς ὁποῖες ἀπειλεῖται ἄμεσα ἡ ζωὴ τοῦ ἀφορισμένου καί τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του: “γεννηθήτωσαν καί αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, γεννηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὄρφανοί καί ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα, ἐξαληφθεῖν ἡ γενεά αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου γῆς, ἐξαληφθεῖν τό ὄνομα αὐτοῦ ἐκ γῆς ζώντων” ἢ “ἐξολοθρευθεῖται ὁ οἶκος αὐτοῦ καί ἐξαλείφεται τό ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς”.

Ὡστε στά ἀφοριστικά τυπικά ἐκτεταμένης μορφῆς καί ἰδίως σ’ αὐτά τῶν τελευταίων αἰῶνων τῆς Τουρκοκρατίας ὑπάρχει εὐθεία ἀπειλή κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀφορισμένου, δηλαδή ἀπειλεῖται μέ θάνατο ὁ χριστιανός· καί αὐτὴ βεβαίως εἶναι ἡ πρώτη σύνδεση μέ τήν μεταθανάτια ὑπαρξὴ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιτιμιακῆς διαδικασίας. Εἶδαμε ἐξάλλου στήν περίπτωση τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου μέ ποιό τρόπο ἐπιχείρησε νά συνδέσῃ τόν ἀφορισμό μέ τόν θάνατο. Ὡστόσο, ἐκτός ἀπὸ τήν ἀπειλή αὐτὴ μέσα στό γενικό σχῆμα ἀπειλή ἀφορισμοῦ (κατάρρα) - θάνατος,

38. Πουκεβίλ, Ταξίδι 268-269.

39. Τωμαδάκης, Κρήτη 361.

40. Παπαστάθης, Κανονισμοὶ 133, 203, 233, 252, 268, 281, 294, 354 (οἱ Κανονισμοὶ εἶναι τῶν κοινοτήτων Κοζάνης, Σιατίσσης, Μοναστηρίου, Κρουσόβου καί Βοδενῶν).

υπάρχει, και ίσως είναι πιο απεχθής και έκφοβιστική, ή απειλή για την κατάληξη του σώματος του νεκρού αφορισμένου. Η σχετική αναφορά προορίζει για το σώμα την φοβερή ποινή της αδιαλυσίας και της μη αποδόσεως στην γη⁴¹. Βεβαίως ή εικόνα του άλιωτου πτώματος, πράγμα τό όποιο σημαίνει αφορισμός, είναι στοιχείο κοινωνικής απαξίας για τόν νεκρό και την οικογένειά του. Αυτό είναι τό ένα· συγχρόνως όμως υποδηλώνει ότι αφού τό σώμα δέν έγινε δεκτό από την γη έτσι και ή ψυχή του αφορισμένου δέν συγχωρήθηκε για τίς άμαρτίες της, δηλαδή δέν έγινε αποδεκτή από τόν Θεό, δέν κατέληξε στον αιώνιο παράδεισο. Καί εδώ ανακύπτει πάλι καταλυτικός ό παράγων της εκκλησιαστικής παρέμβασης μέσω της όποία είναι δυνατόν νά άποτραπει ή αιώνια τιμωρία και ή ψυχή του ανθρώπου νά συγχωρηθεί, πράγμα τό όποιο θά έξωτεριρευθεί και στό νεκρό σώμα μέ την διάλυσή του και την άπόδοσή του στην γη.

Η παρέμβαση λοιπόν της εκκλησίας είναι άπαραίτητη και τούτο άνήκει στις φροντίδες των συγγενών του νεκρού αφορισμένου· αλλά σέ όρισμένες περιπτώσεις άπαιτείται και ή επανόρθωση της άδικίας πού διέπραξε και έξ αιτίας αυτής αφορίστηκε ό νεκρός πιά χριστιανός ώστε τά πράγματα νά επανέλθουν σέ τάξη και νά επιτευχθεί ή άρση του έπιτιμίου. Άς σημειώσουμε πάλι ότι οι κανόνες της εκκλησίας άπαιτούν την λύση του έπιτιμίου από τόν άρχιερέα πού τόν είχε επιβάλει προκειμένου βεβαίως νά διατηρηθεί τό άσφυκτικό πλαίσιο γύρω από την πράξη του αφορισμού και τά άποτελέσματά της⁴².

Η ζωή λοιπόν του αφορισμένου και ή μετά θάνατον ζωή άπειλούνται όμοίως και τό άποτέλεσμα παρουσιάζεται στό νεκρό σώμα του αφορισμένου. Η απειλή εναντίον του νεκρού σώματος, όπως έχουμε αναλυτικά έπισημάνει και σέ άλλο μέρος της μελέτης αυτής⁴³, εκφέρεται μέ διάφορες φράσεις: “μετά θάνατον αδιάλυτος” (1536): “αδιάλυτος και τυμπανιαίος” (1538): “άλυτος αιωνίως” (1572): στις άρχές του έπόμενου αιώνα έχουμε την έκφραση: “άλυτος αιωνίως και τυμπανιαίος” (1612) ενώ περίπου σύγχρονη (1614) είναι και ή έκφραση: “άλυτοι μετά θάνατον, εν τω νυν αιώνι και εν τω μέλλοντι και τυμπανιαίοι”: προς του τέλους του 17ου αι. ή σχετική απειλή παίρνει την μορφή: “άλυτος μετά θάνατον· αι πέτραι, τά ξύλα, ό σίδηρος λυθήσονται, αυτός δέ ούδαμώς”, ή όποία σχεδόν γενικεύεται και καθιερώνεται, μαζί φυσικά μέ τίς άλλες πολυποίκιλες άρες σέ τυπική έκφραση του άπειλητικού όρισμού πού έχει σχέση μέ την μεταθανάτια τύχη του σώματος των αφορισμένων

Η καθολική εξέταση του φαινομένου του αφορισμού μέσα στην διαχρονία μάς παρέχει την βεβαιότητα ότι ή σύνδεση της ποινής μέ την μεταθανάτια άπόληξη του σώματος των νεκρών είναι ουσιαστικά δημιούργημα της μετά την Άλωση περιόδου και σαφέστατα σχετίζεται μέ τίς νέες άνάγκες πού καλείται νά ύπηρετήσει τό έπιτίμιο. Βεβαίως ή

41. Έκτός αφοριστικών πράξεων τό γεγονός της αδιαλυσίας δηλώνεται ως έξής τόν Ιούνιο του 1370: “γίνωσκε σνν, ότι ό αφορισμός χωρίζει τόν άνθρωπον από της άγίας του θεού εκκλησίας και παντελώς άλλοτριεί, και τό τεθνηκός αυτού σώμα, του ανθρώπου του αφορισμένου, αδιάλυτον μένει εις έλεγχο της πονηράς αυτού πράξεως”: πράξη του πατριάρχη Φιλοθέου προς τόν μέγα ρήγα του “Σμολενίσκου” (Miklosich-Müller, Acta 1, 525).

42. Βλ. τά σχετικά μέ την λύση του αφορισμού στό δεύτερο κεφάλαιο.

43. Βλ. εδώ τέταρτο κεφάλαιο.

τύχη τῶν νεκρῶν σωμάτων εἶναι ἀπό τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀπασχολήσει τοὺς Πατέρες τῆς ἐκκλησίας⁴⁴. Ὡστόσο δὲν εἶχε ποτέ συνδεθεῖ ἀρρηκτα μὲ τὸν ἀφορισμὸ καὶ τὰ παρακολουθήματά του. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ὅμως ἡ περὶ τῆς τύχης τῶν σωμάτων τῶν νεκρῶν ἀφορισμένων παράδοση θὰ γνωρίσει τεράστια ἐπίδοση καὶ ἐξάπλωση ὥστε νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ κυριότερο ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ· σὲ μερικές περιπτώσεις αὐτός ὁ ἴδιος ὁ ἀφορισμός. Ἐξάλλου ἡ σύνδεσή του μὲ τὸ θέμα τῶν βρυκολάκων θὰ προσδόσει μεγαλύτερες διαστάσεις σὲ ἓνα θέμα πού ἀπὸ μόνο του ἔτσι κι ἄλλιῶς προξενούσε τεράστιο φόβο καὶ δέος στὶς συνειδήσεις τῶν πιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Τὸ θέμα βεβαίως τὸ βρυκολάκων⁴⁵ δὲν ἔχει τὴν ἴδια ἡμερομηνία ἐμφάνισης μὲ τὰ νεκρὰ σώματα· συχνὰ παρουσιάζεται καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴ περίοδο καὶ ἀπασχολεῖ καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μεσαίωνα⁴⁶. Ἡ ἀρχὴ τοῦ φαινομένου ἴσως νὰ μὴν εἶναι ἀσχετη μὲ τὴν τύχη τοῦ Ἰούδα καὶ τίς παραδόσεις πού δημιουργήθηκαν γύρω ἀπὸ αὐτήν⁴⁷. Γεγονός ὡστόσο παραμένει ὅτι ἡ ἐκκλησία πολλές φορές παρεμβαίνει καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποτρέψει πράξεις δυσεδαιμονίας εἰς βάρος νεκρῶν σωμάτων, ὅπως εἶναι λ.χ. τὸ κάψιμο τῶν νεκρῶν πού οἱ χριστιανοὶ ὑποπτεύονται ὅτι ἔχουν βρυκολακιάσει.

Γενικά οἱ ἀντιδράσεις τῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τοὺς βρυκόλακες εἶναι ἄμεσες καὶ ὑπάρχει σωρεία μαρτυριῶν γιὰ τὸ θέμα αὐτό. Ἐχουμε ἤδη ἀπὸ τὸ 1438 ἓνα κείμενο τοῦ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, μὲ τὸ ὁποῖο δίνεται ἀπάντηση σὲ ἐρωτήσεις τοῦ κρητικοῦ παπᾶ Γεωργίου Δραζίνου: “εἰ εὖρεθῆ νεκρὸς λεγόμενος παρ’ ἡμῶν καταχθόνιος, τί ὀφείλει γενέσθαι περὶ τούτου;”· ἡ ἀπάντηση βεβαίως εἶναι ὅτι αὐτὰ εἶναι δημιουργήματα τοῦ διαβόλου καὶ γι’ αὐτὸ οἱ ἀνθρώποι δὲν πρέπει νὰ καίουν τὰ λείψανα τῶν ἀνθρώπων πού ὑποψιάζονται ὅτι εἶναι βρυκόλακες⁴⁸.

44. Βλ. Ὁμιλία Χρυσοστόμου στὸν Λάζαρο, PG 62, στ. 774, 777.

45. Τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι φυσικά ἔξω ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς μελέτης αὐτῆς. Πρέπει ὡστόσο νὰ ἀναφέρουμε ὅτι εἶναι ἓνα θέμα πού ἀπασχολεῖ πολὺπλευρα τὴν ἐπιστῆμη καὶ ἀπὸ πολλές ὄψεις: τὴν φιλολογικὴ, τὴν ἱστορικὴ, τὴν κοινωνιολογικὴ, τὴν ψυχολογικὴ καθὼς ἐκτείνεται διαχρονικά καὶ γεωγραφικά σὲ παγκόσμιο σχεδὸν ἐπίπεδο. Στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία δὲν ὑπάρχουν πολλὰ βοηθήματα γιὰ τὸ θέμα αὐτό, τὸ ὁποῖο ἔχει ἐξετασθεῖ κυρίως ἀπὸ τὴν λαογραφικὴ σκοπιὰ. Χρήσιμο εἶναι τὸ δημοσίευμα τοῦ Στέλιου Μουζάκη, Βρυκόλακες, παρὰ τὰ λάθη πού περιέχει. Ἄς σημειώσουμε ἀκόμα ἐδῶ ὅτι πολλές πληροφορίες δίνονται ἀπὸ τοὺς περιηγητὲς γιὰ τὸ θέμα αὐτό, οἱ ὁποῖοι κουβαλώντας ἀνάλογες ἐμπειρίες εἶναι ἰδιαίτερα ἀπλόχεροι σὲ περιγραφὰς παρομοίου εἶδους φαινομένων.

46. Παραπέμπω στὰ οἰκεία κεφάλαια τοῦ Κουκουλέ, Βίος, καθὼς καὶ στὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα, Βρυκόλακες 502-505.

47. Γιὰ τὸν Ἰούδα ἡ γραπτὴ λαογραφικὴ παράδοση εἶναι τεράστια· ἐνδεικτικὰ παραπέμπω στὴν PG 5, στ. καὶ ἀπὸ τίς ἄλλες μελέτες ἀναφέρω τὰ μελετήματα τῶν Γεωργίου Α. Γαλίτη, Ἰούδας, καὶ Γ.Α. Μέγα, Ἰούδας.

48. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος 2, 245-246: “...ὁ διάβολος βουλόμενος ἀπατήσαι τινὰς ποιῆσαι τι ἀπρεπές, πρὸς παροξυσμὸν καὶ ὀργὴν Θεοῦ, ποιεῖ τοιαῦτα σημεῖα, καὶ πολλάκις καὶ ἐν νυκτὶ φαντάζει τινὰς, ὃν οἶδασιν πρότερον καὶ ὀμιλεῖ αὐτοῖς, ἔστιν ὅτε καὶ προλέγει τινὰ, ἄλλοτε δοκοῦσι βλέπειν αὐτὸν ἐν ὁδῷ ἢ ἱστάμενον, ἢ περιπατοῦντα, ὃς ἔστι τεθνηκώς πρό καιροῦ· παρακινεῖ δὲ αὐτούς καὶ ἀνορύττουσι τὸν τάφον ἵνα ἴδωσιν τὸ λείψανον· καὶ ἐπειδὴ τελείαν πίστιν οὐκ ἔχουσι μετασχηματίζεται ὁ διάβολος καὶ ἐνδύεται τὸ νεκρὸν σῶμα καὶ ὁ πολυήμερος νεκρὸς ἢ καὶ πολυχρόνιος δοκεῖ νεαρὸς εἶναι καὶ σάρκας ἔχειν καὶ αἷμα καὶ δυνάμεις καὶ τρίχας· ἐντεῦθεν οἱ τάλανες ἐπὶ τὸ πῦρ ὀρμῶσι καὶ συναγαγόντες ξύλα καίουσι τὸ λείψανον...” καὶ καταλήγει ὅτι αὐτοῖς πού κάνουν τέτοιες πράξεις θὰ δώσουν λόγο στὸν θεὸ τὴν ἡμέρα τῆς κρίσεως.

Ἐκτοτε τό θέμα θά ἀπασχολήσει πολλές φορές τήν γραφίδα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰθυνόντων· σέ χειρόγραφο λ.χ. τοῦ 16ου αἰ. βρῖσκεται κείμενο τοῦ “Μάρκου μοναχοῦ Σερρών ζήτησις περί βρικόλακων” στό ὁποῖο ἐπιχειρεῖται μία ἐξήγηση περί τῶν νεκρῶν σωμάτων καί τῆς συμπεριφορᾶς τους κατά τό στάδιο τῆς διαλύσεώς τους μέσα στό χῶμα⁴⁹. Ἀλλά καί τόν Μαλαξό θά ἀπασχολήσει τό θέμα καί ἔτσι στόν νομοκάνονά του θά περιληφθοῦν κεφάλαια μέ τούς τίτλους: “Περί τοῦ λέγοντος, ὅτι μετά τόν θάνατον σηκώνεται τό ἀποθαμένον σῶμα καί πνίγει ἀνθρώπους καί τοῦτο εὐλέπουν ἐν ὀράματι καί καίουν τό σῶμα ἐκεῖνο, διά νά μή δέν ἀπολέση καί ἄλλους”. “Περί τῶν λεγόντων, ὅτι εἰσὶ στρίγλαι καί μόρα καί γελοῦδες”⁵⁰.

Ἡ ὄλη παράδοση γιά τούς βρικόλακες καί τήν ἀντιμετώπισή τους περιέχεται σέ πολλούς κώδικες τῆς Τουρκοκρατίας. Τό κείμενο συνήθως πού ἀναπαράγουν εἶναι τό προσγραφόμενο στόν Ἰωάννη Νηστευτή σύμφωνα μέ τό κείμενο αὐτό ὁ Νηστευτής φέρεται νά ἀπαντᾷ στήν ἐρώτηση: “Περί ἀνθρώπου ἀπεθαμένου ἐάν εὐρεθεῖ ἀκαίρεος τόν ὁποῖον λέγουν καταχθόνιον, τουτέστι βουκόλακα. Ἐάν εἶναι ἀληθές καί τί νά γίνει εἰς αὐτόν”⁵¹. καί φυσικά ἡ ἀπάντηση δέν διαφέρει μέ τά ὄσα ὡς τώρα ἔχουμε ἀναφέρει καί προορίζονται γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ διαβόλου καί τῶν ἔργων του.

Μέ τόν ἴδιο τρόπο θά ἀντιμετωπίσουν τό θέμα τῶν βρικόλακων καί οἱ συντάχτες τοῦ “Πηδαλίου”, ἐρμηνεύοντας τόν ξς’ κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου. Ὡστόσο οἱ παρατηρήσεις τους εἶναι καί μαρτυρίες γιά τίς ἀντιλήψεις πού ἐπικρατοῦσαν τήν ἐποχή αὐτή (τέλη 18ου αἰ.) σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό. Συγκεκριμένα γράφουν οἱ δύο μοναχοί: “Ὡ τῆς ἐλεινῆς καταστάσεως καί ἀγνωσίας, εἰς τήν ὁποίαν ἔφθασαν οἱ τωρινοὶ Χριστιανοί! Χριστιανοί ἀδελφοί, τί πλάναις εἶναι αὐταῖς ὁποῦ ἔχετε;...σᾶς λέγω καί σᾶς πληροφορῶ, ὅτι οἱ βρικόλακες...ὁποῦ ἐσεῖς λέγετε, ἄλλο δέν εἶναι, πάρεξ μία ψεύτικη καί παιδαριώδης πρόληψις...διά τί ἀδύνατον εἶναι ποτε ὁ διάβολος νά ἀσκηῶσιν νεκρόν...Ἐάν δέ ἀπό τήν πρός Θεόν ὀλιγοπιστίαν σας σᾶς δείχνη ὁ διάβολος κάποιας φαντασίας, λαλεῖτε τόν ἱερέα νά ψάλλη εἰς τόν τόπον ἐκεῖνον ἀγιασμόν, καί διά τῆς θείας χάριτος διαλύεται ἡ ἐνέργεια τῶν δαιμόνων”⁵².

Αὐτή εἶναι σέ γενικές γραμμές ἡ θέση τῆς ἐκκλησίας ὡς πρός τούς βρικόλακες καί τίς σχετικές πρός αὐτούς δοξασίες καί ἐνέργειες τῶν χριστιανῶν προκειμένου νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό αὐτούς. Ταυτόχρονα ὁμως

49. Λάμπρος, ΝΕ 1, 337-352, ἀπό χγφ. 520 τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων.

50. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ψι', ψε'. - Τά ἴδια περιλαμβάνονται καί στήν “Βακτηρία Ἀρχιερέων”, στήν ὁποία οἱ βρικόλακες θεωροῦνται ὡς ἐπιχειρήματα τοῦ διαβόλου καί καλοῦνται οἱ χριστιανοί μέ τήν μεσολάβηση τῆς ἐκκλησίας καί τίς δεήσεις πρός τήν Παναγία νά καταπολεμήσουν τίς ἐπιδρομές αὐτές τοῦ διαβόλου· μάλιστα στό φ. 245^v σημειώνονται τά βοηθητικά μέσα πού διαθέτει ὁ χριστιανός: παρακλήσεις πρός τήν Παναγία, μικρός ἀγιασμός, μνημόσυνο καί κόλυβα τοῦ νεκροῦ, ἀφορκισμοί τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀφορκισμοί τῆς βαπτίσεως.

51. Μουζάκης, Βρικόλακες 73-76· Ψυχογιός, Βρικόλακες 331-334: ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ τό “νόμιμον” τῆς μονῆς Βλαχέρνας Ἡλείας καί “Ἐξομολογητάριον” τῆς μονῆς Σκαφιδιάς· Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Βρικόλακες, ὅπου ὁ συγγραφέας ἀπαντώντας στήν γνώμη τοῦ Alfred Maury, ὅτι οἱ βρικόλακες ἐφανίστηκαν στήν Εὐρώπη τοῦ 17ου αἰ. χρησιμοποιεῖ κείμενα ἀπό χειρόγραφο τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς Σμύρνης.

52. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον 623.· Ἀνάμεσα στίς νεότερες ἐπιβιώσεις τοῦ φαινομένου ἀναφέρω τά ὄσα γράφει ὁ Νικόλαος Δραγούμης, Ἀναμνήσεις 1, 102-103.

Έτσι συντηρείται και η παράδοση περί βρυκολάκων έστω και ως ενέργειες διαβολικές· κατά συνέπεια, η απόσταση που χωρίζει τις δύο αυτές εκδηλώσεις, δηλαδή των άλιωτων σωμάτων των νεκρών άφορισμένων και των σωμάτων των ανθρώπων που ο λαός θεωρεί ως βρυκόλακες τείνει βαθμιαία να καταστεί έλάχιστη αν όχι να μηδενιστεί. Στην συνείδηση και νοοτροπία του λαϊκού ανθρώπου δεν είναι εύκολος ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο αυτών εκδηλώσεων παρά τις διαβεβαιώσεις και παραινήσεις της εκκλησίας. Η εκκλησία καταδικάζει τις προλήψεις για τους βρυκόλακες, σέ μερικές μάλιστα περιπτώσεις προβλέπεται και άφορισμός για όσους καινε τά σώματα των νεκρών αλλά ταυτοχρόνως έστω και άσυνείδητα συντηρεί τό φαινόμενο και τό συνδέει μέ τόν άφορισμό και τά άλιωτα πτώματα.

Η λογική, κατά μεγάλο βαθμό, θέση της εκκλησίας και η σύμφωνη μέ την δογματική της έρμηνεία των βρυκολάκων ως κατασκευασμάτων του διαβόλου συντελεί λοιπόν ώστε να ενισχυθεί ο δεσμός μεταξύ των δύο εκδηλώσεων των νεκρών. Παράλληλα βεβαίως έχει φροντίσει ώστε να συμπεριλάβει στό άφοριστικό τυπικό τις άπειλές περί άδιαλυσίας και τυμπανιαίων πτωμάτων προκειμένου να ενισχύσει τό φαινόμενο του άποδεσμευμένου φόβου. Στην συνέχεια πρέπει να συνδυασθεί τό φαινόμενο μέ την πραγματικότητα, δηλαδή να δογματίσει ότι τό άλιωτο σώμα⁵³ είναι άποτέλεσμα της σχετικής κατάρτας που έκτοξεύτηκε διά του άφορισμού.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η διαδικασία ένσωματώσεως του άλιωτου σώματος ως άποτέλεσμα του άφορισμού έχει αρχίσει να συντελείται κατά τους πρώτους χρόνους μετά την Άλωση. Σέ τέσσερις βασικές πηγές της ιστορίας του 16ου-17ου αι.⁵⁴ επαναλαμβάνεται μέ έλάχιστες διαφορές τό θαύμα της διαλύσεως του σώματος της νεκρής άφορισμένης από τόν οικουμενικό πατριάρχη προκειμένου να πειστεί ο Πορθητής για την αλήθεια των δογμάτων της χριστιανικής θρησκείας. Τό σώμα της νεκρής παρέμεινε για αρκετά χρόνια άδιάλυτο ως άποτέλεσμα του άφορισμού που της είχε επιβάλει ο πρώτος μετά την Άλωση πατριάρχης Γεννάδιος· η σύνδεση της άδιαλυσίας και του άφορισμού είναι προφανής. Η παράδοση αυτή μέσω των άλλεπαλλήλων επανεκδόσεων του Χρονογράφου συντηρείται αναλλοίωτη για πολλούς αιώνες και βεβαίως πλουτίζεται και μέ την έν τω μεταξύ νέα έμπειρία.

Άλλά και για τόν λόγιο ιεράρχη Μητροφάνη Κριτόπουλο (1589-1639) έστω και άναγκασμένο να υπερασπίσει τά δόγματα της ανατολικής θρησκείας έναντι των διαμαρτυρομένων άγγλων θεολόγων τά πράγματα παραμένουν τά ίδια. Τό σώμα του άφορισμένου δεν διαλύεται· πρέπει οι συγγενείς του νεκρού να φροντίσουν για την επανόρθωση των άδικιών που είχε διαπράξει ο άφορισθείς. Τό φαινόμενο αυτό ο Κριτόπουλος τό όνομάζει θαύμα και σημείο του θεού: “έγώ δέ σφόδρα περί τούτου

53. Για τά άλιωτα σώματα παραπέμπουμε σέ πρόσφατη μελέτη του Γερμανού Παρασκευόπουλου, μητρ. Ηλείας, Σώματα, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

54. Πρόκειται για την “Έκθεση Χρονική”, την “Ιστορία Πολιτική Κωνσταντινουπόλεως”, την “Ιστορία Πατριαρχική Κωνσταντινουπόλεως” και τόν “Χρονογράφο του Δωροθέου”· γι’ αυτά βλ. τά όσα αναλυτικά αναφέρουμε έδώ στό ένστο κεφάλαιο

χαίρω, ότι ο Θεός τοιοῦτον μέγα σημεῖον ἔδωρήσατο ἡμῖν, ὥστε μὴδέ πιστεύειν τοὺς πολλούς”⁵⁵.

Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση θά κινηθεῖ στά τέλη τοῦ 18ου αἰ. ὁ Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων καὶ αὐτός ὁ λόγιος ἱεράρχης στήν πραγματεία του γιὰ τὸν ἀφορισμό διακρίνει τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ στοὺς ζωντανούς⁵⁶ καὶ νεκρούς ἀφορισμένους. Προκειμένου λοιπὸν γιὰ τοὺς νεκρούς ἀφορισμένους ἀναφέρει ὅτι μόνο ἓνα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα: “ἀλλ’ ὅμως τὸ πλέον φοβερόν καὶ τρομερόν, ἔστι ὁ τυμπανίας, δηλαδή τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τυμπανιαίων, τὸ ὁποῖον ἐπειδὴ νὰ φανεροῦται μετὰ θάνατον, γίνεται διὰ θαύματος, καὶ θαυματουργῶν ὁ Κύριος, δεικνυσὶν ἐν τῇ καθ’ ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ...”. Τὴν λογικὴ τοῦ θαύματος ὁ Χρῦσανθος θά τὴν χρησιμοποιήσῃ προκειμένου καὶ αὐτός νὰ ἀντιπαραταχθεῖ πρὸς τὴν καθολικὴ ἐκκλησίᾳ (“τὰ παπῖδια”), “...ὅπου λέγουσιν ὅτι τῶρα δὲν γίνονται θαύματα εἰς τὴν ἀνατωλικὴν ἐκκλησίαν, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο τὸ θαῦμα τῶν τυμπανιαίων τοὺς ἀποστομίζει...”⁵⁷.

Συνεχίζοντας ὁ Χρῦσανθος θά προχωρήσῃ σὲ ὀρισμένες λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τοὺς τυμπανιαίους· δογματίζει λοιπὸν ὅτι αὐτὸ γίνεται καὶ “διὰ παραμικρὰ ἁμαρτήματα” προκειμένου “νὰ χαλινώνεται ἡ προπέτεια τῶν κακῶν χριστιανῶν καὶ νὰ τοὺς διορθῶνῃ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον”· προκειμένου νὰ καλύψῃ κάθε περίπτωση ὁ Χρῦσανθος ἀναφέρει ὅτι πολλές φορές καὶ τὰ παιδιά τῶν ἀφορισμένων καὶ “μάλιστα τὰ νήπια γίνονται τυμπανιαῖα”· ἀκόμα καὶ οἱ δούλοι καὶ οἱ γυναῖκες τῶν ἀφορισμένων ὑφίστανται τὰ ἴδια. Τοῦτο γίνεται, κατὰ τὸν Χρῦσανθο, “διὰ νὰ ἐξεγερθῇ μεγαλύτερος φόβος εἰς τοὺς πιστοὺς, βλέπωντες πῶς ἢ εἰς αὐτοὺς ποιηθῆ περνᾶ καὶ εἰς τὰ πράγματα αὐτῶν τὰ μᾶλλον ἡγαπημένα, καὶ πῶς εἶναι δραστικὰ τόσον ὁ ἀφορισμός καὶ ἡ κατάρα τῶν ἱερέων, ὥστε ὅπου διήκει καὶ εἰς τὰ ἀθῶα τέκνα”⁵⁸.

Αὐτὰ πρεσβεύουν γιὰ τὰ ἄλιωτα πτώματα τῶν νεκρῶν ἀφορισμένων ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος καὶ ὁ Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων καὶ μάλιστα, ὅπως ἀναφέρουν, τὰ χρησιμοποιοῦν στὶς δογματικὲς διαμάχες τους μὲ τοὺς Δυτικούς (καθολικοὺς καὶ διαμαρτυρομένους)⁵⁹. Στὸ ἴδιο

55. Καρμίρης, Ὁμολογία 77-78: “...μετὰ θάνατον φαίνεται θέαμα ἐλεεινὸν καὶ πολλῶν θρήνων ἄξιον· ἄλιτον γὰρ παραμένει τὸ ἐκείνου σῶμα, μέλαν τε καὶ αἰσχρόν, ὡς φόβον ἐμποιεῖν οὐ μόνον τοῖς παιδαρίοις μορμολυκείου δίκην, ἀλλὰ καὶ τοῖς λιαν ἀνδρείοις δοκοῦσιν· οὐδεμίαν γὰρ ὁμοιότητα ἔχουσι πρὸς τὰλλα τῶν χριστιανῶν σῶματα· διαλύεται γὰρ ἐκεῖνα καὶ τις σεμνοποιός ὠχρότης ἐπανθεῖ τοῖς ὀστέοις ἐκείνοις...ὅποια σῶματα καγὼ ἐώρακα ἕως ὁκτώ...”. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. ἐδῶ κεφάλαιο ἑνατο ὅπου περιγράφεται ὡς θαῦμα τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἡ διάλυση σώματος ἀφορισμένου πού ἔλαβε χώρα στὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Νικολάου στήν Ζάκυνθο.

56. Γι’ αὐτὰ βλ. ἐδῶ στὸ Παράρτημα τὸ πλήρες κείμενο.

57. Βλ. ἐδῶ στὸ Παράρτημα.

58. Βλ. ἐδῶ στὸ Παράρτημα.

59. Βλ. ἐδῶ κεφάλαιο ἑνατο. Τὰ τυμπανιαῖα πτώματα ἀπασχολοῦν καὶ ἄλλους ἱεράρχες· ἀναφέρουμε χαρακτηριστικὰ τὰ ὅσα γράφει γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὁ Χριστόφορος Ἄγγελος στὸ ἔργο του: Κατάστασις, 151-152: “...ἐάν ἀποθάνῃ, μετὰ ἓν ἔτος εἰώθασιν οἱ Ἕλληνες ἀνορύττειν τοὺς τάφους τῶν νεκρῶν, καὶ οὕτω εὐρίσκουσιν ἐκεῖνον σῶον, καὶ μέλανα, ὅλον τὸ σῶμα καὶ σὺν θριξί, οἱ δὲ ὄνυχες αὐτοῦ λευκαί· καὶ ἐκβάλλουσιν ἔξω ἀπὸ τοῦ τάφου, καὶ στηρίζουσιν ἐκεῖνον ὀρθόν ἐν τινι τοιχείῳ, καὶ ἴσταται στηριζόμενος ἔξ αὐτοῦ, ὡς ξύλον στερεόν, καὶ ἐάν τύψῃ τίς τὴν γαστέραν ἐκείνου, ἤχει ὡς τύμπανον καὶ τοῦτου ἕνεκα καλεῖται τυμπανιαῖος, καθάπερ Κασσιανός ὁ ἱστορικός ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτοῦ καλεῖ τινὰ ἀφορισμένον τυμπανιαῖον”.

Τέτοιες περιγραφὲς βρῖσκουμε, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, πολλές στά κείμενα τῶν περιηγητῶν καθὼς καὶ τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας πού εἶναι ἐπικεφαλῆς τῶν καθολικῶν κοινοτήτων στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Γιὰ τοὺς πρώτους πρόχειρα μποροῦμε νὰ παραπέμψουμε στὸ ἔργο του Κυριακοῦ Σιμόπουλου, Ταξιδιώτες, (βλ. λ.χ.

μπήκος κύματος κινούνται και τὰ πρῶτα μετά τήν ᾠωση κείμενα πού ἐπίσης μνημονεύσαμε. Τά ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ ὅπως ἐμφανίζονται στά σώματα τῶν ἄλιωτων νεκρῶν μέ θαυματουργικό τρόπο καλοῦνται νά διατρανώσουν τήν ἀνωτερότητα τῆς ἀνατολικῆς πίστεως.

Ἄλλη εἶναι ὁμως ἡ πραγματικότητα πού πρέπει νά ἀντιμετωπίσουν τά νομοκανονικά κείμενα. Μέσω αὐτῶν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης καί ὁ ἀφορισμός εἶναι ἀπό τά βασικά ἐργαλεῖα στά χέρια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀργάνων. Τά ἄλιωτα σώματα, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, καλοῦνται νά ἐνδυναμώσουν τήν ἀποτελεσματική ἐφαρμογή τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀποφάσεων ἀλλά καί πάλι μέσω τῆς ἐκκλησίας μποροῦν νά ἀρθοῦν αὐτές οἱ τρομερές συνέπειες. Μέ βάση λοιπόν τό σκεπτικό τῆς ὑποστήριξης τῆς ἀπονομῆς δικαιοσύνης οἱ νομοκάνονες τίς περισσότερες φορές φθάνουν σέ ἀκρότατες λεπτομέρειες περιγραφῶν ἄλιωτων σωμάτων προκειμένου νά στοιχειοθετήσουν εἰδικές περιπτώσεις ἀμαρτημάτων πού τιμωρήθηκαν μέ ἀφορισμό.

Ἄν λ.χ. μελετήσουμε τό βασικό κείμενο ἀπονομῆς δικαιοσύνης κατά τήν περίοδο αὐτή, δηλ. τόν νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ θά διαπιστώσουμε τήν ποικιλία τῶν περιπτώσεων πού περιέχει: Κεφ. οα' "Περί ἀφωρισμένου, πῶς γνωρίζεται μετά τόν θάνατον αὐτοῦ, πόθεν ἀφωρίσθη" κεφ. οβ' "Περί ἀφωρισμένων, τούς ὁποίους ἀφορίζουν οἱ ἀρχιερεῖς καί μετά θάνατον εὐρίσκονται λευμένα τά σώματα αὐτῶν" κεφ. οδ' "Περί ἀποθαμένου, ὅπου νά εὐρεθῆ ἀκέραιον τό σῶμα αὐτοῦ, μή ἔχον τρίχας τελείως"⁶⁰.

Στό πρῶτο κεφάλαιο καλύπτονται ὅλες οἱ πιθανές ἀποχρώσεις τοῦ ἄλιωτου σώματος: ὁ ἀναθεματισμένος εἶναι κίτρινος μέ ζαρωμένα δάκτυλα· ὁ ἀφορισμένος ἀπό ἀρχιερέα εἶναι μαῦρος· ὁ ἀφορισμένος "παρά τῶν θείων νόμων" εἶναι ἄσπρος. Στό β' κεφάλαιο ἡ πληροφόρηση καλύπτει αὐτούς πού καίτοι ἀφορισμένοι, τά σώματά τους ἀνευρίσκονται "λευμένα καί κεχωρισμένα, κόκκαλον ἀπό κόκκαλον". Ἡ περίπτωση αὐτή πού φυσικά εἶναι καί ἡ πλέον φυσιολογική καί δημιουργεῖ

στόν τ.1, σ.540 ὅπου περιγραφή τυμπανιαίων πτώματων ἀπό τόν περιηγητή Richard). Γιά τήν δεύτερη κατηγορία μαρτυριῶν βλ. τό κείμενο (17ου αἰ.) τοῦ ἐπικεφαλῆς τῶν καθολικῶν τῆς Κίμωνος στόν Slot, Κίμωνος 212-214: ἀπό ἔγγραφο ἀναφορά πού ἀπόκειται στά ἀρχεῖα τῆς Propaganda Fidei, S.C.Arcipelago 6, 186). Ὁ καθολικός προϊστάμενος ἀναφέρει χαρακτηριστικά: "Καί ἀφοῦ ὁ λόγος περὶ τῶν νεκρῶν, θά διηγηθῶ καί μίαν ἄλλην ἀπαισίαν συνήθειαν, ἡ ὁποία ἀσκεῖται ὑπό τῶν σχισματικῶν Ἑλλήνων ἐπισκόπων, οἱ ὁποιοί τήν ἐπέτειον τοῦ θανάτου διατάσσουν νά ἀνοίγουν τά μνήματα καί νά ἐξεταστοῦν τά πτώματα, ἂν εἶναι λειωμένα ἢ σαπρά ἢ συντετηρημένα ἢ ἀκέραια καί νά ἐξαχθοῦν τά ὄσα τοῦ μέλους τοῦ σώματος, τό ὅποιον τυχόν παραμένει ἀκέραιον, λέγοντες ὅτι ἂν ἡ χεῖρ δέν ἔχη λειώσει, τοῦτο εἶναι σημεῖον, ὅτι ἔχει κτυπήσει ἱερέα ἢ συγγενῆ καί ἔχει ἀφορισθῆ. Ἄν τό πόδι εἶναι ἀκέραιον, σημαίνει ὅτι ἔχει λακτίσει ἄνθρωπον κληρικόν ἢ λαϊκόν. Ἄν ὀλόκληρον τό σῶμα εἶναι ἀκέραιον, τότε πρόκειται πλέον περὶ τελείου ἀφορισμοῦ. Ἄν ὁμως ὁ νεκρός ἔχη λειώσει ἐντελῶς, τότε ἡ καταδίκη του εἶναι ὀλοκληρωτική. Ὅπως λοιπόν καί νά ἔχη τά πράγματα, ὁ ἐπίσκοπος ἔχει πάντοτε δίκαιον, ὅποτε ἀρχίζει τά παζάρια μέ τούς συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ..." συνεχίζοντας ἀναφέρει τήν διαδικασία ἀρσεως τοῦ ἀφορισμοῦ καί καταλήγει: "Καί τόν ἐπιστρέφει διά νά ταφῆ εἰς νέον μνήμα, ἐνίοτε δέ ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐξέτασις τοῦ πτώματος διά νά διαπιστωθῆ ἂν ἔλειψε, καί ἂν ὄχι τίθεται εἰς ἄσβυστον ἀσβέστην καί ἂν δέν ἀποσυντεθῆ τό πτώμα οὔτε ἀπό τόν ἀσβέστην, τότε τό κατατεμαχίζου δι' ἀγρών κτυπημάτων μέ τήν ἄξινην...". Ἄπο τά ὄσα ὑπερβολικά καί διογκωμένα παραθετεῖ ὁ λατίνος ἐκφραστής γίνεται εἰκόλα ἀντιληπτό πόσο μικρὴ ἀπόσταση χωρίζει τήν ἀλήθεια ἀπό τήν δυσσεδαίμονία, τούς ἀφορισμένους ἀπό τούς βρυνκόλακες...".

60. Μαλαξός, Νομοκάνων 111-112, 113-114, 114-115.

προβλήματα αντιμετωπίζεται από τον νομοκάνονα τελείως αρνητικά· σημαίνει δηλαδή ότι για τον χριστιανό αυτόν δεν υπάρχει περίπτωση συγχώρησης αφού έχει εκλείψει το κυριότερο πειστήριο της θαυματουργικής παρέμβασης του θείου· δηλαδή η θειική παρέμβαση εκδηλώνεται αρνητικά αφαιρώντας την δυνατότητα άρσης του έπιτιμιου διά της αποδόσεως του άλιωτου σώματος στην γη και κατά συνέπειαν δεν υπάρχει περίπτωση να σωθεί η ψυχή του νεκρού άφορισμένου: “αυτός δεν έχει έλπίδα να λάβη συγχώρησιν, ότι εγένετο κληρονόμος της άτελευτήτου κολάσεως”.

Μόνον στο τρίτο κεφάλαιο υπάρχει και κάποια έναλλακτική λύση· πρόκειται για το σώμα που βρίσκεται άκέραιο αλλά δεν έχει καθόλου τρίχες. Τότε πρέπει να τοποθετηθεί το σώμα σε άλλο τάφο και αφού περάσει ικανός χρόνος να το εξετάσουν πάλι· αν εύρεθεί στην ίδια κατάσταση πρόκειται για τον νεκρό άφορισμένου και “δέεται συγχωρήσεως, ίνα λυτρωθή εκ του δεσμού”. Ο Μαλαξός λοιπόν αντίλυντας και από παλαιότερα κείμενα έχει καλύψει όλες τις περιπτώσεις: τά άλιωτα σώματα είναι οι άψευδεις μάρτυρες των προϋπαρξάντων άφορισμών.

Η “Βακτηρία Αρχιερέων” (17ος αϊ.), μολονότι όπως έχουμε αναφέρει ακολουθεί τον Βλάσταρη σε πολλά σημεία ως γέννημα των χρόνων της Τουρκοκρατίας βρίσκει την ευκαιρία να εμπλουτισθεί και με νέες περιπτώσεις νεκρών άλιωτων σωμάτων και βεβαίως με τις αντίστοιχες επεξηγητικές του έπιτιμιου προσεγγίσεις. Τά σχετικά κεφάλαια παραδίδονται με τους ακόλουθους τίτλους: “Περί άφορισμένου πώς γνωρίζεται μετά τον θάνατον αυτού πόθεν άφορίσθη”. “Περί άφορισμένων τους όποιους άφορίζει ο άρχιερεύς και μετά τον θάνατον εύρίσκονται τά σώματα αυτών λελυμένα ή άνάλυτα”. “Περί άπεθαμένου, όπου να εύρεθή το σώμα αυτού άκέραιον, και να μήν έχη τρίχας όλότελα”⁶¹. Η περιγραφή των κεφαλαίων αυτών, δηλαδή η αναγραφή των τίτλων αλλά και το περιεχόμενο παραπέμπουν άπευθείας στον Μαλαξό και οι διαφορές άφορούν την γλωσσική υπόσταση του έργου. Οι έρμηνευτικές προσεγγίσεις σχετικά με τά άλιωτα πτώματα είναι οι ίδιες και φυσικά συντηρούν την άφοριστική παράδοση που έχει καθιερώσει, με μεγάλη θά λέγαμε έπιτυχία, ο Μαλαξός.

Έκτός από τά δύο αυτά βασικά έργα υπάρχουν και δεκάδες άλλοι κώδικες⁶² που συντηρούν άναπαράγοντας τις διατάξεις αυτές· στην πλειονότητά τους έχουν ως βασική πηγή φυσικά τον Μαλαξό: ή άναπαραγωγή είτε είναι αυτούσια είτε παρουσιάζει έλαφρές παραλλαγές.

Τά σχετικά με τά άλιωτα σώματα βεβαίως δεν άπουσιάζουν και από το γνωστό μας “Πηδάλιο”. Έτσι ο Νικόδημος έρμηνεύοντας τον ζ΄

61. “Βακτηρία Αρχιερέων”, δ.π., κεφ. λγ΄, λε΄, λζ΄.

62. Παραπέμπω σε δύο παραδείγματα κώδικων με παρόμοιο περιεχόμενο: α) Β. Ατέσης, Νομοκάνων και β) Ν. Βέης, Δωροθέα σχολή 16: στην σελίδα αυτή περιγράφεται κώδικας με τίτλους: “Περί άφορισμένου πώς γνωρίζεται μετά τον θάνατον αυτού τό πόθεν άφορίσθη...τό παρόν ήτο εις ένα βιβλίον του Θεσσαλονίκης της Αγίας Σοφίας, και τό άντέγραψε αυτό ο μητροπολίτης κύρ Μακάριος, ο Σαμπάλης· και έξ αυτού άλλοι πολλοί.” Όποιος έχει εντολήν, ή κατάραν κρατούσι μένον τά εμπροσθινά του κορμιου του· εκείνος όπου έχει άνάθεμα, φαίνεται κίτρινος, και ζαρωμένα τά δάκτυλά του...” και συνεχίζει άντιγράφοντας, όπως διαπιστώνεται με την πρώτη ματιά, τον Μαλαξό.

κανόνα του αγίου Γρηγορίου Νύσσης περί της καταδίκης των τυμβωρύχων, βρίσκει την ευκαιρία να αναφερθεί και στα αδιάλυτα σώματα. Βεβαίως γράφοντας στην στροφή προς τον 19ο αί. δεν μπορεί να αποφύγει και την παράθεση της λογικής έρμηνείας: η αδιαλυσία μπορεί να αφείλεται είτε στην κράση των σωμάτων είτε στην ποιότητα του εδάφους. Στην πρώτη περίπτωση ένδεικνυται να παραμείνουν τα σώματα επί μακρό χρόνο στην γη (πέντε ή επτά χρόνια)· η ποιότητα της γης εξάλλου ή όποια άλλοτε “κάμνει εύκολόβραστα δσπρια, άλλη δέ δυσκολόβραστα” μπορεί να συντελέσει στην εύκολια ή δυσκολία διαλύσεως του νεκρού σώματος· σέ μιά τρίτη λογική έρμηνεία εμφανίζεται και ό παράγοντας του καιρού· εύκολότερα διαλύονται όσοι πεθαίνουν τό καλοκαίρι από εκείνους που πεθαίνουν τόν χειμώνα.

Όστόσο εκτός από τίς διαπιστώσεις αυτές υπάρχει και ή “ύπερφυσική αίτία”. Αύτή προέρχεται “...ή από νόμιμον και δίκαιον και κανονικόν άφορισμόν Άρχιερέως τινός, Έπισκόπου τυχόν, ή Μητροπολίτου, ή Πατριάρχου, ή Ίερέως, ή από κάμμίαν άδικίαν όπου έκαμεν ό αποθανών, ή ένα μερικόν άνθρωπον, ή εις ένα όλόκληρον χωρίον, ή χώραν ή πόλιν”. Πρέπει λοιπόν να ακολουθήσει επανόρθωση της άδικίας από τούς συγγενείς του άφορισμένου και μεσολάβηση της εκκλησίας προκειμένου να συγχωρηθεί ό άμαρτωλός⁶³.

Δέν θά παραλείψουν εξάλλου οί μοναχοί συντάκτες του “Πηδαλίου” να αναφέρουν και τά σημάδια των άφορισμένων σωμάτων τά όποια είναι: “α. αδιάλυτα, β. είναι άσχημα και δυσειδή, γ. είναι δυσώδη και βρωμερά, δ. είναι φουσκωμένα ως τύμπανα”. Μάλιστα προχωρούν έτι περαιτέρω και τά αντιδιαστέλλον προς τά αδιάλυτα σώματα των αγίων τά όποια έχουν “...τά εναντία τούτων σημάδια· εκείνα γάρ αδιάφθαρτά εισιν, ώραία, εύώδη, εξηραμμένα, ήμερα και εύπρόσιτα, ώσάν να ήναι κοιμισμένα. Και προς τούτοις, βρύουσι και διάφορα θαύματα”.

Έτσι αντιμετωπίζεται συγχρόνως και ή περίπτωση των αγίων λειψάνων, ή όποια όπως είναι εύλογο θά μπορούσε να δημιουργήσει άπορίες έν σχέσει προς τό φαινόμενο της αδιαλυσίας.

Ένδιαφέρον παρουσιάζει επίσης τό γεγονός ότι και ή σύγχρονη εκκλησία δέν άπορρίπτει έντελώς την εκδήλωση άποδοκιμασίας από τόν Θεό του άμαρτωλού διά της εμφανίσεως αδιαλύτων πτωμάτων. Έτσι ό μητροπολίτης Ήλείας Γερμανός Παρασκευόπουλος γράφοντας τό 1982 για τά αδιάλυτα σώματα, άφού βεβαίως αναφέρει όλες τίς λογικές έρμηνείες, δέν παραλείπει να τονίσει ότι: “Κατά ταύτα ή μή διάλυσις του σώματος άφορισθέντος ανθρώπου άποτελεί εκδήλον φανέρωσιν της στερήσεως προς αυτόν των εύεργειών του Θεού, άποκλειστική ύπαιτιότητα του ανθρώπου, ώστε άμέσως να αρχίση και ή μετά θάνατον τιμωρία του σώματος, ως συμβαίνει και μέ την ψυχήν του. Τούτο βεβαίως γίνεται κατά την παρούσαν ζωήν εις όλως εξαιρετικές περιπτώσεις κατά τάς άνεξευρευνήτους βουλάς του Θεού, άσφαλώς δέ προς τό πνευματικόν συμφέρον εκείνων και προς διδασκαλίαν των επιγιγνομένων. Σκληρόν τό μέτρον, πλήν σύμφωνον προς την έλευθερίαν του ανθρώπου και την δικαιοσύνην του Θεού”⁶⁴.

63. Άγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον 661-662.

64. Γερμανός, Σώματα 308. Έκτός από τίς διαπιστώσεις αυτές, άλλες νεότερες επιβιώσεις των πλίσεων αυτών έχουν στην έκθεση άλλωτου χειριού Ιερομονάχου στην

Ὁ φόβος λοιπόν, ὁ ὁποῖος προξενεῖται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν διατήρηση ἀδιάλυτου τοῦ σώματος τῶν ἀφορισμένων μέ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται, διαγράφει μιὰ μεγάλη καμπύλη μέσα στὴν διαχρονία καὶ ἐκτείνεται κυρίως ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους μετὰ τὴν Ἄλωση⁶⁵ φθάνοντας ὡς τὶς μέρες μας. Γιὰ φόβο μᾶς μίλησαν εὐθέως οἱ Μητροφάνης Κριτόπουλος καὶ Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων, φόβο πού καλεῖται νὰ συντεῖσει τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ τοὺς σταματήσει ἀπὸ τὶς ἄδικες καὶ ἁμαρτωλές ἐνέργειές τους. Ὁ φόβος ὁμοίως εἶναι ἐξίσου ἀπαραίτητος προκειμένου νὰ ἐφαρμοστοῦν οἱ ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας εἴτε αὐτές εἶναι δικαστικῆς φύσεως εἴτε εἶναι ἀποφάσεις πού ρυθμίσουν προβλήματα νομιμότητας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ προσέγγιση τοῦ ἁλιωτοῦ σώματος τοῦ ἀφορισμένου πρὸς τὶς δοξασίες περὶ βρυκολάκων εἶναι ἐκδηλὰ εὐκόλη καὶ παρὰ τὶς κάποιες ἀντιδράσεις τῆς ἐκκλησίας προκειμένου νὰ ἀποσυνδεθοῦν οἱ δύο ἐκδηλώσεις τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἀντίθετο. Στὶς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀλλὰ καὶ τῆς πρόσφατης ἀκόμα δὲν εἶναι εὐκόλη ἡ ἐκλογίκευση φαινομένων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓνα καλοῦνται νὰ τὸ θεωρήσουν ὡς θαῦμα προερχόμενο ἀπὸ τὸ Θεό (ἅγιοι-ἁλιωτοί-ἀφορισμένοι) καὶ τὸ ἄλλο ὡς ἐκδήλωση τοῦ διαβόλου (βρυκόλακες-ἁλιωτὰ πτώματα πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ διάβολος). Ὡστόσο καὶ γιὰ τὸ ἓνα καὶ γιὰ τὸ ἄλλο ἡ διαμεσολάβηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας εἴτε μέ τοὺς ἀφορισμούς της, εἴτε μέ τοὺς ἁγιασμούς της, εἴτε μέ τὶς συγχωρητικὲς εὐχές της εἶναι ἡ μόνη γιὰ τὴν ἐξομάλυνση τῶν πραγμάτων. Μέ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐνισχύεται ἀκόμα περισσότερο ἡ θέση τοῦ ἀφορισμοῦ ὡς ποινῆς ἀφοῦ κάθε παραμικρὴ ἔνδειξη ἀδιαλυσίας θεωρεῖται καὶ εἶναι εὐκόλο νὰ ἀποδοθεῖ σ' αὐτόν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς κακῆς καὶ ἁμαρτωλῆς συμπεριφορᾶς του. Πολλές φορές μάλιστα ἡ λογικὴ αὐτὴ τείνει νὰ ὑπερβεῖ κάθε δογματικὴ ἀλήθεια καὶ τελετουργικὴ συμβατικότητα, ἀφοῦ θεωροῦνται ὡς ἀφορισθέντες, νεκροὶ γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπῆρχαν μαρτυρίες ὅτι εἶχαν ἀφορισθεῖ κατὰ συνέπεια ἢ περὶπτωσὴ τους ἀνάγεται στὴν αὐτόματη ἐνεργοποίηση ποινῶν πού εἶναι ἐνσωματωμένες στὶς διατάξεις τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Ἐκτός ὁμοίως ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀδιαλυσίας τὸ τυπικὸ τοῦ ἀφορισμοῦ ἀναφέρεται εὐθέως καὶ στὴν καταδίκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ κληρονομήσει τὴν αἰώνιο κόλαση. Οἱ ἐκφορές τῆς κατάρας καὶ ἀπειλῆς αὐτῆς εἶναι σαφέστατες: “ἔστω δὲ καὶ ἐν τῇ ἀθανάτῳ κολάσει ὑπεύθυνος” (1361): “ἡ μερὶς αὐτῶν μετὰ τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον καὶ τοῦ προδώσαντος αὐτόν” (1556): “εὗροιεν καὶ τὸν μέγαν καὶ θαυματουργόν Νικόλαον μαχόμενον ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως” (1614): “καὶ εὗροι τὸν θεόν μαχόμενον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως” (1622): “καὶ ἔνοχοι τοῦ πυρός γεέννης” (1641): “καὶ λόγον ἀποδώσοι θεῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς

μονὴ Βατοπεδίου, ὁ ὁποῖος φέρεται ὅτι χτύπησε μέ μαχαίρι εἰκόνα τῆς Παναγίας (Βασιλόπουλος, Θαύματα 61 καὶ Παναγιώτου, Ἐσφαγμένη 21).

65. Τὴν ἴδια γνώμη, δηλαδή ὅτι τὸ τυπικὸ τοῦ ἀφορισμοῦ μέ τὶς μακροσκελεῖς καὶ ἀποτρόπαιες κατάρες καὶ τὰ ἀδιάλυτα σώματα εἶναι δημιούργημα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ἔχουν καὶ οἱ ἀσχοληθέντες μέ τὸν ἀφορισμὸ Βασιλείου, Ὑπόμνημα 41 καὶ 59 καθὼς καὶ Δουβοννιώτης, Ἀφορισμός 57.

κρίσεως” (1673): “καί ἡ μερίς αὐτῶν μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα, καί ἔνοχοι τοῦ πυρός γεέννης” (1688): “καί ὑπεύθυνος τοῦ πυρός τῆς κολάσεως” (1703): “καί ἔνοχος τοῦ πυρός τῆς γεέννης καί τῆς ἀτελευτήτου καί διαιωνιζούσης κολάσεως” (1715).

Παράλληλα λοιπόν μέ τήν ἀσυγχωρησία πού ἐνδέχεται νά ὑπάρξει μέ τήν μή ἄρση τοῦ ἀφορισμοῦ καί τήν ἀπόδοση τοῦ σώματος στήν γῆ, ἔχουμε καί τήν εὐθεία ἀπειλή γιά τήν κατάληξη τῆς ἁμαρτωλῆς ψυχῆς τοῦ ἀφορισμένου στήν αἰώνια κόλαση ἀνεξάρτητα ἢ καί παράλληλα μέ τήν ὑπαρξη τοῦ ἁλιωτοῦ σώματος. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας πού ξαναγεῖται ἀπό τόν ἀρχάγγελο Μιχαήλ καί βρίσκεται μπροστά σ' ἐκείνους πού καταπατοῦν τόν ἀφορισμό τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, δηλαδή πού παραβαίνουν τούς κανόνες τῶν πατέρων πού κατασφαλίζονται μέ ἀφορισμό. Ἐδῶ ἔχουμε ἄμεση γνώση τοῦ ἀποτελέσματος: οἱ ἁμαρτωλοὶ βρίσκονται κιώλας στήν κόλαση⁶⁶.

Τά ἀποτελέσματα λοιπόν τοῦ ἀφορισμοῦ εἴτε πρόκειται γιά ζῶντες ἀφορισμένους εἴτε γιά νεκρούς εἶναι πολύ σοβαρά καί συντελοῦν ἄμεσα ὥστε ἡ ποινή νά ἔχει τήν ἀνάλογη ἀποτελεσματικότητα. Ἡ ἀπομόνωση τοῦ ἀφορισμένου, ἡ στέρηση συμμετοχῆς στά μυστήρια καί τίς ἐν γένει ὑπηρεσίες τῆς ἐκκλησίας, ὅταν αὐτή* συμμετεῖχε ἀποφασιστικά σέ ἕνα εὐρύ κύκλο δραστηριοτήτων τοῦ χριστιανοῦ, καλοῦνται νά ἐπηρεάσουν τίς ἀποφάσεις τοῦ πιστοῦ καί νά ἀποτρέψουν τίς ὁποιες παρεκτροπές του. Συνυφασμένος μέ τίς στερήσεις εἶναι πρῶτιστα ὁ κοινωνικός διασυρμός πού αὐτόματα ἐπέρχεται μέ τήν ἐκφώνηση τοῦ ἐπιτιμίου: ἡ σύνολη διαδικασία ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς ἀλλά καί τά ἀποτελέσματά της ἐπενεργοῦν στήν ἐπαύξηση τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ ἀποτελέσματος πού εἶναι ὁ διασυρμός.

Ἄλλά καί τά ἀποτελέσματα πού ἐπιφέρει τό ἐπιτίμιο εἰς βάρος τῶν σωμάτων τῶν ἀφορισμένων δέν εἶναι ἀμελητέα: οἱ ἐρμηνεῖες τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων γιά τά ἁλιωτα πτώματα μέ τούς ἀναβαθμούς τῶν ἁμαρτημάτων πού προέρχονται ἀκριβῶς ἀπό τήν κατάσταση τῶν σωμάτων, εἶναι βιώματα ἔντονα γιά τόν χριστιανό καί ἄμεσα ἐπιδρῶν στήν νοοτροπία καί συμπεριφορά του. Ὅμως ἡ προσέγγιση τῆς ἐκκλησίας δέν μένει στήν ἐξωτερική ἢ ἐπίγεια ἐκδοχή τοῦ πράγματος: αὐτές οἱ ἐξωτερικές ἀναγωγές θέλουν ἀκριβῶς νά τονίσουν τό στοιχεῖο τῆς ἀπωλείας τῆς ψυχῆς τοῦ χριστιανοῦ. Τό ἁλιωτο σῶμα σημαίνει τήν

66. Dawkins, Ἐποκάλυψις 478-500: “Ἐποῦτοι εἶναι ὁπού βάνουσι ὁμορφάδες διαβολικές εἰς τήν μούρην ντως καί ξυρίζονται καί πλέκονται ξένες τρίχες καί τήν μορφήν τοῦ Κυρίου ὁπού τούς ἤδωκε καταλύοντες. Καί τόν ἀφορεσμόν τῶν ἁγίων Πατέρων καταπατοῦσι”. Παρόμοια περιγραφή ἔχουμε καί στήν διήγηση πού κάνει ὁ Λάζαρος μετὰ τήν ἀνάστασή του ἀπό τόν Χριστό, περιγράφοντας τά ὅσα εἶδε στόν Ἄδη: “Ἐκεῖνοι πού τήν Κυριακή δέν πῆγαν εἰς τήν ἐκκλησίαν εἰς τό σκότος μέσα βρίσκονται μέ καταφρονησία: ὅσοι ἔλαβον ἀφορεσμό καί ψεύτικο τόν δόκον, ὅλους αὐτούς τούς, εἶδακα εἰς τόν ἴδιον τόν τόπον” (Σεφερλῆς, Λάζαρος, 381-382). Ἡ δογματική αὐτή θέση εἶναι φυσικά πολύ παλιά: σημειώνει πολύ εὐστοχα γιά τό θέμα ὁ Γρηγόριος Νύσσης: “Καί εἶθε τῷ βίῳ ἡ τιμωρία περὶ ὧν λέγομεν! νυνὶ δέ [ἄν] ἀνθρώπινόν τι συμβῆ, καί ἀθρόον παραστῆ ἡ τελευτή, ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτί, γίνωσκε κεκλεισθαι σοι τά ἐκεῖ. Ἐπιμελεῖς εἰσι καί μή παιζόμενοι οἱ τῆς βασιλείας θυρωροί: ὁρῶσι τήν ψυχὴν τὰ τοῦ ἀφορισμοῦ φέρουσαν σύμβολα. Ὡς τινα τοῦ δεσμοτηρίου τῆ κόμη καί τῷ ῥύπῳ κατηγορούμενον, ἀπελαύνουσι αὐτήν τῆς ἐπὶ τὰ καλά φερούσης ὁδοῦ: οὐ συγχωρήσουσι ἰδεῖν τὰ τάγματα δικαίων, καί ἀγγελικὴν εὐφροσύνην. Ἡ δέ ἀθλία τότε πολλὰ τῆς ἀβουλίας ἑαυτὴν καταμεφομένη, οἰμώζουσα δέ καί ὀδυρομένη, καί στένουσα, καί σκυθρωπῶ τινι τόπῳ, ὅλον γωνία προσεδόμηνη διατελέσει, τόν ἁληκτον ὀδυρόν καί ἀπαραμύθητον εἰς αἰῶνας ἐκτίνουσα.” (PG 46, στ.312).

άρνηση τοῦ θεοῦ νά δεχθεῖ τήν ψυχή τοῦ ἀφορισμένου· ὁ ἀφορισμένος καί ἀποδοθεῖς κατά τό σῶμα στήν γῆ εἶναι ἀμετάκλητα χαμένος, τοῦ ἐπιφυλλάσσεται ἡ αἰώνια κόλαση. Ἡ ὀργάνωση τοῦ σχήματος εἶναι ἀσφυχτικά ἐρμητική καί ἐλάχιστες διεξόδους φυγῆς προσφέρει· ἡ καλύτερα ἀφήνει μόνο μία ὁδὸ διαφυγῆς: τήν μετάνοια τοῦ χριστιανοῦ, τήν ἐπανόρθωση τῆς ἀδικίας, ὅπως αὐτή ἐννοεῖται ἀπό τόν ἐκκλησιαστικό δικαστή, τήν συμμόρφωση πρὸς τίς ἐκκλησιαστικές ἐπιταγές. Ὁ περιορισμός τῆς ποινῆς στήν συντριπτική πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων μόνο στήν ἀπειλητική, ἀνώνυμη ἐκδοχή της μαρτυρεῖ ἀποφαστικά γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ὄλου σχήματος.

Ὡς ὕστερη μαρτυρία τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἀφορισμοῦ ἄς χρησιμοποιήσουμε τούς στίχους τοῦ ποιητῆ Λάμπρου Πορφύρα ὁ ὁποῖος διεκτραγωδεῖ ἔμμετρα ἔτσι τήν τύχη τοῦ ἀφορισμένου⁶⁷:

Θροφή μ' ἐκάνανε κοράκια πεινασμένα·
 Τά μάτια μου δέν κλείστηκαν ἀπό κανένα.
 Τό κρῖμα, πού δταν τῶκανα μέ εἶχε λυώσει
 Τώρα φριχτά τό σῶμα μου τῶχει πετρώσει
 Κι' ὁ ἀφορισμός ἀπ' τά σκληρά τοῦ παπᾶ στήθη
 Πικρό Τρισάγιο στόν ἄταφο ἐχύθη.

Τήν αὐγή τραγουδοῦν τά πουλιά κάθε πόνο·
 Ποιό πουλί θά μπορέση νά πῆ πῶς δέν λυώνω;

67. Κατσιμπαλης, Πορφύρας, 1579-1580 (Τό ποίημα ἐπιγράφεται: “Ὁ Πόνος τοῦ ἀφορισμένου”).

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

“Χρυσάνθου πρεσβυτέρου και αρχιμανδρίτου του αποστολικού των Ιεροσολύμων αγιωτάτου πατριαρχικού θρόνου, περί αφορισμού κατ’ αἴτησιν του γαληνοτάτου και θεοσεβεστάτου αυθέντου και ηγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βεσαράβα Πραγκοβάνου βοεβόδα.

.....
Τά αποτελέσματα του αφορισμού είναι δύο λογίων, διατί άλλα προέρχονται από τον αφορισμόν εις τούς ζώντας αφορισμένους, και άλλα εις τούς αφορισμένους αφ’ ου αποθάνουσιν. Εκείνα οποῦ προέρχονται εις τούς ζώντας αφορισμένους είναι ταῦτα: α^{ον} ἡ στέρησις των βοηθειῶν τῆς ἐκκλησίας, διατί κατά τον σκοπόν τῆς ἐκκλησίας ὑστερεῖται αφ’ αὐτά ὁ αφορισμένος, και προστάττονται οἱ ιεροὶ ὑπηρεταὶ νά μήν προσεύχονται δι’ αὐτόν δημοσίᾳ· εἶπον δημοσίᾳ, ὅτι αν μυστικά προσεύχονται διά τῆς ἐπιστροφῆς και διορθώσεως του αφορισμένου, δέν ἀμαρτάνουσι.

β^{ον}, ἡ παραίτησις τῆς μετοχῆς των μυστηρίων, διατί οἱ αφορισμένοι, δέν δύναται νά μεθέξωσι των μυστηρίων, ἔξω μόνον αν προφασισθῶν τήν λεγομένην ἀθεράπευτον ἢ ἀήτητον ἄγνοιαν, τότε ἡμποροῦν νά γένουν μέτοχοι των μυστηρίων· πρέπει ὁμως νά ἡξεύρωμεν και τοῦτο ὅτι αν οἱ αφορισμένοι μεθέξωσι των μυστηρίων, αν καλά και ἀμαρτάνουσι θανασίμως, ὁμως βέβαια λαμβάνωσι τά μυστήρια, διατί ὁ αφορισμός δέν ἀφαιρεῖ ἀπλῶς τό δεκτικόν των μυστηρίων, ἀλλά τό ἀναμαρτήτως δεκτικόν· διά τοῦτο ὁ αφορισμός[=αφορισμένος] αν μετανοήσῃ και ἔχη σκοπόν νά ζητήσῃ ἀπόλυσιν ἀπό τον δεσμόν μέ ἱκανοποίησιν τῆς ἐκκλησίας, δέχεται και τό μυστήριον τῆς μετανοίας ὄντας ἀκόμη αφορισμένος, και δέν ἀμαρτάνει, ὅτι αν ἡμάρτανεν, δέν ἦτο δυνατόν νά λάβῃ τό μυστήριον τῆς μετανοίας· οἱ ὑπηρεταὶ ὁμως τῆς ἐκκλησίας αν δώσωσι τά μυστήρια εις τον φανερόν αφορισμένον, ἀμαρτάνουσι θανάσιμα.

Εἶπομεν ὅτι οἱ αφορισμένοι αν προφασισθῶν τήν ἀθεράπευτον ἄγνοιαν, ἡμποροῦν νά γένουν μέτοχοι των μυστηρίων· και διά νά γροικηθῇ τοῦτο, εἶναι χρεῖα νά ἡξεύρωμεν ὅτι ἡ ἄγνοια εἶναι τριῶν λογίων, ἀνεκτῆ ἢ δόκιμος, παχεῖα, και ἀθεράπευτος... Ἡ ἀθεράπευτος εἶναι και αὐτή κατά πάντα τρόπον συγγνωστή, ἀμή ἢ β^η δηλαδή ἢ παχεῖα εἶναι ἀσύγγνωστος, διατί δέν ἡμπορεῖ ὁ ἱερεὺς νά προφασισθῇ ὅτι δέν ἡξεύρει τον σκοπόν ξεχωριστά καθενός μυστηρίου και τούς ποιητικούς αὐτῶν λόγους, μήτε ὁ πνευματικός πατήρ, ὅτι δέν ἡξεύρει τήν διαφορὰν των συγγνωστῶν και θανασίμων ἀμαρτημάτων, διατί εἶναι κρατημένοι νά τά ἡξεύρωσιν: ὅθεν μή ἡξεύροντές τα ἀμαρτάνωσι θανασίμως.

Ἐκ τούτου ἔγινεν φανερόν ἐκεῖνο οποῦ εἶπαμεν, ὅτι οἱ αφορισμένοι ὅταν προφασισθῶν ἀθεράπευτον ἄγνοιαν, δηλαδή ὅτι δέν ἡξεύρωσι πῶς εἶναι αφορισμένοι, και μήτε ἔχουσι χρέος νά τό ἡξεύρωσι διά διάστασιν του τύπου, και ἄλλο κανένα περιστατικόν, ἡμποροῦν νά γένουν μέτοχοι των μυστηρίων.

Γ^{ον} ἀποτελεσμα εἶναι ἡ παραίτησις τῆς κατ’ ἐνέργειαν μετοχῆς των μυστηρίων· ὅθεν ὁ αφορισμένος ἱερεὺς δέν δύναται νά δώσῃ τά μυστήρια, εις τούς πιστούς, ἔξω μόνον ὅτι εις ἐσχάτην ἀνάγκην του

θανάτου ήμπορει νά βαπτίση καθώς και κάθε άλλος χριστιανός· αλλά μήτε εκείνοι όπου δέν είναι άφωρισμένοι ήμπορούν νά ζητήσουν από τόν ούτω φανερά και δημοσίως άφωρισμένον τά μυστήρια.

ΔΟΝ άποτέλεσμα είναι ή στέρησις τών θείων τών χριστιανών καθηκόντων, δηλαδή από τήν λειτουργίαν, από τάς κοινάς άκολουθίας, από τάς δημοσίας λιτανείας, και κάθε άλλης κοινής προσευχής όπου ένομοθετήθη ή άπ' αυτόν τόν σωτήρα, ή από τήν εκκλησίαν· λοιπόν ό άφορισμός έμποδίζει τόν άφωρισμένον νά μήν είναι παρών εις τάς ιεράς λειτουργίας, νά μήν λειτουργή αυτός ό άφωρισμένος, ιερεύς, νά μήν άκούση λειτουργίαν μέ άφορισμένον εκείνος όπου δέν είναι άφωρισμένος, νά ύστερούνται τάφου εκκλησιαστικού εκείνοι όπου είναι φανερά άφωρισμένοι, καθώς και εκείνοι όπου θάπτουσι τούς τοιούτους εις κοιμητήρια και τόπους ιερούς, άφορίζονται.Είπαμεν ότι οί[δ] άφωρισμένος είναι κρατημένος από τάς κοινάς άκολουθίας, άμή όχι και τάς ίδίας, επειδή και κατ' ίδίαν οί άφωρισμένοι ήμπορούν και νά προσευχωνται, και νά ψάλλωσι και έσπερινόν, και όρθρον, και ώρας, και τάς λοιπές συνηθισμένας άκολουθίας, πλην τής λειτουργίας, άν είναι ό άφωρισμένος ιερεύς.

ΕΟΝ άποτέλεσμα είναι, ότι ύστερεί τόν άφωρισμένον κληρικόν από κάθε προνόμιον, εισόδημα, και ευεργεσίαν εκκλησιαστικήν, και από όλους τούς καρπούς και τά έφόδια όπου νομίζονται εκκλησιαστικά· και άκόμη ενεργεί ό άφορισμός εις τό νά μήν δύναται νά λάβη τίποτα από αυτά ό άφωρισμένος κληρικός και άν δοθώσιν εις τόν καιρόν του άφορισμού, νά μήν ισχύη ή δόσις, άν δέν ξαναβεβαιωθώσιν, άφ' ού λάβη ό άφωρισμένος τήν λύσιν· και μάλιστα εκ τούτου έπεται ότι τόσον άμαρτάνει θανάσιμα εκείνος όπου δίδει εις τόν άφορισμένον τούτα, όσον και ό άφωρισμένος όπου τά δέχεται· στερείται πρός τούτοις ό άφωρισμένος και από κάθε διοίκησιν τών πραγμάτων τής εκκλησίας, και όσα γίνονται άπ' αυτόν τίποτα δέν ισχύουσι, ήγουν πούλησες, άγόρασες, χαρίσματα, μεταλλαγαις, και όσα άλλα.Πρός τούτοις μένωντας ό άφωρισμένος εις τήν άπειθειάν του, ό προεστώς δέν είναι κρατημένος νά τόν τρέφη μέ τά εισοδήματα τής εκκλησίας, άν καλά και νά είναι και πτωχός, έξω μόνον άν έχη έσχάτην ανάγκην· άν μετανοήση όμως, και ζητήσει τήν λύσιν του άφορισμού, και προτύτερα από τήν λύσιν ήμπορει ό προεστώς νά του δώση τροφήν από τά εισοδήματα όπου είχε πρό του άφορισμού.Μετά δέ τήν άπόλυσιν, άν καλά, και αναλαμβάνει τήν έξουσίαν του και τά προνόμια και τήν διοίκησιν του, όμως δέν αναλαμβάνει τό συμφέρον εκείνο όπου έλαβε εις όσον καιρόν ήτον άφωρισμένος, άν ήτον ό άφορισμός δίκαιος, έξω μόνον, άν ή εκκλησία και ό προεστώς θελήσωσι νά τόν ευεργετήσωσι καταχάριν, και νά τόν δώσωσι και εκείνο τό συμφέρον· άν όμως ό άφορισμός ήτον άδικος, αναλαμβάνει τό συμφέρον του κατά τό μέτρον τής άδικίας όλόκληρον, όχι καταχάριν, αλλά καταχρέως.

ΣΟΝ άποτέλεσμα είναι ή στέρησις τής έν άγορᾷ κοινωνίας, ήγουν τής πραγματείας τών δικαστηρίων· λοιπόν πάσα άγωγή είναι έμποδισμένη από τόν άφωρισμένον, καθώς και εκείνοι όπου δέν είναι άφωρισμένοι, δέν δύνανται νά έχωσι κοινωνίαν εις τάς άγωγάς τών άφορισμένων, διά νά σαφηνισθῆ τούτο, πρέπει νά ήξεύρωμεν, ότι κάθε κρίσις συνίσταται κατ' ούσίαν από τρία πρόσωπα, έχει δέ και έπουσιώδη παρεπόμενα πολλά.Τά τρία είναι, ό κριτής, ό ενάγων και ό έναγόμενος.Τά έπουσιώδη είναι, οί μάρτυρες, οί γραμματείς, ό συνήγορος, ό επίτροπος,

οί κηδεμώναις καί ἄλλοι. Λέγομεν λοιπόν ὅτι ὁ ἀφορισμένος ἂν λάβῃ πρόσωπον κριτοῦ, καί μάλιστα ἂν εἶναι καί φανερά ἀφορισμένος, ἁμαρτάνει· ἂν ὁμως ἰσχύουσι καί αἱ ἀποφάσεις καί αἱ πράξεις του, τοῦτο ἄς εἶναι ἐκ τῶν ζητουμένων· καί ἔτι ὁ ἀφορισμένος ἂν δύναται νά εἶναι ἐνάγων εἰς τό κριτήριον, καί τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ζητουμένων, ἤμπορεῖ ὁμως εἰς τήν ὑπόθεσιν τοῦ ἀφορισμοῦ του νά κατηγορῇ ἐκεῖνον ὅπου τόν ἀφώρισεν ὡς ἄδικα, ἂν καλά καί κατά τήν νομικήν ἀκρίβειαν, ἢ ὁποῖα πάντοτε ἀποβλέπει εἰς τόν ὀρθόν λόγον, ἂν εἶναι φανερός ἀφορισμένος, τυχαίνει νά τόν διώξῃ ὁ κριτής· ἂν δέ εἶναι φανερός, δέν εἶναι κρατημένος νά τόν διώξῃ ἀπό τήν ἀγωγήν· ἔτι οἱ φανεροί ἀφορισμένοι δέν δύνανται νά εἶναι γραμματεῖς ἢ νά γένουν ἐπίτροποι, ἢ συνήγοροι, ἢ κηδεῶνες καί μάρτυρες, πλήν γενόμενοι, ἂν ἰσχύουσιν αἱ πράξεις αὐτῶν, καί τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ζητουμένων.

Ζ' ὄν ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ στέρησις τῆς δικαιοδοτικῆς ἐξουσίας· τούτη ἢ στέρησις δύναται νά ἐμποδίσῃ ἢ μόνον τήν χρῆσιν τῆς ἐξουσίας, ἢ καί αὐτό τό δίκαιον τῆς ἐξουσίας· καί ὅταν ἐμποδίσῃ μόνον τήν χρῆσιν, ἐκεῖνος ὅπου ἐνεργεῖ ἁμαρτάνει, ἐκεῖνο ὁμως ὅπου κάμνει εἶναι βέβαιον· ὅταν δέ ἐμποδίσῃ καί αὐτό τό δίκαιον τῆς ἐξουσίας, ὄχι μόνον ἁμαρτάνει ἐκεῖνος ὅπου ἐνεργεῖ, ὅταν ἐνεργῇ, ἀλλά καί ἐκεῖνο ὅπου κάμνει εἶναι μάταιον.

Λοιπόν αὐτή ἡ στέρησις τῆς δικαιοδοτικῆς ἐξουσίας εἰς ἐκεῖνους ὅπου εἶναι ἀφορισμένοι κρυφά ἐμποδίζει τήν χρῆσιν, ὥστε ὅπου ἁμαρτάνει καί ὁ κρυφά ἀφορισμένος μεταχειριζόμενος τήν ἐξουσίαν του· πλήν ἐκεῖνα ὅπου κάμνει μένουσι βέβαια· ὅταν ὁμως ὁ ἀφορισμένος εἶναι φανερός, χάνει καί τήν ἐξουσίαν του, καί δέν δύναται νά τήν μεταχειρισθῇ· χάριν λόγου, ὁ πνευματικός ἂν εἶναι ἀφορισμένος, πλήν ὄχι φανερά, ἀλλά κρυφά, καί δῶση συγχώρησιν καί λύσιν τῶν ἡμαρτημένων ἁμαρτάνει, ὁμως λύει τόν ἐξομολογούμενον ἀπό τά ἡμαρτημένα· ἂν εἶναι ὁμως φανερά ἀφορισμένος, δέν τόν λύει. Τοῦτο τό ἀποτέλεσμα ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς προσώποις ἔχει τό βέβαιον· εἶναι ὁμως ἀμφίβολον ἂν τό λαμβάνουσι καί οἱ κοσμικοὶ ἡγεμῶνες, κριταί, καί ὅμοιοι, ὄντες ἀφορισμένοι· καί ἡ ἀμφιβολία λύεται, ὅταν τεθῇ, νόμος, ἂν καλά καί ὁ λόγος ζητεῖ, ὅτι καί αὐτοί νά ὑστεροῦνται τήν χρῆσιν, καί ὄχι τό δίκαιον τῆς ἐξουσίας.

Η' ὄν ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ στέρησις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· διά νά ἐξηγηθῇ τοῦτο τό ἰδίωμα, πρέπει νά ἔχωμεν εἰς τόν νοῦν μας τοῦτον τόν στίχον· “ῥῆμα, τράπεζαν, ἀπειργεῖ, κοινόν, χαῖρε, καί εὐχὴν”· τό ῥῆμα, σημαίνει ὅτι δέν πρέπει νά συνομιλοῦμεν μέ τούς ἀφορισμένους, νά γράφωμεν πρὸς αὐτούς, νά στέλλωμεν δῶρα, ἢ ἀγγελίας καί τά ὅμοια, τά ὁποῖα ἐμποδίζονται καί ἐκ μέρους τῶν ἀφορισμένων πρὸς τούς ἄλλους. Τό, τράπεζαν, σημαίνει παραίτησιν κάθε κοινωνίας εἰς βρῶσιν καί πόσιν μέ τούς ἀφορισμένους· τό κοινόν, φανερώνει κάθε λογῆς συναναστροφὴν, ἄσκησιν, καί πραγματείαν· λόγου χάριν, συγκατοίκησιν, συστάσεις, συμπερπάτησιν, συντροφίαν εἰς τά ταξίδια, καί τά ὅμοια. Τό, χαῖρε, κωλύει κάθε ἐντιμον χαιρετισμόν, ἢ μέ λόγον, ἢ μέ γράμμα, ἢ μέ ἄλλο κανένα ἐξωτερικόν σημεῖον. Τό, εὐχὴν, ἐμποδίζει πᾶσαν κοινωνίαν εἰς τὰς προσευχάς, εἰς τά μυστήρια καί εἰς τὰς ἀκολουθίας· πρέπει ὁμως νά ἡξεύρωμεν, ὅτι ἐκεῖνος ὅπου κοινωνεῖ μέ τόν ἀφορισμένον, καί ὁ ἀφορισμένος ὅπου κοινωνεῖ μέ τούς ἄλλους εἰς τοῦτο ὅπου εἴπομεν ἐδῶ, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον δέν ἁμαρτάνει θανάσιμα, ἔξω μόνον ἂν κοινωνῇ εἰς τὰς ἱεράς προσευχάς, καί ἂν τό

κάμνη διά καταφρόνησιν τῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας, καί μέ διάθεσιν διαμονῆς εἰς τόν ἀφορισμόν, καί ἄν ἐκεῖνος ὅπου ἀφορίζει εἰπῆ πῶς ἀφορίζει καί ἐκεῖνους ὅπου κοινωνοῦσι μέ τόν ἀφορισμένον. Τοῦτος εἶναι ὁ κανών τοῦ παρόντος ἀποτελέσματος, ἔχει ὁμοίως καί ἐξαιρέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὅποιος κοινωνεῖ μέ τόν ἀφορισμένον δέν ἀμαρτάνει τίποτα· καί περιέχονται εἰς τοῦτον τόν στίχον: “ὑποταγή, γάμος ἐξαιρεῖ, ὄφελος, ἀγνοια τῆς ἀνάγκης”. α^{ον} ἡ ὑποταγή δηλαδή, ἐξαιρεῖ τόν ἄνθρωπον ἀπό τήν ἐνοχλήν ὅπου ἔχει νά μὴν κοινωνῆ μέ τόν ἀφορισμένον. Ὅθεν ὅλοι οἱ ὑποτεταγμένοι εἰς τόν ἀφορισμένον, υἱοί, δοῦλοι, ὑπηρέται καί ὄσοι εἶναι ὑποκείμενοι κοσμικῶς εἰς τόν βασιλέα καί ἡγεμόνας αὐτοῦ, καί ὄσοι εἰδικῶς εἰς τούς προεστώτας αὐτῶν, ἐξαιροῦνται ἀπό αὐτόν τόν κανόνα. β^{ον} ὁ γάμος ἐξαιρεῖ τόν ἄνθρωπον ἀπό τήν τοιαύτην ἐνοχλήν· λοιπόν τόσον ἡ γυναῖκα ἔχει ἄδειαν νά συγκατοικῆ μέ τόν ἰδίον της ἄνδρα, ἄν εἶναι ἀφορισμένος, ὄσον καί ὁ ἄνδρας μέ τήν ἰδίαν του γυναῖκα, ἄν εἶναι ἀφορισμένη· καί ἀναζητοῦνται ἀναμεταξύ αὐτῶν τὰ νομικά δίκαια, καί ἀνταποδίδονται. γ^{ον} ἡ ἀληθινή ὠφέλεια καί ὄχι ἡ πεπλασμένη, τόσον ἡ πνευματική, ὄσον καί ἡ κοσμική, τόσον ἐκείνη ὅπου ἀποβλέπει πρὸς τόν κοινωνοῦντα μέ τόν ἀφορισμένον, ὄσον καί ἡ ἀποβλέπουσα πρὸς αὐτόν τόν ἀφορισμένον, ἐξαιρεῖ τόν ἄνθρωπον ἀπό τήν ἐνοχλήν αὐτήν, διατί εἰς τοιαύτην ὑπόθεσιν δύναται καί ἐκεῖνος ὅπου δέν εἶναι ἀφορισμένος νά κοινωνῆ μέ τόν ἀφορισμένον, καί ὁ ἀφορισμένος νά κοινωνῆ μέ τούς ἄλλους. δ^{ον} ἡ ἀνεκτὴ ἀγνοια ἢ αὐτοῦ τοῦ ἔργου διά τό ὅποῖον τινάς ἀφορίζεται, ἢ τοῦ αὐτοῦ ἀφορισμοῦ, μὴν ἡξεύρωντας ὅτι εἶναι ἀφορισμένος, ἢ τοῦ δικαίου, τό ὅποῖον μεταχειρίζεται ὁ ἀφορίζων. Τελευταίον, ἡ ἀνάγκη ἐξαιρεῖ τόν ἄνθρωπον ἀπό τήν τοιαύτην ἐνοχλήν, ἐπειδή καί κατά τήν νομικήν ἀπόφασιν, “τῇ ἀνάγκῃ νόμος οὐδεὶς”.

Ταῦτα ὅπου εἶπαμεν ἕως ἐνταῦθα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται εἰς τούς ζῶντας ἀφορισμένους. Ἐκεῖνο δέ ὅπου συνακολουθεῖ καί ἔπεται ἀπό τόν ἀφορισμόν ἀφ’ οὗ ἀποθάνουσιν οἱ ἀφορισμένοι εἶναι ἓνα καί μόνον· ἀλλ’ ὁμοίως τό πλέον φοβερόν καί τρομερόν, ἔστι ὁ τυμπανίας, δηλαδή τό ἀποτέλεσμα τῶν τυμπανιαίων, τό ὅποῖον ἐπειδή νά φανεροῦται μετά θάνατον, γίνεται διά θαύματος, καί θαυματουργῶν ὁ Κύριος, δείκνυσιν ἐν τῇ καθ’ ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τούς ἀπειθεῖς αὐτή[=ῆ] φανέντας κατά τι, ὡς λέγει καί ὁ ἱερομνήμων σελίδι 621 ἐν τῷ “τόμῳ τῆς Χαράς”· καί εἶναι θαῦμα, καί μάλιστα ἀπό τὰ πλέον παράδοξα· καί ἀκόμη ἄν θέλῃ νά τό εἰπῆ τινάς καί σωρόν θαυμάτων, δέν σφάλλει, ἐπειδή καί διαπερνᾷ ὄχι μόνον εἰς τούς ἐνόχους, ἀλλά καμίαν φοράν καί εἰς τούς μὴ ἐνόχους, δηλαδή εἰς τὰς γυναῖκας, εἰς τούς δούλους, καί εἰς τὰ κτήνη τῶν ἀφορισμένων. Ὅθεν καί ἐκ τούτου ἄς αἰσχύνωνται οἱ ῥωμανιόλοι παπίσται, ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὰ παπίδια, ὅπου λέγουσιν ὅτι τῶρα δέν γίνονται θαύματα εἰς τήν ἀνατωλικήν ἐκκλησίαν, ἐπειδή καί τοῦτο τό θαῦμα τῶν τυμπανιαίων τούς ἀποστομίζει, τό ὅποῖον ἄς μὴν τό νομίζουσι ψεῦδος καί ἀπάτην, ὡς τό λέγει ὁ ἀναίσχυντος Ἀρκουίδιος, κολακεύοντας καί εἰς τοῦτο ὡς καί εἰς ἄλλα πολλά τήν αὐλήν τῆς Ῥώμης καί καταψευδόμενος· ἀλλά ἄς τό κρατοῦσιν ἀληθινόν καί βέβαιον, καθὼς λέγουσι καί ἄλλοι πολλοί δυτικοί, ἀναγκαζόμενοι ἀπ’ αὐτήν τήν βίαν τῆς αἰσθήσεως, καί ὁ ἱησοῦϊτης Βουστρώνιος Κύπριος, διαυθεντεύωντας τοῦτο τό πρᾶγμα ἐναντίον τοῦ ῥηθέντος Ἀρκουδίου, καί ὁ Γόδαρ δομενικάνος ἐν τῷ

Μεγάλῳ Εὐχολογίῳ σελίδι 688 καὶ 689, ὁ ὁποῖος τόσοσ τὸ ἔχει διὰ βέβαιον, ὥστε λέγει δι τούτο νά ἐστάθῃ καὶ εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν, καὶ μάλιστα νά εὐρέθῃ τυμπανιαῖος ὁ ἱγ^{ος} Βενέδικτος πάπας· καὶ ὡς αὐτός λέγει ἀντίπαπας, ἀφορισθεῖς παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντίᾳ συνόδου.

Εἶπαμεν δι τὸ ἀφορισμός εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας, ὅθεν δέν ἤμπορεῖ κάθε ἱερεὺς νά ἀφωρίζῃ παρὰ ἐκεῖνος ὁποῦ ἔχει τὴν δικαιοδοτικὴν εἰς τούτο ἐξουσίαν πλὴν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τυμπανιαίων πολλάκις συμβαίνει καὶ ἀπὸ ἀφορισμόν καὶ κατάραν κάθε ἱερέως, καὶ τούτο γίνεται ὄχι χωρὶς θεῖαν πρόνοιαν, ἀλλὰ διὰ νά χαλινώνεται ἡ προπέτεια τῶν κακῶν χριστιανῶν καὶ νά τούς διορθῶνῃ μέ τούτον τόν τρόπον ὁποῦ νά μὴν καταφρονῶσι τὴν ἱερατικὴν ἀξίαν. Συμβαίνει τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τυμπανιαίων πολλάς φοραῖς καὶ ἀπὸ λεπτόν ἀμάρτημα, ἐπειδὴ καὶ δέν εἶναι καμία τιμωρία τόσοσ μεγάλη τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ σωματικὴ, τῆς ὁποίας νά μὴν εἶναι ἀξίον κάθε παραμικρόν ἀμάρτημα· καὶ μάλιστα ὅταν μετρηθῇ ἀπὸ τόν Θεόν εἰς ἄλλον σκοπόν, ὡς εἶπομεν περὶ ταύτης ὁποῦ ἀναλαμβάνεται, εἰς τὸ νά κάμῃ ἀκόμη φόβον εἰς τούς πιστούς νά τιμῶσι τούς ἱερεῖς, ὡς φαίνεται ἐν τῷ 5^ῳ κεφαλαίῳ τῶν Βασιλειῶν ἐδαφίῳ 7^ῳ ὅταν ὁ Ὁξά ἐξέτεινε τὴν χεῖρα του διὰ νά στηρίξῃ τὴν κιβωτόν ὁποῦ ἔνευεν εἰς πτώσιν... Ἐπειδὴ καὶ ἐπλατύνσαμεν τόν λόγον μας περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ, ἀκόμη ἄς εἰποῦμεν, διατὶ συχνά καὶ τὰ παιδιά τῶν ἀφορισμένων καὶ μάλιστα τὰ νήπια γίνονται τυμπανιαῖα, καὶ πολλάκις τούτο γίνεται ὄχι μόνον εἰς τὰ παιδιά, ἀλλὰ καὶ εἰς τούς δούλους καὶ γυναῖκας τῶν τυμπανιαίων· καὶ λέγομεν δι τούτο γίνεται διὰ νά ἐξεγερθῇ μεγαλύτερος φόβος εἰς τούς πιστούς, βλέπωντες πῶς ἢ εἰς αὐτούς ποιηθῇ περὶ καὶ εἰς τὰ πράγματα αὐτῶν τὰ μᾶλλον ἡγαπημένα, καὶ δι εἶναι δραστικά τόσοσ ὁ ἀφορισμός καὶ ἡ κατάρα τῶν ἱερέων, ὥστε ὁποῦ διήκει καὶ εἰς τὰ ἀθῶα τέκνα, διὰ ἐνδειξῖν τῆς τιμωρίας τῶν γονέων, καὶ εἰς τὰς γυναῖκας ἢ δούλους αὐτῶν δι' αὐτό τούτο. Πῶς ὁμως ἢ τιμωρία τῶν ἀμαρτωλῶν δύναται νά ἀπέλθῃ καὶ εἰς τόν ἀθῶον, εἶναι δύσκολον νά ἐξηγηθῇ, πλὴν κατὰ τὸ δυνατόν μας λέγομεν τούτο εἰς πληροφορίαν τῆς παρούσης ὑποθέσεως....

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ἡ ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου.

(...ὅς πρότερον μὲν...ἀλλὰ ἐπ'
ἄλλοις ἔλεγεν, ὕστερον δὲ ἀκού-
σας τὸν ἀφορισμὸν ὠμολόγησε...)¹

Ἡ “μέτρηση” τῆς ἀποτελεσματικότητας ἐνὸς ποινικοῦ μέτρου, ὅπως εἶναι ὁ ἀφορισμὸς, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς μελέτης αὐτῆς. Τοῦτο ἐπειδὴ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ σταθμίσουμε τίς δυνατότητες πού εἶχε ἡ ποινή, καὶ μέσω αὐτῆς ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη, νὰ παρεμβαίνει ἀποτελεσματικὰ εἴτε ἀποτρέποντας τὴν ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀδικία εἴτε ἀποκαθιστώντας τὴν ἐννομη τάξη καὶ τὸ δίκαιο.

Βεβαίως ἡ στάθμιση τῆς ἀποτελεσματικότητας σύμφωνα μὲ τὴν λογικὴ αὐτὴ δὲν ὀρίζει ἀποφασιστικὰ καὶ τὸ εὖρος τοῦ ἐπιτιμίου. Δηλαδή ἡ ποσοτικὴ προσέγγιση καὶ ἡ ἀνάδειξη τῆς ἀποτελεσματικότητας ἢ ἀναποτελεσματικότητας τοῦ μέτρου αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀπολύτως ἀνάλογη σχέση πρὸς τὴν πολλαπλὴ σημασία του.

Ἡ σταθερὴ πορεία του κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ὄχι μόνον εἶναι δεδομένη καὶ ἡ χρῆση του μαρτυρεῖται κατὰ κόρον ἀπὸ τίς πηγές. Ἔτσι πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ δὲν ἔχει πολλὰ νὰ προσφέρει ἡ μέτρηση τῆς ἀποτελεσματικότητας τοῦ ἀφορισμοῦ. Ὡστόσο παραμένει ἓνα βασικὸ στοιχεῖο καὶ αὐτὸ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅσο γίνεται στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς μελέτης μας.

Ὅμως εἶναι εὐκόλο νὰ προσδιορίσουμε ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση τοὺς δείκτες ἀποτελεσματικότητας τῆς ποινῆς; Ὅπωςδὴποτε τὸ ἐγχείρημα εἶναι δύσκολο ἐπειδὴ ἀπουσιάζουν ὀρισμένοι κρίσιμοι συντελεστές, οἱ ὅποιοι θὰ ἐπέτρεπαν τὴν ἀναγωγή σὲ σταθμητὰ μεγέθη τὰ ὅποια θὰ εἶταν πολὺ κοντὰ στὴν πραγματικότητα. Δὲν γνωρίζουμε τὴν ἔκταση τοῦ φαινομένου καὶ στὴν περίπτωση μάλιστα πού θὰ εἶχαμε πλήρη ποσοτικὴ κάλυψη δὲν εἴμαστε βέβαιοι γιὰ τίς μετρήσεις μας ἐπειδὴ κάθε φορὰ δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο εἶδος τῆς ποινῆς (ἀνώνυμη ἀπειλή, ἐπώνυμη ἀπειλή, ἀφορισμὸς ἀντὶ ὄρκου, ἀφορισμὸς ὡς ἀποτρεπτικὴ ἐπίκληση). Δὲν ἔχουμε στὴν διάθεσή μας παρὰ ἐπίσημες πράξεις τῆς ἐκκλησίας καὶ σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις γνωρίζουμε τίς διαθέσεις τοῦ ἀφορισμένου καὶ κυρίως δὲν διαθέτουμε τὸ διευρυμένο καὶ δεκτικὸ μετρήσεως στοιχεῖο πού μᾶς παρέχουν τὰ μέτρα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, δηλαδή τὰ στοιχεῖα πού ἀκολουθοῦν τὴν λογικὴ μιᾶς κανονικότητας ἢ δράση τῆς ἐκκλησίας στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ ἀστικοῦ δικαίου μέσα στὰ ὅρια μιᾶς ὑπὸ αἰχμαλωσίαν ἐθνότητας δὲν εἶναι δυνατόν ἀπὸ μόνη της νὰ ἀναδειχθεῖ σὲ σταθμητὸ στοιχεῖο. Ἐκτὸς τούτων ἡ ἀνακολουθία στὸ ἠθικὸ καὶ δεοντολογικὸ μέρος καθὼς ἓνας ὀργανισμὸς πού πρεσβεύει τὴν ἀγάπη, πού ἀντιστρατεύεται τὴν βία καὶ διακηρύττει τὴν ὑπομονή καὶ ἐγκαρτέρηση βρῖσκεται στὸ σημεῖο νὰ χρησιμοποιοῖ κατασταλτικὰ μέτρα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴν ἐπιδράσουν ἀρνητικὰ σὲ αὐτοῦ τοῦ τύπου μετρήσεις.

Ἀναπόφευκτα λοιπὸν ἡ στάθμιση τῆς ἀποτελεσματικότητας τοῦ ἀφορισμοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ στηριχθεῖ σὲ «ἐλαστικούς» παράγοντες καὶ ὅπωςδὴποτε θὰ προσδιοριστεῖ ἀπὸ αὐτοῦς, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

1. Miklósich-Müller, Acta 2, 56-60 ἡ πράξη εἶναι τοῦ 1383.

Ἡ ἔνταση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ὁ βαθμὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες πρὸς τὸ ὅποιο εὐθυγραμμίζεται σταθερὰ ἢ ἀποτελεσματικότητι ἢ μὴ τοῦ ἐπιτιμίου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐλογο καὶ προφανές ἀφοῦ ὁ ἀφορισμὸς ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή καὶ τὰ ἀποτελέσματα πού εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιφέρει εἰς βάρος τοῦ ἀφορισμένου ἔχουν σχέση ἐἴτε μέ τόν ἀποκλεισμό τοῦ πιστοῦ ἀπὸ τὰ μυστήρια τῆς ἐκκλησίας εἴτε-μακροπρόσθεμα - μέ τὴν ἀπώλεια τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς του.

Ὡστε τὸ ὄλο πλέγμα τῶν ἀποτελεσμάτων πού συνεπάγεται ἡ ποινή καὶ τὰ ὅποια ἀποβλέπουν ἀκριβῶς στό νὰ ἀπομακρύνουν τόν πιστό ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἁμαρτίας ἢ νὰ τόν τιμωρήσουν γι' αὐτὴν προκειμένου νὰ ἐπανορθώσει καὶ πού κατ' ἀκολουθίαν ὀρίζουν τὴν ἀποτελεσματικότητι τοῦ ἐπιτιμίου, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τόν βαθμὸ τῆς θρησκευτικότητάς του: ὁ πιστός αἰσθάνεται τὴν πίεση πού ἀσκούν οἱ ἀφοριστικὲς ἀπειλές; νιώθει τόν κίνδυνο τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς του ὡς πραγματικὸ δεδομένο; ἢ ἀντιστρόφως, ὁ βαθμὸς τῆς πίστεως του εἶναι τέτοιος πού νὰ καθιστᾷ τὴν ἀφοριστικὴ ἀπειλὴ φόβητρο γιὰ τὴν συμμόρφωση καὶ τὴν ὑπακοή του;

Μελέτες πού νὰ μᾶς παρέχουν ἀξιόπιστα μεγέθη ὅσον ἀφορᾷ τὴν μέτρηση τῆς θρησκευτικότητάς τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας δέν ἀναφέρονται στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Ὡς ἐκ τούτου οἱ ἀντίστοιχες θεωρήσεις μᾶς καὶ ἡ ἐξαγωγή συμπερασμάτων δέν μποροῦν παρά νὰ ἔχουν περισσότερο ἐμπειρικὸ ἢ ἀναλογικὸ χαρακτῆρα καὶ κατὰ τεκμήριο προέρχονται ἀπὸ μεμονωμένες ἢ συνολικὲς, ἄμεσες ἢ ἔμμεσες ἐκδηλώσεις πού μᾶς παρέχει ἡ μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Οἱ θεωρήσεις αὐτές παρά τόν ἀποσπασματικὸ τους χαρακτῆρα ἀνασυγκροτοῦν τὴν εἰκόνα μᾶς κοινωνίας μέ βαθειὰ θρησκευτικότητι, μέ πίστη πρὸς τίς βασικὲς ἀρχές τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ὑπακοῆς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία².

Ἡ θρησκευτικότητι πού συνεῖχε τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι βέβαιο ὅτι κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας γνώρισε ἔτι περαιτέρω ἐνίσχυση ἀκριβῶς ἐξαιτίας τῆς Κατάκτησης. Εἶναι δηλαδὴ φυσιολογικὸ γεγονός καὶ παρατηρεῖται σὲ διαφορετικὲς ἱστορικὲς περιόδους, πληθυσμοὶ ὑπὸ κατάκτηση νὰ συσπειρῶνται γύρω ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ σύμβολα, πού τοὺς διαφοροποιοῦν ἀπὸ τόν κατακτητὴ καὶ βεβαίως τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μέ τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μάλιστα μέ ἰδιαίτερη ἔνταση, καθόσον ὁ κατακτητὴς εἶναι ἀλλόδοξος καὶ ἀπειλεῖ διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῶν δικῶν του πολιτιστικῶν, θρησκευτικῶν καὶ ἐν γένει κοινωνικῶν στοιχείων νὰ διασπάσει ὄλο τόν συνεκτικὸ ἰστό τῶν ὑποδοῦλων.

Ἐνας ἄλλος παράγοντας πού συνέβαλε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ὑπῆρξε ἀσφαλῶς ἡ προϋπάρξασα ἔντονη ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν Δυτικὴ ἐκκλησία³, ἡ ὅποια ἀντιπαράθεση ἔχει τίς ἀπαρχές της κιόλας στὴν βυζαντινὴ περίοδο. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἔντονη ἀντιπάθεια πού ἔφθανε ἔως τὸ μῖσος τῶν ὀρθοδόξων

2. Παραπέμπω σὲ ὄσα συνοπτικὰ ἀλλὰ περιεκτικὰ ἀναφέρει ὁ Χρ. Πατρινέλης, στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τ.1 (1974) 132 κ.ἑ. καὶ ἰδίως σ.148-150. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ὑποστηρίζουν τὴν ἀποψη τῆς θρησκευτικότητάς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἡ αὐξηση τῶν μονῶν καὶ τῶν μοναχῶν, ἡ διατήρηση τῶν μονῶν αὐτῶν, τὸ φαινόμενο τῶν νεομαρτύρων, τὸ ἦθος τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν, ἡ προσφυγὴ στὴν θρησκεία γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν δεινῶν τῆς δουλείας, τὸ αἶσθημα ἀντιδράσεως διὰ τῆς θρησκείας ἔναντι τῶν ἀπειλῶν πού ἀντιπροσώπευαν καὶ οἱ ἀλλόδοξοι δυνάστες ἀλλὰ καὶ ἑτερόδοξοι δυτικοὶ καὶ κυρίως οἱ καθολικοὶ.

3. Βλ. Χρ. Πατρινέλης, ὁ.π., 147-150.

πληθυσμῶν ἔναντι τῆς λατινικῆς προπαγάνδας καθὼς καὶ οἱ ἀνεπιτυχεῖς προσπάθειες τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας νὰ διαβρώσει τὶς ὀρθόδοξες θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν ὑποδούλων ἀκόμα καὶ σὲ περιοχὲς ποὺ ἔμειναν γιὰ πολλὰ χρόνια ὑπὸ κατοχὴ δυτικῶν δυνάμεων, ὅπως λ.χ. ἡ Κρήτη ἢ ἡ Πελοπόννησος.

Ὡστε ὅλοι οἱ παράγοντες γιὰ τὴν τόνωση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος τῶν ἀνθρώπων τῆς Τουρκοκρατίας ὑπῆρξαν ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκοὶ καθὼς ἡ ἐκκλησία ἀπετέλεσε τὸν κύριο πόλο συσπείρωσης ἔναντι τῶν ποικίλων πιέσεων ποὺ γνώρισε τὸ σῶμα τῶν ὑποδούλων. Κατὰ συνέπεια δὲν εἶταν δυνατόν νὰ υπάρξει ἀμφισβήτηση τοῦ κύρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν, τουλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Κατάκτησης· ἄλλωστε σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Κατὰ συνέπεια καὶ ὁ ἀφορισμὸς ὡς κύρια ποινὴ τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶταν δυνατόν νὰ μὴν δρᾷ ἀποτελεσματικά.

Παράγοντες ὑπὲρ τῆς ἀποτελεσματικότητας.

Ὅμως πέραν τῆς γενικῆς αὐτῆς διαπιστώσεως, ἡ ὁποία ἄλλωστε θὰ φωτισθεῖ κατὰ τὴν πρόοδο τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ, ἄς δοῦμε καὶ κάποια ἄλλα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἐνδεχομένως θὰ συμβάλουν στὴν πληρέστερη κατανόηση τοῦ θέματός μας.

Ἡ συνεχῆς προσφυγὴ στὶς «ὑπηρεσίες» τῆς ποινῆς ἐπὶ τόσους αἰῶνες, ἀκόμα καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας⁴, καὶ ἀπὸ τόσο διαφορετικούς ὡς πρὸς τὴν πίστη καὶ τὴν κοινωνικὴ τοποθέτηση αἰτοῦντες⁵, συνάδει ὅτι ἡ ἀποτελεσματικότητά τῆς ποινῆς εἶναι δεδομένη. Καὶ ἂν ἀκόμα δὲν εἶναι ἐξασφαλισμένη ὡστόσο ἀποτελεῖ ἓνα στάδιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ προσφεύγων στὴν δικαιοσύνη τοὺς χρόνους αὐτοὺς πρέπει νὰ περάσει ἀναγκαστικά προκειμένου νὰ ἱκανοποιήσει τὰ αἰτήματά του. Βεβαίως θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι κατὰ τὴν μακρὰ διαδρομὴ τῆς ἀναζήτησης τοῦ δικαίου ὁ ἀφορισμὸς ἀποτελοῦσε ἐπιβεβλημένη ἐνέργεια συνήθους πρακτικῆς καὶ ἀπὸ τὴν προσφυγὴ σ' αὐτὴν δὲν εἶταν ἐξασφαλισμένο καὶ τὸ ἀποτέλεσμα. Αὐτὸ βεβαίως μπορεῖ νὰ ἰσχύει ἐν τινι μέτρῳ· ὅμως θὰ εἶταν ἀδιανόητο νὰ προσφεύγει κάποιος στὶς ὑπηρεσίες ἐνός μέτρου καὶ μάλιστα νὰ ὑποβάλλεται καὶ σὲ χρηματικὲς δαπάνες χωρὶς νὰ ἔχει ἰσχυρὲς ἢ τουλάχιστον ἱκανοποιητικὲς προσδοκίαις ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτύχει, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴ συμβιβασμοῦ, τὴν ἱκανοποίηση τῶν αἰτημάτων του.

4. Εἶναι νωπὴ ἀκόμη στὴν μνήμη ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάστηκε στὴν ὀθόνη τῆς ΕΤ1 τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1991, κατὰ τὴν ὁποία γυναίκα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Φλώρινας μιλοῦσε ἔναντιον τοῦ ἀφορισμοῦ ποὺ εἶχε ἐπιβάλλει ὁ μητροπολίτης τῆς περιοχῆς Αὐγουστίνος ἔναντιον τοῦ κινηματογραφικοῦ συνεργεῖου τοῦ σκηνοθέτη Θ. Ἀγγελόπουλου, ἀποφεύγοντας ὅμως νὰ δείξει τὸ πρόσωπό της ἐπειδὴ, ὅπως ἔλεγε, φοβόταν μήπως ἐπιβληθεῖ καὶ στὴν ἴδια παρόμοια ποινὴ. Ἔτσι γιὰ τὸ ἴδιο γεγονός ἔχουμε δύο διαφορετικὲς ἀντιδράσεις ποὺ ὀφείλονται στὸν βαθμὸ θρησκευτικότητας τῶν ἐμπλεκόμενων στὰ γεγονότα. Τὸ συνεργεῖο βεβαίως δὲν σταμάτησε τίς λήψεις του· ἡ γυναίκα ὅμως φοβήθηκε - παρὰ τὴν ἀρνητικὴ τοποθέτησή της - νὰ δείξει τὸ πρόσωπό της, σημεῖο ὅτι οἱ ἀπειλὲς τοῦ μητροπολίτη καὶ ἡ ἐνδεχόμενη κοινωνικὴ εἰς βάρος της πίεση ἀπὸ ἓνα τμήμα τῆς τοπικῆς κοινωνίας ποὺ ἔχει φθάσει στὰ ὅρια τῆς θρησκευτικῆς ὑστερίας, καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπιτιμίου, εἶχαν ἐπενεργήσει ἀποτελεσματικά. Μαζί μ' αὐτὰ ἄς σημειώσουμε τὴν προσφυγὴ στὸν ἀφορισμὸ ἐκ μέρους τοῦ μητροπολίτη ἐν ἔτει 1991 καὶ ἄς μὴ παραλείψουμε τίς ἰδιαιτέρως συνθήκες ποὺ ἔχουν δημιουργηθεῖ στὴν ἀκριτικὴ αὐτὴν περιοχὴ ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ἡ ποινὴ κάποια ἀποτελεσματικότητά μπορεῖ νὰ διατηρεῖ ἀκόμη...

5. Βλ. ἐδῶ, σὲ πολλὰ κεφάλαια τῆς μελέτης αὐτῆς καὶ εἰδικότερα στὸ δέκατο κεφάλαιο.

Ἡ τελευταία ἐκδοχή βρίσκει περαιτέρω ἐνίσχυση ἀπὸ μία ἄλλη χρῆση τοῦ ἀφορισμοῦ, γιὰ τὴν ὁποία ἔχει ἤδη γίνει ὁ ἀρμόζων λόγος. Πρόκειται γιὰ τὴν περίπτωση τῆς ἐπίκλησης τῆς ποινῆς ὑπὸ τὴν μορφή ἐνθυμηματικῶν ἀναγραφῶν προκειμένου νὰ ἀποσοβηθοῦν κλοπές βιβλίων, χειρογράφων, σκευῶν κ.τ.δ. ἢ νὰ ἐνισχυθεῖ τὸ κύρος μιᾶς δωρεᾶς, διαθήκης κτλ.⁶ ἢ ἄλλης ἰδιωτικοῦ δικαίου πράξεως.

Ἄλλο στοιχεῖο πού μᾶς παρέχει τὴν βεβαιότητα γιὰ τὴν «ἐπιτυχία» πού στίς περισσότερες περιπτώσεις ἐξασφάλιζε ἢ προσφυγὴ στὸν ἀφορισμὸ εἶναι ἡ χρῆση του ὡς ἐνδίκου μέσου ἀντὶ τοῦ ὄρκου⁷. δηλαδή ὡς στοιχεῖο πού ἐξασφάλιζε τὸ κύρος τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων. Βεβαίως, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὄρκος, δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖο ἀκλόνητο· δηλαδή ἢ μετ' ἀφορισμοῦ κατάθεση δὲν σημαίνει ὅτι ὁ καταθέτων προσκομίζει στὸ δικαστήριον ἀληθινὰ στοιχεῖα καὶ ἰδίως στίς περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες καταθέτουν καὶ οἱ δύο ἀντίδικοι μὲ βάρος ἀφορισμοῦ. Ὡστόσο τὰ ἐπισηαίμενα κάθε φορά ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ, ἢ ὅλη διαδικασία ἢ ὁποία ἐλαφρῶς ἀπείχε ἀπὸ τὴν κυρίως διαδικασία ἀναγνώσεως τοῦ ἐπιτιμίου συνέβαλλαν ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ ἀμεροληψία τῆς κρίσεως.

Ὅμως καὶ ἓνας ἄλλος παράγοντας πρέπει νὰ συνεκτιμηθεῖ γιὰ τὴν μέτρηση τῆς ἀποτελεσματικότητος τοῦ ἐπιτιμίου: πρόκειται γιὰ τὸ στοιχεῖο τοῦ χρονικοῦ ὅριου πού ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ βασικά χαρακτηριστικά τῆς ποινῆς. Ἡ χρονικὴ διάρκεια ἰσχύος τῆς ποινῆς ἰδίως κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες ὅταν ὁ ἀφορισμὸς ἐπιβάλλεται γιὰ διάστημα ἐνίων ἡμερῶν ἢ ἑβδομάδων ἢ μηνῶν ἢ ὀλίγων ἐτῶν ἀλλὰ καὶ ἡ μεταγενέστερη προσαρμογὴ καὶ εὐθυγράμμιση τῆς ποινῆς ἀναλόγως πρὸς τὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο θὰ ἐπήρχετο ἢ μεταμέλεια τοῦ ἀδικοῦντος, πρέπει νὰ σταθμιστοῦν ὡς στοιχεῖα ἀμεσης ἀποτελεσματικότητος.

Τοῦτο γιὰ δύο λόγους. Στούς ἀφορισμούς τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ὅταν ἡ ποινὴ ἐνέχει τὴν δυναμικὴ τῶν ἄλλων ἠπιότερων ποινῶν (νηστειῶν, δωρεῶν, ἀποδημιῶν κ.τ.δ.) τὸ πρᾶγμα εἶναι πασιδῆλο. Ὁ παραβάτης πρέπει νὰ στερηθεῖ τῶν μυστηρίων τῆς ἐκκλησίας γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα, μετὰ τὸ ὁποῖο ἐπανερχεται στούς κόλπους τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Ἄρα τὸ ἐπιτίμιο δρᾷ καταλυτικὰ στὴν συνείδηση τοῦ ἀμαρτάνοντος ἀφοῦ ἔχοντας ἐκτίσει τὴν ποινὴ του δὲν αἰσθάνεται πλέον τὸ βάρος τῆς ἀμαρτίας του. Τὸ ἐπιτίμιο δηλαδή ἐκτιμᾶται ὡς σωφρονιστικὸ μέσο κυρίως καὶ ὄχι ὡς μέσο ἀποκατάστασης τῆς διασαλευθείσης τάξεως. Ὁ ἀφορισμένος ἐκτίει τὴν ποινὴ του, ὅπως ἐκεῖνος πού τιμωρήθηκε μὲ ξηροφαγία, νηστεία ἢ καὶ μὲ στέρηση τῆς θείας κοινωνίας γιὰ ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα καὶ τὸ πρᾶγμα τελειώνει ἐδῶ.

Στὴν μεταγενέστερη ἐκδοχὴ τοῦ χρονικοῦ ὅριου, ὁ ἀφοριζόμενος ἔπρεπε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἀδικία καὶ τότε ἡ ἐκκλησία εἶταν πρόθυμη νὰ ἄρει τὴν ποινὴ· ἄλλωστε αὐτὸ βρίσκεται ἀπολύτως ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ μετανοῶν γίνεται ἀσμένως δεκτὸς καὶ πάλι στούς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Βεβαίως ἐδῶ ἀκριβῶς ἀνακύπτει τὸ πρόβλημα τοῦ βαθμοῦ θρησκευτικότητος τοῦ ἀφορισμένου· κατὰ πόσο δηλαδή ἡ πίστη του εἶναι βαθειά ὥστε νὰ πιστεύει στὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ κατὰ συνέπεια νὰ ἀποκαθιστᾷ τὸ δίκαιο.

Ἐξάλλου πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικούς χρόνους καὶ τοὺς βυζαντινοὺς ἡ λειτουργία τοῦ ἀφορισμοῦ ὡς ἀπλοῦ

6. Βλ. ἐδῶ κεφ. τρίτο.

7. Βλ. ἐδῶ κεφ. τρίτο.

σωφρονιστικού μέσου προϋπέθετε ελαφρῶς μορφῆς ἀδικήματα καί πάντως ἐκεῖνα πού δέν ἐνεῖχαν τήν βλάβη τοῦ ἄλλου χριστιανοῦ ἀλλά κυρίως εἶχαν σχέση μέ τήν ἀτομική, λατρευτική κυρίως, συμπεριφορά τοῦ ἁμαρτάνοντος. Γιά τά ἄλλα τά βαριά ἁμαρτήματα προκειμένου νά ἀρθεῖ ὁ ἀφορισμός ἀπαιτεῖται καί ἡ ἐπανόρθωση τῆς ἀδικίας καί ἡ ἀποζημίωση τοῦ ἀδικουμένου. Ἡ δὲ Βαλσαμῶν (12ος αἰ.) μᾶς παρέχει παράδειγμα τό ὅποιο ἐμπεριέχει καί τήν ἔμπρακτη μετάνοια καί ἐπανόρθωση τῆς ἀδικίας⁸. Καί ἐφεξῆς βεβαίως ἡ σειρά τῶν παραδειγμάτων εἶναι συνεχῆς καί πλουσία.

Ὅμως τό σπουδαιότερο ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς ἀποτελεσματικότητας τοῦ ἀφορισμοῦ προέρχεται ἀκριβῶς ἀπό τήν συχνότητα ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς. Ἐχομε ἤδη ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀφοριστική διαδικασία, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, προβλέπει ἄρση τῆς ποινῆς ἀκόμα καί νεκροῦ ἀφορισμένου, μόλις γίνεῖ ἐπανόρθωση τῆς ἀδικίας. Σαφέστατα δηλαδή ἡ ποινὴ λειτουργοῦσε ὡς ἀποτρεπτικό κυρίως μέτρο καί ὄχι ὡς κατασταλτικό. Ἡ συνήθης πρακτικὴ περιορίζονταν στήν ἀπειλή τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀφορισμοῦ καί μάλιστα σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἡ ἀπειλή αὐτὴ εἶταν δυνατόν νά ἐπαναληφθεῖ μέ νεότερο γράμμα καί μία καί δύο φορές. Τί σημαίνει ὁμως τοῦτο; Δέν εἶναι ἀπό τά πλέον ἀσφαλῆ τεκμήρια ὅτι τό ἐπιτιμιο εἶταν δυνατόν νά δράσει ἀποτελεσματικά καί μόνον στό στάδιο τῆς ἀπειλῆς; Δέν σημαίνει ὅτι ἡ ὑπενθύμιση κάθε φορά τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς βάρος τῆς ζωῆς, τῆς παρουσίας καί τῆς ψυχῆς τοῦ ἀπειλουμένου μέ τόν ἀφορισμό λειτουργοῦσε καταλυτικά καί συντελοῦσε ὥστε ὁ χριστιανός νά παύσει τήν ἀδικία καί τήν κακοβουλία του;

Ὡστε ἀπό τήν καθαυτὴ οὐσία τῆς ἀφοριστικῆς διαδικασίας ἐξάγεται ὡς ἄμεσο παρακολούθημα ἡ δραστηκὴ ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἐπιτιμίου. Τό τυπολογικὸ μέρος τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀφορισμοῦ⁹ ἔχει χαρακτῆρα ὑποθετικοῦ λόγου· ὁ δεύτερος ὅρος πού ἐμπεριέχει τά φοβερά ἀποτελέσματα τῆς ποινῆς προϋποθέτει τήν ἀνυπακοή ἐκ μέρους τοῦ χριστιανοῦ πού περιλαμβάνει ὁ πρῶτος ὅρος τῆς ὑπόθεσης. Ὁ ἀδικῶν ἔχει ὅλη τήν εὐχέρεια νά συμμορφωθεῖ πρὸς τό δίκαιο καί νά ἀποφύγει ἔτσι τίς βαρύντατες συνέπειες τοῦ ἐπιτιμίου· ἄρα ὁ ἀφορισμός ἐξασφαλίζει σέ μεγάλο ποσοστὸ τό ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα καί ἐξυπηρετεῖ κατὰ τόν καλύτερο τρόπο τίς ἐπιδιώξεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας.

Περιπτώσεις ἀποτελεσματικῆς δράσης τοῦ ἐπιτιμίου.

Ἡ συμμόρφωση τοῦ ἀπειλουμένου φαίνεται ὅτι εἶναι σχεδόν καθολικὴ. Ἡ χριστιανικὴ συνείδηση τοῦ πιστοῦ ἀλλά καί ἡ πίεση τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος δέν ἐπιτρέπουν ὀλιγωρίες καί ἀναστολές. Ἔτσι ὁ “παράνομος Μπόγδανος” πού ἀφορίζεται ἀπὸ τόν οἰκουμενικό πατριάρχη καί

8. Σχολιάζοντας ὁ Βαλσαμῶν τόν ἰδ' κανόνα τοῦ Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας γράφει: “Ἐνναῖκά τινα Κυράδιον λεγομένην καὶ ἀδικοῦσαν, οἱ Γεμίνω πρεσβύτεροι ἀφώρισαν τῆς ἐκκλησίας, μὴ ἀπεχομένην τῆς ἀδικίας· ἡ δέ, διὰ τόν ἀφορισμόν, ὑπισχετο θεραπεῦσαι τήν ἀδικίαν, καὶ ἤθελε δεχθῆναι. Γράφει οὖν ὁ Θεόφιλος πρὸς τόν τῆς χώρας ἐπίσκοπον, ὅτι παρασκευάσον αὐτὴν ἀποθέσθαι πρῶτον τήν ἀδικίαν, ἦγον ἀποδοῦναι ἃ ἀδίκως ἐκτήσατο, καὶ μετανοῆσαι, ἀντὶ τοῦ, ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ τῆς ἀδικίας μεταμεληθῆναι, καὶ δεηθῆναι τοῦ Θεοῦ ἀφεθῆναι νόμῳ αὐτῇ τό ἁμάρτημα· καὶ ταῦτα ποιήσασθαι, αὐτῆς, εἰ συνίδοις, τοῦτέστι γνῶς, ὅτι Θεοῦ προσέρχεται, ἦγον ἀγαθῇ συνειδήσει μὴ ἀνεχομένη κεχωρισθαι τῆς τῶν πιστῶν συνάξεως. διὰ τόν Θεὸν καὶ μὴ δι' ἀσχύνην ἀνθρώπων, τότε ἐπιτρέψεις αὐτῇ τὴν μετὰ τῶν πιστῶν χριστιανῶν σὺναξιν. καὶ σύστασιν ἐν ὑμῖν.” (Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 4, 354.

9. Βλ. ἐδῶ κεφ. τέταρτο.

αργότερα άγιο Νήφωνα για πράξη μοιχείας, κατά τά τέλη του 15ου αι., αναγκάζεται να υποχωρήσει ένώπιον των συνεπειών του άφορισμού: “Στοχαζόμενος δέ...τήν κατάραν του Άγιου, και φοβούμενος να μήν του έλθη έξαφνα κάμμία όργή από τον Θεόν...” ζητεί συγχώρηση και λύεται από τά δεσμά του άφορισμού¹⁰.

Υποχωρεί λοιπόν ό άρχων της Μολδαβίας έναντι των άφοριστικών άπειλών. Πόσο μάλλον οι άπλοι χριστιανοί... Πώς είναι δυνατόν να άγνοήσουν τις βαρύτατες συνέπειες του έπιτιμίου; Οι άνώτερες εκκλησιαστικές άρχές επιβάλλουν τό κύρος τους μέ τον άφορισμό αλλά και μέ τά άλλα έπιτίμια παρεμβαίνουν και νουθετούν ή τιμωρούν αναλόγως μέ την κάθε περίπτωση. Ο πατριάρχης Άλεξανδρείας “τους λαϊκούς ένουθέτει πατρικώς και νομίμως, ότι έξω από τας νομίμιας αυτών γυναίκαις να μή συνουσιάζωνται μέ άλλαις ουδέ μέ σκλάβαις των... Άλλά μερικοί από αυτούς άφρονες και άνόητοι ούκ ήκουσαν τας έντολάς... και διά τουτο... ώργίσθη και τους άφώρισε, και αυτοί φοβηθέντες παραίτησαν την άνομον πράξιν, και τους έσυγχώρησε, και τους ευχήθη, ως άμνησίκακος”¹¹. Η εκκλησιαστική δικαιοσύνη έξάλλου μπορεί να κάνει χρήση του έπιτιμίου σε μία κλίμακα έντάσεως ανάλογα μέ την περίπτωση. Στην κλίμακα αυτή, όπως είναι εύλογο, ή άπλή άπειλή έπιβολής της ποινής κατέχει την κατώτερη βαθμίδα και ή επώνυμη έπιβολή την άνώτατη.

Ο άφορισμός λοιπόν δρα άποτελεσματικά και προς όλες τις κατευθύνσεις. Τό συμπέρασμα αυτό είναι δυνατόν να ένισχυθεί μέ άπειρα παραδειγματικά τεκμήρια, τά όποια έλάχιστες διαφορές ως προς τό γενικό συμπέρασμα παρουσιάζουν. Ίσως μάλιστα ή άποτελεσματικότητα του έπιτιμίου μπορεί και άντιστρόφως να χρησιμοποιηθεί ως ένα τεκμήριο της θρησκευτικότητας των ύποδούλων. Άλλά πέραν της θρησκευτικότητας άσφαλώς δέν πρέπει να υποτιμηθεί ό παράγοντας των συνεπειών που επιφέρει. Αυτές βέβαια πρέπει πάντοτε να συνεκτιμώνται προς την έν γενεί κοινωνική κατάσταση των χριστιανών της εποχής, οι όποιοι είναι προφανές ότι επηρεάζονται άποφαστικά από την σωρεία των άλλων δοξασιών, μολονότι αυτές, πολλές φορές, βρίσκονται σε άμεση αντίθεση μέ τά χριστιανικά δόγματα. Έχουμε κυρίως ύπόψη μας τά σχετικά μέ τά άλιωτα σώματα των νεκρών άφορισμένων και την σύνδεση αυτών μέ τους βρυκόλακες, μολονότι ή έπίσημη εκκλησία άποδοκιμάζει αυτές τις πεποιθήσεις. Ωστόσο ή σύνδεση είναι εύκολη και ίσως κάποτε και σκόπιμη προκειμένου να έπιτευχθεί ή μέγιστη άποτελεσματικότητα του έπιτιμίου.

Είναι λοιπόν βάσιμες οι άπόψεις όρισμένων παρατηρητών του φαινομένου ότι ό άφορισμός προκαλεί μεγάλο τρόμο στους πιστούς και κατ' έπέκταση και ανάλογη άποτελεσματικότητα. Ήδη τό 1535 ό Άρσένιος Άποστόλης αναφερόμενος στον άφορισμό, τον όποιο άλλωστε είχε ύποστεί και ό ίδιος, γράφει προς τό Consiglio dei X της Βενετίας και ζητεί την παρέμβαση των Βενετών ώστε να περιορισθεί ή συνεχής προσφυγή των πιστών στό Οίκουμενικό Πατριαρχείο προκειμένου να επιτύχουν άφορισμούς έναντίον των αντιπάλων τους. Ο πρώην Μονεμβασίας αναφέρει χαρακτηριστικά ότι “...questa excommunication è de gran terror alli poveri Greci, che sono in questa terra...”¹².

10. Νικόδημος, Έκλόγιον 340: όπου ό βίος του άγιου Νήφωνος.

11. Uspenskij, Alexandriiskaja 17: πατριάρχης Άλεξανδρείας είναι ό Ίωακείμ: 1488-1565).

12. Παπαδία, Άποστόλης 122-123.

Ἡ ἀποτελεσματικότητα λοιπόν τοῦ ἐπιτιμίου δέν εἶναι ἔννοια μονοσήμαντη· τό πατριαρχεῖο καί ἡ ἀνώτερη ἐκκλησιαστική ἱεραρχία καταφεύγουν στίς “ὑπηρεσίες” τῆς ποινῆς, ὅταν ἐπιδιώκουν νά ἐξασφαλίσουν τήν συμμόρφωση στίς ἀποφάσεις τους ἐκ μέρους ἐκκλησιαστικῶν καί λαϊκῶν προσώπων. Χρησιμοποιεῖται ὁ ἀφορισμός ἀκόμα καί ἐναντίον ἀνωτέρων κληρικῶν προκειμένου νά ἐξουδετερωθοῦν ὀρισμένες ἀντιδράσεις. Καί κάθε φορά σχεδόν δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιά τό ἀποτέλεσμα. Ἀπό τήν ἀλληλογραφία τοῦ βενετοῦ βαΐλου στήν Κωνσταντινούπολη μέ τίς βενετικές ἀρχές μαθαίνουμε σχετικά μέ μιά ἀλλαξοπατριαρχεῖα, ὅτι ὁ νέος πατριάρχης (Μητροφάνης Γ΄) “...φαίνεται ὅτι θέλει νά συγκαλέσῃ Σύνοδο, ἵνα ἀφορίσῃ τόν παυθέντα καί ἵνα, ἐξασφαλισθῇ ὅτι δέν θά τῷ δημιουργήσῃ πλέον ἀνησυχίας...”¹³.

Ἐξάλλου ἐκτός ἀπό τήν γενική καί ἀόριστη, πολλές φορές, τακτική προκειμένου νά ἐπιτευχθεῖ, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἡ ἄμεση συμμόρφωση πρός τίς ἐπιταγές τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, ἡ ἴδια διάθεση καί προσφυγή στήν δραστική ἐνέργεια τοῦ ἐπιτιμίου καθίσταται ἀναγκαῖα ὅταν πρόκειται βεβαίως νά ἀντιμετωπισθεῖ κάποιος ὀξύ καί ἄμεσο πρόβλημα. Ὁ πατριάρχης ἐξαποστέλλει πατριαρχικό ἔξαρχο, περιβεβλημένο μέ εὐρύτατες ἐξουσίες, ἀρα καί μέ τό δικαίωμα ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ, προκειμένου νά συντεῖσει τούς κακόβουλους. Σύμφωνα λοιπόν μέ αὐτήν τήν γενική ἀρχή καί κατά τήν μαρτυρία τοῦ ἀποστολικοῦ βικαρίου στή Σίφνο Φραντζέσκου Λορεντάνο: “Ἦλθε λοιπόν ἐδῶ ἕνας πατριαρχικός ἔξαρχος ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη καί ἐδιάβασε ἐναντίον τους ἀφορισμό, ὁ ὁποῖος τούς ἔδωσε τήν ἀφορμή νά προχωρήσουν στή λύση (τῆς ὑποταγῆς στή Ρωμαϊκή Ἐκκλησία), ὄχι ὁμως ἀπό εἰλικρινῆ διάθεση καί ἀγνή ἐπιθυμία ἀλλά ἀπό ἕνα πείσμα τους...Ἐναγύρισαν καί πάλι στήν προηγούμενη τοποθέτησή τους, δηλώνοντες ὑποταγή στόν ποιμενάρχη τους...”¹⁴.

Ὁ λατίνος ἱερωμένος αἰτιολογεῖ τήν ἐπιστροφή τῶν μεταστραφέντων στόν καθολικισμό καί πάλι στήν ὀρθόδοξη πίστη ὡς “πείσμα” τῶν ἐντοπίων καί προσπαθεῖ βεβαίως νά καλλωπίσει τήν ὄλη ἐπιχείρηση προβάλλοντας ὡς ἐπιχείρημα τό ὅτι δέν στηρίχτηκε σέ “εἰλικρινῆ διάθεση καί ἀγνή ἐπιθυμία”· ὁμως καί στήν περίπτωση αὐτή εἶναι προφανές ἡ δραστική ἐπενέργεια τῆς ἀφοριστικῆς ἀπειλῆς πού ἔτσι γίνεται γιά τούς κατοίκους ἕνα καλό πρόσχημα ὥστε νά ἐπιστρέψουν καί πάλι στήν ὀρθοδοξία.

Αὐτή εἶναι ἡ μία πλευρά τοῦ ζητήματος. Ἡ ἐκκλησία, ὅπως εἶναι φυσικό, πιστεύει στήν ἀποτελεσματικότητα τῶν μέσων της, ἄλλωστε δέν διαθέτει καί πολλά, καί τά χρησιμοποιεῖ κατά παντός ἀδικοῦντος. Ἡ ἐπιτυχία φαίνεται ὅτι καλύπτει τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν ὑποθέσεων.

Ὡστόσο καί ἀπό τήν πλευρά τῶν πιστῶν συμβαίνει περίπου τό ἴδιο. Στήν ἄμεση καί δραστική ἐνέργεια τοῦ ἀφορισμοῦ θά καταφύγουν, οἱ χριστιανοί προκειμένοι νά βροῦν τό δίκιο τους. Βεβαίως, ὅπως ἔχουμε ἤδη τονίσει, ἡ ἀκλόνητη πίστη ἀποτελεῖ τόν παράγοντα ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ὥστε νά εὐοδωθοῦν οἱ προσδοκίες τους. Μερικές φορές οἱ μαρτυρίες ἀπό γεγονότα τῆς ἐποχῆς εἶναι ἐξόχως ἀποκαλυπτικές· ἡ Στάμω στό Σισάνιο τό 1695, εἶχε προβλήματα μέ ἕνα συμπατριώτη της καί φυσικά “...ἐθέλησεν κατά τούς νόμους νά τόν βάλῃ καί εἰς ἀφορισμόν, αὐτός δέ ὁ πτωχός ὡς εὐλαβῆς

13. Μέρτζιος, Πατριαρχικά 8.

14. Συμεωνίδης, Ἄνταρσία 77: ἀπό ἔγγραφο τῆς S.C.P.F./ SCR. RIF. NEI CONGR. ARCIPI., vol. 4, 392 r-v.

ἐθέλησεν καὶ ἔδωσεν ἀσανία: 10 πρὸς τὴν στάμον καὶ εὐχαριστήθη...καὶ πλέον δὲν τὸν ἐνώχλησεν..."¹⁵.

Νὰ λοιπὸν πού τὸ στοιχείο τῆς εὐλάβειας ("ὡς εὐλαβῆς") ρητὰ ἀναφέρεται σ' αὐτὴν τὴν λιτὴ μνεία: καὶ φυσικά ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς προσφυγῆς στό ἐπιτίμιο εἶναι ἄμεση. Ἀλλά ἀπὸ τὸ ἴδιο παράδειγμα ἀναδεικνύεται καὶ μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ: εἶναι δυνατόν δηλαδή μερικὲς φορές ἡ ἀπειλὴ καὶ μόνον τῆς προσφυγῆς στὸν ἀφορισμὸ νὰ ἐξωθήσῃ τὸν "ἀδικοῦντα" στὴν ἐπανόρθωση, μολονότι ἡ ἄμεση ἐνοχὴ του δὲν φαίνεται ἀποδεδειγμένη: ἡ ἐμπλοκὴ σὲ μιὰ διαδικασίᾳ ὅπως εἶναι ἡ ἀφοριστικὴ δὲν περιποιεῖ τιμὴ στὸν εὐλαβῆ χριστιανό τῆς Τουρκοκρατίας.

Μέ πολλαπλὲς προσεγγίσεις σὲ πολυάριθμες περιπτώσεις ἰδιωτικοῦ κυρίως δικαίου, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ἀφορισμὸς ἀποτελεῖ τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ στίς σχέσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας μέ τὸν λαό ἀλλά καὶ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν πού ἔχουν διαφορὲς μεταξὺ τους καὶ ἐπιζητοῦν τὴν προσφυγὴ σὲ κάποιον ἔννομο μέσο προκειμένου νὰ τίς ἐπίλυσουν. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν καθημερινὴ διαπλοκὴ ἀλιεύονται πολλὰ χρήσιμα στοιχεῖα καὶ ἀναρίθμητες μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἐπιτιμίου. Ὡστόσο ὁ ἀφορισμὸς τῶν περιπτώσεων δὲν εἶναι τέτοιος πού νὰ ἀπαιτεῖ ἀναλυτικὴ παράθεση ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων. Πολλὲς φορές ἡ ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς μέσω τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι ἡ καλύτερη ἐπιβεβαίωση* τῆς δραστηρικῆς ἀποτελεσματικότητάς του: ἄλλες φορές ἡ μαρτυρία μας συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν ρητὴ ἀναφορὰ τοῦ φόβου πού προκαλεῖ ἡ προσφυγὴ στό ἐπιτίμιο. Ὡστόσο σχεδὸν πάντοτε τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι θετικό.

Ἀπὸ τὴν Κρήτη, στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. προέρχεται μιὰ χαρακτηριστικὴ περίπτωση διένεξης μεταξὺ τῆς κτήτορος ἰδιωτικῆς ἐκκλησίας, Μαρούλας τοῦ παπα Ἄντωνίου, καὶ τοῦ ἐφημερίου πού αὐτὴ εἶχε διορίσει στὴν ἐκκλησία της: ὕστερα ἀπὸ κάποιο διάστημα ὁμαλῆς διαχείρισης ὁ ἐφημέριος ἀρνῆθηκε νὰ τῆς ἀποδόσῃ τὸ μισό τῶν εἰσοδημάτων πού αὐτὴ ἔδικαιοῦτο, καὶ αὐτὴ "...στέλνουσα ἀνθρωπον εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν μέ ἀποδείξεις ὅτι εἶναι ἡ ἐκκλησία πατρογονικὴ της ἔστειλαν ἕνα γράμμα συνοδικόν καὶ ἀφοριστικόν μέ τὸ ὁποῖον τὸν ἐξωστράκισε καὶ ἔβαλεν ἄλλους"¹⁶.

Τὸ παράδειγμα εἶναι εὐγλωττο ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἄμεση δραστηριότητα τοῦ ἐπιτιμίου ἀλλά καὶ γιὰ τὴν συνολικὴ πορεία πού ἀκολουθεῖ ὁ προσφεύγων στίς ὑπηρεσίες τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Ὅπως εἶναι εὐνόητο ἡ προσφυγὴ στό οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο εἶναι συνάρτηση τῆς βαρύτητος τῆς ὑποθέσεως: δηλαδή ἔχει ἄμεση ἀναλογία πρὸς τὰ συμφέροντα πού ἀπειλοῦνται κάθε φορά. Ἡ Μαρούλα τοῦ παπα Ἄντωνίου δὲν θά διστάσῃ νὰ ὑποστῇ τὴν δοκιμασίᾳ - χρονοβόρα καὶ χρηματοβόρα - προκειμένου νὰ μὴν χάσῃ τὰ δικαιώματά της ἐπὶ τῆς πατρογονικῆς ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ Μ. Ἐκκλησία ἀπαιτεῖ κάποια ἐχέγγυα προκειμένου νὰ καταδικάσῃ κάποιον καὶ

15. Παναζόπουλος-Παπαστάθη, Κώδιξ 13. Ἄς παραθέσουμε ἐξ ἄλλου ἐδῶ καὶ τὴν γνώμη τοῦ Δημ. Γκίνης, ὁ ὁποῖος γράφοντας γιὰ τὸ θέμα τῆς λύσεως γάμων μέσω τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας ὑποσημειώνει: " Προσεπλάθη ἡ Ἐκκλησία ν' ἀντιδράσῃ διὰ τῆς ἀπειλῆς τοῦ ἀφορισμοῦ ἢ τοῦ ἐξωεκκλησιασμοῦ, κατὰ τῶν καταφευγόντων εἰς τὸν καθὴν πρὸς λύσιν τοῦ γάμου. Ἦτο βεβαίως, ἡ ἀπειλὴ αὕτη σοβαρὰ καὶ πολλάκις ἔφερεν ἀποτελέσματα, διότι ὁ ἀφορισμὸς, πλὴν τῶν ἠθικῶν συνεπειῶν τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐκ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, συνεπέφερε καὶ ὕλικὰ μειονεκτήματα σημαντικά. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ὁ ἀφορισμὸς ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ μόνον κατὰ τῶν διατηρησάντων τὴν χριστιανικὴν πίστιν· κατὰ τῶν ἀποβαλόντων ταύτην θά ἦτο ἀδιανόητος... (Γκίνης, Διαζύγιο 244-245).

16. Τωμαδάκης, Κρήτη 277 (ὁ ναὸς τοῦ ἐγγράφου εἶναι ἡ Παναγία ἡ Τσουκαλαριά Κυδωνίας).

μάλιστα όταν ο ένοχος προέρχεται από τις τάξεις της. Έτσι το μέγεθος της υπόθεσης απαιτεί προσφυγή στο πατριαρχείο ή προσφυγή αυτή αυτή απαιτεί αποδεικτικά στοιχεία αλλά και κάποια έξοδα. Ωστόσο το αποτέλεσμα όταν πληροούνται αυτές οι προϋποθέσεις είναι εξασφαλισμένο.

Στήν παραπάνω περίπτωση δεν αναφέρεται ο φόβος ρητά. Απλώς ο έφημέριος υπό το βάρος της αφοριστικής απειλής υπακούει στις αποφάσεις των ανωτέρων εκκλησιαστικών αρχών. Ο σφετεριστής που είναι ιερωμένος αποσύρεται και το πράγμα τελειώνει εδώ. Άλλες φορές όμως η παρουσία του φόβου και η διάθεση αποτίναξης του επιτιμίου ομολογείται¹⁷ και ίσως είναι το κυρίαρχο στοιχείο για την διευθέτηση της διαφοράς. Έτσι στην Σκιάθο το 1798, η μαία Κυρατζού που είχε συνεργήσει στην διαστρέβλωση των δρων μιας διαθήκης ομολογεί: "...ήκουσα δέ και πώς έχουν να ακολουθήσουν και αφορισμοί και φοβηθείσα...έφανέρωσα εκείνο όπου είχα κρυφόν από πολλούς...διά να εϋγω από την άμαρτίαν..."¹⁸. Αλλά και από την περιοχή των Τρικάλων την ίδια περίπου εποχή μαρτυρείται ότι "Ο...πατήρ της γυναικός Παναγιώτης πρώτον μόν ήρνήθη ειπών ότι έπασχεν ή θυγάτηρ αυτού Σμαράγδω πριν ή συναφθηναι τῷ άνδρι, έπειτα δέ το επιτίμιον του αφορισμού αιδεσθείς ώμολόγησεν την αλήθειαν"¹⁹.

Σέ μία τελευταία περίπτωση όπου ρητά αναφέρεται η επενέργεια του φόβου που προκαλείται στην συνείδηση του απειλουμένου ο Μήτρος Κουγιόφος στον Σωποτό λίγο μετά το 1822 "...υπεχρεώθη να λάβη αρχιερατικόν αφορισμόν και φοβούμενος τον επιτίμιον της εκκλησίας μας ως χριστιανός, έσυμφώνησε μέ έγγραφον μέ τον Νικόλαον Κατελά και μέ τον Γιαννάκη Τζαβέλλαν..."²⁰.

Στις περιπτώσεις που θίξαμε πιο πάνω υπάρχει το πρόβλημα - όπως συμβαίνει άλλωστε και μέ πολλές άλλες κατηγορίες πηγών - της έγκυρότητας της μαρτυρίας. Η έγκυρότητα αυτή συνάπτεται μέ την βασική διάκριση που πρέπει να γίνει μεταξύ του εμπλεκόμενου προσώπου και και του διαμεσολαβητή της μαρτυρίας, του συντάκτη του εγγράφου εν προκειμένω. Στην περίπτωση του επιτιμίου ο φόβος που προβάλλεται ως αλλαγή της στάσης των αδικούντων πολλές φορές δεν προέρχεται από την άμεση ομολογία του πιστού αλλά από την γραφίδα κάποιου γραμματέα. Ούτως ή άλλως όμως και στις περιπτώσεις ο φόβος του επιτιμίου είναι, ότι αναδεικνύεται ως το κύριο δπλο πίεσης και ως το κύριο μέσο που επέδρασε στην συνείδηση του αδικούντος. Από την άποψη λοιπόν αυτή δεν υπάρχει μεγάλη δυσκολία να υποστηρίξουμε ότι τα πράγματα εξελίσσονται σχεδόν κατά την περιγραφή των εγγράφων. βεβαίως υπάρχουν και άλλες παράμετροι και μάλιστα σπουδαίες που συνεργούν ώστε μία υπόθεση να οδηγηθεί διά του αφορισμού σε λύση. Ωστόσο

17. Βλέπουμε λ.χ. σε μία περίπτωση επιστροφής χρέους που γίνεται στην Νάξο (4 Νοεμβρίου 1685): επειδή υπάρχει αμφιβολία για το ποσόν καταφεύγουν στον αφορισμό: "...και επειδή και να έβάλασι αφορισμούς όποιους ξεύρει άπάνω σε χρέη του ποτέ Μιχάλη και δεν τό πεί νάχην τον αφορισμόν και εις τούτον τό μαρτυρά ως ένωθεν διά να λειψη από τό επιτίμιον του αφορισμού..."· σημαντική παρατήρηση ότι τά γεγονότα μαρτυρούνται σε νοταριακή πράξη (Σιφανιού-Ροδολάκης-Άρτεμιάδη, Νάξος 796-797).

18. Φραγκούλας, Σκιάθος 154-155.

19. Δυοβουνιώτης, Διαζύγιον 87.

20. Μουρούτη-Γκενάκου, Άγιοι Θεόδωροι 198-201.-Η παράθεση παρομοίων περιστατικών μπορεί να πάρει μεγάλο μήκος χωρίς να αλλοιώνει τις εκτιμήσεις μας· πάντως σε μία παρόμοια περίπτωση που γίνεται στην Κεφαλονιά τον Φεβρουάριο του 1868 και σχετίζεται μέ την κλοπή αγίων λειψάνων μετά την έκφώνηση του αφορισμού "...τό κλαπέν εκείνο κιβώτιον, έντός του οποίου ήσαν ό Τίμιος Σταυρός και μέρη αγίων λειψάνων Άγιων τινών, εύρέθη...έντός του ιεροϋ θυσιαστηρίου του ιεροϋ ναού του Άγιου Χαράλάμπους" (Μοσχόπουλος, Άρχείο 113).

έκεινο πού κυρίως προβάλλεται είναι ή φόβος έναντι τής ποινής και τών αποτελεσμάτων πού αυτή επιφέρει στον άφορισμένο χριστιανό.

Όπως είπαμε ό διαφορισμός μεταξύ τών εκατοντάδων παρομοιών περιπτώσεων είναι έντελώς άνεπαίσθητος και έτσι ή παράθεση όλων δέν προσθέτει τίποτε στό θέμα μας· έξάλλου και από τίς περιπτώσεις πού κρίναμε σκόπιμο νά αναφέρουμε έδώ αναδεικνύεται ή αποτελεσματικότητα του έπιτιμίου όπως προκύπτει κατά τήν εϋθύγραμμη διαδικαστική πορεία: άντιδικία, αίτημα έπιβολής του έπιτιμίου, άπειλή έπιβολής (ή έπιβολή), επίλυση τής διαφοράς.

Όστόσο ή αποτελεσματικότητα του έπιτιμίου παρουσιάζεται πολύ χαρακτηριστικά σέ όρισμένες περιπτώσεις πού ξεφεύγουν από τά συνηθισμένα καλούπια τής εϋθύγραμμης πορείας πού είδαμε στην προηγούμενη παράγραφο. Τώρα δέν υπάρχει ή άμεση άπειλή τής ποινής· αυτό είναι δεδομένο· ή ποινή έχει έπιβληθεί και μάλιστα πριν από πολλά χρόνια. Όμως ή δυσπραγία τών έργασιών πού παρατηρείται σέ όρισμένες περιοχές συντελεί ώστε οι κάτοικοι νά θεωρήσουν ότι είναι θύματα κάποιας παλαιότερης άφοριστικής καταδίκης, ή όποια άφου δέν λύθηκε - έτσι πιστεύουν - συντελεί ώστε νά μήν γνωρίζει καλό ό τόπος. Η έδραιωμένη βεβαιότητα για τήν αποτελεσματικότητα του έπιτιμίου είναι στοιχείο αναντίρρητο σέ τέτοιο μάλιστα βαθμό ώστε νά επιβάλλεται και νά έπιζητείται από τούς ενδιαφερομένους αλλά και νά παρέχεται από τήν Μ. Έκκλησία ή άρση του.

Βεβαίως ή κατανόηση παρομοιών καταστάσεων συνδέεται αναπόφευκτα και μέ τήν εξέταση του όλου κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος τό όποιο συμβάλλει στην εμφάνιση αντίστοιχων συμπεριφορών· απαιτείται δηλαδή άνάκληση του έν γένει μηχανισμού πού προκαλεί παρόμοιες νοοτροπικές εκδηλώσεις. Όστόσο ή επένεργεια του άφορισμού, ή αποτελεσματικότητά του και ή καταλυτική παρουσία του είναι στοιχεία δεδομένα και όπωσδήποτε έννοούνται από παρόμοια περιβάλλοντα.

Σέ άλλο σημείο τής μελέτης αυτής έχουμε αναφέρει παραδείγματα του τύπου αυτού²¹. Άς υπενθυμίσουμε δύο από αυτά για τίς άνάγκες του κεφαλαίου αυτού. Στίς άρχές του αιώνα (1905) "...κατ' αίτησιν τών εκ του χωρίου Κουκουλιού τής έπαρχίας Βελλάς, ή ιερά Σύνοδος ήρε τό έπιτιμίου, όπερ εκφωνηθέν τω 1762 υπό τών μοναχών τής ένοριακής μονής Μέγκουλας, επί άπεμπολήσει τόπων άνηκόντων αυτή, έθεωρείτο πάντοτε αίτία τής άποτυχίας πολλών έπιχειρήσεων τών κατοίκων"²².

Τήν ίδια χρονιά και από τήν ίδια περιοχή (χωριό Άλιζότι τής έπαρχίας Βελλάς) παρόμοιο αίτημα ίκανοποιείται από τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο. Οι Άλιζιώτες θεωρούν ότι "...εϊλκυσάν ποτε τήν άγανάκτησιν τής Έκκλησίας ύποπεσόντες εκκλησιαστικοίς έπιτιμίοις, ών ένεκα σήμερα πολλοίς προσπαλαίουσιν άτυχήμασι και συμφοραίς..."· γι' αυτό ζητούν τήν άποστολή συγχωρητικού γράμματος, πράγμα πού γίνεται γρήγορα από τήν πατριαρχική αύλή²³.

Οι Ήπειρώτες τών παραδειγμάτων μας δυσπραγούν ως αίτια τής δυσπραγίας τους θεωρούν τά αποτελέσματα προϋπάρχαντος έπιτιμίου, πού τούς έπεβλήθη σέ αρκετά προγενέστερους χρόνους. Τέτοιοι άφορισμοί μπορεί πράγματι νά υπήρξαν ή νά μήν υπήρξαν. Τό πράγμα δέν ενδιαφέρει από αυτήν τήν σκοπιά· μάλιστα στην πρώτη περίπτωση φαίνεται και αδύνατο

21. Βλ. έδώ κεφάλαιο δεύτερο.

22. ΕΑ 25-26 (1905) 518.

23. ΕΑ, ό.π., σ.334.

καθώς οι μοναχοί δέν έχουν τό δικαίωμα νά ἀφορίζουν και πάντως χρειάζεται έξουσιοδότηση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὡστόσο ἡ ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἀφορισμοῦ ἢ τοῦ ὑποτιθέμενου ἀφορισμοῦ εἶναι στοιχείο τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἔτσι ἐπιζητεῖται ἡ ἄρση του, ἡ ὁποία θά συνεργήσει ὥστε νά ἀποκατασταθεῖ ἡ τάξη πού διασαλεύτηκε σέ ἀρκετά μακρυνούς χρόνους.

Σέ μιά ἄλλη περίπτωση, πού χρονολογεῖται στό κοντινό μας 1929, πάλι Ἕπειρώτες, και αὐτό σημαίνει κάτι, και πιά συγκεκριμένα Μετσοβίτες, σέ μιά σχεδόν παράλληλη ἐρμηνεία τῆς αἰτίας τῶν διχονοιῶν πού ἀνέκυψαν στήν κοινότητά τους θά ἐπιρρίψουν τίς εὐθύνες πάλι στόν ἀφορισμό. Τώρα τά δυσάρεστα ἀποτελέσματα τοῦ ἀφορισμοῦ προέρχονται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἔξαρχία Μετσόβου μετατρέπηκε σέ μητρόπολη παρά τήν ρητή ἀπαγορευτική διάταξη πού περιεῖχαν τά πατριαρχικά γράμματα. Ἐτσι λοιπόν παραβιάστηκα οἱ συνοδικές και πατριαρχικές ἀποφάσεις, οἱ ὁποῖες ὁμως ἀπειλοῦσαν μέ ἀφορισμό τούς δράστες· κατά συνέπεια ὁ ἀφορισμός εἶναι ἀναπόφευκτος και θά ἔλεγε κανένας ὅτι θεωροῦν τήν ἐπιβολή του αὐτόματη. Ἴδου λοιπόν ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ γιά τούς Μετσοβίτες. Γι' αὐτό ἀποφασίζουν νά ἐνεργήσουν ὥστε ἡ περιοχὴ νά ἐπανέλθει στό παλαιό καθεστῶς τῆς πατριαρχικῆς ἔξαρχίας²⁴.

Στίς τελευταῖες λοιπόν περιπτώσεις πού ἀναφέραμε παρουσιάζεται ἡ πίστη ὅτι ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς πδινῆς ἔχει ἐπενεργήσει και ἔξακολουθεῖ νά ἐπενεργεῖ συνεχῶς και γιά πολλά δεκαετίες μετά τήν ἐπιβολή και ἐμποδίζει τήν προκοπή τῶν κατοίκων, δηλαδή τῶν ἀπογόνων ἐκεῖνων πού διέπραξαν τό ἀτόπημα ἔξαιτίας τοῦ ὁποίου ἐνέσκηψε ὁ ἀφορισμός. Ζητήματα νοοτροπίας ἀνακύπτουν σίγουρα· ἀλλά παράλληλα βρισκόμαστε και ἐντός τῶν ὁρίων τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς, ὁποία στίς ἀνάλογες περιπτώσεις κατηγορηματικά ἀναφέρει ὅτι ἂν δέν ἐπέλθει ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου και ἀποκατάσταση τῆς ἀδικίας δέν ἔξαφανίζονται οἱ δυσάρεστες συνέπειες τοῦ ἐπιτιμίου. Ἐτσι τά στοιχεῖα συμπλέκονται και ἀλληλοεξαρτῶνται: χριστιανική πίστη, εὐλάβεια, φόβος σέ στενή συνάρτηση μέ κάποια συμφέροντα, κάποιες προφάσεις, κάποιες δεισιδαιμονίες. Κοντά σ' ὅλα αὐτά ἄς προσθέσουμε ὅτι ἡ διαδικασία, ἐπιβολῆς και ἄρσης τοῦ ἐπιτιμίου δέν ἐφαρμόζεται σύμφωνα μέ τό γράμμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς. Οἱ διασκευισμοί και οἱ παρακείμενες ὀρισμένων βασικῶν γνωρισμάτων τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι στοιχεῖα πού εὐκόλα ἐπισημαίνονται. Τό κατ' οἰκονομίαν πνεῦμα ὀρισμένες φορές ἐπικαλύπτει τίς λεπτομέρειες χωρίς ὁμως νά ἀκυρώνει τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς ποινῆς.

Ἀρνητικές ἐπιπτώσεις ἀπό τήν ἐπιβολή τῆς ποινῆς.

Ἡ ὡς τώρα ἀποτίμησή μας σχετικά μέ τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου ἐπικέντρωσε κυρίως τήν προβληματική της γύρω ἀπό τήν θετική

24. Τρίτος, Μέτσοβο, 236: "...πάντες εἶναι σύμφωνα ὅτι δέν ἔπρεπε νά ἐπιτρέψωσι τήν προαγωγήν τῆς Ἐξαρχίας εἰς Μητρόπολιν διὰ τούς ἐν τῷ...σιγγλίῳ ἀφορισμούς κατά τῶν κληρικῶν εἴτε λαϊκῶν τολμησάντων τι κατά τῆς Ἐξαρχίας...".- Σέ μερικές περιπτώσεις οἱ προσεγγίσεις μας πιστοποιοῦνται ἀπό τήν παρατήρηση ὅχι τῆς δραστηκῆς ἐπενεργείας τοῦ ἐπιτιμίου ἀλλά ἀπό ἕνα γεγονός πού ἀποδίδεται στήν ἐκφώνηση τοῦ ἀφορισμοῦ· ἔτσι ὁ μητροπολίτης Ἰωαννίνων Ἰωαννίκιος (1845-1869) ἀπαγόρευσε - κατά τήν ἀποψη τοῦ Χριστοῦ Σούλη μέ ἀφορισμό στούς πατριῶτες του (χωριό Μακρίνο Ζαγορίου) νά μιλοῦν τήν κουτσοβλαχική. Ἐτσι ἡ ἀπουσία τῆς διαλέκτου στό χωριό αὐτό θεωρεῖται ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ (Σούλης, Ἐπιγραφαί 120-121).

ἐξέλιξη τῆς ὅλης διαδικασίας. Δηλαδή ἡ ἐρευνά μας ἀναζήτησε τὴν ἀπάντηση στοῦ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἡ ποινὴ μπόρεσε νὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς καὶ στὸν ρόλο πού καλεῖται νὰ παίξει στὶς νέες συνθήκες πού δημιούργησε ἡ Κατάκτηση. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἡ θετικὴ ἀπάντηση προέρχεται ἀπὸ τὴν διαπίστωση ὅτι οἱ ὑπόδουλοι χριστιανοὶ ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ποινῆς ἀντιδρῶν θετικά, ἀποκαθιστοῦν τὸ δίκαιο πού οἱ ἴδιοι ἔχουν παραβιάσει συμμορφώνονται στὶς ἐπιταγές τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία σέ πολὺ μεγάλο βαθμὸ ἀνταποκρίνεται καὶ στὶς ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐσωτερικῆς θὰ λέγαμε πολιτικῆς ἐξουσίας. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶδαμε ἀρκετὰ παραδείγματα ἀπὸ πλῆθος συναφῶν περιπτώσεων μέσω τῶν ὁποίων μπορέσαμε νὰ ἀναχθοῦμε στοῦ συμπέρασμα τῆς ἀμεσης καὶ δραστηρικῆς παρέμβασης τοῦ ἐπιτιμίου.

Μέ ἄλλα λόγια ἐκτιμήσαμε τὴν ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἐπιτιμίου μέσα ἀπὸ τὶς θετικὲς ἐν σχέσει πρὸς τὸ δίκαιο καὶ τὴν ἐξουσία ἐπιπτώσεις πού ἐπιφέρει στὶς ἐνέργειες τῶν ἀπειλουμένων.

Ὡστόσο στοῦ ἴδιου συμπέρασμα μποροῦμε νὰ φθάσουμε ἐξετάζοντας τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀντίθετη σκοπιά. Δηλαδή ἡ ἀμεση ἀποτελεσματικότητά καὶ τὸ βάρος τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι δυνατόν σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἀναλόγως τῆς βαρύτητάς τους, νὰ ἐπιφέρουν ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα· αὐτὰ βεβαίως δὲν ἀποδεικνύουν τὴν ἀναποτελεσματικότητά τῆς ποινῆς ἀλλὰ ἀντίθετα τονίζουν τὴν δραστηρικὴ ἐνέργειά της μέσω τῆς ἀρνητικῆς πορείας πού ἀκολουθοῦν οἱ ἀπειλούμενοι. Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ στάση τίς περισσότερες φορές δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἀπειλούμενος πράττει τὸ ἀντίθετο ἀπὸ αὐτὸ πού διατάσσει ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ ὁποῖο κατὰ τεκμήριο ἀνταποκρίνεται στὶς ἀρχές τοῦ δικαίου πού αὐτὴ ἐφαρμόζει· ἀλλὰ ὅτι προβαίνει σέ μιὰ ἄλλη ἐνέργεια πού τίς περισσότερες φορές σημαίνει τὴν ὀριστικὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τίς τάξεις τῆς ἐκκλησίας.

Σίγουρα οἱ περιπτώσεις αὐτές δὲν εἶναι πολλές ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀπαιτοῦν ὀριστικὴ ρῆξη· καὶ ἡ ἐποχὴ δὲν εὐνοεῖ πλήρη μεταστροφή. Ὡστόσο ἔχουμε ἐντοπίσει παρόμοιες περιπτώσεις πού ἀκριβῶς δηλώνουν τὴν ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἐπιτιμίου, τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα δημιούργησε στοὺς ἐμπλεκομένους καὶ τὰ ὁποῖα τοὺς ὀδήγησαν σέ ἀκραῖες συμπεριφορές.

Γύρω στὰ 1393 ἔχουν ξεσπάσει διενέξεις στὴν ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ἐξαιτίας τῶν ὁποίων ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ λαὸς τοῦ “Μεγάλου Νογρατίου” ἀφορίστηκαν ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Κιέβου Κυπριανό. Οἱ ἀφορισθέντες προσφεύγουν στὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀπαιτοῦν ἄρση τοῦ ἀφορισμοῦ: “Ἰησοῦμεν δέ καὶ εὐλογίαν ἀπὸ σοῦ, τοῦ πατριάρχου, καὶ τῶν ἀρχιερέων, καὶ ὅτι ἐάν οὐδὲν μᾶς εὐλογήσητε, θέλομεν γενέσθαι λατῖνοι”. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο βεβαίως στηρίζει τὸν μητροπολίτη τοῦ ἀναπτύσσοντας ὅλη τὴν δογματικὴ διδασκαλία περὶ ἄρσεως τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ συγχώρησης πού πρέπει νὰ γίνῃ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν μητροπολίτη Κιέβου ἀφοῦ παύσει νὰ ὑπάρχει ἡ αἰτία τοῦ ἀφορισμοῦ²⁵.

Δὲν γνωρίζουμε τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων καὶ ἂν οἱ ἀπειλοῦντες μέ ἐκκλησιαστικὴ μεταστροφή πραγματοποιήσαν τὴν ἀπειλή τους. Ἄλλωστε μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι οἱ ἀπειλές αὐτές κινοῦνται στοῦ ἐπίπεδο ἄσκησης πιέσεων προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ σκοπούμενο ἀποτέλεσμα. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ πλέον πιθανόν. Ὅμως πρέπει παράλληλα νὰ ἀντιπαρατηρήσουμε ὅτι ἐπιβολὴ τοῦ ἀφορισμοῦ μέ ὅλες τίς δυσάρεστες συνέπειες μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σέ ἐντελῶς ἀπροσδόκητες συμπεριφορές, πράγμα πού δικαιώνει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ βάρος τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι καταλυτικὸ καὶ δραστηρικόν.

25. Mikhlosich- Müller, Acta 2, 177-180.

Σέ μιά ἄλλη περίπτωση ἡ μαρτυρία μας εἶναι ἔμμεση· τήν ἔχουμε ἀπό τό σκεπτικό πού αἰτιολογεῖ τήν καθαίρεση τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Ἰωακείμ τόν Μάιο τοῦ 1545 ἀπό τόν οἰκουμενικό πατριάρχη (Ἱερεμίας Α΄). Στό πατριαρχικό λοιπόν γράμμα ἀναφέρεται ὅτι "...ἐνίους γε τῶν μοναχῶν ἀραῖς καί ἀφορισμοῖς καθυπέβαλεν..." μέ ἀποτέλεσμα "...οἱ πλείους τῶν ἐνασκουμένων ἐκείσε σεβασμίων ἀνδρῶν, μή ὅτι πρός τάς καρτερικάς ἐπιφοράς τῶν Ἀράβων ἀντέχειν μόλις ἰσχύοντες, ἀλλά καί τάς αὐτοῦ ἀπειλάς καί ἀφοριστικάς γε ἐπιτιμήσεις μή ὑποφέρειν οἳοί τε ὄντες, ἀνεχώρησαν ἐξ αὐτῆς..."²⁶.

Βεβαίως καί ἡ περίπτωση αὐτή ἐγείρει ἐρωτηματικά καί εἶναι δυνατόν νά προκαλέσει καί ἄλλου εἴδους θεώρηση. Θά μπορούσε δηλαδή νά ὑποστηρίξει κάποιος ὅτι οἱ κατηγορίες αὐτές - μαζί μέ ἄλλες - ἀποτελοῦν τό σκεπτικό ἑνός κατηγορητηρίου πού αἰτιολογεῖ τήν καθαίρεση τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας καί ἐπομένως πρέπει νά φθάσουν στά ἄκρα. Παρόμοιες περιπτώσεις ὑπάρχουν ἀρκετές γιά τίς ὁποῖες δέν εἶναι ἐδῶ ὁ ἀρμόδιος χῶρος γιά σχολιασμό. Ὡστόσο καί πάλι ἐξάγεται μέ σαφέστατο τρόπο ὅτι ὁ ἀφορισμός δέν εἶναι ἡ ποινή, ἡ ὁποία μπορεῖ νά περάσει ἀπαρατήρητη· ἀντίθετα δημιουργεῖ σοβαρά προβλήματα, τά ὁποῖα μπορεῖ νά ὠθήσουν τόν ἀφορισμένο σέ πράξεις ἀκραῖες· στήν πρώτη περίπτωση οἱ Ρῶσοι ἀπειλοῦν μέ μεταστροφή στόν καθολικισμό στήν δεύτερη οἱ μοναχοί τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ ἐγκαταλείπουν τήν μονή τῆς μετανοίας τους. Φυσικά οἱ ἀντιδράσεις εἶναι δυνατόν νά πολλαπλασιαστοῦν ὅταν προστεθεῖ καί ὁ παράγων τῆς παράνομης ἢ ἀδικῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀφορισμοῦ πού στήν συνείδηση τοῦ πιστοῦ, παρά τήν ἀντίθετη διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας, δημιουργεῖ σκέψεις ἀκυρότητας τῆς ποινῆς.

Ἀλλά ὅλα αὐτά δέν συνηγοροῦν ὑπέρ τῆς ἀποτελεσματικότητας τῆς ποινῆς; Πῶς εἶταν δυνατόν νά ὑπάρξουν παρόμοιες ἀντιδράσεις χωρῆς τήν ὑπαρξη δυσάρεστων ἀποτελεσμάτων ἔστω καί στό ἐπίπεδο τῆς καλῆς φήμης τοῦ χριστιανοῦ; Γιά ποιό λόγο ἐξάλλου ἡ Ἐκκλησία ἀπό τούς πρώτους χριστιανικούς χρόνους λαμβάνει πρόνοια προκειμένου νά ἀποτρέψει τούς ἄλογους καί παράνομους ἀφορισμούς.

Τοῦτο ἐπειδή οἱ ἐν δυνάμει ἀρνητικές ἀντιδράσεις τοῦ ἀφορισμένου χριστιανοῦ μποροῦν νά λάβουν σάρκα καί ὄσῳ καί μάλιστα ὅταν ἔχουν κυλήσει οἱ χρόνοι καί ἔχουμε φθάσει σέ ἐποχές πού νά ἐπιτρέπουν εὐκολότερα τήν ἀντίδραση σέ παρόμοιες πρακτικές. Σύμφωνα λοιπόν μέ τίς διαπιστώσεις αὐτές χριστιανοί στήν Ἀντιόχεια στρέφονται πρός τόν καθολικισμό ὅταν πιέζονται ὑπερβολικά ἀπό τούς ἀφορισμούς τοῦ πατριάρχη τους. Τό περιστατικό συνέβη στά 1728 καί ἀναφέρει σχετικά ὅτι οἱ προύχοντες τῆς πόλης ἐτοιμάζονταν νά ὑποδεχτοῦν τόν νεοεκλεγέντα πατριάρχη τους Σίλβεστρο: "...εἶχον καί ἰχθύας εἰς τήν τράπεζαν, καίτοι οὔσης Τετράδης· ὁ Σίλβεστρος ἰδῶν τούς ἰχθύας ἀνέτρεψε τήν τράπεζαν μέ τούς πόδας του καί ἤρξατο ἀφορίζειν αὐτῶν ὡς ἰχθυοφάγων. Εἰς τήν μητρόπολιν οὖν ἐλθόντα ἐγειτόνευον οἱ ἀφορισθέντες συγχώρησιν ἐλπίζοντες· ἀλλ' οὐ μόνον οὐκ ἔτυχον ταύτης, ἀλλά καί τῇ ἐφεξῆς Κυριακῇ ἐπ' ἐκκλησίας ἀφωρίσθη βαρέως πᾶς τις ὁ τοῦ λοιποῦ Τετράδα καί Παρασκευῆν ἰχθυοφαγῆσαι τολμήσων... Οἱ τε Χαλεπλῆδες

26. Τό ἔγγραφο ἔχει δημοσιευτεῖ τρεῖς φορές ἀπό τόν ἴδιο μελετητή: πρόκειται γιά τόν Γεράσιμο Γ. Μαζαράκη, πού τό ἐξέδωσε πρῶτα μέ τόν τίτλο: "Περὶ τοῦ ἀθηναίου Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Πάνυ" [=Καμπούρογλου, Μνημεῖα 2, 139-142], ἀλλά τό περιέλαβε καί στό ἔργο του Συμβολή 96-100, τό ὁποῖο εἶχε κυκλοφορήσει σέ συνέχειες καί στό περιοδικό τῆς Ἀλεξανδρείας Ἐκκλησιαστικός Φάρος 29 (1930).

ἔκτοτε ἠβηδὸν ἀποσκιρτήσαντες ὑπετάγησαν τῷ παπισμῷ, συγχωροῦντι αὐτοῖς οὐ μόνον ἰχθυοφαγίαν ἀλλὰ δὴ καὶ κρεωφαγίαν ὁπότεν ἐθέλωσιν...”²⁷.

Κοντὰ σ' αὐτὰ χρήσιμη παραμένει καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Πουκεβίλ, τὴν ὁποία ἔχουμε χρησιμοποίησει καὶ σέ ἄλλο σημεῖο τῆς μελέτης αὐτῆς. Σύμφωνα λοιπὸν μέ τὸν γάλλο πρόξενο καὶ περιηγητὴ πού γράφει στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. “Βέβαια, οἱ Ἕλληνες λειτουργοὶ τοῦ θεοῦ σήμερα κάνουν μέτρια χρῆση τοῦ δικαιώματος πού ἔχουν νά ἀφορίζουν...ἔπειτα ἀπὸ τίς πολλές ἀποστασίες πού προκάλεσαν οἱ ἀφορισμοί...”²⁸

Ἐνα ἄλλο παρόμοιο περιστατικό ἔλαβε χώρα στὴν ἐπικράτεια τῆς μητροπόλεως Τρίκκης καὶ Σταγῶν καὶ συγκεκριμένα στό χωριό Περιβόλι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1879. Τότε, δεκατέσσερις Βλάχοι, κάτοικοι τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, καταγγέλουν στό Οἰκουμενικό πατριαρχεῖο, ὅτι ἐπειδὴ δὲν ἀπέσυραν τὰ παιδιά τους, ὅπως ἤθελε ὁ τοπικὸς μητροπολίτης, ἀπὸ δικό τους ἐκπαιδευτήριον στό ὁποῖο παράλληλα μέ τὴν ἑλληνικὴ διδάσκονταν καὶ ἡ βλαχικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ γαλλικὴ γλῶσσα, ἐκεῖνος τοὺς “ἠφόρισε” καὶ τοὺς “ἄφησεν ἀλειουργίτους καὶ ἀκοινονίτους” ἀνήμερα τὰ Χριστοῦγεννα²⁹. Μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν συμπεριφορὰ καὶ τὴν ποινὴ οἱ Βλάχοι, πού διαχειμάζουν στὰ Τρίκαλα, ἐξαιτοῦνται τὴν ὑπαγωγή τους ὑπὸ “ἄλλη πνευματικὴ δικαιοδοσία”. Ἡ ἀντίδραση τοῦ πατριαρχείου εἶναι ἄμεση καὶ φυσικὰ ὑπὲρ τῶν κατοίκων τοῦ Περιβολιοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' διατάσσει τὸν μητροπολίτη Τρίκκης καὶ Σταγῶν Μελέτιο Β', “ν' ἄρη τὴν ποινήν ταύτην, προσπαθήσῃ δέ ὅπως συμμορφώσῃ τὰς ἐνεργείας του πρὸς τὰς Ἐκκλησιαστικὰς ὁδηγίας”³⁰.

Ἀπὸ τὴν ὀπτική αὐτὴ δὲν πρέπει νά παραλείψουμε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀφορισμὸς, πράξη πού δημιουργεῖ ἀναταραχὴ καὶ συζήτηση εἰδικὰ τὴν νεότερη ἐποχὴ μπορεῖ νά λειτουργήσῃ ἀντίθετα. Πολύ χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Ροῖδης γιὰ τὴν Πάπισσά του: “Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα ἢ προωρισμένη ὡς πάντα τὰ ἐν Ἑλλάδι ἐκδιδόμενα βιβλία, ν' ἀναγνωσθῇ ὑπὸ εὐαρίθμων τινῶν λογίων ἀνεγνώσθη χάρις εἰς τοὺς ἀφορισμούς ἐν ταῖς λέσχαις, τοῖς καφφενείοις καὶ τοῖς παντοπωλείοις καὶ ἐνίοτε μεγαλοφώνως...τὸ δέ σωτήριον ἔτος 1866 εἶναι εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἀκατάλληλον δι' ἀφορισμούς καὶ καταδιώξεις συγγραφέων...”³¹.

Καὶ κάποια ἀκόμα παραδείγματα...

27. Κομνηνός-Υψηλάντης, Τὰ Μετὰ τὴν Ἄλωσιν 326.

28. Πουκεβίλ, Ταξίδι 268-269.

29. Μπαμπούνης, Ἀρχεῖο 430.

30. Μπαμπούνης, ὁ.π., σ.431.

31. Ροῖδης, Ἄπαντα 1, 316-317. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἀντιδράσεις αὐτές ἔχουμε καὶ τὴν ἀντίδραση τοῦ ἀπλοῦχοῦ χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος καταφεύγει σέ διάφορες μαγγανεῖες προκειμένου νά ἐξουδετερώσῃ τίς συνέπειες τοῦ ἀφορισμοῦ. Βεβαίως καὶ οἱ περιπτώσεις αὐτές ἀποδεικνύουν τὴν ἐμβέλεια τοῦ ἐπιτιμίου στὶς συνειδήσεις ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ρέπουν πρὸς τὴν ἐγκληματικότητα. Εἶναι λοιπὸν πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἡ μαρτυρία τοῦ Ξανθοῦδιδι γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου πού ὀνομάζεται σταυροπάτης. Εἶναι “ὁ ἀσεβὴς ζωνοκλέπτης, περὶ τοῦ ὁποῖου πιστεύεται ὅτι ἔχει χαράξῃ σταυρὸν ὑπὸ τὸ πέλμα τοῦ ποδός του, ἵνα μὴ συλλαμβάνεται κατὰ τὴν κλοπὴν οὐδ' ἐπιηραῖται ὑπὸ ἀφορεσμῶν, ὀρκῶν καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν μέσων καὶ μαγγανειῶν” (Ξανθοῦδιδης, Ποιμενικά 382).

Ἐναφέραμε στήν ἀρχή τοῦ κεφαλαίου ὅτι ἡ ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἀφορισμοῦ πρέπει νά ἐξετασθεῖ ἐν σχέσει πρὸς τὸν βαθμὸ θρησκευτικότητας τῶν ἀνθρώπων τῆς Τουρκοκρατίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ μία παράμετρος τοῦ θέματος καὶ βεβαίως προϋποτίθεται προκειμένου νά δράσει ἀποτελεσματικά τὸ ἐπιτίμιο. Ὁ θρησκευόμενος λοιπὸν ἄνθρωπος τῆς Τουρκοκρατίας, ὁ ὁποῖος ἐκτός τῶν ἄλλων πιέζεται καὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ἐνὸς ἀλλοθρησκου κατακτητῆ δέν εἶναι δυνατόν νά ἀγνοήσει τίς ἐπιταγές τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία ἄλλωστε ἔχει συσπειρωθεῖ προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τὴν πίεση πού αἰσθάνεται ἀπὸ ὅλες τίς πλευρές.

Ὡστόσο, παράλληλα, πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὴν τὴν παράμετρο ἡ ποινὴ μετέχει καὶ σέ ἓνα ποινικὸ σύστημα δικαίου ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἀναπόσπαστο. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη μπορεῖ νά λειτουργήσῃ πλέον καὶ αὐτόνομα ἢ καὶ ἐκτός τῆς παραμέτρου τῆς θρησκευτικότητας. Ὁ προσφεύγων στίς ὑπηρεσίες τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης εἴτε ἔτσι εἴτε ἄλλωστε δέν μπορεῖ νά ἀκυρώσει τὴν προσφυγὴν τοῦ μὴ συμμορφούμενος πρὸς τίς ἀποφάσεις τῆς, ἐπειδὴ αὐτὸ προϋποθέτει συνολικὴ ἀπόρριψη τοῦ συστήματος δικαίου, πράγμα ἀδύνατο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους κάθε ἐποχῆς. Ἀλλαγές τῶν ὄρων θά ὑπάρξουν βέβαια ἀργότερα μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀλλὰ αὐτὰ ἀπαιτοῦν ἄλλου τύπου ἐπεξεργασία. Ἄλλωστε ἀφορισμοὶ ὑπάρχουν καὶ τότε ἢ καλύτερα συνυπάρχουν οἱ νέες καὶ οἱ παλαιότερες δομές σέ κάποια ἐπίπεδα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, καὶ σέ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις θά συγκρουστοῦν μὲ ἰδιαίτερη ἔνταση³².

Αὐτὰ ὅπως εἶπαμε θά συμβοῦν ἀρκετές δεκαετίες ἀργότερα, ἀφοῦ προηγουμένως κινήματα ὅπως ὁ Διαφωτισμός, ἡ ἐνίσχυση κάποιων μορφῶν ὀργάνωσης τοῦ βίου, ὅπως λ.χ. οἱ κοινοτικοὶ θεσμοί, συντελέσουν στήν διαφοροποίησιν τῶν καταστάσεων καὶ τὴν ἀναζήτησιν ἄλλων προτύπων ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Καὶ τότε βεβαίως δέν μποροῦμε μὲ ἀπόλυτο τρόπο νά μιλάμε γιὰ διαμόρφωση ἄλλων συντελεστῶν, οἱ ὁποῖοι σέ μεγάλο βαθμὸ νά ἐπηρεάζουν μεγάλα τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ ἀφορισμός - ἔστω μὲ κάποια δυσκολία - συνεχίζει τὴν πορεία του μέσα στήν διαχρονία. Ἡ ἀποτελεσματικότητά του θεωρεῖται δεδομένη. Ἐτσι στίς 25 Αὐγούστου 1807 γράφει ὁ Ἰωαννίκιος Ἐλασσῶνος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο πού βρίσκεται στήν Τσαρίτσανη: "δέν εὔρον εἰ μὴ τριάκοντα κοιλῶν σὺνάξιν σίτου ὀπισθεν ὡς σημειοῖς, λοιπὸν φαίνεται ὅτι τὰ πλεονα τῶν χωρίων δέν ἔδωσαν, διατί ἡ ὀλικὴ σὺνάξις τοῦ σίτου τελευτᾷ ἕως τῶν ἑβδομήκοντα κοιλῶν, δέν ἐπαρτήρησα ὁμως, ἂν εἶναι ἡ πώλησις τῶν ἐπιλοίπων ὀπισθεν εἰς τοὺς μῆνας, ἄς τὸ παρατηρήσῃ αὐτὸ καὶ ἄς μοι δώσῃ εἶδησιν διὰ νά στείλω ἐντεῦθεν κἀνένα ἀφορηστικὸν συνοδικόν, διατί δέν τρέχει οὕτω καλά"³³.

Τὰ πράγματα "δέν τρέχουν καλά" πρέπει νά στείλει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ "κἀνένα ἀφορηστικὸν συνοδικόν". Οἱ λίγες αὐτές λέξεις ἐκφράζουν περιεκτικὰ ὅλην τὴν οὐσίαν τῆς δραστηριότητος τῆς ἀφοριστικῆς διαδικασίας. Δηλαδή τὸ ἀποτέλεσμα τῆς

32. Ἐτσι τὸν Ἰούλιο 1837 ξέσπασε στήν Ἀθήνα διπλωματικὸ ἐπεισόδιον ἐπειδὴ ὁ ἐπίσκοπος Ἀττικῆς ἀφόρισε ἓνα νέο ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἀρμανοπεργκ ἐπειδὴ συνῆψε γάμο πού ἀπαγορευόταν ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς κανόνες. Τὸ γεγονός δυσχερῆσθη τὴν κυβέρνησιν - ἐπειδὴ ἔγινε χωρὶς νά ζητηθεῖ ἔγκρισή της. Ἡ σύνοδος θορυβήθηκε καὶ παρεμπόδισε τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἐπιτιμίου καὶ μὲ ἄλλη ἀπόφασί της ἀνακάλεσε τὴν ποινὴ. Μὲ λίγα λόγια ἡ πολιτικὴ παρέμβασις ἐμποδίζει τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἀφορισμοῦ. Τὰ γεγονότα περιγράφει ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, Σωζόμενα 2, 371-372 - βλ. ἐπίσης Petropoulos, Πολιτικὴ 1, 461.

33. Λάμπρας-Σταμούλη, Ἀλληλογραφία 1, 61-62.

ένεργειας πού θά προκαλέσει ή αποστολή του έπιτιμιού δέν άμφισβητείται· τό αντίθετο, προδικάζει τίς θετικές έξελίξεις πού θά έχει, φυσικά ύπέρ του άποστελλόντος.Οι κάτοικοι θά αναγκαστούν νά καταβάλουν και τά υπόλοιπα κοιλιά σταριού.Η διαδικασία στην πιό άμεση έκδοχή της.

Κλείνοντας τό μέρος αυτό του μελετήματός μας θά αναφέρουμε λίγα πράγματα σχετικά μέ την άποτελεσματικότητα της ποινης τά όποια έχουν σχέση μέ τον χώρο της λογοτεχνίας.Τό πρώτο μās παρέχει ό άφορισμός του Άνδρέα Λασκαράτου (1865).Φυσικά ή σχέση του παραδείγματος μέ την λογοτεχνία έχει νά κάνει μέ την ιδιότητα του άφοριζόμενου και όχι μέ την διά της λογοτεχνίας προσπέλαση του φαινομένου.

Λίγο πριν από την καταδίκη του Λασκαράτου, τό 1852, είχε καταδικαστεί και ό Θεόφιλος Καΐρης.Τώρα είναι ή σειρά του Λασκαράτου, ό όποιος μέ όξύτητα έβαλε κατά της τυπολατρίας της Έκκλησίας, ενώ παράλληλα ύποστήριζε για τον έαυτό του ότι άποτελεί ύπόδειγμα χριστιανού.Έκείνο πού κυρίως μās ενδιαφέρει έδώ είναι ότι άνεξάρτητα από όσα πιστεύει ό ίδιος για τίς πράξεις του τό τοπικό συλλογικό σώμα θά πειστεί για την ένοχή του και θά άντιδράσει τελείως διαφορετικά.Η κοινωνία της Κεφαλονιάς και άργότερα της Ζακύνθου θά τον άποδοκιμάσει μετά τον άφορισμό, αυτόν και την οικογένειά του· σέ τέτοιο βαθμό ώστε νά αναγκαστεί θά εγκαταλείψει την πατρίδα του.Μάλιστα θά γράψει και βιβλίο (1867) μέ τον τίτλο: “Άπόκριση εις τον άφορισμόν του κλήρου της Κεφαλονιάς”, στό όποιο παρουσιάζεται ως άριστος μελετητής των δογματικών αρχών της εκκλησίας και θά προσπαθήσει νά άποδείξει την άβασιμότητα των έναντίον του έπιχειρημάτων³⁴.

Τά ίδια περίπου θά συμβούν και λίγο άργότερα (1866) μέ την περίπτωση του Έμμ. Ροΐδη και του έργου του “Πάπισσα Ίωάννα”.Η άποδοκιμασία της εκκλησίας δέν αφήνει άδιάφορο τον συγγραφέα· θά έπιχειρήσει νά ύπερασπίσει τό έργο του έναντι της εκκλησιαστικής καταδίκης μέ τά δημοσιεύματά του: “Ολίγαι λέξεις εις άπάντησιν της ύπ’ αριθ. 5688 έγκυκλίου της Ίερᾶς Συνόδου” και “Επιστολαί ενός Άγρινωώτου”³⁵.

Αυτά όπως είπαμε άφορούν λογίους· είναι γεγονότα πού συνέβησαν και οι λόγοι αυτοί ύπέστησαν τά άποτελέσματα της έπιτιμητικής διαδικασίας της εκκλησίας· μεσούντος του 19ου αι. γνώρισαν την κοινωνική καταφρόνηση ενός μεγάλου τμήματος της κοινής γνώμης.Όστόσο και από τον καθ’ έαυτό χώρο της λογοτεχνίας λείπουν αρκετά παραδείγματα, τά όποια άποτελούν έκδηλώσεις του τρόπου μέ τον όποιο τό έπιτίμιο μέ όλες τίς συνέπειές του έντάσσεται στην λογοτεχνική παραγωγή.Μās παρουσιάζουν άνάγλυφα την

34. Για τον Λασκαράτο και την στάση του έναντι της εκκλησίας βλέπε τά όσα αναφέρει ό Κ.Θ.Δημαράς στην Ίστορία, 323 κ.έξ. και σ.332.- Για τίς περιπέτειες του Λασκαράτου είναι πολύ χαρακτηριστικά τά όσα ό ίδιος μās έξιστορεί στην “Άυτοβιογραφία” του (σ.74-75, 77): “Δέν θά μεταφέρω έδώ τά έκτροπα πού διέπραξαν οι παπάδες, οι ύπηρέτες και οι δορυφόροι τους στές λίγες μέρες πριν την αναχώρησή μου από τό νησί για νά μήν κάμω τό άνάγνωσμα αυτό πολύ όγκώδες...Συκοφαντημένος τότε από τούς άπελπισμένους για τό ξεσκέπασμά τους παπάδες και καταδιωκόμενος από τον άνόητον όγλο, πού είχα την πρόθεση νά βοηθήσω, στές 16 του Μάη του 1856, κατέφυγα στη Ζάκυνθο, όπου στην προκυμαία μέ ύποδέχτηκαν μέ τές πιό χονδροειδείς προσβολές...Δεκαέντε μέρες έμεινα στη Ζάκυνθο κλεισμένος πάντα στο σπίτι του εξαδέλφου μου κυρίου Δ. Γαΐτα, άποφευγόμενος από όλους, ακόμα και από τούς υπόλοιπους συγγενείς μου, άπειλούμενος από τον όγλο και κολακευόμενος μόνον από μερικές κυρίες...Άπελπισμένος τότε πώς θά μπορέσω νά μείνω για πολύ στα νησιά, έφυγα για τό Λονδίνο”.-Βλ. επίσης Μπατιστάτος, Ποινή 338-339 όπου και ή σχετική βιβλιογραφία.

35. Βλ.Ροΐδης, Άπαντα 1, 295-316 και 317-353.

“τύχη”³⁶ τοῦ ἀφορισμοῦ καί κυρίως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ποινῆς ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καί ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς ἕναν δείκτη γιὰ τὸ θέμα μας.

Ἀσφαλῶς τὸ θέμα εἶναι πολὺ μεγάλο καί ἡ ἐπιλογή δύσκολη. Θὰ περιοριστοῦμε λοιπὸν στὴν παράθεση ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ ἔργου, χαρακτηριστικοῦ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀνασυγκρότησης τοῦ ὄλου ζοφεροῦ κλίματος πού συνεπάγεται ἡ κοινωνικὴ ἀπομόνωση λόγῳ τοῦ ἀφορισμοῦ. Ὁ λόγος γιὰ τὸ διήγημα τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσα “Ὁ ἀφωρεσμένος” (1892). Τὸ διήγημα εἶναι πολὺ κοντὰ στὴν ὄλη παράδοση τῆς ἀφοριστικῆς διαδικασίας, ὅπως προσπαθήσαμε νὰ τὴν ἀποκαταστήσουμε μέσα ἀπὸ τίς σελίδες τῆς μελέτης αὐτῆς. Ὁ συγγραφέας πρέπει νὰ ἔζησε καί ὁ ἴδιος ἀπὸ κοντὰ ἀνάλογες ἐμπειρίες ἢ νὰ γνώριζε πολὺ καλὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πρακτικὴ, καθὼς μᾶς ἀναφέρει πολὺ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ τυπικοῦ τῆς ποινῆς. Ἀλλὰ ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ τύχη τοῦ Δημήτρη Νουλά πού ὑφίσταται τίς βαρύτερες συνέπειες τῆς ποινῆς. Ὁ ἀφορισμένος, πιστὸς χριστιανός, θὰ συναισθανθεῖ τὸ βάρος τοῦ ἐπιτιμίου καίτοι αὐτὸ ἐκφωνήθηκε ἀνωνύμως, θὰ ζητήσῃ τὴν λύτρωση στὴν ἀπομόνωση ἀπὸ τὴν τοπικὴ κοινωνία τοῦ χωριοῦ του καί θὰ πεθάνῃ ἀπὸ τίς κακουχίες τῆς ἀπομόνωσης. Πρὶν ἀπὸ τὸ οἰκτρό του τέλος ὁμως, θὰ καταφέρει νὰ ἐπιτύχει τουλάχιστον τὴν συγχώρηση ἐκ μέρους ἐκείνου πού εἶχε ἀδικήσει, τοῦ ζωέμπορου Γεωργίου Νίκα, ὁ ὁποῖος ἀνύποπτος θὰ συναντήσῃ τυχαία τὸν Νουλά ἐνῶ ψυχορραγεῖ. Τὸ διήγημα συμφωνεῖ λοιπὸν μὲ τίς βασικὲς περὶ ἀφορισμοῦ χριστιανικὲς ἀρχές καί μάλιστα στὴν κατάληξή του ὅταν ὁ ἥρωας ἐπιτυγχάνῃ τουλάχιστον τὴν σωτηρία τῆς ψυχῆς του, δηλαδή νὰ ἄρει τίς μεταθανάτιες συνέπειες τοῦ ἐπιτιμίου³⁷.

Καταλυτικὴ λοιπὸν ἡ ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἀνωνύμου ἀφορισμοῦ σὲ τέτοιο βαθμὸ πού ἐπιφέρει τὸν θάνατο τοῦ ἥρωα τοῦ Καρκαβίτσα· ἡ πλαισίωση τῆς λογοτεχνίας πιστεύουμε ὅτι εἶναι ἕνα καλὸ στοιχεῖο στὰ χέρια τοῦ ἱστορικοῦ ὅταν συνάπτεται καί μὲ ἄλλες περισσότερο “ἱστορικὲς” μαρτυρίες.

Ἡ ἀναποτελεσματικότητά τοῦ ἐπιτιμίου.

Ἡ ἀποτελεσματικότητά λοιπὸν τῆς ποινῆς διαπιστώθηκε μὲ κάθε δυνατὴ μαρτυρία ἔμμεση καί ἀμεση. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι λείπουν καί περιπτώσεις στίς ὁποῖες εἶναι δυνατόν νὰ καταγραφεῖ ἡ ἀναποτελεσματικότητά τοῦ μέσου. Τὸ πράγμα εἶναι εὐλόγο καί ἰσχύει γιὰ κάθε εἶδος ποινῆ στὴν κατασταλτικὴ ἢ ἀποτρεπτικὴ μορφή της. Γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ ἀφορισμοῦ μάλιστα ἀφοῦ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου δὲν πλαισιώνεται ἀπὸ ἀμεσα καταναγκαστικὰ μέσα καί συνεπῶς ἡ ἀποτελεσματικότητά προσδοκᾶται ὡς

36. Τὸ θέμα τῆς “τύχης” τοῦ ἀφορισμοῦ, δηλαδή τῆς ὑποδοχῆς καί τῆς ἐνσωμάτωσης τῆς ποινῆς στὴν σύνολη λογοτεχνικὴ παραγωγή εἶναι εὐρύτατο καί δὲν ἐξετάζεται στίς σελίδες τῆς μελέτης αὐτῆς. Ἡ ὕλη ὡστόσο ἔχει συγκεντρωθεῖ καί θὰ ἀποτελέσει τὸ ἀντικείμενο ἰδιαίτερου μελετήματος.

37. Παραπέμπω στὴν 7η ἐκδοση τῆς “Ἐστίας” (1982), στὴν ὁποία τὸ διήγημα ἔχει περιληφθεῖ, μαζί μὲ ἄλλα, σὲ ἕναν τόμο (σ.90-130) μὲ τὸν γενικὸ τίτλο «Διηγήματα».

συνέπεια τῆς πίστεως τοῦ τιμωρουμένου τό πράγμα φαίνεται ἀκόμα περισσότερο κατανοητό.

Ἡ ἀναποτελεσματικότητα τῆς ποινῆς ἀνιχνεύεται ὁμως καί στό ἐπίπεδο τῆς πράξης· ἐπισημαίνεται σέ διάφορες περιπτώσεις ὅπου τό ἀποτέλεσμα δέν ὑπῆρξε τό ἀναμενόμενο. Μάλιστα ὀρισμένες φορές καί οἱ ἴδιοι οἱ ἐκκλησιαστικοί πού ἐπιβάλλουν τήν ποινή ἐκφράζουν τήν ἀμφιβολία τους γιά τό ἀποτέλεσμα³⁸. Τήν ἔμμεση ἐπιβεβαίωση τῆς ἀφοριστικῆς ἀναποτελεσματικότητας τήν ὑποσημειοῖ μερικές φορές ἡ ὑπόμνηση ὅτι ὁ ἀδικούμενος μπορεῖ νά προσφύγει καί σέ ἔξωτερικά μέτρα προκειμένου νά ἐπιλύσει τήν ὑπόθεσή του καί βεβαίως ἂν ὁ ἀδικῶν δέν συμμορφωθεῖ διά τοῦ ἐπιτιμίου: "...ἡ θεία αὐτοῦ ἀφορισμένη ἀπό θεοῦ καί κατηραμένη καί ἀσυγχώρητος καί ἄλυτος μετά θάνατον..." ὁ δέ συνεργός τῆς ἀνεπίσης τιμωρεῖται ὡς ἐκκλησιαστικός μέ ἀργία, ἀλλά ὁ ἀδικούμενος ἔχει τό δικαίωμα "...οἶψι τρόπῳ εὐλόγῳ δυνηθῆ παιδεῦσαι αὐτόν τῇ ἐκκλησίᾳ μὴ πειθόμενον..."³⁹.

Αὐτά συμβαίνουν τόν Φεβρουάριο τοῦ 1647 στήν πατριαρχική αὐλή ὅταν οἰκουμενικός πατριάρχης εἶναι ὁ Ἰωαννίκιος Β'. Λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Φραγκίσκος Νοταρᾶς ζητᾷ ἀπό τόν Ἀθανάσιο Ρήτορα, ὀφφικιάλιο τοῦ Πατριαρχείου, ἀφοριστικό προκειμένου νά διακανονίσει ὑπόθεση ὀφειλῆς πρός αὐτόν: "...καί νά ἦναι τό γράμμα συνοδικόν μέ πολλούς ἀρχιερεῖς ὑπογεγραμμένον, ἀφορίζοντάς τον πανοικί, ἴσως ὁ ἀσυνείδητος καί ἔλθῃ εἰς αἴσθησιν ἀνθρωπότητος ἢ ὁ Θεός ὁ ὁποῖος γινώσκει τά κρυφά καί τά φανερά θέλει τόν κρίνει"⁴⁰.

Ὡστε ἡ ἀμφιβολία ἐνυπάρχει γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς διαδικασίας καί τό πράγμα προβάλλεται ὀρισμένες φορές μέ τρόπο ἐκδηλοῦ. Ἀλλά πέραν τῆς ἀμφιβολίας ἡ ὁποία μπορεῖ νά διαψευστεῖ ἢ νά ἐπαληθευθεῖ, ὑπάρχει καί τό ἀντικειμενικό κριτήριο ὅτι ἡ ἐφαρμογή τῆς τοῦ ἐπιτιμίου ὀρισμένες φορές μπορεῖ νά μὴν ὀδηγήσει στήν ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς. Μάλιστα δέν λείπουν ὑποθέσεις κατά τίς ὁποῖες ἡ ἀναποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου ἐκδηλώνεται στίς πράξεις ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι σέ ἄλλες περιπτώσεις εἶχαν ἀποδεχθεῖ τήν ἀφοριστική διαδικασία ὡς μέσο τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς· κάποτε μάλιστα εἶναι καί ἱερωμένοι.

38. Πρέπει μάλιστα νά τονίσουμε στήν περίπτωση αὐτή ὅτι προκειμένου γιά μέλη τῆς ἐκκλησίας πού ἔχουν ὀριστικά ἐνταχθεῖ σέ κάποια ἀρεση καί ἀφορίζονται ἢ ἀναθεματίζονται ἢ "ποινή" ἔχει ἀπλῶς διαπιστωτικό χαρακτήρα καί τίποτε περισσότερο.

39. Miklosich-Müller, Acta 6, 299-300.- Ἡ ἀγνόηση τοῦ ἀφορισμοῦ ἐκ μέρους ἰδίως τῶν κληρικῶν δέν εἶναι ἀσυνήθιστη. Τοῦτο κατά τήν γνώμη μας γίνεται τίς περισσότερες φορές ἐπειδή τά παραπτώματα πού προκαλοῦν τήν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου ἔχουν σχέση μέ προβλήματα δογματικῆς φύσεως καί ὁ ἀπειλούμενος ἔχει κάθε δικαίωμα νά θεωρεῖ ὅτι οἱ δικές του ἀπόψεις εἶναι πιό κοντά στήν χριστιανική πίστη. Ἄλλωστε τίς περισσότερες φορές δέν πιστεύει ὅτι γιά τέτοια θέματα εἶναι δυνατόν νά ἐπιβληθεῖ ἐπιτίμιο. Ὡστόσο ἂν ἡ ἐκκλησία θελήσει νά συνεχίσει τά μέτρα ἐναντίον τοῦ ἐπιτιμηθέντος καί ἀγνόησαντος τό ἐπιτίμιο τό πιθανότερο εἶναι νά τοῦ ἐπιβάλει καί τήν καθαίρεση ἢ τήν στέρση τῆς ἱερωσύνης, ποινές ὀπωσδήποτε βαρύτερες ἀπό τόν ἀφορισμό ὅσον ἀφορᾷ τούς κληρικούς. Τέτοιες περιπτώσεις ἀναφέρονται ἀρκετές ἰδίως τούς τελευταίους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας. Διαβάζουμε λ.χ. σέ πατριαρχικό γράμμα τοῦ Σωφρονίου Β' γιά τήν περίπτωση τοῦ Ἀθανάσιου Παρίου καί τῶν ὁμοῦδεατῶν κληρικῶν πού κατά τήν ἐκκλησία τελούσαν κατά παράνομο τρόπο τά μνημόσυνα: "...ἔξεδόθησαν ἅπαξ καί δις καί τρίς πατριαρχικά συνοδικά ἀφοριστικά γράμματα, κατά τῶν τοιούτων... Οἱ δέ μὴ βουλόμενοι συνιέναι ἀλλ' ἐθελοκάκως τυφλωθέντες... ἐτόλμησαν οἱ ἐπάρατοι ἐγγράφως ἐξυβρίσαι τάς συνοδικάς ἐπιταγάς..." κατόπιν τούτων ἀφορίζονται ἐκ νέου ἀλλά τό κυριότερο ἀπειλοῦνται μέ ἀφορισμό ὅσοι κληρικοί ἢ λαϊκοί ἀκολουθήσουν τίς ψευτοδιδασκαλίες τῶν πρωταιτίων τῆς ἀναταραχῆς (Meyer, Haupturkunden, 238).

40. Ἀραμπατζόγλου, Φωτῆιος 1, 95.

Βεβαίως αυτό συμβαίνει στα ανώτερα εκκλησιαστικά κλιμάκια και στις περιπτώσεις όπου ο αφορισμός αποτελεί την ασφαλιστική δικλείδα κάποιας σημαντικής απόφασης· όμως, όπως είναι αναμενόμενο, μεταγενέστερες σκοπιμότητες και διαφορετικές συγκυρίες στον διακανονισμό υποθέσεων ανωτάτου επιπέδου, μπορούν να επιφέρουν διαφορετική συμπεριφορά και διαφοροποίηση όρων, έστω και αν οι όροι αυτοί είχαν θεωρηθεί απαραβίαστοι επί ποινη αφορισμού. Ούτε άλλωστε είναι δυνατόν σέ επίπεδο πλέον πολιτικής συμπεριφοράς ο αφορισμός να αποτρέψει διαδικασίες που είχαν άμεση σχέση με την νομή της εξουσίας ή με τα συμφέροντα της ανωτάτης εκκλησιαστικής ιεραρχίας.

Μία τέτοια περίπτωση χρονολογείται στο 1546. Τότε γίνεται μεγάλη σύνοδος εκκλησιαστικών και λαϊκών που συμμετείχαν στην διαχείριση των υποθέσεων της Μ. Έκκλησίας και με τό τέλος των εργασιών της συνόδου αυτής συνετάγη ο Τόμος, τον οποίο υπέγραψαν όλοι: "...ο δέ τόμος έλεγε έτζη, ότι, όποιος των άρχιερέων βουληθή με κανένα τρόπον και γενει πατριάρχης χωρίς να μαζοχθούν όλοι οι άρχιερείς...νά είναι αυτοκαθαίρετος...και αφορισμόν ο Ήρακλείας έξεφώνησε μετά ώμοφορίου και επιτραχήλιου...". Έστερα από λίγο καιρό όμως "...οί Γαλατιανοί είχαν μεγάλην αγάπην εις τον μητροπολίτην Νικομηδείας κύριον Διονύσιον...και οι Καραμανίται, και επεθύμουν πολλά" να τον εκάμουν πατριάρχη...έγινε σύνοδος διά τινας υποθέσεις... ήλθαν εις λόγον περί πατριάρχου...και εκάμαν τούς ψήφους, και έδωκαν αυτού τό μικρόν μήνυμα... και ούδέ τόμον ένθυμήθησαν ούδέ αφορισμόν...Οί δέ άρχοντες της πόλις, ως έμαθον ότι πατριάρχης έγινε, έβαρέθησαν πολλά, και εις την μεγάλην εκκλησίαν έδραμαν και εις τούς άρχιερείς υπήγαν λέγοντες 'τί τούτο; τά γράμματα του τόμου άκομί δέν έστέγνωσαν τό επιτραχήλιον και τό ώμοφόριον, όπου έγινε ο αφορισμός, άκομί έξω είναι, όπου δέν έβάλθησαν εις τό σκευοφυλακίω...' οι δέ άρχιερείς άπεκρίθησαν 'άληθώς οι νόμοι καθήρουν ήμάς...μή τούτο όπου εκάμαμεν, έγινε στανικός μας..."⁴¹.

Ίδού λοιπόν μία χαρακτηριστική περίπτωση του είδους αυτού όπου βλέψεις για την κορυφή της εκκλησιαστικής εξουσίας και γενικώς ύψηλά συμφέροντα διαπλέκονται και οι ένδιαφερόμενοι δέν όρρωδούν ένώπιον του επιτιμίου· φυσικά οι άρχιερείς που παρέβησαν όσα πριν από λίγο καιρό είχαν υπογράψει υπαινίσσονται παρεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας και πίεση έξωτερική. Όμως άρκοϋν αυτά προκειμένου να άρθει κάθε ήθικός και δογματικός φραγμός; ή είναι άπλές δικαιολογίες προκειμένου άκριβώς να παραμεριστούν οι φραγμοί αυτοί; Είτε έτσι όμως είτε άλλίως οι έξουσιαστικές βλέψεις και ή κατάκτηση του οικουμενικού βάθρου δέν ανακόπτονται με την επίκληση των επιτιμίων...

Αυτά συμβαίνουν στα ανώτατα εκκλησιαστικά κλιμάκια και στις διενέξεις των ομάδων που επιζητούν με κάθε μέσο την έξουσία χωρίς την παρεμβολή ήθικών ή δογματικών άναστολών. Τό προηγούμενο παράδειγμα ήταν κατατοπιστικό των συνθηκών κάτω από τό βάρος των οποίων ή άναποτελεσματικότητα του επιτιμίου μπορεί να είναι άκόμα και ο κανόνας. Στο παράδειγμα που θά μάς άπασχολήσει παρακάτω και πάλι υπάρχει άμεση παρέμβαση των ήγετικών κύκλων της εκκλησίας. Όμως άς δοϋμε την περίπτωση από πιο κοντά.

41. Πατριαρχική Ίστορία, 172-175· τά ίδια γεγονότα μαρτυρεί και ο Κομνηνός-Ύψηλάντης, Μετά την Άλωσιν 91.

Ἡ ὑπόθεση ἔχει σχέση μέ τό λείψανο (κάρα) τοῦ ἀγίου Παντελεήμονος, τό ὄποιο μολονότι δέν ἀνῆκε κατά δικαιοματικό τρόπο στήν κατοχή τῆς μονῆς Παναχράντου στήν Ἄνδρο βρέθηκε πάντως ἐκεῖ. Ἄνθρωποι τοῦ μοναστηριοῦ προσφεύγουν στόν οἰκουμενικό πατριάρχη Διονύσιο Γ', ὁ ὄποιος ἔχει σχέση μέ τήν μονή αὐτή, καί ζητοῦν τήν παρέμβασή του προκειμένου τό λείψανο νά παραμείνει ἔσαί στήν Ἄνδρο. Ὁ πατριάρχης, καθῶς παραδίδεται, δίνει τήν ἐξῆς θετική γι' αὐτούς λύση, ἀπαντώντας στόν ἀπεσταλμένο τοῦ μοναστηριοῦ: "...νά χαθῆς ἀπ' ἐδῶ καί νά μήν ἤξεύρω εἰδῆσιν καί ἂν ἀκολουθήσῃ ζήτησις περί αὐτοῦ [τοῦ λειψάνου προφανῶς] καί ἰδῆτε γράμματα πατριαρχικά προστακτικά καί ἀφοριστικά μήν σᾶς μέλλῃ· μόνον κάμετε ὅ,τι ἤμπορεῖτε νά μείνη αὐτό εἰς τήν "Μετάνοιαν" μας, τώρα εἰς τόν καιρόν μου νά κάμω κ' ἐγώ ἓνα καλόν εἰς τό Μοναστήρι μου"⁴².

Ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης λοιπόν (ἡ πράξη χρονολογεῖται μεταξύ τοῦ 1662-1665) συνιστᾷ εὐθέως περιφρόνηση τοῦ ἀφορισμοῦ, τόν ὄποιο ὁ ἴδιος πρόκειται νά ἐπιβάλλει εἰς βάρος αὐτῶν πού κατακρατοῦν τό λείψανο. Ἡ εὐνοια πρὸς τήν μονή τῆς μετανοίας του ὑπέρκειται τῆς ποινῆς· ἡ ἀπόφαση πού γιά ἄλλους θά ἰσχυε ἀπαραιτήτως καί τῆς ὁποίας ἡ παραβίαση θά στοιχειοθετοῦσε ἀδίκημα τιμωρούμενο μέ ἀφορισμό τώρα στήν οὐσία καθίσταται ἀνεφάρμοστη. Βέβαια ἡ περίπτωση αὐτή προϋποθέτει κάποια μεθόδευση πού δέν ἐμφανίζεται στό κείμενο ἀλλά εὐκόλα ὑπονοεῖται. Δέν εἶναι δυνατόν δηλαδή ὁ πατριάρχης νά προτρέπει τοὺς πιστοὺς, ἔστω καί ἂν εἶναι οἰκείοι του, νά μήν τηροῦν τίς ἀποφάσεις του. Συνεπῶς πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ πατριάρχης ἐννοεῖ ὅτι θά βρεῖ τόν τρόπο, ὅταν κάπως ἡρεμήσουν τά πράγματα καί κυρίως ἀφοῦ ἐπιτευχθεῖ ὁ σκοπός του, νά ἄρει τό ἐπιτίμιο.

Μέ ἄλλα λόγια ἔχουμε ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς πράξεως αὐτῆς μία μορφή σκόπιμης ἀναποτελεσματικότητας, ἡ ὁποία ὁμως δέν ξεφεύγει ἀπό τόν κεντρικό ἔλεγχο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Ποινή θά ὑπάρξει ὅπωςδήποτε ἀφοῦ ὑπάρχει διαπιστωμένο ἀδίκημα καί μάλιστα ἐκκλησιαστικῆς φύσεως. Ἡ ἐφαρμογή τῆς μπορεῖ νά μήν ἰσχύσει τεχνηέντως ἀλλά κατόπιν ἐντολῆς τοῦ πατριάρχη. Ἀναποτελεσματικότητα κατευθυνόμενη καί διατήρηση τῶν τυπικῶν χαρακτηριστικῶν ἀπονομῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης. Πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση τό πρᾶγμα δέν φαίνεται νά γνωρίζει ἀνατροπές...

Ἡ ἀναποτελεσματικότητα τῆς ποινῆς πού γνωρίσαμε μέσω τῶν παραδειγμάτων μας ἔχει σχέση μέ τίς διαθέσεις καί μεθοδεύσεις τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Ἀπό αὐτήν μπορεῖ νά ὑπάρξει διάθεση ἀνατροπῆς ἀποφάσεων διασφαλισμένων μέ τήν ποινή τοῦ ἀφορισμοῦ ἀφοῦ αὐτή ἔχει τήν δυνατότητα νά προβεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων στήν πραγματοποίηση ὅλων ἐκείνων τῶν διορθωτικῶν κινήσεων πού θά ἐξασφαλίσουν τό κύρος τοῦ θεσμοῦ.

Στό ἐπίπεδο ὁμως τοῦ ἀπλοῦ χριστιανοῦ πῶς ἐξελλίσσονται τά πράγματα; Εἶναι δυνατόν ὁ χριστιανός τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νά μήν συμμορφωθεῖ πρὸς τίς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιταγές; εἶναι εὐκόλο νά ἀψηφήσει μία πατριαρχική ἀποδοκιμασία πού ἐμπεριέχει ὡς ἀποτρεπτικό μέσο καί τόν ἀφορισμό;

Στήν μεγάλη πλειονότητα, στήν συντριπτική θά λέγαμε, τῶν περιπτώσεων τά πράγματα ἐξελλίσσονται εὐθύγραμμα: ἡ ἐκκλησία ἀποφασίζει καί οἱ πιστοὶ συγκατανεύουν. Οἱ πηγές μαρτυροῦν ὅτι ἡ καθημερινή πρακτική δέν γνωρίζει ἀνατροπές τέτοιες πού νά συγκροτοῦν καί μία ἄλλου τύπου συμπεριφορά ἐναντι τοῦ ἐπιτιμίου. Κατά συνέπεια ἡ ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι

42. Καρπάθιος, Πανάχραντος 117-118.

μεγάλου βαθμού και εξασφαλίζει την απρόσκοπτη εφαρμογή του δικαίου μέσω των εκκλησιαστικών οργάνων.

Ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέψουμε τό γεγονός ότι υπάρχουν περιπτώσεις που τό επιτίμιο δεν μπορεί να αντιμετωπίσει. Δηλαδή υπάρχουν πιστοί που παρά την επιβολή του επιτιμίου αρνούνται να υπακούσουν στις επιταγές της εκκλησιαστικής αρχής. Μερικές έχουμε ήδη αναφέρει. Άλλες που συναντούμε στό κατώτερο αυτό επίπεδο που μās ενδιαφέρει εδώ, μās δίνουν τά πειστήρια ώστε να εντοπίσουμε τά ίχνη μιās άλλης συμπεριφοράς. Τά συμφέροντα που απειλούνται είναι τέτοιου μεγέθους, όρισμένες φορές, που τό άτομο μπορεί να άγνοήσει και τόν άφορισμό. Όμως ως παρακολούθησαμε όρισμένες τέτοιες εκδηλώσεις.

Στίς 7 Φεβρουαρίου 1697 ό αρχιεπίσκοπος Σίφνου και Μυκόνου Γαβριήλ όμολογεί ότι προκειμένου να επιλύσει μία υπόθεση σχετικά μέ την διασφάλιση των όρων μιās διαθήκης προέβη σε κάποιες ενέργειες οι όποιες όμως δεν τελεσφόρησαν: "...ή ταπεινότης ήμών τόν έλάλησεν... και πολλά τόν ένουθέτησα και εκατάκρινα και τέλος πάντων τόν άφώρισα. Άλλά ως ασύνετος και πλεονέκτης ήτρεχεν... Θεόν όλως μή φοβούμενος, ήβαλά τον εις κράτησιν... να παιδευτή και σωματικώς, αλλά διά μεσιτείας τινών χριστιανών του ένυγχώρησα: μ' όλον ένούτο αδύνατον ένστιν δένδρον σαπρόν καλούς καρπούς ποιείν, καθώς και την σήμεραν έπραξεν δι' άλλες ήμέρες και απόρριξεν από λόγου του κάθε δειλίαν και άφορισμόν Θεού..."⁴³.

Ό αρχιεπίσκοπος Σίφνου και Μυκόνου αναγνωρίζει λοιπόν την αδυναμία του, την αδυναμία κάθε μέσου και ιδιαιτέρως του άφορισμού που επιβάλλει ό ίδιος να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της υποθέσεως αυτής. Βεβαίως οι δικαιολογίες που επικαλείται προκειμένου να έπεξηγήσει την αδυναμία του αυτή και κατ' ούσίαν την άνεξήγητη γι' αυτόν συμπεριφορά του χριστιανού βασίζονται σε ήθικά τεκμήρια: ό χριστιανός είναι "ασύνετος, πλεονέκτης, Θεόν μή φοβούμενος, δένδρον σαπρόν". Αυτά όλα αίτιολογούν την πράξη του απείθαρχου. Ωστόσο αυτά είναι τά επιφαινόμενα: ή πραγματική αίτία φαίνεται ότι άνευρίσκεται στην δύναμη του συμφέροντος, στό μέγεθος του οικονομικού στοιχείου⁴⁴ που άποτελεί και την πραγματική αίτία της άνυπακοής.

Έδώ λοιπόν βρίσκεται και ή ούσία του πράγματος. Δηλαδή από την στιγμή που ό χριστιανός για κάποιους λόγους δεν φοβηθεί τόν άφορισμό έμφανίζεται και ή πραγματική αδυναμία της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης να επιβάλλει μέ άλλα μέσα τό δίκαιο. Ό αρχιεπίσκοπος Σίφνου και Μυκόνου θά προστρέξει άσφαλώς στην ύπηρεσία της πολιτικής έξουσίας, όπως και ό ίδιος όμολογεί, προκειμένου να τόν φυλακίσει. Μολονότι στην περίπτωση μας και αυτό τό μέτρο δεν φέρνει άποτέλεσμα, παράλληλα δείχνει ως ένα σημείο την αδυναμία των εκκλησιαστικών αρχών. Άλλά ταυτοχρόνως σαφώς καταδεικνύει την άποτελεσματικότητα του μέσου επειδή οι περιπτώσεις του είδους είδους αυτού είναι έλάχιστες.

Τά ίδια υπαινίσσεται πολύ άργότερα ό αρχιεπίσκοπος Αιγίνης και Ύδρας Άμβρόσιος όταν γράφει προς τούς προκρίτους της Ύδρας για κάποιους μοιχούς: "...ίδού όπου και ήμεις εκκλησιαστικώς δι' άφοριστικού παιδεύομεν αυτούς: όμοίως και ή εύγενία σας, διά πραγματικής παιδείας

43. Βισβίτης, Μύκονος 143-144.

44. Σε μία περίπτωση κλοπής λ.χ. που γίνεται στους Παξούς ό παθών παρουσιάζεται στον νοτάριο (4 Ιανουαρίου 1748) και καταγράφει τά κλαπέντα: εκεί καταγράφεται και ή μαρτυρία "...έκήρυξε τέλειον άφορεσμόν μέ πολλοτάτους ιερείς και δεν έβρέθησαν μήτε τά αυτά κρέδιτα μήτε όλο τό πράμα" (Πιερόπουλος, Παξοί 292).

τιμωρήσαντες αυτούς, ἐμποδίσαιτε τό κακόν· καθότι αὐτοί ὡς ἀπειθεῖς τῇ ἐκκλησίᾳ, καί Θεόν μή φοβούμενοι, μικρά φροντίζουν καί περὶ ἀφοριστικῶν καί λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν παιδευμάτων...”⁴⁵. Ἐνδιαφέρον ἐξάλλου παρουσιάζει καί ἡ συλλογιστική τοῦ ἱεράρχη αὐτοῦ όταν εἰσηγείται τήν τιμωρίαν τοῦ μοιχοῦ: “...ἂν μείνη καί οὗτος ἀπαιδευτος, θέλομεν ἰδεῖ ἐντός ὀλίγου πολλούς τοιούτους παραβάτας καί ὑπερόπτας τοῦ νόμου καί τῆς ἐκκλησίας· καί τούτων οὕτω γενομένων θέλει ἔλθει ἡ πίστις μας εἰς ἄκραν καταφρόνησιν καί ἀθέτησιν, ὃ μή γένοιτο”⁴⁶.

Βρισκόμαστε βεβαίως στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. (22 Νοεμβρίου 1810)· κάποια πράγματα ἔχουν ἀρχίσει νά ἀλλάξουν· ὀρισμένοι χριστιανοί μποροῦν ἀνευδοίαστα νά παραβαίνουν τούς κανόνες τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς παρά τήν ἀπειλή τῶν “ἀφοριστικῶν καί λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν παιδευμάτων” καί ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀμβρόσιος θέτει σωστά τήν αἰτιολογία του: οἱ ἀπειθεῖς κινοῦνται πρός τήν ἀδικία καί ἀψηφοῦν τίς ποινές ὡς “Θεόν μή φοβούμενοι”. Τίς ἄλλες παραμέτρους τῆς ἀνυπακοῆς δέν μπορεῖ νά τίς ἐπισημαίνει αὐτός...

Περιπτώσεις ἀναποτελεσματικότητας τοῦ ἀφορισμοῦ ἔχουμε ἀρκετές· πάντως ὄχι σέ τέτοια ἔκταση πού νά ἀνατρέπουν τούς σταθερούς δείκτες τῆς δραστηκῆς ἐπενεργείας τοῦ ἐπιτιμίου. Μάλιστα πρέπει νά εἶμαστε περίπου βέβαιοι ὅτι ἐλάχιστες ἀπό αὐτές λανθάνουν. Τοῦτο ἐπειδή εἶναι εὐκολότερο νά ἀφήσει τά ἴχνη τῆς μίᾶς ὑπόθεσης σοβαρῆς κατά τήν ὁποία χρησιμοποιήθηκε ἀνεπιτυχῶς καί ὁ ἀφορισμός ἀπό μίᾶ ἄλλη ὑπόθεση, ρουτίνας θά λέγαμε μέ σημερινούς ὅρους, ἢ ὁποία ἔληξε χωρὶς ἰδαίτερες δυσκολίες. Δηλαδή ὀρισμένες φορές ἡ ἀνατροπή σέ μίᾶ κανονικότητα εἶναι εὐνόητο ὅτι θά καταγραφεῖ ὀπωσδήποτε ἀλλά καί κατά τρόπο ἀμεσότερο.

Ἐξετάσαμε λοιπόν ὀρισμένες περιπτώσεις ἀνεπιτυχῶς ἐφαρμογῆς τοῦ ἐπιτιμίου. Εἶδαμε τά βασικά χαρακτηριστικά τῶν περιπτώσεων αὐτῶν καί τά συνδυάσαμε μέ τήν ἀναποτελεσματικότητα τοῦ ἀφορισμοῦ: ζητήματα διεκδίκησης τῆς ἐξουσίας, μεγάλα οἰκονομικά συμφέροντα, εὐνοια πρός ὀρισμένα ἄτομα, ἀνήθικη συμπεριφορά (κατά τήν κρίση τῆς ἐκκλησίας) εἶναι σοβαρά στοιχεῖα πού μποροῦν νά ἐξωθήσουν τά ἐμπλεκόμενα πρόσωπα στήν ἀνυπακοή καί νά ἀναδείξουν ἔτσι τό στοιχεῖο ἀποτυχίας πού ἐνέχει ὁ ἀφορισμός καθῶς καί κάθε ἄλλο κατασταλατικό μέτρο.

Στά παραπάνω μποροῦν νά ἐπισυναφθοῦν ἐπιπλέον ὡς αἰτίες ἀποτυχίας ἡ ἀόριστη ἐκφώνηση τοῦ ἐπιτιμίου (ἀνωνύμως) καθῶς καί μεταστροφή τῆς διαθέσεως τῶν πιστῶν ἔναντι τῆς ἐκκλησίας συνεπεία τῆς ἐνδυνάμωσης τῶν κοινοτικῶν θεσμῶν καί τῆς διάδοσης κάποιων νέων ἰδεῶν πού ἐμφανίζονται στό προσκήνιο σιγά σιγά. Δέν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὀρισμένες ἀπό τίς περιπτώσεις πού θίξαμε ἀνήκουν στήν πλέον πρόσφατη περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, προέρχονται ἀπό τόν νησιωτικό χῶρο καί πάντως δέν ἐμπλέκεται σ' αὐτές ἡ αὐθεντία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη ἀλλά ὁ τοπικός ἐκκλησιαστικός προϊστάμενος.

Κλείνοντας τό κεφάλαιο αὐτό θά ἀναφέρουμε καί τήν περίπτωση ἀναποτελεσματικότητας πού ἔχει ἀμεση σχέση μέ τίς κοινωνικές ἀνατροπές ἢ πολιτικές μεταβολές τῆς ἐποχῆς. Τότε ὀρισμένες ἀπό τίς ἐκδηλώσεις τῶν ἀνατροπῶν αὐτῶν θέλησαν οἱ ἀντίπαλοί τους νά ἀνακόψουν κάνοντας χρήση καί τοῦ δοκιμασμένου μέτρου τοῦ ἀφορισμοῦ. Καί ὅπως ἀναμένει κανεῖς δέν εἶναι δυνατόν νά ἐπιτύχει τό ἐπιτίμιο σέ τέτοιες περιστάσεις όταν ἐκδηλώνεται

45. Λιγνός, Ὑδρα 4, 109-110.

46. Λιγνός, ὁ.π., σ.109.

καθολική διάθεση αλλαγής πού φθάνει ως τό σημείο τής εθνικής χειραφέτησης. Ίσως μάλιστα ή αντιμετώπιση τέτοιων σημαντικών γεγονότων νά μήν υποδηλώνει τίποτε άλλο παρά τήν σπασμωδική αντίδραση ενός κόσμου πού χάνεται καί προσπαθεί νά κρατηθεί μέ κάθε μέσο στό προσκήνιο τής Ίστορίας.

Μιά τέτοια περίπτωση έχουμε χρησιμοποιήσει ήδη σέ άλλο σημείο τής μελέτης αυτής⁴⁷. Τήν ανακαλούμε καί στό σημείο αυτό. Οί εύγενείς αντιδρούν γιά τήν κατάλυση τής βενετσιάνικης κυριαρχίας στήν Κέρκυρα (1796) "...τό δένδρον τής ελευθερίας διά νυκτός κατεκόπη...". Έρευνες έγιναν γιά τήν ανακάλυψη τών δραστῶν. Επιζητείται καί ή εκκλησιαστική συνδρομή. "Οθεν τάς 9 Ίουλίου, νεκροσημαινόντων τών εκκλησιαστικῶν κωδώνων, ᾠφθη ὁ εκκλησιαστικός ἀρχιμανδρίτης Κερκύρας, ἀντιπροσωπεύων τόν μέγαν πρωτοπαπᾶν Κερκύρας...καί Ικανός ἀριθμός Ιερέων μελανά Ιερά ἄμφια ἐνδυμένοι ἅπαντες, καί κρατοῦντες μαυρισμένα κηρία ἐν τῷ μέσῳ ἀπείρου λαοῦ πρός τόν ὀρισθέντα τόπον τής πλατείας, καί ἐπέβαλον τά ἐπιτίμια τοῦ ἀφορισμοῦ καί κατάρας ἐπὶ τούς ἀθεμιτουρήσαντας ἐπὶ τό σύμβολον τής ελευθερίας..."⁴⁸.

Λίγα χρόνια ἀργότερα (1815) ξεσποῦν ταραχές στά ρουφέτια στήν Φιλιππούπολη. Τό Οικουμενικό Πατριαρχεῖο ἐπεμβαίνει καί προκειμένου νά εἰρηνεύσουν τά πράγματα "...ἐξέδωκεν* ἀφορισμόν κατά τών ταραξιῶν τής κοινότητος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θά ἐπήρχετο ή ποθητή παρά τοῖς χριστιανοῖς γαλήνη. Δυστυχῶς ὁ συνοδικός οὔτος ἀφορισμός δέν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ δι' ὃν ἐγένετο, ἐφ' ὅσον δέν ἐξεπληροῦτο ή τών ρουφετίων ἀξιώσεις"⁴⁹.

Χαρακτηριστική ἐδῶ ή παρατήρηση τοῦ συντάκτη τοῦ ἐγγράφου, ὁ ὁποῖος συνδέει τήν ἀποτυχία τοῦ ἀφορισμοῦ μέ τήν ἀπόρριψη τών κοινοτικῶν ἀξιώσεων. Τά πράγματα εἶναι καθαρά. Ἀφοῦ οἱ προτάσεις τών ρουφετίων δέν γίνονται δεκτές παρά τήν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου οἱ ἀναποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι δεδομένη καί στήν περίπτωση αὐτή δέν παρουσιάζεται καμιά δικαιολογία καί ὑπεκφυγή. Βρισκόμαστε μέσα στό πεδίο συγκρουομένων συμφερόντων καί πιθανόν μέσα στό πλαίσιο διεκδίκησης τής ἐξουσίας ὅποτε οἱ ἐκτιμήσεις εἶναι ἀμεσότερες καί χαρακτηρίζονται ἐκδηλα ἀπό τόν παράγοντα ἐπιτυχία-ἀποτυχία.

Φθάσαμε ἔτσι σιγά-σιγά στά χρόνια τοῦ ἑλληνικοῦ ξεσηκωμοῦ. Εἶναι βέβαια γνωστός ὁ ἀφορισμός τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Ε' κατά τών ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων καί ὁ ἀρμόδιος λόγος θά γίνει σέ άλλο σημείο τής μελέτης μας⁵⁰. Ἡ πράξη αὐτή πού γίνεται φυσικά κάτω ἀπό τήν ἀσφυκτική πίεση τής πολιτικῆς ἐξουσίας δέν εἶναι δυνατόν νά ἐπηρεάσει ἀνθρώπους πού μάχονται γιά τήν εθνική τους χειραφέτηση, ἀνθρώπους δηλαδή πού κάνουν πόλεμο. Παραστατικά ἀποδίδει τήν ἀδιαφορία πρός τό ἐπιτίμιο ή μαρτυρία πού διαθέτουμε ἀπό ἐπιστολή τοῦ φιλικοῦ Ἀναστ. Ἐμμ. Παπᾶ, ὁ ὁποῖος γράφοντας πρός τόν ἀδελφό του Ἀθανάσιο (Σέρρες) ἀναφέρει: "Χτές ἐδιάβασα τίς κατάρες καί τούς ἐξορκισμούς τοῦ Πατριάρχη καί τής Συνόδου ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες καί σέ κείνους, πού τούς ἀκολουθοῦν. Ἀλλά τέτοιοι ἐξορκισμοί δέν ἔχουν πέραση, γιατί εἶναι φκιαγμένοι κατά διαταγή τοῦ

47. Βλ. ἐδῶ κεφάλαιο δέκατο.

48. Χιώτης, Ἀπομνημονεύματα 3, 589.

49. Ἀποστολίδης, Φιλιππούπολις 25-26.

50. Βλ. ἐδῶ κεφάλαιο δέκατο.

Σουλτάνου. Ο σκοπός μας είναι ιερός και τέτοιες γυναικείες κατάρεις δέν πιάνουν”⁵¹.

Η μαρτυρία όμως αυτή είναι σημαντική και για μιá άλλη προοπτική: ó αφορισμός δέν μπορεί νά έχει ισχύ επειδή γίνεται κατά διαταγή του τούρκου δυνάστη. Είναι λοιπόν ó αντίπαλος που επιβάλλει τήν θέλησή του στην αιχμάλωτη σύνοδο και κατά συνέπεια δέν είναι δυνατόν νά έχει κανένα άρνητικό αποτέλεσμα εις βάρος των αγωνιζομένων Έλλήνων. Δέν πρόκειται για τόν κανονικό αφορισμό που κάνει ή εκκλησία σύμφωνα μέ τήν δογματική της· στην συνείδηση του φιλικού Παπα ή νομιμότητα αυτή που εΐταν δυνατόν νά έχει άρνητικές συνέπειες έχει ανατραπεί και συνεπώς ή κυριότητα του επιτιμίου είναι δεδομένη.

Μέσα στό πλαίσιο των ανατροπών αυτών που προξενεί ή Έλληνική Έπανάσταση θά μεταβληθούν όπωσδήποτε κάποιες σταθερές που ρυθμίζουν τήν στάση των ανθρώπων έναντι όρισμένων φαινομένων. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι και αυτή που θά σχολιάσουμε τώρα. Βρισκόμαστε στις παραμονές της εισβολής του Δράμαλη στην Πελοπόννησο. Η Γερουσία καλεί τους Έλληνες νά καταταχτούν στον στρατό για νά αποκρούσουν τους Τούρκους. Αυτό γίνεται στις 2 Ιουλίου 1822. Έλάχιστοι συμμορφώθηκαν προς τήν εκκληση αυτή. Ύστερα από δύο ήμέρες οι άρχες καλούν τόν πληθυσμό στην εκκλησία. Ο δεσπότης έξορκίζει τους χριστιανούς νά πάρουν τά όρματα στα χέρια διαφορετικά θά αφοριστούν. Και πάλι όμως δέν ύπάρχει ανταπόκριση. Τελικά πείθονται και πυκνώνουν τις τάξεις του στρατού όταν άπειλούνται τά μαγαζιά τους μέ κάψιμο. “Αυτή ή άπειλή άποδείχτηκε πιό δραστική από τους αφορισμούς του δεσπότη”⁵².

Έδώ τά πράγματα είναι ακόμα πιό ξεκάθαρα. Ο κίνδυνος νά χάσουν οι άνθρωποι τήν ζωή τους είναι άμεσος· ό φόβος του Δράμαλη συνέχει τους πάντες. Σ’ αυτό ός προσθέσουμε και τήν άδιαφορία που έχει δημιουργήσει ό σχηματισμός της νέας κατάστασης, ή όργάνωση ενός νέου τρόπου ζωής. Όταν όμως αυτά κινδυνεύσουν μέ τήν άπειλή της πυρπόλησης των καταστημάτων τότε άκριβώς πείθονται. Τότε προτιμούν τήν στρατεύση έλπίζοντας νά διασώσουν τήν ζωή τους από τόν Δράμαλη αλλά και τήν περιουσία τους από τις νέες άρχες. Όπωσδήποτε όμως ό αφορισμός δέν είχε νά προσφέρει τίποτα. Βρισκόμαστε σέ έμπόλεμη περίοδο· βρισκόμαστε μπροστά στην δημιουργία άλλων κοινωνικών όρων, και όλα αυτά είναι νέα στοιχεία έναντι των όποιων τά εκκλησιαστικά επιτίμια έχουν χάσει τό μεγαλύτερο μέρος της δραστικότητάς τους. Τό μόνο που παραμένει από τήν παλαιά κατάσταση είναι ότι ακόμα δέν έχει ανατραπεί ή κοινωνική και θεσμική ιεραρχία. Μέ άλλα λόγια ό αφορισμός μπορεί νά είναι αναποτελεσματικός όμως ή προσφυγή σ’ αυτόν έξακολουθεί σταθερά τήν πορεία της. Αυτό βεβαίως μπορεί νά σημαίνει ότι εκτός από τήν τήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας σέ κάποιες περιπτώσεις εΐταν δυνατόν νά ενεργήσει ακόμα δραστικά και άποτελεσματικά.

51. Πέννας, Σέρρες 164. “Άρα τό ζήτημα που τίθεται πλέον είναι ή ανατροπή του τουρκικού ζυγού μέ κάθε κόστος και έπομένως ή άποτελεσματικότητα των εκκλησιαστικών επιτιμίων είναι εκ των προτέρων καταδικασμένη. Πολύ εύστοχα ό Άλ. Βαμβέτσος σχολιάζει: “Άν δηλαδή διά τους Έλληνες ή μέλλουσα ζωή ήτο τό κύριον τότε ή ελληνική έπανάσταση δέν θά ήτο δυνατή· χριστιανικώς ή έπανάσταση ήτο αδύνατος και έφεξης σύμφωνοι μέ τας διδασκαλίας του χριστιανισμού ήσαν οι προτροπαι του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως προς τους επαναστάτας”· εν συνεχεία ό συγγραφέας κάνει μνεία των πράξεων των συνόδων πάνω στις όποιες μπορούσε νά στηριχτεί ή εκκλησία προκειμένου νά αποκηρύξει τήν επανάσταση (Βαμβέτσος, Δίκαιον 104).

52. Σιμόπουλος, Έλλάδα 2, 292-293. (Η μαρτυρία είναι του γερμανού έθελοντή Karl Hubor, Tagebuch einee nach Morea im Jahre 1822, Tubingen 1824, σ. 101-102).

Είδαμε λοιπόν τά στοιχεῖα καί τά δεδομένα πού χαρακτηρίζουν τήν αποτελεσματικότητα τοῦ ἀφορισμοῦ καί κάποιες παραμέτρους πού ὀρίζουν τήν ἐμβέλεια καί τῆς προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς αποτελεσματικότητας. Οἱ δείκτες τῆς δραστηκῆς ἐνέργειας τοῦ ἐπιτιμίου εἶναι ὑψηλοί καί τοῦτο καταδεικνύει μέ τόν πλέον ἀμεσο τρόπο ὅτι τό ἐπιτίμιο ἀνταποκρίθηκε μέ τόν καλύτερο τρόπο στίς νέα πραγματικότητα πού δημιούργησε ἡ Κατάκτηση καί μέσα στήν ὁποία ἡ ἐκκλησία καί μάλιστα ἡ ἐκκλησιαστική δικαιοσύνη κλήθηκε νά προσαρμοστεῖ διευρύνοντας τό πεδίο τῆς δράσης της.

Ἄναποτελεσματικότητα καταγράφεται. Δέν εἶναι ἄλλωστε δυνατόν ἡ ἐπιτυχία ἐνός μέτρου νά προσδιορίζεται ἀπό ἀπόλυτη ἐπιτυχία. Πολλές φορές μάλιστα οἱ μορφές ἀναποτελεσματικότητας προσδιορίζουν τό εὖρος τῆς αποτελεσματικότητας καλύτερα καί μέ πλέον πειστικό τρόπο. Ἡ διαπίστωση καί καταγραφή τῆς πραγματικότητας πού ἀναδύεται ἀπό τήν φράση: “ἀπό τόν φόβο τοῦ ἀφορεσμοῦ ἐμαρτύρησαν”⁵³ πιστεύουμε ὅτι προσδιορίζει τήν ἐμβέλεια τοῦ ἐπιτιμίου καί τήν συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων πού ἀπειλοῦνται μέ τίς κοινωνικές, οἰκονομικές καί μεταφυσικές συνέπειές του. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι θά μαρτυρήσουν γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου κατά τόν ἀντίστροφο τρόπο· ὅταν δηλαδή προσπαθοῦν νά ὑψώσουν τήν ἀγάπη τους πάνω ἀπό τά δεσμά τοῦ ἀφορισμοῦ, ὅταν δηλαδή θελήσουν νά τήν μετρήσουν καί νά τήν ἀποτιμήσουν ὡς ἰσχυρότερη ἀπό ἕνα ἰσχυρότατο καταναγκαστικό μέτρο:

“Ὁλος ὁ κόσμος τσ’ ἄν τό πῆ ὁ βασιλές π’ ὀρίζει
δεσποτικός ἀφορισμός δέν μᾶς ἀποχωρίζει”⁵⁴.

53. Ἀρχεῖο Ἀλή Πασᾶ (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη), Φάκ 16, ἐπιστολή ἀρ. 55.

54. Κάνελλάκης, Χιακά 149.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ποινῆς στίς συλλογές δικαίου.

Μελετώντας τό ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ στήν διαχρονική ἐξέλιξή του καί τήν σχέση του πρός τούς θεσμούς ἀπονομῆς δικαίου, ἀναπόφευκτα φθάνουμε καί στίς δικαϊκές πηγές τῆς ἐποχῆς πού μᾶς ἐνδιαφέρει, δηλαδή τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς βυζαντινῆς περιόδου καί τῆς Τουρκοκρατίας. Τά νομακανονικά κείμενα¹ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς παράγονται, καί κυρίως ἀναπαράγονται, στά φύλλα τῶν κωδίκων καί χειρογράφων πού ἔχουν διασωθεῖ ὡς τίς μέρες μας· ἡ συχνότητα μάλιστα καί τό μέγεθος τῆς ἀναπαραγωγῆς αὐτῆς δηλώνει ἀντιστοίχως καί τό εἰδικό βάρος τοῦ κειμένου στό γενικότερο σύστημα ἀπονομῆς τοῦ δικαίου· συγχρόνως ὁμως μαρτυρεῖ ὅτι – ἐκτός ἀπό τίς περιπτώσεις πού νομοθετεῖ ἡ πατριαρχική αὐλή ἢ ἐπικρατεῖ ἢ χρήση τοπικῶν ἔθιμικῶν μορφῶν δικαίου – οἱ βασικές κωδικοποιήσεις στηρίζονται σχεδόν ἀποκλειστικά στό νομοθετικό ἔργο τῆς βυζαντινῆς περιόδου².

Βεβαίως στά πλαίσια τῆς μελέτης αὐτῆς δέν εἶναι δυνατόν οὔτε ἐξυτηρεῖται ἄλλωστε καμιά ἐπιστημονική ἴσχυριμότητα, νά ἐξετασθεῖ ἡ συνολική παραγωγή τῶν “νομίμων” τῆς Τουρκοκρατίας· ἀπό αὐτά μερικά ἔχουν ἐκδοθεῖ ἐνῶ τά περισσότερα μᾶς εἶναι γνωστά ἀπό κεφαλαιώδεις περιγραφές τῶν κωδίκων τῆς ἐποχῆς. Θά περιοριστοῦμε, λοιπόν, ἐκ τῶν πραγμάτων θά περιορίσουμε λοιπόν τήν ἔρευνά μας στίς βασικότερες συλλογές τοῦ τύπου αὐτοῦ, στά σπουδαιότερα “ἐγχειρίδια” κωδικοποιημένων κανόνων δικαίου, δηλαδή σ’ αὐτά πού μέ τήν ἐμφάνισή τους σηματοδότησαν, ἢ δέν σηματοδότησαν, κάποιες ἀλλαγές εἴτε στήν γενικότερη ἀντίληψη περί ἀπονομῆς δικαιοσύνης εἴτε ὡς πρός τήν ἐπιβολή τοῦ ἀφορισμοῦ. Δέν πιστεύουμε ἐξάλλου ὅτι ἡ ἐξαντλητική ἀναδίφηση στά φύλλα τοῦ πλήθους τῶν “νομίμων” αὐτῶν μπορεῖ νά ἐπιφέρει θεαματικές ἀνατροπές στά στοιχεῖα πού μᾶς παρέχουν τά σημαντικότερα ἔργα, ἐκτός ἴσως ἀπό τήν ἀλλοίωση κάποιων ποσοτικῶν

1. Τό πλῆθος τῶν νομοκανόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἐπιβεβαιώνει τήν γενικευμένη χρήση τους, ἡ ὁποία τούς καθιστά τό σπουδαιότερο ἐγχειρίδιο ἀπονομῆς δικαίου. Βεβαίως γιά τήν συγκρότηση ἐνός παρομοίου ἐργαλείου ἔχει κάποια σημασία καί τό πρόσωπο πού κάνει κάθε φορά τήν ἐπιλογή τῶν διαφόρων κανόνων ἀλλά καί πολλοί ἄλλοι παράγοντες. Συστηματική μελέτη πού νά ἐξετάζει συνολικά τό πρόβλημα τῶν νομοκανόνων πιστεύουμε ὅτι εἶναι ἀπό τά αἰτούμενα τῆς νεοελληνικῆς ιστοριογραφίας. Παραθέτω ἐδῶ ἄν καί κάπως παράταιρα τό ἔμμετρο στιχούργημα ἐνός συντάκτη νομοκάνονα κατά τήν ἐκδοχή τοῦ Ν.Βέη, Μέγα Σπῆλαιο. 31: χγφ. 229, (18ου αἰ.).

Ἐτέλειδθη τό παρόν με τοῦ Θεοῦ τήν χάριν
Καί θαῖλει λᾶβει τήν χαράν ἐκεῖνος ποῦ το πάρη
Γιάτη ἔχει ἔροταπόκρισες ὁμορφες σύνθεμενες:
Καί κρίσες καί ἀπόφασες Ἐπλήν φράσιν γραμέναις:
Ἐχει νόμους πολιτικοῦς τῶν πάλαι βασιλεων:
Πατριάρχων ἀπόφασες, τῶν παλαιῶν καί νέων
πολλά εἶναι ὀφέλιμον, εἰς προάστους ποιμένας
διὰτί ναι ὠραιώτατον, δέν τόχει ὁ καθέννας.
Προβλ. καί Σπ. Τρωϊάνος, Ὁφέλιμον.

2. Δέν θά ἀναφέρουμε ἐδῶ ἀναλυτικά τόν μεγάλο ἀριθμό μελετῶν πού ἔχουν σχέση μέ τίς ἐπιβιώσεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας· ἄλλωστε κάτι τέτοιο δέν ἐπιτίπτει στίς προθέσεις τῆς μελέτης αὐτῆς. Θά περιοριστοῦμε λοιπόν στήν παράθεση λίγων βασικῶν ἔργων πού μᾶς παρέχουν συγκεντρωτικά στοιχεῖα γιά τό ζήτημα αὐτό: J. A. B. Motreuil, Histoire du droit byzantin dans l' Empire d' Orient, Παρίσι 1843-1846.- Γκίνης, Περιγραμματα -Τοῦ Ἰδιοῦ, Περιγραμματα, Συμπλήρωμα1.-Βλ. ἐπίσης καί τίς μελέτες τοῦ Νικ. Πανταζόπουλου γιά τίς ὁποῖες ἔχουμε πρόσφατη συγκεντρωτική ἐπανεκδόση στό ἀφιέρωμα μέ τόν τίτλο: Ἀντιχάρισμα.

μεγεθῶν, τὰ ὅποια τώρα κατά προσέγγιση γνωρίζουμε.* Ἄλλωστε, ὅπως θὰ διαπιστώσει ὁ προσεχτικός ἀναγνώστης, πολλά στοιχεία πού στηρίζουν τήν ἐνότητα τοῦ θεματός μας προέρχονται καί ἀπό ἄλλους, “ἡσσοнос” σημασίας νομοκάνονες, οἱ ὅποιοι ὅμως δέν μποροῦν νά ἀποτελέσουν τίς βάσεις γιά τήν σύνταξη τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

* Ἄς ὀρίσουμε λοιπόν στό σημεῖο αὐτό τίς συλλογές δικαίου τίς ὁποῖες συστηματικά θὰ ἐξετάσουμε ἐν σχέσει πρὸς τήν θέση καί βαρύτητα πού καταλαμβάνει σ’ αὐτές ὁ ἀφορισμός καί τῶν ἐνδεχομένων ἀποχρώσεων καί διαφορῶν πού παρουσιάζει κάθε πηγῆ³.

Θὰ ἀρχίσουμε μέ τήν ἐξέταση δύο περίπου συγχρόνων νομικῶν συλλογῶν, ὅπως εἶναι τό Σύνταγμα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη καί ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενόπουλου· θὰ ἀκολουθήσει ἡ Παράφραση τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλάσταρη ἀπό τόν Κουνάλη Κριτόπουλο, ὁ Νομοκάνοντας τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ, ἡ Ἐπιτομή τῆς Ἐξάβιβλου, ἡ Βακτηρία Ἀρχιερέων, ὁ Νομοκάνοντας τοῦ Γεωργίου Τραπεζοῦντιου· τέλος θὰ κλείσουμε τήν περιοδολόγηση αὐτή μέ τήν ἐξέταση τῆς ἐντυπῆς μορφῆς τοῦ Ἀρμενόπουλου καθώς καί μέ μία ἄλλη ἐντυπῆ συλλογή κανόνων πού εἶναι τό “Πηδάλιον” τοῦ Νικόδημου Ἀγιορεῖτη· ἡ τελευταία αὐτή πηγῆ δέν εἶναι νομοκάνοντας, ἀλλά ἡ ὅλη δομή της πιστεύουμε ὅτι ἀνταποκρίνεται στήν μορφή, τό περιεχόμενο ἀλλά καί τήν χρήση ἑνός “νομίμου”⁴.

1. “Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως Σύνταγμα κατά Στοιχεῖον τῶν ἔμπεριελημμένων ἀπασῶν ὑποθέσεων τοῖς θεῖοις καί ἱεροῖς κανόσι, μετὰ διαφορῶν ἀναγνωσμάτων καί ἀναλυτικοῦ πίνακος”⁵.

3. Ὅπως ἔχουμε κίελας ἀναφέρει ἡ ἐξέταση παρόμοιων ἔργων θὰ μποροῦσε νά περιλάβει καί ἀρκετές ἄλλες νομοκανονικές συλλογές, πράγμα ὅμως πού γιά τό θέμα μας κρίνεται πρακτικά καί μεθοδολογικά ἀδύνατο. Ἐνα κατατοπιστικό κατάλογο παρομοίων ἔργων μπορεῖ νά ἀναζητήσει πάντως ὁ μελετητής στήν πολύ χρήσιμη εἰσαγωγή τοῦ Κωνσταντίνου Πιτσάκη στήν ἐπανεκδόση τῆς Ἐξάβιβλου, Ἀθήνα 1971. -Βλ. ἐπίσης Παῦλος, μητρ. Σουηδίας, Σύνόψεις, 77-95. Τά κείμενα αὐτά βεβαίως ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ἀποσπασματικά σέ πολλά κεφάλαια τῆς μελέτης καθώς ἀποτελοῦν βασικά τεκμήρια τῆς ἐποχῆς καί λοιπόν τοῦ θεματός μας· ἐδῶ γίνεται προσπάθεια συνολικῆς ἀποτίμησης τῶν ἔργων ἐν σχέσει πρὸς τό ἐπιτέμιο τοῦ ἀφορισμοῦ καί ὑπό τό πρίσμα τῆς θεώρησης αὐτῆς πρέπει νά ἀντιμετωπιθεῖ ἡ λογική ὅλου τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ.

4. Πιθανότατα ἡ χρονολογική ἐξέταση πού προτείνουμε ἐδῶ νά δημιουργήσει σοβαρές ἐνστάσεις· τοῦτο ἐπειδή δέν διακρίνονται τά κείμενα ἀστικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἢ ἀκόμα ἐπειδή ὁ Σπανός δέν συνεξετάζεται μέ τήν Ἐξάβιβλο. Ὡστόσο πιστεύουμε ὅτι ἡ χρονολογική μεθόδευση θὰ διαφωτίσει καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλη ὀρισμένα βασικά προβλήματα τοῦ θεματός μας.

5. Τόν τίτλο δανείζομαι ἀπό τήν ἐκδοση τοῦ Συντάγματος κατά Στοιχεῖον τῶν Ράλλη-Ποτλῆ: Σύνταγμα 6, τό ἔργο ἐκδίδεται καί στόν 144^ο τόμο τῆς ΡΓ.- Στήν παρατήρηση γιά τήν πρόταση τοῦ Βλάσταρη ἀφού βασική πηγῆ γιά τό θέμα μας ἀποτελοῦν καί οἱ Κανόνες τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀλλά καί οἱ κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων καθώς καί οἱ κανόνες καί οἱ “ἀποκρίσεις” τῶν διαφορῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, πιστεύουμε ὅτι μποροῦμε νά ἀντιπαρατηρήσουμε ὅτι μέ τόν Βλάσταρη ἔχουμε γιά πρώτη φορά μιά συλλογή πού κωδικοποιεῖ συστηματικά τήν ὡς τότε παραγωγή δικαίου καί συγχρόνως ἀνταποκρίνεται στό αἶτημα μιάς ἐποχῆς: “Ἐγώ γοῦν τοῦς ἐπὶ βεβαιώσει τοῦ σωτηρίου δόγματος, καί χρηστή πάντων ἀνθρώπων, ὡς εἴρηται, διδασκαλία θεοπρεπῆς σύμπαντας κανόνας ἀθροίσας... ἅμα δέ καί τῶν αὐτοῦς φιλοθέω γνώμη ἐρημνευσάντων... Τῶν χρησίμων δ’ ἄρα νεόδικα, καί τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας βραχέα τε καί συντετμημένα, τοῖς συγγενέσι τῶν κανόνων κεφαλαίους συναρμόσαι, τοῖς ἱεροῖς κανόσι συμμαχοῦντα...” (Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 6, 5).- Τήν βιβλιογραφία γιά τόν Βλάσταρη μπορεῖ νά βρεῖ ὁ μελετητής στήν μελέτη τοῦ Π. Β. Πάσχου, Βλάσταρης: ἄς προστεθεῖ ἡ πολύ χρήσιμη μελέτη τοῦ Σπ. Τρωιάνου, Βλάσταρης, ἐνῶ ἀπό τίς παλαιότερες σκόπιμο εἶναι νά ὑπενθυμίσουμε ἐδῶ τήν μελέτη τοῦ Γ. Ι. Θεοχαρίδη, Βλάσταρης.

Ἡ συγκρότηση τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἔγινε τό 1335 καί ἀποτελεῖ τήν πρώτη ἐκκλησιαστικῆς συλλογῆς κανόνων δικαίου πού συντάσσεται μέ βάση τήν ἀλφαβητικῆ κατάταξη τῆς ὕλης. Βεβαίως ἡ ὀλοκλήρωση τῆς παραγωγῆς, ἀναπαραγωγῆς καί ἀναγνώρισης τῶν ἀποστολικῶν κανόνων καί τῶν κανόνων τῶν συνόδων – τοπικῶν καί οἰκουμενικῶν – ἔχει ἤδη συντελεσθεῖ κατά τήν διάρκεια τῆς λεγομένης Πενθέκτης συνόδου (691). Θά ἀκολουθήσει ἡ παραγωγή δικαίου ἐκ μέρους τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καί τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως· ἔτσι θά φθάσουμε στόν Βλάσταρη, ὁ ὁποῖος συγκροτεῖ τήν δική του συλλογή πού θά βασιστεῖ στήν παράλληλη παράθεση κανόνων δικαίου, δηλαδή κανόνων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καί τοῦ “πολιτικοῦ” δικαίου, τῶν “Νόμων”.

Ἀφοῦ λοιπόν ὁ Βλάσταρης στηρίζεται στό ἐκκλησιαστικό δίκαιο κατά τήν σύνθεση τῆς συλλογῆς του εἶναι προφανές ὅτι ὁ ἀφορισμός ὡς ποινὴ τῶν παραβαινόντων τούς κανόνες τῶν πατέρων καί τῶν συνόδων κατέχει πρωτεύουσα θέση. Πέραν τούτων ὁ Βλάσταρης ἐπιχειρεῖ νά θέσει ὀρισμένους φραγμούς στήν χρήση τοῦ ἀναθέματος. Γι’ αὐτό ἐνσωματώνει στούς κανόνες του τήν διδασκαλία τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος στό σημεῖο αὐτό εἶναι κατηγορηματικός: δέν πρέπει νά ἀναθεματίζονται οἱ χριστιανοί ἐπειδή “...τοῦτο γάρ παντελῶς τοῦ Χριστοῦ ἀποκόπτει...καί τῷ διαβόλῳ ἀνατίθῃσιν, ὡς μηκέτι χῶραν ἔχειν τόν τοιοῦτον σωτηρίας”⁶.

Γιά τό ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ ὁ Βλάσταρης ἀφιερώνει εἰδικό κεφάλαιο⁷. ὡστόσο στό κεφάλαιο αὐτό, ὅπως ἄλλωστε καί σέ ὄλο τό Σύνταγμα, δέν γίνεται καμιᾶ προσπάθεια θεωρητικῆς ἐρμηνείας τοῦ ἐπιτιμίου, τό ὁποῖο ἐκλαμβάνεται ὡς θεσμός παγιωμένος· ἔτσι παρατίθενται διάφορες περιπτώσεις κανονιστικῶν ἐπεξηγήσεων σχετικά μέ τόν τρόπο ἐφαρμογῆς τῆς ποινῆς, ὁ ὁποῖος τεκμηριώνεται μέ βάση τίς διατάξεις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί τίς ἀποφάσεις τῶν συνόδων (ε’ καν. τῆς α’ Οἰκουμ. συνόδου τῆς Νικαίας, δ’ καν. τῆς Ζ’ Οἰκουμ. συνόδου, ς’ κανὼν τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας, ιγ’ καί ιδ’ καν. τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς, θ’, κθ’, ρε’, ρλβ’, ρλγ’ καί ρλθ’ καν. τῆς συνόδου τῆς Καρθαγένης) καθώς καί μέ βάση μιᾶς νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί ἐνός ἀποσπάσματος σχολίου τοῦ Βαλσαμῶνος.

Τό περιεχόμενο τῶν ἀφοριστικῶν διατάξεων πού ἐπιλέγεται προκειμένου νά συγκροτηθεῖ τό οἰκείο κεφάλαιο τοῦ Συντάγματος ἀναφέρεται στή παρακάτω ἐπιμέρους στοιχεῖα τοῦ ἀφορισμοῦ: ἀπομόνωση ἀφορισμένου, ἐνίσχυση ἢ λύση τῆς ποινῆς – πράξεις πού πρέπει νά διενεργοῦνται ἀπό τόν ἐπίσκοπο πού ἀφόρισε τόν ἁμαρτήσαντα ἢ τόν διάδοχό του –, τιμωρία (ἀφορισμός) ὅσων συνεχόνται μέ ἀφορισμένο, δυνατότητα προσφυγῆς τοῦ ἀφορισμένου, πού θεωρεῖ ὅτι ἄδικα τιμωρήθηκε, στήν κρίση τοῦ πλησιόχωρου ἐπισκόπου (παράλληλα ὁμοῦς πρέπει νά τηρεῖ τίς δεσμεύσεις πού προέρχονται ἀπό τήν, ἔστω καί ἄδικη, τιμωρία του).

Παρά τό γεγονός ὅτι στό Σύνταγμα ὁ ἀφορισμός θεωρεῖται ὡς ἐπιτίμιο τό ὁποῖο ἔχει περιβληθεῖ μέ τό κύρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καί ὡς ἐκ τούτου ἢ εὐρυχωρία του θεωρεῖται δεδομένη, ἐν τούτοις γίνεται προσπάθεια ὥστε νά περιχαρακωθεῖ ἡ ποινὴ ἐντός σαφῶν ὀρίων προκειμένου νά προλαμβάνονται οἱ περιπτώσεις ἐπιβολῆς ἀδίκων ἢ καταχρηστικῶν ἀφορισμῶν. Προκειμένου μάλιστα νά προσδώσει μεγαλύτερο κύρος στή δεσμευτικά αὐτά πλαίσια ἐπιδιώκει νά τά ἐνδυναμώσει μέ τήν ἐρμηνεία τοῦ

6. Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 6, 16.

7. Ράλλης-Ποτλῆς, ὁ.π., 107-112.

Βαλσαμώνος⁸ και κυρίως με την μνεία συναφούς αποφάσεως της πολιτικής εξουσίας (Ίουστινιανός)⁹.

Αυτή είναι σε πολύ γενικές γραμμές ή σχετική με τον αφορισμό κωδικοποίηση του Βλάσταρη: επιλογή ορισμένων αποφάσεων συνόδων και συνδρομή πολιτικών νόμων. Ο αφορισμός θεωρείται με βάση αυτά ως ποινή που επιβάλεται σε εκκλησιαστικούς και λαϊκούς που παραβαίνουν βασικούς κανόνες του εκκλησιαστικού δικαίου· παράλληλα γίνεται προσπάθεια να περιοριστεί και η χρήση του αναθέματος αλλά η χρήση των αλόγων και αδίκων αφορισμών.

2. Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἑξάβιβλος¹⁰.

Παρά το γεγονός ότι η Ἑξάβιβλος καταρτίζεται δέκα μόλις χρόνια μετά από το Σύνταγμα του Βλάσταρη, δηλαδή το 1345, αποτελεί μοναδικό ἐκσυγχρονισμό για το κωδικοποιημένο δίκαιο. Τοῦτο ἐπειδή στην οὐσία πρόκειται για συλλογή αστικού, εκκλησιαστικού και ποινικού δικαίου και κατά συνέπεια ἔχουμε σαφή ὑπέρβαση τῶν συλλογῶν που διέπονταν από το κανονικό¹¹ και εκκλησιαστικό δίκαιο· συγχρόνως ὁ ἐκσυγχρονισμός καλύπτει και την μέθοδο κατατάξεως της ὕλης, ἡ ὁποία τώρα δέν κατατάσσεται “κατά στοιχείον” ἀλλά ἀνάλογα με τίς κατηγορίες δικαίου που πραγματεύεται.

Ὑπό το πρίσμα λοιπόν τῆς ἀπομάκρυνσης ἀπό το κανονικό δίκαιο και τῆς στροφῆς πρὸς το ἰδιωτικό ὁ αφορισμός ὡς ποινή κατασταλτική ἐλάχιστα θά ἀπασχολήσει τὸν διαπρεπῆ νομομαθῆ τῆς Θεσσαλονίκης. Μποροῦμε, ἴσως, νά ὑποστηρίξουμε ὅτι μία φορά ὑπονοεῖται ἡ προσφυγή στην ποινή στην περίπτωση τῶν προϋποθέσεων γιά τὴν τέλεση τρίτου γάμου¹². Μία ἄλλη φορά, που ἀναφέρεται ὁ Ἀρμενόπουλος στην τιμωρία τοῦ βιαστή παρθένου βρίσκει τὴν εὐκαιρία νά προσθέσει ὅτι γιά το ἴδιο ἔγκλημα ὁ ξς’ κανόνας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων προβλέπει αφορισμό¹³. Σε μία ἄλλη περίπτωση παρατίθεται ἡ αφοριστική διαδικασία ὡς σχολιασμός στό κεφάλαιο “Περί ἀρπαζόντων”¹⁴ με ἀναφορά στόν κς’ κανόνα τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος, στόν ἡβ’ τῆς συνόδου τῆς ἐν Τρούλλῳ και στόν κβ’ καν. τοῦ Ἀγίου Βασιλείου.

Τέλος στό κεφάλαιο “Περί χειροτονίας ἐπισκόπων και πρεσβυτέρων”, το ὁποῖο εἶναι και το μόνο κεφάλαιο τῆς Ἑξάβιβλου που ἔχει σχέση με το

8. “Ὅτι οὐ δεῖ δίχα εὐλόγου αἰτίας ἀφορίζειν τινά” (Ράλλης-Ποτλῆς, δ.π., 110)

9. Το περιεχόμενο τῆς Νεαρῆς τοῦ αὐτοκράτορα, βλ. ἐδῶ κεφάλαιο δεύτερο, σ.70.

10. Γιά τίς ἀνάγκες τῆς μελέτης αὐτῆς χρησιμοποιοῦμε τὴν ἐπανεκδόση τῆς Ἑξάβιβλου που ἐπιμελήθηκε ὁ Κ. Πιτσάκης (Ἀθήνα 1971): στην ἐκδόση αὐτή προτάσσεται πρόλογος (σ.ζ’ - ρια’) ὅπου ὁ ἐπιμελητής διαφωτίζει ὅλα τὰ σχετικά με τὴν Ἑξάβιβλο: πηγές, ἐκδόσεις, τύχη τοῦ ἐγχειριδίου στην Δύση, χρήση τῆς στην Τουρκοκρατία ἀλλά και στό νεοσύστατο ἑλληνικό κράτος: παρατίθενται ἀκόμα τὰ ἔργα που δέχτηκαν τὴν ἐπίδραση τῆς Ἑξάβιβλου, τοποθετεῖται το ἔργο στά πλαίσια τῆς ἐποχῆς του και γενικότερα ἐξετάζεται πολὺπλευρα αὐτό το τόσο σημαντικό ἔργο τοῦ αστικού δικαίου· βεβαίως ἐκεῖ ὁ μελετητής θά βρεῖ και ὅλην τὴν σχετική βιβλιογραφία.

11. Πιτσάκης, δ.π., σ. μγ’.

12. Πιτσάκης, δ.π., σ.249: “Ὅτι περὶ τρίτου γάμου τόμος συνοδικός ἐκαλλιγραφήθη...τούς μὲν γάρ πληρώσαντας τὸ τεσσαρακοστόν ἔτος διγαμήσαντας ἀπαιδᾶς ὄντας συναλλάττειν και τρίτον γάμον, διὰ τὴν θεραπείαν τῆς ἀπαιδίας· τούς δὲ τριακονταετῆς ὄντας, κᾶν παῖδας ἔχωσι, τρίτον και αὐτούς συναλλάττειν γάμον διὰ τὴν τῆς ἡλικίας ἀσθένειαν· πλὴν και τούτους κᾶκείνους μετὰ ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων”.

13. Πιτσάκης, 349: “Ὁ βιαζόμενος κόρη...ῖνοκοπεῖσθω...Τὸν τοιοῦτον ἀφορίζει και ὁ ξς’ κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων...”.

14. Πιτσάκης, 356 (“Σχόλιον”).

ἐκκλησιαστικό δίκαιο, ὅπωςδήποτε ὑποκρύπτεται τό ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ στίς ἐκφράσεις:¹⁵ “σωφρονίζεται”, “τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλονται”, “ὑπό τῶν ἱερῶν κανόνων καταδικάζεται”, “χωρίζειν...τῆς ἁγίας κοινωνίας” στήν μοναδική περίπτωση πού ρητά ἀναφέρεται ὁ ἀφορισμός εἶναι ὅταν πρόκειται νά νά ἀπαγορεύσει στούς ἐπισκόπους νά ἀφορίζουν “ἄνευ εὐλόγου αἰτίας”¹⁶ τέλος σέ μιᾶ ἀκόμη περίπτωση πού ὑπονοεῖται ἀφορισμός (“χωρίζειν τινά τῆς ἁγίας κοινωνίας”) πρόκειται καί πάλι γιά κανόνα πού ἐπιζητεῖ τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἀλόγων ἀφορισμῶν καί προβλέπει σέ ἀντίθετη περίπτωση καί τήν διαδικασίαν ἄρσεως τοῦ ἀδίκου ἐπιτιμίου¹⁷.

Οἱ παραπάνω ἀναφορές πιστεύουμε ὅτι τήν τεκμηριώνουν τήν ἀποψη ὅτι ἡ Ἑξάβιβλος ὡς ἐκσυγχρονιστική κωδικοποίηση δικαίου, στήν οὐσία δηλαδή ὡς ἐγχειρίδιο ἀστικού δικαίου πού εἶναι, ἐλάχιστα ὑπείσχεται στό θέμα ἀφορισμός· δέν ἀσχολεῖται μέ τό ἐπιτίμιο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τόν Βλάσταρη. Εἶναι ἐξάλλου διαπιστωμένο ὅτι τήν μεγάλη ἐφαρμογή γνώρισε ἡ Ἑξάβιβλος κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ὅταν ἡ ἐκκλησιαστική δικαιοσύνη βρέθηκε στήν ἀναπόδραστη ἀνάγκη νά ἐπεκταθεῖ καί σέ τομεῖς τοῦ ἀστικού δικαίου καί μάλιστα στήν περιοχὴ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ὅπου τά συνήθη “νόμιμα” δέν ἐπαρκοῦσαν.

3. “Σύνταγμα κατ’ ἀλφάβητον πασῶν τῶν ὑποθέσεων τῶν ἱερῶν καί θεῶν κανόνων, ὅπου ἐποίησεν ὁ ἐν ἱερομονάχοις σοφώτατος καί λογιώτατος κύριος Ματθαῖος, ἐξηγήθη δέ αὐτό περὶ τῶν φράσεων ὁ τιμιώτατος καί εὐσεβής ἄρχων Κουνάλης Κριτόπουλος.”

Μολονότι ὁ τίτλος τοῦ ἔργου παραπέμπει ἀμέσως στό Σύνταγμα τοῦ Βλάσταρη στήν πραγματικότητα πρόκειται γιά ἔργο συμπληρωματικό· πρόκειται δηλαδή γιά μετάφραση τοῦ Συντάγματος μέ τήν “κατά στοιχεῖον” διάταξη τῆς ὕλης, καί ἕναν ἄλλο νομοκάνονα πού ἀποτελεῖται ἀπό ὕλη τοῦ Συντάγματος καί τῆς Ἑξάβιβλου¹⁸. Τό ἔργο αὐτό, τό ὁποῖο συντάχθηκε πιθανῶς τό 1498 παρουσιάζει πρόσθετο ἐνδιαφέρον ἀπό τό γεγονός ὅτι πρόκειται γιά τήν πρώτη ἀπόπειρα ἀπόδοσης στήν νεοελληνική τοῦ Συντάγματος καί τῆς Ἑξάβιβλου· ἐξάλλου ἡ παράδοση τοῦ ἔργου ἢ καλύτερα τῶν δύο μορφῶν δικαίου, πού ὡς τώρα ἔχουμε ἐξετάσει, σέ 25 περίπου χειρόγραφα μαρτυρεῖ ὅτι ἡ “παράφραση” γνώρισε κάποια διάδοση¹⁹.

Ποιά εἶναι ὁμως ἡ θέση τοῦ ἀφορισμοῦ στό κείμενο αὐτό; Βεβαίως δέν μπορεῖ, ἀφοῦ πρόκειται γιά συμπλήρωμα γνωστῶν ἔργων, παρά νά προβαίνει στήν ἀναπαραγωγή τῶν οἰκείων κεφαλαίων τοῦ Συντάγματος ²⁰. Ὡστόσο

15. Πιτσάκης, 380, 381, 382.

16. Πιτσάκης, 381: “Ἀπαγορεύεται τοῖς ἐπισκόποις ἀφορίζειν καί χωρίζειν τῆς ἁγίας κοινωνίας τινά ἄνευ εὐλόγου αἰτίας· ὁ δὲ ἀφορίζων παραλόγως ἐπὶ χρόνον ἕνα τῆς ἁγίας κοινωνίας χωρίζεται”.

17. Πιτσάκης, ὁ.π., σ.383: “...ἐκεῖνος μὲν, ὃς ἀδίκως ἀπὸ τῆς κοινωνίας δειχθεὶν κεραισθαι, λυόμενος τοῦ δεσμοῦ ὑπὸ τοῦ μελλόντος ἱερέως...ὁ δὲ χωρὶς αἰτίας δικαίας χωρῖσαι τολμήσας, πᾶσι τρόποις ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ὕφ’ ὃν τέτακται, χωρισθῆσεται τῆς κοινωνίας, ἐφ’ ὅσον χρόνον ἐκεῖνος συνειδῆ...”.

18. Γιά τά θέματα αὐτά βλ. Πιτσάκης, ὁ.π., σ. οα’.

19. Περιγραφή τῶν κωδικῶν πού παραδίδουν τό ἔργο βλ. στό Γκίνης, Ἑξάβιβλος· ὁ ἴδιος ἐρευνητής ὑποστηρίζει πειστικά ὅτι ὁ Κριτόπουλος δέν εἶναι ὁ μεταφραστὴς τοῦ ἔργου.

20. Οἱ σχετικὲς πληροφορίες δίνονται ἀπὸ τόν Νικ. Μάτση, Παράφρασις 175–201, ὁ ὁποῖος μελέτησε τά χειρόγραφα ΕΒΕ 1402, 1426, 2302 καί 3045. Σύμφωνα λοιπὸν μέ τά

πρέπει να επιμείνουμε στο γεγονός ότι στην ουσία οι διατάξεις αυτές μεταφέρονται σε πιο οικεία γλώσσα και μάλιστα σε μία εποχή κατά την οποία η εκκλησιαστική δικαιοσύνη λειτουργώντας υπό νέες συνθήκες έχει ανάγκη από παρόμοια έγχειρίδια.

Ένδιαφέρον εξάλλου για το θέμα μας είναι ένα κείμενο που εκδίδει²¹ ο Νικ. Μάτσης ως παράρτημα στην “παράφραση” του Κριτόπουλου, επειδή δεν παραδίδεται από τον Βλάσταρη αλλά είναι συνέχεια του οδ’ κανόνα των ‘Αγίων ‘Αποστόλων και έχει σχέση με την διαδικασία άπονομής της δικαιοσύνης εκ μέρους της εκκλησίας²². Βεβαίως το κείμενο αφορά σε ένδοεκκλησιαστικές υποθέσεις· όμως, επειδή στην όλη διαδικασία εμπλέκονται και λαϊκοί είτε ως μάρτυρες είτε ως κατηγοροί, και δεδομένου ότι προϊόντος του χρόνου παρόμοια διαδικασία ακολουθείται και για τις υποθέσεις ιδιωτικού δικαίου που καλείται να επιλύσει η εκκλησία, ή σημασία του είναι προφανής.

Σύμφωνα με το κείμενο αυτό οι υποθέσεις επιλύονται ιεραρχικώς, δηλαδή για τους κατώτερους κληρικούς υπεύθυνος είναι ο επίσκοπος, για τον επίσκοπο ο μητροπολίτης του και για τους μητροπολίτες φυσικά ο πατριάρχης. Ο κατηγορός απαγγέλει την κατηγορία, ή οποία καταχωρίζεται στον κώδικα· έπειτα ο κριτής- μητροπολίτης, ενώπιον του κατηγορού “έκφωνεί άρχή... άφορισμόν εις ειτι ειπει ο κατηγορος να μηδέν τό ειπη ή δι’ έχθραν ή διά φθόνον ή διά μάχην, άμή διά τό “άκατάγνωστον της εκκλησίας... όμνύουσι και οι μάρτυρες εις τό άγιον Εύαγγέλιον...”· ο άφορισμός θά χρησιμοποιηθεί εκ νέου κατά την διάρκεια της διαδικασίας όταν διαπιστωθεί ότι ο κατηγορος ή οι μάρτυρες ψεύδονται· τότε αν αυτοί έχουν την ιδιότητα του κληρικού θά υποστούν τό επιτίμιο της άργίας, ενώ αν είναι λαϊκοί εκείνο του άφορισμού. Τέλος σημαντική είναι και ή παρατήρηση που έχει σχέση με τά άποτελέσματα του επιτιμίου· διλαδή ο κατηγορος - για να έχει ισχύ ή κατηγορία του - και μάλιστα όταν εξαιτίας της κατηγορίας του κινδυνεύει να χάσει ιερωμένος την ιδιότητά του, δεν πρέπει “...να είναι από φταίσιμόν του τίποτε χωρισμένος από την εκκλησίαν, είτε λαϊκός είναι είτε κληρικός...”.

Η σημασία του κειμένου αυτού για τό θέμα μας και για την περίοδο που αναφέρεται πρέπει ιδιαιτέρως να τονισθεί. Αποτυπώνει με σαφήνεια τον διαδικαστικό τρόπο άπονομής της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης ενώ παράλληλα άναδεικνύει την πρωταρχική θέση του άφορισμού μέσα στο σύστημα αυτό: είναι τό ένδικο μέσο, διά του οποίου διασφαλίζεται ή έγκυρότητα της κατηγορίας αλλά και των μαρτύρων ή άξιοπιστία· συγχρόνως όμως είναι και ή ποινή που επιφυλλάσσεται για τους ψευδομάρτυρες. Μέ άλλα λόγια επικαλύπτει σχεδόν άπολύτως τό σύνολο της διαδικασίας είτε πρόκειται για ένδοεκκλησιαστικές υποθέσεις είτε, όπως θά έχουμε την εύκαιρία να διαπιστώσουμε σε άλλο κεφάλαιο της μελέτης αυτής, είτε για υποθέσεις μεταξύ λαϊκών²³. Άς προσθέσουμε ένα ακόμη στοιχείο που εξαιρεί την σημασία του κειμένου αυτού: σχεδόν αυτούσιο, περιλαμβάνεται και στίς

χειρόγραφα αυτά ή παράφραση περιλαμβάνει ως προς τά εκκλησιαστικά επιτίμια τά αντίστοιχα κεφάλαια του Βλάσταρη: “Περί αναθέματος” και “Περί άφορισμού” (φ.77^α-80^α).

21. Μάτσης, Παράφρασις 201-201.

22. Όλόκληρο τό κείμενο αυτό βλ. έδώ κεφ. τρίτο, Παράρτημα.

23. Όπως έχουμε δει στο τρίτο κεφάλαιο όπου τά “είδη” του άφορισμού ή διαδικασία αυτή δεν εφαρμόζεται με κάθε λεπτομέρεια· ή συχνή χρήση και οι απλουστευτικές τάσεις που εκδηλώνονται σε κάθε μορφή “τυπικού” φυσικά επεκράτησαν και έδώ. Ο ιερωμένος επί άπειλή άφορισμού, φέροντας τό άμοφόριο και επί του Εύαγγελίου δεσμεύει τους διαδίκους και τους μάρτυρές τους· και βεβαίως δεν ακολουθούν άφορισμοί για ψευδομαρτυρία ή τουλάχιστον δεν μαρτυρούνται: άπλώς τό μέρος που άποκαλύπτεται ότι ψεύδεται χάνει την υπόθεση.

σελίδες ενός άλλου σπουδαίου νομοκανονικού εγχειριδίου του 17ου αί., της “Βακτηρίας Ἀρχιερέων”.

4. Νομοκάνονας του Μανουήλ Μαλαξοῦ.

Ἡ συγκρότηση τοῦ “Νομίμου” αὐτοῦ ἀποτελεῖ σταθμὸ γιὰ τὸν τρόπο ἀπονομῆς τοῦ δικαίου κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. Πρόκειται γιὰ ἔργο πού συγκροτήθηκε τόσο στὴ λόγια ὅσο καὶ στὴν δημώδη γλῶσσα ἀπὸ τὸν ἴδιο συντάκτη, τὸν ναυπλιέα νοτάριο τῆς Θήβας Μανουήλ Μαλαξοῦ²⁴ σὲ πολὺ κοντινὲς ἡμερομηνίες²⁵ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1560–1563.

Ἡ πρώτη μορφή τοῦ νομοκάνονα, δηλαδή ἢ σὲ λόγια γλῶσσα, σώζεται σὲ πέντε²⁶ μόνο χειρόγραφα καὶ παραμένει σὸ σύνολό της ἀκόμα ἀνέκδοτη²⁷.

Ἀντίθετα ἢ δημώδης μορφή²⁸ τοῦ ἔργου διασώζεται σὲ ἑκατοντάδες χειρόγραφα, διάσπαρτα σὲ ὄλον τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, στοιχεῖα πού δηλώνουν μὲ τὸν πλέον κατηγορηματικὸ τρόπο τὴν ἐπικράτηση καὶ εὐρύτατη χρῆση τοῦ δικαίου αὐτοῦ ἐγχειριδίου κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τελικὰ πραγματοποιήθηκαν οἱ προθέσεις τοῦ συντάκτη τῆς συλλογῆς αὐτῆς²⁹.

Μὲ βάση λοιπὸν τίς διαπιστώσεις αὐτές ἢ μελέτη τοῦ νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ ἐμφανίζει εἰδική βαρῦτητα γιὰ τὸ θέμα μας καὶ γι’ αὐτὸ θὰ σταθοῦμε κάπως περισσότερο στὶς διατάξεις πού ἐμπεριέχουν τὴν ποινὴ τοῦ ἀφορισμοῦ· τοῦτο ἐπειδὴ μέσω τοῦ ἐγχειριδίου αὐτοῦ εἶναι βέβαιο ὅτι ἐμφανίζεται τίς περισσότερες φορές ὁ ἀφορισμὸς ὡς κατασταλτικὴ ποινὴ

24. Ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὸν Μ. Μαλαξοῦ ἐπιλέγω τὴν μελέτη τοῦ Γεωργίου Μάρκου, Μαλαξός, ὅπου στὶς σ.19–20 ὑπάρχει συγκεντρωτικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Μαλαξοῦ–Μαμῶνη, Νομοκάνων, ὅπου ὁ μελετητὴς μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴν σχετικὴ μὲ τὸν νομοκάνονα βιβλιογραφία. Ἀπὸ τὴν πλούσια ὡστόσο βιβλιογραφία γιὰ τὸν νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ ἀξίζει νὰ σημειώσουμε τὴν μελέτη (ἀνακοίνωση στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸν Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλο) τοῦ Δ.Γκίνη, Μαλαξός, μὲ τὴν ὁποία ἐκφράζεται τεκμηριωμένα ἢ γνώμη ὅτι ὁ νομοκάνονας αὐτὸς δὲν ἀποτελεῖ τεκμήριο γιὰ τὴν γνώση τοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς καθὼς δὲν ἀντιστοιχεῖται πρὸς αὐτὴν ἀλλὰ πρὸς παλαιότερες περιόδους.

25. Πιτσάκης, ὁ.π., σ. 5’ (σημ. 28).

26. Σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ πέμπτου καὶ αὐτόγραφου μάλιστα χειρογράφου βλ. Simon, Handschriftenstudien 344–346 καὶ Canart–Μάρκου, Νόμιμος.

27. Ἔχουν ἐκδοθεῖ μόνο ὀρισμένα ἀποσπάσματα: Δυοβουνιώτης, Μαλαξός ὅπου καὶ Πίνακας κεφαλαίων (σ.28–54). κριτικὴ ἔκδοση πάντως ἐτοιμάζεται ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνακοίνωση τῶν Σιφωνιοῦ–Καράπα, Τουρτόγλου, Τρωϊάνου, Μαλαξός.

28. Πλήρη ἔκδοση τῆς δημώδους μορφῆς τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἔχουμε ἀπὸ τὴν Ρουμανικὴ Ἀκαδημία τὸ 1962: *Nokacanorul lui Manuil Malaxos*, “*Indreptarea Legii 1652*, μὲ παράλληλη ρουμανικὴ μετάφραση” ἢ ἔκδοση αὐτῆ πού περιλαμβάνει 302 κεφάλαια τοῦ Μαλαξοῦ βασίστηκε σὲ ἓνα μόνο χειρόγραφο. Πληρέστερη εἶναι ἢ ἔκδοση τοῦ Μαλαξοῦ πού ἔγινε ἀπὸ τοὺς Δημ. Γκίνη–Νικ. Παναζόπουλου: *Νομοκάνων Μανουήλ Νοταρίου Μαλαξοῦ τοῦ ἐκ Ναυπλίου τῆς Πελοποννήσου, Νόμος [=Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὴς τοῦ τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν 1 (1982), Θεσσαλονικὴ 1985, σελ. 560]*: ἐκδίδονται 923 κεφάλαια.] Τὴν ἔκδοση αὐτῆ, πού βασίζεται σὲ 69 χειρόγραφα, θὰ χρησιμοποιήσουμε γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς μελέτης μας.

29. “...μὴ ἔασαι τὸν θησαυρὸν κεκρυμμένον, οὐδέ τὴν πηγὴν ἐσφραγισμένην δηλονότι τὰ τῶν θείων νόμων κεφάλαια, μετενεγκεῖν εἰς λέξιν ἀπλήν διὰ τοὺς ἀγραμμάτους καὶ ἀμαθεῖς τῶν θείων μαθημάτων· καὶ ποιήσας ἐκλογὴν εἰς πάντας τοὺς ἐγκρίτους καὶ ἀναγκαίους τῶν θείων καὶ ἱερῶν Ἀποστόλων κανόνας καὶ τῶν ἁγίων Συνόδων, τῶν θεοφόρων Πατέρων καὶ ἐτέρων ἀγμωπῶν ἀρχιερέων καὶ τινος νεαρᾶς βασιλέων καὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι μετ’ ἐπιμελείας συνέγραψαν...”: Μαλαξός, *Νομοκάνων* 31–32 (Προοίμιον).

ένώπιον τῶν ἀνθρώπων τῆς Τουρκοκρατίας, ἐπιδρᾶ στίς μεταξύ τους σχέσεις καί συμβάλλει στήν διαμόρφωση τῶν νοοτροπιῶν τῆς περιόδου αὐτῆς.

Ἐάν ἀναζητήσουμε λοιπόν τίς διατάξεις περί ἀφορισμοῦ ἀφοῦ ἐκ προοιμίου τονίσουμε ὅτι οἱ πηγές τοῦ Μαλαξοῦ πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στήν Ἑξάβιβλο καί τήν Ἐκλογή τῶν Ἰσαύρων (γιά τό ἀστικό δίκαιο) καί στόν Νομοκάνονα εἰς ἰδ' τίτλους, τόν Ζωναρά καί τόν Βλάσταρη (γιά τίς κανονικές διατάξεις)³⁰. Ἐξάλλου, ὅπως καί ὁ ἴδιος ὁ Μαλαξός ἀναφέρει³¹ στόν πρόλογο τοῦ ἔργου του, πηγὴ του εἶναι κυρίως οἱ ἱεροὶ κανόνες τῆς ἐκκλησίας καί κατά τοῦτο ἐξυπηρετεῖ κατά τόν καλύτερο τρόπο τά αἰτήματα καί τίς ἀνάγκες τοῦ θεσμοῦ πού ἔχει ἀναλάβει τό ἔργο τῆς ἀπονομῆς δικαίου, δηλαδή τῆς ἐκκλησίας.

Οἱ περιπτώσεις πού τιμωροῦνται μέ ἀφορισμό³², σύμφωνα μέ τόν Μαλαξό εἶναι: χειροτονία μέ τήν μεσολάβηση τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας (ἀφορίζεται καί ὁ κληρικός καί ὁ μεσολαβῶν)³³ τό ἴδιο προβλέπεται καί γιά τόν ἱερωμένο πού χειροτονεῖται “μέ τά φλουρία”. Προβλέπεται τό ἴδιο ἐπιτίμιο γιά τούς ἐπισκόπους καί ἱερεῖς πού δέν φροντίζουν καί δέν νουθετοῦν τό ποιμνιό τους³⁴. Ὁμοίως ἀφορίζονται οἱ ἱερεῖς πού ἐγκαταλείπουν τίς ἔδρες τους ἐξαιτίας βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, καί δέν ἐπανερχονται σ'αὐτές ἀφοῦ περάσει ὁ κίνδυνος³⁵. Οἱ ἱερωμένοι καί οἱ μοναχοὶ πού “συναγελάζονται” μέ γυναῖκες ἀντιμετωπίζουν τήν ἴδια ποινή³⁶. Ἐνῶ καί ὅσοι ἐπικοινωνοῦν μέ ἀφορισμένο τιμωροῦνται μέ τήν ἴδια ποινή³⁷. Ἀφορίζεται ὁ κληρικός πού θά ὑβρίσει πρεσβύτερο ἢ διάκονο³⁸ καθώς καί ὁ κληρικός πού δέν θά ἀναφέρει πειστικό ἐπιχείρημα, ἐξαιτίας τοῦ ὁποῦ δέν κοινώνησε κατά τήν διάρκεια τῆς θείας λειτουργίας³⁹. Ἀφορισμός προβλέπεται γιά λαϊκοὺς πού χορεύουν σέ γάμους⁴⁰, ἐνῶ τήν ἴδια ποινή θά ἀντιμετωπίσουν ὅσοι κληρικοὶ δέν μνημονεύουν τόν ἀρχιερέα τους καθώς καί ὅσοι λαϊκοὶ δέν τιμοῦν τόν ἀρχιερέα τοῦ τόπου τους⁴¹.

Ἡ παράθεση περιπτώσεων ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ συνεχίζεται μέ τήν διάταξη ἐκεῖνη πού ἀφορίζει ἀρχιερέα πού δέχεται στήν ἐπαρχία τοῦ ἀφορισμένο ἀπό ἀρχιερέα ἄλλης ἐπαρχίας⁴². Ὁμοίως ἀφορίζονται μοναχοὶ καί λαϊκοὶ πού ζητοῦν τόκους ἀπό χριστιανούς⁴³. Ἀφορίζονται ἐπίσης οἱ κληρικοὶ πού συχνάξουν σέ “κρασοπουλεῖα”, ἐκτός τῆς περιπτώσεως νά εἶναι σέ

30. Πιτσάκης, δ.π., σ. γα'. Μιά καλή ἰδέα τῶν πηγῶν τοῦ Μαλαξοῦ ἔχουμε στό κριτικό ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσης τῶν κεφαλαίων περί μνηστειῶν: Σιφωνιοῦ- Τουρτόγλου- Τρωιάνος, Μαλαξός.

31. Μαλαξός, Νομοκάνων 31).

32. Βλ. ἐπίσης ἐδῶ κεφάλαιο πέμπτο, ὅπου πίνακες μέ τά ἁμαρτήματα πού τιμωροῦνται μέ ἀφορισμό.

33. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΚΕ'.

34. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΛΔ'.

35. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΛΕ'.

36. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΛΗ'.

37. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. Ο' (κατά τήν ἑρμηνεία τοῦ Ζωναρά, ἐνῶ κατά τήν ἑρμηνεία τοῦ Βαλσαμῶνος ἀφορίζονται καί ἐκεῖνοι πού συνεύχονται μέ τόν ἀφορισμένο).

38. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΟΗ'.

39. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΡΖ'.

40. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΡΚ'.

41. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΡΝΗ'.

38. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΡΠΣ'.

39. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΡΠΘ' καί ΡγΒ'.

40. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΡγΣ'.

ταξίδι⁴⁴ ὁμοίως ἀφορίζεται ὁ κληρικός πού διώχνει τήν γυναίκα του⁴⁵, καθώς και ὅσοι κλέπτουν ιερά σκευή ἀκόμα ἀφορίζονται οἱ ὑποδιάκονοι, οἱ ψάλτες και οἱ λαϊκοί πού παίζουν χαρτιά ἢ μεθοῦν⁴⁶ ἐνῶ τό ἴδιο προβλέπεται και γιά τούς λαϊκοὺς πού συνορτάζουν μέ αἰρετικούς⁴⁷, καθώς και μέ λαϊκοὺς πού θά σκοτώσουν ἀκούσια σέ μάχη⁴⁸. Μέ ἀφορισμό τιμωροῦνται οἱ μοναχοί και μοναχές πού θά διανυκτερεύσουν σέ μονή τοῦ ἀντιθέτου φύλου⁴⁹, ἐνῶ τήν ἴδια ποινή κινδυνεύει νά ὑποστει και ὁ ἡγούμενος μονῆς πού δέν ἀναζητᾶ τούς μοναχοὺς πού ἀπουσιάζουν ἀπό τό μοναστήρι⁵⁰. Προσωρινή ποινή (ἀφορισμός 20 ἡμερῶν) προβλέπεται γιά τόν μοναχό, πού φεύγει ἀπό τήν μονή του χωρίς τήν ἄδεια τοῦ ἡγουμένου του⁵¹, ἐνῶ ἀφορισμός ἐπιβάλλεται και στόν μοναχό πού διατηρεῖ ὑλικά πράγματα χωρίς τήν ἄδεια τοῦ ἡγουμένου του⁵². ὁ μοναχός πού χορεύει και τραγουδᾷ ἀφορίζεται γιά τρία χρόνια⁵³. Ἀφορισμός εἶναι ὡσαύτως ἡ ποινή γιά τούς λαϊκοὺς πού δέχονται εὐλογία ἢ ἁγιασμό ἀπό ἱερομονάχους ἐπειδή οἱ τελευταῖοι πρέπει νά μένουν στά μοναστήριά τους· ἐξαίρεση γίνεται μόνο γι' αὐτούς πού ἔχουν τήν ἄδεια τοῦ ἀρχιερέα τῆς περιοχῆς τους⁵⁴. Γιά τούς μοναχοὺς και τίς μοναχές πού ἀφήνουν τό σχῆμα τους προκειμένου νά παντρευθοῦν προβλέπεται ἀφορισμός και ὅταν πεθάνουν νά μὴν θάπτονται οὔτε νά διαβάζονται· ἐάν μετανοήσουν ὁ ἀρχιερέας τῆς περιοχῆς τους ἐντέλλεται νά φροντίσει γιά τήν ἐλάφρυνση τῆς ποινῆς τους⁵⁵.

Ἡ μεγάλη σειρά τῶν ἀμαρτημάτων γιά τά ὁποῖα προβλέπεται τό ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ, σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τοῦ Μαλαξοῦ, συνεχίζεται μέ τούς λαϊκοὺς πού ἐμποδίζουν τά παιδιά τους νά καροῦν μοναχοί ἢ τά ἀποκληρώνουν ἐξαιτίας τῆς ἐπιλογῆς τοῦ μοναστικοῦ βίου⁵⁶, τούς λαϊκοὺς πού διοργανώνουν συμπόσια σέ ναοὺς⁵⁷, καθώς και αὐτούς πού δέν φροντίζουν νά συμφιλιωθοῦν μέ τούς ἐχθροὺς τους⁵⁸. Ἀκόμα ἀφορίζεται ὁποῖος προφασισθεῖ ὅτι κατέχεται ἀπό τό "πάθος τῶν σεληνιαζομένων" προκειμένου νά χωρίσει ἀπό τήν γυναίκα του⁵⁹, ὁποῖος συνεχίζει νά τηρεῖ διάφορα ἔθιμα εἰδωλολατρικά (κλήδονα, φυλακτά, "προσωπεῖα" κ.τ.λ.)⁶⁰ ὁποῖος καλεῖ Ἑβραῖο γιαιτρό,⁶¹ ὁποῖος κόβει ἢ βάφει τά γένια του⁶², ὁποῖος τρώγει "ἀποθαμένου ζώου κρέας"⁶³ ἢ διατείνεται ὅτι ὑπάρχουν στρίγγλες και βρυνκόλακες⁶⁴.

41. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΙΕ'.

42. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΙΘ'.

46. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΚΓ' (σύμφωνα μέ σχόλιο τοῦ Βαλαμῶνος).

47. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΚΗ'.

48. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΚΘ' ("ὁποῖος κληρικός ἐν μάχῃ κρούση τινά και ἀπό τό βᾶρημα ἐκεῖνο ἀποθάνη, καθήρεται· εἰ δέ λαϊκός ποιήσει τοῦτο, ἀφορίζεται").

49. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΜΕ'.

50. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΜΗ'.

51. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΜΘ'.

52. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΜΗ'.

53. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΝΘ'.

54. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΜΓ'.

55. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΞΒ' (στό κεφάλαιο αὐτό ἀναφέρονται και διατάξεις πατέρων πού τιμωροῦν μέ ἀνάθεμα τούς ὑποπίπτοντες στό ἀμάρτημα αὐτό μοναχοὺς και μοναχές).

56. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΣΞΣ'.

57. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΤΞΗ'.

58. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΥΜΑ'.

59. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΦΚΔ'.

60. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΧΛΔ'.

61. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΧΛΣ'.

Ἐκτός ἀπό τίς περιπτώσεις αὐτές ὁ Μαλαξός ἔχει συμπεριλάβει στό “νόμιμό” του καί εἰδικά κεφάλαια, ἡ μελέτη τῶν ὁποίων ἐπιτρέπει τήν προσέγγιση τοῦ θέματός μας ἀπό πολλές πλευρές· ἔτσι διασαφηνίζονται ὀρισμένες εἰδικότερες πτυχές ἐπιβολῆς ἢ ἀρσης τῆς ποινῆς.

Ἀρχίζοντας τά εἰδικά αὐτά κεφάλαια περί ἀφορισμοῦ ὁ Μαλαξός, προτάσσει – ὅπως καί ὁ Βλάσταρης – τά περί τοῦ ἀναθέματος, γιά τό ὁποῖο ἔχει τήν γνώμη ὅτι “ἐναι μέγα καί φοβερόν” καί “ χωρισμός ἐναι ἀπό Θεοῦ καί ἔνωσις καί συγκλήρωσις τῷ σατανᾷ”⁶⁵. Ὡστόσο ἡ ὄλη διατύπωση καί ἡ κατάληξή της δέν εἶναι τόσο ἀπόλυτα ἀρνητική γιά τήν χρήση τοῦ φοβεροῦ ἐπιτιμίου, ὅπως στόν Βλάσταρη, ἀλλά ἀφοῦ ἀναφερθεῖ στούς μοναχοῦς, οἱ ὁποῖοι ὅταν ἀποσχηματίζονται εἶναι ἄξιοι ἀναθέματος, ἔχουμε τήν γνώμη ὅτι τό ἐντάσσει πάντως στά πλαίσια τῆς ποινικῆς διαδικασίας τῆς ἐποχῆς.

Συνεχίζοντας ὁ Μαλαξός παραθέτει τίς διατάξεις ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες συγκροτοῦν τό οἰκοδόμημα τῆς ποινῆς: ἐν πρώτοις τό δικαίωμα νά ἀφορίζουν καί νά συγχωροῦν ἀνήκει ἀποκλειστικά στούς ἀρχιερεῖς “ὅτι τύπον φέρουσι τῶν Ἀποστόλων”· τήν ἐντολή ἔλαβαν ἀπευθείας ἀπό τόν Χριστό. Κατά συνέπεια ἱερέας δέν μπορεῖ νά ἀφορίσει οὔτε βεβαίως νά ἄρει τήν ποινή ἐκτός καί ἂν ἔχει λάβει σχετική ἐντολή ἀπό τόν ἀρχιερέα του: “ὅτι μεγάλο ἐναι τό μυστήριον τοῦ ἀφορισμοῦ καί ὁ ἀρχιερεὺς ἐναι χρεώστης νά ἐξετάζη ἐπιμελῶς τήν ὑπόθεσιν ἐκείνην ὅπου θέλει νά γένη ὁ ἀφορισμός”⁶⁶.

Παράλληλα ὁ Μαλαξός συναριθμεῖ στήν συλλογή του καί ἐκείνους τοὺς κανόνες πού ἀποτρέπουν τοὺς ἀρχιερεῖς ἀπό τήν καταχρηστική καί ἀλόγιστη χρήση τοῦ ἐπιτιμίου· στό σημεῖο αὐτό, ἀκολουθώντας τόν Βλάσταρη, ἐπικαλεῖται τήν συνδρομή τῶν ἱερῶν κανόνων ἀλλά καί τῶν νόμων τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Μέ τήν βοήθεια τῶν στοιχείων αὐτῶν καταλήγει στό ὅτι “ἄλογοι ἐπιτιμήσεις, οὐ δέδενται παρά τῷ Θεῷ, κἂν ἀρχιερεὺς ταῦτα ἐπιτιμήσῃ”· καί συνεχίζοντας, “ὥστε μόνον ἐκεῖνοι οἱ ἀφορισμένοι εἶναι στεργοί, ὅσοι ἐξεφωνήθησαν κατά τοὺς θεῖους νόμους καί κατά τοὺς ἱερούς κανόνας, οὐχί ἐκεῖνοι οἱ ἀφορισμοί, ὅπου γίνονται ἀπό ὀξυχολίαν ἱερέως, ἢ ἀρχιερέως... Ὅμως ὁποῖος ἐκεῖνος ἀφορίζει ἀδίκως, αὐτός ἀφορίζεται καί αὐτός χρεωστῆ νά φυλάσῃ καί νά ἔχη τόν τοιοῦτον ἀφορισμόν ἐπάνω του”⁶⁷.

Ὡστόσο ὁ ἀφορισμός πρέπει νά λογίζεται ὡς ἡ βαρυτάτη ποινή, γιά τήν ὁποία ὁ κοσμικός “...ἐάν ἀφορίσῃ ὁ ἀρχιερεὺς δικαίως, ἔχει νά δόσῃ λόγον ἐν τῇ ἡμέρᾳ κρίσεως... διὰ τό πρᾶγμα ὅπου ἔκαμε καί ἀφωρίσθη, ὥστε ὅπου ἔχωρίσθη ἀπό Θεοῦ. Εἰ δέ ἀφώρισεν αὐτόν ἀδίκως, ἔχει νά δόσῃ λόγον ὁ ἀρχιερεὺς τῷ ἀδεκάστῳ Κριτῇ. Λέγει καί ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ὅταν ἀφορισθῇ ὁ ἄνθρωπος ὑπό τοῦ ἀρχιερέως, ἀγκαλίζεται αὐτόν ὁ σατανᾶς· καί διὰ τοῦτο πρέπει νά ἐξετάζεται καλῶς ἡ ὑπόθεσις τοῦ κοσμικοῦ καί τότε νά ἀφορίζεται”⁶⁸.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο τό ὁποῖο ἐνσωματώνει ὁ ναυπλιέας νοτάριος στήν κωδικοποίησή του καί τό ὁποῖο προσδίδει αὐξημένο κύρος στόν θεσμό εἶναι τό ὅτι καί ἂν ἀκόμα ὁ χριστιανός ἀφορισθεῖ ἀδίκως δέν πρέπει νά “καταφρονῇ τελείως τόν ἀφορισμόν, οὐδέ νά γίνεται κριτῆς αὐτός εἰς τόν ἑαυτόν του”

62. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ.

63. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΨΔ’.

64. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΨΕ’, ΨΙ’ καί ΨΙΑ’.

65. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΞΣ’.

66. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΟΒ’ καί ΛΓ’.

67. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΞΗ’.

68. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΞΗ’.

ἀλλά νά προσφεύγει στόν ἀρχιερέα του καί νά παρακαλεῖ νά τόν συγχωρήσει· ἐάν δέν ἐπιτύχει τήν συγχώρεση μέ τόν τρόπο αὐτό, πρέπει ἱεραρχικῶς νά φθάσει ὡς τόν πατριάρχη· καί “οὐχ ὅτι νά ἐγκαλῆ τόν ἀφορίσαντα αὐτόν...” ἀλλά “εὐλαβῶς καί ἀσκανδαλιστῶς νά ζητῆ τήν συχώρησιν· καί ἐάν οὕτως κάμη καί παρά Θεοῦ καί παρά τοῦ πατριάρχου, ἢ τοῦ μητροπολίτου, θέλει λάβη συγχώρησιν”⁶⁹.

Μιλῆσαμε λίγο νωρίτερα γιά παράλογους καί ἀδικούς ἀφορισμούς· ἐπανερχόμενοι στό θέμα πρέπει νά προσθέσουμε ὅτι ὁ Μαλαξός ἐπισημαίνει τήν κοινή, θά ἔλεγε κανεῖς περίπτωση, κατά τήν ὁποία ὁ ἀρχιερέας “διά ἔχθραν, ἢ πάθος, ἢ διά νά λάβη δῶρα... ἀφορίση κοσμικόν”· γίνεται δηλαδή ἰδιαιτέρως σαφῆς ἀφοῦ προβλέπει ἀκόμη καί τήν δωροδοκία ὡς αἰτία ἀδικίου ἀφορισμοῦ. Στίς περιπτώσεις λοιπόν αὐτές ὁ Μαλαξός— (ὅπως ἄλλωστε καί ὁ Βλάσταρης— θεωρεῖ ὡς ἀποτρεπτικό μέσο τήν περίφημη “αὐτοπάθεια”: “νά πάθη ἐκεῖνο ὁποῦ ἔκαμε· ὥστε ἀργησε, νά ἀργηθῆ· ἀφώρισε, νά ἀφορισθῆ”⁷⁰.

Στίς ἀποτρεπτικές διατάξεις μποροῦμε ἴσως νά ἐντάξουμε καί ἐκεῖνη ἢ ὁποία προβλέπει ὅτι ἐάν κάποιος κληρικός ἐξαιτίας κάποιου παραπτώματος (“πορνεία, ψευδομαρτυρία, κλοπή) ἔχει καθαιρεθεῖ δέν ἐπιτρέπεται καί νά ἀφορισθεῖ· ἐξαιρεῖται ἢ περίπτωση τῶν κληρικῶν πού χειροτονοῦνται “μέ τά φλουρία, ἢ διά παρακάλεσιν ἀρχόντων, ἢ καί δυναστικῶ τρόπῳ”⁷¹.

Τέλος προκειμένου νά ὁλοκληρωθεῖ ἡ γενική περί τοῦ ἐπιτιμίου εἰκόνα δέν ἀπομένει παρά νά δοθοῦν καί ὅλα τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού συνηγοροῦν ὑπέρ τῆς ἀποτελεσματικότητας τοῦ ἀφορισμοῦ· καί τότε βεβαίως ἐπιλέγονται τά παραδείγματα πού θά προκαλέσουν τήν μεγαλύτερη ἐντύπωση στούς πιστούς καί θά δημιουργήσουν τό κατάλληλο κλίμα καί θά περιβάλλουν τό ἐπιτίμιο μέ τήν ἰσχύ τῆς ἀμεσης καί δραστηκῆς ἀποτελεσματικότητας.

Στό σημεῖο αὐτό ἀνακαλοῦνται οἱ διατάξεις πού περιγράφουν μέ κάθε λεπτομέρεια⁷² τήν κατάσταση τῶν πτωμάτων τῶν ἀφορισμένων, ἀφοῦ “ἄλλο γάρ σῶμα οὐχ εὐρίσκεται ἀκέραιον ἐν τῷ τάφῳ, εἰ μή τῶν ἀφορισμένων καί δέεται συγχωρήσεως”⁷³. Προκειμένου μάλιστα νά ἀποκλεισθεῖ κάθε δυνατότητα ρωγμῆς στά θεμέλια τοῦ φαινομένου τῆς ἀδιαλυσίας ἀπό τήν πιθανή ἀνεύρεση πτωμάτων ἀφορισμένων, τά ὁποία θά ἔχουν ἐπιστρέψει στήν γῆ, παρέχεται ἡ ἐρμηνεία ὅτι αὐτοί δέν ἔχουν καμιά ἐλπίδα σωτηρίας. Ὁ νεκρός λοιπόν πού εἶχε ἀφοριστεῖ καί τό σῶμα του διαλύθηκε “...διά νά μή δέν ἐπιστραφῆ νά ἔλθῃ εἰς μετάνοιαν, νά λάβῃ συγχώρησιν ὑπό τοῦ ἀρχιερέως, ὁποῦ τόν ἀφώρισε, διά τοῦτο εὐρέθη λελυμμένος· ὥστε πλέον ὁ αὐτός δέν ἔχει ἐλπίδα νά λάβῃ συγχώρησιν, ὅτι ἐγένετο κληρονόμος τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως.” Ἀντιθέτως, κατά τόν Μαλαξό, οἱ ἀδιάλυτοι ἔχουν τήν δυνατότητα σωτηρίας “...ὅτι, καθῶς εὐρίσκεται τῷ σώματι δεδεμένον εἰς τήν γῆν, οὕτως εἶναι καί ἡ ψυχὴ εἰς χεῖρας τοῦ διαβόλου· καί ὅταν λάβῃ τό σῶμα συγχώρησιν

69. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΕΖ’.

70. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΕΘ’.

71. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΚΗ’· μολονότι ὑπάρχουν καί περιπτώσεις πού ἔχει ἐπιβληθεῖ σέ κληρικούς διπλῆ ποινὴ (καθαίρεση καί ἀφορισμός) στό ἐκκλησιαστικό δίκαιο ἐπικρατεῖ γενικῶς ἡ ἀρχὴ “οὐκ ἐκδικήσει δὶς ἐπὶ τό αὐτό· γιά τό θέμα αὐτό βλ. Χρυσόστομος, “Οὐκ ἐκδικήσεις”.

72. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΟΑ’· “Ὅποιος ἔχει ἐντολήν ἢ κατάραν, κρατοῦσι μόνον τά ἔμπροσθεν τοῦ σώματός του· ἐκεῖνος ὁποῦ ἔχει ἀνάθεμα, φαίνεται κίτρινος καί ζαρωμένα τά δάκτυλά του. Καί ἐκεῖνος ὁποῦ φαίνεται μαῦρος, εἶναι ἀφορισμένος ὑπό ἀρχιερέως. Ὁ δέ ἐκεῖνος ὁποῦ φαίνεται ἀσπρος, εἶναι ἀφορισμένος παρά τῶν θείων νόμων”.

73. Μαλαξός, Νομοκάνων, κεφ. ΨΙ’.

καί λυθῆ ἀπό τόν ἀφορισμόν, Θεοῦ δυνάμει, ἐλευθεροῦται καί ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου...”⁷⁴.

Εἰδική περίπτωση τέλος ἀποτελεῖ τὸ σῶμα ἐκεῖνο πού βρῖσκεται ἀκέραιο ἀλλὰ χωρὶς τρίχες· στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐπιβάλλεται ἡ μεταφορὰ τοῦ σέ ἄλλο τάφο καί ἂν διατηρηθεῖ καί πάλι στὴν ἴδια κατάσταση τότε ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ ἀφορισμένο καί πρέπει νὰ μεριμνήσουν οἱ συγγενεῖς του γιὰ τὴν διαδικασία ἄρσης τοῦ ἀφορισμοῦ⁷⁵.

Ἡ συγχώρηση τοῦ νεκροῦ διὰ τῆς ἄρσεως τοῦ ἐπιτιμίου γίνεται μέ τὴν βοήθεια τῆς ἐκκλησίας καί διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν εἰδικῶν συγχωρητικῶν εὐχῶν· ὥστόσο ὑπάρχει καί πάλι ἡ περίπτωση νὰ μὴν ἀποδοθεῖ στὴν γῆ τὸ σῶμα· τότε “ἤξεύρετε ὅτι ἀδικίαν ἔχει καί διὰ τοῦτο δέν διαλύεται”⁷⁶. φυσικὰ ὁ Μαλαξὸς ἔχει φροντίσει νὰ δώσει λύση καί γιὰ τὸ θέμα αὐτό. Τὸ κάνει σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ νομοκάνονα ὅταν ἀναλύει τὸ εὐαγγελικὸ “ὅσα ἂν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ”· βρῖσκει λοιπὸν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐρμηνεύσει ὅτι ἡ συγχώρηση μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπανόρθωσης τῆς ἀδικίας ἐκ μέρους τῶν συγγενῶν τοῦ νεκροῦ ἀφορισμένου⁷⁷.

Ἐπιμείναμε περισσότερο στὴν παρουσίαση στοιχείων γιὰ τόν ἀφορισμὸ τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχει ὁ Μαλαξὸς. Τὸ πράγμα βεβαίως ἔχει τὴν ἐρμηνεία του: τὸ “Νόμιμο” αὐτὸ εἶχε τὴν μεγαλύτερη διάδοση κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καί λίγο ἀργότερα καθὼς μᾶς παραδίδει ἡ χειρόγραφη παράδοσή του. Ὡστε πρόκειται γιὰ τὸ βασικότερο ἐργαλεῖο στά χέρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης. Ἀλλὰ πέραν τούτου ὁ Μαλαξὸς – ὅπως προέκλυσε ἀπὸ τὴν ἀνάλυσή μας – ἐνσωματώνει στά φύλλα του ἓνα πλῆρες σύστημα τῆς ποινῆς ἢ τουλάχιστον τὸ πληρέστερο ἀπὸ ὅσα ὡς τώρα γνωρίσαμε ἀλλὰ καί ἀπὸ αὐτὰ πού θὰ ἀκολουθήσουν. Βεβαίως ὑπάρχουν μερικὰ κοινὰ σημεῖα μέ τὸ Σύνταγμα κατὰ Στοιχεῖον τοῦ Βλάσταρη· ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι κοινὸ στοιχεῖο γιὰ ὅλα τὰ νομικὰ ἐγχειρίδια· θεμελιῶδες γνώρισμα ἀναδεικνύεται ἡ συγκροτημένη μορφή πού παρουσιάζεται τώρα, καί ὁποῖα δέν ἀφήνει παρά ἐλάχιστα σημεῖα

74. Μαλαξὸς, Νομοκάνων, κεφ. ΟΓ΄.

75. Μαλαξὸς, Νομοκάνων, κεφ. ΟΔ΄.

76. Μαλαξὸς, Νομοκάνων, κεφ. ΟΕ΄.

77. Μαλαξὸς, Νομοκάνων, κεφ. ΧΘ΄: “...ὅσα λύσουν καί οἱ ἀδικηθέντες”, ἀκούσατε τὴν ἔννοιαν, τί διαλαμβάνει. Ἐνας ἄνθρωπος ἐσέβη εἰς ἓνα ὀσπήτιον καί ἔκλεψεν τινὰ πράγματα καί ἐγένετο ἀφορισμὸς περὶ τῆς κλεψίας ταύτης. Αὐτὸς δέ ὅπου ἔκλεψεν, δέν ἐφοβήθη τόν Θεόν, οὐδέ τόν ἀφορισμόν, νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ πράγματα ἐκεῖνα, ὅπου ἐπῆρεν, νὰ λάβῃ συγχώρησιν, ἀλλ’ ἔμεινεν εἰς τόν δεσμόν τοῦ ἀφορισμοῦ. Καί ἀποθανόντος αὐτοῦ καί ταφέντος, ἐπέρασε καιρὸς ἰκανὸς καί ἀνοιξαν τόν τάφον αὐτοῦ, εὐρέθη ἀφορισμένον τὸ σῶμα ἐκεῖνου. Καί τί γίνεται εἰς τοῦτο, νὰ συγχωρηθῆ; Ὅταν οὖν πληρωθῶσιν τὰ κλεψίμια, ὅπου ἔλαβε, λαμβάνουν αὐτὰ οἱ ἀδικηθέντες καί οὕτως συγχωρεῖται αὐτός, ὁ ἀφορισθεὶς. Ἡ καί ἄλλως νὰ εἰξεύρετε καί περὶ τούτου: Ὅτι χωρὶς νὰ κλέψῃ τινὰς πράγματα καί ἀδικήσῃ ἄλλον ἄνθρωπον καί λάβῃ ἐξ ἐκεῖνου ἢ χρυσίον ἢ ἀργύριον, ἢ ἄλλα τινὰ καί δέν ἐπιστρέψῃ καί δόσῃ πρὸς ἐκεῖνον ὅπου τόν ἀδικήσεν, μετὰ τόν θάνατον δέν συγχωρεῖται, ἕως οὖν νὰ δοθῇ ἡ ἀδικία ὅπου ἔλαβεν. Τότε, ὡσάν δοθῇ, λαμβάνει συγχώρησιν καί οὕτως διαλύεται τὸ σῶμα καί ἡ ψυχὴ ἐλευθεροῦται ἀπὸ τὴν αἰώνιον κόλασιν καί ἀπέρχεται ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ. Καί μὴ πλανηθῆ ὁ ἄνθρωπος, ἢ νὰ κλέψῃ ἢ νὰ ἀδικήσῃ καί λάβῃ συγχωρητικόν νὰ συγχωρηθῆ, ὅτι μακρὰ ἀπέχει ἀπὸ τῆς συγχωρήσεως, ἕως οὗ νὰ ἐξομολογηθῆ καί νὰ δόσῃ ἐκεῖνο ὅπου ἔκλεψεν ἢ ἀδικήσεν, τότε συγχωρεῖται. Ἄλλα μὲν ἁμαρτήματα συγχωροῦν τὰ συγχωρητικὰ γράμματα· τὴν δέ κλεψίαν καί τὴν ἀδικίαν, ἐάν μὴ δόσῃ αὐτήν, ἢ ζῶντος ἢ ἀποθανόντος ἐκεῖνου ὅπου τὴν ἔλαβε, δέν συγχωρεῖται εἰς τοὺς αἰῶνας. Πολλοὶ ἔκλεψαν καί πολλοὶ ἀδικήσαν καί ἔλαβον συγχωρητικόν, ὥστε νὰ συγχωρηθῶσιν μετὰ τόν θάνατον, περὶ τῆς κλεψίας, ἢ τῆς ἀδικίας, ἀλλ’ οὐχ ἐπέτυχον οἱ ταλαίπωροι, μόνον εὐρέθησαν ἀφορισμένοι· ὅτι ὁ Θεὸς ἀδικὸς δέν ἐναί... Ἠκούσατε καί ἐμάθατε τί δηλοῖ, ὅτι λύουν καί οἱ ἀδικηθέντες, τοῦτέστιν ἀφορισμένοι”.

διαφυγής για τόν πιστό τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας. Πρόκειται λοιπόν για ἕνα ἐγχειρίδιο ποινικοῦ δικαίου ἀπό τό ὁποῖο φυσικά δέν εἶταν δυνατόν νά ἀπουσιάσουν οἱ ποινές, δηλαδή ὁ ἀφορισμός. Ὁ ἀφορισμός μέ ὄλες τίς πτυχές του καί τίς συνέπειες πού μπορεῖ νά ἐπιφέρει στόν χριστιανό πού τόν ὑφίσταται.

Παρά τό γεγονός ὅτι οἱ παραβιάσεις τῶν κανόνων καί ἡ κατασταλτική διαδικασία πού προβλέπεται γιά τίς παραβιάσεις αὐτές στηρίζονται κατά βάση στήν παράδοση τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων δέν φαίνεται ὅτι ὑπάρχει πρόβλημα. Καί πρόβλημα μποροῦσε νά ὑπάρξει ἀπό τήν στιγμή πού κείμενα μιᾶς ἐποχῆς καλοῦνται νά ἀντιμετωπίσουν καταστάσεις πού γεννιοῦνται σέ μιᾶ ἐποχή πολύ μεταγενέστερη. Ὡστόσο γιά τά κείμενα πού συγκροτοῦνται ἀλλά καί γιά τούς χρηστες τους (ἐκκλησία) καί ὑπό τήν πολιτική συγκυρία πού προξενεῖ ἡ Κατάκτηση εἶναι εὐκόλη ἡ ἀναγωγή ἀπό τίς καταστάσεις τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων στίς νεότερες συνθήκες. Ἄλλωστε ἡ εἰκόνα τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ ἀλλά καί τοῦ κακοῦ χριστιανοῦ στηρίζεται στούς ἴδιους ἠθικούς καί δογματικούς κανόνες καί παρά τίς ἀλλοιώσεις πού ὑφίσταται μέσα στήν διαχρονία δέν μεταβάλλεται ἀρδην. Οἱ προσαρμογές εἶναι ἀπαραίτητες καί εἶναι εὐκόλα ἀνιχνεύσιμες καί στόν Μαλαξό· κυρίως στόν Μαλαξό θά λέγαμε· ὥστόσο δέν μεταβάλλουν τελείως τά παλαιά στερεότυπα.

Βεβαίως καί ἀρχές τοῦ ἀστικοῦ δικαίου (Ἀρμενόπουλος) εἰσβάλλουν στόν Μαλαξό· ἀλλά τοῦτο διευκολύνει περισσότερο τά πράγματα. Ἡ ἐκκλησία καί τό διοικητικό σύστημα πού αὐτή ἐκπροσωπεῖ ἔχει πλέον τήν δυνατότητα νά χρησιμοποιήσῃ καί τόν Ἀρμενόπουλο καί συγχρόνως, προκειμένου νά ἐπιβάλλῃ τό δίκαιο νά καταφύγῃ στήν ποινή τοῦ ἀφορισμοῦ, πού βρῖσκει συγκροτημένη στόν Μαλαξό δημιουργώντας ἔτσι ἕνα πλήρες σύστημα δικαίου.

5. Ἡ Βακτηρία Ἀρχιερέων⁷⁸.

Πρόκειται γιά μιᾶ σημαντική νομοκανονική συλλογή, πού συγκροτήθηκε τό 1645 ἀπό τόν ἀρχιμανδρίτη καί ἐπίτροπο τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων Ἰάκωβο μέ τήν προτροπή τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχῃ Παρθενίου Β', καθῶς ἀναγράφεται στά προλογικά τοῦ ἔργου⁷⁹. Τό “νόμιμον” αὐτό ἀν λάβουμε ὑπόψη τόν σχετικά περιορισμένο ἀριθμό χειρογράφων στά ὁποῖα παραδίδεται δέν φαίνεται νά γνώρισε μεγάλη διάδοση⁸⁰. ὥστόσο παραμένει ἡ σπουδαιότερη νομοκανονική συλλογή τοῦ 17ου αἰ. καί ὡς ἐκ τούτου πρέπει νά ἐγκύψουμε σ' αὐτήν μέ τήν δέουσα προσοχή.

78. Τό ἔργο παραμένει ἀκόμα ἀνέκδοτο, ἐκτός ἀπό τόν πίνακα περιεχομένων καί τά προόμια: Ἀντ. Μομφερράτος, Βακτηρία· Βέης, Ἀρμενοπουλικά 396γ-396ε· Γκίνης, Ἀθησαύριστοι.

79. Μομφερράτος, Βακτηρία 192, ὅπου ἀναφέρει ὁ Ἰάκωβος: “Ἔστοντας καί νά προστάξῃ ὁ παναγιώτατος ἡμῶν δεσπότης καί οἰκουμενικός πατριάρχης, κύριος Παρθένιος...ὅτι νά τήν συντάξωμεν καί νά τήν βάλωμεν εἰς τάξιν καί εἰσμόν τοῦ ζητουμένου σκοποῦ, καί νά θέσωμεν τās ὑποθέσεις πάσας ὅπου πρέπει καί ἀρμόζει νά κρινῆ ἕκαστος τῶν ἀρχιερέων κατά τούς ἴδιους κανόνες καί θείλους νόμους τούς ὑπ' αὐτοῦ κρινομένους...”.

80. Πάντως τό ἔργο μεταφράστηκε τό 1754 στήν ρουμανική γλώσσα, βλ. Παπαστάθης, Τραπεζούντιος 388.

Παρά τό γεγονός ότι ή Βακτηρία στηρίζεται κατά βάση στον Βλάσταρη⁸¹ και σέ πολλά σημεία ανακαλεί τόν Μαλαξό (ίσως αυτό νά έρμηνεύει και τήν σχετικά περιορισμένη διάδοσή της), ώς πρός τόν άφορισμό παρουσιάζει άρτια μορφή καθώς παραθέτει πλήθος στοιχείων τής μορφής και τής πρακτικής εφαρμογής τού έπιτιμίου.

Θά παραθέσουμε συνοπτικά τίς περιπτώσεις πού κατά τήν Βακτηρία Ἀρχιερέων επιβάλλεται ή ποινή⁸² προκειμένου νά επιμείνουμε σέ ειδικότερες διατάξεις πού παρουσιάζουν ένδιαφέρον.

Ἀφορίζονται λοιπόν ό ληστής και ό πλεονέκτης⁸³. ὅποιος δέν εκκλησιάζεται χωρίς λόγο επί τρεῖς συνεχεῖς εβδομάδες⁸⁴. οἱ κληρικοί πού δέν νουθετοῦν τό ποιμνίό τους ὥστε νά δέχεται άδιαμαρτύρητα τούς νεοεκλεγέντες άρχιερεῖς του⁸⁵. ὅσοι μετατρέπουν τά σπίτιά τους σέ μοναστήρια “διά νά μένουσιν άνθρωποι μέσα”⁸⁶. ὅσοι λαϊκοί διαβάζουν τά βιβλία “τῶν άσεβῶν τά ψευδεπίγραφα”⁸⁷. ὅσοι φθείρουν ιερά βιβλία: “τά κόπτουν νά θέτουν πιτέρια ἢ λίβανον ὀποῦ⁸⁸ πουλοῦσι”. ὅσοι κρύπτουν βασιλικά γράμματα κατά τῶν εἰκόνων⁸⁹. Ἀφορίζονται επίσης μοναχοί και μοναχές πού πετοῦν τά ρόσα προκειμένου νά παντρευθοῦν⁹⁰. ὅσοι ἢ ὄσες παντρεύονται μέ αίρετικούς⁹¹. ὁ Ιερέας πού άμελεῖ τήν φροντίδα τού ποιμνίου του⁹². ὁ λαϊκός πού θά “διδάξει” σέ ναό⁹³. ὅσοι λαϊκοί, χωρίς εὐλογη αίτία φεύγουν από τήν θεία λειτουργία⁹⁴. ὅσοι συνεχόνται ἢ συμπάλλουν μέ άφορισμένο⁹⁵. ὅσοι εὐνουχίζουν άλλους ανθρώπους⁹⁶. ὅσοι λαμβάνουν μέρος σέ εἰδωλολατρικές γιορτές⁹⁷. ὅσοι πηδοῦν πάνω από φωτιές στήν αρχή τού μήνα⁹⁸, ὅσοι τρώγουν ζῶα άσφαχτα ἢ πνιγμένα⁹⁹.

Ἡ μακρά σειρά τῶν παραβάσεων πού τιμωροῦνται μέ άφορισμό συνεχίζεται στά επόμενα φύλλα τής Βακτηρίας Ἀρχιερέων μέ ὄσους άνδρες ἢ γυναῖκες Ισχυρίζονται ότι προλέγουν τό μέλλον,¹⁰⁰ μέ ὄσους άρπάζουν ιερά

81. Μομφερράτος, Βακτηρία 129-130: αναφέρει ότι έχει συνταχθεί κατά τό σύστημα τού Βλάσταρη αλλά ότι είναι πληρέστερο ώς κείμενο από τό Σύνταγμα κατά Στοιχείον και επιπλέον ότι παρουσιάζει “τήν κατάστασιν τού εκκλησιαστικιοῦ και άστικοῦ δικαίου κατά τόν 17ο και 18ο αἰῶνα”. Ἀλλωστε και ὁ ἴδιος ὁ συμπληρητής παραθέτει: “μιμησαμένοι τήν βίβλον Ματθαίου τού Βλαστάρεως, διά τό ‘ράδιον” (Μομφερράτος, Βακτηρία 193).

82. Βλ. και κεφάλαιο τρίτο ὀπου πίνακες μέ τά άμαρτήματα για τά ὀποία προβλέπεται άφορισμός.

83. ΕΒΕ χγφ 1373, φ.90-91 (ὄλες οἱ παραπομπές γίνονται φυσικά στό ἴδιο χειρόγραφο).

84. φ.95 και 100.

85. φ.95.

86. φ.97 και 177.

87. φ.125.

88. φ.125.

89. φ.125.

90. φ.132-133.

91. φ.133.

92. φ.161.

93. φ.162.

94. φ.162.

95. φ.183.

96. φ.184.

97. φ.186 και 196-197.

98. φ.187.

99. φ.190.

100. φ.193.

σκευή από τούς ναούς¹⁰¹, γιά δσους συνορτάζουν μέ τούς Έβραίους¹⁰². άκόμα άπειλούνται μέ άφορισμό οί καθαιρεθέντες άρχιερείς πού μετέρχονται έξωτερικά μέσα προκειμένου νά επανέλθουν στην θέση τους¹⁰³, οί λαϊκοί πού συνεύχονται μέ καθαιρεθέντα κληρικό¹⁰⁴, οί κληρικοί πού χωρίς σοβαρό λόγο δέν κοινωνοῦν¹⁰⁵. Άφορίζονται επίσης δσοι άνδρες και γυναίκες “λούονται μαζί”¹⁰⁶, ό ήγούμενος πού δέν άναζητά τούς μοναχούς πού λείπουν από τήν μονή καθώς και οί μοναχοί πού φεύγουν από τήν μονή χωρίς τήν άδεια του ήγουμένου τους¹⁰⁷. κινδυνεύουν επίσης νά ύποστοῦν τό επιτίμιο εκείνοι πού έμποδίζουν τά παιδιά τους νά καροῦν μοναχοί ή τά άποκληρώνουν έξαιτίας τούτου¹⁰⁸, μοναχοί και μοναχές πού διανυκτερεύουν σέ μονές του άντιθέτου φύλου¹⁰⁹, μοναχοί και μοναχές πού άποσηματίζονται προκειμένου νά παντρευθοῦν¹¹⁰, δσοι άποστεροῦν μοναστήρια από τά πρós αυτά άφιερώματα¹¹¹.

Ό δοῦλος πού κείρεται μοναχός χωρίς τήν έγκριση του κυρίου τιμωρείται μέ άφορισμό¹¹², οί λαϊκοί πού παίζουν χαρτιά¹¹³ ενώ γιά τούς κληρικούς πού είναι “πορνοβοσκοί” προβλέπεται καθαίρεση και άφορισμός¹¹⁴. άφορίζονται επίσης διάκονοι και ιερείς πού δέν κοιμοῦνται μέ τίς γυναίκες τους, προφασιζόμενοι λόγους σωφροσύνης, καθώς επίσης και οί λαϊκοί πού χωρίζουν χωρίς λόγο τήν γυναίκα τους γιά νά πάρουν άλλη¹¹⁵. δσοι διατηροῦν “συνεισάκτους”¹¹⁶. δσοι έμπορευονται μέσα στίς εκκλησίες ή βάζουν μέσα σ’ αυτές ζώα, ή μένουν μέσα στους ναούς μέ τίς γυναίκες τους¹¹⁷. άφορίζονται ώσαύτως δσοι κάνουν τό σημείο του σταυροῦ στό έδαφος¹¹⁸, οί λαϊκοί πού ύβρίζουν βασιλιά¹¹⁹, οί κληρικοί πού ύβρίζουν διάκονο ή πρεσβύτερο¹²⁰ οί λαϊκοί και μοναχοί πού δέν ύποτάσσονται στον άρχιερέα του τόπου τους¹²¹. τήν ίδια ποινή αντιμετώπιζουν και οί βιαστές παρθένου¹²² καθώς και δσοι σκοτώνουν στην μάχη¹²³ ή συνωμοτοῦν κατά τής έξουσίας¹²⁴. Τέλος άφορίζονται οί επίσκοποι πού δέχονται στην έπαρχία τους

-
101. φ.206.
 102. φ.206.
 103. φ.223.
 104. φ.224.
 105. φ.247.
 106. φ.253.
 107. φ.276.
 108. φ.276.
 109. φ.276.
 110. φ.278.
 111. φ.279, 280.
 112. φ.280.
 113. φ.334.
 114. φ.359.
 115. φ.380.
 116. φ.381.
 117. φ.390.
 118. φ.393-394.
 119. φ.394.
 120. φ.394.
 121. φ.396.
 122. φ.401.
 123. φ.402.
 124. φ.406.

άφορισμένο από επίσκοπο άλλης επαρχίας¹²⁵, επίσκοποι που επειδή δεν γίνεται δεκτός από τον λαό κάποιας επαρχίας επιχειρεί να πάρει τον θρόνο κάποιας άλλης¹²⁶ επίσκοποι που χειροτονούν εκείνους που άλλοι επίσκοποι δεν χειροτόνησαν¹²⁷, λαϊκοί που βάζουν τα πρόσωπά τους όπως οι γυναίκες¹²⁸.

Αυτές είναι οι περιπτώσεις αδικημάτων που προβλέπουν το επιτίμιο του άφορισμού κατά το κείμενο της Βακτηρίας. Η χρονική διάρκεια της αποκοπής του χριστιανού από τα μυστήρια της εκκλησίας μπορεί αναλόγως της βαρύτητας του παραπτώματος να κυμαίνεται από λίγες εβδομάδες ως την τελεία και οριστική αποκοπή (ανάθεμα) και βεβαίως είναι δυνατή ή άρση του επιτιμίου με την μετάνοια του παραβάτη. Τα στοιχεία αυτά είναι λίγο ως πολύ γνωστά και από τα άλλα νομοκανονικά κείμενα που εξετάσαμε (Βλάσταρης, Μαλαξός) μολονότι στην Βακτηρία παρουσιάζονται με μορφή περισσότερο διεξοδική.

Ένδιαφέρον όμως παρουσιάζει η θεωρία την οποία αναπτύσσει ο αρχιμανδρίτης Ίάκωβος στο προοίμιο του έργου, ο συντάκτης της Βακτηρίας συγκρίνει τους χριστιανικούς ιερούς κανόνες προς την αρχαία νομοθεσία, ή οποία για εγκλήματα-παραβιάσεις των θείων εντολών με μεγάλη εύκολια καταδίκασε σε θάνατο. Οι χριστιανικοί κανόνες εν αντιθέσει προς τους αρχαίους έχουν προβλέψει ότι "...όσοι πταίσουν εις τόν Θεόν, να μήν τούς θανατώσουν, μόνον να τούς παιδεύουν...ήγουν να τούς άφορίζουν τόσον καιρόν από την εκκλησίαν έως να επιστραφώσι, και αν δεν επιστρέψουσιν να τούς αναθεματίζουν, να τούς διώκουν από τούς όρθοδόξους, να τούς χωρίζουν από τόν Χριστόν...", επειδή έτσι "Ίσως ίδούν οι πταίσται, οι άμαρτωλοί, οι αίρετικοί την τόσην καταφρόνησιν, καταδίκην και άφορισμόν, αναθεματισμόν, χωρισμόν του Χριστού εκκλησίας...και επιστρέφουν εις μετάνοιαν..."¹²⁹.

Από την προοιμιακή τοποθέτηση του Ίακώβου γίνεται φανερό ότι ο λόγιος αρχιμανδρίτης θεωρεί τόν άφορισμό - σύμφωνα άλλωστε με τίς δογματικές άρχές της Ανατολικής εκκλησίας - μέτρο σωφρονιστικό, σωτήριο για τούς άμαρτωλούς επειδή μπορεί να τούς συνενώσει και να τούς ώθήσει στην μετάνοια. Προβαίνει εξάλλου και αυτός, όπως άλλωστε και όλοι οι άλλοι συντάκτες νομοκανόνων, σε σαφή διάκριση μεταξύ αναθέματος και άφορισμού: σχολιάζοντας τίς αποφάσεις της συνόδου της Γάγγρας τίς όποιες οι πατέρες που έλαβαν μέρος σ' αυτήν κατασφάλισαν όχι με την ποινή του άφορισμού αλλά με τό ανάθεμα, γράφει: "άμή τόν αναθεματισμόν...και τό ανάθεμα τό έβαλαν ως βαρύτερον του άφορισμού...διά να τούς κρατήσουν να μήν δεν τρέχουν εις την αίρεσιν..."¹³⁰.

Τό ανάθεμα λοιπόν είναι μόνο για τούς αίρετικούς· άλλωστε ύπάρχει σαφής γνωμοδότηση γι' αυτό της Δ' Οικουμενικής συνόδου και αυτήν αναφέρει και ο Ίάκωβος¹³¹. Για να ενισχύσει την άποψη του παραθέτει και την γνωστή αντίθεση του οικουμενικού πατριάρχη Φιλοθέου έναντι του Άρμενόπουλου, σχετικά με τό ανάθεμα, τό όποιο δεν πρέπει να επιρροίπτεται ούτε έναντίον χριστιανών οι όποιοι "εύγένουν από τούς όρισμούς των

125. φ.407.

126. φ.418.

127. φ.419.

128. φ.409.

129. Μομφερράτος, Βακτηρία 114.

130. "Βακτηρία Άρχιερέων" (χγφ. ΕΒΕ), φ.

131. "Ο.π.", φ.77.

βασιλέων, και τούς αντιστέκονται και τούς πολεμοῦσιν” τήν αποψη αυτή, πρεσβεύει και ο Βαλσαμών τον οποίο ο συντάκτης της Βακτηρίας θεωρεί “ὄμοιον εἰς σπουδήν” μέ τον Ἀρμενόπουλον. Ἐτσι κατηγορεῖ τον Ἀρμενόπουλο πού δέν περιέλαβε στην Ἑξάβιβλο αὐτήν τήν διάταξη, τήν οποία σπεύδει νά περιλάβει ο ἴδιος στό “νόμιμό ” του.

Ἀφοῦ τελειώσει ἔτσι τά σχετικά μέ τό ἀνάθεμα παραθέτει τήν αποψη του γιά τον ἀφορισμό, πού: “ἄλλο δέν γροικάται παρὰ χωρισμός, ἀφωρίζω λέγει τό χωρίζω, και ἀφορισμός τί ἄλλο εἶναι, ἀμή χωρισμός τοῦ Θεοῦ...”. Ἐν συνεχεία τά ὅσα παραθέτει γιά τήν ἀφοριστική διαδικασία μέ τίς διάφορες ἐρμηνεῖες τους ἀκολουθοῦν τον νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ και δέν ἀπαιτοῦν ἰδιαίτερη ἀνάλυση.

Ὡστόσο ἄς προσέξουμε κάποιες γενικότερες διατάξεις περί τοῦ ἐπιτιμίου πού ο Ἰάκωβος ἐνσωματώνει στό κείμενό του. Πρῶτα πρῶτα ἀναφέρεται στην περίπτωση τοῦ “αὐτοαφορισμοῦ”¹³² και παρατηρεῖ οτι ὁποιος ἀφόρισε τον ἑαυτό του “προπετεία ἢ θυμῶ ἢ ἄρνησιν θεοῦ ἔξειπτῶν” ὀφείλει νά ζητήσει συγχώρηση ἀπό τον ἀρχιερέα και ἀναφέρει τήν ἀρμόδια πρὸς τοῦτο συγχωρητική εὐχή.

Προκειμένου νά τονίσει τήν σημασία και τό βάρος τῆς ποινῆς παραθέτει ἕνα ἐπεισόδιο πού ἀντλεῖ ἀπό τήν Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Φίλωνος τοῦ Φιλοσόφου. Σύμφωνα μ’ αὐτό, κάποιος ἱερέας μολονότι μαρτύρησε ὑπέρ τῆς πίστεως τοῦ Χριστοῦ και ἔχασε τήν ζωή του, τό λείψανό του ἔφευγε ἀπό τήν ἐκκλησία πού τοῦ εἶχαν ἀφιερώσει, ἐπιζητώντας μέ τον τρόπο αὐτό νά ὑπενθυμίσει στους χριστιανούς τον ἀφορισμό πού εἶχε κάποτε ὑποστει και ο ὁποιος δέν εἶχε ἀρθεῖ κατά τον τρόπο τῆς ἐκκλησίας. Μόλις ἔγινε ἡ κανονική ἄρση τοῦ ἀφορισμοῦ τό λείψανο τοῦ μάρτυρα ἔμεινε ὀριστικά στην ἐκκλησία του.

Γίνεται ἐπίσης προσπάθεια και ἀπό τον ἀρχιμανδρίτη Ἰάκωβο νά ἀποτραποῦν οἱ παράνομοι ἀφορισμοί μέ τήν ὑπόμνηση τῆς διατάξεως, σύμφωνα μέ τήν οποία ο ἀρχιερέας πού ἐπιβάλλει ἄδικα τό ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ βρῖσκαται και ο ἴδιος ἀφορισμένος. Συγχρόνως ὁμοως και ο ὑποστάς ἄδικα τήν ποινή δέν πρέπει νά τήν καταφρονήσει ἀλλά νά προσπαθήσει ἱεραρχικά νά ἐπιτύχει τήν ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου.

Αὐτό εἶναι τό γενικό διάγραμμα περί ἀφορισμοῦ πού ἀποδεσμεύεται ἀπό τά φύλλα τῆς Βακτηρίας. Σέ γενικές γραμμές εἶναι ὄμοιο μέ ἐκεῖνο τοῦ Μαλαξοῦ· ἔτσι ἀνακύπτει τό ἐρώτημα: πρὸς τί ἡ συγκρότηση τῆς Βακτηρίας ἀφοῦ ὑπάρχει στην διάθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης ο νομοκάνονας τοῦ ναυπλιέα νοταρίου; Βεβαίως ἀπάντηση σέ ἕνα τέτοιο ἐρώτημα προϋποθέτει ἀπάντηση στό γενικότερο ἐρώτημα γιά τήν συγκρότηση τῶν νομοκανόνων και αὐτό δέν ἐντάσσεται στην προβληματική τῆς μελέτης αὐτῆς. Ὡστόσο μιά πρώτη ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος πιθανῶς νά παρεῖχε ὡς πιθανή ἀπάντηση οτι μέ τήν σύνταξη τῆς Βακτηρίας ἐπιζητεῖται ο περαιτέρω ἐμπλουτισμός τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης μέ ἕνα ἀκόμη νομοκανονικό ἐγχειρίδιο, τό οποίο μάλιστα περιβάλλεται και μέ τό κύρος τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς. Ἄλλωστε ἡ ἐμφάνιση τῆς συστηματικῆς αὐτῆς συλλογῆς 80 χρόνια μετά τήν συγκρότηση τοῦ Μαλαξοῦ εἶναι προφανές οτι θά σκόπευε και στην ἀνανέωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τίς συλλογές παρομοίου περιεχομένου και κατά συνέπεια θά ἐνίσχυε τό κύρος τοῦ θεσμοῦ πού τά χρησιμοποιοῦ προκειμένου νά

132. Βλ. γιά τό “εἶδος” αὐτό τῆς ποινῆς περισσότερα στό τρίτο κεφάλαιο.

ἀντιμετωπίσει τίς δικαιοκίβες ἀνάγκες τῆς τουρκοκρατούμενης ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Καί ὁ ἀφορισμός μέσα στό γενικό αὐτό σχῆμα δέν γνωρίζει μεταλλάξεις καί ἀνατροπές· εἶναι ὁμως προφανές ὅτι ἐνισχύεται ὁ ρόλος του καί παγιώνεται ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν σωφρονιστική ποινή. Οἱ περιοριστικοί φραγμοὶ πού δυνητικά τίθενται κατά τὴν ἐφαρμογὴ του ἐπιδιώκουν νά ἀποτρέψουν καταχρήσεις καί ὑπερβολές, οἱ ὁποῖες ὅταν πολλαπλασιαστοῦν μποροῦν νά ἐπιφέρουν τὴν ἀποδυνάμωσή του. Ἐξάλλου οἱ προλήψεις καί ἡ ἕως βαθμοῦ ἀφέλειας δοξασίαι γιὰ τὰ σώματα τῶν νεκρῶν ἀφορισμένων τείνουν νά ἐνταχθοῦν σέ ἓνα λογικότερο ἐρμηνευτικό σχῆμα καί κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο νά ἐπιβιώσουν μέσα στὴν γενικότερη σύλληψη καί ἀντιμετώπιση τῆς ἐπιτιμητικῆς διαδικασίας.

Κατὰ τοῦτο μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ὁ Νομοκάνοντας τοῦ Μαλαξοῦ καί ἡ Βακτηρία Ἀρχιερέων τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἰακώβου ἀλληλοσυμπληρώνονται καί πολλές φορές ἀλληλοεπικαλύπτονται ἀποτελώντας ἔτσι ἓνα σύνολο ἀρτίως συγκροτημένο καί ἀπολύτως συγχρονισμένο πρὸς τοὺς σκοποὺς πού καλοῦνται νά ὑπηρετήσουν.

6. Νομοκάνων Γεωργίου Τραπεζοῦντιου.

Μέ τό ὄνομα αὐτό εἶναι γνωστή μία μεταγλώττιση τῶν “Διαταγῶν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων” πού ἔγινε τό 1730 ἀπό τὸν Γεώργιο Τραπεζοῦντιο, δάσκαλο τῆς “αὐθεντικῆς σχολῆς” στό Βουκουρέστι, μέ πρωτοβουλία τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδοβλαχίας Νικολάου Μαυροκορδάτου.¹³³ Ἡ μεταγλώττιση τοῦ κειμένου αὐτοῦ, τοῦ ὁποῦ ἡ πρώτη μορφή τοποθετεῖται χρονολογικά στό 380 ὁπωσδήποτε προκαλεῖ ἀπορία μέ δεδομένο τό πολιτιστικό κλίμα τῶν παραδουναβίων περιοχῶν καί τὴν νομοθετική παραγωγή πού ἔλαβε χώρα στίς περιοχές αὐτές. Διάφορες ὑποθέσεις διατυπώθηκαν ἀφοῦ στό ἴδιο τό κείμενο δέν προτάσσεται ὡς προοίμιο ἡ λογική τῆς συγκρότησής του.¹³⁴ Πάντως τό πρόβλημα παραμένει δεδομένου ὅτι ἀναπαράγεται συνολικά ἓνα κείμενο πού οἱ ὡς τότε γνωστές νομοκανονικές συλλογές χρησιμοποιοῦσαν ἀποσπασματικά καί τό ὁποῖο ἐν τέλει δέν εἶναι δυνατόν νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς πηγή ἀπονομῆς δικαίου ἀφοῦ τὰ θέματα πού ἀπασχολοῦν τὸν συντάκτη του ἀπέχουν χρονικά ἀπό τὴν ἐποχὴ τοῦ μεταγλωττιστῆ 13 ὁλόκληρους αἰῶνες.

Ἄν ἐξετάσουμε ἐξάλλου τίς “Διαταγές” ἐν σχέσει πρὸς τό θέμα τοῦ ἀφορισμοῦ θά διαπιστώσουμε ὅτι ἀπό τίς 76 Διατάξεις οἱ 35 προβλέπουν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τό ἐπιτίμιο ἐνῶ ἀρκετές ἀπό τίς ὑπόλοιπαι τὴν καθαίρεση. Πρόκειται δηλαδή οὐσιαστικά γιὰ ἀπαρίθμηση παραβάσεων μέ τὴν παράθεση τῆς ἀντίστοιχης ποινῆς· καί τό πρᾶγμα φαίνεται εὐλογο ἀφοῦ πρόκειται γιὰ συμπίλημα τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, προορισμένο νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό ἱερωμένους. Ἐξάλλου βρισκόμαστε στοὺς πρώτους δύσκολους αἰῶνες ὅταν ἡ ἐκκλησία προσπαθεῖ νά θωρακίσει τό σύστημά της ἀπὸ ἄμεσες καί ὄχι θεωρητικές ἀπειλές.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ἐπίσης τὰ προεισαγωγικά τῶν “Διαταγῶν”, ὅπου γίνεται φανερὴ ἡ σημασία πού ἀποδίδεται στόν ἀφορισμό: “διότι ἐκεῖνος ὅπου μέ δίκαιον τρόπον παιδεύεται καί ἀφορίζεται ἀπὸ ἐσᾶς, διώχεται καί

133. Παπαστάθης, Τραπεζοῦντιος 363-632.

134. Γιὰ τὴν παράδοση καί τὴν συγκρότηση τοῦ κειμένου αὐτοῦ, βλ. Παπαστάθης, ὁ.π. 370-371.

από τήν αιώνιον ζωήν και δόξαν. Και κοντά εις τούς καλούς ανθρώπους είναι άτιμος, και κοντά εις τόν Θεόν είναι κατάδικος” και παρακάτω: “και άλλους μόν μοναχά θέλεις τούς φοβέριση, και άλλους θέλεις κανονίση νά έλεήσουν τούς πτωχούς, άλλους θέλεις φορτώση μέ νηστειαις, και άλλους θέλεις άφορίση κατά τό μεγαλειον του σφάλματος”¹³⁵.

Γενικά στό κείμενο τών “Διαταγών” ό άφορισμός είναι ή κυρίαρχη ποινή ή όποία επιβάλλεται τόσο πρός τούς κληρικούς όσο και πρός τούς λαϊκούς.

Διατυπώσαμε στις γραμμές πού προηγήθηκαν τήν άπορία μας για τήν μεταγλώττιση του κειμένου αυτού και μάλιστα στον χώρο τών Παραδουναβίων ήγεμονιών. Αν ανατρέξουμε στις διάφορες κωδικοποιήσεις δικαίου θά διαπιστώσουμε ότι οι περισσότερες από τις “Διαταγές” έχουν περάσει στα κείμενα αυτά (Βλάσταρης-Μαλαξός-Βακτηρία). Ίσως λοιπόν ή έρμηνεία για τήν μεταγλώττιση αυτή θά πρέπει νά στηριχτεί στην ύπόθεση ότι πρόκειται για μιá προσπάθεια αναζήτησης τών πηγών ¹³⁶ πού χρησιμοποιήθηκαν στα έγχειρίδια δικαίου τής τελευταίας βυζαντινής περιόδου και τής Τουρκοκρατίας. Πρός αυτήν τήν κατεύθυνση ώθει και τό γεγονός ότι ουδέποτε τό κείμενο αυτό τυπώθηκε και σώζεται σέ ένα μόνο χειρόγραφο. Αλλά και ή μετέπειτα νομοθετική παραγωγή τής περιοχής αυτής είναι έντελώς διαφορετικού χαρακτήρα: αναφέρω χαρακτηριστικά τά σχετικά μέ τά έπιτίμια πού περιέχει ό “ Κώδιξ του Πριγκηπάτου τής Μολδαβίας” (1817)¹³⁷: “Τό έπιτίμιον δίδεται όπου, και όπως, και όταν δίδεται ό όρκος: όθεν όσα περί όρκου ένομοθετήσαμεν, τά αυτά και περί έπιτιμίου έννοοῦμεν”¹³⁸, δηλαδή τά έπιτίμια έχουν μόνο τήν σημασία του ένδικου μέσου προκειμένου νά διασφαλισθεί ή μαρτυρία.

7. “Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου...Πρόχειρον τό λεγόμενον ή Έξαβιβλος, εις κοινήν γλώσσαν μεταφρασθεΐσα, διορθωθεΐσα δέ και έκτεθεΐσα...παρά Ἀλεξίου Σπανού του έξ Ἰωαννίνων...Προτροπή και δαπάνη του...μητροπολίτου Ἡρακλείας...Γερασίου...Ένετίησι 1744.”

Έξετάζοντας τήν παράδοση και διαμόρφωση του άφορισμού διαμέσου τής νομοκανονικής παράδοσης τών τελευταίων βυζαντινών χρόνων και τής περιόδου τής Τουρκοκρατίας, όφείλουμε νά σταθοῦμε για λίγο και στην έντυπη μετάφραση τής Έξαβιβλου, τόν Σπανό¹³⁹, όπως έπεκράτησε νά όνομάζεται συνεκδοχικά από τό όνομα του μεταφραστή του Ἀρμενόπουλου¹⁴⁰.

Ό λόγος πού αίτιολογεί τήν εξέταση του βιβλίου αυτού- μολονότι έχουμε άντλήσει τά σχετικά από τό κείμενο τής Έξαβιβλου-είναι ότι ή εμφάνισή του, όπως έχει ήδη έκτεθει στις μελέτες τών έρευνητών του έκκλησιαστικού δικαίου¹⁴¹ άποτελεί σταθμό έπειδή προορίζεται νά καλύψει τις νέες άνάγκες

135. Παπαστάθης, ό.π., 442.

136. Για τό θέμα αυτό βλ. τόν πρόλογο του Παν. Ζέπου στην έκδοση του Νομικού Προχείρου.

137. Ζέπων, Jus Graecoromanum, τ. 8.

138. Ζέπων, ό.π. 430

139. Πλήρη βιβλιογραφική περιγραφή βλ. Legrand, BH 18, 1, 316.

140. Ό Δημ. Γκίνης έδειξε ότι υπάρχει και άλλη μετάφραση τής Έξαβιβλου μέπροσθήκες από βυζαντινά κείμενα του 9ου και πέραν αιώνων: Γκίνης, “Νέος Ἀρμενόπουλος”.

141. Βλ. Παναζόπουλος, Αίμος 718.-Τις διάφορες γνώμες για τό ζήτημα αυτό βλ. στό Κ. Πιτσάκης, ό.π., σ. 7β’-7γ’: ό Πιτσάκης αποδέχεται τήν γνώμη του Νικ. Παναζόπουλου ότι ή Έκκλησία έπέδωξε και έπέτυχε De facto τήν επέκταση τής δικαιοδοσίας της κάνοντας

ἀπονομῆς δικαίου ἐκ μέρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Ἡ ὡς τότε παρουσία τῆς ἐκκλησίας στὸν χῶρο τοῦ δικαίου, — παρουσία πού ἔχει καθιερωθεῖ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ ἐπεκταθεῖ ἕξαιτίας τῶν εὐνοϊκῶν συνθηκῶν πού δημιούργησε ἡ πολιτικὴ συγκυρία — περιορίζεται σὲ ζητήματα ἰδιωτικοῦ δικαίου¹⁴². Τίς νομικὲς λύσεις τίς ἀναζητᾶ καὶ τίς βρῖσκει στὰ νομικὰ ἐγχειρίδια τῆς ἐποχῆς καὶ κυρίως στὸν Μαλαξό.

Ἡ ἐπέκταση ὁμῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης, μέσω τῶν κατὰ τόπους ὀργάνων της καὶ κυρίως μέσω τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων, καὶ στὸν χῶρο τοῦ ἀστικοῦ δικαίου δημιουργεῖ προβλήματα, τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ὄχι ὁ Μαλαξός ἀλλὰ ἕνα ἐγχειρίδιο ἀστικοῦ δικαίου. Ἴσως μάλιστα τὰ προβλήματα αὐτὰ νὰ ἔχουν τὴν πρώτη πιεστικὴ ἐμφάνισή τους γύρω στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 17ου αἰ. καὶ νὰ εἴταν ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού δὲν ἐπέτρεψαν τὴν διάδοσιν τῆς “Βακτηρίας Ἀρχιερέων”.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση λοιπὸν τῶν λόγων αὐτῶν ἐμφανίζεται ὁ Σπανός, δηλαδή ὁ Ἀρμενόπουλος ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸ ἐμπόδιο τῆς λογίας γλώσσας καὶ περιβεβλημένος μὲ τὸ κύρος τῆς ἐκκλησίας καὶ θὰ ἀποτελέσει τὸ σπουδαιότερο ἐγχειρίδιο ἀπονομῆς δικαίου, ὅπως ἄλλωστε ἐπιβεβαιώνουν οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπανεκδόσεις του¹⁴³. Μάλιστα ὁ Σπανός θὰ ἐπιμηκύνει τὴν παρουσία του καὶ πέραν τοῦ 18ου αἰ. καὶ θὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ ἀπὸ τὸ σύστημα δικαίου τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ βασιλείου¹⁴⁴.

Καὶ ὁ Μαλαξός. Ποιὰ εἶναι τώρα ἡ τύχη του ἢ καλύτερα ἡ ἐμβέλεια τοῦ περίφημου νομοκάνονα; Ὁ Μαλαξός οὐσιαστικά δὲν ἐγκαταλείπεται ποτέ. Τοῦτο διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν ἐξέταση, ποσοτικὴ καὶ γεωγραφικὴ, τῶν χειρογράφων πού παραδίδουν τὸ κείμενό του καὶ εἶναι ἀρκετὰ αὐτὰ τὰ χειρόγραφα πού ἀνήκουν στὸν 18ο αἰ.: ἀπὸ τὰ 128 χειρόγραφα τοῦ 18ου αἰ., 18 ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ μετὰ τὸ 1744 καὶ μάλιστα 11 χειρόγραφα εἶναι τοῦ 19ου αἰ.¹⁴⁵.

Μὲ βάση τὴν χειρόγραφη παράδοσιν ἀλλὰ ἔχοντας κατὰ νοῦ καὶ τίς ἑκατοντάδες ἀφοριστικῶν πράξεων τῆς ἐποχῆς εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ Μαλαξός καὶ μαζί μ' αὐτόν ὅλη ἡ ἀφοριστικὴ πρακτικὴ ἔχουν οὐσιαστικά παγιωθεῖ καὶ συνεχίζουν τὴν διαδρομὴ τους, μολονότι ἡ Ἐξάβιβλος ὡς κείμενο ἀστικοῦ δικαίου λίγο ἐνδιαφέρεται γιὰ τίς ἐκκλησιαστικὲς ποινές. Ἀντιθέτως ἡ ἀφοριστικὴ διαδικασία μαζί μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐκκλησίας στὸ ἀστικό δίκαιο γνωρίζει περαιτέρω διάδοσιν καὶ ἡ χρῆσιν της γενικεύεται κατὰ τὸν 18ο αἰ.

Βεβαίως γιὰ τὴν ἐκκλησία ὁ Ἀρμενόπουλος εἶναι “ἱερός”¹⁴⁶. βεβαίως μνημονεύεται ρητὰ σὲ πατριαρχικὲς πράξεις τοῦ 18ου αἰ., βεβαίως οἱ διατάξεις του χρησιμοποιοῦνται εὐρύτητα· παράλληλα ὁμῶς γιὰ νὰ ἐπιβληθοῦν αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ διατάξεις πού στηρίζονται στὴν Ἐξάβιβλο δὲν ἀρκεῖ ἡ “ἱερότητα” τοῦ Ἀρμενόπουλου οὔτε τὸ κύρος τοῦ θεσμοῦ πού ἀπονέμει δικαιοσύνη· ὑπάρχει ἀνάγκη ἢ ὅλη διαδικασία νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ τίς ἀπειλές πού ἐκπορεύονται ἀπὸ τὰ ἀφοριστικὰ τυπικά, δηλαδή τὰ τμήματα ἐκεῖνα πού

χρῆσιν τῆς ἡγετικῆς τῆς θέσεως μετὰ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ “τεκμηρίου ἀρμοδιότητος” πού ἀντιλῶσε ἀπὸ τῆς θέσιν αὐτῆ καὶ ἀπὸ τὴν μέριμνά της γιὰ τὴν εἰρηνικὴ καὶ εὐρύθημη διαβίωσιν τῶν πιστῶν της.

142. Κ. Πιτσάκης, δ.π., σ. 7β' — 7ε'.

143. Κ. Πιτσάκης, δ.π., σ. 8ε' — 8ς'.

144. Κ. Πιτσάκης, δ.π., σ. 7γ' καὶ ρ' — ρια'.

145. Πλήρη κατάλογο διατεταγμένο κατὰ χρονικὴ καὶ τοπικὴ τάξιν, βλ. Νόμος, δ.π 1-24.

146. Πολλές περιπτώσεις ὅπου ὁ Ἀρμενόπουλος ὀνομάζεται “ἱερός” βλ. στὸν Κ. Πιτσάκη, δ.π., σ. 7δ'· βλ. ἐπίσης Βένης, Ἀρμενοπουλικά 369-370.

κατασφαλίζουν τις πατριαρχικές αποφάσεις. Μάλιστα όπως θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε σε άλλο κεφάλαιο της μελέτης αυτής τα τυπικά αυτά με τον αφορισμό, “πλουτίζονται” υπέρμετρα την εποχή αυτή και κοσμούνται με πλήθος από κατάρες και αποτρόπαια κακά που θα επιπέσουν επί της κεφαλής του ανυπότακτου.

Ο αφορισμός λοιπόν δεν επηρεάζεται από την εμφάνιση του Σπανού· οι αιτίες που τον ανέδειξαν και τον καθιέρωσαν ως τό πλέον αποτελεσματικό όπλο στα χέρια της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης εξακολουθούν να υπάρχουν· η πορεία του λοιπόν θα συνεχισθεί απρόσκοπτα για αρκετές δεκαετίες ακόμα.

8. “Νομικόν ποιηθέν και συνταχθέν εις άπλην φράσιν υπό του πανιερωτάτου έλλογιμωτάτου επισκόπου Καμπανίας κυρίου κυρίου Θεοφίλου του έξ Ίωαννίνων.”

Στήν σειρά των “Νομίμων”, που ως τώρα έχουμε εξετάσει πρέπει άσφαλώς να προσθέσουμε και τό “Νομικόν” που συγκρότησε ό λόγιος επίσκοπος Καμπανίας (επισκοπή, τότε, της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης) Θεόφιλος¹⁴⁷ μεταξύ των έτων 1780–1790, μέ πιθανότερο έτος συγκρότησης τό 1788¹⁴⁸.

Μολονότι ή χειρόγραφή παράδοσή του έργου δεν είναι μεγάλη- γνωρίζουμε ως τώρα μόνο 6 χειρόγραφα¹⁴⁹ που τό παραδίδουν- όπωσδήποτε τό έργο αυτό δεν πέρασε άπαρατήρητο και πάντως αποτελεί τεκμήριο για την παραγωγή δικαίου της περιόδου αυτής. Άλλά και διάφορες πληροφορίες¹⁵⁰ για την τύχη του έργου μαρτυρούν ότι ή επίδραση που άσκησε είναι μεγαλύτερη από αυτήν που μάς προσκομίζει τό στοιχείο της χειρόγραφης παράδοσης. Πολλοί λοιπόν άντέγραψαν τό έργο προφανώς για να τό χρησιμοποιήσουν·

147. Για την ζωή και την δράση του Θεοφίλου βλ. την μεστή εισαγωγή που προτάσσει ό Δ.Γκίνης στην έκδοση του “Νομικού”, τό όποιο εκδόθηκε ως Παράρτημα της Έπιστημονικής Έπιτηρίδας της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τό 1960, σ.362· ή εισαγωγή στις σ.με’-μθ’.-Βλ. επίσης του ίδιου, Βιβλιοθήκη 33-40.-Του ίδιου, Τό “Κοινάριον” 247-251.

148. Γκίνης, Θεόφιλος λε’-λς’

149. Γκίνης, Θεόφιλος μγ’-μθ’.

150. Ο ίδιος ό Θεόφιλος μάς πληροφορεί για την τύχη του “νομίμου” του· γράφοντας προς τον Πελαγονεά Νεκτάριο αναφέρει: “πολλοί άντέγραψαν και πάντες μοί ηχαρίστησαν, γράφοντές μοι τινές άρχιερείς, ότι ήδη έγνωμεν ...”: βλ. Μυστακίδης, Λειτουργικά, 78-80 και 85-87. Όμως τό έργο δεν τυπώθηκε ποτέ και έτσι πρέπει να επιβεβαιώνεται ή πληροφορία που μάς δίνει ό Γ.Ζαβίρας, Νέα Έλλάς 126, ότι τό “Νομικόν ημποδίσθη υπό της Έκκλησίας”· ή ίδια πληροφορία επιβεβαιώνεται και από τον Zachariä von Lingenthal: Reise 205.-Βεβαίως οι πληροφορίες αυτές συνάδουν άφενός μέ την όλη στάση και ιδεολογική τοποθέτηση του Θεοφίλου, ό όποιος εΐταν μαθητής του Εγγένιου Βούλγαρη και όπωσδήποτε δεν θά εΐταν πρόσωπου της άπολύτου έμπιστοσύνης της Έκκλησίας· άφετέρου την εποχή αυτή ή λίγο άργότερα θά επικρατήσουν στις τάξεις του Πατριαρχείου οι κολλυβάδες και θά εκδοθεί τό “Πηδάλιο”, έργο που σαφώς εύρίσκεται στον άντίποδα του “Νομικού”. Κοντά σ’ αυτά πρέπει να έπιστημάνουμε την τύχη του έργου κατά την πρώτη έκδοσή του που έγινε πολύ άργότερα από τους Έλ. Ταπεινό και Κ.Βασιλειάδη, “Πρόχειρον Νομικόν, Κωνσταντινούπολη 1887· μολονότι έχουν περάσει σχεδόν 100 χρόνια από την εμφάνιση του τό έργο θά γνωρίσει ένα πρωτοφανή άκρωτηριασμό άφου κεφάλαια όλόκληρα παραλείπονται έσκεμμένα προκειμένου, όπως αναφέρει ό Γκίνης, Θεόφιλος, ζ’-θ’ να μήν “παρεξηγηθή είτε παρά του άνωτάτου Κλήρου της Κωνσταντινούπολεως, είτε παρά της τουρκικής λογοκρισίας”. Άς λάβουμε ύπόψη μας ότι εκτός από τις παραλείψεις υπάρχουν και διαγραφές φράσεων σε τέτοιο βαθμό που λίγα θυμίζουν τό άρχικό κείμενο του επισκόπου Καμπανίας.Θά προσθέσουμε και ένδεικτικό για την ύπόθεση αυτή: οι εκδότες του “Νομικού” φροντίσαν να διαφημίσουν τις παρεμβάσεις τους στην άγγελία της έκδοσης· βλ. ΕΑ, 7 (1887) 45-46, όπου γράφουν ότι τό μέλλον να εκδοθεί βιβλίο θά είναι “έπιμελώς κεκαθαρμένον μετά προσθήκης διαφόρων παραπομπών και σημειώσεων...”.

ἐνώ ὁ ἐπίσκοπος Καμπανίας τοῦ 1838 χρησιμοποεῖ ἀποκλειστικά τό ἔργο ὡς πηγή δικαίου¹⁵¹· ὁ ἴδιος ἐξάλλου ὁ Δ.Γκίνης μαρτυρεῖ ὅτι στό ἀρχεῖο τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης βρέθηκε δύο ἀποφάσεις ἐπισκοπικοῦ δικαστηρίου τοῦ 1892 πού στηρίζονται στό “Νομικόν”¹⁵².

Ἄλλά ἄς διαγράψουμε σέ γενικές γραμμές τό περιεχόμενο τοῦ ἔργου ἀλλά καί ὀρισμένες τοποθετήσεις τοῦ Θεοφίλου, ὅπως τίς ἐκθέτει ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης τοῦ νομοκάνονα.

“Ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει στήν παρουσίαση τοῦ Σπανοῦ, ἡ ἐκκλησία βρέθηκε στήν ἀνάγκη, τόν 18ο αἰ. κυρίως, νά ἐπεκταθεῖ κατά τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης καί σέ περιπτώσεις ἀστικοῦ δικαίου· τίς ἴδιες ἀνάγκες φαίνεται ὅτι τείνει νά ἐξυπηρετήσῃ καί τό “Νομικόν” τοῦ Θεοφίλου.

“Ὁ λόγιος ἐπίσκοπος Καμπανίας ἀναλύει μέ ἐξαιρετικά εὐγλωττο τρόπο τήν κατάσταση τῆς ἐποχῆς ἐν σχέσει πρός τό παρελθόν καί τίς μεταβολές πού ἔλαβαν χώρα στήν ἀπονομή τοῦ δικαίου: “Ἐν τοῖς καιροῖς τοῦ χριστιανικοῦ βασιλείου (φεῦ) οὐ μόνον ἑπαρχοὶ καί ὑπαρχοὶ καί ἡγεμόνες χριστιανοί ἐπέμποντο εἰς τὰς μικράς καί μεγάλας ἑπαρχίας, ἀλλά καί κριταί τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Οἱ δέ ἀρχιερεῖς, μόνον τό ἱερατεῖον καί τὰ ἐκκλησιαστικά ἐδιοικοῦσαν...” Ἡδη δέ, μέ τό νά μὴν ἔχωμεν τοιοῦτους εὐσεβεῖς ὑπάρχουσ καί κριτάς, δέχονται οἱ κατά ἑπαρχίας ἀρχιερεῖς τὰς κοσμικὰς ἀγωγὰς καί κρισολογίας, διά κληρονομίας, διά χρέη καί σχεδόν πάντα τοῦ πολιτικοῦ νόμου τοῦ χριστιανικοῦ, τό ὁποῖον καί τώρα χαρίζεται εἰς τοὺς βασιλικούς ἐξωτερικούς ὀρισμούς, ὅπου, ὅταν κατά τόν νόμον ἡμῶν κρίνωσι καί ἀποφασίζωσι καί τοὺς ἀπειθοῦντας μέ ἐπιτίμια παιδεύωσι, νά μὴν ἐναντιοῦται κανεῖς τῶν ἐξωτερικῶν προεχόντων. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης οἱ ἀρχιερεῖς τώρα πρέπει νά εἶναι ἔμπειροί, ὄχι μόνον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νόμου (διά τί τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον χρέος των καί ἀναγκαιότατον) ἀλλά καί τοῦ πολιτικοῦ, διά νά μὴν κρίνουν παρανόμως καί ἀποφασίζουσ παραλόγως...”¹⁵³ ἐνώ στό προοίμιο εἶχε ἀναφέρει: “Ὁ ἀρχιερεὺς καί ὁ ἱερεὺς εἰς κάθε κρίσιν πρέπει νά φροντίζῃ τήν δικαιοσύνην, τὸσον εἰς τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις, ἂν τύχωσι, διά τήν τωρινὴν αἰχμαλωσίαν, ὅσον καί εἰς ἐκκλησιαστικάς...”¹⁵⁴.

Ἄλλά τό σημεῖο ἐκεῖνο τό ὁποῖο παρουσιάζει ἐξαιρετικὴ σημασία ἐπειδὴ τονίζει τόν τρόπο ἀπονομῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τήν ἐκκλησιαστικὴ καί τουρκικὴ ἐξουσία εἶναι τό ἀκόλουθο: “Πῶς παιδεύονται οἱ λησταί, κλέπται, φονεῖς, τυμβωρύχοι, ἱερόσυλοι, ὕβρισταί, δόλιοι, προδόται, μοιχοί, πόρνοι, ἀρσενοκοῦται καί οἱ λοιποί, κατά τοὺς χριστιανικούς πολιτικούς νόμους ἡμῶν καί τούτα εἶναι ἀνενέργητα εἰς τοὺς παρόντας τῆς αἰχμαλωσίας καιροῦς· ὅτι οἱ ἔξω ταῦτα κρίνουσι καί παιδεύουσιν, ἂν φανερωθοῦν· ἂν δέ, τῶν χριστιανικῶν καί μυστικῶν, οἱ τοιαῦτα πράττοντες προσέλθουν εἰς τοὺς πνευματικούς πατέρας καί ἐν μετανοίᾳ καί συντριβῇ καρδίας ἐξομολογηθοῦν κἀνένα τοιοῦτον πταῖσμα, λαμβάνουσι τόν κανόνα τους καί ἂν τόν φυλάξουν καί τόν τελειώσουν, ἴλεως ὁ Θεὸς καί ἄφεισιν χαρίζει τῶ πταίσαντι· διότι οἱ πνευματικοὶ ἔχουσιν εἰς κάθε τοιοῦτον ἁμάρτημα τόν νομοκάνονα, ὅπου τοὺς διορίζει τί νά κάμουν καί τίνα κανόνα νά δώσουν, κατά τήν κατάστασιν τοῦ πταίσαντος...”¹⁵⁵.

151. Zachariä von Lingenthal, δ.π., 205.

152. Γκίνης, Θεόφιλος λε'.

153. Θεόφιλος, Νομικόν 237.

154. Θεόφιλος, Νομικόν 42.

155. Θεόφιλος, Νομικόν 265.

Αυτά τὰ παραθεματα προσδιορίζουν μέ έναργεια τήν θέση τῆς ἐκκλησίας στό σύστημα ἀπονομῆς δικαιοσύνης κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας· ἡ “παραδοσιακή” μορφή τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρέμβασης, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἐντός τοῦ ζεύγματος: ὁμολογία τοῦ ἁμαρτήματος (μετάνοια) – κανόνας (συγχώρεση) δέν φαίνεται πλέον νά λειτουργεῖ· αὐτό ἄλλωστε ὑποστηρίζει σαφέστατα καί ὁ Θεόφιλος καί μέ τό “Νομικόν” του ἔρχεται νά συνδράμει στήν ἀντιμετώπιση τῆς νέας πραγματικότητας. Ἡ διαίρεση ἐξάλλου τοῦ νομοκάνονα σέ δύο τμήματα (Νόμος Ἐκκλησιαστικός–Νόμος Πολιτικός) μέ ἀνισοβαρῆ κατανομή ὑπέρ τοῦ δευτέρου (τά 3/5 τοῦ ἔργου πραγματεύονται διατάξεις τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου) ἐνισχύει ἐτι περαιτέρω τήν πεποιθήσῃ μας αὐτή.

Μέσα σ’ αὐτό λοιπόν τήν νομική σύνθεση πού συνέταξε ὁ Θεόφιλος, λόγιος ἱεράρχης, ἐπηρεασμένος ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Διαφωτισμοῦ ὀξυδερκῆς παρατηρητῆς καί γνώστης ἄριστος τῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς του, ποία ἡ θέση τοῦ ἀφορισμοῦ; τί καλεῖται νά καλύψει ἡ προσφυγή τῆς ἐκκλησίας στό ἐπιτίμιο αὐτό;

Ἀρχικά πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Θεόφιλος ἐπαναλαμβάνει τήν βασική δογματική θέση τῆς ἐκκλησίας ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς ἔχουν δικαίωμα νά τιμωροῦν τοὺς ἁμαρτωλοὺς· ἡ δογματική τοποθέτηση αὐτή ἀπαιτεῖται προκειμένου νά οἰκοδομηθεῖ τό ὄλο πλαίσιο μέ ἄξονα τήν ἐκκλησία πού περιβάλλει καί καλύπτει τό δικαίωμα ἀπονομῆς δικαιοσύνης ἐκ μέρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Σ’ αὐτό τό πλαίσιο ἔχει καί ὁ ἀφορισμός τήν θέση του ὡς ἀποτρεπτικό καί κατασταλτικό μέσο· ἀλλά ὁ Θεόφιλος τόν περιορίζει μόνο στό τμήμα πού ὀνομάζει “Νόμο Ἐκκλησιαστικό”.

Προσπάθει λοιπόν νά ἐντάξει τό ἐπιτίμιο τονίζοντας τήν μακρά παράδοσή του καί τήν ἀναγωγή του ἐν τέλει στόν Χριστό: “Λέγουσι πολλοί, μή εἰδότες, ὅτι οἱ ἀφορισμοί ἤδη ἐπενεώθησαν, τόν παλαιόν καιρόν δέν ἦτον οἷτινες κατ’ ἀρχάς τῆς Ἐκκλησίας μας ἐνεργοῦντο καί εἰς πολλοὺς κανόνας τῶν Ἀποστόλων καί ἁγίων συνόδων εὐρίσκομεν ἀφορισμούς εἰς τοὺς ἁμαρτάνοντας ἀπειθεῖς· ἀφορισμός δέ θέλει νά εἴπῃ ξεχωρισμός...”¹⁵⁶. Ἀφοῦ δέ ἀνατρέξει στόν Χρυσόστομο, στόν Θεοδώρητο καί τόν ἅγιο Ἰσίδωρο ἀπό τοὺς ὁποίους ἀντλεῖ παραδείγματα ἀφορισμῶν προσθέτει: “Ἀληθῶς οἱ ἀρχιερεῖς εἶναι τῆς ὀρθοδοξίας καί τῆς Ἐκκλησίας ἡ πρῶρα καί ἡ πρῦμνη, κατά τήν παροιμίαν καί δέν πρέπει νά ἀφίνουν ἀπαιδεῦτα τὰ ἀπειθῆ φρονήματα καί κακὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ’ ὅταν καί οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Νόμοι τό συγχωροῦσιν, εἰς ἀφορισμούς νά ἔρχωνται δικαίως διά πταίσματα κανονικά, ὄχι διά τέλη καί κέρδη κοσμικά”¹⁵⁷.

Συνεχίζοντας ὁ Θεόφιλος ἐξακολουθεῖ νά τονίζει τήν πρωτεύουσα θέση τῶν ἀρχιερέων στό σύστημα τῆς ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀναπόδραστο καθῆκον νά ὀδηγοῦν τοὺς πιστοὺς στόν δρόμο τῆς σωτηρίας: “Ἡ τῶν ἀρχιερέων ἐξουσία...ἔχει δέ καί χαρίσματα παρὰ Θεοῦ, παρὰ τὰ ἐλπιδόματα ἀγαθὰ, τὰς εὐχὰς, τὰς εὐλογίας, ἐπαίνους, μακαρισμούς, πλουτισμόν χάριτος, κτ. ἔχει δέ καί παιδείας, ἐλέγχους, ἐπιτιμήσεις, κανόνας καί ἀφορισμούς ὕστερον δεσμόν· καί διά τοὺς τελείως ἀπειθεῖς, ἀκοινωνησίαν, δηλ. ὡς τοὺς ἐθνικούς καί τοὺς τελώνας”¹⁵⁸. Ἐξάλλου στό ἴδιο πνεῦμα κατάδειξης τοῦ σημαντικοῦ ρόλου τῶν ἀρχιερέων ἀλλά καί τοῦ περιορισμοῦ τους ἐντός τῶν ὁρίων πού προδιαγράφουν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες κινεῖται καί ἡ διατύπωση

156. Θεόφιλος, Νομικόν 38.

157. Θεόφιλος, Νομικόν 39.

158. Θεόφιλος, Νομικόν 39.

τοῦ Θεοφίλου: “Πάντες δέ οἱ ἄνθρωποι, βασιλεῖς, ἀρχιερεῖς καί παντός τάγματος, εἶναι ὑποκείμενοι εἰς τοὺς νόμους, ἐκκλησιαστικούς καί πολιτικούς. Naί, ἔλαβον οἱ ἀρχιερεῖς παρά Θεοῦ ἐξουσίαν ἁμαρτίας λύειν τῶν μετανοούντων, ὄχι ὁμῶς νά ἀθετοῦν ποτέ ἐντολάς τοῦ Θεοῦ καί κανόνας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καί ἱερωτάτων Συνόδων· διά τί ἂν ἕνας δένη καί ἄλλος λύη, τέλος ποτέ δέν ἦτον”¹⁵⁹.

Μετά τήν περιχαράκωση καί ὑπερτονισμό θά λέγαμε τῆς εὐρείας δικαιοδοσίας τῶν ἱεραρχῶν, ὁ Θεόφιλος προχωρεῖ στή κεφάλαια τοῦ Νόμου Ἐκκλησιαστικοῦ, ὅπου θά περιλάβει κατά τό πρότυπο τῶν παλαιῶν νομοκανόνων ἀρκετές περιπτώσεις παραπτωμάτων πού εἶναι δυνατόν νά προκαλέσουν τήν ἐπιβολή ἀφορισμοῦ. Θά ἀναφέρουμε μερικές, προκειμένου νά δοθεῖ τό στίγμα ἀναφορᾶς τοῦ ἐπισκόπου Καμπανίας ὡς πρός τό θέμα αὐτό.

Ἀφορίζονται λοιπόν ὄσοι “ἀρχοντες” παρεμβαίνουν στίς χειροτονίες ἐπισκόπων¹⁶⁰, οἱ ἐπίσκοποι πού ζητοῦν λεφτά ἀπό τοὺς ἐπαρχιωῆτες τους καί πρός τόν σκοπό αὐτό προβαίνουν σέ ἀδικούς ἀφορισμούς¹⁶¹, οἱ χριστιανοί πού συνάπτουν γάμους μέ αἵρετικούς¹⁶² καθώς καί ὄσοι συμμετέχουν σέ ἐορτές αἵρετικῶν¹⁶³.

Θά προσθέσουμε στό τέλος μερικές ἀκόμη διατάξεις πού ἐνσωματώνει στό “Νομικόν” τοῦ Θεοφίλου προκειμένου νά περιορίσει τίς ἀθαιρεσίες τῶν ἱεραρχῶν κατά τήν ἐπιβολή τῆς ποινῆς. Βεβαίως στό σημεῖο αὐτό, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καί μέ τά ἄλλα νόμιμα, παραθέτει τά σχόλια¹⁶⁴ τοῦ Ζωναρά καί τήν νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ¹⁶⁵ πού διαλαμβάνουν τά σχετικά· τά ἴδια πρὸςβέβη καί ὁ κανόνας τοῦ πατριάρχου Νικολάου¹⁶⁶ σχετικά μέ τόν ἀδίκως ἀφορισθέντα καθώς καί ἰδ’ κανόνας τῆς ἐν Σαρδικῇ¹⁶⁷ συνόδου πού ἐντάσσει ὁ Θεόφιλος στό ἔργο του.

Τελειώνοντας πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἀπό τό “Νομικόν” ἀπουσιάζουν ὅλες οἱ διατάξεις πού τόνιζαν τά μετά θάνατον ἀποτελέσματα σχετικά μέ τά σώματα τῶν νεκρῶν ἀφορισμένων, τά ὅποια δέν πρέπει νά βρίσκουν κανένα ἔρεισμα στό πνεῦμα τοῦ φωτισμένου ἱεράρχου· ἀντίθετα καί σ’ αὐτό πορεύεται παράλληλα μέ τήν Βακτηρία Ἀρχιερέων ἐνσωματώνει τήν διήγηση ἀπό τήν Ἐκκλησιαστική Ἱστορία τοῦ Φίλωνος¹⁶⁸: ἡ διήγηση τονίζει τήν δύναμη τοῦ ἐπιτιμίου καί τήν ἀπαραίτητη ἄρση του μέσω τῆς ἐκκλησίας προκειμένου νά σωθεῖ ὁ χριστιανός. Ὡστόσο τό σχετικό παράθεμα κλείνει μέ τήν ἀκόλουθη χαρακτηριστική ἀναφορά: “Λοιπόν οὐ μόνον οἱ κληρικοί πρέπει νά φοβοῦνται τά τοιαῦτα καί εὐκόλα εἰς πταίσματα νά μή ξεπέφτουν καί ἀρχιερατικούς δεσμούς νά λαμβάνουν, ἀλλά καί οἱ κοσμικοί πολὺ νά προσέχουν· ὅτι ἀληθέστατος ὁ θεῖος λόγος τοῦ Χριστοῦ καί Θεοῦ ἡμῶν: ὄσα ἂν δέσητε, ἔσται δεδεμένα· δηλ. ὅταν δένουν δικαίως τινά”¹⁶⁹.

159. Θεόφιλος, Νομικόν 3.

160. Θεόφιλος, Νομικόν 5.

161. Θεόφιλος, Νομικόν 7.

162. Θεόφιλος, Νομικόν 10.

163. Θεόφιλος, Νομικόν 16· βλ. καί σ.3-71 ὅπου ὅλες παραβιάσεις κανόνων πού προβλέπουν ὡς ποινή τόν ἀφορισμό.

164. Θεόφιλος, Νομικόν 19.

165. Θεόφιλος, Νομικόν 23.

166. Θεόφιλος, Νομικόν 47.

167. Θεόφιλος, Νομικόν 48.

168. Θεόφιλος, Νομικόν 52-53· βλ. καί ἐδῶ σ.000

169. Θεόφιλος, Νομικόν 53.

Ἀπό τήν ἐξέταση τῶν στοιχείων αὐτῶν, προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ μία διαφορετική περίπτωση ἀπό αὐτήν πού μᾶς προσφέρουν οἱ ὡς τώρα νομοκάνονες. Βεβαίως ἡ βασική παράμετρος, τό στοιχείο τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς στό θέμα τῆς ἀπονομῆς δικαιοσύνης εἶναι ἐμφανές καί στόν Θεόφιλο. Ὁ Θεόφιλος ἐπιζητεῖ ἔστω καί μέ ἓνα τρόπο σαφῶς ἐκσυγχρονισμένο νά ὑπηρετηθεῖ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης καί μάλιστα ὅπως αὐτές παρουσιάζονται διευρυμένες καί ἐπιτακτικότερες κατά τήν περίοδο τοῦ 18ου αἰ. Τό γεγονός μάλιστα ὅτι τό ἔργο αὐτό μέ τά σημάδια τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ προέρχεται ἀπό τούς κόλπους τῆς ἐκκλησίας ὀφείλε νά προσδώσει μεγαλύτερο κύρος στόν θεσμό τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης.

Ὡστόσο ἐκ τῶν πραγμάτων γίνεται φανερό ὅτι ἡ ὅλη προσωπικότητα τοῦ Θεοφίλου ἀλλά καί τό συγκεκριμένο νόμιμο δέν εἶταν ὅ,τι ἐπιζητοῦσε ἡ ἐκκλησία· ἡ τουλάχιστον δέν ἀνήκε σ' αὐτά τά ὁποῖα θά μπορούσε νά περιβάλλει μέ τό κύρος της. Ἔτσι τό "Νομικόν" οὐσιαστικά παραμερίζεται, ἡ καλύτερα, δέν γνωρίζει τήν παραμικρή ὑποστήριξη καί ἐνίσχυση ἀπό τούς ἐκκλησιαστικούς κύκλους. Μπορεῖ κάποτε στήν περιφέρεια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος νά χρησιμοποιεῖται· τό συμβάν ὅμως εἶναι ἐντελῶς περιθωριακό καί πάντως μᾶλλον τονίζει τήν ἀρνητική ὑποδοχή τοῦ ἔργου. Τό γεγονός ἄλλωστε τοῦ ἀκρωτηρισμοῦ τοῦ ἔργου ἀπό τούς πρώτους ἐκδότες τοῦ Ἐλ. Ταπεινό καί Κ. Βασιλειάδη, 100 ὀλόκληρα χρόνια μετά τήν σύνθεσή του, ὑποδηλώνει μέ πειστικότητα τῆς ἀντιδράσεις πού θά συνάντησε ὅταν ἐμφανίστηκε γιά πρώτη φορά.

Μέσα στό γενικότερο ἐκσυγχρονιστικό πνεῦμα πού διακρίνει τήν προσπάθεια τοῦ Θεοφίλου ἐντάσσονται καί οἱ διατάξεις περί ἀφορισμοῦ. Ὅμως ὅλη αὐτή ἡ συμβολή καί ἡ προσαρμογή στό νέο πνεῦμα τῶν καιρῶν θά παραμεριστεῖ καί θά καλυφθεῖ ἀπό τῆς διατάξεις τοῦ Πηδάλιου πού πολύ γρήγορα θά διαδεχτοῦν τῆς σελίδες τοῦ "Νομικοῦ"...

9. "Ἀγαπίου ἱερομονάχου καί Νικοδήμου μοναχοῦ, Πηδάλιον... Λειψία...1800".¹⁷⁰

Τελειώνοντας τήν ἐξέταση τῶν νομοκανονικῶν συλλογῶν πού ἐπιλέξαμε γιά τῆς ἀνάγκης τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ προκειμένου νά ἀνασύρουμε κάποια κρίσιμα στοιχεία γιά τήν μελέτη τοῦ ἀφορισμοῦ, κρίνουμε σκόπιμο νά σταθοῦμε σέ ἓνα βιβλίο πού grosso modo ἀναπλάθει τό περιεχόμενο ἑνός νομοκάνονα. Πρόκειται γιά τό περίφημο Πηδάλιο τοῦ Ἀγαπίου μοναχοῦ καί τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτη πού γνώρισε καί γνωρίζει ἀκόμα ἄλλεπάλληλες ἐκδόσεις.

Ἡ ἐκδοση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἓνα πρόβλημα¹⁷¹· τοῦτο ἐπειδή τήν ἐκδοση του ἐπιμελήθηκαν δύο μοναχοί ἀπό τούς πρωτοστάτες τοῦ κινήματος τῶν κολλυβάδων, ἔχοντας ὅμως τήν ἔγκριση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, σφοδροῦ ἀντιπάλου τῶν κολλυβάδων. Τό πρόβλημα ἐπιτείνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό βιβλίο αὐτό δέν μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ στίς αὐξημένες ὑποχρεώσεις τῆς ἐκκλησίας ὡς πρός τήν ἀπονομή δικαίου ἐξαιτίας τῆς στενῆς ὀπτικῆς του καί τῆς προσήλωσής του στά καθιερωμένα πρότυπα.

170. Γιά πλήρη βιβλιογραφική κάλυψη βλ. Γκίνης-Μέξας, ΕΒ ἀρ. 15

171. Συστηματική μελέτη γιά τό βιβλίο αὐτό δέν ἔχουμε ἀκόμα: "ἡ μικρή ἱστορία τῆς συλλογῆς αὐτῆς δέν ἔχει ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖ" σημειώνει προσφυῶς ὁ Δ.Γ. Ἀποστολόπουλος, Ἐπανάσταση, 15.-βλ. ἐπίσης Παῦλος, Πηδάλιον 147-166.

Ὡστόσο ἡ φωνή τῶν κολλυβάδων πρὸς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. ἀρχίζει νά γίνεται ἡ ἐπίσημη φωνή τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως¹⁷², καί ἐξαιτίας τῆς συγκυρίας πού προσφέρει ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση τείνει νά παγιωθεῖ στοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἐτσι ἡ ἔκδοση τοῦ Πηδαλίου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ πατριαρχείου μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ εὐκολότερα καί ὡς ἐκδοτικὸ γεγονός ἀλλὰ κυρίως ὡς ἰδεολογικὴ τοποθέτηση. Ἴσως μάλιστα ὅλα αὐτὰ νά ἀποτελοῦν ἓνα ἰσχυρὸ λόγο γιὰ τὸν παραμερισμὸ τοῦ “Νομικοῦ” τοῦ Θεοφίλου.

Ἡ συλλογὴ ἱερῶν κανόνων πού πραγματοποιεῖται μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Πηδαλίου εἶναι ὀπωσδήποτε πράξη ἡκιστα ἐκσυγχρονιστικῆ. Βεβαίως σημαίνει στροφὴ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο σὺν ἔντυπο καί εὐκολότερη ἄρα πρόσβαση στὰ κείμενα. Δέν παύει ὡστόσο νά ἀποτελεῖ ἀναδίπλωση καί ἐπιστροφή μετὰ ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ Θεοφίλου σὺν παλαιὸ καθεστῶς τῆς προσφυγῆς στὰ ἀμετακίνητα θέσφατα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Τὸ Πηδάλιο δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἡ παράθεση, ἡ ἐρμηνεία καί ἡ “συμφωνία” τῶν κανόνων τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, τῶν τοπικῶν συνόδων καί τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Αὐτὰ ὅλα – ὅπως ἐξαγγέλλεται σὺν προοίμιο τοῦ βιβλίου – προκειμένου νά ὠφεληθοῦν οἱ χριστιανοί¹⁷³.

Ἡ “τεχνικὴ” πού ἐφαρμόζουν οἱ συντάκτες τοῦ Πηδαλίου ἐπιτρέπει παράλληλα μὲ τὴν ἐρμηνεία τῶν κανόνων σὲ δημῶδη γλῶσσα-ἐρμηνεία ἢ ὅποια πολλές φορές ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὸ κείμενο τοῦ κανόνα – νά ἐνταχθοῦν ἄνετα σὲ ὅ,τι ὀνομάζουν “συμφωνία” ἀλλὰ καί στίς ἐκτεταμένες ὑποσημειώσεις, πολλὰ σύγχρονα θέματα πού ἀπασχολοῦν τοὺς δύο μοναχοὺς, προκειμένου βεβαίως νά καταδικάσουν ὀρισμένες συνήθειες τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Ὅμως ποιά εἶναι ἡ ἀποψη τῶν συντακτῶν τοῦ Πηδαλίου γιὰ τὸν ἀφορισμὸ;

Κατ’ ἀρχὰς τοποθετοῦνται ἀρνητικὰ ἐναντι τῆς ἐκτεταμένης χρήσεως τοῦ ἐπιτιμίου καθὼς καί ἐναντι τῆς μορφῆς πού ἔχει πάρει τὸ ἀφοριστικὸ τυπικὸ, τὸ ὁποῖο παραλληλίζει πρὸς τὸ ἀνάθεμα, πρὸς τὸ ὁποῖο εἶναι κατηγορηματικὰ ἀντίθετοι· συμπλέουν σὺν σημείῳ αὐτὸ μὲ τὴν γνώμη ὅλων τῶν προηγουμένων συντακτῶν νομίμων καί κατὰ προέκταση πρὸς τὸν Χρυσόστομο καί τοὺς ἄλλους πατέρες τῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ὁποίους προσβλέπουν μὲ σεβασμὸ καί προσοχή: “Ὁ μὲν οὖν ἀφορισμὸς ὁ παρά τῶν πάλαι γινόμενος, περιέχει χωρισμὸν, ἢ τῶν μυστηρίων, ἢ τῆς Ἐκκλησίας καί προσευχῆς τῆς μετὰ τῶν πιστῶν, ἢ τῆς συναναστροφῆς τῶν Κληρικῶν... Ὁ δὲ νῦν γινόμενος ἀφορισμὸς, περιέχων χωρισμὸν ἀπὸ τῆς ἁγίας καί ὁμοουσίου Τριάδος, καί κατάραν ἀσυχωρησίας τε καί ἀλυσίας, ἕως καί μετὰ θάνατον, δέν ἔχει ὁμοιότητα μὲ τὸν ἀφορισμὸν τῶν παλαιῶν, ἀλλ’ ἔρχεται νά ἦναι ὁμοιος μὲ τὸ ἀνάθεμα... Ὅθεν τὰ λόγια ταῦτα, ὡς μὴ ὄντα κανονικά, δέν πρέπει νά γράφονται εἰς τὰ ἀφοριστικά”¹⁷⁴.

Σὲ ἄλλη πάλι περίπτωση, δταν προβαίνουν στὴν πολὺ εὐστοχη παρατήρηση γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν ἐπιτιμητικῶν ὄρων παρατηροῦν: “Πρέπει νά

172. Ἡλιοῦ, Προσθήκες 34.-Βλ. ἐπίσης Ἀποστολόπουλος, Ἐπανάσταση 26, 36 ὅπου ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει μὲ πειστικὸ τρόπο ὅτι οἱ κολλυβάδες μέσα σὺν ἀντιγαλλικὸ πνεῦμα τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας κατόρθωσαν νά ἀποκτήσουν τὴν εὐνοια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καί κατὰ συνέπεια νά ἐπιδράσουν καί σὺν κλίμα τοῦ πατριαρχείου.

173. “Ὁ ἀπλοῦς καί ἀπερίεργος ἀναγινώσκει τὴν ἐρμηνείαν μοναχὴν καί ἀρκεῖται. Ὁ περίεργος, ἀναγινώσκει καί τὴν συμφωνίαν καί ἀναπαύεται. Ὁ περίεργος καί κατὰ πολλὰ φιλόπρονος, ἀναγινώσκει ἀκόμι καί τὴν ὑποσημείωσιν καί ἠδύνηται”: (Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιο, λς’.

174. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον 35.

ἤξεύρωμεν, ὅτι τὰ ἐπιτίμια ὅπου διορίζουν οἱ Κανόνες, ἦγουν τό, καθαιρείσθω, τό, ἀφοριζέσθω, καί τό, ἀνάθεμα ἔστω. Αὐτά, κατά τήν γραμματικήν τέχνην, εἶναι γ' προσώπου προστακτικοῦ, μὴ παρόντος... Οἱ Κανόνες προστάξουσι τήν σύνοδον τῶν ζώντων Ἐπισκόπων, νά καθαίρουν τοὺς ἱερεῖς, ἢ νά ἀφορίζουν, ἢ νά ἀναθεματίζουν τοὺς λαϊκοὺς... Ὅμως ἂν ἡ σύνοδος δέν ἐνεργήσῃ ἐμπράκτως τήν καθαίρεσιν τῶν ἱερέων, ἢ τόν ἀφορισμόν, ἢ ἀναθεματισμόν τῶν λαϊκῶν, οἱ ἱερεῖς αὐτοί, καί οἱ λαϊκοί, οὔτε καθηρημένοι εἶναι ἐνεργεῖα, οὔτε ἀφορισμένοι ἢ ἀναθεματισμένοι”¹⁷⁵.

Πρώτη διαπίστωση λοιπόν εἶναι ὅτι οἱ συντάκτες τοῦ Πηδαλίου τηροῦν ἔναντι τοῦ ἀφορισμοῦ στάση μετριοπαθῆ καί πάντως δέν ἐνθαρρύνουν τήν ἀλόγιστην χρῆσιν τοῦ ἐπιτιμίου. Ὡστόσο ἂν ἐξετάσουμε μέ μεγαλύτερη προσοχή τὰ πράγματα, συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Τά ἐπιτίμια καί εἰδικότερα ὁ ἀφορισμός ἐμφανίζονται πολὺ συχνά κατά τήν ἐρμηνεία τῶν κανόνων, πράγμα ἄλλωστε ἀναπόφευκτο ἀφοῦ τό Πηδάλιο δέν εἶναι στήν οὐσία παρά μία συλλογή κανόνων, τῶν ὁποίων ἡ κατασταλτικὴ καί ἀποτρεπτικὴ ἰσχύς ἐδράζεται ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ἐπιτιμίων.

Κατ' αὐτόν τόν τρόπο στήν ἐρμηνεία ἑνὸς κανόνος τοῦ ὁποῦ ἡ παράβασις συνιστᾷ αἰτία ἀφορισμοῦ οἱ συντάκτες τοῦ Πηδαλίου ἔρχονται νά προσθέσουν ὄλους τοὺς συναφεῖς κανόνες πού ἐνισχύουν τόν πρῶτον καί φυσικά τίς περισσότερες φορές προβλέπουν καί αὐτοὶ ἀνάλογους ἀφορισμούς¹⁷⁶· ἔτσι ἡ ἐπιτιμητικὴ διαδικασία ὄχι μόνον δέν μειώνεται ἀλλὰ ἀντιθέτως αὐξάνεται καί οὐσιαστικά ἀνατρέπει τήν ὑποτιθέμενη βούλησιν τῶν συντακτῶν γιὰ περιορισμό τῶν ἐπιτιμίων.

Ἐξάλλου μέ τήν προεισαγωγικὴ παρατήρησίν τους γιὰ τοὺς κανόνες, στήν οὐσία ὑπερτονίζουν τήν ἀφοριστικὴν πρακτικὴν καί τήν σημασίαν τῶν ἐπιτιμίων καθὼς τήν ἐπεκτείνουν καί σέ περιπτώσεις πού δέν τίς προβλέπουν ρητᾶ οἱ κανόνες: “Πρέπει νά ἤξεύρῃ τις, ὅτι ὅσοι κανόνες δέν περιέχουσι φανερώς τό ἐπιτίμιον ἐκείνων ὅπου τοὺς παραβαίνουσιν, αὐτοί, κατά τό σιωπώμενον, δίδουσιν ἄδειαν εἰς τόν κατά τόπον ἀρχιερέα, νά δώσῃ εἰς αὐτούς ἀπαθῶς τό πρέπον καί ἀρμόδιον...”¹⁷⁷.

Πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνσιν κινούμενοι δέν διστάζουν κατά τήν ἐρμηνεία τοῦ ΛΒ' κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων νά σταθοῦν ἀρνητικᾶ ἔναντι τοῦ Βαλσαμώνος: “Δέν λέγει ὀρθῶς ὁ Βαλσαμών λοιπόν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ λβ' Κανόνος τῆς ἐν Καρθαγ. διοριζόμενος τρόπον τινά, ὅτι οἱ ἀκαίρως ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου ἀφοριζόμενοι δέν ἔχουν ἀνάγκη νά φυλάττωσι τόν τοιοῦτον ἀφορισμόν, ἐπειδή οἱ Κανόνες οὔτοι τό ἐναντίον διορίζονται...”¹⁷⁸ καί συμπληρώνουν παρακάτω: “Ταῦτα δέ ἐρμηνεύων ὁ θεῖος Μάξιμος, φησιν, ἔάν παρά τόν σκοπόν τοῦ Θεοῦ ἀφορίσῃ ὁ Ἱεράρχης, οὐχ ἔπεται αὐτῷ τό θεῖον κρίμα. Κατά γάρ θεῖαν κρίσιν, καί οὐ διὰ θέλημα ἴδιον, ταῦτα ὀφείλει ἐπιφέρειν”¹⁷⁹.

Παράλληλα δταν ἐρμηνεύουν τοὺς κανόνες πού προβλέπουν τίς ποινές γιὰ τήν τυμβωρυχίαν βρίσκουν τήν εὐκαιρίαν νά ἐπαναφέρουν στό προσκήνιον ὅλα τὰ σχετικὰ μέ τὰ ἄλιωτα πτώματα καί τόν τρόπο συγχωρήσεως τῶν νεκρῶν

175. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον 4-5.

176. Ὁ Φ. Ἡλιοῦ, Προσθήκες 34-35, δίνει ἓνα χαρακτηριστικὸν παράδειγμα γιὰ τήν καταδικην βιβλίων πού δέν πρέπει νά διαβάζουν οἱ πιστοί.

177. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον λθ'.

178. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον 35.

179. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον 36.

ἀφορισμένων ἐπανερχόμενοι ἔτσι μέ τόν πλέον ἀμεσο τρόπο στό κλίμα τοῦ Μαλαξοῦ καί τῆς Βακτηρίας Ἀρχιερέων¹⁸⁰.

180. Ἀγάπιος-Νικόδημος, Πηδάλιον 660-662.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Χρήση και κατάχρηση του έπιτιμίου.α. Η χρήση του έπιτιμίου ως δογματικού δπλου.

Τά νομοκανονικά κείμενα μās έδωσαν τήν δυνατότητα νά παρατηρήσουμε, ότι ό άφορισμός διατηρεί σχεδόν αλώβητη τήν ισχύ του και παρακολουθεί από κοντά τίς μεταβολές πού προέρχονται από τήν θέση και παρέμβαση τής εκκλησίας στην καθημερινή ζωή των ύποδούλων. Αύτή είναι ή μία παράμετρος ή άλλη, έχει σχέση μέ τήν ανάληψη εκ μέρους τής εκκλησιαστικής Ιεραρχίας δικαστικών καθηκόντων πού εύνοούν όπωσδήποτε τό έπιτίμιο άφου είναι τό πρώτιστο κατασταλατικό μέτρο μέ ποικίλες εφαρμογές: από τήν άπλή μορφή αντί του δρκου ως τήν σύνθετη του ποινικού μέσου.

Στίς σελίδες πού θά ακολουθήσουν ή προσέγγισή μας θά πάρει διαφορετικό δρόμο: θά έπιχειρήσουμε νά δείξουμε ότι τό έπιτίμιο ένίστε χρησιμοποιήθηκε ως δογματικό κριτήριο, δηλαδή ως στοιχείο μέσω του οποίου ή 'Ανατολική Έκκλησία προσπάθησε αρκετές φορές νά άποδείξει τήν ύπεροχή της έναντι των άλλων δογμάτων. Τά έπιτίμια, και ειδικότερα ό άφορισμός, καθώς συνδέονται άμέσως μέ τήν εκκλησιαστική πυραμίδα πού φθάνει ως τόν Χριστό, εύκολα μποροϋν νά άποτελέσουν ενεργά στοιχεία του δογματικού όπλοστασίου τής Έκκλησίας. Από τά στοιχεία όμως αυτά εκείνο πού ένέχει τήν μεγαλύτερη άποδεικτική άξία έπειδή ακριβώς συνδέεται μέ τήν ύπερβατική άπόδειξη των άληθειών τής όρθόδοξης πίστης έχει άμεση σχέση μέ τά άποτελέσματα του έπιτιμίου.

Τά άκέραια πτώματα των νεκρών άφορισμένων και ή μέσω των εύχών τής Έκκλησίας άπόδοσή τους στην γή, έξασφαλίζει για τόν νεκρό άμαρτωλό τήν συγχώρηση: αλλά παράλληλα προσφέρει στην 'Ανατολική θρησκεία τήν έξ άποκαλύψεως ένδυνάμωσή της στον άγώνα πού διεξαγάγει αύτή και έναντι των Δυτικών αλλά και έναντι των μουσουλμάνων.

Όμως ως δοϋμε προσεχτικότερα τό φαινόμενο αυτό και ως προσπαθήσουμε νά τεκμηριώσουμε τήν ύπόθεσή μας μέ τήν πλαισίωση των Ιστορικών μαρτυριών. Ποιά μέ άλλα λόγια, είναι τά τεκμήρια πού στηρίζουν μέ τήν κατάθεσή τους τήν μεταλλαγή ένίστε του άφορισμού από σωφρονιστικό έπιτίμιο σε δογματικό στοιχείο τής 'Ανατολικής Έκκλησίας;

Τό πρώτο τεκμήριο του παρόντος κεφαλαίου μās προσφέρει όμάδα κειμένων πού έχουν άμεση σχέση μεταξύ τους: πρόκειται για τήν "Έκθεση Χρονική", τήν "Ιστορία Πολιτική Κωνσταντινουπόλεως", τήν "Ιστορία Πατριαρχική Κωνσταντινουπόλεως" και τό "Βιβλίον Ιστορικών" ή "Χρονογράφος" του Δωροθέου Μονεμβασίας, τά όποία άποτελούν πηγές από τίς βασικότερες για τήν Ιστορία του 16ου και 17ου αϊ.¹

1. Για τά κείμενα αυτά βλ. Πατινέλης, 'Ιστοριογραφία 65 κ.έξ. *Ας υπενθυμίσουμε εδώ ότι ό συντάκτης (ή συμπλητής) τής "Έκθέσεως Χρονικής" είναι άγνωστος ενώ ως πιθανότερος χρόνος σύνταξης πρέπει νά θεωρηθούν οι τελευταίες δεκαετίες του 16ου αϊ. Η παραλλαγή τής "Έκθέσεως Χρονικής", δηλ. ή "Ιστορία Πολιτική Κωνσταντινουπόλεως" συντάχθηκε τό 1578 από τόν όφφικιάλιο του οικουμενικού πατριαρχείου Θεοδόσιο Ζυγομαλά κατόπιν παραγγελίας του Μαρτίνου Κρουσίου, στην "Τουρκογραφία" του όπολου πρωτοδημοσιεύτηκε το 1584. Η "Ιστορία Πατριαρχική Κωνσταντινουπόλεως" είναι κείμενο του Μανουήλ Μαλαξού, τό όποιο συντάχθηκε κι αυτό κατόπιν παραγγελίας του Κρουσίου τό 1577 και άποτελέσε μέρος του βιβλίου πού ήδη έχουμε μνημονεύσει. Τό "Βιβλίον Ιστορικών" ή

Τό σπουδαιότερο στοιχείο πού αποδεσμεύεται από τά κείμενα αὐτά ἐν σχέσει πρὸς τό θέμα μας εἶναι ὅτι ἡ ἀφοριστική διαδικασία ἢ καλύτερα τά ἀποτελέσματα αὐτῆς χρησιμοποιοῦνται ἀπό τούς συντάκτες τῶν κειμένων αὐτῶν ὡς ἄμεση καί πλέον πειστική ἀπόδειξη γιά τήν ἀλήθεια τῶν δογμάτων τῆς πίστεως τῶ χριστιανῶν· ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό ὅτι ὁ ἀφορισμός προξενεῖ τό ἐνδιαφέρον τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Β' τοῦ Πορθητῆ, ὁ ὁποῖος πείθεται γιά τήν δύναμη τῶν χριστιανικῶν δογμάτων.

Ὅμως ἄς πάρουμε τά πράγματα μέ τήν σειρά τους. Κατά τήν διάρκεια τῆς πατριαρχείας τοῦ Μαξίμου Γ' (ἄνοιξη 1476 – 3 Ἀπριλίου 1482) ὁ Μεχμέτ Β' πληροφορήθηκε ὅτι τούς ἀφορισμένους χριστιανούς δέν τούς δέχεται ἡ γῆ ἀλλά “μένουσι τυμπανίαί μέλανες μέχρι καί χιλίων ἐτῶν”². Ἐκδηλώνεται τό ἐνδιαφέρον τότε τοῦ σουλτάνου μέ τήν ἐρώτηση πρὸς τούς ὀφικιάλιους τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ἂν μποροῦν ἐκ τῶν ὑστέρων νά διαλύσουν τά ἄλιωτα σώματα τῶν ἀφορισμένων καί ἀπαιτεῖ ἀπτή ἀπόδειξη τῆς δυνατοῦτας αὐτῆς.

Ὁ πατριάρχης καί ἡ σύνοδος ὕστερα ἀπό ἐπίπονες, καθὼς μᾶς ἐξιστορεῖ τό κείμενο, προσπάθειες ἐπισημαίνουν τό σῶμα νεκρῆς χριστιανῆς, ἡ ὁποία εἶχε ἀφοριστεῖ ἀπό τόν πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο ἐπειδή εἶχε ψευδῶς διαδόσει ὅτι εἶχε συννευρεθεῖ μαζί του. Ὁ πατριάρχης παρόντων καί ἀπεσταλμένων τοῦ σουλτάνου προχωρεῖ στήν διαδικασία ἄρσης τοῦ ἀφορισμοῦ καί μετά ἀπό τρεῖς ἡμέρες τό ἀφορισμένο, δηλαδή τό ἄλυτο σῶμα λυεται ἀπό τόν δεσμό καί ἀποδίδεται στήν γῆ. Μετά τήν ὀλοκλήρωση τῆς τελετουργίας αὐτῆς οἱ σουλτανικοί ἀνακοινῶνουν στόν Πορθητῆ τά ὅσα συνέτρεξαν· καί αὐτός “ἀκούσας ἐθαύμασε καί ἐξεπλάγη πιστεύσας ὅτι ἐστίν ἀληθῆς ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις”³.

Ἡ σημασία τῆς μαρτυρίας τῶν κειμένων αὐτῶν εἶναι πολλαπλῶς σημαντική γιά τό θέμα μας. Οἱ συντάκτες τῶν πηγῶν αὐτῶν – εἴτε πρόκειται γιά τόν Ἀνώνυμο εἴτε γιά τόν Θεοδόσιο Ζυγομαλά ἢ τόν Μανουήλ Μαλαξό ἢ τόν πιθανολογούμενο Ἱερόθεο Μονεμβασίας – δέν ἐνδιαφέρονται γιά τό ἐπιτίμιο καθ'ἑαυτό καί ὅ,τι ἀποτελεῖ γιά τήν ἐκκλησιαστική δικαιοσύνη. Δέν ἐνδιαφέρονται νά προσδιορίσουν σέ τί συνίσταται ἡ ποινή, πῶς ἐπιβάλλεται κ.τ.δ. Ὅλοι βρίσκονται σέ πλήρη ἀντιστοιχία προκειμένου νά ἀποδείξουν μέσω τῆς κατάπληξης καί τοῦ θαυμασμοῦ πού προκαλεῖ τό ἄλυτο σῶμα τῆς νεκρῆς ἀφορισμένης καί τῆς ἐν συνεχείᾳ - διά τῆς παρεμβάσεως τῆς ἐκκλησίας λύσης του - τήν ἀλήθεια τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Μέ ἄλλα λόγια ἡ διατήρηση τοῦ σώματος τῆς ἀφορισμένης στήν τυμπανιαία κατάσταση καί ἡ

“Χρονογράφος” τοῦ Δωροθέου ἀποτελεῖ μία ἀπό τίς παραλλαγές τοῦ λεγομένου “Χρονικοῦ τοῦ 1570” καί ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά στήν Βενετία τό 1631· ἔκτοτε γνώρισε ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις – γνωρίζουμε τουλάχιστον 30 – καί ἀπέτελεσε ἕνα ἀπό τά “δημοφιλέστερα λαϊκά ἀναγνώσματα κατά τήν Τουρκοκρατία καί συνέβαλε ὅσο κανένα ἄλλο βιβλίο στή συντήρηση τῆς ἱστορικής μνήμης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ” (Πατρινέλης, Ἱστοριογραφία 71)· γιά τόν “Χρονογράφο” τοῦ Δωροθέου, ὁ ὁποῖος μέ μεγάλη πιθανότητα μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ στόν μητροπολίτη Μονεμβασίας Ἱερόθεο (πέθανε λίγο πρὶν ἀπό τό 1602/1603) βλ. Τρ. Ε. Σκλαβενίτης, Βιβλιολογικά Α' 337-369.

2. Ἡ παραπομπή γίνεται στήν πρώτη ἐκδοση τῆς “Ἐκθέσεως Χρονικῆς” πού ἐγίνε ἀπό τόν Κ. Σάθα, ΜΒ 7, 587. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τοῦ ἴδιου κειμένου ἔχουμε ἀκόμη μία ἐκδοση ἀπό τόν Σπυρ. Λάμπρο, *Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum*, Λονδίνο 1902. Ἐξάλλου ἡ “Ἱστορία Πολιτικῆ Κωνσταντινουπόλεως” καθὼς καί ἡ “Ἱστορία Πατριαρχικῆ Κωνσταντινουπόλεως” ἐκτός ἀπό τήν ἐκδοση τοῦ Κρούσιου ἀναδημοσιεύτηκε ἀπό τόν Alter ὡς παράρτημα τῆς ἐκδόσεως τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Σφραγντζῆ, Βιέννη 1796 καί ἀπό τόν Im. Bekker στή σειρά *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Βόννη 1849.

3. “Ἐκθεσις Χρονικῆ” 588· σημειώνεται ὅτι ὅλα τά κείμενα ἀναφέρουν σχεδόν μέ τά ἴδια λόγια τά γεγονότα αὐτά ὥστε καθίσταται περιττή ἡ παραπομπή σέ κάθε ἕνα ξεχωριστά.

λύση του υπέχουν ή καλύτερα συνιστούν τό θαῦμα μέσω τοῦ ὁποῖου μπορεῖ νά πεισθεῖ ὁ ἀλλοθρησκός μονάρχης γιά τήν ὑπεροχή τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἄς προσέξουμε ὅτι βρισκόμαστε στίς πρώτες μετά τήν ἄλωση δεκαετίες, στήν ἐποχή πού διαμορφώνεται, καί μέσω τῶν συντακτῶν τῶν κειμένων αὐτῶν, ἡ θεώρηση καί ἀναγνώριση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τῶν ὑποδοῦλων· καί ἴσως λοιπόν στήν γενικότερη ἀντίληψη τῶν συγγραφέων αὐτῶν ὁ ἀνεκτικός Πορθητής νά πρέπει νά πειστεῖ καί γιά τήν δύναμη καί τήν ὑπεροχή τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο πού πρέπει νά ἐπισημάνουμε: τά κείμενα αὐτά, μέσω τοῦ Κρουσίου θά γίνουν γνωστά καί στό ἀναγνωστικό κοινό τῆς Δύσης. Ἐξυπηρετοῦν ἄραγε τόν ἴδιο σκοπό; Ἐνδυναμώνουν δηλαδή τό θρησκευτικό συναίσθημα τό συναίσθημα ὑπεροχῆς ἔναντι τῶν ἀλλοθρήσκων μουσουλμάνων ὅταν πληροφοροῦνται ὅτι ὁ ἡγεμόνας τους ἀναγνωρίζει τήν δύναμη τῆς χριστιανικῆς θρησκείας; Ἡ ὑπόθεση αὐτή παρουσιάζει κάποιο ποσοστό ἀξιοπιστίας μολονότι ὑπάρχει πάντα σέ κυρίαρχη θέση ἡ βασική ἀντίθεση μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν πού ἀπαιτεῖ μεγάλη γενναιότητα γιά συγκατάβαση ἔναντι τῆς ἄλλης πλευρᾶς.

Παράλληλα ὅμως δέν πρέπει νά παραβλέψουμε τήν μεγάλη διάδοση τοῦ περιστατικῶν αὐτοῦ μεταξύ τοῦ ὀρθοδόξου κόσμου. Σ' αὐτό βέβαια συντελεῖ ὁ πολυδιαβασμένος Χρονογράφος μέ τίς δεκάδες ἐπανεκδόσεις του, ἀπό τίς ὁποῖες μάλιστα ἡ τελευταία γνωστή εἶναι τοῦ 1818. Ἄλλωστε τό κείμενο λειτούργησε πρὸς δύο κατευθύνσεις: τό θρησκευτικό συναίσθημα— καί ὄχι μόνο αὐτό— ἐνδυναμώνεται μέσω τῆς σουλτανικῆς κατάφασης· ὅμως, συγχρόνως, τό ἴδιο κείμενο μπορεῖ νά ἀποτρέψει καί τίς ἀμφισβητήσεις ἔναντι τοῦ κύρους καί τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς ἐκκλησίας. Ποῖός μπορεῖ νά ἀμφισβητήσῃ τήν δύναμη τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρέμβασης, τήν δύναμη τοῦ ἀφορισμοῦ ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ σουλτάνος παραδέχτηκε τήν θεία προέλευσή τους; Καί ἀντιθέτως: ἀπαιτεῖται ὑπακοή καί συμμόρφωση στίς ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησίας ἀφοῦ αὐτή διαθέτει καί τό πανίσχυρο ὄπλο τοῦ ἀφορισμοῦ ἀπό τό ὁποῖο μόνο αὐτή μπορεῖ νά ἀπαλλάξῃ τούς πιστούς, ἔστω καί μεταθανατίως ὅπως συνέβη καί στήν περίπτωση τῆς νεκρῆς ἀφορισμένης, πράγμα πού καί ὁ ἴδιος ὁ Πορθητής παραδέχτηκε. Ἔτσι ἡ συνεχῆς ὑπενθύμιση τοῦ συμβάντος μαζί βεβαίως μέ τήν καθημερινή παρουσία τοῦ ἀφορισμοῦ συντελεῖ καταλυτικά ὥστε νά θεωροῦν οἱ χριστιανοί δεδομένα τά φοβερά ἀποτελέσματα τῆς συνειδήσεως καί κατά συνέπεια νά συμμορφώνονται πρὸς τίς ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ ἀφορισμός (ἀποτελέσματα καί ἄρση τους) λοιπόν ἀποτελεῖ τό σπουδαιότερο πειστήριο προκειμένου νά βεβαιωθεῖ ὁ ἀλλόδοξος μονάρχης γιά τήν δύναμη τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Νά ὅμως πού τό ἴδιο, κατά κάποιο τρόπο, συμβαίνει ὅταν πρόκειται νά ἀναζητηθοῦν διάφορα ἐπιχειρήματα στίς θεολογικές συζητήσεις μεταξύ ἐκπροσώπων τῆς Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς ἐκκλησίας. Ὁ λόγος γιά τίς ἀπαντήσεις τοῦ Μητροφάνη Κριτόπουλου σέ ἐρωτήσεις γιά δογματικά θέματα πού τοῦ θέτει ὁ ἄγγλος θεολόγος Thomas Goad ἢ Godus (Γῶδος κατά τήν ἐξελληνισμένη μορφή του)⁴.

Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος (1589–1639), “πνευματικός υἱός τοῦ Λουκάρεως”⁵, ὅπως εἶναι γνωστό ἔζησε γιά πολλά χρόνια σέ διάφορες

4. Καρμίρης, Ὁμολογία 53–86, 209–238, 398–431.

5. Καρμίρης, Ὁμολογία 20.

ευρωπαϊκές χώρες (Αγγλία, Γερμανία, Έλβετία, Βενετία)⁶. Η παραμονή του στην Ευρώπη γίνεται κατόπιν εντολής του Λούκαρη και έχει ως αντικειμενικό σκοπό τις σπουδές αλλά – και ίσως κυρίως – την σύναψη σχέσεων με τις Διαμαρτυρόμενες Εκκλησίες. Κατά τα δεκατρία χρόνια της παραμονής του στην Δύση είχε την ευκαιρία να γνωρίσει πολλούς επιφανείς κοσμικούς και κληρικούς και να συνάψει σχέσεις στενές με όρισμένους από αυτούς. Στά μέσα του 1617 βρίσκεται στην Αγγλία όπου παρέμεινε ως τα μέσα του 1624.

Ο Κριτόπουλος στά πλαίσια της αποστολής του ενημέρωνε τους Άγγλους θεολόγους σχετικά με την κατάσταση της Ανατολικής Εκκλησίας. Άλλωστε πολλές φορές βρέθηκε στην ανάγκη να απαντήσει σε δογματικά έρωτήματα πού του υπέβαλαν οι δυτικοί θεολόγοι. Κάτι τέτοιο μαρτυρείται μάλιστα και σε επιστολή του. Οι ξένοι θεολόγοι τον έρωτούν “περί της καθολικής και αποστολικής εκκλησίας της ανατολικής και όλοφώτου δηλαδή όπως αυτή καταστάσεως έχει, προς τό παρόν υπό μεγάλην τυραννίδα τελοῦσα, όπως τε τοῖς μυστηρίοις χρῆται και τίνα γνώμην έχει αυτή περί τῶν ἀποικομένων”⁷.

Σ’ αυτό τό κλίμα εντάσσονται και οι απαντήσεις πού δίνει προς τόν “Γῶδον” υπερασπιζόμενος τήν Ανατολική Εκκλησία και τά μυστήριά της. Μολονότι οι απαντήσεις αυτές, κατά τόν εκδότη τους, ἀνήκουν στά “πρωτόλεια” του Κριτόπουλου και δίδονται “φιλικῶς και ιδιωτικῶς”⁸ δέν παύουν να εἶναι κείμενα δογματικά ιδιαίτερης σημασίας. Μάλιστα πρέπει να τονίσουμε ότι αυτές αποτελούν τήν προπαρασκευή της “Ομολογίας” του Κριτόπουλου και ότι τά σχετικά με τόν ἀφορισμό δέν θά περιληφθούν στό τελικό κείμενο της “Ομολογίας”⁹.

Όσα ἀφοροῦν τό θέμα μας περιέχονται στην ἀπόκριση πού φέρει τόν τίτλο: “Περί ἀφορισμοῦ και τεθηκότων ἀφορισμένων”¹⁰. Εἶναι κείμενο μόλις σαράντα στίχων αλλά περιέχει σχεδόν μέ θαυμαστή πληρότητα τήν ἀφοριστική πρακτική και τά ἀποτελέσματά της, καθώς και τόν τρόπο λύσης του ἀφορισμοῦ. Ο λόγιος Ιεράρχης και μετέπειτα πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, όπλισμένος μέ ἄριστη ἀρχαιομάθεια και θεολογικές γνώσεις, ἀναφερόμενος στόν ἀφορισμό δέν έχει να παρουσιάσει νέες δογματικές θεωρήσεις ή τυπολογικές ἀναθεωρήσεις. Εὑρίσκεται μέσα στά πλαίσια πού ή ως τότε δογματική και εκκλησιαστική πρακτική έχει καθιερώσει και ἀκολουθεῖ μέ συνέπεια. Όρισμένες ἀπό τίς ἐπί μέρος λεπτομέρειες πού συνθέτουν τόν τρόπο ἐπιβολής του ἀφορισμοῦ ἐνσωματώνονται σε άλλα κεφάλαια της παρούσης μελέτης.

Πέραν τούτων όμως υπάρχει και κάτι άλλο πού έχει σχέση μέ δσα εἶδαμε στην περίπτωση του Μεχμέτ του Πορθητή. Εκεί εἶταν ο ἀλλόδοξος σουλτάνος πού έρωτᾶ: ἐδῶ ο έρωτῶν εἶναι ο διαμαρτυρόμενος χριστιανός. και ἔναντι αὐτοῦ ο ἀφορισμός θά παρουσιαστῆ ἀπό τόν Κριτόπουλο ως “θαῦμα”, τό όποιο “πάντας καταπλήττει τούς δρώντας”¹¹. Τό θαῦμα βεβαίως και πάλι τό ἀναδεικνύει τό ἄλυτο σῶμα και ή μέσω τῶν μυστηρίων της εκκλησίας ἀπόδοσή του στην γῆ, “ἄλλως δέ μένει δεδεμένο διά παντός”.

Ἐνδιαφέροντα ἀκόμα και ἄξια προσοχῆς εἶναι τά δσα τονίζει, κλείνοντας τήν μικρή πραγματεία του περί ἀφορισμοῦ, για τήν παραδοχή του

6. Τά βιογραφικά του και τήν δράση του στην Ευρώπη βλ. στό Καμίλης, Κριτόπουλος: ἀπό τίς πρόσφατες μελέτες βλ. Davey, Kritopoulos.

7. Δυοβουνιώτης, Κριτόπουλος.

8. Καμίλης, Όμολογία 72.

9. Καμίλης, δ.π. 72.

10. Καμίλης, δ.π. 77-78.

11. Καμίλης, δ.π. 78.

θαύματος, τήν δογματική ένταξή του στό δλο σώμα τής εκκλησιαστικής φιλοσοφίας καί τήν καταπληκτική δήλωσή του ότι είναι δυνατόν πρός επιβεβαίωση τών λόγων του νά αποσταλεῖ σώμα νεκροῦ ἀφορισμένου στήν Βρεταννία: “Τῶν δ’ ἀκουόντων οἱ πλείους οὐ πιστεύουσιν· ἐγώ δέ σφόδρα περί τούτου χαίρω, ὅτι ὁ Θεός τοιοῦτον μέγα σημεῖον ἐδωρήσατο ἡμῖν, ὥστε μηδέ πιστεύειν τούς πολλούς. Ἐνεστι δέ ῥᾶστα τοῦτο βεβαιωθῆναι· γραψάτωσαν γάρ πρός τούς Πατριάρχας τής Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἵνα πέμψωσι τοιοῦτον σώμα εἰς Βρεταννίαν, εἰ γε βούλεται ὁ βασιλεύς θεατῆς τοιοῦτου θαύματος γενέσθαι, τās τε νενομισμένας εὐχάς καί τόν ὑπαναγνωσόμενον πρεσβύτερον, καί τότε τοῖς ὀφθαλμοῖς θεασάμενοι, βεβαιωθῆσονται πάντως”¹².

Στήν πρώτη περίπτωση εἶταν ὁ σουλτάνος· τώρα πρέπει νά βεβαιωθεῖ ἕνας ἄλλος μονάρχης, ὁ βασιλιάς τής Ἀγγλίας. Τότε ἀναζητήσαν τό σώμα νεκρῆς ἀφορισμένης· τώρα ἕνα παρόμοιο ἀποδεικτικό στοιχείο μπορεῖ νά ἀποσταλεῖ ἀπό τούς πατριάρχες τής Ἀνατολῆς. Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἀντιμετωπίζοντας τούς διαμαρτυρούμενους θεολόγους δέν ἔχει καμιά δυσκολία νά παραθέσει ὅσα στοιχεῖα θεωρεῖ ὅτι συγκροτοῦν τό “θαῦμα”. Ἡ παράθεση αὐτή πού γίνεται μέ ἄψογο λεκτικό τρόπο καί ἀνάλογο ὕφος θά φθάσει στήν κορύφωσή της μέ τήν ὁμολογία ὅτι ὁ θεός δώρησε στήν Ἀνατολική ἐκκλησία ἕνα ἀκλόνητο στοιχείο. Στοιχείο τής παντοδυναμίας του ἢ στοιχείο εὐνοίας πρός τήν ὀρθόδοξη παράδοση ἢ καί τά δύο μαζί; Εἴτε ἔτσι εἴτε ἄλλιως ἐπαναλαμβάνεται ἐκ νέου ἢ διά τοῦ ἀφορισμοῦ “ἀποκαλυπτική” μαρτυρία τοῦ Θεοῦ καί ἀποδεικνύεται ἡ ἀλήθεια τών δογμάτων τής ἀνατολικῆς θρησκείας· μέσα σ’ ὅλα αὐτά βεβαίως δέν ὑπάρχει χῶρος γιά ἀμφισβήτηση τής δυνάμεως τοῦ ἀφορισμοῦ πού ἀναδεικνύεται καί πάλι πανίσχυρος ὅσο ἕνα “θαῦμα”¹³.

Φθάσαμε ἔτσι πρός τά μέσα τοῦ 17ου αἰ.. Συγκεκριμένα βρισκόμαστε στό ἔτος 1663, ὅταν ἐκδίδεται ἕνας “τόμος”, ἕνα συνοδικό δηλαδή γράμμα πού ὑπογράφουν καί οἱ τέσσερις πατριάρχες τής Ἀνατολῆς¹⁴. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἔγκειται ἀκριβῶς στήν φύση τοῦ ἐγγράφου¹⁵ ἐπειδή μέ αὐτό

12. Καρμίρης, δ.π. 78.

13. Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά ἀναφέρουμε καί μιᾶ ἄλλη ἐκδοχή τοῦ θαύματος. Πρόκειται βέβαια καί πάλι γιά τήν λύση σώματος ἀφορισμένων, ἢ ὅποια ὡς “θαῦμα”, ἐντάσσεται τώρα στίς δραστηριότητες ἐνός ἁγίου τής Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τήν ἐκδοχή αὐτή μᾶς προσφέρει ὁ βίος τοῦ ἁγίου Διονυσίου: Κονόμος, Ἅγιος Διονύσιος 231: “Νεκρούς ἀδιαλύτους μείναντας, ἔνεκα ἀφορισμοῦ, διέλυσε διά τῆς προσευχῆς εἰς χῶμα καί εἰς ξηρά κόκκαλα. Τοῦτο συνέβη εἰς τόν Ναόν τοῦ ἁγίου Νικολάου τών Ἐνῶν, τήν Μητρόπολιν τῆς νήσου Ζακύνθου, ὅπου ἀνοιχθέντος τάφου εὐρέθη τό σώμα γυναικός ἀδιάλυτον... ἐφόρεσε τό ἐπιτραχήλιον καί ὠμοφόριον, γονυκλινῶς δέ προσευχόμενος ἐδέετο τοῦ Θεοῦ μετά δακρύων πρός διάλυσιν τοῦ δεσμοῦ τοῦ ἀφορισμοῦ. Καί ὡ τοῦ θαύματος! Ἄμα ὁ Ἅγιος ἀνέγινε τήν συγχωρητικὴν εὐχὴν, τό ἄπνουν ἐκεῖνο πτώμα ἐκλινεν τήν κεφαλὴν, ὡς διά νά προσκυνήσῃ τόν Ἅγιον, ἔπεσεν ἔπειτα χαμαί καί διελύθη εἰς χοῦν καί ὄστέα. Ὅμοιον ἐτέλεσε θαῦμα ὁ Ἅγιος Διονύσιος καί εἰς τό χωρίον Καταστάριον ἐπὶ πτώματός τινος ἀφορισμένου ἀνδρός”. Ἡ δογματική θεώρηση καί ἀγιολογική-θαυματουργική δράση σέ πλήρη ἀντιστοιχία.

14. Γιά τήν καλύτερη κατανόηση τοῦ ὅρου “τόμος” παραθέτουμε τήν ἐρμηνεία πού δίνουν οἱ συντάκτες του: “τόμος λέγεται ἢ ἐπαγομένη παρά τῆς συνόδου ἀπόφασις ἐφ’ οἰασδήποτε ὑποθέσεως, τό τέμνειν πάσας τās ἀμφιβολίας καί διαλύειν πάσας τās προσφερομένας ἀμφισβητήσεις” (Γεδεών, Διατάξεις 1, 342).— Οἱ τέσσερις πατριάρχες πού ὑπογράφουν τό ἔγγραφο εἶναι: ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Διονύσιος Γ’, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Παΐσιος, ὁ Ἱεροσολύμων Νεκτάριος καί ὁ Ἀντιοχείας Μακάριος.

15. Ἐδῶ πρέπει νά σημειωθεῖ ἀκόμη μιᾶ διάσταση τοῦ ὑπὸ ἐξέταση κειμένου. Ὁ “τόμος” τοῦ 1663 ἀποτελεῖ πολύτιμο βοήθημα καί πρώτης τάξεως μαρτυρία προκειμένου νά ἀνασυγκροτηθεῖ τό κείμενο μιᾶς ἄλλης πηγῆς κανονικοῦ δικαίου, τοῦ “Μεγάλου Νομίμου”.

οι πατριάρχες της Ανατολής προβαίνουν στην επίλυση προβλημάτων που υπάρχουν στις σχέσεις της πολιτικής και εκκλησιαστικής εξουσίας στην Ρωσία συγχρόνως δίδονται λύσεις και σε άλλα προβλήματα αποκλειστικώς δογματικού-κανονικού περιεχομένου. Όμως η σπουδαιότητά του έχει να κάνει ακόμα και με τον σκοπό που επιζητεί να εξυπηρετήσει: συντάχθηκε δηλαδή με την προτροπή του τσάρου Αλέξιου προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για την καταδίκη του πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα, με τον οποίο ο τσάρος βρισκόταν σε έντονη διένεξη. Η καταδίκη και αποπομπή του Νίκωνα θα πραγματοποιηθεί οντως το 1666¹⁶.

Τό κείμενο του "Τόμου" έχει συνταχθεί με την μορφή έρωτοαποκρίσεων¹⁷. Καλύπτει εύρυστο φάσμα εκκλησιαστικών προβλημάτων, τα οποία αρχίζουν με το "Κεφάλαιον α. Τί έστι Βασιλεύς;", συνεχίζονται με το "Κεφάλαιον β. Άρα δή άπλως πάντας, και μάλιστα τον κατά Έπίσκοπον ή Πατριάρχην ύπέικειν και ύποτάσσεσθαι τῷ ήγεμονεύοντι Βασιλεϊ, κατά πάσας τας πολιτικας ύποθέσεις και κρίσεις..."¹⁸ και προχωρούν με την διελεύκανση άλλων προβλημάτων.

Άνάμεσα στα θέματα που πραγματεύεται ο "Τόμος" συμπεριλαμβάνεται βεβαίως και τό θέμα του άφορισμού. Ο άφορισμός όχι ως ποινή της οποίας τό κύρος πρέπει να έρευνηθεί αλλά ως θεσμός για τον οποίο με δύο συνεχόμενες έρωτήσεις (ς' και ζ') επιζητούνται κάποιες διευκρινίσεις ως προς την έφαρμογή του καθώς και τις δικαιοδοσίες που έχει ο άφορίζων. Επιπλέον επιζητείται να τεθούν σαφή όρια στην άλογη και ιδιοτελή χρήση της ποινης εκ μέρους των εκκλησιαστικών αρχών.

Η διαπραγμάτευση παρομοίων διατάξεων βεβαίως συνδέεται στενά προς τον σκοπό για τον οποίο συντάχθηκε ο "Τόμος". Πρέπει να στηριχτεί κατηγορία έναντιον του Νίκωνα, ο οποίος είχε άφορίσει και καταραστεί την τσαρική οίκογένεια: κατά συνέπεια οι έρωτήσεις που έχουν ύποβληθεί πρέπει να οδηγήσουν σε τέτοιες άπαντήσεις που θα τεκμηριώνουν την αποπομπή του πατριάρχη της Μόσχας. Συνάγεται από τά κείμενα ότι μεταξύ των κατηγοριών που του προσάπτουν είναι και ή έπιβολή ιδιοτελών άφορισμών, γεγονός που σε συνδυασμό με άλλες άντικανονικές ενέργειες του Νίκωνα μπορεί να στοιχειοθετήσει τούς λόγους της αποπομπής του.

Άλλά ως παρακολούθησουμε την όλη διατύπωση της έρώτησης και την δογματική και κανονική στήριξη της άπάντησης. "Ερώτησις κεφ. ζ. Έί δύναται έπίσκοπος ή και πατριάρχης, και όσοι διά των τοιούτων εκκλησιαστικών όνομάτων σημαίνονται, άφορίζει οντινα βούλονται, δι' ίδίας αυτών ύποθέσεις, και είναι τούς άφορισθέντας τῷ Θεῷ ύπαιτίους, και ο άφορίζων άλόγως ύπαίτιός έστι τοις κανόνσιν;"¹⁹.

Όμως για τό θέμα αυτό καθώς και για την ιστορία του "Τόμου", τις πηγές του, τις εκδόσεις του και τά όσα προβλήματα παρουσιάζει ή μελέτη του, βλ. Άποστολόπουλος, Μέγα Νόμιμον.

16. Για τό όλο θέμα και τον ρόλο που έπαιξε στο ζήτημα αυτό ο Παΐσιος Λιγαριδης, βλ. Παπαδόπουλος, Πατριάρχαι και ειδικότερα τς σ.75-159.

17. Παραθέτω την έπιγραφή με την οποία παραδίδεται τό κείμενο: "Τόμος ζητημάτων τινών άναγκαίων, ών αι λύσεις έγέγοντο παρά των άγιωτάτων και μακαριωτάτων τεσσάρων Πατριαρχών, και έξεδόθησαν, δοκιμασθείσαι κατά τούς όρους και κανόνας της Καθολικής και άποστολικής Ανατολικής Έκκλησίας, εν είδει έρωτήσεων και άποκρίσεων, κατά τό σωτήριο έτος ,αχξγον, κατά μήνα. (Άποστολόπουλος, Μέγα Νόμιμο 39).

18. Δ. Άποστολόπουλος, ό.π. 39, 41.

19. Χρησιμοποιώ την έκδοση του Γεδεών, Διατάξεις 1, 347-350, ή όποια στο σημείο αυτό δέν παρουσιάζει διαφορές από τό πρωτότυπο της Κρατικής Βιβλιοθήκης "Λένιν" της Μόσχας. Για τά θέματα αυτά βλ. Άποστολόπουλος, Μέγα Νόμιμο 29 κ.έξ. Έξάλλου διαφορές είχε έντοπίσει και ο Δ. Γκίνης, Περίγραμμα 132-133.

Γιά τήν ἀπόκριση χρησιμοποιούνται ὅλες οἱ γνωστές ἀλλά καί λιγότερο γνωστές ἐρμηνεῖες: ὁ κανὼν ρλγ' τῆς συνόδου τῆς Καρθαγένης, ὁ Ζωναράς, ὁ Βαλσαμών, ἡ νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀκόμη ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ἀλλά καί ἐπιστολή τοῦ "Ἱεροῦ" Συνεσίου "πρὸς Θεόφιλον", καθὼς καί ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ὅλα αὐτὰ συντελοῦν ὥστε νὰ διαμορφωθεῖ ἡ διατύπωση: "...τούς ἀλόγως ἀρωμένους ἢ ἀφορίζοντας ἀρχιερεῖς τινά, οὐ μόνον τὴν ἀράν καί τὸν ἀφορισμὸν πρὸς ἐκείνους ἐπιστρέφειν, ἀλλὰ καί ἀξιους εἶναι τιμωρίας, ὡς ὀργίλους καί ἀπερισκέπτως χωρίζοντας κατὰ τὴν αὐτῶν θέλησιν τινάς τοῦ κοινοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, οὓς ὁ Σωτὴρ τῷ τιμῷ αὐτοῦ ἐξηγόρασεν αἵματι, καί τῆς καθέδρας ἀποβλητέους, κατὰ τοὺς κανόνας· εἰ οὖν ἐπὶ τῶν τυχόντων οὐκ ἔχει χώραν ἡ παράλογος ἀρά, καί ὁ ἀφορισμὸς, πολλοῦ γε δεῖ ἐπὶ ἡγεμόνων καί οἷς ἡ ἀρχὴ ἐπιτέτραπται"²⁰.

Ἡ ἐπόμενη ἐρώτηση²¹ σχετίζεται καί αὐτὴ ἔμμεσα μὲ τὸν ἀφορισμὸ ἀφοῦ πρόκειται γιὰ ἐπίλυση τοῦ θέματος τῆς ἄρσεως τοῦ ἐπιτιμίου. Συγκεκριμένα ζητεῖται ἀπόκριση στό ἐρώτημα ἂν ὁ ἀδίκως ἀφορισμένος πρέπει νὰ συγχωρεῖται ἀπὸ μεγαλύτερο τῆ τάξει ἱερωμένο. Ἡ ἀπόκριση τονίζει τὴν σημασία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας κατὰ τὸ σχῆμα "πρεσβύτερος-ἐπίσκοπος-μητροπολίτης-πατριάρχης-σύνοδος" ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει καμιά ἀμφισβήτηση. Δηλαδή ὁ ἀδίκως ἀφοριζόμενος πρέπει νὰ κινηθεῖ μέσα στό σχῆμα αὐτὸ προκειμένου νὰ ἐπιτύχει τὴν ἄρση τοῦ ἐπιτιμίου ἀλλὰ καί ὁ ἀδίκως ἀφορίζων τιμωρεῖται καί αὐτὸς μέσα στό ἴδιο σχῆμα.

Τὰ ζητήματα πού θίγονται στὶς ἐρωτήσεις-ἀποκρίσεις τοῦ "Τόμου" τοῦ 1663 εἶναι γνωστά καί ἀπὸ ἄλλα κείμενα²². Τὸ στοιχεῖο πού πρέπει ὅμως νὰ ἐξαρθεῖ εἶναι ὅτι ἀνάμεσα στὰ κύρια ζητήματα πού ἀπασχολοῦν τὴν σύνοδο καί τοὺς τέσσερις πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς εἶναι καί ὁ ἀφορισμὸς. Βεβαίως πρόκειται γιὰ περίπτωση διαφορετικὴ ἀπὸ τίς δύο προηγούμενες πού ἐξετάσαμε λίγο παραπάνω. Τώρα ὁ "ἀντίπαλος" δέν εἶναι οὔτε ἀλλόδοξος οὔτε ἑτερόδοξος. Εἶναι ὁμόδοξος καί μάλιστα ὁ πατριάρχης τῆς Μόσχας, ὁ ὁποῖος συγκρούστηκε μὲ τὸν τσάρο. Καί ἡ ἐκκλησία βεβαίως θά στηρίξει τὸν ἡγεμόνα τῆς Ρωσίας· καί οἱ λόγοι τῆς ὑποστήριξης αὐτῆς εἶναι προφανεῖς. Ὡστόσο ὁ ἀφορισμὸς ἀποτελεῖ αἰτία τοῦ κατηγορητηρίου. Ἡ ἰδιοτελής χρῆση τοῦ συνιστοῦν λόγο καθάρσεως· καί τὰ κείμενα τῶν πατέρων μποροῦν νὰ συνδράμουν τὴν κατηγορία καί τὴν τιμωρία· ὥστε ἡ χρῆση τοῦ ὄπλου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ γίνῃ πρὸς δύο κατευθύνσεις. Στὴν περίπτωσή μας καλεῖται νὰ λειτουργήσῃ πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση· νὰ συνδράμῃ ὥστε νὰ ἀπομακρυνθεῖ ὁ ἀνεπιθύμητος ἱεράρχης²³. Ἡ συμβολὴ μάλιστα τοῦ ἀφορισμοῦ

20 Γεδεών, Διατάξεις 1, 349.

21. Μ. Γεδεών, ὁ.π. 349-350.

22. Γιά τὸ ἴδιο θέμα βλ. ἐδῶ τὸ ὄγδοο κεφάλαιο ὅπου ἐξετάζεται ὁ ἀφορισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς νομοκάνονες.

23. Ἡ περίπτωση τῆς ἀποπομπῆς τοῦ Νίκωνα δέν μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ σὲ μία τυπικὴ παραδειγματικὴ σειρά, ἡ ὁποία νὰ παρουσιάζει ὡς κοινὸ σημεῖο τὴν ἐπιβολὴ παραλόγων ἀφορισμῶν προκειμένου νὰ στοιχειοθετηθεῖ λόγος ἀποβολῆς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Ἡ πραγματικὴ αἰτία ἀποπομπῆς βρῖσκεται στὴν ῥῆξη τοῦ Νίκωνα μὲ τὸν τσάρο Ἀλέξιο καί στὴν βούληση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας νὰ στηρίξῃ τὸν τσάρο στὴν διένεξη αὐτῆ. Βεβαίως ἐξετάζοντας τοὺς λόγους ἀπομακρύνσεως διαφόρων ἱεραρχῶν ἀπὸ τίς ἀνώτατες βαθμίδες τῆς ἐκκλησιαστικῆς πυραμίδας θά βροῦμε ἔντες φορές νὰ ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν διαφόρων παρανομιῶν πού συγκροτοῦν τὸ κατηγορητήριον ἡ ἀλόγιστη καί ἰδιοτελής χρῆση τοῦ ἐπιτιμίου· τέτοια περίπτωση εἶναι λ.χ. ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀρσένιου Ἀποστόλη ἀπὸ τὴν διοίκηση τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας. Τὸ ἔγγραφο τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ Ἀποστόλη ἔχει ἐκδοθεῖ πολλές

είναι αποφασιστική επειδή τὰ ζητήματα αὐτὰ εὐκολα μποροῦν ἀγγίξουν τίς συνειδήσεις τῶν ρώσων χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Οἱ σχέσεις πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν τὴν κύρια αἰτία γιὰ τὸν “Τόμο” τοῦ 1663· ἡ παρέμβαση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἐπιχειρεῖται μέσω τῆς ἐπεξεργασίας κειμένου στὴν οὐσία θεωρητικοῦ καὶ δογματικοῦ, τὸ ὁποῖο βεβαίως θὰ ἀποτελέσει τὸ ἐφαλτήριο γιὰ τίς κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Νίκωνα καὶ τὴν καταδίκη του ἐν τέλει. Ὡστόσο εἶναι εὐκόλη καὶ ἡ ἄμεση “ἐξαργύρωση” του ἀπὸ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν μέσο δρο τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἠγεσία τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία παρουσιάζεται νὰ ἐπιβάλλει ἄδικους ἀφορισμούς καὶ ἐναντίον τοῦ τσάρου ἀκόμη, εὐκολα διαβάλλεται στὰ μάτια τῶν πιστῶν. Τοῦτο ἐπειδὴ αὐτὸ ἐπιχειρεῖται μέσω ἀκριβῶς τῆς ποιῆς πού εἶναι καθημερινή, κοινὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες πού διαμορφώνουν τὴν νοοτροπία του. Ἀκόμα καὶ ὁ αἰτιολογημένος ἀφορισμὸς εὐκολα μπορεῖ νὰ μετατραπῆ σὲ ἄδικο καὶ ἰδιοτελὴ προκειμένου νὰ στηριχτοῦν κατηγορίες ἐναντίον ἀνεπιθύμητων προσώπων.

Τὴν ἴδια χρῆση τοῦ ἀφορισμοῦ θὰ κάνει λίγο ἀργότερα ὁ Νεκτάριος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων²⁴. Συγκεκριμένα σὲ βιβλίο πού κυκλοφόρησε²⁵ πέντε χρόνια μετὰ τὸν θάνατο ἀναφέρει τὰ ἐξῆς γιὰ τὸν ἀφορισμὸ ἐξακολουθώντας τὴν πολεμικὴ ἐναντίον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας: “Τελούμενον ἐν ἡμῖν κοινῇ θαυμάσιον ἐστίν ὁ νόμιμος καὶ κανονικὸς ἀφορισμὸς, φρικτὸν ἀκουσμά τε καὶ θέαμα. ἂν γάρ ἐν τοιοῦτῳ ἐπιτιμίῳ μεταλλάξῃ τὸν βίον ὁ ἔνοχος, ἄλυτον αὐτοῦ διαμένει ἐν τῷ τάφῳ τὸ σῶμα. οὐ μὴν δέ ὡς ἐν τοῖς ἀγίοις ἀφθαρτον καὶ οἶονεῖ κεκοιμημένῳ προσεοικὸς, ἀλλὰ δυσειδὲς καὶ δυσῶδες, καὶ ἐξωδικὸς ὡς Τυμπανιαῖον. καθὰ ἐκφωνεῖται ἐπ’ αὐτοῖς ἡ δίκη, ὅτι αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήσονται αὐτοῖ οὐδαμῶς.

“Ὅτι σπουδῆ τῶν κληρονόμων, ἢ οἰκείων ὁ ἀφωρίσας παρακληθεῖς ἢ ὄτω τυχόν ὤφειλεν ἀδικήσας ὁ τεθνηκώς, καὶ ἐπὶ τῆς θείας μυσταγωγίας εὐχῶν ἀπὸ ἱερέων, ἢ ἀρχιερέων μάλιστα εὐχομένων, διαλύεται ὁ δεσμὸς καὶ καὶ εἰς χοῦν ἀναλύεται μετ’ ὀλίγον τὸ σαρκίον. πολλὰ δὲ ἠκούσθησαν καὶ εὐθύς γενόμενα περὶ τῆς τοιαύτης ἀναλύσεως τεράστια”.

Ὁ Νεκτάριος συνεχίζοντας τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἀφορισμοῦ ὡς θαῦμα (“θαυμάσιον”) πού συντελεῖται στὴν ἀνατολικὴ ἐκκλησία σὲ λίγες γραμμὲς παρουσιάζει ὀλόκληρο τὸ φαινόμενο. Εἶναι τὸ θαῦμα, εἶναι τὸ ἀποτελεσμα τοῦ

φορῆς· φυσικὰ ἢ παραπομπὴ γίνεται στὴν ἔκδοση πού ἔγινε ἀπὸ τὸν Μ.Ι. Μανούσακα, Ἱεροσολύμων, 138· στὸ δημοσίευμα του αὐτὸ ὁ Μ. Μανούσακας ἀπέδειξε ὅτι τὸ ἔγγραφο εἶναι τοῦ ἔτους 1509. Ἀπὸ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ διαβάζουμε ὅτι ὁ ἀφοριζόμενος ἀρχιερεὺς “...προξενεῖ σκάνδαλα καὶ συγχύσεις καὶ ἀνυποστόλως ἀφορισμούς ἐκστενάζει κατ’ αὐτῶν, μὴ γινώσκων ὁ μάταιος, ὅτι αὐτὸς ταῖς ἀποφάσεις καὶ ἀραῖς τῶν κανόνων ὑπόκειται, ὡς παρανόμως καὶ ἔξω κανόνων ἀναξίως προβάς εἰς ὃ νῦν λέγεται εἶναι”. Εἶναι λοιπὸν φανερό ὅτι ἡ παράλογη καὶ ἄδικη ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου ἀπὸ μόνη τῆς δέν μπορεῖ νὰ στοιχειοθετήσῃ κατηγορία. Ἄλλωστε θὰ ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος νὰ ἀναιρεθῆ κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο ἢ ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἀφορισμοῦ.

24. Ὁ Νεκτάριος ἔζησε ἀπὸ τὸ 1602-1676 ἐνῶ πατριάρχευσε στὰ Ἱεροσόλυμα μετὰ τὴν ἐπὶ τῶν ἐτῶν 1661-1669 ὅταν παρατήθηκε ὑπὲρ τοῦ Δοσιθέου. Γιὰ τὸν λόγιον αὐτὸ πατριάρχη βλ. Μανούσακας, “Ἐπιτομή” 291-332 ὅπου καὶ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Νεκτάριον· ὁ συγγραφεὺς πάντως τῆς μελέτης αὐτῆς θεωρεῖ γιὰ τὴν βιογραφία τοῦ Νεκταρίου ὡς πλεόν ἀξιόπιστη πηγὴ τὸ λήμμα τοῦ Dictionnaire de Theologie Catholique γραμμμένο ἀπὸ τὸν V. Grumel. Βλ. ἐπίσης καὶ τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Legrand (ἐπόμενη παραπομπή).

25. Τὸ βιβλίο ἔχει τὸν τίτλο: “Τοῦ μακαριωτάτου καὶ σοφωτάτου πατριάρχου τῆς μεγάλης καὶ ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ κυρίου Νεκταρίου πρὸς τὰς προσκομισθείσας θέσεις παρὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φρατόρων διὰ Πέτρου τοῦ αὐτῶν μαιστοροῦ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα Ἰντίρησις, Τυπωθεῖσα νῦν πρῶτον ἐν τῇ...μονῇ...Τζετατζούια κατὰ τὸ ἀρχιβ’ ἔτος... (Legrand, BH 17, 2, ἀρ. 568 καὶ Θ. Παπαδόπουλος, EB 2, ἀρ. 3467).

θαύματος (άλιωτο σώμα)·τό άλιωτο σώμα είναι αποτέλεσμα τής αφοριστικής κατάρας·άλλά και ή επανόρθωση είναι δυνατή μέ τήν παρέμβαση τής εκκλησίας και τών συγγενών του αφορισμένου. Έντύπωση προκαλεί ή προσπάθεια αποσύνδεσης τών συγγενών ως προς τήν έξωτερική εμφάνιση άλιωτων σωμάτων τών αγίων και τών αφορισμένων. Τά σημεία τής διαφοροποιήσεως είναι όρατά κατά τόν Νεκτάριο· τήν λογική αυτή θά ακολουθήσει ένα αιώνα αργότερα και ό Νικόδημος Άγιορείτης και μάλιστα μέ περισσότερες διευκρινίσεις επειδή βρισκόμαστε άλλωστε στήν στροφή προς τόν 19ο αί.

β. Η πραγματεία του Χρυσάνθου Ίεροσολύμων.

Ό λόγος τώρα για ένα κείμενο έν μέρος ανέκδοτο, τό όποιο αποτελεί στήν ουσία πραγματεία περί του αφορισμού.Σέ πολλά σημεία τής μελέτης αυτής χρησιμοποιήσαμε στοιχεία από τήν πραγματεία αυτή²⁶. έδώ όμως σκοπεύουμε νά παρουσιάσουμε και συνολικά τό έργο και νά επιμείνουμε σέ όρισμένα στοιχεία του, τά όποια εκτιμούμε ως αναπόσπαστα μέρη του κεφαλαίου αυτού.Ό τίτλος τής πραγματείας: “Χρυσάνθου πρεσβυτέρου και αρχιμανδρίτου του αποστολικού τών Ίεροσολύμων αγιωπάτου πατριαρχικού θρόνου, περί αφορισμού, κατ’ αίτησιν του γαληνοτάτου και θεοσεβεστάτου αυθέντου και ήγεμόνος πάσης Ούγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ίωάννου Κωνσταντίνου Βεσαράβα Πραγκοβάνου βοεβόδα”²⁷.

Ό Χρυσάνθος Νοταράς (1663–1731) λοιπόν, όντας ακόμη αρχιμανδρίτης²⁸, συντάσσει πραγματεία περί αφορισμού ύστερα από αίτημα του Κωνσταντίνου Μπασαράμπα²⁹, ήγεμόνα στήν Βλαχία (1688–1714).Η δραστηριότητα του Χρυσάνθου στήν αυλή τής Βλαχίας είναι γνωστή σ’ αυτή

26. Βλ. κυρίως τό έκτο κεφάλαιο.

27. Τό χειρόγραφο μās είναι γνωστό από τίς περιγραφές του Παπαδόπουλου–Κεραμέα, IB 1, 301, άρ.226· απόκειται μεταξύ τών χειρογράφων του πατριαρχείου Ίεροσολύμων, όρίζεται ως αυτόγραφο του Χρυσάνθου και αποτελείται από 38 φ.–Άλλο αντίγραφο περιγράφεται από τόν ίδιο συγγραφέα στόν IV τόμο του ίδιου έργου (Πετρούπολη 1899) σ.85–86, άρ.69, άποκειμενο μεταξύ τών χειρογράφων του Μετοχίου του Παναγιου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως (τώρα ΕΒΕ), μέ 17 φ.· βλ. επίσης Κύριλλος Άθανασιάδης, Χρυσάνθος, 82: “...σώζεται έν τή αυτή βιβλιοθήκη [Μ.Π.Τ.] και άλλα αντίγραφα έν τή βιβλιοθήκη του Κοινοϋ του Παναγιου Τάφου. Συνετάχθη δέ κατά προτροπήν του ήγεμόνος τής Μολδοβλαχίας”.- Τρίτο χειρόγραφο σώζεται στό Βουκουρέστι 658(17) από τό όποιο έχει δημοσιεύσει ένα μέρος τής μελέτης του Χρυσάνθου ό πατριάρχης Ίεροσολύμων Τιμόθεος μέ τόν τίτλο: “Ο πατριάρχης Χρυσάνθος και ό αφορισμός”, ΝΣ 33 (1938) 66–74· βλ. έδώ και στό έκτο κεφάλαιο όπου εκδίδονται τά σχετικά μέ τά αποτελέσματα του αφορισμού.. Τά στοιχεία που χρησιμοποιούνται έδώ είναι από τό χειρόγραφο τής ΕΒΕ τό όποιο μου υπέδειξε ή συνάδελφος και φίλη Πόπη Στάθη· τήν κ. Στάθη, ή όποία έτοιμάζει διδακτορική διατριβή μέ θέμα τόν Χρυσάνθο Νοταρά εύχαριστώ για μία ακόμη φορά για τήν σημαντική προσφορά τής.

28. Για τόν Χρυσάνθο Νοταρά για τόν όποιο εκκρεμεί ακόμα μία ολοκληρωμένη βιογραφία, βλ. Άθανασιάδης, Χρυσάνθος, 9–11, 21–23, 53–55, 69–72, 81–84, 148–152, 161–163, 178–181· για τήν δράση του στήν αυλή τής Βλαχίας βλ. Καραθανάσης, Λόγιοι 114 κ.έξ.· πάντως δέν πρόκειται για μεταγλώττιση άλλου έργου, όπως γράφει ό Καραθανάσης (σ. 116) αλλά για πρωτότυπη μελέτη του Χρυσάνθου· τούτο επειδή τό χειρόγραφο δέν αναφέρει πουθενά ότι πρόκειται για μεταγλώττιση·άλλά και ή δλη δομή και τό ύφος του έργου μαρτυρούν για τήν πρωτοτυπία του, ένω τό ίδιο αναφέρει και ό Άθανασιάδης, Χρυσάνθος 82, περιγράφοντας τά χειρόγραφα έργα του Χρυσάνθου.

29. Για τόν τελευταίο ρουμάνο ήγεμόνα τής Βλαχίας, τό έκδοτικό πρόγραμμα που αναπτύχθηκε στήν επικράτεια του και τίς άλλες δραστηριότητές του βλ. Jorga, Βυζάντιο 195 κ.έξ.–Για τίς επιδράσεις Έλλήνων λογίων στήν αυλή του και τήν έκδοτική δραστηριότητα στήν Βλαχία τά, χρόνια αυτά, βλ. Κουμαριανου–Δρούλια–Layton, Έλληνικό Βιβλίο 133–134, όπου και ή σχετική βιβλιογραφία.

παρέμεινε τὰ χρόνια (1686–1692, 1694–1714) καί μέ ἐντολή τοῦ Μπασαράμπα συνέταξε καί μεταγλώττισε ἀρκετά ἔργα. Ἀνάμεσα σ'αὐτά καί τό περί ἀφορισμοῦ.

Τά ἔργα πού μεταγλωττίστηκαν στά πλαίσια τοῦ προγράμματος ὀργάνωσης τῆς ἡγεμονικῆς αὐλῆς ὑπῆρξαν πολλά. Μάλιστα ὁ Μπασαράμπα τό 1700 ζήτησε τήν γνώμη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου νά μεταφράσει σέ ἀπλή γλώσσα τήν Ἑρμηνεία στά τέσσερα Εὐαγγέλια τοῦ Θεοφύλακτου, ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας³⁰. Σύμφωνα μ' αὐτά θεωροῦμε ὅτι καί ἡ πραγματεία περί ἀφορισμοῦ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ προγράμματος τῆς ἡγεμονικῆς αὐλῆς, προορισμένη νά καταλήξει στό τυπογραφεῖο, πράγμα πού τελικά ἀγνωστο γιατί δέν πραγματοποιήθηκε.

Ὡστόσο ὑπάρχει καί μία ἄλλη ὑπόθεση πού συγκεντρώνει κάποιες πιθανότητες βεβαιότητας, σχετικά μέ τό ἔργο περί ἀφορισμοῦ τοῦ Χρυσάνθου. Ἐνῶ δηλαδή ἡ αὐλή τῆς Βλαχίας διατηροῦσε ἀριστες σχέσεις μέ τό πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων δέν συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο. Πάντα ὑπάρχουν κάποιες προστριβές· μάλιστα ὁ πατριάρχης Ἰάκωβος εἶχε ἀφορίσει τόν ἡγεμόνα Σερμπάν Καντακουζηνό³¹ θεῖο τοῦ Μπασαράμπα, καί ὁ πατριάρχης Καλλίνικος Β' ὁ Ἀκαρνάν ἀρνήθηκε νά ἀρει τόν ἀφορισμό³². Ἀντιδικία θά ὑπάρξει μεταξύ Μπασαράμπα καί Καλλινίκου Β' καί γιά ἄλλα θέματα. Ἔτσι εἶναι* πολύ πιθανό ὁ Μπασαράμπα νά ἐπιδιώξει νά γνωρίσει καλά τό θέμα τοῦ ἀφορισμοῦ καί τίς συνέπειές του. Ἐξάλλου μεγάλο τμήμα τῆς μελέτης ἀφιερώνει ὁ Χρυσάνθος προκειμένου νά ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ἐκκλησία δέν πρέπει νά ἀφορίζει πρόσωπα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας πού διαθέτουν δύναμη ἐπειδή σε τελική ἀνάλυση χαμένη βγαίνει ἡ ἐκκλησία.

*Ἄς δοῦμε ὁμως τώρα μέ μεγαλύτερη προσοχή ὀρισμένα ἐνδιαφέροντα σημεῖα τῆς πραγματείας αὐτῆς ὥστε νά παρουσιαστοῦν ὄλα αὐτά καί μέσω τῆς γραφίδας τοῦ Χρυσάνθου.

Θά σταθοῦμε ἀρχικά στό σημεῖο πού ὁ Χρυσάνθος κάνει τίς ἐκτιμήσεις του γιά τόν ἀφορισμό τῶν ὑψηλῶν προσώπων. Ὁ Χρυσάνθος βεβαίως ἀποφαίνεται ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοί ἀρχοντες ἔχουν τό δικαίωμα καί τήν ἐξουσία νά ἀφορίζουν ἀκόμη καί τούς ἀρχοντες· ὡστόσο προσθέτει γρήγορα, ὅτι στήν περίπτωση αὐτή οἱ ἐκκλησιαστικοί προϊστάμενοι πρέπει νά “συλλογισθοῦν καί νά στοχασθοῦν καλά, πόσα κακά ἤμποροῦν νά ἔλθουν εἰς τήν ἐκκλησίαν ἀπό τόν ἀφορισμόν τούτον”³³. Καί προχωρώντας στήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιχειρημάτων του, προκειμένου νά προλάβει κάποιες δογματικές ἀντιρρήσεις, σημειώνει: “Τούτην τήν παρατήρησιν δέν τήν ἔχει ὁ κανὼν ὅταν ἀφορίζῃ, διατί αὐτός ἀφορίζει ἀορίστως ἐκεῖνον ὅπου πέση εἰς τό παράπτωμα, ἢ μέ τό νά μήν δύναται νά στοχασθῇ ὄλα τά περιστατικά τοῦ καιροῦ εἰς κάθε καιρόν, ἢ μέ τό νά μήν βαστᾷ δυνατωτέραν τήν δικαιοσύνην καί ἀλήθειαν ἀπό αὐτά...”³⁴.

Γιά νά ἐνισχύσει τήν γνώμη του μάλιστα προβάλλει τό παράδειγμα τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀγγλίας γράφοντας: “...εἰ δέ μή, θέλομεν πέση εἰς μεγάλαις δυσκολίαις καί συμφοραῖς, ὡς ἔπαθον οἱ παπίσται μέ τούς Ἄγκλους, οἱ

30. Jorga, Documente 329–332.

31. Jorga, δ.π. 305–310.

32. Jorga, δ.π. 305–310.

33. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.6^Γ.

34. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.6^Γ.

όποιοι ήμπορούντες διά τόν άθεσμον γάμον και μοιχόν του όγδούου Ένρίκου όηγός της Μεγάλης Βρετανίας νά άποφασίσουν μόνον ότι ό γάμος εκείνος ήτον άθεσμος και μοιχεία και νά άφήσουν έτιη τά πράγματα, έπέρασαν εις τόν άφορισμόν, όθεν έγινε επανάστασις και σχίσμα, και άνοιχθη πύλη άλλης δεινοτέρας αιρέσεως εις εκείνο τό βασιλείον, καθώς είναι τώρα³⁵.

Ένα άλλο σημαντικό σημείο της πραγματείας του Χρυσάνθου άναφέρεται στην καταχρηστική έπιβολή του έπιτιμίου, πράγμα τό όποιο κατά τόν Χρυσάνθο συντελεί ώστε νά άκυρώνεται ή αξία του. Άλλά ως δοϋμε καλύτερα και πάλι τό χειρόγραφο: "...ό προεστώς όπου διά παραμικράν άφορηήν εισφέρει τοιοϋτον άφορισμόν, άμαρτάνει πολλά κάμνωντας καταγέλαστον τό μεγαλύτερον σπαθίον της εκκλησίας...ήξεύρω πώς τοϋτο είναι συνηθισμένον εις την εκκλησίαν μας, αλλά γνωρίζω πώς είναι κακά καμωμένον ως είναι και άλλα πολλά, τά όποια γίνονται από κατάχρησιν των προεστώτων, και όχι από σφάλμα της εκκλησίας: μάάλιστα τό παλαιόν, ό μέγας άφορισμός έδίδετο διά έξαιρέτα κρίματα, όθεν και πολλά σπάνια έδίδετο, διά νά είναι φοβερός...όθεν οι άρχιερείς αν έκρατούσαν τόν άφορισμόν διά μεγάλας αιτίας και άμαρτίας, δέν ήτον τόσον καταφρονημένος, άμή διατί τόν δίδουν εις κάθε παραμικράν αιτίαν, δέν τόν πολυψηφούσιν, επειδή και τόν έσυνήθισαν..."³⁶.

Τέλος πρέπει νά έπισημάνουμε στην πραγματεία του Χρυσάνθου και τά σημεία εκείνα, στα όποια πραγματεύεται τά άποτελέσματα του άφορισμού και ιδιαίτερα τό σημείο όπου περιγράφει τά τυμπανιαία πτώματα των άφορισμένων. Στο σημείο αυτό ό Χρυσάνθος θά ακολουθήσει την δογματική θέση περί θαύματος, την όποια συναντήσαμε στα πρώτα δύο κείμενα που χρησιμοποίησαμε. Πρόκειται λοιπόν περί θαύματος, άποκαλυπτικού της δύναμης της θρησκείας του Χριστού. Μάλιστα τώρα θά αισθανθεί έτοιμος διά του θαύματος αυτού νά άντικρούσει την δογματική πεποίθηση της δυτικής εκκλησίας, ή όποια δέν πιστεύει στο θαύμα των τυμπανιαίων: Τό θαύμα όμως παρουσιάζεται και πάλι στην περίπτωση της άρσης του άφορισμού. Όμως ό Χρυσάνθος δέν θά διστάσει νά άντιμετωπίσει, έστω και μέσω της έρμηνείας του θαύματος, τό οϋτως ή άλλως πραγματικό πρόβλημα που προέρχεται από τό γεγονός ότι τά σώματα των νεκρών άφορισμένων άλλοτε λύνονται και άλλοτε όχι παρά την διαμεσολάβηση των εϋχών της εκκλησίας. Τί συμβαίνει λοιπόν; "Επειδή λοιπόν και ό άφορισμός δέν λύεται, παρά μόνον απ' εκείνον όπου τόν άφώρισε, τά δέ πράγματα καθ' εκάστην μας δείχνουσιν, ότι ό τυμπανιαίος λύεται μέ ταις εϋχαίς πολλών ψιλών ιερέων και έπισκόπων έξω της έπαρχίας αυτών εκεί όπου δέν έχουν καμιάν έξουσίαν, είναι φανερόν, ότι ως ή λύσις δέν είναι άποτέλεσμα έξουσίας, έτιη οϋδέ ό τυμπανιαίος είναι απλώς άποτέλεσμα άφορισμού, αλλά συνδεδεμένος μέ θαύμα: όθεν είναι εύκολον νά ειπούμεν, διατί από τινάς ιερείς και άρχιερείς λύνονται οι τυμπανιαίοι, από δέ τινας δέν λύνονται..."³⁷.

Η έποχή που γράφει ό Χρυσάνθος πρέπει νά τοποθετηθεί γύρω στα τέλη του 17ου αι.: έτσι επιβάλλεται νά δοθούν ικανοποιητικές ή έστω μή ικανοποιητικές αλλά πάντως κάποιες άπαντήσεις σε έρωτήματα που ίσως σε παλαιότερους αιώνες δέν ήταν ανάγκη νά άπαντηθούν: ένδεχομένως νά μήν

35. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.6^v.

36. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.7^r.

37. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.15^r.- Τά άλλα τά σχετικά μέ τά άλιωτα πτώματα βλ. έδώ στο έκτο κεφάλαιο.

ἀνέκλυπταν καθόλου· ἡ παραδοχή τῶν βασικῶν δογμάτων τῆς ἐκκλησίας εἶταν δεδομένη καί βεβαίως δέν ὑπῆρχε πεδίο γιά θεωρητικές ἀναζητήσεις ἢ “λογικές” προσπελάσεις καί μάλιστα στό ἐπίπεδο τοῦ κοινοῦ πιστοῦ. Βεβαίως καί τώρα ἡ συζήτηση ξεκινᾶ ἀπό τήν κορυφή τῆς ἐκκλησίας. Δέν ἀντιπροσωπεύει ὁ Χρῦσανθος τούς μέσους ὄρους· ὡστόσο στόν βαθμό πού ἔνα πρόβλημα, καί μάλιστα παρομοίας φύσεως, δέν εἶναι τό ἀποτέλεσμα μόνο τῶν προσωπικῶν ἀποριῶν τοῦ προσώπου πού προσπαθεῖ νά τό ἀντιμετωπίσει, ἀλλά σέ μεγάλο βαθμό ἀντιπροσωπεύει κοινές ζητήσεις μιᾶς μεγάλης ἢ μικρῆς ομάδας μπορούμε νά τό θεωροῦμε ὡς πρόβλημα μιᾶς ἐποχῆς.

Καί βεβαίως τό ζήτημα τῶν ἄλιωτων σωμάτων δέν εἶναι περιορισμένης ἐμβέλειας· πάνω σ’ αὐτό ἐδράζεται ἡ ἀποτελεσματικότητα ἑνός ἐπιτιμίου πού ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμήμα ἑνός θεσμοῦ, καί ἐν προκειμένῳ θεσμοῦ ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Μέσω αὐτοῦ, ὅπως ἔχουμε πει, ἐπιχείρησαν ἱκανά στελέχη τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας νά δογματίσουν ὑπέρ τῆς ἀνωτερότητας τῆς ὀρθόδοξης θρησκείας. Ἔτσι ἂν κάποτε δημιουργοῦνται ἀμφισβητήσεις, ἂν ἡ κοινή γνώμη στέκεται δίβουλη μπροστά στήν περίπτωση τῆς μή ἀπόδοσης τοῦ σώματος στήν γῆ δέν ὀφείλεται τοῦτο στήν ἀδυναμία τοῦ ἐπιτιμίου ἀλλά στήν ἀνορθόδοξη τακτική πού ἀκολουθοῦν ὀρισμένοι ἱεράρχες. Ὁ ἀφορισμένος πρέπει νά λυθεῖ ἀπό τόν ἀρχιερέα πού τόν ἀφόρισε. Καί τότε ἐπέρχεται ἡ λύση, ἡ ὁποία πάντως γίνεται “...μέ θαῦμα, τό ὁποῖον ἐνεργεῖ ὁ Θεός διά μέσου ἐκείνου ὁποῦ ἀφορίζει καί ἡμπορεῖ νά γένη ἀπό κάθε ἱερέα καί ἀρχιερέα τόν ὁποῖον ὁ Θεός ἀκούει εὐχόμενον, ἢ δι’ τήν ἀγιωσύνην του, ἢ διά τήν πίστιν του, ἢ διά ἄλλον σκοπόν τῆς θείας Πρόνοιας. Καί δι’ τῆς ἀγιωσύνης τοῦ εὐχομένου συγκλίνει ὁ Θεός πρὸς τήν λύσιν τοῦ τυμπανιαίου...”³⁸. Καί συνεχίζοντας ὀλοκληρώνει τήν ἐρμηναία του: “...πολλαῖς φοραῖς ὁ Θεός γυρεύει τίποτα ἄλλο ὑπέρτερον ἐκ τῆς λύσεως ταύτης· ὅθεν χαρίζει αὐτήν τήν θαυματουργίαν εἰς κάποιους ὁποῦ δέν ἔχουσι μήτε ἀγιωσύνην, μήτε πίστιν, καί μέ ἕνα λόγον νά εἰποῦμε εἰς τούς παντελῶς ἀξιούς, ἀνάγωντας τήν χάριν εἰς ἄλλον σκοπόν τῆς θείας τοῦ προνοίας”³⁹.

Σημαντική ἐξάλλου εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Χρυσάνθου ὅτι τά διαφορετικά χρώματα πού παρουσιάζουν τά σώματα τῶν τυμπανιαίων μπορεῖ βεβαίως νά ὀφείλονται στήν ποιότητα τῶν ἁμαρτημάτων ἀλλά μπορεῖ νά ὀφείλονται καί στήν “διάφορον κρᾶσιν τῶν ποιοτήτων τοῦ νεκροῦ ἢ καί ἀπό τήν διαφοράν τῆς γῆς τῶν μνημάτων”⁴⁰. Προσπάθεια ἐκλογίκευσης τοῦ φαινομένου γιά ὄσους ἔχουν ἀμφιβολίες. Ὑπάρχει καί αὐτή ἡ πιθανότητα: ἡ φύση τοῦ σώματος καί τοῦ χρώματος πού τό ὑποδέχεται. Ἀλλά ὑπάρχει καί ἡ ἀντίληψη, ἡ βεβαιότητα πού ἔχει παγιωθεῖ μέ τόν Μαλαξό κυρίως, καί τήν Βακτηρία Ἀρχιερέων, δηλαδή μέσω τῆς κυρίαρχης ἐκκλησιαστικῆς παραδοχῆς, ἡ ὁποία δέν πρέπει νά διαταραχθεῖ. Ἔτσι καί ἡ ποιότητα τῶν ἁμαρτημάτων μπορεῖ νά διαφοροποιήσῃ τό χρῶμα τοῦ πτώματος.

Συνοψίζοντας τά ὄντως σπουδαῖα στοιχεῖα πού ἀποδεσμεύει ἡ πραγματεία τοῦ Χρυσάνθου ἐπισημαίνουμε ὅτι ὁ λόγιος ἱεράρχης συγκεντρώνει τήν προσοχή του στά παρακάτω κρίσιμα ζητήματα. Ἡ ἐκκλησία δέν πρέπει νά ἀφορίζει πρόσωπα τῆς ἐξουσίας. Ἡ σύγκρουση μέ τήν πολιτική ἐξουσία μόνο δεινά μπορεῖ νά προξενήσει στό ἐκκλησιαστικό σύστημα. Φυσικά ὁ ἴδιος ὁ Χρυσάνθος πού κινεῖται στίς αὐλές τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας γνωρίζει ἄριστα τήν σημασία τῶν καλῶν σχέσεων μέ τούς ἄρχοντες. Τό παράδειγμα τοῦ

38. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.15^v.

39. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.15^v.

40. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.17^r.

θείου του, Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, δέν μπορεί νά τόν ἀφήσει ἀδιάφορο. Ἡ ἐκκλησία πρέπει νά συνυπάρχει ἐν εἰρήνῃ πρός τήν πολιτική ἐξουσία· πολλές φορές μάλιστα μπορεί νά ξεχνᾷ καί ὀρισμένους ἀπό τούς ἱερούς κανόνες της. Σύμφωνα μέ τήν λογική αὐτή πού φαίνεται νά ἀπαντᾷ στό πάντα κρίσιμο ζήτημα τῶν σχέσεων τῶν δύο ἐξουσιῶν, πῶς μπορεί ἡ ἐκκλησία νά ἀφορίζει ἀδιακρίτως;

Μιά ἄλλη βασική παρατήρηση πού θά σχολιάσουμε καί σέ ἄλλο σημεῖο εἶναι ὁ εὐτελισμός καί ἡ ἀναποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου ὡς ἐπακόλουθο τῆς συνεχοῦς χρήσης καί σέ ἀσήμαντες ὑποθέσεις. Ἡ κατάχρηση λοιπόν συντελεῖ ὥστε νά διαμορφωθεῖ ἐξοικείωση τῶν ἀνθρώπων μέ τήν ποινή· ἀποτέλεσμα τῆς ἐξοικείωσης εἶναι ἡ διάλυση τοῦ φόβου καί κατά συνέπεια ἡ ἐμφάνιση τῶν ἀρνητικῶν ἀποτελεσμάτων. Γι αὐτό δέν εὐθύνεται, κατά τόν Χρυσάνθο, ἡ ἐκκλησία οὔτε ἄλλωστε ἡ ποινή καθ' ἑαυτή ἀλλά οἱ προεστῶτες τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀνάλυση τῶν συνεπειῶν ἀπό τήν ἀλόγιστη χρήση τοῦ ἐπιτιμίου πού ἐπιχειρεῖ ὁ Χρυσάνθος πιστεύουμε ὅτι εἶναι “σύγχρονη”, δηλαδή μπορεί νά θεωρηθεῖ ὅτι γίνεται μέ ὄρους τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης.

Τέλος ἡ ἀνάδειξη τοῦ “θαύματος” πού ἀποδεσμεύει ἡ ὑπαρξη τῶν ἄλυτων σωμάτων καί ἡ ἀπόδοσή τους στήν γῆ μέσω τῆς ἐκκλησίας, συντηρεῖ καί στήν περίπτωση τοῦ Χρυσάνθου τήν πολεμική ἐναντίον τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Οἱ τυμπανιαῖοι νεκροί συνεχίζουν τήν παράδοση τῶν θαυμάτων· τά θαύματα γίνονται καί στήν νεότερη ἐποχή. Οἱ παπιστές πού δέν ἀναγνωρίζουν ὅτι γίνονται θαύματα στήν Ἀνατολική ἐκκλησία ἀποστομώνονται μέσω τῶν τυμπανιαίων, ὅπως ἄλλωστε ἀποστομώθηκε καί ὁ Μεχμέτ Β', ὅπως ἀποστομώθηκαν οἱ ἄγγλοι θεολόγοι. Ὅμως στό τελευταῖο ἀπόσπασμα πού παραθέσαμε ὑπάρχει καί κάτι ἄλλο: μέσω τοῦ ἀφορισμοῦ μπορεί νά ἐκδηλωθεῖ καί ἡ θεία Πρόνοια, ὅταν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζεται σέ πρόσωπα πού δέν ἀνήκουν ἀποκλειστικά στό σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Χρυσάνθος, ἡ ἐκτίμηση τοῦ Χρυσάνθου, λύνει πολλά προβλήματα τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς· ἡ περίπτωση τοῦ ἁγίου Διονυσίου πού μνημονεύσαμε ἐδῶ εἶναι μία ἀπό αὐτές.

Καινοτομεῖ λοιπόν σέ ὀρισμένα σημεῖα ὁ Χρυσάνθος μέ τίς λύσεις πού προτείνει· κάποιες ἀπό τίς τεκμηριώσεις του εἶναι σαφῶς ἐκσυγχρονιστικές καί τολμηρές γιά τό σύστημα τῆς ἐκκλησίας. Τό πράγμα δέν μπορεί νά περάσει ἀπαρατήρητο· ἄλλωστε τό ὁμολογεῖ καί ὁ ἴδιος καί ἴσως προσπαθεῖ νά τό δικαιολογήσει. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν στό τέλος τῆς πραγματείας του προσπαθεῖ νά ἐναρμονίσει τά πορίσματά του πρός τήν διδασκαλία τῶν παλαιότερων πατέρων: “Ταῦτα εἶπαμεν ἕως τώρα περί τοῦ ἀφορισμοῦ, ἄν καλά καί δέν εὐρίσκονται ὅλα ὁμοῦ ῥητῶς εἰς τινά διδάσκαλον σημειωμένα, σποράδην ὁμως περιέχονται εἰς τούς παλαιούς ἔρμηνεις τῶν ἱερῶν κανόνων, Ἰωάννην τόν Σχολαστικόν, Βαλσαμών, Ἀριστηνόν, καί Ζωναρᾶν”⁴¹. Ὅμως κάτι μένει πού δέν βρίσκεται σ'αὐτούς· τί συμβαίνει λοιπόν; Ὁ ἴδιος ὁ Χρυσάνθος θά μᾶς τό πει πάλι: “εἰ δέ καί τινά προσετέθησαν, ἀλλά ὄχι χωρίς θεμέλιον, τό ἕνα διατί συνάγονται καταλόγον ἀπό τήν φύσιν καί ἰδιότητα τοῦ αὐτοῦ ἀφορισμοῦ, τό ἄλλο ὅτι τά ἴδια λέγωσι καί ἄλλοι σοφοί διδάσκαλοι, καί τό γ' ὅτι ἐγράφησαν μέ ἀκριβῆ ἔρευναν ἐπικαλούμενοι ἀεὶ τό ἀληθές Πανάγιον Πνεῦμα, εἰς τό νά γένη ὁδηγός τῆς ἀληθείας, ᾧ ἡ δόξα καί προσκύνησις εἰς τούς αἰῶνας ἀμήν”⁴².

41. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.17^Γ.

42. Μ.Π.Τ. (ΕΒΕ) 69, φ.17^Γ.

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σέ μία από τις πρώτες εκδηλώσεις τής εμφάνισης του ὀρθοῦ λόγου στά πράγματα τής ἐκκλησίας. Ὁ ἀφορισμός στό σύνολό του δέν ἀμφισβητεῖται τό ἀντίθετο μάλιστα. Ὡστόσο μερικά ἀπό τά βασικά γνωρίσματα του θά τεθοῦν κάτω ἀπό τό πρίσμα μιᾶς διαφορετικῆς λογικῆς. Οἱ ἀντιθέσεις πού παρακολούθησαν σχεδόν σ' ὅλη τήν ζωή του τόν Χρῦσανθο εἶναι καί ἐδῶ προφανείς. "Ἀντιθέσεις, ἀντιφάσεις, ζυμώσεις, ἀλλά πάντα κάτω ἀπό τήν σκέπη τής Ἐκκλησίας", σημειώνει εὐστοχα ὁ Κ.Θ.Δημαρᾶς⁴³ γιά τό κλίμα τής ἐποχῆς τοῦ Χρῦσανθου. Νομίζω ὅτι τό κείμενο τής πραγματείας τό ἐπιβεβαιώνει· ἄλλωστε τό γεγονός ὅτι ποτέ δέν ἔφθασε ἐπὶ τοῦ πιεστηρίου ἀποτελεῖ ἀκόμα μιά πρόσθετη ἀπόδειξη τῶν ἀντιφάσεων τής ἐποχῆς...

γ. Ἡ κριτική στάση συνεχίζεται...

Λίγα χρόνια μετά τήν σύνταξη τής πραγματείας τοῦ Χρῦσανθου Νοταρᾶ θά κυκλοφορήσει στήν Βενετία ἕνα βιβλίο μέ τόν τίτλο: "Θεωρίαι Χριστιανικαί καί ψυχοφελεῖς νουθεσίαι ἐκάστῳ χριστιανῶ...διά συνδρομῆς Νικολάου τοῦ Σινωπίτου..." (Νικ Γλυκῆς, 1699)⁴⁴.

Μολονότι τό βιβλίο δέν φέρει συγγραφέα⁴⁵ ἀποδίδεται ἀσφαλῶς στόν Μεθόδιο Ἀνθρακίτη δική του ἐξᾶλλου· εἶναι καί ἡ ἀφιερωματικῆ ἐπιστολή πρὸς τόν χορηγό. Στήν ἐπιστολή αὐτή καθώς καί στό κείμενο "πρὸς τοὺς Ἀναγινώσκοντας" ἐξηγεῖται ὁ σκοπός τής ἐκδόσεως, τό κοινό πρὸς τό ὁποῖο ἀπευθύνεται καί ὁ τρόπος ἀνάγνωσής του⁴⁶.

Ἐκ πρώτης ὄψεως τό βιβλίο—κατά τίς διακηρύξεις τοῦ συγγραφέα του— ἀποβλέπει στήν σωτηρία τῶν πιστῶν· ὡστόσο ὁ φωτισμένος λόγιος ἀπό τά Γιάννενα διαπνέεται ἀπό ἔντονη κριτική διάθεση ἐναντι τής Ἐκκλησίας, μέ τήν ὁποία ἄλλωστε θά ἔλθει ἀργότερα σέ ἔντονη διαμάχη⁴⁷.

Ἀπό τήν κριτική του ἀσφαλῶς δέν μπορεῖ νά ἐξαιρεθεῖ καί ἡ πρακτικῆ τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἡ ποινὴ βεβαίως γίνεται ἀποδεκτὴ ὡς ποινὴ πού "τὴν ἐπαράδωσε ὁ Χριστὸς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δι' ἐκείνους ὅπου δέν πείθονται εἰς τόν θεῖον νόμον"⁴⁸. Ὡστόσο σ' αὐτὴν πρέπει νά καταφεύγει ἡ ἐκκλησία ἀφοῦ ἐξαντλήσει ὅλα τά ἄλλα μέσα πού ἔχει στήν διάθεσή της. Βέβαια καί ὁ "...Χριστιανὸς πρέπει νά φοβᾶται πολλὰ τόν ἀφορισμόν τοῦ ποιμένου, διατί εἶναι μιά Πνευματικὴ μάχαιρα, ὅπου χωρίζει τόν ἄνθρωπον ἀπὸ τόν

43. Κ.Θ.Δημαρᾶς, Ἱστορία 106.

44. Γιά τὴν πλήρη περιγραφή τοῦ βιβλίου βλ. Ἡλιού, Προσθήκες ἀρ. 84, ὅπου ἀναδημοσιεύονται ἡ ἀφιερωματικῆ ἐπιστολή τοῦ Μ. Ἀνθρακίτη καθώς καί τό κείμενο "Πρὸς τοὺς Ἀναγινώσκοντας".—Τοῦ βιβλίου αὐτοῦ γνωρίζουμε ὡς τώρα ἄλλες 6 ἐκδόσεις τοῦ 18ου αἰ. καί μία τοῦ 19ου (1742, 1751, 1763, 1779, 1780 καί 1831). Πλήρη περιγραφή τους βλ. Παπαδόπουλος, ΕΒ1, ἀρ. 437-443 καί 2, ἀρ. 670, καθώς καί Γκίνης-Μέξας, ΕΒ, ἀρ. 2074.

45. Τό βιβλίο ἀποδόθηκε κατά καιροὺς στήν γραφίδα τοῦ Ἀντ. Κατήφορου καί τοῦ Σπυρ. Μήλια: βλ. Ἡλιού, Προσθήκες 129.

46. "...ἐσυνάθροισα πολλοὺς καί διαφόρους Χριστιανικοὺς στοχασμοὺς καί θεωρίας, καί ἐσύνθεσα τοῦτο τό βιβλιάριον δι' ὠφέλειαν, καί σωτηρίαν τῶν ἀδελφῶν μας Χριστιανῶν, διὰ τοῦ ὁποίου δύναται καθένας νά γνωρίσῃ, τὴν κατάστασιν τῆς Χριστιανικῆς πολιτείας, καί τὴν μέθοδον, μέ τὴν ὁποίαν ἡμπορεῖ νά ἔλθῃ εἰς τελειότητα Χριστιανικὴν" καί λίγο παρακάτω: "Εἶναι ἅπλοἱ στοχασμοί, καί θεωρίαι, σύντομαις καί εὐκολαίς, ὅπου καταλαμβάνονται χωρὶς κόπον ἀπὸ καθένα...Ἐτούτοι οἱ στοχασμοί δέν συμβάλλουσι μόνον πρὸς Ἀναχωρητὰς...ἀλλὰ καί εἰς ἐκείνους ὅπου πολιτεύονται εἰς τόν κόσμον καί δέν γνωρίζουσι τόσον καθαρά τά μυστήρια τοῦ Θεοῦ" (Ἡλιού, Προσθήκες 128).

47. Ἀγγέλου, Δίκη, ὅπου καί ἡ βιβλιογραφία· Δημαρᾶς, Ἱστορία 104 κ.ἐξ.

48. Ὅλες οἱ παραπομπές στό κείμενο τοῦ Ἀνθρακίτη ἀφοροῦν τὴν α' ἐκδοσὴ τοῦ 1699, ὅπου τά σχετικά μέ τόν ἀφορισμό βρίσκονται στίς σελ. 225-236.

Θεόν...”. “Ομως ἕξιου ὑπεύθυνοι εἶναι καί οἱ ἐκκλησιαστικοί ἄρχοντες: “Πρέπει καί οἱ ἅγιοι ποιμένες τῶν Ἐκκλησιῶν νά μήν κινοῦνται πάραυτα ἀπλῶς καί ὡς ἔτυχε νά ἀφορίζουσι τό ποιμνιόν τους ἤ ἀπό θυμόν, ἤ ἀπό κάθε ὀλίγον σφάλμα...”. Τήν πρότασή του αὐτή ὁ Μεθόδιος τήν αἰτιολογεῖ μέ δύο τρόπους: α) ἐπειδή ἔτσι ὁ πιστός πέφτει στά χέρια τοῦ διαβόλου καί β) “διά νά μή καταφρονηθῆ ἡ τοιαύτη φοβερά μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἀπό τήν συνήθειαν, καί τήν λογιᾶσουσιν οἱ πιστοί διά οὐδετίποτε”.

Συνεχίζοντας τήν κριτική του ὁ Μεθόδιος θά εἶναι ἀκόμα αὐστηρότερος ἀφοῦ γιά πρώτη φορά θά τολμήσει νά κατηγορήσει τούς ἀρχιερεῖς ὅτι πολλές φορές ἀφορίζουν χρηματιζόμενοι: “Βαβαί καί τί ἀσπαχνία εἶναι αὐτή τί ὠμότης, τί ἀπανθρωπότης, νά πραγματεύεται ὁ καλός ποιμένας τούς ἀφορισμούς, νά πωλῆ τήν πληγὴν τοῦ Θεοῦ διά αἰσχροκέρδειαν· νά χύνη τό αἷμα τοῦ προβάτου του διά τόν πόρον τῆς ζωῆς του; Ἄντις νά εἶναι ποιμένας, νά γίνεται λύκος;” καί συνεχίζοντας σημειώνει καυστικώτατα: “...οἱ λογιώτατοι ἀρχιερεῖς, οἱ ἅγιοι ποιμένες (διά νά μή τούς εἰπῶ μισθωτούς, ὅτι οὐ μέλλει αὐτοῖς περὶ τῶν προβάτων) ἔβαλαν τό ποιμνιόν τους εἰς τό μεταίχμιον, εἰς τήν μέσην τοῦ πολέμου, καί ἀπό τό ἓνα μέρος πολεμοῦσιν αὐτοῖ ἐσωτερικῶς, μέ τούς ἀφορισμούς, μέ τὰ ἀστροπελέκια τοῦ Θεοῦ καί ἀπό τό ἄλλο μέρος ἐξωτερικῶς οἱ τύραννοι μέ τούς καταδρομεῖς, μέ τὰ ἀνυπόφορα βάρη· καί λογιᾶζω ὅτι τούτη νά εἶναι ἡ αἰτία ὅπου δέν προχωροῦν οἱ Χριστιανοί εἰς τό καλλίτερον” καί θά τελειώσει μέ παραινήσεις πρὸς τούς ἀρχιερεῖς προκειμένου αὐτοῖ νά σταματήσουν “...ἐτούτην τήν ἀταξίαν εἰς τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ” καί νά συμπεριφέρονται μέ ἀγάπην καί συγκατάβαση πρὸς τό ποιμνιό τους.

Ἐντονη λοιπόν κριτική διάθεση πού φθάνει ὡς τά ὄρια τῆς πολεμικῆς ἔναντι τῆς ἐκκλησίας. Ὁ ἀφορισμός δέν ἀμφισβητεῖται· εἶναι ἐπιτίμιο πού ἔλκει τήν προέλευσή του ἀπό τήν κεφαλή τῆς ἐκκλησίας, τόν Χριστό. Ὁμως ἀμφισβητεῖται ζωηρά ἡ χρήση του ὡς σωφρονιστικοῦ μέσου καί κατηγοροῦνται οἱ ὑπερβάσεις καί οἱ καταχρήσεις πού μποροῦν νά ὀδηγήσουν ἀκόμα καί στήν ἀναίρεση “τῆς πνευματικῆς μαχαίρας τοῦ Θεοῦ”. Στό σημεῖο αὐτό, ἄλλωστε τά δύο κείμενα εἶναι περίπου σύγχρονα, ὁ Μεθόδιος καί ὁ Χρῦσανθος βρίσκονται πλάι-πλάι: ἡ ὑπερβολική χρήση ἀναιρεῖ τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου. Ὡστόσο ὁ Ἀνθρακίτης προχωρεῖ ἀκόμα περισσότερο κατηγορώντας τούς ἀρχιερεῖς γιά χρηματισμό· ὑποδεικνύει ἔτσι τήν αἰτία τῶν συχνῶν ἀφορισμῶν.

Ἡ βαρειά αὐτή κατηγορία θά πλαισιωθεῖ ἀπό μιὰ ἕξιου βαρύτατη διαπίστωση: οἱ ἀρχιερεῖς μέ τούς συχνούς ἀφορισμούς ἐξομοιώνονται μέ τούς κατακτητές πού μέ τά ὑπέρογκα βάρη πού ἐπιρρίπτουν στούς ὑποδούλους ἀποτελοῦν τό σημαντικότερο παράγοντα πού δέν ἐπιτρέπει στούς χριστιανούς νά καλυτερέψουν, νά πάνε τά πράγματά τους καλύτερα. Καί βέβαια ἀπό τίς διαπιστώσεις τοῦ Μεθόδιου ἀπουσιάζουν οἱ ἀναφορές σέ τυμπανιαία πτώματα, ἄλυτους νεκρούς, συγχωρητικές εὐχές ἀρχιερέων πού θαυματοουργικά ἀποκαθιστοῦν τήν τάξη καί σώζουν τήν ψυχὴ τοῦ νεκροῦ ἀφορισμένου.

Ἴσως μέ τήν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ νά σηματοδοτεῖται ἡ ἀπαρχὴ τῆς ρήξης τοῦ Ἀνθρακίτη μέ τό συγκροτημένο σῶμα τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Μεθόδιος ἔχει σπουδάσει στήν Δύση, ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπό τήν φιλοσοφία τοῦ Malebranche καί θά καταδικαστεῖ ἀργότερα ἀπό τήν ἐκκλησία γιά τήν

διδασκαλία του. Αυτά γίνονται στά 1742⁴⁹. Ίσως τώρα λοιπόν νά είναι ή αρχή. Ο άφορισμός όπως χρησιμοποιείται από τούς ταγούς τής εκκλησίας θά παίξει κάποιο ρόλο στην κριτική στάση του Μεθόδιου. Ωστόσο όπως σωστά έχει επισημανθεί, ή προσπάθεια του Άνθρακίτη “είναι όλοτελα ύποκειμενική, άνεδαφική και πέφτει μέ τό πρώτο χτύπημα”⁵⁰. Δέν πρέπει όμως νά μάς διαφύγει τό γεγονός ότι άργότερα, κατά τήν διάρκεια του 18ου, όταν ή αντίθεση πρός τίς πρακτικές τής εκκλησίας μορφοποιείται και αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο τό βιβλίο του Άνθρακίτη θά γνωρίσει αρκετές επανεκδόσεις από τά τυπογραφεία τής Βενετίας. Η κριτική του Άνθρακίτη και ή κριτική του έναντίον του άφορισμού θά βρεθεί πολλές φορές στο προσκήνιο συντελώντας και αυτή στην διαμόρφωση ενός άλλου τρόπου θέασης των πραγμάτων.

Φτάσαμε έτσι στον 18ο αί. και όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ή δικαιοδοσία τής εκκλησίας για θέματα δικαίου έχει επεκταθεί σημαντικά. Τό εύρος τής δικαιοκτικής εξουσίας της επεκτείνεται και σε θέματα άστικού δικαίου. Η μετάφραση του Άρμενόπουλου σε άπλή γλώσσα (Σπανός) διευκολύνει τίς νέες άρμοδιότητες. Παράλληλα υπάρχει και ο Μαλαξός· ενώ ο άφορισμός συνεχίζει τήν πορεία· κάποιες αποσπασματικές αντιδράσεις δέν πέτυχαν νά περιορίσουν τήν ισχύ του επιτίμιου.

Έχει λοιπόν νά παρουσιάσει κάτι νέο ο αιώνας αυτός ως προς τό επιτίμιο; Σημαντικές και δραματικές μεταβολές δέν παρατηρούνται. Όπως είπαμε οι έξι εκδόσεις του Άνθρακίτη συντηρούν μία κριτική διάθεση· αλλά ή τύχη του ίδιου του Άνθρακίτη είναι άσχημη. Ωστόσο μπορούμε νά συλλέξουμε και κάποιες πρόσθετες μαρτυρίες που προσμετρούνται μαζί μέ τίς άλλες κριτικές φωνές. Βρισκόμαστε άλλωστε στον αιώνα του Διαφωτισμού και αυτό θά έχει κάποιες άρνητικές επιπτώσεις εις βάρος του άφορισμού.

Άξίζει λοιπόν νά εξετάσουμε λεπτομερέστερα τό ζήτημα των επιτιμίων και μαζί τους και εκείνο του άφορισμού όπως εμφανίζονται αυτά στο έργο ενός από τά μεγαλύτερα πνευματικά άναστήματα του αιώνα και συγχρόνως από τούς σημαντικότερους εκπροσώπους του έλληνικού Διαφωτισμού, του Εγγένιου Βούλγαρη (1716–1806).⁵¹

Ο Βούλγαρης δέν έχει γράψει ειδική μελέτη για τά επιτίμια· αναφέρεται όμως και μάλιστα κατά τρόπο ιδιαίτερα αποκαλυπτικό στο “Σχεδιάσμα περί τής Άνεξιθρησκείας ήτοι περί τής άνοχής των έτεροδόξων” (1768)⁵².

Η βασική ιδέα τής πραγματείας όπως τήν εκθέτει ο Βούλγαρης είναι: “πώς πρέπει νά γυμνάξη τήν προς τούς έτεροδοξούντας άνοχήν άπας ιδιάζων χριστιανός· πώς ή Έκκλησία· πώς τό βασίλειον κράτος και ή πολιτική δύναμις”⁵³. Αφού περιγράφει λοιπόν όλα τά χαρακτηριστικά και τίς άρετές που διακρίνουν τον σωστό χριστιανό κατά τήν επικοινωνία του μέ τούς έτεροδόξους καταλήγει ότι σε περίπτωση έσχατης άνάγκης πρέπει ο πιστός νά καταφεύγει σ’ αυτό που ονομάζει “έξωτερική άκοινωνησία” δηλαδή

49. Τά σχετικά μέ τήν καταδίκη του Άνθρακίτη και τά δσα προηγήθηκαν βλ. Άγγέλου, Δίκη· Ευστρατιάδης, Ίερόθεος 257–315.

50. Δημαράς, Ίστορία 105.

51. Για τον Βούλγαρη δέν έχουμε ακόμα ολοκληρωμένη βιογραφία· παραπέμπω λοιπόν στά δσα περιεκτικά και κατατοπιστικά αναφέρει γι’ αυτόν ο Δημαράς, Ίστορία 134–136 καθώς και στο έργο του ίδιου συγγραφέα: Διαφωτισμός 145–175.

52. Αινιάν, Βούλγαρις.

53. Βούλγαρης, Σχεδιάσμα [159].

ἀπομάκρυνση ὀριστική καί διακοπή κάθε ἐπαφῆς μέ τόν ἀμετανόητο ἑτεροδοξοῦντα.

Αὐτά στό ἀτομικό ἐπίπεδο. Ποιά ὁμως πρέπει νά εἶναι ἡ πρακτική τοῦ ἐπισκόπου; Αὐτή ὀρίζεται πρός τρεῖς κατευθύνσεις: “Α. ἡ μέριμνα τῶν τῆς.Ιδίας διοικήσεως χριστιανῶν· Β. ἡ κρίσις καί ἡ ψῆφος τῶν ἀθετούντων· Γ. ἡ τῶν ἀπειθῶν καί σκληροτραχήλων ποινή καί κατάκρισις”⁵⁴.

Ἄλλά καί γιά τήν τρίτη κατηγορία ὁ Βούλγαρης δέν εἶναι ἀπολύτως ἀρνητικός· ἡ ποινή πρέπει νά ἐπιβληθεῖ ἀφοῦ ἐξαντληθεῖ κάθε προσπάθεια μεταστροφῆς τῶν “παρασυρθέντων” δηλαδή ὅταν πρόκειται γιά χριστιανούς πού παρασύρθηκαν ἀπό ἄλλα δόγματα θά προσπαθήσει ὁ καλός ἐπίσκοπος νά τούς ἐπαναφέρει μέ ἥπιο τρόπο στήν ὀρθοδοξία: “Ὅθεν αὐτούς ἡ Ἐκκλησία ἐπιμελῶς ἀνακρίνει, ἐξουσιαστικῶς κρίνει, αὐθεντικῶς κατακρίνει, καί ἐπιβάλλουσα αὐτοῖς τὰς προσηκούσας ποινάς, καί τὰ δίκαια ἐπιτίμια, εἰ μέν ἐπιστραφῶσι γνησίως καί ἀνανήψωσι, τούς λύει τέως, ὅταν συμφέρον τό νομίση, καί ἀπό τούς ἐπιτεθέντας δεσμούς· εἰ δέ ἐπιμένουσιν ἕως τέλους εἰς τήν παρακοήν, καί δέν θελήσουν νά ἀφήσουν τήν πλάνην καί τήν κακόνοιαν εἰς ἣν περιέπεσον, τελευταῖον διά νά μήν συμπαράσῳρον καί τούς ἄλλους τούς ὑγιαίνοντας, καθῶς ἐξαρχῆς εἶπομεν, τούς ἀποκόπτει ὀλοτελῶς ἀπό τοῦ ἰδίου σώματος, καί τούς παραδίδει εἰς τήν ἀπώλειαν...”⁵⁵.

Μετά ἀπό αὐτήν τήν σαφή τοποθέτηση ὁ Βούλγαρης ἔρχεται πάλι μέ κατηγορηματικό τρόπο νά ἐξηγήσει τί ἐννοεῖ μέ τόν ὄρο ποινές, ποιά εἶναι ἡ θέση του ἔναντι τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ θέματος: “...ὅταν ἀναφέρωμεν ποινάς, καί κατάκρισιν, ἀπαγε ἀπό τό νά συλλογισθῆ ὁ εὐσεβῆς χριστιανός δεσμά καί ἀλύσεις, στρεβλώσεις καί δεσμωτήρια...Αἱ ποιναί αἱ παρά τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νά εἶναι Ἐκκλησιαστικά ὄχι πολιτικά, πνευματικά, ὄχι σωματικά”⁵⁶.

Εἶναι σαφές ἡ διάκριση πού ἐπιχειρεῖ ὁ Βούλγαρης· τά ὄρια τίθενται μεταξύ τῆς πολιτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας μέ ὅσα εἶπαμε παραπάνω ἀλλά καί μέ ὅσα θά προσθέσει: “...καί λοιπόν σωζομένης τῆς αὐτῆς ἀντιδιαστολῆς καί εἰς τήν διανομήν τῶν ποινῶν τῶν πρός τούς πταίοντας, οἱ μέν ἐπάγουσι παιδείας καί κολάσεις σωματικάς, οἱ δέ πνευματικάς ποινάς καί Ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια”⁵⁷.

Στήν διάκριση αὐτή πού ἐπιχειρεῖ ὁ Βούλγαρης θά βρεθεῖ ριζικά ἀντίθετος μέ τήν πρακτική τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Πάπα, ὁ ὁποῖος “...πλήν τῆς ἐσωτερικῆς καί Ἐκκλησιαστικῆς, ἔχει δύο σπαθία τό ἕνα πνευματικόν, καί τό ἄλλο κοσμικόν!”⁵⁸· καί μέσα στό πνεῦμα αὐτό κινούμενος θά βρεῖ τήν εὐκαιρία νά κατηγορήσει τήν καθολική ἐκκλησία γιά τήν Ἱερά Ἐξέταση καί γιά ὄλες συλλήβδην τίς βιαιότητες πού διέπαραξε στό ὄνομα τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Βούλγαρης θά προχωρήσει στήν ἔνταξη τῶν ἐπιτιμίων στήν σωστή κατά τήν ἀποψή του θέση τήν ὁποῖα πρέπει νά ἔχουν στό σῶμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς· δηλαδή ἡ χρηστή διοίκηση τῆς ἐκκλησίας, καί ὡς τέτοια θεωρεῖ φυσικά τήν διοίκηση τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, “ἔχει...καί βραβεῖα, εἰς προτροπήν καί παρόρησιν, παρά τὰ ἐλπίζόμενα καί κατά τόν παρόντα βίον...:εὐχάς, εὐλογίας, ἐταίνοους, μακαρισμούς, πλουτισμόν χάριτος,

54. Βούλγαρης, ὀ.π. [167].

55. Βούλγαρης, ὀ.π. [175].

56. Βούλγαρης, ὀ.π. [175].

57. Βούλγαρης, ὀ.π. [176].

58. Βούλγαρης, ὀ.π. [177].

κτ. ἔχει δέ καί ποινάς, παρά τάς εἰς τό μέλλον ἀπειλουμένας: ἐλέγχους, ἐπιτιμήσεις, κανόνας, ἀφορισμούς, δεσμόν ἔσχατον, διά τούς ἀπειθεῖς, παντελοῦς ἀκοινωνησίας. Εἰς ταῦτα πρέπει νά μένη ὁ Ἐκκλησιαστικός Κριτής· αὐτά ἐτέθησαν εἰς τάς χεῖρας του. Μέ αὐτά καί ἡ τῶν ἀσεβούντων ἐπιστροφή κατορθοῦται, καί ἡ τῶν σκολιῶν διόρθωσις τελεσιουργεῖται, καί ἡ τῶν ἀπειθῶν καί σκληροτραχήλων ἀσυνθεσία κολάζεται”⁵⁹.

Ὁ Βούλγαρος περαιτέρω προκειμένου νά ἐνισχύσει τήν θέση του αὐτή θά χρησιμοποιήσῃ καί τήν μαρτυρία ἑνός θεολόγου πού προέρχεται ἀπό τήν ἀντιθετή πλευρά: “μάρτυς ἀξιόπιστος καί ὁ Ἰησοῦτης Πετάβιος...γράφει αὐτός ἐν τῷ περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Βιβλίον...τάς γάρ στρεβλώσεις, καί τούς ὄνυχας, καί τόν σίδηρον, καί τό πῦρ, καί τάς τῶν δημίων χεῖρας, ἀγνοοῦσι τά Ἐκκλησιαστικά δικαστήρια. Τούτοις γάρ εἰσὶ τινες ποινὰ ἰδιάζουσαι, τῇ ψυχῇ ἰδίως ἀνήκουσαι, ὅλος ὁ ἀφορισμός, τό ἀνάθεμα, ἡ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας ἀποβολή, ἡ τῶν ἱερῶν πραγμάτων ἀπαγόρευσις, καί εἴ τινες τοιαῦται, ὡς ἐπιτίμια ὀνομάζουσι, καί ὧν ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις Κανόσι πικνὴ τις γίνεται χρῆσις”⁶⁰.

Τέλος ὁ Βούλγαρος θά προσπαθῆσῃ νά ἀντικρούσῃ ὅλα τὰ παραδείγματα πού ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἀντλεῖ ἀπὸ τήν Παλαιὰ καί τήν Καινὴ Διαθήκη προκειμένου νά στηρίξῃ δογματικά τίς πράξεις βίας πού εἶχε μεταχειριστεῖ ὑπερασπιζόμενη τήν, κατὰ τήν ἀντίληψή της, χριστιανικὴ θρησκεία. Σ’αὐτό τό σημεῖο εἶναι ἰδιαίτερος ἐξαντλητικὸς ἀνατρέποντας ἕναν πρὸς ἕναν ὄλους τούς ἰσχυρισμούς τῆς ἀντίπαλης ἐκκλησίας. Μάλιστα, πιστεύουμε, ὅτι τό καταληκτικὸ συμπέρασμα τοῦ συνοψίζεται στήν ἀνάλυση τοῦ παραδείγματος τοῦ ἀποστόλου Παύλου, γιὰ τό ὁποῖο γράφει: “Ἀλλὰ καί ὁ Παῦλος παρέδωκε τόν Κορίνθιον εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός. Ναί: καί ὁ τοῦ Παύλου διάδοχος, ἔχει ἐξουσίαν νά παραδίδῃ ὁμοίως τόν παραβάτην τῷ Σατανᾷ· καί ἂν παραχωρήσῃ ὁ Θεός, εἰσχωρεῖ καί εἰς αὐτόν τό πονηρόν πνεῦμα, καί σωματικῶς τόν καταθλίβει. Αὐτό τό πνεῦμα πρέπει εἰς τοῦτο πάντως νά ἐπιτραπῇ παρά τοῦ Κυρίου...Ὁ ἀφορίζων παραδίδει τόν ἔνοχον, ὁ ἐπὶ πάντων Θεός πέμπει τόν δῆμιον, καί ὁ δῆμιος τόν ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἀποκοπέντα, καί γυμνωθέντα ἤδη τῆς χάριτος, κατὰ τό μέτρον τῆς δοθείσης αὐτῷ ἀδείας, ἢ πνευματικῶς μόνον καί ἀοράτως τόν ἐνοχλεῖ, ἢ καί σωματικῶς καί αἰσθητῶς τόν τυραννεῖ, καί τόν βασανίζει, καθὼς πολλάκις συνέβη διδασκόμεθα δέ ἐντεῦθεν, ὡς τοῖς ἀφοριζομένοις, καί τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ σώματος χωριζομένοις ἔπεισεν ὁ Διάβολος ἐρήμους εὐρίσκων τῆς χάριτος...Ἀλλὰ δέν μανθάνομεν ἐκ τούτου ὅτι καί αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι πρέπει νά γίνωνται τῶν ἀφοριζομένων οἱ δῆμιοι καί οἱ βασανισταί”⁶¹.

Αὐτές εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Βούλγαρη σχετικά μέ τήν χρήση τῶν ἐπιτιμίων καί εἰδικότερα τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἀναγνωρίζει τά ἐπιτίμια ὡς πνευματικὲς ποινές οἱ ὁποῖες προορίζονται γιὰ τήν συμμόρφωση ὄσων παρασύρονται ἀπὸ τίς διδασκαλίαι τῶν ἑτεροδόξων. Βεβαίως μέσα στό σύστημα τῆς ἀνεξιθρησκείας καί τῆς ἀνοχῆς τῶν ἑτεροδόξων οἱ πνευματικὲς ποινές ἀποτελοῦν τό ἥπιότερο μέτρο ἐναντι τῆς κακοδοξίας· πάντως καί στίς περιπτώσεις αὐτές ἐπιβάλλονται τότε μόνον ἀφοῦ ἐξαντληθεῖ κάθε ἄλλο μέτρο· καί τότε μόνον ὅταν ὑπάρχει κίνδυνος νά παρασυρθοῦν καί οἱ ὀρθοφρονοῦντες. Βρίσκει ἔτσι ὁ Βούλγαρος τήν εὐκαιρία νά κατηγορήσῃ τήν Παπικὴ Ἐκκλησία γιὰ τίς φρικαλεότητες τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης καί γιὰ ὅλα ἐν

59. Βούλγαρος, δ.π. [178].

60. Βούλγαρος, δ.π. [179-180].

61. Βούλγαρος, δ.π. [186-187].

γίνει τά μέτρα πού χρησιμοποίησε κατά τῶν αἰρετικῶν καί τά ὁποῖα εἶναι μέτρα πού μεταχειρίζεται ἡ πολιτική ἐξουσία. Δίνει ἔτσι ἄλλη διάσταση στίς πράξεις βίας πού ἀντλοῦν οἱ "Παπιστές" ἀπό τήν Ἁγία Γραφή καί θεωροῦν ὅτι δικαιολογοῦνται ἔτσι καί οἱ δικές τους ὠμότητες.

Πιθανώτατα μέσα στό πολυσχιδές καί πολυσέλιδο ἔργο τοῦ Εὐγενίου νά ὑπάρχουν καί ἄλλες ἀναφορές στά ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια καί εἰδικότερα στόν ἀφορισμό. Πιστεύουμε ὅμως ὅτι στό "Σχεδιάσμα περί Ἀνεξιθρησκείας" ἀποκρυσταλλώνεται ἡ ὀλοκληρωμένη ἀποψή του γιά τίς ἐκκλησιαστικές ποινές: γίνονται ἀποδεκτές ὡς τά ἔσχατα μέσα γιά τόν σωφρονισμό τῶν κακοδόξων καί τῶν ἀπειθαρχούντων. Περαιτέρω ἐπαφίεται στόν Θεό ἡ σωματική καί ἠθική τιμωρία τῶν κακώτροπων ἑτεροδόξων ὅταν ὑπάρχει κίνδυνος νά παραπλανήσουν τούς ὀρθοφρονούντες. Ἡ ἀσκηση σωματικῆς βίας εἶναι ἀνεπίτρεπτη γιά τήν ἐκκλησία· ἀρκεῖ ὁ ἀφορισμός ἢ τό ἀνάθεμα (ὀριστική ἀπομάκρυνση) τοῦ ἐπικίνδυνου αἰρετικοῦ ἀπό τό σῶμα τῆς ἐκκλησίας.

Πρέπει βεβαίως νά ἔχουμε κατά νοῦ ὅτι ἡ θεωρία αὐτή τοῦ Βούλγαρη ἐν σχέσει μέ τό θέμα μας παρουσιάζει ὀρισμένες ἀδυναμίες· τοῦτο ἐπειδή ἡ βασική του σκέψη εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τῶν αἰρετικῶν ἀπόψεων καί ἡ ἀντιπαράθεσή του πρὸς τίς μεθόδους τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἐτσι ἡ ἀποψή του γιά τήν ἐν γένει θέση καί χρήση τῶν ἐπιτιμίων στό ὅλο σύστημα τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δέν εἶναι λεπτομερής καί ἀναλυτική. Βεβαίως ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐκκλησία διαθέτει ἀμοιβές καί ποινές πού ἀναλόγως χρησιμοποιεῖ· ἀλλά αὐτό δέν εἶναι παρά μιὰ γενική ἀρχή ἢ ὁποῖα, ἴσως, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ὑποτίμηση τοῦ ἀπόλυτου ρόλου τῶν ἐπιτιμίων. Ὡστόσο ἀπό τίς παρατηρήσεις τοῦ Εὐγενίου ἀρχίζει κατ' ἀρχάς νά διαμορφώνεται ἕνα σύστημα ἀνοχῆς καί ἀποδοχῆς τοῦ ἑτεροδόξου – ὄχι ὅμως καί τῆς σφαλερῆς θέσης του – πού μποροῦμε νά ἐκτιμήσουμε ὅτι περιορίζει καί τήν ἐπιτιμητική διαδικασία στίς ἀπολύτως ἀναγκαῖες διαστάσεις τῆς.

Εἶδαμε λοιπόν τήν θέση τοῦ Ἀνθρακίτη στήν στροφή πρὸς τόν 18ο αἰ. προσπαθήσαμε νά ἐξαγάγουμε κάποια συμπεράσματα ἀπό τίς ἀπόψεις τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη. Ὅμως τά φαινόμενα τόν 18ο αἰ. πικνώνουν· οἱ φωνές ἐναντίον τῆς χρήσεως τῶν ἐπιτιμίων αὐξάνονται, μαρτυρώντας ὅμως ἔτσι ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ἀφορισμοῦ συνεχίζεται ἀδιαλείπτως. Τοῦτο πού εἶναι ἀπολύτως ἐξακριβωμένο ἀπό τήν παραγωγή ἀφοριστικῶν χαρτίων ἐκ μέρους τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας ἀλλά καί τίς αὐλές τῶν κατά τόπους μητροπόλεων. Ἐδῶ ὅμως ἄς δοῦμε ἀκόμα μερικές ἀπό τίς ἀντιδράσεις ὀρισμένων ἐξεχόντων μελῶν τῆς κοινωνίας τοῦ 18ου αἰ.

"Νά φυλάγεσθε χριστιανοί μου, ποτέ σας ἀφορεσμόν νά μὴν κάμετε διὰ χιλιάδαις πουγγία, διατί ἀφορεσμός θέλει νά εἴπῃ ξεχωρισμός ἀπό τόν Χριστόν καί παραδομένος εἰς τόν διάβολον εἰς τήν κόλασιν νά καίεται πάντοτε, διὰ ἐκεῖνον τόν ἀδελφόν ἐσταυρώθη ὁ Χριστός μου καί ἔχυσε τό αἷμα του διὰ νά τόν εὐγάλλῃ ἀπό τήν κόλασιν ἀπό τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου καί ἐσύ διὰ παραμικρόν σφάλμα τόν ἀφορίζεις καί τόν ἐβγάνεις ἀπό τόν παράδεισον καί τόν βάνεις εἰς τήν κόλασιν. Τώρα ἔχεις στόμα νά λέγῃς τόν θεόν πατέρα; ὄχι. ἀλλά τόν διάβολον. διατί ὁ διάβολος θέλει νά ἀφωρίζονται οἱ ἄνθρωποι, καί ὄχι ὁ θεός, ἀμή ἐσύ χριστιανέ μου δέν ἔχεις ἁμαρτίαις στοχάσου ἀπό τόν καιρόν ὅπου ἐγεννήθηρες ἕως τώρα πόσαις ἁμαρτίαις ἔχεις κάμει..."⁶².

62. Πατάσωτηρίου, Διδαχή 64.

Ὁ λόγος εἶναι τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ. Οἱ προτροπές του γιά τήν ἀποφυγή τοῦ ἀφορισμοῦ γίνονται ὄχι πρός τούς ἐκκλησιαστικούς ταγούς ἀλλά πρός τά κάτω, πρός τό ποίμνιο τῆς ἐκκλησίας. Ὁ λαός πρέπει νά μήν προσφεύγει στούς ἀφορισμούς ἐπειδή μέ τόν τρόπο αὐτό χριστιανοί παραδίδονται στά χέρια τοῦ διαβόλου. Στό παράθεμα αὐτό τό ὁποῖο βεβαίως ἔχει καί τά χαρακτηριστικά τοῦ λαϊκοῦ κηρύγματος ἀποκρυσταλλώνεται ὁμοῦ καί ἡ παγιωμένη ἀντίληψη τοῦ λαοῦ γιά τόν ἀφορισμό καί τά βιώματα πού προξενεῖ στίς συνειδήσεις τῶν πιστῶν. Ὅμως ὁ ἴδιος ὁ λαός, οἱ χριστιανοί καλοῦνται νά ἐγκαταλείψουν παρόμοιες μεθοδεύσεις. Ὁ λόγος τοῦ κηρύγματος ἀμεσος καί πηγαῖος μαρτυρεῖ καί γιά τήν ἐπίδοση τοῦ φαινομένου γι αὐτό ἀλλωστε θά ἀπασχολήσει καί τόν λαϊκό κήρυκα τῆς Τουρκοκρατίας⁶³.

Αὐτά γίνονται λίγο μετά τό 1775. Λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς γράφοντας στόν Δημήτριο Λῶτο προσπαθεῖ νά συμβουλευσει τούς Σμυρنيούς νά διευθετήσουν τίς ἀνωμαλίες πού ἔχουν μέ τόν μητροπολίτη τους. Μεταξύ τῶν ἄλλων ἀναφέρεται καί στό ζήτημα τῶν ἰδιοτελῶν ἀφορισμῶν πού χρησιμοποιοῦν οἱ ἐκκλησιαστικοί παράγοντες μέ μεγάλη εὐκολία. Ἡ γνώμη του εἶναι ὅτι ὁ περιορισμός τῶν αὐθαιρεσιῶν τοῦ μητροπολίτη μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέσω τῆς συστάσεως ἑνός συμβουλίου “παρά τῷ μητροπολίτῃ”. Περιγράφοντας λοιπόν τά καθήκοντα τοῦ μητροπολίτη πού θά προκύψουν ἀπό τήν σύσταση τοῦ συμβουλίου αὐτοῦ ἀναφέρει: “...νά μήν ἔχη ἄδειαν νά ἀφορίζῃ ἢ νά ἐξωκκλησιάσῃ οὐδένα χωρίς σύνοδον τοῦ κλήρου. Ἄλλ’ ἐπειδή ὁ κληρικός εἶναι οἱ ἐφημέριοί του, οἱ ὅποιοι τόν φοβοῦνται ὡς δοῦλοι του, ἀνάγκη εἶναι νά συμπαραδρεύωσι πάντοτε εἰς τάς τοιαύτας κρίσεις τῆς μητροπόλεως τρεῖς ἢ τέσσαρες λαϊκοί, οἱ φρονιμώτεροι ἀπό τούς Χριστιανούς, διά νά ἐξετάζωσιν ἀφιλοπροσώπως, ὁμοῦ μέ τόν ἀρχιερέα, ἄν ὁ ἐγκαλούμενος εἶναι ἢ ὄχι ἀξίος ἀφορισμοῦ”⁶⁴.

Αὐτά γράφει στίς 15 Αὐγούστου 1790 ὀκτώ χρόνια ἀργότερα ἡ σκέψη του εἶναι περισσότερο προωθημένη καί ἐκλογικευμένη: “Ὅταν οἱ νόμοι, καί ὄχι αἱ αὐτογνώμονες ἀποφάσεις τῶν ἡγεμόνων, κυβερνώσι τούς Γραικοὺς, δύνανται πλέον οἱ μισθωτοὶ ποιμένες (καί δέν λέγω, ἄπαγε! ὄλους τοιούτους.) νά ἀπειλῶσι χωρίς αἰτίαν, νά παιδεύωσι χωρίς ἔγκλημα, νά ἀφορίζωσι καί νά ἐξωκκλησιάζωσι χωρίς ἐξέτασιν καί κρίσιν ὄντινα θέλουσι, ἐν ἐνὶ λόγῳ νά πράττωσι τά τῶν Τούρκων;”⁶⁵.

Περιορισμός λοιπόν τῶν ἀπεριορίστων δικαιωμάτων πού κατέχουν οἱ ἰθύνοντες τῆς ἐκκλησίας: περιορισμός κατά συνέπεια καί στούς ἀφορισμούς. Καί βέβαια αὐτά ὅλα μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν μέσα στά πλαίσια εἴτε ἑνός συμβουλίου, μιᾶς ὀρθοφρονούσης δημογεροντίας εἴτε στά πλαίσια μιᾶς χειραφετημένης κοινωνίας: μέ τούς νόμους ἑνός ἐλευθέρου κράτους.

Τήν ἔλλογη καί φωτισμένη αὐτή κριτική τοῦ Κοραῆ θά ὑπερκεράσει λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Ἀνώνυμος τῆς “Ἑλληνικῆς Νομαρχίας”.

“Μ’ ἐν κατεβατόν κατάρας, ὁποῦ ἢ πλέον διαβολική διάθεσις, φοβερωτέρας βέβαια δέν ἤθελεν ἡμπορέση νά ἐφεύρη, τό ὁποῖον ὀνομάζουσιν ἀφορισμόν, ἐκδύουσι καί πλουσίους καί πτωχοὺς: καί ἄν πολλάκις μ’ ἕτερον

63. Ἡ κριτική ἐναντίον τῶν ὑπερβολῶν καί αὐθαιρεσιῶν τῆς Ἐκκλησίας καί λοιπόν καί ἐναντίον τοῦ ἀφορισμοῦ, γενικεύεται πρός τά τέλη τοῦ 18ου καί τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. Πολλές φορές ἀσκεῖται καί μέ τήν μορφή ἀτέχνων στιχουργημάτων, ὅπως στό παράδειγμά μας: “Πότε δέ μ’ ἀναθέματα μ’ ἀφορισμοῦ τά βέλη μολύνουν ἀσυνείδητα τά ἄχραντα τεμένη”

Ἀνάλογους μέτριους στίχους βλ. “Σάλπιγξ τῆς Ἀληθείας” 26)

64. Κοραῆς, Ἀλληλογραφία 1, 126.

65. Κοραῆς, Διδασκαλία 36

καταβατόν, μ' εὐχάς, εὐλογίας, καί συγχώρησιν, διαλύουσι τόν ἀφορισθέντα, δι' ἄλλο τέλος δέν τό κάμνουσι, παρά διά νά ἡμπορέσωσι νά τόν ξαναφορίσωσι. Ἐπειδή τόν ἀφορισθέντα δέν δύνανται νά τόν ξαναφορίσωσι, ἄν πρῶτον δέν τόν συγχωρήσωσι” στό σημείο αὐτό ὁ Ἄνωνυμος σημειώνει σέ παραπομπή: “Οἱ ἀφορισμοί εἰς τήν Ἑλλάδα, καί ἐξόχως εἰς τά Ἰωάννινα, καί Πάτραν, ἤθελαν νομισθῆ εὐχαί τῆς λειτουργίας ἀπό κανένα ἀλλογενῆ, τόσον εἶναι συχνοί, καί σχεδόν κάθε Κυριακήν εἰς κάθε ἐκκλησίαν ἀναγινώσκονται δύο καί τρεῖς ἀφορισμοί, πάντοτε δέ διά οὐτιδανοτάτας διαφοράς, καί ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον διά δύο ἢ τριῶν γροσιῶν ὑπόθεσιν”⁶⁶.

Λόγια ὑπερβολικά· ἴσως· ὁμως συνάδουν πρὸς τήν διαπίστωση ὅτι τό φαινόμενο ἔχει προσλάβει τεράστιες διαστάσεις καί ἔχει ξεφύγει ἀπό κάθε ἔλεγχο. Βεβαίως βρισκόμαστε κοντά στίς παραμονές τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης· ἡ κριτική ἐναντίον τῆς συντηρητικῆς πλέον ἐκκλησίας εἶναι διάχυτη παντοῦ· ὁ ὀρθός λόγος ἔχει δημιουργήσει ἰσχυρά ἐρείσματα· δέν εἶναι πλέον ἡ μοναχική καί ἀτελέσφορη περίπτωση τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη. Ἀξίζει ἐξάλλου νά ἐπισημάνουμε τήν κατηγορία τοῦ Ἄνωνυμου τῆς Νομαρχίας ὅτι αὐτά ὅλα γίνονται ἐξαιτίας τοῦ χρηματισμοῦ. Εἶναι ἡ λογική ἐρμηνεία προκειμένου νά ἐρμηνευθεῖ ἕνα φαινόμενο ἐν πολλοῖς ἄλογο· πῶς εἶναι δυνατόν δηλαδή, ὑποθέσεις τῶν “δύο ἢ τριῶν γροσιῶν” νά καταλήγουν σέ ἀφορισμούς;

Καί ἡ πλευρά τῆς Ἐκκλησίας; πῶς ἀμύνεται ἐναντι τῆς καθολικῆς αὐτῆς ἐπίθεσης; Ἐκτιμᾷ ὅτι ὑπάρχει πρόβλημα; καί μαζί μέ ὅλα αὐτά τά ἐπιτίμια, ὁ ἀφορισμός πῶς θά ὑπερασπίσει τήν θέση του ἀφοῦ ἔχει ἀρχίσει νά δέχεται συνεχεῖς προσβολές; Βεβαίως σέ μιᾶ κοινωνία πού ἐπὶ τόσους αἰῶνες ἔζησε ὑπό τήν σκέπη τῆς ἐκκλησίας οἱ ἀξίες πού ἔχουν παγιωθεῖ μέσα στήν διαχρονία καί ἔχουν ἀποκτήσει σχεδόν ὑπερβατικές διαστάσεις δέν εἶναι εὐκόλο νά παραμεριστοῦν. Ἄλλωστε καθώς ἔχουμε ἤδη διαπιστώσει ἡ ἀφοριστική διαδικασία παρουσιάζει ἀνοδικές τάσεις. Αὐτό ὁμως μπορεῖ νά σημαίνει καί τό ἀντίθετο: τήν ἀμυντική θέση στήν ὁποία ἔχει περιοριστεῖ ἡ ἐκκλησία καί ἐξαιτίας αὐτῆς μπορεῖ νά προβαίνει σέ ἀλόγιστη χρήση τῶν ὄπλων πού διαθέτει.

Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη διαπίστωση· ὁμως χρειάζεται καί κάποια θετική ἐπικύρωση προκειμένου νά ἀνταπεξέλθει στίς ἐπιθέσεις πού δέχεται. Μιά τέτοια ἐπιβεβαίωση θά ἔχει ἐκ μέρους τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Σαμουήλ Χαντζερῆ, ὁ ὁποῖος θά ὀνομάσει τόν ἀφορισμό “πνευματική μάχαιρα” (1776) ἐπικυρώνοντας τήν ἰσχύ καί τήν σημασία της. Ἐξάλλου δέν πρέπει νά λησμονοῦμε τό “Πηδάλιο” τοῦ 1800, στό ὁποῖο τά ἐπιτίμια καί ἀφορισμός κατέχουν κυρίαρχη θέση⁶⁷. Ὁ ἀφορισμός ἀπαντᾷ σέ κάθε σελίδα καί μάλιστα ἐνισχύει ποικιλοτρόπως τήν θέση του.

Τρεῖς δεκαετίες ἀργότερα ὁ πατριάρχης Ἀγαθάγγελος κλείνοντας μία συνοδική ἐγκύκλιο πού ἐπικυρώνει τά “γαμικά συναλλάγματα”, θά βρεῖ τήν εὐκαιρία νά ἐπανέλθει στό μοτίβο τῆς “πνευματικῆς μαχαίρας”: “...ἔδοξε καί κανονικῶς νά ἐπικυρώσωμεν, καί διά συνοδικοῦ τύπου ἀνεξάλειπτα...νά τά παραδώσωμεν, καί τελευταῖον διά τῆς πνευματικῆς μαχαίρας καί τοῦ καυστηρίου τῶν ἐπιτιμίων, ὅπου εἶναι τά τελευταῖα τῶν λατρῶν εἰς τά σωματικά πάθη καταφύγια, νά θεραπεύσωμεν τό κακόν...”⁶⁸. Αὐτά γράφονται

66. Ἄνωνυμος, Νομαρχία 170-171.

67. Βλ. κεφάλαιο ὄγδοο.

68. Γεδεών, Διατάξεις 1, 320.

τό 1827 και ενώ έχει προηγηθεί ο σάλος του άφορισμού των επαναστατημένων Έλλήνων από τον Γρηγόριο Ε΄. Η εκκλησία εξακολουθεί να διατηρεί την “πνευματική μάχαιρα”⁶⁹ πάντα σε ενέργεια· άλλωστε ο άφορισμός του Γρηγορίου ήταν μία περίπτωση ιδιαίτερη που δεν μπορούσε να επιβάλει με την άρνητική αποτίμησή της καθολικές ανατροπές.

Τέλος κλείνοντας τό κεφάλαιο αυτό πρέπει να αναφέρουμε λίγα πράγματα για τά γεγονότα που εκπορεύονται από τούς κόλπους της έλλαδικής εκκλησίας. Στά γεγονότα αυτά κυρίαρχη είναι ή θέση για τόν άφορισμό όπως χρησιμοποιείται από τίς αντιμαχόμενες μερίδες και κυρίως από τούς επικεφαλής της διαμάχης· διαμάχης μεταξύ συντηρητικών και φιλελευθέρων λογίων και θεολόγων. Πρόκειται βεβαίως για τήν διαμάχη που περιστρέφεται γύρω από τά πρόσωπα του Θεόκλητου Φαρμακίδη και του Κωνσταντίνου Οικονόμου και φυσικά γύρω από τίς ιδεολογικές διαφορές που τά πρόσωπα αυτά αντιπροσωπεύουν.

Στά πλαίσια του κεφαλαίου αυτού πρέπει να μνημονεύσουμε τήν προσπάθεια που γίνεται προκειμένου ο άφορισμός να περιορισθεί σε περιπτώσεις άπολύτου ανάγκης και πάντως κατόπιν συννενοήσεως της εκκλησιαστικής με τήν πολιτική έξουσία. Αλλά αρχίζουν ήδη από 1834 και θα συνεχιστούν με μία σειρά εγκυκλίων της συνόδου της έλλαδικής εκκλησίας και διαταγμάτων του ύπουργείου⁷⁰· αυτά όμως όλα σηματοδοτούν τίς αντιστάσεις που υπάρχουν ακόμα εκ μέρους της εκκλησίας στο πεδίο αυτό. Όμως και ή κρατική βούληση για έμπέδωση του δικαίου είναι προφανής και σταθερή· έτσι παρά τό γεγονός ότι ή εκκλησία περί τά μέσα του 19ου αϊ. με τήν υποχώρηση κάθε διαφωτιστικού καταλοιπού έδραιώνει εκ νέου τήν θέση της και επιζητεί να καταλάβει τομείς της παλαιάς κυριαρχίας της⁷¹, στο θέμα του δικαίου δεν επιτυγχάνει σπουδαία πράγματα.

Άξίζει ωστόσο να σταθούμε για λίγο στην διαμάχη Φαρμακίδη-Οικονόμου στην όποια θα έμπλακει και ο άφορισμός με τίς εκατέρωθεν αντίθετες έρμηνείες, όπως θα έχουμε τήν ευκαιρία να δούμε αμέσως⁷².

Ο Φαρμακίδης κατά τήν εξέλιξη της διαμάχης αυτής δεν θά διστάσει να καταφερθεί ευθέως και έναντιον του οικουμενικού πατριαρχείου: “Άλλ’ ο παναγιώτατος μοί διδάσκει και ο,τι έως τώρα δεν ήξευρον· αναφέρει και αιώνιον ανάθεμα! Άλλ’ ως μάθη ο παναγιώτατος, ότι ούτε άφορισμόν ούτε ανάθεμα πτοούμαι· διότι πρώτον δεν έπραξα τι τοιαύτης εκκλησιαστικής ποινης άξιον· και δεύτερον, διότι έμαθον να κρίνω και να διακρίνω και πράγματα και πρόσωπα· μόνος ο άπλους και ιδιώτης πτοείται τοιαύτα φόβητρα και όταν δεν πρέπει να τά πτοήται· διότι δεν γνωρίζει ούτε τήν φύσιν ούτε τόν σκοπόν του άφορισμού και του αναθέματος, ούτε τάς περιστάσεις, καθ’ ως επιβάλλεται τοιαύτη ποινη παρά της εκκλησίας. Άλλά διά να μ’ προφέρη του λοιπού τόσο εύκόλως ο παναγιώτατος καθώς και πās πανιερώτατος και θεοφιλέστατος, τό ανάθεμα, και πολλῶν ολιγώτερον τό αιώνιον ανάθεμα, παραπέμπω αυτόν εις ανάγνωσιν του λόγου...του Ιεροῦ

69. Η χρήση του όρου “πνευματική μάχαιρα” για τόν άφορισμό δεν είναι του 1776, όπως έχει επικρατήσει να θεωρείται· ήδη έχουμε γνωρίσει τό “σπαθιον” του Χρυσάνθου Νοταρά και τήν “πνευματική μάχαιρα” του Μεθόδιου Άνθρακίτη (τέλη 17ου αϊ.).

70. Βλ. έδω κεφάλαιο δέκατο.

71. Δημαράς, Ρωμαντισμός.

72. Για τίς διαμάχες αυτές ή πρόχειρη παραπομπή είναι στο έργο του Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, Ιστορία 1, όπου υπάρχουν πολλά στοιχεία για τήν δράση του Φαρμακίδη και του Οικονόμου.

Χρυσοστόμου, “περί τοῦ μὴ δεῖν ἀναθεματίζειν...” ἔρω δέ εἰς μνήμην αὐτοῦ καὶ τὸν νόμον τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ...”⁷³.

Ὁ Φαρμακίδης ἐπιτίθεται ἀμυνόμενος ἐναντίον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχῃ Γρηγορίου Σ΄, ἐπιτίθεται καὶ ἐναντίον τῆς ἄλογης χρήσης τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμιῶν καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἀναθέματος καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ προκειμένου νὰ θυμίσει τίς ἀρχές πού πρέπει νὰ διέπουν τὴν λογικὴν χρῆσιν τῶν ἐπιτιμιῶν. Στὸ ὄπλοστάσιο του περιλαμβάνονται τὰ κλασικὰ κείμενα πού χρησιμοποιοῦν ὅσοι ἐπιζητοῦν νὰ ἐπανέλθουν στὶς ἀρχές πού εἶχαν θέσει οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες. Ἀλλὰ καὶ σέ ἄλλη περίπτωση εἶχε ἀπειλήσει – ὅταν ὁ ἀφορισμὸς εἶχε βρεθεῖ πάλι μπροστά – ὅτι “θέλομεν ἀποδείξει ἐκ τῶν ἱερῶν κανόνων εἰς ὄλον τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα ὅποιοι εἶναι οἱ ἀφορισαντες καὶ ἀναθεματίσαντες καὶ θέλομεν ἐκθέσει τί ἐστὶν ἀφορισμὸς καὶ ἀνάθεμα, τίσιν ἐπιβάλλεται, τίνα τ’ ἀποτελέσματα αὐτῶν...”⁷⁴.

Οἱ ἀντίπαλοί του θὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα προκειμένου νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν. Ὁ χῶρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας εἶναι τεράστιος καὶ πρόσφορος γιὰ κάθε τεκμηρίωση. Θὰ ἀναζητήσουν παραδείγματα ἀφορισμῶν καὶ ἀναθεμάτων, τὰ ὅποια θὰ παρουσιάσουν στὸν Φαρμακίδη γιὰ νὰ τοῦ ἀντιτείνουν: “Καὶ πρόσεχε, ὅτι χραίνοντα, λέγει, διὰ τί; ὅτι ὁ ἀφορισμὸς κηλὶς ὑπάρχει μολυντικὴ, καὶ ἀκάθαρτον δεικνύει τὸν ἀπόβλητον καὶ τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ φέροντα”⁷⁵.

Ἔτσι θὰ ἐμπλακεῖ μαζί μέ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ ἡ ἐπιτιμιτικὴ διαδικασία στὴν διένεξη Φαρμακίδη-Οἰκονόμου. Ὅπως εἶναι γνωστό ὁ Φαρμακίδης θὰ περάσει στὸ περιθώριο καὶ μαζί του οἱ προοδευτικὲς ἰδέες. Ὁ ἀφορισμὸς θὰ ἐξακολουθήσει τὴν πορεία του μέσα στὸν χρόνον. Πολύ ἀργότερα, πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα, ἡ ποινὴ θὰ ἀτονίσει ὑπὸ τὸ βάρος τῆς νέας κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ μέσα στοὺς κόλπους τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἔτσι σέ βιβλίον πού προέρχεται ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας θὰ διαβάσουμε: “Ἡ χρῆσις τοῦ ἐπιτιμίου τοῦ ἀφορισμοῦ, τοῦ ἀποκλεισμοῦ δηλαδή ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς τῶν χριστιανῶν κοινωνίας, μετ’ ἀναθέματος ἢ κατάρας ἢ ἀπειλῆς τοιαύτης, συνήθης ἄλλοτε καὶ τελεσφορωτάτη πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων, νῦν σχεδὸν ἐξέλιπε καὶ λίαν ὀρθῶς· διότι ὡς δι’ ὑπομνήματος αὐτοῦ περὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἀφορισμοῦ (1897), μεστοῦ ἐπιχειρημάτων, ἀποδεικνύει ὁ πολυμαθὴς Μητροπολίτης Σμύρνης κ. Βασίλειος, οἱ τοιοῦτοι ἀφορισμοὶ εἶναι ὅλως ἀντικείμενοι τῷ Εὐαγγελίῳ, τοῖς κανονικοῖς θεσπίσμασι τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας”⁷⁶.

Βέβαια ὅλα αὐτὰ πού ἐπικαλεῖται ὁ Βασίλειος⁷⁷ στὴν πραγματεία του ὑπῆρχαν ὡς πηγὲς ἀνέκαθεν· ὅμως οἱ κοινωνικὲς πραγματικότητες, ἡ πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση ἐπέβαλαν νὰ μὴν ἀνασύρονται γιὰ νὰ πλαισιώσουν, μέ τὸν τρόπο πού αὐτὸς τίς χρησιμοποιεῖ, τὸ ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο καὶ τὴν ἐν γένει συμπεριφορὰ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πιστοὺς της. Οἱ ἀνάγκες εἶταν διαφορετικὲς. Ἡ ἐκκλησία ἀσκοῦσε ἐξουσία καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ δικαίου. Ἡ ἐκκλησία προσέφερε τὸ κοινωνικὸ, ὀργανωτικὸ πλαίσιο, καὶ βεβαίως εἶχε τὴν ἀνάγκη καὶ κατασταλτικῶν καὶ πάντως τῶν

73. Φαρμακίδης, Ἀπολογία 141-142.

74. Ἡ παραπομπὴ γίνεται στὸ Ἰάκωβος, Ἀντίδοτον 183.

75. Ἰάκωβος, Ἀντίδοτον.2, 88.

76. Θεοτοκάς, Νομολογία 339.

77. Βασίλειος, Ὑπόμνημα.

ἀποτρεπτικῶν μέτρων. Ἡ ἐπικράτηση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καί ἡ συγκρότηση τῶν πλαισίων ἐντός τῶν ὁποίων ἐνεργεῖ κάθε ἐξουσία δέν μποροῦσε παρά νά περιορίσει σημαντικά καί ἀργότερα ἐξ ὀλοκλήρου τήν ἐκκλησία ἀπό τίς δικαιικές ἀρμοδιότητες. Ὁ ἀφορισμός ἀπό μέσο ἀποδεικτικό τῶν δογμάτων τῆς ἐκκλησίας καί ἐν συνεχείᾳ ἢ καί παράλληλα ἀπό μέσο κατασταλτικό θά γνωρίσει ἰσχυρές ἀντιστάσεις, θά ἀντιπαραταχθεῖ πρὸς τό νέο, θά συμπορευτεῖ γιά λίγο μαζί του, ὥσπου νά περάσει στό περιθώριο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Σταθμοί στην διαχρονική εξέλιξη του έπιτιμίου.

Ἡ ἐμφάνιση, ἡ χρήση, ἡ ἐπίδοση, ὁ ἐκφυλισμός καί τέλος ἡ ἀνάσχεση τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀφορισμοῦ εἶναι στοιχεῖαθεῖ ἱκανοποιητικά στά πλαίσια τῆς παρούσης μελέτης¹. Κρίνουμε ὡστόσο ἀναγκαῖο νά ἐπισημάνουμε ὀρισμένες μαρτυρίες ἢ νά σταθοῦμε σέ ὀρισμένα στοιχεία: αὐτά πού χρωματίζουν τήν ἐξέλιξη τῆς ποινῆς, τονίζοντας μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο τήν ἐπίδραση τῆς ἐπί τοῦ τρόπου συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων μέσα σ' ἕνα εὐρύτατο χρονικό ἀνάπτυγμα ἀλλά κυρίως ἐκεῖνο πού περιλαμβάνει τούς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλά καί τόν 19ο αἰ.

Ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ στόν τρόπο ἐμφάνισης καί καθιέρωσης τῆς ποινῆς καθῶς καί στήν δογματική στήριξή της². Οἱ κανόνες τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, οἱ μοναστικοί κανόνες, οἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν συνόδων, τά πατερικά κείμενα, οἱ πατριαρχικές ἀποφάσεις εἶναι οἱ βασικές πηγές, οἱ ὁποῖες μαρτυροῦν γιά τήν ἐμφάνιση καί κατίσχυση τῆς ποινῆς καί τήν χρήση τῆς ὡς κατασταλτικοῦ καί ἀποτρεπτικοῦ μέσου. Μέσο πού ρύθμιζε τούς κανόνες συμπεριφορᾶς κληρικῶν καί λαϊκῶν καί προνοοῦσε γιά τήν ἀποφυγή δογματικῶν παρεκκλίσεων κατ' ἀρχάς καί ἔπειτα γιά τήν ἀποτροπή ἢ καί τιμωρία τῶν παραβατῶν ὄχι μόνον δογματικῶν κανόνων ἀλλά καί κανόνων τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου, ὅπως θά λέγαμε σήμερα.

Ἡ χρήση τῆς ποινῆς εἶναι δεδομένη καθ' ὄλη τήν διάρκεια τῶν βυζαντινῶν χρόνων καί οἱ πρὸς τοῦτο μαρτυρίες εἶναι πολλές. Ἡ χρήση τῆς ὡς ἐνδίκου μέσου, ἀντί τοῦ ὄρκου, ἀλλά καί μέσου γιά τήν κατασφάλιση ὀρισμένων πράξεων εἶναι ἐπίσης διαπιστωμένη. Ἡ χρήση τῆς καί ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας προκειμένου νά ἀποτραποῦν κινήματα, στάσεις καί κάθε εἶδους ἀνατροπές εἶναι καί αὐτή δεδομένη, ὅπως θά ἔχουμε τήν δυνατότητα νά δοῦμε κατὰ τήν πρόοδο τῆς μελέτης μας.

Ἡ ἐπίδοση καί ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς ποινῆς θά λέγαμε ὅτι κατασφαλίζεται μέ τήν ἀναφορά τῆς ποινῆς, στίς πρῶτες κωδικοποιήσεις δικαίου (Βλάσταρης, Ἀρμενόπουλος)· ἐξάλλου οἱ συνεχεῖς παροτρύνσεις τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας γιά προσεχτική χρήση τοῦ ἐπιτιμίου μαρτυροῦν γιά τήν ὀλοένα αὐξανόμενη προσφυγή στίς ὑπηρεσίες τῆς. Ἔχουμε ἐπίσης ἐπισημάνει ἤδη ὅτι ἀμέσως μετά τήν Ἄλωση ἡ ποινή ἢ καλύτερα τά ἀποτελέσματα τῆς ἐπιβολῆς τῆς θά χρησιμοποιηθοῦν προκειμένου νά καταδειχθοῦν οἱ ἀλήθειες τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καί διαμέσου αὐτῶν νά πειστεῖ ὁ Μεχμέτ Β' ὁ Πορθητής γιά τό μεγαλεῖο τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Καί ὄχι μόνο αὐτό. Ὁ ἀφορισμός θά ἀποτελέσει ἕνα ἀπό τά κύρια δογματικά ὄπλα τῆς ἀνατολικῆς πίστες στήν θρησκευτική ἀντιπαράθεση μέ τούς διαμαρτυρόμενους καί κυρίως τούς καθολικούς θεολόγους.

Ὅμως ἄς δοῦμε προχωρώντας μερικές μαρτυρίες ἀπό διάφορες περιοχές τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, οἱ ὁποῖες καταδεικνύουν μέ τόν πλέον ἀδιάφυστο τρόπο τήν ἐξέλιξη τῆς ποινῆς ἀλλά καί τίς ἀντιδράσεις πού ἐγείρονται

1. Βλ. κυρίως τό ἕνατο κεφάλαιο τῆς μελέτης αὐτῆς.

2. Βλ. ἐδῶ κεφάλαιο δεύτερο.

προκειμένου να τεθούν κάποια όρια εντός των οποίων θα ήταν δυνατή ή επιβολή της.

1. Βενετοκρατούμενες περιοχές

Βρισκόμαστε στην βενετοκρατούμενη Κρήτη έτος 1486. Η βενετική διοίκηση μέσω της καθολικής εκκλησιαστικής εξουσίας προσπαθεί να διευθετήσει όρισμένα προβλήματα, τά οποία έχουν σχέση βέβαια και με τον όρθόδοξο κληρο. Σύμφωνα με τὰ Πρακτικά των τοπικών συνόδων που έγιναν στην Κρήτη "...Ελληνες ιερείς παρεκίνουν τον εύσεβη, αλλά δεισιδαίμονα λαόν, να ζητήση αναθεματισμούς έναντιον κλεπτών η̄ έχθρων, και να υποσχεθώσι λειτουργίας και άλλας προσφοράς, προς άνεύρευσιν των κλαπέντων...Διά τουτο όρίζει η̄ αγία Σύνοδος όπως μή γίνηται εν τῷ μέλλοντι τοιαύτη κατάχρησις, επί ποινη̄ ενός Δουκάτου έναντιον τοῡ Πρωτοπαπᾱ διά κάθε τοιαύτην παράβασιν. Να μή δύναται δέ ο̄ Πρωτοπαπᾶς η̄ ο̄ Πρωτοπάλης να κηρύξωσι τον̄ άφορισμόν έναντιον οῡδενός, χωρίς ειδικήν άδειαν τοῡ οικείοῡ Έπισκόπου η̄ τοῡ Βικαρίου τοῡ"³.

Σύμφωνα με τὰ παραπάνω είναι η̄ βενετική διοίκηση που πρώτη προσπαθεί να θέσει κάποιους περιορισμούς στην εκτεταμένη χρήση τοῡ επιτιμίου. Βεβαίως στην θεώρηση των στοιχείων αυτών μπορούν να υπεισέλθουν και άλλου τύπου έρμηνειες· θά μπορούσε δηλαδή η̄ επέμβαση των Βενετών να εκτιμηθεί με όρους άμιγώς εκκλησιαστικούς και έπομένως να θεωρηθεί ότι στο βάθος υπόκειται η̄ αντίπαλότητα των δύο δογμάτων και η̄ αντίθεση που δημιουργείται κάθε φορά που επιζητείται ο̄ παραμερισμός των όρθοδόξων. Παρομοία θεώρηση είναι όντως εύλογη· όμως πιστεύουμε ότι εκείνο τό όποιο κυρίως αναδεικνύεται είναι η̄ αντίθεση μεταξύ μιᾶς συντεταγμένης εξουσίας που κινείται μέσα στα πλαίσια ενός κωδικοποιημένου δικαίου και μιᾶς άλλης εξουσίας που καταφεύγει σε "άλογες" μορφές δικαίου προκειμένου να ενισχύσει την έπιρροή της η̄ να διατηρήσει την εξουσία της έναντι τοῡ "εύσεβους αλλά δεισιδαίμονος λαού".

Έξήντα χρόνια άργότερα (18 Ιουλίου 1549) σε μιᾶ άλλη περιοχή τοῡ βενετοκρατούμενου χώρου (Ζάκυνθος) έχουμε και πάλι άνάμειξη της πολιτικής εξουσίας προκειμένου να ρυθμίσει θέματα εκκλησιαστικής πρακτικής. Μάλιστα τώρα πρέπει να τονίσουμε ιδιαίτερα τό γεγονός της παρέμβασης τοῡ Συμβουλίου των Δέκα. Η̄ άπόφασή τοῡ επιχειρεί να θέσει όρια στους άφορισμούς και συγχρόνως να άποτρέψει την παράλληλη χρήση της πολιτικής και της εκκλησιαστικής εξουσίας στην επίλυση κάποιας διαφοράς: "Che quando alcuna scrittura, sta accusata per particolari dannificati di haver fatto alcun danno; onvero sarà sta per i Cons(igli)i assignato per dannatori et sarà stà una volta sentetiato giuridicamente a pagar il danno per lui fatto, non si possi più a sua instantia far i papati alcuna proclama, maleditioni per excomunica per trovar altro dannatore da novo per l' istesso danno". Έξάλλου σε άλλη διάταξη της ίδιας άπόφασης αναφέρεται: "Che ad instantia dei soli Comuni se possi far proclama, et excomunica per ritrovare i dannatori, quando i Comuni fussero accusati, et le excomunica si possi far sennon in caso che fusse proclamato per i contestabili se non si trovasse, il dannatore, et facendosi con licentia del Col(matissi)mo Reggimento et

3. Άγαθάγγελος Ξηρουχάκης, Σύνοδοι 11, 154-155· οι άποφάσεις που μνημονεύονται είναι της συνόδου τοῡ 1486. Η̄ άπόφαση αναφέρει ότι όλα αυτά γίνονταν κατά την περιφορά της εικόνας της Παναγίας από ναό σε ναό. Σύμφωνα με παρατήρηση τοῡ Ξανθουδίδη ο̄ πρωτοπάλης είχε στην άρχή καθήκοντα ψάλτη· σύν τῷ χρόνω όμως άπέκτησε άρμοδιότητες παραπλήσιες, προς εκείνες τοῡ πρωτοπαπᾱ και πάντοτε σ' αυτόν άνέθεταν την επίβλεψη τοῡ ελληνικού κληρου.

non altrimenti acciocchè se sappi l' importantia del danno et se meriterà farsi excomunica"⁴. Όπως καταφαίνεται από τις παραπάνω διατάξεις τό Συμβούλιο τών Δέκα κινούμενο στό χώρο τών εκκλησιαστικών υποθέσεων προσπαθεί νά περιορίσει τήν αλόγιστη χρήση του επιτιμιού. Στήν εκτίμηση του άνωτάτου διοικητικού οργάνου τής Βενετίας αναφέρεται ότι ή εκκλησιαστική αυτή ποινή πρέπει νά επιβάλλεται μόνο σέ σοβαρές υποθέσεις και πάντως ότι απαιτείται προηγούμενη έγκριση τής πολιτικής έξουσίας.

Βεβαίως ως προέκταση του προηγούμενου γεγονότος πρέπει νά τοποθετηθεί τό συμπέρασμα ότι οι άφορισμοί άποτελούσαν μιá συχνότατη εκκλησιαστική πρακτική άναζήτησης και τιμωρίας τών ενόχων. Μάλιστα ή πρακτική αυτή φαίνεται ότι υπερέβαινε κάποια λογικά όρια σέ τέτοιο βαθμό πού άναγκάζει τήν βενετική έξουσία νά άναζητήσει τρόπο άνακοπής και εκλογίκευσης τής ποινης. Ένισχυτική του γεγονότος αυτού είναι μιá άκόμη μαρτυρία πού μās έρχεται και πάλι από τόν χώρο τής Κρήτης (1575): "si riteneva che la maledizione ecclesiastica (κατάρα) potesse togliere al colpito la salute, l' intelletto, le ricchezze e fin provocare epidemie nel bestiame; perciò i contadini andavano a gara a lavorar i terreni dei papades per propiziarseli, come ne tolleravano le prepotenze e le usure per terrore della scomunica"⁵.

Έδώ τά πράγματα γίνονται σαφέστερα όσον άφορā τις επιπτώσεις τής κατάρας και του φόβου του άφορισμού επί τής συμπεριφορās τών χωρικών· αυτοί άναγκάζονται έξαιτίας τών επιτιμιών νά εργάζονται στά κτήματα τών Ιερωμένων. Βεβαίως οι πηγές πού αναφέρονται στά γεγονότα αυτά είναι δυτικές· ή διάσταση μεταξύ τών δύο δογμάτων είναι δεδομένη και ως ένα σημείο ενεργεί άποφαστικά και επηρεάζει τούς χριστιανούς πού τά υπηρετούν. Όστόσο ό βαθμός αντικειμενικότητας τών εκθέσεων τών βενετών διοικητών είναι γνωστός, γεγονός πού τις έχει άναδείξει σέ βασικές και αξιόπιστες πηγές πληροφοριών για τήν Ιστορία του έλληνικού χώρου. Άλλωστε ή εκκλησιαστική πολιτική και προπαγάνδα δέν είναι τό κύριο μέλημα τής βενετικής έξουσίας και πάντως δέν φαίνεται νά τήν άπασχολεί ιδιαίτερα όταν δέν άπτεται μέ άλλα πλέον κρίσιμα φαινόμενα, τά όποια θά μπορούσαν ενδεχομένως νά επηρεάσουν άποφαστικά τήν δυναμική τής έξωτερικής και έσωτερικής πολιτικής τής Βενετίας.

Μιá άλλη έξάλλου θεώρηση τής ίδιας πληροφορίας ίσως νά τόνιζε τήν δολιότητα τών παπάδων, οι όποιοι υπό τήν άπειλή επιτιμιών χρησιμοποιούσαν τόν άμαθή αλλά εύσεβή λαό για ιδιωτικά όφέλη. Αυτά όμως δέν άναιρούν τήν σημασία και τήν Ισχύ πού εξακολουθεί πάντα νά διατηρεί ή επιτιμητική άπειλή στις συνειδήσεις τών πιστών· αντιθέτως πιστεύουμε ότι επιβεβαιώνει τήν άμεση άποτελεσματικότητα τής άφοριστικής διαδικασίας.

Ένα αίώνα άργότερα (3 Σεπτεμβρίου 1631) σέ μιάν άλλη περιοχή του βενετοκρατούμενου χώρου αντιμετωπίζεται μέ τόν ίδιο τρόπο τό πρόβλημα. Συγκεκριμένα ή πράξη άναγνώρισης τής χειροτονίας του βικαρίου τής Ζακύνθου Νικολάου Curzola από τόν πρωτοπαπά Κεφαλληνίας αναφέρει ότι ό βικάριος αυτός θά έχει τις άρμοδιότητες πού είχαν και οι προκάτοχοί του: "...sicchè poteva far li giuditj ecclesiastici, bolletini, sposalitij et scomuniche... Ordinemo però che per le suddette materie e per le cause marcate di giudizj ecclesiastici, sponsalitj et scomuniche, sieno esercitate dal protopapà come vicario all' autorità ordinaria di tal carica, perchè sendosi poi alcuno aggravato,

4. Pojaco, Leggi 2, 305.

5 Tea, Saggio 1398 (άνατύπου). Οι πηγές πού στηρίζεται στό σημείο αυτό ή μελέτη βασίζονται στις εκθέσεις τών διοικητών τής Κρήτης Foscarini (έκθεση του 1627) και Trevisan (έκθεση του 1627): A.S.V., Duca di Candia, B.78.- Για τήν εκκλησιαστική κατάσταση στην βενετοκρατούμενη Κρήτη βλ. και Τσιρπανλής, Κληροδότημα.

possa ricevere suffraggio da Monsignore Arcivescovo, il quale quando si troverà qui sia superiore, et habbi lui solo da ingerirsi, et da commettere gli ordini.

Ma perchè havemo innoltre osservato che il suddetto Arcivescovo nel dar commissione ad alcuno, s'è prete, mette la sospensione a Divinis, et se è laico la scomunica, perchè per il più delle volte senza legittima causa, formando impressione et ritardo l'obbedienza con tale timore delle povere persone. Volemo che per l'avvenire li primi mandati di qualsivoglia prelato siano semplicemente coll'ordine, et se non obbediranno, possa metterle il secondo mandato, con le suddette pene purchè vi sia causa legittima, dalle quali possano sempre li sudditi ricever suffraggio et rivoazione col mezzo dell' Ill(ustrissi)mo Reggimento, come si osserva a Corfù, et intendemo farsi in Candia⁶.

Ἀλλά καί ἀπό ἄλλο σημεῖο τοῦ βενετοκρατούμενου χώρου ἔχουμε μαρτυρίες γιά τήν ἰσχύ τοῦ ἀφορισμοῦ. Πρόκειται γιά τήν Πελοπόννησο, ἡ γενικότερη κατάσταση τῆς ὁποίας εἶναι τό ἀντικείμενο πολλῶν καί λεπτομερῶν ἀναφορῶν (relazioni) τῶν κατά καιροῦς βενετῶν διοικητῶν τῆς. Σέ μιά ἀπό αὐτές καί συγκεκριμένα σ' ἐκείνην τοῦ 1692 ὁ Domenico Gritti ἀναφέρει ὅτι κύρια αἰτία τῶν καταχρήσεων ἐκ μέρους τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου εἶναι ἡ ἰσχυρή δύναμη τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως: “Αφορισμοί δέ πατριαρχικοί καί ἐπισκοπικοί διά τήν παραμικράν ἐναντίωσιν εἰς ταῦτα πρός τοὺς ἰδιώτας καί τὰς δημοίους ἀρχάς ἀυστόλως διεκηρύττοντο. Καί ἀπειθεία ἀμέσως καί ἀποχώρησις καί διάλυσις συζύγων, συγγενῶν καί συμπολιτῶν ἐκ τοῦ ἀφοριζομένου προσώπου ἦσαν καί αὐτῶν αἱ συνέπειαι”⁷. Τήν κατάσταση αὐτή θά προσπαθήσουν νά ἀντιμετωπίσουν οἱ Βενετοὶ ὅσον ἀφορᾷ τήν Πελοπόννησο μέ τήν ἐκλογή μητροπολιτῶν ἐπιτοπίως καί ὄχι ἀπευθείας ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Ὅμως εἶναι γνωστό ὅτι παρέμβαση αὐτή τελικά δέν ἔφερε τά ποθοῦμενα ἀποτελέσματα.

Συνεχίζοντας τήν παράθεση πληροφοριῶν ἀπό τίς περιοχές τοῦ βενετοκρατούμενου ἑλληνικοῦ χώρου πρέπει νά κάνουμε ἰδιαίτερη μνεία γιά μιά σημαντική κατά τήν γνώμη μας πληροφορία. Πρόκειται γιά τήν διαταγή τοῦ Proveditor General da Mar Vincenzo Vendramin πρός τόν Governatore e Capitanio di Parga Σπυρίδωνα Αὐλωνίτη. Στό ἔγγραφο αὐτό τῆς 21 Ἰουνίου 1694 ἀναφέρεται, μεταξύ τῶν ἄλλων: “Rillevo con sentimento, che alcuni di

6. Rojago, Leggi 2, 323-324. Γιά τό ἴδιο θέμα ἔχουμε πολλές πληροφορίες στό ἔργο τοῦ Παναγιώτη Χιώτη, Ἀπομνημονεύματα 1-6· εἰδικότερα (τ.6, 142-143) μνημονεύεται ἀπόφαση τῆς Βενετικῆς Γερουσίας (1 Ὀκτ. 1639), ἡ ὁποία παρεμβαίνοντας στίς διενέξεις μεταξύ τοῦ ἀρχιερέα Κεφαλληνίας καί τοῦ πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου θεοπίζει ὅτι ὁ τελευταῖος δέν θά ἔχει τό δικαίωμα νά ἀφορίζῃ. Λίγο ἀργότερα ἡ Γερουσία ἀποφασίζει ὅτι οἱ ἀποφάσεις περί καθαιρέσεως κληρικῶν, διαζυγίων καί ἀφορισμῶν μποροῦν νά ἐφεισβάλλονται στόν Προβλεπτή τῶν τριῶν νήσων καί ἐν ἀπουσία αὐτοῦ στόν βάλιο τῆς Κέρκυρας· πάντως οἱ Βενετοὶ διοικητές ὀφείλουν νά ἐκδικάζουν τίς ὑποθέσεις αὐτές σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Γιά τό ἴδιο θέμα ὑπάρχει καί νεότερη ἀπόφαση (24 Δεκεμβρίου 1639) τῆς Βενετικῆς Γερουσίας (βλ. Χιώτης, Ἀπομνημονεύματα 3, 420). Ὡστόσο πρέπει νά ἐπισημάνουμε ἐδῶ ὅτι ἡ Βενετική διοίκηση προσπαθεῖ ταυτοχρόνως νά διασπάσει τοὺς ἀμεσους δεσμούς ἐξάρτησης τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἑπτανήσων ἀπό τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο, καθὼς δηλώνει σαφέστατα τό β' ἀρθρο τῆς τελευταίας ἀπόφασης: “Αἱ δικαστικά ἀποφάσεις περί διαζυγίων καί τὰ ἐντάλματα ἀφορισμοῦ ἐπὶ προσώπων θά ἐφεισβάλλονται τῷ Γενικῷ Προβλεπτῇ τῶν νήσων, καί ἐπὶ ἀπουσίας αὐτοῦ τῷ Βαῦλῳ Κορυφῶν καί οὐχί ἕτερα ἀνωτέρα Ἐκκλησιαστικῇ ἀρχῇ, οἷα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως” (βλ. Χιώτης, Ἀπομνημονεύματα 6, 125-126).

7. Χιώτης, Ἀπομνημονεύματα 3, 340-341 -Παραθέτουμε ἀκόμη τήν πληροφορία πού δέν προέρχεται ἀπό καθαρά βενετοκρατούμενο χώρο ἀλλά ἀπό τήν καθολική κοινότητα τῆς Μήλου. Ὁ καθολικός λοιπὸν ἐπίσκοπος στήν Μήλο Ἰω. Ἄντ. Καμίλλης ἀναφέρει στήν Ρώμη: “Ἐχὼ παρακαλέσει καί ξαναπαρακαλῶ τίς σεβασμιότητές σας νά δεχτοῦν νά στηρίξουν αὐτό τό ἐπιχειρήμα καί νά ζητήσουν ἀπό τόν ναύαρχο τῆς Βενετικῆς ἀρμάδας νά μὴν ἐπιτρέψει νά ἐμποδισθοῦν ἢ κακοποιηθοῦν αὐτοὶ οἱ κληρικοὶ καί ἐνορίτες τους, πού ἀνέρχονται σέ τρεῖς χιλιάδες ψυχές, μέ ἀφορισμούς καί ἀναθεματισμούς ἀπό τόν Ἕλληνα Ἐπίσκοπο κατά τήν συνήθεια τῶν σχισματικῶν” (Συμεωνίδης, “Ἀνταρσία” 78-79).

codesta fortezza ne' i littiggi che tal volta succedono si fanno lecito declinare dal foro naturale, e ricorrono al giudizio del metropolita di Gianena, e Paramitia, quali risolvendo le differenze per vie di scomunica quella venga poi costà admissa ed eseguita.

Essendo però l' abuso affatto contrario ai publici riguardi, et all' interesse de' sudditi è mia intenzione che resti totalmente rimosso, affine di che riscrivo a V(ostr)a Spet(tabil)e Sig(nori)a di render nulle tali scomuniche, e non permettere in modo alcuno che siano in avvenire accettate, e molto meno eseguite.

Dovendo la cognizione di ogni controversia, e l' amministrazione della giustizia passare per vie competenti et ordinarie”⁸.

Τό γεγονός αυτό τῆς προσφυγῆς χριστιανῶν τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν στίς δικαιοῦς ὑπηρεσίεσ τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων ἀξίζει ἰδιαίτερης προσοχῆς γιά πολλοῦς λόγους. Πρῶτα πρῶτα ἐπειδή ἀπασχολεῖ τόν Γενικό Προβλεπτή τῆς Θάλασσης· ἔτσι τεκμαίρεται ἡ μεγάλη ἐπίδοση τοῦ φαινομένου ἡ ὁποία ἀναγκάζει τόν βενετό ἀξιωματοῦχο νά ἐπέμβει. Τό γεγονός μάλιστα ἀποκτᾶ ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία ἐπειδή ἀφορᾶ περιοχές οἱ ὁποίεσ μᾶλλον δέν θά ἔπρεπε νά μᾶς ἀπασχολοῦν γιά παρόμοια ζητήματα ἢ τουλάχιστον νά μὴν μᾶς ἀπασχολοῦν σέ τέτοιο βαθμό.

Τοῦτο ἐπειδή ὁ πληθυσμός τῶν Ἑπτανήσων καί ὀρισμένων περιοχῶν τῶν ἐναντι ἡπειρωτικῶν παραλίων βρίσκειται ὑπό τήν ἐξουσία μιᾶς δυνάμεωσ ἡ ὁποία διαθέτει συντεταγμένα ὄργανα γιά τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνησ· ἔτσι οἱ διάδικοι ἔχουν τήν δυνατότητα νά προσφύγουν σ' αὐτά γιά τήν ἐπίλυση τῶν διαφορῶν τοῦσ. Αὐτό ἄλλωστε φαίνεται νά δηλώνει καθαρά ἡ διαταγή τοῦ Προνοητῆ. Ὅμως αὐτό δέν γίνεται. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Οἱ κάτοικοι τῆσ περιοχῆσ αὐτῆσ καταφεύγουν στόν μητροπολίτη Ἰωαννίνων προκειμένου νά ἐπιλύσουν τίσ διαφορέσ τοῦσ· καί ὄχι μόνον αὐτό. Ἐχουν ἔπειτα τήν ἀξίωση οἱ ἀποφάσεισ τοῦ ὀρθόδοξου ἐκκλησιαστικοῦ προϊσταμένου τῆσ περιοχῆσ νά εἶναι ἐκτελεστέσ στήν βενετική ἐπικράτεια· πολλές ἀπό αὐτέσ μάλιστα ἐκτελέστηκαν. Ὅλα αὐτά βεβαίωσ εἶναι ἀκατανόητα γιά τόν βενετό ἀρχοντα. Δηλώνουν ὁμως μέ σαφήνεια τήν ὑπαρξη ἑνός μεγάλου τμήματοσ πληθυσμοῦ, τό ὁποῖο παραμένει πιστό στίσ ἀρχέσ τῆσ ὀρθόδοξησ παράδοξησ καί χάριν ἀκριβῶσ αὐτῆσ δέν διστάζει νά ὑποστει καί τήν περιπέτεια ἑνός ταξιδιοῦ, προκειμένου νά ἀναζητήσει τό δίκαιό του μέσω τῆσ ἀφοριστικῆσ πρακτικῆσ.

Ἡ χρήση ἐξᾶλλου τῆσ ἀφοριστικῆσ διαδικασίασ καί ἡ προσφυγή σ' αὐτήν καί ἡ παρουσίαση ὑποθέσεωσ πού ἔχουν ἐπιλυθεῖ δι' αὐτῆσ καί ἡ διαταγή τοῦ Γενικοῦ Προνοητῆ νά μὴν γίνονται ἐκτελεστέσ παρόμοιεσ ἀποφάσεισ, ἐπιβεβαιώνουν γιά μιᾶ ἀκόμη φορά ἀλλά καί μέ τόν πλέον κατηγορηματικό τρόπο τήν ἀναμφισβήτητη δράση καί ἰσχύ τοῦ ἐπιτιμίου. Ἰσχύ, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνεται ἀκριβῶσ μέ τήν παρουσία του στόν χῶρο ὅπου ἡ δικαιοσύνη διέθετε καί ἄλλα πλέον πρόσφορα καί ἀποτελεσματικά ὄπλα. Ἐξᾶλλου ὁ βενετός διοικητής δέν ἀποκλείει τοῦσ ἀφορισμοῦσ ἀλλά προσπαθεῖ μέ τήν μὴ ἀναγνώριση τῆσ ἰσχύοσ τοῦσ νά τοῦσ ἀποτρέψει.

Τρία χρόνια ἀργότερα (16 Ἰανουαρίου 1695 s.n.-m.v.) ὁ Γενικός Προνοητής γράφει ἐκ νέου γιά τό ἴδιο θέμα πρὸσ τόν πρωτοπαπά Κεφαλληνίασ: “Restando partecipato del grave disordine che si va introducendo di venire a' matrimonj, ordinazioni de' sacerdoti, ed altri atti ne' gradi e formalità arbitrarie alle disposizioni de' Sacri Canonj per la facilità che si ha di conseguire da Patriarca di Constantinopoli avvalorata da monitorj e scomuniche viene a V(ostr)a S(igno)ria R(everendissima) prohibito di non dare esecuzione a qualunque di quelli

8. Pojacob, Leggi 1, 353-354.

atti o mandati della suddetta Curia Patriarcale se prima non l' haverà accompagnata a' riflessi di questa carica, dalla quale fatte le proprie ponderationi dovrà esser spedito e licenziato per la sua validità"⁹.

Γιά μιιά άκόμη φορά μαρτυρείται άπό τήν πλευρά τής βενετικής διοίκησης ή επίδοση και ή έκταση του άφορισμού άλλά και ή εύκολία μέ τήν όποία τό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως προβαίνει σέ πράξεις επίλυσης τών διαφορών ιδιωτικού δικαίου διά τής χρήσεως και τής άπειλής του άφορισμού. Ο βενετός άξιωματούχος άπαιτεί τήν μή έκτέλεση παρομοίων άποφάσεων άπό τίς εκκλησιαστικές άρχές τής Έπτανήσου άν δέν ύπάρχει έπαρκής αίτιολόγησή τους· στό σημείο πάντως αυτό φαίνεται ότι γίνεται μιιά παραχώρηση έναντι τής άυθεντίας του οίκουμενικού πατριάρχη.

Μιιά άλλη μαρτυρία πού έχει σχέση άμεση προς τήν πολιτική τής Βενετίας στην Πελοπόννησο όσον άφορά τήν προσπάθεια χειραφέτησης τών όρθόδοξων μητροπολιτών άπό τήν έξάρτηση του οίκουμενικού πατριαρχείου και ή όποία παραλλήλως μās πληροφορεί και για τόν άφορισμό, προέρχεται άπό τόν λατίνο επίσκοπο Ναυπλίου, Καρλίνη. Πρέπει ώστόσο νά έχουμε πάντα κατά νου ότι ή βενετική εκκλησιαστική πολιτική είταν ιδιαίτερα έλαστική έναντι τών ύπηκόων της. Έτσι πρέπει νά θεωρούμε τά συμβαίνοντα μάλλον ως πολιτική τής Άγίας Έδρας παρά τής Γαληνοτάτης.

Άναφέρει λοιπόν ό Καρλίνη, συμβουλευοντας Βατικανό και Βενετία για τό θέμα ότι πρέπει ή τελευταία νά διατάξει τούς ύπ' αυτήν όρθόδοξους μητροπολίτες νά μήν άναγνωρίζουν τήν άρχή τής Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο παράλληλα άναγνωρίζει τήν έγγενή δυσκολία του έγχειρήματος. Στην πρόταση του έξάλλου νά εκλέγονται οι μητροπολίτες άπό τοπική σύνοδο ό ίδιος αντίτάσσει: "...άλλά δέν πρέπει βέβαια νά πιστεύσωμεν ότι θά κοιμάται όμοίως και ή ζηλοτυπία του πατριάρχου τής Κωνσταντινουπόλεως· τούναντίον μάλιστα πρέπει νά έχωμεν ως βέβαιον ότι αυτός θέλει εύθύς άφορίσει τούς Μητροπολίτας, οίτινες θά έλάμβανον μέρος εις τήν Σύνοδο, μέ τόσα επιτίμια, όσα ήδύνατο νά έμπνεύση εις αυτόν τό άμετρον πάθος. Οί άφορισμοί δέ ούτοι ή θά φοβίσουν τούς Μητροπολίτας, ή θά καταφρονηθούν άπ' αυτούς· και εάν φοβίσουν τούς Μητροπολίτας, ή Σύνοδος έτελείωνεν πριν άρχίσει, εάν δέ καταφρονηθούν (όπερ δέν πιστεύω ποτέ), θά λάβη άρχήν ή Σύνοδος, άλλά συγχρόνως θά παρουσιασθούν και τόσα έμπόδια..."¹⁰.

Τά σχέδια λοιπόν τά όποία άπεργάζεται ό λατίνος επίσκοπος, σχέδια πού μάλλον είναι συνέχεια όσων συνιστούσε μέ τήν άναφορά του ό διοικητής του Μοριά Domenico Gritti¹¹, ούσιαστικά άπειλούνται άπό τήν αντίδραση του οίκουμενικού πατριαρχείου· αυτό μεταξύ τών άλλων έχει στά χέρια του και τό επιτίμιο του άφορισμού τό όποιο κατά τήν όμολογία του Καρλίνη δέν πρόκειται νά άγνοήσουν οι όρθόδοξοι μητροπολίτες τής περιοχής. Ο άφορισμός λοιπόν και πάλι· ειδικότερα στην περίπτωση αυτή θά δημιουργήσει μέ τόν ένα ή τόν άλλον τρόπο περίπλοκη κατάσταση και πάντως τέτοια πού νά άναιρέσει κάθε άπόφαση και νά άποτρέψει κάθε διάθεση άπόσχισης άπό τούς κόλπους τής όρθόδοξης εκκλησίας. Άλλωστε ό ίδιος όμολογεί ότι είναι τελείως άδύνατη ή αντίθετη έκδοχή· και αυτό τό όποιο δέν άναφέρει άλλά άποτελεί και τό σπουδαιότερο έμπόδιο είναι βεβαίως ή αντίδραση του πληθυσμού, ό όποίος δέν είναι δυνατόν νά ύπακούσει σέ άφορισμένους μητροπολίτες. Έτσι

9. Rojago, ό.π., 358.

10. Σταματέλος, Σκευωρία 468, 470-471. Τό κείμενο του Καρλίνη έχει τόν τίτλο: "Επιστολή συμβουλευτική διά τούς έν Πελοποννήσω Γραικούς, συντεθείσα παρά του σοφωτάτου Λατίνου Άρχιεπισκόπου Καρλίνη τῷ έν Ναυπλίῳ. Γέγονε δέ κατά τό 'αψε', και επέμφη τῷ μακαριωτάτῳ Πάπα Ρώμης, και τῇ γαληνοτάτῃ τῶν Ένετῶν Άριστοκρατίᾳ".

11. Βλ. έδῶ σ.000

τό επιτίμιο του άφορισμού είτε με την μορφή της άπειλής που επικρέμαται ανά πάσαν στιγμήν είτε με την μορφή της ύπαρκτης τιμωρίας δέν είναι δυνατόν νά περάσει άπαρατήρητο.

Η ένδεικτική αυτή άπαρίθμηση και άξιοποίηση στοιχείων που προέρχονται από τις βενετοκρατούμενες περιοχές του έλληνικού χώρου δηλώνει ότι τό επιτίμιο παρουσιάζεται με αύξημένη ισχύ και μεταξύ των κόλπων μιιάς κοινωνίας που έχει στην διάθεσή της οργανωμένους κανόνες δικαίου. Μαρτυρείται επίσης ή βούληση της Βενετίας νά έλέγξει την υπέρμετρη παρέμβαση της όρθόδοξης εκκλησιαστικής δικαιοσύνης και κατά συνέπεια και του άφορισμού, με την ένδυνάμωση της πολιτικής έξουσίας και την ψήφιση διατάξεων που έθεταν περιορισμούς στην άλόγιστη χρήση εκκλησιαστικών επιτιμίων, που προέρχονταν κυρίως από την πλευρά της Άνατολικής εκκλησίας. Δέν είναι δύσκολο νά υποθέσουμε ποιά υπήρξαν τά άποτελέσματα της πολιτικής αυτής: όπωσδήποτε πενιχρά μολονότι κάποια εκλογίκευση θά έπρεπε νά είταν άναμενόμενη¹². Όστόσο ή πύκνωση του φαινομένου και μετά τις προσπάθειες αυτές των Βενετών είναι διαπιστωμένη, καθώς μαρτυρούνται εκατοντάδες ή και χιλιάδες άκόμη περιπτώσεις άφοριστικών πράξεων από τον χώρο κυρίως των Έπτανήσων άφού οι άλλες περιοχές για τις όποιες μιλήσαμε (Κρήτη και Πελοπόννησος) γρήγορα έπεσαν στα χέρια των Τούρκων. Μάλιστα όσον άφορά τά Έπτάνησα θά μπορούσαμε σχετικά εύκολα νά υποστηρίξουμε ότι ταχύτατα ή άφοριστική διαδικασία παίρνει διαστάσεις άνεξέλεγκτες και παραλλήλως εμφανίζεται ένας τρόπος επιβολής της ποινής, ό όποιος έχει περισσότερες όμοιότητες προς τό τυπικό της Καθολικής εκκλησίας, ένω δέν λείπουν και οι άφορισμοί του οίκουμενικού πατριαρχείου σε περιπτώσεις που ή σοβαρότητα του θέματος άπαιτούσε άμεση άνάμειξη της ανωτάτης άρχής των όρθόδοξων.

2. Η χρήση της ποινής από έτεροδόξους ή άλλοθρήσκους

Η προσφυγή των όρθόδοξων υπηκόων της Όθωμανικής άυτοκρατορίας στις υπηρεσίες της Άνατολικής εκκλησίας για την επίλυση των διαφορών τους και τά αίτήματα επιβολής άφορισμών εις βάρος των άδικούντων, είναι μία πραγματικότητα διαπιστωμένη γνωρίζει μάλιστα μεγάλη επίδοση μέσα στην διαχρονία. Η επίλυση όμως των διαφορών διά του άφορισμού, όπως μαρτυρούν οι πηγές, δέν είναι όπλο στα χέρια μόνον των όρθόδοξων αλλά πολλές φορές θά προσφύγουν στην άποτελεσματικότητά του και άλλοι ένδιαφερόμενοι, προκειμένου νά διεκδικήσουν τά δικάιά τους που καταπατούνται από κάποιον όρθόδοξο χριστιανό.

12. Κάποιοι περιορισμοί φαίνεται νά βρίσκουν πρόσφορο έδαφος επιτυχίας σε όρισμένες περιοχές της βενετικής επικράτειας, μολονότι δέν μπορεί νά υποστηρίξει κανείς ότι τό έγχειρημα γνώρισε άπόλυτη έπιτυχία. Άναφέρουμε ως παράδειγμα την πληροφορία που μας δίνει ή άναφορά του Γενικού Προβλεπτή Alvise Foscari προς τον δόγη (17 Μαΐου 1783). Στην άναφορά αυτή ό βενετός εύγενής άναφερόμενος στην εκκλησία της Πάργας, που είχε επικεφαλής πρωτοπαπά εκλεγμένο από τους τοπικούς παράγοντες, μνημονεύει δύο διαταγές του εύγενούς Ζαχαρία Μπάλμπι, ό όποιος υπήρξε προβλεπτής και καπιτάνος Κέρκυρας: οι διαταγές αυτές της 5 Φεβρουαρίου και της 9 Ιουνίου 1732, καταδεικνύουν ότι ό πρωτοπαπάς της Πάργας "απήτη από τους ιερείς του τόπου νά μίν εύλογών γάμους ή κάμουν άφορισμούς χωρίς την άδειάν του" (Μέρτζος, Πάργα 210-217). Όστόσο τό πλήθος των άφορισμών που έχουμε μαρτυρούν περί του άντιθέτου: βλ. Τσίτσας, 'Άφορισμοί'. Γερούκη, Φόβος: Γερούκη, Νοοτροπίες.

Οί προσφεύγοντες στις υπηρεσίες της ποινής μπορεί να είναι είτε ετεροδόξοι (καθολικοί κυρίως) είτε αλλόθρησκοι (Τούρκοι-Έβραίοι). Βεβαίως η προσφυγή είναι έμμεση· δηλαδή οί προσφεύγοντες καταφεύγουν στις διοικητικές αρχές της Ανατολικής εκκλησίας αφού ο αντίδικός τους είναι ορθόδοξος. Ωστόσο είναι βέβαιοι - πολλές φορές μάλιστα τό απαιτούν οί ίδιοι -, ότι θά γίνει χρήση του άφορισμού· δηλαδή στην πραγματικότητα καταφεύγουν στην αποτελεσματικότητα του έπιτιμίου προκειμένου να δικαιωθούν· άλλωστε βλέπουν συνεχώς να χρησιμοποιείται στις μεταξύ των ορθόδοξων χριστιανών διαφορές και μέ άμεσα τίς περισσότερες φορές αποτελέσματα. Άλλά άς δούμε μερικά παραδείγματα παρομοίων άφορισμών προκειμένου να άντλήσουμε μέ τόν πλέον άμεσο τρόπο τίς πληροφορίες πού έχουν σχέση μέ τήν περίπτωση αυτή.

α) Η περίπτωση των έτεροδόξων.

Οί περιπτώσεις προσφυγής καθολικών στις υπηρεσίες του οίκουμηνικού πατριαρχείου βεβαίως είναι πολλές· οί Δυτικοί δέν έχουν κανένα δισταγμό προκειμένου να έπιλυθούν προβλήματα, κυρίως οικονομικά, να αίτήσουν τήν έπιβολή άφορισμού εις βάρος ορθόδοξου αντιδίκου. Μέ τήν σειρά του τό οίκουμηνικό πατριαρχείο δέν διστάζει επίσης να ίκανοποιήσει τά αίτήματα αυτά, καθώς μάλιστα τίς περισσότερες φορές υποβάλλονται από πρόσωπα πού κατέχουν κάποια σημαντική θέση. Έτσι στις 9 Μαΐου 1597 ο τοποτηρητής του οίκουμηνικού θρόνου Μελέτιος Πηγās καλεί τούς χριστιανούς της Μήλου να άποδώσουν τά δσα άρπαξαν από τήν λατινική εκκλησία του νησιού. Τό γράμμα συνοδεύεται φυσικά από τήν συνηθισμένη για τίς περιπτώσεις άφοριστική άπειλή ενώ σαφέστατα προδιαγράφεται και τό αποτέλεσμα της τυχόν άνυπακοής στα κελεύσματά του: "ένάν δέ τίς τολμήση παρακούσων της ήμετέρας προστάξεως, δι' άλλων γραμμάτων άφοριστικών έπιτιμήσωμεν αυτόν βαρύτατα"¹³.

Λίγα χρόνια άργότερα (Οκτώβριος 1604) τό ίδιο θέμα άπασχολεί τόν πατριάρχη Ραφαήλ Β', ο οποίος άπειθυνόμενος στους κληρικούς και προεστούς της Μήλου αναφέρει: "Ο θεοφιλέστατος Φραγκοεπίσκοπος της...Μύλου, φρά Φραντζέσκος έλθών προς ήμās εξήτησε γράμμα ήμέτερον πατριαρχικόν έπιτίμιον, προς τούς αυτόθι χριστιανούς εις φανέρωσι των πραγμάτων της Φραγκοεπισκοπής αυτού· διό γράφοντες άποφαινόμεθα, ίνα όσοι των Ρωμαίων διακατέχουσι πράγματα...ή γινώσκουσι τήν περί τούτων αλήθειαν, ή βοηθήσουσιν, ή συνδράμωσιν...κάν τε ιερείς, κάν τε λαϊκοί ωσιν, ει μέν ιερείς υπάρχουνσιν άργοί...καταφρονούντες δέ, και άφωρισμένοι, ει δέ λαϊκοί άφωρισμένοι από θεού, και κατηραμένοι, και άσυγχώρητοι, και άλυτοι μετά θάνατον..."¹⁴.

Πάλι από πρόσωπο της άνωτερης ιεραρχίας προέρχεται τό έπόμενο παράδειγμά μας. Πρόκειται για τόν βενετό πρόξενο στην Θεσσαλονίκη ο οποίος δέν θά διστάσει να ζητήσει τήν μεσολάβηση του τοπικού μητροπολίτη προκειμένου να έπιλύσει κάποια υπόθεσή του. Πράγματι σέ έπιστολή πού άποστέλει στις 5 Ιανουαρίου 1777 προς τήν προϊσταμένη του αρχή στην Βενετία, αναφέρει μεταξύ των άλλων: "...έπέτυχα από τόν μητροπολίτην ένα άφορισμόν, άναγνωσθέντα εις τās εκκλησίας κατ' εκείνων, οί όποιοι τόν έφυγάδευσαν ή τόν άποκρύπτουν...". Η υπόθεση άφορά κάποιον κρατούμενο, ο

13. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Γράμματα 2.

14. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, δ.π. 7.

όποιος ενώ μεταφέρονταν στην Βενετία κατάφερε να δραπετεύσει όταν έφθασε στην Θεσσαλονίκη¹⁵.

Φυσικά τα σχετικά παραδείγματα είναι εύκολο να πολλαπλασιασθούν¹⁶ χωρίς να προσθέσουν κάποιο επί πλέον ουσιαστικό στοιχείο στην περίπτωση αυτήν. Ωστόσο θα κλείσουμε τις αναφορές μας για το ζήτημα που μας απασχολεί παραθέτοντας τα όσα εκθέτει ο γάλλος Πουκεβίλ το 1805. Γράφει, λοιπόν, ο συνήθως καλά πληροφορημένος διπλωμάτης: “Βέβαια, οι Έλληνες λειτουργοί του Θεού σήμερα κάνουν μέτρια χρήση του δικαιώματος που έχουν να άφορίζουν. Κι αυτό γιατί, διαφωτισμένοι πάνω στα πραγματικά τους συμφέροντα έπειτα από τις πολλές αποστασίες που προκάλεσαν οι άφορισμοί, είναι λιγότερο σπάταλοι σέ καταδίκες. Οι διερμηνείς, ωστόσο, των ευρωπαϊκών έθνών, που αρχίζουν την καριέρα τους από τους έμπορικούς λιμένες της Ανατολής, επικαλούνται καμιά φορά αυτό το μέσο για να ύποχρεώσουν ένα χρεώστη κακής πίστης να πληρώσει: αλλά, αυτή την εποχή, είναι ένα μέσο έσχατης ανάγκης”¹⁷.

Δέν υπάρχουν λοιπόν περιορισμοί στην έπιβολή του άφορισμού από το γεγονός ότι ο αϊτών δέν είναι όρθόδοξος. Η ιδιότητα του άδικούντος έχει σημασία: και αυτό βεβαίως είναι εκ των ών ούκ άνευ προκειμένου να παρέμβουν οι όρθόδοξες εκκλησιαστικές άρχές¹⁸. Εύκολα βεβαίως γίνεται άντιληπτό ότι σχεδόν όλες οι περιπτώσεις της κατηγορίας αυτής έχουν άμεση σχέση μέ οικονομικές διαφορές και τό στοιχείο αυτό είναι που τις προσδιορίζει. Άλλωστε άνάμειξη του πατριαρχείου σέ άλλες ύποθέσεις θά είταν όχι μόνον άδιανόητη αλλά και άδύνατη. Γεγονός πάντως είναι ότι παρουσία του έπιτιμίου συνεχίζεται άδιάλειπτα μέσα στην διαχρονία αλλά παραλλήλως διαχέεται στό σύνολο σχεδόν των ανθρώπων που άποτελούν την κοινωνία των χρόνων εκείνων. Αυτό θά έχουμε την δυνατότητα να τό γνωρίσουμε άκόμα καλύτερα κατά την εξέταση των έπομένων περιπτώσεων.

β) Η περίπτωση των άλλοθρησκων (Τούρκοι-Έβραιοι)

Η περίπτωση αυτή δέν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα και μεγάλες διαφοροποιήσεις έν σχέσει προς την προηγούμενη. Βεβαίως αλλάζει ή ιδιότητα του αίτούντος: δέν είναι πλέον ό έστω και έτερόδοξος χριστιανός: αλλά ό άλλόθρησκος Τούρκος: όμως αυτό φαίνεται ότι έλάχιστα ένδιαφέρει. Όσον άφορά τόν άντίδικο δέν χωρούν άμφιβολίες: πρέπει να είναι πάντα

15. Μέρτζιος, Μνημεία 365.

16. Ο Θεαγ. Φιλαδέλφους (Ίστορία 1, 380) μάς παραδίδει άκόμη μία περίπτωση προσφυγής δυτικού άξιωματούχου στίς ύπηρεσίες του οικουμενικού πατριαρχείου, χωρίς όμως να αναφέρει τις πηγές του: “Μετά τόν άγγλον πρεσβευτήν... ίδού έβλεπον οι Άθηναίοι και τόν άσυγκρίτως μεγαλοπρεπέστερον γάλλον, του όποιου τό όνομα έφθασεν εις τάς ακοάς αυτών πρό δύο έτών, ότε κατ’ αίτησιν αυτού ό Πατριάρχης Διονύσιος έξέδωκεν άφορισμόν κατά τινων Άθηναίων, οτινες έβλαψαν και ζημίας έπροξένησαν εις πλοίαρχον γάλλον”. Τό γεγονός συνέβη τό 1672 και πατριάρχης είναι ό Διονύσιος Δ’.

17. Πουκεβίλ, Ταξίδι 269.

18. Ίσως θά είταν έδώ σκόπιμο να αναφέρουμε και την περίπτωση που όρθόδοξοι καταφεύγουν στίς ύπηρεσίες της Δυτικής Έκκλησίας προκειμένου να διεκδικήσουν τά δικαιά τους. Τήν πληροφορία μάς την παρέχει ό Κ. Μέρτζιος (Μικρός Έλληνομνήμων 107), ό όποιος βέβαια άντλεί από τά βενετικά άρχεία. Σύμφωνα λοιπόν μ’ αυτά μοναχό της μονής του Άγίου Ίωάννου του Θεολόγου της Πάτμου γράφουν στον Δόγη ότι Καλαβρέζοι πειρατές έλεηλάτησαν την μονή τους και ότι κατέφυγαν στον Πάπα, ό όποιος “έξαπέλυσε τρομερούς άφορισμούς κατά των πειρατών”. Φαίνεται όμως ότι οι άφορισμοί δέν έφεραν τό ποθούμενο άποτέλεσμα και ζητούν την παρέμβαση της Βενετίας προκειμένου να τους άποδοθούν όσα τους άνήκουν. Αυτά συνέβησαν στα 1682 και μαρτυρούν για την συνεργασία των θρησκευτικών άρχών προκειμένου να έπιλυθούν θέματα στα όποια δέν υπάρχουν θρησκευτικές άντιπαλοτήτες.

χριστιανός ὀρθόδοξος. Ὅπως γίνεται εὐκολα ἀντιληπτό τό ἀντίθετο δέν εἶναι δυνατόν νά συμβεῖ σέ καμιά περίπτωση

Πρὶν ὅμως ἀναφέρουμε ὀρισμένα παραδείγματα τοῦ τύπου αὐτοῦ πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε μέ λίγα λόγια τήν ἐπίσημη πολιτική τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐναντι τοῦ ζητήματος τῆς θρησκευτικῆς πίστης τῶν ὑποδοῦλων καί τίς ἐνδεχόμενες παρεμβάσεις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν σέ ζητήματα ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς.

Εἶναι βέβαια γνωστό ὅτι ἡ θρησκευτική ἀνοχή τῶν ὀθωμανῶν ἐναντι τῶν ἀλλοθρήσκων ὑποδοῦλων εἶναι πολιτική συνεχῆς καί δέν γνώρισε δραματικές ἀλλοιώσεις μέσα στήν διαχρονία. Ὅσον ἀφορᾷ τήν περίπτωση τοῦ ἀφορισμοῦ πρέπει νά τονίσουμε ὅτι ἡ χρήση τοῦ ἐπιτιμίου αὐτοῦ ἐπιτρέπεται ἀνεμπόδιστα καί μάλιστα τό γεγονός αὐτό τονίζεται ἰδιαιτέρως στά βεράτια πού συνοδεύουν τήν ἐκλογή τῶν μητροπολιτῶν.

Πράγματι σέ ὅλα σχεδόν τά ἔγγραφα αὐτά πού ἀποτελοῦν τρόπον τινά τά διαπιστευτήρια τῶν νεοεκλεγόμενων ἀρχιερέων τονίζεται σαφῶς ὅτι κανεῖς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά ἐμποδίζει τήν χρήση τοῦ ἀφορισμοῦ, ὅταν αὐτός ἐπιβάλλεται ἀπό τούς μητροπολίτες. Ἄς δοῦμε χαρακτηριστικές ἀναφορές τοῦ γεγονότος αὐτοῦ: τό 1604 δίδεται τό βεράτι διορισμοῦ τοῦ ἐκλεγέντος μητροπολίτη Λαρίσης Θεωνᾶ, στό ὁποῖο χαρακτηριστικά τονίζεται: “Εἰς συζεύξεις, διαζεύξεις, καί κρισολογίας, ὅταν δύο ραγιάδες συμβιβάζωνται μεταξύ των οἰκειοθελῶς, ἢ διά τοῦ ἀρχιερέως, ἢ τοῦ ἐπισκόπου του, καί κατά χρεῖαν ὅπως ποτέ ἀπαιτεῖ τό αἶνι των, ἐάν ἤθελε καθυποβληθῶσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰς ὄρκον, ἢ δι’ ἀφορισμοῦ παιδευθῶσιν, οἱ καδίδες καί ναῖπιδες νά μὴν ἐναντιῶνονται, οὔτε νά εἰσχωρῶσιν εἰς τά τοιαῦτα”¹⁹.

Ἀκόμη καλύτερα καί μέ πλεον σαφῆ τρόπο περιγράφει τήν πολιτική συμπεριφορά τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας ἐναντι τῆς θρησκευτικῆς πρακτικῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἡ αὐτοκρατορική διαταγή τοῦ Ὀκτωβρίου 1721 πρὸς τόν ἱεροδίκη Θεσσαλονίκης: τό ἔγγραφο ἀναπαράγει τήν ἀναφορά τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Ἱερεμία Γ’ σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὅταν κάποιος παντρεύονται παρά τά ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας “...ἀπαγορεύεται εἰς τούς ἱερεῖς νά κηδεύουν αὐτούς ἀνευ ἀδείας τοῦ μητροπολίτου...ἐάν δέ οἱ ἱερεῖς κηδεύσουν αὐτούς κατά τά θρησκευτικά των ἔθιμα, ἀφορίζονται, κείρεται ἡ κόμη των καί καθαιροῦνται...Τά ἔθιμα αὐτά ἰσχύουν ἀπ’ ἀρχαιοτάτων χρόνων καί ἀπό τῆς αὐτοκρατορικῆς κατακτήσεως μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης καθ’ ὅλην τήν ὀθωμανικήν αὐτοκρατορίαν καί οὐδεὶς ἐπεμβαίνει εἰς αὐτά. Ἐν τούτοις ὅταν ὁ κληρικὸς Ἰγνάτιος, μητροπολίτης...Θεσσαλονίκης...” πράττει αὐτά οἱ τουρκικὲς ἀρχές τόν ἐμποδίζουν προκειμένου νά πάρουν χρήματα. “Ἐκτός δέ τούτου θίγουν καί προσβάλλουν τά θρησκευτικά ἔθιμα λέγοντες: Ἐθάψατε τούς ἀποβιοῦντας τοιούτους φόρου ὑποτελεῖς καί ἀναγνώσατε ἐπ’ αὐτῶν κατά τά θρησκευτικά σας ἔθιμα τό Εὐαγγέλιον. Ἐπίσης, ὅταν θελήσουν νά ἀναγνώσουν εἰς τὰς ἐκκλησίας των ἀφορισμούς καί ἄλλα ἔγγραφα ἐπιτιμῆσεως καί τιμωρίας καί νά ἐπιβάλουν τιμωρίας, προβάλλουν ἐμπόδια καί ἐξαναγκάζουν αὐτούς εἰς ἐκπατρισμόν...Ὅθεν παρεκάλεσεν ὅπως ἐκδοθῆ αὐτοκρατορικόν φερμάνιον Μου, ἵνα μὴ ἐμποδίζηται ἡ τέλεσις τῶν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων καί ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς κατακτήσεως ἰσχυόντων θρησκευτικῶν ἐθίμων καί ἀποσοβηθῆ καί ἀποκρουσθῆ ἡ παρεμπόδισις καί προσβολή αὐτῶν”²⁰. Τελικὰ δίδεται διαταγή νά μὴν ἐμποδίζεται ὁ Ἰγνάτιος στήν τέλεση τῶν θρησκευτικῶν

19. Γεδεών, Βραχεία 69.

20. Βασδραβέλλης, Ἀρχεῖα 153-154.

καθηκόντων του και γενικότερα όλοι οι εκκλησιαστικοί της περιοχής της Θεσσαλονίκης.

Τά βεράτια είναι πάρα πολλά και οι σχετικές αναφορές άφθονες. Φυσικά δεν είναι απαραίτητο να αναφερθούν όλα εδώ· άλλωστε τό βασικό μοτίβο παραμένει πάντα τό ίδιο. Ωστόσο αναφέρουμε ακόμα τό βεράτιο πού δίνεται τό 1754 στόν νεοεκλεγέντα οικουμενικό πατριάρχη Κύριλλο Ε΄ και στό όποιο αναφέρεται: “Κάμνωντας συνοικέσια, και διαζύγια, ή ειρηνοποιώντας και συμβιβάζωντας μέ τήν θέλησίν τους δύο μεταξύ τους διαφορομένους χριστιανούς, ό πατριάρχης και οι παρ’ αυτού μέ μπεράτι αποκατασταθέντες άρχιερείς, και επίσκοποι, και κατά τήν θρησκείαν τους, χρείας καλούσης, βάλλοντές τους εις όρκον, και αφορίζοντές τους εις τάς εκκλησίας τους, να μην πειράζωνται, και ζημιώνωνται, εναντίον της παλαιάς συνηθείας... ούτε να ανακατώνωνται εις τούς αφορισμούς, όπου στέλλονται διά παιδείαν των άτακτούντων”²¹.

Η ίδια κατάσταση θα συνεχισθεί ακόμα και τον 19ον αι. και τά βεράτια προβλέπουν περίπου τά ίδια και για τήν ποιηή πού μάς άπασχολεί. Έτσι στό φιρμάνι του 1823 πού αφορά τήν εκκλησία της Κρήτης αναφέρεται: “Δέν επιτρέπεται επίσης επέμβασις και ενόκλησις εκ μέρους των Ίεροδικών και Ίεροδικαστών όσον αφορά εις τήν δι’ αφορισμού επιβαλλομένην υπό του Μητροπολίτου τιμωρίαν”. Στο ίδιο επίσης φιρμάνι αναφέρεται: “Δέν επιτρέπεται επέμβασις και όσον αφορά εις τούς αφορισμούς και τά προς τιμωρίαν και επίπληξιν εκδιδόμενα και αποστελλόμενα υπό του Μητροπολίτου προκειμένου περι σωφρονισμού ενός των υπό τήν δικαιοδοσίαν του ραγια έγγραφα”²². Τά ίδια αναφέρονται σε βεράτι υπέρ της εκκλησίας Κύπρου πού εκδόθηκε τό 1865²³ ενώ τέλος στό βεράτι προς τον οικουμενικό πατριάρχη Διονύσιο Ε΄ του 1887 αναφέρεται: “Εν ταίς συζεύξεσι και διαζεύξεσι... μηδεις των καθήδων, των ναίπηδων ή και άλλος... επέμβαινέτω... όταν προς εξακριβωσιν του πράγματος επιβάλλωσιν όρκον εν τη εκκλησία και παιδεύωσι διά του καλουμένου αφορισμού” και συνεχίζοντας παραθέτει: “Ισχυροί τινές μη πιεζέτωσαν τούς ιερείς προς εκτέλεσιν παρανομίας... και μη επέμβαινέτωσαν εις τά λεγόμενα αφοριστικά, άτινα εκδίδουσιν όπως παιδεύσωσι τινα θρησκευτικώς...”²⁴.

Από τήν πλευρά της βεβαίως και ή εκκλησία σε όρισμένες περιπτώσεις υπενθυμίζει τίς δικαιοδοσίες της και τήν επικύρωση των άρμοδιοτήτων της από τήν πολιτική έξουσία²⁵.

21. Γεδεών, Βραχεία 59.

22. Οικονομίδου, Φιρμάνιον και Τωμαδάκης, Κρήτη 1, 254-255.

23. Γεωργίου, Κύπρος 140-141.

24. Παπαστάθης, Κανονισμοί 1, 113.

25. Αναφέρουμε λ.χ. τήν τεκμηρίωση πού κάνει ό πατριάρχης Γαβριήλ Γ΄ κατά τήν επικύρωση διαθήκης τό 1707: “...τήν εκκλησιαστικήν έξουσίαν και δύναμιν ήν αυτός ό παντοκράτωρ Θεός μεγαλοπρεπώς έδωρήσατο ου μην αλλά και σήμεραν επ’ ήμάς ή κραταιά βασιλεία διά βασιλικών μπερατίων τήν εκκλησιαστικήν ήμών τάξιν επικρατύνει, και διά βασιλικής προσταγής από περάτων έως οικουμένης ή εκκλησία των χριστιανών τήν εαυτήν δείκνυσι δύναμιν και έξουσίαν και πάντες οι χριστιανοί πείθονται και υποτάσσονται ταύτη κατά τό πρόσταγμα του θεού και τούς βασιλικούς όρισμούς...” (Γεδεών, Διατάξεις, 2, 183). παράλληλα όταν χρειασθεί ή πολιτική έξουσία μπορεί να στηρίξει όρισμένες αποφάσεις της εκκλησιαστικής. Έτσι μέ γράμμα του ό Κωνσταντίνος Χαντζερής προς τούς προεστώτες της Πάρου τούς καλεί να εκτελέσουν όσα εντέλλονται τά πατριαρχικά γράμματα· άλλως “...υποπίπτετε εις ός λέγει κατά των εναντιουμένων όρας και επιτίμια άλλα και παιδεύεσθαι σφοδρώς, ώσαν όπου ή απείθεια και παράβασις των συνοδικών επιτεταγμένων μάλιστα περι εκκλησιαστικής διοικήσεως επιφέρει και παιδεύσεις έξωτερικώς...” (Αλιπράντης, Παριακά 130).

Αὐτά λοιπόν περιέχουν τὰ βεράτια σχετικά μέ τόν ἀφορισμό. Ἡ θρησκευτική ἀνοχή τῶν Τούρκων ἐναντι τῶν ἀλλοθρήσκων ὑπηκόων τους εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητο καί μαρτυρεῖται ἀπό ποικίλες πηγές τῆς ἐποχῆς. Χαρακτηριστική πάντως εἶναι ἡ μαρτυρία δυτικῶν ἀξιωματούχων οἱ ὁποῖοι γράφοντας πρός τόν αὐτοκράτορα²⁶ σχετικά μέ τήν κατάσταση τῶν σχέσεων Τούρκων καί ὀρθοδόξων τόν πληροφοροῦν ὅτι ὅπως τους πληροφοροῦσε ἕνας ἀπό τούς ἰθύνοντες τοῦ πατριαρχείου – πρόκειται γιά τόν Θεοδόσιο Ζυγομαλά – οἱ ὑπόδουλοι δέν ὑφίστανται καμιά πίεση γιά θρησκευτική τους πίστη: “anzi ritrovandosi alcuno da quella dissentiente, dopo l’ haver udito, se persevera nella prima opinione, l’ escommunicano, e coll’ aiuto secolare del mufti e cadileschieri lo fanno ancho corporalmente castigare, approvando in simil casi li Turchi tutto quello che dal patriarcha e suoi ministri vien deciso, non pensando ne si curando della religione di niuno, pur che paghi l’ ordinario tributo, e che non ardischi disputare contra al corano...”²⁷.

Μετά ἀπό τίς διαπιστώσεις αὐτές, οἱ ὁποῖες πιστεύουμε ὅτι βοηθοῦν στήν κατανόηση τοῦ θέματος πού ἐδῶ πραγματευόμαστε, εὐλογο εἶναι νά καταφεύγουν στόν ἀφορισμό καί οἱ μουσουλμάνοι ὑπήκοοι στίς ἀντιδικίες τους μέ τούς χριστιανούς προκειμένου νά ἐξασφαλίσουν τά συμφέροντά τους. Σέ ἕνα ἄλλο ἀνώτερο ἐπίπεδο – σ’ αὐτό τῆς ἐμπέδωσης τῆς τάξης, ὅπως θά δοῦμε στήν συνέχεια – γίνεται χρήση τοῦ ἐπιτιμίου καί γιά τίς πλέον σοβαρές ὑποθέσεις.

Αὐτά ὅμως στίς σελίδες πού θά ἀκολουθήσουν. Γιά τό θέμα πού ἐξετάζουμε τώρα συνεπίκουρη εἶναι ἡ ἀχρονολόγητη μαρτυρία – πάντως ἀνάγεται στά τέλη τοῦ 17ου αἰ. – τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων πού ἀναφέρει γιά τούς Τούρκους: “βάνουσι τούς γέροντας τοῦ τόπου εἰς ὄρκον νά μή κρύπτωσι τινας δυναμένους ἀδυνάτους. Καί ἀπό τούς ἀρχιερεῖς πέρνουσι δυναστικῶς ἀφοριστικά χαρτία ἕνεκεν τούτων τῶν δύο, καί εἰς κάθε τόσους μῆνας ἐξετάζοντες τά χαρτία ἂν εἶναι τάχα καλῶς δοσμένα, πέρνουσι ἀπό καθένα χάριν παράδες τρεῖς καί τρώγουσι καί πίνουσι...”²⁸. Περισσότερο ξεκάθαρα εἶναι τά πράγματα ὅμως σέ μιάν ἄλλη περίπτωση πού ἀναφέρεται στά πράγματα τῆς Ἄνδρου: ἡ μαρτυρία εἶναι τοῦ 1784 καί μᾶς λέει: “Ἐπειδή καί νά ἔστειλεν ἡ ὑψηλοτάτη κυρία μας σάχ σουλτάνα, τόν ἰσούφ ἀγά μπαλατατζηλάρ κιαχαγιασή νά ἐρωτήσῃ καί νά ἐξετάξῃ τόν μαλικιανέ της, δηλαδή τήν Ἄνδρον, εἰς ὅλα τά πάντα, καί θέλοντας ὁ ἐνδοξότατος Ἰσούφ... νά βάλῃ τό νησί μας εἰς νιζάμι, ἐπρόσταξε νά γένη νέα ἀποκοπή... ἐκάλεσεν ταχρηντζήδες ἤγουν ἀποκοφτάδες καί τούς ἔβαλεν εἰς τόν ἀρχιερέα καί ἐπῆραν ἀφορισμόν νά κάμουν δικαίαν ἀποκοπήν...”²⁹.

Ἡ τουρκική λοιπόν ἐξουσία ἐμπιστεύεται στήν δέσμευση καί τήν ἐγκυρότητα πού παρέχει ἡ μετ’ ἀφορισμοῦ κατανομή τῶν φόρων πού πρόκειται νά διενεργηθεῖ στήν Ἄνδρο. Ἡ ἐπίκληση τοῦ ἐπιτιμίου διασφαλίζει τήν ἀπόφαση τῶν “ἀποκοφτάδων” καί παρέχει τά ἐχέγνα στους ραγιαδες ὅτι δέν θά ὑπάρξουν ἀδικίες. Καί ἐδῶ τά πράγματα φαίνεται ὅτι ἀκολουθοῦν μία λογική, σύμφωνα μέ τήν ὁποία μιᾶ ἀπόφαση πρέπει νά διασφαλίζεται μέ κάποια μέσα καί στήν περίπτωσή μας τό μέσον εἶναι ὁ ἀφορισμός. Ὅμως καί σέ μιᾶ ἄλλην περίπτωση, ἡ ὁποία μᾶς παραδίδεται, πάντως διυλισμένη, ἀπό τήν γραφίδα τοῦ Ἀθ. Κομνηνοῦ-Ἵψηλάντη, τά πράγματα τά ὁποῖα

26. Τό ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα δέν ἀναφέρεται· πρέπει πάντως νά εἶναι ὁ Ροδόλφος Β΄, αὐτοκράτορας τά ἔτη 1576-1612. Ἡ ἐπιστολή πού μνημονεύεται εἶναι τῆς 15ης Ἀπρ. 1580.

27. Legrand, Zygomalas 222 καί Hurmuzaki, Documente 13, 51-52.

28. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἀνάλεκτα 1, 251.

29. Καρπάθιος, Πανάχραντος 229 καί Πασχάλης, Πανάχραντος 122.

προσδιορίζονται από την παρουσία της βίας τόν ίδιο δρόμο θά πάρον. Βρισκόμαστε στά 1788 και τό κείμενο μαρτυρεί: “Ἦλθεν εἶτα ὁ τεπτερδάρης εἰς τό σπίτι τό εἰς τό Φανάρι τοῦ φονευθέντος Σκαναβῆ, ὅπου ἦτον φυλακωμένη ἡ χηρεύσασα γυνή του, κάκει μεταπεμφάμενος τόν πατριάρχη τόν διώρισε νά συμβουλευσῆ, νά παρακινήσῆ καί τέλος νά ἀφορίσῆ τήν χηρεύουσαν διά νά φανερώσῆ τά ὄσα ἤξεύρει κεκρυμμένα ἄσπρα καί τζεβαερικά τοῦ φονευθέντος ἀνδρός της...”³⁰.

Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα (29 Σεπτεμβρίου 1809) ἔχουμε μιά νέα μαρτυρία συναφοῦς εἴδους ἀπό τήν Ὑδρα αὐτήν τήν φορά: “Διά τοῦ παρόντος γράμματος δηλοποιεῖται ὅτι καθ’ ὄν καιρόν ὅπου ἦλθεν ἐνταῦθα ὁ Σουλεϊμάνμπέγης σαλαχόραγας μέ ἡγεμονικόν μπουγιουρουλδί τοῦ ὑψηλοτάτου Σεγιδῆ Ἀλῆ πασᾶ φέροντας καί πατριαρχικόν ἐπιτίμιον, τά ὅποια ἐδιαβάσθησαν ἐπί κοινοῦ, καί γινομένης ἀκριβῆς ἐρευνας διά ταῖς πρέξαις, ἐμαρτύρησεν ὁ Χ# Ἀνδρέας Παπαμανώλης...”³¹.

Τουρκικό μπουγιουρντί καί πατριαρχικός ἀφορισμός εἶναι τά δύο ὄπλα μέ τά ὅποια εἶναι ἐφοδιασμένος ὁ τοῦρκος ἀξιωματοῦχος καί βεβαίως καί τά δύο διαβάζονται ταυτόχρονα στήν ἐκκλησιά. Δίπλα στίς ἐντολές τῆς τουρκικῆς διοίκησης στέκουν οἱ ἐντολές τοῦ θρησκευτικοῦ κέντρου τῶν ὑποδοῦλων· τό πεδίο ἔχει καλυφθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου. Μπουγιουρντί καί ἀφορισμός ἐνεργοῦν ἀπό κοινοῦ καί θά τολμούσαμε νά ἰσχυριστοῦμε ἰσότημα προκειμένου νά ρυθμιστοῦν ὑποθέσεις τῆς Ὑδρας. Ἀλλά μόνον τῆς Ὑδρας καί μόνον τόν 18ο αἰ.;

Λίγο ἀργότερα (Ὀκτώβριος 1811) τά πράγματα εἶναι πιό ξεκάθαρα καί ἐκφράζονται μέ τόν πλέον ἀμεσο καί εὐθύ τρόπο. Ἐκδίδεται λοιπόν ἀπό τόν πατριάρχη Ἱερεμία Δ΄ πατριαρχικό ἐπιτίμιο κατόπιν αἰτήσεως τοῦ “ἐνδοξοτάτου Χασεκῆ Ἀλῆ ἀγᾶ Κρητός”, ὁ ὁποῖος πρό πέντε χρόνων εἶχε ναυλώσει καράβια στήν Ἀλεξάνδρεια πού ἔπεσαν στά χέρια πειρατῶν. Τώρα λοιπόν ἀπειλοῦνται μέ ἀφορισμό ὄσοι γνωρίζουν κάτι γιά τήν τύχη τῆς πραμάτειάς του, ἡ ὁποία εἶχε φορτωθεῖ στά πλοῖα αὐτά καί κόστιζε 14.000 γρόσια³².

Ὁ τοῦρκος ἔμπορος ἀναζητεῖ τά χαμένα ἐμπορεύματά του· σκέφτεται λοιπόν νά καλύψῃ καί τήν περίπτωση πού ἐνέχονται στήν εἰς βάρος του ἐνέργεια καί κάποιοι χριστιανοί· καί ἀντλεῖ βεβαίως ἀπό τό ἐκκλησιαστικό ὄπλοστάσιο τό ἐπιτίμιο τοῦ ἀφορισμοῦ. Μέ τήν ἴδια βεβαιότητα στό μυαλό του γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἀφορισμοῦ ἕνας ἄλλος τοῦρκος ἀξιωματοῦχος, ὁ Δερβέτ ἀγᾶς, προσφεύγει στίς ὑπηρεσίες τοῦ χριστιανικοῦ ἐπιτιμίου· ἡ σχετική μαρτυρία ἀναφέρει: “Ἀφορισμός ἐκδοθεῖς ὑπό ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου, λαϊκοῦ Γεωργ. Χατζηπέτρου 1829...(περί τῆς δημευθείσης παρουσίας τοῦ ἀπαγχονισθέντος Γεωργίου Σελιτσιανιώτου, ἦν ἐξῆται παρά τῶν συγγενῶν του ὁ Δερβέτ ἀγᾶς τοῦ Ναχιζέ, ἐν Ἀγνιά, τῆ αἰτήσῃ τοῦ ὁποῖου αἰτιωμένου ἀπόκριψιν ἐξεδόθη ὁ ἀφορισμός”³³.

Τελειώνοντας ἀναφέρουμε καί τήν περίπτωση τῆς συγκεντρώσεως τῆς δεκάτης ὑπό τήν ἀπειλή τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἡ σχετική μνεία ἔχει νά κάνει μέ τό χωριό “Πηλκάτι” στήν Ἠπειρο, πρὸς τούς κατοίκους τοῦ ὁποῖου ἀπευθυνόμενος ὁ ἐπίσκοπος Ἀπολλωνιάδος Χριστόφορος γράφει: “...τό κοινόν τῆς χώρας σας παρουσιασθέν ἐνώπιον ἡμῶν καί τό φρικτόν τοῦτο ἐπιτίμιον ἐξαιτήσαν διά τήν Βασιλικήν δεκατίαν, τήν ὁποίαν τό ἴδιον κοινόν ἐκράτησε

30. Κομνηνός-Υψηλάντης, Μετά τήν Ἀλωσιν 694.

31. Λιγνός, Ὑδρα 3, 546.

32. Λιγνός Ὑδρα 4, 199-200.

33. Δάλλας, Ἀρχεῖον 241.

ἐπάνω του, ὁποῖος λοιπὸν χωριανὸς ἐξ ὑμῶν τολμήσῃ καὶ κρατήσῃ κρυφίως ἢ κλέψῃ, ἢ ἄλλως πῶς καταχρασθῇ τὸ Βασιλικὸν δέκατον, ἢ ἄνδρας εἶναι ἢ γυναῖκα ἢ ὁποίας δήποτε καταστάσεως, με σκοπὸν νὰ ἀδικήσῃ τὸ κοινόν, νὰ εἶναι ἀφορισμένος κατηραμένος...”³⁴.

Δυτικοὶ καὶ Τοῦρκοι εἶναι στὰ παραδείγματα τὰ ὁποῖα ὡς τώρα παραθέσαμε οἱ αἰτοῦντες τὸν ἀφορισμὸ. Ὡστόσο ἀπὸ τὸν κατάλογό μας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λείψουν καὶ οἱ Ἑβραῖοι. Βεβαίως οἱ σχετικές μαρτυρίες εἶναι λίγες καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐλόγο ἂν ἀναλογιστοῦμε τὴν ἐχθρότητα ποὺ κυριαρχεῖ μεταξύ τῶν δύο θρησκευτικῶν δογμάτων, ἐχθρότητα, ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ μειωθεῖ καὶ νὰ φθάσῃ ὡς τὰ ἐπίπεδα τῆς καχυποψίας... Ὁμως τὸν Μάρτιο τοῦ 1691 διαδραματίσθησαν τὰ παρακάτω γεγονότα: “...ἐλθόντες τρεῖς Ἑβραῖοι ἐζήτησαν ἀπὸ τῆς ἀρχοντίσσης Θωμαῆς τοῦ ποτέ Χ Τζανετῆ συμβίου 12 καὶ μισὸ ἑξάγια μαλάγατος τιμὴν δοθέντος πρὸ τοῦ σεισμοῦ ἐν τῷ οἴκῳ τῆς εἰρημένης κυρίας Θωμαῆς καὶ μνηύσαντες, ἐκείνη ἀπεκρίθη μὴ γινώσκειν τι, οἱ δὲ Ἑβραῖοι διὰ τὸ ζητῆσαι ἀφορισμὸν ποιήσιν, εὐηρεστήθη τόσον ἐκείνη ὅσον καὶ οἱ Ἑβραῖοι καὶ ἐσειάσθησαν ἵνα δώσῃ ἀσλάνια δεκαπέντε πρὸς τελείαν ἐξόφλησιν”³⁵.

Στὸ ἴδιο σχῆμα πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ καὶ μιὰ παλαιότερη ἔμμεση περίπτωση. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μητροφάνης Γ΄ ἀπειλεῖ με ἀφορισμὸ ὄσους κατατρέχουν τοὺς Ἑβραίους τῆς Κρήτης. Ἡ σχετική πράξις, ποὺ χρονολογεῖται μεταξύ 1567 καὶ 1568, δὲν ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἐζήτησαν ἀφορισμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁμως γεγονὸς παραμένει ὅτι “κατεβόησαν μετὰ δακρῶν πολλῶν ὅτι τινες τῶν ἐκεῖσε χριστιανῶν, ποτὲ μὲν ἀδίκως καὶ συκοφαντικῶς παραδιδούσιν αὐτοὺς εἰς τοὺς ἐνδοξοτάτους ἀρχοντας καὶ αὐθέντας τῆς νήσου ταύτης... ποτὲ δὲ δι’ ἐαυτῶν ἐπιτίθενται τούτοις ὀρμῇ ἀτάκτῳ καὶ αὐθαδεῖας μεστῇ, καὶ πᾶσι τρόποις κακοποεῖ αὐτοὺς παραλόγως...”³⁶.

Οἱ περιπτώσεις αὐτές πιστεύουμε ὅτι ὡς πρὸς αὐτὸ σημεῖο διαφωτίζουν τὰ πρᾶγματα ἐπαρκῶς. Ἡ διαφορετική θρησκεία δὲν ἀποτελεῖ ἀρνητικὸ παράγοντα γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ αἴτημα γιὰ τὴν ἐκδοσὴ ἀφοριστικοῦ ἐπιτιμίου. Μοναδική προϋπόθεση: ὁ κατηγορούμενος νὰ εἶναι ὀρθόδοξος χριστιανός. Αὐτὴ ἢ προϋπόθεση δὲν ἀποτελεῖ κωδικοποιημένο δεσμευτικὸ παράγοντα ἀλλὰ πηγάζει ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου: εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκδοθεῖ γενικῶς ἐκκλησιαστικὴ ποινὴ ἐναντίον μὴ μέλους τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος. Ἄρα στὴν οὐσία δὲν ὑφίσταται καμιά δέσμευση ἀλλὰ τὰ πάντα ἐντάσσονται στὴν λογικὴ μιᾶς ἐνέργειας καὶ τῶν ὄρων ποὺ ἀπαιτοῦνται προκειμένου νὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτή.

Οἱ ὑποθέσεις ποὺ ἀπασχολοῦν στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη εἶναι σχεδὸν ὁμοῖες· δηλαδὴ προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ οἰκονομικοῦ. Καὶ πάλι τὸ πρᾶγμα φαίνεται αὐτονόητο. Ποιὰ ἄλλα ζητήματα θὰ μπορούσαν νὰ προκαλέσουν διενέξεις μεταξύ ἀνθρώπων διαφορετικῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων; Ποιὰ ἄλλα ζητήματα θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγηθοῦν στὴν ἀβυσθὴ τῆς οἰκουμενικῆς αὐλῆς; Καὶ ἡ διαπίστωση αὐτὴ καλύπτει τόσο τὸ ἀτομικὸ ὅσο καὶ τὸ συλλογικὸ ἐπίπεδο. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἢ ἐκκλησίας δὲν ἔχει κανένα δισταγμὸ στὶς ἐνέργειες ποὺ ὀδηγοῦν στὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου. Οἱ κοινωνικοὶ ἐταῖροι εἶναι σαφῶς προσδιορισμένοι, τὰ πλαίσια

34. Παῖσιος, Συμβολὴ 107.

35. Κωστής, Ἀνάλεκτα 10.

36. Ἡ πράξις αὐτὴ ἔχει ἐκδοθεῖ πολλές φορές παραπέμπω στὴν τελευταία ἐπανεκδόσιν τῆς: Ξανθοῦδίδης, Μελετήματα 123-124.

ἐπάνω του, ὅποιος λοιπόν χωριανός ἐξ ὑμῶν τολμήσῃ καὶ κρατήσῃ κρυφίως ἢ κλέψῃ, ἢ ἄλλως πῶς καταχρασθῆ τὸ Βασιλικόν δέκατον, ἢ ἄνδρας εἶναι ἢ γυναῖκα ἢ ὅποιας δήποτε καταστάσεως, μὲ σκοπὸν νὰ ἀδικήσῃ τὸ κοινόν, νὰ εἶναι ἀφορισμένος κατηραμένος...”³⁴.

Δυτικοὶ καὶ Τοῦρκοι εἶναι στά παραδείγματα τὰ ὅποια ὡς τώρα παραθέσαμε οἱ αἰτοῦντες τὸν ἀφορισμό. Ὡστόσο ἀπὸ τὸν κατάλογό μας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λείψουν καὶ οἱ Ἑβραῖοι. Βεβαίως οἱ σχετικές μαρτυρίες εἶναι λίγες καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐλογο ἂν ἀναλογιστοῦμε τὴν ἐχθρότητα πού κυριαρχεῖ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευτικῶν δογμάτων, ἐχθρότητα, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ μειωθεῖ καὶ νὰ φθάσῃ ὡς τὰ ἐπίπεδα τῆς καχυποψίας... Ὅμως τὸν Μάρτιο τοῦ 1691 διαδραματίσθηκαν τὰ παρακάτω γεγονότα: “...ἐλθόντες τρεῖς Ἑβραῖοι ἐζήτησαν ἀπὸ τῆς ἀρχοντίσσης Θωμαῆς τοῦ ποτέ Χ Τζανετῆ συμβίβου 12 καὶ μισὸ ἑξάγια μαλάγατος τιμὴν δοθέντος πρὸ τοῦ σεισμοῦ ἐν τῷ οἴκῳ τῆς εἰρημένης κυρίας Θωμαῆς καὶ μηνύσαντες, ἐκεῖνη ἀπεκρίθη μὴ γινώσκειν τι, οἱ δὲ Ἑβραῖοι διὰ τὸ ζητῆσαι ἀφορισμὸν ποιήσῃν, εὐηρεστήθη τόσον ἐκεῖνη ὅσον καὶ οἱ Ἑβραῖοι καὶ ἐσειάσθησαν ἵνα δώσῃ ἀσλάνια δεκαπέντε πρὸς τελείαν ἐξόφλησιν”³⁵.

Στὸ ἴδιο σχῆμα πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ καὶ μιὰ παλαιότερη ἔμμεση περίπτωση. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μητροφάνης Γ΄ ἀπειλεῖ μὲ ἀφορισμὸ ὄσους κατατρέχουν τοὺς Ἑβραίους τῆς Κρήτης. Ἡ σχετικὴ πράξις, πού χρονολογεῖται μεταξὺ 1567 καὶ 1568, δὲν ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἐζήτησαν ἀφορισμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὅμως γεγονὸς παραμένει ὅτι “κατεβόησαν μετὰ δακρύων πολλῶν ὅτι τινες τῶν ἐκεῖσε χριστιανῶν, ποτέ μὲν ἀδίκως καὶ συκοφαντικῶς παραδιδούσιν αὐτοὺς εἰς τοὺς ἐνδοξοτάτους ἀρχοντας καὶ αὐθέντας τῆς νήσου ταύτης... ποτέ δὲ δι’ ἐαυτῶν ἐπιτίθενται τούτοις ὀρμῇ ἀτάκτῳ καὶ αὐθαδεῖας μεστῇ, καὶ πᾶσι τρόποις κακοποεῖ αὐτοὺς παραλόγως...”³⁶.

Οἱ περιπτώσεις αὐτές πιστεύουμε ὅτι ὡς πρὸς αὐτὸ σημεῖο διαφωτίζουν τὰ πρᾶγματα ἐπαρκῶς. Ἡ διαφορετικὴ θρησκεία δὲν ἀποτελεῖ ἀρνητικὸ παράγοντα γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ αἴτημα γιὰ τὴν ἐκδοσὴ ἀφοριστικοῦ ἐπιτιμίου. Μοναδικὴ προϋπόθεση: ὁ κατηγορούμενος νὰ εἶναι ὀρθόδοξος χριστιανός. Αὐτὴ ἢ προϋπόθεση δὲν ἀποτελεῖ κωδικοποιημένο δεσμευτικὸ παράγοντα ἀλλὰ πηγάζει ἀπὸ τὴν φύση τοῦ ἀντικειμένου: εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκδοθεῖ γενικῶς ἐκκλησιαστικὴ ποινὴ ἐναντίον μὴ μέλους τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος. Ἄρα στὴν οὐσίαν δὲν ὑφίσταται καμιά δέσμευση ἀλλὰ τὰ πάντα ἐντάσσονται στὴν λογικὴ μιᾶς ἐνέργειας καὶ τῶν ὄρων πού ἀπαιτοῦνται προκειμένου νὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτή.

Οἱ ὑποθέσεις πού ἀπασχολοῦν στὴν περίπτωσι αὐτῇ τὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη εἶναι σχεδόν ὅμοιες· δηλαδὴ προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ οικονομικοῦ. Καὶ πάλι τὸ πρᾶγμα φαίνεται αὐτονόητο. Ποιὰ ἄλλα ζητήματα θά μπορούσαν νὰ προκαλέσουν διενέξεις μεταξὺ ἀνθρώπων διαφορετικῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων; Ποιὰ ἄλλα ζητήματα θά μπορούσαν νὰ ὀδηγηθοῦν στὴν αὐθεντία τῆς οἰκουμενικῆς αὐλῆς; Καὶ ἡ διαπίστωση αὐτῇ καλύπτει τόσο τὸ ἀτομικὸ ὅσο καὶ τὸ συλλογικὸ ἐπίπεδο. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἢ ἐκκλησίας δὲν ἔχει κανένα δισταγμὸ στὶς ἐνέργειες πού ὀδηγοῦν στὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου. Οἱ κοινωνικοὶ ἑταῖροι εἶναι σαφῶς προσδιορισμένοι, τὰ πλαίσια

34. Παῖσιος, Συμβολή 107.

35. Κωστής, Ἀνάλεκτα 10.

36. Ἡ πράξις αὐτῇ ἔχει ἐκδοθεῖ πολλές φορές παραπέμπω στὴν τελευταία ἐπανέκδοσὴ τῆς: Ξανθοῦδιδης, Μελετήματα 123-124.

μέσα στα όποια κινούνται δεδομένα και ως εκ τούτου δεν υπάρχει πεδίο για ανατροπές και ενστάσεις. Άλλωστε στο βάθος των πραγμάτων ή εκκλησία δεν βρίσκεται εκτός των δογματικών όριων της. Οί σχετικές καλύψεις πού παρέχουν τά έγγραφα των άφορισμών αναφέρονται πάντοτε στο θέμα τής άδικίας πού ύφίσταται κάποιος άνθρωπος και στην παρέμβαση τής εκκλησιαστικής άρχής προκειμένου νά άρθει ή άδικία. Άρα βρισκόμαστε πολύ κοντά στην βασική δογματική θέση τής όρθόδοξης εκκλησίας, δηλαδή τήν έννοια τής άμαρτίας και των συνεπειών της.

Άλλά και οί προσφεύγοντες και μάλιστα οί μή όρθόδοξοι, τί έλπίζουν προσφεύγοντας στην άφοριστική διαδικασία; Η άπάντηση στο έρώτημα αυτό βεβαίως σχετίζεται μέ τήν άπάντηση πού θά έπιχειρήσουμε στο κεφάλαιο όπου τά σχετικά μέ τήν άποτελεσματικότητα του έπιτιμίου. Όπως όμως παρουσιάζεται διαρθρωμένη ή κοινωνία τής έποχής αυτής και μέ βάση τους ισχύοντες κώδικες δικαίου δεν είταν νοητό ό έμπλεκόμενος σέ τέτοιας φύσεως διενέξεις νά μήν περάσει και από τους δρόμους τής εκκλησιαστικής δικαιοσύνης τής έποχής και άρα από τον δρόμο του άφορισμού. Πολλές φορές τό μέτρο ενεργεί άποτελεσματικά: άλλες φορές έχει τήν αίσθηση κανένας ότι ή όλη διαδικασία έχει τήν μορφή μιās τυπικής διαδικασίας, τήν όποία όποία όμως ούτως ή άλλως δεν μπορεί νά άγνοήσει....

3. Προσφυγή τής πολιτικής έξουσίας στίς “ύπηρεσίες” τής ποιηής.

Άπό τήν ως τώρα παρακολούθηση του άφορισμού έγινε σαφές ότι ή ποιηή αυτή ύπηρεξε ένα άποτελεσματικό μέσο, διά του όποιου ή εκκλησία μπορούσε νά ενεργήσει προληπτικά και κατασταλτικά προκειμένου νά συνετίσει τους άμαρτάνοντες στο έπίπεδο των θρησκευτικών άμαρτημάτων κατ’ άρχάς και έν συνέχεια – όταν ή πολιτική συγκυρία τό επέβαλε – και σέ άλλα έπίπεδα τής κοινωνικής ζωής και συγκεκριμένα στο έπίπεδο του άστικού δικαίου.

Έτσι ή χρήση του άφορισμού και για ύποθέσεις πολιτικής φύσεως, για θέματα διεκδίκησης τής έξουσίας σέ γενικό ή τοπικό έπίπεδο δεν φαντάζει ως κάτι τό έξωπραγματικό: αντιθέτως θά είχε κανείς τήν τάση νά τό θεωρήσει ως φυσικό έπακόλουθο και πάντως νά έρμηνεύσει εύκολα τήν έπίδοσή του και στον χώρο αυτό. Βεβαίως τό θετικό ή τό άρνητικό άποτέλεσμα μιās προσπάθειας του είδους αυτού πού έδώ μās άπασχολεί δεν έξαρτάται άποκλειστικά από τήν χρήση ή μή του έπιτιμίου. Ούτε άλλωστε όσοι έμπλέκονται σέ τέτοια μεγάλης σημασίας θέματα θά άρκεστούν μόνον στην έπίκληση των εκκλησιαστικών έπιτιμίων: όταν διακυβεύεται τό μέλλον μιās έξουσίας θά είταν τελείως παράλογο οί έμπλεκόμενοι νά άρκεστούν μόνο στίς δυνατότητες πού τους παρέχει ή συνεργασία μέ τήν εκκλησιαστική έξουσία. Πάντως γίνεται και αυτό: ή πολιτική έξουσία προσφεύγει στίς ύπηρεσίες και του άφορισμού.

Τό φαινόμενο είναι πολύ παλιό: ή πρώτη μνεία παρόμοιας θέσπισης ίσως βρίσκεται στους Κανόνες των Άγίων Άποστόλων όπου αναγράφεται: “Εί τις ύβρίσοι βασιλέα, ή άρχοντα παρά τό δίκαιον, τιμωρίαν τιννύτω και ει μέν κληρικός, καθαιρείσθω· ει δέ λαϊκός άφοριζέσθω”³⁷. Οί Κανόνες των

37. Ράλλης-Ποτλής, Σύνταγμα 2, 108-109 και Τρωιάνος, “Ποινάλιος” 54. Η Διάταξη πάντως αυτή προκάλεσε πολλές συζητήσεις και πολλές έρμηνείες προτάθηκαν ήδη από τον

Ἄγιων Ἀποστόλων, ξέρουμε ὅτι εἶναι κείμενο τοῦ 380 καί ἡ ἐπιφύλαξή μας προέρχεται ἀπό τό γεγονός τῆς ἀναφορᾶς μόνο τῆς ὕβρεως ὡς αἰτίας ἐπιτιμίου. Βεβαίως ἡ λέξη αὐτή σημασιολογικά μπορεῖ νά ὑπονοεῖ πάρα πολλά· καί πάντως φαίνεται ὅτι στά μεταγενέστερα χρόνια χρησιμοποιήθηκε γιά νά καλύψει καί ἄλλες περιπτώσεις περισσότερο σημαντικές. Ὡστόσο ἡ ἐπιφύλαξή μας παραμένει πάντοτε, μολοντί μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὅτι ἤδη μιᾶ μορφή ἐξουσίας τείνει νά καλυφθεῖ πίσω ἀπό τό δέος πού προξενεῖ ἡ ἐπίκληση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων.

Συγχρόνως ὅμως πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι μέ τήν ἐπιβολή τοῦ ἀφορισμοῦ γιά καθαρά πολιτικούς λόγους ἔχουμε ἤδη τήν πρώτη ἐκτροπή ἀπό τήν χριστιανική θεώρηση γιά τήν ἐπιβολή τοῦ ἐπιτιμίου. Ἀκόμα εἶναι ἀναγκαῖο νά δηλωθεῖ ὅτι ἡ ποινή πού ἐπιβάλλεται τίς περισσότερες φορές ἀπό τήν ἐκκλησία σέ παρόμοιες περιπτώσεις δέν εἶναι ὁ ἀφορισμός ἀλλά τό ἀνάθεμα· καί αὐτό τό γεγονός ἔχει τήν σημασία του ἐπειδή τό ἀνάθεμα εἶναι ποινή πού δέν ἀνακαλεῖται καί γι' αὐτό χρησιμοποιεῖται ἐλάχιστα καί πάντως μόνον ἐναντίον τῶν αἵρετικῶν. Ὡστόσο μερικές φορές τά κείμενα κάνουν λόγο καί γιά ἀφορισμό, ἢ γιά ἀνάθεμα καί ἀφορισμό. Μιά ἀκόμη παρατήρησή μας ἔχει σχέση μέ τήν ἱστορική συγκυρία, καθώς βρισκόμαστε στούς μέσους χρόνους καί ἡ διαπλοκή μεταξύ τῆς πολιτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας εἶναι στενή ὥστε ἡ μία νά ἐπηρεάζει τήν ἄλλη καί πολλές φορές νά ἐξαρτᾶται ἡ μία ἀπό τήν ἄλλη³⁸. Δέν πρέπει ἀκόμη νά ξεχνάμε ὅτι τόν

ἐποχή τῶν μεγάλων ἐρμηνευτῶν τοῦ 12ου αἰ. (Ζωναῖος-Βαλααμῶν)· βλ. τά σχετικά στό βιβλίο τῆς Κ.Α. Μπουρδάρα, Καθοσίωσις 1, 178-181.

38. Τά σχετικά μπορεῖ νά ἀναζητήσει ὁ μελετητής στά παρακάτω μελετήματα: Svoronos, Serment, 106-142-K.A. Μπουρδάρα, Καθοσίωσις 1· καθώς ἐπίσης καί ἐπίσης στά ἔργα τῆς ἴδιας, Καθοσίωσις 2 καί Καθοσίωσις 3.-Δέν θά πρέπει ἐπίσης νά παραλείψουμε καί τά ὅσα κατατοπιστικά καί πολύ χρήσιμα ἀναφέρει γιά τό θέμα μας ὁ Βασίλειος, ἀρχιεπίσκοπος Σμύρνης στό ἔργο του: Ὑπόμνημα 26-29. Ὁ λόγιος μητροπολίτης θεωρεῖ ὅτι γιά πρώτη φορά ἔγινε χρήση ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν γιά λόγους πολιτικούς τό 1026 ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, ὅταν μέ τήν συμπράξη τοῦ πατριάρχη Ἀλεξίου ἐκδόθηκε νεαρά πού ἀναθεμάτιζε ὄσους ἐπιχειροῦσαν στασιαστικά κινήματα κατά τοῦ νομίμου αὐτοκράτορα. Ὁ Βασίλειος παραθέτει ἐν συνεχείᾳ ὅλες τίς δογματικές συζητήσεις πού ἀνέκυψαν ἀπό τό γεγονός ὅτι στήν οὐσία ἐπρόκειτο γιά ἀνάθεμα ἐναντίον χριστιανῶν. Γιά τό ἴδιο θέμα βλ. ἐπίσης Μπουρδάρα, Καθοσίωσις 3, 228-229 καθώς ἐπίσης καί Ράλλης-Ποτλῆς, Σύνταγμα 5, 127-130, ὅπου ἡ πράξη τοῦ πατριάρχη Φιλοθέου μέ τήν ἐπιγραφή: "Ἀνατροπή τῶν ἀναγεγραμμένων παρὰ τῷ Ἀρμενοπούλῳ ἀναθεματισμῶν".

Κρίνουμε σκόπιμο ἐδῶ νά ἀναφέρουμε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις χρήσης τοῦ ἀφορισμοῦ ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία προκειμένου νά παρουσιασθεῖ καλύτερα τό κλίμα τῆς ἐποχῆς καί οἱ συνακόλουθες πρακτικές. Βρισκόμαστε στά μέσα τοῦ 13ου αἰ. ὅταν ὑπάρχουν ἐντονες διαμάχες καί συγκρούσεις μεταξύ τῶν δεσποτῶν τῆς Νικαίας καί τῆς Ἡπείρου. Ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρης μετέρχεται ὅλα τά μέσα ἐναντίον τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαήλ Β' Ἀγγέλου-Δούκα· μεταξύ αὐτῶν καί ὁ ἀφορισμός: "καί μέθοδος ἐντεῦθεν ἐπινοεῖται, δι' ἧς ἀνυσθεῖν τό σπουδαζόμενον, εἰ καί ἀσυντελής ἀπελήλεκται, τό τήν ἐκεῖνου σύμπασαν ἐπικράτειαν, τὰς πόλεις, τὰς χώρας, τόν παμμιγῆ μετά καί τοῦ ἡγεμόνος λαόν ἀφορισμῶ καθυποβεβλήσθαι καί ἀναθεματίαι διὰ τε φωνῆς καί διὰ τόμου συνοδικοῦ, καί ὀρίσθαι μήτε τῶν δεσποτικῶν μυστηρίων εἶναι τινα κοινωνόν ἐκεῖσε μηδ' ἐπ' αὐταῖς μεταλλάξεσι, μήτε βαπτισμούς ἢ κηδεύσεις ἢ τι ἕτερον τελεισθαι τῶν νενομισμένων χριστιανοῖς, ὡς ἂν ἐκ τῶν τοιοῦτων ἀναγκασμάτων ἢ πάντες ἢ τό πλῆθος τῶν σφῶν αὐτῶν κατέξανεστηκότες ἄρχοντος, ἐν δεσμοῖς ὑπ' αὐτῶν, ἐν ἀγωγῇ γεγονότος, ὑποταγῆς αὐχένα πρός τόν μεθοδευσάμενον κλίνωσι...καί δὴ τό ὑπ' αὐτόν ἱεραρχικόν συναγροχῶς καί τόν ἀφορισμόν καί τόν ἀναθεματισμόν γνωμολογεῖ καί ἀποφαίνεται σὺν αὐτοῖς, καί τόν τόμον συντάττουσιν ὑπογραφαῖς τε πιστοῦνται πάντες καί ἀπαρτίξουσιν· εἶτα καί τόν ἱερωμένον καί λοιπὸν ἡθροικότες λαόν ἐκφωνοῦσι κατά τῶν ἁθῶν τραναῖς βοαῖς τό ἀνάθεμα..." (Νικηφόρος Βλαμμίδης, Διήγησις 45-46· βλ. ἐπίσης: Μηλιαράκης, Νίκαια 442-444.-Πολλές φορές χρησιμοποιήθηκε ἐξάλλου τό ἐπιτίμιο κατά τίς διενέξεις μεταξύ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' καί Ἀνδρονίκου Γ' τῶν Παλαιολόγων· τά σχετικά βλ. Miklosich-Müller, Acta 1, 171-174 καί Darrouzès, Regestes 6., fasc.VI, ἀρ.2103 καί 2104, καθώς καί στό Ἀναστασιου, Σύνοδος 167-174.

αφορισμό χρησιμοποιούν πολλές φορές και οι ίδιοι οι οίκουμενικοί πατριάρχες στις μεταξύ τους διαμάχες, στις όποιες βεβαίως ένεργό ρόλο παίζει και ή εκάστοτε πολιτική έξουσία. Τέτοιες περιπτώσεις είναι ή περίοδος του σχίσματος τών Άρσενιατών για τήν βυζαντινή περίοδο και αρκετές περιπτώσεις έναλλαγής πατριαρχών κατά τήν μετά τήν Άλωση περίοδο όταν ό νεοεκλεγείς πατριάρχης προκειμένου νά διασφαλίσει τήν θέση του φροντίζει νά αφορίσει τόν προκάτοχό του³⁹.

Μετά τήν Άλωση τά πράγματα είναι διαφορετικά και εκτείνονται μέσα σ' ένα πλαίσιο σαφέστερο· οι έσωτερικές συγκρούσεις τών γενιτσάρων και οι έριδες κατά τήν διαδοχή τών σουλτάνων δέν είναι τά πράγματα πού μπορεί νά επηρεάσει τό οίκουμενικό πατριαρχείο. Στίς βενετοκρατούμενες έξάλλου περιοχές ύπήρχε σαφής διάκριση έξουσιών και δεδομένη πολιτική έξουσία. Κατά συνέπεια χρήση του αφορισμού για έγκλήματα καθοσιώσεως δέν είταν δυνατή· είταν όμως δυνατή και ένιοτε αναπόφευκτη όταν επρόκειτο νά αντιμετωπισθούν έσωτερικές αναστώσεις, στίς όποιες συμμετείχε και χριστιανικό στοιχείο ή προκειμένου νά αντιμετωπισθούν έξωτερικοί έχθροι, οι όποιοι μπορούσαν νά παρασύρουν πρός τό μέρος τους και λοιπόν έναντιον τών Τούρκων τούς χριστιανικούς πληθυσμούς. Γίνεται επίσης χρήση τής ποινης όταν ή έξουσία θέλει νά αντιμετωπίσει κάποια δυσεπίλυτα προβλήματα σέ κεντρικό ή περιφερειακό επίπεδο. Ακόμα και ή βενετική διοίκηση ή όποια διαθέτει οργανωμένο και αποτελεσματικό σύστημα δικαίου αναγκάζεται πολλές φορές νά προσφύγει στίς υπηρεσίες του έπιτιμίου και μάλιστα όταν αντιμετωπίζει προβλήματα μέ τούς όρθόδοξους υπηκόους της.

Άς δούμε όμως από πιο κοντά μερικές τέτοιες περιπτώσεις. Λίγο μετά τό 1592 ξεσπά στήν Κρήτη έπιδημία πανούκλας· λόγω τής φθοράς πού προκαλεί ή νόσος πολλοί ύποπτοι μεταφέρονται από τίς αρχές στό λαζαρέτο· έπειδή όμως έτσι ξμειναν πολλά σπίτια άκατοίκητα άρχισαν νά πολλαπλασιάζονται και οι κλοπές, πράγμα όμως πού κατά τίς αρχές συνέβαλε στήν έξάπλωση τής ασθένειας. Κρίνεται τότε άπαραίτητη ή καταδίωξη των κλεπτών ή καλύτερα ή προληπτική αντιμετώπιση τους· και έδώ ό αφορισμός έχει λόγο: άπειλούνται λοιπόν μέ αφορισμό οι έπίδοξοι κλέπτες προκειμένου και μέ τόν τρόπο αυτό νά αντιμετωπισθεί ή μεγαλύτερη επέκταση της πανούκλας⁴⁰.

Λίγα χρόνια άργότερα (1600) ή κατάσταση είναι διαφορετική. Ό κίνδυνος προέρχεται από τούς έντοπίους (Κρητικούς) πού προξενούν προβλήματα στήν βενετική διοίκηση. Ό αφορισμός καλείται νά συνδράμει τήν έτερόδοξη διοίκηση και ό τοποτηρητής του οίκουμενικού θρόνου θά άπειλήσει τούς στασιαστές: "Και γάρ, αν άλλως ποιήση τις και σκάνδαλα προξενήσαι πειραθῆ, και ταραξαι τήν γαληνιώσαν Πολιτείαν, διά διχοστασίας και στάσεως μετά διαβολών, προς τοίς άλλοις, οίς πείσεται, πειρασθήσεται και όργῆς θεού και άγανακτήσεως, άρῆς δέ και αφορισμού..."⁴¹.

39. Γι' αυτά βλ. Ίω. Σκουτρίης, Σχίσμα· Laurent, Crises 225-313 και του ίδιου, Antiarсенite 45-54 και του ίδιου, Regestes, I, fasc. IV, αρ. 1345 και 1362 -Για τήν περίπτωση τών αφορισμών έναντιον πρώην πατριαρχών βλ. λ.χ. τόν αφορισμό του Γρηγορίου Δ' από τόν διάδοχό του Άνθιμο Β' (Γερμανός, Συμβολή 1, 107 και Άποστολόπουλος-Μιχαηλάρης, Νομική Συναγωγή αρ. 889).

40. Άλεξίου, Κάστρο 176.

41. Νινολάκης, Άλληλογραφία 71. Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτά είναι κοντά στήν πραγματικότητα ή παρατήρηση του Χ. Παπαδόπουλου, Έκκλησία 525, κατά τήν όποια "...αί ένετικάί αρχαί έξήτον εκάστοτε παρά των πρωτοπαπάδων, κατά λατινικόν έθος, νά εκδίδωσιν αφορισμόν έναντιον των δυσπειθών χωριών ή έναντιον των διαπραττόντων πολιτικά έγκλήματα, εκτοτε δ' έπεκράτησε παρ' ήμιν εν τῆ Άνατολή ή τοιαύτη ξένη προς τό πνεύμα της όρθοδόξου, Έκκλησίας χρήσις και κατάχησις του αφορισμού". Ό Παπαδόπουλος σωστά διαβλέπει για τήν χρήση του αφορισμού σέ πολιτικές ύποθέσεις αλλά όπως δείξαμε τό

Ἡ παρέμβαση τοῦ Πηγᾶ γιά τήν στήριξη τῆς βενετικῆς ἐξουσίας, ἴσως εἶναι ἡ πρώτη τοῦ εἴδους γιά τούς χρόνους μετά τήν ἄλωση· βεβαίως ὁ λόγιος ἱεράρχης, εἶναι εὐνόητο, ὅτι δέν κινεῖται αὐτοβούλως. Ἡ παρέμβαση τῶν Βενετῶν, ἔστω καί ἂν δέν μαρτυρεῖται, πρέπει νά θεωρεῖται ὡς δεδομένη. Ὡστόσο τό πράγμα εἶναι σημαντικό καί πρέπει νά τό συγκρατήσουμε: τά ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια ἀρχίζουν τήν μεταβυζαντινή τους σταδιοδρομία σέ θέματα ἐσωτερικῶν ἀνατροπῶν.

Στήν περίπτωση τοῦ Πηγᾶ ἡ ἐκκλησιαστική ἐξουσία συντρέχει τήν πολιτική προκειμένου ἡ τελευταία νά ἀντιμετωπίσει κάποια προβλήματα: ὡστόσο προβλήματα σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο ἀντιμετωπίζει πολλές φορές καί ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησιαστική ἐξουσία ἀπό ἄλλους ἀνταγωνιστές της· πολλές φορές βρῖσκεται στήν ἀνάγκη νά ὑπερασπιστεῖ τήν δική της αὐθεντία πού ὑφίσταται ἀμφισβητήσεις καί ἐπιβουλές. Αὐτά ἀρχίζουν νά παρουσιάζονται καί νά ἀποκοτῶν ὑπόσταση κυρίως κατά τήν διάρκεια τοῦ 18ου αἰ., ὅταν οἱ ἀνερχόμενες δυνάμεις τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων ἀποκοτῶν κύρος καί δύναμη καί συγχρόνως ἀρχίζουν νά ἐπιζητοῦν τήν χειραφέτησή τους ἀπό τήν ἄμεση ἐξάρτηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων. Τέτοιες συγκρούσεις ἀνιχνεύονται πολλές τήν ἐποχή αὐτή. Καί βεβαίως ἡ ἐκκλησία ἀμύνεται καί βεβαίως ἐξαπολύει ἀφορισμούς καί κατάρες...

Στή Θεσσαλονίκη – λίγο μετά τό 1716 – ξεσποῦν διαμάχες μεταξύ τοῦ μητροπολίτη Ἰγνατίου καί τῆς δημογεροντίας γιά τό θέμα τῆς διαχείρισης τῶν χρημάτων τῶν ἀγαθοεργῶν καταστημάτων τῆς πόλης. Ὁ μητροπολίτης, ὄντας σέ μειονεκτική θέση ἔναντι τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων καί ἀδυνατώντας νά ἐλέγξει τήν κατάσταση, καταφεύγει στήν ἀνωτάτη ἀρχή, τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο, τό ὁποῖο προσφεύγει στήν συνήθη πρακτική: ἀποστέλει στήν δημογεροντία τῆς Θεσσαλονίκης συνοδική ἐπιστολή, στήν ὁποία μεταξύ τῶν ἄλλων ἀναφέρονται: “Τάξις περικρατεῖ καί συνέχει τά πάντα... βασιλικά τε καί ἐκκλησιαστικά καί πολιτικά, μέχρι καί τῶν ἐσχάτων καί παραμικρῶν...”. Ἐξ ἐναντίας δέ τό ἀτακτον πανταχοῦ εἶναι λυπηρόν καί ἀσύστατον...”· μετά ἀπό αὐτό τό χαρακτηριστικό προοίμιο, στήν ἐπιστολή ἀναφέρονται παραδείγματα, - ἀπό τήν Ἁγία Γραφή-, κοσμικῶν οἱ ὁποῖοι τιμωρήθηκαν ἀπό τόν Θεό ἐπειδή αὐθαδίασαν κατά τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας γιά νά καταλήξει ἡ πατριαρχική γραφίδα στό κρίσιμο σημεῖο: “Ἐπειδή λοιπόν, ὡς ἐμάθομεν καί ἐβεβαιώθημεν ὅτι, κάποιοι χριστιανοί εἰς τά αὐτόθι εἴτε ἀπό ἀπροσεξίαν καί ἀγνοίαν, εἴτε καί ἀπό κακοβουλίαν καί σκληρογνωμίαν καί πεισματικήν διάθεσιν, μή φυλάττοντες τήν τάξιν τους... ἀνακατώνονται εἰς τά ἐκκλησιαστικά πράγματα, τά ὁποῖα εἶναι ὑποκείμενα εἰς τήν ἐξουσίαν καί τήν κρίσιν τοῦ ἀρχιερέως νά τά διοικῆ νομίμως καί κανονικῶς, αὐτοί δέ λαϊκοί ὄντες θέλουσι νά γίνωνται ἐπιστάται καί διοικηταί τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων... εἰς τά ὁποῖα μηδεμίαν ἔχουσι μετοχήν, λαϊκοί ὄντες, ὡς εἴρηται, καί τῆς κοσμικῆς μερίδος τάξεως...”⁴².

φαινόμενο δέν εἶναι συναντάται μόνο στήν Δύση· συνεπῶς ἡ ἐπίρροψη τῆς εὐθύνης στούς δυτικούς ἐντάσσεται στό γενικό κλίμα ἀντιπαλότητας πρὸς αὐτούς· ἄλλωστε ὁ Παπαδόπουλος γιά νά στηρίξει τήν παρατήρησή του αὐτή παραπέμπει στό ἔργο τοῦ Σ.Κ. Παπαγεωργίου, Κέρκυρα καί δέν στηρίζεται σέ πρωτογενές ὑλικό. Γιά τό ἴδιο θέμα βλ. καί Μπατιστάτος, Ποινῆ 333.

42. Γεδεών, Διενέξεις 8-10. - Στό σημεῖο αὐτό μπορούμε νά ἀναφέρουμε μιά ἀκόμη περίπτωση ὅπου ἡ ἐκκλησία θεωρεῖ ὅτι ἀπειλοῦνται τά συμφέροντά της ἀπό τήν στάση τῶν ἀνθρώπων ἔναντι προβλημάτων ὑγείας. Συγκεκριμένα στίς 12 Ἰανουαρίου 1728 ὁ μητροπολίτης Μυτιλήνης καλεῖ τούς χριστιανούς τῆς περιοχῆς του ἐπὶ ποινῆ ἀφορισμοῦ, ὅταν εἶναι ἀρρωστοί, νά καλοῦν πρῶτα τόν πνευματικό τους καί μετά τόν γιατρό· ὁμοίως ἀπειλεῖται μέ ἀφορισμό καί, ὁ γιατρός πού θά τολμοῦσε νά παραβῆ τήν παραπάνω ἐκκλησιαστική ἐντολή. (Κῶδιξ Α', Μητροπόλεως Μυτιλήνης, φ.10-11: πράξη ἀνέκδοτη).

Ἐπιμείναμε κάπως περισσότερο στό περιεχόμενο τοῦ γράμματος αὐτοῦ προκειμένου νά δώσουμε μιά πειστική εἰκόνα τῆς ἀντιπαλότητας πού ἔχει ἀρχίσει στους κόλπους τῆς ἡγετίδας τάξης τῶν ὑποδούλων καί θά συνεχιστεῖ γιά πολλά χρόνια. Ὡστόσο, ἡ πατριαρχική αὐτή ἐπιστολή, ἡ ὁποία εἶχε προξενήσει τόν εἰρωνικό σχολιασμό εἰς βάρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παράγοντα ἐκ μέρους τοῦ πρώτου ἐκδότη τῆς, Μ.Γεδεών, ἀναπόφευκτα θά καταλήξει στήν χρήση τοῦ πλέον ἀποτελεσματικοῦ μέσου πού ἔχει στά χέρια τῆς: στήν ἀπειλή τοῦ ἀφορισμοῦ.

Σέ μιά ἄλλη περίπτωση πού συμβαίνει τό 1762 ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Ἰωαννίκιος Γ' ἀντιδρώντας στίς παρεμβάσεις πρὸς τὸν ἄφορισμό. Ὁ Ἀθανάσιος-Κομνηνός-Υψηλάντης πού μᾶς παραδίδει τό γεγονός μνημονεύει σχετικά: "Ὁ Ἰωαννίκιος ἀγανακτῶν κατὰ τοῦ ἀρχοντικοῦ συστήματος, σκοπῶ ἐκδικήσεως ἀφορίζει τόν ῥηθέντα υἱόν τοῦ Σταυράκη ἐπὶ προφάσει δοσοληψίας τινος ἦτις ἐγένετό ποτε μεταξύ του καί τοῦ πειζαδέ Μιχαήλ Ρακοβίτζα"⁴³. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἀφορισμός ἐδῶ χρησιμοποιεῖται γιά λόγους καθαρά ἐκδικητικούς ἀλλὰ ὅπωςδήποτε ἐντάσσεται στό ἴδιο πλαίσιο τῶν διενέξεων μεταξύ τῶν ἡγετικῶν στρωμάτων τοῦ ὑποδούλου ἔθνους.

Αὐτὰ ἀποτελοῦν τό ἓνα σκέλος τοῦ πράγματος. Παράλληλα δέν θά λείπουν καί περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες ἐκκλησία καί κοινοτικές ἀρχές ὡς μέλη τοῦ αὐτοῦ συστήματος, ὅπως ἄλλωστε καί εἶναι, θά συνεργαστοῦν προκειμένου νά ἀντιμετωπίσουν κοινούς ἐχθρούς. Τώρα ἀπειλεῖται τό γενικό ἐποικοδόμημα καί δέν χρειάζονται ἀνταγωνισμοί· κάθε κοινωνικός ἐταῖρος, μέλος τοῦ ἴδιου πολιτικοῦ συστήματος ὀφείλει νά συνεργαστεῖ καί νά συντρέξει μέ τά μέσα πού διαθέτει. Ἔτσι τό 1783 στήν Νάξο οἱ ἀρχές λαμβάνουν μιά ἀπόφαση, τῆς ὁποίας διαθέτουμε τήν καταγραφή: "Τὴν σήμερον ἡμεῖς οἱ...προεστωτες καί γέροντες τῆς χώρας Ναξίας, βλέποντες τὴν ἄκραν ἀκαταστασίαν...καί ὅτι τινές ζητοῦσι νά μετατρέψωσι τὰ παλαιὰ ἔθιμα τῆς οἰκονομίας τοῦ τόπου καί νά μεταβάλωσι τὴν καλὴν τάξιν...λοιπὸν πρῶτον μὲν ζητοῦμεν ὅτι δύο πανιερώτατοι μητροπολίται νά ἀφορίσωσι καί ἐξοκλησιάσωσιν ἐκείνους ὅπου ἤθελαν τολμήσει νά παρατρέψωσι καί νά χαλάσωσι τὰ ρητῶς...κάτωθι γεγραμμένα..."⁴⁴.

Προχωρώντας μερικά βήματα παραπάνω θά συναντήσουμε τὴν πλέον τυπική ἀλλὰ συγχρόνως καί οὐσιαστική ἐπιβολή τῆς ποινῆς ὑπὸ τὴν πίεση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Μάλιστα τώρα ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι ἡ τουρκικὴ καί συνεπῶς πρέπει νά ὑπολογίζουμε τόν παράγοντα τῆς ἀμεσης πίεσης καί τοῦ καταναγκασμοῦ πού ὑφίστανται οἱ ἐκκλησιαστικές ἀρχές προκειμένου νά ὑπηρετήσουν τὰ κελεύσματα τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο. Συγχρόνως ὡστόσο πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι οἱ Τούρκοι δέν ἔχουν κανένα ἐνδοιασμό προκειμένου νά ἐξασφαλίσουν τὴν διαιώνιση τῆς ἐξουσίας τους· ἔτσι δέν διστάζουν νά ἀπαιτήσουν κάθε μέτρο, ἔστω καί θρησκευτικοῦ καταναγκασμοῦ, ἀπὸ μέρους τῶν ὑποδούλων. Καί βεβαίως ἡ ἐκκλησία δέν μπορεῖ νά πράξει διαφορετικὰ ἀφοῦ συμμετέχει καί αὐτὴ στό πλέγμα τῆς ἐξουσίας, ὡς τό βαθμὸ πού τῆς ἔχει ἐπιτραπεῖ ...

Ἡ πρώτη περίπτωση τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἔχει σχέση μέ τόν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1787-1788· ἀνάμεσα στά μέτρα πού παίρνει ἡ Πόρτα προκειμένου νά ἀνταπεξέλθει στίς ἀνάγκες τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων

43. Κομνηνός-Υψηλάντης, Μετὰ τὴν Ἄλωσιν 394.

44. Γκίνης, Περίγραμμα 222-223 (ἀριθ.468: ἔγγραφο τῶν ΓΑΚ).

είναι: “Δευτέρα προσταγή εις τόν πατριάρχη νά προστάξη τούς Ρωμαίους όπου έχουν άρματα νά τά πωλήσουν εις τόν σερατζχανέν και νά εκδώση περι τούτου και άφορισμούς. Άνεγνώσθησαν άφορισμοί σφοδροί εις όλας τάς εκκλησίας τής Πόλεως, τού Γαλατά και τού Καταστένου, αλλά μή φανέντων όπλων εις τόν σερατζχανέν διά πώλησιν έδόθη δευτέρα προσταγή τῷ πατριάρχη σφοδροτέρα τής πρώτης...” και μολονότι οί άρχοντες και τά έσνάφια διαβεβαιώνουν τόν πατριάρχη ότι δέν κατέχουν όπλα, ό πατριάρχης βεβαίως δέν μπορεί νά πράξει διαφορετικά: “...άνεγνώσθησαν και πάλιν σφοδροί άφορισμοί πανταχόσε μέ άπειλήν θανάτου”⁴⁵.

Τήν ίδια χρονιά και έξ αιτίας πάντα τών ίδιων λόγων οί Τούρκοι διατάζουν τούς ρωμιούς νά τούς παραδώσουν 50.000 όκάδες άσήμι. Ό πατριάρχης πάλι θά πιεστεί νά καταφύγει στόν άφορισμό αλλά ή ποσότητα δέν συγκεντρώνεται και τότε “Άνεγνώσθησαν οὖν εκ δευτέρου εις τάς εκκλησίας άφορισμοί διά τό άσήμι· άλλ’ οί πλείους, ή σχεδόν όλοι, δέν έχουν τί νά δώσουν”⁴⁶.

Φθάνουμε έτσι στό 1805, όταν αρχίζουν οί έπιχειρήσεις έναντίον τών κλεφτών στην Πελοπόννησο και οί όποιες θά καταλήξουν, όπως είναι γνωστόν, στην έξόντωση τών άτάκτων. Από κοινού προς όλα τά μέτρα πού θά ληφθούν προκειμένου νά επιτευχθεί ό αντικειμενικός σκοπός τής έπιχείρησης θά περιληφθεί και ό άφορισμός. Θά άπειληθούν λοιπόν μέ τήν εκκλησιαστική άπομόνωση όσοι δέν συντρέξουν τίς άρχές στην εκστρατεία πού αναλαμβάνουν.

Ή πατριαρχική εγκύκλιος προς τόν άρχιεπίσκοπο Δημητσάνας και προς τούς κατοίκους τής περιοχής είναι τού Καλλινίκου Ε΄ και χρονολογείται στις 25 Οκτωβρίου 1805. Ένδιαφέρον παρουσιάζει τό γεγονός ότι στό πατριαρχικό έγγραφο περιλαμβάνονται αύτούσια πέντε κεφάλαια τού σουλτανικού φερμανιού, ένῶ στην κατακλείδα αναφέρεται: “...συνοδικῶς γράφοντες άποφαινόμεθα έναντίον εις τούς τοιούτους, ότι οί εις τό έξής δέν ήθελε κάμωσι μέ προθυμίαν και μεγάλην ύπακοήν κατά τάς σταλείσας ύψηλάς βασιλικάς προσταγάς και φερμάνια... ύπάρχωσιν άφωρισμένοι κατηραμένοι και άσυγχώρητοι, και μετά θάνατον άλυτοι, και τυμπανιαίοι, και πάσαις ταίς πατριαρχικαίς και συνοδικαίς άραις ύπεύθυνοι, και ένοχοι τού πυρός τής γεένης, και τῷ αιώνιῳ αναθέματι ύπόδοικοι.”⁴⁷.

Στό σημείο αυτό πρέπει νά θυμηθούμε και τόν πολυθρύλητο άφορισμό τών επαναστατών τού 1821 από τόν τότε οίκουμενικό πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄⁴⁸. Τά γεγονότα είναι γνωστά και πολυσυζητημένα. Τά σχετικά κείμενα

45. Κομνηνός-Ύψηλάντης, Μετά τήν Άλωσιν 659-660.

46. Κομνηνός-Ύψηλάντης, δ.π. 705. Ίσως θά έπρεπε νά προσθέσουμε στό σημείο αυτό μιá άκόμη μαρτυρία πού προέρχεται από τόν χώρο τών Ιονίων και έχει σχέση μέ τίς άνατροπές πού προξένησε στην περιοχή αύτή ή Γαλλική Έπανάσταση. Στην Κέρκυρα τό 1796 έχουμε αντιδράσεις εκ μέρους τών εύγενών στις καινοτομίες τών κατωτέρων τάξεων: “τό δένδρον τής έλευθερίας διά νυκτός κατεκόπη...”. Οί έρευνες πού ακολουθούν για τήν ανακάλυψη τών δραστῶν δέν έχουν άποτέλεσμα· καθίσταται άναγκαία ή προσφυγή και στόν άφορισμό εκ μέρους τής νέας έξουσίας πού αρχίζει νά συγκροτείται σέ βάρος τής παλαιάς· τό σχετικό παράθεμα βλ. έδῶ κεφάλαιο 000.. σ.000.

47. Σαβράμης, Δημητσάνα 237· Κανδηλώρος Άρματωλοί 227, 238-239, 253· τά γεγονότα περιλαμβάνονται και στό βιβλίο τού ίδιου συγγραφέα, ‘Ο Άρματωλισμός τής Πελοποννήσου 1500-1821, Άθήνα 1924 (ΦΜΧ επανέκδοση “Καραβίας” 1990). Τό έγγραφο βεβαίως δέν άπευθύνεται μόνον προς τόν άρχιεπίσκοπο Δημητσάνας αλλά προς όλους τούς άρχιερείς και διά μέσω αύτών προς όλους τούς χριστιανούς τής Πελοποννήσου.

48. Σπηλιάδης, Άπομνημονεύματα 1, 49-57.- Κανδηλώρος, Γρηγόριος Ε΄ 214-219· Γεωργαντζής, Ύψηλάντης 310.- Για τήν χρήση τού άφορισμού έναντίον τών Κρητών επαναστατών ό Ν.Γωμαδάκης, Κρήτη, 166 γράφει: “Συνεχῶς επρόσταζεν ή (τουρκική), έξουσία τόν Μητροπολίτην (Γεράσιμον) και τούς λοιπούς επισκόπους (Άνατολικής Κρήτης) και

πολλές φορές δημοσιευμένα. Εκείνο που πρέπει να σημειώσουμε εδώ είναι ότι για μία φορά ακόμα γίνεται χρήση του αφορισμού υπό την πίεση και προς εξυπηρέτηση των αναγκών της κεντρικής εξουσίας. Κατά τοῦτο λοιπόν δέν έχουμε καμιά δραματική διαφορά και αλλαγή συμπεριφοράς. Τά πάντα εξελίσσονται ἐντός τῶν τυπικῶν και παγιωμένων σχημάτων. Τό πράγμα ἔλαβε διαστάσεις όταν κλήθηκε νά ἐξυπηρετήσει νά ἐρμηνεύσει ἐκ τῶν ὑστέρων κάποιες συμπεριφορές και βεβαίως ἀπό τό καταλυτικό γεγονός τῆς σύνδεσης μέ μία ἐπανάσταση που πέτυχε⁴⁹. Σέ ἄλλο σημείο τῆς μελέτης αὐτῆς μιλήσαμε γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ αφορισμοῦ αὐτοῦ⁵⁰. Εκείνο τό ὅποιο ὁμως γιά μία ἀκόμη φορά πρέπει νά τονίσουμε εἶναι ὅτι τό ἐπιτίμιο ἐπανερχεται συνεχῶς· συνεχῶς ὁ χριστιανός βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ τήν ἐκκλησιαστική αὐτή ἀπειλή· τώρα και σέ συλλογικό ἐπίπεδο, όταν ἀπειλεῖται προκειμένου νά μήν λάβει μέρος σέ πράξεις ἀντίθετες πρὸς τά συμφέροντα τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Πάλι ὁ αφορισμός ἐπιστρατεύεται ὥστε νά ἀντιμετωπισθοῦν ἐσωτερικές ἀνατροπές που προέρχονται αὐτήν τήν φορά ἀπό τήν διάθεση χειραφέτησης τῶν ὑποδούλων.

Ἀλλά και οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες δέν θά διστάσουν ἀπό τήν πλευρά τους νά χρησιμοποιήσουν τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐπιτιμίου προκειμένου νά προστατεύσουν τό κίνημά τους, γιά τό ὅποιο ἀφορίστηκαν. Ἐτσι στίς 16 Μαΐου 1821, λίγες ἐβδομάδες δηλαδή μετά τήν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης στήν Ὑδρα λαμβάνονται ἀποφάσεις προκειμένου νά ἀντιμετωπισθοῦν ὀρισμένα ἀρνητικά γεγονότα ἐν σχέσει πρὸς τόν Ἄγωνα· τό τέταρτο ἀρθρο τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἀναφέρει: “Ὅποιος πιασθῆ και φανερωθῆ προδότης και ἐπίβουλος τῆς πατρίδος, ν’ ἀναθεματίζεται ἐκκλησιαστικῶς, και νά κατατρέχεται ὡς ἀσεβῆς και ἐχθρός τῆς πατρίδος”⁵¹. Βεβαίως ἡ σχετική ἀπόφαση λαμβάνεται ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία· ὁμως ἡ ἀναφορά σέ ἐκκλησιαστικές ποινές προκειμένου νά ἀντιμετωπισθοῦν προδότες τοῦ ἀγῶνα ἀποτελεῖ ἰσχυρό τεκμήριο γιά τήν ἀποδοχή τῆς ἐπιτιμητικῆς διαδικασίας και τήν ὀλοσχερῆ ἐνσωμάτωσή της στό σύστημα ἀξιών τῆς περιόδου αὐτῆς. Οἱ ἐπαναστάτες ἔχουν προχωρήσει ἕνα βῆμα παραπάνω· δέν ἀπειλοῦν μέ αφορισμό ἀλλά μέ ἀνάθεμα τούς προδότες. Γνωρίζουν φυσικά τήν διαφορά ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές ἐκκλησιαστικές ποινές και γι’ αὐτό κάνουν λόγο γιά τό ἀνάθεμα τό ὅποιο δέν ἐπιδέχεται καμιά μορφή ἐπιεικείας οὔτε ὑπάρχει τρόπος νά ἀνακληθεῖ.

ἔξεδιδον προκηρῦξεις και φρικτούς αφορισμούς, συνάμα και ἰδίως ἕκαστος, πρὸς τόν κατά τήν ἐπισκοπῆν του λαόν, διά νά εἶναι πιστοί εἰς τήν ὀθωμανικήν ἐξουσίαν...).

49. Βλ. λ.χ. τά ὄσα ἀναφέρει ὁ Δημ. Πασχάλης γιά τό θέμα αὐτό: “Ἄλλ’ ἀναμφιβόλως ὁ ἀνοσιώπατος πάντων τῶν ἐκδοθέντων αφορισμῶν εἶνε ὁ ἐναντίον τοῦ ὑπέρ Ἄνεξαρτησίας ἱεροῦ Ἄγῶνος. Ὁ πατριάρχης και οἱ περὶ αὐτόν ἱεράρχαι ἀρνούμενοι τόν αφορισμόν θά ἐπετάχυνον βεβαίως τό μαρτύριόν των· ἀλλά τό μαρτύριον εἶνε γνωστόν ὅτι δέν ἐπειράθησαν νά ἀποφύγῳσι... Ἡ ἐπανάστασις ὁμως δέν εἶχεν ἀκόμη παγιωθῆ και τό ἠθικόν μαρτύριον ἦτο ἀναγκαῖον, καθιστάμενον πολὺ τοῦ φυσικοῦ φοβερῶτερον... Ἄν ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε’ και οἱ περὶ αὐτόν ἱεράρχαι ἤρνούντο τότε τόν ἐπιταχθέντα εἰς αὐτούς αφορισμόν και ἐκηρῦσσοντο ἀναφανδόν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν, χεῖμαρρος αἱμάτων ἦθελε πλημμυρίσει τήν Κωνσταντινούπολιν, κοιτίδα και τάφον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.” (Πασχάλης, Εἰδήσεις 230.

50. Βλ. κεφάλαιο ἕνατο.

51. Λιγνός, Ὑδρα 7, 101. “Ἐχουμε ἀκόμη μία πληροφορία, γιά τήν χρήση αφορισμοῦ ἐναντίον ἐκείνων που δυσκόλευαν τήν πρόοδο τῆς Ἐπανάστασης. Γράφει σχετικά ὁ Θ. Μοσχονάς (Τζιτζίνια 679): “Ἄλλ’ ὁ Ἀρσένιος (ἐφημέριος Ἑλλήνων στήν Μασσαλία) ἀφώρισεν ἐπ’ ἐκκλησίας τούς Τσιτσινιά. Γνωστά δέ ποιήσαντες ταῦτα και τῶ φιλογενεστάτῳ γέροντι Κοραῆ ὤπλισαν και τήν πατριωτικήν ἐκείνου γραφίδα κατά τῶν πολεμούντων τό οἰκεῖον ἔθνος και τήν κοινήν πατρίδα ἀφιλοστόργως. Ἄλλ’ ὁ Ζωρζῆς Τσιτσινιάς ἐξοικειωσάμενος τούς ἐν Μασσαλία... ἀποδιώκει ἐκ τῆς ἐφημερείας ἀκοντα τόν Ἀρσένιον...”.

Ἐπεκτείνοντας τὴν ἔρευνά μας λίγο ἀκόμα καὶ φθάνοντας στὸν 19ο αἰώνα θὰ διαπιστώσουμε μὲ ἐκπληξὴ ὅτι δὲν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ ὀργανωμένο πλέον ἑλληνικὸ κράτος μὲ τὰ διοικητικὰ του ὄργανα κάνει χρῆση παρομοίων μεθόδων προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει κάποια σοβαρὰ προβλήματα ἢ νὰ ἐπιβάλλει ὀρισμένες ἀποφάσεις του. Ὁ ἀφορισμὸς βρῖσκει ἀκόμα πρόσφορο ἔδαφος· ἀποτελεῖ, ἢ καλύτερα συνεχίζει νὰ ἀποτελεῖ μέτρο κατασταλτικὸ στὰ χέρια τῆς ἐξουσίας. Βεβαίως, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει σὲ ἄλλο κεφάλαιο τῆς παρούσης μελέτης⁵², ἡ ποινὴ τώρα ἔχει τεθεῖ ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου, ἀλλὰ ὡς φαίνεται ἢ διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ πρόσβαση στίς συνειδήσεις τῶν πιστῶν εἶναι δυνατὴ ἀκόμα· κάποιοι ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν στὴν ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἐπιτιμίου καὶ αὐτοὶ γνώριζαν καλὰ τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς κοινωνίας τῆς ὁποίας καὶ οἱ ἴδιοι μέλη εἶταν... Παράλληλα ἐπισημαίνει τὴν ἀδυναμία τῆς κεντρικῆς διοικήσεως νὰ ἐπιβάλλει τὶς ἀποφάσεις της μὲ τὰ συντεταγμένα ὄργανα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ γι' αὐτὸ καταφεύγει καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ παρέμβαση⁵³.

Σταχυολογοῦμε ὀρισμένα παρόμοια παραδείγματα: στίς 2 Αὐγούστου 1835 ὁ μητροπολίτης Μήλου Καλλίνικος διαβιβάζει πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἐπικράτειά του ἐκκλησιαστικὸς ἐπιτρόπους “δύο ἔντυπα συνοδικὰ ἔγγραφα ἀφορισμοῦ, τὸ μὲν κατὰ τῶν κατακρατούντων καὶ καταπατούντων γῆν ἔθνικὴν, τὸ δὲ κατὰ τῶν καιόντων τὰ δάση”⁵⁴.

1845, Ἰανουαρίου 29: κατόπιν αἰτήσεως τοῦ δημάρχου Πειραιᾶ, Π.Σ. Ὁμηρίδη, ὁ Ἀττικῆς Νεόφυτος ἀφορίζει ὄσους καταστρέφουν τὰ δένδρα ποῦ φυτεύει ὁ δῆμος στὴν πόλη αὐτή⁵⁵.

1863, Μαρτίου 15: Ἡ Γενικὴ ἐπισκοπικὴ ἐπιτροπὴ Σύρου κοινοποιεῖ πρὸς ὄλους τοὺς ἐκκλησιαστικὸς ἐπιτρόπους ἔντυπο ἐπιτίμιο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος “κατὰ τῶν διαρπαξάντων ὄπλα καὶ ἕτερα στρατιωτικὰ ἀντικείμενα ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀποθηκῶν τῶν στρατῶνων πεζικοῦ καὶ ἵππικοῦ”⁵⁶.

Σὲ κάποιες ἄλλες περιοχὲς τὰ πράγματα φαίνονται νὰ ἀκολουθοῦν τὴν παλαιὰ πορεία τους χωρὶς μεγάλες μεταβολές: “1880 ἐν μηνί Μαΐου πρότη

52. Βλ. ἐδῶ κεφάλαιο ἔνατο.

53. Ἐνδιαφέροντα ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι τὰ γεγονότα ποῦ ἔλαβαν χώρα τὸ 1937· τότε ἡ πολιτεία προκειμένου νὰ καταπολεμήσει τὴν “δενδροκοπία καὶ τὴν ζωοσφαγία” ζήτησε καὶ τὴν συνδρομὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Αὐτὲς ὑπάκουσαν καὶ διέταξαν τοὺς ὑφισταμένους τους νὰ ἀπειλοῦν μὲ ἀφορισμὸ τοὺς δράστες παρομοίων πράξεων. Ὡστόσο ἡ πολιτεία δὲν εἶχε, καθὼς ἀναφέρουν τὰ σχετικὰ ἔγγραφα, κατὰ νοῦ τοὺς ἀφορισμοὺς γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀντίδρασή της εἶναι ἄμεση· ἐτοίμη ἢ σχετικὴ ἀλληλογραφία πλουτίζεται καὶ μὲ διαπιστώσεις ὅπως αὐτῆ: “...ὁ ἀφορισμὸς δὲν εἶναι Ἐκκλησιαστικὴ παραίνεσις, ἀλλὰ ποινὴ, ἥτις, ὡς δὲν λανθάνει τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, χρήσιμος κατ' ἀρχάς μόνον ἐναντίον ἀδιορθῶτων αἰρετικῶν καὶ κακούργων ἀμετανοήτων, κατήντησε βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως πρόχειρον μέσον ἐπανορθωτικὸν καὶ φόβητρον εὐπόριστον, ἐπισημειώμενον συχνάκις ὡς καὶ εἰς τὰς μικροῦ λόγου ἀξίας περιστάσεις, καὶ ὅτι ἡ ἀπεριόριστος χρῆσις ἢ μᾶλλον κατάχρησις... (κατάχρησις, ἥτις εἰσεχώρησε καὶ διήρκεσε μόνον ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε δὲν ὑπῆρχον κανονισμοὶ καὶ διατάξεις πρὸς παιδείαν πνευματικὴν τε καὶ σωματικὴν τῶν παιδόντων, πλημμελοῦντων ἢ κακουργούντων) ἐξέλιπεν τανῦν, ὅτε ἐπ' ἀγαθῶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων ἔχομεν θεαμοῖς, τοὺς ὁποίους ἀνευ βαρείας εὐθύνης δὲν δύναται νὰ ὑπερπηδᾷ, οὔτε ἡ πολιτικὴ οὔτε ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχή...” (Οἰκονόμος, Σωζόμενα 2, 378-379). Ἡ πολιτεία ἀντιδρᾷ στὸν ἐκκλησιαστικὸ ἀφορισμὸ ἀλλὰ βεβαίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἀκόμα καὶ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. δὲν ἔχει ἄλλο ὄπλο στὰ χέρια της ἐκτός ἀπὸ τὸν ἐπιτυχημένο θεσμό τοῦ ἀφορισμοῦ...

54. Φωτόπουλος, Κίμωνος 194 (ἀρ.284). Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. καὶ ἐγκύκλιο (ἀπειλὴ ἀφορισμοῦ) τοῦ 1845 στί: “ Αἱ ἀναγκαιότεραι ἐγκύκλιοι ἐπιστολαί, διατάξεις, καὶ ὁδηγίαι τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1834-1854..., Ἀθήνα 1854, σ.168-170.

55. Ἄντ. Μαρμαρινός, Ἀφορισμὸς 7.

56. Φωτόπουλος, Κίμωνος 197 (ἀρ.294).

εις την Λάρισσαν ήτον αρχεί επήσκοπος Άνανίας όνόματη Μετληγνέως πατρίς εκύνησεν μήαν ήμέραν και επάγισεν εις τόν Τούρναβον και αφώρσεν τούς Τορναβήτες διά νά μήν κάμον σκήσματα εις την πολητήαν τους και βαλάγουν την πολητήαν...»⁵⁷.

Άλλά και στά Ίονια νησιά ό αφορισμός εξακολουθει νά αποτελει όπλο στά χέρια τής πολιτικής εξουσίας.Μαρτυρείται συγκεκριμένα μία τοπική εξέγερση στην Σκάλα τής Κεφαλονιάς τό 1849 εναντίον τών Άγγλων εναντίον τών πρωταιτίων τής εξέγερσης θά χρησιμοποιηθει και ό αφορισμός⁵⁸.

Τά παραδείγματα είναι πιστεύουμε εύγλωττα και κάθε σχολιασμός περιττεύει.Δέν πρέπει ωστόσο νά μήν επισημάνουμε τό γεγονός πού μνημονεύεται στό δεύτερο παράδειγμα επειδή υποδηλώνει σαφώς ότι πρόκειται για πολιτικές διενέξεις και στασιαστικά κινήματα.

Κλείνοντας τό κεφάλαιο αυτό εκτιμούμε ότι δέν πρέπει νά μήν σχολιάσουμε και την περίπτωση του εκκλησιαστικού εξοστρακισμού του Έλευθερίου Βενιζέλου.Βεβαίως πρέπει και πάλι νά επισημάνουμε ότι πρόκειται για ανάθεμα και όχι για αφορισμό.Ώστόσο τό πράγμα παραμένει δηλωτικό για την τροπή πού μπορούν νά πάρουν τά πράγματα όρισμένες φορές και νά εξάψουν τέτοια πάθη, τά όποια νά όδηγήσουν την Έκκλησία στις αρχές του 20ου αλ. στην εκτόξευση αναθέματος.

Τά γεγονότα είναι γνωστά σε γενικές γραμμές.Στίς 12 Δεκεμβρίου 1916 εκφωνήθηκε ανάθεμα στό Πεδίο του Άρεως εναντίον του εν Θεσσαλονίκη προέδρου τής επαναστατικής κυβερνήσεως Έλευθερίου Βενιζέλου.Γιά τό ανάθεμα αυτό έχουν γραφεί πολλά και πάντως την επόμενη χρονιά όσοι ιεράρχες συνήγησαν στην επιβολή του είχαν κιόλας απομακρυνθει.Πάντως δέν παύει νά αποτελει ένα τρανό παράδειγμα επιβολής εκκλησιαστικής ποινής υπό την πίεση τής πολιτικής εξουσίας.Ίσως μάλιστα τό ασυνήθιστο του πράγματος είναι ότι προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα σε μία παρόμοια πράξη και ή γενικότερη κατακραυγή πού προέρχεται από μία μαζική τελετουργία επιδιώκεται νά συντελέσει στην επίτευξη του προσδοκωμένου αποτελέσματος.Βέβαια ή κατίσχυση του μέρους πού υπέστη τό ανάθεμα ειταν πράξη ικανή επόμενη χρονιά νά επιφέρει την άρση τής ποινής, ή όποια καθώς έχουμε αναφέρει δέν είναι δυνατόν νά άρθει⁵⁹.

Άπό την συναγωγή τών τελευταίων περιπτώσεων φωτίζεται ακόμη μία πλευρά τής αφοριστικής διαδικασίας: ή ποινή θά καταστεί πολλές φορές όπλο στά χέρια τής πολιτικής εξουσίας προκειμένου αυτή νά επιβάλει δύσκολες αποφάσεις, νά υπερασπιστεί τόν έαυτό της από έσωτερικούς αντιπάλους ή έξωτερικές επιβουλές.Η εκκλησιαστική συναίνεση προϋποτίθεται για παρόμοιες πράξεις: ωστόσο εξαιρετικά σπάνια είναι τά παραδείγματα αντιδράσεως τών εκκλησιαστικων παραγόντων σε τέτοιες ενέργειες τής πολιτικής εξουσίας.Βεβαίως είναι εξαιρετικά δύσκολο νά προσπαθήσει κανείς νά διαγνώσει τόν βαθμό αποτελεσματικότητας τών εκκλησιαστικων επιτιμιων και μάλιστα σε παρόμοιες πράξεις, για τίς όποιες είναι εύκολο νά υποστηρίξουν οι προσβαλλόμενοι ότι είναι άκυρες και πάντως εκτός τών όριων της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης.Άλλά όταν ή πολιτική εξουσία βρίσκεται στην ανάγκη νά καταφύγει στις υπηρεσίες του αφορισμού και του αναθέματος είναι σαφέστατο ότι δέν επιδιώκει άμεσα αποτελέσματα.Άποβλέπει όμως στό νά

57. Λάμπρος, Κολυβά 356: ή ενθύμηση στην ώα του κώδ. 97, του 18ου αλ.: και φυσικά τό βαλάγουν=χαλάγουν.

58. Μπατιφτάτος, Ποινή.333 και ιδίως 337-338: καθώς και Κονιδάρη, Κοντομίχαλος 317.

59. Βλ. τά κείμενα για τό θέμα αυτό στό Άτέσης, Έπισκοπική 2.

δημιουργήσει εκείνο τό ασφυκτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θά ένταχθούν όλα τά μέσα γιά τήν έξουδετέρωση του αντιπάλου. Και σαφέστατα σέ πολλές περιπτώσεις και μάλιστα κατά τήν περίοδο τών βυζαντινών χρόνων και ιδίως τής Τουρκοκρατίας τέτοιο πλαίσιο δέν είναι δυνατόν νά επιτευχθεί χωρίς τήν επίβολή του άφορισμού. Από τήν πλευρά αυτή και μέ βάση τήν έρμηνεία αυτή υπάρχει μιά λογική στήν εκφώνηση του επιτιμιού στήν μακρά σειρά τών αίωνων και μιά αναμφισβήτητη “χρησιμότητα” από τούς πρώτους χριστιανικούς χρόνους ως τίς αρχές του 20ου αλ.

4. Προσπάθειες περιορισμού τής ποινής

Όπως έχουμε ήδη έπισημάνει ή αλόγιστη χρήση τής ποινής είχε επισύρει από τούς πρώτους αποστολικούς αιώνες κιόλας αντιδράσεις από τήν πλευρά τής Έκκλησίας. Δέν είναι τυχαίο βέβαια τό γεγονός ότι ή αντίδραση αυτή βρήκε τήν ουσιαστική έκφρασή της σέ πολλές εκκλησιαστικές διατάξεις πού έθεταν περιορισμούς στήν αλόγιστη χρήση του επιτιμιού. Έχουμε επίσης σημειώσει ορισμένες αντιδράσεις νεωτέρων εκκλησιαστικών προσωπικοτήτων (Μεθόδιος Άνθρακίτης, Κοσμάς Αίτωλος κ.ά.), οι οποίοι προσπαθούν νά περιορίσουν τήν χρήση τής ποινής. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση ίσως ό Χρυσάνθος Νοταράς, ό οποίος στήν μελέτη του περί του άφορισμού δίνει μιά άλλη διάσταση στο πρόβλημα καθώς επιχειρεί νά ένδυναμώσει τήν αποτελεσματικότητα τής ποινής διά τής όλιγοχρησίας αλλά και νά αποτρέψει άφορισμούς έναντίον ανθρώπων τής έξουσίας⁶⁰.

Τήν προσπάθεια και θεωρητική τοποθέτηση του Χρυσάνθου πού γίνεται στά τέλη του 17ου αλ. μπορούμε ουσιαστικά νά θεωρήσουμε ως τήν άφετηρία μιάς νέας στροφής έναντι του επιτιμιού, πού συνεχίζεται καθ' όλην τήν διάρκεια του 18ου αλ. και φυσικά τόν 19ο αλ. μέ τήν δημιουργία του άνεξάρτητου έλληνικού κράτους και τήν κατάκτηση του αυτοκεφάλου εκ μέρους τής έλλαδικής εκκλησίας.

Η ένδυναμωση τών κοινοτικών θεσμών, γιά τήν όποία έγινε λόγος σ' αυτό τό κεφάλαιο, και ή θέληση τών προυχόντων σέ ορισμένες περιπτώσεις νά όρθώσουν τό άνάστημά τους έναντι τών εκκλησιαστικών άρχόντων είναι ένας λόγος πού συνηγορεί στον περιορισμό τής ποινής. Είδαμε επίσης γιά τούς παλαιότερους χρόνους και ειδικότερα γιά τίς βενετοκρατούμενες περιοχές τίς προσπάθειες τής Βενετίας νά περιορίσει τήν χρήση του επιτιμιού προς όφελος τών έλλόγων μορφών δικαίου. Σύμφωνη μ' αυτές τίς προθέσεις φαίνεται και ή έγκύκλιος του Σωφρόνιου Κουτουβάλη προς τούς πιστούς τής μητρόπολης του πού εκδίδεται τό 1759 και αναφέρει μεταξύ τών άλλων: “Οί ιερείς νά μήν

60. Αναφέρει χαρακτηριστικά ό Χρυσάνθος (φ.6): “Έχουσι λοιπόν έξουσίαν οι ιεράρχαι έξωτερικήν και κριτικήν, όθεν και δύνανται οι ιεράρχαι νά τούς άφορίσουν (τούς άρχοντες)· είναι όμως δικαίον και άναγκαίον όσοι δύνανται νά άφορίσουν τούς άρχοντας, νά συλλογισθούν και νά στοχασθούν καλά, πόσα κακά ήμπορούν νά έλθουν εις τήν εκκλησίαν από τόν άφορισμόν τούτον, και ούτω νά μήν είναι εύκολοι και άσυλλόγιστοι εις τό νά ενεργούν εκείνο όπου δύνανται, όρώντες και άρχοντας καταφρονητάς του δικαίου, και μάλλον σκληρυνόμενους ή φιλοούντας τήν διόρθωσιν αυτών και τήν ψυχικήν σωτηρίαν...άλλ' όμως και εις τούτο πρέπει νά φροντίση και νά στοχασθή ό φρόνιμος προεστώς τήν ώφέλειαν τής εκκλησίας, και νά μήν άποκηρύξη άφορισμένον τόν άρχοντα, άν καλά και από του κανόνος είναι άφορισμένος, παρά όταν ή δύναται νά τό κάμη μέ ήσυχίαν και χωρίς σκάνδαλον, ή άν δέν τό κάμη, είναι φανερός μέγας κίνδυνος...Τούτο λοιπόν φροντίζοντας ως στοχάζεται ό προεστώς νά μήν άφορίζη χωρίς μεγάλην ανάγκην τούς ήγεμόνας, διά νά μήν προξενηθή μέγας όλεθρος εις τούς πιστούς και τήν εκκλησίαν...”.

κάνουν άφορισμόν παρά όταν ή ζημία είναι ριάλια δέκα, και μετά τήν προσφώνησιν πρώτον του έπιτιμίου και τήν άδειαν του προεστώτος⁶¹.

Αυτά συμβαίνουν στην βενετική επικράτεια. Στην περιοχή του τουρκοκρατούμενου έλληνισμού πρέπει να θεωρήσουμε σημαντική προς τήν κατεύθυνση αυτή τήν άπόφαση τής δημογεροντίας Μυτιλήνης, ή όποία τον Ιούλιο του 1779 άποφασίζει ότι δέν πρέπει να εκδίδονται άφοριστικά γράμματα για παραμικρές ύποθέσεις. Σε αντίθετη περίπτωση πρέπει να άποδίδεται στον μητροπολίτη 1 φλουρί και στον γραμματικό του 10 παράδες· τά ίδια ποσά θα καταβάλλονται άκόμα και όταν ό άφορισμός προέρχεται από τό οικουμενικό πατριαρχείο⁶².

Η πράξη αυτή είναι ιδιαίτερος σημαντική και πάντως είναι προγενέστερη από τήν άξιομνημόνευτη έπίσης άπόφαση τής δημογεροντίας Σμύρνης, ή όποία έν συνεννοήσει με τον μητροπολίτη Γρηγόριο άποφασίζει για τό θέμα αυτό: “Όσοι άφορισμοί έξ όνόματος κατά τινος έν έξώσει τής του Χριστού εκκλησίας να προβάλλονται εις τήν κοινήν συνέλευσιν και δίχα γνώμης και κοινής σκέψεως άμφοτέρων των μελών να μήν αναγνωρίζονται” και σε άλλη παράγραφο: “Συνεπεσχήθημεν ήμεις μέν να βοηθώμεν τό κοινόν τής πολιτείας εις κάθε καιρόν ανάγκης, και τάς εύλογοφανεϊς αίτήσεις των κατά καιρόν δώδεκα προεστώτων και δημογερόντων άκούειν, και άν, χρείας τυχούσης, ήθελε ζητήσουν διά τινά άνυπότακτον προς τους ρηθέντας δώδεκα προεστώτας ή δημογέροντας, άφορισμόν και έξωσιν από τής του Χριστού Εκκλησίας προς σωφρονισμόν και έτέρων να τό άκολουθώμεν. Όμοίως να δίδωμεν έν καιρώ και τήν επ’ εκκλησίας συγχώρησιν λαμβάνοντες παρά του άφορισθέντος γρόσια πέντε ή και περισσότερα, άν κριθή άρεστόν και τοϊς ειρημένοις κατά καιρόν προεστώσιν⁶³.”

Βεβαίως αυτά συμβαίνουν σε περιοχές του ανατολικού Αιγαίου και τό πράγμα έχει τήν σημασία του λίγο άργότερα, στις αρχές του 19ου αι. για τό ίδιο θέμα μάς παρέχουν πολλές διαφωτιστικές πληροφορίες τά αρχεία τής Κοινότητας Ύδρας. Από αυτές συνάγεται ότι ό αρχιεπίσκοπος Αιγίνης και Ύδρας δέν μπορεί πλέον να επιβάλει έπιτίμια χωρίς τήν έγκριση των κοινοτικών αρχών του νησιού. Τό 1805 λ.χ. ό αρχιεπίσκοπος Άμβρόσιος ζητά από τους προύχοντες τήν γνώμη τους για κάποιους κακοποιούς: “...ζητούμεν τήν γνώμην σας, τί παιδεία εις αυτούς να γένη, εκκλησιαστική, ή πολιτική;”⁶⁴. Σε μία άλλη περίπτωση γράφουν (6 Ιουλίου 1814) οι προεστώτες προς τον αρχιεπισκοπό τους Γεράσιμο και του ανακοινώνουν: “Πανιερώτατε...άποκρινόμενοι τής λέγομεν, ότι ή πανιερότης της δύναται έλευθέτως να αναγνώση τό συνοδικόν έπιτίμιον, τό όποϊον ή γυνή του Άναγνώστη Βρέτα τής έφερε.”⁶⁵.

Η τελευταία περίπτωση είναι ιδιαίτερος σημαντική άφου οι προεστώτες έχουν λόγο άκόμα και για τά πατριαρχικά έπιτίμια: απαιτείται ή γνώμη τους προκειμένου να τό αναγνώσει ό αρχιεπίσκοπος στην εκκλησία. Δεδομένου δε ότι άφορισμός ό όποϊος δέν εκφωνείται ένώπιον του εκκλησιασματος σχεδόν δέν ύφίσταται είναι εύκολο να γίνει αντιληπτός ό βαθμός παρέμβασης πλέον των κοινοτικών αρχών, μιας ιδιαίτερης ώστόσο περιοχής του έλληνικού χώρου,

61. Κατραμής, Άνάλεκτα 354.

62. Κώδικας Α΄ Μητροπόλεως, Μυτιλήνης, φ.62 (πράξη άνέκδοτη).

63. Κωστής, Άνάλεκτα 85-88 (τό ίδιο σε περίληψη και στην έφημ. Άμάθεια του 1902., καθώς έπίσης και στο Παπαδόπουλος-Άγγελόπουλος, Γρηγόριος 2, 504-506 καθώς και στο Παπαδόπουλος, Σμύρνη, 13-14. Ό Παπαδόπουλος με κριτικό ύπόμνημα παραθέτει τις διαφορές που παρουσιάζει ή δική του έκδοση από εκείνη του Κωστή.

64. Λιγνός, Ύδρα 2, 271-272.

65. Λιγνός, Ύδρα 5, 118.

ἐκείνης τοῦ νησιωτικοῦ καί μικρασιατικοῦ, ὅπου παρουσιάζεται αὐξημένος βαθμὸς οικονομικῆς καί πολιτιστικῆς ἀνάπτυξης.

Ὡστόσο παρά τὸ γεγονός ὅτι οἱ περιορισμοὶ αὐτοὶ περιορίζονται στὶς περιοχές ἐκεῖνες ὅπου ὑφίσταται ἐντονη δυναμικότητα τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν γιὰ λόγους σαφῶς πού δέν ὑφίστανται στὶς περιοχές τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου, οἱ πρῶτοι σαφεῖς περιορισμοὶ στὴν χρήση τοῦ ἐπιτιμίου ἔχουν τεθεῖ. Θὰ ἀκολουθήσει ἡ Ἐπανάσταση καί τὰ πράγματα θὰ πάρουν ἄλλο δρόμο παρά τίς ὑφιστάμενες ἀδράνειες. Ἔτσι στὶς “Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος” διαβάζουμε: “Χρέη καί δικαιώματα τῆς Συνόδου...πδ’: Ἐκδίδει ἔγγραφα ἀφοριστικά ἢ συγχωρητικά κατὰ τὰς χρείας”⁶⁶.

Οἱ ἀποφάσεις τῆς Βασιλείας θὰ θέσουν ἀκόμα περισσότερους φραγμοὺς στὴν χρήση τοῦ ἐπιτιμίου. Τὸ Διάταγμα τῆς Ἀντιβασιλείας τῆς 15/27 Αὐγούστου 1833 ἀναφέρει ὅτι ἀπαιτεῖται ἐπικύρωση ἀπὸ τὸν βασιλιά κάθε πράξη τῆς Συνόδου πού ἀφορᾶ σέ “...καθαίρεσεις, ἐκπτώσεις τοῦ ὑπουργήματος, διὰ δημόσια ἐπιτίμια, καί ἄλλας δημοσίας ποινάς ἀναγομένες εἰς τὴν τιμὴν τοῦ τιμωρουμένου, δι’ ἀφορισμοὺς, χρηματικά πρόστιμα...”⁶⁷.

Στὰ πλαίσια αὐτὰ κινούμενη καί ἡ Ἱερά Σύνοδος τοῦ νεοσύστατου κράτους παραχωρεῖ μέ φειδῶ τὸ δικαίωμα ἐπιβολῆς ἀφορισμοῦ καί πάντως διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαγορεύει κατὰ περίπτωση τοὺς ὑπ’ αὐτὴν ἱερωμένους νὰ καταφεύγουν στὴν ποινὴ αὐτῆ. Ἀναφέρεται λ.χ. σέ ἐπιστολὴ τῆς Συνόδου πρὸς τὸν ἱερομόναχο Βαρλαάμ, ἐπισκοπικὸ ἐπίτροπο στὴν Σκύρο: “Δέν ἔχετε τὴν ἄδειαν οὔτε διορισμὸν ἡμεμέριου ἢ πνευματικοῦ νὰ κάμνητε οὔτε ἀφοριστικὸν ἔγγραφον νὰ ἐκδίδητε ἀλλὰ περὶ τῶν τοιούτων θέλετε ἀναφέρεσθαι πρὸς τὴν Σύνοδον”⁶⁸.

Ἀλλὰ καί στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ ἡ κατάσταση τείνει νὰ εὐθυγραμμιστεῖ πρὸς τὴν νέα πραγματικότητα. Οἱ αἰτοῦντες ἐπιτίμια πρέπει νὰ ἀναζητήσουν τὴν συνδρομὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας· ἔτσι στὶς 11 Μαΐου 1835 ὁ ἀδελφὸς τῆς κυρα-Βασιλικῆς Γεώργιος Κίτζου, ἀπευθύνεται πρὸς τὸν “Ἐκτακτὸν Ἐπίτροπον καί Β. Νομάρχην Αἰτωλίας” καί τὸν παρακαλεῖ νὰ μεσολαβήσει προκειμένου νὰ βρεῖ τὰ πράγματα τῆς ἀδελφῆς του: “...ὁ ὑποφαινόμενος... ἔχει χρέος ἀπαραίτητον νὰ προσπαθήσῃ διὰ τὴν σύναξιν τῶν αὐτῶν πολυτίμων κοινῶν πραγμάτων καί ἐπειδὴ εἶναι ὄχι ὀλίγον δύσκολον διὰ τοῦτο παρακαλεῖ τὴν Ὑμετέραν ἐκλαμπρότητα ὅπως διατάξῃ τὸν Ἐπίσκοπον τοῦ Νομοῦ νὰ ἐκδώσῃ ἐν ἐπιτίμιον διὰ νὰ κηρυχθῇ εἰς

66. Λιγνός, Ὑδρα 9, 91.

67. Οἰκονόμος, Σωζόμενα 2, 198. –Εἶναι ἐξάλλου γνωστά τὰ γεγονότα πού ξέσπασαν διὰ τὸν ἐπίσκοπο Ἀττικῆς τόλμησε νὰ ἀφορίσει κάποιον ὑπάλληλο πού παντρεύτηκε μιά νέα παραβαίνοντας τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνες. Τὸ γεγονός τοῦ ἀφορισμοῦ τοὺς δυσαρέστησε τὴν κυβέρνησις ἐπειδὴ ἔγινε χωρὶς τὴν ἐγκρισὴν τῆς ἀλλὰ καί ἐπειδὴ ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ νὰ παρέμβουν ξένοι διπλωμάτες· βλ. τὰ σχετικά σὺν προηγουμένω κεφάλαιω. Σέ ἓνα ἀνάλογο ἐπεισόδιον πού συνέβη στὴν Σμύρνη (1851) ὁ βρετανὸς πρόξενος ἐμπόδισε δύο φορές τὴν ἀνάγνωση ἐπιτιμίου πού ἐπέβαλε ὁ πατριάρχης ὑπὲρ τῆς χήρας καί τῶν παιδιῶν τοῦ ἀποθανόντος Ἰωάννου Κονταξόπουλου, μολονδὶ τὴν δευτέραν φορά αὐτὸ εἶταν ἀνώνυμο. Τὰ γεγονότα ἐκθέτει ἀναφορὰ τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου Δ’ πρὸς τὸν Κάνιγγ, πρέσβη τῆς Ἀγγλίας στὴν Πόρτα, μέ τὴν ὁποία παρακαλεῖται νὰ μεριμνήσῃ γιὰ τὴν διευθέτησιν τοῦ προβλήματος. Στὴν ἀναφορὰ αὐτὴ ἐξιστορεῖται ἐπίσης ἡ σημασία καί οἱ λόγοι χρήσεως τοῦ ἐπιτιμίου (Φορόπουλος, Ἀνάλεκτα 416). –Προβλήματα ἔχουν ἀρχίσει ἐπίσης νὰ δημιουργοῦνται καί σέ περιοχές πού δέν περιλαμβάνονται στὰ ἐδάφη τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου· λ.χ. στὴν περιοχὴ τῆς Κόνιτσας ἔχουμε μιά ὑπόθεσιν πού λαμβάνει χώρα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1846 καί ἀφορᾶ σέ κάποια χρηματικὴ ἀποζημίωσις. Ἡ ἐντολὴ τῶν τοπικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν εἶναι ὅτι “δέν συγχωρεῖται καί εἰς τὰ δύο μέρη νὰ κάμῃ τις ἀφορισμὸν ἐπ’ οὐδεμῆ προφάσει”. (Παῖσιος, Συμβολὴ 22.

68. Βασίλειος, ἐπίσκοπος Ταλαντίου, Σκύρος 213.

Ἀνατολικόν καί Κατοχήν, διότι μετά τήν διακήρυξίν του θέλει φανερωθῶν πολλά κεκρυμμένα πράγματα..."⁶⁹.

Ὡστόσο τά πράγματα δέν ἐξελίσσονται εὐθύγραμμα· οἱ παγιωμένες δυνάμεις καί οἱ ἀντιστάσεις δέν εἶναι δυνατόν νά διαγραφοῦν μέ μία διαταγή ἢ μία ἐγκύκλιος· ἡ Ἐκκλησία θά ἀναγκαστεῖ νά παρέμβει πολλές φορές καί νά ὑπενθυμίσει στούς ἐπισκόπους τῆς τῶν καθήκοντά τους πού ὑπό τίς νέες συνθήκες ἔχουν ὑποστῆ ἔνιες μεταβολές. Ἐτσι ἡ σύνοδος τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας γράφει σέ ἐγκύκλιό της "Ἐπειδή καταχρώμενοι τό ἰεῖ ἄρθρον τῶν περί ἀφορισμοῦ...ἐκδίδουσιν αὐτόν ἀδιαφόρως ἐπὶ ἀπλάις αἰτήσεσι ἰδιωτῶν καί εἰς ὑποθέσεις δικαστικάς, καί μάλιστα δεδικασμένας παρά τοῦ ἀνήκοντος δικαστηρίου...Διατάττει· α) Πᾶς Ἐπίσκοπος νά μὴν ἐπεμβαίη οὔτε εἰς δικαστικά οὔτε εἰς πολιτικά πράγματα β) Νά μὴν ἐκδίδῃ ἀφορισμοῦ ἔγγραφον, ἐάν πρότερον δέν συνεννοηθῆ περί τούτου μετά τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς...γ) Ὁ ἀφορισμός νά μὴν ἐκδίδεται, εἰ μὴ ἐν κατεπειγούσῃ ἀνάγκῃ καί εἰς ἐξακριβωσιν τῆς ἀληθείας σημαντικῆς τινός κλοπῆς ἢ ἄλλων σημαντικῶν ὑποθέσεων..." δ) Ὁ ἀφορισμός νά μὴν ἀναφέρῃ ποτέ ὄνομα, ἀλλά πάντοτε νά γίνηται ἀφηρημένως καί ἀπολύτως"⁷⁰.

Λίγα χρόνια ἀργότερα, μέ Βασιλικό Διάταγμα (5 Δεκεμβρίου 1845) ἡ δύναμη τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου αὐξάνεται ἔτι περαιτέρω· αὐτό πρέπει νά ἐγκρίνει τίς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου: "Νά ἐπιτηρῆ εἰς τήν ἐνέργειαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτιμητικῆς δικαιοδοσίας ὡς πρός τά ἀφορῶντα τήν συνείδησιν ἢ τήν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν καθηκόντων, συμφώνως μέ τά δόγματα καί τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνας καί τήν ἐπ' αὐτῶν στηριζομένην ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, νά διατηρῆ τό δικαίωμα τῆς ἐξουσίας εἰς τό νά ἐξετάζῃ προηγουμένως καί ἐγκρίνῃ τήν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν διαπράττονται καταναγκαστικά μέτρα ἔχοντα ἐπιρροήν εἰς τὰς ἰδιωτικάς ἢ πολιτικάς τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας σχέσεις, καί τοιαῦτα εἶναι πρό πάντων οἱ ἀφορισμοί, καί νά ἐμποδίξῃ τοῦ νά ἐπιβάλλωνται διὰ τῆς βίας θρησκευτικαί διατάξεις"⁷¹.

Ἐν συνεχείᾳ μία σειρά καταστατικῶν νόμων περί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί τήν διάρθρωσίν της θά ὀρίσουν καί τά τοῦ ἀφορισμοῦ, ὁ ὁποῖος, ἄς τό ἐπαναλάβουμε γιά μία ἀκόμη φορά, ὑπόκειται πλέον στήν ἐγκριση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας⁷². Ἐνδιαφέρον μάλιστα παρουσιάζει ὅτι ἡ ἀντίδραση πρός τόν Κανονισμό τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος θά προέλθῃ παρά πᾶσαν προσδοκίαν ἀπό τόν χῶρον τῶν Ἰονίων. Συγκεκριμένα ὁ ζακύνθιος Νικόλαος Κοκκίνης ἀποστέλει ὑπόμνημα πρός τό Ὑπουργεῖο, μέ τό ὅποιο κατηγοροῦσε τόν κανονισμό ὡς πρός τίς διατάξεις πού εἶχαν σχέση μέ τά διαζύγια, τά ὁποῖα ἐκδίδονταν πλέον ἀπό πολιτικά δικαστήρια, καί τοὺς ἀφορισμούς πού ἐπιβάλλονταν πλέον μέ τήν συναίνεση τῶν πολιτικῶν ὀργάνων τῆς Πολιτείας⁷³.

Ἀλλά καί στόν ἑλλαδικό χῶρον ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος συνεχίζει τήν ἐκδοση ἐγκυκλίων: "...ἐπειδή παραμελήσαντες τοῦ διδακτικοῦ αὐτῶν καθήκοντος, τοῦ μόνου μέσου πρός παῦσιν καί ἐξάλειψιν τῶν μικροκλοπῶν,

69. Ἀθηναγόρας, Σπερμολογία 614-615· Κώνστας, Κυρά-Βασιλική 262 καί Βασιλᾶς, Πρεβεζάνοι 879-880.

70. Χριστόπουλος, Συλλογή 81-82.-Βλ. ἐπίσης καί Τζωρτζάτος, Νομοθεσία.

71. Δηλιγιάννης-Ζηνόπουλος, Νομοθεσία 2, 186.

72. Βλ. τά σχετικά στόν Οἰκονόμο, Σωζόμενα 2, 594, 651-652, 617 καθώς καί στόν Μάμοικας, Μοναρχησιακά 132.

73. Χιώτης, Ἀπομνημονεύματα 6, 200.

καταφεύγουσιν ἀτόπως εἰς συχνήν ἔκδοσιν τῶν ἐπιτιμιῶν, συγχωροῦντες μὲν τοῖς ἱερεῦσι ν' ἀπαγγέλλωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τοιαῦτα πολλαχοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιτίμια, ἐπιμένοντες δέ καί αὐτοί νά δημοσιεύωσι τοιαῦτα καί ἐπ' αὐτῶν τῶν ὅλως μικροτάτων καί ἀσημάντων πραγμάτων...διατάσσει" ὅτι πρέπει οἱ ἐπίσκοποι νά προσπαθοῦν μέ τήν νουθεσίαν νά ἐπιλύουν τίς διαφορές μεταξύ τῶν χριστιανῶν καί ὅταν καταφεύγουν στά ἐπιτίμια "...ὀφείλει νά ἐκδίδῃ αὐτά διά τοῦ συνήθους ἐκκλησιαστικοῦ ὕφους μετά πολλῆς μὲν τῆς οἰκονομίας, τῆς φειδοῦς καί τῆς κρίσεως, ἀνωνύμως δέ καί ἀπολύτως κατά μόνων ἀδίκων καί ἐπιζημιῶν πράξεων, καί πρός ἐξιχνίασιν τῆς ἀληθείας· πάντοτε δέ μετά προσηγηθεῖσαν συγκατάθεσιν τῆς ἀρμοδίας διοικητικῆς ἀρχῆς...". Ἡ ἐγκύκλιος συνεχίζεται μέ ἄλλες διατάξεις πού ἀπαγορεύουν τήν ἔκδοσιν ἀφοριστικῶν γιά ἀσήμαντες ὑποθέσεις ἀλλά μόνο "ἐπί ἀντικειμένων οὐσιωδῶν...καί ἐπί μόνων ἐκείνων τῶν περιστάσεων, καθ' ἃς ἀπαιτεῖται ν' ἀνακαλυφθῇ ἡ ἀλήθεια εἰς μόναν ἀμφιβαλλομένην πολιτικῆς δικαστικῆς ὑποθέσεις, οὐδέποτε δέ καί εἰς δεδικασμένας" ἐνῶ κανεῖς ἐπίσκοπος δέν ἔχει τό δικαίωμα "...ν' ἀναφέρῃ ἐν τοῖς...ἐπιτιμίαις πρόσωπον ἐπιτιμώμενον εἴτ' ἀμέσως εἴτε πλαγίως, ἢ καί νά διαλάβῃ τινά ἀτομικῶς· ἀλλ' ὀφείλει ν' ἀναφέρῃ τήν ὑπόθεσιν ἀνωνύμως, ἀπολύτως, καί ἀορίστως, καί νά ἐγγίξῃ ἐν κρυπτῷ τῆς συνειδήσεως μόνῃς τῶν ἐνόχων πρός ἐξιχνίασιν τῆς ἀληθείας, κυρίως δέ ἡ Σύνοδος ἐπίστησι τήν προσοχήν τοῦ Ἐπισκόπου εἰς τήν μετά συνέσεως καί φρονίμου διακρίσεως αὐτοῦ ἔκδοσιν τῶν Ἐπιτιμιῶν ἐπί τῶν αἰτήσεων τῶν πτωχῶν καί ἐνδεῶν χριστιανῶν τῶν ἐχόντων ἀνάγκην τῶν Ἐπιτιμιῶν ἀναλόγως τῆς εὐτελοῦς αὐτῶν καταστάσεως". Ἐπιπλέον "Οὐδεὶς Ἐπίσκοπος δύναται νά συγχωρήσῃ εἰς ἱερέα τό νά ἀφορίσῃ, ὃ ἐστίν, ν' ἀπαγγείλῃ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπιτίμια καί ἀράς ἐν ὁποιαδήποτε περιστάσει εἴτ' ἐντός εἴτ' ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας..."⁷⁴.

Ἄλλά καί στόν χῶρο πού καλύπτει ἀπευθείας ἡ δικαιοδοσία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου οἱ ἀντιδράσεις δέν εἶναι μικρότερες. Ἀπό αὐτές χαρακτηριστικότερη εἶναι ἡ ἀντίδραση τοῦ μητροπολίτη Μολδαβίας Μελετίου, ὁ ὁποῖος δέν ὑπακούει στίς ἐντολές τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου Σ' καί δέν προβαίνει στήν ἀνάγνωση ἐπιτιμίου. Ἡ ὑπόθεση αὐτή εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα ἐπειδή τά πρόσωπα πού ἐμπλέκονται ἀνήκουν στήν ἡγέτιδα τάξη τῆς περιοχῆς. Πρόκειται γιά τόν ἀρχοντα λογοθέτη Κωστάκη Κονάκη καί τόν ἀρχοντα σπαθάρη Ἀδαμάκη ἐναντίον τοῦ ὁποῖου ἀπειλεῖται ἡ ἐπιβολή ἀφορισμοῦ γιά κτηματικές διαφορές. Στίς δύο ἐπιστολές του ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης δίνει ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τό θέμα τῶν ἐπιτιμιῶν. Συγκεκριμένα γράφει ὁ Ἄνθιμος: "...ἐκθέτει λόγους ἀξιούς προσοχῆς καί παρατηρήσεως ἐπί τῶν ἐπιτιμιῶν, τά ὁποῖα ζητούμενα αὐτόθι ἐκ προτάσεως ἀτόμων ἐπισήμων καί ἐγνωσμένων συνειθίσθησαν ἀνέκαθεν νά ἐκδίδωνται παρά τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, ὡσάκις μάλιστα ταῦτα ἀποτείνονται εἰς ἀπλήν τῆς ἀληθείας ἀνακάλυψιν· οἱ παρατηρήσεις τῆς ἐθεωρήθησαν παρ' ἡμῖν εὐαπόδεκτοι· ἀλλ' ἐνίοτε συμπίπτουσι περιστάσεις, ἐν αἷς καθίσταται ἀπαραίτητος ἡ ἔκδοσις τῶν τοιούτων ἐπιτιμιῶν, καθῶς ἤδη προσηνέχθη ἡμῖν ἐνθερμος μεσολάβησις τοῦ ἐκλαμπροτάτου Πρίγγητος κυρίου Στεφάνου Βογορίδου...ἵνα ἐκδοθῇ τό συναποστελλόμενον ἐπιτίμιον..."⁷⁵.

Ὁ πατριάρχης ἐμφανίζεται νά κινεῖται μέσα στήν κατάστασιν πού ἐπιβάλλουν οἱ νέες πραγματικότητες. Ἐτσι κατ' αὐτόν τά ἐπιτίμια ἐκδίδονται μόνον ὅταν τά αἰτοῦνται σημαντικά καί εὐνόητα ἄτομα καί πάντως μόνο

74. Χριστόπουλος, Συλλογή 166-168.

75. Φορόπουλος, Ἀνάλεκτα 383.

δταν επιζητείται ή άνεύρεση τής αλήθειας. Στην μακρόχρονη πορεία πού διέγραψε τό επιτίμιο ανά τούς αιώνες τά πράγματα είταν βεβαίως πολύ διαφορετικά: ώστόσο ό πατριάρχης τώρα αναπτύσσοντας τήν θεωρία του προβάλλει τήν νέα πραγματικότητα στό παρελθόν προσπαθώντας βέβαια νά στηρίξει μία πράξη του παρόντος πού είναι τελείως διαφορετική από τά όσα προηγήθηκαν.

Ό ίδιος πατριάρχης βρίσκεται λίγους μήνες αργότερα (1 Ιουνίου 1848) περισσότερα κοντά στα πράγματα δταν δέν ενδίδει στις πιέσεις του άγγλου προξένου στην Κωνσταντινούπολη, ό όποιος προσπάθησε νά ματαιώσει τήν ανάγνωση επιτιμίου έναντιον μή κατονομαζομένων προσώπων πού βλάπτουν τήν χήρα του Κανέλου Σοφιανόπουλου. Τήν άποψη του εκθέτει ό "Ανθιμος σέ γράμμα του προς τόν "άγιον Έρυθρών [έπίτροπον του άγιου Σμύρνης Άθασίου, ένδημοϋντος έν τή βασιλευούση)". Η γνωμοδότηση του πατριάρχη τώρα περιλαμβάνει τά έξης ένδιαφέροντα "...είδομεν και τό συναποσταλέν έγγραφον του... Άγγιλου Προξένου, διά του όποιου παρεμβάλλον ως εύλογα έπιχειρήματα λόγους τινάς προς διακώλυσιν τής αναγνώσεως του προεκδοθέντος εκκλησιαστικού έπιτιμίου... όνομάζει αυτό παράνομον, διά τε τήν φύσιν, ως λέγει του άντικειμένου εις ό αναφέρεται και διά τόν χαρακτήρα των διαδίκων, Ευρωπαϊων όντων. Είναι αληθές οτι ή έκφρασις τής Έκλαμπρότητός του επί πράξεως και γραμματος πατριαρχικού και συνοδικού λυπει ήμάς, άτε προσβάλλουσα τό άξιοπρεπές και παραγνωρίζουσα τό νόμιμον και δίκαιον. Έπειδή δέ τό περί ου λόγος συνοδικόν έπιτίμιον, βάσιν έχον τήν ανακάλυψιν τής αληθείας, ου μόνον δέν παραβλάπτει τήν φύσιν του άντικειμένου προς ό αναφέρεται, και του όποιου σκοπός ύπάρχει ή δικαιοσύνη χήρας γυναικός, αλλά και συντελει τά μάλιστα εις άδέκαστον και εύσυνειδήτον διαδικασίαν, δι' ών δύναται νά χορηγήση φώτων και άποδείξεων επί τής αληθείας και διαφιλονεικουμένων δικαίων εις τοιαύτην περίστασιν, είναι φανερόν οτι πās τις, και ό ίδιος ή Έκλαμπρότης του, ήθελε καταφύγη εις τό μέτρον τουτο τής πνευματικής έξετάσεως, ήτις ουτε καινοφανής ύπάρχει, αλλά βασίζεται εις νομίμους και αρχαίαις τάξεις και συνηθείας τής Έκκλησίας ουτε άποφαντικώς όρίζεται επί των προκειμένων, αλλά διά τής ει ούτως εχει φωνής άφορα μόνην τής αληθείας τήν ανακάλυψιν, ουτε τέλος πάντων πολιτικής τινος ή κοσμικής μετέχει αναφορας, ως μή θεωρούντα χαρακτήρα έξιδιασμένως, άλλ' απλώς χριστιανοίς όρθοδόξοις άποτεينوμένη"⁷⁶.

Σύμφωνα μέ τήν τροπή πού παίρνουν πλέον τά πράγματα δέν άπομένει και στό οικουμενικό πατριαρχείο παρά νά ακολουθήσει τήν νέα κατάσταση: έτσι στην Νομολογία του (1897) αναφέρει: "Τό εκδίδοσθαι έπιτίμιον μετά τήν έκδοσιν άποφάσεων δικαστηρίων εύνομουμένων και εύθυπορούντων ουκ έστιν όρθόν, άλλ' έπειδή ένίοτε συμβαίνει μή άποδίδοσθαι τό δίκαιον κατά χώραν διά των συνήθων ένδίκων μέσων, ένεκρίθη ίνα δταν ό αρχιερεύς έξευρευνών ακριβώς πεισθῆ οτι τό δίκαιον δέν άπεδόθη όπου άνήκει, δύναται ίνα εκδίδη έπιτίμιον"⁷⁷.

Η άπόφαση αυτή προφανώς αφήνει κάποιες διόδους προσφυγής και στα εκκλησιαστικά έπιτίμια και μάλιστα έν σχέσει προς τίς άποφάσεις των πολιτικων δικαστηρίων, αλλά ουσιαστικά είναι πολύ δύσκολο ιεράρχης νά εκτιμήσει ως άδικη τήν άπόφαση πολιτικού δικαστηρίου και νά προχωρήσει στην διά του άφορισμού άντροπή της.

76. Φορόπουλος, δ.π. 383-384.

77 Θεοτοκάς, Νομολογία.

Στόν 20ο αϊ.έκτός από τήν περίπτωση τοῦ ἀναθέματος τοῦ Βενιζέλου πού ἤδη ἔχουμε μνημονεύσει δέν ἔχουμε ἀξιοσημείωτα γεγονότα πού νά χαρακτηρίζουν τήν πορεία τοῦ ἐπιτίμιου. Ἡ προσφυγή στίς ὑπηρεσίες τῆς ποινῆς ἔχει διαγράψει πλέον τήν πορεία τῆς καί δέν μένει στά χεῖλη τοῦ κόσμου παρά ὡς σχεδόν εἰρωνικό σχολίασμα μιᾶς ἀναμενόμενης ἐκκλησιαστικῆς τιμωρίας ἢ ὡς δηλωτικό τῶν ἀποφθεγμάτων καί ἀπολύτων ἐκφράσεων. Ὡστόσο ὡς θυμίσουμε ὅτι μιᾶ προσπάθεια ἐπαναφορᾶς τῆς ποινῆς στό προσκήνιο ἔγινε τό 1946. Ὁ ἱεροκήρυκας τότε Αὐγουστίνος Καντιώτης ἀρχίζει μιᾶ σειρά σειρά κηρυγμάτων τά ὁποῖα δημοσιεύονται καί σέ ἐκκλησιαστικό περιοδικό⁷⁸. Στά κηρύγματα αὐτά τά ὁποῖα ἐνίοτε ἐξοργίζουν καί τήν Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπαναφέρει τόν ἀφορισμό⁷⁹ ὡς τήν ποινή πού μπορεῖ νά συνετίσει τούς κάθε λογῆς ἁμαρτωλούς· ἀνατρέχει στούς παλαιούς καιρούς ὅταν ἡ ἐκκλησία μποροῦσε νά ἀφορίζει βασιλιάδες καί αὐτοκράτορες καί ζητεῖ δραστικά μέτρα καί ἀφορισμούς κάνοντας ἐπιλεκτική χρήση τῶν κειμένων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (λ.χ. Χρυσόστομος) πού μνημονεύουν τό ἐπιτίμιο. Βεβαίως θεσμοί καί νοοτροπίες μιᾶς ἐποχῆς καί μιᾶς ἱστορικῆς πραγματικότητας πού δέν ὑφίσταται πλέον δέν εἶναι δυνατόν νά ἐπανέλθουν μέ κηρύγματα καί φραστικούς “ἀφορισμούς”... Τό ἐπιτίμιο πού παρακολουθήσαμε ἀπό πολύ κοντά νά διαγράψει τήν πορεία του ἔστω καί ὡς φαινόμενο μακρᾶς διαρκείας ἔχει πάψει πλέον νά ἀντιστοιχίζεται μέ τήν σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.

78. Τά κηρύγματα δημοσιεύονται στό περιοδικό “Τρεῖς Ἱεράρχαι” στήν στήλη πού ἔχει τόν ὑπέρτιτλο “Ἐκκαθαρίσατε τήν Ἐκκλησίαν”.

79. Βλ. τά κηρύγματα μέ τούς τίτλους: “Αἱ πρό τοῦ ἀφορισμοῦ ἐνέργειαι”, τχ.1096 τοῦ Δεκ. 1954 καί “Αἱ μετά τόν ἀφορισμόν ἐνέργειαι”, τχ. 1097 τῆς 1 Ἰαν. 1955.- Νά θυμίσουμε ὅτι λίγο μετά ἀπό τά κηρύγματα καί ἄρθρα τοῦ Καντιώτη ὁ ἀφορισμός ἀπασχολεῖ νομοκανονολόγους καί ἱστορικούς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου στίς λεπτές ἀποχρώσεις του: βλ. λ.χ. τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ἀναστ. Χριστοφιλοῦπουλου, στό ἄρθρο τοῦ μέ τίτλο “Ἡ τυπική ἰσχὺς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων”, Θέμις 60 (1949) 667-669 καί τήν ἀπάντηση σ’ αὐτό τοῦ Ἰ.Θ. Παναγόπουλου, “Νομοκανονικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς ἰσχύος τῶν Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τῶν νομοθετημάτων τῆς Πολιτείας”, Θεολογία 21 (1950) 469.